ספר

אוצרות הראי"ה - כרך שישי

מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק

שני כרכים אלו, שישי ושביעי, כוללים שלושה חלקים:

[א] מאמרים וכתבים של הראי"ה קוק זצ"ל

[ב] מפתחות מועילים מאד לביאוריו ודרשותיו של הראי"ה על המקרא, על התלמודים ועל המדרשים, וכן מפתחות לחלק מספריו

[ג] ביאורים על שיטתו ומשנתו של הראי"ה

במפתחותינו באו תוספות רבות על מה שכבר נדפס ב"אוצרות הראי"ה" מהדורת שנת תשס"ב, כרך חמישי, עמ' 625-754 וכמעט אין כפילות. [אלא ששם הבאנו הרבה גם האזכורים, ולא רק כשפירש ראי"ה הנושא, וכאן לא עשינו כך] ולכן מה שלא נמצא כאן, יש לעיין גם שם

ועוד הבאנו כאן מפתחות לארבעה כרכים "פנקסי הראי"ה" ושני הכרכים "קבצים מכת"י קדשו", וכן מ"ביאורי הראי"ה" (על אבות), וכן "לנבוכי הדור". כולם לא נדפסו עדיין בשנת תשס"ב

וכן הוספנו כאן מאמרים חדשים מתוך כתבי יד של הראי"ה, שלא נדפסו בספרים עד כה

וגם לקט מדברי גדולי התורה אודותיו, ומעשיות אודותיו

וכן מאמרים שכתבו על אודות שיטותיו במחשבת ישראל, ובהלכה

כל אלו נלקטו בעזרת החונן לאדם דעת ית"ש

על ידי

משה יחיאל צוריאל

בסיוע גדול וחשוב של הרב שי הירש

וכן של הרב ארי שבט

תשע"ה

ספר

'אוצרות הראי"ה'

כרך שישי

מפתחות וביאורים לכתבי הראי"ה

©

כל הזכויות שמורות

כתובת המלקט:
רחוב בית הלל 31
בני ברק
33515

יוצא לאור ע"י
ישיבת ההסדר והגבוה
ראשון לציון - "אוצרות חיים"
רחוב אנלביץ 43
ראשון לציון
ת.ד. 6644
טלפון 5717259-30
פקס: 8617259-30
מנהל ההפקה:
הרב יהונתן
סנדרס

עימוד וניצוב

- בן פורת -

052-71-44-672

שלמי תודה לאיש-המעלה, מומחה לענייני הרב קוק, הרב שי הירש, ר"מ בישיבת ההסדר ראשון לציון, שנדב מזמנו לערוך ספרנו זה ביעילות רבה. וכן מצא והוסיף כמה מאמרים נדירים בכתבי-עת המביאים כתי"ק של הראי"ה.

ספרו: 'שירת רש', העוסק בחינוך ואמונה לאור דרכו של הראי"ה קוק, נמצא כעת בהכנה.

וכן ברכות מרובות עדי-עד, לכבוד הרב ארי שבט, מומחה לענייני הרב קוק, שהעביר אלי קרוב לשלושים מאמרים עיוניים, מבוססים על צילומי כתבי-יד של הרב. שותף נאמן הוא להפצת תורת-אמת. ישלם ה' שכרו.

תודה נוספת, לכל המחברים שנתנו רשותם להדפסת מאמריהם וחיבוריהם אודות הראי"ה קוק ומשנתו בספר זה.

וכן תודה ל"בית הרב" (ירושלים) על רשותם להשתמש בתעודות וצילומים שהבאנו בסוף כרך זה.

וכן הננו מודים לרב דרור שילה והרב אלחנן שילה שמסרו לנו תעודות מכתבי הראי"ה בכרכים הקודמים.

'אוצרות הראי"ה'

כרך שישי

מפתחות וביאורים לכתבי הראי"ה

חלק שישי - מאמרים וכתבים של מרן הרב זצ"ל.

חלק א'

- לוח תוכן -

הקדמה.....

תמונת הרב.....

שיר שחיבר הרב בצעירותו.....14

מאמרים ותשובות בהלכה, חידושי תורה והערות בלימוד:

1. מאמר 'ריהטא דחקלאי'.....16

2. בדין הגורם לכבוי בשבת, עוד מערב שב.....36

3. הערה על תשובת הגאונים.....38

4. אם יש טענת חזקה לרופא.....40

5. איסור כלאים בלבישה.....46

6. אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה.....48

7. שם לווי בדבר הנאמר בתורה.....51

8. מנהג המדינה בשכירות פועלים.....55

9. בעניין המפיל אדם ממקום שאין בו עשרה טפחים.....57

10. השלמה לאגרות הראי"ה בהלכה - האומר "הנאת מאכלך עלי".....60

11. השלמה לאגרות הראי"ה בהלכה - מילה ע"י נכרי.....61

12. השלמה לאגרות הראי"ה בהלכה - הענין הנ"ל, וגדר הפקעת מצוה.....62

13. אומדנא.....71

14. חזקה העשויה להשתנות.....73

15. מתנה לנכרי לצורך הפקעת קדושת בכור.....74

16. זוחלין שרבו על הנוטפין.....76
17. בעניין השגת גבול בשוחט ובודק.....79
18. מקדש, קרבנות ומלוכה.....80
19. מניעת עונה בעקבות שאלה שהורה בה חכם.....82
20. היתר נישואין על פי מאה רבנים.....85
21. דברי פתיחה של הרב בישיבה לפני לימוד מסכת יבמות.....86
22. דברי פתיחה של הרב בישיבה לפני לימוד מסכת גיטין.....89
23. דברי פתיחה בישיבה לפני לימוד מסכתות בבא קמא וסנהדרין.....91
24. 'קונטרס אחד מבויסק' (מכתי"ק) הערות קצרות על הירושלמי.....96

בירורים באמונה, הגות ודרשות:

25. דרוש לפרשת ויקהל - על הכלל ועל הכרת הטוב.....102
26. דרוש אודות מלחמת עמלק.....104
27. דרוש לפרשת שופטים.....105
28. דרוש לפרשת תצא.....113
29. אגרת דרוש בעניין מעלת התמיכה בלומדי תורה בארץ ישראל.....125
30. אגרת בענין 'פלפולא דאורייתא בסיום הש"ס'.....128
31. קונטרס 'טוב טעם', בענין טעמי המצוות.....131
32. פרקים מביאור 'עין איה' על מסכתות כתובות ויבמות.....135
33. אודות עצם הלוז - בין לוז ל'נסכוי'.....146
34. כלאים בבן נוח.....152
35. יש והעדר.....153
36. לקט פסקאות קצר מכתי"ק של מרן הראי"ה קוק.....154
37. פנקס העתקת הרצי"ה, פרקים מפנקס 'צירוף ס"ג' מכתי"ק של הראי"ה.....157

אגרות שונות, כרוזים והוראות ב'הלכות ציבור':

38. השלמה לאגרות הראי"ה - בגנות העצבות והעצלות באיצטלה של יראת שמים תוך הסתמכות על הכלל 'שב ואל תעשה עדיף'.....169

39. השלמה לאגרות הראי"ה - ברכה לאגודה לסדור צעירי ירושלים בחקלאות ע"פ התורה.....171

40. השלמה לאגרות הראי"ה - בעניין מעלת גמילות חסד.....172

41. השלמה לאגרות הראי"ה - מכתב ברכה לספר 'מלכי בקודש' (ח"ד).....173

42. השלמה לאגרות הראי"ה - מכתב ברכה לספר 'הממדים הנבואה והאדמתנות'.....174

43. אגרת מהראי"ה לגרח"ע גרודז'נסקי - סיוע ליהדות רוסיה.....175

44. אגרת מהראי"ה לגרח"ע גרודז'נסקי - עזרה למשפחה שאבדה את הקשר עם ראש המשפחה 176

45. בעניין "הקפות שניות" במוצאי שמחת תורה.....177

46. בענין טקס 'זכר לבכורים'.....178

47. על נושאי דגל "המזרחי".....179

48. בקשת סיוע לבניית בית מדרש והעדפתו ע"פ בניית בית כנסת.....181

49. בקשת סיוע לבניית בית כנסת.....182

50. מחאה על חילול השבת במקום ששימש כבית הכנסת.....183

51. הסכמה לספר 'דברי שלום'.....184

52. עריכת חופה בבית כנסת.....185

53. קריאה לסיוע לדיינים ורבנים בירושלים.....186

54. הצעה להקמת הישיבה ביבנה.....187

55. מאגרות הראי"ה למען ארץ ישראל - כרוז למען תוצרת הארץ.....188

56. מאגרות הראי"ה למען ארץ ישראל - השתתפות בהנחת אבן פינה לבית כנסת על שם הגר"א, הערצת הראי"ה לגר"א, השפעת הגר"א על התחיה לאומית...189

57. מאגרות הראי"ה למען ארץ ישראל - ביאור דברי 'החתם סופר' בעניין השפעת ארץ ישראל על איכות דברי התורה.....190

58. כרוז למען מוסדות תורה וחסד בירושלים.....191

59. תפילה לחגיגת יום כיבוש ירושלים ע"י הבריטים.....192

60. כרוז למען יהודי טבריה.....193

61. אגרת מהראי"ה לגרי"ל מימון - הזמנה לדיון אודות היחס ל'אסיפה הכללית' (הועד הלאומי) 194

62. אגרת מהראי"ה לגרי"ל מימון - בקשת השתתפות בסעודה לכבוד הרב הגאון ר' מנחם אויערבאך.....195

63. אגרת מהראי"ה לגרי"ל מימון - בקשת סיוע עבור נזקק.....195

64. אגרת מהראי"ה לגרי"ל מימון - א. יחס ועד העיר ירושלים לרבנות ב. הרב נענה לרשום דברים לזכר הגאון הרב שמואל מוהליבר 196

65. אגרת מהראי"ה לגרי"ל מימון - יחסו של הראי"ה לוועד העיר ירושלים.....197

66. אגרת מהראי"ה לגרי"ל מימון - החזוק של גדירת הפרצות היותר גדולות בחיי היהדות בקבוצות [קיבוצים] ובמוסדים שעל אדמת הקרן הקיימת לישראל ביחוד.....197

67. אגרת על 'דגל ירושלים'.....198

68. אגרת הרא"יה לגרא"ד כהנא-שפירא מקובנא אודות 'דגל ירושלים'.....199

69. אגרת על תיקון החינוך במושבות.....202

70. אגרת הראי"ה למאיר דיזנגוף לרגל קבלת אזרחות כבוד של תל אביב.....205

חלק ב

מאמרים וכתבים שטרם נדפסו

נערכו ע"י הרב ארי יצחק שבט

71. "תורת השלום" - קריאה לאחדות הפלגים בישראל.....207

72. אגרות בעניין ישיבת מרכז הרב - התנגדות הרב לכניסת הישיבה המרכזית תחת חסותו של "המזרחי".....230

73. אגרות בעניין ישיבת מרכז הרב - הישיבה המרכזית העולמית חייבת להיות בירושלים ולא יכולה להתבצע ב"ישיבת חברון".....232

74. אגרות בעניין ישיבת מרכז הרב - תרומת הרצי"ה ויעוד הישיבה: "חינוך יחידי סגולה הנגשים אל הקודש".....241

75. מכתב תודה למלך בריטניה על הצהרת בלפור.....242

76. תפילה לאומרה ביום חג שביתת הנשק (סיום מלחה"ע הראשונה).....244

77. הקמת הישיבה ביפו.....246

78. שלום עם סבלנות, אמת היא מוחלטת.....252

79. ברכת הרב לבני הישיבה בערב ראש השנה.....255

80. אהבה לילדים, קדושת הבכור, טעמי המצוות ואבולוציית המוסר.....256

81. דגל ישראל, נאומו ותפילתו של הרב.....262

82. מקורות חדשים מסביב לנאום הרב בפתיחת האוניברסיטה העברית.....271

83. לימוד תורה לנשים.....275

84. חיפושו של מרן הרב קוק לאתר פתרון הלכתי לצורך חקלאי הכרוך בבעיית כלאי זרעים.....286

85. "אורות הגבורה" - סיבות ערך הגבורה הפיזית והצבאית במשנת הרב קוק, האם הרב צבי יהודה היה יותר "ימני/מיליטנטי" מאביו הראי"ה קוק?.....288

86. מחאה של הרב נגד דברי בלע קשים.....332

87. הספדו של הרב לקדושי מאורעות תרפ"ב בירושלים.....333

88. יחסו של הרב לדת "הבהאיים".....336

89. אגרת אל הברון רוטשילד על שלא בקר בירושלים.....338
90. קשריו של הרב עם האדמו"ר מחב"ד, ריי"צ שניאורסון ופעילותם למען היהודים ברוסיה הקומוניסטית..... 342
91. סיפור על פגישת הרב קוק והרבי הריי"צ מליובאוויטש.....345
92. מאמצי הרב לייעול ול"ידידותיות" בעריכת החופות וחיזוק הסדר המשפחתי בקיבוצים.....347
93. אחים נפשעים" - טיול הפועלים בימים הנוראים וחשש ומהתקוממות וקרע בעם.....349
94. מחאתו של הרב בשם השכבות החלשות נגד מיסוי היין.....352
95. התנגדותו הנחרצת של הרב לנישואין אזרחיים של יהודים..... 354
96. "הגדולה של ישראל" - האם יש גזענות ביהדות?..... 356
97. אגרת הרב לנציב צ'נסלור ו'א-ל מלא רחמים' לזכרו של לורד בלפור.....360
98. כשרות החלב לפסח ולכל השנה.....364
99. מכתב הרב ופנייתו לעזרה ותמיכה בישיבת מרכז הרבן.....367
100. מלחמות ישראל.....370
101. שיר אירוסין לכבוד הרב צמח גרין.....371
102. מינוי הרב זאב גולד לקרב רחוקים במושבות.....376
103. עדות הרב מהיכן מקורותיו - תשובה לחולקים.....379
104. ההשראה המשולשת של בית המקדש: הגבואה, השכל והרגש - דרשה לפרשת תרומה.....381
105. מאמר על לימוד רוחניות התורה - תוספת ל'אורות התורה' (ההדרת למהדורת 'ספרית חוה').....38
106. לוח מפתחות למאמר "לימוד רוחניות התורה" 430
107. פסקאות חיזוק ללימוד התורה.....439
108. אמירות יפות.....459
109. לוח מפתחות לכמה מהענינים המוזכרים בכרך זה.....467
110. לוח מפתחות למקצת אישים שהוזכרו בספר.....469
111. קובץ צילומים (באדיבות "בית הרב", ירושלים).....

הקדמת המלקט:

מתאימים ביותר דברי הרב על דברים גדולים

המתקבלים על הדור רק אחרי זמן

עלותם לגנזי-מרומים

של אומריהם זצ"ל

ועל זה יש להמליץ דברי חז"ל:

"גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם" (חולין ז, ב)

עין איה, ברכות פ"ב פסקא נג:

*שזה חובת כל אדם-המעלה שלבד שלימות עצמו יעסוק בהשלמת זולתו. וזהו 'שם טוב'. והפעולה על זולתו תגדל ביותר כל מה שיבואו הדורות הבאים. כי לפעמים לא יתקבלו דברי חכם בדורו, ואין בני דורו מכירים ערכו ואינם מעמיקים בדבריו כל כך. על כן אינו מועיל להשלימם לפי רוממות ערכו. ובדורות הבאים כשסרה הקנאה וְהַהֶרְגֵּל הַמְעַוֵּר-עינים, אז מזדקקים דברים ומתבררים, וילכו רבים לאורו. ועליו אמר שלמה 'טוב שם משמן טוב [ויום המות מיום הִוָּלְדוֹ]' (קהלת ז, א). 'שמן טוב' מורה על המשוחים, שהדור מסכים למַנותם, ולפעמים אינם פועלים כי אם על דורם ובחייהם. אבל החכם, שעיקר פעולתו להשלמת הרבים היא, יום המות נבחר אצלו מיום הִוָּלְדוֹ, שאז יאיר אורו ביותר על ידי דבריו הטובים שהשאיר לדורות, **בספרים** או תלמידיו אשר הניקם משְׁדֵי-חכמתו.*

עוד אמר במקום אחר, עין איה, שבת פ"ב פסקא פט, בענין "בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת", ואחר כך החליטו שאין לגנוז, כתב הרב:

דבר-אלהינו יקום לעולם, וכל דבר הנמשך מהקדושה האלהית והושפע לתיקון העולם, הוא צריך שיהיו מושגיו כוללים תיקון עולם בהוה, לפי מצב ההוה הנמוך, וכולל גם כן דברים נעלים שהם רמים הרבה יותר ממצב ההוה. וכו' וכו' על כן ספרים שהולכים במהלך קדוש כזה, אף שישאו דֵּעִיהֶם למרחוק, מכל מקום יתנו לפועלם צדק בהוה הקרוב גם כן, ויטיבו את התהלוכה המוסרית והעיונית באופן המודרג הראוי לפי הדור והזמן גם כן.

ועם זה לא יחסמו את דרכם מלֶכֶת הלאה לרומם את החיים והמציאות מדרכם הרגילה על דרך יותר נעלה ומתוקן עד שיהיו ראוים לשֵׁמַע דברים יותר נשגבים וארחות יותר נעלים וכו' וכו'.

ספרים כאלה אינם צריכים להגנז, מפני שמוצאיהם תמיד ימצאו חיים. אבל אם ימצאו ספר כזה שמדעיו ומושגיו, עם שהם רמים ונשאים, לא יוכלו להיות משפיעים כלל על אופני החיים וציורי הדיעות של הדורות ההוים, **מפני שהחכם האומר בהיותו עומד במצב יותר מרומם הרבה מדורו וזמנו, דיבר כפי רוח חכמתו**, שסקרה את העתיד הנכון לבוא לא על פי אותה המדה שיהיה נבקע ויוצא מעומק ההוה, כי אם שט אל העתיד עצמו במעופה פתאומית, דברים כאלה לא יִסְּכְנוּ [אלא] לדורות הבאים. על כן צריכים הדברים להיות גנוזים עד בא הזמן הראוי לְאַמֶּרִים רמים כאלה שיובנו וישפיעו לטובה על החיים על המוסר ויראת שמים. ביסוד כזה בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת. [עכ"ל הרב].

כעת שבסייעתא דשמיא מיוחדת מתגלים יותר ויותר כתבי הרב, שהיו גנוזים אצל יחידים ששמרו עליהם מפני עין-רואים, נראה כי "אכשור דרא" והקב"ה מרמז לנו שהגיע עת להתרומם ולהתבונן בדברי אלוהים חיים.

לראש, שטופס - ירושלים לראש שטראס

הרב אברהם יצחק הכהן קוק

אַהֲבַת תּוֹרָה - שיר שכתב הרב בצעירותו

יָקַרְתְּ וְנִכְבַּדְתְּ תּוֹרָה נְעִימָה
אֶחְשָׁקֵךְ אֶרְחָמֵךְ אֲהוּבָה תְּמִימָה
אוֹצָר אוֹרָה אַתְּ, רַבַּת תִּפְאֶרֶת
אוֹצָר חַיִּים בַּקֹּדֶשׁ נֶאֱדֶרֶת.

סוֹד אֵל עָלַי אָהֳלֵךְ[1]
דַּעַת דְּרָכַיִו וְאוֹר יִשְׁעֵהוּ
חֻפְצוֹ וְהַלִּיכוֹתָיו-בַּקֹּדֶשׁ נֶהֱדָרוּ
הוֹד נִשְׁמַת-חַיִּים בְּאַפֵּנוּ נְפוּחָה.

שִׂיחַת שַׂרְפֵי קֹדֶשׁ
וְעֲלִילוֹת מִצְעֲדֵי אֶרְאֶלֵי שַׁחַק -
אַת כֹּל תּוֹדִיעִי אֶת נֶאֱמָן בְּרִיתֵךְ
הַצָּמֵא לְהוֹדֵךְ וְשׁוֹקֵק יִפְעָתֵךְ.

תִּכֶּן מַעֲשִׂים וְקֶצֶב כָּל מִדָּה,
לְיַשֵּׁר גֵּו, לְרוֹמֵם נֶפֶשׁ
לְהָאִיר רוּחַ, לְשַׂמֵּחַ נִשְׁמָה.

יָקַרְתְּ נִכְבַּדְתְּ תּוֹרָה נְעִימָה
אֶחְשָׁקֵךְ אֶרְחָמֵךְ אֲהוּבָה תְּמִימָה.

* * *

1. ע"פ איוב כט, ב

'אוצרות הראי"ה'

חלק שישי

מאמרים וכתבים של מרן הרב זצ"ל.

חלק א'

מאמרים וכתבים שנדפסו בעבר במקומות שונים.

מאמרים ותשובות בהלכה,

חידושי תורה והערות בלימוד

א. 'ריהטא דחקלאי' - הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

הקדמה: תולדותיו וגלגוליו של המאמר "ריהטא דחקלאי"[1] בענין דרכי פסיקת ההלכה. מאת: **הרב הראל כהן**.

נדפס ב'מאבני המקום', הוצאת קרית הישיבה בית אל.

פעולות הראי"ה לחיזוק והרחבת גבולי חכמת התורה

לבד מנקיטת פעולות מקומיות הקשורות בהנהגת צאן מרעיתו, עת כיהן הראי"ה במשרת רבנותו הראשונה בעיירה הליטאית זיימל, כבר הביט הוא אל המרחב, אל מחוץ לגבולות הקהילה, ויזם פעולות לחיזוק והרחבת גבולי חכמת התורה בקרב ישראל.

רק בן כ"ב שנים היה, וכבר נטל את מושכות ההנהגה הרבנית, כפי שדרשו זאת ממנו במפגיע, שלושה ענקים שבדור: האחד, הגאון הגדול הישיש, רבו מילדות ונערות, הרב ר' ראובל'ה הלוי לעווין מדנגבורג. השני, מרן ה"חפץ חיים", והשלישי: חותנו הגאון האדר"ת, רבה של פוניבז'.

בימי משרת רבנות זו הוציא לאור את הספר המקורי "חבש פאר", "לעורר האהבה למצות תפילין... להציל ממכשול ולזכות את הרבים". הוצאת הספר לוותה במסע דרשות בבתי-כנסיות ובבתי-מדרשות, בהן נשא דברים לפני הקהילות בדברי נגידים ביקר מצות תפילין כתיקונה, ובשבחה. אז גם החל כותב את חיבורו הגדול על האגדות "עין איה", והימים הללו היו גם הימים בהם החל לפעול להוצאת ש"ס קטן עם ביאורים צמודים על הדף, רעיון שברבות הימים, כעבור כשלושים שנה יקרום עור וגידים בצורת המפעל הגדול "הלכה ברורה ובירור הלכה", שבני הישיבות נהנים ממנו עצה ותושיה בעצם ימינו אנו. אמנם, לכל המפעלים החשובים הללו קדמה יוזמה ברוכה אחרת, כללית יותר.

יוזמת הוצאת ה"עיטור-סופרים"

עוד טרם שנתמנה לרב העיירה, בהיותו אברך צעיר, סמוך על שולחן חותנו, רבה של פוניבז', מרן הגאון האדר"ת זצ"ל, הגה הראי"ה רעיון גדול, למילוי הצורך, שהיה מורגש מאד בימיו, להקים מסגרת אשר בה יתרכזו פסקי-ההלכה של גדולי הדור, הנפסקים בכל יום. כך יֻיסד האברך-**הרב** הצעיר "בית לספרות הרבנית, הספרות התלמודית הקדושה, בסגנון אשר יערב לחיך בני הדור". עידוד רב ליוזמה חשובה זו, קיבל מחותנו. הסכמה וברכת הצלחה קיבל אף מרבו המופלג בשנים הנצי"ב מוולוז'ין, שאמנם בתחילה חשש מאיבוד זמנו היקר של הרב הצעיר, אך לבסוף נתרצה לו, כשהובטח לו שיהיה מי שיסייע בידי **הרב** בחלק הטכני.

---

1. המבוא למאמר נכתב על-ידי הרב הראל כהן.

הקובץ הראשון של ה"עיטור-סופרים", פרי מחשבת רוחו של הראי"ה, שהיה כפי עדותו של עורכו ("מעריכו"), ל"עול כבד" עליו, יצא לאור מתוך "אהבת אמת הנטועה בלִבי, ב"ה, לבני עמי ואחי". את תוכנית הראי"ה במגמת הקובץ, לומדים אנו מן ההקדמה העניפה שלו, העורך, "שער הסופר". ולימים יספר (בהקדמתו למאמרו "ריהטא דחקלאי" ובשלהי המאמר עצמו), כי מחשבתו היתה, "לזכות הרבים בכמה דברים טובים ומועילים לתורה ולתעודה"; "הנה עיני כל חכמי לב רואות כמה גדול ונכבד הוא היסוד הנאמן שהיה בדעתי העניה בענין עריכת ספר ה'עיטור-סופרים', שעיקרו היה לשם זה התכלית של בירור הלכה ברורה המזדמנת חדשים לבקרים על פי רוב דעות של גדולי הדור החיים אתנו, יוסיף השי"ת על ימיהם ימים".

הקובץ חוּלק לכמה מחלקות, ועל רובם באו הערות של הראי"ה. גדולי הדור מן השורה הראשונה מסרו מאמרים יסודיים ומהם ושכמותם גם הסכימו על הקובץ. כך הוגשם הרעיון, ההגוי כבר בימי כהונת העורך כרבה הצעיר של זיימל, בהוצאת חלק א וחלק ב. חלק ג לא יצא לאור, אף שערוך ומוכן היה, משום התרחשות האסון הפרטי שפקד את בית הראי"ה, במות עליו אשת-נעוריו ואֵם-בִּיתם התינוקת.

הוצאת הקובץ לא היתה כדאית מבחינה כלכלית לעורכו, ולא **הרב** היה מי שנהנה מההכנסות[2], אך בהחלט עוררה הדים גדולים ועצומים, שכן זה היוה אכסניא לדבריהם של גדולי הדור, שלא רק שאי-אפשר היה להתעלם ממנה, אלא גם המריצה עוד ועוד את דרך הכתיבה והפסיקה אצלם. אף שנבלמה התוכנית הגדולה להמשך המפעל, ההדים כבר יצאו על פני תבל. רבים מאלו ניתן לשמוע מתוך שורת הכותבים אל הראי"ה באותם ימים (ראה "אגרות לראי"ה") ובמכתבי גדולים אל חותנו-של-עורך, הגאון האדר"ת זצ"ל, שלימים נדפסו חלקם באכסניות שונות[3].

יוזמת ה"חח"ם" בעל ה"שדי-חמד"

כעשור לאחר הוצאת ה"עיטור-סופרים", עוד לא נס ליחו של הקובץ בעיני גאון ארץ-ישראלי ישיש ונערץ, לימים רבה של חברון, אך אז רבה של העיר קראסובאזאר שבקרים, החכם ר' חיים

---

2 . בשנת ה'תרס"ב, בשלהי כהונתו ברבנות בויסק, כשבכוונת הראי"ה היה להוציא ספרים שלו בהלכה ובאגדה, הזהירו חותנו לשעבר, הגאון האדר"ת, באותו זמן כבר רבה של ירושלים, במכתב ששלח אליו: "...אבל העיקר בכל זה שלא ידפיס בעצמו, לא בהגדה ולא בהלכה, וכבר ראה פעולותיו בה'עיטור-סופרים' ו'חבש פאר', אשר לזולתו היה עסק טוב ושמן, והוא הפסיד עוד משלו ל"ע", אגרת מיום כ' באד"ר ה'תרס"ב, אגרות האדר"ת שב"אדר היקר", אגרת ח, עמ' פג. ראה גם חששו של מורו ורבו הנצי"ב שמא יבטל הדבר את זמנו - שיחות הראי"ה עמ' קלז-קלח [מהדו"ב עמ' 131-130].

3 . עוד על הוצאת ה"עיטור-סופרים" ראה בספריו של מו"ר הרב משה צבי נריה זצ"ל: שיחות הראי"ה פרק יב, ט"ל הראי"ה עמ' עו-פג, רמו-רנב, שיד-שטו, חיי הראי"ה עמ' סז [מהדו"ב עמ' 61-60]. ושרי המאה לרב מימון חלק ו עמ' 257-255.

חזקיהו מדיני[4], המכונה "חח"ם", הידוע כעורך האינציקלופדיה ההלכתית "שדי-חמד". והנה בא הוא בדברים לפני הראי"ה, שעכשיו כבר היה לרבה של בויסק הלאטווית, בכותבו כי מתכוון הוא להדפיס באחד מכרכי האינציקלופדיה שלו את המאמר "זוהר אור בהיר", אשר נדפס ב"עיטור-סופרים" חלק א, בצירוף הקדמה שלו משלו עצמו. בקשתו היא, אם יחפוץ הראי"ה, שהיה עורך ה"עיטור-סופרים" ושאצלו נדפס המאמר הזה, להוסיף דברים משלו ביחס למאמר הנ"ל[5].

לא בכדי באה הפניה הזו לפני **הרב**. שכן, כבר ב"עיטור-סופרים" עצמו, עורכו הראי"ה סימן ארבע פעמים אותיות ("סעיפים קטנים" א-ד), המסמנות להערותיו שלו על המאמר, שנדפסו בשלהי הקובץ במדור מיוחד הנקרא "לשכת הסופר". חלקה הראשון של הערה א נדפס בקובץ א, המשכה וכן הערה ב נדפסו בקובץ ב. הערות ג-ד לא נדפסו כלל. אלו צריכות היו להיות נדפסות בקובץ ג שכאמור לא יצא מעולם.

הראי"ה אכן נעתר לבקשת החח"ם[6] ושלח את דבריו המכוונים ביחס אל המאמר "זוהר אור בהיר", בצירוף מכתב הסבר על אופן כתיבת הדברים אשר הוא שולח ותולדותם. החח"ם הדפיס בתוך ה"שדי-חמד" שלו את הקדמתו שלו הנקראת "איל"ה ("**אימרא יאה לגדולי הדור**") שלוחה", את המאמר "זוהר אור בהיר", ואת דבריו של הראי"ה שנקראו בשם "ריהטא דחקלאי"[7] ואת הקדמת הראי"ה לדברי עצמו. דברי הראי"ה אינם אלא פיתוח דבריו שבשתי הערותיו שב"לשכת הסופר", וכן נוספה הערה ג. הערה ד לא נדפסה גם בהזדמנות זאת.

מענין להזכיר שבמאמרו על הגאון ר' יעקב משה חרל"פ זצ"ל, עתיד לספר הרב צבי יהודה זצ"ל (נדפס בספר "לנתיבות ישראל" חלק ב): "כאשר הופיע המאור הגדול והקדוש [מרן הראי"ה] על פני אדמת-חיינו, נדבק אליו הגרי"מ זצ"ל, 'כאשר ידבק האזור אל מתני איש'. עוד מרחוק, ממרחקי הזמן וממרחקי המקום, מתוך ראשית ההופעה של הדרכות-התורה אשר

ב'עיטור-סופרים' ו'שדי חמד' ('באר בשדי', 'ריהטא דחקלאי'), נמשכה נפשו בעבותות-חמדה

4 . ירושלים ה'תקצ"ג - חברון ה'תרס"ה.

5 . אגרתו של החח"ם אל הראי"ה נדפסה ב"אגרות לראי"ה" מהדו"ב סי' טו וב"ט"ל הראי"ה" עמ' רמח-רן.

6. השניים עמדו תדיר בקשר מכתבי. ראה "משפט כהן" סימן קמז (עמ' שמ) הערות ל"שדי-חמד" (ב"חיי הראי"ה" עמ' סו-סז [מהדו"ב עמ' 61-60] נמסר שהעבירן לבעל ה"שדי-חמד"). בסימנים קעו, קצא, רכז, אף מביא דברים מספר "שדי-חמד", וכן ב"עזרת כהן" סימן קי וב"אורח משפט" אורח-חיים סימן קיד. בעלות הראי"ה ארצה, ליפו, בשנת ה'תרס"ד, שנה טרם פטירת החח"ם, כיבדו גאון ישיש זה, בשלטי חוצות של "ברוך הבא", ראה בספר "חיי הראי"ה" עמ' סו-סח [מהדו"ב עמ' 61-60].

7 . על פי ברכות לז, ב "אמר רבא: האי ריהטא (רש"י: "הוא חביץ קדרה") דחקלאי (רש"י: "בני כפר") דמפשי ביה קמחא - מברך בורא מיני מזונות...".

פנימיים אל מול פני המאור המקורי".

המאמר "זוהר אור בהיר" וזהות מחברו

המאמר "זוהר אור בהיר" נדפס בעילום שם מחברו העניו, לבקשתו כמובן, בשתי האכסניות, הישנה כחדשה[8]. את זהות המחבר גילה מרן הרצי"ה קוק זצ"ל, ובמהדורת צילום של ה"עיטור-סופרים" שיצאה לאור בירושלים ה'תשל"ד, נדפסו הערותיו הקצרות של הרצי"ה, ובהן מתגלה הסוד הכמוס. מו"ר הרב משה צבי נריה זצ"ל מגלה זאת אף הוא בספריו: "ט"ל הראי"ה" עמ' רן (וראה שם עמ' פב), "חיי הראי"ה" עמ' סז [מהדו"ב עמ' 61-60], "ליקוטי הראי"ה" א, עמ' 182. גם בספר "יחס טשרנוביל-רוז'ין" פרק לא, הערה ה (עמ' 142) נתגלתה זהות המחבר. אמנם נראה שהראשון שגילה זאת היה הרב-השר יהודה-ליב הכהן פישמן-מימון ז"ל בספרו "שרי המאה" חלק ו עמ' 256.

המחבר הוא האדמו"ר[9], הגאון בתורה, הצדיק המפורסם, נערץ לחסידיו, הרב ר' זאב ב"ר יוחנן טוורסקי [=טברסקי] זצ"ל (ה'תרי"א-ה'תרצ"ז) מרחמיסטריבקה [=רחמיסטריווקא], מחוז וואהלין שבאוקריינא, ב"ר מרדכי מטשרנוביל. הגאון ר' זאב טברסקי הוא חמיו של הרב ר' חיים מאיר ב"ר ישראל הגר (ה'תרמ"ח-ה'תשל"ב), לימים (מה'תרצ"ו) האדמו"ר מויז'ניץ, בעל ה"אמרי-חיים" ומייסד שיכון ויז'ניץ בבני-ברק[10]. בקריאת שם זה למאמר של הרב טברסקי, רמז הראי"ה בראשי-תיבות לשם המחבר ושם אביו: **ז'והר א'ור ב'הי"ר - זאב בן הרב ר' יוחנן.**

מטרת המאמר הפרוגרמטי "זוהר אור בהיר", להציע רעיונות שיהוו את תשתיתו של המדור

---

8. המאמר נדפס בשלישית (והפעם תוך גילוי שמו של המחבר) בקובץ "כרם החסידות" חלק ד, ירושלים ה'תשמ"ז, עמ' יז-כג. אך שם תוך סיפור מקום המאמר הזה בראשונה, לא הוזכר שם משפחתו של העורך, מרן הראי"ה, ולכן יש שלא יֵדעו לזהותו כמרן הראי"ה קוק זצ"ל. כן נכתב שם בהקדמת העורכים כי האדר"ת היה הוגה הרעיון של הוצאת ה"עיטור-סופרים", אמנם כאמור, הראי"ה הוא שהגה את הרעיון. כמו כן השמיטו את שם המאמר "זוהר אור בהיר" וקראוהו בשם "פעלים לתורה", ובמחילה, טעות היא בידם, שכן כאמור להלן, השם הזה הוא שם המדור המרכזי של ה"עיטור-סופרים" שאמור לאכסן מאמרים חשובים בנושאים מרכזיים, והמאמר "זוהר אור בהיר" הוא מאמר פרוגרומטי לאופן שצריך המדור "פעלים לתורה" להיות ערוך. (בקובץ "כרם החסידות" הנ"ל נעשה אי-סדר בדפי המאמר, וכך צריך להיות סדר הדפים שם: עמ' יז, יח, כ, יט, כב, כא, כג. גם כמה שורות נשמטו שם מדי פעם).

9. בפטירת אביו בה' בניסן ה'תרנ"ה, כחמש שנים לאחר הוצאת ה"עיטור-סופרים", הוכתר כאדמו"ר. כך בעת הדפסת מאמרו בשנית בתוך ה"שַׁדֵי-חמד" כבר היה אדמו"ר מכהן. באגרתו של הרב ר' יצחק ניסנבוים ז"ל, מזכירו של מרן הגאון ר' שמואל מוהליבר זצ"ל, אגרת סא, מאלול ה'תרנ"ו, מספר כי על "קול קורא" שערך מטעם "חובבי ציון" לתמוך בעניינם, חתמו "רבני וילנה, קאוונא ומרן שליט"א [הגרש"מ]. גם הרבי מרחמיסטריבקא".

10. על זה האחרון מסופר שלאחר שביקרו, הוא ושני אחיו, את הראי"ה בשנת ה'תרצ"ג, התפעלו: "כל קטע זוהר שהזכרנו, הקדים הוא אותנו וקרא אותו כולו בלשונו בעל-פה" (ליקוטי הראי"ה א, עמ' 578).

המרכזי שב"עיטור-סופרים" הנקרא בשם "פעלים לתורה". מחבר המאמר מקנא מאד לכבודם של גדולי הדור החיים, והמנוחים שקדמו להם בדורות קודמים, ומדגיש שעל מורי ההוראה הבאים לפסוק הלכות, לנהל את דרכם באופני זהירות רבים, שיסוד כולם הוא הכנעה לפני הגדולים מהם בחכמה ובמנין והקודמים להם בסדר הדורות. הוא משרטט כמה אמצעי זהירות שחובה לדעתו לנקוט בהם אליבא דהלכתא כשבא מורה הוראה לפסוק[11].

במאמרו "זוהר אור בהיר", מציע הגאון ר' זאב טברסקי לפני העורך, כמה רעיונות:

1. לכלול במדור המרכזי "פעלים לתורה", ליקוטי דינים מראשונים ואחרונים שלא נכללו בספרי מלקטים, בשאלות שכיחות למעשה, בצירוף הטעמים להלכות.

2. לבקר במדור הנ"ל ספרי פוסקים ושותי"ם, בשאלות השכיחות למעשה, אולי לא כוונו נכון בפסקם.

3. מורי-הוראה, לפני שיפסקו, מוכרחים להכיר פסקים קודמים בעניינים שבהם הם מתבקשים לפסוק.

4. כאן הגדיל להציע רעיון מהפכני, המעיד כמה החשיב את ה"עיטור-סופרים", וכיצד ראה בו את הבמה המרכזית והחשובה ביותר שתהיה בעולם הפסיקה התורנית של גדולי הדור. וכן מעידה ההצעה על ענותנותו העצומה, בחותרו להגיע לפסק הלכה מבורר, לאמיתתה המוחלטת של תורה, ובלי נגיעות ופניות אישיות. הרעיון הוא: שבמדור הנ"ל יוצגו שאלות לפני גאוני הדור, ויבואו בו תשובות וטעמים להן, לפי דברי פוסקים קדמונים, אם אמנם עסקו בשאלה זו. **ולפני כן לא ישיבו פוסקי הדור לשאלות, פן יגלו שכבר קדמם גדול ופסק בשאלה זו. המשיב ב"עיטור-סופרים" לא יחתום את שמו. משיבים אחרים יגיבו, אף הם בעילום שמם, וישאו ויתנו עד שיגיעו להלכה מבוררת ("כדי שאם לא כיון כהלכה, יהיה נקל בעיניו לקבל האמת ממי שאמרו ואפילו מקטן ממנו הרבה... ולא יחזק דבריו הראשונים ולא ישאר במחלוקת").**

5. שיהיו במדור הנ"ל משיבים קבועים בשטחי מומחיות שונים, איש במקצוע שבו הוא מומחה ביותר: איסור-והיתר, נדה, דיני ממונות וכיו"ב, שכל מעיינו ועיונו הוא במקצוע זה.

הראי"ה מתייחס, כאמור, בארבע הערותיו, לשלוש ההצעות הראשונות. לשלוש ההערות הראשונות כאמור זכינו, אך לאורה של הרביעית לא זכינו. חבל מאד על כך, כי זו הוערה על ההצעה המרתקת ביותר מחמש הצעות האדמו"ר. חבל שאיננו יודעים מה היתה דעת הראי"ה על כך. אולם כפי שנראה בהמשך, הראי"ה ממילא אינו מחייב את הצורך המוחלט כל-כך של

11. בקובץ "כרם החסידות" חלק ד הנ"ל, מפנים אותנו מהדירי המאמר, למאמר אחר של האדמו"ר שנדפס בסוף ימיו בקובץ "קול תורה" תשרי-חשון ה'תרצ"ה, ובו דברים זהים למאמרו ב"עיטור-סופרים", וגם שם חרד הוא מאד לכבוד התורה ודרכי פסיקת מורי ההוראה, שעליהם לדעתו לכתוב ולפסוק בהכנעה מלפני הגדולים מהם והקודמים להם.

הפוסק להכיר את כל אשר נאמר לפניו, אך עדיין מענין היה אם היה בונה את המדור המרכזי שלו "פעלים לתורה" באופן הכל-כך יוצא-דופן ומיוחד שהציע בהצעה זו האדמו"ר הגאון ר' זאב טברסקי[12]. מכל מקום, ממה שיש בידינו, כך הן תגובות העורך, הראי"ה:

1) הוא תומך בדעת האדמו"ר שיש להעתיק הדברים עם טעמיהם. רק מברר שיטות הראשונים בזה, אם יש לדעת הטעמים של ההלכה כדי להורות בה. אגב אורחא מברר ערך לימוד התלמוד בימינו.

2) על ההצעה השניה, לבקר ספרי שו"ת ופוסקים, מגיב הראי"ה, כי לכתחילה על גדולי ישראל לעשות כן, אבל לא כל מורה-הוראה מחוייב לעשות כן, אם אינו בר-הכי או שאין זמנו פנוי לכך, ויכול לסמוך על הכלל ש"רוב מצויין אצל הוראה". אגב אורחא, דן דיון מענין, לפי מה קבעו חז"ל כללים שרירותיים שהלכה כתנא אחד מחבירו.

3) גם את תוקף ההצעה השלשית - שכשפוסק מורה-ההוראה, שיבדוק בשותי"ם שלפניו - הוא מקטין, באומרו שיש לדון בזה מדין ספק-ספיקא: ספק אם ימצא שדנו בכך לפניו, וספק אם יִשָנה דעתו מכח דעה אחרת.

יחסי הראי"ה והאדמו"ר מרחמסטריווקא

יחס ההערצה של הראי"ה אל האדמו"ר בא לידי ביטוי בעצם העובדה שבחר להביא ב"עיטור-סופרים" את דבריו ואת הקוים ששירטט לאופן עריכת ותוכני המדור המרכזי בקובץ "פעלים לתורה". וכה דבריו בדברי הקדמתו למאמר "זוהר אור בהיר" של האדמו"ר, בתוך ה"עיטור-סופרים": "הנה בהחלק העיקרי לתכלית ההלכה, הנקוב בשם 'פעלים לתורה', אשר כל ישעינו וחפצינו בו רק להגדיל תורה ולהאדירה, להורות לבני ישראל את המעשה אשר יעשון על ידי קיבוץ גאונים גדולים רבים שיתנו עדיהם... והנה האמת אגיד, כי החלק העיקרי הזה הוא העבודה היותר קשה להוציאה לפעולת אדם... ובתור מבוא להמקצוע הנשגב הזה, הנני מציג בזה דברי **אחד קדוש-אלהים מכובד, גאון וחסיד, קדוש וטהור... הדברים היוצאים מפה קדוש ונאמרים בקדושה ובטהרה וברב חכמה**, ישפיקו לי בתור מבוא ובקשה רבה מאת גדולי הגאונים... וגם על השאלות הרמות והנכבדות שהעיר עליהם **הגאון הקדוש הזה**, יחשפו אף הם את זרוע קדשם לחוות דעתם הקדושה. ואנו יודעים בטח כי **הגאון הצדיק הזה** ישמח מאד ויברך באהבה גם את כל הסותרים דבריו בצדק, ויען כי נושא דבריו הנפלאים הוא להאיר אור בהיר על דרכי ה'עיטור-סופרים' ותהלוכותיו...". וכן בהקדמה שבמאמר "ריהטא דחקלאי" הוא מגדיר את מטרת המאמר

---

12 . קשה להכריע מדברי הראי"ה שכתב בהקדמתו ל"ריהטא דחקלאי": "והיה המחשבה הטובה אשר העיר הרב הגאון בעל המאמר שליט"א, אשר לא באה לידי מעשה, מסבת דבר אשר בעוונותי הרבים עמדו עלי מכשולים בדרך הקודש, והוכרחתי להפסיק עבודת ה'עיטור-סופרים', מפני מחלת אשתי הראשונה אשת נעורים תנצבה", אם הכוונה להערות האדמו"ר באופן כללי, או שלהצעה האחרונה מכוון.

של האדמו"ר: "אשר הוא אור נוגה על דרך ההוראה, לברר וללבן דברים כשֶׁמלה, לדון ולהורות לשעה ולדורות, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא רבתא, באורח נכון ובטוח מכל מכשול".

והנה התגלגלו הדברים כך, של"ג שנים לאחר עריכת ה"עיטור-סופרים", עת כיהן **הרב** כרבה הראשי של ארץ-ישראל, השתדל הוא מאד בעבור האדמו"ר - כפי שפעל אצל הנציב העליון הבריטי עבור רבנים רבים אחרים מאירופה - להוציא ממסגר אסיר ולעלותו לארץ-ישראל. לאחר פרעות ה'תר"ף שהיוו את פתיחת המאבק המזויין של הערבים ביהודים כפי שאנו מכירים אותו היום, היתה תגובת האנגלים שליטי הארץ: החמרה עם היהודים שכללה בעיקר את הגבלת העלייה היהודית. באותו הזמן התמסדה המהפכה הקומינסטית שזה לה כבר ארבע שנים, וליהודי מזרח אירופה הכבושה בידי הקומינסטים היה רע ומר.

וכך אמנם מוצאים אנו בראשונה מבין שתי אגרות שנשתמרו של האדמו"ר מרחמיסטריבקה אל הראי"ה, כי הוא מתחנן על נפשו ורוחו ("אגרות לראי"ה" מהדו"ב סימן רס): "ואבקשו בכל לשון של בקשה לרחם עלי ועל בני"; "ואין באפשרי לאיש יהודי שומר דת להיות כאן" - באוקראיינה, מפני כפיית ממלכת הרשע הסובייטית. וראה על דבר הצלחת **הרב** בהצלתו בשנת ה'תרפ"א[13], בספר "ליקוטי הראי"ה" למו"ר הרב משה צבי נריה זצ"ל, חלק א, עמ' 981[14]. אגב, באגרת זו אל הראי"ה באו דברי הערצה: "להרב הכולל, מדברנא דארעא דישראל, הגאון המפורסם", ושבחים נוספים.

כך גם באגרת השנית ("אגרות לראי"ה" סימן שלז), מקיץ ה'תרצ"ד: "הרב הראשי לארץ-ישראל, הגאון המפורסם בקצוי תבל", שהיא אגרת "שנה טובה" אל הראי"ה, אשר הקדים את האדמו"ר בברכה שכזאת. באגרת באו ברמז דברי חיזוק לעמידתו האיתנה של הראי"ה לימין הנאשמים ברצח ארלוזרוב, מול ההנהגה הציונית והממשלה הבריטית. ואמנם עלה ארצה בשנת ה'תרצ"ה.

האדמו"ר מרחמסטריווקא שמבוגר היה מהראי"ה בארבע-עשרה שנה, האריך ימים שנתיים נוספות לאחר פטירתו, ונפטר בירושלים בכ' בסיון ה'תרצ"ז. היה בין הרבנים, הדיינים והאדמורי"ם שחתמו בשלהי ה'תרצ"ה, על הכרוז שקרא ליום תפילה לרפואת "גאון הדור שבית-ישראל נשען עליו", עת כבר שכב הראי"ה על ערש דוי (ראה "ליקוטי הראי"ה" א, עמ' 864-964).

13. נדמה שעל כן ט"ס הוא בנדפס ב"אגרות לראי"ה", בתאריך הנקוב באגרת שנשלחה כביכול בשנת ה'תר"ץ.

14. ראה שם כל הפרק "למען הנתונים בצרה ובשביה", עמ' 318-289.

תוכן הבירורים שבמאמר "ריהטא דחקלאי"

א. האם אסור להורות מהלכות פסוקות מבלי שידע טעם הדין, או שיודע רק טעם אחד מתוך כמה שישנם.

ב. אם יש לבדוק פסקי-דין וטעמיהם המובאים בספרי אחרונים, אם הצדק עימם, לפני שמורים מהם הלכה.

ג. אם יש חיוב לפני שמורה הלכה, לבדוק בשו"תים לפניו אם כבר פסקו בשאלה זו.

ריהטא דחקלאי

מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

עריכה והערות: הרב הראל כהן

הקדמה

מכתב לכבוד הגאון המחבר שליט"א,

בדבר האמור עם הספר במאמר הנחמד "אילה שלוחה"

בעזרת השם יתברך

מלאתי שמחה וגיל ועיני אורו באור תורה המאיר, ובא בחסד עליון נותן התורה ברוך הוא, דיהיב חכמה לחכימין, להאיר על גבול ישראל, בהאי ספרא רבא ויקירא, שדה אשר ברכו ד', הלא המה ספרי "שַׁדֵּי-חמד" מכבוד מר ידידי ורחים לבאי, הגאון הגדול צדיק ועניו, המחבר שליט"א, אשר במכתב קדשו הרבָני בְּעַנָוֶתוֹ, והציע לפני את אשר ברוח צפון עם לבבו הטוב, לזכות את הרבים, להעיר לב הרבנים הגאונים גדולי הדור שליט"א, להשכיל אל דבר הנוגע מאד לכללות עמוד ההוראה, אשר בא זכרונו במאמר כתוב מידי איש צדיק תמים וגאון, אשר ברֹב-עַנָוֶת-צדק יחפוץ בעֲלום שמו, אשר הוצאתי המאמר הנכבד ההוא להאיר עולם בחסד השם יתברך בספר "עִטור-סופרים", שיצא לאור על ידי הצעיר, וקראתיו בשם "זוה"ר /אור /בהי"ר", יען אשר הוא אור נוגה על דרך ההוראה, לברר וללבן דברים כשֶׁמלה, לדון ולהורות לשעה ולדורות, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא רבתא, באורח נכון ובטוח מכל מכשול. גם רמזתי בו שם הגאון החסיד בעל המאמר שליט"א ושם אביו זצוקללי"ה.

והיה המחשבה הטובה אשר העיר הרב הגאון בעל המאמר שליט"א, אשר לא באה לידי מעשה, מסבת דבר אשר בעוונותי הרבים עמדו עלי מכשולים בדרך הקודש, והוכרחתי להפסיק עבודת ה"עיטור-סופרים", מפני מחלת אשתי הראשונה אשת נעורים תנצב"ה, בת כבוד מורי-חמי הגאון הגדול איש האמת מורנו הרב ר' אליהו דוד שליט"א, הגאון אב בית דין קדוש מיה, שהיה חלוּי ארוך בעוונותי הרבים, אשר בו נפטרה לחיי עולם הבא. ומאז הָשברתי מאד, לא עליכם, ועברו זמן זמנים טובא אשר רבו טרדותי ויגון בלבבי, ולא היה לאל ידי לצאת המערכה לערוך בעבודת ה"עיטור-סופרים" אשר חשבתי בעזרת השם להכינו ולסעדו, לַזכות הרבים בכמה דברים טובים ומועילים לתורה ולתעודה. על כן נשתכח הדבר והמחשבה הטובה עדיין לא נצטרפה למעשה.

ועתה אור ד' ויאר לנו, על ידי כבוד הגאון המובהק מחבר ספר "שדֵי-חמד" שליט"א, אשר כל ישעו וחפצו ומחשבתו הרצויה, הניכרת מתוך מעשה תקפו וגבורתו, רק לזכות את הרבים ולישר מסילה העולה מלבונ"ה של הלכה לבית-אל אלקי ישראל, אשר אין לו בעולמו מיום שחרב בית המקדש כי אם ד' אמות של הלכה בלבד.

ועתה הובא המאמר ההוא האמור עם הספר "עיטור-סופרים", אל תוך ספרו היקר. ומאתי הצעיר דרֹש דָרש, אם יש עמדי משלי, או מאיזה רב, מה להוסיף על דברי קודש אמריא יאי הדא.

והנה החילותי בעניי אז, בעת עריכת ה"עיטור-סופרים", להעיר ולהוסיף על איזה דברים ב"לשכת הסופר", ובא קצת הדברים, אפס קצתם בחלק הראשון מה"עיטור-סופרים", ויותר מהם בחלק השני, אך גם שם לא באו כל אשר העירותי על זה אז.

על כן הנני בא לעשות רצון צדיק מר ידיד נפשי הגאון המובהק המחבר שליט"א, ואעתיק הדברים בצירוף הנדפס עם הכתוב אצלי, ואהיה כטפל לעושה מצוה, ונקיטנא בשיפולי גלימיה דמר הגאון המחבר שליט"א, ובהורמנא דכבוד הגאון הצדיק בעל המאמר שליט"א, הנני בא לדון בקרקע לפני הדרת גאון תורתם. ואני תפלה לאלקי השמים, יהיה לנו אל למושעות, לכונן מעשי ידינו לשנים הבאות, לטובה על ישראל ועל רבנן למופת ואות, ומחשבת ישרי לב של "שדה חמד" יפריח, כְּגַנָּה זֵרוּעֶיהָ תצמיח (ישעיה סא, יא), וחפץ ה' בידינו יצליח.

א. האם אסור להורות מהלכות פסוקות מבלי שידע טעם הדין

הנה בעיקר העצה הנאמנה, שכתב כבוד הגאון בעל המאמר שליט"א, להביא אל החלק "פעלים לתורה", גם אותן הדינים שבאו בספרי המלקטים, רק [שבאו שם] בלא כל יסודי הטעמים, ו[הרי] דרך רוב המלקטים הוא שלא להביא הטעם, ואם יביאו, לא יביאו כל עיקרי הטעמים, כי אם מקצתם. ולפעמים המחבר בעל התשובה בעצמו סמך על קיבוץ איזה טעמים יחד.

דעת הרמב"ם, הראב"ד והכסף-משנה שמותר להורות מבלי לדעת טעם הדין

והנה לענין הלכה והוראה, אם הטעם מעכב, עד שיהיה אסור להורות, עד שידע טעם הדין או לא, תליא באשלי רברבי. והרמב"ם ז"ל שחיבר ספרו הגדול משנה תורה, והיתה כונתו בזה להורות מתוכו הלכה למעשה, לכן כתב בהקדמתו שלא יצטרך אדם לספר אחר כי אם ספר התורה והמשנה תורה. וכך כתב בשולחן-ערוך להגאון רש"ז זצ"ל בהלכות תלמוד-תורה בקונטרס-אחרון פרק ב הלכה א.

ובודאי הדבר מוכרח לומר כן, שכונת הרמב"ם במה שכתב "לא יצטרך אדם לספר אחר", היינו לענין הוראה למעשה המוכרח, אבל לענין לימוד, הרי בעצמו כתב בהלכות תלמוד-תורה פרק א הלכה יא ויב, שחייב כל איש לעסוק בשליש בתלמוד, שהוא הבנת דבר מתוך דבר ואחרית דבר מראשיתו. אם כן, מה שאמר שיספיק ספר התורה עם ספרו, היינו להורות. וכן משמע בכסף משנה שם, ביישובו על השגת הראב"ד, שכתב שהרמב"ם תיקן על מי שירצה לסמוך על ברירתו, ואם ירצה מי לעיין בגמרא ופוסקים, מי מעכב על ידו. משמע מזה שאין חיוב כלל, אפילו למי שיש בידו לירד לסוף דעתו בגמרא ופוסקים, רשאי לסמוך על ברירתו של רבינו. רק אם ירצה, יוכל לעיין. ויותר ממה שכתב בכסף משנה שם בסוף, שגם חד בדרא כמו הראב"ד ז"ל יוכל לסמוך אם יהיה נחפז, משמע מזה שאין איסור כלל, ואין חיוב לענין הוראה לעיין אחר הטעמים, רק שידע הדין על בוריו כפשטיה.

וכן משמע דעת הראב"ד שלא השיג עליו כי אם מכח טעם אחר, שלא הביא ראיה לדבריו (ולא כתב הדברים בשם אומרם). על כן אין כדאי לסמוך במקום שהכריע כדעה אחת מדעת הגאונים, אבל משום חסרון הטעם לא השיג.

חילוק: להורות מדמיון מלתא למלתא - אסור בלא ידיעת הטעמים

והנה מדברי הגאון רש"ז ז"ל נראה דרש"י פליג בזה על הרמב"ם וסבירא ליה שאסור להורות בלא ידיעת הטעם. וצריך עיון מנא לן. שיש לפרש שאין כאן מחלוקת, שהרמב"ם שעשה את ספרו משנה תורה, כונתו היתה רק להורות מה שמפורש בתוך הספר מפורש (ומתוך כך לא הביא גם הוא ז"ל כי אם מה שמבואר בגמרא ובשאר דברי חז"ל, ולא מה שאפשר ללמוד מפלפולי הלכה), אבל להורות על ידי דמיון מלתא למלתא לא נתכוין מעולם, וזה ודאי אי אפשר ואסור בלא ידיעת הטעמים. וכן נראה גם כן דעת רש"י, שלא אסר, רק להורות על ידי דמיון, כמו שמדויק בלשון הזהב בסוף פרק אלו מציאות, שכתב: "לא דמית לה מעשה הבא לידך", עיין שם היטב.

רק מטעם אחר יש איסור להורות מתוך המשנה אפילו אותו הדין עצמו: משום שמא דברי יחיד הוא, או שיש לה פירוש נעלם כעין חסורי מחסרא וכיוצא בזה, אבל בחבור הרמב"ם שאין בו חשש זה, וכיוצא בו כל הפוסקים הקצרים, יש לומר שאין איסור להורות מהם, רק על ידי דמיון מלתא למלתא ולא דבר המפורש.

בירור ערך לימוד התלמוד בימינו. שיטת הרמב"ם: להבין ולחדש ולא לענין ידיעת עצם הדין

והנה על פי זה מתבאר לנו דרך הלימוד שכתבו השל"ה ועוד רבנן קדישי בספריהם, ללמוד בכל יום הלכה בפלפול, וגם גמרא בלא פלפול. ולפי המבואר הוא בנוי על מוסדות הלכה מאוששת. דהנה להרמב"ם שנראה שעיקר הדין המפורש מותר להורות גם בלא ידיעת הטעם (וכן משמע קצת מתשובת הר' יוסף אבן מיגש, שכתב שיותר ראוי להורות, הבקי בפסקי הגאונים, אף על פי שלא גברה ידו כל כך בתלמוד, ממי שקופץ להורות מהתלמוד עצמו. ועיין בספר נתיבות עולם להגאון מוהר"ל מפראג ז"ל סוף נתיב התורה, משמע היפך מזה, ויש מקום להעמיד הדברים, עיין שם היטב), אם כן, צריך לומר לדידיה, עיקר תועלת לימוד התלמוד בזמנינו הוא להבין ולחדש, וכמו שכתוב בלשונו בהלכות תלמוד תורה פרק א, והיינו לחדש הלכות או דרשות, שהכל בכלל התלמוד. ונראה שהיא מצות שינון, שיהיו דברי תורה מחודדין, ולענין חידוש לימוד דבר מתוך דבר. אבל לענין ידיעת עצם הדין המבואר להוראה, אין זה נחוץ.

אם כן, צריך לומר להרמב"ם, שיוצא ידי חובת תלמוד גם אם ילמוד בהלכה אחת בעיון גדול ופלפול רב על דרך האמת, כמו שעשו אחרים מגאוני הדורות, שהאריכו והעמיקו הרבה בסוגיות מיוחדות. וגם בזמנינו ישנם קצת רבנן הנוהגים כן. כי לענין תועלת חידוש הלכות חדשות והבנת דבר מתוך דבר, אחת היא לו אם יעמיק בכמה הלכות בחידושים קצרים, או יחדור בענין אחד לחדש הרבה באורך בו.

שיטת הרא"ש: ערך לימוד התלמוד בימינו - על מנת לדעת עצם הדינים וטעמיהן כדי שיוכל להורות, ולא החידוש והפלפול

אבל אם נאמר שלא כדעת הרמב"ם, שגם לענין הוראת הדין המפורש אסור כי אם בידיעת טעמו ומקורו, אם כן, אין עיקר התלמוד לחדש, כי אם לדעת טעמי ההלכות כדי להבינם להורות. אם כן, חיוב [לימוד] התלמוד הוא דוקא טעמי ההלכות, אף שלא יחדש מעצמו דבר. ולפי זה יש לומר, שענין הפלפול וחידוש סברות והלכות, במחלוקת שנויה, אם הוא מכלל מצות-עשה ד'ושננתם', שעליה דרשו חז"ל בפרק קמא דקדושין החובה לשלש הלימוד (ועיין לבוש הלכות ברכות סימן מז, משמע מדבריו שהיא דרשה גמורה הנדרשת מיתור הנו"ן, דהוי ליה למימר 'ושניתם'. ועיין בדברי הגאון הגדול ריש מתיבתא הנצי"ב זצ"ל, הנדפסים ב"עיטור-סופרים" חלק א, בענין שונה), דלהרמב"ם עיקר החיוב לחדש בכל יום כשהוא בר הכי, ולהפוסקים כהרא"ש בתשובה כלל לא סימן ט, הובא בקונטרס אחרון להגרש"ז בהלכות תלמוד תורה, דסבירא ליה דיסוד התלמוד נחוץ לענין הוראה מפני שאסור להורות גם הדין המפורש, רק בידיעת טעמו. אי נמי, החיוב של שליש בתלמוד הוא למגמה, כמו שנאמרו הדברים בגמרא ובפוסקים המפרשים ז"ל. ולדידהו לימוד הפלפול י"ל דהוא מדרבנן, שהרי שואלים ליום הדין, פלפלת בחכמה הבנת דבר מתוך דבר (שבת לא).

בירור האם פלפול והבנת דבר מתוך דבר הוא בכלל קביעת עיתים לתורה

ובאמת מדברי חז"ל הללו צריך עיון לפום ריהטא על דברי הרמב"ם ז"ל, דאם עיקר הפלפול והבנת דבר מתוך דבר הוא עצם החובה של שליש בתלמוד, אם כן, הוא נכלל בכלל שאלת "קבעת עתים לתורה". ובשל"ה דייק: 'עתים' - לשון רבים, אם כן, כל חלקי הלימודים המחוייבים בכלל. אם כן, כמו שלא אמרו במאמר זה דשואלין אותו בפני עצמו, למדת משנה, מקרא, וכיוצא בזה (אף שבמדרש משלי רבתא איתא בפרטות), אלא ודאי שהכל נכלל בכלל קבעת עתים לתורה.

אם כן, לשיטת הפוסקים דתלמוד נקרא פשטא דגמרא, וזהו עיקר חיוב דשליש בתלמוד ממקרא דושננתם, אלא שיש חיוב נוסף מדברי סופרים, למאן דאפשר ליה לפלפל בהלכה, שפיר קא משמע לן דגם בזה שואלים אותו, ואינו נכלל בכלל קבעת עתים לתורה. אבל להרמב"ם שזה הפלפול בחכמה והבנת דבר מתוך דבר, היא עצמו חובת השְׁליש בתלמוד, אלא ודאי כבר הדבר נכלל בכלל קבעת עתים לתורה. ואולי אפשר ליישב לדעת הרמב"ם על פי מה שכתב שם בפרק א מהלכות תלמוד תורה שם, דחיוב לשלש ימיו, הוא רק למתחיל בלמודו, אבל מי שכבר מילא כריסו במקרא ומשנה, החיוב להיות רוב עסקו בהבנת דבר מתוך דבר.

וי"ל שאיש כזה מדינא דאורייתא גם הוא יוצא ידי חובת תלמוד תורה על ידי שיעסוק שליש זמנו בתלמוד, מכל מקום, בדין שואלין אותו, כיון שהוא יכול להתעמל ולחדש על ידי עמלו, נענש על אשר מנע הטוב ממנו ומן העולם, כי החובה עליו להיות עמל בתורה, והוא רוצה להקל על עצמו וללמוד שני שליש זמנו דברים שאין צריך להם כל כך כיון שכבר למדם. מכל מקום לדעת הרא"ש בתשובה, שעיקר חובת תלמוד הוא בעצם הלימוד של גמרא ומפרשים, כדי לדעת טעמי ההלכות להורות, דלא סגי בלאו הכי. ולדעת הגרש"ז י"ל גם כן דעת רש"י כך הוא.

שיטת רבנו חננאל: התלמוד הוא כדי להורות הלכה למעשה

ומדברי רבינו חננאל בסוף פרק אלו מציאות, הבינותי שיטה חדשה בענין לימוד משנה ותלמוד, שאינה לא כדברי הרמב"ם ולא כדברי הרא"ש ז"ל. וזו לשונו: תנו רבנן: העוסקים במקרא, פירוש, במקרא בלבד, ואין מתעסק גם בתלמוד - מידה שאינה מידה היא, שהרי לא נתעסק גם בפתרון המצות. במשנה, מדה שנוטלין עליה שכר, פירוש, המתעסק בפתרון המשנה שיש בה הרבה מן המצות שהן קבלה והן תלויות במשניות החיצוני[ו]ת, וכשהוא מתעסק במשנה צריך לעיין באותן הברייתות כולן ופתרוני החכמים, יש לו בזה שכר מצוה. אבל המתעסק בתלמוד ומורה ומבאר המצות כתקנן ומגיד הלכה למעשה, אין לך מדה גדולה מזו, כי בתלמוד פתרון התורה והמשנה והמצוה שהן בקבלה הלכה למשה מסיני, עכ"ל.

מדבריו משמע שגם לימוד המשנה הוא עם הטעמים השנויים בברייתות לברר הדבר כפי האפשר, ולא דברי המשנה לבד. אלא שהתלמוד הוא להורות הלכה למעשה. ונראה שהוא שיגיע להוראה על דבר חדש שיתבאר לו מתוך באורי המשנה והתורה על פי התלמוד. אבל, טעמי

הדינים, נראה שגם חובת משנה אינו יוצא לדעת הגאון ז"ל, עד שיֵדע. וזהו שלא כדעת פוסקים הנ"ל שלא הצריכו בענין משנה לדעת טעמי המשנה. ולענין תלמוד, דבריו מטין לדעת הרמב"ם, אלא שלדעת הרמב"ם נראה שמקיים ענין תלמוד על ידי חידושים אף על פי שאינם להלכה. ולפי דעת הגאון ז"ל הוא דוקא במה שיסיק שמעתתא אליבא דהלכתא הלכה למעשה.

על כל פנים נראה מדבריו ז"ל גם כן, שאפילו הדבר המפורש אסור להורות, כי אם על ידי ידיעת הטעמים, דאם לא כן, למה הצריך אפילו למשנה ידיעת הטעמים.

ויש לומר לפי דבריו שזהו כונת דברי חז"ל במה שאמרו, משנה, מדה ונוטלין עליה שכר, שיפלא, וכי איכא דבר מצוה שלא תהיה בכלל נטילת שכר, ואפילו שכר שיחה נאה אין הקב"ה מקפח, וקל וחומר לתורה שלימה ? אלא די"ל כמו דאמרו חז"ל, כל העוסק בפרשת עולה כאלו הקריב וכו', הוא הדין בכל המצות, כשלומד בענין שיודע ענין המצוה לעשותה, נוטל שכר עשיה גם כן, וזהו אי אפשר כי אם כשלומד בענין שהעשיה אפשרית לו על ידי לימוד זה. על כן הצריך שידע הטעמים, משום דסבירא ליה דבלא ידיעתם אין העשיה אפשרית. אם כן, לא יטול כי אם שכר לימוד דלא צריך למימרא שנוטל, אבל לא שכר העשיה.

הצעת חילוק אחר לשיטת רש"י

ומה שכתבתי שלדעת רש"י כאן בסוגיין מוכח דדוקא על ידי דמיון מלתא למלתא אסור להורות בלא ידיעת הטעם, הוא מדיוק לשון רש"י שכתב, וזה לשונו : "שלא ידעת טעם המשנה ונתת בה טעם אחה, ומתוך כך דמית לה דין או ההוראה הבא לידך, ולמדת הימנה שלא כדת, שאין הטעם כמו שהייתי סבור, שאילו ידעת טעם המשנה, לא דמית לה מעשה הבא לידך", עכ"ל. מבואר שדוקא על ידי דמיון יש מכשול מהוראה בלא ידיעת הטעם. ואם היה דעת רש"י כדעת הרא"ש בתשובה, שאפילו אותו הדין עצמו המפורש אסור להורות בלא ידיעת הטעם, למה נקיט דוקא מכשול של דמיון דבר לדבר. ואולי יש ליישב שגם רש"י סבירא ליה כדעת הרא"ש בזה, וכדפשיט ליה להגרש"ז ז"ל. וי"ל דלעולם אם לא ידע הטעם, אפשר לטעות גם כן בפירוש הפשוט של עצם הדין. רק על ידי שידע הטעם ויכוין על פיו את פירוש המשנה, שוב לענין הוראה של עצם הדין אין צריך לחזור על הטעם, רק יחזור שיהיה בקי בפירוש המשנה שנתברר לו על פי הטעם. אבל לענין דמיון מלתא למלתא אסור להורות עד שיהיה בקי בהטעם, כי אם ישכח ממנו הטעם, אף שידע הפירוש והורגל בו יפה, יחדש טעם שאינו, וידמה על ידי זה דמיון שאינו דומה.

ולכאורה פירוש זה מוכרח בדברי רש"י דסוגיין, שהרי לענין לימוד המשנה ודאי יש מכשול בהוראה גם בלא דמיון מלתא למלתא, שהרי לפעמים היא מתפרשת על ידי חסורי מחסרא וכיוצא בזה, ולמה פירש שהמכשול הוא על ידי דמיון דבר לדבר. אלא ודאי אפילו אם ידע הפירוש על ידי מה שהפעם הראשון יראה הטעם, ועל פי הטעם יחזור על משנתו לפרְשה, רק לא ישמור שלא ישכח הטעם, יש בזה מכשול של דמיון שלא כדין.

ונראה שהתנאים הללו שאמרו עליהם מבלי עולם, כך היו למדים. דאם מתחילה לא היו מעמידים משנתם כראוי, לא היה ראוי ליתמה על זה "והלא מישבי עולם הם", בסוטה דף כב, כיון שלמדים שלא כאמתה של תורה בפירוש המשנה, אלא, שלא היו זהירים לחזור על הטעם, על כן כשלא יורו הלכה מחודשת הם מישבי עולם, אבל כשיורו בחידוש דמיון, מבלי עולם הם.

וניחא השתא לשון, "הוי זהיר בתלמוד", דלא אמר לְמוֹד תלמוד, רק שיהיה זהיר גם לחזור על טעם המשנה האמור בתלמוד, שזהו עיקר תלמוד לדעת רש"י והרא"ש לפשוט ומבואר ביותר, על פי מה שכתב הגרש"ז בהלכות תלמוד תורה בקונטרס אחרון ריש פרק ג, שעיקר חובת הזכירה הוא על ההלכות הפסוקות וטעמיהם, אבל הפלפול אינו חובה זכירתו. ומביא ראיה מנידון דידן פירוקי דריש לקיש ודרבי שמעון בר יוחי וכיוצא בהם, שלא נכתבו ולא חשו לשכחתם. אם כן, הווא אמינא דהכא נמי הטעם אינו חובה להזהר בו, קא משמע לן ששגגת תלמוד עולה זדון על ידי מכשול של דמיון מלתא למלתא.

בירור בדברי רבנו חננאל

אמנם בפירוש דברי הגמרא דבבא מציעא הנ"ל מאי דריש כדדריש רבי יהודה בר' אלעי וכו', וכדתנן, ר' יהודה אומה, הוי זהיר בתלמוד, דברי הרבנו חננאל ז"ל מופלאים אצלי בעניי, שפירש, שעל ידי זה דרש להם שיהו רצים יותר אל המשנה, מפני ששגגת תלמוד עולה זדון, וסביביו נשערה מאד, ששגגות נחשב להם כזדונות. ולא אבין, וכי רשאי האדם להרחיק את עצמו ח"ו שלא יהיה בכלל וסביביו נשערה אם בר הכי הוא, הלא כל מה שאפשר לאדם להשיג ולא השיג, הוא נתבע על זה, ואיך יהיה זה טעם לחדול ממה שרצו אחרי הגמרא מפני רוממות מעלתה? ואציע קדם רבותינו לפרש דברי הרבנו חננאל ז"ל על נכון.

ואולי י"ל שגם הרבנו חננאל ז"ל יודה שלענין חיוב של שליש במשנה יוצא גם בלא ידיעת הטעמים, ובסוגיין דחקתו דיוקא דלשון הברייתא, "העוסקים במשנה", ולא קאמר הלומדים, על כן פירש בידיעת הטעמים, כענין שכתב הט"ז באורח חיים סימן מז ס"ק א לענין ברכת לעסוק בדברי תורה.

על כל פנים לדעת רש"י והרא"ש אסור להורות גם הלכה מפורשת בעצמה עד שידע הטעם.

אם מותר להורות כשיודע מתוך כמה טעמים לדין רק טעם אחד

ויש להסתפק, אם יש לדין אחד טעמים רבים, אם אסור להורות בו עד שידע כל הטעמים, או שדי בטעם אחד. ולעניות דעתי יש בזה איזה חלוקות. אם הטעמים הרבים מספיקים כל אחד לבדו, או שכל אחד צריך לחבירו. והנה אם כל אחד מספיק לבדו, יש לומר דיכול להורות על פי ידיעת טעם האחד, בין בעצם הדין המפורש, בין על ידי דמיון מלתא למלתא, שהרי חשש טעות בעצם הפירוש אין כאן, כיון שעל כל פנים יודע הוא טעם אחד המספיק, ועל פיו יכוין הפירוש

היטב.

ולענין חשש דמיון מה שאינו דומה, גם כן אין כאן, שהרי זה אינו כי אם על ידי מה שיחדש טעם שאינו, וכדפירש רש"י, והרי יודע הוא טעם עקרי. ואם יהיה דמיונו מספיק רק לפי טעם זה ולא לטעם אחר, הרי הורה כהלכה.

רק לענין חובת מצות תלמוד, תלוי בטעם תכלית התלמוד, דלדעת רש"י והרא"ש עיקר טעם התלמוד כדי להבין ההלכה שבמשנה על בוריו. אם כן, על ידי חזרת טעם אחד, הוא מקיים מצות תלמוד. וי"ל ששאר הטעמים הרי הם בכלל פלפול, שאין חובת החזרה עליו, כדברי הגרש"ז בקונטרס אחרון הנ"ל, שהרי על ידי הטעם האחד ידע אמתת פירוש ההלכה, בין לענין לְמודה בעצמה, בין לענין לדמות ממנה לדין אחר כיוצא בו.

ולהרמב"ם שחיוב למוד התלמוד הוא כדי לחדש דבר מתוך דבר, אם כן, על ידי כל טעם בפני עצמו יוכל לחדש ענינים אחרים, והחובה עליו ללמוד כל הטעמים הנאמרים באמת על כל הלכה.

אמנם כל זה הוא כשאין הטעמים צריכים זה לזה, אבל כשהם צריכים זה לזה, הכא נמי לא מבעי לענין הוראה, שלדעת הרא"ש, שבלא ידיעת הטעם יטעה בעצם הפירוש, אם כן, גם כשלא ידע כל הטעם המוכרח, הטעות אפשרי לו. ומכל שכן לענין דמיון שידמה על פי הטעם הידוע לו, ואינו מספיק, ועל ידי הצירוף לא יעלה הדמיון והוא לא ידע ויטעה.

ואפילו לדעת הרמב"ם, נראה לעניות דעתי דכשידע טעם בלתי מספיק גרע מי שלא ידע טעם כלל למשנתו, דזה לא יְדַמֶּה, שיחשוב [ש]כיון שידיעת הטעם חסרה לו, איך יְדַמֶּה, [ש]אולי על ידי הטעם יְבָטֵל הדמיון, אבל מי שידע טעם אחד והוא בלתי מספיק בעצמו, יְדַמֶּה שלא כראוי, וישים מכשול ח"ו.

אם כן, נראה שהדבר נכון מאד, מתוקן ומקובל, ללכת בעצת צדיק הגאון בעל המאמר שליט"א, שכל מעתיק הלכות לזכות בהם את הרבים לתועלת הוראה, שבכלל זה הוא גם כן דמיון מלתא למלתא, חובה גדולה היא להעתיק כל הטעמים אם כולם נצרכים. (וזהו ברוב פסקי תשובות רבותינו האחרונים ז"ל, חזו לאצטרופי הטעמים זה לזה על פי רוב).

וגם זאת למדנו, שעל פי ההלכה לצאת ידי פלוגתא דרבוותא, [יש] ללמוד תלמוד בלא אריכות עיון, בשיעור קבוע, וליחד גם כן זמן לעיון וחידוש, כדי לצאת ידי חובת תלמוד לדעת הרמב"ם, גם לדעת רש"י והרא"ש. ועוד יתבאר קצת אי"ה בדברינו.

ב. אם יש לבדוק פסקי-דין וטעמיהם המובאים בספרי אחרונים, אם הצדק עימם, לפני שמורים מהם הלכה

ומה שכתב עוד הגאון בעל המאמר שליט"א לבקר ספרי שו"ת, להבחין את הוראתם אם הדין עימם, דבר זה הוא שאלה גדולה אם החיוב הוא מן הדין לכל אחד מהמורים, לירד לסוף דעת הפוסק בשו"ת, ולבחון הדברים קודם שיפסוק (להוראה בדברים שאין בהם שוגין דעלמא, אך לפסוק כמו מקרים המתחדשים שרבו השינויים מענין לענין כידוע), או כיון שיראה הדין בעצמו, או גם בטעמו, לכל מר כדאית ליה, כמה שכתבנו לעיל, רשאי לסמוך עליו ולפסוק גם בלא הבחנה.

והנה יש רבים מרבותינו גדולי האחרונים ז"ל שצווחו על זה שסומכין להורות בכל דין שכתוב בספר אחרון בלא בדיקה. עיין הקדמה בתשובת רבי עקיבא איגר במכתבו. ורבים גדולים הזהירו מענוותם שלא לסמוך עליהם, עד שיבחנו דבריהם האמת אתם, אבל לא ידענו אם זו היא דרך טובה וישרה, לבד להמורה, ודרך ענוים להמחבר, אבל מסתפקינן אם עומק הדין הוא גם כן כך, לחייב לבדוק ולעיין אחר הדין הפסוק כבר. דמה דאיתא בפרק קמא דסנהדרין, "דינו לבוקר משפט' - אם ברור לך הדבר כבוקר, אמרהו; 'אֱמור לחכמה אחותי את' - אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך וכו" (והני תרתי י"ל לענין ספק סברא, שדומה לראית החושים, כמו "ולבי ראה הרבה חכמה", דומה לבוקר המבקר ראיית האדם. דבר התלוי בגמרא וקבלה, דימה לאחותך שהיא אסורה, הידוע לך מצד קבלת התורה הקדושה), י"ל שהוא בדין שאינו מפורש בספר, אבל אחרי שסמך איזה בעל הוראה והורה בדבר, אין צריך בחינה אחרת ובירור אחר בירור.

בירור דעת הכסף-משנה: אם אינו בר-הכי לבדוק - יסמוך ארובא

והנה בהקדמת הרמב"ם שכתבנו לעיל, כתב הראב"ד שלא הועיל הרמב"ם, שאין לסמוך על ברירתו, כיון שאינו יודע ראיה לדבריו. והכסף משנה כתב דמכל מקום, מי שאינו יכול לבחון, יכול לסמוך על דבריו, וגם חד בדרא כהראב"ד, אם יהיה נחפז, יסמוך עליו. ולכאורה צריכים דבריו ז"ל ביאור, דממה נפשך, אם נאמר שאסור להורות עד אשר יבקר הדבר וירד לסוף דעת נטיית ההלכה מעצמו, אם כן, יהיה אסור להורות, רק חד בדרא שיכול לבחון ולהכריע, ולא שבקת חיי לכל בריה קלה, כמונו היום בעוונותינו הרבים. וביותר זה הגדול שיכול לבחון, כיון שהחובה להבחין ולבדוק, ובלא זה אסור להורות, מה יועיל אם הוא נחפז, הרי אסור להורות עד שיחמיץ את הדין וימצה את עומקו. ואם באמת לכל ובכל זמן מותר להורות בלא ביקור והבחנה, אין צריך לכל זה האריכות, דשפיר הועיל הרב ז"ל לכל אדם ובכל שעה.

ולעניות דעתי נראה בטעמא, כיון דכלל גדול הוא למיזל בתר רובא, הוא דבר פשוט, כי אף

שלא ימלט אפילו הגדול שבגדולים משגיאה, וכדברי חז"ל, אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בה, מכל מקום רוב הלכות והוראות היוצאות מבעלי הוראה הם מתוקנות ומכוונות להלכה, והם ודאי רובא דרובא נגד השגיאות והבלתי מכוונות להלכה. אם כן, מדינא יש לסמוך ולמיזל בתר רובא. אלא כיון דקיימא לן דבמקום האפשר לברורי אין סומכין על הרוב, כיורה-דעה סימן א, על כן חובה לברר כשאפשר, אף שצריך שיהיה אפשר לברר בלא טורח. ובירור הלכה וליבונה טורח גדול הוא ועבודה קשה, תושיה המתשת כוחו של אדם, אך כיון שבלאו הכי החובה לפלפל בחכמה, אם כן, אין זה טורח נוסף כלל למאן דאפשר לו, וחייב להזקק למעשה יותר מפלפול אחר, כדקיימא לן מעשה ושאינו מעשה, נזקקין למעשה. אבל מאן דאינו בר הכי, אין בידו לבדוק, ושפיר סמך ארובא כדליכא גדול ממנו באתריה (דבלאו הכי אסור להורות עד שימלך בגדול).

רוב מצויין אצל הוראה

ואפילו כשלא נודע אם היה מחבר הספר גדול בדור, יש לומר רוב מצויין אצל הוראה גם כן מומחה, כרוב מצויין אצל שחיטה, וכדנקטו הפוסקים האי רובא גם כן בשאר דברים, כבניקור בסימן סה דיורה-דעה, וכיוצא בזה כתבו רבותינו האחרונים בתשובותיהם לענין מילה. והארכתי בזה בע"ה במקום אחר.

אם נחפז וטרוד מלהעמיק

וכן גדול שיש בידו לברר כשהוא נחפז וטרוד, ואי אפשר לו להעמיק, שפטור על פי דין מהעמיק, ויוצא ידי חובת תלמוד תורה בלימוד בלא עיון. עיין הלכות תלמוד תורה להגרש"ז מה שכתב בזה.

אם כן, בכלל הא איכא לברורי. אם כן החובה על גדולי הדור ודאי לברר, על כל פנים לכתחילה, כעצת הגאון בעל המאמר שליט"א, כיון שתהילה להשם יתברך אפשר להם לברורי, עליהם המצוה.

מי שטרם השלים התלמוד בגירסא - אינו מחוייב לבדוק ולהטריח מזמנו

ולפי זה, יש להסתפק, לפי מה שכתבנו לעיל בדעת רש"י והרא"ש, דחיוב תלמוד הוא לדעת טעמי ההלכות ולא החידוש והפלפול, אם כן, קודם שיצא ידי חובת תלמוד זה לא נתחייב בפלפול לפי דבריהם ז"ל, אם כן, אפילו אם יהיה בעל שכל חריף, כיון שלא גמר עדיין כל התלמוד בגירסא היטב, יש לומר באיש כזה יוכל לסמוך על הוראה הנאמרת בספר מטעם רובא. דלא שייך לומר שאין טורח בבירור מִטעם שבלאו הכי מחויב, כיון שעדיין אינו מחויב במדה זו. רק לדעת הרמב"ם, שעל כל לומד החובה לעיין ולחדש כדאפשר לו, וזוהי שליש בתלמוד, יש לומר שמדה זו נוהגת בכל אדם. אך יש לומר שבתחילת לִמודו אינו חייב כי אם בשליש זמנו לעיין, אפילו לדעת

הרמב"ם. אם כן, אם בירור זה דורש יותר, חשוב על ידי טורח ויכול לסמוך ארובא. רק בגדולי הדור, שכבר גמרו בגירסא התלמוד ושאר דברי חז"ל להלכה, שרוב זמנם חייבים לעסוק בחידוש כדעת הרמב"ם, להם אפשר לברורי, חשיב בלא טורח, דליכא בהו נפקותא כי אם ממסכתא למסכתא. ולמעשה עדיף כמו שכתבנו.

חז"ל הכריעו הכרעה כללית במחלוקות שבין זוגות תנאים ולא חילקו בהם בין פרטי הדינים, וזאת עשו רק בהלכות המעשיות, שרק שם יש חשש שתרבה מחלוקת בישראל,

ובדברי בזה, אעיר במה שכתב בתשובת מוהרי"ק שורש קסה, ליישב דעת רש"י בפירוש התורה פרשת תזריע, שתפס דעת רבי שמעון והניח דעת רבי יהודה נגד הכלל הנמסר לנו עירובין מו, רבי יהודה ורבי שמעון - הלכה כרבי יהודה, מטעם שאין הכרעות ההלכות וכל הני כללי שנתנו רז"ל באים מצד שהכריעו חכמים בכל דין בפני עצמו, שמצד גדולת התנאים לא היה אפשר להכריע כי אם כשראו תנא אחד היה חריף יותר או מקובל יותר מרבותיו סמכו עליו להורות כמותו, זולתי במקומות מעטות יוצאות מהכלל. על כן אין הכללים קבועים כי אם בדינים הנהוגים, אבל בדיני קדשים וטהרות וכיוצא באלו, דלא נהיגינן - ליתניהו להנהו כללי.

ובספר אגודת אזוב, תמה על דברים אלו. דאדרבא, איפכא מסתברא, שאם היו ההלכות נחלטים מטעם הכרעה בכל דין בפני עצמו, שייך לומר שבדיני קדשים וטהרות, דלא נהיגי, לא הכריעו. אבל כשההכרעה היא כללית, היה ראוי להיות כוללת גם כן קדשים וטהרות, דמאי שנא. ודוחק לומר שלא מצאו אותו היתרון כי אם בהלכות הנהוגות, דמנא לן לחדש כזה שאינו מפורש, עיין שם היטב.

ולענ‌יות דעתי, דברי מוהרי"ק ז"ל ברורים בטעמן. דבאמת אין לומר שמה שראו שהאחד יותר חריף, או יותר מקובל מרבותיו, הוא הכרח גמור שההלכה כדבריו, דלפעמים הקטן מכוין אל האמת יותר. ובפרט שרוב החולקים היו קרובים זה לזה במעלתן, ורובם חבירים היו, ואפילו אם יהיה מטעם רוב, גם כן להאמר מנא לן דהכי הוא. ועוד שהמוהרי"ק כתב, ויש כח ביד חכמים לעשות כן, ואי הוי רוב, בזה אין צריך כח של חכמים, דדינא הכי הוי.

אלא נראה לענ‌יות דעתי, שעיקר הטעם שראו חז"ל לקבע כללי הלכות, הוא מפני שרבו מחלוקת החכמים ברוב דיני התורה, וחשו למחלוקת בישראל, ושלא תעשה תורה כשתי תורות, ח"ו, על כן קבעו כללי הלכות בהסכם כל חכמי ישראל, או רובם, כענין שכתב הרמב"ם בהקדמה בענין התלמוד וחתימתו. וכיון שהוצרכו לקבע הלכה לצורך הגדול הזה, וראו שאלו ואלו דברי אלהים חיים הם, ומכל מקום הרי הדבר צריך הכרע, על כן הכריעו המשקל על ידי מה שמצאו יתרון בהאיש. אבל כיון שעיקר דבר זה אינו בירור גמור, ולא נעשה כי אם לצורך תיקון העולם, שלא להרבות מחלוקת במעשה המצות, אם כן, אין צריכים לכל זה בדינים שאינם נהוגים, שמחלוקת במעשה לא תצא מהם, על כן בהם אין הכללים אמורים, כי לא ראו חז"ל צורך לעמוד

על זה למנין ולקבע הכללים. כי לולא מגדר מלתא שלא לרבות מחלוקת, היה שורת הדין נותן להניח ההכרעה בידי חכמי הדורות, ואין לך אלא בית דין שבימיך, אלא שהצורך הביאום להכריע, על כן לא הכריעו כי אם כפי ההכרח, ללמד לדורות הבאים, שלולא ההכרח, מדת ההכרעה בדיני התורה ראויה להיות מסורה לכל דור ודור לחכמיו.

ג. אם יש חיוב לפני שמורה הלכה, לבדוק בשו"תים לפניו אם כבר פסקו בשאלה זו

ומה שכתב עוד הגאון בעל המאמר שליט"א, לחפש בדברי שו"ת האחרונים, אם יש חיוב לחפש אחרי כל דין מה שהורו בזה רבנן, או כיון שכבר עלה בידו מעיון בשיקול דעתו וראיות נכונות, יש לומר שדי בזה.

החיוב הוא לעיין רק בספרי גדולים כאלה שאין לו לחלוק עליהם

והנה בודאי גדולים כאלה, שכשיראה דבריהם אין מקום לחלוק עליהם, ודאי החובה כל מה דאפשר לדעת דעתם, וכדבר האמור בספרי הפוסקים ז"ל, דדמי למורה הלכה בפני רבו ח"ו.

ובספרי האחרונים, ספק-ספיקא אם בכלל יגיע על ידי העיון בהם למסקנת הוראה אחרת

אבל בספרי אחרונים, דיש לומר אפילו כשיראה דבריהם לא יהיה סבירא ליה, כיון שעלתה ההלכה בידו בראיות. ויש לדון בזה מדין ספק-ספיקא - שמא לא נמצא שלא כדבריו והוראתו, ואם תמצי לומר נמצא, שמא יתקיימו אצלו דבריו גם כן אחרי רואו האמור עם הספר, להיפך, ואולי לא היה מתהפך. דאין לומר שמא אין הדין עמו, שמא לא נמצא בספר להיפך, דמכל מקום אי אפשר להורות כן.

אך יש לומר דאין צריך להתחיל, כי אם מספק שמא לא נמצא היפך מדבריו ולא הוי שום ריעותא. ואינו בגדר ספק דומה למה שכתב הש"ך ב"ספק על", בכללי ספק-ספיקא, דההכרח להתחיל שמא לא על והוי כמתהפך, אך בלאו הכי, בדאיכא לברורי לא יועיל ספק-ספיקא.

אך יש לומר כדברי הגאון רבי עקיבא איגר בתשובה עז, דכשישאר גם כן ספק אחר כך, לא שייך איכא לברורי. הכא נמי, הרי אי אפשר לקבץ כל הספרים שבעולם. אך יש לומר דלא קבע הגאון ז"ל דבריו כי אם כשאחר כך יהיה צריך להחמיר רק מפני הספק, אבל כשאפשר לברורי בירור כזה שאחר כך יהיה צריך להחמיר מכח ספק-ספיקא לחומרא, דהוי כרוב וכודאי, חשיב שפיר איכא לברורי. אם כן, הכא נמי מבעי למיחש שמא ימצא שלא כדבריו ויחזור בו. מאי תאמר, שמא יש עוד פוסקים הסותרים דברי הפוסקים שמצא, ואם היה רואה דבריהם היה מקיים דבריו, הרי עכשיו חוזר הספק-ספיקא הנזכר, שמא אינם, ואם תמצי לומר ישנם, שמא היה חולק על

דבריהם ומקיים דברים הללו שמצא, אם כן, הוא נקיט מטעם ספק-ספיקא כדברי הפוסקים שימצא. וכיוצא בזה יש לומר דהוי בירור ודאי ולא של ספק. מכל מקום גם ספק-ספיקא יש לומר דאין צריכים לברר כי אם בלא טורח, אם כן, בנחפז הוי דינא לכאורה לענין חיפוש בדברי הפוסקים, כדלעיל בענין ביקור הטעמים וההבחנה, וכמו שכתבנו בסייעתא דשמיא.

ולכאורה מסנהדרין ז, ב, מכניף בי עשרה כי היכא דלימטיה שיבא מכשורא. משמע דבלאו הכי אין חובה לחקור שמא יסתרו דבריו, וחזקה שהורה כהלכה. ואפילו כשיסתרו דבריו, י"ל שיסתור סתירתם, שוב אין לו כי אם מה שעיניו רואות. ויש לומר כדברי המגן-אברהם סימן תלז, דבמקום דלא אחזיק איסורא אינו חייב לברר בספק-ספיקא.

ולדברי הפוסקים בבדיקת הריאה מטעם מיעוט המצוי, ודאי יש לומר אין דומה ספר לספר, כי יש ספר שמיעוט ההוראות שראוי לפקפק בהם מצוי הוא על כל פנים. וכל כיוצא בזה ודאי חובה ומצוה רבה למען קדושת תורתנו הקדושה להעמיד על מכון בקיבוץ חכמים גדולי הדור אנשי השם שליט"א. ויש לומר גם כן, דאיכא נפקותא בין מידי דאורייתא לדרבנן, כדאיתא עירובין סז, ב, בדאורייתא מותבינן תיובתא והדר עבדינן עובדא, בדרבנן עבדינן עובדא והדר מותבינן תיובתא.

עד כה העירותי מעט בעניי והחפזי על דברי הגאון בעל המאמר שליט"א.

רצון הרב להמשיך לערוך ולהוציא לאור את ה"עיטור-סופרים"

ועתה אשוב אל הראשונות. הנה עיני כל חכמי לב רואות כמה גדול ונכבד הוא היסוד הנאמן שהיה בדעתי העניה בענין עריכת ספר ה"עיטור-סופרים", שעיקרו היה לשם זה התכלית של בירור הלכה ברורה המזדמנת חדשים לבקרים על פי רוב דעות של גדולי הדור החיים אתנו, יוסיף השי"ת על ימיהם ימים. ואם כי עברו שנים ולא נעשה דבר, ועריכת ה"עיטור-סופרים" נשבתה בעוה"ר, עוד יש לי תקוה כשיגזור השי"ת בחיים ויזמין לי היכולת לשוב לחדש עריכתו בעה"י ביתר שאת בחסד עליון ית'. רק חסר אנכי עדֶנה מכסת הכסף הדרוש להתחלה הקשה, כי אין חפצי לבקש דמי קדימה. והנני מצפה לישועת השי"ת שיזמין לי על זה סיבות נכונות בחסדיו המרובים. והנני מחוה קידה קדם מרנן ורבנן גדולי הדור שיחיו, וחותם בברכה ותודה רבה לכבוד רחימא דנפשאי, מר הגאון המחבר שליט"א, אשר זיכנו להיות נטפל מעט לדבר קדשו בזה. והנני בזה זקוק, בברכתי לבא על ספר חקוק.

הצעיר אברהם יצחק הכהן קוק

בדין גורם בערב שבת לכיבוי בשבת - הערת הראי"ה קוק זצ"ל

מהדירים: הרב יהודה מלמד, הרב בנימין זלצמן והרב הראל כהן.

נדפס לראשונה בקובץ 'מאבני המקום', הוצאת קרית הישיבה, בית אל.

בספר "ילקוט ברוך דב", להרב ברוך דוב ב"ר יעקב ליכטענשטיין ז"ל מצאנו הערה יפה בשם מרן הרב זצ"ל. הספר שהופיע בלונדון בשנת התשי"א - שש עשרה שנים לאחר פטירת הרב, "כולל ביאורים וחידושים בתורה ובנביאים ובכתובים וגם לרבות על כמה מאמרי חז"ל במסכתות שונות בהלכה ובאגדה" (מתוך הנדפס בשער הספר). המחבר כולל בספרים גם מחידושיו חמיו, זקנו רבי מאיר ציעכאנאווער זצ"ל שהיה רב בק"ק זארעמין. בהקדמה לספרו, מספר המחבר את תולדותיו והנצלו מתלאותיו מיום הגלותו מלודז' אשר בפולין עיר הולדתו. המחבר הנ"ל, היה נכדו של הרב ברוך דוב ווינבערג זצ"ל שהיה דיין בעיר לודז' לפני הגיע לשם רבי אליהו חיים מייזל זצ"ל, להיות שם לאב"ד. זקנו זה היה בשותפות עם האדמו"ר מגור הראשון זצ"ל, בעל 'חידושי הרי"ם'. והנה, זיכנו המחבר והביא בתוך הערותיו בעמודים לז'-לח' מו"מ שהיה לו עם הראי"ה זצ"ל, בהיותו רב בקהילת "מחזיקי-הדת"בלונדון (הראי"ה כידוע, היה באנגליה בתקופת מלחמת-העולם הראשונה ולא יכול היה לשוב לארץ-הקודש)

המחבר כותב בהקדמתו: "וקראתי שם חיבורי זה ילקוט ברוך דוב יען כי בעוה"ר חשוכי בנים הנני תהא לי חיבורי זה לזכר שם עולם וגם לרבות לזכר עולם לזוגתי". והנה הפנה את תשומת ליבנו מרן הרב הראשי לישראל הגאון הרב אברהם שפירא (שליט"א) זצ"ל, דהספר הנ"ל נמצא אף בספריה בישיבת מרכז-הרב.

בפנים כריכת הספר כתוב בכתב יד: "ספר זה מוגש לכבודו (למי?!) לפי בקשת המחבר ז"ל שחיבור זה, פרי עטו, יופץ בין לומדי תודה שיעיינו בו מזמן לזמן. צדקה וחסד תחשב לכל מי שיאמר דבר תורה בשמו של המחבר המנוח, כדבר שנאמר: 'דובב שפתי ישנים'. המחבר: ר' ברוך דוב (בער) ב"ר יעקב ז"ל, נפטר שבת נחמו טז מנחם-אב התשל"א. אשת המחבר: מרת שרה בת ר' יוסף ברוך ז"ל, נפטרה כב' מרחשון התשכ"ט" ועתה משעלה בידינו בעה"י להדפיס ולהדריר את אשר הדפיס משם מרן הרב זצ"ל, הרי שבכך גם שמים אנו שם ושארית לאותו רב ז"ל.

וזו לשון המחבר תחת הכותרת אשר רשם שם:

בדין גורם בערב שבת לכיבוי בשבת: הנה, בעת דהיה בפה לונדון, הרב הגאון הקדוש רבי אברהם יצחק הכהן קוק (זצ"ל זי"ע) רב בקהלת 'מחזיקי הדת' ואחר-כך היה הרב הראשי בירושלים ובארץ-ישראל תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן. שאלתי את פי קודשו וזהו תורף שאלתי:

הנה כפי המבואר (שבת מז:) דרבנן ורבי יוסי סבירא להון שלא יתן מים לתוך כלי לקבל נצוצות אפילו בערב-שבת, ואין צורך לומר בשבת, ומזה מבואר דכולי עלמא סבירא להו דגרם כיבוי אסור אפילו בערב שבת ומכל שכן בשבת, ואם כן, היכי אנן מתירין להכין מורה-שעות (זייגער בלע"ז) אפילו מערב שבת,והא גרם כיבוי כזה[1], לכולי עלמא אסור אפילו בערב-שבת? וכמובן!

ותשובת הרב הגאון זכר צדיק לברכה הנ"ל היתה לומר, דגרם כיבוי על-ידי הכנת המורה-שעות (זייגער בלע"ז) בערב-שבת אינו גורם ממש להדיא. כי אם בגדר גורם לגורם. וטעמא דמלתא, דאפילו בכיבוי המאור גז ממש, אינה בסוג כיבוי להשלהבת ממש, כי-אם הוא גורם שלא תוסיף עוד טפי גז ממש ועל ידי זה דלא תוסיף להטיף טפי גז, ממילא השלהבת נכבה מאליו, ושוב לפי זה, במורה שעות, לכולי עלמא מותה,כי זה אינו כלל בגדר מכבה ממש,כי אם גורם מערב שבת[2] לגרם כיבוי בשבת[3]. עד כאן דברי קדשו זכר צדיק לברכה[4].

והנה התם (שבת מז:) בהא דשני ואמר אלא אמר רב אשי: אפילו תימא רבנן, שאני הכא מפני שמקרב את כיבויו, עד כאן. ופירש רש"י, וז"ל: מתניתין אפילו לרבנן, דלא דמי לגרם כיבוי, דהתם כי מטי דליקה לכלים, דליקה הוא דפקעי להו וגרמא בעלמא הוא, אבל זה שנתן המים ממש תחת הנר, מכבה ממש הוא, וגזירה מבעוד יום אטו משחשיכה מקרב את כיבויו זימן כיבוי להדיא, והוי ליה מכבה ממש, אי הוה יהיב ליה בשבת, עכ"ל, יעויין שם. וזה נמי לא שייך במאור גז, וראיה לדברי הגאון זכרונו-לברכה, ונהניתי בדבריו זכרונו-לברכה מאוד, זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל.

---

1. הבין הרב ליכטענשטיין זצ"ל - הרב המחבר, שיש מדרגות בגרם כיבוי, וגם למקרב כיבוי (שבת מז:) קרא גרם כיבוי שאסור. וזה דומה לשיטת רבנו תם המובאת בתוספות בסוגיה שם בד"ה מפני שמקרב, ומה שאמרו בסוגיה בדף קכ: שגרם כיבוי מותר, ס"ל רבינו תם שהתם הוא גרמא רחוקה יותר שעליה דוקא לא גזרו. ודימה כאן הרב המחבר שעון גז לקירוב כיבוי שדומה לכלי עם מים שעוצר האש ולכן רוצה לאסור. ומרן הרב זצ"ל חולק, שגם שעון הוא גורם לגורם והוא כגרמא רחוק ואינו דומה כלל לקירוב כיבוי כבדף מז:, אלא דומה יותר לסוגיה בדף קכ: ויש להתיר, ומערב שבת ודאי שרי.

2. יש לעיין אם ערב שבת הוא מהוה קולא נוספת החיונית כדי להתיר, או שמא כדי לפתור בעיית המוקצה, ואינו נצרך כהיתר לעצם ענין הגרמא.

3. ויש לעיין האם החשמל גם יש דין זה שבו יקל הרב בגלל גרם לגרם, שהרי הוא ס"ל בשו"ת אורח משפט סימן עא', שזרם חשמל הוי כאש ממש, ואם כן, יהא דומה יותר למקרב כיבוי או לפחות למחיצות של מים. וממילא צריך להבין מהותו של היתר שימוש בשעון שבת לפי דעת הרב זצ"ל. א) שמא השעון הוא גרם נוסף, כיון שבקירוב כיבוי נעשית פעולה באש על ידי המים. ואילו כאן נעשית פעולה שלנו בשעון, ולא בזרם החשמל והוי צד להקל. ב) או שמא מתכון הרב לתירוץ השלישי בתוספות הנ"ל, שס"ל שיש הבדל גם בתוך חומרתו של רבנו תם (שהכל בגמרא דף מז: הוי גרמא (רק שיש בהם מדריגות)) יש להבדיל בין פעולה הגורמת לכיבוי האש לבין פעולה המונעת ממנה להתפשט, ובזה יש להקל, ושמא לכן התיר כאן הרב. וכן בשעון שבת שאין הפעולה נעשית לכיבוי החשמל (=אש) אלא רק מונעת את התפשטות החשמל (=אש).

4. עוד על שימוש בגז בשבת, ראה אגרות הראי"ה אגרת תתב' (שנכתבה כתשובה לשאלת הרצי"ה (שנדפסה ב'צמח צבי', אגרת נד') וראה בספר 'מועדי הראיה' (מהד' תשמ"ב, עמ' קסה).

הערת מרן הראי"ה קוק זצ"ל לתשובת רב צמח גאון בן רבי שלמה דיינא דבבא דרב נטרונאי

מהדירים: הרב יהודה מלמד, הרב בנימין זלצמן והרב הראל כהן.
נדפס לראשונה בקובץ 'מאבני המקום', הוצאת קרית הישיבה, בית אל.

מסכת ביצה דף ד: "אמר רב מתנה: עצים שנשרו מן הדקל לתוך התנור ביום־טוב מרבה עליהם עצים מוכנים ומסיקם.

לשון תשובת הגאונים:

וששאלתם : פורני גדולה של גוי, בעיר שרובה גוים, וישראל וגוים אופין בתוכה, וגוי מסיקה ביום טוב, ועצים הניסקין בתוכה, אינן באין אלא על-ידי גוים, ספק באין ביום טוב, ספק באין מערב יום טוב, כגון זה מותר לישראל לאופות בהן אי לא.

כך ראינו שאותן עצים ספק הן וגוי הוא דמסיקן מותר לישראל לאופות בהן, ואפילו בהסקת ישראל קא אמרינן: "אמר רב מתנה: עצים שנשרו מן הדקל לתנור ביום טוב, מרבה עליהן עצים מוכנין ומסיקן, ומקשינן קושיה תיניינא: "והא קא מבטל איסורא, ותנן: 'אין מבטלין איסור לכתחילה' ", ומפרקינן: "הני מילי בדאורייתא, אבל בדרבנן שפיר דמי, ואפילו לרב אשי דאמר הוה דבר שיש לו מתירין וכל דבר שיש לו מתירין אפילו בדרבנן לא בטל, הני מילי לכל מוקצה, אבל עצים שאני. מאי טעמא? מיקלא קלי איסורא", אלמא היכא דקלי איסורא אקילו ביה רבנן, וכל-שכן הכא, דהסיקו ביד גוי הוא, ועצים נמי ספיק באין ביום טוב, ספיק באין מערב-יום טוב, ולא גרעינן מהנך עצים דודאי נשרו ביום טוב מן הדקל וקא אמרינן "מרבה עליהן עצים מוכנין ומסיקן. הילכך, מותר לישראל לאופות בה ביום טוב.

לשון הראי"ה קוק זצ"ל:

מתוך השאלה ששאלו רק אם מותר לאפות לכתחילה בתנור שהוסק בעצים שהם ספק מוקצה, ולא שאלו כלל על הפת אם היא מותרת, יש להביא ראיה, שהיתה פשוטה כבר בימי הגאונים ההוראה שכתבו תוספות פסחים כו: ד"ה חדש, דלא אמרינן יש שבח עצים בפת באיסור מוקצה, משום שאינו אסור בהנאה[5]. ובעבודה-זרה סו: ד"ה אמר, כתבו גם כן דלא אסרי משום

5. יש להעיר שעצם הדיון אם מוקצה מותר בהנאה שרוי במחלוקת ראשונים. רבנו חננאל במסכת ביצה דף ד: והגהות־מיימוניות בפרק א מהלכות יום־טוב הלכה ג, סוברים שמוקצה אסור בהנאה. ופסק המגן־אברהם בסימן תקס ס"ק סו' דלכתחילה אסור בהנאה ובדיעבד מותר. ובמשנה־ברורה שם ס"ק לא' כתב ש"לאכול או ליהנות מדבר המוקצה גופא, כגון: להסיק במוקצה ובהאי גוונא - אסור', אך בשער הציון ציין גם לדברי המגן־אברהם.

שבח עצים, אלא דוקא באיסורי הנאה כדפי׳, ומוקצה מותר בהנאה. ומכאן יש להתיר פת חמה שאפאו גוי ביום טוב, דאין לאסור משום דשמא העצים שנאפה בו נתלשו היום ומוקצים הם, דמה בכך, הא פרישנא דלא אמר יש שבח עצים בפת, רק לענין איסורי הנאה.

מיהו מדברי התוספות הנ״ל[6], משמע שדוקא לענין הפת בדיעבד מתירין, אבל לא התירו לאפות בו לכתחילה, אפילו כשהסיקו רק בעצים של ספק מוקצה. ולא מטו לה משום דמקלי קלי איסורא כדברי הגאון ז״ל, כיון דמדמה את הספק לביטול ברוב, שמתירין לכתחילה בעצים שנשרו מן הדקל, משום דמקלי קלי איסורא. ואף על גב דמדברי הגמרא שבת כט., דמקשה אהא דמסיקין בכלים ואין מסיקין בשברי כלים, כיון דאדליק בהו פורתא הוה ליה שברי כלי וכי קא מהפך, באיסורא קא מהפך, משמע שכל האיסור הוא רק מפני הטלטול, ולא משום שאסור ליהנות לכתחילה מהמוקצה, כבר כתב הרשב״א בחידושיו שם, שדוקא הנאה שעל-ידי מעשה אסורה במוקצה, אבל הנאה הבאה מאליה, מאחר שכבר הסיק, מותרת. על-כן אין לתלות טעם האיסור, אלא משום הטלטול, אבל לאפות לכתחילה, אם לא היה בזה צד ההיתר כדברי הגאון ז״ל, לטעמיה היה אסור משום הנאה שעל-ידי מעשה שאסורה במוקצה.

והנה גם בביצה ד:, מקשה הגמרא: ״והא קא מהפך באיסורא״, אבל משם אין ראיה שההנאה מותרת במוקצה, מדלא מקשה איך נהנה מאיסורא, משום דשם קאי כבר ארב מתנה דמרבה עליהם עצים מוכנים י״ל דהיה פשוט להגמרא דביטול ברוב מועיל להתיר ההנאה, אבל לא להתיר הטלטול, שהרי גם בהעצים האסורים הוא מהפך, עד שמתרץ שמשום דרובא דהתירא נינהו מהני גם על ההיפוך, אבל בשבת דמקשה על מסיקין בכלים בלא ביטול ברוב רק משום מהפך, מוכרחין לומר דגם בלא ביטול ברוב הנאת מוקצה מותרת, על-כל-פנים כשאינו עושה מעשה כדברי הרשב״א הנ״ל, וכשעושה מעשה ליהנות, אסורה ההנאה, רק אם נצרף לזה צדדי היתר.

6. מעיר הרב זצ״ל שברשב״א נמצא חילוק בין הנאה הבאה ממילא לבין הנאה הבאה על־ידי מעשה שגם התוספות יודו לה. וממילא המחלוקת בין רב צמח גאון לתוספות היא אם נקבל את השוואת רב צמח גאון לביטול ברוב ואילו התוספות סוברים שלא כן ומשום כך אסור לאפות לכתחילה, כיון שעצם האפיה איקרי מעשה ונזקקים להתרים נוספים להתירה לכתחילה והרשב׳א אולי יסכים עם רב צמח גאון. ומה שמנה רב צמח גאון היתרים נוספים, זה לשיטת מי שיסבור כדברי התוספות, אך הוא עצמו איננו זקוק להם. ואף ששניהם התירו במקרים שהגאון מונה, מכל־מקום, הנפקא־מיניה ביניהם תהיה במקום שלא יהיו ההיתרים הנוספים שמנה הגאון.

אם יש טענת חזקה לרופא (ומעלת הרפואה) - שאלה לגראי"ה קוק זצ"ל

נדפס בספר 'אדרת אליהו' - הרב אליהו ראם זצ"ל, סימן קיא'

ב"ה יום ד יא טבת תרצ"א

כבוד מרן הגאון הגדול המפורסם הגרא"י הכהן קוק שליט"א, הרב הראשי לא"י

הנני לדון לפני הדר"ג שליט"א בדבר אם יש טענת חזקה לרופא, אשר דברתי עם הדר"ג שליט"א אתמול, ויען כי אתמול לא היתה ישיבת בד"צ מפני התענית, לקחתי לי מועד קצת לעיין בזה ונ"ל כי אין בזה טענת חזקה.

באו"ח (סימן נג סעיף כה): אין מסלקין חזן מאומנתו אא"כ נמצא בו פסול. והוא מתשובות הרשב"ה ח"ה (סימן רעב) וראיתו מגיטין (דף ס) מערבין בבית ישן מפני דרכי שלום ומסיק הגמרא מפני חשדא ומפרש הרשב"א כפירוש התוס' שם שיחשדוהו לגנב, וטעם זה שייך גם גבי חזן שיחשדוהו שעשה עבירה שאינגו ראוי להיות עוד ש"צ. דלפירוש רש"י שם דהטעם שיחשדו שמטלטלן בלא עירוב ליכא שום ראיה לדינו של הרשב"א. וכבר עמד ע"ז הגאון רבי יצחק אלחנן בספרו באר יצחק (סימן ג) ומזה למדו הרבה אחרונים דגם גבי שוחט יש טענת חזקה דשייך חשדא שעשה עבירה שאינו ראוי להיות עוד שו"ב. ויש מפקפקין על זה בס' ש"א. ובבאר יצחק הנ"ל האריך בדבר ששאלוהו אם יכולים לסלק שו"ב או ש"צ והראה פנים שיכולין לסלקו בכלות שנה מעת שקבלוהו ואח"כ מסיק שאינם יכולים לסלקו מחמת חשדא.

עוד יש מקור לחזקה בענין זה מירושלמי סוף הוריות מובא בביאור הגר"א יו"ד (סימן רמה) וסיום דבריו דקרש שזכה להנתן בצפון ינתן בצפון, וטעם זה שהוא משום קדושה תפס גם הרמב"ם בתשובה מובא בשע"ת (או"ח סימן נג' הנז') וז"ל אין מורידין אדם מקדושתו מסנהדרי גדולה עד חזן הכנסת, ולפי שני הטעמים האלו של חשדא וקדושה דמעלין בקדש, פשיטא דלא שייך זאת בנ"ד דהלא ממנים גם גדם, (ובבקור חולים היה יותר משלשים שנה הרופא הראשי גוי ד"ר אכסלר ובמשגב לדך היה כל הזמן עד זה שנתים הרופאים הראשים האחים מוזרייקא שניהם יוונים, ובבקור חולים היה אחד רופא מומר) וכיון דגוי ומומר חזו למינוי זה פשיטא דלית בו קדושה ולא שייך חשדא דעבירה.

עוד מצאנו חזקה כעין זה ברמב"ם הלכות מלכים (פרק א הלכה ז): ולא המלכות בלבד אלא כל השררות וכל המנויין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם, והוא מהספרי מובא בכסף משנה הוא ובניו שאם מת בנו עומד תחתיו ואין לי אלא זה בלבד מנין לכל פרנסי ישראל שבניהם עומדין תחתיהן תלמוד לומר בקרב ישראל כל שהוא בקרב ישראל בנו עומד תחתיו. וברור רזה

שייך דוקא במשרה של שררות שהמינוי הוא מפני מעלתן וחשיבותן שהוא ראוי לכבוד הזה אבל רופא שממנין אותו רק בשביל הצורך שיש להצבור ממנו ואין מדקדקין עליו יהיה מה שיהיה ואפילו גוי או מומר או נבזה רק שידע בחכמת הרפואה ממנין אותו ברור דלא שייך בזה כלל חזקה, והראיה דהרמב"ם אחרי שכותב הדין דיכול להוריש מסיים שיהא ממלא מקום אבותיו בחכמה ובירא, וברופא מי מדקדק שיהיה חכם וירא ברור כשמש שאין בזה טענת חזקה כלל, ובח"ס או"ח (תשובה יב) מבאר דיש חילוק בין משרה של שררות ושל קדושה לענין להוריש לבניו. ופלא על הגאון רבי יצחק אלחנן בבאר יצחק שהעיר בזה ולא זכר דברי החת"ס.

והנה כל זה אילו היינו דנים רק מטעם חזקה, ואז היה מקום לומר דאפילו בשררה של חינם אי אפשר להעביר, וביותר בחינם יש טענת חזקה וכמבואר במגן אברהם (סימן שסו ס"ק ח), אמנם בנידון דידן שהרופא עובד בשכר הרי נוסף בזה הטעם דפסקא לחיותא רזה שייך אף באומנות של חול. (אף דלדעתי יש לפקפק על זה, דחזקה אף לענין פסקא לחיותא שייכא אם עשה איזה פעולה להחזיק, כגון שפתח חנות או מוציא הוצאות וכמו שיהיב סיארא ובזה הוא מרגיל לאנשים שיבואו אצלו. אבל בנ"ד שהחולים באים מאליהם לבית החולים "בקור חולים" וגם קודם שבא אותו רופא, ואיזה פעולה עשה להחזיק בחזקה, וצריך להתיישב בזה.) ופסקנו דהשכירות יתנו לו רק שיענה בעיר העתיקה או ע"י כרטיסים שזה לטובתו.

סימן קיב

בענין הנ"ל, תשובת הגרא"י קוק זצ"ל

חורף תרצ"א

לכ' ידידי הרב הגאון המפורסם מוהר"א ראם שליט"א דומ"צ פעה"ק ת"ו

שלו' רב.

אצלי אין ספק שגם הרופא שנתמנה במקום ציבורי יש לו חזקה. חדא, שהרשב"א בתשו' בענין הדין שאין מסלקין חזן מאומנתו, לא סמך רק על טעם חשדא, שזה הטעם כתב בדרך צירוף בלשון ועוד, והדין של אין מסלקין חזן מאומנתו, כ' עליו שיש ראיות לדבר ולא פירש לנו הראיות, אבל זה ברור שחוץ מטעם חשדא גם כן יש לו ראיות שגדולה היא חזקה בעניני ציבור, ביחוד כ"ז שאין מנהג מפורש להיפך, ומפני זה מסתבר שכל מינוי ציבורי שיש בו צד מצוה, וצד כבוד וחזקת אמונת האיש, שייך בו דין חזקה.

ומאחר שהדין הוא שהרופא אסור ליטול שכר החכמה ולימוד, רק שכר הטורח והבטלה מותר, א"כ ערך השכירות של הרופאים, הוא כמו השכירות של רבנים, ויתר העוסקים במצות בציבור,

שקיי"ל שי"ל דין חזקה, כמו שיש לחזקת ישיבה למשל, ששייך גם ברפואה הדין של מה אני בחנם כך אתה בחנם, מצד חלק החכמה והלימוד שיש בזה, כמבואר ביו"ד סי' של"ו ס"ב.

ופשוט הוא שכל מינוי שיש בו צד של כבוד, כמו רפואה שבא ע"י חכמה ולימוד, יש בה משום שררה, ומאחר שכל שררה שבישראל, יש בה דין ירושה כמבואר בד' הרמב"ם פ"ד מהל' כלי המקדש הל' כ"א, א"כ ודאי שכ"ז שהוא חי, הרי השררה היא בחזקתו.

וכבר אמרתי שמלשון המשנה דשקלים (פ"ה מ"א) אלו הן הממונים שהיו במקדש, נראה שכולם הנחשבים שם חשובים ממונים בתור מינוי של שררה בישראל, וכן מבואר בלשון הרע"ב במשנה שם, שכתב, אלו הם הממונים חמשה עשר מינים של פקידות ומינוי של שררה, דחשיב במתניתין, היו תמיד במקדש, הרי העיד הרע"ב שכל הממונים נחשבים לפקידות של שררה, א"כ בן אחי' שעל חולי מעיים, שהוא הי' רופא, הוי ג"כ בכלל שררה, שיש בה ירושה, וק"ו שיש בה חזקה, ונראין הדברים שעיקר כח השררות הוא מצד שיש בזה כבוד של חכמה וידיעה, שמשו"ה מפרש הירושלמי, על בן אחי' שעל חולי מעיים, דהוה ידע האי דין חמר טב למעייא, והאי דין חמר סמם למיעייא, והיינו שהי' מלומד בחכמת הרפואה, וכן גבי נחוניא חופר שיחין, ג"כ מפרש שם שהיתה בזה חכמה וידיעה גדולה בטבע הארץ בנוגע להמים, שאמר שם שהי' חופר בורות שיחין ומערות, והוה ידע האי דין כיף מקורר מיא והאי דין כיף אית שרברובי ועד היכן שרברבותיה מטי, ופשוט שכ"ז בא הירושלמי לפרש הטעם מפני מה הם נחשבים לממונים ובעלי שררה, מפני שיש בזה חכמה, ממילא יש כאן תפיסת כבוד בחזקת התמנותם, וממילא עלבון ובזוי כשמסלקים אותם, וע"כ אסור לסלקם בלא פסול, והיו קבועים בשביל כל ימי חייהם במינויים, ובין אם כשרי כל דור ודור מנה, או שמי שהי' באותו דור מנה מה שבדורו כיון שנקראו בשמותם, משמע שהיו קבועים, ולא נסתלקו, מפני שחזקתן חזקה. ועוד הלא בפרנסים מפורש בד' תשובת הרשב"א הנ"ל, שבמקום שאין מנהג ודאי יש להם חזקה, ואין מסלקין אותם בלא פסול, ושם בענין בן בבי על הפקיע, אמר דר' יוסי על לכופרה בעי ממנייא עליהון פרנסים, ולא קבלו מנהן, עאל ואמר קומיהון בן בבי על הפקיע, ומה אם זה שנתמנה על הפתילות נחשב בין גדולי הדור אתם שאתם נתמנין על חיי נפשות לא כ"ש, ויש ראי' שמינויין אלו הם בסוג פרנסין, וענין חיי נפשות היא החשיבות היותר גדולה מהן לגבי שררות, וא"כ רופא שבודאי מתמנה על חיי נפשות ודאי יש בזה משום שררה.

ומה שממנים לפעמים גוי לרופא, אין זה ענין כלל להפקיע דין שררות מישראל, חדא שכבר ביארתי, שיש במינוי רופא שני צדדים, צד החכמה והלימוד, שע"ז אסור לקבל שכר ודמי ללימוד התורה שהוא בכלל מה אני בחנם, שאין שררות גדולה מזו, ועיקר שררות הוא מצד כח התורה שבה, כדאמרי' בירושלמי רפאה פ"ח ה"ו, רבי חגיי כד הוה מקים פרנסים הוה מטעין לו אורייתא, לומר שכל שררה שניתנה בתורה ניתנה, ולימוד חכמת הרפואה שיש בה חיי דברייתא, היא נכללת בכלל דברי תורה מצד זה, וכדאמרי' בשבת פ"ב א' בעובדא דא"ל רב הונא לרבה ברי' מ"ט לא שכיחת קמי' דר"ח דמחדדן שמעתי', א"ל מאי איזיל לגבי' דכי אזילנא לגבי' מותיב לי במילי

דעלמא, א"ל מאן דעייל לביה"כ כו', א"ל הוא עסיק בחיי דברייתא ואת אמרת במילי דעלמא כ"ש זיל לגבי', הרינו רואים חשיבות חכמת הרפואה משום חיי דברייתא שבה, שהיא עומדת בשורה של ת"ח ונלמדת ממנה בכ"ש, וע"כ מצד זה יש בה שררות. אלא שיש במינוי זה ג"כ צד של טורח ובטלה, שזה לא שייך לשררות, וע"כ כשממנים גוי, שאסור למנותו על שררות של ציבור, משום כל משימות שאתה משים לא יהיו אלא מקרב אחיך, ומטעם זה, אפילו גר אסור למנותו בשום שררות של ציבור, ע"כ אין מינוי נחשב כ"א מצד הטורח והבטלה, וגם הגוי מותר לו לקבל שכר גם על החכמה והלימוד, שהרי אינו מצווה על מה אני בחנם, ממילא אין כאן דוגמא של שררות של קדושה, אבל ישראל שמצווה על הלימוד והחכמה של הרפואה, עיקר מינויו הוא מטעם החכמה ולימוד שבה שיש כאן שררות.

ונראה שהירושלמי בשקלים בקש למצא בכל האפשרות שבמינוי המקדש שהי' בהם צד שררות הי' בהם ענין של חכמה, שיש בזה משום כבוד, וע"כ בפנחס המלביש הביא העובדא, אחר שפירש שהי' מלביש בגדי כהונה גדולה, מעשה בכהן אחד, שהלביש לאיסטרטיוט אחד, ונתן לו שמנה זהובים ואית דאמרי' תרי עשר יהב לי', וכ"ז להורות שלא היתה כאן עבודה פשוטה דלא חל ענין שררות ושם מינוי עלי', רק שהי' בזה חכמה ולימוד איך להלביש בגדי כהונה, וע"כ הלבשת השרים העומדים לפני מלכים היתה מעין זה, ובשביל כך משלמים ע"ז שכר גדול לא לפי הטורח, כדרך של דבר של אומנות שיש בה חכמה שמשלמים בעדה שכר גדול.

ובודאי דכל היכא דאפשר צריכין למנות ישראל כשר לרופא, וביחוד לרופא ציבורי, ואם לא אפשר אין דנין אי אפשר משאפשה, וההכרח לא יגונה. ובודאי מינוי הגוי אין בו משום שררות, שהרי אסור לעשותו ממונה בשררות, אבל כשממנין יהודי הוי שררות.

ובאמת בספר מעשה טוביה שהי' המחבר גדול בישראל ורופא מובהק, מתרעם על שממנים רופאים שאינם בני תורה, ומעיד שבימי עלומיו היו הקהלות באיטליא מדקדקין בכך, וכך הי' ראוי גם אצלינו בכל האפשרות, אבל אם מזדמן שאדם כשר מישראל מתמנה לרופא של ציבור, ממילא נתפסת בו ההתמנות של השררות והכבוד שבדבר, וביחוד בנ"ד שכל מינויו היה בשביל שהוא יהודי כשר, ובשביל כך השתדלתי להכניסו בביה"ח ואמרתי נמוקי בשעתו להגבאים, א"כ כשיסלקו אותו יש כאן משום ביזוי וחשדא, שיאמרו שנתפס באיזה דבר שיצא מכלל כשרותו, מה שאין הדבר כן בנ"ד כלל, ויהי' זה עבורו ביזוי גדול וחשד חנם, ללא אמת כלל.

ומחשיבות הרפואה, שנכנס בכלל פרנסות בישראל ילה"ר מהא דב"מ פה, דאמר שמואל לדידי חזי לי ספרא דאדה"ר, וכתיב בי' שמואל ירחינאה חכים יתקרי ורבי לא יתקרי, ואסו דרבי על ידו תהא, נראה שגם הרפואה נכללת בכלל מינוי ופרנסות, שהרי רש"י מפרש ענין ספרא דאה"ר שהראהו הקב"ה דור דור וסופריו דו"ד ודורשיו דור ודור וחכמיו, מהא דע"ז ה' ושם כתוב ג"כ דור דור ופרנסיו, וכ"מ ממדרש בראשית רבה פ' כי תשא, מ' ס"ב, שכל מי שהציבור מוסר לידו איזה ענין, אע"פ שאינו מכלל הנהגת הציבור נקרא זה בשם הנהגה ופרנסות, שהרי

גבי בצלאל אומר מלמד שהקב"ה הביא לו ספרו של אדה"ר למשרע"ה, והראה לו דור דור ומלכיו דו"ד ומנהיגיו דו"ד ונביאיו, א"ל כאו"א התקנתיו מאותה שעה וכן בצלאל מאותה שעה התקנתיו, והדבר מפורש בגמ' ברכות נ"ה שבצלאל הי' פרנס, דארי"ו ג' דברים הקב"ה מכריז עליהם בעצמו, ומהם פרנס טוב, דכתיב ויאמר ד' אל משה ראה קראתי בשם, ומביא ג"כ מהא דבצלאל, דאין מעמידין פרנס על הציבור אא"כ נמלכין בציבור, אע"פ שלא היתה בידו הנהגה של שררות, כ"א עסק השייך לציבור, ומזה יכולים לדון בכל עסק השייך לציבור שיש בו חכמה ונאמנות, הוי בכלל פרנסות, והרפואה במוסד של ציבור הוא ג"כ בכלל זה. ואע"ג דבויק"ר פ' כ"ו כתיב שהראה לו הקב"ה למשה גם המצטיינים ברשעות דו"ד וחומסיו דו"ד וגזלניו, מ"מ במד"ר גבי בצלאל לא הביא כ"א דו"ד ומנהיגיו ופרנסיו וכה"ג, והיא כדוגמת דברי הגמ' שהי' כאן פרנסות ומינוי שררות, מפני שנמסרו לידו ענינים של ציבור, וה"ה ברפואות שיש בהם משל ציבור, והעבודה היא שייכת לציבור, שהיא נחשבת פרנסות, ויש לה דין ירושה וק"ו דין חזקה, כ"ז שלא נפסל מדינא.

והנה בהא דב"מ ק"ט, מקרי דרדקי שתלא טבחא ואומנא וספר מתא כולן כמותרין ועומדין דמי, והרמב"ם בפ"י מה' שכירות ה"ז, כתב, בשל ציבור מיירי, דמסיים שם הואיל והעמידו אותם הצבור עליהם, והראב"ד כתב ע"ז וכן נמי אם שתלא דיחיד, והטור בסי' ש"ו, ג"כ כתב ונראה דה"ה שתלא של יחיד מהא דרוניא שתלא דרבינא דאי' בהאי ענינא, ותמהו המפרשים מהיכן לקח הרמב"ם דכאן מיירי בשל רבים דוקא, ודחקו עצמם לומר דרבינו העמיד את רוניא לשתלא בעד הציבור. ולפ"ד ניחא שהרי בגמ' אמרי' סתמא כמותרין ועומדין, והסוגיא עסוקה בענין סילוק השתלא, והנה במקום שמדברים בענין סילוק בלא שבחא, י"ל אעפ"י שבלא פיסוק זמן יכול כל אדם לסלק כל פועל שאצלו בכל עת שירצה, מ"מ הלא צריך ליתן את חלקו בשבח, ושם מדברים ע"ד סילוק בלא שבחא, כעובדא דרב יוסף וכה"ג, אבל בעובדא דרבינא דלא מפורש כלל שסילקו בלא שבחן, רק שסילקו, ומטעם כמותרין ועומדין, הי' קשה להרמב"ם מפני מה חסר העיקר מן הספר דמיירי בתוך זמנו, א"ו דבסתמא מיירי שלא קבעו זמן כלל, אלא מפני שכל דבר שהציבור ממנה ויש בו אומנות חכמה או נאמנות, אז אינן יכולים לסלקו מטעם חזקה וחשדא, וכה"ג, ע"כ צריך דוקא שיקלקל אומנתו דאז הוי כמותרין ועומדין, וכיון דמטעם זה שלא פירשו חז"ל דמיירי לאחר זמנו, מסתבר להרמב"ם דבציבור מיירי, שמפני המינוי של דבר שיש בו כבוד הוא צד שררה ציבורית, צריכין דוקא שיקלקל אומנתו, וממילא גם חידוש זה דאפשר לסלקו בתוך הזמן, גבי יחיד ג"כ, אין ראי' מזה כלל, ויוכל להיות דבלא התראה א"א לסלקו ביחיד בתוך הזמן, ולא דמי לציבור בהא. ויש לדון מזה לד' הרמב"ם די"ל דגם בציבור דוקא בשלא פירשו זמן, ע"כ אמרינן שהקצבא היא כ"ז שלא קלקל אומנתו, אבל ביחיד שצריך לומר דמיירי בזמן המפורש ל"מ מה שקלקל, וביחוד למ"ד דבעי' דוקא מוחזק בקלקול ג"כ גבי ציבור, י"ל דגבי יחיד הכל מודים בזה, משום דגבי יחיד כיון דע"כ בפירש זמן מיירי ע"כ עיקר הסילוק הוא מפני חזקת הקלקול בלהבא, ומשו"ה בעי' חזקה וכמש"ב הה"מ שם בזה, אבל בציבור דמיירי בלא קביעת זמן, י"ל דהטעם הוא דאמדינן דעתם, דמסתמא הזמן הוא כ"ז שלא נתגלה קלקול באומנות, ע"כ י"ל דאפילו בפ"א

הוה כמותרה ועומד, וי"ל דאם ציבור קבע זמן מפורש לא יוכלו לסלק כ"א בשהוחזק בקלקול.

ועכ"פ יש סמך הגון מדברי הרמב"ם הללו דמילי דציבור בכל אומנות וחכמה ונאמנות, הוי כמין פרנסות ושררות, שיש בה תורת חזקה, ובלא קלקול אין מסלקים אותם גם כשלא נקבע זמן להמינוי, וענין פסיקת חיותא, לא אשכחן כ"א שאדם אחר אינו יכול לבא לקפחו, וחכמים גזרו בזה בשוא"ת, אבל לחייב את הציבור לשלם למי שאינם חפצים בו לא מצאנו, אבל מטעם חזקה כלולים בזה כל עניני החזקות, וגם השכר שלו היא בכלל זה, וזהו דוגמת המלך, שמגיעים לו כל זכיות המלוכה, וכה"ג שמגיעים לו זכיותי', ויטול חלק בראש וכיו"ב ושייך בזה גם ירושה, וק"ו חזקה כמש"כ, וה"ה כל המינויים מגדולם ועד קטנם וכהא דאמרי' בברכות נ"ח ע"א והמתנשא לכל לראש, דאפילו ריש גרגיתא מן שמיא מנו ליה, ה"נ שכל מינוי ציבורי שבעולם הוי בכלל ראשות ושררות. ואע"ג דלגבי הדין של כל משימות שאתה משים עליך לא יהי' אלא מקרב אחיך, כ' תוס' יבמות ד' ק"א ע"ב, ד"ה ואנא, דשררות לא שייכא אלא במידי דיש בזה כפי' וא"כ י"ל דמינוי של ציבור שאין בו צד כפי', א"ז בכלל שררות, ולא שייכא בי' ירושה, ואולי ג"כ חזקה לא שייכא בי', אבל, זה אינו, חדא דלאו מענין מלך דשייך בו כפי' לבד אנו למדין דין ירושה בשררות שבישראל, אלא ג"כ מענין כהונה, שאין בה ענין כפי', כדמוכח בתו"כ מקרא דובנים לא היו להם דכתיב גבי נדב ואביהו, הביאו בכס"מ הלכות כלי המקדש פ"ד ה"כ, וגם הלא אנו באין ג"כ מטעמא דחשדא, שאין לה ענין לכפי'. וגם בעיקר זוהי רק דעה א' לתי' אחד דהתו', והיש"ש בפ' מצות חליצה סי' ד' שם באמת ס"ל דגם בלא כפי' שייכא שררות, וכ"נ מדברי הרי"ף המובא בדבריו שם. גם י"ל דדוקא לשון משימות, שייכא להך תי' דתו' על כפי' דוקא, אבל מאי דלא ילפינן מלשון של משימות, אלא בהיקש ילפי' כל עניני מינוי מיתור דהוא ובניו בקרב ישראל, י"ל שכל מינוי הוא בכלל, ולא דוקא בכפי', ונוהגין בכל ישראל שאפילו מינוי של שמשות בבתי כנסיות ובתי מדרשות, והשגחה על כשרות וכיו"ב, דנין בהן דין ירושה, וק"ו דין חזקה, כ"ז שלא יש כאן פסול, וק"ו במינוי של חיי נפשות, וחכמה כרפואה.

ואפילו לשיטת הרשד"ם דגבי מינוי של תורה אין בו דין ירושה, זה אינו כ"א משום שכתרה של תורה הפקר הוא, אבל בשאר מינוי וחשיבות לא אמר, וגם בתורה לא חידש כ"א בדין ירושה, ולא בדין חזקה, דזהו מסברא, וגם מהא דירו' קרש שזכה להנתן בצפון וכו' (ירושלמי שבת פי"ב ה"ג.) ע"כ אין יפוי כח לפרנסים וגבאים לבטל זכות מוחזק כ"א ע"פ ב"ד, כשיראו שיש להם טעם נכון המספיק ע"פ ד"ת.

והנני בזה ידי"ע דוש"ת באה"ר.

הק' אברהם יצחק ה"ק

מאמרי הראי"ה בהלכה שנדפסו בקובץ 'ניצני ארץ', הוצאת ישיבת 'מרכז הרב' (השלמה למהדורה הקודמת של 'אוצרות הראי"ה')

איסור כלאיים בלבישה (בגמרא יבמות ד, ע"ב)[1]

מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל - פורסם בקובץ 'ניצני ארץ' יא'

בגמ' ביבמות "הני מצרך צריכי, דאי כתב רחמנא לא יעלה עליך הוה אמינא כל דרך העלאה אסר רחמנא ואפילו מוכרי כסות כתב רחמנא לא תלבש שעטנז דומיא דלבישה דאית ביה הנאה". ופרש"י ד"ה דאפילו מוכרי כסות - "שאין מתכוונים להנאת חימום". והקשו התוספות ישנים הא אליבא דר' יהודה קיימינן, דאמר דבר שאין מתכון אסור. ותירצו שאין שום הנאה כלל. ועוד תירצו, שלא גרסינן ליה כלל. והעיר רבינו, שמשמע מדברי רש"י שאיסור העלאה תלוי דוקא בהנאת חימום ולא בשום הנאה אחרת. למשל: אם אחד ילבש את הבגד כדי להתהדר בו אז אין שום איסור של כלאים.

והנה, רבינו רצה למצוא לפי שיטת רש"י שני דינים בענין כלאים: יחס אחד של העלאה, והשני של לבישה, שיש להם חילוקים שונים זה מזה, ובזה תירץ את קושית התוספות ישנים על רש"י. וביאר את דברי רש"י שהעלאה אסרה תורה דוקא בשעה שמכוין לשם הנאת חימום, זאת אומרת שאם אין כוונה לשום חימום אז לא נקראה העלאה לבישה, ובזה לא שייך למימר דבר שאין מתכון אסור או מותר, מפני שההנאה עושה את ההעלאה ללבישה. אבל לבישה מצד עצמה בלא שום הנאה ג"כ נקראת לבישה מפני שהעיקר אצלנו היא רק הלבישה ולא יותר.

ואמר רבינו שאפילו אם נסבור דבר שאין מתכון מותר, ג"כ תהא לבישה, מצד עצמה בלא שום הנאה או מחשבה לשום לבישה, אסורה. והסביר, שהמחלוקת האם דבר שאין מתכוין מותר או אסור שייכתב דבר שהמעשה אינו אסור אלא מצד תכליתו, שאז יש לחלק למי שסובר דבר שאין מתכוין מותר, אם היתה כוונה אולא, מפני שהעיקר אצלו היא התכלית של המעשה, ובאם אין תכלית אז אין מעשה. אבל במקום שהמעשה מצד עצמו אסור אז אין שייך למימר דבר שאינו מתכוין מותר, מפני שהעיקר אצלנו רק פעולת המעשה בלא שום מגמה ותכלית.

וממילא תתורץ פה קושיית התוספת ישנים על רש"י, מפני שפה הגמרא היא בין אליבא דר' יהודה ובין אליבא דר' שמעון, ואדרבה, דוקא אליבא דר' יהודה הוא יותר פשוט, מפני שאליבא דר' שמעון הלא יכולים לכאורה להקשות: איך הייתי סובר שאפילו מוכרי כסות שאין מתכוונים

1. שיעור זה נרשם ע"י אחד התלמידים כנראה משנת תרצ"ג. והיה למראה עיני מרן הרב זצ"ל. כתב היד, נמסר ע"י הר"ר אברהם זק"ש הי"ו ותודתנו נתונה לו על כך.

להנאת חימום יהא אסור, הלא הוא סובר דבר שאין מתכון מותר, אלא לפי מה שביאר רבינו זה פשוט שהייתי חושב שהעלאה היא ג"כ בכלל לבישה וא"כ לא שייך דין זה לדבר שאין מתכוין, וזה פשוט, וממילא תירץ ג"כ אגב אורחא את קושיית הברית אברהם (או"ח ס' ג'), מה אנו צריכים להיתר של כלאים בציצית לפי שיטת הסוברים דמצות לאו ליהנות ניתנו, אפי' במקום שיש הנאה אחרת בהדי מצרה. אבל לפי מה שהרב ביאר יהא פשוט, הלא סוף כל סוף יש פה לבישה.

והביא רבינו ראיה שהרמב"ם ג"כ סובר כשיטת רש"י שיש שני גדרים של העלאה ולבישה, וראייתו היא מדברי הרמב"ם בהלכות כלאים (פ"י הלכה י"ב): האומר בסגנון זה "כלאים בגדים מותר לעשותם ולמוכרם ואין אסור אלא ללובשן בלבד או להתכסות בהן שנאמר לא תלבש שעטנז ונאמר לא יעלה עליך" ע"כ לשון הרמב"ם.

והעיר על סגנונו של הרמב"ם שהוא מפסיק בהמלה "בלבד" באמצע דבריו ולא גמר את כל הענין. ועוד העיר, שבאותו הפרק (הלכה ט"ז) בדין של תופרי כסות תופרין כדרכן החליף את סדר המשנה. שבמשנה הדין של מוכרי כסות הוא הקודם, והרמב"ם שינה את הסדר. ועוד שבמוכרי כסות כתב קצת בסגנון אחר מהמשנה, שבמשנה כתבו "מוכרי כסות מוכרין כדרכן ובלבד שלא יתכוין בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים, וכן תופרי כסות תופרין כדרכן ובלבד שלא יתכוונו, וכו". והרמב"ם הביא בתופרי כסות את המשנה בצורתה ובמוכרי כסות שינה את הלשון ואמר: "וכן מוכרי כסות מוכרין כדרכן ובלבד שלא יתכוונו בחמה שיציל להם הכלאים שעל כתפן מן החמה ולא יתכוונו בגשמים להתחמם בו, והצנועים מפשילין לאחריהם במקל", ע"כ לשון הרמב"ם.

וגם עוד העיר שבמסכת כלאים (פרק ט' סוף משנה ב') כתוב "ולא ילבש כלאים אפילו ע"ג עשרה אפי' לגנוב את המכס". א"כ חזינן דאפילו בלא שום כוונה אסור, וא"כ איך כתיב אח"כ (שם משנה ה') "מוכרי כסות מוכרין כדרכן, וכו' וכן במשנה ו' בדין של תופרי כסות תופרין וכו', שמשמע שבלא כוונה מותר.

ותירץ, שלפי היסוד שהעלאה ולבישה הם שני עניינים אז פשוט הענין, שבמשנה ב', בדין שאסור ללבוש אפילו עשרה בגדים - שם קאי בלבישה, שבלא שום כוונה והנאה הוא אסור, אבל במשנה ו' בדין של מוכרי כסות, שם וודאי איירי בהעלאה, לכך אם אין שום כוונה אז אין שום איסור. ולפי היסוד הזה, שלבישה והעלאה הם שני עניינים, יהא ניחא ג"כ מה שהרמב"ם מפסיק באמצע ההלכה במלה "בלבד" (בפרק י' הלכה יב) בדין של לבישה והעלאה. וגם מובן מה שהרמב"ם מהפך את סדר המשנה, וגם את מה שהמשנה קצת בדין של מוכרי כסות. מפני שהמשנה רצתה להשמיענו חידוש זה, לכך כתבה מוקדם את הדין של מוכרי כסות מפני שלא מבעי תופרי כסות, שזה ודאי איירי בהעלאה, אלא אפי' מוכרי כסות, שהיינו יכולים לטעות שהמוכר לובש וכדי להראות את מידתו לעכו"ם, וזה נקרא ודאי לבישה, לכך כתבה המשנה מקודם את הדין היותר מחודש ואח"כ את הדין היותר פשוט. אבל הרמב"ם בפסק ההלכה שלו,

נקט מקודם את הדין של תופרי כסות שהוא היותר פשוט, כדי להראות בדין של מוכרי כסות שהיא ג"כ העלאה, ולכך הוסיף את הסגנון. "ובלבד שלא יתכוונו בחמה שיציל להם הכלאים שעל כתפן" כדי להראות שזהו דין העלאה מפני שבלבישה אין מועיל שום כוונה כמו שביאר.

והוסיף עוד, שהראשונים נחלקים אם קשין אסורין דוקא בלבישה אבל בהעלאה לא, או אפי' בהעלאה ג"כ, והביא את שיטת הרשב"א שסובר שיש לחלק בין קשים לרכים בהעלאה, ודלא כהתוס' בפרק א' דביצה (טו, א) שסוברים שאין שום חילוק בין קשים לרכים אפילו בהעלאה.

אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה

מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל - נדפס ב'ניצני ארץ' (יז'), התשע"ב, הוצאת ישיבת מרכז-הרב.

רמב"ם הל' יסודי התורה פ"ט ה"א, "הא למדת שכל דברי תורה מצווין אנו לעשותן עד עולם, שנאמר חוקת עולם לדורותיכם ונאמר לא בשמים היא, הא למדת שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, לפיכך אם יעמוד איש בין מישראל בין מהאומות ויעשה אות ומופת ויאמר שד' שלחו להוסיף מצוה או לגרוע מצוה או לפרש במצוה מן המצות פירוש שלא שמענו ממשה כו' ה"ז נביא שקר" כו'.

וכתב בכ"מ ונאמר לא בשמים היא בפ' הזהב (ב"מ דנ"ט) גבי פלוגת אדר"א וחכמים אמרינן שעמד רבי יהושע על רגליו ואמר, לבת קול שיצתה ואמרה הלכה כר"א, לא בשמים היא ואמרינן מאי לא בשמים היא א"ר ירמיה אין משגיחין בב"ק, וכש"כ דאין משגיחין בנביא המתנבא, עכ"ל.

ולענ"ד אין זה ק"ו אלים כ"כ, דמעלת הנבואה גדולה ממעלת ב"ק, שהרי אמרינן בפ"ק דסנהדרין (י"א ע"א) משמתו נביאים האחרונים חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוח הקודש מישראל ועדיין היו משתמשים בבת קול, א"כ אע"ג דלפרט אחד, דהיינו לענין הנאמנות שבנביא, י"ל כיון דאתרע חזקתיה במה שמתנבא נגד כלל התורה אין אנו מאמינים לו שבאה בנבואה מה שאומר, וזה לא שייך בב"ק, דמירי לענין השומעים את הב"ק עצמו, מ"מ, בנביא מוחזק י"ל דאין זה נכנס בגדר ספק, כיון שאנו חייבים להאמין לו, ואין כאן ק"ו מב"ק, שאין דנין חמור מקל להקל.

אמנם, מקורם של דברי רמב"ם אלו. הוא בסוגיא דתמורה דט"ז, גבי ההלכות שנשתכחו בימי

אבלו של משה, שא"ל ליהושע שאל, א"ל לא בשמים היא, הרי מפורש שגם בנבואה ממש, ולא בב"ק, אין לסמוך אפילו על דבר שמפרש דברי תורה בפירוש שלא נודע לנו בקבלה ממשה, וע"ז סובבים דברי רבינו במה שכתב ל"פרש במצוה מן המצות פירוש שלא שמענו ממשה" ומעתה ק"ו הוא אם סותר לשום דבר מן התורה שלא נשמע לו מהאי טעמא, וא"צ לדין ק"ו מב"ק, כי הדבר מפורש בנבואה עצמה. ויש גם נפק"מ בדבר, שהרי לדברי הכ"מ, דמה שאין אנו סומכין על הנביא, כשסותר או כשמפרש בנבואה איזה דבר בתורה, הוא מק"ו דב"ק, והק"ו אינו נשקל כ"א לענין הנאמנות, דבב"ק אין מקום שלא להאמין, אלא אע"פ שאנו מאמינים ושומעים שיצתה ב"ק אין אנו חוששים לזה מכוח כלל התורה לא בשמים היא, ק"ו בנביא שיש להסתפק שמא הוא משקר בנבואתו. אומנם כ"ז שייך רק לענין המקבלים ושומעים מן הנביא, אבל הנביא עצמו כיון שאצלו אין שום ספק בנבואתו, עליו לשמור בנבואתו אפילו אם הוא נגד התורה. אבל, לפי מה שכתבנו שבנבואה עצמה מפורש כללא דלא בשמים היא א"כ אין הנבואה מועלת נגד התורה כמו שאין הב"ק מועיל, וכמו שאין הב"ק מועיל, לא מטעם חסרון האמונה במציאותו כ"א מטעם חסרון כחו לפעול נגד התורה, ה"נ אין הנבואה מועלת מצד עצמה נגד התורה, ולא רק מחסרון נאמנות, א"כ גם הנביא עצמו אסור לעשות כנבואתו נגד התורה, אע"פ שאין בנבואה עצמה ספק, אבל אינה יכולה לפעול נגד התורה, או חוץ לחוג שנתנה לה תורה.

וי"ל דמש"ה איתא בסוגיא דתמורה שתי תשובות על מניעת בירור ההלכה ע"פ נבואה: מ"ולא בשמים היא", ו"מאלה המצות", דצריך מיעוט בין מצד עצמות הנבואה, בין מצד נאמנותה: מ'לא בשמים היא' ידענו, שאין כח כלל בנבואה להיות נמשכים אחריה נגד התורה או בתור פירוש לתורה, אפילו אם נניח שהנבואה באה לנביא, כמו שאין אנו מסתפקים כלל במציאות הב"ק ואעפ"כ אמר ר' יהושע לא בשמים היא, ו'מאלה המצות' בא להגביל שאין אנו צריכים להאמין לנביא כ"א כשינבא דברים שאינם פועלים לחדש במצוות. אבל כשיצא מגדרו אין אנו חייבים להאמין לו כלל.

וי"ל משו"ה יהושע ופנחס לפי גירסא שלפנינו בגמ' דתמורה השיבו 'לא בשמים היא', ושמואל ואלעזר השיבו 'אלה המצות', שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, די"ל שעל נאמנותם של יהושע ופנחס אין להסתפק בשום אופן, יהושע מפני שסמך משה ידיו עליו, והשי"ת העיד עליו "איש אשר רוח בו", ופנחס ג"כ י"ל מפני שנתן הקב"ה לו ע"י משרע"ה את בריתו שלום, י"ל שבנבואתם אין מקום ספק כלל, עד שנאמר שכל עיקר נאמנות הנביא הוא מפני שצותה תורה להאמין לו, כמו שצותה להאמין העדים, ואין המצוה הזאת שייכת כ"א כשמתמלאים תנאיה, כמש"כ רבינו לעיל בספ"ז, כ"א נאמנותם היא מצד עצמה מאומתת היא, ע"כ הוצרכו להביא מקרא ד'לא בשמים היא', כלומר שאין כח הנבואה יפה כלל בעניני תורה, אפילו כשמתברר הדבר שהיא אמת, כענין הב"ק, אמנם שמואל ואלעזר, שהיו נביאים כערך שאר נביאים, שחובת נאמנותם היא מצד מצות התורה לשמוע מנביא, הם אמרו 'מאלה המצות', שבמקום שיוצאים מגבול הניתן ע"פ התורה לנבואה אין להאמין להם כלל.

והנה יש צורך בב' המקראות, דאי מקרא דאלה המצות ה"א דרק מצד חסרון באמונה אין להמשך אחר הנבואה נגד התורה או בפירושי התורה, נמצא שהנביא עצמו עליו לעשות כנבואתו, אבל מלא בשמים היא שמענו שאין כוח בנבואה כלל בעניני התורה. וכש"כ נגדה, א"כ גם הנביא עצמו אסור לו לעשות כנבואתו, ואי מלא בשמים היא לא היינו שומעים שעלינו להטיל ע"ז דופי בכלל נבואתו של אותו הנביא, קמ"ל מאלה המצות, שאנו פוסלין את נבואתו בכלל ומחזיקין אותו לנביא שקר, ועכ"פ אם יחד עם נבואה זו יאמר דבר שאינו נגד ולא בעניני תורה ג"כ לא נאמין לו, כיון שהתורה פסלה נאמנותו[1].

1. הערת המערכת: אולי יש לתרץ את דברי הכס"מ שכוונתו, ע"פ דברי הגמ' בסנהדרין (י"א ע"א) שממנה רואים שיותר קל לשמוע בת קול מאשר להיות נביא, והיינו שמספיקה לזה דרגה רוחנית יותר נמוכה. ואפשר שמטעם זה שהנביא צריך להיות במדרגה גבוהה יותר להבין דברי הנבואה, יובן מה שלא תמיד הבינו הנביאים דברי נבואתם "הלוא ידעת מה המה אלה ואמר לא אדוני" (זכריה י' ח') (וזה אחד ההבדלים בין נבואת משרע"ה לשאר הנביאים, שנתנבא "במראה ולא בחידות") וכשהנבואה היא בחידות אפשר שלא יבין הנביא את דברי הנבואה ויבוא לכלל טעות. והנה בכל דבר אחר הואיל והתורה ציוותה לשמוע לנביא, מעמידים אותו על חזקתו שמבין מה שנתנבא וחייבים לשמוע לו, ואף נהרג מי שאינו שומע מדין "סוקלין על החזקות", אך בנבואה נגד דברי התורה, בזה יש לומר כי נבואת נביא זה ספק ונבואת משרע"ה ודאי, ואין ספק מוציא מידי ודאי, אמנם, אם לא היה מקור לכך שלא לשמוע לנביא הייתי אומר כי אף בזה צריך לשמוע לנביא. ולזה אמר הכס"מ שמקורו בק"ו, ומה ב"ק שמדרגתה נמוכה וא"כ החשש לטעות כה קטן יותר אין שומעין לה נגד דברי תורה נבואה שאפשר לטעות בה לא כל שכן. ולפי"ז גם הנביא עצמו אסור לו להסתמך על נבואתו כי אין זה מחשש שקר אלא מחשש טעות, ודלא כנפק"מ שהביא מרן הרב בהמשך. אמנם אפשר לפרוך ק"ו זה דמה לנביא שהתורה ציוותה לשמוע לו משא"כ ב"ק שאין חובה לשמוע לה, ולכן אינה נכנסת בגדרי דחיות של תורה. ועוד אפשר להקשות על זה מדין הוראת שעה שבזה יש לשמוע לנביא אף נגד דברי תורה. ובשלמא אם נאמר כי גם בהוראת שעה צריך שיהיה מגדר מילתא שפיר, אך לא נאמר כך צ"ע. ואפש"ל שזה מה שהקדים הרמב"ם "חוקת עולם לדורותיכם" שכוותנו שבנבואה רגילה אין אנו מחזיקים את הנביא לטועה, ורק כשמתנבא נגד דברי משרע"ה הוי דבריו ספק במקום ודאי, ומתי הוי סותר דברי משרע"ה, דוקא כשסותר את "חוקת עולם לדורותיכם", אך בהוראת שעה אינו סותר זה, והוי כשאר נבואה שנאמן.

מרן הגאון הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

שם לווי בדבר הנאמר בתורה

מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל - נדפס ב'ניצני ארץ' (יח'), הוצאת ישיבת מרכז-הרב.

סוכה י"ג א': "אר"ח אמר רבינא בר שילא, האי מרריתא דאגמא אדם יוצא יד"ח בפסח". ופריך ע"ז: "מיתיבי 'אזוב' ולא אזוב יון ולא אזוב כוחלי ולא כל אזוב שיש לו שם לווי". ושקיל וטרי ע"ז בגמ' לתרץ שלא תקשה מה שבמרור אינו פוסל שם לווי ובאזוב פוסל שם לווי.

הקשה ע"ז אחי הרב הג' המצוין ר' דובער הכהן (שליט"א) [זצ"ל] אבד"ק קרוק: איך יתכן כלל להקשות מאזוב אמרור, דאזוב הרי מפורש בתורה שם הפרטי, ושפיר אמרינן שהקפידה תורה בזה השם, אבל מרור הרי הוא שם כללי למיני מרורים רבים, ואינו שם עצם כלל, ולמה יפסול בזה שם לווי, והרי אין השם הפרטי כתוב בתורה.

והנה, דומה לזה הקשו תוס' לקמן דל"ג. אהא דאמר אביי האי אסא מצראה כשר להושענא, פשיטא, מהו דתימא הואיל ואית ליה שם לווי, קמ"ל. וכ' שם תוד"ה ואימא ה"ג וז"ל: "תימא מאי ס"ד למפסליה משום שם לווי, מידי הדס כתיב בקרא, הא אפילו הירדוף מכשירין היו אי לאו משום דכתיב דרכיה דרכי נועם". עכ"ל. וה"ג ממש קשה קושיא זו עצמה, הרי מכשרינן כל המינין שנקראו בשמות עצמיים פרטיים, והירדוף עצמו רוצה הש"ס שם בפסחים דל"ט. ג"כ להכשיר, א"כ איך הו"א לפסול משום שם לווי.

ונראה לתרץ, דבאמת הוא כלל גדול, דכל דבר שהוזכר בתורה בשמו הסתמי אין לנו לרבות שום דבר כזה שיש לו שם לווי, דאמרינן בזה לא דברה תורה. אמנם השם לווי צריך דוקא שיפול לעומת אותו הדבר שהזכירה תורה, וכשהתורה מזכרת שם של מין, אז המין שיש לו שם אחר או שם לווי פסול, (דזה פשוט, דאם שם לווי פוסל כש"כ שם אחר לגמרי, אע"פ שאינו מתלוה עם השם הנאמר בתורה. וכן מבואר בתוס' ל"ג הנ"ל דפשיטא להו דהירדוף הי' ראוי לפסול משום שם לווי, אע"פ שאינו נקרא כ"א בשם 'הירדוף' לבדו, א"כ הדבר פשוט שלא יעלה ע"ד שום אדם לפסול שם לווי במרור שמשנה ערוכה היא [פסחים לט ע"א] (לקרות) [לקחת] ד' מינים מהחמשה בשמות פרטיים 'חזרת', 'עולשין', 'חרחבינא', 'תמכא' - אלא הוא הדבר אשר דברנו, שאם היתה תורה מזכרת שם פרטי אז הי' פסול כל דבר שיש לו שם אחר וק"ו כשנקרא כולו רק בשם האחר), אבל כיון שהזכירה תורה 'מרור', ופרטה לא את מהותם של המינים מצד עצמם כ"א מצד המרירות שבהם, אז הקפידא מוצאת מקום רק שלא יהי' למרירות שלהם שם לווי, ולענין המרירות פוסל שם לווי כמו באזוב, לענין השם הכללי של המין. ע"כ הפסול הי' מוצא מקום להיות רק ב'מרריתא דאגמא' שהשם הלווי הוא על המרירות, והמרירות הלא נאמרה בתורה סתם

ואין ראוי להיות עמה שם לווי.

ובזה מתישבת ג"כ קושית התוס' הנ"ל אהא דאסא מצראה. דבאמת שום שם לווי שיהי' נקרא בו המין של איזה דבר שהוא בכלל 'עבות' - לא יתכן לפסול כלל, כיון שאין כתוב בתורה שם עצם פרטי למין כ"א 'עבות'. אבל אם יש מין שמצד ה'עבות' שיש בו הוא נקרא בשם לווי זה, הי' ראוי לפסול, והנה בסמוך [סוכה לג ע"א] אמרינן דאסא מצראה קאי שבעה שבעה בחד קינא, א"כ ע"כ שעיקר הטעם שדוקא אסא מצראה נקרא בשם לווי של מקומו ולא אסא של מקום אחר, ע"כ הוא מפני שהוא מצטיין משאר הדסים בצורת ה'עבות' שלו, א"כ הי' מקום לומר שחשוב שם לווי שלו לא על כלל המין של ההדס - שבזה לא הי' שום חשש, כיון שאין הדס כתוב בתורה כלל - כ"א השם לווי הוא חל על ה'עבות' שלו, ו'העבות' הרי הוא כתוב בתורה - ושפיר צריך להשמיענו דאין חשש בזה.

ובחי' הרשב"א[1] בד' ל"ג כתב וז"ל: " 'עץ עבות' אמר רחמנא מ"מ. ולקמן אמרי': "'ערבי נחל' אמר רחמנא מ"מ. ופי' שניהם - דכי קפדינן אשם לווי, היינו היכי דאפקיה רחמנא בשם פרטי כגון אזוב ומרור וכיו"ב. אבל הכא כל היכי דהוי עץ עבות, או שהערבה ממין הגדל על הנחל בהכי סגי, דלהכי אפקיה רחמנא בשם כלל". עכ"ל.

ולדבריו הי' מקום לומר דגם במרור מקרי "אפקיה רחמנא בשם כלל", מדלא פרטה המינים, אבל הוא ז"ל הרי נקט 'מרור' לדוגמא של הפרטים - א"ו כדברינו, שמרור נקרא שם עצם פרטי מצד המרירות, והמרירות באמת נתפרטה בפרט, ע"כ ראוי לפסול כשיש שם לווי במרירות. אלא דמשמע מדבריו דמה שהוא שם לווי באסא מצראה אינו מצד ה'עבות' שלו. ואולי מפני שאע"פ שנקרא בשם מקומו מצד ה'עבות', מ"מ אין בשם הלווי עצמו מפורש עניו ה'עבות' באופן שיהי' שייך לומר שחל שם לווי על דבר שפרטה תורה. וי"ל דדוקא שם לווי כזה שיש פנים לומר שאינו חל על הדבר המפורש בתורה, אנו למדים מלמוד "'עץ עבות' אמר רחמנא מ"מ", שאין זה דרשא ממקרא מיותר, אלא מצד שלא פרטה תורה שם המין - ש"מ לרבות איזה דבר שהייתי ממעטו אם הי' שם המין נזכר, ודי לנו לרבות אסא מצראה, די"ל דמ"מ אין הלווי על ה'עבות', אלא דיש מקום לטעות שהלווי יהי' קאי על ה'עבות'.

אמנם במרור י"ל בלא"ה, דמהא דלא פרטה תורה שם המין אין הוכחה לאכשורי אפי' דבר שיש לו שם לווי. דבשלמא בהדס וערבה, אם היתה תורה מפרשת שם המין לא הי' צריך יותר אריכות ממה שכתבה תורה עכשיו "עץ עבות וערבי נחל". אבל במרור, אם היתה תורה מפרטת את המין הי' צריך לפרט כל הה' מינים, ובודאי אין זאת הוכחה, כיון שתצטרך להאריך. ע"כ באמת הי' מקום לפסול שם לווי בעצם המרירות, ואפי' אם נאמר דמדלא פרטה תורה בהדס שם המין נלמד מזה שאפי' שם הלווי הנמצא בעניו ה'עבות' ג"כ לא יפסול, כדמשמע לכאורה מתוך

1. כבר נודע ש'חידושי הרשב"א' למסכת סוכה לא נתחברו ע"י הרשב"א, אלא ע"י הריטב"א. ראה במבוא לחידושי הריטב"א על מסכת סוכה בהוצאת מוסד הרב קוק

דברי הרשב"א באסא מצראה הנ"ל.

והנה אחי הרה"ג הנ"ל הקשה עוד, איך יוצאין במע"ש ול"ל קרא ע"ז למ"ד אין יוצאין בו בפסחים ל"ה ל"ו - תיפ"ל שנקרא בשם לווי ול"ה ראוי לצאת בו לא במצה ולא במרור, ולמה תהי' מצה גרועה משאר דברים הנאמרים בתורה בשם מפורט, שפסול בהם שם לווי, והרי נקראת ג"כ מצה של מע"ש.

והביא ראי' נכונה מרש"י סנהדרין קי"ב: אהא ד"'בהמתה' ולא בהמת בכור ומעשר, במאי עסקינן, אילימא בתמימים, שלל שמים הוא, אלא בבע"מ, שללה נינהו, א"ר לעולם בבע"מ ומי שנאכל בתורת בהמתך, יצאו אלו שאין נאכלין בתורת בהמתך אלא בתורת בכור ומעשר". וז"ל רש"י: "לעולם בבע"מ, ואפ"ה אין נהרגין עמה, דדרשינן לקרא הכי, 'בהמתה' - למי שנאכל לבעלים בתורת בהמתך, יצאו אלו שיש להם שם לווי, שאין נאכלין בתורת 'בהמתך', שאין אומרים 'בהמת עיר הנדחת' אלא 'בהמת בכור ומעשר של עיה"נ' " - הרי לענין הנקרא ע"ש הקדושה חשיב שם לווי.

אמנם יש לדחות, שאין עיקר הכונה לאפוקי מצד שם הלווי, כ"א מצד ש'בהמתה' משמע שיהי' שם הבהמה נקרא ביחש לעיר הנדחת, וגבי בכור ומעשר שם הבהמה נסמך לבכור ומעשר, שהרי אומרים 'בהמת בכור ומעשר' ואח"כ 'של עיר הנדחת', א"כ יחש של עיה"נ חל על הבכור ומעשר ולא על הבהמה, שהבהמה תיארנו אותה שהיא של בכור ומעשר, ועכשיו אנו מתארים את הבכור והמעשר שהוא של עיה"נ, ומשו"ה אינה 'בהמתה' סתמית. אבל במצה, שהשם אינו בא ליחשה על דבר אחר, אין בכך כלום מה שנקראת מצה של מע"ש, שאין זה מצד עצמו שם לווי כ"א הוראה של מקרה כמו ע"ש המקום - דקיימא באגמא - ומה שפוסל בעיה"נ אינו כ"א מפני שמספיק להעתיק עי"ז את יחש הבהמה מעיה"נ.

אמנם יפה העיר שוב אחי הרב הנ"ל מזבחים דכ"ב: דמי כיור מיקרו שם לווי, הרי שנקרא שם לווי מצד הקדושה, א"כ הי' ראוי לפסול מצה ומרור של מעשר שני ובכורים ג"כ מצד שם לווי.

אמנם לפ"ד א"ש, דעיקר הקפידא של שם לווי שייך רק על אותו פרט שפרטה תורה, ובמקום שפרטה תורה מין טבעי - צריך שלא יהי' על המין עוד שם אחר, וגבי מרור - צריך רק שלא יהי' על המרירות שם לווי, אבל השם 'מע"ש' ו'בכורים' אינו ביחוד תואר מין על המרירות כ"א על כלל הדבר, וכן מצה הרי אינו שם מין כ"א שם תואר הטעם הבלתי חמוץ שבלחם, ואם הי' איזה שם לווי על המצות - כלומר על איכות טעם המצה - ודאי הי' נקרא שם לווי, אבל שם הלווי של מע"ש ובכורים אינו נופל על ענין המצה בפרטיות תארה זה, ע"כ לא שייך לומר דהוי שם לווי, דלא גרע משם הלווי שהמצה נקראת ג"כ 'לחם חטה' או 'שעורה' ע"ש עצם המין שלה. א"ו כל שם שאינו בענין הדבר שפרטתו תורה - דהיינו כאן עניו המצה עצמה - אין בכך כלום.

אלא דצריך לפ"ז לישב אמאי עסיק בדל"ח ב' דלאשכוחי טעם לאיסור מצה דלחמי תודה

ורקיקי נזיר, הרי התם ג"כ יש שם לווי לעניין האיכות של המצות, שהרי צריך להיות מצה דוקא מצד תודה ונזירות, א"כ העצמות של המצה מתיחשת לשם אחר.

ואולי י"ל דלהכי בעי טעמא ד"משתמרת לשם מצה בעינן, יצתה זו שמשתמרת לשם תודה ונזיר" - לענין שאם פדאה ויצתה מקדושת תודה ונזיר א"כ אבדה ג"כ את שמה הלווי, אבל כ"ז שעומדת בקדושת תודה ונזיר י"ל דה"נ הי' ראוי לפסול משום שם לווי, דחל על ענין שם עצם המצה שיש בה. אלא די"ל לפ"ז למה מקשה גמ' שם ותיפ"ל דאינה נאכלת בכל מושבות, דכיון דמיירי בפדאם הרי שוב נאכלת בכל מושבות, אלא די"ל דכיון דבעי' נאכלת בכל מושבות צריך שיהי' השימור לשם מצה הנאכלת בכל מושבות, ולא מהני לזה פדי' דלאח"כ.

אמנם צ"ע מחולין דכ"ג. דבעי באומר הרי עלי לחמי תודה מן החמץ או מן המצה, אם יוצא בשיאור, משום ממנ"פ אי ספיקא הוי - ותיפ"ל דמצה בעי' וזה יש לה שם לווי בעיקר מהות האיכות של המצה. ואולי יסוד שם שיאור נעשה לנו הוא מפני הספק, אבל מצד התורה, דליכא ספיקא קמי שמיא, נקרא חמץ או מצה בבירור, א"כ הוי נשתנה שמייהו אחר מתן תורה, וכדאמר אביי לענין מרריתא דאגמא.

עוד העיר אחי הרב הנ"ל ע"ד השמטת הרמב"ם הך דזבחים כ"ב. דמי כיור פסולין להדחת קדשים, שתמה ע"ז המל"מ בפ"ו דמעה"ק ה"ו. והוא שי' תירץ, דנדחה הך דתנא דבי שמואל דמי כיור פסולין, מכח הסוגיא דסוכה י"ג דאמר רבא ד'מרריתא דאגמא' א"ז שם לווי מפני שהוא ע"ש מקומה - דמשתכחא באגמא, ה"נ מי כיור - דמשתכחי בכיור ולא מצד הקדושה, דס"ל דבמקדש לא חשיב לווי מצד ענין הקדושה, שהרי כל הדברים שם קדושים הם, והא דאי' מי כיור הוא פירוש מדברי הגמ' לברייתא דתנ"ד שמואל, ובעצם הברייתא אין הלימוד מפורש כ"א על כלל שם לווי, רק דגמ' ס"ל אליבא דאביי, דע"ש מקומן נקרא ג"כ שם לווי, משו"ה נקיט מי כיור, אבל רבא לא ס"ל הכי ומשו"ה השמיטה הרמב"ם (וביותר לפ"ד תוס' סוכה הנ"ל גם אביי מודה לסברא זו). והנה הדברים מחודדים ושפת"י מד"נ[2], אבל לקושטא דמילתא נראה שהרמב"ם סמך על דברי חכמים שמכשירים שאר מימות, כסתמא דברייתא, "לרבות שאר מימות", תדע שהרי הקושיא על השמטת הרמב"ם תסתער לא לבד מצד מי כיור, כ"א מצד כלל מים שיש להם שם לווי, דהיינו מים מוכים, כדכ' תוס' זבחים שם ד"ה והא תנא, והרמב"ם הרי כתב מפורש דכל מימות כשרים, א"ו דס"ל דסתמא דברייתא, דדרשא "במים' - לרבות שאר מים", לאו דוקא מכונסים כפי' רש"י, כ"א גם מים שיש להם שם לווי, וממילא מי כיור ג"כ בכלל ההכשר.

מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק

2. שפתיים ישק משיב דברים נכוחים (משלי כד, כו. ראה גיטין ט.).

מנהג המדינה בשכירות פועלים

נדפס ב'ניצני ארץ' (יח')

הרב אברהם יצחק הכהן קוק הרב הראשי לארץ ישראל האב"ד בעיה"ק ירושלם תיבב"א

יום א' לחדש מנ"א תרפ"ו.

שלומים מרובבים, משוכן כרובים, ומימים העצובים, גילים מרובים, לכבוד רב רחימאי הגאון הגדול פאר ישראל ותפארת חכמיו, כקש"ת מו"ה ישראל חיים דייכעס[1] (שליט"א) [זצ"ל], הרב דק' ליעדז יצ"ו.

אחדשה"ט באה"ר.

תשורת קדשו, ירושלמי דבב"מ עם באורו היקר 'נתיבות ירושלים' יחד עם מכתב כ"ג מבשר שלו' ואהבת אומן הגיעני לנכון, ומשנה שמחה שמחתי בהודע לי כי אחרי ימים רבים של צער וחסרון הבריאות, האיר ד' את פניו ליראיו והוגי תורתו, והוטב מצבו, עד כדי לעסוק בהו"ל את ביאוריו על הירושלמי, אשר מאז זרח אור בימי עלומיו על מס' ב"ק, האיר מכבודו על פנות רבות של שוקדי תורה, אוהבי יושר ושכל טוב, ואני תפלה יחזק ד' כחו, חילו לאורייתא, וינוב בשיבה טובה דשן ורענן להאיר עיני חכמים בכמה מקצעות בתורה כאשר היתה באמנה אתו זה רבות בשנים, ואשרי ילדותו המהדרת את זקנותו בתוספות זיו ותפארת חכמה, שיש בה מטעם זקנים.

ולחבת הקדש, אעיר ע"ד הירושלמי בפרק הפועלין ה"א, דאר"ה זאת אומרת מנהג מבטל הלכה. דמקהיא בה אקהייתא, כמו שהביא כ"ג והעיר בד"ק.

ונ"ל לעמוד על שינוי הלשון, שבגירסת המשנה בבבלי איתא "אינו רשאי לכופן", ובירושלמי "אינו יכול לכופן". ובבבלי [ב"מ פג ע"א] מקשה הגמ' פשיטא, ומשני דטפא להו אאגרייהו. והקושיא קשיא מאד לפי פשטות הדברים דאליבא דהלכתא התנאי צריך להיות קיים מאחר שאמר מפורש להשכים ולהעריב, ומשו"ה פיר' בתוס' שם דמיירי בששכרן סתמא.

וזהו באמת חידוש בפשט המשנה, שנראה שהירו' ע"פ גרסתו לא פירש כן, משום די"ל דמיירי שהפועלים לא ידעו מנהג המקום, וחשבו שמאחר שהוא אומר להם להשכים ולהעריב מסתמא מנהג מקומו כך הוא, ואח"כ כשנודע להם מנהג המקום שהוא שלא להשכים ולהעריב חוזרים בהם, וע"ז אר"ה ז"א מנהג מבטל הלכה - אע"פ שהתנה עמם מפורש להשכים ולהעריב והי' ראוי

1. ראה הסכמת הרב זצ"ל לספרו "דרשות מהרי"ח" ב'הסכמות ראי"ה' סימן כ'. וראה עוד בספר 'מכותבי ראי"ה' בערכו.

שתהי' ההלכה כפי התנאי, שכל תנאי שבממון קיים - מ"מ מצד המנהג יכולין הם לומר טעינו וחשבנו שאמרת כן ע"פ מנהג מקומך, ועכשיו שהמנהג אינו כן, המנהג מבטל את התנאי שלנו. אמנם הוא יוכל לומר שאינו מאמין להם שלא ידעו את המנהג, ע"כ רק אם הם רוצים בשביל כך לבטל השכירות אינו יכול לכופן, אפילו בגווני שאינם יכולים לחזור בהם, כדבר האבד וכיו"ב; אבל אם הם חפצים לעבוד ולקבל כל השכר שלא להשכים ולהעריב, יכול הוא לומר להם אנכי עומד על התנאי שלי להשכים ולהעריב. ע"כ רק אינו יכול לכופן שישכימו ויעריבו, אבל אם אין חוזרים בהם ואומרים אנו חפצים לקבל השכר בשלמות רשאי לומר להם, אם תקיימו התנאי אני עומד בדברי, ואם לאו איני מחוייב, מפני שאני סבור שידעתם מנהג המקום ובשביל כך התניתי להשכים ולהעריב. נמצא שרק אינו יכול לכופן שיעבדו אצלו בתנאי של להשכים ולהעריב, שאפשר שהם מוותרים ואינם רוצים בעבודתו ובשכרו, אבל אם הם אומרים שאנחנו חפצים דוקא לעבוד, רשאי לכופן לקיים התנאי.

אבל ע"פ הבבלי שכתוב במשנה "אינו רשאי לכופן", הכונה ע"כ אפילו אם הם חפצים בעבודה, מוכרח הוא לתן שכרם גם בלא להשכים ולהעריב, וע"כ הטעם הוא שלא התנה עמהם בשעת השכירות, דאם התנה עמהם בשעת השכירות, והם חפצים בעבודה, האיך אינו רשאי לכופן, הלא יכול לומר להם אנכי התניתי, ואם אתם אומרים לא ידענו מנהג המקום עליכם להביא ראי', ורשאי לכופן, אלא ודאי דמיירי שלא התנה בשעת שכירות ומשו"ה מקשה הגמ' פשיטא. אבל ר"ה ס"ל מנהג מבטל הלכה, ע"כ דמיירי כשהתנה בשעת השכירות, אלא שהם אומרים שטעו במנהג המקום וההלכה היא כפי התנאי, והמנהג מבטל את ההלכה, ואינו יכול לכופן אם הם אומרים אין אנו חפצים לשנות המנהג, והתנאי הי' בטעות שחשבנו שכ"ה המנהג. אמנם ודאי אם כבר עשו פעולתם בלא להשכים ולהעריב, והוא רוצה לנכות להם משכרם מפני שלא קיימו את התנאי, ע"ז אומרי' שמוציאים ממנו, אע"פ שהוא ספק שמא באמת ידעו מהמנהג וקבלו עליהם, מ"מ גדול כח המנהג לבטל את ההלכה בזה. ויש להאריך בזה בשיטת הפוסקים, ואין הפנאי מסכים לזה.

מאד מאד הייתי חפץ למלא את חפץ הדר"ג (שליט"א) [זצ"ל] ולעבור ע"כ המס' בביאוריו הנחמדים, ולהשתעשע בד"ק החביבים עלי עד לאחת, אבל יאמין לי אדוני שהנני מוקף חבילין טרדות ועבודות, רוחניות ומעשיות, באין הרף, ואני תפלתי בחתימה מעין הפתיחה, אורך ימים ושנות חיים יוסיף מחיה חיים להדר"ג ולא ימיש מעשות פרי תנובה עד זקנה ושיבה, ונזכה לחדות פניו במכון הר הקודש, במקום אור התורה דתלמודא ירושלמאה, אשר מן שמיא זכו לכ"ג לשובב את נתיבותיו, ולהוסיף לנו אורות ישרים, על כל הדברים אשר כבר האירו מאת השרים הראשונים גדולי הדורות, אשר יחידיהם נחלצו לעבודת הקודש על שדי התלמוד הקדוש הזה.

והי' זה שלו' וברכה מקודש כנה"ר ונפש ידי"ע דוש"ת באה"ר

מצפה אשרו וגדולתו כה"י

הק' אברהם יצחק ה"ק

בענין המפיל אדם ממקום שאין בו עשרה טפחים[1]

הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל - נדפס ב'ניצני ארץ'

בע"ה יום א' א' דסליחות סדר חבל נחלתו תרמ"ד גריווא.

יכתב ויחתם לאלתר לחיים טובים בספרן של צדיקים כבוד מר המל"ח[2] הרב הגאון הגדול, פאר הזמן כו' כקש"ת מוהר"ר אליהו דוד שליט"א ראבינאוויץ תאומים שלו' שלו'.

שלמא למר ולכל המסתופפים בצל חכמתו שלו'

ב"ה עמנו כולנו חו"ש, וכל טוב לעד לא ימנע צור חסדו.

מכתבי זה בכללו אינו אלא כדי לעשות קורת רוח לכבוד גאונו, כי ידעתי שאע"פ שאין אני ולא דברי כדאי. מ"מ נחשבים הם לכ"ג לשעשועים כפי מה שהבינותי במכתבי קדשו אלי, ומאמרי נועמו הטהורים האמורים אלי בעת חזיון פנים, כי ענותו הטהורה הרבתני לשום אהבתי קן בלבבו, ולהנחת ממכתבי וממאמרי הדלים, והנה הימים האלה ימי חשבון הם, ימים שהזמן יקר בה מאד, וראוי לחוס עליו מלאבדו בדברים שאינם נחוצים כ"כ לשעתם. והנה לכתוב כעת בשילוח מכתבי זה לכ"ג גם חדו"ת לא ראיתי לנחוץ כעת, לבטל זמן למודי בכתיבתם, כפי מאמרו של כבוד גאונו אלי כי עוד יעיין בטובו בגרגירי לבי המעטים ששלחתי לו עד כה, וישים עליהם עין קדשו, וידעתי כי לא אצדק בכולם בעברם תחת שבט בקורת של כבוד גאונו [ואף] שיורני בטובו ובענותו המקומות ששגיתי בם. ואם אמצא מקום להצדקני אדברה נגד מלכים בע"ה וב"ה ניסיתי בכמו אלה דלשתכח מרגניתא באפרקוסתא דעניא, ואולי אבנה מזה גם אנכי דתסתיים שמעתא ואימא מלתא דתתקבל ואולי יתרחבו עי"ז הענינים שדברנו בהם עד הנה על נקל, וכפי השערתי בזה גם חפץ כבוד גאונו.

ובזו הרגע ראיתי להעיר קצת במש"כ כ"ג במאמרו הנחמד תשובה מיראה אות י"ח ע"ד הרמב"ם פ"ג מרוצח ה"ז דכתב יראה לי דאם הפילו ממקום שאין בו עשרה טפחים שזה נקרא אין בו כדי להמית כמ"ש לענין בור בבהמה ותמה כ"ג דמתבאר כן מתוך סוגיא קרובה בקו' הגמ' בב"ק דנ"א ואס"ד יש חבטה בפחות מי'[3]. ולענ"ד נראה דמזה הסוגיא גופא כתב הרמב"ם לשון

1. ד"ת אלו שטרם ראו אור עולם, הינם אגרת אותה שלח מרן הרב קוק זצ"ל אל מרן האדר"ת זצ"ל בהיותו בקשרי אירוסיו עם בתו. כותרת המאמר ומראי המקום נכתבו על ידינו (עורך 'ניצני ארץ').

2. המיועד להיות חותנו.

3. עיי' בחזו"א על הרמב"ם ובב"ק סי' י"ד סק"א .

יראה לי כמסתפק דבאמת ממאי דאמרינן בריש מכלתין[4] מלתא אגא"ו קמ"ל דמועד לאדם הוי מועד לבהמה מועד לבהמה ל"ה מועד לאדם ועיקר דאדם אינו ניזק כ"כ בנקל כבהמה מוכח ברור דכיון דאין בי' כדי להמית בבהמה כש"כ באדם דאית לי' מזלא, אלא דמדברי הסוגיא נ"א ע"א נסתר קצת ד"ז דמאי פריך ואי אמרת יש חבטה למטה מי' ל"ל י' לימא דבבהמה יש חבטה למטה מי' ג"כ משום דעלולה להיות נזקת יותר מאדם ומשמע דלא שייך בכה"ג הך כללא א"כ גם להיפך לא ידעינן כיון דמסקינן דטעמא הוי משום ברור לו מיתה יפה אולי באמת יש באדם חבטה גם בפחות מעשרה דנראה דהגמ' תופס בפשיטות דממקום שהבהמה נהרגת ודאי עלול האדם להרג אבל להיפך אינו מוכח.

ומסוגיא זו העירותי ביום ד' העבר כשהי' לי פתחון פה אצל כבוד הגאון האב"ד הגדול מוהר"ר ראובן הלוי שליט"א ורצה לחדש מל' הרש"י והר"ן גבי דכרי דגנבי גנבא בפאו"ט[5] דאין ריסוק איברים רק כשנופל על חוט השדרה והעיקר הוא משום התפרקות החוליות, והעירותיו מסוגיא זו דא"כ מאי פריך מבית הסקילה הא כפי הנראה מסנהדרין פנה"ד[6] לא הי' נופל על גבו במשנה שם, גם בודאי יש לחוש שמא לא יפול על גבו[7]. וכפי הנראה שהודה לדברי בע"ה גם העירותיו מעוד איזהו מקומן ואכ"מ, כי מה שכתבתי בזה הוא לפי שאין רצוני לבוא ריקם את פני האדון כבוד גאון המל"ח שליט"א וכצאתי היום מעם כבוד הדר"ג במכתבי זה הנני מצפה בצפיתי בקרוב בע' כבוד גאונו המשמח לב ומאיר עינים, על השנה המחודשת עלינו ועכ"י לטובה תכלה שנה וקללותי' תחל שנה וברכותי' על ראש כבוד גאונו יחולו שפע טוב וברכה כפולה ממעין הברכות ומקור ישע כחפץ לבב עם ד' וחפץ נפש עבד לעבדי ד' מתאבק בעפר רגלי חכמים ותלמידיהם עבדו המל"ח[8] בברכת כהן הצעיר שבפרחי כהונה אברהם יצחק בלא"א הרב שלמה זלמן הכהן

4. ב"ק ב' ע"ב.

5. פרק אלו טרפות חולין נ"א ע"א.

6. מ"ה ע"א.

7. הערת העורך: עדיין יש לעורר המעיינים בזה, שלכאורה יש לחלק בין נפילת אדם לנפילת בהמה וי"ל שבנפילת בהמה בלחוד רק שבירת החוליות הוי ריסוק האיברים (כמובא ברש"י וברי"ן וכמשמעות הסוגיא בחולין), משא"כ באדם שכל נפילה הורגתו. ובזה לענ"ד יתכן לתרץ גם את קושיית האדר"ת על הרמב"ם, שכיון שאדם יכול ליהרג אף בריסוק שאר איברים ממילא יכול להיות חייב בפחות מי' טפחים, משא"כ גבי בהמה, שרק בריסוק חוט השידרה הוי ריסוק איברים ובעינן י' טפחים. וראיית הגמ' מבית הסקילה היא משום האפשרות שיפול על גבו, אף שלגבי שאר נפילות באמת אין הכרח בי' טפחים ובחבטה בפחות מכן נהרג, ועל כן הוצרך הרמב"ם לומר יראה לי משום שאין הכרח מן הגמ' לאיזה סוג נפילה התייחסה לריסוק חוליות או גם לריסוק שאר איברים ויתכן שבריסוק שאר אברים אף בפחות מי' נהרג. יל"ע בזה עוד, ולא כתבתי אלא לעורר מעט.

8. המיועד להיות חתנו.

לכבודת הרבנית חכמת לב התורה המל"ח[9] בע"ה תחי' שלו' עמי כבוד גאון המל"ח שליט"א.

יעצט בין איך דאך פארשולדיגט אפ צו געבן זייא מז"ט אויף אומער נייע פארבינדונג, מיט גליק, מיט באסטיממונג דעם עוויגען. פארצייהען זייא מיר פאר דיא קורצהייט פון מיין בריף דיא צייט ערלאויבט מיר ניט לאנג צו שרייבען יעצט, מיר פארהאפין נאד ריידען אין דיא קונפנדיקע צייט מיט גליק[10].

יעצט פארבלייב איך זייער ארסצער מברכם בכוח"ט

אברהם יצחק הכהן

גם אנכי אתכבד לדרוש שלום המלמ"ח[11] בע"ה הרב גאון הגדול צי"ע כש"ת מו"ה אלי' דוד ראבינאוויץ עש"ז המלמח"ת[12] הרבנית המשכלת ביראת ד' תחי' והמלכה בת שבע תי' אנא תקבלו בספ"י התשורה ההובאת לכבוד מעלתכם הרמה ויהא רעוא דתתקבל מסדרנא מילי רברבי כדיאות לפום רברבנותכון ותכתבו ותחתמו לחיים טובים בסש"צ כנפשו ונפש המלמ"ח נכנע לעבדי ד' שלמה זלמן הכהן

9. המיועדת להיות חותנתי.

10. תרגום: כעת חש אני חובה לאחל לכם מזל טוב על ההתקשרות החדשה שלנו, במזל, בהסכמת הקב"ה. תמחל לנו על קיצור מכתבנו, הזמן אינו מרשה להאריך בכתיבה כעת. אנו מקווים לדבר עוד בזמן הקרוב, במזל.

11. המיועד להיות מחותני.

12. המיועדת להיות מחותנתי.

השלמות לאגרות הראי"ה בהלכה

ערך הרב יוחנן ישמח ז"ל[1] - פורסם ב'ניצני ארץ' (ח') הוצאת ישיבת 'מרכז הרב':

א. האומר "הנאת מאכלך עלי", האם מותר להלוותו קדירה[2] - ספר יסוד השבת, בוסטון תש"ד.

ב. מילה ע"י נוכרי - 'הדרום', חוברת לא'

ג. המשך הענין הנ"ל, והרחבה בגדרי הפקעת מצוה - כנ"ל.

א. האומר "הנאת מאכלך עלי", האם מותר להלוותו קדירה

ב"ה י"ט אלול תרס"ו.

כוח"ט לכ' הרב המאוה"ג עדיו לגאון ותפארת מו"ר יוסף מאיר שליט"א יאקאבזאן האבד"ק (סיילעל) מאסס יצ"ו באמריקע. אחדשה"ט באה"ר.

קבלתי מכתבו ונדבת בני עירו יעלה אל הקודש להחזקת שע"ת ישלם ד' פעלו ופועל הנדיבים, בני עדתו, אשר יזכו ליהנות מזיו תורת גבר חכם בעז ככת"ה. וע"ד חקירת כת"ר באומר הנאת מאכלך עלי, אם מותר להלותו קדירה. הנה בירושלמי[3] מפורש בפרקין במקומו "תנא דבית רבי כן המודר הניית מאכל מחבירו" כו' "תני אבל משאילו כוסות" כו' "שאינן מהנים את האוכל אבל מכנסין את האוכל לפסין וקדירות אסור" ע"כ. שמענו מד' הירו' דבר מטעמא דפליטה דבזה בודאי אסור לכתחילה, שהרי יש כאן תערובות מאכל ממש, ולענין בדיעבד תלוי נטל"פ אם אינו ב"י, וענין יל"מ אין שייך כ"א בנודר לעצמו ולא כשהוא מודר ע"י חבירו דאין בידו להשאל, וזה פשוט. ומבואר הנה חוץ מטעם פליטתן של כלים, אסור מפני שהם מהנים את האוכל, ולכאורה לא מצאנו מפורש בבבלי[4] חולק ע"ז. וראוי לנו למנקט כירו' בזה. אמנם כד נדייק נראה דא"ז ראי' אליבא דהילכתא דסוגיא דירו' כר"ל אזלא דמוקי למתני' בהנאת מאכלך. ונראה דס"ל דהנאת מאכלך היינו מה שהמאכל נהנה ומשתבח. ע"כ אסור דבר שעושין בו או"נ, ומשבחין המאכל ע"י אבל לא דבר שמכנסין בו אוכל, אבל בבבלי דמסיק אח"כ "ואימא שלא ילעוס חיטין" מסתבר להו, דהנאת מאכל היינו שלא יהנה מעצם המאכל ולא שיאסר בדבר שהמאכל נהנה ומשתבח ממנו א"כ דין קערות ודין קדירות אחד ושניהם מותרים, ואם הם חדשים מותר לכתחילה, וכשהם

1. הרב ישמח, נפל בעת מילוי תפקידו בצה"ל ביום ט' בניסן תש"ן בהיותו בן עשרים ושלוש.
2. עיקר תשובה זו נדפסה בדעת כהן- סי' קל"ח, ולענ"ד התשובה שם היא נוסח מוקדם־טיוטה, של תשובה זו.
3. נדרים פ"ד ה"א.
4. נדרים לג.

ישנים ממאכל של המודר אפי' אב"י אסור לכתחלה וכשהם ב"י אסור אפי' בדיעבד כדקיי"ל בכל תערובות איסור דמ"ש. ומצאתי לנכון להעיר בזה דמש"כ כת"ר דלפ"ד הנוב"י דאין שייך דבר שיל"מ בשמוש מפני שיכול להשתמש גם היום גם מחר, א"כ גם בנדרים בכה"ג איו שייך דשיל"מ. א"ז ברוך די"ל במוקצה ודאי א"א לעשות שיהי' היום חול. א"כ אותו הטלטול א"ל מתירין וכה"ג, אבל כאן אפשר ממש עכשיו גופו להשאל, ויש לדחות. אמנם בנ"ד א"צ. והנה מפני הטרדה א"א לי כלל להאריך, וכתבתי זה המעט מחביבותי' דכת"ר והי' ז"ש וברכה כנה"י ונפש ידידו דוש"ת מהררי קודש באה"ר,

אברהם יצחק הכהן קוק

ב. מילה ע"י נוכרי

בע"ה ער"ה עזר"ת.

כ' ידי"נ הרב המאוה"ג אוצר תורה חכמה ויראה מוהרמ"צ דה.יונג שליט"א, שלו' וברכת השגים בכוח"ט בספרן של צדיקים גמורים.

אחדשה"ט.

חזקו עלי דברי אהובי מר שליט"א להשיב מיד מה שנלע"ד בדבר שאלת המילה, והנני לפקודתו להודיעהו רק מה שנ"ל לדינא, ולפלפל בטעמים והוויות אין הזמן גרמא לזה בשום פנים ואתו הסליחה.

פשוט לע"ד שאין שום היתר למול ע"י נכרי, כיון דקיי"ל דמילה בנכרי פסולה. גם אם צריכים לחכות כמה חדשים על מוהל ישראל. ואין לחוש כלל מה שעובר באונס על המצוה, ואין חילוק בין תו"ז לאח"ז ובין יום ללילה. ומשנה שלמה שנינו[5] קטן נמול לשמונה ולי"ב, אע"פ שעיקר זמן ביום השמיני ל"ל בה כיון שהוא באונס, ול"א ימול תו"ז ויפקיע חיובו. ואין שום סברא להפקיע חיוב מצוה בקו"ע שלא יוכל לקיימה לעולם עוד, ול"א ג"כ מה שישראל יטיף דם ברית, דסוף סוף מצות מילה כבר פקעה, בשביל מה שהוא אונס ואינו יכול לקיים המצוה, וכלל גדול הוא דמצוה כשהוא אנוס מלקיימה ל"מ כלל עובר על מ"ע עכ"פ מה"ת. וכ"ד מג"א בסי' יג סק"ה בציצית בשבת דמה"ת אין איסור ללבוש בגד של ארבע כנפות בלא ציצית בשבת, כיון שהוא אונס במה שאינו מקיים המצוה. ואם גם נאמר דבגדול שלא מל דהחיוב עליו אולי יותר טוב להפקיע עכ"פ הערלות גם אם אינו יכול לקיים המצוה, ואולי גם אם יפקיע את המצוה ממנו לגמרי ע"ז, דמ"מ מפקיע עצמו מכרת, וגם זה לא מסתבר כל כך, ולד' ר"י בתוס' פסחים כט[6] במשהה חמץ ע"מ

5. שבת פי"ט מ"ה.

6. ע"ב, ד"ה רב אשי.

לבערו אינו עובר, פשיטא דה"ה בכל מצות עשה כשהוא אנוס עכ"פ ודעתו לקיים את המצוה כשתזדמן לידו ומתוך כך הוא משהה אותה שאינו עובר כלל. אך ע"ז יש לדון. אבל בילד דאין עליו חובה, כשהוא לעצמו, וכשיגדל יוכל לקיים המצוה גם אם לא ימול אותו אביו, פשיטא דאין רשות לאביו למולו ע"י נכרי. והויא חבלה בעלמא, שלא התירה תורה כלל במקום שאינו מקיים את המצות. ובכ"מ שהצדדים שקולים הדרין לכלל דשוא"ת עדיף כהא דמתני' בזבחים פ"ח מ"י, כשנתת עברת ועשית מעשה בידך וכשלא נתת לא עשית מעשה בידיך.

ואי אפשר לי כעת להשתעשע בדבריו הנחמדים, והצעת הענע וההסתעפות במילתא בטעמא צריך אריכות וא"א כעת מרוב הטרדא, לכן קצרתי, וכתבתי רק מה שנלע"ד למעשה הנוגעת לשעתה. והי' זה שלו' וברכה, כנה"ר ונפש ידי"ע דוש"ת באה"ר חותם בברכת השנים בכט"ס בלונ"ח,

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

ג. המשך הענין הנ"ל, והרחבה בגדרי הפקעת מצוה

בעה"י, יום ב בין כסה לעשור, תעז"ר.

לכבוד ידידי הרב הגאון מו"ה מאיר צבי יונג שליט"א.

גם כעת אין הזמן מסכים ביומי דחושבנא הללו להאריך כראוי, בשעשוע פלפול הלכה, וירח האיתנים דתקיף במצות דורש עבודה מרובה לשקוד על הלכותיו המרובות. בכ"ז כמה דאפשר לא אמנע מלבאר בקצרה את תוכן הענין של שאילתנו ואת אשר ביארתי בקצרה במכתבי הראשון נוסיף בו מעט לקח בסייעתא דשמיא.

כבר ביארתי ברמז, שהשאלה היא צריכה להחלק על שלשה אופנים. אופן אחד הוא כפי המאורע שבנ"ד בילד שלא נמול וצריכים לחכות על מוהל יהודי רק איזה חדשים; ואופן שני הוא אם יזדמן שצריך לחכות על מוהל ישראל זמן גדול של איזה שנים או בלי קצבה; ואופן שלישי הוא אם יזדמן הדבר בגדול שלא נימול, אם אין מוהל יהודי אם חייב להפקיע את המצוה ע"י מילת נכרי.

והנה על הספק הראשון שהוא הספק שבנ"ד דבדק לן מר, כתבתי שלע"ד אין בזה שום ספק שאין שום צד היתר למול ע"י מוהל נכרי, מתרי טעמי שרמזתים בקצרה, שהם מסתעפים ג"כ לסעיפים מורחבים. חדא, שאסור להאב להפקיע בידים את המצוה המוטלת עליו, כיון שבעוד איזה חדשים יוכל לקיימה כדין תורה דכיון שהוא אנוס בדבר שאינו יכול לקיים את המצוה נחשב כפטור מן המצוה, ולא נקרא כלל שיש בו חטא מניעת קיום המצוה, [ו] למה יפקיע את

חיובו שלא יוכל לבא עליו ולא יוכל לקיים בעת אשר תהי' היכולת בידו לקיים. ויש להביא ראי' לזה דמי שהוא אנוס מצד היכולת נקרא שאינו מחוייב בדבר, ולא שייך כלל לומר שיהי' להפקיע את חיובו ע"י ביטול האפשרות של קיום המצוה בעתיד, כדי שלא יהי' לו עון של ביטול המצוה, במה שמשהה את עצמו מלקיימה באונס, מהא דקיי"ל בא"ח סי' תקפט ס"ב דחרש המדבר ואינו שומע, אינו מוציא אחרים בתקיעת שופר, מטעמא דכל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתן. וכמו שביאר הרא"ש[7] בפ"ד ס"י דעיקר המצוה הוא השמיעה, ומשו"ה כתבו הכלבו והרשב"ץ דחרש שאינו שומע אע"פ שהוא מדבר וחייב בכל המצות האמורות בתורה שהרי הוא כפקח לכל דבריו וכדקיי"ל חגיגה ב, ע"ב, דמדבר ואינו שומע שומע ואינו מדבר הרי הם כפקחים לכל דבר, מ"מ כיון שהוא אנוס ע"י מה שאינו שומע מקרי אינו מחוייב בדבר ואינו מוציא אחרים ידי חובתם, ואם היה בו צד חיוב גם בהיותו אנוס מלקיים, הי' צריך להיות יכול להוציא אחרים ידי חובתן, דמה שהוא אינו מקיים הוא רק מפני שאינו יכול לקיים אבל חיובו רמיא עליו ופומא הוא דכאיב ליה, דומיא דיבמות ר"פ הערל, דהערל וכל הטמאים אע"פ שאין אוכלין בתרומה מכל מקום מאכילין לנשיהן ולעבדיהם. וה"נ הי' ראוי שיוציא החרש המדבר, אע"פ שאינו שומע, את אחרים ידי חובתם. אלא ודאי דכיון שהוא אנוס מקרי פטור מן הדבר וממילא לא שייך לומר שנצטרך לחפש בעדו תקנה שלא יחשב שהוא מבטל מ"ע כל זמן האונס כיון שאינו נקרא מחוייב כלל כל זמן שהוא אנוס. ולהיפוך, ודאי יש איסור בדבר לקלקל את עצמו שלא יוכל לקיים את המצוה כשיתחייב בה יהי' איסור זה מה"ת או מדרבנן, אבל ודאי איסורא איכא לגרום שום גרם שלא יוכל לקיים אח"כ המצוה שהיא מוכנה לבא עליו אם לא יפקיע אותה ויבטלנה, והרי ר"מ חושש אפילו לספיקא דביטול מצות יבמים ע"י הפקעה כדאית' ביבמות יח, ע"ב, ועוד כ"ד בענין ביטול מצות יבמין שהוא באופן שתהי' המצוה נפקעת אח"כ. מוכח עכ"פ דאיכא איסורא להפקיע מצוה אעפ"י שעי"ז לא יהי' מחוייב בה. וכיון ששום ריוח אין לנו מזה, שהרי ביארנו שאינו נקרא כלל מבטל מצוה ע"י מה שאינו מקיים אותה עכשיו מפני אונסו וא"כ פשוט הוא שאין לנו טעם לגרום הפקעת מצות מילה שלא תוכל להתקיים לעולם ע"י מילת הנכרי.

ועוד גרע כאן שהוא גורם להפקיע את המצוה מהילד הזה לכשיגדל, דבשלמא מה שהאב מל את בנו בקטנותו, ועי"ז אין הבן בעצמו מקיים את המצוה כשיגדל, התורה זכתה את האב בכך במה שחייבה אותו במצות מילת בנו, ובודאי נמשכת מכח פעולת האב הזאת קדושת המצוה גם על הבן כשיגדל, כאילו קיים אותה בעצמו, ודוגמא לדבר הם דברי הריטב"א במכות כ"א[8] גבי הי' לבוש כלאים וא"ל אל תלבש שחייב על כל פשיטה ולבישה שמה שבא בתחילה ע"י מעשה איסור נחשב כאילו המעשה מתחדש בכל המשך האיסור ובודאי שמדה טובה מרובה ממדת פורעניות וגבי מצוה ג"כ נחשב מכח מצוה שנמשכת ובאה ע"י מעשה מצוה כאילו המצוה מתקיימת והולכת ונחשב שגם הוא בעצמו יש לו קיום מצוה זו, אבל כשיפקיע את המצוה ולא יקיימנה אין לו שום

7. מס' ר"ה.

8. ע"ב ד"ה אמר רב ביבי.

מצוה כ"א שאיננו מבטל מצוה וזה איננו ריוח כלל שה"נ לא הי' מבטל מצוה אם היה מעוכב מאונס. ומה גם דבנ"ד אצל הילד כשיגדל יש לתלות שלא יהי' אונס כלל ויקיים את המצוה. ומאיזה זכות נוכל ליתן כח להאב להפקיע ממנו את המצוה שיוכל לקיימה בגדלותו, ולא מצינו שזכתה תורה לאב כ"א לקיים את המצוה של מילת בנו ולא להפקיע אותה מעצמו ומבנו בלא קיום המצוה.

ועוד בזה שלישיה, שרמזתי בדברי, שאסור מן הדין לחבל בבנו את החבלה של המילה ולהכניסו בסכנה הכרוכה בה, שכל ילד נקרא מסוכן לגבי מילה, וכדאמרינן במסכת גרים[9] הרבה מתים על המילה, והרי הוא נחשב לחולה שיש בו סכנה לענין חילול שבת אחר המילה וכדקיי"ל ביור"ד סי' רסו ס"ד שאם נתפזרו הסממנים אחר המילה, עושים לו בשבת מפני שסכנה היא לו, ואיך מותר לו להכניס את הילד בסכנה במקום שלא זכתה אותו התורה כלל. וכבר כתבו המפרשים דבמילה גופא חידוש הוא שחידשה תורה שמחוייבים להכניס בסכנה אעפ"י שכל מצוה וכל איסור תורה בר מהני תלת ע"ז ג"ע ש"ד נדחים הם מפני כל ספק רחוק של סכנה ומשו"ה אין לך בו אלא חידושו. ואמרינן במקום שמקיים מצוה זכות המצוה מגינה היא אבל אם יכניס את התינוק בסכנה ולא יקיים המצוה אנו קוראים בה סכנה ואין בה מצוה, ואין לנו ע"ז שום סמך להתיר.

ומדברי הירושלמי דר"ה פ"ג ה"ה משמע נמי דמצוה שהיא מתעכבת מפני איזה אונס או עיכוב אחר שאינו תלוי בהאדם שהמצוה נתונה לו, נחשבת המצוה כאילו היא עשויה מהזמן שהאדם נותן אל לבו לקיים אותה כשתזדמן לו היכולת לזה, דאמרינן התם על דברי חכמים במצוות התלויות ביובל, דס"ל שלשתן מעכבות, קידוש ב"ד ותקיעת שופר והשמט' כספים. ומקשה התם 'והשמט כספים לא בסוף הן משמיטין רבי זעירה שמע לה מן הדא ויאמר אלי אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת לבך להבין ולהתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך, כבר נשמעו דבריך' והיינו שאעפ"י שלא נתקיימה עדיין המצוה בפועל כיון שהוא מטעם שאינם יכולים לקיים אותה נחשבת המחשבה כמעשה גם לענין דינא. ואעפ"י שדברי הירושלמי הללו הם קשים מאד מכמה קשיות שהקשו המפרשים כבר שהוא סותר לש"ס דילן ולדברי הספרי מ"מ פשט דבריו הולכים כך שהרצון לקיים את המצוה נחשב כאילו קיימו. וממקרא זה עצמו למדו בבבלי תענית ח, ע"ב, בעובדא דגזירתא דגזור עלה דלא למיתב בתעניתא, דא"ר זירא 'נקבליה עילוון' ומהני אע"ג דלא קיימו את קבלתם כאילו כבר קיימו, כיון שהם מעוכבים מפני האונס, וה"נ אין בו שום חטא כיון שהוא רוצה למול את בנו, אלא שהוא מתעכב מפני שאינו מוצא מוהל יהודי, והמחשבה נחשבת לו כמעשה, כ"ז שהוא אנוס, ואיך נאמר לו שיפקיע את חיובו וייאבד את המצוה לגמרי, וגם את מחשבתו הטובה לקיימה שהיא גם כן כמעשה נחשבת.

ואם יש בכלל איסור להפקיע את עצמו מחובת מצוה קודם שיגיע זמן חיובה לשיטת התוס'

9. פ"א ה"א. והגי' שם "ונהרגין על המילה ועל הטבילה ועל שאר כל המצוות", וצ"ע.

מנחות מא, ע"א, ד"ה ענשיתו, היינו הא דא"ל מלאכא לר"ק סדינא בקייטא וסרבלא בסתוא, ציצית מה תהא עליה. וכ"ה דעת רבינו יונה בשע"ת[10] דכל מצוה שאפשר לו להכניס את עצמו בחיובא יש איסור בהפקעת החיוב שלה, ומענישין ע"ז בעידן ריתחא.

ופשוט הוא שאם יש איסור ועונש במה שאינו מחפש להתחייב במצוה ולקיימה, שיותר מזה גדול הוא האיסור כשעושה מעשה להפקיע את החיוב ואת האפשרות של קיום המצוה לעולם, ואפילו לשיטת הר"י, שבהגהות מיי' פ"ג דציצית הי"א שהא דא"ל מלאכא לר"ק הי' רק בימיהם שהיו רגילים ללבוש בגד של ד"כ גם בדרך רשות, שייך עונש אבל כשאין רגילים בזה אין ע"ז עונש אם אינו מהדר להתחייב במצוה, מ"מ למדנו מדבריו שעכ"פ במקום שהם רגילים ללבוש בגדים של ארבע כנפות גם בלא מצוה, ודאי אין כונתו בזה שהוא ג"כ לובש את הבגד של ד"כ ואינו מטיל בו ציצית, שאם היתה כונת הר"י כך לא הי' לו להאריך בדבריו ולומר שזהו דוקא בימיהם, שהרי זה ממש מבטל מצות ציצית ועובר עליה בפועל, גם אי אפשר להתאים דברים אלו עם סוגיית הש"ס דמנחות הנ"ל דמסיק שאין שם עקירת מצוה ממש אלא להוכיחו משום טצדקי למפטר נפשיה מציצית ובודאי לא עבר ר"ק חלילה על מצוה של תורה ולבש בגד של ארבע כנפות בלא ציצית.

וסדינא הוא מפורש מתוך הענין שהוא פטור מציצית ע"י כחם של חכמים שיש בידם לעקור ד"ת בשוא"ת משום גזירתם שגזרו ע"ז משום כסות לילה כמו שפי' רש"י שם, או מטעמים אחרים שאמרו ע"ז בגמרא דמנחות שם, אלא ודאי כונת הר"י היא שבמקום שאין דרכם ללבוש מעולם בגד של ארבע כנפות כלל אין ניכר שהוא מחפש טצדקי להפקיע את עצמו ממצוה; אבל במקום שהמנהג של המדינה הוא ללבוש בגדים של ד"כ והוא מהדר (ל)לבוש דוקא בגדים שהם פטורים מציצית דוקא אז ניכר שהוא מחזר על ההפקעה וזהו באמת אסור ועונשים עלה בעידן ריתחא. ומזה למדנו שבהפקעה גמורה ע"י מעשה ממש אפילו קודם שהגיע זמן החיוב יש בדבר איסור כזה שמענישים עליו בעיד"ר, וכיון שמה שהוא משהה את המצוה ע"י האונס אין עליו שום איסור, כמש"כ שאונס נקרא פטור מן הדבר, אין לו שום היתר להפקיע את המצוה בפועל. גם אם הוא אנוס לשעה ואינו יכול לקיימה כהלכה, ואין שייך כלל לחוש שמא אם ידחה את המילה יאנס אח"כ ולא יוכל לקיים כמש"כ דהיכא דהוא אנוס מעיקרא אין עליו שום עונש כלל, ולא שייך לדמות לפלוגתא[11] דהזיד בראשון ונאנס בשני, דהתם היה עכ"פ שם מזיד אבל בנ"ד שהוא אנוס מתחילה אפילו אם יזדמן שימות הילד לא נחשב שעבר על המצוה, אדרבא הרי הוא בכלל חשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה שמעלין עליו כאילו עשאה. ואין לו רשות משום חששא זו לעקור בידים את האפשרות לקיים המצוה ממנו, וגם מבנו כשיגדל, אם גם לא יוכל למול אותו כ"ז קטנותו.

10. שער ג טז-יט.

11. פסחים צ"ג.

והנה לפי מה שכתבתי לעיל מדברי הכלבו והתשב"ץ בענין חרש שמדבר ואינו שומע, דאנוס נקרא פטור מן הדבר יש להביא ראי' מדין אונס במניעת קיום מצוה, אם מותר להכניס א"ע בו קודם זמן חיובה אין הפקעת מצוה קודם זמן חיובה, ולשיטת הפוסקים דס"ל באו"ח סי' רמח ס"ב שאסור להפליג בספינה ג"י לפני שבת הוא בימים המלוחים מטעם ביטול עונג שבת. אעפ"י שאח"כ כשכבר נכנס בספינה הרי הוא אנוס בזה, ונקרא אינו מחוייב בדבר מ"מ אסור לו להפקיע חיובו, ונלמד ממנו שה"ה בכל מיני הפקעה לאסור שזהו ג"כ מין אונס הוא.

ואעפ"י שע"פ כ"מ שבארנו שאין שום חטא על השהי' באונס, כבר אין מקום לחלק בין זמן מרובה לזמן מועט והראיה מהמשנה דקטן נימול לשמונה ותשעה וכו' היא נכונה מדין ק"ו שלעולם האיסור של ביטול מצות ביום השמיני שדוחה שבת, הוא יותר גדול מהאיסור של שהי' אחר שכבר עבר יום השמיני שהוא נדחה לפעמים בשביל איזה חששא בעלמא, כהא דאין מלים ביום ה' לדעת המחמירים בזה כמבואר בב"י רס"ו ובש"ך שם סקי"ח וכיון שדוחין את המצוה של יום השמיני, ואין מפקיעין אותה ע"י מילה בתו"ז ק"ו שמאחרין אפילו לזמן יותר גדול. גם אין לנו כ"כ גבול מצומצם מהו זמן מרובה ומהו זמן מועט ועל כל התארכות של זמן אפ"ל זהו זמן מרובה. עוד הדבר מבואר מלשון רש"י שבת קלד, א ד"ה, 'ה"ג ראיתיו שהוא ירוק הצצתי בו ולא היה בו דם ברית'. וז"ל 'תרתי לגריעותא חדא דאי מהיל ליה לא נפיק מיניה דמא והטפת דם ברית מצוה כדכתיב (זכריה ט) גם את בדם בריתך, ועוד דמסוכן הוא' וכו'. משמע מלשון רש"י שכל אחד מן הטעמים בפ"ע מספיק לדחות את המילה עד שיפול בו דמו. ואין אנו צריכים לשני הטעמים ביחד והוא דבר מוכרע מעצמו שאין שני הטעמים צריכים זה לזה.

לבד פשטות הלשון של הגמרא ודיוק לשון רש"י, שהרי ודאי לטעם של סככה אין צורך עוד לשום צירוף שבשום אופן אסור להכניס את הילד בסכנה, אם היא סכנה נוספת מחמת איזה מחלה וחולשה, חוץ מהסכנה הקבועה במילה שהוא חידוש שחדשה תורה, וכמשכ"ל, וא"כ ה"נ שהטעם של מניעת ד"ב הוא ג"כ מספיק בעצמו שמתוך כך לאחר את המילה, ואי ס"ד שכדי שלא לעבור על המצוה ע"י שהייה באונס מותר להפקיע את חיובו, הרי הי' ראוי לו עכ"פ להפקיע את חיובו, הרי הי' ראוי לו עכ"פ להפקיע את הערלות בזמנה ע"י חיתוך הערלה, אעפ"י שאין המצוה בשלמות משום ד"ב, וכיון שאפילו משום השלמת המצוה דדם ברית שנראה שעקרה היא שתהיה נעשית ההטפה בעת מצות מילה. מוכרחים אנו לומר שאין חוששין לדחות בשוא"ת אפילו לזמן ארוך שאין לו קצבה, ש"מ שאין שום היתר להפקיע את המצוה מטעם שהוא אנוס לקיימה כעת. והדברים הם ק"ו כפול ומכופל.

והנה כל דברינו הוא רק שאסור להפקיע מצוה שעתידה היא לחול עליו ממילא, ע"י מעשה בקו"ע, ואין זה ענין למקומות שממילא לא תחול עליו המצוה רק הוא יכול לעשות מעשה להכניס את עצמו לחיוב שזה באמת תלוי בפלוגתא דרבוותא בפי' הסוגיא דמנחות בעובדא דמלאכה ורב

קטינא, ואין מקום דמיון לד' התוס' חולין פ"ד[12] דתמהו מנ"ל שיש חיוב לפדות כדי להתחייב בכיסוי כיון שממילא פטור הוא, וק"ו שאין זו סברא במצות שאינן חיוביות כלל. וכשם שאינו מחוייב לשחוט דבר הטעון כיסוי שיתחייב בכיסוי ה"נ אינו מחוייב לכסות כששחט דבר שאין בו חיוב כיסוי מצד קדשים כדי שיתחייב בכיסוי. אבל מצוה שבלא מעשה במשך הזמן תבא עליו, וזמן ממילא קאתי, לא מצינו היתר להפקיע חיובה בלא סכנה מכרחת, והסבה שאינו יכול לקיימה מפני האונס באיזה משך זמן אינה מספקת וכמשכ"ל, וממילא שוא"ת עדיף. וימתין עד שיוכל לקיימה כהלכתה. וה"נ באונס הטומאה ממילא ע"י שוא"ת יפקע מחובת פסח, אלא כיון שמצינו חילוק בהעמדת דבריהם במקום כרת לפעמים העמידו ופעמים לא העמידו, ס"ל להרמב"ם שיש חילוק בין היכא שעדיין לא בא זמן החיוב ללא בא, ואין זה ענין להפקיע שע"י קו"ע, וגם שם הוא תיקון חכמים שבידם להפקיע מצוה של תורה במקום שב ואל תעשה, ואין למדים מזה למקום שאנו באים לחדש מסברת עצמנו שיפקיע את המצוה של תורה ע"י קום ועשה. ואפילו אם נאמר שמותר לעשות את עצמו בדרך רחוקה גבי פסח ג"כ אין שייכות לנ"ד דהתם אם ישאר במקומו ממילא לא יתחייב. וי"ל ג"כ דעיקר סברת ההתר שייכא על מי שהוא כבר בדרך רחוקה, אלא שיכול להכנס ואינו נכנס, דהו"ל שוא"ת, גם אין אנו מדברים אם יש כאן איסור תורה או לא, רק דעכ"פ איסורא איכא, ואין מקום להתיר מפני אונס העיכוב, מצד אונס אינו בכלל איסור כלל.

ומחמץ אין ראיה כלל לנ"ד משום דהתם אין כאן מצוה חיובית שיהי' לו חמץ וישבית, אדרבא אנו מבינים כונת התורה שיותר טוב שלא יהי' לו חמץ כלל, כיון שאמרה תורה ל"י ול"י ואפילו בע"פ ג"כ מבינים אנו מזה שיותר טוב שלא יהי' חמץ אצלו בזמן האיסור, ע"כ אפילו משעשה את הפעולה של הביעור לפני הזמן ג"כ נחשב לו כאילו חידש את הפעולה בכל עת גם בבא הזמן מק"ו מאיסורים וכמש"ל מדברי הריטב"א דמכות.אבל במצוה חיובית אין מקום להתיר הפקעה אפילו לפני זמן החיוב אם לא במקום טעם מספיק. וטעם האונס אינו מספיק ע"ז.

ומש"כ כת"ר מענין עבירת כמה עשין דמחויב לתן כל ממונו, הוא ליתא, דכל עיקר המקור דאינו מחויב לפזר כל ממונו בעשה הוא מלשון הסוגיא דפ"ק דב"ק[13] 'אי אתרמי ליה תלתא מצותא ליתיב לכולא ביתי' ופשיטא דתלתא הם רבים, ושוב אין לדון מסברא בהן לחלק בין תלתא ויותר מזה.

ובכלל אין הענין נוגע לנע"ד כמש"כ דכל שהוא אנוס ודעתו לקיים כשיהי' בידו, וכל האיחור שלו הוא מפני שאינו רוצה להפקיע את המצוה אולי יזכה לקיימה, אין עליו שום חטא ואדרבא במחשבתו הטובה עושה הוא מצוה בכל רגע דוקא ע"י העיכוב. והדין דין אמת לאסור לחתוך הערלה ע"י גוי, כשצריך להמתין איזה חדשים כבנ"ד. והנה באיזה חדשים יש לצרף דעת הראב"ד בפ"ג מה' מע"ש ה"ח דס"ל דזמן פדיון של פירות נקרא לאלתר וזמן מועט, דל"ח שמא ימות.

12. ע"א ד"ה וליפרקינהו.

13. ט:

ומסתברא דפירות ג"כ דרך להפקידם, עכ"פ על איזה חדשים. אבל מעות הדרך להפקידם ג"כ על כמה שנים אבל פירות חוששין לרקבון או לאכילת עכברים. א"כ קמה עכ"פ לדידיה הראיה ממשנתינו דקטן נימול לח', ולא מצינו בזה פלוגתא בנ"ד.

אבל באמת גם על הפרט השני שאם היה העיכוב לכמה שנים ג"כ ל"ח לנ"ד והראי' מהמשנה קיימת, שהרי סתם משנה רבי מאיר ור"מ לזמן מועט ג"כ חייש למיתה וא"כ איך דוחין את המילה לכמה ימים ואין מפקיעים. אלא ודאי דאפילו כשיש חששא דשמא ימות ג"כ אין מקום להפקיע המצוה כשהעיכוב הוא מפני האונס. נשאר אצלנו רק לבאר הספק השני אם היה מזדמן הענין בגדול שלא נמול ובזה נלע"ד דאם מעיקרא לא נימול באונס, יותר טוב שיחכה עד שיוכל למול כדין לקיים המצוה ולהסיר את הערלות ע"י קיומה. ואין עליו איסור כרת דאונס רחמנא פטריה אבל אם הזיד בתחילה ואח"כ שב י"ל כיון דכבר חל עליו איסור כרת אז לשיטת הסוברים דכ"י עובר בכרת, י"ל דהכרת הקדום כבר לא יתקן והכרת הבא אחר שרוצה למול א"ע אינו חל עליו מאחר שהוא אנוס ע"כ יחכה לזמן שיקיים המצוה כדין. אבל לשיטת הסוברים דרק במותו מתחייב יחוש לעצמו שמא ימות וישאר בכרת הראשון א"כ אולי טוב יותר להפקיע. אבל באמת גם זה לא מסתבר, דהדעת נותנת שכשם שיש כרת לדעה זו במיתתו משום שעבר על המצוה שי"ב כרת ולא קיים אותה לעקור ע"י את הכרת ה"נ כשמפקיע א"ע מקיום המצוה, ג"כ השלים בזה את הכרת של הזמן שעבר עליו בערלות. ואין לו תקנה כ"א בתשובה. א"כ שוב יותר טוב שיתקן בתשובה של חרטה וקבלה את העבר. ועל להבא יחכה עד שיזדמן לו לקיים ואז יעקר הכרת גם במעשה. ואפילו אם ח"ו ימות בערלותו רחמנא ליבא בעי ונחשב כאילו מל א"ע מעת אשר נתן אל לבו למול וכמשכ"ל מירושלמי דר"ה הנ"ל.

והנה אי אפשר לי כעת לדבר הדברים כראוי, כי הזמן צריך להיות כעת לענינים היומיים, ומ"מ לענ"ד שלענין השאלה אין פקפוק בדבר דשוא"ת עדיף בנ"ד. והשי"ת יזמין מוהל כשר להאב הרוצה להכניס את בנו בבריתו שא"א ע"ה ויאריך את ימיהם שיזכו לקיים את המצוה כמאמרה, וכדאי היא זכות המילה להציל ולהתברך ע"י בחיים טובים וארוכים.

וע"ד הערת כת"ר בד' השא"ר לענין שלא כדרך אכילתו ביוה"כ דל"ש לומר איסור מוסיף כ"א כששני האיסורים יכולים להיות בב"א מה שא"כ איסור מוסיף, השא"ר ס"ל דטעם שאיסור מוסיף גורר את חלות האיסור אינו מצד החלות שבפועל של שני האיסורים, אלא משום שיש בכח איסור יוה"כ לחול על נבילה, מפני שמוסיף איזה איסור בהנבילה אפילו כשאינו חל בב"א מתפשט איסור יוה"כ אשלא כדהנ"א ומתוך שחל האיסור על חלק אחד פשט האיסור בכולו. ומסתייעים דבריו מסברת הריטב"א המובא בתוס' רי"ד קידושיו ד"נ שהקשה אכללא דכל שאינו בזא"ז אפילו בב"א אינו, והאיכא איסור חל על איסור, דבזא"ז אינו חל ובב"א חייל. ותירץ דהתם שאני דאם נאמר דלא יחול איסור בב"א היה צריך להתהפך להיתר וזה א"א, ע"כ לא אמרינן הך כללא. א"כ זה שייך רק באיסור בב"א דמאי חזית לומר איזה איסור יחול ואיזה יבטל א"כ

יתבטלו שני האיסורים וישוב להיתר מצד ריבוי האיסורים וזא״א. אבל באיסור מוסיף ודאי שייכא הך סברא דכל שאינו בזא״ז אפילו בב״א אינו. ואם היינו אומרים שבזא״ז ל״מ איסור מוסיף היתה צריכה מדת איסור מוסיף להתבטל לגמרי ול״ש לומר סברת הריטב״א דנהפך האיסור להיתר, שהרי באיסור מוסיף שאינו בב״א ישאר האיסור הראשון דבכל אופן איסור אחד חל קודם וממילא הכרח הוא לומר שגם בזא״ז ממש חל איסור מוסיף והיינו כדברי שא״ר.

ושיטת הרמב״ם[14] בלא״ה הולכת בדרך אחרת, דנראה דל״ג בגמרא דפסחים כ״ד וכ״ש אוכל חלב חי׳, ודוקא דרך הנאתם בעי ולא מפיק כ״א עירב דברים מרים והם מזיקים ג״כ ונפיק ביוה״כ מלא תעונה ובב״ח י״ל דה״ט דל״ה שלא כדהנ״א איסור מוסיף עפ״ד הפלתי סיפ״ז סי״ג, שהסביר דברי הרמב״ם בפיה״מ בכריתות שם[15] שאין מקום לחול איסור הנאה כ״א י״מ שאסור בתחילה באכילה וכיון שאיסור אכילה בטל הוא מטעם אין איסור חל על איסור ממילא אין מקום לאיסור הנאה לחול. וה״נ י״ל דאין מקום לאיסור של שלא כדרך הנאתו לחול כ״א כשיחול תחילה האיסור של דהנ״א ולא שייך לומר שדבר שאין בו איסור בדרך הנאתן יאסר שלא כדהנ״א, רק נוסיף דסברת הפלתי ניחא באיסור חפצא כנבילה ובב״ח שחל על הגוף של הדבר הנאכל, וצריך טבע האיסור להתפשט מיסודו לענפיו דהיינו מאכילה להנאה, ומדהנ״א לשלא כדהנ״א; אבל ביוה״כ דהוי איסור דיומא קא גרים לא שייך לומר שצריך שיסתעף טבע האיסור בחתיכה זו של נבילה מתוך כדהנ״א לשלא כדהנ״א ושפיר י״ל דאפילו אם נאמר כדהנ״א היה מותר מ״מ שלא כדהנ״א חל איסור מצד עיצומו של יום כיון שאין איסור אחד מונעו, ואח״כ אנו חוזרים לומר שמתוך שחל האיסור של שלא כדהנ״א הוי איסור מוסיף ופשט האיסור מהחלק על כולו, וחל ממילא ג״כ על איסור יוה״כ לכל דבריו גם על כדהנ״א.

והנני מוכרח לקצר מאד ואחתום בברכה ובגמח״ט, והשי״ת יחננו לשוב לפניו בתשובה מאהבה ויאר פניו על עמו ועל נחלתו ויקרב ישועת משיחו בב״א. ידי״ע דוש״ת באה״ר,

הק׳ אברהם יצחק הכהן קוק

ומצינו איסור הפקעת מצוה קודם שהיא חלה במשנה דחלה פ״ב, מ״ג, מי שאינו יכול לעשות עיסתו בטהרה דלר״ע לא יעשה קבין להפקיעה מחלה ואפילו לרבנן שמתירין לא התירו כ״א כשא״י לעשותה בטהרה, שמביא תרומה לידי שריפה, אבל בלא זה הכל מודים שאסור להפקיע את המצוה ומדלא חלקו בדבר משמע דאפילו כשאין שם כהן שלא יוכל לקיים מצות נתינה, שהיא מצוה בפני עצמה לדעת הרמב״ן וחלק מיוחד במצוה הכללית של תרומ״ע לד׳ הרמב״ם מ״מ כיון שמניעת קיומו את מצוה הנתינה או שהייתו מלקיימה הוא מצד אונס, אין היתר להפקיע המצוה

14. מאכלות אסורות פי״ד ה״י.

15. פ״ג מ״ד.

ע"י מעשה של עשיית קבין וה"ה בנ"ד. וגדולה מזו מוכח מד' הירושלמי שם[16] דאפילו משום הידור מצוה אסור להפקיע אפילו קודם שיגיע זמן חיובה, דמוכיח מר"ע, דס"ל דהנוטל חלתו מן הקב היא חלה ומ"מ אסור לעשות עסתו קבין משום טומאה משום שלכתחילה גם הוא מודה שמצוה לעשות שיעור שלם של חלה, דהיינו חמשה רבעים, או שאר השיעורים לכ"ח כדאית ליה מן התנאים. אבל עכ"פ ראינו שאסור להפקיע אפילו הידור מצוה בלא הכרח גמור, וק"ו הפקעה של חיוב מצוה גמורה וחמורה כמילה.

ויפה הוכיח בתשו' 'בשמים ראש' שעיקר קפידת התורה לדחות שבת במילה בזמנה היא לא מצד הפקעת הערלות אלא מצד קיום המצוה חזינן שקיום המצוה חביב יותר מהפקעת האיסור.

וה"ה גבי במילה שלא בזמנה שעיקר החובה הוא קיום המצוה והפקעת הערלות צריכה לבא לכתחילה ע"י קיום המצוה דוקא ולא ע"י הפקעה.

ובע"ז כא, א, שקיל וטרי הש"ס בענין הפקעה ממזוזה, ע"י מכירה לנכרי וה"ה הפקעה מתרומה אע"ג דהוא לפני זמן החיוב עכ"פ האיסור של הפקעה יש לו ראיות איסור של השהי' באונס לא מצינו לו מקור וכמש"ל ואין ספק מוציא מידי ודאי.

מפני הטרדות לא נשארה אצלי העתקה.

הנ"ל.

16. פ"ב ה"ב.

חמשת המאמרים ההלכתיים הבאים של הראי"ה, נדפסו מתוך כת"י בספר "אשל אברהם", הוצ' מכון הרצי"ה, ספר זכרון לכבוד הגאון הרב אברהם שפירא זצ"ל, הרב הראשי לישראל ורה"י 'מרכז הרב'.

אומדנא:

אומדנא ברורה ראויה להיות טובה כטביעת עין דעדיפא מסימנים. ובמקום עיגונא יש אשר האומדנא תהיה מוכיחה בבירור שמת הבעל, עד שגם אם לא תהיה שום עדות מהריגתו, יהיה עם זה יותר עדיף אפילו מנפל למים שאין להם סוף, אלא שצריך לתאר את האומדנא בבירורה יפה יפה. וספינה גדולה בעלת שם שאבדה בים, בזמן הזה, שרבו כל כך החבורים בין המדינות, ולא יש מציאות אפילו אחת מרבבה שתאבד ספינה, ותהיה נשארת בלתי טבועה, ולא ישמע[1] ממנה שום זכר, ולא יועילו כל החיפושים שמחפשים אותה. זאת היא ידיעה ברורה שבודאי טבעה. וכיון שטבעה ויש בה חדרים מוגפים, שהיושבים בהם דינם כנטבעים במים שיש להם סוף, יש לומר שגם במקום ספק אם הנטבע הזה היה בחדרים או על גבי הספינה, דהוה ספק דרבנן, כיון שמצד הרוב והאומדנא הברורה עכ"פ טבעה הספינה במים שאין להם סוף, ודי לנו במה שלכתחלה לא תנשא במקום שהוא ודאי מים שאין להם סוף, אבל במקום ספק יש לומר תנשא לכתחילה.

וראיה לדבר שסומכין על אומדנא ברורה מדין תורה, הוא ממה שכתב הרמב"ם בספר המצוות מל"ת ר"צ, שלא לחתוך הדין בדיני נפשות להרוג באומד הדעת, מהכתוב "ונקי וצדיק אל תהרוג". ופירש הדבר שם בטעמו מפני שהשער של האומד רחב הוא, ויותר טוב שלא להרוג לפעמים את המחויב, מלהרוג איזה פעם את הנקי. ופסק כן בפרק כ' מהל' סנהדרין ה"א. ומבואר מזה שרק חומר הוא שהחמירה תורה בדיני נפשות, הא בכל דיני תורה באיסורים כולם כשיש אומדנא ברורה סמכינן עליה. אמנם צריך להגדיר את האומדנא. וצריך לומר שכל זמן שלב כל אדם אינו מסופק בדבר כלל הרי זה ידיעה ודאית שסומכין עליה ולא יצא מן הכלל כי אם דיני נפשות מקרא ד"ונקי וצדיק אל תהרוג".

ובירושלמי כתובות רפ"ב ה"א "קרי הא דרב אחא דגמל האוחר בין הגמלים ונמצא גמל הרוג בצדו, רוב". מבואר דס"ל לירושלמי דאומדנא הוי בכלל רוב. ועכ"פ גם ברוב מותר בעיגונא מהתורה, אלא שלפעמים החמירו חכמים לחוש למיעוטא כמו במים שאין להם סוף. ומכל מקום י"ל דבמקום דהאומדנא היא יותר ברורה מאומדנא דגמל האוחר, הוי בכלל ודאי או רובא דרובא, דהמיעוט לא שכיח כלל. ובמיעוטא דמיעוטא י"ל דכולי עלמא מודים דאפילו איסור דרבנן אין כאן.

---

1. שמא צ"ל ישאר

ולפי דברינו, שיסוד האומדנא הוא כמו טביעות עינא, דעדיף מסימנים, במקום שאין להסתפק בו כלל, ע"פ השכל הבריא של האדם יש לדון אם הא דסומכין על האומדנא הוא דוקא כשכל הענין כולו מתברר לנו ע"פ אומדנא, אבל אם מצד האומדנא לבדה לא היה הדבר מספיק להתיר את האשה כ"א כשתצורף לזה ג"כ איזו מדה ממדות התורה, כגון רובא או חזקה שהם אינם מצד השכל והסברא הברורה אלא מצד מדת התורה, שלמדנו דאזלינן בתר רובא ובתר חזקה, אז יש לומר שאין לסמוך עוד על האומדנא, כבנדון דידן שהאומדנא ברורה היא וחזקה שהאניה נטבעה. אבל אין לנו בירור גמור אם זה האיש שהשאלה באה עליו היה באניה בשעת טביעה, אלא שאנו יודעים שיצא ממקומו על מנת לנסע למקום מיוחד שנסעה אליו האניה, והיא נאבדה טרם בואה למקום זה. שהאומדנא מבררת לנו שנאבדה האניה ע"י טביעה. אבל מצד האומדנא יכולים אנחנו להסתפק שמא זה האיש יצא מהאניה באיזה תחנה שעמדה בה האניה דרך מסעה ואזל לעלמא. אלא די"ל כיון שיצא מן המקום שהיה שם על דעת לנסע למקום המיוחד אזלינן בתר חזקה שלא נשתנה דעתו ושנסע עד המקום שבאה אליו האניה בשעת הטביעה, כיון שהיה זה המקום ודאי לפני המקום שהיה בדעתו לבא. ואפילו אם נאמר שתעתה האניה בדרכה והלכה בדרך עקלתון עד שעברה את המסלול של המקום שהיתה כונתו שמה, מכל מקום כיון שיודעים אנו שבא להאניה, אמרינן מצד חזקת "כאן נמצא כאן היה", שהיה באניה גם בעת הטביעה. אבל עיקר הספק הוא שמא מה דסמכינן על אומדנא הוא רק כשיכולים להחליט ע"פ אומדנא את כל ההיתר, אבל כיון שאנו צריכין לצרף אל האומדנא שהיא מסברא שכלית עוד סברא ע"פ משפט כללי התורה כמו רוב וחזקה וכהאי גוונא, י"ל דשני הדברים אינם מצטרפים, משום דזיל הכא ליכא התירא, וזיל הכא ליכא התירא. דהיינו מצד סברת כללי התורה אין היתר. שהרי לולא האומדנא שאנו סומכין עליה לומר בבירור שטבעה האניה אין תועלת כלל במה שנדון ע"פ הכלל ד"כאן נמצא כאן היה" שנמצא באניה בשעת הטביעה, דכיון שלא טבעה כלל אין שעת טביעה נמצאת בעולם. ואם נאמר להתיר מצד האומדנא השכלית הלא אין זו אומדנא ברורה שלא יצא מהאניה באחת התחנות שעברה האניה עליהן. ודמי קצת להא דאמרינן גיטין ט"ו א' או כולו בקיום הגט או כולו בתקנת חכמים, וכהאיבעיות דהתם דף ט"ז חציו בביאה וחציו בנפילה, וחציו וחציו בנתינה. [עד כאן מצאנו]

חזקה העשויה להשתנות:

אפשר לומר דחזקה העשויה להשתנות היא חשובה חזקה, וכדמשמע רפ"ק דנדה (ב ע"א) דטעמא דמחמרין לגבי טהרות לומר דחוששין מעת לעת או מפקידה לפקידה הוא משום דאית לה ריעותא מגופא דוקא. והפירוש של ריעותא מגופא י"ל דהיינו שאפשר עכ"פ שתהיה רואה כל שעה, אבל חזקה העשויה להשתנות שאין השינוי עלול לכל שעה י"ל דאנו מעמידין על החזקה כל כמה דאפשר. ועפ"ז חזקת קטנות היתה ראויה להיות חזקה גמורה שהרי לא בכל שעה היא ראויה להשתנות וליעשות גדולה, כי אם כשיגיע הזמן. ועפ"ז יש לומר שיש לנו שני אופנים בחזקת קטנות. אופן אחד כשידענו שהגיעה לשָׁנים, והספק הוא רק על הסימנים אז י"ל שהיא בכלל ריעותא מגופא כנדה, שהרי כיון שהגיעה לשָׁנים ראויה היא בכל שעה להעשות גדולה ע"י סימנים, כמו שהיא ראויה לראות בכל שעה.

אבל כשאנו מסופקים על השנים אז י"ל דלא הוי כריעותא מגופא שהרי לא בכל שעה עשויה היא להשתנות מקטנות לגדלות ע"י השָׁנים כ"א כשיבא הזמן, א"כ אינו דומה לנדה. וגבי סימנים ג"כ יש לדון שהרי יש שאין מביאין סימנים ונדונים כקטנים עד רוב שנותיהן א"כ י"ל דלא דמי לנדה. אלא דאין זה כלום שהרי גם בנדה יש שאינן רואות או פוסקות, ומכל מקום אזלינן בתר רובא. והכי נמי אזלינן בתר רובא.

וקיימינן עכ"פ דבספק שנים היה ראוי למיזל בתר חזקת קטנות אלא דמטעם אחר יש לומר דחזקת קטנות לא הויא חזקה אלימתא, דכל חזקה ראוי ללמוד מיסודה דהיינו מבית המנוגע. וכמו שחזקה שלא נתבררה אינה חזקה לדעת התוס' (חולין יא ע"א ד"ה אתיא) מפני שאינה דומה לחזקה מבית המנוגע שנתבררה בשעתה, י"ל עוד יותר מזה שראוי להיות יסוד החזקה באופן כזה שהמעמד הקדום מחייב הוא את המעמד המאוחר, אם לא יזדמן שינוי. אבל במקום שהמעמד הקדום מצד עצמו אינו מחייב את המעמד המאוחר צריכים אנו ליסד את החזקה על איזה בסיס יסודי. וכיון שהמעמד של הקטנות בעבר אינו מחייב כלל את הקטנות בעתיד, שהרי הזמן מוכרח לשנות את המעמד של הקטנות אל הגדלות, צריכים אנו לומר שכחה של החזקה יהיה שנאמר שהלידה שלה נתאחרה כדי שנרויח את חזקת הקטנות בהוה. א"כ צריכים אנו לומר שע"י החזקה של הקטנות נחליט שלא נולדה עדיין בזמן העבר כדי שנוכל לומר שהיתה קטנה בזמן המאורע. א"כ החזקה נעשית תלויה בדבר שאין לו מציאות כלומר על מציאותה קודם הִמָּצְאָהּ, וחזקה כזו לא מצאנו. שכל החזקות שבתורה נוסדות הן על איזה יסוד של מציאות שאנו יכולים לומר מפני שהיא טהורה כעת, ואפשר לה שתהיה טהורה ג"כ להבא בלא הפסק, ולפחות עד זמן וסתה אם וסתות דאורייתא, הרינו ממשיכים את חזקת הטהרה מתוך הטהרה על כל הזמן האפשרי. אבל אי אפשר לומר מתוך שהיא קטנה נמשיך את חזקת קטנותה כל זמן האפשרי. שהרי אם נולדה זה מכבר בעל כרחינו תֵּעָשֶׂה גדולה בזמנה מצד השנים.

אלא שנאמר שמתוך שהיה זמן שלא נולדה עדיין, נאחר את זמן לידתה כמה דאפשר, וממילא תהיה קטנה בזמן המאורע. א"כ מוכרחת החזקה להיות נשענת על דבר שאינו במציאות, ואין אנו מוצאים חזקה כזאת. וכל חזקה צריכה להיות תלויה באיזה מציאות. וזה אפשר לצייר בספק הקטנות שמצד הסימנים, שעכ"פ ההתילדות של הסימנים היא תלויה בסיבות אחרות שאינן מצורת הזמן עצמו. וי"ל שהמעמד הקדום ממשיך בכחו את חזקתו על המעמד המתאחר עד כדי היכולת. אבל ההעברה שמקטנות לגדלות מצד עצמה היא דבר מוכרח בטבע הזמן, אם היתה הלידה בזמן מוקדם, מצד הקטנות של השנים. א"כ זקוקים אנו לתלות את החזקה הזאת על בלימה, להעמיד אותה על חזקתה קודם לידתה שנתאחרה לידתה, וזה לא שמענו.

מתנה לנכרי לצורך הפקעת קדושת בכור:

אם מתנה לנכרי מועלת להפקיע קדושת בכור, ואמאי לא כתבו הפוסקים תקנה זו. בתשובות "כתב סופר" (חיו"ד ב' תשובה קנ"ד) כתב דאסור מתנה מטעם "לא תחנם". ובחמץ דאיתא לתקנה זו היינו לשְׁכֵנו. ולפי דבריו הפליאה על הפוסקים במקומה עומדת, דמפני מה בחמץ נקטו לתקנתא ממתנה ומוקי ליה בשכנו ולא בבכור? ואולי י"ל ד"לא תחנם" לא שייך כ"א בדבר שסוף כל סוף עומד הוא ליהנות ממנו, אבל חמץ שעומד הוא להיות עפרא בעלמא בכהאי גוונא לא שייך כלל "לא תחנם". ובבכור י"ל דמכל מקום כשלא ימכור, עומד הוא ליהנות ממנו ישראל [את] הכהן ע"י מום; ומכ"ש דיש לומר מהרה יבנה המקדש ויוקרב. כהאי גוונא חשיב דבר הראוי ליהנות ממנו, ואסור משום "לא תחנם".

וי"ל עוד דצריך שתהיה המכירה גמורה, וכמו שכתבו הראשונים, לא בדרך הערמה. אלא שאע"פ שמוכר לו בדבר מועט כתבו דאנן סהדי דניחא ליה, דמאי יועיל כשתאסר עליו לגמרי? וי"ל דכל זה לא שייך כ"א במכירה דעכ"פ הנאה מועטת מקבל הוא, אבל במתנה שאינו מקבל שום הנאה כלל י"ל דשפיר הוי הערמה ניכרת, דמאיזה טעם יתן מתנה גמורה? הלא גם במתנה גמורה אין לו הנאה, ומה הועיל? יותר טוב שיתקדש הבכור ואולי עוד יהנה ממנו כהן.

והנה כבר העיר הגאון ז"ל ב"כתב סופר" דלשיטת הרמב"ן (גיטין לח ע"ב) דאם הוא לטובת ישראל אין כאן איסור "לא תחנם" כלל, אין לומר ג"כ איסור "לא תחנם" במתנה כדי להתיר הבכור. אלא שהקשה על דברי רמב"ן אלו דא"כ איך אמרינן בע"ז (סד ע"א) מדר' יהודה נשמע לר' עקיבא. לאו אמר ר"י אסור ליתן להם מתנת חנם, אבל למיעוטי תיפלה שפיר דמי. ה"נ אע"ג דמקיים בכלאים לוקה, מכל מקום למיעוטי תיפלה שרי. ואם לטובת ישראל שרי מטעם שאין איסור "לא תחנם" כ"א במכוין לטובת הנכרי, מה דמיון הוא זה? במתנת חנם אין כאן שורש לאיסור, דכיון דכונתו למעוטי תיפלה אינו מכוין לטובת הנכרי. משא"כ בקיום כלאים דליתא בהכי.

אמנם לע"ד ודאי אי אפשר למסור תורת כל אחד ואחד בידו שיעבור על איסור "לא תחנם" ויאמר שאין כונתו לטובת הנכרי. לכן בעינן שתגיע לישראל הנאה חשובה שראוי לומר באומדן דעתא שעל הנאה כזאת אינו מכוין לטובת הנכרי, אבל אי לאו הכי אמרינן לטובת הנכרי קא מכוין ולאו כל כמיניה. וא"כ זהו איבעיא דגמרא, אם כונת למעוטי תיפלה חשובה כונה הגונה אצל ישראל. ואם נאמר דהיא כונה הגונה יהיה מותר לשבור ביין נסך בשכר (ע"ז סג ע"ב), דעיקר איסורו אינו כ"א מצד רוצה בקיומו וזהו שייך אם למיעוטי תיפלה לא הוי כונה הגונה. אבל אם נאמר דכונה חשובה היא אין זה "רוצה בקיומו". דאמרינן שמה שרוצה בקיומו הוא כדי למעט את התיפלה, ולא בעיקר בשביל קבלת שכרו. ופשוט שפיר, דאם נאמר דלמעוטי תיפלה כונה חשובה היא שייך לומר בכה"ג בנכרי דאינו מכוין לטובת הנכרי, א"כ הוא הדין כשעוקר כלאים אמרינן עיקר כונתו למעוטי תיפלה ואינו רוצה בקיומו כלל. דכל כך חשובה אצל ישראל כונת למעוטי תיפלה עד שאנו אומרים שחשובה אצלו יותר מכונת ריוח והצלה. א"כ לא הוי כלל רוצה בקיומו של כלאים. אבל אם בכלאים נאמר דהוי רוצה בקיומו ע"כ. וצ"ל דאין כונת למעוטי תיפלה הנאה חשובה והכי נמי דאינה חשובה הנאה לתלות בה תכלית המתנה, ואמרינן על פי זה דלטובת הנכרי מכוין.

ועל פי דבריו י"ל דבבכור אין היתר ליתן לנכרי במתנה כדי להתירו, שהרי המתנה צריכה להיות גמורה לשעתה ואנו צריכים למצוא בה טובת ישראל. וכאן אם המתנה מתנה גמורה אין בה שום טובה כלל לישראל, דמאי מרויח כשנותן לעכו"ם יותר ממה שהיה נותן לכהן? ועוד היה מקיים מצוה. אין זו חשובה הנאה גמורה לתלות עליו שאין כונתו לטובת העכו"ם. גם בלאו הכי י"ל דעד כאן לא קאמר הרמב"ן דמותר כשאינו מכוין לטובת הנכרי כי אם כשא"א להגיע לחפצו בלא נתינת המתנה. אבל בבכור שיש כמה תקנות זולת זה, ודאי כונתו לטובת הנכרי ובכלל האיסור הוא. ולא דמי לעבד דאי אפשר להגיע לתכלית שיתחייב במצות לקיים קדושה כ"א ע"י שחרורו. ואתי שפיר דאסור במתנה לעכו"ם.

ומה שהקשה הגאון ז"ל דאיך יאסר שחרור משום "לא תחנם" הרי כשמשחררו הוא ישראל גמור? לע"ד אין כונת הרמב"ן ש"לעולם בהם תעבודו" הוא "לא תחנם" בעצמו. דא"כ "לעולם בהם תעבודו" למה לי? אך אומר שהוא כעין "לא תחנם" שכמו שב"לא תחנם" מותר כשמכוין לטובת עצמו משום דדרשינן בכה"ג לכולי עלמא טעמא דקרא הגלוי לכל, שאין כונת התורה לאסור הנאה וטובה של ישראל, הכי נמי ודאי אין כונת התורה לאסור טובה של ישראל כ"א טובת העבד. א"כ אין להקשות כלל דאח"כ ישראל הוא, כיון שהיא מצות התורה בכה"ג. אבל הרשב"א שפיר מקשה, דלא גרע עבד מגוי שקבל עליו ז' מצוות בני נח, היינו שאין לחדש כלל הטעם משום טעם של "לא תחנם", כיון שאדרבא מצוה לקרבו ולהחיותו גם להיטיב לו. אלא ודאי שהיא מצוה של תורה שלא נתן לדרוש בה טעם א"כ אף כשהוא לטובת ישראל אסור.

וב"כתב סופר" שם כתב דלא מהני משום [=כל דאמר רחמנא לא תעביד] (אעל"מ) [אי עביד

לא מהני] ולפי דברי המשנה למלך בה' מלוה פ"ח ה"א דבריבית אם ע"י נעשה המקח לא אמרינן (אעל"מ) [אי עביד לא מהני] משום דאין קיום המקח תלוי באיסור דהרי יוכל להחזיר לו הריבית והמקח יתקיים. א"כ י"ל דהכי נמי אם נתן לנכרי את הבכור אין בו משום (אעל"מ) [אי עביד לא מהני] שהרי אפשר שיתן לו הנכרי שיווי הבכור ויתקיים בידו.

גם י"ל ד"לא תחנם" לענין מתנת חנם לא מקרי מפורש בתורה, דיש לומר דפשטא דקרא יותר מתוקם "לא תתן להם חן", רק דדריש ר"י "לא תתן להם מתנת חנם". ובאיסור שאינו מפורש כתב בסמ"ע (סי' רח ס"ק ג) די"ל דאי עביד מהני, ועדיף מדרבנן עפ"ד מוהרי"ן לב הובא בש"ך יו"ד סי' רלב.

ויש להעיר דאם הי' נאבד ממנו ומתיאש, וּמְצָאוֹ נכרי זה, זכה בו. א"כ אפשר להתקיים דין זה ממילא, ודמי לצורם אוזן בכור. ובפשוטו ע"פ מה שכתבתי לעיל ג"כ י"ל עפ"ז דמאי דמשכחת ליה בהיתר לא גרע ממשכחת ליה ממילא.

זוחלין שרבו על הנוטפין:

הר"ש במקואות פ"ה משנה ה', בעדותו של רבי צדוק על הזוחלין שרבו על הנוטפין שהם כשרים, פירש: כלומר בזחילה, הואיל ונוטפין מועטין. ואיצטריך לאשמועינן אפילו במקום שאין כדי טבילה בזוחלין אא"כ נוטפין משלימין להן, דאי לא תימא הכי מאי קמ"ל? פשיטא דא"כ יפסלו כל הנהרות אפילו למאן דאמר "נהרא מכיפיה מיבריך" עכ"ל

ולכאורה יש לדון, אולי חידושיה דרבי צדוק בעדותו הוא שאע"פ שקדמו הנוטפין ואח"כ באו הזוחלין ורבו עליהן, דלא נימא קמא קמא בטיל, קמ"ל דלא בטיל. ומדוייק הכי לישנא "הזוחלין שרבו על הנוטפין". וכהאי גוונא הוי שפיר חידושא גם כשיש מהזוחלין לבדם שיעור טבילה. ואכתי לא ידעינן אם אין שיעור טבילה בזוחלין עד שנצרף גם הנוטפין, דיש לומר דבכהאי גוונא לא מהני רובא, ואם נבוא לדון מסברא דניזול בתר רובא, זהו דין אחר. ויש מקום לדון דאולי הנוטפין בזחילתן דין שאובין להם, שלא מהני רובא רק בהמשכה. וזהו דין מיוחד לשאובין, ומנא לן דהוא הדין לגבי נוטפין לענין זחילה?

ולכאורה לשיטת הסוברים דמַעְיָן מטהר בכל שהוא, קשה טובא. איך צריך דוקא שיתרבו הזוחלין על הנוטפין, הלא כיון שיש מעין לזוחלין אין כל מימות שבעולם יכולין לפסול אותו. ואדרבא הוא צריך לטהר את כולן ולהפכם לדינו. אבל אם נאמר דעיקר חידושא הוא משום דקדמו הנוטפין אתי שפיר. דבהאי גונה י"ל כיון דקמא קמא בטיל, אזיל ליה דין מעין מיניה וקמ"ל

דמכל מקום רובא מהני.

ולכאורה גם לשיטת הסוברין דנוטפין שרבו על הזוחלין הטבילה מותרת אפילו חוץ מהמקום שהיה המעין שמה, כ"א גם בההתפשטות שנתגדל ע"י הנוטפין, ג"כ איכא לדחות ההכרח של הר"ש, דמיירי ג"כ כשאין כדי טבילה כי אם בצירוף הנוטפין, דאל"ה האיך אפשר שכל הנהרות יִפָּסְלוּ משום טפת גשמים עד שהוצרך ר' צדוק להעיד? דיש לומר שעיקר העדות הוא שגם במקום שנתגדל ע"י הנוטפין ג"כ כשר לטבול, ולעולם מיירי כשיש בזוחלין שיעור מקוה לבדם בלא צירוף הנוטפין.

והנה יש לדקדק מלשון המשנה, לשיטת הרי"ש בפירוש נוטפין שעשאן זוחלין שהכוונה היא שהיו בתחילה נוטפין מקובצין באשבורן ואח"כ נעשו זוחלין ונפסלו, ע"ז אמר סומך אפילו מקל או קנה, אפילו זב וזבה יורד וטובל דברי רבי יהודה. וע"ז אמר רבי יוסי כל דבר שהוא מקבל טומאה אין מזחילין בו. שלא לחנם נקט בכהאי גוונא דוקא, שהיו תחילה נוטפין ואח"כ נעשו זוחלין, שהרי היה אפשר לומר ג"כ נוטפין שזחלו מתחלה, סומך כו'. די"ל דע"כ לא פליג ר' יהודה אר"י וסובר דכשר להקוות גם בדבר המקבל מומאה אלא כשהיו בתחלה נוטפין כשרין באשבורן ונקרא עליהם שם כשרות, אלא שאח"כ פרץ את הכותל שהעמיד אותם ונעשו זוחלין, בזה לא בטל שם מקוה מהם. ומקרי הווייתו על ידי טהרה כיון שמתחילתן טהורים היו, ומשום הכי סומך אפילו מקל או קנה אליבא דר' יהודה. ורבי יוסי פליג גם על זה ואמר כיון שכבר בטלה טהרתו ע"י הזחילה, הוי ליה דינו ככל מקוה שמעולם לא היה עליה שם כשרות, ואין מזחילין אותה בדבר המקבל טומאה. אבל אם לכתחלה היו הנוטפין מזוחלין, י"ל דהכל מודים דבעינן דוקא שיעכבם בדבר שאינו מקבל טומאה.

ולאידך גיסא יש לדון, אולי עד כאן לא אמרינן דמקרי הווייתו ע"י טומאה מה שמעכב ע"י את הזחילה, רק כשכבר חלה הזחילה בפועל, והעמיד בדבר המקבל טומאה. אבל אם נתן דבר המקבל טומאה וסתם בו מקום מוצא המים, ואח"כ הקוה במקום ההוא, אע"פ שהמעמיד הוא דבר המקבל טומאה י"ל דבכי האי גוונא כולי עלמא מודים דכשֵרה, משום שאין כאן הויה ע"י דבר המקבל טומאה כ"א עיכוב הפסלות מלחול לכתחלה, ולא נקרא עליה שם פסול מעולם. י"ל דבזה כולי עלמא מודים דכשרה.

משום הכי נקט בכי האי גוונא דוקא "נוטפין שעשאן זוחלין" לאשמועינן שני דינים. חדא דדוקא כשהיו כשרים בתחלה פליג ר' יהודה להקל. ואידך דדוקא שנתהוה הפסול ונזחלו כבר, פליג ר' יוסי להחמיר. אבל כשלא נתהוה הכשרות מעולם אלא שזחלו מעיקרא י"ל דהכל מודים שפסולה. וכשלא נתהוה הפסלות מעולם כגון שקדמה הסתימה להקוואה י"ל דהכל מודים שכשרה.

ובזה הונח לנו שאזלא הקושיא שהקשו הראשונים מסיפא דפירקין (פ"ה מ"ו) "ומודים שהוא גודר כלים וטובל בהם". ואיך יגדור בכלים, והרי הוא מקוה בדבר המקבל טומאה? ולפי דברינו אתי שפיר דכאן לא היה מעולם פסלות של זחילה אלא שהיו המים מרודדין, והיה יכול לטבול

בהם ג"כ במצבם הראשון דבר שהיו המים מכסים אותו. אלא שעכשיו על ידי הגדרת הכלים אז אם יקח הכלים יזחלו, אבל מעולם לא היתה הפסלות בפועל. וכהאי גוונא הכל מודים דלא מקרי כלל הוייתו על ידי טומאה. וי"ל דבמתניתין דגודר כלים מיירי שלא היה שום פסול כלל, אלא שהיו המים מרודדין כדמשמע ג"כ מפירוש הרמב"ם. וידעינן מזה דכשלא היה מעולם שום פסול, אע"פ שכעת כפי המצב שכבר גדר בכלים הם הם המעכבים את הזחילה, בכהאי גוונא לא מקרי כלל הויה ע"י דבר המקבל טומאה.

ומכל מקום אי אפשר להכריע מזה את הדין שתיארנו אם הניח תחלה סתימה מְדָבָר המקבל טומאה, ואח"כ הקוה שם מים. דיש לומר דהכא יש יתרון, דשם פסול מעולם לא היה, ושם כשרות היה. שהרי המקוה כשרה היא גם בהיותה מרודדת אלא שאינו יכול לטבול בה מצד שאינה מכסה כל גופו של טובל, ואין זה נוגע לפסול המקוה. אבל כשלא היה כאן שום מקוה כי אם באו המים בזה המקום אחר שכבר היה סתום בדבר המקבל טומאה, נהי דפסול לא היה אבל כשרות ג"כ לא היתה. ואין אנו יכולין לפשוט זה מהא מתניתין דגודר כלים.

מיהו כשנדייק בציור לא נוכל למצוא כמעט אופן שלא יחול עליו תחלה לא שם פסלות ולא שם כשרות. דממה נפשך, אם המים הללו באו מנטיפת גשמים הרי הם פסולין בתחילה דאי אפשר לטבול בהם בעודם נוטפין שהרי הם זוחלין באמת, והם באויר דהיא הזחילה היותר גרועה. ואם באו כאן המים ממעין, אלא שאחר כך פסק המעין, א"כ קודם פסיקת המעין הרי כבר היו כשרים, וחל עליהם שם כשרות, והוי ממש דומיא דגודר כלים וטובל בהם.

וי"ל דהכי הוי פירוש של המשנה (סוף פרק ה) במה שמסיימת "וכלים שגדר בהם לא הוטבלו". שהדבר יפלא איזה חידוש הוא? אם נאמר שהכונה היא כפשוטה שע"י מה שאין המים מגיעים לצד השני שבכלים לא הוטבלו, וכי עד כאן לא ידענו שאין טבילה כי אם כשהמים מכסים את הדבר הנטבל כולו? אמנם לפי דברינו י"ל דהכי מיירי כשהמים עוברים על הכלים וזולפים לצד השני של הכלים, עד שכל הכלים מתכסים. ונאמר שאם נשאר ארבעים סאה שאינם זוחלין לא מפסל ע"י מה שזוחל למעלה, א"כ המקוה כשרה היא בכללה. והוה אמינא שגם הכלים יהיו נטבלים ע"י צירופם של הזוחלין שמעבר השני. וי"ל דמיירי כשהנוטפין רבים עליהם, והוו הכשרים מרובים, והיה מקום להכשיר דוגמת זוחלין שרבו על הנוטפין. קמ"ל דבכי האי גוונא לא הוטבלו, כיון שהכלים הם המחלקין בין הזוחלין שמחוץ להם לאלה הנקוים שמעבר השני, לא שייך בכהאי גוונא ביטול להכשיר את הזוחלין שמעבר השני. וגם שהזוחלין הם שלא על גבי המקוה כ"א מחוץ לה. וכהאי גוונא י"ל דלא מהני ביטול ברוב.

והנה בכל אופן שנדון לחלק, בין אם היה כבר שם כשרות על המים או לא, לענין הויה ע"י דבר המקבל טומאה, לענין מי גשמים לכאורה לא יש ציור שלא היה שם כשרות. ותלי אולי במחלוקת אם הגשמים ממי האוקינוס הם או ממים העליונים כדאיתא בירושלמי פ"ק דסוכה[2]

2. עיין בבלי תענית ט ע"ב

כהאי גוונא. דאם ממי אוקינוס הם הרי הם במקומם כשרים, א"כ ליכא כלל גוונא שלא יהיה לו שם כשרות מעולם. רק אם ממים העליונים שותה אולי חשיבי מים העליונים התלויים במאמר כטבילת כיפין, שאין טובלין באויר. ואולי כיון דלא שייך כלל טבילה במים העליונים במקומם, לא שייך לומר על זה שם כשרות. אבל באוקינוס שפיר שייך שם כשרות.

ולפי זה מסתבר דמה שהיה פעם אחד שם כשרות לא מהני כלל כיון שאח"כ כבר נפסלו ע"י זחילתם, וקדמה הפסלות. ואולי יש לדקדק הלשון "נוטפין שעשאן זוחלין" דוקא שעשאן בידים זוחלין ועקר מהם שם כשרות הנטיפה, חשיב שם חדש ונתבטלה הכשרות. אבל אם ממילא נזדמן שנזחלו, י"ל דלא פקעה לגמרי הכשרות הקודמת, ולא שייך כ"כ הויה ע"י קבלת טומאה, ובכל אופן לקבעיה קמא הדר.

בעניין השגת גבול בשוחט ובודק:

ב"ה, יום ט"ז לחדש מנ"א תרפ"ט.

שלד וברכה מקודש לכ' ידידי הרב הגאון המפורסם אוצר תו"י, מו"ה אהרן הלוי גאלדמן שליט"א, הרב דק' קריה משה, בארגנטינא יצ"ו.

קבלתי מכתבו ע"ד השו"בים דמח"ק, שבא איש אחד לקפח את פרנסתם ע"י שהביאו שו"ב אחר להשיג גבולם. והנה זהו דין פשוט מרבותינו גדולי הפוסקים שכל שו"ב שמשיג גבול, שחיטתו פסולה, וחלילה לאחב"י להכשל במכשול איסור גדול זה, אשר חוץ מעצם העולה שיש בזה, מה שהוא עי"ז בכלל ארור מפי הגבורה, שבודאי נכללו בזה בגדר אביזרייהו כל מיני הסגת גבול, הרי המסייעים לזה הם בכלל מסייעי ידי עוברי עבירה ומכשילים את הרבים במאכלות אסורות. וידעו נא כל מעיזי פנים בהרב היושב על מדין, ובהשו"בים הקבועים שתחת פקודתו, שעל ידם נשמרת משמרת קדושת ישראל שמה במרחק, כי לא ינקו מדין של מעלה אם יוסיפו לשלוח ידם בעולתה. ע"כ ישובו ויחדלו מלהרע, לטוב להם כל הימים.

והנני בזה חותם בברכה פה מקודש כנה"י ונפש ידירו דוש"ת באה"ר מהר הקודש מירושלם.

הק' אברהם יצחק ה"ק

מאמרים של הראי"ה קוק זצ"ל שנדפסו בשנתוני 'תחומין':

[כל ההערות שנדפסו כאן בתוך סוגריים מרובעים, הן מאת הרב משה צוריאל]

תחומין, כרך א' - שאלות ותשובות

א. מקדש, קרבנות, מלוכה ועוד

ב. מניעת עונה בעקבות שאלה שהורה בה חכם

ג. היתר נשואין ע"פ ק' רבנים

* * *

א. מקדש, קרבנות, מלוכה ועוד[1]:

לכבוד הרב הגאון החכם המפורסם מו"ה חיים הירשענזאהן שליט"א רב בהובאקען וכו'

שלום וברכה.

ספרו היקר מלכי בקדש הגענ, ות"ח [ותשואות חן] לכת"ר על אשר כבדני בתשורה מכובדה זו. והנה בעיקר הענין על שאלותיו בענין הגדוד [העברי], דבר פשוט הוא שלחייב אי אפשר לנו (כדברי הגאון רש"א יפו נ"י מלכי בקדש ה"א צד 14), אבל להפריע או להתיחש במבט של אי-כבוד על המתנדבים זהו דבר שלא ניתן להאמר. ובענין מנוי מלך גם כן אין צריך להאריך שכל זמן שלא נתגלה מלך המשיח בתנאיו המיוחדים אין שום איסור להנהיג כח ממשלתנו באיזה צורה היותר נאותה; וכל מה שהוא יותר נראה לטובתן ולכבודן של ישראל הרי זה משובח (כדברי המלכי בקדש צד 36). אמנם בענין מקום המקדש דעתי רחוקה מדעת כת"ר. לע"ד אין בידינו להכריע זה הספק של המחלוקת הראשונים [=רמב"ם וראב"ד, הל' בית הבחירה, פ"ו הי"ד] והדבר נשאר בספק של כרת וחיוב אשם תלוי נמי איכא לפחות למ"ד דל"ב [=דלא בעינן] חתיכה אחת מב' חתיכות. ויותר מסתבר לומר שגם להראב"ד איכא איסור תורה, אלא דכרת ד"את מקדש ה' טִמֵּא" לא שייך כשאין מקדש. אבל לאו ד"לא יטמא את מחניהם" איכא, למ"ד קדושה שניה

1. תשובה זו נדפסה למקוטעין בספר מלכי בקדש ח"ד ע"מ 4, ות"ב עמ' 8, ועוסקת בעניני המקדש, קרבנות, מלכות ועוד.

קדשה לעתיד לבא. ואפילו אם נאמר דהראב"ד ס"ל דלאו נמי ליכא. מ"מ איסור דרבנן ודאי איכא. ולא ניתן לחשוב שבענין תרומות ומעשרות ישאירו חיוב דרבנן בדבר שהוא משום קדושה קלה, ולענין קדושת המקדש יתירו מאד אם יכנסו בהמון טמאים בכסא מרום מראשון מְקוֹם-מקדשנו לגמרי. וטבל במיתה ומקדש בכרת דחמירה ממיתה. וגם דאבון לב גדול וכמה פועל ההרגל, וראוי לגזור כעין הגזירה של יום הנף מהרה יבנה המקדש, וכה"ג [וכהאי גוונא]. ולענין כבוד האומה לע"ד יותר הי' כבוד הכלל ניכר אם נשתדל שימסרו בידינו בדרך קנין החצרות הסמוכות להכותל הקדוש פעה"ק [פה עיר הקודש], ועל מקומם נבנה סמוך ממש לכותל בית הכנסת אחת גדולה ומפוארה מאד בכל פאר והידור; וכל אותן התקונים שמציע כת"ר להיות ערוכים לשירה ולזמרת קדש יהי בה, והיא תהיה מונהגת ע"פ הסכמת רוב רבני ישראל בדרך מוסכם לכללות האומה, למעלה מכל חלוק של נוסח ומנהג מפלגתי. והבית הזה יהיה לנו לְעֵד שאנו חזקים בצפיית ישועה עליונה שתבא ושיבנה ביהמ"ק ב"ב [=במהרה בימינו] ע"י גלוי כבוד ה' ואור משיח צדקינו. וזה יְתַמֵּם חזיונו של הרצל "באלט ניי לאנד" על דבר הטעמפיל שיעמוד שלא במקום המקדש ממש. והוא כניבא ולא ידע מה ניבא, כי בית כזה צריך להיות דומה סמוך למקום המקדש עד יופיע ה' בכבודו, ויקוים כל דבר הטוב על עמו ועל עולמו אשר ביד נביאי האמת והצדק.

ובענין הקרבנות גם כן יותר נכון להאמין שהכל ישוב על מכונו ונקיים בעתו כשתבא הישועה ונבואה, ורוה"ק ישוב לישראל כל האמור בתורה כמאמרה, ולא נתפעל ביותר מן הרעיונות של הַתַּרְבּוּת האירופית. כי דבר ה' אשר עמנו הוא עתיד לרומם את יסודי התרבות כולם למדרגה הרבה יותר עליונה ממה שיוכל כל שקול דעת אנוש לעשות. ואין ראוי לנו לחשוב שבקרבנות מונח הוא רק הרעיון הגס של העבודה המגושמה אלא שיש בהם טבעיות קדושה פנימית שאי אפשר שתתגלה ביפעתה כי אם בהגלות אור ה' על עמו, ותחיה מקודשת תשוב לישראל ואותה יכירו גם כן כל העמים כולם, אבל מסכים אני עם כת"ר שאי אפשר לנו לגשת למעשה הקרבנות בלי הופעה של רוה"ק גלויה בישראל. אמנם צפיה זו גם כן לא נפלאת היא ולא רחוקה, ויכול להיות שפתאום יבא אל היכלו האדון אשר אנו מבקשים ומלאך הברית אשר אנו מצפים ואז יבנה ביהמ"ק במהרה בימינו.

ובדבר תנועת התחיה הלאומית שלנו עצמה חושב אני שמימות הירצל ע"ה עד עכשיו נתגלתה רק בצד החול שלה שהוא ג"כ דבר חביב ונכבד מאד, ועתיד החול להיות בסיס לקודש, שעליו יבנה כל חמדת ישראל. וכדי להשלים את תנועת התחיה ולהעלותה לרום מעלתה מוכרחים אנחנו לצור את צד הקודש שבתנועה שראוי לציין אותה בשם "ירושלם", כשם העיר אשר ה' שמה, [בבא בתרא עה ע"ב] כמו ששם "ציון" מציין את הרעיון החלוני של המדינית, כן יציין שם "ירושלם" את הרעיון של המקדשות לכל האידיאלים הטהורים העתידים לצאת ממנו לישראל ולאדם. ושתי התנועות יחד ילכו במצב של ידידות ועזרה הדדית, ויהי' לנו יפעת חול והדרת קודש גם יחד יוצאים וזוהרים "מציון" ו"מירושלם", ולמטרה זו נוסדה ונתרכזה פה כעת את התרכזותינו בשם "הסתדרות ירושלם", האומרת שכל איש ישראל צריך להיות ציוני לעבוד עבודת החול

של האומה, וצריך להיות [=גם כן] ירושלמי כדי לעבוד את עבודת הקודש שלה. וכל הסתדרות צריכה להיות מכוחות המתאימים ל"הסתדרות הציונית" החולונית מאנשי חול מומחים לענינם, ו"הסתדרות ירושלם" הקדושה מאנשי קודש מומחים לענינם. פרטי דברי הדעות שכתבתי בזה צריכים הם ביאור גדול בין מצד ההלכה בענין המקדש, ובין מצד ההגדה ויושר הדעות, אשר אקוה בעז"ה שאסדר הדברים בבירור לימים יבואו על"ט [=עלינו לטובה].

ומאוד אשמח אם יבא כת"ר עמנו בדברים תדיר בעניני הכלל ועניני אה"ק ועקו"ת [=ארצנו הקדושה ועיר קדשנו ותפארתנו], וכל פרטי הצעות של ישועת ה' שאנחנו מקוים שילכו הולך ואור על עם ה' ונחלתו.

והיה זה שלום וברכה באהבה נאמנה כנה"ר [=כנפשו הרמה] ונפש ידידו דורש שלום תורתו.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

עבד לעם קדוש על אדמת קודש ועובד עבודת הקודש

פעה"ק ירושלם תובב"א

נ.ב. ובענין ב"ד הגדול לערעורים, דעתי נוטה שחייבין אנו לכונן ב"ד גדול כזה פעה"ק ת"ו [פה עיר הקודש, תבנה ותכונן], ויהי זה בתור הודעה ותיקון כללי ככל תקנת גדולי הדור לצורך הזמן, כמו הגביית ממטלטלי דיתמי או מיעוט ירושת הבעל בתקנת שו"מ [=שפירא ורמייזא מגנצא] וכיו"ב. וכבר החלנו בעז"ה לעשות בזה צעדים. יכונן ה' מעשה ידינו לטובה למען עמו ונחלתו סלה. הנ"ל. - י"ד כסלו תר"פ.

ב. מניעת עונה בעקבות שאלה שהורה בה חכם:

ג' טבת תרע"א

לכבוד הרב החריף ובקי יפה פרי תאר מתון ומסיק מו"ה יעקב שעכטער שליט"א.

שלו' וברכת ה' באה"ר.

יקירי, יסלח נא על אשר אחרתי מאד מהשיב על דבריו היקרים. וגם עתה הנני מוכרח להשיב בקוצר אמרים מאד. וגם זה רק על אחד המכתבים שמצאתים לפני, וע"פ התעוררותו של כבוד ידידי שארו הנכבד מאד מר נח מילנער נ"י, כי אין לשער ריבוי טרדותי וסבל עמלי, ואתו הסליחה.

בעיקר הערתו על דבר האבודרהם [=פרק "ברכת המצוות ומשפטיהם" בסדר תפילות של חול] בענין הטעם של פטור אשה ממ"ע שהזמ"ג [שהזמן גרמא], מוכרחים לומר שבכלל אין לדקדק הרבה למצא כל הפרטים מתאימים ע"פ הטעמים, וכבר האריך הרמב"ם במו"נ פכ"ו

משלישי שכל עיקרן של הטעמים השכליים הוא רק על הכללות, אבל בפרטן של דברים הטעמים הם כמוסים דוקא בסוד ה'. וכבר האריך הריב"ש בסי' תכה, הובא בב"י סס"י קפ"ג ובהגה"ת רמ"א שם ע"ד השוויית איסור נדה דאין חילוק בין פנוי' לנשואה. אע"ג דאמרי' בגמ' נדה לא, ב, תניא הי' ר"מ אומר מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה מפני שרגיל בה וקץ בה כו', ול"ה [=ולא היה] שייך זה בפנוי'. מ"מ אין להעלות על לב כלל לחדש פרטים מפני הטעמים, וזה אמור אפילו בטעמים שאמרו חז"ל בעלי התלמוד. וכמו כן בטעמיו של הרמב"ם וק"ו בטעמים של היותר מאוחרים. ויש לכל ענין כזה רק ערך של דברי התעוררות למוסר ורעיון טוב לעצמו, ולא לעשותו איזה בסיס לחידוש ופלפול. וחוץ מזה ג"כ לא קשיא כלל שאפילו אם יש לפעמים איזה דבר פרטי היוצא מן הכלל אמרינן על זה "לא פלוג". וכבר בארתי בענין לא פלוג בדאורייתא בספר עץ הדר יעו"ש, וזהו כלל גדול בתורה שכמו שיש במדות דרבנן לא פלוג ה"נ [הכי נמי] יש במדה של תורה כה"ג, וזה מסתעף לענין דרשת טעמא דקרא אפילו בטעם המפורש בתורה, כסוגיא דסנהדרין כא', עי"ש מש"כ בשם הגאון ר' ראובן ז"ל, ומה שבארתי בזה בענין דין כלאי אילן למצוה.

[הערת העורך: ראה בספר עץ-הדר אות יח, נזכר גם בספרו של הרמ"צ נריה שליט"א, שיחות ראיה, עמ' עד.]

והנה בענין תשו' חת"ס [=חתם סופר] ביו"ד סי' קמט אם רשאי להחמיר ע"ע [=על עצמו] בעניני הוראות הנוגעים למיעוט עונה מצד מידת חסידות, לא מצאתי בזה מקום ספק כ"כ [כל כך] שהרי החשש לעבור על ל"ת [=לא תעשה] דועונתה ל"י [לא יגרע] אינו כ"א היכי דכונתו לצערה כלשון הרמב"ם בפי"ד מהלכות אישות, שכתב "ואם עבר ומנע כדי לצערה עובר על ל"ת שבתורה", וכיון שאין ל"ת, במקום שמכוין למידת חסידות שלא לנהוג היתר בדבר שהורה בו חכם, לכל הפחות אין כאן כי אם איסור דרבנן, דמה"ת [דמהתורה] כשאינו מכוין לצערה אין איסור. א"כ כל זמן שאינו יודע שהיא מקפדת י"ל דהו"ל ספיקא דרבנן ולקולא. אלא דבמקום שאין סרך מצוה י"ל חזקה שמקפדת. אבל במקום מצוה הו"ל [הוי ליה] ספק מעליא, וי"ל שאינה מקפדת. ומכלל איסור תורה נפיק כבר מדאינו מכוין לצעורה, ודעתי (?) שהיא בידוע מקפדת קשה להחמיר חומרא שהיא קולא, דעכ"פ איסור דרבנן איכא, ומניעת שלו' בית. ומצינו שהתירו מפני השלו' לאכול פת פלטר למי שאינו רגיל בזה [=הערת העורך: שו"ע יו"ד סי' קיב סעיף טו, רמ"א], שהוא ודאי דבר שהורה בה חכם, וחכמים רבים, בשביל כבוד אורח דהיינו נמי דרכי שלו'. וראוי להתיר בכה"ג מפני שלו' בית במקום קפידא, אלא אם יש באמת איזה ספק בדין לעצמו לפי עיונו, אבל כשאין הדבר כי אם מדת חסידות מפני ההוראה לבדה כפי הנראה דאי אפשר לדחות יסוד "גדול השלו'" מפני זה. ומפני שאני כותב בנחיצה רבה איני מחליט דבר זה למעשה עדיין, אע"פ שהוא ברור לע"ד. וממילא כשם שאם האשה מקפדת הבעל אינו יכול לדעתי להחמיר משום מידת חסידות, וכבר אמרו בירושלמי פ"ב דברכות בענין חומרות דלפנים משורת הדין, [="כל דבר שהוא של שבח, לא כל הרוצה לעשות עצמו 'יחיד', עושה; 'תלמיד חכם' עושה. אלא אם כן מינו אותו פרנס על הציבור וכו'] מאן דבעי להחמיר יחמיר, ובלבד דלא יבזה חורנין [=שלא יצא מחומרתו שהוא מבזה לאחרים שאינם מחמירים]. וה"נ [והכי נמי] בלבד דלא יצער חורנין.

ובחוה"ל [ובחובות הלבבות] שער הפרישות, כתב אשרי מי שפירש מן העולם ולא היתה פרישתו משא על אוהביו. ומהא דבנות ישראל החמירו ע"ע [על עצמן, ברכות לא ע"א] אפילו לדעת האומרים דכונתם ג"כ לכלול חומר במראה טהור כחרדל, אינה ראי' כלל שהי' הדבר שלא מדעת הבעלים. אלא בני ישראל בקדושתן הסכימו ע"ז ומפני שההתעוררות של קדושת מנהג זה הי' ע"י בנות ישראל נקרא על שמם, ובפרט שכמ"ש אין צריך ע"ז הסכמה מיוחדת בפירוש אלא כ"ז [כל זמן] שאין כאן מחאה ה"ז דומה להסכמה, ובודאי י"ל דלא מיחו הבעלים כלל.

ומה (שתי') [=אולי צ"ל שפירש] עפ"ז (?) דברי האבודרהם, אין דבריו הולמים. שהרי אבודרהם נותן טעם למצוה, ואין שייך לעשות את הסבה למסובב, הוא נותן טעם למה האשה פטורה מפני שעבוד של הבעל ולפ"ד [=ולפי דבריכם] פנוי' ראוי' להתחייב, ואיך יאמר אם פנוי' תתחייב, נשואה תהיה מופקעת מהשעבוד? א"כ הי' ראוי להגיד מפורש בתורה שהנשואה פטורה, כיון שאין תוה"ק רוצה להפקיע שעבוד הבעל. והראי' שהרי פטרתה מזה לפ"ד אבודרהם מטעם השעבוד, גם מה שאמר שבנשואה אינה פטורה מכיבוד אב מפני שעבוד הבעל אלא כ"ז [=כל זמן] שהאב מוחל לא נהירא כלל, אלא כיון שהתורה שעבדה את האשה לבעלה אם האב רוצה שתבטל מצות הבעל הרי הוא כמו שאומר לה לעבור ע"ד [=על דברי] התורה שאין חיוב לשמוע לאב בזה, וממילא אין שייך כלל לומר שלא הי' ראוי לחלק בין פנוי' לנשואה אע"פ שטעם הפטור יש בנשואה ולא בפנוי' כמו שאין מחלקים במ"ע שהזמ"ג [שהזמן גרמא] אע"פ שלדעת הר"א איננו כ"א בנשואה, משום שכאן אין כאן דבר מיוחד כי הכלל שלא לעבור על ד"ת מפני כיבוד אב הוא נוהג בכל, אלא שאצל פנוי' אין הדבר מצוי, ובנשואה שהיא משועבדת הוא דבר מצוי. שהרי הוא הדין אם יאמר האב לבן השכיר למלאכה שכיר יום, שיבטל ממלאכתו בשביל כבודו, ודאי אסור לשמוע לו. והנני מוכרח לקצר, ואו"ש [=ואומר שלום] וברכה כנפשו היפה, יגדל בתוה"ק ירומם אף ינשא כנה"ר [=כנפשו הרמה] ונפש ידי"ע דוש"ת [=ידידו עולם, דורש שלום תורתו]

הק' אברהם יצחק ה"ק

הערת הרב צ"י הכהן קוק:

ואאמו"ר הרב שליט"א אמר כי א"ל [=אם לפי] טעם אבודרהם גם בפנוי' שכמו שיש בנשואה רשות בעלה עלי' ה"נ יש בפנוי' רשות אביה לכה"פ בימי נערות עד בגרות... לאחר בגרות לפי התורה ראוי' להיות ודאי (?) נשואה ונשאר רק מציאות רחוק... פנוי' בלא שעבוד בעלה, והדברים...

ג. היתר נשואין ע"פ ק' רבנים:

לשון השאלה:

ב"ה, ב' ר"ח אד"ב תרצ"ב

שלום רב וברכות עד לכבוד הכהן הגדול מאחיו הרב הגאון המובהק עמוד הימיני של היהדות החרדית באה"ק כש"ת מהור"ר א"י הכהן קוק שליט"א. הרב הראשי לארץ ישראל.

אחדשהד"ג באהבה ובכל הכבוד הראוי לו, הנני שולח סגור במכתבי זה מחאת בנק על הסך של עשרים וחמש לטרות של זהב. (ע"י בנק אמשטרדמי אשר לא הפחית כלום) בשביל התר של מאה (צ"ה) תלמידי חכמים..... יוכל לישא אשה אחרת ולזכות את אשתו הראשונה בגט ע"י שליח לקבלה (ע"פ הלבוש). והעובדה כך היא: הוא דר עם אשתו..... משך שנה וזה כשבע שנים שנגרשו ע"פ הערכאות, והיא אינה רוצה לא לדור עמו ולא לקבל ג"פ [=גט פיטורין]. כבר השתדלתי בכל מיני טצדקי ובכל לשון של פיוס והיא באחת, והוא צעיר לימים ואם לא יקבל את ההיתר ישא אשה נכרית וד"ל. ומלבד זאת אין ספק שמוטב שהיא לא תהי' אשת איש. כי אם גם אין עדות כשרה לדבר אין אפוטרופוס... [=לעריות] וכדאי לעשת קץ לעסק ביש זה.

ב"ה יום י"א לחודש ניסן תרצ"ב

לכ' ידי"נ הרב הגאון המפורסם החכם הכולל מו"ה יהודה ליב ד"ר פרופ' לנדא שליט"א הרב הראשי האבד"ק יאהניסבורג והמדינה יצ"ו

שלו' וברכה באה"ה.

הגיעני מכתב כת"ר הנכבד ע"ד ההיתר של מר למר... שאשתו... נפרדה ממנו, ע"פ ערכאות והיא אינה רוצה לא לדור עמו, ולא לקבל ג"פ.

הנה החלטנו שלסדר לה גט פה ע"י שליח קבלה הוא מהנמנע, מאחר שאין הדבר ברור אם היא אסורה לו כמ"ש כת"ה.

וגם באסורה הדבר קשה, לדמות למומרת כמבואר בפוסקים באה"ע סי' ק"מ. וגם במומרת גופא לא שייך זה כ"א בסתם, אמרי' דזכין לה ולא כשהיא אומרת מפורש שאינה רוצה בגט. אמנם אפשר שכת"ר ובית דינו ישלחו לה הזמנה, שתדון לפניהם בזה, אם לדור עם בעלה, או להפרד בג"פ, ואם תסרב ולא תרצה גם באחד משני הדרכים יטיב כת"ר לשלוח לנו מעשה ב"ד חתום כדת בח"י [=בחתימת ידו], בדרישה לתקן את ההיתר ע"פ ק"ר [=ק' רבנים] אחר שהגט יהיה כבר מסודר ע"י הבד"צ של כת"ר כדת, ויהי' מוכן ג"כ שליח להולכה ליתן לה את הגט בכל עת אשר תרצה לקבל אותו. וגם ישליש בטחונות אצל כת"ר שכל מה שיתחייב לשלם לה על כל תביעותיה מעניני הכתובה והחיובים השייכים לה ע"פ דין תורה ישלם, בכל עת אשר תרצה לעמוד עמו

לד"ת, אצל בד"צ. ובההתראה יהי' גם כן מפורש שאם לא תתרצה לזה, יותן היתר להבעל ע"פ מ"ר [=מאה רבנים] לישא אשה אחרת בחו"ק [בחופה וקידושין] כדת מו"י [משה וישראל] ואז נוכל לסדר פה את סדרי ההיתר ולשלוח לכתר"ה, בעה"י.

והנני בזה חותם בברכה נאמנה ברכת החג הק' הבע"ל [הבאה עלינו לטובה ל]שמחתו ויתרון הכשרו, כנה"ר ונפש ידי"ע המצפה לגאולה וישועה קרובה מֵהַר הקודש מירושלים. הק' אברהם יצחק ה"ק

להלן מ"תחומין" כרך ב' עמ' 239-241 דברי הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

דברי פתיחה של הרב בישיבה לפני לימוד מסכת יבמות

סדר חוסן - הבית שנהרס כבסיס לבית חדש

דברי פתיחה למסכת יבמות, שאמר בישיבת מרכז, בתחילת שנת הלימודים (נרשמו ע"י הרב משה צבי נריה הכותב: עיקרי רעיונותיו המופלאים של מרן הרב זצ"ל. נמצאו רשומים אצלי בפנקס קטן בראשי-פרקים. ודומה שנאמרו בישיבה בראשית חורף תרצ"ד. עתה הרשיתי לעצמי לעשות אזנים לתורתו של מאור-עינינו, ונסחתי את הדברים בהרחבה, תוך נאמנות מלאה לעיקריהם).

א. המסכת הראשונה של סדר נשים לפי הגאונים, היא מסכת קידושין, ואילו למי חכמי המערב היא יבמות. ההגיון הרגיל הוא לצד הראשונים, אולם בעיון פנימי יותר נבין את דעת האחרונים.

סדר נשים נקרא חוסן (עי' שבת לא, א: "והיה אמונת עתיך חוסן - חוסן זה סדר נשים"). חוסן משמעותו דבר קיים, וביתר דיוק: דבר מקיים. חז"ל אומרים במסכת עבורה זרה (ה, א), בואו ונחזיק טובה לאבותינו שאלמלא לא חטאו, לא באנו לעולם. חולשת הגוף וזמן קיומו המוגבל מחייבים לדאוג לחסינות מין-האדם, לרציפותו, וזוהי החסינות הטבעית של סדר נשים, של בנין המשפחה.

אולם החוסן שמעניקה התורה הוא למעלה מן הגבורה הטבעית, החסינות התורתית גבוהה היא מהחסינות הגופנית הרגילה - "אור תורה מחיה" (כתובות קיא, ב), ולא רק מחסן, ולא עוד אלא שחיים אלה של תורה אינם חיים רגילים, אלא נצחיים הם, בין מצד הנשמה הרוחנית ובין מצד הגוף החמרי. ועל כן הם פועלים גם במצב של הריסה, גם כשנתערער הבנין הטבעי ונהרסה המשפחה.

"ולא ימחה שמו מישראל"

וזהו יסוד מצוות יבום וחליצה, והענפים המסתעפים בפרטיהן - "יקום על שם אחיו המת, ולא ימחה שמו מישראל" (דברים כה, ו). מפורשת ומודגשת כאן המגמה של המצוה- הקימה והקיום, שמירת השם, שישאר, שימשך, שתהיה המשפחה חסינה.

[וכך כתב הרמב"ן בראשית, לח, ח: "הענין סוד גדול מסודות התורה בתולדות האדם, וניכר הוא לעיני רואים אשר נתן להם ד' עינים לראות ואזנים לשמוע - - - וחכמי ישראל הקדמונים, מדעתם הענין הנכבד הזה - קראו אותו גאולה".

ובספר החינוך מצוה תקצ"ח: "משרשי המצוה, לפי שהאשה אחרי שנשאת לאיש, הרי היא כאחד מאבריו - - - והאיש הזה שמת בלא בנים - - - אין זכר לו בעולם הגופני, זולתי זאת האשה, שהיא עצם מעצמו ובשר מבשרו, היה מחסדי הא-ל עליו, להקים לו זרע ממנה, על ידי אחיו שהוא גם כן כחצי-בשרו, כדי שיהיה אותו הזרע ממלא מקומו, ועובד בוראו תחתיו, ויזכה על ידו בעולם הנשמות, - - - ויש במצוה הזאת עיקר גדול וטעם נכון אמיתי אצל המקובלים".

ושנינו בזוהר וישב דף קפז, ב: "תא חזי: קודשא בריך הוא נטע אילנין בהאי עלמא, אי אצלחו - יאות, לא אצלחו - אעקר לון ושתל לון, אפילו כמה זימנין, ובגין כך כל אורחו דקוב"ה כלהו לטב ולאתקנא עלמא". ועי' אברבנאל פ' תצא ד"ה אמנם טעם היבום וסודו וכו'].

*

גדולה ורחבה היא מסכת יבמות - ואשרי מי שיכול לקנות ידיעותיה על כל מעמקיה. במסכת זו מתגלה, שהקב"ה נתן כח ממקורה של תורה, לבנות מה שהוא הרוס ולהשיב מה שנאבד, וגילוי זה מופיע בין בעולם הרוחני ובין בעולם הממשי- המעשי.

מהלך הדבר הוא בצורה של בנין, סתירה ובנין. וכדרך שמצאנו בבריאת העולם "בונה עולמות ומחריבן" (בראשית-רבה פרשה ט, א) - שמתוך הריסת כל העולמות הקודמים נבנה עולמנו זה, עולם אשר שם קץ לתוהו ובוהו, והכניס סדר של חוסן בכל סדרי המציאות (ראה עולת ראיה, ח"ב, עמ' י"ט ד"ה קול ד' על המים), כך גם כאן - הבית שנהרס הוא המשמש בסיס לבית חדש בישראל, השומר על הבית הקודם, על שמו ועל זכרו.

ב. האור הנעלם יחזור ויאיר

גם הבנין הפנימי-הנשמתי שלנו הולך בדרך זו. ויש שם דברים שהם למעלה משכלנו, שקדמו

להיוולדנו, שהתרחשו בימי התרקמותנו. וכך גילה לנו ר' שמלאי בברייתא במסכת נידה (ל, ב), כי אור גדול מאיר על האדם בירחי לידה - "נר דלוק על ראשו, ומלמדין אותו כל התורה כולה", והנה דוקא בהולדו יורד האדם מאותה מדרגה גבוהה, משכחין אותו תורתו וממילא נעלם האור שבנר הדולק על ראשו. והדבר הזה נעשה על מנת שישוב האדם ויבנה את עצמו מכח רצונו, מכח בחירתו החפשית, ועל ידי פעולותיו הוא. ונראה שעל זה אנו באים ומתפללים "ותן חלקנו בתורתך" - החלק שכבר היה לנו, שכבר זכינו פעם לאורו. ומשנזכה "להבין ולהשכיל, לשמוע וללמוד", לחזור ולזכור תורה שלמדנו, יחזור האור הנעלם, האור הגנוז, להאיר על ראשינו, "והאר עינינו בתורתך", ועל פיו נכוון דרכנו - "נר לרגלי דברך ואור לנתיבתי" (תהלים קיט, קה).

סותר על מנת לבנות במקומו

ויש למהלך הזה יסוד בהלכה אחרת: במלאכות שבת. גם מלאכת סותר נכללת בין אבות-המלאכות. (שבת עג, א), ברם הדבר מותנה בסותר על מנת לבנות, שאם לא כן אין זה אלא קלקול, ואין כאן מלאכת מחשבת. ולא עוד אלא שהוסיפו בתנאי זה ואמרו, שהוא דוקא "על מנת לבנות במקומו" (שבת לא, ב; רמב"ם פ"א מהלכות שבת הל' יח), שאז התיקון הוא שלם [ועי' מה שכתב בזה אחד מיוחד מראשוני ישיבת מרכז הרב, הגר"ש אליעזרי שליט"א בספרו הבהיר "מלאכת שמואל" - ת"א תשכ"ב - סי' כז].

והנה בה בשעה שבקורע על מנת לתפור ובמוחק על מנת לכתוב, מוסבר החיוב (גם אליבא דר' שמעון הפוטר במלאכה שאינה צריכה לגופה) בסיבה "שהקלקול גורם תיקון יותר טוב לבסוף" (תוספות שבת קו, א, ד"ה חוץ וכו'), הרי בסותר על מנת לבנות אין אנו תובעים כלל "תיקון יותר טוב", וכותבים התוספות (שבת לא,ב, ד"ה וסותר) שממלאכת המשכן למדנו, שגם אם אינו "מתקן בסתירה זו יותר משלא היה בנוי שם מעולם", נחשב הדבר למלאכת מחשבת, ולכולי עלמא חייב הוא עליה, והיינו מפני שגם המשך בנין חשוב הוא מאד, ובכל התנאים ובכל המצבים הננו מעריכים ישובו של עולם וקיומו של עולם.

והואיל ושבת היא זכר למעשה בראשית, הרי כיון שמעשה הבריאה, מלאכתו של הקב"ה, אף היא נעשתה בדרך של סותר על מנת לבנות, לפיכך נקבע שמלאכה זו אף היא מלאכת מחשבת היא, ומחשבת הבנין שלאחר-כך מהווה יסוד חיובי במעשה הסתירה של עכשיו, היינו: התיקון שבמחשבת הבנין מעלה את הקלקול שבמעשה הסתירה לדרגא של מלאכת מחשבת.

*

יסוד מצות יבום - זהו כאמור בנין העולם ההרוס - "ולא ימחה שמו מישראל" - והנה מתברר שרעיון זה מקיף את החיים כולם, הוא הונח במהלך בריאת העולם ונקבע בהולדת האדם ועל יסוד קדום זה נבנתה מסכת יבמות - יסוד עיוני-פנימי שהוא קודם למסכת קידושין - ומעינות מעינות נמשכים מיסוד ושורש זה, מסתעפים ומתרחבים, משקים ומרוים, הואיל והם נובעים ממעמקי כבשונו של עולם, מסתרי רזי ההויה.

להלן מתחומין, כרך ו' עמ' 88-77

מתוך דברי הפתיחה למס' גיטין - קיץ תרצ"ג

(נרשם בשעתו בראשי פרקים בידי הרב משה צבי נריה זצ"ל)

הלכה ברורה היא בגיטין: "וכתב לה - לשמה", כיוצא בזה אנו מוצאים דין "לשמה" גם בקדשים, ולכאורה אין קשר בין שני אלה, אולם לאחר העיון מתברר ששני דיני "לשמה" אלה קשורים הם בנושא של קדושה שהוא המשותף להם, אלא שהמהלך שבהם הוא הפוך, הלשמה בקדשים בא להחיל קדושה ואילו הלשמה בגיטין בא להפקיע קדושה[2].

בדברים השונים שאנו עושים אותם על פי הדרכתה של תורה, ישנם שני צדדים - הצד המעשי והצד העֶרכי, הצד המעשי הוא הנראה לעין ואילו הצד הערכי הוא סְגולי - פנימי, והוא תלוי בכוונת הלב.

בקידושין - הצד המעשי הוא הקנין הממשי, "האשה נקנית" לבעלה. ואילו הצד העֶרכי הסגולי הוא ענין הקדושה, קדושת הנישואין - "האיש מקדש". ושני אלה מתאחדים - הצד המעשי מתעלה לדרגת קדושה ע"י הצד הסגולי.

וכן הדבר בגירושין - יש ודאי חלק במעשה הגירושין המכוון יותר לביטולו של הצד הקנייני, ויש מה שמכוון יותר לצד העֶרכי - הסְגולי של הפקעת קדושת הנישואין. וברור לנו שההלכה של "וכתב לה - לשמה" שייכת לצד העֶרכי - הסְגולי של מעשה הגירושין.

---

2. הערות רושם הדברים: וכשם שחידוש-קדושה טעון "לשמה" כך גם הפקעת-קדושה טעונה "לשמה", ואולי ניתן לומר דמהאי טעמא גם מגילת סוטה צריכה כתיבה לשמה (סוטה כ', ב), ולמאן דאמר שם שמותר למחוק לה מן התורה (ועיי"ש בתד"ה אבל), אפשר דס"ל דכל שנכתבה המגילה בקדושה, ואפילו לשם קדושת ס"ת, כבר ראויה היא מגילה זו להפקעת הקדושה.

ויש להעיר שמצינו גם גדר לשמה שאין בו צד - קדושה אלא צד חובת - מצוה וכגון טויית ציצית לשמה "גדילים תעשה לך לשם חובך" (סוכה ט', א), ובהמשך לדעת בית שמאי דסוכה לשמה בעינן (שם), באה גם דעת ר' אליעזר דשמותי הוא "עשה סוכה הראויה לשבעה" (סוכה כז, ב).

ובגדר לשמה במצה, נראה לכאורה שהעיקר שבזה הוא לצורך השמירה - "ושמרתם את המצות" - שמירה מחימוץ, אולם מסוגיית הגמ' בפסחים לח, ב, נראה להיפך שהשמירה חייבת להיות "לשם מצה של מצוה", וביחוד לדעת רב יוסף דס"ל דבעינן שמירה "לשום מצה (הנאכלת) כל שבעה" (לשון רש"י שם ד"ה דאינה). ועי' מה שכתב הגאון הנצי"ב ז"ל בהעמק שאלה סי' עו אות ג'.

והנה בדרך כלל, עניינה של עדות הוא לאשר את הצד המעשי, את העובדא הממשית אשר עיניהם ראו, ובנידון דידן - בקידושין או בגירושין - העדים מעידים שהמעשה נעשה (וכמובן עליהם להעיד שכל מה שנעשה - נעשה כהלכה), ואילו מה ששייך לצד הסגולי של המעשה, זה אינו נכנס לתחומם של העדים.

ולפי זה יש מקום לומר, שבעצם עדותם של עדים גם בקידושין וגם בגירושין, עיקרה מתייחסת לצד הקנין שבהם שהוא הצד המעשי, ואילו הענין הסגולי הוא בא ממילא, מתוך עדותם, מבלי שיהיה להם חלק בו.

אולם באמת, גם אם בקידושין יכולים אנו לומר כך, בגירושין אפשר שהדבר תלוי בפלוגתא של תנאים - והיא הפלוגתא של ר' מאיר ור' אלעזר במקום של העדים במעשה הגירושין, שר' מאיר סובר "עדי חתימה כרתי" ואילו ר' אלעזר סובר "עדי מסירה כרתי".

והיינו שדעת ר"א היא דעדות גיטין אינה שונה מכל עדות בעלמא, שהעדים דבר אין להם עם כתיבת הגט ועם הצד הערכי - סגולי שבגירושין, שזה עניינו של הבעל לקיים "וכתב לה לשמה", ויש להניח "דמסתמא בהכשר נעשה" (כלשון התוס' ד' א: ד"ה דקיימא לו), והם רק מעידים על הצד המעשי שבגירושין על נתינת הגט - וזהו "עדי מסירה כרתי".

לא כן ר' מאיר, הואיל וכתיבה שאין בה חתימה לאו כלום היא, "ועיקר שטר הוא חתימתו" (כלשון רש"י ג', ב), הרי כתיבת הטופס אינה אלא חלק מן הצד המעשי, ואפילו חובת לשמה אין בה, ועיקר דין לשמה הוא בחתימת העדים "דכיון שהם הכורתים בעינן שיחתמו לשמה" (לשון הר"ן, גיטין פ"ו), והרי זה אפוא חידוש שהעדים כאן אינם רק משקיפים מן הצד על המעשה הנעשה, אלא שיש להם גם חלק במהותו הפנימית בצד הערכי - הסגולי שבו - "עדי חתימה כרתי".

** ואם תאמר: לפי הסברה הזאת, מאי טעמא "מודה ר' אלעזר במזויף מתוכו", היינו שאם חתמו העדים שלא לשמה, שהוא פסול, ומה איכפת לן שחתימה זו שהיא בעצם מיותרת, היתה שלא לשמה? שאלה זו כבר עמד עליה הר"י בתוס' ד"ה מודה (גיטין ד', א), ואף הוא תירץ שבאמת אין כאן שום פסול מדאורייתא, אלא גזירת חכמים היא "דאם אין עושין חתימה לשמה, פן לא יכתבו גם הכתיבה לשמה".

להלן מתחומין, כרך ז'

פתיחות למסכתות בבא קמא וסנהדרין[1]

ראשי פרקים

א. ישועות זה סדר נזיקין

1. תלמוד תורה מונע היזקים

2. השפעת האדם על נזקי שורו

ב. ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם

1. משפטים לישראל ודינים לבני נח

2. חכמת התורה עם התבונה האנושית

3. שני ספרי תורה למלך

4. המשפט העליון

* * *

א. ישועות זה סדר נזיקין[2]

1. תלמוד תורה מונע היזקים

"ישועות - זה סדר נזיקין" (שבת לא,א) - סדר משנה זה עניינו הוא יחסי הבריות, וחובת השמירה הנחוצה שלא לגרום נזק למישהו ולמשהו, וכמו שכתבו התוס' בבבא-קמא (כג,א, ד"ה וליחייב): "דיותר יש לאדם ליזהר עצמו שלא יזיק אחרים משלא יוזק", ומתוך כך הלימוד בסדר זה הוא המביא ישועה לעולם.

הלימוד והעיון כאן הוא ודאי "תלמוד המביא לידי מעשה". הוא מביא למעשי ישועה יום יומיים, בהקדמת דרגות שונות של שמירה לסוגים שונים של נזקים אפשריים. וכיוצא בזה - קביעת דרגות השמירה וחובותיהם מונעות מריבות בין אדם לחבירו, הואיל ותלמודם מחדיר בהם מראש את זכויותיהם וחובותיהם, וכך מתרבה השלום בעולם.

2. השפעת האדם על נזקי שורו

חטא האדם הוא שגרם רעה והשחתה, וכלשון הרמב"ן (ויקרא כו,ו): "כי לא היה הטרף בחיות הרעות, רק מפני חטאו של אדם... מפני החטא הממית". נשמתו של אדם הראשון קשורה היא

---

1. נרשמו בשעתם בראשי פרקים ע"י הרב משה צבי נריה זצ"ל. מתפרסמים פה בהמשך לפתיחות על מסכת יבמות (ראה תחומין ב עמ' 239) ועל מסכת גיטין (ראה תחומין ו עמ' 77). ההערות הן משל רושם הדברים, הרמ"צ נריה זצ"ל.

2. דברי פתיחה למסכת בבא קמא, חורף תרצ"ב.

עם כל החיות והיצורים - "תוצא הארץ נפש-זו רוחו של אדם הראשון" (בראשית רבה פ' ח), וכשאדם עלול להזיק תכונתו מתפשטת גם על בעלי-החיים. לפיכך כשיתוקן חטאו של האדם, יתוקנו גם בעלי החיים[3].

כשיתגלה אור התורה יתבטלו הנזקין: "אם בחוקותי תלכו - שתהיו עמלים בתורה - והשבתי חיה רעה מן הארץ" (שם, ג-ו), "כי תהיה ארץ ישראל בעת קיום המצוות, כאשר היה האדם מתחילתו קודם חטאו של אדם הראשון" (רמב"ן, שם)[4].

"האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילי דנזיקין" (בבא קמא ל,ב) כל סדרי הנזקים, כל ההתעמקויות בבירורי הלכות אלו, אחריותם ותקנתם - כולם נובעים מהמקור הברוך של "אורו של משיח" שאז תתגלה הישועה הכללית, תיקונה של תורת הנזקים באדם, בחי ובכל ההויה כולה. "לא ירעו ולא ישחיתו וגו', כי מלאה הארץ דעה את ד' כמים לים מכסים" (ישעיה יא,ט).

ב. ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם[5]

זה הסדר, סדר נזיקין, נקרא בלשון תלמוד סדר ישועות, להיות כל עניניו להסיר העוול מבין בני אדם בדיני ממונות... ואמנם הקדמנו בסידורנו זאת המסכתא, סנהדרין, על שאר המסכיות שבסדר, מצד שבתחילת התביעה אדם צריך לחפש אחר דיינים שיראה תביעותיו בפניהם (רבנו מנחם המאירי ז"ל, בראש מסכת סנהדרין).

---

3 וכ"כ אדמו"ר ר' מרדכי יוסף ז"ל מאיזביצא, בספרו מי השילוח ריש פרשת משפטים: "כשקניינו של אדם מזיק - צריך לשלם, כי ההיזק נצמח יען כי אין נפשו מזוככה, לכן יוכלו קנייניו להזיק או לגזול. כי אם לב האדם מזוכך - אין קנייניו יכולים להזיק לחבירו".

וראוי להעיר כי דעת אחרת בזה לרבינו מהר"ל מפראג ז"ל, ומבאר תורתו דלה דלה לנו הסברה שונה לחיובי נזקי ממונו של אדם, וזה לשונו: "דבר זה שישמור בהמתו שלא תזיק לאחר - הוא דבר חידוש בתורה, כי לפי הדעת והסברא על הניזק לשמור עצמו מן ההיזק". לדעתו נתחדש הדבר בגלל יחודם ואיחודם של ישראל: "והתורה חייבה לשלם למי שיש לו עמו חיבור וריעות, כי מאחר שיש לו עמו ריעות, אין ראוי שיבוא היזק מזה לזה אף על ידי ממונו, שדבר זה [ההיזק] היפך הריעות והחיבור. ולפיכך אמרה תורה (שמות כא, לה) וכי יגוף שור איש את שור רעהו, כי לשון ריעות מלשון התחברות... ומפני שיש להם חיבור ביחד לא יבוא היזק מזה לזה, ולפיכך ישלם ההיזק שעשה לו ממונו (באר הגולה, הבאר השביעי).

4. ועל כן כשאנו מגיעים לעבירות שבין אדם לחבירו, קובע הרב כי "דרך התשובה היותר מקורית וטובה, הנובעת מאור התורה בעולם, היא השינון בחלק דיני ממונות וכל המשפטים שבין אדם לחבירו, הכלולים אצלנו בלימוד חושן משפט, בכל הבקיאות הגירסאית היותר בהירה, וכל החריפות הישרה והרחבה היותר אפשרית. היא מתקנת את כל מכשולי הלב שבחיים, ומעמידה את הצדק האלקי על בסיסו הנאמן. היא נוטלת את מחץ הספק והנבוכה מתוך הנשמה, על ידי מה שמאירה היא באורה הבהיר את דרך החיים המעשיים" (אורות התשובה יג,ה, וראה המשך הדברים בתוספת שבמהדורת ישיבת אור עציון, ירושלים תש"ל).

5. דברי פתיחה למסכת סנהדרין, קיץ תרצ"ד.

1. משפטים לישראל ודינים לבני נח

סנהדרין הם הכח המשפטי המרכזי בישראל - "ולא תעלה במעלות על מזבחי" וסמוך לו "ואלה המשפטים" - מכאן שהסנהדרין יושבים אצל המזבח (ירושלמי מכות פ"ב ה"ו, וכעין זה במכילתא). המשפט בישראל יש לו יסוד ושורש אלקי - "כי המשפט לאלקים הוא" (דברים א,יז), ומכח ההשראה האלוקית מגיעים דייני ישראל למשפטי אמת, "אלקים נצב בעדת אל" (תהלים פב,א. וראה דברי הימים ב, יט,ו').

המשפט לפי עצם מהותו הרי הוא עניינו של העולם כולו, ונצטוינו "הוי מתפלל בשלומה של מלכות" (אבות ג,ב), שהיא המשליטה חק ומשפט במדינה - "מלך במשפט יעמיד ארץ" (משלי כט,ד) - והדברים אמורים גם במלכויות אומות העולם, שהרי גם בני נח נצטוו על הדינין (סנהדרין נו), וכשם שישראל מצווין להושיב בתי-דין, כך גם בני-נח מצווין להושיב בתי-דין. אולם עיקר ההבדל הוא שבני נח מצווין רק על עצם מציאותם של שופטים, ואילו איך ידונו זה מסור לאומד הדעת שלהם (עי' שו"ת הרמ"א סי' י'). לא כן בישראל - להם נמסרו גם פרטי הדינים.

"לא עשה כן לכל גוי, ומשפטים בל ידעום" (תהילים קמז,כ) - כללו של המשפט נמצא גם באומות העולם, אולם פרטי הדינים, פרטם של המשפטים זה נמסר רק לישראל[6].

"כל הנחלים הולכים אל הים וגו', אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת" (קהלת א,ז) - בחינת ים מסמלת את ההקפה הכללית, שכל הדברים המסתעפים, מקצועות התורה המתפלגים, חוזרים אל מקורם ויונקים ממקורם[7]. ולישראל נתגלה לא רק הים, אלא גם הנחלים ההולכים אליו, והשבים ללכת ממנו.

2. חכמת התורה עם התבונה האנושית

"הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות" (בבא בתרא קעה,ב) - במקצוע זה של התורה ישנה הרכבה של חכמת התורה יחד עם התבונה האנושית, צירוף של דעת עילאה ודעת תתאה. ועל פי זה העלו לנו חז"ל את פסיקת דייני ישראל לדרגה גבוהה ביותר, ואמרו: "כל דיין שדן דין אמת לאמיתו, מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף לקב"ה במעשה בראשית" (שבת י,א), ו"משרה שכינה בישראל" (סנהדרין ז,א).

סידור ענייני הממונות באמצעות המשפט, על ידי דעה תתאה, זהו רק אמצעי לתיקון החברה

---

6. שנינו "ואלא המשפטים אשר תשים לפניהם - ולא לפני עכו"ם" (גיטין פח,א), ומוסיף לפרש במדרש תנחומא, פרשת שופטים: "שנאמר לא עשה כן לכל גוי וגו'. והלא אומות-העולם נצטוו על הדינין, שהיא אחת משבע מצוות שנצטוו בני-נח, ומהו משפטים בל ידעום? אלה דקדוקי הדין".

7. עי' רמב"ן דברים ל,כג.

האנושית, למניעת גזל ואונאה[8]. אולם כשמצטרפת לזה גם דעה עילאה, מביאים הדברים לידי דבקות בדרכי יושר, להתעלות רוחנית, ומאיר בתוכם האור הגנוז של ימי- בראשית[9].

3. שני ספרי תורה למלך

ממשפט המלך נשארו לנו רשמים במסכת סנהדרין. ההלכה המיוחדת למלך, שהוא צריך

---

8. וע"י מה שכתב הרב יעקב אריאל שליט"א בקובץ מתתיה - הרצליה תשל"א - במאמרו מצוות בני נח, עמ' 99: "משפט בני-נח מגן על האינטרסים של החברה האנושית, ומשום כך גבה שבוצעה לטובת החברה איננה עבירה כלל (יד רמה, בבא בתרא ט"ז), אולם בישראל אין אסור הגניבה נובע רק משקולים תועלתיים-חברתיים, אלא גם משקולים מוסריים-אישיים, מטרתו אינה רק טובת החברה אלא גם שלמותו הנפשית של היחיד ביחס לאלוקיו, ולכן גם גניבה לשם מטרה טובה אסורה כדי "שלא ירגיל עצמו בכך" (רמב"ם הלכות גניבה א,ב).
הסבר זה האחרון יאיר לנו גם ענין השעורים שאינם נוהגים בבני-נח באור אחר. בבני נח מטרת המשפט לישב סכסוכים בין אדם לחבירו, אצלו פונה המשפט לבית הדין, ולכן ניתן לסמוך על השופט שיקבע בכל מקרה ומקרה אם התנאים בהם נעברה העבירה דיים כדי לחייב את הנדון, אולם בישראל מטרת המשפט היא מוסרית והמשפט פונה אל הפרט ומנחה אותו כיצד לנהוג בחייו הפרטיים המוסריים. לכן השעורים חייבים להיות קצובים ומדודים, כדי שכל אדם פשוט יוכל להשתמש בהם מבלי שיזדקק לפירושו של שופט מוסמך (ע"פ דברי פרופ' זילברג, כך דרכו של תלמוד פרק ד' ופרק ו').

9. ועוד מדברי הרב זצ"ל בענין זה: "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם - ולא לפני עכו"ם" (גיטין פח, ב) - כי היושבים למשפט אצלם, פועלים רק על פי דעה תתאה, רק על פי התבונה האנושית, שכאמור עניינה הוא תיקון החברה, ואין הם מתעלים ויונקים מדעה עילאה, מהמאור שבתורה, המעלה את הדיינים ובעלי-הדין גם יחד לישר ולטוב הרוחניים.

(עפ"י "שמועות הראי"ה" - "ברקאי" קובץ א' עמ' 175)

"יש הבדל בין הדינים שנצטוו עליהם בני-נח לדינים ומשפטים שניתנו לישראל. נאמר "והוא ישפוט תבל בצדק" (תהלים צו, יג) ונאמר "צדקת-ה' עשה" (דברים לח, כא) - מהו ההבדל ביניהם? הצדק הרגיל אלו הם הדינים של בני-נח, שעיקרם הוא לשם תיקון העולם, לשם הסדר של החברה האנושית, ואילו הדינים המשפטים של ישראל מקורם הוא בצדקת-ה', בצדק העליון.
אולם כשם שאתערותא דלעילא זקוקה לאיתערותא דלתתא, כך הצדק העליון אינו יכול להופיע מלמעלה עד שיופיע הצדק הרגיל, הצדק של תיקון החברה מלמטה, והקב"ה אוהב את שניהם, שנאמר (תהלים יא, ז) 'כי צדיק ד' צדקות אהב'".

(שמועות הראי"ה - ירושלים תרצ"ט - עמ' קכג)

"המשפטים הם קודש קדשים בישראל, ועל כן הסמיכה - שהיא נושאת שם אלקים עליה - היא כל כך נחוצה לנו, היא כל כך אופיינית לתוכן לאומנו. הרשעה היוונית-הסורית הרגישה בחוש העור שלה את ערך הסגולה הגדולה הזאת, וגזרה על הסמיכה, ור' יהודה בן בבא מסר את נפשו עליה. ופעולת מסירת הנפש הזאת נשארה, כי העמיקה את תוכן החיים האופייניים המיוחדים של קודש ישראל לד'.
משה רבנו ע"ה, בתפסו אתו את כח המשפט, בתחלת יסודו באומה, העלה את כל ערכי המשפט עד סוף כל הדורות לאותו התכן האלקי שמשפטי ישראל באים אליו, ודרישת אלקים באה יחדו עם המשפט הישראלי. "כי יבא אלי העם לדרש אלקים, כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי בין איש ובין רעהו, והודעתי את חקי האלקים ואת תורותיו". ודרישת-אלקים של המשפט נשארה סגולה ישראלית, שהיא מתגלה באופי האלקי הכולל עולמי עד וזורח בארץ ישראל, בארץ חבל נחלתו, מקום האורה של סגולת הקדש".

(אורות, ישראל ותחייתו, פרק ג')

לכתוב לו שני ספרי תורה - "ס"ת אחת שהיא יוצאה ונכנסת עמו, ואחת שמונחת לו בבית גנזיו" (סנהדרין כא,ב) - קשורה במשפט המלוכה, ברשות המיוחדת המסורה למלך, שרשאי הוא להתקין תקנות כהוראת שעה בהנהגת המדינה.

כי הנה מצד חייו הפרטיים נצטווה המלך לנהוג בענוה - "לבלתי רום לבבו מאחיו" (דברים יז,כ. ועי' רמב"ן שם). ואילו מבחינת מעמדו הכללי - "מלך פורץ גדר לעשות לו דרך" (סנהדרין כ,ב), ורשאי הוא - ולפעמים חייב הוא - להטיל שררה ומרות על העם. אלא שגם אז עליו לשמור על חוש המדה, שלא להפעיל סמכותו יותר מן ההכרח, ולא לנצל מעמדו מעבר לתחומי הצרכים הממלכתיים. ועל כך נצטווה המלך לכתוב לו שני ספרי תורה ספר-תורה אחד בתור איש ישראל, וספר תורה שני בתור מלך בישראל - "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל".

למלכות לא נמסרה אלא מיתת סייף. הרמב"ם מזכיר עוד פרט: כידוע "הודאת בעל דין כמאה עדים" רק בדיני-ממונות ולא בדיני- נפשות. לא כן במשפט-המלך- הוא דן וממית גם עפ"י הודאת בעל דין (והראיה היא מהריגת העמלקי, עי' רמב"ם סוף פרק יח מהלכות סנהדרין).

4. המשפט העליון

המרחב המשפטי של ישראל חובק זרועות-עולם, והוא מגיע גם למקום שאין יד אדם מגעת. הוא מגיע גם לעלמא דאתי: פרק חלק במסכת סנהדרין עוסק הרבה במשפט העליון, במשפטי העולם הבא. "כי המשפט לאלקים הוא" ומכח אלקי נובעת היכולת המשפטית בישראל.

'קונטרס אחד מבויסק' - הערות קצרות על 'הירושלמי':

נדפס בקובץ 'דגל ירושלים' (ה') - בטאון 'ישיבת ירושלים לצעירים'

הפנקס בכי"ק של הרצי"ה, הלכתי באופיו, ומכיל בעיקר הערות על הירושלמי. בראש העמוד כתב: העתקי קונטרסים קטנים של כ"ק אאמו"ר שליט"א מבויסק שנכתבו בעפרון והאותיות קרובות להטשטש. (מספור ההערות לסעיפים, נעשה על ידי המלקט - מ.צ.)

א. אדם נשאל על הקדשו ואין אדם נשאל על תרומתו (ירו' דמאי פ"ז)], דלא כשי' הבבלי דמצי למתשל קודם שבא לידי כהן.

ב. ויאמר תשע עשרה, א"ר זעירא דברי חכמים וחדותם, שם. משמע שלפעמים מדברים חכמים בלשון סתום, אע"פ שאפשר לדבר בלשון גלוי, כדי ללבב הלבבות, כד' הר"מ בפיה"מ חלק.

ג. שתה משקין טמאים אסור לאכול אפי' ספק תרומה, ספק משקין טמאים - מותר לאכול אפי' תרומה ודאי, שם.

ד. כל ימינו היינו טועים בה כמקל הזה של סומא, עד שלמדנו מן חשבון גימטריא, דמאי פ"ה.

ה. שכן דרך הכהנים להיות טוחנים מדומע בבתיהם, שם. ע"כ אין ניכרת כונת הביטול, וה"נ בחטים של חמץ, כשנטחן, דרך לטחון אפי' לשם חמץ, ואין הביטול ניכר, מיהו כ"ז כשכבר נתערב.

ו. כשם שהוא מצוה לומר ע"ד שהוא נעשה כך מצוה שלא לומר על דבר שאינו נעשה, שם. ובבבלי הלשון נשמע ואינו נשמע.

ז. שהי' ר"א אומר הלעוס כבלוע, אף בשבת כן, אף בפסח כן, אף ביוה"כ כן, אף בנזיר כן, אף בנבילות כן, אף בשרצים כן, אף ברמשים כן. תרומות פ"י. ונראה שאף במצות כן לר"א.

ח. אלולי דאתון מרחמין שמועתא, ולא מתניתא היא. שם

ט. שמואל אמר: מה יעשה לי רשע זה, אין אני שותה אלא חמין. ר' ינאי הוה מידחיל מיני' סגין והוה יהיב ערסי' על ארבעה מרישין דמיאן. חד זמן פשט ידי' ואשכחי' גבי' אמר: ארימון מני', (המטה מהכלים של מים) שומר פתאים ה' (כיון שא"א

להזהר בד"א, - ד' ישמרנו), שם.

י. חד בר נש הוה סני קופר דאימה, חד זמן הוה אכל קופר, עבר חד וא"ל דאימר הוא, ואתכלעס ומית. שם. דברי חכמים מרפא להודיע כמה הדמיון פועל.

יא. בן בתו להתעגל בו ולהרחיב הסיכה על כל גופו, דלא כפי' רש"י והרמב"ם, אמנם תמוה דבירושלמי מע"ש פ"ב הלשון סך הוא כהן שמן של תרומה ומביא בן בתו ישראל למעגלו ע"ג מעיו ואינו חושש, משמע כפי' רש"י ורמב"ם.

יב. א"כ סימן אילין נשיא דאמרין לא ניעול בנינן לכנישתא, אין חמי לי' מילף מילף הוא (אם ראוי לו שיהי' ת"ח ילמד בלא השתדלותנו) לא עבדין טבאות אלא ויסרו למשפט אלהיו יורנו, חלה פ"א.

יג. בגין דנהרא מפסיק כמי שיש שם ארבעת מיל, שם פ"ב, ומזה נלמד לתפלה בצבור בהפסק נהה.

יד. בשעת המקדש שני דברים רבים על אחד ומבטלין אותו (מצה ומרור לפסח, ופסח ומרור למצה, ומצה ופסח למרור, אבל דבר אחר אין מבטל חברו), מכאן משמע דחד בתרי בטל בעי' דוקא תרי לא רבוי בעלמא, חלה פ"א.

טו. מאחר שהוא כנקוב אצל אילן - כנקוב אצל הזרעים, ערלה פ"א.

טז. צבעו בקליפי אגוז של ערלה וחזר וצבעו בקליפי אגוז של חולין, מ"ד נותן טעם לפגם מותר אוף הכא מותר ומ"ד נוטל"פ אסור א"ה אסור, ערלה פ"ג. מבואר ששייך ג"כ באיה"נ נול"פ אם פוגם הוא את ההנאה.

יז. וכמה היא חבילה כ"ד זירין, שם. ולענין קנס בבלי סוכה אין חבילה בפחות מכ"ה קנים.

יח. ולמה נקרא שמו אגורי שהוא אגור שמנו לתוכו, וכל הזיתים מאבדין שמנם, אר"ח כל הזיתם הגשמים יורדין עליהם והם פולטין את שמנם, וזה הגשמים יורדין עליו והוא אוגר את שמנו לתוכו. בכורים פ"א. עיי' רש"י בבלי ברכות ל"ט א' ד"ה אגור - בתוכו.

יט. אנא בן עזאי דהכא (ולבסוף אמר לו) אזיל בן עזאי דהכא. בכורים פ"ב.

כ. וישנו בביהכ"נ (מביאי בכורים), שם פ"ג. משמע שהולכים לדבר מצוה מותרין ללון בביהכ"נ, עיין תוספות בב"ת ג' ע"ב ד"ה ועיילי' לפורי'.

כא. אין ישיבה לפני סיני. שם.

כב. ר"ש בר וא הוה כד מסקום ושלח לי' ר' אבהו חדא אגרא ויהיב לי' מן סבתי'

בגוי', ואמר בסבתא קום אתהלך לארעא קדישא, פ"ג שם. וכה"ג בתוס' שיט' מקו' שנדפס מחדש בפ"ב דזבחים שר"א שלח לר"ת אגרות מלאות משער ראשו מרוב צער.

כג. ברכות ס"א א'. ואר"ה אמר רב לעולם יהיו דבריו של אדם מועטין לפני הקב"ה כו', בירושלמי ביכורים פ"ג ודבר שפתים אך למחסור, חנה ע"י שהרבתה בתפלה קצרה בימין של שמואל כו'. ועל שני המאמרים צ"ע מה דאי' לעיל נ"ה א' היכא עביד דמפיש ברחמי. א"ר יוסה ואפי' תאמר גבוהין עשרה (עגלות הלויים) ולא כן תני ר"נ צב כמין קמרסטא הי', אילו חור בר"ה גבוהה עשרה ורחב ד' שמא אינו אסור להשתמש מתוכו לר"ה ומר"ה לתוכו (ירו' שבת פ"א ה"א). והוא פלא, דע"כ לא פליגי אביי ורבא בבבלי בחורי ר"ה אלא בחורין שאין בהן ד' וגבוה' יו"ד, אבל בחור ד' וגבוה יו"ד פשוט נראה דרה"י הוי, והיא מחלוקת עצומה בין התלמודים.

כד. שמן מעקב את הברכה, וכ' רש"י וכן לענין שמעכב ברכות כל דבר הבא בקנוח סעודה שאסור (כצ"ל) לאכלו בלא ברכה עד שיסכוהו. מכאן מוכח שמי שזהיר במים אחרונים יטול ידיו גם לדברים הבאים שלא מחמת הסעודה. ולכל אין ברכה, ולאו דוקא ברהמ"ז (ס"פ אלו דברים).

כה. בב"ת צ"ז, כיון דאם הביא כשר אנן אפי' לכתחילה. א"כ צ"ע הרי קיי"ל קבל בימין ושמאל מסיי' כשרה שבת צ"ג, א"כ למה אמרי' ברכות נ"א שמאל מהו שתסייע לימין ומסיק נעביד לחומרא, והי' ראוי לומר כיון דבעבודה דמקדש כשרה בדיעבד אנן אפי' לכתחילה.

כו. הביאו עלי כפרה על שמיעטתי את הירח, הכונה שנולדו כמה רעות מקיצור יד האדם להבין שורש עבודת ד'. ע"כ נולדו מריבות ודמים רבים נשפכו, וזה בא מקטרוג הירח ומעוטה. יסוד הדבר האהבה הלאומית שהיא נולדה מכח אהבת עצמו ומעורבת בדעת האדם. ולא יוכל לשמור את הפרי בלא הקליפה. ואם יגלה לעיני כל איש ישראל תכלית כל ההנהגות וערך העמים כולם, לא יכיר ערך היתרון של עם ד' ואיך ראוי למסי"נ להיות מחזיק רק בתורת ד' ית' ע"כ נתרחקה הירח מהשמש והוקטנה. ע"כ בהתפשטות הדבר גרם הדבר מהפכות בעולם, וציור ידיעת ד' נשתבש מלב האדם עד שצריך כפרה על הרעות שהציור היותר נשגב מביא לאדם.

כז. בתוספתא ברכות פ"א אין עונים אמן אחר המברך, ר"י אומר עונה אחריו קדוש קדוש ק' וברוך כבוד ד' ממקומו. מכאן מנהג עניית הקדושה כר"י.

כח. גרסה נפשי לתאבה אל משפטך בכל עת, וע"ז אמרו חז"ל לגרוס איניש אע"ג דלא ידע מאי קאמר, והיינו גרוסות שלא נטחן יפה. מי שלומד בעיון, כשמוטרד ואינו לומד כלל מפני רגילותו ללמוד רק בעיון אין זו מדה טובה. ע"כ ראוי שילמוד אדם אע"ג שלא יוכל לעיין יפה, כדי שיוכל ללמוד תמיד גם בעת טרדתו, גרסה נפשי לתאבה מפני שאל משפטיך בכל עת, אני רוצה ללמוד בכל עת, גם בעת טרדותי, ע"כ אפי' בלא ידע מאי קאמר ילמוד.

כט. בת' רדב"ז סי' תרמ"ד נשאל ע"ד המדרש ח"א חלקו וח"א יודע עתיו ושעותיו חלקו, מאי בינייהו. ונראה דחלקו אם יש במציאות חלק בלתי מתחלק שביאר במו"נ דאם נמצא במקום גם בזמן אפשר הוא, א"כ הזמן ג"כ הולך ע"י דליגה, והנה אם אין במציאות דליגה א"כ א"א לחלק כלל זמן ולא שייך לומר חצות ויחלק ע"כ צ"ל יוצרו חלקו חוץ לטבע, ואם יש חלק בלתי מתחלק רק אין אנו מרגישים בו, א"כ אצל הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו חלקו.

ל. על דברי תשובות הרשב"א מיוחסות לרמב"ן סי' ב' שכתב דקטן מהפעוטות שנתן קרקע אין מוציאין הפירות, משום דאי בעי למיתן פירות יהיב, צ"ע דמ"מ י"ל כיון דבאו הפירות ע"י הקרקע כיון שבטלה מתנת הקרקע אין על הפירות שם מתנה כלל, והאי קטן הא נייחא ליה רק לתן הקרקע, וממילא הפירת שלו, אבל לתן הפירות לא חפץ כלל.

לא. שרשי השיטות והפלוגתות בהלכות ודעות הם או מפני סברא שלכ"א נראית באופן אחר או מפני גירסא או מפני פירוש תיבה וענין, ואח"כ הדברים מתרחבים.

לב. כשות של קטן לא טמא ולא מטמא היא משנה פ"ט דמקואות, ושי' הערוך והרמב"ם שהוא השער הדק של קטן הנופל ממנו (לפי' כ"מ), והראב"ד לא מסתבר לי' לחלק בין שער זה לכל השער, דקיי"ל בבית חבורו טמא, ע"כ פי' שהוא כמין שחין דק הנמצא על הקטן, ומסתמא מקפיד עליו, וגדול אינו מקפיד, כאן הסברא גורמת לשינוי פי' תיבה.

לג. הראב"ד דסבר בפ"ב דטו"מ בהשגות, דחסר מאבר מן המת אע"פ שי"ב כזית בשר בשר אינו מטמא כ"א במגע ומשא ולא באוהל, היינו אם נכנס רק העצם בבית או האהיל רק על העצם, והבשר מחוץ, ואינו יד ולא שומר, ומיושב קו' כ"ו.

לד. לעיל כתבתי מדברי רש"י, שמים אחרונים מעכבים ג"כ כל הברכות, ולאו דוקא ברכת המזון, אמנם דעת הרשב"א בתשובה במיוחסות סי' קנ"א מבואר דדוקא בברהמ"ז יש קפידא ולא בשאר ברכות, ונראה שכן הוא דעתו בתה"ב, וא"מ?

לה. חו"מ סי' שמ"ח אסור לגנוב ואפי' ע"מ להחזיר, פי' סמ"ע להחזיר בעין אח"כ.

מיהו בביאור הגר"א כתב מב"ק ס"ב משמע מעדשים ושעורים דהיינו להחזיר דבר אחר חילופו, וי"ל דלהחזיר בעין אע"ג דשואל של"מ גזלן מ"מ אינו אסור מה"ת, ולפ"ד הרדב"ז שכ' בתשו' דגזל דרבנן י"ל דשרי בעכו"ם י"ל דהבא תליא. מיהו גם מל' המחבר לפי' סמ"ע אינו מוכרח דהוי מה"ת, ומג"א הביא בשם מוהרי"ל שהשתמש בפסח בליל הסדר במשכונות העכו"ם י"ל דהכי ס"ל.

לו. בהג"ה סעי' ד' אימת גנב חייב בכפל ודו"ה ולא כתבן כו' ונפ"מ אם תפס, כ' סמ"ע דתלי בפלוגתא די"א דל"מ תפיסה ביותר מנזקו, דלא תקנו רבנן כ"א לצאת ידי נזקו ולא להרויח, ומ"ד מועיל תפיסה ס"ל דאינו תקנה כ"א מהת' חייב אלא שאין בידינו לכופו, והיינו אם יש חיוב קנס מצד הפעולה, ב"ד אינם נזקקים כ"א לברר ואין בירור מועיל כ"א בב"ד סמוכין או דילמא אם הי' רק בירור הי' מועיל בלא סמוכין, אלא שעיקר חיוב קנס תלוי בהרשעת ב"ד, א"כ מאי דמועיל תפיסה אינו כ"א תקנה, ודי להשלים נזקו ולא להרויח.

לז. ש"ך סק"א, בש"ס רב"ק משמע דגנב חייב לשלם מעידית כמזיק, וכה"ה לקמן סי' שפ"ה ושפ"ח. צ"ע דהביא ממרחק והלא בסימן זה בסעיף ה' מפורש וגובין מהעידית כשאר נזיקין.

לח. ובמה שכתבתי לעיל צ"ע אם יש הבדל בין נחית אדעתא דשאלה או נחית אדעתא דגזלנותא, או דגניבה לפי שעה ואח"ב להחזירה, או דלעולם כיון שמשתמש בלא דעת הבעלים היינו אדעתא דגזלנותא, זולתי כשהוא אדעתא דאגרא.

לט. לשון הש"ך ס"ק ו צ"ע, שכ' ועוד אפי' חייב מיתה מי ידין את דוד המלך במיתה, צ"ע הלא מלכי ב"ד דן ודנין אותן ופשיטא שהי' דן ד"נ ואי לאו דדנין אותו איהו הכי דיין כדאמר בגמ' דכה"ג.

מ. בתשו' בית שלמה סי' קמ"ח חיו"ד א' כ', דטביעות עינא דקלא משו"ה אין סומכין עליו לענין ממון ולענין נפשות, וכד' קצה"ח סי' פ"א סקי"ג ג"כ. לענין ממון ל"מ, משום דאינו דומה לט"ע, דמכיר זה הגוף עצמו, אבל הקול אינו זה הקול עצמו כ"א דומה לו. ונ"ל טעמא דסומכין בטב"ע דקלא באי' ולא בד"מ ונפשות, משום דטב"ע דקלא נהי דבלא כונה יכולין להכיר מ"מ כשרוצה לשנות משנה במקצת, ע"כ בד"נ וד"מ דע"פ עצמו אינו נאמן חוששין שמא שינה, מה שא"כ באי' שנאמן ג"כ ע"פ עצמו מהני ג"כ טב"ע דקלא ואין חוששין שמא שנתה במזיד להכשיל. אמנם הוא להשיטה דבדשב"ע ג"כ נאמן ע"א בל"א איסורא.

מא. מי יתנך כאח לי כו', אמצאך בחוץ אשקך גם לא יבוזו לי. אהבת השם ית' יש בה הנאת האוהב ג"כ, והאוהב האמיתי מצטער ע"ז ורוצה להראות אה"ר שאין בה

שיתוף הנאה, וכמ"כ בכלל ישראל אהבת ד' הוא מיוחד להם להועילם. אמנם אם לא היו מקבלים ביחוד תועלת פרטית והיתה העבודה רק לחפץ עליון של תקנת כלל העולם היו הכל מבינים ערך האהבה. גם בחוץ באוה"ע היו מכירים כן, אשקך מצד אהבה טבעית בלא המשכה לעצמו, גם לא יבוזו לי שהיו מכירים ערך עבודתי, אבל עכשיו אינם מכירים איך נתיחדו פרטי העבודה בשביל ישראל לבדם. ע"י בחוץ א"א לדבקה באה"ר כי המלמד תורה לנכרי עובר משום לא עשה כן לכל גוי, כי לא יוכלו להבין מושג אהבה העליונה של ישראל בבחי' התיחדם.

כתובות מ"ד אודויי אודי לי', וכ' הרא"ש דאוקי סהדי אחזקת כשרות, והיינו כרש"י דאורועי' סהדי היינו שהעדים פסולין. והנה תימה הדבר כ"ד תוס', דאיך פוסלין משום ע"א. וי"ל דג"ז חשיב חזקת כשרות, דמוחזק שיצטרך ב' עדים לפסלו והשתא יופסל ע"י ע"א בצירוף, ודומה לשבת (צד, ב) בתולש אחת משלש שערות לר"נ דחייב, דאי משתקלא אידך אזדא טומאה, ואפי' לר"ש י"ל דשבת עשי' חייב וכאן חשוב גורם, אבל גבי חזקה חשוב חזקה. וכונת רש"י י"ל דפסולין כשיצטרף ע"א לו או אם הם שותפין שוים, דפשוט דע"א אינו נאמן לפסול גברא אפי' כשמפסיד לעצמו ג"כ.

בירורים באמונה, הגות ודרשות:

דרשה לפרשת ויקהל[1] - על הכלל ועל הכרת הטוב:

נדפס בקובץ 'דגל ירושלים' (ד') - בטאון 'ישיבת ירושלים לצעירים'

כבר נתעוררו חז"ל למה נאמרה הקהלה זו בפ' (בפרשת) שבת, ודרשו[2]: עשו קהלות גדולות לדרוש בעניני שבת ודיניהם. ויתכן לומר מפני שהאדם מדיני בטבע מצד הצורך של המלאכה ומשא ומתן שכ"א (שכל אחד) צריך לזולתו ומזה תרבה הריעות ואהבת אחים, א"כ (ואם כן) ביום השבת שהעסקים בטלים, הי' (היה) עולה עה"ד (על הדעת) שאותו היום הקדוש יפעול לרעה על מצב החבר(א)[ה] האנושית כיון שיעבור השביעית מימי החיים שאנו צריכים זה לזה, ע"ז (על זה) אמרה תורה שהשבת נועד להקהל, להורות לאדם שהוא מדיני לתכלית יותר נשגב, ואם בכל ימי המעשה הוא מדיני רק לרגלי צרכיו הבהמיים, הוא מדיני ביום הש"ק (השבת קודש) לרגלי צרכיו המוסרי[ים]ם שהאהבה היא מקורם, ויותר תרבה האהבה ע"י (על ידי) קהלות ואסיפות לדברי תורה, חכמה ומוסר, אשר מגמת כל החבורה בזה היא להשכיל להיטיב, מההתחברות לרגלי העסקים אשר עיקר מגמת כל אחד היא רק להוציא תועלת לעצמו והריעות באה רק במקרה.

בזה נבין דעת חז"ל בסנהדרין: שבת וכיבוד או"א (אב ואם) אפקוד במרה (ע"ש דף נ"ו לפי מסקנת הש"ס אליבא דתנא דידן דלא כתנא דבי מנשה[3]). ולמה רק אלה היו הקדמה לתורה? ולפ"ד (ולפי דברינו) יתבאר אל נכון, כי הנה כתיב ויבואו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה כי מרים הם ופירש בזהר דקאי על מי התורה ג"כ (גם כן), ודרש כי מרים הם קאי על העם הינו שלא היה עדיין מזג העם מקובל לעומת קדושת תוה"ק (תורתנו הקדושה).

ויורהו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים דא עץ החיים, דהינו שנתן להם הכנה לקבלת התורה, שלא יהיו להם מצוות התוה"ק מרים כ"א (כי אם) מתוקים, וביאור הדבר כי הנה המצות הנימוסיות שבין אדם לחבירו ערבים הם בטבע לכל איש ישר שלא השחית נפשו, כי אלוקים עשה את האדם ישר, וכשהוא רואה איש נוקשה ורעב חפץ הוא מאוד להיטיב לו ונהנה מזה וה"ה (והוא הדין) לכל המצות השכליות שהם נאותים לטבע האדם, אבל השי"ת אשר קידשנו במצותיו ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם,

1. כנראה שהדרשה היא מלפני עלייתו של מרן הראי"ה לא"י. הדרשה נרשמה ע"פ כתי"ק של מרן הרב זצ"ל.
2. ראה ילקוט שמעוני ויקהל ת"ח.
3. ההערה נכתבה על ידי מרן הרב זצ"ל.

שבאמת תכלית כל המצות היא להיטיב לעושה אותם ולכל העולם כולו, א"כ לפי הטבע הישר של הרצון להיטיב הי' ראוי לחשוק מאוד במצות השי"ת כי בזה כלולה הטובה האמתית לכל העולם, פשיטא שלא תתנגד אהבת המצות וחפץ השי"ת לחפץ האדם להיטיב, כי ההטבה הגדולה שבאה ע"י המצות והרבות יראת ד' בעולם, היא גדולה מאוד לעין ערוך ושיעור. אבל לעומת גדולת ערכה של הטובה הזאת, האדם קצר דעת מהבין אותה, ע"כ (על כן) לא יוכל להתעורר להתחיל בעבודת ד' כ"א (כי אם) בשתי אלה: או ע"ד (על דרך) השפל-היא העבודה ע"מ (על מנת) לקבל פרס שקצת דרכה נוטה יותר לאהבת עצמו, ונוטה מהדרך המוסרי שיסודה העיקרי הוא אהבת הכלל. והב' היא ע"י התפתחות (הרגש) האדם הטבעי של הכרת טובה, כי באמת האדם בטבע נפשו הישרה מרגיש כוח מוסרי נשגב לחפוץ להכיר טובה למי שרבו עליו טובותיו, אע"פ שלא יוכל להשיב לו כגמולו, מ"מ (מכל מקום) יכבדהו ויעשה רצונו כפי האפשרי לו. א"כ כל מצות ב"נ (בני נח) אינן כ"א (כי אם) מצות של תועלת עצמי שלא יהרס שלו' חברת האדם, אבל ההערה הגדולה שראוי לאדם למלאות חשק נפשו הפנימית הצמאה להכרת טובה, בפרט למיטיב האמיתי יתברך, ע"כ (על כן) בשמחה תקבל עלי' העבודות שיסודתם השטחי היא הכרת טובה ועשיית רצונו של מקום אע"פ שסופם הנשגב הם לטובת האדם ולטובת העולם בכללו, אבל הטובה אינה מורגשת ושכל האדם חלש מהשיגה אע"פ שנדע שכ"ה (שכן הוא) ברור-זה נמסר לישראל. והנה להקדמה שראוי להכיר טובה (?) היא בתחילה לדעת כי השי"ת בורא כל- ע"כ (על כן) בא השבת, וכדי לפתח את הרגש והצורך הגדול להכיר טובה - בא כיבוד או"א. ובזה נעשו ישראל מוכנים לכסוף מאוד להכרת טובה וע"ז גדל אצלם הצימאון לזכות במצות שתכליתם יהי' לעשות רצונו של מקום כדי שיוכלו להשביע את החשק הגדול של הכרת טובה באופן שהטביע השי"ת.

נמצא שע"י שבת וכיבוד או"א, נמתקו להם מי התורה בכללה שהיו מרים להם תחילה ולא היו יכולים להכיר (?) להם נטי' טבעית. ולזה נאות ג"כ (גם כן) ענין הקהל לשבת. כי השבת היא לתכלית התחלת ההכרה שאנו חייבים בהכרת טובה, וממלא ע"י השבת תתעורר התשוקה להכרת טובה להשי"ת שהיא היסוד לחשוק בקיום כל המצות בטבע ולעשות רצונו ית' מאהבה. ע"כ עלינו להכיר טובה, כי ענין של הכרת טובה שהיא ההכרה המעולה המביאה לרצון השי"ת, הנה הקרוב לזה היא האהבה הציבורית שהאדם באשר הוא מדיני, הוא מקבל רב טובה מכלל האנוש(י) וביותר מהציבור שהוא שוכן בו, ע"כ (על כן) בכל ימי המעשה שהוא טרוד בענין הכרת הציבור רק לצורך עצמו, ולהפיק תועלתו, ראוי שישים לב ביום השבת על החובה המוסרית של הכרת טובה, ע"כ אמרו חז"ל שמפקחים על צרכי ציבור בשבת[4].

ביותר צריך האדם לאהוב ולכבד את הציבור בשביל הטובות המוסריות שהיחיד מקבל מהציבור, כי ידוע מה שאמר ריב"ז לתלמידיו[5]: הלואי שיהי' מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם, כי טבע האדם להיות נוטה לדרך המוסר והיושר ע"י התערבו עם הציבור והמשכו אחריהם. ורוב הענינים של עבודות השי"ת א"א (אי אפשר) לאדם לקיימם מבלעדי הציבור והמה טובות גדולות לאין חקר ובמה יצא יד"ח (ידי חובה) המוסרית והאמתית כ"א בהיותו עסוק בצרכי ציבור כפי אשר תשיג לאל ידו להיטיב.

4. שבת ק"ג, ע"א.

5. ברכות כ"ח, ע"ב

ליקוטים מכתי"ק של הראי"ה:

נדפסו בספר 'נשמה של שבת' - לזכרו של הרב אליהו שלמה רענן זצוק"ל הוצ' שלמי אריאל, חברון, תשנ"ט

דרוש אודות מלחמת עמלק:

בספר החינוך[1] כתב שמצות מחיית עמלק מוטלת גם על כל יחיד מישראל. והדבר צ"ע דפשטות הענין נראה שהיא מצוה מוטלת על הציבור, כמו הקמת מלך ובנין בית הבחירה, שכל ישראל יחדיו מצווים בזה, אבל על יחיד ליכא חיובא כלל. ובזה ניחא דלא נצטרך לחידוש ה"מנחת חינוך" שם שכתב שמצוה זו אינה נידחת משום פקוח נפש, כיון דמצותה היא במלחמה, ומלחמה היא על פי טבע עם סכנה, ולא ציותה תורה לסמוך על הנס, שמע מינה דכן הוא הדין. והדבר יפלא להוסיף מצוות שנהיה מחויבים בהן ביהרג ואל יעבור חוץ משלשה המנויים, ובפרט במצות עשה. אמנם אם נאמר שהיא רק מצוה של כלל ישראל ניחא, דבמצוות כלליות לא שייך ענין פקוח נפש, דציבור לא מייתי.[2] ומשום הכי נמי אין שייך במלחמת מצוה הך כללא דפקוח נפש דוחה, כיון שאין המצוה כי אם על הציבור, והציבור בכללו חי הוא, ואם יהרגו מועטים לטובת הכלל, נחשב כקציצת אבר החולה לרפואת הגוף כולו, על כן לא הוצרכו למנות מצוות כלליות ביהרג וא"ל יעבור.

ובזה ניחא הך דמסר ר' יהודה בן בבא את נפשו על הסמיכה,[3] משום שהיא מצוה כללית להעמיד שופטים בישראל. ויש לומר דזהו היה גם כן עיקר טעמו של ר' עקיבא[4] ושל ר' חנינא בן תרדיון[5] שמסרו נפשם על התורה, מפני שבתורה יש כמו כן ענין חובה כללית לכל ישראל, לבד מה שיש בה חיוב על היחיד.

ולפי זה נראה שעיקר הטעם שאין במלחמה ג"כ איסור רציחה, משום שבמלחמה עוסקים בתכלית כלל האומה או כלל המין האנושי ואין משגיחים על הפרטים, כשהדבר צריך לטובת

1. מצוה תר"ד
2. הוריות ו, ב
3. סנהדרין יד, א
4. ברכות סא, ב
5. עבודה זרה יח, א

הכלל. ולפי זה בלא מלחמה כיון שגם עובדי ע"ז ג"כ אסור להוריד בידים[6] י"ל דהכי נמי גם מזרע עמלק אסור, ולא הותר כי אם הכלל בדרך מלחמה, ובודאי מה שהכלל עושה, הוא לעולם בדרך מלחמה. וי"ל דמשום הכי בשבע אומות אם היו משלימים לא היו נהרגים,[7] משום דרק בדרך מלחמה הותרה הריגתם. אמנם אחרי שילוח ההתראות כבר המצב של מלחמה מתחיל, וכיון שהותר הותה. וי"ל דהינו טעמא דהועילה השבועה בגבעונים[8] לא היה לעבור על דברי תורה, שכיון שנשבעו להם אפילו בטעות, נפסק מהם ענין מצב המלחמה, ושוב אין רשות להורגם. אלא די"ל שרצו ישראל להורגם על שהוליכו שולל, בדרך הוראת שעה, על כן הצילו אותם הנשיאים.

דרשה לפרשת שופטים (שנת תרנ"ו):

בהפטרה, "כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון כי הולך לפניכם ד' ומאסיפכם אלהי ישראל"[9]. כבר העירוני בעזה"י בדרוש לשבת הגדול[10] על דבר החפזון, שהי' יתרון ביציאת מצרים ואנו מזכירין דבר זה לזכרון, ובגאולה העתידה הוא לגריעותא, עד שמשובח הענין מצד שלא יהי' בחפזון. ומהו ענין חפזון? וביאור הדברים שחילוק יש בין גאולה העתידה להעוברות, שמצב ישראל בגאולה העתידה יהי' במדרגה יותר גבוהה.

אך פרטן של דברים יובן על פי "והי' ביום ההוא נאום ה' תקראי לי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי",[11] ודרשו ז"ל "ככלה בבית חמיה ולא ככלה בבית אביה"[12] ובארנו קצת בדרוש לשבת הגדול הנ"ל בעז"ה, ועתה נוסיף ביאור בעז"ה, כי ב' מיני קישורים הם, קישור טבעי וקישור נימוסי. הנימוס הוא רמז לכלה בבית אביה, שאינה אגודה כי אם מצד הקדושין לבדם. והטבעי בבית חמיה, שחיי המשפחה נקבעים במעמדם. אמנם כשם שחלוקין בתוכן ענינים כך הם חלוקים ג"כ בפעולותיהם. שישנם עסקים שהם באמת ללא תועלת לעניני הבית, רק למצוא חן בעיני בעלה, וזהו עיקר עסקה בהיותה בבית אביה, שאין עסקי הבית מוטלים עליה. ואח"כ בבית חמיה נעשו עסקי הבית עליה לחוב, על כן היא עסוקה בדברים של תועלת. והנה זהו ממש החילוק בין מעמדם של ישראל בירושתן בזמן הזה למעמדם לעתיד לבוא, שלעתיד לבוא יתקיים "נתתי את

6. עבודה זרה יג, ב
7. ירושלמי שביעית פ"ו ה"א
8. יהושע ט, טו
9. ישעיה נב, יב
10. נדפס במאורות הראיה, הגדה של פסח, עמ' רי
11. הושע ב, יח
12. פסחים פז, א

תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה",[13] ותהיה הדבקות בהשי"ת ובתורה הקדושה מצד טבע הנפש, לא רק מצד האמור בתורה לבד בלא השגה בעצם, כי "וכל בניך לימודי ד'".[14]

והנה יש שני דרכי האמת בתורה, כנודע מדבר הר"ן בדרשות,[15] שהאמת שעל פי שֵׂכֶל האנושי היא ג"כ אמת והשי"ת מסכים על זה. מכל מקום יוכל להיות הדבר בחילוף האמת.[16] וכל זה שייך רק כל זמן שעוד לא באו ישראל עד רוממות מעלת השלֵמות, ע"כ הם מוכרחים להתנהג על פי הַשֵּׂכֶל הקצר, והשי"ת בחסדו מקבל לטוב, "ודילוגו עלי אהבה".[17] אבל באמת כל התיקונים שראויים לבא מצד קיום התורה הלא ראויים הם מצד עצמם לבוא רק על פי האמת האמיתית, אלא שהשי"ת מתקן בחסדו שיהיה התכלית הטובה ג"כ נמשכת אפילו אם לא כיונו את האמת לגמרי כי אם לפי ערכנו, כענין "קָרֵב צדק מאליך",[18] שכתבו המקובלים שהשי"ת מתקן מה שחסר ע"י מעשה בני אדם.

ופירשו בזה דברי חז"ל "כל דיין שדן דין אמת לאמתו כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית",[19] הכונה היא [כי] שותף אינו דומה לשליח ופועל. הפועל כל זמן שהוא משלים את פעולתו ע"פ התנאי, ואם אפילו יהיה התנאי שמקיים על פי שכלו מפסיד העסק, מכל מקום כיון שבעל-הבית נתחייב על פי שכלו, הר שכרו מְשֻׁלָּם ראוי לו שיקבל. אבל השותף שאינו מקבל שכר מצד עצמו, כי אם מה שהעסק מרויח ממילא שייך לו, אם כן אם העסק לא עשה פרי אין לו חלק בשכר. וכמו כן בענין עבודת השי"ת. אם היה השכר בא בתורת שכיר שבא על שכרו, ולא בטבע מצד תיקוני המצוה, היה ודאי שורת הדין לקבל כל השכר מְשֻׁלָּם, כיון שעשה הכל כראוי על פי שכלו. אבל כיון שהתיקונים באים ממילא א"כ מנין לו שכר? כיון שלא פעל באמת כפי התיקונים. אבל הקב"ה בחסדו מנהיג בטובו שכיון שהוא עושה על פי התורה שבשכלו, הוא מתקן הקדושה ונחשב כאילו תיקן הוא בפעולתו. וזהו החסד "שאתה תשלם לאיש כמעשהו".[20] כי אמר תחילה "אחת דִּבֶּר אלהים", פירושו מצוה ועבודה, "שתים זו שמעתי",[21] שתי פעולות, קבלת שכר מצד פועל, וקבלת שכר מצד עצם השבח שמשביח ומתקן. ואמר "כי עז לאלהים",[22] פירושו השי"ת

13. ירמיה לא, לב
14. ישעיה נד, יג
15. דרוש י"א
16. כלומר שֵׂכֶל מוטעה
17. מדרש שיר השירים רבה ב, טו
18. תחינה הנאמרת אחרי נפילת אפים שחרית, לפי מנהג עדות המזרח
19. שבת י, א
20. תהלים סב, יג
21. תהלים סב, יב
22. תהלים סב, יב

מתקן התיקונים מצד עצמו ע"י זכות המצוות שעושה לפי שִׂכְלוֹ, "ולך ה' חסד" בזה,שמכל מקום משלם כמעשהו בעצמו, כאילו פָּעֲלוֹ הם. על כן אמר שאע"פ שרק לאמתו של דין דן,[23] מכל מקום כאילו נעשה שותף, ומקבל שכר על התיקונים כמו שותף, לא רק כדין פועל לבדו.

והנה כל זמן שלא נגמרה הקדושה לדעת אמתה של תורה, צריך להתנהג בזה האופן. וכל זמן שלא יקנו ישראל המעלה שתהיה הקדושה נקבעת בהם בטבע, יהיה הַשֵּׂכֶל מפוקפק ויש לו מונעים. אבל לעתיד לבוא כשיהיה הַשֵּׂכֶל בשלֵמות יהיו המעשים על פי אמתה של תורה, א"כ יהיה התיקון של המצוות מצד עצמן, לא מצד מציאת חן לבד. על כן "תקראי לי אישי", ככלה בבית חמיה שעושָׂה עניני תועלת, והברית תהיה טבעית, שזה תלוי בזה, כשתקבע הקדושה בטבע הנפשות אזי יהיה הַשֵּׂכֶל משכיל העניינים לאמתם, ויעשו המעשים לענין תועלת ולא רק בגדר "ודגלו", "אל תקרי ודגלו אלא ודילוגו".[24]

והנה כשמגיעים למעלה גדולה כזאת שהיא מדרגת הקדושה, נעשים כל עניני עולם הזה תכליות מצד עצמם, וזה יהיה לעתיד לבוא. על כן הייעודים הם גדולים ומופלאים בעניני עולם הזה. ע"כ כשחזקיה לא אמר שירה על מפלתו של סנחריב לא נעשה משיח,[25] מפני שצריך להוקיר מאד טובה גשמית של ישראל, וזהו "מכנף הארץ",[26] דפרחא לעילא אפילו ענין ארצי, "זמירות שמענו", והם "צבי"[27] ותפארת לכל צדיק שמבטל ענינים ארציים, מכל מקום "גנאי הוא לחזקיה וסייעתו שלא אמרו שירה".[28] מפני שהעומד במעלת משיח צריך להדריך את עצמו ואת העם לקדושה שהכל הוא תכלית.

וזה שאמר הכתוב "למרבה המשרה ולשלום אין קץ על כסא דוד ועל ממלכתו וגו' קנאת ד' צבאות תעשה זאת".[29] "דבר שלח אדנ-י ביעקב ונפל בישראל",[30] ודרש חז"ל ""דבר שלח ד' ביעקב', זה גיד הנשה, 'ונפל בישראל', שפשט איסורו בכל ישראל"[31], וראוי להבין מאי שייכי דהאי להאי? ויובן על פי מה שאמרו בענין יעקב ומלחמתו דדרשו חז"ל[32] ""וַיִּוָּתֵר יעקב לבדו'[33]

23. שבת י, א
24. מדרש שיר השירים רבה ב, טו
25. סנהדרין צד, א
26. ישעיה כד, טז; סנהדרין צד, א
27. ישעיה כד, טז
28. סנהדרין צד, א
29. ישעיה ט, ו
30. ישעיה ט, ז
31. חולין צא, א
32. בראשית רבה עז, א
33. בראשית לב, כה

כמו שכתוב 'ונשגב ד' לבדו'".[34] והענין הוא שהחילוק שבין "יעקב" ו"ישראל" הוא כי "יעקב" הוא במדרגת עקב והתחלת הקדושה שלא יצאה לפעל הגמור, ע"כ צריך להרחיק עניני עולם הזה, והיה "יושב אוהלים"[35] ויזד נזיד עדשים[36] להורות על פרישה ממותרות וחיי צער. אך אח"כ כשבא למדרגת "ישראל" זהו ענין הקדושה, שכל מה שמוסיף יתרון בעולם הזה, הוא מתעלה והעולם מתעלה על ידו.[37] וזהו שהיה שרו של עשיו מתאבק כנגד יעקב,[38] וההתאבקות היא שקשה לשמור עצמו באמצע הדרך כל זמן שאינו במעלה היותר שלֵמה. שריבוי העסק בעניני העולם לחטא יחשב, והמניעה ג"כ חטאת היא. על כן היה מקום הניצוח בגיד הנשה, מקום הַמְיַשֵּׁר צעדי גבר שלא יטה הַצְדָה לא לימין ולא לשמאל, אשר על זה נפלאו חוקרים רבים. אך כשנתעלה אין צריך לדאוג ע"ז, כי אין חסרון בעניני עולם הזה גם כן, רק עוד יתרון נוסף על זה. וזהו שאמר "לא אשלחך כי אם ברכתני",[39] שתהיה לי תוספת ברכה מענין הרע המתהפך כולו לטוב.

על כן כאשר חזקיה לא אמר שירה על מפלתו של סנחריב, מפני שלא היה לו כל כך חשק בעניני עולם הזה, אע"פ שהיה זה גרעון בחק משיח, וזהו שאמר "קנאת ד' צבאות",[40] ו"צבאות" נקרא על שם ישראל, שצבאות כולל עליונים ותחתונים כדברי חז"ל בברכות[41] בקרא דחנה. ואמר שזה שהורה שעניני עולם הזה הם בגדר חסרון אל הכלל, אינו כן בהשלמה הגמורה,[42] שהרי "דבר שלח אדנ-י ביעקב" זה גיד הנשה, ופשט איסורו בישראל להוראה זו שיתעלו אל המעלה הגדולה שעניני עולם הזה יהיו להועיל בקדושה.

וזהו שכתוב "והיה כדכד שמשותיך",[43] שכדכד מאיר בעצמו, והשמשות הן זכוכית של חלונות שהן רק מעבר למאור. ועניני עולם הזה כשהם רק בגדר אמצעי, אינם מאירים בעצמם כי אם מעבר והכנה, אבל כשבעצמם יאירו על זה נאמר שהם עצמם יהיו כדכד.

על כן במצרים היו במדרגת טהרה ונקראו "בני ישראל", כמו "בני הנביאים",[44] שעומדים

---

34. ישעיה ב, יז
35. בראשית כה, כז
36. בראשית כה, כט
37. מסילת ישרים, פרק א
38. בראשית לב, כד
39. בראשית לב, כז
40. ישעיה לז, לב
41. לא, ב
42. כלומר כשמגיעים לשלֵמות הגמורה
43. ישעיה נד, יב
44. מלכים-ב ב, ג, כלומר מתלמדים להיות נביאים

להקרא "ישראל"[45] כשישתלמו בהשלֵמות האמיתית. ולעתיד לבוא לא יהיה צריך חפזון בעסק ההכנה, כי בעצמו יהיה קדוש, וז"ש "לא בחפזון תצאו"[46] אל התכלית. ולענין מה שתסתעף הרחבה בעניני עולם הזה מהעסק בהכנות לא ינוסו מזה, "ולא במנוסה תלכון". "כי הולך לפניכם ה'", פי' ההכנות נקראות הליכה לפני ד', שההכנה קדושה בעצמה; "ומאסיפכם", להיות כלליים, ובהכללה הכל קדוש מצד עצמו. "אלהי ישראל", ששם "ישראל" היא על השתוות[47] הקדושה ג"כ בעניני עולם הזה, כמו שכתוב "כי שרית עם אלהים ועם אנשים".[48] וקצרתי מאד.

ב.

"תנא 'לדעת כי אני ה' מקדישכם',[49] אמר לו הקב"ה למשה: 'מתנה טובה יש לי בבית גנזי, ושבת שמה וכו'. מתן שכרה לא עביד לגלויי".[50] צריך להבין, הרי גם שכר כל המצוות "עין לא ראתה"[51], כי עולם הבא לא נתנבאו עליו נביאים כדברי חז"ל[52], ולמה היה צורך להודיע מתן שכרה בעל-פה? גם איך אפשר להודיע בעל-פה שכר רוחני? וכבר כתב הרמב"ם בהלכות תשובה[53] בטעם שלא דברו הנביאים בעוה"ב, משום שאי אפשר להמשילו בדיבור.

נקדים דברי התורה דפרשת תבא. "הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם לה' אלוהיך".[54] "פתח ר' יהודה וכי אותו היום ניתנה תורה לישראל? כו' אלא ללמדך שחביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שניתנה בהר סיני".[55] ובילקוט יש "דברי תורה חביבין על ישראל כל שעה ושעה כשעה ראשונה".[56] "תדע, שהרי אדם קורא קריאת שמע שחרית וערבית, וערב אחד לא קרא, דומה לו שלא קרא קריאת שמע מעולם".[57] צריך ביאור איך "דומה"? ובוודאי לא יקופח שכר קריאת

45. ולא רק "בני"
46. ישעיה נב, יב
47. לשון לשית, לשים
48. בראשית לב, כט
49. שמות לא, יג
50. שבת י, ב
51. ישעיה סד, ג
52. ברכות לד, ב
53. פרק ח הלכה ב
54. דברים כז, ט
55. ברכות סג, ב
56. ילקוט שמעוני, משלי ה, רמז תתקל"ז
57. ברכות סג, ב

שמע שקרא בשביל זו[58] שביטל. אמנם התורה נקראת "חיינו ואורך ימינו",[59] ונראה שב' תוארים אלה המה נגד שני דברים של מעלה וקדושה שיש בתורה הקדושה. ונראה כי ברפואות הגוף ישנם מיני רפואות כאלה שמיד בלקיחתם מרגישים תועלתם, שהם מרחיבים לאדם דעתו ומשמחים לבבו ומחזקים כוחותיו. ויש מיני רפואות שהם להועיל לימים יוצרו, אין האדם מרגיש בהם תועלת, אבל מועילים הם לחזק גופו ולהאריך ימיו, כענין "חמין ושמן שסכתני אימי בילדותי".[60]

הכי נמי בתורה ומצוות, עיקר הסגולה שיש במצוות שהן מוסיפות קדושה ושלֵמות גדולה באדם, שלֵמות נפלאה שאי אפשר כלל לשערה ולדמותה. ואע"פ שאינו מרגיש בלבבו כלל שנעשה יותר קרוב אל השי"ת ע"י התורה והמצוה, ושנעשה לבבו יותר ישר ומידותיו יותר קדושות ומתוקנות, מכל מקום האור בנפש וההצלחה האמיתית ודאי דבקה בו, אע"פ שהיא נעלמה. ואפילו למאן דאמר מצוות אין צריכות כוונה[61] ולא ירגיש כלל בלבבו, מכל מקום הפעולה הקדושה עושה את שלה. זה החלק נקרא ע"י התורה שם "אורך ימינו", שהוא מוסיף אומץ ושלֵמות לעולם שהוא כולו ארוך, אע"פ שאין האדם מרגיש בלבבו כלל וכלל. אמנם המעלה שמצד זה נקראת התורה תורת חיים, "חיינו", אמרו בפילוסופיא כל חי מרגיש, וכל שההרגשה יותר גדולה החיים יתר גדולים. אם כן לענין חיות התורה הקדושה, "וחי בהם", היינו שיש סגולה בתורה ומצוותיה להכשיר לבבו של אדם להרגיש יותר נועם ד', להיות מתענג על ד' ועל טובו ושיתוסף בתוכו אהבת ד' ויראת שמים ביראת רוממתו ית' לאמיתתה, בלב נכון ורוח נדיבה, שהיא מתנה קדושה וגדולה מאד, כענין "המקדש עצמו מלמטה מקדשים אותו מלמעלה".[62] וכבר כתב ב"מסילת ישרים"[63] שהקדושה תחילתה עבודה וסופה תגמול. והיא מתן מאת ד' לחסידיו שהיא כרוכה בעקב המצוות, ומזה האדם מרגיש קרבת אלוקים ע"י כל מצוות שעושה לשם פועלן.[64] על כן נקראת התורה הקדושה "תורת חיים", שנותנת ע"י מצוותיה חיים והרגשה בלב להיות קרוב אל השי"ת בכל לב ונפש. זאת היא הסגולה השניה שמתלוה ומַשְׁלֶמֶת את יקרתם של המצוות כולם.

והנה קריאת שמע היא קבלת עול מלכות שמים. וכבר כתב החינוך[65] שע"י קבלת עול מלכות שמים באמת בכל עונת חיוב קריאת שמע נעשה לבבו שלם באהבת ד' ויראתו. ומַסְפֶּקֶת הסכמה זו עד קריאת שמע השניה שמחזרת ההתעוררות מחדש אחר שכבר נכבה ע"י משך הזמן. וכן

58. פעם אחת

59. ברכת "אהבת עולם", לפני קריאת שמע של שחרית

60. חולין כד, ב

61. שו"ע או"ח סי' ס'

62. יומא לט, א

63. תחילת פרק כ"ו

64. נדרים סב, א

65. מצוה ת"כ

הולך תמיד לחדש קבלת מלכותו ואהבתו ית' בלב עם ד', עם הגוי קדוש. וזהו מתן שכר גדול מאד, לבד השכר הנצחי לעולם הבא, כי היא באמת מעין עולם הבא, דהיינו "עולמך תראה בחייך",[66] להיות קשור אל השי"ת ואהבתו בכל עת בהרגשת הלב באהבתו ויראת כבודו ב"ה.

והנה לענין המדרגה של אורך ימים שיש בתורה אין צריך התעוררות להיות חשוב כחדשים בכל יום, שהרי התועלת נבנה ומתכונן על כל פנים. אמנם מצד ההרגשה שבלב, שצריכה להיות בחיות הלב באהבת ד' ויראתו, דבר זה צריך לחדש בכל יום, שלא יתישן אצלו הדבר ויעשה הדבר כמצות אנשים מלומדה. של זה הרבו הנביאים להוכיח, והשי"ת אמר "תחת אשר לא עבדת את ד' אלוהיך בשמחה",[67] והעבודה בשמחה צריכים לחדש בכל יום. וזו היא ברכה שכל ישראל צריכים ויכולים לזכות לה ע"י העבודה השלמה בתורה ומצוות.

והנה מחיוב קריאת שמע שהוא בכל עונה תמידית, אנו למדים עד כמה גדולה היא החובה הזאת שתהיינה המצוות עשויות על דרך החיים, דהיינו שירגיש ג"כ סגולת המצוות ביראת ד' ומדות קדושות שמתוספות על ידיהן, כיון שצותה אותנו תורה שלא יפסיק עונה מהתעוררות הלב. וזהו שאמר "היום הזה נהיית לעם"[68] שיהיו כחדשים. וז"ש "תדע שהרי אדם קורא ק"ש שחרית וערבית", כדי לחדש בלבבו אהבת ד' ויראתו, "וערב אחד אינו קורא דומה כמי שלא קרא קריאת שמע מעולם",[69] שכיון שאנו מחדש הזכירה אינו מרגיש בלבבו עוד נועם ד' ויראת ד' ואהבתו מזמנים שעברו. שמע מינה שצריך לחדש התעוררות הלב, לבד הסגולה הנפשית הצפונה במצוות.

והנה שבת קודש שנקראת "אות" בינו ית' לבינינו,[70] ופירש בכוזרי[71] שהיא כמו אות המורה על תוכן המצוות כולן. על כן ראוי מאד למצוא בשבת קודש, לבד הסגולה של גודל השכר הצפון שיש בכל מצוה, שיהיה בולט מאד השכר השני של החיים, דהיינו "לדעת כי אני ד' מקדישכם", שיהיו יודעים ומרגישים קדושתו עלינו ית"ש, וזהו מתן שכר נשגב מאד. על כן ה"שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע",[72] כי קדושת השבת קודש פועלת עליו לרומם נפשו שיהא מרגיש כל קדושת המצוות כולן שיהיו בעיניו כחדשים, ועל דרך זה שקולה שבת ככל התורה כולה,[73] שהיא נותנת באדם השומרה כהלכתה כל כך קדושה בלב להרגיש נועם ד', יראתו ואהבתו שכם אחד ככל המצוות שבתורה.

---

66. ברכות יז, א
67. דברים כח, מז
68. דברים כז, ט
69. ברכות סג, ב
70. שמות לא, יז
71. מאמר ב פסקא לד
72. ישעיה נו, ב
73. רמב"ם, הל' שבת סוף פרק ל

ודבר זה הוא מתנה שיש לו להקב"ה בבית גנזיו. כי באמת קשיא על זה ממה שאמרו "אין להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים בלבד",[74] וכאן אמר ששכר שבת ג"כ גנוזה בבית גנזיו? אלא שכר שבת היינו יראת שמים שמתוספת באדם בסגולה ע"י המצוות, עיקר הכח שמגיע דבר זה ע"י כל המצוות בא ע"י קדושת השבת קודש. וזהו "מתן שכרה דלא עביד לגלויי",[75] כי הוא דבר צפון ונעלם, הגלוי רק לבוחן לבבות ית"ש. וזהו "אלמלי שמרו ישראל ב' שבתות כהלכתן מיד נגאלים",[76] כי השבת מקנה קדושה לעצמה ולכל המצוות כולן. ואם היו שומרים השבת בשתי המשמעויות, היינו להרגיש קדושת השבת קודש ע"י שמירתו, ושמירתו בפועל, כי השמירה בפועל מלחללו, אע"פ שהיא מקנה לאדם את ההרגשה הקדושה של חלק החיים שיש בתורה הקדושה ובמצוותיה, מכל מקום הרי על האדם לקבל המתנה הזאת להרחיב גבוליה ולקובעה בלבבו שתהיה חזקה בנפשו, אז תפעל עליו בכל קדושתה כראוי לה. על כן הזהירו הנביאים על קדושת השבת קודש ג"כ בדברים שהם נוגעים להרגשה הנפשית, לדעת כמה גדולה קדושת שבת קודש. על כן אמר ישעיה "אם תשיב משבת רגלך כו' אז תתענג על ה' ",[77] שיגיע לך זה כשכר, וזהו "מתן שכרה" שמסר הקב"ה בעל-פה, ואתא ישעיה אסמכיה אקרא.

וממוצא דבר נוכל להבין שכשם שקדושת שבת קודש פועלת להוסיף קנין הקדושה ע"י כל המצוות, כן בעוה"ר חילול שבת קודש פועל באדם לאבד הונה של תורה. שאפילו הקדושה הקנויה בלבבו מכבר ע"י המצות שעשה, שהן הנה הקניינים האמיתיים המנעימים חייו של אדם בעולם הזה ע"י עונג ונחת שמגיע לו מעבודת השי"ת, ונותנת לו אחרית ותקוה שיבוא ע"ז להתחזק יותר במצוות ובעבודה ובכל מדות טובות שבעולם, - ע"י חילול שבת קודש יאבד הכל, ולבבו נטפש ונעשה מוכן להפקרות ולפריקת עול ולכל נְבָלָה שבעולם. על כן אמר הכתוב "את קדשי בזית", ע"י מה? ע"י "ואת שבתותי חִלַּלְתֶּ".[78] על כן "אין הדליקה מצויה אלא במקום שיש חילול שבת",[79] כי כמו שהדליקה היא מבערת הונו של אדם עד שבפתע פתאום מתרושש מכל הקנינים שעמדו לו במשך שנים רבות, כן ע"י חילול שבת קודש הוא מבער את הקודש מלבבו ומאבד הקנינים הקדושים של חלק החיים שבתורה הקדושה. שהמצוות הכינו את לבבו לדעת את ד' ולהיות יותר קרוב לתורה וליראת שמים ולכל המצוות שנשתבחו בהם ישראל, על כן מדה כנגד מדה, כשם שהוא לא חש על הקנינים הקדושים האמיתים לאבדם ברגע אחד, כמו כן האש אוכלת קניניו ועמלו הגשמיים. ושמירת שבת מוסיפה עושר והצלחה ג"כ מטעם זה, להורות על ההצלחה האמיתית של קנין הקדושה שקונה ע"י קדושת שבת קודש.

---

74. ברכות לג, ב
75. שבת י, ב
76. שבת קיח, ב
77. ישעיה נח, יד
78. יחזקאל כב, ח
79. שבת קיט, ב

דרשה לפרשת תצא (שנת תרנ"ו):

[דבר המלקט: נעמיד כאן ראשי פרקים, כדי להקל על הלומד:

1. דין עביט של מי-רגלים.

2. כלי חרס שמחזירים לכבשונות, פקעו בזה מידי טומאתם.

3. על הלשון "ארבע אמות של הלכה" (שזה כולל גם מה שאינו נוגע למעשה).

4. שני חלקי שכר וגמול על הלימוד. האחד שמכין האדם לדעת מה לעשות, והשני שמוסיף בו קדושה עצמית.

5. טעם שהקב"ה הטביע סגולת הַשְׂכָּחָה בבני אדם.

6. מפני מה יש קצת ת"ח שאינם זוכין שבניהם יהיו ת"ח.

7. ספר קהלת, איך סופו "דברי תורה".

8. תיקונים שהאדם מקיים בכל עולמות-מעלה ע"י לימודו ומעשיו.

9. שתי המלחמות שעמלק נהל נגדנו, לפי מדריגת ישראל.

10. הכתרת ר"א בן עזריה כנשיא, וענין "מזה בן מזה", כי יש בנשיאות שני תפקידים, שלטון, ולדרוש בתורה.

11. סדר פרקי שו"ע ארח חיים, לפי דרגות עלייתו של האדם עד לקדושה]

בסי' רמ"א:[1] "אבל במנא לית לן בה", וכתב המג"א:[2] ומכל מקום תלמיד חכם צריך שיכפה עליו כלי דאי אפשר לו בלי הרהור תורה". עיין בפמ"ג[3] שכתב שאם הוא כלי חרס לא מהני כיסוי. רבי עקיבא איגר[4] תמה עליו דודאי כפית כלי מהני דכקבורין דמי.

ונראה שהיה גירסת הפמ"ג שיכסה עליו כלי, היינו שיש שני מינים. אם צריך שמירה לכסות מצד המי-רגלים סגי כיסוי, אבל בכלי חרס צריך גם לכסות דפנות הכלי, דהם עצמם צואה.

והנה לעיל סימן פ"ז כתב הט"ז[5] דהוא הדין כלי זכוכית, אף שבשו"ע שם[6] אמר דכלי זכוכית

---

1. שו"ע או"ח, על המשתין לפני מטתו
2. שם ס"ק ד
3. אשל אברהם שם ס"ק ד
4. גליון הש"ס
5. ס"ק ב
6. או"ח סי' פז סעיף א

לית לן בה וכתב דגרע מכלי חרס, והאליה רבה[7] השיג דלא מצינו כלל דגרע מכלי חרס.

ויש לומר דעיקר הטעם שנעשה בית הכסא בכלי עץ וכלי חרס. י"ל שני טעמים, או משום שהם בולעים יותר משאר כלים, גם מפני שפליטתם קשה. הנה צריך לומר שב' הטעמים אמיתים, שהרי כלי עץ קיימא לן שפליטתו אינו קשה יותר ממתכות דמהני הגעלה, וצריך לומר הטעם שבליעתו יותר, אך בכלי חרס יש להסתפק, אם נימא דפליטתו קשה או משום שבליעתו מרובה. אם נאמר מצד בליעתו, ודאי צריך לומר דכלי זכוכית אינו בכלל זה שהרי בליעתו קטנה, וקשה בוודאי לענין בית שאור ובית חרוסת[8] דרק בכלי חרס הדברים אמורים, אבל לא [בכלי זכוכית]. אך לענין שאינו יוצא מידי דופיים, דעת רבים וגדולים מהפוסקים דסבירא להו דדינו ככלי חרס משום תחילת בריאתם מן חול. ועיין בביאורי הגר"א סימן תנ"א,[9] ובשם אבות דרבי נתן[10] שם ג' דברים נאמרו בכלי זכוכית כו'. א"כ י"ל, אם נאמר בכלי חרס טעמא משום שאינו יוצא לעולם מידי דופייו, ה"נ הוי טעמא משום כך וכלי זכוכית ג"כ יהיה דינם ככלי חרס. אך י"ל דתלי בשני הטעמים, שי"ל[11] על דברי הגמרא[12] מפני מה גרף של רעי ועביט של מי רגליים יש להם דין בית הכסא, ולא מהני נתינת מים כרביעית. והרא"ש[13] כתב הטעם משום דדינו כבית הכסא ולא מהני מים לזה. והב"י כתב[14] שאין זה הטעם, רק משום דעיקר דין מים הוא מצד ביטול ושייך במי רגליים שמערבים ולא בכלי, שהבלוע אינו מתערב.

ויש לומר, דאם נאמר הטעם משום בליעתם מ"מ הרי לא עדיף הוא הדבר שבלוע בו מי רגליים ממי רגליים עצמם שיהיו אפילו מרובים, מכל מקום יועיל רביעית (מ"מ י"ל דבעינן רביעית לכל פעם, ובמיוחד מי יודע מכמה פעמים נתבלעו בתוכו? אם כן אין להתיר ברביעית. א"כ י"ל דהטעם משום בליעת מי רגליים, ומה שאי אפשר ברביעית מים היינו טעמא, משום שאין ידוע כמה רביעיות צריך, כיון שצריך לכל פעם רביעית). א"כ י"ל דכלי זכוכית שאין בליעתו קלה יותר מכלי מתכות בודאי יש לומר דאינו בכלל גרף. אבל לפי טעם הרא"ש דהוי כבית הכסא, י"ל דאינו משום שנבלע הרבה דְמַה בכך, מ"מ לא עדיף ממי-רגלים עצמם. א"כ י"ל דהוי טעמא משום שאינו יוצא מדי דופייו לעולם, ומתוך כך נתעפש הכלי חרס בעצמו גם כן. וכעין שכתב הש"ך בהלכות

---

7. אות ב

8. שו"ע או"ח סי' תנא, סעיף כב

9. או"ח תנ"א סעיף כו

10. פרק מא, ו

11. שיש לדון

12. ברכות כ"ה

13. ברכות פ"ג סי' נד

14. או"ח סי' פז ד"ה גרף של רעי

בשר בחלב,[15] דאע"ג דלא קיימא לן בכלים חתיכה נעשית נבילה, מ"מ בכלי חרס י"ל חתיכה נעשית נבילה. א"כ י"ל שאנו דנים הכלי חרס כאילו נתהפך ונעשה מי-רגלים, וזהו צד הטעם שאינו יוצא מדופייו לעולם. וכיון שנעשה בעצמו מי-רגלים, י"ל שחכמים גזרו ליתן עליו דין צואה, שלא מצינו איסור מי-רגלים בדבר גוש. ואם נתיר בדבר גוש שצריך הרחקה כדין צואה בנתינת רביעית יבאו להתיר גם בצואה והתם הוי איסור דאורייתא, ושפיר יש מקום לגזור.

אם כן, לפי טעם זה, י"ל שצדקו דברי הט"ז שכתב[16] דכלי זכוכית גרע. היינו שאנו תופסים בזה הסברא דחתיכה נעשית נבילה, והטעם מפני שאין סופו לצאת, ובענין אין סופו לצאת הרי גרע כלי זכוכית מכלי חרס. דכלי זכוכית אי אפשר אפילו בהתקנה שיש בכלי חרס, דהיינו החזרתו לכבשונות. מכל מקום כתבו התוספות בכמה מקומות,[17] דלא קשה על מה שכתבה תורה[18] "ישבר", משום דע"י חזרתו לכבשונות חשיב כאחר ואינו זה הכלי חרס. א"כ חזינן, שאפילו בכלי חרס שאפשר לתקנם שיהיו באותה צורה עצמה כמקודם, מכל מקום אמרינן דחשיב אחר, משום הכי לא מהני. א"כ כל שכן הוא כלי זכוכית שאם נבוא לתקנם ע"י החזרתו לכבשונות הרי יותכו, כדברי הגמרא בשבת[19] "דכיון דנשברו י"ל תקנה... ככלי מתכות דמי"- אם כן בודאי י"ל בזה שייכת סברא חתיכה נעשית נבילה ויעשה כולו כדין צואה.

והנה האחרונים[20] השיגו על הט"ז בזה. ולענ"ד להלכה צ"ע. דהתינח הרב ב"י לשיטתו, שכתב דטעמא הוי משום דדמי למי-רגלים ואין תקנה ברביעית, שפיר י"ל דיון דהוי דרבנן א"כ ראוי להקל בכלי זכוכית, כהפוסקים המקילים. ועל המחבר[21] בודאי לא קשה, שהרי בסימן תנ"א[22] פוסק ג"כ כהמקילים לענין חמץ, דכלי זכוכית לא בעו הגעלה.

אבל על הרמ"א בודאי לכאורה קשה, וכמו שכתב הט"ז. שהרי לענין חמץ כתב כהמחמירים. אם כן אם נימא כהרב"י לא קשה, דהטעם משום מי-רגלים. אבל אם היה טעמם משום בית הכסא קשה טובא, דהוי דאורייתא וראוי להחמיר טפי מחמץ שאינו דאורייתא בודאי, שהרי בכלי שאינו בת יומא אנו עוסקים שם. אך לפי מה שכתבתי אתי שפיר, שאפילו לפי דברי הרא"ש גם כן לא קשה מידי, דאין כונתו שיהיה בית הכסא גמור לענין שיהיה דאורייתא, כמו שכתבנו, שזהו קשה טובא שלא יהא טפל חמור מן העיקר, אלא ודאי כמו שכתבנו, שחכמים גזרו שלא יועיל רביעית

15. עיין יו"ד סי' צב ס"ק יז, וע"ע ש"ך סימן צ"ח ס"ק כא, כב

16. או"ח סי' פ"ז ס"ק ב

17. פסחים לי: ד"ה התורה; ע"ז לה. ד"ה שאינו; זבחים צו. ד"ה אלא

18. ויקרא ו, כא

19. ט"ז

20. אליה רבא אות ב; ישועות יעקב, דרך החיים, ברכי יוסף, יד אהרן ועוד

21. שו"ע או"ח סי' פ"ז סעיף א

22. או"ח סעיף כו

מטעם גזירת צואה, א"כ גם לדידהו לא הוי דאורייתא.

ולפי זה יונח מה שהיה קשה לי על פסק זה, שבספר "אור זרוע הגדול"[23]- שזכינו לאורו בעז"ה - כתב דמסופק הוא בכלי זכוכית, א"כ היה ראוי להחמיר באיסור דאורייתא. ולפי מה שכתבתי אין כאן איסור דאורייתא.

ובזה נדחה ג"כ מה שכתב בספר אליה רבא,[24] דנפקא מינה לפי טעם הרב ב"י מהרא"ש לענין ספיקא, דלדידיה הוי ספיקא דאורייתא, ולהרב ב"י הוי ספיקא דרבנן. ולפי הנכתב לעיל אין כאן ספק דאורייתא.

א"כ ראוי להקל מתרי טעמי. חדא דלמא כמאן דאמר כלי זכוכית [אין] דינו לגמרי ככלי מתכות, אפילו בחמין א"כ לא בלע כלל. ואפלו למאן דאמר דבלע, דלמא פולט ג"כ. ואפילו אינו פולט, שמא הוי טעמא משום דהבליעה מרובה לא ידענו מספר הרביעית. אם כן, בכלי זכוכית אין הטעם כי אם שהפליטה קשה. אבל עכ"פ זה לכולי עלמא אם נאמר הטעם דהפליטה קשה עד שיחזרנו לכבשונות ויתיך, לא מקרי יש לו תקנה, דאז אַחֵר הוא, וכמו שכתבו התוספות, שמטעם זה אמרה תורה "ישבר" בכלי חרס.

ועל פי זה נבין מה שאמרו חז"ל[25] "מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד". דקשה הלשון "ד' אמות של הלכה", היה לו לומר "הלכה" או "דבר הלכה" או "דברי תורה".[26]

ונבאר, דהנה יש שני מיני קיבול שכר: גמול ושכר. וכנגד זה יש שני מיני תורה בלימודה. שני מיני תורה: הא', פסקי הלכות לדעת את מעשה המצוות אשר יעשה אותם האדם וחי.[27] והב', הוא לימוד התורה שאינו מגיע להלכה. הנה האדם מתקדש בקדושת השי"ת [גם] בלימוד התורה שהיא שלא להלכה. אמנם בלימוד ההלכה פי שנים יהי חבלו בנעימים, שגם בקדושת הש"י מתקדש האדם גם יודע הוא דרך ד'. אם כן יאמר האדם הלא גם התורה הצריכה למעשה הלא רחבה מני ים, א"כ לא יעסוק כלל במה שאינו צריך למעשה.

האמת היא, שעיקר קביעות צריך להיות בהנוגע למעשה, אך גם מה שאינו למעשה יש עיקר גדול בלימודו. היינו, שעיקר התורה היא להשריש בנפש האם [את] הקדושה המכוונת בהתורה, ומתוכה ילמד ליראה את ד', וכל הדעות האמיתיות כולן כלולות בתורה הקדושה. א"כ גם דבר זה הוא עיקר גדול, לדעת שאע"פ שעיקר התורה הוא לדעת את המעשה, מכל מקום אל יאמר האדם

23. הלכות טהרת קריאת שמע ותפילה, סי' ק"ל

24. סי' פ"ז אות ב

25. ברכות ח'

26. בלי ביטוי ד' אמות

27. מליצה ע"פ ויקרא יח, ה

כי זולת זה אין לה יתרון. לא כן, רק קדושת תורה הקדושה רמה ונישאה עד מאד, אפילו זולת מה שמביאה אותנו לעשות את אשר צוה ד' אותנו. והנה אם לא ילמוד כי אם כל הדינים הנצרכים למעשה, מעולם לא יתעורר בזה, ותוכל להמשך מזה שיקבע ברעיונו ח"ו ממחשבת [פיגול], שכל ענין התורה אינה כי אם אמצעי למעשה המצוה, חס ושלום.

ומופת [גלוי] על זה שרצון הש"י הוא שיהיה עסקינו לימוד התורה הקדושה ועסקה לבד מה שנדע ביאור המצוות, דאם לא כן למה ברא השי"ת את האדם שישכח הלימוד? הלא יותר טוב היה שיזכור תמיד וידע איך לעשות. אבל רצון השי"ת היה להורות לנו שרצונו שנלמוד, ועל כן עשה שנשכח ונצטרך לחזור.

ויש עוד מופת על זה, שהרי קטנים[28] זמן חינוך שלהם הוא כבני ט', כמו שכתבו הפוסקים,[29] וגבי תלמוד תורה אין הדין כך, כי אם משיכול לדבה.[30] וכבר אמרתי בזה לישב דברי מאן דאמר[31] דקטנים שבמשנה ברכות[32] היינו לא הגיעו לחינוך. ואי קשיא למה לי למתני? פשיטא, שהרי בכל המצוות אינו מחויב לחנכם. ואמרנו, כיון דכתבו תלמידי רבינו יונה,[33] דקריאת שמע עיקרא משום תלמוד תורה - וכדאיתא בגמרא בנדרים[34] "אי בעי פטר נפשיה בקריאת שמע שחרית וערבית" - הוה אמינא דגם קטנים שלא הגיעו לחינוך, מכל מקום חזינן דלענין תלמוד תורה מוקדם הזמן. קמשמע לן דמכל מקום פטור מקריאת שמע בזמנה אבל מחויב ללמדו תורה. והרי קטנים אינם חייבים במצוות, וגם זמן חינוכם לא הגיע, אלא ודאי כדכתיבנא שעיקר התורה לבד הנמשך ממנה לדעת המעשה גם כן הקדושה שבה רמה עד אין חקר. וכמו נשים דפטורות מתלמוד תורה, שאינן ראויות לקדושה גדולה כזו, מכל מקום "במאי זכיין"?[35] גם כן בקדושת התורה, וכדברי הגמרא "באקרוי בנייהו" וכו'.

והנה הטועה בפרט זה, שעיקר התורה אינה כי אם שיגיע להמעשה לא זולת זה, שתים הנה הרעות אשר תצמחנה מזה. את בניו לא יְגַדֵּל לתלמוד תורה, בודאי בקטנותם, שהרי טעם המעשה לא שייך בהם. ומי ידבר על בנותיו שצריכות זכות קדושת התורה, אע"פ שבהידיעה אין להם שייכות, בודאי הוא לא ישריש בהם רעיון זה.

---

28. ילדים קטנים

29. רמב"ם הל' שביתת העשור פ"ה ה"י; שו"ע או"ח סי' תרטז סעיף ב

30. תוספתא חגיגה א, ג; סוכה מב.; רמב"ם הל' תלמוד תורה פ"א ה"ו; שו"ע יו"ד סי' רמה סעיף ה

31. רבנו תם, תוספות ד"ה וקטנים, ברכות כ

32. פ"ג משנה ג, שפטורים ממצות קריאת שמע

33. ברכות י"ב

34. דף ח

35. ברכות יז, א

וזה שאמר הכתוב[36] "צור ילדך תשי" שתשכח,[37] וזהו פי' 'תשי', לשון "כי נשני אלוהים".[38] א"כ היה לך להבין הרי כל העולם בשביל התורה, ואלמלא התורה לא נתקיימו שמים וארץ,[39] למה ברא הש"י בריאה נגד תכלית התורה? ובודאי מובן מזה שתכלית התורה היא הלימוד ולא הידיעה. אם כן אתה שלא עשית כך, כי אם "ותשכח אֵל מחוללך", שלא חששת על התורה לעסוק בה כדי להתקדש בקדושת הש"י, שאי אפשר כי אם ע"י התורה - "בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין"[40] - אז "וירא ד' וינאץ מכעס בניו",[41] שבודאי אין בהן תינוקות של בית רבן.

ובזה תובן סתירת דברי הגמרא "לא חרבה ירושלים אלא בשביל שביטלו בה תינוקות של בית רבן",[42] ובמקום אחר[43] קאמר "על עזבם את תורתי"[44] וכו' "שלא ברכו בתורה תחילה". והענין צריך באור. וידוע, שהמפרשים כתבו[45] שלא למדו לשמה, גם על זה יש לדקדק, על כל פנים היה [לחז"ל] לכתוב מפורש שלא למדו לשמה.

ולפי דברינו יובן מה שאמרו חז"ל[46] "מפני מה אין מצויין תלמידי חכמים לצאת תלמידי חכמים מבניהן", ותירצו[47] מפני "שאין מברכין בתורה תחילה", וגם זה צריך טעם.

ולפי דברינו יתבאר, דהשני מיני שכר, הא' מה שהאדם נתקדש, וממילא נפשו מתגדלת ומתאשרת, הוא שכר הנמשך על פי הכרח. ועוד יש שכר שהקב"ה משלם בתורת שכר - ולא גמול שהוא טבעי, מה שפעל יוּשַׁב לו, 'הָשֵׁב לאיש כגמולו', היינו להשיב לו אפילו הרע שֶׁפָּעַל בעצמו - אך יש עוד מה שכל העולמות מתגדלים ומתקדשים ועי"ז נשפע לו שפע טוב מה שהקב"ה פורע לו בעשייתו הישר בעיני השי"ת.

והנה מה שהאדם עצמו מתלבש בקדושתו ע"י התורה שלומד, הוא טבעי. אך השכר הזה לכאורה הקדושה שווה באיזה חלק מהתורה שלומד, אם נוגע למעשה או לא. נמצא שהנוגע

36. דברים לב, יח
37. רש"י שם
38. בראשית מא, נא
39. פסחים סח, ב; נדרים לב, א
40. קידושין ל, ב
41. דברים לב, יט
42. שבת קיט, ב
43. בבא מציעא פה, ב
44. ירמיה ט, יב
45. רבנו יונה, ר"ן נדרים דף פא, א
46. נדרים פא, א
47. רבינא

למעשה מה שהקב"ה נותן שכר יותר, הוא רק בשביל מה שמשתכר ומעלה בזה קדושת העולמות ע"י עשיית רצונו של מקום, וי"ל [...] הוא יותר שייכות עניין שכר מענין גמול.

הנה החושב שהתורה אינה כי אם בשביל תכלית עשיית המצוה, דינה כמכשירי מצוה שלא לברך עליה. אך ביותר יש לומר שהם לא ברכו כי אם על עסק התורה שנוגע למעשה, אבל התורה שאינו נוגע למעשה לא יָגְעוּ,[48] שאם היו לומדים גם זה, היו מבינים שקדושת התורה הקדושה היא עצמית. א"כ ממילא ע"פ שיטתם בטלו תינוקות של בית, כמו שכתבנו, דהרי זמן חינוך הוא מאוחר ועדיין אינו חייב במצוות, וע"כ צריך לומר[49] משום קדושת התורה הקדושה, והם טעו בזה.

הנה על פי זה לא נדבקה בהם קדושת עצמות התורה הקדושה כפעלם. דכמו שכתבנו, דהלומד התורה הנוגע למעשה, אז העיקר שיש לו שכר מצד קדושת התורה הקדושה, דלא גרע ממי שלומד דברי תורה שאינם נוגעים למעשה, והוא השכר טבעי שנדבק הקדושה בעצמות האדם, אך יש בזה עוד יותר לבד הקדושה.[50] אבל הם שמהתלבשות הקדושה על זה לא שתו לב, אם כן לא נתלבשה בהם הקדושה.

והנה חז"ל אמרו במסכת עדיות[51] "האב זוכה לבנו בנוי ובכח" כו', מבואר שבדבר שהוא עצמי בודאי האב מנחיל הבן ונשאר [לו] בירושה, אבל דבר שהוא קנייני אין שייך לירושה, רק אם נשאר הדבר בעצם. שהם סבירא להו שבעצם התלמידי חכמים אין כאן קדושה, שהעיקר אינו רק לתכלית ידיעה והקיום, לא זולתו, ומתוך כך ביזו [ל]תלמידי חכמים. אם כן התלמידי חכמים שנוהגים כן במחשבותיהם, יוצא מזה מדה כנגד מדה שאין בניהם תלמידי חכמים.

והנה העיקר בזה הוא ג"כ שני עניינים, התדבקות ולהתקדש בקדושת השי"ת, שהוא ע"י התורה ואהבת השי"ת; וגם קיום המצוות בפשוטן, הוא עיקר גדול שזולת זה ח"ו אינו כלום.

ובזה נבין[52] "בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת... ומפני מה לא גנזוהו? מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה. תחילתו דברי תורה... "מה יתרון לאדם[53] וכו' 'תחת השמש' הוא דאין לו", הא 'למעלה מן השמש יש לו". יש לפרש "ומה הוא תחילתו דברי תורה 'מה יתרון לאדם בכל עמלו אשר יעמול תחת השמש'', "וסופו דברי תורה 'סוף דבר הכל נשמע את האלוהים ירא וכו' כי זה כל האדם'.[54] ויפלא, וכי אין יותר דברי תורה בקהלת? וגם מה לשון "דברי תורה", היה לו לומר "יראת שמים".

---

48. לא התיגעו בלימודו
49. שיש ללמד לקטנים
50. שיש לו שכר על שלומד כהכנה לקיים מצוות בפועל
51. פ"ב משנה ט
52. שבת ל, ב; ויקרא רבה כח, א
53. קהלת א, ג
54. קהלת יב, יג

וי"ל דשני מיני טעות יוכלו לצמוח ל[השותה] ביין תרעלה ללכת אחר שֵׂכֶל בן אדם תולעה, ולא להתבונן ביקר קדושת תורתנו הקדושה. הראשון, רע ומר, מה שבכ"ז נעברנו[55] חלילה ל[קצוץ] בנטיעות, מה איכפת לו להקב"ה במעשה האדם? ואנחנו ידענו שהוא לטוב לנו. השני, אפילו כשיתברר שהקב"ה אוהב את אוהביו, עדיין יאמר הפתי כי זה הוא בענין דבקות ואהבה עזה להשי"ת, הדעת נותנת ש[זה ב]מתדבקים בקדושת ד' ית"ש, אבל מעשה המצוות הנתלים במקרים שאין להם שום מקום ברוחניות, מה יתרונם?

ובאמת שני דברים יש. הראשון מה שאדם מקדש עצמו ונתדבק בו הקדושה. והשני שכל העולמות מתוקנים,[56] משום שהאדם נברא רומז להם גבוה מעל כל גבוה. ומתוך כך מיושב איך פעולות הנעשות בגוף האדם ומקומו פועלות למעלה, כי הכל זה לעומת זה. על הפן הראשון, שיש יתרון לאדם, היינו הקדושה העצמיית שמתדבקת בגוף האדם ע"י מעשה המצוה, וגם כי "זה כל האדם".[57] היינו שמצד הראשון יש לו רק דבקות השי"ת. אבל המעשים הגשמיים על זה אמר "כל העולם נברא בשביל זה",[58] וכל המציאות בעבור האדם ורומז אליו. א"כ מוכח מזה שיש לנו לעמול בשני מיני למודי התורה הקדושה. [א] כדי להתדבק בקדושת השי"ת, הוא אפילו במה שאינו נוגע למעשה. [ב] ולענין שכר האדם, הוא במה שלומד את המביאו לידי מעשה, שע"י עשייתו הישר מתעלים כל העולמות כולם,[59] ומפני שהוא עילה אותם נותנים לו שכר טוב. אם כן ספר קוהלת מלמד תועים בינה בעיקר נפלא.

ועתה נבין ענין מה שציותה התורה הקדושה[60] לזכור תמיד מעשה עמלק. והיינו מפני ששני עיקרים אלו, לדעת העיקר שהשי"ת לא יעזוב את חסידיו, גם לדעת שע"י מעשה המצוות הנראים שפלים נזכה לחיי עד, הוא עיקר שהכל תלוי בו. ועמלק בא לעקור שני אלה. כי שני פעמים נלחם עמלק עם ישראל, האחת ברפידים,[61] ואז היו ישראל במדרגה גבוה מאד, והגיעו בודאי למדרגת חסידים וקדושים, להדבק באהבת השי"ת. ומי פתי יסור להתגרות בם? אמנם זה דרכו של אותו רשע עמלק ימח שמו לאמר ולכחש בכל התדבקות, ולאמר שאין האדם מתקדש כלל ע"י דבקות בדרכי השי"ת, וח"ו אינו קרוב ליראיו ולאוהבי שמו. אך כאשר ראה כי בוש מִשְׁבָּרוֹ[62] היה לו לקחת מוסר. אבל זה עבד סורר, מרעה אל רעה יצא, סבר הן אמת שבהיותם חסידים יש בהם

55. אולי צ"ל מה נועיל אם נעבדנו, וזה דומה לקיצוץ בנטיעות

56. ע"י קיום המצוות, וכדברי "נפש החיים", שער א פרק ד

57. רישא של פסוק אחרון של קהלת

58. ברכות ו, ב, והיא הכוונה השניה הנ"ל שכל העולם מתעלה ע"י המצוות

59. כדברי "נפש החיים", שער א פרק ד

60. דברים כח, יז

61. שמות יז, ח

62. ע"פ תהלים קיט, קטז

דבקות להשי"ת ושמירתו עליהם מכח האהבה לד' ית"ש שהוא דבר מובן. אבל כשנפלו ממדרגה זו אע"פ שהם שומרים את התורה במעשים גשמיים מה יסכן להם? ומתוך שהעיז רשע עוד הפעם כשראה שמת אהרן[63] שהיה מרבה שלום ומכניס אהבה בין ישראל לאביהם שבשמים בין המון העם, שזה היה אומנותו בעיקר.[64] כי משה רבינו ע"ה היתה עליו טרדת השכינה בדבקותו בשי"ת, אלא אח"כ חזר בזכות מַזֶּה,[65] שהוא השתדל בזה למלאות מקום אהרן, אז העיז פניו להלחם. אך גם בזה נתן לו ד' כגמולו.

ולנו צוה ד' ית' להתבונן על דברים האלה בעיקר הראשון, שע"י קדושת התורה הקדושה האדם מתעלה והקב"ה נותן שכר טוב בדרך גמול, דהיינו שממילא נמשך. וגם שע"י המעשים הגשמיים רב טוב לבית ישראל. וממילא נבין חיוב הלימוד כדי לדעת את אשר יעשה ישראל, והשי"ת יתן על זה השכר בתורת שכר, מה שעל ידו מתעלים העולמות כולם. והנה מקדושת השי"ת שמקדש את עמו ישראל ע"י דבקותינו בו ידענו גדולת קדושת תורה הקדושה, אפילו בענינים שאינם נצרכים למעשה.

מתוך כך נסדר ג"כ בפרשתינו,[66] פרשת בן סורר ומורה, אע"פ שלא היה ולא עתיד להיות,[67] אלא ללמדינו העיקר הגדול הזה של דרוש וקבל שכר מכח קדושת השי"ת. א"כ לתכלית התורה, מצד קדושת התורה שעי"ז האדם מתקדש, מצינו שעי"ז תלמידי חכמים אמרינן[68] טל של תורה מחייהו, שקדושת התורה יש בכחה לחדש כח החיים, כשיעלה רצון מאת הבורא ית'. והנה כשיתחדשו החיים מכח קדושת התורה, שמופיע על הגוף, בודאי כל ענין טומאה ברוח יברח, ולא יהיה לה שליטה כלל, שהרי "כה דברי כאש",[69] מה אש אינו מקבל טומאה".[70] וממילא אף אנו נאמר מה ע"י האש נעשה הכלי חרש - אע"פ שמהעפר נברא, ואין לו טהרה - מכל מקום מתקדש ע"י החזרתו לכבשונות, כמו כן הת"ח ע"י החזרת קדושת התורה על גופו משפעת הנפש נעשה כאחר, ולא ישאר [בו] שום טומאה.

ובזה אנו מבינים מ"ש בברכות[71] "מזה בן מזה" כו', ואמרנו על מה ששאל לנו אחד, מה הם

63. במדבר כא, א. ותנחומא שם

64. אבות דר' נתן, פרק יב, פסקא ג

65. עיין ברכות כח, א. ואפשר שיש כאן טעות בפיענוח כתי"ק וצ"ל "בזכות משה", שסגולת עניי הכבוד חזרו בזכותו של משה (שיר השירים רבה ד, יד)

66. כי תצא, דברים כא, יח-כב

67. סנהדרין עא

68. כתובות קיא, ב

69. ירמיה כג, כט

70. ברכות כב, א

71. כח ע"א

שני הלשונות "מזה בן מזה", ו"מאן דלביש מדא". ואמרנו כי עניני הנשיאות שנים המה, ההנהגה, [=חסר כאן בכת"י] וכמ"ש "דאי אית ליה לפלוחי לבי קיסר",[72] שאין הכוונה ח"ו שימסרו, אלא שכשיתחדשו ח"ו גזירות קשות על ישראל יכפרו פני המלך שיהיה אז במנחת כסף. והשנית הוא לענין התורה שהנשיא הגדול מאחיו היה הגדול בתורה, נורא על כל סביביו.

ואמר על הענין הראשון 'מאן דלביש מדא',[73] היינו הנהגת הנשיאות בחומריות,[74] וניחא שלא דאגו מתחילה כלל בענין מעלין בקודש,[75] והיינו שלא אמר ר"א [זאת] על ההנהגה החומרית שאין שייך [בזה] "מעלין בקודש". משום הכי ניחא שאמרה אשתו של רבי אלעזר בן עזריה "דלמא מעברין לך".[76] ותו למה לא הֻשְׁיְבָה[77] "מעלין בקודש"? ורבן גמליאל שהעבירו היה מצד כבוד תורה. אבל בודאי לא חששה שגם הוא[78] יפגע בכבוד,[79] דמזה יוכל לזהר, א"כ מאי שאלה מעברין [לך], לא השיב מתחילה מעלין בקודש, ותו למה לא שאלה מתחלה "לית לך חיוורתא".

וי"ל על פי דברינו, דמתחלה שבודאי לא העבירו את [רבן גמליאל] מהנהגת נשיאות, שהיא להיות ראש בבית המדרש, להרביץ תורה מכח מעלין בקודש, ולא ידעה הטעם משום כבוד תורה, [=חסר כאן בכת"י] כי שאלה "דלמא מעברין לך" דלא שייך "מעלין בקודש". אבל הוא השיב, שבאמת אפילו אם יהיה חושש גם להעברה, כעין רבן גמליאל - שמא יזדמן שגם הוא יפגע בכבוד אדם, ולפי דעתו יהיה החיוב לעשות כן, ורבנן לא יסכימו עמו - מכל מקום אין בזה חששא. דודאי ענין גדלות הנשיאות מכח הנהגה לא היה ראב"ע חומד כלל, רק ענין הרבצת תורה, שהוא זכות גדול מאד, ו"יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים",[80] ומאי איכפת לו שאח"כ יעבירנו? הרי ביום זה יְזַכּוּ את הרבים.

ואמר לה "לשתמש אינש בכסא דמוקרא חדא יומא" כו', מתשובתו הבינה דכוונתו שיעשוהו ראש הישיבה לענין הנהגת הנשיאות בעניני תורה, משום הכי אמרה 'לית לך חיוורתא', ופי' רש"י[81] "ונאה לדרשן להיות זקן". והדבר תמוה, הרי אנו עוסקין בעניני נשיאות ומאי 'דרשן'

72. כז ע"ב

73. כמו בגדי מלכות, בגדי שרד

74. וענין "מזה" הוא מי שמטהר אחרים מטומאתם. כלומר הוא המלמד תורה לאחרים והוא מטהר אותם, כדלעיל על כוחה של תורה, דומה להחזרת כלי חרס לכבשונות, כדלהלן במאמר

75. ברכות כח, א

76. שם

77. לא השיב לה

78. ר' אלעזר בן עזריה

79. בכבודם של אחרים, וגם אותו יסלקו מהנשיאות

80. אבות ד, משנה יז

81. ד"ה לית לך חיוורתא

דקאמר רש"י? אבל לפי דברינו אתי שפיר טובא בעזה"י, דאין הכונה בזה אלא על הנשיאות של תורה, אבל ההנהגה מאי איכפת לן אם יהיה רך בשנים, רק שיבוא לבב חכמה[82] להנהיג יפה, ומצינו "בן שמונה שנה יאשיהו במלכו".[83] על זה אמרו, על הענין השני, "מַזֶּה" משום הכי הוקשה להם ענין, "מעלין בקודש" עד שהביאו עצה איך להעמיד הדבר על מכונו. אך מפני מה בחרו במליצת "מַזֶּה", יתבאר הנה כבר מה שביארנו מקדושת התורה הקדושה שמקדשת את האדם, לבד מה שמביאה לידי מעשה.

והביטו וראו בסדר החלק ראשון מאו"ח, שהם ההלכות אשר יעשה האדם מידי יום ביומו, איך נערכו ע"פ סדר המדות שיסד רבי פנחס בן יאיר בברייתא[84] שבה כלולים כל דרכי עבודת השי"ת עד למעלה למעלה בקודש הקדשים. והם תורה, זהירות, זריזות, נקיות, פרישות, טהרה, חסידות, ענוה, יראת חטא, קדושה. הרי כל המעלות לתכלית הקדושה.

והנה על תורה אין צריך ביאור. ומהשכמת הבוקר עד תשלום ציצית[85] הוא ענין זהירות, שהכל הוא להזמין את האדם על שיתעטף בציצית, והזהירות הוא על לא תעשה, ומפורש בפסוק[86] "ולא תתורו",[87] היינו שעיקר הציצית היא שמירה מלא תעשה. וע"י זה יבא לידי זריזות בעשה, ע"י הנחת תפילין,[88] כמו שכתב הטור,[89] וכמו שמיוסד בהתפילה שקודם הנחת תפילין, לקבל על עצמו עבודת השי"ת בקום עשה. ואח"כ ענין קריאת שמע,[90] גם הוא כלול בזריזות, ענין קבלת עול מלכות שמים לעבדו בלב שלם. וגם תפלה[91]הוא נקיות, כי אין לנו מצוה הדורשת כל כך נקיות הלב ונקיות המעשים כתפילה, ומי שאינו נקי מעבירות אין תפילתו מתקבלת כ"כ, ויש דברים רבים המעכבים התפילה ב"מ.

אח"כ מתחיל ענין נטילת ידים וסעודה,[92] והיינו עיקר נטילת ידיים משום סרך תרומה. ועיקר הכונה להשריש בנו שלא לרדוף מותרות האכילה, כמו שבכהן משום הכי לא היה חלק ונחלה, מפני

82. מליצה ע"פ תהלים צ, יב
83. מלכים-ב כב, א
84. עבודה זרה כ, ב
85. שו"ע או"ח סימנים א-כד
86. בענין ציצית
87. במדבר טו, לט
88. שו"ע או"ח סי' כה-מה
89. או"ח סי' כ"ה
90. שם, סי' נח-פח
91. שם סי' פט-קנד
92. שם סי' קנז-קפא

ד' הוא נחלתו,[93] וכמו כן כל איש ישראל, הרי פרישות. אך גדול מזה הוא ענין הטהרה, שאפילו בזה המעט שאוכל תהיה כונתו לעבודת ד' ית"ש ולא להנאתו, ועל זה הוא ברכת המזון,[94] להורות אחר האכילה שאינה אלא כדי לברך את ד'. והיינו שאמרו חז"ל[95] "אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה כו' והלא אתה נושא פנים לישראל? כו' אמר להם וכי לא אשא פנים לישראל? שכתבתי להם בתורה 'ואכלת ושבעת וברכת' והם מדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה".[96] ויתבאר שמי שאינו אוכל מותרות שהוא עבירה, אבל מה שאוכל המוכרח הוא להנאתו, ראוי לדקדק בו אם ראוי הוא לכך.[97] אבל מי שאוכל אפילו המוכרח לכבוד השי"ת, אינו כלל בחשבונו,[98] שהוא כמו מי שנוסע בעסק של חבירו, שנותן לו הוצאות מחשבונו.[99] "אמר להם הקב"ה: אני כתבתי להם", פי' שעיקר החיוב הוא שלא לאכול מותרות, כי אם במקום שיש עבודת השי"ת. אמנם הם התקדשו עד שאפילו המוכרחות ג"כ כיונו לכבוד השי"ת, ואפילו כזית וכביצה שהוא מוכרח לחיותם, הרי טהרה. אח"כ ענין הברכות,[100] מפורש אמרו חז"ל[101] "מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דברכות".[102]

אחר כך מצינו ברכות פרטיות על הניסים ונפלאות, [על] בריאות השי"ת.[103] וידוע ענין ענוה הוא מגדולת אדון כל ית"ש, כמ"ש גבי משה, שהיה עניו מכל מפני השגתו בגדולת השי"ת.[104] ואח"כ הוא קביעת עתים [לתורה][105] כדי להביאו לידי יראת חטא, כמו "תכלית חכמה".[106] גם קריאת שמע שעל המיטה[107] לפשפש במעשיו בכל לילה כדי להשריש יראת חטא, וסיימנו בעה"י בענין צניעות[108] שהוא הקדושה. והכל להורות על [=כאן חסר בכת"י] קדושת התורה שהאדם מתקדש על ידה.

אם כן נכון לכם עובדי השם ללמוד הלכות וגם במה שאינו מביא לידי מעשה.

93. דברים יח, ב
94. או"ח סי' קפב-רא
95. ברכות כ, ב
96. דברים ח, י
97. שהקב"ה יקציב לו מזונו
98. מזונו אינו נגרע מחלקו הפרטי
99. של בעל העסק
100. או"ח סי' רב-רכג
101. בבא קמא ל
102. בבא קמא ל, א
103. או"ח סי' רכד-רלא
104. והמברך על כל כל דבר ודבר הוא המכיר בגדולתו של הקב"ה ובזה יגיע לידי ענוה
105. שם, סי' רלח
106. ברכות יז, א "שנאמר "ראשית חכמה יראת ה'"
107. שם סי' רלט
108 שם, סי' רמ

מכתב דרשה בעניין מעלת התמיכה בלומדי תורה בארץ ישראל:

השלמה על מה שנדפס חלקית ב'אוצרות הראי"ה', חלק ד' (מהדורת התשס"ב)

הגיע אלינו (ע"י רמ"צ נריה) העתק חלקי ממכתב מרן הרב, עת ששימש ברבנות זיימל, לאביו שהיה שד"ר לאסוף כסף לישיבת "עץ חיים" בירושלים. לפי הנראה פנה האב אל בנו להכין לו טיוטא של דרשה כדי להשתמש בה במסעותיו, כדי לחמם את הלבבות של בני זבולון שיתמכו בבני יששכר. האב בקש מהבן תוכן דברים שיתאים לאנשים שאינם מורגלים בתורה. כך הביא הרב נריה את דבריו ב"שיחות ראיה", עמ' לט-מא'. ובכרך זה של 'אוצרות הראי"ה', אנו משלימים חלק נוסף באגרת יקרה זו.

בעה"י יום ה, ה תשרי תרנ"ג זימל

ברכה ונועם ד' חיי אריכי ומזוני רויחי ושנות טובה ארוכים ומתוקים לכבוד מר אבא חמדת לבבי, הרב המופלג מלא דבר ד' בתורה ויראה טהורה וכל מדה ברה, כקש"ת שלמה זלמן שליט"א הכהן, יבורך ברכות שמים. חן וכבוד יתן ד' לא ימנע טוב לתמים.

הגיעני יקרת ימין אדוני אבי, לשמחת לבי לדעת משלומו הטוב ואשר אתו. וב"ה כי עמנו החיים והשלום. תהלי"ת [תהלה להשי"ת] קבלנו תועלת בבריאות משבתנו בדובבעלין, ישיבנו הרחמן ברחמיו לתורתו ועבודתו ויטהר לבנו אליו.

פקודת אדוני מורי אבי הרב שי' שמרה רוחי, וכפי מסת הזמן בקוצר דעתי ומיעוט חילי העליתי איזה דברים בענין החזקת תורה. ואם אולי עוד לא יצאתי חובת הדברים כפי ערך דלי דעת, אבטח ברוחב לבב אדוני כי ידע איך לכלכל דבר להסביר לכל קיבוץ לפי ערכו.

ואתנצל כי למיגמר בעתיקי קשה עלי מאד, והזמן דחוק מכמה טרדות המטרידות ושובבות את הדעת. יזכני ד' יתברך לשבת במנוחה לשקוד בנועם תורתו. על כן נקיטנא האי בידאי כל דהו רק כדי לעשות המצוה אשר ציוני כבוד אדוני.

"כה אמר ד' הני שב שבות אהלי יעקב" (ירמי' ל) ואמרו חז"ל ע"ז (בילקוט ריש עמוס): "לפי שנאמר ויעקב איש תם יושב אוהלים, א"ל הקב"ה אתה התחלת באוהלים חייך שנשוב לירושלים באוהלים בזכותך א"ר שמואל בר נחמני שבות אהלי אברהם ויצחק אין כתיב כאן אלא שבות אהלי יעקב וכה"א מה טובו אוהליך יעקב". בודאי יהא הבטחה לנו מאת ד' יתברך שישוב שבות אהלי יעקב: וכיון שאמרו חז"ל שלולא קדם ליעקב אבינו ע"ה זכות אוהלים הי' אפשר שיכתב שבות אהלי אברהם ויצחק ועתה זכה שכתוב שבות אהלי יעקב, א"כ ע"כ אם הי' כתוב שישוב

שבות אהלי אברהם ויצחק היתה ההשבה בענין אחר ממש"כ שישוב שבות אהלי יעקב, ע"כ ראוי לחקור מה זאת.

הנה זאת נודע, אע"פ שהבחירה מסורה לאדם ופועל הטוב בידו הוא מ"מ צריך סיוע ועזר ד' שיעלה בידו המעשה הטוב ומכש"כ שלא יחסרו לו מכשירי המצוה, וחז"ל אמרו הבא לטהר מסייעין אותו. ואם אפ' ביחיד מצאנו שהשי"ת מסייע על אחת כמה וכמה זכותא דרבים דנפיש, ודאי כל זכות ומצוה שישראל צריכין לה ונותנים את דעתם לקיימה הקב"ה לא ימנע טובו ויסייע אותם לעשותה.

והנה עיקר גאולת ישראל ידענו שאך בנו הדבר תלוי בהכשר מעשינו, ובפרט בענין לימוד התורה כמשאחז"ל (ב"ב ח.) "אי תנו כולהו עתה אקבצם". והנה זה פשוט שדרכיו הישרים ב"ה מחייבים לקבע אחה מעשה רשום שע"י זכות זה יושע ישראל, כמו שמצינו בגאולת מצרים נתן להם פסח ומילה כת שימצא בידם זכות להגאל. והנה אופן הגאולה, כיון שישראל צריכים לסבב אותה ע"י זכות ומצוה, ממילא מובן שכל שתהי' המצוה במעלה יותר גדולה כה תהי' מעלת הגאולה, שהרי יש לצייר כמה מעלות באופן הגאולה, דהיינו ערך גדולת ישראל וחכמתם וכבודם וכאלה הרבה. אמנם בכל מצוה יש בה מדרגות ואפשר לקבע שתהי' המצוה גורמת הגאולה דווקא כשתהי' ביד ישאל ברוממות המעלה, או שיהי' בידה לגרום הגאולה תיכף כשיתחילו ישראל לשום פניהם בה ולכוין על עשייתה אע"פ שעודם בראש דרכם ועוד עליהם להתעלות אל שלמותה.

והנה מדתם של אברהם יצחק ויעקב נודע שהם למפרע נגד ג' עמודי עולם תורה ועבודה וגמ"ח שכל אחד מאלו ג' אבות הקנה בישראל קנין קדוש להשריש בתוכנו קיום עמודו המיוחד לו. אברהם - מדת החסד וע"כ נקראו ישראל נדיבי עמים עם אלקי אברהם; יצחק - העבודה במסירות נפש לד' ית' שהוא כולל כל עבודות שבעולם; ויעקב - עסק התורה, כנודע משקידתו וכתיב "תתן אמת ליעקב" ותורה כתיב בה אמת, "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב", כי זכותו גרם עסק תורה בישראל. וא"י נקראת "נחלת יעקב" כי א"י מיוחדת לתלמוד תורה כדחז"ל "אין תורה כתורת א"י" ו"אוירא דא"י מחכים" בעסק התורה, "וחד מנייהו עדיף כתרי מנן", והנה התורה יש בה מדרגות בלימודה: חלק ראשון עצם הלימוד מצד עצמות ידיעת התורה שדבר זה חובה על הפרט להשיג בתורה כאשר תמצא ידו, ועל הכלל להשתדל שתהי' ידיעת התורה בישראל במעלה היותר גדולה שאפשר ודבר זה אין קץ לעילויו שהרי ידיעת התורה א"ל קץ. וחלק שני הוא חיוב ידיעת התורה כדי לדעת מה יעשה ישראל איך לקיים כל המצות ואיך ללכת בכל הדרכים שהם נחת רוח לפני אבינו שבשמים ב"ה, וזה החלק אע"פ שגדול ורחב הוא מאד מ"מ יש לה קץ ותכלית כי המעשים מוגבלים. והנה ההולך בדרך עושה לו אוהל והיושב במקומו בונה לו בית. בעניני השלמות יקרא מי שבא אל מחוז שלימותו יושב בבית ומי שלא בא ומתעתד להשיג יותר נקרא שהוא באוהל. כתכונת עובר דרך שלא בא עדנה אל המנוחה.

והנה מצאנו (פסחים פח.), יעקב אבינו קרא בהמ"ק בית וכאן אנו מיחסים ליעקב שם אוהל.

אבל באמת יעקב אבינו השקיף על יסוד לימוד התורה בישראל; ונגד חלק התורה המעשית ששייך בו גבול והנחה בבואו אל מחוז חפצו, וכשישראל שרויים על אדמתם ומושגחים באור פני מלך, יוכלו הרבה בנים לימודי ד' להשלים עצמם בידיעת כלל התורה המעשית, א"כ יקראו אח"כ יושבי בית לענין זה החלק כי אין להם עוד דרך ללכת אל השלמות שכבר הגיעוהו. אבל נגד יתר חלקי התורה שמצד עצם ידיעתם שקידתם חובה עלינו, עיקר השלמות בה הוא רק הנועם והחשק להשיג יותר ומעולם אין שייך בה שיבוא אל מחוז חפץ רק ילך מחיל אל חיל, א"כ לעולם הוא יושב אוהל.

והנה חז"ל אמרו: "אין קורין אבות אלא לשלשה/ אברהם יצחק ויעקב, כי כל שלמותנו אינו מגיע כ"א כפי מה שהכינו לנו בקדושתם; ע"כ חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב ולא יותר מהם מפני שאין בידינו להגיע כ"א כפי מה שהכינו הם בשרשי הקדושה. וביעקב כתיב "איש תם יושב אוהלים", דרשו חז"ל: שני אוהלים אוהל אברהם ואוהל יצחק, דהיינו שיעקב הבין שע"י התורה יזכו ישראל למדת חסד של אברהם ומדת גבורה ומסי"נ של יצחק בשלמות, ולולא הכין כזאת אז לא הי' בנו אפשרות כ"א להתדבק או בחסד לבד או בעבודה ומסי"נ לבד בלא גדולת התורה והי' בזה כמה חסרונות: א' שהתורה גדולה מכל וממילא הגאולה שע"י התורה תהי' גדולה ומפוארה כערך סבתה. ב', כי עד שיגיעו ישראל אל תכלית המעלה בכל מדה מחסד ועבודה זה אי אפשר לחכות וא"כ היתה הגאולה שלא בשלמות מצד אלו המדות שאפשר בהם שיזכה אדם אל השלמות א"כ היתה הגאולה חסרה אבל עתה כאשר תהי' הגאולה בזכות התורה, ובעיקר בזכות שקידת התורה שע"ז אין שייך לומר שיבא אדם אל שלמותה וע"כ עיקר השלמות בה אינו כ"א החשק והרצון לא"י, תיכף כשבוחרים ישראל להגדיל ביניהם ידיעת התורה ראוים הם מיד לגאולה שלמה. ע"כ אמר ד', "הנני שב שבות אהלי יעקב", דהיינו ידיעת התורה בישראל שזה גורם גאולה שלמה. אמר הקב"ה, לפי שיעקב איש תם יושב אוהלים שהתמיד ב' אוהלים ע"י התורה א"כ באים ישראל ע"י ידיעת התורה לעבודה ולגמ"ח, אמר הקב"ה אתה פתחת באוהלים שפתחת לשקוד על התורה מצד חבת ידיעתה בעצמה שהוא ענין אוהל לא מצד הידיעה לדיני המצות, חייך שנשוב לירושלים באוהלים דהיינו שא"צ המתנה על שלמות רק תיכף כשימצא בישראל שלמות הרצון להגדלת התורה כבר הגאולה אפשרית. ועצם ידיעת התורה צריכה להשבת ישראל לארץ ישראל, כי מצד הידיעה לקיים אפשר להשיג בכל מקום אבל ידיעת התורה אין לה קץ ו"אוירא דא"י מחכים". ע"כ אהלי אברהם ויצחק אין כתיב כאן, שאם היתה ההשבה ע"י אהלי אברהם ויצחק, היינו ע"י שיתחילו ישראל בחסד ועבודה לבדה ודבר זה הלא אפשר לבא אל שלימותה, כיון שיהי' בגדר אוהל שהוא קודם המנוחה והשלמות הי' זה חסרון בחק הגאולה. אבל אהלי יעקב אע"פ שהוא בדרך שלא בא אל המחוז אין בה חסרון כלל כי עיקר שלימות ידיעת התורה הוא רק העסק, החשק וההגדלה, כי לבוא אל מחוז אין בה. ומביא ראי' מקרא "מה טובו אוהליך יעקב", כי טוב לא יאמר על דבר כ"א בגמר שלמותו, כמו שאמרו חז"ל שלא נאמר כי טוב בשני מפני שלא שלמו מעשיו, אבל אהלי יעקב

אע"פ שהוא אוהל והוא מחזיק בדרך ומתעתד לבא אל שלימות גדולה מזו מ"מ טובו מאד והוא בעצם תכלית השלמות כי נחלת יעקב נחלה בלי מצרים (שבת קיח), א"כ אע"פ שיעקב קרא בית, אבל הגאולה היא מצד אוהל יעקב.

מזה נבין כמה גדולה ונחמדה היא המצוה הזאת של החזקת תלמוד תורה בארץ הקדושה, כי דבר זה בעצמו שיתרבו לומדי תורה בא"י ותתרבה שם ידיעת התורה, היא פתח תקוה היותר נכבדה לגאולתנו ופדות נפשנו. ובפרט לעת עתה כזאת אשר העיר ד' רוח רבים מאחינו להחזיק הישוב בארץ הצבי, תחזקנה ידיהם, ראוי ביותר להשתדל בקיום הרחבת התורה בא"י שהוא הגורם שיעלה היישוב בעז"ה באופן ראוי והגון ומתקיים. כי לכתחילה נתן לנו הש"י א"י רק בשביל לימוד התורה, כמו שכתוב "ויתן להם ארצות גוים וכו' בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו" (תהלים קה, מד-מה).

ואם רבותינו בעלי התלמוד ראו להרבות חיבה יתרה לאדמת קדשנו ע"י חיבוב אבני קודש שבאדמתה כמ"ש חז"ל "רבי אבא מנשק כיפי דעכו" (כתובות קיב.) מה יקר וגדולה ואהבה רבה ראוי שנראה מעומק הלב לבני ציון היקרים, ובפרט לצעירי צאן קדשים, שמהם יצמח עץ תקוה שיהיו לאנשים גדולי תורה ומלאי דעת ויראת ד' וכל מה שתתרבה קדושת התורה והיראה יותר באה"ק, כה תוסיף תת כוחה לכל אוהבי שמה, וכמ"ש "שאלו שלום ירושלים ישליו אוהביך" (תהלים קכב). [חסר הסיום]

מכתב בעניין 'פלפולא דאורייתא בסיום מסכת:

נדפס ב'ניצני ארץ' יג'

ב"ה. יום ה' לחדש תמוז תר"צ.

שלו' וברכה מקודש לידי"נ שב"ז. הרה"ג הנכבד מו"ה שמואל גארדיאן שליט"א וכא"ל. וכל החברה החביבה והיקרה. ח' ש"ס בעי"ת. בוסק יצ"ו יתברכו בכט"ס

אחדש"ט באה"ר

ידידי היקר אחרי התודה העמוקה על כל רחשי האהבה ואותות הידידות אשר הזמן והמקום וכל מרחקיהם לא שלטו עליהם למעט צביונם כי מן הקודש הם יוצאים בתור אהבה שאינה תלויה בדבר כי אם באהבת תורה ויראת שמים העומדות לעד וביותר יקרו לי האותות הללו בהתגשמם בפועל לטובת ישיבתנו הקדושה הישיבה המרכזית בעקו"ת ת"ו אשר תל"י כבר עלתה ניצה

ותוציא פרי קודש הלולים לתפארת וקדושה בישראל וצפיתינו היא שתגדיל ותאדיר תורה באה"ק ובכל מרחבי נאות יעקב ותפוצותיו לימים הבע"ל עד אשר כצאן בתוך הדברו ישוב ישראל כל עם ד' כולו לארץ חמדתו בגאולה שלמה בב"א.

ומשנה שמחה שמחתי מבשורת סיום הש"ס שיחול או שחל בקרוב בחברותא קדישתא דא אשר לעונג וכבוד הוא לי להיות נמנה בין חביריה וזכורני שאמרתי פעם בתור פתיחה אגדית על מנהגן של גדולי ישראל זה דורות לפאר את שמחת סיומי המסכתות והסדרים וביחוד סיומא רבא דכולא תלמודא בפלפולים ציצים ופרחים באורחא רחיקא וחורפא מעליא לקרב רחו(קים) בקרסי הפלפול אע"פ שאין ראוי לעשות כן בסדרי למודים הקבועים הנועדים ללמד לישראל דרך דבר חק ומשפט וכבר אמר הגאון חת"ס ז"ל בהקדמת פתוחי חותם לחיו"ד שמסורת היא לקרוא את הפלפול האמיתי בשם חילוק מפני שתעודתו היא להפריד דבר מדבר אשר הם נראים לאחד ולהרגיש את החילוק הדק שביניהם שזהו דרך הלימוד ה(מ)ביא לידי מעשה לאמיתה של תורה אבל גדולים התירו לשמח לב חברים מקשיבים בסיומים בפלפול שמקרב רחוקים שראו לקרות אותו חיבור ולא חילוק אשר להמליץ על מנהג ישראל וגדוליו יכולים אנו לומר שאע"פ שלא תמיד מכוונים הדברים בפלפולים כאלה לדרך האמת אשר הם משמחים את הלב ודומין לזיקים נוצצים מרהיבי עין שגם נכללו בכללא דקוב"ה חדי בפלפולא דאורייתא כשמשתמשין בהן בתור תבלין ויין המשמח את הלב בשמחת מצוה ודוקא אז פטטיא דאורייתא אלה טבין לשעתן ורמזתי הדברים בפי' מקראי קודש דפרשת אשת חיל הרומזת לשבחה של תורה כדחז"ל מה טובה אשה טובה שהתורה נמשלה בה (יבמות ס"ג ב') דרשה צמר ופשתים ותעש בחפץ כפיה היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה שהדברים מתבארים בדרך משל של עירוב המושגים הדומין זה לזה שאפשר לתפוס אותם בטעות כאילו הם ענין אחד ואחר התעמקות הסברא מבינים שהם חלוקים שהוא הדרך האמיתי של עיון התורה אם אנו מדמים את העירוב הרוחני למושג חומרי הרי הדמיון עולה יפה לתערוכות חוטים דקים יהיו אפילו כחוט השערה חוטי צמר וחוטי פשתן שאם יטעה איש ולא יפרידם יכשל באיסור כלאי בגדים שהדין הוא שאינו בטל אפילו באלף מפני שהוא היתר בהיתר (וכ"ד התוס' נדה סא ב ד"ה בגד) ואם יזדמן שחוט דק שבאמת הוא מחובר משני חוטין אחד צמר ואחד פשתן יתערב בבגד מפני שחשב אותו לחוט אחד פשוט או צמר או פשתן הלא תצא מזה תקלה ויאסר כל הבגד באיסור כלאים ע"כ הדורש צמר ופשתין יומשל להחודר לחלק חילוקים בדברים שהם נראים כמאוחדים שהוא תוכן החילוק המשמש להוראה ולאמתה של תורה למעשה אמנם כל זה הוא בהלימוד התדירי דצריכין להיות יתיב באימתא ולעיין בשמעתא כדברי הגמרא (שבת ל ע"ב) שדרך עמק הסברא המיוסדת על חילוק דבר מדבר הוא הכח היסודי שלו ולא הכח המהיר המקרב רחוקים ומחבר דברים נפרדים להיותם לאחדים. אמנם בתור שמחה וחדות נפש הציור המלבב של קישור דברים רחוקים זה מזה בלולאות של חריצות תורנית אע"פ שאין הדברים ע"פ רוב מבוררים ע"פ אמת מ"מ הם משמחים את הלב בתור מילתא דבדיחותא כמ"ש ג"כ הגאון פני יהושע בהקדמתו לסדר נשים שהכיון במילתא

דבדיחותא הוא פלפולא של תורה בחריצות ובאסמכתא רחוקה שעיקר השימוש בה הוא ראוי לעת השמחה לגמרה של תורה (כפסיקתא רבתי וילקוט שמעוני מלכים א' רמז קע"ה ה"ד (הביא דבריו) הרמב"ן בפי' התורה לסדר משפטים שמות כ"ד פי"א) ובמדרש קוהלת ע"פ ויום המות (מיום) הולדו אומר שמקלסין דהיינו שעושין שמחה לספינה שבאה לנמל ועברה את הים ודוגמא לזה היא שמחת הסיום ובפרט סיום הגדול כשעוברין בס"ד את הים התלמוד הגדול הזה אז אפשר להשתמש בחדוותא דפלפולא אפילו רחיקא לקרב רחוקים וזהו דברי הפסוקים דרשה צו"פ (צמר ופשתים) מתי דרישת התורה היא אשת חיל המשתבחת כאן בפסוקים אלו דומה בדיוקי חלוקיה כדרישת צמר ופשתן המעורבים זה בזה שצריכים לבררם שלא יהי' אפילו חוט אחד נדמה לאחד שאפשר למצא שבאמת הוא מורכב משנים וצריכים לחלקם ולהפרידם כדי שלא יתחברו זה עם זה לאחדים זה בעת אשר ותעש בחפץ כפיה כשהיא צריכה לעסוק בהלכה למעשה להורות חוק ומשפט לישראל שזהו דרך התורה התדירית ללמוד ע"מ לעשות אבל כאשר היתה כאניות סוחר ששמחים בהן כשעוברים את הים וזהו משל לשמחת גמרה של תורה ובסיומא רבא ביחוד א(ז) ממרחק תביא לחמה בפלפול מורכב ממקום למקום

המקרב את הרחוקים ונועץ תחילה בסוף וכיו"ב וישמח לב מבקשי ד' להוסיף עז ואומץ להעסק התדירי של תורה ההולך בקביעותו בדרכי העיון האמיתי והסברא המתעמקת ועל שני אלה יחד נוכל להמליץ אור זרוע לצדיק זהו השונה בקביעות ושומר שיעורי תורתו מידי יום ביומו ולישרי לב שמחה זהו לעומת שמחת המצוה של סיומי תורה הנהוגים מאז בישראל עם שעשועיהם הקדושים שעשועיה של תורה וכבוד הוגיה ועמלי'

הסכמתי להעלות הדברים הללו במכתבי זה אולי ירצו ידידי ואהובי לזכור אותם לטובה ובטוח אני שישמעו אצלם דברי תורה חריפים ושנונים מפי ידידינו הגאון האב"ד שליט"א ועוד גדולי תורה שבעדת קדש החביבה החרותה לעד על לוח לבבי לכבוד ולאהבה והנני בזה חותם בברכה נאמנה כנה"י ונפש ידי"ע דוש"ת באה"ר מהר הקודש מירושלים.

(חתימה)

קונטרס "טוב טעם" בעניין טעמי מצוות:

נדפס בספר 'נשמה של שבת' - לזכרו של הרב אליהו שלמה רענן זצוק"ל, הוצ' שלמי אריאל, חברון, תשנ"ט

יש לדעת שאפילו המצוות שעצם מציאותם מוכרח מכל מקום יש לנו לחקור בטעמם, כי כיון שנצטוינו מפי הקב"ה מוכרח שימצאו בזה שלמיות הרבה. מכל שכן שהדברים שמצד טבע הישר היינו עושים אותם ל"ה [לא היה] צורך לציווי כלל, וכמו שכתבו המפרשים[1] על דברי רבי חנניה בן עקשיה[2] רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, שקאי על דברים שהשכל גוזרם. א"כ על כל מצוה יש לנו לפי שכלנו לחקור בטעמה, וכבר זירז אותנו הרמב"ם ז"ל על זה הרבה.[3] והנני מתפלל תפילה קצרה להשי"ת, 'גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך'.[4]

.א

מצוות פריה ורביה לבד הטעם הטבעי לקיום העולם, הוא מרומם את נפש האדם לדאוג על קיומו הנצחי, ומתוך שחוקר על קיומו הנצחי במין[5] במה שאפשר, על כל פנים יתעורר לדאוג יותר על קיומו הנצחי באיש, ולא יפסיד נפשו בדברים המאבדים את הנפש הנצחית, וישתדל לקיימה ולהשלימה. א"כ יש בזה ב' טעמים, טעם קיום העולם, וטעם ההתעוררות להשאיר את הנפש.

ועוד בו טעם שלישי לעורר כח החמלה והרחמים בלב בני אדם כי על הבנים הוא מרחם בטבעו, ומכיון שיתעורר בו טבע הרחמים יוכל להשתמש בה ג"כ בכל מקום שהשכל מחייב, ועל כן אין מושיבים בסנהדרין מי שלא ראה לו בנים.[6] ומדת הרחמים והחסד כוללת כל המידות כולם, וזהו "בדמות אלהים"[7]- דמו"ת אותיות מדו"ת, וכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה כאילו ממעט את הדמות,[8] כי אי אפשר שיוחקו בו המידות הטובות כראוי, אם לא על פי קיום מצות התורה המיוחד לכך.

---

1. מכות כג, א משנה ורש"י שם
2. משנה מכות ג, טז ושם בפירוש הר"ע ברטנורא
3. סוף הלכות תמורה
4. תהלים קיט, יח
5. מלה לא ברורה בכת"י
6. סנהדרין לו, ב ורמב"ם הל' סנהדרין פ"ב ה"ג
7. בראשית ה, א
8. יבמות סג, ב

והנה שלמות כל המדות הטובות הוא כשיעשם מצד רצון השי"ת, שזה השלמות הוא גדול מכל השלמות. והנה כשאדם עושה דברים טובים ע"י מדות טובות שלו, קשה לו שיהיה קבוע עיקר רצונו שיהיה רק כדי לעשות נחת רוח ליוצרו, שכיון שכבר טבעו הטוב מושכו לכך, כבד הדבר להמשך מצד דבר יותר נשגב ממנו. וכמש"כ מוהר"ל ז"ל מפראג[9] על דברי חז"ל[10] 'מפני מה אין ת"ח מצויין לאת מבניהם ת"ח? מפני שאין מברכין בתורה תחילה', שהכוונה שמצד אהבת התורה שהיא טבעית להם, משתכחת מהם לשעה אהבת השי"ת. ע"כ זאת היא עצת ד' שנשתדל לקנות את המדות הטובות ע"י מצוותיו יתברך. אם כן יֶחֱשַׁב אח"כ כל מה שנעשה בדברים טובים, אפילו ע"פ המידות כאילו עשינו מפני מצותו יתברך, כיון שעיקר קנין המדות היה ע"י המצוה. א"כ מדת הרחמים שהיא גוברת בטבע האדם, כשמתקבעת בו קשה להמשיך כל הנעשה מחמתה רק לרצון היוצר ב"ה, אבל על ידי קיומו מצות פריה ורביה יהיה קנינו את המדה הנאהבת והכוללת הזאת ע"י קיום מצות ד', ובזה תימשך הקדושה וכל מה שיעשה מחמתה יֶחֱשַׁב כעושה מפורש מצד מצות השי"ת. וטבע הקדושה תעזור לו שתהיה באמת פניתו רק לעשות רצון קונו.

והנה לפי הטעם של הגברת מדת הרחמים בנפשו, יבואר לנו טעם חכמים[11] דקיימא לן כוותייהו שהאיש מצווה על פריה ורביה ולא האשה, וילפינן לה מדכתיב "וכבשוה",[12] איש דרכו לכבש. ולכאורה יפלא מה ענין קיום מצוה זו אל דרכו לכבוש? אבל לפי"ד אתי שפיר שעיקר צורך הגברת הרחמים אינו כי אם במי שיש לו שליטה על זולתו, וביותר צריך החמלה בגיבור שמתגבר על שונאו שלא יעיר חמתו ויגולו רחמיו עליו, וזה שייך רק במי שדרכו לכבוש. וכמו שכתוב "טוב ארך אפים מגיבור"[13] שכובש יצרו מבלי להעיר זעם. וכמו כן לעניין פעולת צדקה וחסד כיון שהאישה רשות אחרים עליה אין לה להרבות ברחמים, ולפעמים היא נכשלת עי"ז באיסור גזל כשנותנת בלא דעת בעלה.[14] וי"ל דרבי יוחנן בן ברוקא,[15] דסבירא ליה דעל שניהם הוא אומר 'ויברך אותם אלהים ויאמר להם פרו ורבו',[16] סבירא ליה דאידך טעמא שהוא להעיר על שלמות הנצחי ושייך ג"כ באשה כבאיש.

וכנגד אלו השלושה טעמים אמרו חז"ל[17] שלושה ענינים על מי שאינו עוסק בפריה ורביה

9. נתיבות עולם, נתיב התורה סוף פרק ז
10. נדרים פא, א
11. יבמות סה, ב
12. בראשית א, כח
13. ע"פ משלי טז, לב
14. עיין יו"ד רמח, ד ונושאי כלים שם
15. יבמות, שם
16. בראשית א, כח
17. יבמות סג-סד

כאילו ממעט את הדמות, וכאילו שופך דמים, וגורם לשכינה שתסתלק מישראל. "ממעט את הדמות" הוא נגד מה שאיננו משלים את המדות שכולם נכללים במדת החסד, וכדאיתא בזוהר[18] "יומא דכליל כולהו יומין". וביותר לענין שאיננו מטהר את נפשו וכחותיו לענין הנצחיות, א"כ הוא ממעט את הדמות. וענין "שופך דמים" ג"כ יש לפרש כיון שאינו פועל להקים נפשו בקיום נצחי א"כ שופך הוא דמי נפשו, ושפיר נפקא לן דרשה זו מ"שופך דם האדם באדם". ולענין שאינו משריש בנפשו מדת הרחמים יוכל לבוא לידי שפיכת דמים ע"י לב רגז שלא ידע רחם. ולענין שאינו מישב העולם כראוי, שתכלית הישוב הוא עובדי ד' שעל ידי זה יהיה שכינה בתחתונים כמו שזהו רצונו יתברך, אומר "גורם לשכינה שתסתלק מישראל". וי"ל שזהו דברי הכתוב[19] "לא תהו בראה לשבת יצרה", הכונה יְצָרָהּ לשבת לנצח, כמו "יֹשֵׁב עולם לפני אלהים"[20] ע"כ ראוי להתעורר ע"ז מחיפוש ההשארה של המין בגוף. ואתי שפיר מה שהקשה בשל"ה[21] למה נקט במתניתין[22] דחציו עבד וחציו בן חורין, קרא ד"שֶׁבֶת",[23] ולא קרא "ואתם פרו ורבו", די"ל דעיקר טעמא המבורר הוא מה שע"י קיום מצוה זו יתעורר לכל המצות כולם, כדי לישב שבת נפשו הנצחית, משום הכי הוא כולל כל התורה והוי מצוה רבה.[24]

ובפרשת נח[25] "פרו ורבו ומלאו את הארץ. ומוראכם וחתכם" וגו' מבואר ע"פ דברי חז"ל[26] שאין חיה רעה שולטת באדם אלא א"כ נדמה לה כבהמה, וכל זמן שהצלם קיים באדם המורא חל על הבעל-חיים ממנו. על כן אמר: כאשר תקיימו פריה ורביה ואז יהיה הצלם קיים, שבלאו הכי הרי הוא ממעט את הדמות. וע"י כן "מוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ", שייראו מכם מפני ראותם שאדם אתם, יהיה [לכם] הצלם והדמות.

והנה חז"ל[27] אמרו "כל מי שאין לו אשה אינו נקרא אדם", הורו אותנו שהאדם משלים עצמו ע"י מצוה זו וְעָסְקָה בשלימות פנימי בכל ענייניו. וזה השלימות אינו מורגש לנו, וכזה נמצאים שלמיות נעלמות שאינם מורגשות אפילו לבעליהם. ותדע, שהרי אפילו אותן המעלות הנרגשות אינם נרגשות כי אם לפעמים, כמו החכמה שכשהאדם חוקר בחכמה מעלת החכמה ניכרת בו,

18. ח"ג קצא, ב
19. ישעיה מה, יח
20. תהלים סא, ח
21. שני לוחות הברית השלם (כ"ץ) תורה שבכתב, בראשית אור חדש, דף כז ד"ה ואית דאמרי אמון רבתי
22. גיטין פ"ד מ"ה
23. לא תהו בראה, לשבת יצרה (ישעיה מה, יח)
24. גיטין מא, ב תוד"ה לא; שבת ד, א תוד"ה וכי
25. בראשית ט, א-ב
26. שבת קנא, ב
27. יבמות סג, א

וכשעוסק בענינים אחרים אין מעלת החכמה ניכרת בו כלל, ומכל מקום הרי היא מצויה בנפשו. ובאמת כל הקנינים הנפשיים אינם יוצאים לחוץ כי אם ע"פ הרוח שמציירם, אבל כל זמן שאינם פועלים בציור הרוח הרי הם בנפש נמצאים אבל אינם ניכרים, וכמו שכתב החכם רנה"ו ז"ל (רבי נפתלי הרץ ויזל) ב"ספר המדות"[28] שלו, א"כ מוכרח הדבר שימצאו שלמיות הרבה קנוים בנפש אעפ"י שאינם ניכרים כלל מפני שאין יד הרוח מגיע לשם. וזה השלמות הפנימי הנעלם הוא כעין ההבדלה שביאר הר"י ג'יקטליא ז"ל בספרו "גינת אגוז"[29] והביאם בארוכה השל"ה בסידורו "שער השמים"[30] שהכוונה על שלמות פנימי שאינו ניכר. ולפי דבריו יה' הענין שהשלמות גדול מהמקום שיד הרוח מגיע לשם, על כן אינו ניכר, ויוכר רק לעת שיתגלה טוהר הנפש מצד עצמה. והנה זה השלמות הפנימי כבר כתבתי במקום אחר שנקרא בשם "עצמות הנפש", כמו החיים שבעצָמות שאינו ניכר כל כך שהרי ההרגשה קטנה בהם, אע"פ שכח החיים שיש שם הרבה מאד.[31] על כן אמרו חז"ל[32] בן עשרים שנה שלא נשא, אומר הקב"ה תיפח עצמותיו. שהכח הפנימי שעליו להשלים עצמו נפוח ממנו ואזל לו. והזמן הוא נאות לבן כ' שאז דינו בבית דין של מעלה ג"כ שדנים על הפנימיות.[33] והנה הוא הפסיד השלמות הפנימי שלו בידים ע"י התרפותו ממלאכתו בקודש, על כן לעת יבא זמן המשפט בבית דין של מעלה שדנין על הפנימיות, יתחייב על שלא השלים את פנימיותו אע"פ שאינו ניכר.

28. חלק ג, פרק א
29. ח"ב תחילת שער בהמשכה השלישית, אחר אותיות אמ"ש בסוד ההבדלה
30. כלומר שהשל"ה האריך להעתיק כל אריכות דבריו בסוד אתה חוננתנו
31. לשם שבו ואחלמה, הקדמות ושערים, שער ג
32. קידושין כט, ב
33. ירושלמי, סנהדרין פי"א ה"ה

לקט של פירוש 'עין אי"ה' - ממסכת כתובות ויבמות:

נדפס בתוך הקונטרס "כהונת רפאל" - מאת הגאון הרב רפאל הכהן קוק זצ"ל (אחיינו של הרב זצ"ל)

. א .

כתובות ה א

דתני בר קפרא בתולה נשאת לרביעי ונבעלת בחמישי הואיל ונאמר בו ברכה לדגים. ואלמנה נשאת בחמישי ונבעלת בששי הואיל ונאמר בו ברכה לאדם.

מה שבחר לבעילת בתולה ברכת דגים ולבעילת אלמנה ברכת אדם,[1] הוא ע"פ מה שאמרו חז"ל בריש פ"ק דסוטה,[2] "אין מזווגין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו" ומסיק התם דוקא בזיווג שני, אבל בזיווג ראשון המלאך מכריז מ' יום קודם, ועוד לא נודעו הליכותיו ומעלליו. והנה ברכת האדם הוא בחירי, וברכת הדגים המה בלתי בחירה, כי המה אינם בעלי בחירה. והנה הזיווג הראשון שהוא בלתי בחירה והוא נשיאת בתולה שעל פי הרוב הוא זיווג ראשון, שייך בו לרמז ברכת הדגים שברכתם ג"כ אינה בחירית. ונשיאת האלמנה שעל פי רוב הוא זיווג שני והוא לפי מעשיו והוא בחירי, נרמז בו ברכת האדם, שהיא בחירית.

. ב .

כתובות ז א

בנוסח ברכת הנשואין אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו, והתקין לו ממנו בנין עדי עד ברוך וכו'.

להבין הענין ותוכן כונת הברכה, נקדים, הנה בברכה הזאת הזכיר שלשה (נשואים) [נושאים] צלם, דמות, תבנית צורה. ונבאר תחילה הבדלים בנרדפים כפי מה שנראה לדעתי הדלה. אומר כי "צלם" יקרא כגון הרואה במראה צלם גופו ואיבריו, אשר רק לעינים נראה כן, ובאמת אינו כן, כי הוא באמת בעל גוף ואיברים ושם [=במראה] אין איברים ולא גוף. וזה יקרא "צלם" על שם צֵל.

ו"דמות" יִקָּרֵא כגון דבר שהוא דומה (וזה כונת הפסוק בישעיה[3] "ומה דמות תערכו לו"), דהנה צלם יוכל להיות שנעשה כפי מה שאנו משיגים, כי ה"צלם" יקרא דבר השוה אעפ"י שאינן מחומר

1. בכתב יד כתב הפוך
2. ב, א
3. מ, יח

א', וזה אפשר להעריך לו צלם דהיינו למדותיו[4] כמו שאומר סדר הספירות, או כמה ציורים שיש בספרי קבלה לדוגמת דברים קדושת עליונים. אך דמות אי אפשר, אך תבנית הבורא נוכל להעריך שהוא להיטיב וזהו תכליתו, אשר אינו בעל תכלית לדבר הנדמה. אך כאשר נתבונן פעולתם בדקות אינו כן, כגון שאני בונה שתי דירות בתים שוים, ובאחד ידורו בני אדם ואחד יהיה למעון הסוסים והחמורים, אשר יקראו שוים ב"דמות", כי זה נעשה מחומר ולבנים, וכן זה. וגם גובהם ואורכם שוים, אך תכליתם אינו שוה, כי זה נעשה לתכלית דירת האדם, וזה נעשה לתכלית דירות הסוסים וכדומה. ו"תבנית" יקרא תכלית הדבר, ואם נעשה (דבר אחד) שני דברים בעלי תכלית אחד, יקראו בעלי "תבנית אחת", ויקרא תבנית מגזרת "תבונה", כי ידיעת תכלית הדבר לא יובן כי אם אחר התבוננות. ו"צורה" תִּקָּרֵא שם הדבר כמ"ש (כמו שהוא) בכללו.

והנה ידוע דרמ"ח איברי הגוף ושס"ה גידיו רומזים לרמ"ח איברי הנשמה ושס"ה גידיה הרוחניים והמה רומזים לענין היותר נעלה. ובכלל ירמזו להדבק בבורא, כמו שאמרו[5] "מה הוא רחום אף אתה רחום", כי הנשמה נאצלת מעצמותו א"ס, וזה שאמרו "אשר יצר" בכלל "את האדם בצלמו". "בצלם" קאי על הגוף שאינו אלא צלם האלוקי כי אינו רוחני. ו"דמות" יאמר על הנשמה שהיא ג"כ רוחנית.[6] ואמר "תבניתו" שהנשמה רומזת[7] להדמות להש"י במעשיו, שזהו "תבניתו". ו"תִּקֵּן לו" לאדם, "ממנו בנין עדי עד", פירוש מהש"י בנין עדי עד, היא הנשמה, שהיא נצחיית "בנין עדי עד". ואח"כ אמר "יוצר האדם" על כלל היצירה, והנה לפי דברי זאת הברכה נוכל לפרש גם הברכה "שוש תשיש ותגל העקרה" וכו' כי ידוע שהנפש לא תשתלם עד אשר יקובץ נדחי עמו ונבא בטח בשלום לארצנו.[8] והנה ההבדל בין "שישה" [לבין] "גילה", הוא כי "שישה" תִּקָּרֵא השמחה החיצונית, ו"גילה" תִּקָּרֵא השמחה הפנימית. על זה אמר "שוש תשיש" המה שתי שמחות שהם חוציים, כי "אז ידלג כאיל פִּסֵּחַ וְתָרוֹן לשון אִלֵּם",[9] כי לא יהיו בעלי מום בגוף, כדי שיהיה צלם אלקים בשלימותו. וגם כי רמ"ח איברי הנשמה הכל יראו כי תמלא הארץ דעה,[10] אך שלימות הנקנית לא הכל יוכלו לראות ולהשיג תהיה רק "ותגל", שמחה מְסֻתֶּתֶרָה. "ותגל העקרה בקיבוץ בניה" שאז ישלמו השלושה, צלם דמות תבנית, ועם זה תהיה גם הצורה בכללה שלימה.

---

4. לא ברור בכת"י
5. שבת קלג, ב
6. עיין ברכות י, א. מלבי"ם בראשית א, כו
7. אולי צ"ל רומזת
8. נראה להסביר ע"פ מהר"ל,נתיבות עולם ח"א עמ' קפב, נתיב הצדקה פ"ו (ע"י א"י נעשו ערבים זה לזה); ירושלמי נדרים ט, ד; רדב"ז ממרים ב, ד
9. ישעיה לה, ו
10. ע"פ ישעיה יא, ט

ובזה נוכל לבאר כונת הפסוק בישעיה[11] "שוש אשיש בד' תגל נפשי באלוהַי", דהנה "חייב אדם לברך על הרעה" שהוא אלוקים, "כשם שהוא מברך על הטובה"[12] שהוא ד' [יהו"ה], אך כשהוא מברך על הטובה רואים הכל [=את] שמחתו, ועל הרעה שמחתו אינה חיצונית רק פנימית. על זה אמר "שוש אשיש" שהוא שמחה חיצונית בד', עת שהוא לי ד' שמתנהג עמי ברחמים, "תגל נפשי" שמחה פנימית בנפש "באלוקַי" שֶׁבְּעֵת שהוא לי לאלקים, ומתנהג במדת הדין, עם כל זה רק "עין במר תבכה ולב שמח".[13]

ובזאת ההנחה אמרתי לפרש הפסוקים שם בפרשה ההיא. אך בהקדם הנחה אחת, והיא כי "ניאץ" יקרא אם אחד עושה דוקא ההיפוך מציוויו. וגם תדעו זאת, כי חז"ל אמרו,[14] "כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר", והוא מפני רוב ההרגל. וכמו שבעבירה, יש העבירה עצמה, וההפקרות שנעשה אצלו לעבור עבירה ההיא יותר מאם לא עבר עליה, וע"י כן הפורעניות היא ג"כ בעלת שתי פנים. עצמות הפורענות, והעֲלָלוּת שנעשה עלול להפורענות יותר מאחה. וזה שכיון נעים זמירות ישראל ואמר[15] "יושבי חושך" וגו' דהיינו הצרה בשעתה. וע"י הצרה נעשו על להבא "אסירי עני", שהמה מאוסרים מהעני והברזל איסור תמידי. "ויזעקו" על שני הדברים המָרים, על הצרה ותולדתה. וזה אמר כי זעקו "בצר להם" צרה יחידית. וגם זעקו ש"ממצוקותיהם יושיעם" שנעשו עלולים לצרות רבות ורעות. מפני מה היה זה? מפני ש"הֵמְרוּ אמרי אֵל"[16] שעשו העבירה עצמה, וע"י זה נעשו מופקרים להעבירה. וזה אמר "ועצת עליון" היא היא התשובה שהיא עצת עליון, עצת על(יונה) מכל שֵׂכֶל. כי המעשה לא תיבטל והוא יתכפר. "נאצו", כי באמת כל כמה שעשה העבירה יותר, (נעשה) [נעשית] חמורה יותר והתשובה צריכה להיות מהודרת עוד יותר. ואצלם הוקל כל מה שפרצו בה, כמו שאמרו "נעשית לו כהיתר". וחוזר להוכיח איך שיסרם ד' מדה כנגד מדה, כי יען שהמרו אמרי אל דהיינו העבירה בעצמה, על זה "ויכנע בעמל לבם"[17] דהיינו היסורין בעצמם. וע"י ש"עצת עליון נאצו", שנעשו עלולים יותר לעבירה, על כן "כשלו ואין עוזר" שנעשו עלולים לצרה. "ויזעקו" ג"כ על שני האופנים: על "בצר להם" הצרה בעצמה, וגם ממצוקותיהם שיושיעם דהיינו על להבא. והחרוזים מקבילים: "כי המרו אמרי אל - ויכנע בעמל לבם". "ועצת עליון נאצו - כשלו ואין עוזר".

---

11. סא, י
12. ברכות פ"ט מ"ה
13. ע"פ מדרש ספר הישר, פרשת וירא
14. יומא פו, ב
15. תהלים קז, י
16. תהלים קז, יא
17. תהלים קז, יב

וכשישובו יהיה כן ש"יוציאם מחושך וצלמות ומוסרותיהם ינתק",[18] דהיינו שיושעים מצרתם בעצמה, וגם מתולדות צרתם היינו מוסרותיהם שנעשו אסורים על לבהא, כמו שפרשנו על "אסירי עני וברזל" שינתק מוסרותיהם והיו כלא היו כלל, שישגיח עליהם בהשגחה פרטית שלא יהיו עוד עלולים. והוא בדרך פלא כנגד חוקי הטבע, וזה אמר ש"יודו לד' חסדו"[19] (לע"ע) [לעת עתה] בעת הצרה שפדם ועשה להם חסד. וגם "נפלאותיו" יספרו "לבני אדם" שעשה להם פלא, זר מחוקי הטבע שסר מהם העֲלָלוּת, ואמר "כי שיבר דלתות נחושת" דהיינו מהמאסר עצמו.

. ג .

כתובות יז א

אמרו עליו על ר' יהודה בר אילעאי שהיה נוטל בד של הדס ומרקד לפני הכלה ואמר כלה נאה וחסודה וכו'.

נראה כי מה שהיה נוטל הבד הדס הוא כי ישראל נמשלים להדס.[20] וא"כ כשהיה נוטל ההדס ואומר כלה היתה כונתו על דרך השיתוף, על ישראל שקרואים "כלה", "אתי מלבנון כלה",[21] והיה נוטל ההדס כדי לפרסם כונתו, כדמוכח בנזיר[22] דמוקי דאמר אהא נאה ותפס בשערו הוי נזיר. כיון שתפס בשערו, מאמרו סובב על מה שתפס בידו. הכי נמי מורה מאמרו על מה שידו אוחזת שהוא ההדס, שישראל נמשלו עליו. ורצה לומר דכך עשיית המצוה הגדולה הזאת לזכות עוד במצוה את ישראל.

. ד .

יבמות סב ב

נשא אדם אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו, היו לו בנים בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו וכו'. רבי עקיבא אומר למד תורה בילדותו ילמוד תורה בזקנותו וכו' שנאמר "בבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך". להבין מליצת "בבוקר זרע" וכו' אל התורה, וגם שינוי הלשון "זרע את זרעך" ו"אל תנח ידך". מה היה חסר אם כתב "בבוקר זרע את זרעך ולערב זרע זרעך", או "בבוקר אל תנח ידך ולערב זרע זרעך".

18. תהלים קז, יד

19. תהלים קז, טו

20. ויקרא רבה ל, יב. ילקוט שמעוני, אמור רמז תרנ"א ד"ה ביום הראשון

21. שיר השירים ד, ח

22. ב, ב

אך הענין כך הוא כענין שאמרו חז"ל:[23] (קללת חכם וכו') "דאמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן מאי דכתיב "יחי ראובן ואל ימות ויהי מתיו מספר. וזאת ליהודה". כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, היו עצמותיו של יהודה מגולגלין בארון, עד שבא משה וביקש עליו רחמים. אמר לפניו: רבונו של עולם, מי גרם לראובן שיודה? יהודה, "שמע ד' קול יהודה".[24] עָל איבריה לשפא וכו' לא הוה ידע מאי קאמרי רבנן ולמשקל ומיטרח בהדי רבנן, "ידיו רב לו" [=עכ"ל]. למשקל ולמטרח, פירושו לפרק ולהקשות כדרך לימוד חלק הפלפול. וכאשר אמר "ידיו רב לו", העלו לו לדעת חלק הפלפול. הרי נראה כי חלק הפלפול והשקלא וטריא תכונה בשם "עסק הידים". עוד אמרינן[25] "רב יוסף סיני, ורבה עוקר הרים וכו'... שלחו להו סיני קודם שהכל צריכין למרי חטיא". "קרי רב יוסף אנפשיה: "ורב תבואות בכח שור".[26] הרי מצינו שלימוד התורה כפשוטה תכונה בשם "תבואה". והשור חורש ועל ידו נזרע התבואה. עוד אמרינן[27] אמר רבא, לגרוס אינש והדר לסבר, הרי שמקודם בעת הילדות טוב ללמוד המשניות והברייתות כפשוטן, והדר לסבור; בעת הזקנה טוב ללמוד חלק הפלפול.

וכאשר ידענו כל זה, נבין היטב כונת החכם מכל אדם: "בבוקר זרע את זרעך", דהיינו ללמוד המשניות כפשטן, והיינו כדאמר רבא לגרוס מקודם, שזה תכונה "זרע את זרעך", כמאמר רב יוסף אנפשיה: ורב תבואות בכח שור", וכמו שכתבנו. "ולערב אל תנח ידיך" דייקא, כמו "ידיו רב לו", דהיינו למשקל ולמטרח בהדי רבנן דהוא לימוד חלק הפלפול, כמו שאמר רבא "והדר לסבור" ואתי שפיה.

. ה .

אמר רבי תנחום אמר רב חנילאי כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא שמחה בלא ברכה בלא טובה.

נראה כונתו על שם שלשה דברים המשלימים את הטוב מכל צדדיו, והם: טוב, ערב, מועיל, אשר כולם יושלמו באשה טובה. נגד "הערב" אמר שרוי בלא שמחה, שהוא רק ערב ולא טוב ומועיל. ונגד "המועיל" אמר בלא ברכה. ונגד "הטוב" בלא טובה, להודיעך כי אשה טובה אשרי בעליה, כי מתנתו שקולה נגד הטוב הערב והמועיל.

---

23. בבא קמא צב, א

24. דברים לג, ז

25. ברכות סד, א. הוריות יד, א

26. סנהדרין מב, א

27. ואמר רבא ליגמר אינש והדר ליסבר (ילקוט שמעוני תהלים א, רמז תרי"ד); ועיין גם שבת סג, א ורש"י שם

. ו .

במערבא אמרי בלא תורה בלא חומה, פירוש, כי אין לו חומה המצלת מן החטא, ועל כן אין תורתו כתיקונה.

. ז .

בלא שלום, כבר בררתי בדרוש בסיום יבמות.[28] שזנות מהרס עמוד השלום, על זה אמר: "בלא שלום", כי הוא עלול לפגום ח"ו בעמוד השלום יותר, מה שאין כן מי שיש לו אשה שמצילתו בודאי מן החטא, וכמאמר רב חייא לרב: "דיינו שמגדלות בנינו ומצילות אותנו מן החטא".[29]

. ח .

כל היודע באשתו שהיא יראת שמים ואינה פוקדה נקרא חוטא שנאמר "וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא".

גם כאן כונתו שהיא יראת שמים ונשמרת מניאוף אחר, חייב לפוקדה, שנאמר "וידעת כי שלום אהלך" ודריש "אהלך" זה אשתך שהיא שלום, דהיינו שנשמרת מהיפוך השלום, אז "ופקדת נוך ולא תחטא" ומכלל לאו [=אתה שומע הן] וכו'.

. ט .

ואמר ריב"ל חייב אדם לפקוד את אשתו בשעה שהוא יוצא לדרך שנאמר "וידעת כי שלום אהלך" וכו'.

בהקדמה השגורה אצלי, שהזימה הוא היפוך השלום, הכי כונתו, "וידעת כי שלום אהלך", פירוש כשתהיה באהלים על הדרך אימתי תדע ששלום יהיה לך שלא תכשל בניאוף המהפך השלום, אם "ופקדת נוך" מקודם, ו"נוך" כונתו אשתך, שלא תתאוה לאחרת.

. י .

והא מהכא נפקא? מהתם נפקא "ואל אישך תשוקתך" מלמד שהאשה משתוקקת לבעלה בשעה שהוא יוצא לדרך.

ולכאורה יִפָּלֵא איה הדרך ראה מהפסוק "ואל אישך תשוקתך", כי דוקא בשעה שהוא יוצא לדרך היא משתוקקת לו, הלא לא נמצא בדברי הכתוב חילוק באיזה זמן מהזמנים היא משתוקקת? אך לענ"ד נראה כי משמות הנרדפים, מ"בעל" ו"איש". כי "בעל" יִקָּרֵא על שם הבעילה, כמו האי

28. לקמן, סוף מאמר זה

29. יבמות סג, א

מיטרא בעלה דארעא.[30] ו"איש" יִקָּרֵא על שם המשפיע, יען כי הוא הנותן לה לחם לאכול ובגד ללבוש. ולכן קשה ליה, כי התשוקה תציין הבעילה, היה לו לומר "ואל בעלך תשוקתך", ולמה קראתו התורה בשם "אישך" שהוא מורה שם ההשפעה? וידוע לכל יודעי הגיון כי המליצה תציין הנושא לפי ענין הנשוא. לכן דייק מזה בשעה שהוא יוצא בדרך, דהיינו ממרחק להביא לחמה,[31] ואז יִקָּרֵא בשם "איש", אז היא משתוקקת אליו, ולכן קראו איש באמרו "ואל אישך" ולא אל בעלך כנ"ל.

. יא .

האוהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה והמשיאן סמוך לפרקן, עליו הכתב אומר "וידעת כי שלום אהלך".

ג"כ בתקון זה, שכל אלה דברים שומרים מענין ניאוף. והמדריכן בדרך ישרה לשומרן ג"כ מניאוף, והמשיאן סמוך לפרקן שהוא גם כן גדר לשומרן מגלוי עריות, עליו הכתוב אומר "וידעת כי שלום אהלך", פירושו כל ביתך אתה ובניך לא תכשלו בדבר שהוא היפוך השלום, רק תדע כי "שלום אהלך".

. יב .

יבמות סג א

אמר רבי אלעזר כל אדם שאין לו אשה אינו אדם שנאמר "זכר ונקבה בראם, ויקרא שמם אדם". ואמר ר' אלעזר כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם שנאמר וכו'.

הנה לכאורה שני המאמרים סתרי אהדדי, כי באומרו כל מי שאין לו אשה אינו אדם משמע הא אם יש לו אשה הוי אדם, אף על גב דאין לו קרקע. ואח"כ אמר בעצמו דבר מתנגד לדבריו, באומרו כל מי שאין לו קרקע אינו אדם, הא אם יש לו קרקע אף שאין לו אשה הוי אדם. אך אחר תָּמְהִי נתתי אל לבי הנה מהות האדם יצויר בעל שני פנים. האדם השפל והנבזה על שם האדמה אשר לוקח משם[32] להוראת היות חומרו שפל מאד, כי הוא המדריגה הפחותה מן צומח, חי ומדבר שהוא הדומם. ועוד מדריגה אחרת שיצויין שם "אדם" מדרגה גבוהה, כמו שכתוב[33] "בצלם אלקים עשה את האדם", היינו מצד נשמתו הרוממה אשר היא נאצלת מתחת כסא הכבוד, ועל

30. תענית ו, ב "דאמר רב יהודה מיטרא בעלה דארעא הוא, שנאמר כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה

31. ע"פ משלי לא, יד

32. ע"פ בראשית ג, כג

33. בראשית ט, ו

שם "אֲדָמָה לעליון"[34] כנודע. והיות כי כל נברא לא יגיע לשלימותו עדי יגיע להדבק בשרשו, ולזה ישתוקק כל נברא נעדר הבחירה, כמו שאנחנו רואים בעינינו מהיסודות אש רוח מים עפר. כי אש ורוח תעלה למעלה בכל יכולתה, מתרפקת אל שרשי מצבה ([=אבל] עפר ומים למטה). וזה גם כן נראה בחלקי האדם, דהיינו רוחניותו וגשמיותו, כי העפר תרד אל האדמה אשר לוקחה משם, והרוח תשוב אל האלוקים אשר נְתָנָה. ותכלית הנפש לעשות רצון יוצרה להמשיך שפע קדושה להתחופף בצל ד' תמיד, וזה אמר: "כל אדם (השפל) שאין לו קרקע אינו ראוי לקרותו אדם", כי אינו מתדבק בשרשו הארצי שנאמר[35] "השמים שמים לד' והארץ נתן לבני אדם". ודייק מלת "נתן" על הוראת הריחוק שאין שייך המקבל להנותן כלל, (כמו שיאמרו על מלך וחכם עכו"ם "שנתן").[36]

"וכל אדם שאין לו אשה", עתה ישא מדברותיו על האדם הנעלה, ואמר שמצד נפשו אינו קרוי "אדם" אם אין לו אשה, כי אם אין כח להקדושה לחול עליו בשלימות, וכמאמר רב חסדא:[37] "האי דעדיפנא מחבראי דנסיבנא בשיתסר. ואי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא ליה לשטנא גירא בעינך". וכמאמרם[38] ז"ל: "איש ואשה זכו שכינה שרויה ביניהם", וזה שמסיים "זכר ונקבה בראם ויקרא שמם אדם" דהיינו "אדם" הנעלה וכמו שבארנו.

ובעמדנו עוד בזה הענין בביאור שם "אדם" נבוא לביאור ברייתא שמביא תלמודן לקמן בפירקן:[39] "תניא וכן היה ר"ש בן יוחאי אומר קברי עכו"ם אינם מטמאים באוהל שנאמר[40] "ואתן צאני צאן מרעיתי, אדם אתם', אתם קרוים אדם ואין עכו"ם קרויין אדם". ועל המאמר הזה כל קורא יבוא הנה ועמד,[41] בהתפלאו מה היא החשיבות הגדולה שנתן לנו אבינו אל אחד בראנו. כי נטמא באוהל במותינו כפגר מובס, והעכו"ם שונאינו ומנדינו, אשר נאמר בקבלה[42] "ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי", כי פגרם לא יטמא בצאת רוחם. ואנחנו נדע כי רק אנחנו זרע קודש? אך הענין נודע לכל, הטמא הוא מפני כי אין צדיק בארץ [ש]עושה רק טוב,[43] לכן לא תצא כל הנפש ממסגר הפגר אחרי המות. אך הנפש ההיולית תשאר עד עת קץ, עד יביא ד' רוח ויפח בעצמות

34. ישעיה יד, יד
35. תהלים קטו, טז
36. ולא אומרים "שחלק", ראה ברכות נח, א
37. קידושין כט, ב
38. סוטה יז, א
39. סא, א
40. יחזקאל לד, לא
41. ע"פ שמואל-ב כ, יב
42. מלאכי א, ב-ג
43. ע"פ קהלת ז, כ

ויחיו. ונפשו ההיולית שתשאר היא ההכנה להתחיה (ועיין מלבי"ם יחזקאל ל"ז). ועל כן יעורב הטוב והרע, הנפש והחומה, וזה הוא יסוד הטומאה, עד שיתברר הכל דהיינו שעה אחת קודם תחיית המתים, כמאמרם[44] "עתידים צדיקים דהוו עפרא", דהיינו שתסיר מהם רגע אחד הקוסטא דחיותא.[45] ולכן האדם אשר נשלמה נפשו שלא נמצא בו כלל שום נדנוד חטא ופשע, הוא לא יְטֻמֵּא הבא באהלו, וכמאמרם[46] ז"ל "יעקב אבינו לא מת", דהיינו שלא נפרדו יסודותיו. הנפש ההיולית נשארה בארץ, והנפשית [ו]החלקים הנשארים עלו השמימה כי לא היה הגוף שייך אליו רק כבגד אל הלובש. ולכן גם ההיפוך דהיינו העכו"ם שלהם אין הִשָּׁאֲרוּת הנפש כלל[47] ג"כ לא יטמאו. אבל כלל ישראל הבינונים, ואף הצדיקים הגמורים אשר נשארה מעט מניצוץ נפשם דבוק אל הגויה יטמאו. ויען כי הסכמנו לעיל, כי שם "אדם" כולל שני הכנויים, הנפש והגויה, לכן קברי עכו"ם אינם מטמאין. כי שם "אדם" סתם הכולל שתי הכוונות לא יציין העכו"ם, כי אינם קרויים "אדם" כי הם רק הרע וְהַגְוִיָּה שלא יצוייר סתם [=בשם] "אדם". כי מנה לון לומר דמיירי בשם "אדם" זה? שמא כונתו על שם האדם הנעלה,[48] לכן תפשו שיכלול שניהם, וזה לא יכיל העכו"ם כי "אתם קרוים אדם" וכו' והארכתי די למבין. (אחרי שכתבתי אמר לי אבי המופלג שיחיה כי נמצא זאת בפירוש מהר"ם מלבי"ם על התורה פ' חוקת שכתב כן).

. יג .

רבי אלעזר רמי כתיב "כנגדו" וקרינן "כניגדו". זכה כנגדו, לא זכה מנגדתו, ופירש"י נגדא דמלקות.

ויש לפרש כוונתו על דבר דאמרינן בקידושין[49] "כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו אליהו כופתו והקדוש ברוך הוא רוצעו", וזה שאמר "זכה", היינו שהיו נשואין כשרין, כנגדו, שווה לו ומסכמת לרצונו. "לא זכה" שאינה הוגנת לו, "מנגדתו" נגדא דמלקות, שגורמת שהקב"ה רוצעו בשבילה ואתי שפיר.

. יד .

אשכחיה רבי יוסי לאליהו. א"ל כתיב "אעשה לו עזר", במה אשה עוזרתו לאדם? א"ל אדם מביא חטים מן השוק, חטים כוסס? פשתן, פשתן לובש? לא נמצאת מאירה את עיניו ומעמידתו על רגליו.

---

44. שבת קנב, ב

45. מלבי"ם שם, זהר ח"א פג ע"א; ושם ח"ג קסט ע"א; תשובת ר' שלמה אלקבץ אל הבית יוסף (נדפס בספר ברית הלוי)

46. תענית ה, ב

47. עיין יחזקאל לז, פירוש המלבי"ם

48. עיין הקדמת המלבי"ם אל ספר ויקרא, אילת השחר, אות רנ"ו (תורה אור); מדבר שור דרוש י"ד, עמ' קכה

49. דף ע, א ורש"י שם

בצדק יחזה כל מעיין, כי המאמר הזה אין לו מובן פשטי, שאלת רבי יוסי ותשובת אליהו, מה שְׁאָלוֹ ומה הֱשִׁיבוֹ. רבי יוסי לא ידע שאוכלין לחם ולא חטים? גם כי החליט כי תכלית בריאת האשה הוא רק לשמשו וזה הספיק גם איש באיש.

אך הנראה דהנה לוּ חי גבר לעד ולא ימות לשחת, אז היתה התולדה בלתי הכרחית. אך כאשר נקנסה מיתה, אדם צריך להוליד בנים שימלאו מקום אבותם. אך הנה נדע כי העזר יִקָּרֵא באשר כי זולתו לא אוּכַל לְהִוָּשֵׁעַ, אך אם אוּכַל לְהִוָּשֵׁעַ בענין זולתו קל יותר, למה לי העזר הבלתי קל? וזה הוא ששאל רבי יוסי "במה אשתו של אדם עוזרתו", כיון שיוכל להיות שלא ימות כלל כמוך. (לכן שאל לאליהו, כי עלה בסערה השמים). א"ל לא כן. כי לא יוכל כל אדם לזכות, כי צריך יגיעה רבה לזה. כי הנה אדם הראשון עירב הרע בהטוב, ועל כן צריך האדם למות כדי לצרף הטוב מהרע הטמון בתוכו. וכן בדבר (עורב) [שמעורב] הרעה בטוב, כדמיון האדם. על זה אמר לו "אדם מביא חטים מן השוק, חיטים כוסס? פשתן, פשתן לובש?". הוא צריך לנקותו ולאפותו, והפשתן לנפצו לסרקו לטוו לאורגו, כי צריך לעבור ולברור הרע מהטוב כמו כן באדם. ואי אפשר לצרף הרע מהטוב, אלא ע"י מיתה (רק ליחידי סגולה כמו חנוך ואליהו) ונמצאת מאירה עיניו באור החיים הנצחיים, כי כאילו לא מת. כמאמר חז"ל[50] "כל המניח בן" כמותו, ומעמידתו על רגליו תמיד על עמדו, כי בניו ובני בניו המתהלכים על פני האדמה, דומה כמו שהוא בעצמו חי. חי הנהו.

. טו .

יבמות סג ב

במאמר בן סירא אשה רעה צרעת לבעלה.

מליצת "צרעת" תציין כי היא רעה ומקניטתו תמיד ואינו מתאפק מלדבר עליה לשון הרע כי כדלף טורד תמיד תצערו, ומביאתו לידי צרעת, כמו שאמרו בספרי[51] על פסוק "השמר בנגע הצרעת". מאי תקנתיה? יגרשנה ולא יהיה לו על מי לדבר וייטב לו.

. טז .

(הדרן למסכת יבמות)

בסיומא מסכת יבמות[52] "אמר ר' אלעזר אמר ר' חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר[53] 'וכל בניך למודי ד' ורב שלום בניך'" וכו'. והמוֹתָר "אל תקרי בניך אלא בוניך"[54] אינו

50. בבא בתרא קטז, א

51. ספרא, מצורע, פרשה ה אות ז

52. יבמות קכב, ב

53 ישעיה נד, יג

54 ברכות סד, א. עוד עיין כריתות כח, ב

במסכת יבמות. והקשה מהרש"א מה הסמיכות האגדה זו למסכת יבמות, עיין שם. ועיין עליו בשו"ת "בנין ציון החדשות".[55] אך לי נראה כי יוכל להיות, הנה הפרק האחרון דמסכת יבמות מיירי רק באיסור אשת איש לחומרא, כגון דמים שאין להם סוף, דהסברא מחייבת שודאי מת. וידוע שעמוד השלום היה מחזיק ירושלים, ועל זה מורה תיבת "ירושלים". ואמרינן בגיטין בהנזקין,[56] כי לחד דיעה נחרבה ירושלים משום עון אשת איש, כמו שנאמר שם משום שתי פתילות בנר אחד. וא"כ כשחרבה ירושלים נתרועע עמוד השלום. ואשת איש מהרסת עמוד השלום כשנכשלו בה ח"ו, וע"ז אמר כי תלמידי חכמים שהחמירו באשת איש הוא מפני שהן מרבים שלום בעולם כמו שבארנו, והם אינם רוצים בהריסת עמוד השלום.

או יש לפרש מפני שכל המסכת מיירי בעניני חליצה ויבום, שהן הפוך השלום כמו שכתבו חז"ל בפרק נערה,[57] "שלום על ישראל",[58] בזמן שאתה רואה בנים לבניך, שלום על דייני ישראל שלא יבואו לידי חליצה וייבום. ואמרינן (לעיל) בפרק מצות חליצה (ק"ה.) בעון בית עלי בזבח ובמנחה וכו'. והסיבה הגורמת חליצות ר"ל הוא קיצור ימים לרוב, ד' יצילנו. ועל זה אמר כי התורה שמארכת הימם [=לכן] לא יבאו לידי חליצה שהוא היפך השלום, הסבה הוא תלמידי חכמים ואתי שפיר.

סליק בע"ה ית'. בריך רחמנא דסייען. הדרן עלך מסכת יבמות.

55 סי' צא

56 גיטין נח, א

57 כתובות ג, א

58 תהלים קכח, ו

אודות עצם הלוז - בין לוז - ל"נסכוי"

מאמר זה נכתב ע"י הרב נריה גוטל

מאמר זה נדפס לראשונה במאסף 'מרחבים' - ביטאון לתורה והוראה- כרך ו, תשרי תשנ"ז - כחלק ממאמרו של הרב נריה גוטל שליט"א, 'בין תחיה לחידוש' - בין הראי"ה קוק לבן יהודה. לאחר מכן, נדפסה בקובץ התורני 'המעין'.

האיגרת המובאת להלן לא מצאה, משום-מה, את מקומה בכרך הרביעי של "אגרות הראיה". הגם שלפי תאריכה (תרפ"ג) היא מתאימה לסידור בכרך-איגרות זה, למרות זאת אי-השארת העתק ממנה בין גנזי כתובי הרב קוק, היא שהביאה ככל הנראה להעלמתה מידיעת עורכי ומהדירי אותו כרך, ובעקבות כך גם להשמטתה מספר האגרות! מר מאיר מדן הוא שחשף אותה, היפנה תשומת-לב לאיגרת "שכוחה" זו וגאל אותה מגניזתה תוך שהוא נותן לה פרסום בקובץ "זכרון ראיה"[1]. האיגרת עצמה נמצאת באקדמיה לעניני לשון, בירושלים.

1. מבוא ורקע

נושאה של האיגרת: ביאור משמעה של המילה "לוז" - האם יש להשוותה, או להבדילה, מן המילה "נסכוי". כידוע, מסורת נקוטה אצל קדמונינו שעצם אחת יש באדם אשר נשארת יציבה וקיימת ואינה נרקבת גם אחר מותו, ומעצם זו מקיץ האדם לתחייה לעתיד לבוא (מקורות מסורת זו: ראה להלן באיגרת אשר לפנינו, ובהערותיה). עצם זו קרויה במרבית המקורות בשם "לוז", אם כי יש שמזכירים בעניינה שמות וכינויים נוספים: "נסכוי" וכן "בתואל" (בזוהר). שאל איפוא אליעזר בן-יהודה את עצמו אם הביטויים והכינויים מקבילים וזהים, או שלאמיתו של דבר הינם נפרדים ומכוונים לעניינים שונים.

למעשה אין זו שאלה חדשה, וכבר עמד עליה בפרוטרוט ר' יעקב עמדין, הכותב כך[2]:

אמר יעקב, מעודי הייתי משתאה על המראה, כשראיתי בספרים מדברים אודות העצם הלז - לוז של שדרה, ויש שקראוהו נסכוי... ואמרם שממנו בנין גוף האדם ואך הוא לבדו נשאר בקבר אחרי רקבון עצמות הגוף כי ממנו תתחיל התחיה לעתיד... ולא נודע מה טיבן של שמות הללו שנתנו לו... יותר מזה גדלה הפליאה כשלמדתי במדרש הנעלם פ' תולדות שנקרא בתואל רמאה... ומי הרואה מאמר זה ולא יפלא ממנו מה ענין שם בתואל... צער גדול היה לי ע"ד זה, ובדקתי בספרים פורש אין להם, ועתה בהיותי עוסק בענין הראוני מן השמים שכל ג' שמות הללו דבר אחד וכל דברי העצם אחת הן... וזה שנקרא בתואל ג' מת עם הכולל... חסר א' ממספר מת

לרמז על זה שאינו מת אמיתי... הוא כמו כן רמאי... וכן ע"ד זה נקרא לוז שהוא גי' דם עם הכולל שממנו חיות האדם... אמנם נחסר ממנו ג"כ א' במספר להורות על זה כי הוא חי אצל המת ומת אצל החי, וזה שקראוהו עוד נסכוי מל' כי נסך עליכם ה' רוח תרדמה, שנראה כנרדם וגי' קום... ודי בזה לנבון.

לדידו של ר' יעקב עמדין (היעב"ץ), שלושת המושגים - לוז, נסכוי ובתואל - אינם מכוונים בסופו של דבר אלא לענין אחד. הכינויים אמנם שונים, אך הרעיון אחד.

בן-יהודה עצמו, בכרך החמישי של מילונו הגדול - אשר כבר פורסם וראה אור אותה שעה, רשם בערך "לוז" את ההגדרה (חוליה מחוליות השדרה, שהאמינו הקדמונים שממנו תחית המת) ולצידה מקורות אחדים מדברי חז"ל במדרש. מקורות אלה היו גלויים לפניו, הוא לא נזקק לסיוע בעניינם ולא על כך שאל בן-יהודה את הרב קוק (לכהפ"ח בכתב).[3]

אלא שכעבור זמן, משהמשיך בעבודתו והגיע לאות נ' ולערך "נסכוי", שאל בן-יהודה את עצמו אם זו אינה אלא מילה נרדפת לאותו מושג, או שמא מכוונת המילה השונה למושג אחר. מן האיגרות אשר לפנינו משתמע שבן-יהודה עצמו סבור היה כי החילוק בין המושגים נעוץ בהבחנה בין העצם ובין האיבר: הלוז הוא העצם - כפי שבא לביטוי מפורש במקורות רבים, ראה להלן בהערות האיגרת - ואילו הנסכוי הוא האיבה.

סגנון האיגרת מורה, כי בן-יהודה סבר לראות בפרשנות הרב קוק למונח "נסכוי" תנא דמסייע כנגד היעב"ץ אשר איחד את משמעות המושגים. על כך ענהו הרב קוק כי גם אם מפרש הוא אחרת מן היעב"ץ את משמעות "נסכוי", ברם זה עדיין "אינו גורם לי שלא אסכים לו שההוראה של נסכוי ושל לוז היא כוונה אחת". הכוונה אחת, אם כי הכינויים שונים. מן האיגרת לא מתברר כהלכה כיצד ביאר הרב קוק עצמו את משמעה המדוייק של המילה "נסכוי" (בדרך "הוראה של ביטוי פשטי" ולא "הוראה של רמזים") אך לכהפ"ח יודעים אנו שהוא שולל את ההבחנה וההפרדה בין המושגים. לדידו ברור כי לוז ונסכוי אינם מכוונים אלא לאותו מושג, אשר מכונה בכמה שמות.

יתירה מזו; הרב קוק מוסיף ומדגיש כי לא ניתן לקבל את הבחנתו של בן-יהודה בין עצם (לוז) ובין איבר (נסכוי), וזאת מאחר שרואים אנו כי "בלשון חכמים אפשר לקרות גם לעצם בשם אבר". אדרבה, עיקר דין טומאה לאבר מן החי, למדוהו חז"ל לא פחות מאשר לשון עצם אדם, ומוכח איפוא שיתופם! בכל אופן אין שום מניעה מכינוי העצם והאיבר גם יחד בכינוי דומה, יהא זה לוז או יהא זה נסכוי.

כאן המקום לציין כי בסופו של דבר הערך "נסכוי" כלל לא מצא מקום במילונו הגדול של בן-יהודה. הערך "לוז" פורסם כאמור בכרך החמישי אשר ראה אור עוד בחייו של בן-יהודה, ואילו הערך "נסכוי" - המתאים לפי אותיותיו לשלהי הכרך השביעי - לא פורסם כלל. ככל

הנראה החליט לבסוף בן-יהודה שאין לו מקום כערך בפני עצמו, ולכן לא החל בהכנתו ולא הותיר רישומו בין כתביו - הן אלה (כרכים ו-ז) שלא היו חסרים אלא הגהה[4] והן אלה שנותרו בין דפי ניירות עזבונו, היינו שאר הכרכים אשר סודרו ונערכו אחר מותו. למעשה התקבלה בכך הכרעתו של הרב קוק אשר גרס כי אין בין "לוז" ובין "נסכוי" מאומה, וזה כזה לענין אחד הם מכוונים. משום כך אין הצדקה לראות ב"נסכוי" ערך עצמאי, ולכל היותר יש להסתפק בהפנייה לזיהויו עם "לוז".

בשולי הדברים תופנה תשומת ליבם של "דורשי רשומות" לתיארוכה של האיגרת, שלושה שבועות קודם מועד פטירתו של בן-יהודה, ב-כו כסלו[5]; זאת דוקא באיגרת שעניינה מות ותחייה, לוז ונסכוי.

הללו ודאי יוכלו לצרף זאת לסיפור אודות מפגשם האחרון של הרב קוק ושל בן-יהודה, בערב-שבת שלפני מותו. בשישי נפגשו, בשישי השיב ואמר בן-יהודה "אולי" (על אפשרות החזרה בתשובה), ובמוצאי שבת נפטר. שם "הרהורי תשובה" וכאן חזון "תחייה".

2. האיגרת

ב"ה ירושלים ב' כסלו תרפ"ג

כ' החכם מר א. בן-יהודה

מה שסרתי מדרכו של הרב יעבץ[6] בפירוש ההוראה נסכוי, מפני שנראה לי שאם מוצאים הוראה של ביטוי פשטי הוא יותר קרוב מהוראה של רמזים[7], איננו גורם לי שלא אסכים לו שההוראה של נסכוי ושל לוז היא כוונה אחת, אצל דברי האגדה בענין זה. ולמטרה זו הבאתי את דברי המדרש רבה[8] במכתבי שמדברים ע"ד העצם שממנו הקב"ה מציץ את האדם בתחה"מ. וגם המדברים ע"ד הנסכוי כתבו כן שזהו העצם שממנו הקב"ה מציץ את האדם בתחה"מ. וגם המדברים ע"ד הנסכוי[9] כתבו כן שזהו העצם שנשאר קיים עד תחה"מ. והביא הדברים בספר אלי' רבא על או"ח[10] שהי' קדום בזמן[11] ועכ"פ לא ראה את דברי הרב יעב"ץ. ומזה מבואר שהיו מקורות לפניהם שהנסכוי הוא הוא הלוז, שנזכר במד"ר הנ"ל.

והביא דברי הא"ר מחבר אחרון בעל משנה ברורה על או"ח בסי' ש[12]. ודיוקו של כבודו שבין עצם ואבר[13], אי אפשר לבטל על ידו את השיווי של התוכן. ובלשון חכמים אפשר לקרות גם לעצם בשם אבר, ועיקר הדין שאבר מן החי הוא מטמא כדין טומאת מת למדנו בספרי חקת[14] מהתיבה של בעצם אדם, והביא הדברים הרמב"ם בפרק ב' מהלכות טומאת מת הלכה

ג'[15]. אלא שאנו דורשים שהתנאי של עצם זה הוא שיהיו בו גם גידים ובשר[16] ואז יכונה בשם "אבר", אבל התורה קראה זה האבר בשם בעצם אדם, ואם מצאנו במדרשם של התנאים הקדמונים, שעצם ואבר הוא מושג אחד, ודאי שאין לנו להקפיד ע"ז אם משתתף המושג הזה במדרשים מאוחרים ובדברי מחברים בעלי אגדה וסוד[17].

בכבוד, אברהם יצחק ה"ק

[1]. קובץ "זכרון ראיה", מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ו (="סיני" צז, ניסן-אלול תשמ"ה) עמ' טו.

[2]. בסידורו "בית יעקב", מוצאי שבת - מחיצה ד: לוית המלכה בסעודה.

[3]. אם כי מסגנון האיגרת שלפנינו משתמע שקדמה לה איגרת נוספת ("ולמטרה זו הבאתי את דברי המדרש רבה במכתבי..."), ברם מכתב כזה טרם אותר.

[4]. מ. מדן כתב בהקדמתו לאיגרת, כי "הערך נסכוי לא הובא במילונו, שכן הכרכים מכרך ו' והלאה יצאו אחר מות המחבר". במחילה, בכך לא דק פורתא. כידוע, כרכים ו-ז כבר היו ערוכים ומוכנים ולא נזקקו אלא להגהה אחרונה שעה שהלך בן-יהודה לעולמו. לכן ברור שבן-יהודה עצמו הוא שהכריע שלא להגדירו כערך בפני עצמו, והכרעת ההשמטה לא נפלה על כתפי ממשיכי דרכו.

עם זאת נכון הוא שאותיות נסכוי נופלות בדיוק בתוך, בין כרך ז' לכרך ח', ואם היה מוכרע לחיוב הרי זה הערך שהיה צריך לחתום את הכרך השביעי אשר בסידורו הסופי עסק בן-יהודה אותם ימים, בשלהי ימי חייו.

[5]. אגב כך יצויין כי כבר מרדכי בן הלל עמד על העובדה שתאריך זה, כו כסלו, "יום פורענות" היה אצל בן-יהודה. גם "יום משפטו של בן-יהודה, כאשר שפטו אותו לחובה, חל בשני לחנוכה, ביום העשרים וששה לחדש כסלו. עברו עשרים ותשע שנה בדיוק מיום ליום, וביום השני לחנוכה, כו כסלו, גוע בן-יהודה ונאסף אל עמיו. הגורל הרע הכין לו יום צרה ומצוקה עוד לפני דור שלם..." - תולדות אליעזר בן יהודה, ירושלים תרפ"ג, עמ' 72. (וראה שם עמ' 72-82: סנגוריה על קהילת ירושלים, ובראשם ר"ש סלאנט, אשר ידם לא היתה באותה מלשינות).

[6]. סדור "בית יעקב", לר' יעקב עמדין - היעב"ץ, מוצאי שבת - מחיצה ד: לוית המלכה בסעודה; ראה לעיל - "מבוא ורקע".

[7]. כלומר, הרב קוק ביאר משמעה של המילה "נסכוי" באופן פשוט יותר מרמיזותיו של היעב"ץ אשר נקט דרכי גימטריאות. אמנם ביחס לעיקר השוויון לוז-נסכוי, הסכים עמו.

[8]. בראשית רבה כח, ג: "ויאמר ה' אמחה את האדם... רבי יוחנן בשם ר"ש בן-יהודה אומר, אפילו לוז של שדרה שממנו הקב"ה מציץ את האדם לע"ל נמחה. אדריאנוס שחיק עצמות שאל

את רבי יהושע בן חנניא, א"ל מהיכן הקב"ה מציץ את האדם לעתיד לבא, א"ל מלוז של שדרה. א"ל מנין אתה יודע, א"ל איתיתיה לידי ואנא מודע לך. טחנו בריחים ולא נטחן, שרפו באש ולא נשרף, נתנו במים ולא נמחה, נתנו על הסדן והתחיל מכה עליו בפטיש, נחלק הסדן ונבקע הפטיש ולא חסר כלום".

קרוב לכך גם בויקרא רבה יח, א ובקהלת רבה על הפסוק "וינאץ השקד", וכן ראה גם בילקוט שמעוני בראשית רמז מז ובחלק ב רמז תתקעט (יב) על הפסוק "ויסתבל החגב". אמנם יצויין כי במהדורתם של תיאודור-אלבק (ב"ר ח"א עמ' 162) לא גרסו "לוז" אלא "ניץ שזרה שממנו הקב"ה מינץ את האדם" (ור' שם הערה 4). וכן בילקוט שמעוני מהדורת מוסד הרב קוק (בראשית ח"א עמ' 261) גם כן לא גרסו "לוז" אלא "נץ שדרה" (ור' שם בהערה). כן ראה ויקרא רבה מהדורת מרגליות (ח"ב) שכן גורס "מלוז של שדרה" (ור' שם חילופי נוסחאות, והערה 1). מכל מקום רוב הדפוסים נקטו "לוז", וכך פירשו וביארו פרשנים על-אתר (חידושי הרד"ל, "רש"י", מתנות כהונה, מהרז"ו, יפה תואר), תוך שחלקם גם עורכים השוואה: לוז - שקד - אגוז, ומבארים בהתאם לכך את לשון ההנצה אשר הוזכר בנידון.

כך גם נקטו במפורש תוס' בבכורות ח, א ד"ה תרנגולות: "עוד אמרינן וינאץ השקד - זה לוז של שדרה, ממנו עתידים להחיות לעתיד לבא" (וראה תוס' בבא קמא טז, ב ד"ה והוא: "... דאמרינן במדרש שיש עצם בשדרו של אדם שממנו נוצר לעתיד לבוא, ואותו עצם חזק וקשה כל כך שאין האש יכול לשורפו וכו'"). כן ראה גם בערוך - השלם - ערך לוז (ובערך: נץ, סדה, שזר). כל זה הוביל להשתרשות המושג "לוז".

(יתירה מזו; יש שאף קישרו בין "לוז" - דידן, ובין לוז - העיר, בנוגע למיתה ותחייה. ראה סוטה מו ב, בראשית רבה סט ז, ערוך השלם ערך לוז, וכן ציוני על התורה - פרשת ויצא: ואולם לוז שם העיר לראשונה. לדידם אין כל מקום לספק שאכן הכינוי הוא לוז.)

[9]. ב"י או"ח סימן ש: "ובסדורים מפרש אבר אחד יש באדם ונסכוי שמו ואינו נהנה באכילה אלא במוצאי שבת"; וכן כתב הט"ז שם, ופרי מגדים במשבצות זהב שם כתב: "אבר א' ונסכוי שמו, וי"א לוז", ואין בין זה לזה אלא שינוי השם. אף הלבוש כתב שם: "ואמרו חכמים אבר אחד נברא באדם ונסכוי שמו ואינו נהנה בשום אכילה שאכל האדם אלא כשיאכל במ"ש ללוותה". ובספרו "מטה משה" האריך ר' משה מפרמישלא לבאר שמה ועניינה של עצם זו, ראה שם.

(באשר למזונה: אם מסעודות שבת, אם מיין הבדלה או מזון מוצ"ש, ואם אינה נהנת כלל מאכילה ושתיה - ראה ספר "מעבר יבק" שפת אמת מאמר ב פ"ו, ובניצוצי זוהר לפרשת תולדות דף קלז א אות יא.)

[10]. אליה רבה או"ח סימן ש אות ב, מציין לדבריהם של הלבוש והמטה משה הנ"ל - "וממנו נתהוה האדם בעצם הטיפה, וכאשר ימות האדם, העצם הזה אינו נימוח ואפי' יכניסו באש אינו

נשרף וברחיים אינו נטחן, בפטיש אינו מתפוצץ, וממנו יחיה האדם לעת התחייה והוא המקבל עונג ועונש אחר מיתת האדם. ועצם זה שרשו ועיקרו מעצם השמים". ושם אות ג: "לא נהנה מעץ הדעת - אותה עצם - לכך אינו נפסד. שמעתי".

[11]. ר' אליה (בר' בנימין וולף) שפירא, יליד פראג שנת ת"כ (1660), רב בקלן וטיקטין, עמד בראשות ישיבה בפראג. חיבר ספרים רבים - אשר רובם אבדו בשריפה גדולה - ונפטר בח' ניסן תע"ב (1712). ראה אטלס עץ חיים, כרך ז (אחרונים-ב) עמ' 119.

[12]. משנה ברורה או"ח סימן ש סעיף קטן ו: "ואמרו הקדמונים אבר אחד יש באדם ונסכוי שמו, וזה האיבר נשאר קיים בקבר עד עת התחייה, ואפילו אחר שנרקבו כל העצמות, וזה האבר אינו נהנה משום אכילה כ"א מסעודת מלוה מלכה"; ובשער הציון סעיף קטן ז ציין לטעמו של האליה רבה.

[13]. על הגדרת אבר - ראה מילון בן-יהודה כרך ראשון עמ' 83-73, ועל הגדרת עצם - ראה מילונו כרך תשיעי. באשר להגדרות הלכתיות, ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך א: אברים; וכן אנציקלופדיה הלכתית-רפואית כרך א: אבר.

[14]. ספרי חקת פיסקה קכז: "או בעצם אדם, זה אבר מן החי... שני עצמות נאמרו בענין, או בעצם אדם זה אבר מן החי, וכל הנוגע בעצם זה עצם כשעורה".

[15]. "אבר שנחתך מן האדם הרי הוא כמת שלם... מפי השמועה למדו שלא בא זה אלא לטמא נוגע באבר שפלטתו חרב".

[16]. הלכות טומאת מת, שם: "במה דברים אמורים, כשהיה האבר שלם כברייתו - בשר, גידים, עצמות, שנאמר או בעצם אדם, עצם שהא כאדם: מה אדם - בשר גידים ועצמות, אף אבר מן החי עד שיהיה כברייתו - בשר גידים ועצמות". וראה ברמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק ה הלכה ב (וראב"ד שם, ורשב"א חולין סוף פרק ז - משם הרמב"ן - ומגיד משנה שם) ובאנציקלופדיות הנ"ל בהערה 31.

[17]. כאמור לעיל, ב"מבוא", בספרי בעלי הסוד מצוי גם כינוי נוסף - "בתואל", אשר אף הוא מכוון לאותה עצם המכונה גם "לוז" ונסכוי". ראה זוהר תולדות - מדרש הנעלם - דף קלז, א: "בת בתואל... רב הונא אמר לא כך הוא, ואנא הוית בכרכי הים ושמענא דהוו קראן להההוא גרמא דשדרה, ההוא דאשתאר בקברא מכל גופא, בתואל רמאה. שאלית עליה, אמרו דהוא כרישא דחויא דאיהו רמאה, וההוא גרמא הוא רמאה מכל שאר גרמי. דתאנא אר"ש ההוא גרמא למה דאשתאר בקיומא יתיר מכל שאר גרמי משום דאיהו רמאה ולית סביל טעמא דמזונא דבני נשא כשאר גרמי, ובגיני כך הוא תקיף מכל גרמי והוא ליהוי עקרא דגופא אתבני מיניה". כן ראה זוהר נח סט א, וארא כח ב, שלח-לך קסד א, סוף ואתחנן רע ב, ובנצוצי זוהר תולדות שם אותיות ט-יב ווארא שם אות ג.

כן ראה מדבר קדמות מערכת ל אות ה, חסד אברהם (אזולאי) מעין רביעי נהר נב, מעבר יבק - שפת אמת ב פו, אור החמה נח סט א, מדרש תלפיות ענף אדם, מעשים לעשרת הדברות - ה ועוד.

כלאים בבן נח[1]:

פורסם בקובץ 'אמונת עתיך' - הוצאת 'מכון התורה והארץ'

אע"ג דכתב הרמב"ן בפי' התורה (ויקרא יט יט)[2] דמרכיב הוא גורם להוליד מינים גרועים, ולפ"ז הוא משחית את ישוב העולם. אך הרי כתב שם שני טעמים: טעם אחד - **שלא להראות חסרון בבריאה,** וזהו מכלל כבוד שמים. וטעם שני - **מפני השחתת הבריאה.** א"כ, אם בני נח מצווים על הרכבה[3] ומ"מ אינם מצווים על פרטי ההלכות שבה[4] - י"ל דכללות המצוה יש בה שני הטעמים. **אבל בפרטים המיוחדים לישראל אין בהם משום השחתת עולם,** שא"כ היו מפורשים בכדי ליאסר ג"כ לבני נח, שגם הם בכלל יישובו של עולם הם[5]. ועי' שו"ע אה"ע (סי' א), בביאורי הגר'א (ס"ק יז) ותשובת מוהרי"ל (סי' קצו). ועי' ט"ז וח"מ (שם סק"ט)[6].

---

1. מכתי"ק של מרן הרב זצ"ל. הערות: הרב יואל פרידמן.

2. הרמב"ן (שם ד"ה את חקותי) מביא שני טעמים:

א. "והמרכיב שני מינים, משנה ומכחיש במעשה בראשית, כאילו יחשוב שלא השלים הקב"ה בעולמו כל הצורך...".

ב. "והמינים בבעלי חיים לא יולידו מין בשאינו מינו, וגם הקרובים בטבע שיולדו מהם כגון הפרדים יכרת זרעם, ני הם לא יולידו...".

3. ע"פ סנהדרין (ס ע"א), קדושין (לט ע"א). וכן פסק הרמב"ם בהל' מלכים (פ"י ה"ו) שבן נח מצווה על ההרכבה. ועי' הל' כלאים (פ"א ה"ו) וביאור הגר"א (ירד סי, רצה ס"ק ד).

4. עי' משפט כהן (סי' כד אות ה, וכן סי' יג, יד כג), עץ הדר (השלם, פרק לז־ם). הרב זצ"ל מחדש שאף שבן נח מצווה על איסור הרכבה, הוא לא נצטווה על פרטי הדינים של איסור זה. לכן הקריטריונים הקובעים את המין שונים בבן נח (לקולא) מאלו הקובעים את המין בישראל. הרב זצ"ל כותב: "דב"נ... אינם מוזהרים כ"א על מה שנראה הכלאים בולט ביותר", אבל אם יש קצת דמיון בין המינים - אינו אסור להם. לעומת זאת, בישראל ישנם מינים שאף שהם דומים זל"ז - הרי הם כלאים זב"ז.

5. הטעם השני של הרמב"ן, שכאשר מרכיב שני מינים משחית את הבריאה, זהו טעם שמתייחס רק לכללות המצוה ולא לפרטי הדינים, שהרי הגויים לא נצטוו בפרטי הדינים. ואילו טעם זה היה מתייחס לפרטי הדינים בודאי היו הגויים מצווים גם בהם, שהרי הם מצווים ביישוב העולם וממילא באיסור השחתתו.

יש להעיר שהרב זצ"ל לא מצרף את הסברה הזאת כסניף לקולא בתשובותיו במשפט כהן (סי' יג, יד, כג) העוסקות בהרכבות שנעשו ע"י גוי.

6. הגר"א, הט"ז והחלקת מחוקק נקטו כדעת המהרי"ל, שגוי שנתגייר, אף שבניו נכרים - קיים בהם את מצוות פריה ורביה. זאת בניגוד לדעת הרמב"ם והשו"ע. ומכאן שגם גויים הם בכלל יישובו של עולם.

יש והעדר[1]: פורסם בקובץ 'ניצני ארץ' (טו')

היש והעדר שניהם נחוצים, היש הוא נחוץ לעשות הטוב, והעדר הוא נחוץ לסור מרע. (פי' לסור מרע) הוא עיקר היסוד, לכן אנו רואין כי המצות לא תעשה מרובין, ואחר דיבור "אנכי" תיכף כתיב "לא יהיה לך וכו"/ וכאשר נקה למשל, שני מינים, מין האדמה הצומחת ומין ברזל, על האדמה הצומחת אע"פ שכעת לא יצמח מאומה אבל מ"מ אין אנו יכולין לומר שאין בה צמיחה, מפני שהרי יש בה כה הצומח אע"פ שלא יצא עדיין אל הפועל, אבל על הברזל נאמר בהחלט שאין בו צמיחה, מפני שאין בו כה צומח כלל. כן מי שהוא סר מרע, הוא מתקן את ההעדר, ונעשה כלי מוכשר לקבלת הטוב, ולכן ביסוד היראה שהיא ראשית חכמה, העיקר מכללי היראה שלא לזכור את ש"ש לבטלה ועיין בתמורה דף ג') כי לפי שכל הפשוט היו יכולין לומר שכאשר יזכיר תמיד את שם כבודו יתו"ת, זה יהיה נחשב ליראה, אבל אין הדבר כן, כי גם ביראה העיקר לתקן תחלה את ההעדר בזה שאינו מזכיר ש"ש לבטלה (א) ונמצא שהעיקר הוא שהאדם יעשה מתחלה כלי מוכשר לקבל את הטוב, ובזה הוא מתקן את ההעדר ולכן אנו מברכיו בכל בוקר שלא עשני גוי, פי' תיקון העדר תחלה.

---

1. מאמר זה פורסם בקובץ ראשי אלפי ישראל בתקופת שהותו של מרן הרב זצ"ל בלונדון. בראש המאמר נכתב "שיחה", וכנראה שדברי הרב זצ"ל נכתבו ע"י שומע. מעניין לציין את הערת עורך הקובץ - "כבוד הדר"ג בקש ממני שלא לכתוב עליו שום תואר וכבר אמרו חז"ל שרצונו על אדם זהו כבודו". הערת מרן הרב זצ"ל:

(א) "היש" הוא תופס מקום ידוע. אבל "האין" אינו תופס מקום ידוע, לכן נמצא שהוא ממלא את כל חלל האדם ואינו תופס שיעור מוגבל במקום אחד, כמו דבר הרוחני שאין שייך בו לא אורך ולא רוחב ולא קומה ולא שום תפיסת מקום(מוגבל) ידוע, ולכן היראה שהיא העיקר וראשית החכמה, גם אצלה העיקר הוא ההעדר, שלא להזכיר את ש"ש לבטלה, כמ"ד בנדרים דף ח' וזרחה לכם יראי שמי וכו' שיראים להזכיר את ש"ש לבטלה, שמש צדקה ומרפא בכנפיה כי כנף הוא לשון הסתר (עיין ביומא דכ"ח יומא דענבא כולא שימשא) ולכן מדמה את יראת השם יתעלה לשמש כמו שהשמש הוא זורח במקום שיש שלילה יותר, כגון הבור, הוא מקבל יותר קוי השמש מן המקום שהוא רק שטח, כי על השטח קוי השמש הולכים במישור ובצד אחד, אבל אל הבור המה יורדים לארכו ולרחבו ולגבהו ומכל הצדדין וכולם מקבלים ביחד את קוי השמש, ונמצא כי החלל שהוא העדר הוא מקבל יותר את קוי השמש מן המקום המישור, כן יזרח לכם "יראי שמי" שיראים מהשיתו"ת שלא להזכיר ש"ש לבטלה שזהו יראה על דרך העדר ובזה יש לדמות לשמש וזרחה וכו' שמש צדקה ומרפא בכנפיה, המרומז להעדר, כן מקיימים הצדיקים היראה בהעדר, וע"י יראה בשלילה ממילא יבוא ליראה בחיוב, וכמו בימות החמה בעת אשר השמש רחוקה מן הארץ ומ"מ הארץ מקבלת יותר קוים בימות החמה מבימות הגשמים, כי כאן העדר נתרבה מעט, וכיון שהעדר נתרבה נמצא שהאור הוא יותר חזק. ובזה יש לפרש גם דברי ירמיהו הנביא ע"ה, מרחוק ה' נראה לי ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד, מרחוק פי' מהעדר, וכן דורשי רשומות מהחב"ד אמרו זכרתי לך חסד נעוריך וכו' כי הלוא הוא היפך היש, כי העולם אוהב את היש, אבל האמת כי ההעדר הוא העיקר וז"פ זכרתי לך חסד נעוריך פי' שמתחלה היה העדר, כמאה"כ "בארץ לא זרוע", כי היש הוא בסוד "אור זרוע" אבל העדר הוא מכונה בשם "לא זרוע" וז"פ זכרתי לך חסד נעוריך וכו' לא זרוע, המרומז להעדר, כי ע"ז שאנו מכינין את העדר שיהיה כלי קיבול להיש, ע"ז יבוא הטוב בצד העליון של החיוב.

לקט פסקאות מכתי"ק של מרן הראי"ה קוק זצ"ל:

נדפסו בקובץ 'דגל ירושלים' (ה') - בטאון 'ישיבת ירושלים לצעירים'

א. הכבוד הנעלה שהוא ראוי שירוחש מאתנו לאומתנו בכללה, שמדתו היא דוקא המדה האלהית, דוקא בכבוד אלהי נספיק כשנעטר בו את עמנו הנשא והנפלא, עם נורא מן הוא והלאה. זה הכבוד כשיפורש כשיתפרש ויתרומם, כשיתפשט מקמטיו ויוחש בכל עמקו רוחבו וגובהו, הוא ישיב לנו את הכל. "ישראל מתעכבין בגלותא בגין דנהגין קלנא בכנסת ישראל (זוהר[1]), ויצאו מן הגלות כשיהפך הקלון לכבוד, בתחילה מציתו, מסטרא דישראל עצמם, "התעוררי התעוררי לבשי עוזך ציון, לבשי בגדי תפארתך ירושלים[2].

ב. הרע צריך שיהפך לטוב, במובן היחיד. המחשבות הזרות צריכים ע"י צדיקים גמורים להפך למחשבות טובות וקדושות, ובזה הכל חוזר לשרשו, הכל מתעלה ושמח שמחה עליונה ותיקון עולם. כמה גדול ומכופל בגדולה הוא כשהרע הכללי נהפך לטוב, כשהמחשבות הזרות, הנופלות בכללות הלב והמח של האומה בכללה, אותן המחשבות שנוטלות את זיו חייה. שמטמאות את נשמתה "חויא דסאיב מקדשא (זוהר[3]), שהן עצמן מתהפכות לטובה, לאורה ולגדולה, לקדושה ולטהרה, "מרירו למתיקו וחשוכא לנהורא" זה אומר רב מתיבתא בהיכלא דמלכא משיחא (זוהר[4]).

ג. כל ניצוץ של טוב של קדושה ראוי להלקח מכל מקום שהוא. בכפירה יש ניצוץ אחד של קדושה, שהוא מחיה אותה, אלא שהוא מיד מתחשך ומתערב בנחלי בליעל של רשעה ושל טומאה. ע"כ אנו חייבים לקבל את הניצוץ הטהור ולהשיבו למקורו הקדוש. הסבה הטובה, שנמצאת בגורם הכפירה, שהיא מתערבת עם המון סבות רעות היא ניצוץ אהבת האמת המוטבע בלב האדם. מפני חפץ האמת איננו יכול לאמר קדוש לכל אשר הנחילוהו אבותיו, ע"כ הוא מפקפק וכופר, וכיון שהוא מאבד את היסוד הוא כושל ונופל. ע"כ לרפא את הכפירה לא נוכל כי-אם ע"י מה שנקח את היסוד של אהבת האמת, באותה הגבורה עצמה של חוצפת הכפירה. וכשנחבר עמו ישוב הדעת וטוב המדות המתקבלות ע"פ הכרעת היושר הפשוט הטבעי, נעמד על אותה ראש הפסגה של תמימות האמונה, ואותו הניצוץ המחיה את הכפירה ישוב לידינו, ולא יהיה עוד לכלי משחית להרס ולחבל המון רב.

---

1. זוהר אחרי מות (כרך ג) עה ע"ב.
2. ישעיהו נב, א: ושם:"עורי עורי".
3. זוהר תולדות (כרך א) קלח ע"ב: ושם: "חויא לסאבא מקדשא".
4. זוהר הקדמה, ד ע"א: ושם: "די חשוכא מהפכו לנהורא וטעמיו מרירא למתקא"

ד. הכפירה אם תהיה מתנהגת ע"פ אותו הגבול שיתן לה הניצוץ של אהבת האמת, שמצד היא באה בהתגלות הלב, לא תבא לעולם לידי מצב של עזות וחוצפה של הריסה, כי אם היא תאמר במנוחה שהיא מסתפקת על כל אותן ההנחות המורשתיות והמקובלות, אבל עם זה תשתדל לינק מכל ההשפעות המוסריות והרגשות היותר צחות וטובות שעליהם אין נופל שום פקפוק ושום רפיון, ומתוך אותו מעמד האורה תבא במשך זמן קצר, עם השקידה הטבעית לנפש ישרה, הצמאה לאמת ואורה, אל אותו הגבול של מעמד האמונה היותר בהירה, הבאה מתוך החירות העליונה, דוגמתו של אברהם אבינו, והאמין בד' ויחשבה לו צדקה. אבל השכרון וההגזמה המנוולת, שיש תמיד עם הכפירה גורם לה, שהיא מתפארת בגסות מאוסה במה שאין בה, והיא מחלטת שהיא באה כבר להכרת האמת המוחלטת, הממלא את ידה להרס ולחבל. ובזה היא יורדת עם כל נושאי דגלה לבאר שחת, ומים הזדונים צפים על ראשה עד שלא תמצא מנוח ולא תשיג ארחות חיים. ע"כ צריכים צדיקי אמת להיות מחומשים ביושר הלב ובגבורה עליונה, ויתקיים בהם גם כי תלך במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער בך. ומתוך אותו המחשך של הכפירה עצמה, המלפף המון רב מבני הדור, יוציאו אורות ונגה רב להאיר דרך החיים בחיי שעה וחיי עולם.

ה. בנוגע לחיי הכלל, המורכב ככל חי, מרוח וחומר, לכל הפחות ביחש למושגנו אנו וביחש להערכת מעשינו לשכלולם, ביחוד כשאנו באים לעסקי עם, ולעם זה הלוקח שבי, בעז יחושנו אליו, את כל חיינו, את כל הוייתנו מצדי צדדים, מעומק תחתית עד עומק רום, מהתפשטות היותר מרוחבת של החוץ ומהנקודה היותר מצומצמת של פנימי פנימיות, של כל ישותנו במלואה. כשהננו מתעוררים לחדש כחות, בין מצד התגלות היתרון שלנו, מצד החפץ הפנימי של השלמתנו, ועד הצד היותר שלם שבחיינו, להתגלות על מרחב החיים והמציאות, בין מצד אותו הלחץ של עומק הצרה, שמעורר אותנו אפילו מתרדמה של דורמיטה[5] היותר חזקה, להתעורר לחיים ולפעולה, והכחות מגבילים המה במשקלם, כח המעורר הוא נכון להיות לכל הפחות, כמדת הכח של הלחץ האיום של הצרה המקפת ודוחקת את כל מה שנמצא בנשמת חיינו, היא הצרה של כנסת ישראל, שבאה עד משבר, "על שבר בת עמי קדרתי השברתי שמה החזיקתני"[6].

ה. ראוי להזדרז לכתוב כל מה שמתחדש בדרך ישרים סלולה, ואף על פי שעזב הרבה זמנים את הכתיבה, ישוב אליה, ובכל עת חפץ ד' בידו יצלח.

5. זוהר חדש, נח, לט ע"א (כ"ג ט"ב): "השליך הקב"ה דורמיטה על אליהו; סולם: שינה.

6. ירמיהו ח. כא: ושם: "השברתי קדרתי".

פסקה מכתי"ק של הראי"ה - כנראה מתקופת יפו, פורסמה ע"י הרב נריה גוטל, נמסרה לדפוס מאת הרב בן ציון שפירא:

כל נקודה רוחנית שמתוספת בהנשמה ע"י לימוד או ע"י קבלת מלכות שמים באמת וע"י כל דבר מצוה, מוסיפה היא כח בנשמה בעת אשר היא פנויה מכל עסק רוחני והיא מוטרדת בעסקי חול גשמיים, שתוכל להרגיש בקרבה קישור פנימי לקדושה באמת. ולהיפוך כל רישול וכל עזיבה היא מביאה את השתוממותה להגלות באותו הזמן שהנשמה צמאה לאור ד', ואין בידה למלאות צמאונה מפני שהיא טרודה וקשורה בחבלי עסקים שהם הרבה למטה מערכה.

פסקה מכתי"ק של הראי"ה- ערכה של ארץ ישראל (נדפסה ב'דגל ירושלים', ד'):

עלינו להוסיף עתה לידע ולהודיע שגם ההוה שלה, לא נופל הוא בזה מן העבר והעתיד להיות גם הוא תורה שלמה "ארץ אשר ד' אלקיך דורש אתה תמיד (דברים יא, יב)" בימינו האחרונים ההחלטה הולכת ובולטת לעינינו, שהצלחת האומה והתורה תלויה היא ביחושינו התמידי לארץ ישראל. קלה היא ביותר הדעה הזאת ללמדה, החיים והמציאות הנסיוני המה היו לנו בזה מורים הגונים. אמנם הרבנו הרבה במחיר ההוראה הזאת בדמים רבים ויקרים ובצרות איומות מאד עלתה לנו. אבל בשביל כך לא כלל כמובן ערכה...

מכתבי יד קדשו של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל:

פנקס לקט מהעתקת הרצי"ה וחלק מפנקס 'צירוף ס"ג'[1]

נדפס בקובץ 'דגל ירושלים' (ז') - בטאון "ישיבת ירושלים לצעירים"

א. מקור הדיבור והמעשה והופעתם בעולם[2]

כשם שהדיבורים הולכים ונמשכים ממקור עליון, והגלים הולכים בחמריותם ורוחניותם, עד שהם באים להמילול האנושי, ובזה הוא מכיר כבר את גודל ערכם, כן המעשים והתנועות בכלל הנם מוצאים ממכון עליון, הולכים ונמשכים עד שמתגלים בפועל ועוזם של הפעלים אפשר להכיר בעוה"ז במצות שהן מלאות הוד קדושת חי עולמים[3], ולעתיד לבוא יתגלה כח החיים והאור בכל התנועות שבמלא רוחב ארצנו עמנו אל.

ב. הסרת הפחד המחשבתי האמוני[4]

הפחדנות הרפויה מוכרחת היא להסתלק מכל התחום השכלי, כדי שיתגלה אור האלוהים במלוי אורו, במלא חופש של שם מלא. זאת היא תעודתה של שאיפת חופש הדעות, שהסיגים שלו היא הכפירה, הכפירה בכל קודש ובכל נשגב, בכל מה שלמעלה מההרגל והמוחש הגס והמטומטם, - כשם שהפחדנות ויראת - הזוועה המטלת אימים על השכל והמחשבה הבריאה, שהיא היא שרשה של עבודה זרה ויסוד טומאתה, היא הסיגים של היראה הנמשכת מהאמון של המסורת הנובעת מהוקרת האבות והכרת כבודם. אמנם האמון של המסורת, כשהוא נסמך רק על הוקרת האבות והכרת כבודם, אמנם מונח הוא ברגש יותר מבשכל, בנטית הלב יותר מבאורה של המחשבה. אבל השורש העליון של נטיה זו היא היא ההכרה של איתניות הטבע הכללי של האדם,

---

1. פנקס לקט של מרן הרב צבי יהודה מכתבי אביו. רובם מיפו וחלקם מהפנקס שכונה בפי הרב צבי יהודה "צירוף ס"ג" (ראה הקדמה לקבצים מכתי"ק, הוצאת המכון להוצאת גנזי הראי"ה עמ' 7, 14-11), עמודי הלקט לא מוספרו (במקום שהרצי"ה סימן קו בין הפסקאות השארנו סימון *** - רוב פסקאות שהיה ביניהן קו היה קשר ביניהן וניתן לראות זאת בגוף הפסקאות). הפסקה האחרונה היא מטיוטה לעריכה שהעתיק מרן הרב צבי יהודה על פנקסי הרבנות של אביו (עמודי הפנקס מוספרו ע"י הרב צבי יהודה באותיות) עמ' עז-פ.

בכל הפסקאות ההפניות למקומות נוספים והכותרות נכתבו ע"י רה"י "ירושלים לצעירים" הרב ירחמיאל ויס שליט"א. פתיחת ראשי תיבות ומקורות נעשו ע"י מערכת 'דגל ירושלים'.

2. ראה אוה"ק החיות העולמית פרק ט, ושם פרק כו. מוסה"ק דרך הקודש עמ' רעו-רעז.

3. ראה מוסה"ק פ"ח ושם פרק קיא ופרק קכא.

4. ראה עקבי הצאן, הפחד. ראה אורות, זרעונים פ"ה, יסורים ממרקים ועוד שם.

כשם שהחכמה מכרת את האיתניות של כל חק כולל, כן היא מכרת בכל חופש כבוד אלהים תחת מושג זה מונח הגבורה והרפיון. כלומר הנטיה ליתן כבוד לשם ה' היא מולדת גבורת האדם, הכרת הממשלה של הטוב היותר עליון בעולם, שהיא מתפשטת והולכת באותה מידה שדעת אלהים בתכונתה העליונה, הגוררת אחריה את רחשי הכבוד היותר עליונים, מתגברת בעולם. אבל רוב בני האדם הנפחדים ונרעשים, ומתוך פחדם אינם שמים על לב ואינם מעיזים לחקור בגודל הציור האלהי ובחקר כבודו, והציור עצמו נהפך להם לרועץ, וחובת הכבוד לאלהים מתגלמת אצלם בתור תביעה אכזרית מעצם שואף כבוד לאין חקר, שהיא משפלת בליבם כל רגש עדין וטוב, ומהפכת אותם לעבדים עצובים ואכזרים שונאים זה את זה ושונאים את אלהים באמת בתוכיות ליבם, אע"פ שיאמרו תמיד דברי אהבה וכבוד כשמזכירים את השם, בפיו ובשפתיו יכבדוהו ולבם רחק ממנו.

ג. תיקון העולם שעל ידי המעשים הקטנים[5]

מי שמצייר בדעתו, שהוא מתקן את העולמות בעבודתו, ואינו יודע את ערך נפשו ואת סדר הרוחניות הנפשיית בכללה, הוא מלא הזיה ודמיונות כוזבים. אבל מי שיודע, שבכל תיקון מוסרי ובכל מידה טובה, כל לימוד הגון וכל מעשה טוב, גם הקטן שבקטנים, ואפילו שיחה נאה, הוא מרומם את הרוחניות שבנפשו, והרוחניות הלא היא יסוד כל מציאותה, ונמצא שע"י הרמת הרוחניות שבנפשו מתרוממת כללות נפשו בהויתה, וההויה הפרטית מתיחשת ביחוש קשר אמיץ מאד אל ההויה הכללית, וממילא בהתרוממות חלק אחד של ההויה מתעלת היא ההויה כולה. ובזה מתקנים באמת עולמות עד אין חקר בכל דבר טוב. כשהולך האדם בדרך הרעיון הזה דעתו מתרחבת, ודמיונותיו הולכים ומתקרבים אל האמת.

ד. בין הרמב"ם לר"ח קרשקש בהסבר התארים באלוקות

ההבדל היוצא בין דעת הרמב"ם, שסובר שאין להאמין את התארים באלהים, ובין דעת ר"ח קרשקש, שהוא מחייב אותם, הוא מביא הבדל בצורת השלמות המיוחדת של האדם. שלהרמב"ם ההשגה בעצמה באלהים, שהיא נזר השלמות האנושית ומגמתה, היא ההשגה השלילית, וכל מה שידע האדם יותר בבירור לשלול ענינים מאלהים, כדי שתשאר ההשגה יותר זכה ומופשטת במציאותו הרי הוא מתעלה, וההשגה השלילית באה ע"י הריבוי של ההשכלה העולמית הרוחנית והגשמית, על כן יש להידיעות של כל חכמות העולם ערך עצמי בשלמות האדם. אמנם לרח"ק ההשגה תוכל גם כן לבוא בתארי האלהים, והם השגות חיוביות, וההשגה הזאת תבוא דווקא ע"י התעמקות בעניני האלהות עצמם ובזכוך הנפש בהרגשת האצילות הרוחנית. על כן לדעתו החכמות והמדעים העולמיים הנם רק דברים צדדיים ואינם בעצמם גוף השלמות האנושית.

---

5. השווה, מידות הראי"ה, תיקון, א'.

ה. האמונה ממקורה העליון והופעתה בעולם

ההשגות היותר רוממות ועליונות, שתכונות האמונה בנויות עליהן, הנן הרבה יותר נעלות ונשגבות מכל תפיסת שכלנו[6]. אשר על כן ההשתדלות של תפיסת השכל בעניני אמונה אינה תמיד רצויה, ופעמים הרבה ממעטת היא את דמות דיוקנה בקדושה של האמונה האמתית, שהיא נותנת חיים ממש, חיי הנשמה, לאיש הפרטי ולאומה בכלל ולעולם כולו בכללותו. מ"מ לא למותר היא ההשתדלות של ההתאמה של כל מה שהוא קבוע באוצר האמונה עם ציורי השכל[7]. כי אע"פ שהקבוע באוצר זה הוא בא מן השמים, ונחקק ע"י נבואה ורוח הקודש, ומתקבל בתוך הנשמה ג"כ ע"י אותו הניצוץ של רוח הקודש, שמשתמר בלב כל איש השומר את תומתו ואמונתו, מ"מ לעולם ישנם בצורות השכל, גם הקרוב לנו מאד, דוגמאות לכל מה שהוא חקוק באמתו ברשומי הנבואה ורוח אלהים העליון. וככל מה שאנו מיחדים את זווגי צורות השכל המבורר לנו עם הצורות, שרק חזיון קצה התחתון שלהן נשקף לנו מבעד לאספקלריא של קודש, של הניצוץ של הכשר רוח הקודש הצפון בלבנו, שמתעורר ע"י קדושת אמונה תמימה וריבוי המחשבות הקדושות עם עמל נפש של מעשים טובים תלמוד תורה מרובה בקדושה וטהרה, כך מתחזקת נפשנו, והאורה הרוחנית כולה מתפשטת על כל הויתנו.

וכל מה שיש בפרט יש בכלל[8]. גם בכללות האומה ובכללות האנושיות ובכללות ההויה יש מין זיווג כזה, שעל ידו מתיחדים כל הניצוצות הפרטיים, שהם עומדים מצד עצמם למעלה מכל תכונת המציאות החמרית של כל דומם ומעל כל תכונות הצמיחה של כל צומח, ומעל כל תכונות חיים של כל חי, ומעל כל רגש דעה ודיבור של כל מדבר, ומעל כל שאיפה כללית שהיא גנוזה בכלליותם של הסוגים היותר כלליים האלה, עם הניצוצות הדומים להם שבתוך כל אלה במטבע הפרטית שלהם. וע"י זווגים הללו מתחזקת ההויה כולה, בכללותה ובפרטיה, ומוסיפה אורה גדולה ומתעלה לקראת תפקיד פיתוח שלה, שהוא נמצא בכל מדרגה. ועל כן אנחנו מדמים את כל מה שנוכל לחקק ע"י צורות שכליות היותר ברורות, בכל דרכי החלוקים שאנו מחלקים בסוגים הרוחנים שאנו משיגים בבירור את פעולתם עלינו, אל מה שהוא יותר עליון, שבכללותו אנו בטוחים בודאיותו, אע"פ שאין לנו שום הכנה אל הבירור הפרטי של כל מה שהוא ממעל לנו בהחלט.

ו. המחויבות העצמית להסתכלות עליונה[9]

רק קלות דעת ועקשות לב תוכלנה לפעול על לב האדם לנער את חצנו מההסתכלות היותר עליונה, הקבועה כל כך בחביון נשמתו, ושהוא נתבע מעצמו בכל עת במעמקיו, שיצא אל המרחב המלא אור של החזיונות הנסתרים, שמשם מציצה הנשמה את המובחר שבמחמדיה.

---

6. ראה אורות, זרעונים פ"ה, יסורים ממרקים ומוסה"ק פרק עה.

7. ראה אוה"ק ח"ב החיות העולמית פרק י"ד ועי' מוסה"ק פ' פ"ב.

8. אוה"ק ח"ב, האחדות הכללית פ"ג.

9. מעל רצף פסקאות אלו נכתב ע"י מרן הרצי"ה זצ"ל. "צירוף ס"ג".

ז. שירה והכרה

ההזיה רובצת לפתח השירה. והשירה שומרת את סף ההכרה. והגבור פורץ כל חומות ההזיה, ובא בקשר נכון עם השירה, בהיותו חפשי מצללי דמיון עכורים, ובא ע"י רוממות שירתו להכרה היותר מאושרת ויגדל ויהיה לאיש מצליח.

ח. חלומות שבקדושה

אל ירחיק אדם את ההזיות ואת החלומות שבקדושה, אע"פ שהם מלאים לפעמים דברים זרים, אלא יזקק אותם ויצרפם בצירוף השכל הברור, וזיקוק המידות הטובות, ויראת ה' על כולנה.

ט. היצירה

צריכים לרשום כל רעיון וכל צד של יצירה, אע"פ שנראה שאין בה חידוש, אפילו שאין בה כ"א הכפל הדברים בסגנון חדש קצת, גם זאת אינה ראויה להיות אבודה, וימצא מי שיקבל ממנה תועלת, ועצמותה של היצירה, של ההוצאה אל הפועל ממה שיש בשכל וברעיון, מוסיפה אור ועז לרוח אדם.

י. שירה דמיון וחכמה

השירה והיופי, (אלא) [אלה] שבהשקפה השטחית יש שיראו רק כשעשוע דמיוני, אבל בעומק היחש שבין הענין הדמיוני אל המושגים שביסודו, ובירור התלותם בערך המציאות, אי אפשר כ"א שיבוסס על חכמת אמתיות מעשית ומדויקת[10] על כן השירי צריך הוא השפעה מהמעשי, מצד החכמה המדויקת שיש בכח הפיוט. ומתוך הכרה זו עצמה יבוא המעשי להיות ג"כ קרוב לכל מרום ונשגב. ולעומת זה יש כח שירה ויופי גדול בכל דבר של חכמה מעשית, בסדורה את התכלית בקישור האמצעיים שלה, בין בדיבור בין בציור וק"ו במעשה, מתוך כך ראוי שימצא השירי גם מצד עצמו את קשורו ג"כ לדברים המעשיים. ומתוך הכרה ופגישה הדדית זו של הכחות, בפעולתם המבורכת של כל אחד בכשרונו, ימצא המצב הנעלה שצריך להיות הכל באגודה אחת.

ורמוז לדורשי רשומות: תורה נקראת שירה, וגם במצוה הכללים הכוללים. ביותר, הם עשרת הדיברות, הם נעלים בגילוים כ"כ עד שהם כוללים את כח השירה וכח המצוה ביחד, ומצד פרטיות קיומם בדבר ה' הם שוים לכל תרי"ג מצות, שחשבונן הנהוג עם ז' מצות דרבנן הוא כת"ה, ומצטרף למספר תר"ל, בערכם המיוחד מגלוי דבר ה': על כן שירה ומצוה - נמצא בהם שם בן ד' ומספר תר"ל.

10. עי' אוה"ק ח"א, הגיון הקודש פרק נ"א, ושם פרק נ"ה ופרק נ"ט ועוד שם.

יא. הצורך ברוממות הדעת בעסק תורה ומצוות[11]

לעולם צריך להזיל[12] אור מן הכלל על הפרטים. בלא דעת נפש לא טוב. ואיך תבא הדעת, עד שתהיה דרך החיים כולה מאירה, אם לא ע"י ההתעלות אל הכללות ואל הצנורות, שהפרטים יונקים מהם את לֶחם.

אפשר לעסוק בתורה ובמצות שלא לשמה, גם בלא דעת, יראת העונש במדרגתה היותר תחתונה היא מתדמה לכל יראה אלילית, הנתמכת על הבערות, ועל מרך הלבב, שהוא תולדתה הקבועה, ואע"פ שגם הוא יפה כשהיא מחוברת אל אור-חיים גדול, וזנבא דאריא אריא הוא[13], מ"מ אין מעמד כזה יכול להאריך ימים. והאומה מתחלת להרגיש משבר רוחני עצום ונורא מאד.

הכרח לרומם את הדעת, לבסס את החובה לא על פחדנות נמוכה כ"א על המאור של ההכרה העליונה, המקפת את כל מאורי הנשמה. ומי יתן לנו זה אם לא נהיה עסוקים במאורה הפנימי של תורה.

ירדו מאד תופשי תורה, גם תופשיה הפנימיים, נחלשו הנפשות של בעלי הרזים, הקבלה והחסידות נתהפכו לאין לימוד של מילים שרוח חייהן הוא כצל בנטותו. כל זה בא מפני שהלימוד קודם למחשבה, מה שהוא הכרח גדול בענינים המורגשים, אבל בעניני הרוח הגדולים "אין מוסרים כ"א לחכם ומבין מדעתו"[14], ומשהחלו להמסר לטפשים שאין בהם זוהר חי עצמי ירדו מקדושתם ונעשו למין גופי הלכות, וכשנשמות מתהפכות לגופות הנן מזיקי עלמא, אין בהן אותו האומץ החומרי של הגוף ואותה הגבורה של הנשמה, ודאי הן חסרות כ"ז שאינן יונקות משרשן עצמן. על כן הן נעשות קרח מכיון החופש, עם כל ההזיקות שהוא מביא אל אטומי הלב ואל זחוחי הדעת, מ"מ יביא בהכרזתו רוח חיים בתוך הספירה הרוחנית העליונה.

יתעוררו הנשמות של בני חורין ויכירו שהם בעלי רעיון ומחשבה עצמית אז יהיו כלים מוכנים לקבל את האור של האוצר הטוב שיש לנו מורשה מגדולי המחשבה שהיו אבות העולם בעלי החופש והאור במלא מובנם.

יב. החיות האלקית והבחירה החפשית[15]

אנו מוצאים האור והחיים הנשפע מאור האלהי שאין לו סוף לא למציאותו ולא לשלמותו ועצמו, שהרי הכל אחד הוא המציאות והשלמות בחוג האלהות וגילוייה, כשהוא בא להחיות את כל העולמים, את המציאות בכללה, וביחוד את החיים ואת המרגישים שבה, ובפרטיות את

11. עי' אוה"ק ח"א, הגיון הקודש פרק כג, ואה"ק ח"ב, האחדות הכוללת פרק לא.

12. משלי יט,ב.

13. זוהר שמות (כרך ב) פרשת תרומה דף קמז עמוד.

14. על פי משנה חגיגה פ"ב, מ"א.

15. ראה מוסה"ק פ' קל"ה ועי' אוה"ק ח"ב, החיות העולמית פ"ב.

האדם שכח הבחירה החפשית נתון בו בחקיקה בולטת מאד. כשהבחירה החפשית שבאדם נוטה היא לטוב, ע"י המעשים הטובים ותנועת הרוח הטובה של האדם, אז נעשה כח-בחירה זה לכלי רחב לקבל על ידו רב אור וכח חיים ושלמות ועוצמה לכל היקום, ושפע של שלום של שירה של שלוה ושל עונג, של ברכה של חן ושל גבורה ותפארת, הולך ומשתפך בכל היצורים כולם, ובכל הכוחות האיתנים שהעולם משותת עליהם, ומתוך כך הבריות עליזות, והחיים מתגברים, אומץ הגוף והנשמה מתרבה, הפרחים פורחים בזיו והחיים צוהלים בעדנה, ולב האדם מתמלא חסד ואהבה, ורוח עדין מרחף עליו, והעולם כולו מאושר. אבל כשכח-הבחירה נשחת, ע"י הטיית החופש האנושי לצד הרע וההשחתה, מטיל כח זה את ארסו בכל שפע החיים של כח היצירה כולו, והאור האלהי ההולך להשפיע הויה וחיים מסתתר הוא בחביונו, וצמוק וזעימה מתמלא כל אויר החיים, הצמחים נובלים והחיים מלאים מרורות, לב האדם רע עליו, והאויר מתמלא יצורים משחיתים, חלאים רעים מתמלאים ודמיונות כוזבים מתרבים, ואין נחת בעולם. עד אשר ימצא לפחות איש אחד גודר גדר ועומד בפרץ, שמנשא את נפשו להמתיק את מרירות כל היקום, ומטה את חפצו במידה גדולה אל הטוב ואל החסד העליון, עד שמרוב מידת טובו מוצא השפע האלהי מקום לחול בעולם, והחיים חוזרים לאורם, והמציאות מתבסס על עומדה. שנאמר: וצדיק יסוד עולם[16].

יג. הצורך בהבנת הקישור הכללי לפרטים

אין חידוש על מיתת הרוח הנראה לעינינו במחנה הצעירים החושבים כשאין מבינים את הקשור הכללי שיש לכל הענפים עם שרשיהם, בחיי הכלל ובחיי הפרט, נעשה הכל תמוה סר טעם ומכאיב לב. וכדי להבין את חיינו אנו, חיי ישראל, המעשיים והמחשביים, בקשר שלם וגמור, צריך השפעה טובה ממורים שהם עמלים לדלות ממעקים כאלה, - ואלו חדלו חדלו[17].

הרגש אע"פ שהוא עני הרבה מן השכל בכח ובהתפשטות, מ"מ הוא יותר מהיר ממנו, אבל הוא משתמר רק כל זמן שלא נחרבה הסביבה ע"י פגעי הזמן. רגש הטוב שבשמירת מורשה קדושה נתן לנו בימים מקדם בכללות האומה גם בהמון, את הטעם של קישור הענפים אל השרשים, הפרטים אל הכללים, וגם עכשיו בחוגים שיד הזמן עוד לא נגעה שם לא לטובה ולא לרעה. אבל במקום שהחיים החדשים, עם חפציהם והגיונותיהם, שלחו את ידם, שוב אין כח לרגש לעמוד. ידברו בו יחידים בעלי התפעלות, רכושי מוחין דקטנות, על לב רכי לב, המוניים למחצה או לגמרי, אבל לא ישנו את החיים. הרגש, כיון שהזמן מכה אותו בידו החזקה אין בו כח לעמוד. הוא עומד רק כל זמן שצורתו הישנה יש לה איזה ערך, אבל כיון שנפסלה נפסל גם הוא, אין בידו לחדש צורה, זאת היא עבודת השכל, והשכל היותר עמוק, היותר חפשי טוב ואדיר. ומאין ימצא כשאין מוסרים את נפשם ללון במעמקיו. על כן נדמה כאילו הכל נחרב. השכל כשיתעורר יבנה

16. משלי י,כה.

17. ראה עקבי הצאן מאמר הדור. ועי' אורות התשובה פ"ד, סע' י'.

את הכל, הוא איננו זקוק לצורתו החיצונה כמו הרגש, הוא יודע שאם משל אחד אינו צולח, לפי הזמן, נה[יר] להסביר את מה שהוא רוצה, מתגלה הוא אז במשל אחר, הלבושים משתנים ולא עצם הה[שכלה][18], ובשכל, רק בשכל, בחכמה יבנה בית[19].

נבצר את החיים ע"פ כל המצבים החדשים, נתן להחדש את תפקידו, כפי הצדק שבו, וממילא נוכל להשבית זעפו כשהוא דורש הרבה מה שהוא מזיק, מה שהוא שקר ותוהו, רק מפני מהומת חידושו. לעולם לא יאבד מאיתנו ערכם של תלמידי חכמים משכילי אמת הוגי דעה ושכל טוב, - ואותם החכמים צריכים להיות יודעים את עומק חיינו ואת המשא הרוחני הגדול הטבוע בקרבם.

יד. העלאת הקטנות למקור הטוהר העליון

כשעוסקים בספרים קטנים, שאינם יודעים כ"א מענין קבלת שכר, מתקטן האדם אם לא ישים אל לבו, כמה יקרים הם עניני הקטנות הללו שהם נובעים ממקור הטוהר העליון, ועוד שהם מדריכים לקדושה האידיאלית שהיא למעלה מכל רעיון, שנקנית דוקא ע"י חכמה רבה המקנה את האור העליון בכל טוהר זיוו, וכשמתרגלים בהסתכלות עליונה זו מתעלה גם הקטנות לגדולות.

טו. המקור העליון של הדיבור וכוחו[20]

כל מה שהחכמה מתגדלת באדם, מתגדל ערך הדיבור שלו, וכה מתגדלת ההכרה בערך הדיבור שלו, ונעשה שומר פיו בערך גדול, ובעת שהדיבור יוצא מפיו מושך הוא עימו עז וכח הרבה, עד המדרגה היותר גדולה של ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור[21].

טז. ההתגדלות לכלליות והופעתה בעולם[22]

כל מה שמתגדל האדם יותר נעשים רצונותיו וציוריו יותר כלליים, עד שאפילו אם הוא מוסר לרבים רק את הדברים העולים על לבו לבד, ראויים הם להיעשות קנינים כלליים, והם נעשים קנינים כלליים, מפני שנשמתו של האדם הגדול כוללת היא נשמות רבות מאד, ולפעמים הנשמות של כל הדור כולו כלולות בו. וע"כ מה שהוא חושב ומצייר זאת היא המחשבה והציור של הדור כולו. ויש גדלות כזאת הכוללת את הנשמות כולן של כל הדורות של כל האנושיות. וזאת היא גדולתו של אדם הראשון, שהאדם יכול להגיע למעלתה ע"י גדולת התורה החכמה והתשובה העליונה, ואז מה שהוא חושב ומצייר מציירים באמת ככה בכל אדם ובכל הדורות, ויש עליה העליונה בזאת המידה, המשתרשת בנשמת כל העולמים, שכל המצטייר בה מצטייר בכל היש,

18. [הרעיון]

19. משלי כד,ג.

20. ראה מוסה"ק דרך הקודש פרישות, פ"י עמ' רעו ועוד שם.

21. איוב כב,כח (ועיין במסכת סוטה יב.).

22. ראה מוסה"ק פק"ז - פק"י.

והעולם נגרר אחריו יותר ממה שהוא נגרר אחרי העולם, ואיננו משועבד כלל להמציאות, אפילו בהבנת הערך של המציאות, כי המציאות נמצאת יותר בו ממה שהיא נמצאת מחוצה לו, ואז איננו צריך לחקור את העולם מן העולם, אלא מנפשו הוא יודע את הכל, את עצמו הוא[,] יודע הוא[,] ויודע הוא ממילא את כל העולם ומלואו, כל יקומו הפנימי והחיצון, וגדולה זו עתידה להופיע בעולם, ולזה כנסת ישראל עורגת ונלחמת, וחפרה הלבנה ובושה החמה, כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד[23].

יז. מיני צער בעסק הקדושה

יש שני מיני צער שמתעוררים בעת העסק בעניני הקדושה. האחד טוב והשני רע. הטוב בא מצד הגעגועים הגדולים שמתעוררים ע"י פתיחת מעיין הקודש, מדי דברי בו המו מעי לו[24], מדי דברי בכבודך הומה לבי אל דודיך[25]. והב' הצער שהגוף והרע מצטער על האור שזורח עליו שאינו יכול לסובלו. מהצער הראשון מקבלים תענוג פנימי, ומגדילים אותו, והוא מתמזג בחדוה ושמחה ובאש שלהבת של אהבה וקנאה גדולה. והשני, ממעטין אותו, ומשפילים ומבטלין את הרע והכיעור שבגוף, עד שלא יתפוס מקום כ"א כפי אותו המיעוט שא"א לדחותו, ונחש עפר לחמו[26]. וכשמתחברים אלה שני הצערים יחד מתמתק התחתון ע"י העליון וחוזר לקדושה, והשירים שבו, שמולידים עצבות ואכזריות, נופלים בעמק מצולות קרקע המשכן, במעמקים התחתיים של החיים.

יח. התיקונים האידיאליים שבמעשה ומחשבה

התיקונים הממשיים עולים הרבה על השכליים. משום כך רז נשגב הוא הקדמת נעשה לנשמע. ואמנם השכליים הם נערכים ג"כ ע"פ הממשיות שבהם, מפני שבאמת מציאות השכל אינה החזיון שרואה את הצל של הדבר המצוי בהשגתו אלא השכל בעצמו במציאותו. כל תכונה שכלית, כונה טובה, רצון טוב, בונה הוא את העולם ממש. האדם המישר מחשבותיו, המיפה אותן, מקשטן, מפריחן, מאדירן ומגדילן, הוא בונה את נשמתו ואת עולמו, ואת העולם כולו עמו. בנין זה נערך ג"כ ע"פ המעשה. גדולה היא העזרה שנפשות מושיטות זו לזו בהתחברותן, וק"ו ההתחברות לגדולים, צדיקים ות"ח, ובו תדבק - הדבק בחכמים ותלמידיהם[27].

הזכירה החסידות את מציאות דבקות הנפשות, ואחר כל מה שיש בזה מן המכשול כשאין הדברים מכוונים, כשטועים לפעמים בטהרת הרצון של האיש שמתדבקים בו, בצלילות השגתו וכיו"ב, מ"מ אין קץ לתועלת הדבקות והאחדות ההדדית והאחוה המשותפת כשם שהיא פועלת

23. ישעיה כד,כג.

24. ירמיה לא,יט.

25. פיוט "אנעים זמירות".

26. ישעיהו סה, כה.

27. ספרי דברים יא,כב.

במשקל המעשה יותר מזה פועלת היא במשקל הרוח. איש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק[28].

יט. על הצורך בהתמקדות העיסוק בתורה ומוסר

כשמסתכלים אנו במעשה לוחמים גבורים, ורואים אנחנו שהם שקועים כ"כ במלחמותיהם, ואנו אין לנו כל מושג מאותה ההתלהבות הנפשית, עם כל תנועותיה, אכזריותה, חיותה, ואידיאליה, ומ"מ כמה גדול הוא הרושם של הפעולות הללו בעולם, וכ"ז בא להם מפני שהם שקועים באותו החלק של החיים המיוחד להם, ואינם נרתעים כלל ולא נחלשים כלל ממה שבחוגים אחרים אין מוכר הדר פועלם. ומזה נדע, שק"ו שאנו החיל אשר נגע בלבבם אור אושר העליון, וקרן זוהר תורה מוסר ודעת בו זורח, שהננו קרואים להתיחד הרבה במקצעותינו, ולהשפיע עלינו ועל אחרים, עד כמה שהיד מגעת, מאותו ההוד והטוב שאנו מכירים את טובו, ולא נתחלש כלל מפני המון רבה שאינם יודעים להכיר את הערך הגדול אשר להגיונותינו.

כ. על מעלת הדמיון המתוקן[29]

היצירה הדמיונית היא אחת מסגולותיו של האדם הכללי והפרטי. בין כלל האנושיות, בין האומות, בין היחידים, יוצרים בדמיונותיהם תמיד. כשהיצירה הדמיונית היא נאה והגונה, מתעלים החיים כולם, וכשהיא מקולקלת כולם יורדים ונמקים. הטיפוח של הדמיון מוצא לו מקום באדם תמיד. אמנם יורד הוא הדמיון מעזוז גדולתו, כל מה שהתרבות מוצאה ענפים יותר רחבים, וכל מה שמרחקת היא את האדם מטבעו הבריא. לשמור את הדמיון שלא יפגם ושלא יחלש, שיעשה את עבודתו לפי התפקיד הטוב של היצירה, זאת היא עבודת טובי בני אדם וחכמיהם.

הדמיון הוא הצובע את כל קניני האדם ומלבישם בלבוש הראוי להם, נותן להם את יפים ואת טעמם היפה. אם הוא חלוש או מזוהם, אז הכל מתנול ומזדהם, וכשהוא טהור ורענן הכל חי בחיים של אורה ושל תפארת.

המעשים הם התפקידים הראשיים, יוצרי הדמיון ומטפחיו. מעשים נאים, נובעים ממקור נאה, שיש בו טל חיים, מחזקים את הדמיון ומטהרים אותו. ולהפך מעשים רעים, שבעומק ענינם הם נובעים ממקור רע, מכפיה של עבדות, מרשעות, משקר, מהוללות הם מעכירים את הדמיון ומטמאים אותו.

כא. המקור העמוק של חשיפת דברי תורה

כשרוצים לדבר בקדושה ומתחילים לדבר לשם קדושה ואידיאליות אמיתית לשם שמים, הולכים הדיבורים ממקור מבורך וטהור והם מלאים יושר, חכמה, חיים ואורה, וכשרוצים לכתוב בקדושה הכל מתקדש והרעיונות נמשכים בצורה שהיא ראויה לעמוד לדורות, הזכרון מתעורר

28. ישעיה מא,ו.

29. ראה אורות ישראל ותחיתו פי"ז ופי"ח, אוה"ק ח"א, הגיון הקודש הדמיון העליון מ' רכג ואילך.

ומוצא ממעמקי הנשמה רעיונות נשכחים, ומחדש דברים עמוקים וחדשים מכל עבר ופינה של האוצר הנשמה, ומרים את הערך של הסתכלות הנשמה וזרימת שפע חכמתה, ומלבישה בלבוש חשמלי הניכר לעין, עד שיוכל לתפוס את כל הגוונים שהנשמה מברקת מתוכה לרגעים בשטף נורא, ומתוך האור והטוב לעינים, עיני ה' אל צדיקים.

פסקאות בנושאים שונים:

כב. מה שבהתחלת המחקר של דעת ה' צריכים לברר את היסודות ע"י מופתים עיוניים, שנראים דקים ואינם ניכרים ג"כ בהרחבה בכל חדרי הנפש, ואח"כ הולכים ומתרחבים ע"י סעיפי השכל וההרגש, ע"ז נאמר: מן המיצר קראתי יה ענני במרחב יה[30].

כג. האדם צריך לכבד מאד את רצונו ונטיות נפשו, שהם ההתגלות הנכבדה שבהויתו, אבל דוקא מפני זה צריך הוא ליסר את נפשו במוסר חכמה תמידי כדי שיבא למידה זו, שנטיותיו ורצונו יהיו ראויים לכבוד, כי יתלהבו תמיד אל הטוב והנכון היותר ראוי ונחמד.

כד. נטיות טבעיות שאינן טהורות יכולות להיות גם אצל אדם המעלה, וגדולתו המוסרית היא במה שהוא מכריע למעלה בגבול בחירתו לצד הקדושה והמוסר הטהור.

כה. נקי כפים הוא ג"כ בר לבב, כשהסדר של החיים הולך בדרך ישרה.

כו. הצורך בהחיאת הרוח להבאת האור האלוקי[31]

אנו צריכים להחיות את הרוח, להעמיד כמו חי את כל התוכן המביא את העולם אל האור האלוהי. ביחש המעשה אנו צריכים להחיות בא"י את הרוח הנשגב הנושב בהיחבא בתוך המצוות התלויות בארץ. אע"פ שאורו הוא קלוש וכהה, מפני שהוא מכוסה בערפילי מרחקי העתיד, ובעבי העבר הרחוק מאיתנו, מ"מ נוכל להביט אליו ולגלות אורו וזהרו. רגע נצייר לפנינו, הנה עם ישראל יושב על אדמתו, שנים קדומות שבו, תרבותנו העתיקה שבה אלינו עם כל הודה והדרה. האמונה הגדולה, האמונה השורשית שחוללה את האמונות היותר מתוקנות בין העמים המתוקנים, הלא היא עדי עד אמונת ישראל, שע"י הדרת המקדש, ע"י התיחדות כהנים וזמרת שרי קודש בהיכל הקודש. המיוחד בעולם לאל יחיד ומיוחד יחידו של עולם, שבחירי כל האנושיות שואפים לאורו, - האמת הגדולה והעמוקה, שמנצחת על כל מכשולי העולמים כולם מעם זו יצאה ותצא. בטח בהיות לנו כל, בשוב לנו כל חסן וכל יקה, הלא לנכון נמצא עז רוח להתגאות בגאותם של ישראל, ומקורי הדעה העליונה וכל מכשיריה יהיו לנו חביבים מכובדים ויקרים.

30. תהילים קיח, ה.

31. ראה אורות, אורות התחיה,ה.

סדרי התרומות והמעשרות, השמיטות והיובלות, אשר רק זכרונות כהים יש לנו מהם עתה הלא הם יעמדו ויחיו, הם כתבנית ועכ"פ כיקר התמצית הפנימי הנצרך לעד להשאב מהם בצורה של אומץ ושל חיים.

וכמה קדוש ויקר צריך הוא שיהיה לנו זכר כזה, האוצר בקרבו את הסגולה הגנוזה, את הגרעין הטוב שיצמח לעת תחייתנו. ע"כ ברגשי קודש וכבוד באהבה מלבבת ואלוהית נקיימם גם עתה, נחבבם ונחזקם, בתור זכרונות אהובים ומעדנים, המנשאים את נפשותינו מעמק השפלות, שאנו נמצאים בו, אל מצב רם ונשא, אדיר ונאדר בקודש, שאליו הננו שואפים, מקוים ובטוחים לבא.

וכמצוות התלויות בארץ, כן כמעט כל המצות השמעיות, כולם חיים וקיימים הם בהדרתם וברעננותם דוקא עם חיינו, וכפי שפלות מצבנו ויבושת עצמנו, כן הם הנם נראים לנו יבשים ורזים, אבל ברוממות רוח נכבה אותם, לא נתן לנגוע בהם לרעה. כי יודעים אנו שאוצרות חיים גנוזים בהם.

השבת[32], השבת שלנו, יום קדשנו, יום הבעת רעיונינו המזהיר לצדק ומישרים, לאהבה ומנוחה, שכפי גודל יפעת ערכנו כה יגדל בעינינו ערכו וכבודו. וכאשר תרומם נפשנו ותנשא אל המעלה היותר עליונה, הכמוסה בפנימיותינו, אז נכיר כי אור אלוהי מאיר בנו, ותחת ההשפעה האלהית, שהיו צריכים עמים אחרים כאשר בא להם הרעיון להתרומם אל מעלה מוסרית יותר מכובדת מאותה של העולם האלילי הישן, לבקש איש יחיד, לתלות עליו את השלט האלהי, להיות להם לברית בין האלהים והעולם, הנה אנו יש לנו כל בקרבנו. כנסת ישראל[33] בעצמה בתוכיות נשמתה היא אור האלהים בעולם, וישראל בכללו בן אלהים הוא, נשמתו הפנימית של ישראל, הצורה המזוקקת של האומה היא ממש חפץ ואמץ עליונות האלהית בעולם. כמה שההשפעה האלהית, לאור ולאמת, לחסד וצדק, מופיעה בעולם, נכונה היא כנסת ישראל לקבלה ולהריקה על פני תבל. היא לא תתרפס לפני איש יחידי, היא כולה עומדת במעלה עליונה של האורה האלהית, ואם עוד לא באה לידי שלמותה, אם נטתה מני אורח, הנה את אשר נמצא בסגולתה הפנימית יצא בודאי אל הפועל, ואם התעצלה והתמהמהה בדרך, הנה הוכתה מכות רבות ונאמנות, ובכור ברזל מורקה ושוטפה, עד אשר סוף כל סוף תבא למטרתה, ובמטרתה האורה האלהית רשומה וחקוקה.

לרוצח נפשה נחשב הוא מי שיצא לטול על עצמו את הנזר הכללי השייך לה בכללותה. ונפש אחת לא תוכל ואין בידה להכיל את האורה העצומה, שכללות כל האומה ונשמתה הכללית היא כסא לה. ההתנשאות-שלא-בצדק של היחיד שהתגאה במלכות שמים, שרצה לשאוב אל קרבו את כל האורה השייכת להאומה כולה, הקשיחה את לב העולם. מבט אחד מעט מעונן על העולם האלהי די להחשיך עיני רבבות עם לאלפי דורות. הזוהר האלהי לא יוכל להחשיך ע"י התכנסותו

32. ראה מאמרי הראי"ה א' עמ' 138.

33. ראה אורות, אורות ישראל פ"א בעיקר בסעיפים הראשונים שם.

בנפש אחת, שכחה מוגבל וכציץ השדה כן יציץ[34]. ע"כ תחת אהבה צמחו חוחי שנאה, ותחת אור אלהי בהיר חשכת עבודה זרה ואלילות מוגבלת ומגושמת, והמה נראו רעות עד אין חקר. אמנם רק חפץ לב של ניצוץ אורה אחד נמצא בתוך גל האפר הצבור, שכבר נחמרו עליו חמרים חמרים דמי נקיים ופגרי ילדי חן בעלי נפשות תמות, אשר הרשעה שהריחה ריח גאון אלהי, אשר לא תוכל שאתו, לקחה לה בחזקתה קרנים לרעוץ ולרוצץ כל נכאי לב ותמימי דרך. ישוב הניצוץ הפנימי, חפץ האורה האלהית הטהורה להתפשט בעולם, אל מקור חייו, אחרי מורק ושוטף, אחרי הטהרו מצואתו, ויכירו כל גויי הארץ את צדקת בני ציון גוי צדיק שומר אמונים[35].

34. תהילים קג,טו.

35. ישעיה כו,ב.

אגרות שונות, כרוזים והוראות ב'הלכות ציבור'

השלמות לאגרות הראי"ה באגדה - ערך: הרב יוחנן מ. ישמח ז"ל:

פורסם ב'ניצני ארץ' ז'

א. בגנות העצבות והעצלות באיצטלה של יראת שמים תוך הסתמכות על הכלל 'שב ואל תעשה עדיף' - ספר 'יד רא"ם', ת"א, התש"כ.

ב. מכתב ברכה לאגודה לסדור צעירי ירושלים בחקלאות ע"פ התורה - ספר התקנות לאגודת קהלת יעקב, חמ"ד התרס"ח.

ג. מכתב בעניין מעלת גמילות חסד - חוב' תקנות גמילות חסד, גמילות יקותיאל, יפו התרע"ג.

ד. מכתב ברכה לספר מלכי בקודש, ח"ד, לרב חיים הירשנזון זצ"ל (ס"ט לואיס התרע"ט-התרפ"ב).

ה. הסכמה לספר 'הממדים הגבואה והאדמתנות', לרבי שם טוב גפן זצ"ל, ירושלים התשל"ד.

א. בגנות העצבות והעצלות באיצטלה של יראת שמים תוך הסתמכות על הכלל 'שב ואל תעשה עדיף':

לכבוד ידי"נ עז הרב הגאון רב פעלים מאד נעלה, מוהר"ר מענדל שליט"א הכהן, אב"ד בקרייה יצ"ו.

שלו' רב, למר וכא"ל באה"ר.

זה לי ימים רבים שקבלתי דרי"ש מכת"ר בקצרה ועדיין לא שלמתי את חובתי להשיב מפני הכבוד והאהבה הנאמנה אשר בינינו, אמנם אשמים בזה המון טרדותי וכאשר התקרבו הימים שבהם נוסע צירנו הר"מ הכהן נ"י למחנה כת"ר אמרתי יהיו נא דברי שלוחים על ידו.

אמנם בבאי לכתב לכבוד מר ידי"נ רעי ואחי בדיעות המתרוצצות בקרב לבבינו להיות חלוצים לפני ד' ולפני עמו, לעשות איזה פעלים ניכרים לטובת התרוממות רוח ד' על עמו ונחלתו, אשר יבא רק ע"י התרוממות קרן תורתנו והתעודדות רוח הוגיה ותופשיה להיות אנשים חיים פועלים לטובה על מצב האומה הנרעשה והנטושה כאניה סוערת בין המון משברים. ואת כת"ר אחד מאלף מצאתי, בין המון רב אשר אליהם ראוי לקוות להראות איזה פעל טוב רשום וניכר, אחד מצאתיו, המנאץ כמוני את הכלל המביא שפלות ידיים וכל עלבון, הוא הכלל הבדוי בזה, המפורסם לדאבון לבבינו ומקובל יותר ויותר מדאי, כללא ד"שב ואל"ת עדיף" אנחנו ידענו כמה רבו חללים של הכלל הזה שאין לו שום שורש וענף בתורה, באמונה, ביראת ה' טהורה רק בפחד שוא הבא מרפיון ידיים וחלישות נפש ויאוש בלתי צודק.

אנכי הנני עסוק בחובי, בעיון ובכתיבה ביני לבין עצמי לעת עתה לחפש עצות נכונות איך להסב אלינו את כלי המלחמה אשר אויבנו מחוץ ומפנים מהרסים בהם את מבצר משגב חומותינו. חושב אני, בכת"ר אמצא ידיים חרוצות מלאות דעת ויראת ד' טהורה למחשבות לבבי. כן דברנו בקצרה בהיותנו פה, ועתה ידידי, היחשוב שיש רשות לנו לעזוב את מחשבותינו, הידמה שעלינו להתבהל או להתירא מרובא דעלמא, בין שיהיו אנשים מן השוק בין שיהיו ת"ח גדולים וגדולי גדולים, אם לא כלבבם יהיו העניינים אשר בהם נחתור לצאת לעזרת ד' בגיבורים, להראות לעולם כולו, איך ע"י נצחה ועזה של תורה יושע ישראל ואיך באור תורת אמת יראה אור לגרש ע"י את הצללים הרבים השמים כליל צילנו בתוך צהרים, ולמה זה יחשה, למה ישבת מעבודתו, למה לא יעירני גם אני בכחו המעשי הנפלא והטוב, העוד אין הדבר מבורר למדי לאיש בעל רוח נכון ולב טהור ואמיץ שכמותו יב"י, שגדולה היא הפעולה הקטנה שבקטנות שתעשה לסול מסילה להראות פעולתה של תורה ותופסיה לטובה על כללות האומה, בין במעמדה הרוחני ובין במעמדה החמרי כמה דאפשר מכל הדברים הטובים והמדות הטובות שיש בידינו לעשות ובלבבנו לציירם.

תחזקנה ידי כבודו, ואם באו מים עד נפש, והאומה הרוסה ורצוצה באין מעמד, תעודדנו ביותר רוח ד' כי מעת צרה ליעקב יאיר אור חסד וישע. אבל אנחנו לפעול הגנו חייבים. אין מקום להפטר ממחשבות טובות ומפעולות טובות על ישראל ועל רבנן על תורתנו וארץ חמדתנו, על החלוצים הנכונים לזרות ולהבר, לנקות את כל הדעות המשוטטות בעולמנו ולברר את הברורים היותר זכים שבהם, לתתם ביד ראשי האומה, יודעי תורה ובעלי יראה טהורה בדעה וחכמה באופן מעשי. טרדותי רבו לפי חלישות מצב הגוף והנפש, ע"כ מעטה מאד היא עבודתי לעת עתה, עכ"ז לא יפול לבבו חמוש אונים בביטחון אמיץ, במשגב שם ד' אלקי ישראל, שימינו תסעדנו, להזריח אור יקרות, אור שלו' ואהבה, אור גבורה וחכמה, אור נועם ד' וחדות פניו, על חלק גדול מחכמי תורתנו והם יהיו לכוחות פועלים בפעולת כפים בדבר שפתים ובכח של ספרות מחודשת גדולה ורחבה, שממנו יפחדו כל בעלי כנפים של העופות הטמאות המביאים שוד ושבר, צרה ומשטמה בבית ישראל. ומעז גבורתה, מהוד יפיה ורוחה הכביר ישחו כל עוזרי רהב, והחיל אשר נגע ד' בלבם, תבא בקרבם רוח עז וגבורה, רוח חריצות ואהבה, לפעול ולהתעודד ורוח העצבון

והעצלות שהם באים מתגרת יד הרשעה, דוקא במחברת של תורה ויראה יסורו, ורוח חדוה וגבורת הנפש, רוח זריזות ואהבת המעשה והפעולה מבלי להתנודד, מבלי לחשש חששות מרובות ויתירות המכבות את כל זיק של חפץ כפים המאיר בכל נפש טהורה, יבא במחיצתם של ת"ח עובדי עבודת ד' ועמו במקדש תורת אמת.

אחלי ידידי, אם יש תחת ידו מחשבות מעשיות קרובות להוציאן אל הפועל יודיעני נא. אולי אוכל הועיל מעט או הרבה. ננקוט כללא כי כל דבר קטן המביא טובה רוחנית או חמרית לישראל לא יקטן בעינינו, ומכל דבר גדול ונשגב לא נתבהל ולא נסוג אחור ואוזר ישראל בגבורה ועוטרו בתפארה, יאמצנו למען עמו ונחלתו ויחנינו ברוח נדיבה, רוח עז וגבורה וישכון בתוכנו אהבה ואחוה שלו' וריעות. ------- אחתום בברכה באה"ר

ורגשי ידידות נאמנה כנה"י ונפש ידי"ע דוש"ת בלונ"ח, מברכו במעולה שבברכות בחיים של חילוץ עצמות והצלחה ברוח וחומר לשלם השי"ת תורתו ועמו, ד' עמך גיבור החיל.

אברהם יצחק הכהן קוק

ב. מכתב ברכה לאגודה לסדור צעירי ירושלים בחקלאות ע"פ התורה:

ב"ה לכבוד האגודה הנכבדה קהילת יעקב יכוננה עליון. שלום וברכה באה"ר.

חוברת התקנות ראיתי ומלאתי שמחה וגיל מזיו רוח הקדושה ורוח החיים המרחף עליה וכמאז כן עתה ולימים הבעל"ט. ידידי האהובים, הנה ידי עמכם בעה"י, לעדור בלא לב ולב, בעד המטרה הנאדרה בקודש אשר הצבתם לכם להראות בפועל בנין אה"ק. והגשמת תחילת צמיחת קרן ישועה לישראל על אדמת הקודש ברוח לאומי, ישראלי, שלם מלא וחי, המוכשר לתקוה טובה בברכת שמים מעל, שהוא דוקא אותו הרוח הקדוש השרוי בנשמות כשרות אשר ד' אור להם, ודבר קדשו לחייהם לקו, היו לבני חיל אחים אהובים חזקו ואמצו, והייתם לברכה, ולתקות דור דורים, כנפשכם היקרה ונפש אסיר תקות עם ד', על אדמתו במהרה בימינו בקרוב.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

רב ואב"ד בעה"ק יפו והמושבות תובב"א

ג. מכתב בעניין מעלת גמילות חסד:

"ואר"א אין צדקה משתלמת אלא לפי חסד שבה שנאמר: זרעו להם לצדקה וקצרו לפי חסד" (סוכה מט:)

עולם חסד יבנה, זאת היא אמת ה' לעולם, אשר יאמר ישראל תמיד בכל דרכיו ובכל מעשיו. גומלי חסדים בני גומלי חסדים, זאת היא תפארת היחש העוטרת את גוי קדוש שומר אמונים, ורוח החיה המתהלכת בכל אופני מעלליו המתכנת את רוחו ומקצבת ל־ו את שבילי חייו. "תורה תחילתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים" (סוטה יד.) הקדושה הרוחנית העליונה, אשר כל העולם כלו הדום לרגליה, אורה של תורה, מבססת לה את מעמדה על יסוד גמילות חסדים, תמצית תכונת החיים המתדמים לחפץ ה', הטוב והמטיב בבריאת עולמים כלם. להטיב לבריותיו, והטבת עולמים בגמילות חסדים, היא קשורה בטובה שאינה פוסקת אלא חוזרת חלילה, מחיה ומעודדת והולכת מחיל אל חיל זאת היא ההבדלה המחלקת בין הצדקה לגמילות חסדים, במקום אשר החומר של צדקה הולך ונאכל, ובחושי בשר לא יראה עוד, וגנוז הוא רק במקום אשר אין העין שולטת בו ואין בה לפי זה אותה הדוגמה הגלויה של חסד עליון בעולמו, שכל טוב וחסד ה' היא מלאה הארץ, הכל עומד ומתקיים גם גרגיר אחד אינו נאבד, כל הבריות כולם על שלחנו של מלך הכבוד הם יושבים, נהנים מטובו, והטוב קים ועומד, הולך ומתחלף רק מצורה לצורה, זז ממקום למקום אבל עושה הוא תמיד בלא הרף את פעולת חסדו, העטרה של הצדקה היא חסדה, נצחה וקיומה שהיא מתבלטת בכל עז בגמילות חסדים הגדולה מן הצדקה.

כמה גדולה היא מדת גמילות חסדים מצד קיומה ופעולתה הנצחית ההולכת במעגלה תמיד בכל אתר ואתר, אמנם טובה כפולה ומכופלת למקום הקדוש עליה, כלומר כשהיא שתולה בארץ חמדה, כשהיא עושה פעולתה להעמיד מעמדן של ישראל המחזיקים בכנף מעיל ארץ צבי, ומחוננים את ישיבתה, צדקת עולמים הקשורה בגמילת חסדים כזאת מנצחת היא את מפעלה, בנצח והוד של הכללת הכלל כלו, כל עם ה' וכל ישעו וחפצו, מי יוכל לתן קצב למצוה קבועה לדורות כזאת השתולה בכרם חמד גאון צבי נחלת ה'.

על כן בואו ונחזיק טובה לאיש אשר רוח ה' נוססה בו להשכיל ולהטיב, תור אדם המעלה, אשר חננו ה' בהון ועשר, וביותר ברוח טהרה ואהבת חסד וחבת ארץ חמדה ומקראיה, כבוד הגביר הנדיב מר יקותיאל ב"ר משה הלוי מאנקעוויץ נ"י, אשר הואיל בצדקת נפשו ליסד את המוסד הנכבד והיקר הזה גמילת-חסד חבר- יקותיאל אשר יקרא לדורות על שמו ושם חברתו נות ביתו הכבודה מרת מינדל תחי', פעה"ק יפו ת"ו, העיר שהיא השער הגדול לבאים אל ארץ ה' הלוקחת חלק גדול ונעלה בכל מסיבות ישוב אה"ק ומפעליה ההולכים ומתעוררים לחיים ולברכה, לקריאה של חבה לבנים פזורים בקצוות באדמת נכר לבא ולהאחז בחבל הק'. הצדקה המשתלמת לפי חסד שבה, הצדקה המתוארה בכל גדלה בתור הכנה, לגולת הכותרת העליונה היא החסד החיה בעלומיתה בגמילות חסדים, הצדקה הממלאה את מקום הזריעה בעוד שגמילת חסדים היא

גמר פריה וקציר תבואתה, היא משתלמת בכל עזה ותפארתה בהיות עמוד גמילות חסדים למשגב לה, והעולה בכמה מעלות בקודש בהיותה צדקת ה' בחבל ארצו בגאון יעקב אשר אהב סלה. הצדקה והחסד המשלימתה, תהי' לצור מעז ולמגדל עז, לכבוד הנדיב המיסד את קופת החסד הנכבדה הזאת ולכל אלה אשר יבאו להמנות ולקחת חלק בהגדלתה והתרחבותה עפ"י התקנות הנאמנות, אשר התוו לה לתכלית הטוב והחסד, מכון אור ה' בעולמו ועל אשר גאותו.

והנני בזה חותם בברכה, מקירות לב ונפש, לכבוד המיסד, יהי' שמו לעולם ולכל המשתתפים לדבר מצוה קבועה לדורות זו, ויהי נועם ה' עליהם, ונראה כלנו יחד בחסד ה' על עמו ועל יראיו, ובשוב ארץ צבי לבצרון בגאולה שלמה, ונודה לה' תמיד על חסדו ואמתו ורב טובו לבית ישראל, וזרע השלם יתן פריו, ופרי החסד ינוב יבולו לתפארת עולמים, בחצרות ה' והררי קדשו, כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם, ברב עז ורב שלום. בעה"ח כ"ד כסלו תער"ג.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

עבד לעם קדוש על אדמת הקודש

פעה"ק יפו והמושבות.

ד. מכתב ברכה לספר 'מלכי בקודש', ח"ד - לרב חיים הירשנזון זצ"ל:

ב"ה, כ"ד אד"ש תרפ"א.

שלום וברכה לכ' ידידי הרב הגאון החכם הנעלה הוגה דעות ותוכן עלילות מו"ה חיים הירשענזאהן שליט"א האבד"ק הובאקען יע"א.

אחדשה"ט באה"ר. אדוני הרב כמה גדולים דברי חכמים תפשת מרובה לא תפשת כאשר בא ספרו היקר "מלכי בקדש" חלק שני וראיתי רובי ענייניו חשבתי לכתב לכת"ר בארוכה על כמה פרטים מדבריו, פעם כבונה פעם כסותה, והרעיון הזה הוא הוא אשר גרם שנתאחרה גם כן תשובתי הקצרה הנימוסית בתור הודאה על קבלת תשורתו היקרה. אבל בכל משך הזמן נערמו עלי טרדות לאין חקה, וראיתי כי לא קרובה היא כ"כ העת אשר אוכל לסדר דברים מבוארים על העניינים המרובים והמעניינים כ"כ אשר נגע בהם כת"ר חביבי שליט"א בספרו הנכבד ע"כ אמרתי לא אהי' כעובר עוד על בל תאחר את חק הכבוד הראוי לכל אדם ובפרט לגברא רבא דכותיה, דכל דילדא אמיה כותיה תוליד, אע"ג שלפי הנראה לענ"ד בכמה וכמה מקומות מדבריו אית להו פירכא, שכולן אמנם מסתעפות מתוך תומת לבבו הטהורה שאין לבו נוטה לחשד את הדברים המוחלטים בהחברה האנושית שבהוה בתור מוסר וצדק, שהרבה מהם אינם כי אם כסף סיגים מצופה על חרס, אבל כמה נכבד הוא תם הלב הטהור בעצם המתעלה על כל תרמית ורוכסי איש ושבע יפול צדיק וקם. והנני בזה חותם בכל חותמי ברכות באה"ר ונאמנה כנה"ר ונפש ידי"ע,

המצפה לתשועת ה' על עם קדשו וחבל נחלתו במהרה בימינו בקרוב.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

ה. הסכמה לספר 'הממדים הנבואה והאדמתנות', לרבי שם טוב גפן זצ"ל :

ב"ה, ה' מרחשון תרפ"ג.

ידי"נ הרב החכם הגדול בתו"י אדיר דעה ובינה, מוהרש"ט גפן שליט"א. שלום רב לו ולכא"ל.

בששון לב קראתי את דבריו היקרים באותיות מחכימות של הדפוס אחרי שכבר חמותי, ראיתי אורם בכת"י. לכתב לכת"ר בקורת מפורטת אין כעת בידי, טרוד אני מאד בגופי הלכות ובמילי דציבורא, עד אשר קשה לי לטייל ברוחב דעת. אך בכללות אומר לכת"ר שדרך עיונו העמוק והישר הוא קרוב אל לבי, גם לפי הכשרתי המועטת בחכמה הלמודית, שהיא כסולם לחכמה העליונה.

תחזקנה ידיו והיה שכרו שלם מאת ד' אדון האמת, כנה"ר ונפש וידי"ע דוש"ת וחכמתו באה"ר.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

שתים מאגרות הרא"יה לגר"ח עוזר מווילנא בעל שו"ת 'אחיעזר':

נדפסו לראשונה בחוברת הראי"ה וה"אחיעזר" - קשרי הידידות בין גדולי עולם הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל רבה של ארץ ישראל והגאון רבי חיים עוזר גרודזנסקי זצ"ל רבה של וילנא ורבן של כל בני הגולה. | ליקט וערך: **הרב עמיחי כנרתי** (אלול התשס"ו)

עזרה ליהדות רוסיה[1]

ב"ה ב' אייר תרפ"ט

לכבוד רב רחימאי הגאון האמיתי פאה"ד מוהר"ח עוזר גרודזנסקי שליט"א

שלום וברכה באה"ר

אתכבד בזה להודיע להדר"ג כי לפני שקבלתי את מכתב קדשו, היו אצלי האדונים פ' ורבורג וכ' אדלר והנלוה אליהם מאמעריקא, ואנכי הזמנתי ביחוד להשעה הקבועה לבקורם מתל-אביב את ידידינו הרבנים הגאונים ר"ש אהרונסון ורא"א מילקובסקי שליט"א למען הוכח את כל הנעשה לאחינו ברוסיא, ביחוד בנוגע לעניני הדת והיהדות, וגם הרה"ג ר"א טיטלבוים שליט"א היה עמם, ודברנו ככל הראוי לענין נשגב וקדוש זה. נקוה שהם יעשו מה שיהיה אפשר להטבת המצב, אבל טוב ונכון שאחרי דברינו יבאו להם מכתבים מהדר"ג ומעוד יחידים מגדולי הדור שליט"א

1 .דברי הראי"ה, נכתבו כמענה לאגרתו של הגרח"ע:

ב"ה, כ"ב תמוז תרפ"ב, דרוזגעניק.

הוד כבוד ידידי הרב הגאון הגדול כו' כש"ת מו"ה הרב אברהם יצחק הכהן קוק הי"ו.

ישא ברכה מאת ד'.

אחד"ש רומעכת"ר שי', הנה רבים ושלמים העירו על דבר קביעות תענית ציבור כללי ביום אחד, ואשתקד התעורר על זה הגאון הצדיק חפץ חיים שליט"א, אולם מנענו מלעשות מפני חששות שונות, ועתה גם כבוד הרה"ג מליובאוויטש נ"י הודיעני דעתו כי נכון לעשות כן, שאין לחוש שלא יקולקל ביותר, והנני שולח רצוף בזה הקול קורא שחתם ע"ז הגה"צ חפץ חיים שליט"א והרבי מליובאוויטש ואני, גם ועד הרבנים דווילנא, ומתחילה חשבנו על קביעות יום ערב ר"ח אלול אך למען שיהיה שהות להתאחד יחד בכל המדינות אמרנו לדחות עד יום א' דסליחות. והנני לעורר את הדר"ג על זה ולבקש הסכמתו לחתום על הקו"ק, ולפרסם הדבר בארה"ק ובתפוצות הגולה.

באתי הלום לנוח למשך איזה זמן, את תשובתו ייטיב נא להודיע על כתובתי בבית.

ואו"ש וברכה לרומעכת"ר ולכל הנלוים אליו כנפשו הטהורה ונפש מוקירו ומכבדו כרום ערכו, הדוש"ת באהבה ובידידות. חיים עוזר גרודזנסקי. אגרות הגרח"ע, איגרת תרס"ט.

המעונינים במצב אחינו שמה.

עם ידידינו הרה"ג טיטלבוים הנ"ל שי' דברנו עוד באריכות בזה, והוא מצדו גם כן יעמוד על המשמר לעורר על כל הפרטים שמה. והשי"ת יכונן צעדנו להציל את הפלטה הנשארה בעמק עכור שם להאיר להם מתוך חשכה.

והי' זה שלו' כנה"ר ונפש קשור באהנ"פ ודוש"ת מקודש

הק' אברהם יצחק הכהן קוק[2]

סיוע למשפחה שאבד קשרה עם ראש המשפחה

בס"ד יום י לחודש ניסן תר"צ

הדרת כבוד רב רחימאי, הגאון האמיתי פאר הדור כקש"ת מוהר"ח עוזר גרודזנסקי שליט"א.

שלו' וברכה מקודש.

אחדש"ה דכ"ג באה"ר.

הגיעוני מכתבי הדר"ג שליט"א, והנני נכון בל"נ להשתדל למלאות את המבוקשים והשי"ת יגמור בעדנו לטובה ויציל את עמו ואת בחיריו מידי רודפיהם ועושקיהם כח.

מדי דברי אחלה את פני הדר"ג אולי יוכל להוודע ע"י עו"ר מה שלומו של הר' מאיר מונק, בנו של המנוח ר' יצחק מונק ז"ל, שמשפחתו היא יושבת בשכנותינו והוא נסע לעה"ק דמר זה כמה ע"ד עניני העזבון של אביו. ידיעות ברורות אינן באות ממנו, ומשפחתו המתמוגגת בעניות, דורשת ממני להוודעממנו ע"י כ"ג שליט"א, ולבקש ע"ז מטיבותיה דמר הדר"ג, לעזור לו בכל האפשרות למען ישוב במוקדם לאה"ק, באיזה סעד מהעזבון כדין או כיושר[3], כראות עין הדר"ג.

והנני בזה חותם בכל חותמי ברכות ברכת החג הקדוש הבע"ל שמחתו ויתרון הכשרו,

כנה"ר ונפש ידי"ע קשור באהנ"פ, הדוש"ת באה"ר מהר הקודש מירושלים

הק' אברהם יצחק הכהן קוק[4]

2. נדפס כאן לראשונה מהעתקת כתי"ק.

3. לפנים משורת הדין ופשרה, ראה ברמב"ן דברים ו, יח.

4. מכתי"ק.

בעניין "הקפות שניות" במוצאי שמחת תורה:

פורסם בקובץ תורני - חזון ישעיהו, התשנ"ג, עמ' נג-נד

ב"ה כ"ז לחודש חשון, תרצ"ד
לכבוד ידידי הרה"ג המרומם מו"ה דניאל סירקיס שליט"א,
שלו' וברכה.
מכתבו היקר הגיעני בזמנו ומפני סבת חסרון בריאות באלה הימים נתאחרה [תשובתי] בכדי, ואתו הסליחה.

ע"ד ההקפות במוצאי שמחת תורה, שנוהגין קצת אנשים פה בא"י, הנה בספרות ההלכה אין לזה זכר כאשר כל המנהג של ההקפות עקרו הוא במסתורין ודברי מקובלים. ובאותן המקורות אנו מוצאין ג"כ סמוכין למנהג זה של הקפות במוצאי ש"ת [=שמחת תורה]. ובספר שער הכוונות לתלמיד הארי ז"ל כתוב שם: יום ש"ת מה שנהגו להוציא הספרים מחוץ להיכל וגם להקיף עמהם בשחרית ובמנחה ובערבית דמוצאי יו"ט, מנהג אמתי הוא כו'. וראיתי למורי ז"ל נזהר מאד בדבר זה להקיף אחר הס"ת או לפניו או לאחריו ולרקד ולשורר לפניו בכל יכלתו בליל מוצאי יו"ט אחר תפילת ערבית כו'. גם ראיתי בליל מוצאי יו"ט שהלך לביהכ"נ אחר והקיף ז' הקפות והלך לדרכו ומצא ביהכ"נ אחרת שנתאחרו בהקפות וחזר והקיף עמהם.

וכ"כ [=וכתבו] ג"כ המקובלים האחרונים בשם הרה"ק מוהר"ש שרעבי ז"ל בשבח המנהג הזה של ההקפות במוצאי יו"ט של שמיני עצרת דהיינו שמחת תורה דא"י. אלא שאני נוהג לדקדק שיעשו השמחה בהכרה של עובדין דחול דהיינו להשמיע בכלי שיר וכיו"ב כדי להראות שאין אנו מוסיפין על יו"ט ולא מכניסין יו"ט שני של גליות בא"י.

אמת הדבר שישנם מי שהביאו כן גם בשם ספר פרי עץ חיים, ושם לא נמצא דבר מענין של מוצאי יו"ט. ואפילו ההקפות של יום שמיני עצרת ג"כ נאמר שם שלא ראו אותן מהארי ז"ל, רק בליל שמיני עצרת. מ"מ דברי שער הכוונות נחשבים למקובלים מאד. וגם בספר פרי ע"ח אולי ישנם נוסחאות אחרות ששם נמצאו הדברים מתאימים לדברי שער הכוונות הנ"ל בחיזוק המנהג של ההקפות דמוצאי יו"ט.

ואע"פ שבודאי עיקרי הדברים ראוים רק לשרידים, אבל מאחר שיש לזה כבר שם וזכר בקדושה ודאי שקשה לבטל זה אם (?) אלה הרוצים לנהוג כן משום כבוד התורה ושמחתה, להוסיף בזה מחול על הקודש. ואין בזה שום חשש איסור של טלטול ס"ת [ספרי תורה] שהדבר הוא לשם מצות שמחת התורה והדורה.

והנני בזה חותם בברכה נאמנה,
ידי"ע דוש"ת באה"ר
אברהם יצחק ה"ק

בעניין טקס "זכר לביכורים":

פורסם לראשונה בספר 'ביכורי הארץ' - מכון התורה והארץ כפר דרום, אייר תשס"ג,

נמסר לדפוס ע"י הרב זאב נוימן

[דברי מבוא:

בתקופתו של הרב היו כמה שחגגו את יום חג שבועות ע"י חגיגת "יום הבכורים", כחג חקלאי של קצירה בשדה, אסיפת עומרים, והבאתם לגורן. עשו זאת בליווי כלי זמר, ריקודי עם. עבודות השדה היוו חילולי חג, ע"פ ההלכה. הרב קוק ניסה להשפיע עליהם שיעבירו חגיגה זו ליום אחר, ולא יחללו יום הקדוש. להלן דבריו:]

י"ט אייר תרצ"ג

אחים חביבים, בנהלל והסביבה, שלו' רב,

אחי היקרים!

זכר הבכורים שהונהג להיות נחגג בארצנו בתחיתה בקשר עם חג השבועות, והוא מכמה פנים מעוררנו ונותן לנו חדות נפש, אמנם לא בכורים רק זכר לבכורים אנו חוגגים כעת, אנחנו לא נהיה מהמסתפקים במועט בשיבת שבותינו, כל זמן שזרים שולטים על מקום בית חיינו, כל זמן שהננו רצוצי-משפט גם בתוך ביתנו הלאומי, כל זמן שאין לנו כח לכנס את רוב עמנו המעונה אל אדמת קדשנו, ולסדרו בגאון עולם כימי קדם שהמקדש והממלכה בכל מילואיהם הם הם תוי החיים השלמים הללו. אין אנו יכולים לומר את השם המלא "בכורים" המקושר עם הקודש והמקדש, שהוא מקושר עם החירות והממלכה העצמית בכל ההוד המלא שלנו, אבל רטית נופש היא לנו גם המְחָיָה הזעירה גם הצד הזעיר של הפדות ההולך ומתגלה ע"י מפעלינו הבנינים, שהנכם אחים אהובים אקטיבים בו במסירתכם החלוצית המפליאה.

ובכן זכר לבכורים טוב ונאה הוא לנו וברוכים תהיו על השתתפותכם הנהדרת ועל המאמץ וההוד אשר הנכם נותנים בזה לקרן הקימת לישראל. אבל זְכרוּ את התנאי היסודי שהוא ההוקרה כלפי אוצר החיים של נחלת האבות שבו גנוז הוא סוד חיינו. על כן ככל ההתלהבות הקדושה גם מפני האור הדקיק של התחיה הלאומית ההולכת ומקרנת את פנינו בם כעת, אל נא תשכחו את המקור החי המפכה לנו, את אור החיים בכל מלואו ונצחו, זאת היא קדושת המסורת קדושת התורה אשר בעבורה באש ובמים באנו, והיא היא, אשר היא מְחַיָה את רוחנו לעַד באור חייה הנפלאים.

ובשביל כך כבר הוסכם והונהג שהכינוס וכל עניני החגיגה השייכים לזה לא יהיו ביום טוב עצמו כי אם ביום אסרו חג. וחלילה לשנות מזה, שלא להביא חילול יום החג הקדוש ע"י הזכר הנכבד הזה. ואל נא תחללו חלילה את היום הקדוש "יום הבכורים" שהוא ג"כ זמן מתן תורתנו, במלאכת עבודה האסורה. התעוררו ובאו והרגינו לאות התחלת מפעלי חיי האומה על ארץ ירושתה הנצחית, והַקדישו את אשר יקדשו כל עם ישראל הגוי כולו, שומר האמונים ונוצר חיי העם לדורות עולמים. הכינו בשביל יום החגיגה של זכר הביכורים שיהיה ביום אסרו חג אחר חצות היום, ואת אשר דרושים להכין לפני החג הקדוש או אחריו. אבל יום החג הקדוש "יום הביכורים" עצמו יהיה לכם, כמו לכל ישראל, שבתון מקרא קודש וחדוות ד' יהיה מעוזכם. בטוח אני שבזה יגדל כבודנו ויחזק רוחנו ללכת בצעדי און לקראת המעלה העומדת אחר כתלנו שהיא צפייתנו הדורית של העתיד הגדול לעמנו, שהנביאים העומדים לאור עמים ממנו יצאו, ובטוחים אנו שגם לעתיד תהיה ארצנו ארץ החזון הגדול לאושר האדם גם אחרי נפלו.

הַקשיבו אחים, ולכו בדרך הרוממה המתאימה לגוי קדוש על אדמת קדשו.

אחיכם הנאמן המסור לעבודתכם בכל לב,

אברהם יצחק הכהן קוק

על נושאי דגל "המזרחי":

מכתב מרן הראי"ה קוק שלא נמצא בקובץ אגרותיו הנדפס (ומצאנו אותו בספר "שרגאי", הוצ' מוסד הרב קוק, תשמ"ה עמ' 9-01)

הקדמה (של הרב משה צבי נריה זצ"ל):

במוצש"ק פרשת שופטים, אור לי' אלול תרפ"ח, התקיימה בחיפה אסיפה פומבית, שהוקדשה למלאות שלש עשרה שנה לפטירתו של יוצר ה"מזרחי", הרב יצחק יעקב ריינס ז"ל. בשם ועדת התרבות של "הפועל המזרחי", פתח החבר יעקב מלמד, והקריא לפני הקהל את מכתבו של מרן הרב זצ"ל אשר שלח לאסיפה זו. המכתב-המאמר החשוב הזה נדפס בשלמותו ב"נתיבה", ט"ו אלול תרפ"ח (עמ' 634), אלא שהוא הוכנס-בטעות המערכת - למדור הכרוניקה, ללא כותרת, וכך נשתקע ולא צויין על ידי העוסקים בביליוגרפיה של הרב.

אחים יקרים, הפועל המזרחי, בחיפה.

חביבַי, נתקבצתם לכבודו של אותו האדם הגדול, אשר יסד את התנועה המזרחית, אשר בשמה אתם דוגלים, הגאון המנוח רבי יצחק יעקב ריינס ז"ל, ליום הזכרון הי"ג של העלותו מאתנו, יהי זכרו ברוך.

הנני רוצה להביע לפניכם, יקירי רוחי, את אשר יהגה לבי בנדון המטרות השונות אשר ליסוד "המזרחי", שהנני מוצא אותן נחלקות לשלושת מערכות, שכל אחת מהן כדאית בפני עצמה לתשומת לב, לכל אשר הנפש יהודית נכונה בקרבו:

המטרה האחת היא - כאשר בתקופתנו המאוחרת נתעוררה ההכרה הלאומית בעולם, והיא חדרה גם כן בשדרות רבות בעמנו, והשפעותיה הגיעו עד לידי הרחבת העבודה הממשית לשיבת ישראל אל ארץ האבות, ולחיזוק בנין האה. וההרגשה הזרת מיסוד הטבעי שלה, הוכרה בראשונה ביותר בליטה, אצל החלק מעמנו, אשר ההרגשות הטבעיות של האחדות הגזעית והלאומית, היתה אצלם יתר תופשת מקום, מפני שההרגשות הנעלות מהנה, הבנויות על יסוד הקדושה והתורה נתרופפו אצלם לדאבוננו.

אבל עם זה היתה דעתו של חלק מגדולי ישראל נוטה, שאעפ"י שההבלטה שח ההכרה הלאומית בגולה, באה אולי מתוך הליקוי שברוח החיים היותר עליון, אבל מתוך שהננו מוצאים בכוחה של הבלטה זו שימוש מעשי, המצורף למטרה שהיא קדש קדשים, שהיא בנין ארצנו הקדושה והרגלת רגל ישראל על אדמת ירושתו, חייבים אנחנו להרחיב את ההכרה הזאת, ולהכניסה גם כן בחוגים היותר מקודשים שבעמנו, בשדרותיהם של שלומי אמוני ישראל, כדי להאדיר את המפעל הגדול והקדוש, היוצא מתוכה של ההכרה הלאומית שנתחדשה - זאת היא המטרה הראשונה לנשיאת דגל "המזרחי".

המטרה השניה היא אמנם עוד יותר חשובה מהראשונה: כי ע"י השיתוף של בחירי ישראל גדולי התורה והיראה, וכל המון בית ישראל התמים עם ד' וְרַד עם קדושיו, יתרומם גם כן הרוח של אלה אשר מרחוק עמדו, וּכְפֶשַׁע היה בינם ובין היצאה מחוץ למחנה ישראל והטמיעה בין הגויים, כי גם המה ישובו וינהרו מאור הקודש, ולאט לאט תשוב אליהם אותה ההרגשה העליונה, שהיא באמת נשמתה של ההכרה הלאומית, ושבו וחיו, וישובו לבצרון להבנות לדורות בתוך עם ד', ברוח אמונים ובנפש יהודית שלמה.

אבל יותר נעלה מאלה שתי המטרות, היא המטרה השלישית של נשיאת דגל "המזרחי", שאינה מכוונת אל היחידים נושאי הרעיון, אלא אל עצמותו של הרעיון בעצמו. כי הרעיון הלאומי, כשהוא רק חילוני, הלא יוכל להתהפך לרועץ לישראל, לנכר את כל אותות האומה, ולהפג מקרבה את כל רשמי חייה, שאז יוכל להיות כח מהרס, במקום כח בונה. ועל כן הננו נקראים מטעם "המזרחי", להרעיף טללי תחיה ממקור הקודש, ממקור האמונה הקדושה והתמימה, ממקור החיים הישראליים המקודשים, בקדושת תורה ומצוה, על כללותו של הרעיון הלאומי כולו. ומתוך ההשבה של ההכרה הלאומית כולה אל מקור שרשה בקודש, ישובו אלינו כל הכחות הטובים המשמשים להיות גורמי התחיה הלאומית וההתעוררות של בנין הארץ, בכל מלא הקודש, כפי אשר היא גנוזה בנשמת ישראל, מיסוד געגועי הקודש, ולגאולת האומה, בצפית ישועתה מאז ומעולם.

עליכם, אחים, "הפועל המזרחי", החובה היא בעיקרה: החדירה אל אותו העומק של העלאת רעיון הלאומי למרום פסגת קדשו. הלא יודעים אתם שהסכמה של ההתנכרות לרוח האומה בכל אופיה, תוכל להולד מכוחה של התנועה המקיפה את הפועל הכללי, אם לא נקדים רפואה רוחנית רבת-עז, ורבת תוכן מוסרי ישראל מקורי.

לכן אחים בדרך הקודש אשר בחרתם, דגל תורת ישראל, וקדושת אור ד' המלא הוד כל האידיאלים היותר נשגבים, אשר האנושיות העתידה תדגל בשמם. שְׂאוּ ברמה החיים הטהורים והנאמנים, עבודת הבנין והתחיה הלאומית המאוחדות בשמירת התום, של כל החיל והחוסן אשר בתורת חיים, במורשת אבות קדושי עליון ומסורת קודש נאמנה, בדבר אלוקים חיים. בכל אלה הֱיוּ למופת לכל אחיכם, ושם שמים, שם ישראל, ושם תחיית הארץ ובנינה, יתגדל ויתקדש על ידיכם, והייתם לברכת דור-דורים משובבי נתיבות לָשֶׁבֶת, בבנין ארץ חמדה, הַשָּׁבָה לתחיה על ידי בניה בוניה, כדבר ד' הנאמן סלה.

כברכת אחיכם מוקירכם נצח,

אברהם יצחק הכהן קוק

בקשת סיוע לבניית בית מדרש והעדפתו ע"פ בניית בית כנסת (תרפ"א):

נדפס בביטאון ישיבת הסדר שדרות, 'אפיקי דעת', שבט התשס"ט.

נמסר לדפוס ע"י הרב זאב נוימן.

הרבנות הראשית לישראל

לכבוד: עירית תל-אביב

ע"י היושב ראש האדון מ.דיזינגוף.

תל אביב

כ' מנחם אב תרפ"א

אדון נכבד

מודיעים לנו שבתל אביב אשר בכל שכלולה ופאר בניניה אין בה מקום ראוי להתפלל וללמוד

תורה, ישנה עכשיו הזדמנות לבנות בה בית מדרש נאה, אלא שנמצאו עכובים לזה מצד ועד בית הכנסת החושש שמא יביא בנין ביהמ"ד התרשלות בבנית בית-כנסת מפואר וראוי.

מוצאים אנו להעיר את כבודכם שבכל הערך הגדול והנשגב שישנו לבנין בית-כנסת שיבנה בטעם עברי ויהודי, ושחוסר בית-כנסת מפואר בתל-אביב נקודה מכאיבה ומחפירה היא בשכלולה של העיריה העברית הראשונה הזאת, בכ"ז אין שאלת בית-כנסת מיוחד לתפילה פוטר את שאלת בית-מדרש שיבנה לשם תורה ותפילה גם יחד, ולפי הדין שאלת בית-מדרש קודמת לשאלת בית-כנסת, ומכש"כ שאין שום מקום לעכב אף לרגע את דבר בנין בית-מדרש בשל חשש של גרם התרשלות לבנין בית-כנסת שלאח"כ.

הננו מקוים אפוא שכבודכם העומדים בראש העיריה תשתדלו מצדכם בכל כחכם להסיר את כל העכובים ולזרז את העושים והמעשים בבנין בית-המדרש הזה, כדי לפתור פעם את שאלת בית-מדרש בעירייתם, ופתרון חלקי זה לא ימנע בעדכם מפתרונה הגמור שלאח"כ של בניין בית-כנסת מפואר וערוך לפי טעם ישראל ומנהגיו, ושמכם יהא נשא לתהילה ולברכה.

בכבוד רב.

הנשיא: המזכיר

אברהם יצחק ה"ק ש.א. ובר

בקשת סיוע לבניית בית כנסת (תרפ"ב):

נדפס בביטאון ישיבת הסדר שדרות, 'אפיקי דעת', שבט התשס"ט.

נמסר לדפוס ע"י הרב זאב נוימן.

ב"ה כ"ה אייר תרפ"ב

לכבוד ועד הנהלת קרן הקיימת לישראל

לידי הדרת האדון מר מ.אוסישקין שלו'.

הגיעה לאזני הידיעה ע"ד ענין כסף המגרש לביה"כ של תל-אביב שהובטח ע"י הנהלת קרן הקיימת שלנו שנית בעת אשר ועד הבנין באמצע עבודתו הקדושה הצריכה זירוז מרובה, נתהוה איזה מעצור בשביל איזה פרטים. הנני מוצא לעצמי חובה קדושה להביע את דעתי שהנהלת קרן

הקיימת שלנו צריכה להקדים ולעזור בשמחה לבניינים קדושים ונהדרים שיבנו בערי ישראל, ההוים והעתידים. דעתי היא ששום רוחים לא יהיו נדרשים מהלואה זו שצריכה להיות, אם לא מתנה, גמילות חסד נקי, וששום עיכוב אינו צריך להעשות מצד הקרן הקיימת להעובדים הללו, ועד הבנין שסכנה גדולה להפסקת הבנין כרוכה היא בההכבדות הנסבלות עליהם.

בטוח אני שישים כבוד ועד הנהלת קרן הקימת את לבו לדברי אלה, ויסיר כל עיכוב מקיום ההבטחה הקדושה, ויחזק את ידי העובדים העמלים בבנין הקדוש הזה, שיהיה לשם ולתפארת לישראל.

ברגשי כבוד נעלים ובברכת התחיה הנאמנה

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

מחאה על חילול השבת במקום ששימש כבית הכנסת (תר"צ):

נדפס בביטאון ישיבת הסדר שדרות, 'אפיקי דעת', שבט התשס"ט.

נמסר לדפוס ע"י הרב זאב נוימן.

ב"ה יום כד לחודש תמוז תר"צ

לכבוד הועד הנכבד בשכונת מקור חיים,

פעה"ק ת"ו.

שלו' רב.

אתכבד בזה להביע את צערי לכבודם, על אשר נודע לי כי בשכונה היקרה הזאת שנוסדה ע"י אנשים יקרים שלמי אמוני ישראל, נתפרצה כעת השערוריה של חילול שבת בפרהסיא במדה מרגיזה מאוד, ועוד נוסף כי הקיבוץ הזה המחלל את הקודש משתמש הוא במגרש ובצריף ששימש בתור בית כנסת לשעבר, שהדין הוא שכל זמן שלא הופקעה קדושת המקום ע"פ התנאים המיוחדים שבהלכה הרי הוא עומד בקדושתו ואסור להשתמש בו בשום שימוש של חולין, ואיך נוכל לסבול עלבון קודש כזה לחלל קודש, במקום קדוש לעיני רבים, על כן הנני בזה דורש מכבוד מעלתם לתקן את המצב הדתי בכלל, בשכונתם היקרה, ולהסיר ממנה כל שמץ דופי והפקרות ביחש לכל קדשינו, וביחוד להסיר את הזלזול מהמקום המקודש שהוא קדוש גם כשהוא שמם עדיין,

ולמנע את הכינוס המעליב את הקודש, שלא יהי' מוסיף את חילולו להבא, בטחתי בישרת לבבם שידעו להעריך את דברי היוצאים מקרב לבבי, הנאמרים מתוך אהבה נאמנה ורגשי כבוד נעלים

אחיכם הנאמן.

הסכמה לספר 'דברי שלום' ועריכת חופה בבית הכנסת:

פורסמו בכתב העת 'צוהר'

מכתב א[5] - הסכמה לספר 'דברי שלום'[6]

בעה"י, כ"ו ניסן עזר"ת, לונדון, תע"א.

שלום וברכה לכבוד ידי"נ, הרב הגאון החריף ובקי, אוצר התורה והיראה, מוה"ר שלו' יצחק לעוויטאן שליט"א אבד"ק מאיישאד פלך קאוונא. החונה כבוד בק' קריסטיאנא יצ"ו.

אחדשה"ט באה"ר, מכתב נועמו רצוף חידושי תורה הגיענו, ומרוב טרדותי במקצעות רבים ושונים, אי אפשר לי כעת לשא ולתן בדבריו היקרים. אמנם ראיתי את מהלכו הישר והעמקת שכלו הבהיר, בפלפלא חריפתא, ושמעתא צלילתא, ונתתי שמחה בלבי, אשרי שלו ככה. והנני בזה לחזק את ידי כת"ר ידידי שליט"א, להוציא לאור את חידושיו הנכבדים, ככל אשר תשיג ידו, והיו למאורות ולשעשועים לחושקים בתורת ד' האוהבים להתענג על מתק ציציה ופרחיה, ויהא רעוא דתירום רישי' אכולא כרכא. ויכירו כל באי שער עירו את ערכו המרומם בתורה ויראת ד' טהורה, ויעטרוהו כבוד ותפארה, כאשר לו יאתה בעזה"י, והי' זה של"ו וברכת ד' וטובו כנה"ר, ונפש ידי"נ דוש"ת באה"ו.

ה"ק אברהם יצחק הכהן קוק[7]

---

5. מכתבים אלו נדפסו בספר 'דברי שלום' להרב שלום יצחק לעוויטאן, שהיה רב בעיירות שונות בליטא. חלק א של הספר 'דברי שלום' נדפס בבודפסט, בשנת תרפ"ד. האיות והפיסוק - על פי המקור.

6. 'דברי שלום' עמ' 1-2. הסכמה זו לא נדפסה ב'הסכמות הראי"ה', אולם מוזכרת שם בנספח, מס' 57.

7. הערת המו"ל בשולי ההסכמה: "הוא הגאון הגדול האמיתי, המפורסם בעולם, הגאב"ד דעיה"ק ירושלים תובב"א והרב הראשי לכל ארץ ישראל שליט"א"

מכתב ב' - על עריכת חופה בבית הכנסת[8]

ב"ה, ירושלים, תובב"א, ט"ו כסלו, תרפ"ג.

שלום וברכה מקודש מירושלים

לכבוד ידידי הרב הגאון המפורסם מוה"ר שלום יצחק לעוויטאן שליט"א, האבדק"ק קריסטאניא יצ"ו, ולכא"ל שו"ר, עד העולם.

אחדשה"ט באה"ר, ע"ד התיקון שלא לעשות החופות בבית הכנסת, ביחוד עתה בעוה"ר שנפרץ מנהג התלבושות של נשים, שאין זה כבוד לקדושת בין הכנסת. הנני בכל לב ורצון מסכים אל דעת כתרהנ"י, ותבא עליו ברכת טוב, על התקון הגדול החשוב הזה, ואין להוסיף בזה יותר מהדברים הידועים, וברוך העומד בפרץ, לתקן קדוש כזה וכיוצא בו. ומפני הטרדה הרבה העמוסה עלי א"א לי בשו"א להאריך עוד ואת כת"ר הסליחה, אי"ה בזמנים הקרובים אכתוב לכת"ר יותר. והנני בזה ידי"ע הדוש"ת באה"ר ונאמנה חותם בברכה מהר הקודש מירושלים. הק' אברהם יצחק הכהן קוק

8 'דברי שלום' עמ' 29, לאחר מכתב של הגרח"ע גרודז'נסקי באותו עניין. הערת המו"ל בראש המכתב: "וג"כ קיבלתי המכתב הזה מהגאון הגדול האמיתי וכו' מרן רבי אברהם יצחק הכהן הגדול מאחיו - קוק שליט"א, הגאב"ד בעיה"ק ירושלים תובב"א ורב ראשי לארץ ישראל".

קריאה לסיוע לדיינים ורבנים בירושלים:

פורסם ב'שרידים', גיליון י"ד, אייר תשנ"ד, מגנזי החכם השלם דר' דוב הימן שליט"א,

אברהם יצחק הכהן קוק

רב ואב"ד דעיה"ק יפו והמושבות תובב"א

וכעת מתגורר בגולה בקה"ק מחזיקי הדת

פה לונדון יצ"ו

ב' ניסן תרע"ח

לכ' ידידי הרב הגאון המפורסם אוצר תורה יראה וחכמה מוהרמ"א חייקין שליט"א

שלו' רב,

אחדשה"ט באה"ר,

כאשר הגיענו מכתב מירושלים עה"ק ת"ו וקובל בו מאד על מצב רבני הב"ד והמו"צ שם, שהסדר הקבוע היה שהיו מקבלים את השכירות שלהם מהועד הכללי.

וכעת ע"י משבר הזמן כמובן אין הועד יכול למלא את חובתו, והם, ומשפחותיהם גוועים מרעב ממש. והנה ודאי חוב קדוש מוטל עלינו להשתתף בצערן של ת"ח, ובפרט רבנים קבועים העובדים את עבודתם בקודש לדון ולהורות בעיר הקודש. ע"כ אבקש בזה מכתר"ה שישים את השתדלותו להסכום הנמצא פה השייך להועד הכללי מתיקון קדמונים ז"ל, ישולח במוקדם האפשרי, ונחיה בזה את הנפשות היקרות הללו ונעזור למעמד קדושת התורה והמצוה בעיקו"ת ת"ו. בבטחוני שדברי יפעלו על כ"ג שי' לעורר את יתר המשתתפים בעבודת הצדקה הזאת, ולהזדרז לפקוח נפשות זה בכל האפשרות היותר מהירה הנני חותם בכל חותמי ברכות, כנה"ר ונפש ידידו דוש"ת מצפה לתשובתו הנכבדה במוקדם האפשרי.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

הצעה להקמת הישיבה ביבנה:

נדפסה בקובץ מ'אבני המקום' - קרית הישיבה בית אל.

אגרת מכתי"ק

אברהם יצחק הכהן קוק

רב ואב-בית-דין

דעיר הקודש יפו והמושבות תובב"א
כעת מתגורר בגולה בקה"ק מחזיקי הדת

פה לונדון יצ"ו
ב"ה, י"ח כסלו תרע"ח

ד' עמכם גיבורי החיל, החכמים הנעלים, מר נחום סוקולוב, ומר ד"ר חיים ווייצמאן נ"י,

שלו' רב,

צר לי שלא יכולתי אמש בשעה הרוממה להיפגש את כבודם, ולא לדבר דבר באזני הקהל, במה שנוגע לענייני השעה הגדולה שאנו עומדים בה, על כן אקח בזה עם כבודם דברים אחדים, להיות לראשית המו"מ שלנו.

אני רואה שהכרח גדול הוא לקדש את תנועת התחיה, להודיע באופן רשמי לעם וכל ישראל את קדושת האמונה בה, ואת התגלות קץ המגולה בתחילת צמיחתו שכבר הוא בא ומאיר, כדי שינהר הגוי כולו בהמוניו לארץ ישראל בהתלהבות קודש. ולזה צריכים אנחנו הכנות מעשיות, עשויות על ידי ידועי הרבנים וציבורים חשובים של שלמי אמונים, יחד עם ראשי התעמולה הלאומית. מצד העסקנות הציוניות ראוי הוא לדעתי להחל בהכנה מעשית, הרומזת על אש הקודש של אמון התורה, וקשורה עם תחיית האומה בארצה. לדעתי ראוי להסכים שתיכף כשתכנס "יבנה" ברשותנו, נשתדל לקבע שמה במקום "הכרם" ביבנה, ישיבה, לתורה, במובן רחב, שתכלל בקרבה כל חכמת ישראל, לכל מקצועותיה, לזכרו של רבן יוחנן בן זכאי, עליו השלום.

אנכי יצאתי לחו"ל לשם מטרה זו לכתחילה, ועתה הגיעה שעת המעשה. הבו נשלבה ידיים לשאת ברמה את דגל התחיה בכל מחנה ישראל, ונסו יראה גם בכל קצוי תבל, גם מעל לגבול ישראל. יהיו כעת דברי מעטים. לכשאקבל תשובתכם הנכבדה, אולי נשוב לדבר, בכתב או בעל פה.

ברגשי כבוד, ובברכת תחיית עם ד' על אדמתו בקרוב,

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

מאגרות הראי"ה למען ארץ ישראל:

מתוך הספר 'ארץ צבי' - קובץ מאמרים בענייני ארץ ישראל,

ספר זכרון לזכר צבי מנחם גלאט הי"ד, ירושלים תשמ"ט.

. א .

כרוז למען תוצרת הארץ: (הפתרון לאנטישמיות באירופה - עליה לארץ ישראל)

אחים חביבים!

כל דבר המחזק את כחו של ישראל בארצנו הקדושה הרי הוא כלול במצוה הגדולה השקולה ככל המצוות שבתורה, שהיא: ישוב ארץ ישראל, חזקתה ובנינה. וכאשר כולנו יודעים שלא פחות ממה שכל הנדבות הבאות לשמה של המטרה הקדושה הזאת של ישוב א"י פועלות לטובת בנינו המקודש, יפעל השמוש התדירי רק בתוצרת אחינו בא"י לחזק את עמדתנו בארצנו הקדושה. על כן הנני קורא לכל אח ואחות מבני עמנו: שימו לבבכם על גורלנו, ודעו והבינו מה ד' דורש מאתנו ביחוד בזמן הזה, שמצד אחד אנו רואים "עת לחננה", באה השעה שרוח חן ותחנונים לרצות את עפר ארצנו הקדושה ולחונן את אבניה הולך ומתאמץ בכל מחנות ישראל, ומצד השני הנה אויבינו יהמיו ומשנאינו נושאים ראש לחבל ולהרוס את כל משגב ישראל בכל קצות הארץ, והמנוס היחידי הולך הוא ומתבלט שהוא רק אחד: לשוב לערש קדשנו, מקום בית חיינו. ואיך זה נוכל לעמוד מרחוק ולא להשתתף בכל כחנו לעזרת בנין עמנו וארצנו ההרוס ע"י השמוש התדירי בתוצרת ארץ ישראל.

התגבורת להשתמש בתוצרת אחינו בא"י תחזק ג"כ את האהבה ואת האחוה בכל שירותינו, ותעזור לנו הרבה גם לרפואת הפצעים הרוחניים שלנו, ממקור החיים של האחדות והאחוה האמיתית של ישראל גוי אחד בארץ, הנושא מעולם ועד עולם את דגל ה' אחד ותורתו האחת הנצחית שהאירה ושתאיר כל מחשכי הגלות.

התחזקו להשתמש בתוצרת ארץ ישראל מעשי ידי אחינו, בוני חרבותיה, ונזכה כולנו לגאולה שלמה במהרה בקרוב.

אברהם יצחק הכהן קוק

("ההד" אדר תרצ"ד)

. ב .

מכתב[9] - השתתפות בהנחת אבן פינה לבית כנסת ע"ש הגר"א, הערצת הראי"ה את הגר"א, השפעת הגר"א על התחיה הלאומית:

ב"ה יום י"ד לחדש תמוז תרצ"ד

לכבוד ועד הקהלה ומיסדי בית הכנסת הגר"א בשכונת מ"ש, תל אביב ת"ו.

אחי היקרים!

בכל לבבי ונפשי, הנני משתתף בשמחתכם הקדושה בחגיגת הנחת אבן הפנה ליסוד בית הכנסת על שם רבינו הקדוש האור המאיר לכל בית ישראל קדש הקדשים הגאון החסיד כחד מקמאי רבינו התנא האלקי מרנא רבי אליהו מוילנא זצוקללה"ה, וזכותו יגן עלינו ועל כל ישראל.

שמחת אמת היא זאת להתחיל כעת, בזמן התעוררותה של התחיה הלאומית והחפץ האדיר של בנין ארץ הקדושה אצל כל פזורי ישראל, להקים את השם הגדול של מאור התורה אשר האיר את מחשכי היהדות בכל ערכיה ובכל פנותיה, ואשר אהבתו לארץ ישראל היתה בלי מצרים. וכמו שמן השמים עכבו את הרועה הנאמן משה רבינו ע"ה מלבוא אל הארץ בפועל, בכל זאת בטוחים אנחנו שהשתוקקות הקדושה שבנשמת רעיא מהימנא לבוא לאר"י המתבטאת בתחנונותיו הגדולות, היא היא אשר נותנת כח ואומץ לכל הדורות והדור האחרון שלנו בכלל להתקשר בקדושת ארץ חמדה לבנותה ולהקים את שוממותיה, כמו כן הננו בטוחים בעז"ה שההתלהבות הקדושה והעליונה של רבינו הגאון החסיד האלקי רבינו אליהו זצ"ל, אותה שלא יצאה אל הפועל על ידי עכובים מן השמים בעת אשר לא הגיע הזמן להתחלת צמח ישועה של קץ המגולה לישראל, היא תשגבנו ישע בעז"ה לשוב לארה"ק בפועל ובמעשה עם כל אור התורה והקדושה האמתית כמו שהיתה בשאיפתו הנמרצה של רבינו הגדול החסיד והקדוש זצ"ל, נבג"מ, וכלנו יחד נזכה להיות ששים ושמחים בבנין שלם בבא המבשר אליהו הנביא לאמר לציון "הנה ישעך בא וגואלך קדוש ישראל", הנה הוא משיב לך את הודך והדרת קדשך, בבא לציון גואל צדק במהרה בימינו אמן.

כנפשכם היקרה ונפש אחיכם המשתתף בשמחתכם בכל לב ונפש בצפיית ישועה קרובה וגאולה שלמה במהרה בימינו אמן סלה.

החותם בברכה נאמנה ואהבה רבה מהר הקודש מירושלים

הק' אברהם יצחק הכהן

---

9. מכתב גלוי זה נמסר אז ברגשי עוז ותעצומות אהבת קודש לי הח"מ בגילה ושמחה, וז"ל והימים טרם הגיעו ימי בין המצרים של זמן חורבן בית מקדשינו בודאי רשאי לשמוח בבנין בית מקדש מעט זה, ויהי רצון כו' שיבנה ביהמ"ק ב"ב, ותן חלקנו בתורתיך ושם נעבדך ביראה כימי עולם וכשנים קדמוניות. אליהו בהר"א לנדא, נכד הגר"א זל"ה.

.ג

ביאור דברי 'החתם סופר' בעניין השפעת ארץ ישראל על איכות דברי התורה:

ב"ה, ירושלים ת"ו, יום כ"ז לחדש שבט תר"פ

לכבוד רב רחימאי, הגאון הגדול, פאר הדור, אוצר תורה יראה וחכמה, מו"ה ישראל חיים דייכעס שליט"א, רב דק' ליעדז יצ"ו, ולכל אשר לו, שלום וברכה מקדש. אחדשה"ט באהבה רבה!

הפתיעני כבוד הדר"ג באור יקרת גליונות הקדש מספרו הגדול "דרשות מהרי"ח" ונתמלא כל הבית אורה,... והנה בתשובת חת"ס יו"ד סס"י רל"ג חתם בדבריו אשר שלח לאה"ק להגאון החסיד רבי עמרם ז"ל בלשון קדשו "ואולי לכשיגיעו הדברים לארץ נכונה יתעלו ויתקדשו פי שנים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה, ועד"ז נתעלה תלמוד בבלי על הירושלמי, אחר שנתקבל שם, והיתה הרוחה בדין ובהלכה", ושיחת קדש זו ודאי צריכה תלמוד, ואנו למדים ממנה שאור התורה היוצא מפי תלמיד חכם גדול בארצות הגולה, בהיותם מתקבלים בקדש מוסיפים הם אורה וצהלה, וסגולת קדש מאירה בהם באור תודה, בתוס' ברכה.

והדברים מבוארים ע"פ דברי הגמ' סנהדרין ל"ה א בטעמא שאין דנין לא בע"ש ולא בעיו"ט משום דמינשו טעמייהו עד חד בשבת או עד אחר יו"ט, ואע"ג דשני סופרי הדיינין עומדים לפניהם וכותבים דברי המזכים ודברי המחייבים, נהי דבפומא כתבין, ליבא דאינשי אנשי, ולשון הר"ח הוא: נהי דכתבי טעמי דנפקי מפומייהו, טעמא דבליבא מינשי.

הרינו רואים שאי אפשר לגלות בכתב את כל עומק הרעיון וטעם הסברא אשר תנוח בלב נבון. והנה אין שום ספק בדבר שאעפ"י שאין בינת הלב הפנימית מתגלה בכתב, ובכ"ז יש בודאי בתוך הכתב אשר כתב איש חכם השפעה גנוזה מיסוד הטעם הפנימי שבלב, אותו טעמא דליבא, ובודאי שהערך של אותו הטעם הגנוז במעמקי הלב גדול ונעלה הוא לאין חקר, עד אשר הוא היסוד העיקרי גם בחקור דין ומשפט, ומפני החששא של שכחתם אין דנין לא בע"ש ולא בעיו"ט, וטעם זקנים זה הוא יסוד החן והחכמה המופעת על אורה של תורה, שהיא עלולה להתברך מיסוד הקדש של אוירא דארץ ישראל המחכים, ונמצא שהתקבלות הדברים בארץ חמדה, וביחוד בעיר קדשנו ותפארתנו תתן פריה פרי קדש הלולים להזריח יותר את האור הצפון בלב חכם לב המחבר, גם מאותו החלק הצפון אשר אין בכח העין לגלות את מעמקי הלב והגיון הבינה אשר חכו כיין הטוב הולך למישרים.

ובברכתי זאת ההולכת ממכון הקדש, מעיר חמדת משושנו וכלולת תפארתנו, ירושלים עיר הקדש תובב"א, אברך בכל לב את הדר"ג שיאירו דברי קדשו ויתמימו, ויזריחו ביקרת תפארתם כערכם המרומם והנקדש, אשר במעמקי לב חכם לבב וגדול בישראל הדר"ג שליט"א. וספרו הנעלה ימצא את ערכו בעולם כראוי לו, והיה זה שלום וברכת עולמים באהבה נאמנה, כנה"ר ונפש ידי"ע דוש"ת באהבה רבה, המצפה לתשועת ה' על עם קדשו על חבל נחלתו, על עירו ועל מקדשו והיכלו, במהרה בימינו בקרוב.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

כרוז למען מוסדות תורה וחסד בירושלים לאחר פרעות תרפ"ט:

דברי הרבנים הראשיים לישראל

ב"ה, ירושלים יום ב' לחודש שבט תר"צ

הנני בזה מחזק את ידי הועד הנכבד לישוב ירושלים עה"ק אשר בתגרת ידי הרוצחים הפורעים בזמן האחרון עומדת היא במצב של סכנת התרוקנות ח"ו מאחינו בני ישראל מפני ההרוס והפחדים. לבנו רועד למראה התוגה הנוראה הזאת שכל עמל אבותינו הקדושים בדורות רבים, אשר התאמצו לקבוע להם יתד וגדר בעיר הקודש מקום בית חיינו, וכבר זכינו להעמיד בה מוסדות תורה וחסד רבי ערך ונערצים ושכונות של אחינו באופן קבוע ב"ה מעוטרות בבתי כנסיות ובתי מדרשות לתפארה - ילך, חלילה, כעת לטמיון וכליון.

הננו בטוחים בע"ה שחבת ירושלים במלוא מובנה תפעם בהלמות פעם על לב אחינו מקרוב ומרחוק, וכולם יתנו את ידם לכבוד הועד הנכבד לישוב ירושלם העתיקה לעמוד כאיש אחד חברים להוציא מן הכח אל הפועל את כל מטרותיו הנשגבות בהחזקת הקיים ובהרחבת הגבולים, והוספת אומץ לימים הבעל"ט עד אשר יקום לעיניו דבר ה' הנאמן: אל תתנו דמי לו עד יכונן ועד ישים את ירושלם תהילה בארץ בב"א

והנני בזה חותם בברכה נאמנה מהר הקודש מירושלים, אברהם יצחק הכהן קוק, הרב הראשי לא"י

(כרוזי הראי"ה', כרוז צ', עמ' 49)

תפלה לחגיגת יום כיבוש ירושלים ע"י צבאות בריטניה ובעלות בריתה (תרע"ח):

נערכה מצד ועד העיר ליהודי ירושלים ע"י הרב הגאון מוהרא"י הכהן קוק שליט"א (זצ"ל)

עותק מקורי שמור בארכיון הספריה הלאומית בירושלים

למנצח על הודות, לצור ישראל וגואלו מזמור שיר.
הודינו לך אלהים בציון, וברגשי קודש נספר תהלתך,
נורא עלילה אתה, גוים וממלכות נפלאותיך ישיחו
ועַם הפלאות עַמך ישראל בנוה קדשך ברננה יעבדוך.
שיח תודה לך יובילו שי, מלך על כל ממלכות תבל.
כהיום הזה נס להתנוסס פָּעַלְתָּ, בירושלים עיר קדשך.
עוז והדר אזרת גוי איתן, אוהב משפט וצדק
צבאות גִּבּוֹרֵי בריטניה ובעלות בריתה, עטרת תפארת על הררי ציון.
כבשת לפניהם את עיר הקודש, את ירושלים תפארת הערים.
שופט לאומים במישרים, בוחן לבות וכליות סלה.
וְיָדוֹ לְךָ נָשָׂא, להשיב את נחלת הקודש לישראל בנך בכורך,
על כן נהללך אֵל חי, על חסדך ועזוז נוראותיך.
וצקון לחש לפניך נשפוך, לְשַׂגֵּב ישע את העם הגואל.
אשר בידו תַּתָּה את רוממות קרן עם נחלתך
ואת כל חבר הלאומים דורשי שלום ואמת בתבל ארצך.
בָּרֵךְ נא באור פניך את הוד מלכותו המלך ג'אורג' החמישי, מלך בריטניה הגדולה
ואת מעלת צירו הנאמן, הוד מעלתו סיר הרברט סמואל, נציב ארץ חמדתך.
ואת עמך תרחם, ותאמר די לימי עָנְיוֹ וּמְרוּדוֹ,
וקרנו בכבוד תפאר לעיני כל הגויים
ככתוב על יד נביאך: "בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם, כי אתן אתכם לשם ולתהלה בכל עמי הארץ, בשובי את שבותיכם לעיניכם, אמר ה'".
ואמר כל העם אמן, הללויה.

קריאת הראי"ה קוק לבוא לעזרת תושבי טבריה, בגלל מצבם הקשה עקב השטפונות של שנת התרצ"ד:

ב"ה

כרוז מאת הרב הראשי לאר"י

אחים רחמנים בני רחמנים

איזוהי עין שאינה דומעת על גורל עיר הקודש טבריא ועל גורלם

של אחינו האומללים שנשארו בה באופן הרוס ומצב אומלל איום.

<u>על כן הנני מעורר את לבב כל אחינו יושבי</u>

<u>ארץ ישראל בערי הקודש במושבות ובקבוצות</u>

<u>וכל אחינו שבגולה לזכור את אחינו שבטבריא</u>

<u>וביחוד בימי הקודש והשבת וחג השבועות הבע"ל</u>

ובעת העליה לתורה בכל בתי הכנסיות ובתי המדרשות יתנדבו לעזרת טבריא

וביחוד להזכיר את **הנשמות** של **הקורבנות** אשר הלכו לעולמם

ביום חרון אף ד' בעת השטפון

ובעת הזכרת נשמות שכל אחד מתנדב לצדקה תהיה הצדקה מיוחדת ביום החג

הקדוש זמן מתן תורתנו לטובת אחינו הנהרסים נגועי השטפון בטבריא

העשיר ירבה והדל לא ימעיט!

והשם יתברך ינצור את עמו וארצו מכל אסון ופגש ויצמיח לנו מהרה גאולה שלימה

וציון תפדה במשפט ושביה בצדקה כנפשכם היקרה ונפש אחיכם הנאמן החותם בברכה

ומצפה לישועה קרובה מהר הקודש מירושלים

יום ג לחודש סיון התרצ"ד **אברהם יצחק הכהן קוק**

נ.ב

בבקשה מכבוד הגבאים להשגיח על המגבית ולסדרו כראוי למטרתו הקדוש בזריזות הדרושה להמצב הנורא. **הנ"ל.**

שש אגרות של הראי"ה קוק אל הרב יהודה ליב פישמן

(לימים הרי"ל מימון, שר הדתות הראשון למדינת ישראל)[1]:

ב"ה יום י"ג לחדש ניסן שנת תר"פ

כבוד ידידי הרה"ג וכו' מוהר"ר יהודא ליב פישמן

ראש לשכת המזרחי בארה"ק

שלום וברכה,

אחרי אשר אספה כללית של כל רבני א"י מכרחת להיות בלי שום אחור ודחוי כלל לדון בדבר היחש של כלל הצבור שבא"י לאספת הנבחרים ולחקי הבחירות שלה.

הנני מתכבר לבקש את כת"ר לבוא לאספתנו שתהיה בע"ה פעה"ק ירושלם ת"ו ביום כה כו ניסן דנא.

יקבל נא בזה כתי"ר את התשובה לרבים וייטיב לעיין בהענין הנכבד הזה בישוב הדעת ובעמק הלכה.

וצור ישראל וגואלו יופיע על עצתנו ויכונן את מעשה ידינו לטובה ולברכה,

בצפית ישועה מהר הקודש מירושלים

הנני בזה ידידו דורש שלום תורתו באהבה רבה,

החותם בברכת החג כנפשו הרמה,

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

1. מועתק מהספר "זכרון רפאל", לזכרו של הרב שילה רפאל, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים.

ב"ה ירושלם י' תמוז תרפ"ב

שלו' וברכה לכ' ידי"נ הרב הגאון החכם השלם

מוהר"י ליב פישמן שליט"א

אחדשה"ט באה"ר

בהשעני על אהבת התורה ואהבת א"י וירושלים עה"ק הבוערת בלבבו, אבקשו נא להשתתף מצדו ג"כ לשם מצוה של כבוד התורה שיסדו סגל חבורת נכבדים פעה"ק לחוג את יובל החמשים שנה של בואו אל הקודש של ידידינו הרב הגאון ר' מנחם אויערבאך שליט"א והוקרת מפעליו אשר פעל בישוב הקודש, ולכבוד תורתו ולכבוד זקנו הגאון האדיר בעל "אמרי בינה" ז"ל שהי' אב"ד דפה עיה"ק ת"ו, וגמרו להו"ל את הספרים והחבורים הרבים של חתן היובל שי' בכתי"ק.

אקוה שגם כת"ר יטול חלק בין מכבדיו ומוקיריו של ידידינו הרב הגאון הנ"ל ותחשב לו לצדקה לחזק ידי הולכי תום ואוהבי שלו' בעה"ק. ומבטחוני שבאהבתו הנאמנה יעשה לטובת ענין חשוב ביכולתו והשגת ידו הטובה.

הנני הותם בכל חותמי ברכות כנפשו הרמה ונפש ידיד עולם דורש שלום תורתו באהבה רבה

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

ב"ה ירושלם עש"ק ויקרא [ו' בניסן] תרפ"ג

מע"כ הרה"ג הרי"ל פישמן

מוכרחני להמליץ לכ' ע"ד המוכ"ז מה... שידוע לנו שהי' נכבד בעירו ונדבן, ישר וירא שמים, ובהרפתקאות דעדו עליו בדרך, אבד את רכושו והוא עם משפחתו החולים נמצאים כעת במצב נורא מאד, וכעשר לי"מ נחוצות לו כדי שיוכל להסתדר קצת עם כלי מלאכתו הממושכנים. ייטיב נא כ' ג"כ להשתתף בדבר מצוה זה ולהמציא עזרה, לאדם שהיה רגיל לעזור לאחרים, אם מקופת המזרחי או מבין איזה יחידים מכירים.

בכבוד ויקר

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

א. על יחש ועד העיר בירושלים לרבנות

ב. הרב נענה לרשום דברים לזכר הגר"ש מוהליבר

ב"ה ירושלם י"ז אייר תרפ"ג

ידי"נ הרב הגאון איש האשכולות מוהרי"ל פישמן שליט"א

שלו' וברכה

על דבר היחש של ועד העיר להרבנות, מוצא אני שבענין מושב הזקנים שֶׁבְּשֶׁלוֹ פרצה התלונה, לא צדק ועד העיר, כי סוף סוף לא נתן שום מוסד ספרדי בידי ועד העיר, ואיך אפשר שינתן בתחלה לידו מוסד אשכנזי כזה שיש מוסר ספרדי קטן מתחרה בו? אני בכל חפצי לעזור לועד העיר בדברים שהצדק עמו, לא יכולתי לעשות בזה מאומה נגד הכרתי הפנימית.

היום לא הלכתי למשרד הרבנות מפני חולשה פיזית, ובשעת הכושר חושב אני בל"נ להציע את הצעת כת"ר לבא בדברים עם באי-כח הועד ולסדר יחש הדדי בכל האפשרות.

ב. כבודו חושדני במה שאין בי. ד' יודע שכבוד ידידי כת"ר וגם מילוי חפצו האידיאלי חביב עלי מאד. אבל פשוט תלאות וטרדות, התפוררות שונים של עבודת רוח וגו' וחסרון שלמות בקריאות, הם ולא אחרים הנם גורמי שתיקתי. בכל זאת בל"נ אתאמץ כעת לרשום דברים אחדים על דבר הגאון רבי שמואל מוהליבר ז"ל, ויצרף אותם בטובו אל הקובץ[2].

ידיד עולם דורש שלום תורתו באהבה רבה,

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

2. ספר שמואל. זכרון להרב שמואל מוהילבה, במלאות עשרים וחמש שנה לפטירתו, ערוך בידי הרי"ל פישמאן, ירושלים תרפ"ג. והראי"ה כתב לשם הקובץ מאמר "גדול וגבור", עמ' קד-קז, ההדירו "במאמרי הראי"ה" עמ' 127

ירושלים יום כ"ב סיון תרפ"ג

ידידי היקר הרב הגאון מוהרי"ל הכהן פישמן שליט"א,

בתשובה על מכתבו אודות יסודו של ועד העיר בעה"ק והיחש הראוי להחרדים אליו, אתכבד בזה לבאר את דעתי מאז, שאם רק יסלק הועד את ידו ממוסדות החנוך ומוסדות הצדקה המקבלים את יניקתם מארצות הגולה, ומתוך כך הם נחלקים לעדות ולכוללות שונים, אז הננו מחוייבים כולנו לאמץ ולחזק את הארגון הצבורי הכללי בעה"ק ת"ו. ויותר מכל הסיעות השונות צריכים אחינו החרדים להכנס בעובי הקורה ולחזק את הסדור של האחדות הציבורית הכללית בירושלים ולהשתתף בבחירות לועד העיר פעה"ק ת"ו. ולהגדיל עם זה את השפעתם הטובה בכל הדברים הנוגעים לחיי הכלל ולעניני הדת והיהדות בסדרי הצבור. ואני מצדי הנני בע"ה [=מוכן] לעזור למטרה הקדושה הזאת לעשות על ידה את עיר קדשנו לחטיבה אחת מוצקת, הראויה להיות באת כח כל עדת ישראל שוכן ציון בכל אשר תשיג ידי. ומכל אחי ורעי השומעים לקול דברי אבקש להתאמץ בכל עז בדבר הגדול הזה של יסוד ועד העיר כללי פעה"ק, ע"פ התכונה האמורה לעיל.

ולאות אמת וצדק בעה"ח יום הנ"ל פעה"ק ירושלים

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

ב"ה ירושלם טו"ב מנחם אב תרפ"ג

לידידי היקר הרב הגאון החו"ב ורב פעלים

מהרי"ל הכהן פישמן נ"י

שלום וברכה מעיר קדשנו ותפארתנו

יקבל כ"ת בזה את המכתב שערכתי לכבוד הכנסיה הציונית בדבר החזוק של גדירת הפרצות היותר גדולות בחיי היהדות בקבוצות ובמוסדים שעל אדמת הקרן הקיימת לישראל ביחוד. ומובטחני בו ובבקשה מכ"ת ידידי שיוסיף אומץ בזה וכיד תורתו ויראתו ועז רוחו הטובה עליו יגבר חילים כהנה וכהנה למלוא דרישותינו הממשיות המוכרחות, בעה"י, למען קדושת תורתנו וארצנו ותחית עמנו האמתית והשלמה, בנעם ה' ואור ישעו. וגם ימציא נא את המכתבים, הנשלחים אליו, למקומות הדרושים כדי לעשות את הפעולה הרצויה בעה"י.

ידידו דורש שלום תורתו בכבוד ויקר רב, ובצפית ישועת אמת ותוחלת לתוצאות

הטובות של החלטות הכנסיה ולהתקימות שאיפותינו הקדושות למען ה' וישראל עמו בברכת ציון וירושלים.

ידידי עולם דורש שלום תורתו

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

מרן הגראי"ה קוק זצ"ל

דגל ירושלים

נדפס בקובץ 'דגל ירושלים' (ד') - בטאון 'ישיבת ירושלים לצעירים'

המו"ל: עתון שבועי לתחית הקודש

הסתדרות ירושלים בבנין האומה בארץ ישראל

האחראי: הרב צ. י הכהן קוק

דגל ירושלים, הוא האורגן של התנועה הירושלמית אשר היא הולכת ומתכוננת על ידי הסתדרות "ירושלים", שכבר הוכרה בעולם על ידי חוגים רבים, בארץ ישראל ובארצות הגולה בתור תנועה המתאמצת להרים את ערכה של התחיה הלאומית בישראל, על ידי הרחבת ההכרה ביסודותיה האמיתיים שמהם נבנתה בעצם מראשית יצירתה הפנימית, ברוחה של האומה כולה, שהם הם היסודות של ערכי הקודש הנצחיים, שעל ידם כנסת ישראל מכירה היא את עצמה בתור חטיבה אחת בעולם, ועל ידם היא קשורה בקשר אמיץ אשר לא ינתק לעד, לארץ ישראל בתור ארץ קדושה.

ההכרה הזאת שיסוד הקודש הוא הוא הכח הפועל היותר אמיץ ביסוד התחיה הלאומית. לכשתתרחב בעולמנו תביא עמה את המרפא גם להתחלואים השונים שהננו נגועים בהם בעטיה של התחיה הלאומית גופה, בהופעתה המחשבתית ובפעולותיה היא תחזיר להתחיה הלאומית את כבודה הכללי, בין בישראל בין בעולם החיצוני, כלפי אומות העולם. הידיעה הברורה שנתבררה לנו, שיסוד הקודש הוא, נמצא, חי ופועל בכל ערכי התחיה כולם. ושרק ההתעלמות מהכרת מציאותו והערכת ערך פעולתו בחיינו הלאומיים, הוא הדבר הגורם לאי השתלמותה של התחיה הלאומית, ולכמה הופעות זרות, בחיינו הכלליים.

הידיעה הזאת היא הסבה הדוחפת את התנועה הירושלמית להרים את דגלה בעולם ובטוחים

אנחנו שככל אשר התבררו ויתלבנו יותר הדברים, וכל אשר האוצר הגדול של הרעיונות הצודקים המונחים בבית גניזתה של המחשבה הירושלמית יגלה לנו לפרטי פרטיהם בצדדיו המעשיים ובצדדיו המוסריים והעיוניים כן יתרבו מכל השדרות של עמנו, המתחברים להתחזק במעוזה של התנועה הכוללת הזאת התנועה הירושלמית, הבאה להשלים את התחיה הלאומית שלנו, שטפלה עד עכשיו ברובה המכריע רק בהופעתם של הערכים החלוניים שלה, והסיחה את דעתה מהיסוד העצמי שבתחיה, שהיא ערך הקודש שלה.

ובטוחים אנו שהפקידה הזאת שהולכת ובאה לנו בימינו לעינינו בתור ראשית צמח גאולה היה תהיה פקידה כפולה, ששני יסודות החיים של עמינו, יסוד הקודש ויסוד החול ישתלמו יחד וישפיעו איש על רעהו להוסיף כח, בכל התנועות של מהלכי תחייתנו הלאומית.

וכאשר התנועה הציונית עסוקה היא בערכי החול אשר להתחיה צריכה היא התנועה הירושלמית לעסוק בערכי הקודש שלה, כדי להביא את התחיה הלאומית הכללית שלנו למדריגתה העליונה שהיא נועדת לבוא אליה, מדי אביר יעקב, אשר דבר בקודשו לאמור "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים"

אגרת הראי"ה קוק לבעל ה"דבר אברהם" בעניין "דגל ירושלים":

נדפסה בקובץ 'דגל ירושלים' (ד') - בטאון 'ישיבת ירושלים לצעירים'

ב"ה יום כ"א לחדש מ"ח תרצ"א.

שלו' וברכה לכ' ידי"ע הגאון הגדול פאר הדור, מוהרר"א דוב הכהן שפירא

שליט"א, הגאבד"ק קובנא וכא"ל ברכת טוב סלה.

קבלתי מכתב הדר"ג ואת קול הקורא מכתר"ה וחבריו הגאונים שליט"א, שמחתי מאד כי הד הקול של חבוב וחזוק בנין א"י נשמע ע"י אדירינו גאוני ליטא, יברכם ד'.

פה, עם כל גודל החרון על ממשלת הרשע וספרי לבן הארמי שלה, כל הישוב הוא ב"ה מאומץ בבטחון גמור, ששבט הרשע לא יוכל לבלע את הקודש, ובנין אה"ק ילך ויפרח, ושיבת בנים לגבולם תתרחב למרות כל מחשבות שונאינו.

אמנם הקריאה לתשובה, אשר קראו כ"ג ודעימי' יקרה היא מאד, ואין ספק שכעת תעשה רושם יותר חזק מבזמנים אחרים, בעת אשר האנשים הקרובים אל המפעל של בנין הארץ חשבו, שהפוליטיקה וכל התבלין שעמה הוא בסיס אמיץ לשיבת ציון. אבל לא קריאתה גרידתא תמשיך את ה"תיקון" שצריך להתפשט על כל ההיקף של מעשינו לשם בנין אה"ק, והרחבת יסוד האומה

עליה. התקון צריך לבוא בתוך תוכה של תנועתנו וכל ערכיה.

עוד בראשית התנועה דברתי והרביתי חזון לעצמי וקצת מזה פרסמתי במאמרים שונים, כי עצמותה של התנועה אין ספק שממקור קדוש היא באה, מתוך דבר ד' וזכר חסדי אבות להביא גאולה לבני בנים, אבל החסרון הגדול הוא במהלך ההתפתחות שלה, אשר העסקנות המעשית והעיונית שלה גם יחד שכחה את מקורה, ותוכן הקודש שלה נעשה לדבר חבוי וגנוז, שלא נשמע קולו בחיים.

חניקת כל הופעת קול קודש בתנועה כזאת, שהיא ביחוד יונקת ביסודה דוקא מן הקודש משבועת ד' וזכרון בריתו לעולמים, גרמה לנו תקלה כפולה. היא הממה את הלבבות של צעירינו עד לידי עזיבה יסודית של כל קודש (ד') בישראל בגולה ובעולם החלוצי שבא"י ברובו הכמותי, וסבבה באופן מוחש ירידת הערך של כל המטרה של התנועה ומשקל האידיאליות שלה בעיני גדולי העמים יחידי הסגולה, שהנם מוכשרים להתלהבות מתוקף האור של זיו הקודש, המוכן להתבלט בתנופת קודש זו, שקדושת ניצוציות של אורו של משיח מתבזקת על ידה.

הזהרתי את העסקנים הראשיים של הציונות אז, את ויצמן ואת סוקולוב, בלונדון: הזהרו שלא תכבה לבת הקודש של תנועת התחיה הלאומית שלנו, העומדת כעת להתקשר עם גאולת העם והארץ, בצורה מעשית גדולה וממלכתית. ולצערי לא היו אזנים קשובות אז, ומיד הרגשתי בחוסר דם החיים ודם הנפש שבמפעל כביר ונורא זה.

אז יצאתי ודברתי אל העם. רבותי, שתי שאיפות, שמטרתן היא אחת, ישנן בכל ההיקף הגדול של תנועתנו הלאומית, בקישורה לאר"י ובנינה ע"י בנינו, והעוזרים על ידם, והמטרות לפרטיהן הן: "יהודה לקדשו" ו"ישראל ממשלותיו". אם אתם ביטאתם בתיאור שם ציון וציונות את שאיפת ממשלת ישראל בעתיד בארצו, והנכם עסוקים בהכשרות המביאות למטרה כבירה זו, אל תשכחו את "יהודה לקדשו", ויעצתי שיהיה שם המיוחד לעיר הקודש "ירושלים" לדגל, לאות שאיפה של תחית הקודש בתנועת התחיה, למופת לדבר ד' ולרוחו אשר הוא עמנו בכל מפעלינו לשחרורה של האומה ולשגוב החזרת כבודה על אדמת ירושתה.

מפורש אמרתי, שהירושלמיות לא תצרור את הציוניות, כמו שהקודש איננו צורר את החול שבחיים, אצל כל איש ישר שהוא מבין את החיים לאשורם, כי אם הוא מרומם מעדן ומקדש את החיים בכללם.

קולי לא נשמע אז, מסבות שונות, יראה שפלה של מפלגות, וחששות של הכהיות זיו של אלה שנשאו בידם דגלים מוגבלים, שיפעת קודש נהורית חסרה להם. כעת, כשנתרבו הצרות, ומשנאינו נשאו ראש בחוצפה נוראה, שלא היו יכולים בשום אופן להרים אותה אם נס הקודש היה חופף על תנועתינו, עכשיו הנני חוזר על דברי ומבקש מכ"ג ומכל אשר עמו, ומכל אדירי התורה וחסיני היראה והאמונה בעוצם קדושתן, נועד נא יחד להרים את נס הקודש על כל המהלך של תנועתינו,

לא נפגע בעסקני החול, שסוף כל סוף לא לתהו נבראו, וממעשיהם יצא ג"כ אבן פנה ומיוסדות לכל שאיפות קדשי הקדשים, גם אם יארך הזמן עד אשר יזדרזו ויצטרפו מסיגיהם.

תקותי חזקה היא, מתוך המחשבה המתונה, ומתוך הנסיון של העבודה, שאם במהלך זה נלך עכשיו, נהיה אנחנו נושאי דגל תורת ד' ראשי המדברים במכמני התנועה הלאומית בעתיד, ובהדרת כבוד יביטו עלינו כל הבנים אשר שם ישראל והבת ציון הוא יקר להם. ואור תשובה, שבה גנוז המפתח של הגאולה, יופיע עלינו בקרוב, וראו כל עמי הארץ הגויים וגס כל עמי הארץ שלנו כי שם ד' נקרא עלינו וייראו ממנו יראת רוממות יראת כבוד ותפארת, הראויה לבא מבני עם המונהג למטרתו אשרו ופדותו על ידי מנהיגיו וצופיו הנאמנים.

דברתי ידידי הדר"ג מקירות לבי עד כה, ויותר מזה היה ראוי לדבר ולחזור ולדבר בענין זה, שנחל שוטף צדקה לישראל יצא ממנו בעה"י.

ואם דברי אלה רצויים ומקובלים יהיו לכ"ג וגאוני רבני הגולה ואשר ילוו אלינו, יודיעני נא דברי אמת וצדק, ונראה מה לעשות לטובת עם ד' ואה"ק לפי המצב לימים הבעל"ט בחסדי גואל ישראל ב"ה

והנני בזה חותם בכל חותמי ברכות באה"ר ונאמנה וצפיית ישועה קרובה לגוי קדוש על אדמת קדשו

כנה"י ונפש ידי"ע דוש"ת באה"ר מהר הקודש מירושלם.

אברהם יצחק ה"ק

בדברי אלה אפשר להשתמש גם בפרסום, הנ"ל.

נ.ב: ביחש להתכנית המעשית, כבר ערכתי בראשית ימי ההצרה הבלפורית "רשמים לפרוגרמה של הסתדרות ירושלים", והם נדפסים באגרות ראי"ה, שי"ל בשנת תרפ"ג פעה"ק ת"ו[3], ואני חושב את הדברים הנרמזים שם רובם ככולם לענינים מעשיים הראויים לתפוס מקום באסיפת רבנים עולמית, לכה"פ לשם יסוד של משא ומתן ובירור דעות. מובן שצריכים לבא בדברים עם כל גדולי הדור מכל הארצות ומכל הסוגים לשם סידורה של האסיפה העולמית הנדרשת כ"כ כעת. ואני הנני בעה"י מוכן לעבוד בל"נ עבודת עזרה כמובן לפי התאמה כחי ומצבנו המקומי. ואקוה שכ"ג (שליט"א) יבא במכתבו בתור תשובה אלי בדברים המתקרבים לפחות לצעדים המעשיים הראשונים, ויה"ר שתשרה שכינה במעשי ידינו ומעז יצא מתוק בכט"ס בעה"י. **הנ"ל.**

הארצות פולין, אמריקא, גרמניא, אנגליא וצרפת, חושבני שיהיו הנקראות בראשונה עם הסכמת הגדולים לסדר ועד פועל עם עסקנים מתאימים בתו"י בעלי רוחב דעת ורוח נכון. ולמצא בקרוב גם את האמצעיים הכספיים ולהוציא אח"כ לפועל את האסיפה העולמית, אחרי הסכמה הדדית ביחש הזמן והמקום. **הנ"ל.**

3. אגרות הראי"ה ח"ג עמ' קע"ח אגרת תקפ"ו.

מרן הגראי"ה קוק זצ"ל

אגרת על תיקון החינוך במושבות[1]:

ב"ה עה"ק יפו ת"ו, כ"ט אלול תרס"ח

שנה טובה ומעוטרת בכוח"ט בספרו שצ"ג, לב' ידידי הרב המאוה"ג איש חי רב פעלים כליל חמודות, מוהר"י בנימיו הלוי הורוויץ שליט"א;

שלו' וברכה.

הנני שולח בזה לכבוד תורתו את אשר העליתי על הגליון ממחשבתי ע"ד פעלנו במושבות[2] אומנם ע"ד נחיצת איזה שפה זרה במושבות, יש חולקים מטעם הפדגוגיה, ואומרים שבבתי ספר נמוכים של כפרים כאלה אין צורך בזה, רק שיהיו הלימודים העבריים נלמדים בסדר נכון, וההנהגה תהי' מנומסת כראוי בכל התכסיסים כאשר דברנו. ושמעתי שבבתי ספר שלהם[3] חדלו כעת מלימוד שפה אחרת. ע"כ איני קובע מסמרות בפרט זה.

השבחים של תכסיסי ד"א ששיבחתי בהן את בתי הספר, הנני אומרם רק מאומדנא, אבל ידיעה פנימית אין לי מהם, כי לא בקרתים מעולם. אמנם הידיעה ע"ד הרושם השלילי שהם עושים ע"ד הדת והיהדות זה אין צריך לביקור, שמעשיהם מוכיחים עליהם. ויוכל להיות שאין בהם אותם הצדדים היפים החיצונים, אבל מ"מ לנו הוא עניין אחד, כי עלינו לשפר מעשינו כאילו היו הם באמת מתוקנים כראוי, ובזה נצליח בעה"י.

מה טוב היה אם יהיה אפשר שאראה את עבודת כת"ר בזה באשכנזית לפני השילוח לתמן[4].

הנני חותם בברכה, ברכת השנים לטובה ולברכה לחיים טובים ארוכים ומתוקנים, כנה"ר ונפש ידי"ע דוש"ת מצפה לישועת ד' על עמו ונחלתו ב"ב בקרוב

הק' אברהם יצחק ה"ק

---

1. חלקה הראשון של האגרת נדפס באגרות הראי"ה ח"א אגרת קנו. ההמשך, נדפס בקובץ 'דגל ירושלים' (ד') - בטאון 'ישיבת ירושלים לצעירים'.
2. לסדור בתי תלמוד תורת ובתי ספר כשרים שם.
3. החופשים.
4. לגרמניא, ע' לעיל (אגרות ראי"ה א) סימן צ"ח וקי"א.

ע"ד בית הועד[5] לא מצאתי כעת לנכון לדבר, ועוד אקוה לקחת בזה דברים כראוי, יחזקנו ד' ע"ד כבוד שמו ואומץ תוה"ק על אדמת הקודש. הנ"ל.

אין כל צורך לבאר לכל בן דעה, כמה חייבים אנו עכשיו לבסס את היהדות הנאמנה באה"ק. וגם זה נוכל מהרה לדעת, שלא נוכל לסמוך כלל על הדרכים הישנים כשהם לבדם, רק עלינו לברור את הטוב שבהם ולחברם עם מסעדים חדשים. התיקון צריך לכלול את הישוב הישן ואת הישוב החדש, אלא שהדרכים הם שונים מעט.

א"י עומדת היא עכשיו על אם הדרכים, כשנהי' לאנשים נוכל להרימה עד מרום, באופן שתהי' כמו שראוי לה: יסוד התחיה והקיום של האומה ואוצר האורה של התורה והאמונה וכל יקר ותפארת ישראל, ואם חלילה בשפלות ידים נתהלך, עלולה היא להשפל בכל הפרטים עד המדרגה היותר איומה וד' ישמור את עמו ונחלתו סלה.

נדבר ע"ד המושבות, בהן אנו רואים את יד הזמן קשה על היהדות. רוח האמונה וקיום התורה והמצוות, וכמו כן ידיעתם והוקרתם, הולך ויורד. הסיבות לזה הנה רבות, אבל בכללות נוכל לחלקן לג' מערכות.

הא' מפני שמיסדי הישוב, והלוקחים גם כעת החלק היותר רשמי בחבת ציון המעשית, הנם ברובם אנשים מפירי חק, ורוחם מוכרח להיות משפיע על המושבות, שיש בהן חלק גדול מפעולותם.

הב' בתי הספר, אשר נוסדו בתכנית כזו, שרק הצד הלאומי יקח בה חלק, והצד ש ל הקדושה יהי' כמובן חורג, שרק מפני ההכרח א"א לעוקרו בבת אחת. מובן הדבר שרוב המורים הנם בשיטה זו, ומשפיעים אותה גם על הילדים.

הג' מה שע"י ההשפעה הזרה לא מצאה שאלת הרבנות מקום במושבות, ותחת שבכל פזורי ישראל אין עדה שאין בה רב מורה הוראה הנה בא"י, ששאלות איסור והיתר בעצמן הנן כפולות, מפני הוספת חיובי המצוות התלויות בארץ, אין רב ומורה הוראות נמצא כ"א במושבות אחדות כעת. ומאשר אין דבר ד' נשמע בחוזקה ...הולך הענין ומתרופף, והמורים וקצת הסופרים הנמצאים במושבות ע"פ רוב, ומהם שחוצפה אינה חסרה להם, משפיעים הם על הצעירים לרעה בזה, עד שפועלת ההשפעה לרופף ג"כ את רוח הזקנים, בהסתר ובדרך לא ישרה.

הסיבה הכללית, שכל אלה ג' המחלות הנן עומדות במצב מסוכן, הוא מפני שהאנשים הנאמנים לתורה ולאמונה, שרובם הם מבני הישוב הישן, לא סגלו לעצמם כלל שום תכסיס של חיים שאפשר שיקח את הלב, בעולם המלא מעשה והתעוררות חיים כהישוב החדש. ויותר מזה שהנכבדים שבבני הישוב הישן הראו התרחקות גדולה וגם אותות שנאה להישוב החדש. אמת היא שהדבר הגורם לזה הי' מה שראו בפעם הראשונה שבאים לאה"ק אנשים שאינם יראים וחרדים

5. בית ועד לחכמים לגדולי בני הישיבות, ע' לעיל (אגרות ראי"ה) סימן צ"ו.

לתורה ולמצות, ולא יכלו לכבש את רגשי שנאתם. אבל עי"ז נתרחב הפרץ, עד שאפסה כמעט כל השפעה מהישוב הישן על החדש.

והנה עם כל העזובה הרבה, עדיין יש מקום לתקן ולהציל באופן מוצלח מאד, ואם נתאגד כראוי בעצה וחכמה לעבודת ד' הגדולה הזאת, נוכל עוד להפוך במשך הזמן את כל הקלקולים לטובה, עד שישוב הישוב החדש להיות ממולא ברוח די, וטהרת רוח האמונה וכבוד התורה ושמירת היהדות הנאמנה תהי' ניכרת בו יפה וכן ילך הלך וגדול מאד.

והנה הסיבה הראשונה אין בידינו לתקן כעת, אע"פ שאנחנו חייבים להיות משתדלים, שתהיה הולכת ומתתקנת בהמשך הזמן, דהיינו שיאספו בכל עת יותר ויותר אנשים חשובים משלומי אמוני ישראל, שיראו את פעולתם בפועל על הפרחת הישוב המעשי בכל פרטיו, וע"י כח מעשה זה, ממילא יכנס ג"כ רוח היהדות הנאמנה יותר ויותר בקרבו, עד שימצא לו בכל עת מקום יותר להתפשטותו. ומפני שאין לנו עוד ע"ז דרך סלולה ובטוחה, ע"כ נניח כעת את השאלה הזאת לזמן אחר.

וניגש לשתי הסיבות האחרונות, שביחס להן יש לנו כר חופשי ונרחב לעבודה.

לעומת קלקולי בתי הספר נוסדה אגודת "שומרי תורה" ליסד חדרים ברוח של אמונה ואש דת קודש. אבל הדבר עומד בהתחלתו, וחסר הוא שני דברים עיקריים. הא' יסוד חמרי בטוח ומרווח, באופן שיכול לעשות מעשיו בסדר ותיקון הגון, מבלי שתנולהו העניות. והב' סדר רוחני הגון, באיזה פרוגרמה הוא צריך לכונן את מעשיו, ע"פ מצבי החיים החדשים ועפ"י כוחות המלחמה החזקים נגדו במקום המעשה.

הדבר היותר יסודי, שצריך להתקן מיד בהנהגת יסוד בתי הספר שלנו, החדרים המיוחדים לנוצרי אמונים, הוא שאינם צריכים להיות חסרים מכל דבר טוב ומועיל הנמצא באותם בתי הספר שעליהם הננו חייבים להלחם מלחמה חיובית כלומר ע"י מה {נחסרו כאן מילים בטשטוש העתק כי"ק} שניתן לילדי המושבות ברוח אמונים את כל הנחמד והטוב, שמושיטים להם המוסדים הראשונים שלהם, שנוסדו עפ"י המגמה של עזיבת כל קודש והשכחת התורה המחוברת כמובן עם שכחת שם ד' בלוית כל ההריסות הנצמחות מפרעות כאלה. והננו חייבים להיות גיבורים ברוח (מכאן נטשטש העתק בכמה שורות חסר הסיום).

מכתב הראי"ה קוק למאיר דיזינגוף לרגל קבלת אזרחות כבוד של תל אביב:

נדפסה בקובץ 'דגל ירושלים' (ה') - בטאון 'ישיבת ירושלים לצעירים'

י"ט אדר ראשון תרצ"ד

הדרת כבוד קריית משושינו תל אביב ת"ו ומיסדה מר מאיר דיזינגוף שליט"א, והנהלת העירייה ומגנה הנעלה מר י. רוקח נ"י, שלום רב ותפארת גדולה לעד.

אלופי ואהובי נפשי היקרים,

מתוך מעמקי ליבי הנני בזה להביע לכבודכם את תודתי הנאמנה, על רחשי הידידות העטורים בכבוד, אשר הושטתם לי ברוח נדבת ליבכם הטובה לפארני בהאזרחות הכבודה, של העיר המהוללה, אשר היא מסמלת לנו, אות פאר, נגד כל ישראל ונגד כל העמים, בתור סמל הבשורה, כי פקד ה' את עמו ואת ארצו לבנותם מהנשמה אשר ארכה כל כך מאות שנים.

בייחוד ישמח ליבי בראותי שאותה העבודה הקדושה אשר הוטלה עלי בעניי ה' יתברך, להיות עבד לעם קדוש על אדמת הקודש, בנשיאת דגל התורה היא חביבה ומכובדת על אחינו גדולי המעשה והבניין וזה הוא לי אות נאמן כי רוח אבותינו הוא חי על דור בנינו בונינו ועם ה' יחיה עם תורתו לשם ולתהילה ולתפארת, לדור דורים כימי השמים על הארץ ודרך הקודש תוביל אותנו לרוממותה של הגאולה השלמה במהרה בימינו אמן.

והנני בזה אחיכם הנאמן עבודתכם סלה

חלק ב' -

מאמרים וכתבים שטרם נדפסו.

נערכו ע"י הרב ארי יצחק שבט

הרב שבט, נוהג לפרסם כמדי חודש פנינים יקרים מכתבי יד בלתי ידועים הנמצאים בגנזכים שונים, ובעיקר, במרכז התיעודי של "בית הרב קוק" בירושלים, שם הוא מכהן כראש המרכז. המאמרים רואים-אור בעיקר בירחונים החשובים "מגד ירחים" (הוצ' בית הרב), ומובאים כאן באדיבות בית-הרב והעומדים בראשו, הרב יוחנן פריד, הרב אברהם טייץ ועורכת מגד ירחים הגב' שושנה רייך.

כמו כן, הרב ארי שבט, חיבר ספר חשוב: "להרים את הדגל", על חשיבות דגל ישראל ודרשת הרב קוק בנושא, ועל החשיבות האמונית, הערכית וההלכתית של הדיבור בלשון הקודש; וזאת, בנוסף למאמרים רבים בנושאים מגוונים בהלכה, אמונה ותנ"ך, ביניהם סדרות שפירסם על צוואת ר' יהודה החסיד, תלמוד תורה לבנות דורנו ומשנת הראי"ה קוק. הוא מחנך במדרשות לתורה לשמה, מרצה במכללה לחינוך אורות ישראל, ומשיב על שאלות בהלכה ובאמונה באתר של ישיבת בית אל.

מבוא למאמר "תורת השלום"

בעריכת הרב ארי שבט

מצאתי את המאמר עם הכותרת הזאת, בתור תשעה דפים מוקלדים במכונת כתיבה בתיק אל95 במרכז התיעודי של בית הרב (יתכן שהוקלד ע"י הרמ"צ נריה או משרדו, ויש טעויות רבות בהקלדה). תודתי הרבה נתונה לשלשה מגדולי המומחים בדורנו בתורת הרב זצ"ל, ידידיי **הר"ז נוימן** על הערותיו הרבות והחשובות במיוחד, **והרב אוריאל עיטם והרב בועז אופן** על הערותיהם החיוניות בנושאי הרקע והצעת הנוסח שבידיהם מפנקס ה' המקורי של כתי"ק של הרב, שהשתמשנו להשוואה.

כמו רוב ספרי הרב שבידנו, "תורת השלום" הוא **מאמר שעבר קצת עריכה**, כנראה של הרצבי"ה קוק, שדרכו לשמור על המילים של הרב קוק, אך לשנות מעט בסדרן לפי הצורך, כדי שיהיו יותר מובנים (וכשניתן, אפילו על ידי מילים הדומות בצלילן). כך מתאים גם לדרך עריכת הרצבי"ה, "תפירת" שלושת הפיסקאות שלפנינו, הקשורות זו בזו מבחינת תוכן ענייני, בנוסף לפיסוק ולתיקוני לשון.

הפסקאות נלקחות מתוך פנקס כתב יד של מרן הרב, המכונה **פנקס ה' (לא להתבלבל עם "קובץ" ה' משמונה קבצים). פנקס ה' נכתב בשנים הראשונות לתקופת יפו.** הוא מוקדם יותר משמונה קבצים, אבל נכתב כאמור בארץ ישראל. חלקים מפנקס זה (שאינם כוללים את המאמר שלנו), נדפסו ע"י הרב בועז אופן בספר "קבצים מכתב יד קדשו כרך ב", ירושלים תשס"ח, מתוך העתק בכת"י של הרצבי"ה (הקדמה, שם, עמ' ח). אמנם לא כללו שם את הפסקאות של "תורת השלום" שלנו משום שבשעתו, עדיין לא הגיע לידיהם צילום תוכן הפנקס כולו, אלא רק העתקות חלקיות ממנו. אמנם, מעניין לציין שלעומת העריכה של **מילים** רבות (אך כמעט ללא שינוי של ביטוי שלם) לאורך המאמר, **שונה לגמרי סגנון העריכה (הדראסטית) של שלושת המשפטים הראשונים ב"תורת השלום"**, המופיעים בפנקסו של הרב כך:

זה שנשפל ונתמעט בכללות האומה זה כמה יסוד העסק בהענינים הגבוהים והנעלים שבתורה, שהפסגה היותר גבוהה ופנימית מכולם היא חקר אל[ו]ה ודעת קדושים בדרכי הרזים ופנימיות הקבלה, שההכשר להבנתם והשגת הרגשתם הצחה והרוממה הוא העסק המתמיד והרחב בכל המקצעות העיוניות שבתורה, בחכמת המוסר והעבודה הפילוסופיה האלהית ויתר המקצעות הרוחניות המתלוות עמה הוא גרם לנו את כל הפירודים הרבים...

כך מעניינת גם העובדה שמשום מה, נשמטה הפיסקה האחרונה לכאורה של "מאמר השלום" (ראו היטב בהמשך בהערה 205).

כמו"כ, העיר ידידי הרב בועז אופן שבפנקס שבכת"י, מצויין בשוליים בכתב-ידו של הרצבי"ה, חלוקה אחרת (!) של עריכה.

ניתן רק לשער שנמצא לפנינו מאמר שמשום מה הופסקה עריכתה בשלבים מתקדמים (המסביר גם את השוני שבסגנון העריכה של 3 המשפטים הראשונים, שם הורכבו המשפטים בסגנון עריכת הרצבי"ה, ושמא העריכה של המילים בהמשך נעשה ע"י עורך אחר, או שמא הרצבי"ה בעצמו עבד בשלבים שונים על עריכת המילים, ורק לאחר מכן עסק ב"תפירת" המשפטים), ואם כן, יש לנו "צוהר" **מעניין ואולי אף חדשני** לדרך העריכה (אולי של הרצבי"ה)!

לפי ניתוחו של הר"א עיטם, מאמר "תורת השלום" שלפנינו בנוי משלושה רצפים שבפנקס ה', כדלהלן:

קטע I מופיע בכתב היד בעמודים קיז-קכח (וזה פשר האות קיז שמופיעה בנוסח של מכונת הכתיבה).

קטע II מופיע בכתב היד בעמודים קלג-קלו. הוא נדפס גם על ידי ידידנו הר"ש אבינר, ב"תוספת אורות התורה", בית אל תשע"ב, שהדפיס בסוף מהדורת אורות התורה המבואר שלו, הוספה כו.

קטע III מופיע בכתב היד בעמודים קסז-קע.

ראוי לציין שהנושא של שלום בין המפלגות בישראל, העסיק את מרן הרב זצ"ל כבר בזוימל בשנת תרנ"ה, ראו "שלום בשם", אורות הראיה, עמ' יח, ואוצרות הראי"ה, מהד' תשמ"ח, עמ' 925 [מהד' תשס"ב עמ' 136-134], ושם עמ' 28, שכתב שמתכנן עיתון לשם איחוד המפלגות השונות בישראל בשם "שלום לעם".

היכן שההקלדה או המובן לא היו ברורים, השלמנו ע"פ נוסח הפנקס מכתי"ק וסימנו בסוגריים מרובעים. בעיקר הערנו את השינויים מהכתי"ק שבפנקס, כשיש הבדל במשמעות.

פענח וערך: הרב ארי יצחק שבט

תורת השלום (עמ' קיז)[1]

הפסגה היותר גבוהה ופנימית, של כל העניינים הגבוהים והנעלים שבתורה היא חקר אל[וה ודעת קדושים[2] בדרכי הרזים ופנימיות הקבלה.[3] ההכשר[4] להבנתם והשגת הרגשתם[5] הצחה והרוממה הוא העסק המתמיד והרחב בכל המקצעות העיוניים שבתורה, בחכמת המוסר והעבודה, הפילוסופיה האלהית ויתר המקצועות הרוחניים הנלוים עמה. מה שנשפל ונתמעט בכללות האומה זה כמה[6] יסוד באותם העניינים הגבוהים והנעלים, הוא גרם לנו את כל הפרודים הרבים שנתפרדו בני עמנו לכתות ולמפלגות שונות, העומדות הרחק מאד אחת מחברתה, בדעות ובתכונות,[7] עד שהפירוד מביא הריסה מעשית, כי א"א לאחד את הדיעות אפילו ע"י המחשבה היותר ראויה

1. לטעם ציון מספר העמוד בסוגריים כאן, ראו במבוא. סגנון הכתיבה של מרן הרב זצ"ל במאמר זו הוא אכן מוקדם יחסי לרוב כתביו (כאמור מימי תקופת יפו, שם עלה בשנת תרס"ד), לפי הביטויים בעברית שהשתנו רבות בכתביו ובצבור הרחב במשך חייו. למשל, ראו ליד הערות 41 ("הדעת האלהית", עי' היטב בהערה שם!), 64 ("האור הנפזר", עי' היטב בהערה שם!), 111 ("עבוד"), 118 ("הפועל והמעשה"), 185 ("כשתגמר את הפעתה"), 199 ("כל אחת משלמת") ועוד. כן מבחינה רעיונית, ראו בהמשך בהערה 100 שחושש הרב שהלאומיות של "חלוצי התחיה החדשה שלנו", היא שטחית מדי וייתפש כ"מי רקק", שהוא ביטוי סקפטית, פסימית עם נימה אף שלילית שמתאים יותר לכתבי הרב בראשית דרכו (הבחנה שהדגיש הרצבי"ה זצ"ל לעתים קרובות, בין לפני עליית הרב לאחריה), לפני הכרתו וקשריו העמוקים עם החלוצים, והצהרת בלפור וכניסת קיבוץ הגלויות וההכנות למדינה היהודית ל"הילוך גבוה". ציינו בהערות השוליים בהמשך, שבמאמר זה כבר מופיעים רבים מהרעיונות החדשניים של הרב כניצנים חדשים, והם עובדו ופותחו לאחר מכן, ומופיעים בעיקר בספרי "עקבי הצאן" ו"אורות". כך מעניין גם לציין את ה"משנה הראשונה" ו"השניה" של הרב לגבי ביטול הלאומיות בעתיד אצל אומות העולם, ראו היטב בהמשך בהערה 190.

2. על פי משלי ט, י; ל, ג.

3. הרב מקדים ואומר שהעיסוק בפנימיות התורה הוא לא רק הכרח השעה **בדיעבד** והגורם שיביא שלום בין הפלגים ושיחזיר את הרחוקים לתורה, אלא שהוא אידיאל **מלכתחילה** ו"הפסגה היותר גבוהה ופנימית, של כל העניינים הגבוהים והנעלים שבתורה".

4. הרב מדייק שהעיסוק בלימוד האמונה, מוסר וכו' היא לא פסגת הפנימיות עצמה, אלא מכשירה להשגת הפסגה שהיא "דרכי הרזים ופנימיות הקבלה", ראו בהמשך הערות 128 ו- 140.

5. מדגיש הרב שלימוד פנימיות התורה מועילה בשני התחומים: ההבנה והרגש גם יחד.

6. ע"פ זכריה ז, ג, ביטוי שמופיע כמעט מאה פעמים בהקשר דומה בספרי הרב. כלומר, מזה כמה זמן, הוא העיסוק ביסוד וכו'.

7. הפלגים האידיאולוגים בישראל בזמנו ובסביבתו של הרב כללו: מתנגדים, חסידים, סוציאליסטים, ציונים לאומיים, משכילים הומניסטים, ועוד.

להתקבל על לב כל,[8] מפני שרחקו כ"כ סגנוני הציורים הפנימיים, שהם הנושאים את הטפוס הכללי[9] של מטרת החיים הנוגעת לכל פעולה כבירה וכוללת,[10] עד שא"א לקשר את הפזורים בשום קשר הרמוני.[11] באמת אין כל רע בחילוק של כתות ובשינויים של דעות, כשלעצמן, יסוד היצירה של הנפשות האנושיות, [הוא גם] באומה אחת, ובישראל כבעולם כולו, מדיעות שאינן דומות זו לזו,[12] כמו מפרצופים שאינם דומים זו לזה,[13] אבל עם כל הפירוד צריך שיהיו השינויים אחוזים כולם ומשורשים[14] ביסודם [הכללי] המאחדם, עד שיוכלו מיד להרגיש איזו נטיה נולדת מחדש, מה שכולם צריכים להתאחד בה. ולא עוד אלא שגם במקום שהם מתפלגים כשההתפרדות הולכת בדרך הגון, אינה באה מעולם לידי מדה זו, עד שתהיה גם השנאה והתיעוב מחוברים עמה, כי אם כל אחד מחזק בסגנונו ודרכי חייו ורעיונותיו מפני שהוא מכיר ומרגיש שהם מנחים אותו בדרך ישרה נאה וטובה, אבל הדרכים וסגנוני[15] הרעיון השונים משלו, שאחרים מתנהגים בהם, אע"פ שאינם ראויים לו יכולים להיות ראויים להם,[16] לפי טעמם, תכונתם ומעמדם. המדה הזאת של הרחבת הדעת כזו באה באומה, בשעה שפירוד המפלגות בא מתוך רוב עושר דעות.[17]

נבאר דברינו: פירודים בחיי עם למפלגות, ביחוד כשהם נובעים מהשקפות החיים ומתכונות

8. כלומר, אפילו בדברים שלכאורה צריכים להיות מוסכמים.

9. ראו שמונה קבצים, ז, ח, "ומאגד את כל התוכנים המעשיים בחיים, את כל הבריות בפועל, את כל העולמים בציור. את כל התקוות ומשאות הנפשות הכלליות והפרטיות. ומחברם יחד לטפוס כללי, שלא יפול צרור ארץ."

10. מדגיש הרב שלא מדובר במחלוקות של "מה בכך" אלא בשאלות הקיומיות ביותר עם השלכות לגבי כל (!) החלטה ומעשה משמעותיים.

11. ההרמוניה, או בלשון הקבלה: תפארת, היא ביטוי מצוי ביותר בכתבי הרב זצ"ל בהיותו תמצית היופי של האחדות האמיתית שדווקא שוללת את ה"אחידות" ומדגישה את התפארת של השוני המשלים. הרמוניה מוזיקלית בנויה על השמעה סימולטנית של שלשה תווים שונים (!) (למשל: התווים A-C-E, ה"מתהרמנים" ביחד במינון מתאים להיות קורד: A minor). ראו בהמשך הערה 57.

12. ראו אורות, עמ' ע-עא, "הקודש, האומה, האנושות,- אלה הם שלשת התביעות העקריות, שהחיים כולם, שלנו ושל כל אדם... מורכבים מהם... ולא נוכל למצוא שום צורה קבועה של חיים אנושיים, שלא תהיה מוכרבת משלשתם."

13. ע"פ ברכות, נח ע"ב.

14. משום מה נשמטה כאן המילה "יפה" המופיעה בפנקס.

15. מוקלד: וסגונוני.

16. הסובלנות להדגיש את החיובי ולא את השלילי שבכל מפלגה, אורות, עמ' עא, "יסודתו של הפירוד היא בצדדים השליליים שכל כח רואה בחברו...". שמונה קבצים, א, שמג, "בכל חכמה ובכל הופעה רוחנית שבעולם, יש בה צד חיוב וצד שלילה. הצד החיוב הוא מה שנותן לאותה ההופעה את כל ציורה והתפשטותה, וצד השלילה הוא מה שאינו מניח להופעה אחרת להתפשט במקומה."

17. בכתי"ק כתוב: דעת. ראו דבריו הקלאסיים של הרב זצ"ל בעולת ראיה, עמ' של, "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם".

רוחניות, יכולים לבוא משתי סיבות הפוכות זו מזו: מרוב דעת או מרוב חסרון דעת.[18] המפלגות הבאות מסבת חסרון דעת נולדות בשביל ששינוי בכמה דרכים וסגנונים, מדות והנהגות, הוא דבר מוכרח לכל אדם שיהיה אחד נבדל מחבירו, אמנם המשקיף בהשקפה [פנימית] מכיר הוא לדעת, באיזו מדה אותם השינויים החיצוניים הנראים כסותרים את חפצו ורעיוניו[19] הוא אינם בחזקת[20] סותרים אותם מצד פנימיותם, כי אם הם הנם תולדה מחויבת משינויי המצב[21] ויתר הסיבות המשנות את כל אדם איש מרעהו. וכשנסתכל עוד בדבר נראה לעתים קרובות, ששינויי התכונות הם מכריחים לבא לידי מצב כזה, שרק ע"י השינוי החיצוני[22] יבוטא יפה השינוי[23] העיקרי והפנימי,[24] ואם היה עולה חפצו, החפץ שלא יהיה שום שינוי סגנון בעולם ממה שהוא נוהג ומה שהוא מורגל, אז דווקא היה מוכרח שיולד מזה עצמו שינוי פנימי אדיר, שהיה באמת האחד סותר מה שחבירו בונה, והדבר דומה למדברים בשפות מתחלפות, שיש לפעמים איזו תיבה שהברתה בשתיהן שוה, אבל הוראתה מחולפת,[25] שרק אם נשמע שינוי[26] של מבטא המורגש, אז נדע שיש שינוי גדול בענין,[27] והשינוי[28] הפנימי שהוא עיקר לא יצא לנו כ"א ע"י השינוי של ההברה המורגשת מבחוץ. ע"כ בכל מקום שיש עניות הדעת אין כח להסתכל על הדרכים, על המעשים

18. ראו בהמשך ליד הערה 123, שם מסכם הרב את הגדרתו לשתי הבעיות הללו.

19. בכתי"ק כתוב: חפציו ורעיונו.

20. בכתי"ק כתוב: באמת.

21. בדומה למה שנקרא בלשון התלמודי "אוקימתא", כלומר, באיזה מצב או מקרה שונה מעמידים כל דעה, ומתוך כך להצדיק את השינוי מהמצב והדעה של השני. ההעמדה השונה מיישבת את מה שהייתה נראית כסתירה, ומחדדת שאילו היה חברו באותו מצב ובאותם תנאים, אף הוא היה סובר כמו השני.

22. בכתי"ק: השינויים החיצוניים.

23. בכתי"ק: השיווי, ויתכן שמדובר שם בטעות הקלדה או פענוח, וראו היטב בהמשך בהערה 27.

24. ראו אורות הקודש א, עמ' טו, "ערך הנגודים- כל הניגודים הנמצאים בהדעות, וכל אותה האפסיות שלפעמים נראה מחוג אחד על חברו, והניגודים הללו מתגדלים ביותר כל מה שהדעות תופסות מקום יותר גדול ברוח האדם, למסתכל פנימי מתראים הם בתואר ריחוקים מקומיים של שתילים, שהם משמשים לטובת רעננותם ושביעת יניקתם, כדי שכל אחד ואחד יתפתח במילואו, ותהיה הסגולה המיוחדת של כל אחד מחוטבה בכל פרטיה, מה שהקירוב היה מטשטש ומקלקל הכל. והאחדות המתואמה באה רק מתוך זה הריחוק, שרי בפירודא וסיים בחיבורא."

25. למשל, המילה "דור" בעברית אינה קשורה כלל למילה door (דלת) באנגלית.

26. בכתי"ק: שיווי, ויש כאן הבדל במשמעות, וצ"ע שמא יש שם טעות הקלדה או פענוח כי נראה שהגירסה כאן מתיישבת היטב, וראו לעיל הערה 23.

27. התופעה מוכרת היטב כשהדובר בשפה העברית למשל, יש לו מבטא אנגלי, ואז ה"עזרה" החיצוני של המבטא הופך למבלבל.

28. אף כאן כתוב בכתי"ק: והשיווי.

והסגנונות מצד פנימיותם, וע"כ כל שינוי מוכרח שבאמת הוא החלק[29] במצב השלמות[30] והאחדות, נעשה מפורסם לפירוד וסתירה, ומתוך כך מתרבים פליאות וריבות,[31] שנאות וקטטות, במקום[32] שלפי [המעמד] הפנימי של המבוקש הנפשי של כל אחד[33] היה צריך להיות אהבה ואחוה שלום וריעות.

הסבה השניה של פירוד מפלגות היא עושר הדעת, שכל מה שהדעה היא יותר רחבה מתגלים פרטים יותר מרובים ויותר מסתעפים בכל סדרי החיים ובכל הליכות הרעיונות. ע"כ[34] בענינים כאלה, שלפי העין הבלתי חמושה בקרן החזות של הדעה העמוקה לא תחוש כל הפרש והבדל, תכיר בה הדעה שיש אמנם דרכים מתפלגים, שלתפוס זוה[35] וזה בשעה אחת אי אפשר בנושא אחד, וע"כ מתפלגת החברה לכתות מיוחדות אפילו כשהם נעוצים ביסוד רוחני אחד המקיפם.

ההבדל שבין אלה שני מיני הפליגות הוא, שבאופן הראשון אין הדעת ליסוד האחדות[36] הטבוע בשורש הפירוד, וע"כ גוררים פירודים כאלה קנאה שנאה ותחרות, חורבן עמים והריסות ממלכות.[37] ובאופן השני כח האחדות מוחש ומורגש ע"כ הוא מביא עמו רוחב הלב ועושר החיים, הגדלת המוסר והאדרת הדעה, אהבת האמת ואהבת השלום, והגוי המבורך, שמפלגותיו הנן תוצאות של עושר הדעת, מתברך ברב שלום, ברב אומץ, והאומה נעשית ע"י רבתי בגויים רבתי בדיעות.[38]

טבע הענין[39] מחייב שכנסת ישראל היא עלולה להתפרד לפירודים ולפלגות יותר מכל עם

---

29. בכתי"ק: הולך. כמו שגם המפלגות האחרות הן חלק מהשלמות והאחדות. ראו אורות, עמ' קנב, "צדקה עשה הקב"ה עם עולמו, מה שלא נתן כל הכשרונות במקום אחד, לא באיש אחד ולא בעם אחד, לא בארץ אחת, לא בדור אחד ולא בעולם אחד, כי-אם מפוזרים הם הכשרונות, והכרח השלמות, שהוא כח המושך היותר אידאלי, הוא הגורם להמשך אחרי האחדות המרוממה, המכרחת לבוא בעולם."

30. בכתי"ק: השלום.

31. מוקלד כאן, כנראה בטעות: פליגות ורובות, ותיקנו ע"פ כתי"ק.

32. בערוך מוקלד, כנראה בטעות: בחלקם.

33. קיימת בקשה ואף נעימות טבעית, ויעילות מירבית לאהוב ולהעדיף שלום.

34. בערוך: נשמטו המילים: מזדמן שאפילו.

35. בכתי"ק: זה וזה.

36. בכתי"ק: אין הדעת מגיעה ליסוד האחדותי הטבוע.

37. המאמר עוסק לרוב במפלגות הפנימיות והשלמה ביניהם, אך אותם עקרונות שייכים גם במישור הבינלאומי.

38. איכה רבה א, ד, מפרש הרב קוק, שטבעי הדבר שכמה שאומה היא גדולה, יהיו בה ריבוי הדעות, ויש בכך תועלת, עושה, רוחב ושלימות.

39. כך בכתי"ק, אך מוקלד כאן: העמים.

ולשון.[40] אין לך אומה שבעולם שהיא סופגת את הכל ושתהא נוחה כ"כ לקבל ולהסתגל לרוחם של כל עם ולשון כישראל, וכך ראוי להיות, בזאת האומה, שיסוד החיים שלה בנוי מיסוד הדעה האלהית[41] היותר עליונה, בבחינה זו שהיא מאירה על כל[42] הדעה הלאומית שלה ברום מעלתה, היא באמת איננה אומה בפני עצמה כפי אותן העמים [במובן][43] היבש(ה),[44] העומדת בלא ההארה של הדעה האלהית בקרבה שבכל עם ולשון, אבל היא התמצית[45] הכנוסה של כל מה שהוא ראוי להקבץ לטובה מכל העמים שתחת כל השמים.[46] בשעת ירידתן של ישראל יכולה הכנה זו להדרש לגנאי. יכולים **המקטרגים** לאמר שאומה זו אין לה מעצמה כלום.[47] יכולים לומר שאין אנו יכולים להראות על שום דבר מיוחד בעולם [שזהו] ישראלי,[48] אבל באמת זאת היא גדולתה ותפארתה של

---

40. ראו במהר"ל, נצח ישראל, עמ' קכז, שהמריבות בישראל הן מתוך שמרגישים את עצמם בעלי מעלות. הרב פיתח את הרעיון באורות ישראל, עמ' קסט, "רבויי הצביונים השונים, המתחלקים בעמים רבים, כלולים בישראל ביחד... מתוך כך הם **עלולים יותר לפרודים ומחלוקות** פנימיים, ומתוך כך יכולים להיות לעולם עם לבדד מבלי להתערב בין העמים, **באין מחסור כל הנטיות** והכשרונות השונים, 'כרכא דכלא ביה..." (חולין נו ע"ב, ע"פ זכריה י, ד).

41. ע"פ משלי ב, ה, "אז תבין יראת ד' ודעת אלהים תמצא". ביטוי מרכזי זה, המופיע 8 (!) פעמים במאמרנו, מופיע בערך כמספר זה בכל כתבי הרב זצ"ל ביחד (!), ולרוב פינה את מקומו בסגנון כתביו לטובת הביטוי "דעת אלהים", המופיע הרבה יותר ממאה פעמים בכתביו. הרב קוק זצ"ל חיבר סדרת מאמרי הסברה והדרכה בנושא, שפרסם בחלק השני של ספרו "אדר היקר", ירושלים תרס"ו, בשם "עקבי הצאן", הכוללת: "דרישת ד'", "דעת אלהים" ו"עבודת אלהים".

42. בכתי"ק: על הדעת הלאומית.

43. השלמנו את הרווח כאן בהקלדה ע"פ כתי"ק, אך המילה שלאחר מכן, מוקלד כאן: היבשה, בלשון נקבה, וצ"ע.

44. בכתי"ק הלא-ערוך, כתוב: כפי אותו המובן שהלאומיות היבשה העומדת.

45. אורות, עמ' קל, "כן ישנם עמים רבים שלהם כשרון מיחד יותר גדול ממה שנמצא הכשרון ההוא בישראל, אבל ישראל, בתור התמצית של האנושיות כלה, מקבצים בקרבם את סגלות כל העמים כלם והן מתאחדות בתוכם בצורה אידאלית קדושה....".

46. אורות ישראל, א, א, "כנסת-ישראל היא **תמצית ההויה כלה**, ובעולם-הזה נשפע תמצית זו באמה הישראלית ממש, בחמריותה ורוחניותה, בתולדתה ואמונתה. וההיסתוריה הישראלית היא תמצית האידאלי של ההיסתוריה הכללית, **ואין לך תנועה בעולם בכל העמים כלם שלא תמצא דגמתה בישראל**".

47. למשל, זאת הייתה טענה לא רק של האנטי-שמיים אלא גם של ה"משכילים" נגד הדיבור באידיש שהביך את היהודים, שהיא איננה שפה אלא אוסף של מילים שהתקבצו מכל מיני גלויות שבהם התארחנו, ואף מכונה אצלנו "ז'רגון", כלומר "סלנג".

48. כפי ששמעתי בשם הסטיריקן היהודי סאם לוינסון, "היהודים הם בדיוק כמו כולם, רק יותר". בוודאי מתכוון הרב במישור הארצי הלאומי, שהרי תרי"ג המצוות שלנו הן ייחודיות ביותר. אך במישור התרבותי למשל, הטבחים רגילים לומר שהמטבח הישראלי מורכב מהטעמים של הגלויות השונות, שהיינו שם. אמנם, אף זה לשון הגזמה, שהרי החמין (צ'ולנט), "געפילטע פיש" ועוד הם מאכלים יהודים מובהקים, כתוצאות של תכתיבים הלכתיים של הלכות בישול ובורר בשבת.

האומה, האומה שהדעה האלהית מוכרחת להיות חיה בקרבה[49] בתור נשמה והדעה[50] הלאומית, לא תוכל להתגדר בצביון מיוחד ונפרד.[51] לא כך היא משפטה של הדעה האלהית, שהיא נשמתה.[52] הדעה האלהית היא מלאה כל ומקפת כל,[53] היא מוכנת אל כל טוב,[54] אל כל נשגב וטהור שיש בכל העמים, ובעילויה יתגלה שמיסוד נשמתה יונקים כל עם ולשון[55] את הזוהר היותר עליון ויותר מעולה שבכשרונם הפנימי, את אותו[56] של החיים העליונים שגנוז בהם.[57] זהו הצד האלוהי הטהור שכנוס[58] בתור ניצוץ בתוך תוכם. וכיון שאומה זו היא אומה שהיא כוללת נטיות כ"כ נפרדות וכ"כ רחוקות זו מזו,[59] כאותו הריחוק המתפלג של כל האנושיות לכל אבריה הרבים והשונים.[60] היש לנו להתפלא על אפשרות הפירוד המתגלה בפלגותיה. אבל הפירוד צריך להאחד ממקורו, השבטים המיוחדים עם חלופי צביוניהם ישובו אל בית יעקב, "גוי וקהל גויים

---

49. זוהר ח"ג, עג ע"א, "אורייתא וקב"ה וישראל חד הם".

50. בכתי"ק: להדעה הלאומית.

51. ראו אורות ישראל א, ג, "אין להגדיר את מהותה של כנסת ישראל בגבולים מיוחדים ובתוארים מוגבלים. כוללת היא את הכל, והכל מיוסד על כלות נפשה לאלהים...".

52. ראו שם, א, ד, "כנסת ישראל בעומק חפצה איננה מחולקת מהאלהות כלל, היא מלבשת את האלהות המתגלה שבעולם הכללי".

53. כלומר, אם בהסתכלות שטחית יש מקום לומר שלישראל אין צביון מובהק ומיוחד, אך ההעמקה תגלה שהמיוחד שבישראל הוא שצביונו כולל את הכל, כמו מקורו האלוקי, "אין עוד מלבדו", דברים ד, לה.

54. ראו תהלים קמה, ט, "טוב ד' לכל..."; אורות ישראל, א, ה, "עצמות החפץ של היות טוב לכל, בלא שום הגבלה בעולם כלל, בין בכמות הניטבים ובין באיכותו של הטוב, זהו הגרעין הפנימי שלמהות נשמתה של כנסת ישראל... בעומק חפצה איננה מחולקת מהאלהות כלל...".

55. מוסיף כאן הרב שכך הוא בכל עם, אז קל וחומר בישראל שהוא מאחד כל הכישרונות והכוחות בגילוי האחדות האלוקית.

56. כנראה, מלשון "אות".

57. הרחיב על כך הרב קוק ב"דרשת הדגל", עמ' 181, "וכל העמים הרבים וכל הגזעים השונים הינם באמת כולם אוצרות שונים של גווני חיים שונים, שמכולם יחד תתפאר ההרמוניה הנפלאה של עושר החיים הגדולים, אשר ברא יוצר האדם, בצלמו הגדול והנערץ."

58. בכתי"ק: שכמוס.

59. רבים סיכמו את משנת הרב קוק בביטוי: "איחוד ההפכים", רמ"צ נריה, "הוא", גליון זיכרון לציון חמש שנים לפטירתו של הרב קוק, הצופה ג' באלול ת"ש, עמ' 10; ב' איש שלום, הרב קוק - בין רציונליזם למיסטיקה, תל אביב תש"נ; צ' ירון, משנתו של הרב קוק, עמ' 103-100; א' רוזנק, הרב קוק, ירושלים תשס"ז, עמ' 280, ראו למשל, עין איה שבת, ו, מד, מו, וראו בהמשך בהערות 177 ו-194. מסבירים בקבלה שבעולם עגול כמו שלנו, כמה שמתרחקים ממשהו, בסוף חוזרים אליו.

60. ראו שמונה קבצים, ז, קסט שהבאנו לעיל הערה 43.

יהיו ממך".[61]

כשהרוח הפנימי עולה ומתרומם, כשבחירי[62] העם עסוקים הם בשאלת רוחו לפתרה ע"פ דרכו ממקורו היסודי, שזהו לא ימצא כ"א ע"י קביעות גמורה של חכמים, שיסגלו לעמם[63] בהסכמה גמורה את כל האור הנפזר[64] בכל המרחב הרוחני שבתורה לכל צדדיו מתחתיתו עד רומו, מגילויו עם חביון סתרו, אז הולך כח האחדות המסתעף מן האורה[65] האלהית ומתחזק, הולך ומקיף את כל הדיעות ואת כל הנטיות, מישרן[66] ומישבן, נותן לכל אחת את ארחה ואת תפקידה.

ע"כ לפי מרבית הפירודים[67] מתרבה העושר[68] הרוחני, והגבורה והגאון הפנימי הטוב הולך ומתאדר. אבל בשעה שאותם החכמים האמונים על רוח ד' השורר בעמו, פונים עורף לכל קביעות[69]

---

61. בראשית לה, יא. על פי הסברו הנ"ל, מחדש הרב כאן מדוע ישראל והשבטים קרויים "גויים", כי יש בנו התמצית המאוחדת של כל האומות, ראו לעיל הערה 45. הרב מחדד שהשלום שיתגלה בישראל בעקבות החזרה לשורש המאוחדת של דעת אלקים, יבטא וידגים כיצד ניתן להגיע לשלום עולמי בין העמים. הרחבתי על כך א' שבט, "הפתרון לאנטי-שמיות ולהבנת הסגולה הלאומית הישראלית בעידן הגלובלי ואוניברסלי במשנת הרב קוק", אורשת ד (תשע"ג), עמ' 185- 230, ובפרק ט"ז שבספרי הנזכר לעיל הערה 43.

62. בכתי"ק: כשבחורי, במובן של הצעירים. גם במאמר "הדור" ובמקומות אחרים התייחס הרב זצ"ל לאידיאליזם המהפכני של הצעירים, דווקא. ראו ערפלי טוהר, עמ' קלו, "כל התמכרות טבעית לאיזה אידיאל מרומם, הרי היא חזרה אל הילדות"; אורות הקודש ג, עמ' שסא, "רוח הנעורים הסועה... עם רוח הזקנה המסודה... יחד מתאגדים... אליהו הנביא עם משיח בן דוד"; "דרשה בעת חנוכת בית התלמוד תורה ברחובות", מאמרי הראיה, עמ' 230-229. הרמ"צ נריה, שיחות הראי"ה, עמ' רכג, מציין שהשקיע הרב בבויסק במיוחד בצעירים, במסגרת "תפארת בחורים".

63. בכתי"ק: לעצמם.

64. ביטוי שמצביע על סגנון מוקדם ביותר, השוו הקדמה לשבת הארץ, עמ' כד, משנת תר"ע ("אורה פזורים"); למהלך האידיאות, ד, משנת תרע"ב ("ואורות פזורים"); שמונה קבצים ו, קסז, משנת תרע"ה-ו ("האור הפזור"). מצאנו אותו, אך לא בהקשר של אור, רק בעין איה שבת ב, יט.

65. האור מורכב מאיחוד צבעים רבים ושונים, ברכות נב ע"ב, "בורא מאורי האש... הרבה מאורות יש באור" (רש"י: צבעים שונים בתוך האש). באיחוד כל הצבעים במקומם ובמינונם הנכונים (כבהמשך המשפט, "נותן לכל אחת את ארחה ואת תפקידה"), אותם הגוונים מהווים אור, אך אם יבואו הגוונים להסתיר, לכסות או להכחיש אחד את חברו, נקבל חושך.

66. מרמז הרב שחלק מהבעיה היא שגם לפחות חלק מהאידיאלים והדעות אינם מתבטאים ביושרה אלא בעקמימות.

67. של "בחירי העם [ה]עסוקים... בשאלת רוחו... ע"פ דרכו ממקורו היסודי".

68. בכתי"ק: בעושר.

69. ראו אדר היקר, עמ' יד-טו, שלעומת עולם הישיבות שם פורח לימוד הגמרא והספרות הענפה בנושא, "לא כן הוא גורל המחשבה העיונית. למרות כל עמל בעלי האגדה לפלגותיהם, בעלי המוסר, המחקר והקבלה העיונית... לא זכינו עדיין בענינו לקבע קבוצים וישיבות קבועים... וכל אותם הספרים הנפלאים... שכל כך התעמקו בהם גדולי הדורות בחבורים והפצתם, הם מונחים בקרן זוית, או נחשבים לספרי טיול, שמעיינים בהם בדרך ארעי".

של לימודים[70] נאצל ונשגב, והדברים הולכים וכהים, כל מה שהדורות מתרחקים מעיון ומחשבה, מרוממות רגש וקדושת רוח, כן הולכות וקודרות הנפשות. אותו הזוהר המתנחל בירושה משנים הטובות, משנות האורה, הולך ומתעמם, והמתעוררים[71] להחיות רוחם בקרבם בדעה בהגיון וברגש, אינם מוצאים את הפתח בבית ישראל פנימה.[72] ע"כ הולכים הם לבארות אחרות, ואת ישראל לא ידעו, והם הולכים ותועים הולכים ואובדים. אותו המאור המוציא נשמות חיות עדינות וחזקות, מהאורה המחוברת של הדעה האלהית, הרחבה והענפה,[73] הממלאה את כל נשמת חי הגיון ושירת עולמים אומץ וגבורת נצח, עם הדעה הלאומית שלה, המיוחדת לה[74] בת הדעה האלהית העליונה, כשהיא מתקבלת בקרבה וחיה בחייה, - מאורה זו הינם נרחקים, ולא יוכלו לבא, אין פותח פתח ואין מראה דרך. ע"כ הולכות הנפשות ומתיבשות, הרוחות ושחות, השירה האלהית משתתקת,[75] ורוח העם ביחד עם כל חמודותיו, נופלים ונטמעים בחשכת החיים של המוני יושבי

70. תלונה זו נגד הזנחת לימוד מרחב התורה בכלל, ובפרט לימודי האמונה, הקבלה, התנ"ך והמוסר, מופיעה כבר לפני 900 שנה אצל ר' בחיי אבן פקודה, הקדמה לחובות הלבבות, מהד' לב-טוב, עמ' לה, ולפני 300 שנה אצל הרמח"ל, הקדמה למסילת ישרים, מהד' אשכול, עמ' ג-ד. טעמים שונים הוצעו לסיבת ההתמקדות הבלעדית בישיבות בלימוד הגמרא: 1. רק הידיעה בגמרא הקנה מעמד בצבור ובחברה היהודית, ושאר הנושאים היו נחשבים כפשוטים ולאנשים פשוטים; 2. הנושאים ההלכתיים נחשבים חיוניים והשאר כמשני; 3. היהדות בגלות נתפשת כ"דת" ולא כמערך גדול ולאומי של אידיאלים, אמונות ודעות; 4. פחד מהעלאת שאלות; 5. ה"מונופול" של הדת בעולם הישן בהעדר חשיפה ו"תחרות" מגישות אחרות, אפשרה ההישרדות של דת אף ברדידותה; 6. הזמן הרב שהוקדש לחיי היום-יום לפני המהפכה הטכנולוגית, לא אפשרה להקדיש זמן רב לשאלות תיאורטיות ברומו של עולם; 7. לפני הרנסנס, האנושות בכללה ובפרט המוני העם, לא התבוננו בשאלות פילוסופיות, ואף בעם ישראל החיים היו פחות אנליטיים מאשר מקובל היום בעולם המערבי.

71. בכתי"ק: ומתעוררים להחיות רוחם בקרבם בדעה בהגיון וברגש, אמנם מוצאים את הפתח בבית ישראל שחשכו מאוריו, ע"כ הולכים הם...

72. ראו "הדור", עקבי הצאן, עמ' קט, "הבה נכין לו הדרך, נראה לו את מבוא העיר, למען יוכל למצא את הפתח. נודיע לו שימצא מה שהוא מבקש דוקא בגבול ישראל, 'אחזתיו ולא ארפנו עד שהבאתיו אל בית אמי ואל חדר הורתי' (שה"ש, ג, ד)".

73. ראו "הענג והשמחה", שם, עמ' קיח, שהדרך להועיל לכל אחד לחזור ולהתחבר לתורה היא מתוך היכרות וניצול הענפים הרבים והמגוונים שבמרחב התורה, וכמו באוכל גופני, כל אחד יכול וצריך למצוא את הטעם שישביע, יענג ויתאים לו אישי, בכל שלב שונה בחיים, כך גם להדיל, באוכל הרוחני.

74. כשנחזור לעסוק בלימוד האמונה ודעת אלקים, יתגלה מחדש המיוחד שבאומה הישראלית, ולא יקטרגו שאין לנו משלנו כלום. ראו אורות, עמ' קסד, "לא תבנה האומה כי אם... מילוא הידיעות במה שנוגע לחלקה ביחוד".

75. כן כתוב בכתי"ק, אך נראה יותר שמוקלד כאן: משתחקת, שהוא ביטוי פחות קיצוני.

חושך האוכלים את לחמם טמא,[76]- ומצב כזה לא יוכל להאריך.[77]

ע"כ לא נוכל ולא נאבה[78] עוד לשבת בדד ולדום.[79] רוח-אלהים-חיים חי בקרבנו. פתאום נקום כאריות על מרומי הרי יהודה, ודגל הדעה האלהית והדעה הלאומית שהדעה האנושית[80] הכללית משתלמת רק משתיהן יחד, בידינו נשא "צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים".[81] כציחי צמא נתנפל[82] אל נחלי מים,[83] נשתה לרויה מכל הנמצא אתנו, להחיות את רוחנו היבש[84] עד אשר ישוב לו לשד חייו, ישוב ויפרח, האור הצפון בקרבו יתגלה, ואז בכשרון ובאומץ נשא דע,[85] פלגים רחבי ידים יפוצו ממקור ישראל, כל השלל הרב אשר נתפזר מאתנו במשך

76. ע"פ יחזקאל ד, יג.

77. מהר"ל, נצח ישראל, פרק א, מצב לא-טבעי לא יכל להמשיך זמן רב, כי הקב"ה ברא את העולם שגם אם יש חוסר איזון או הגזמה זמנית, המציאות הטבעית תמיד תתגבר ותשוב. ע"כ היות והדעה האלקית היא היסוד של הדעה הלאומית הישראלית, אזי ההרחקה בין השתיים לא יכולה להתמיד.

78. "לא נוכל" משום שזה לא טבעי, ו"לא נאבה" כדי שנקצר את התהליך ע"י הבחירה לחזור לטבע ולפתרון המתבקש בהקדם.

79. ע"פ איכה ג, כח.

80. ראו לעיל הערה 12 שמתמצת הרב את כל המפלגות העולמיות והישראליות לשלושת המחנות הללו: הדתי, הלאומי, האנושי.

81. תהילים סג, ב.

82. בכתי"ק: נתנהל.

83. ראו "קריאה גדולה", אורות, עמ' ק, משנת תרס"ח, "במצב של צחיית צמא כזאת יתנפל האדם אל מעין האמונה בכל לב ונפש ישתה יגמא מכוס נחל העדנים של אור אלהים עליון".

84. רגיל הרב לדמות את לימוד האמונה והתורה הרחבה למים, שחיוני להרטיב את הפן ההלכתי של התורה שבלעדה, עשוי להיות יבש. ראו שם, עמ' קא, "אחינו היקרים, חכמי תורה, וסופרים משפיעים! גם אנו נואלנו וחטאנו. למדנו וחקרנו, פלפלנו וחדשנו... אבל שכחנו את האלהים ועזו, לא שמענו לקול נביאי האמת, לקול מעולי חכמי דורות עולמים, לקול הצדיקים והחסידים, חכמי המוסר וחכמי העיון והרזים, שצוחו והכריזו בקולי קולות כי סוף הנהר של התלמוד המעשי לבדו להיות יבש וחרב, אם לא נמשך לתוכו תמיד מים מני ים, **מימא דחכמתא וקבלה** (ע"פ זוהר ח"ג, קף קלז ע"ב), מים דעת האלהים, מים טהר האמונה הטהורה הנובעת מנשמתנו פנימה משרשה ממקור החיים". ראו גם עין איה, ברכות ו, כט, "שתהיה שתיית המים נערכת נגד האכילה בערך הראוי. ומהראוי להתעורר שנמצא תמיד שיווי נערך מעניני הגוף והליכותיו אל הענינים הנפשיים, שמזון הגוף **בלחם ומים** כערכם במזון הנפש הלכה והגדה כאשר ביארנו. **ההלכה היא המזון היבש**, ובכ"ז הוא כלחם שהוא יסוד קיום הגוף. אמנם... צריך לשתיה. **המים** פועלים להעביר את החלקים היבשים להביאם למצב הממוזג הראוי להיות **נהפך לדם המחיה**".

85. ביטוי מקורי שמופיע בכתבי הרב כמה פעמים, חבש פאר עמ' יח; אגרות הראיה ג, עמ' קסד.

ימי נודנו[86] בגולה בין עמים רבים, ישוב וחי בקרבנו. ישובו לנו עדרים עדרים של צאן אובדות,[87] והחיל הישן ילו[ו]ה עם חיל חדש מקרוב בא, אשר יהגה הלב המתעורר והמתנשא ומנשא[88] הרוח למקום היסוד האחדות שכל הפלגים ממנו מתפלגים, ותשוב הסגולה[89] של השלום ושל האחדות הפנימי[ת] להתפשט במשפט[90] בישראל באמת ובצדקה.[91]

הדעה[92] האנושית הכוללת,[93] יכולה[94] להופיע באומה בתור חלק מחייה בהרגשה וידיעה טבעית.[95] ע"כ הננו רואים לפעמים את המחזה המכאיב לב, כי ימצאו יחידים אנשי לב, העלולים לקלוט בקרבם את הדעה האלהית, ומוכשרים לבנות בבנין הדעה האנושית ברב כשרון, והם דווקא הם הנם מתרחקים מעל עמם, ויברחו מתוך מחנה ישראל.[96] את לב נדיבי הרוח הללו לא ניקח ע"י הלאומיות היבשה, שמושיטים לפני רבים חלוצי התחיה החדשה שלנו, הם גדולים

86. כלומר נדודנו, מופיע הביטוי כך גם באגרות הראיה ב, עמ' שה; שם ג, עמ' פב.

87. ירמיהו ג, ו. קיבוץ הניצוצות של פנימיות התורה והאמונה (כפי שמוכח מהמשפט הקודם ומהמשך המשפט, ויתכן גם שהכוונה לקיבוץ הנפשות האובדות מישראל לקרבם לתורה, כדלעיל, "והם הולכים ותועים הולכים ואובדים".

88. בכתי"ק: ויתנשא.

89. אורות, עמ' קסט, "יותר מכל עם ולשון אין אנחנו יכולים לסבול את הסתירה ואת אי-האחדות הנפשית. **סגולת עולמים היא בנו השלום** והאיחוד בצורתם האידיאלית". אין זה סותר כלל את ריבוי המחלוקות בישראל הנזכר לעיל הערה 40, שמדובר במפורש **לא על אחידות אלא על איחוד**.

90. בכתי"ק מילה זו איננה מופיעה.

91. כפי שמפרט בהמשך, ליד הערה 110, שהערכים שהדור מחפש: צדק, דעה ואורה, מקורם דווקא בתורה.

92. כאן דילג העורך פסקה ארוכה, לפני שהמשיך בתחתית אותו עמוד, עמ' קכו.

93. הערכים האוניברסאליים המבוססים על האידיאלים שהזכרנו בהערה הקודמת.

94. לעומת ה"הוי אמינא" (המחשבה השטחית המוטעית) שהלאומיות סותרת את הצדק ההומניסטי והתפישה האוניברסאלית, ראו בהמשך בהערה 100.

95. יבמות עט ע"א, "שלשה סימנים יש באומה זו: הרחמנים והביישנין וגומלי חסדים". ראו אורות, עמ' קד, קמז ו-קמט שהלאומיות הישראלית לא רק שאיננה סותרת את האוניברסאליות, אלא שהיא התרומה המכריעה לטובתה. ראו היטב בהמשך בהערה 209.

96. הכוונה למשכילים וסוציאליסטים הלא-ציונים, ששמו את יהבם על המהפכה האוניברסאלית הסוציאליסטית המתחוללת במזרח אירופה.

וחשובים הרבה יותר ויותר מלהיות נבלעים במי רקק[97] של לאומיות גרידתא,[98] שאינה יכולה[99] לפני הזוהר של המוסר הנצחי,[100] המתעלה מעליוניותה של ההפעה של האורה האלהית של נשמת האדם הכללי.[101] ומהשפעתם של אלה גדולי הרוח מוכרחת היא לצאת נטיה [ה]אנושית[102] יבשה[103] שהיא, אם לא תוכל לנצח את הדעה הלאומית באיכותה,[104] עלולה היא לנצחה

---

97. ע"פ משנה, שבת יא, ד, וברע"ע מברטנורה, כלומר שלולית רדודה המלאה רפש וטיט.

98. בדומה לכך, ראו אגרות הראיה ד, עמ' נז, משנת תר"פ, "לא שירת 'התקוה' לבדן, ולא קריאת הידד ושתיית יין 'כרמל' לבדן, תהיינה לאבני בנין בידינו לבנות את בית ישראל. רק זכירת ושמירת בריתו ע"פ דרך התורה והמצוה...". אמנם השוו אגרות הראיה ב, עמ' רפז, משנת תרע"ד, שהעריך הרב זצ"ל גם **גאווה לאומית פשוטה** המתבטא אף בדברים שלכאורה אין להם צד דתי כלל, כפי שהתפעל הרב קוק מקברניט אוסטרי שקינא והתרברב בספינה אנגלית גדולה, וכתב לבנו הרב צבי יהודה שיש ללמוד ממנו: "הקנאה הלאומית אשר עוררת עליה ולמדת אותה מהאוסטרי, גם היא **אש-קודש** היא בטבעה של הנשמה הבריאה והטהורה קבועה [...] **מצוה להביא מן ההדיוט קנאת-עם טבעית**". ראו פרטי המעשה אצל ידידנו הר"ש אבינר, צבי קודש, עמ' 53, ורצב"י קוק, צמח צבי, איגרת יט. אף כאן, הרב אינו מזלזל בלאומיות כזאת אלא שבהשוואה למוסר ההומניסטי, היא "אינה יכולה לפני הזוהר של המוסר הנצחי".

99. בכתי"ק מופיעה כאן המילה: לעמוד.

100. רעיון דומה מאד נמצא ב"אפיקים בנגב", בעיתון הפלס תרס"ד, שנכתב לפני עלייתו לארץ, ומובא אצל ידידנו הר"מ צוריאל, אוצרות הראי"ה, מהד' תשמ"ח, עמ' 766, אך בלי ביטוי הגנאי "מי רקק". הדברים מכוונים שם לא כלפי המשכילים כמו פה, אלא כלפי בני החלוצים הלאומיים עצמם, שסביר שישימו לב לשטחיות הלאומיות החילונית, קטנותה הסקטוריאלית וסכנת ה"גזענות" (אם אין לה קשר עם תפקידנו האוניברסאלי כאור לגוים), יחסית לתנועה הנעלה ומקיפה יותר של אחוות האנושות האוניברסאלית (ראו היטב בהמשך בהערה 191). בפרט אם הלאומיות באה לחלוצים מהשפעת אומות העולם שבדורם, אז כשהאנושות "תתבגר" אף יותר כמו בדורנו, וינטשו את הלאומיות הצרה לטובת האוניברסאליות, אז בני הציונות החילונית עלולים גם להגיע (ע"פ חיקוי הגוים) לפוסט-ציונות (ראו בהערה הקודמת). ראו גם **אגרות הראיה א, עמ' קפג**, לגבי לאומיות "באין זכר לקדושת ישראל באמת, המחפה את חרסיה בסיגים של לאומיות מזויפת בגרגרים של היסטוריה ושל חבת השפה, המלבישה את החיים צורה ישראלית מבחוץ במקום שהפנים כולו הוא אינו יהודי, העומד להיות נהפך למשחית ולמפלצת, ולסוף ג"כ **לשנאת ישראל וארץ ישראל**". **הרחבתי על כך במאמרי, א' שבט, "הפתרון לאנטי-שמיות ולהבנת הסגולה הלאומית הישראלית בעידן הגלובלי ואוניברסלי במשנת הרב קוק", אורשת ד (תשע"ג), עמ' 185 - 230.**

101. ההומניזם האוניברסאלי. ראו גם שמנה קבצים, א, תרנ, שמצביע הרב על שני חסרונות נוספים של הלאומיות: א. שהיא לא מהווה מענה לתביעות הגדולות, הרוחניות והחומריות, של הפרט; ב. שללא אמונה, היא רק מתייחסת לעולם הזה.

102. בכתי"ק: האנושית, אך במוקלד שלפנינו: אנושית.

103. כלומר, הנטיה המוסרית האנושית תצא מאוכזבת.

104. משום היתרונות הרגשיות החזקות שבלאומיות, ובפרט בתקופה שנושבת בה הרוח הלאומית באירופה כבימי הרב זצ"ל.

בכמותה[105] עד שבין כה וכה יוצאים[106] בגינו ומתפזרים לכל רוח. ע״כ הננו צריכים להרים את הנס של האורה הפנימית הגנוזה בישראל.[107] אם לא נוכל להראות בפעל[108] צדק, דעה ואורה, מאיזה[109] צד שהוא הנן כולן נמצאות בכנסת ישראל[110] באופן עבוד[111] ומפותח, עד שיבאו הדברים לידי מצב כזה, שיספיק[112] זה החיל[113] של ההתעוררות הלאומית והכח המצער הנבנה[114] ומשתכלל בימינו וה׳ עמנו[115] על אדמת הקודש, להכניס בקרבו את אור הנשמה העליונה ולהחיות בטבעו את רוח האומה הנרדם מתרדמת הגלות והשפלות, ע״י החיים העליונים של האורה האלהית המתעטפת בהאורה של הדעה האנושית, שהם[116] עלולים לשוב ולשרות באורח חיים באופן בולט ומתגלה לכל הפחות ביחידים המסוגלים ביותר לזה. [שמכחם] יורחבו הדברים, יתעלו ויתבקשו[117] ויתפסו

105. היות ורוב העולם אינם יהודים, והייתה תנועה ואף אידיאולוגיה חזקה בין יהודים רבים בימי הרב, דווקא להתבולל. כשמצטרפת לכך גם האידיאולוגיה שהקיפה רבים שהתנגדה ללאומיות בשם הסוציאליזם וההומניזם, ללא ספק התנועה הלאומית החילונית לא תצליח בסופו של דבר, לשמור על הזהות היהודית של רוב בננו. הרב כותב כך אף לפני עידן הגלובליזציה, אז קל וחומר שדבריו תקפים ביתר שאת, עם התקשורת והתחבורה הבינלאומיים של היום.

106. כאן בכתי״ק מופיע המילה: ממנו.

107. שהחיבור בין הלאומיות הישראלית וחיזוק יסודה בדעת האלקים, רק בו יש כח לעמוד בפני האידיאולוגיה האוניברסאלית המושכת מבחינה הגיונית, להחזיר את הבנים האובדים.

108. כאן מופיע בכתי״ק: מה יפעל ישראל ברוחו, ואיך כל המגמות היותר טובו נוחות ומיושרות, של כל מי שהוא שואף יושר וצדק...

109. כלומר, באיזה.

110. הרי התורה, כשנלמדת בכל המרחב שלה, היא מליאה במיוחד בדיוק עם מה שהאובדים מחפשים: צדק, דעה ואורה, הרבה יותר מהסוציאליזם וכל האידיאולוגיות של המפלגות השונות. ראו לעיל הערה 55, ״נודיע לו שימצא מה שהוא מבקש דוקא בגבול ישראל״.

111. מעובד.

112. בכתי״ק: שישפוך.

113. בכתי״ק מופיעה כאן המילה: המועט.

114. כנראה יש כאן טעות בהקלדה וכך צ״ל, אך הוקלד: התבנה.

115. בכתי״ק לא כתוב: וה׳ עמנו, אלא: ע״י עמנו.

116. החיים העליונים על פי האור האלקי ואור הדעה האנושית.

117. בכתי״ק: ויתקדשו.

יותר מקום בחיים, עד שיהיו מצטרפים עם הפועל והמעשה[118] ועם סגנון החיים[119] לכל דרכיו וישוב החן והנועם להיות חוזר ומורגש על כל הנמצא אתנו מרוח ה' אשר על עמנו מימי עולם ושנים קדמוניות,[120] גם ללב הבתים[121] המרוחקים, בין אותם שנתרחקו מחמת רוב טובה ואורה שבקשו ולא מצאו, בין אותם שנתרחקו מחמת רוב שפלות[122] ועורון של בערות,[123] שהם מתחזקים בכשלונם ע"י השפעתם המרובה של הראשונים.

כל[124] אלה הדברים לא יבאו ע"י פעולות טכניות לבד, כי אם הם מתילדים מאור הסגולה המסורה בכללות האומה. ע"כ כשנאיר באורם[125] הפנימי של רזי תורה, ע"י קביעות מדרש והגיון למוכשרים, וע"י[126] השתדלות של הבאת הכשר לראויים להתכשר לזה,[127] מבנינו בחירי בני תורה שבארץ ישראל,[128] תחל הסגולה להאיר פניה מאור האלהי הגנוז בקרבה, ואור חדש יופיע לנו,

---

118. השוו מבחינה סגנונית לביטוי כנראה יותר מאוחר, עולת ראיה א, עמ' עב, "**שהפעולות** והתעוררות המעשה...".

119. נוגע הרב בבעיה נוספת, אמנם חיצונית אך ראויה להתייחסות, שחיי התורה צריכה ללבוש בגדים מודרניים, תוססים ומושכים. ראו אגרות הראיה א, עמ' קפה, בשנת תרס"ח, בהקשר של הכנסת רבנים ליישובים והקמת ישיבה מרכזית עולמית בסגנון חדש וציוני ביפו, "...סוד הכל הוא מה שאין רוח הישוב החדש יכול לשאת את מהלך הרוח, את הסגנון ואת התכונות של חניכי הישוב הישן. וזה הוא דבר המקיף לא רק את קלי-העולם, המואסים בתורה ובמצות, כ"א גם חלק גדול מההגונים, בני תורה ויראת שמים. התנועה החיה של הישוב החדש, חדות החיים ואומץ הלב, הרחבת הדעת, וגאות הלאום השורר בקרב הישוב החדש, לא יכולה לשאת את הגו הכפוף, את הפנים הצמוקות והעצובות המפיקות פחד ומורך לב, את העינים התועות המראות יאוש **ושנאת החיים**, ההלבשה הזרה המזרחית, כשהיא מצטרפת עוד עם איזה דכדוך של עניות היא מטלת אימה של בוז, על האיש המורגל בחיים אירופאיים, אם מעט ואם הרבה".

120. ע"פ מלאכי ג, ד.

121. כך נראה בברור, אך בערוך: הבנים.

122. בכתי"ק: שלום.

123. שתי הבעיות שמכנה הרב לעיל ליד הערה 18, "מרוב דעת או מרוב חסרון דעת".

124. כאן דילג עורך "תורת השלום" ומתחיל פסקה חדשה מעמ' קכח בפנקס.

125. בכתי"ק: כשתאיר באור.

126. בכתי"ק: שע"י, ולפי זה משתמע ששני הבתים של המשפט, מדברים על אותם אנשים, לעומת דברי העורך שמשתמע שהחלק השני של המשפט בא להכשיר גם אחרים להיות מבין המוכשרים.

127. לא די שהמתאימים יעסקו בקבלה, אלא ליזום שיותר יהיו מוכשרים ומתאימים לכך.

128. אורות התורה יג, ו-ז, תושבי ארץ ישראל, ארץ הנבואה, הם יותר מסוגלים לקליטת פנימיות התורה, וגם ארץ ישראל יותר מתאים לעוסקים בפנימיות התורה, אורות ארץ ישראל, א.

רוח חדש יעלה, רוח חן[129] ותחנונים,[130] רוח מרגיש גדולת עולמים[131] וכבוד פנימי, ה[מעורר] את האהבה הטבעית ה[נרדמה] לעמנו ולארצנו המביא להרים את דגל ישראל בקדושת אלהי עולם המופיעה עליו, והזורחת לעד אפילו מתוך המחשך והמאפל של הנפילה המרה - בארץ החיים[132] שהיא חבל נחלת יעקב לעד.

- -[133]

אנחנו[134] רואים שיסוד העובדה[135] שלנו בעולם הוא מה שהארנו את האורה האלהית בקרבו. מקור הגבורה האלהית גלינו בעולם באופן תכסיסי מעשי ולאומי, באופן הראוי להיות למחיה ולתקוה[136] לאדם רב[137] ולהמון לאומים.[138] לא נסתגלנו יפה ולא העולם נסתגל עדיין לקבל את הנועם של הזוהר האלהי, הדורש לפי גודלו הכשר[139] גדול של מוסר, של גבורה, ושל דעת ושל כל המון קניני החיים העוזרים לו.[140] אבל בשורש נשמתנו האורה האלהית קשורה, ע"כ הננו מוכשרים להביט על החיים והמציאות בעין יפה.[141] אנו יכולים להודיע וללמד כי כל אשר עשה

129. על ידי חידוש העיסוק במרחב התורה היא תמצא חן בעיני רבים מהאובדים, וכן נרמז בראשי תיבות לח'כמת הנ'סתר.

130. ע"פ זכריה יב, י.

131. כאמור, מרחב התורה מגלה את שורשו באחדות האלוקית המקיפה כל והמשותפת בכל ענפיה.

132. הנפילה הרוחנית אצל רבים מהחלוצים בארץ ישראל היא זמנית.

133. כך מופיע בדף המוקלד הערוך, כנראה לסמן דילוג של 5 עמודים לעמ' קלג בפנקס כתי"ק.

134. פיסקה זו נלקח מפנקס ה', עמ' קלד- קלו, ומובאת ע"י ידידנו הר"ש אבינר, ב"תוספת אורות התורה", בית אל תשע"ב, הוספה כו.

135. בהעתק של הכת"י מוקלד: העובדא, אז קשה לשער שצ"ל: העבודה.

136. בכתי"ק: ולמרעה.

137. לאנשים רבים, ע"פ איוב לו, כח.

138. ע"פ תהלים סה, ח.

139. ראו לעיל הערה 4.

140. עם ישראל זקוק למצוות רבות ולקניינים רבים כדי לבטא את האור האלקי הגדול שבקרבו. ראו אורות, עמ' קסג, "האמונה בכלל אינה מאירה כי אם בכנסת ישראל הבריאה, השלמה בחסנה, בממלכתה, במקדשה, בארצה, בכל **קניניה הרוחניים והחמריים**".

141. המשפטים הבאים מקבילים לדברי הרב באורות הקודש ב, עמ' תפח-תפט, מקובץ ה, מז-מח מתקופת שוויץ המאוחרת יותר (תרע"ה-ו), "ארבע שאיפות היאוש וההצלה" של האלילות (שהתייאשה מהכל, באין תקוה לטוב), הבודהיזם (שהתייאשה מעולם הזה ושואפת בתקוה למה שהם קוראים "נירוונה"/Nirvana או שלוות הנפש כמו בעולם הבא), והנוצרות (המתייאשת מהחומריות שבעולם הזה ואוסרים על אנשי קודש להתפרנס ולהתחתן, בתקוה לטוב מהרוחניות של העולם הזה), לעומת תפישת ישראל (ללא יאוש כלל, ובתקוה ואמונה "להציל את הכל... את הגוף כמו הנשמה... ולהעלות את העולם ומלואו בכל צדדיו ותכסיסיו, את העולם היחידי... ואת העולם החברותי... להעמיד את הכל על בסיס הטוב... שלא להניח להרשעה האנושית ולא להרשעה העולמית אפילו כמלא נימא").

אלהים הוא טוב מאד, מפני שאנו מכירים את מתיקות האור של החיים שאנו בולעים אותם ע"י הנועם האלהי שעושה אותם עדינים ומתוקים ערכיים[142] ומקובלים. העולם האלילי לא היה יכול להתישב במנוחת החיים כי אם ע"י הסכמה שפלה שהוא מוכשר לה, אל התכונות הברבריות בלא שום מעצור וניגוד פנימי.[143] כיון שהשתלמה ההשקפה קצת והמוסר התחיל להתרומם, באה אל גבול הבודאיות[144] שמוצאת את מנוחתה באפיסות ואבדון, מפני שהחיים נטעמים[145] בכל מרירותם והקצף עליהם מלא על כל גדותיו, ע"כ האבדון הוא יסוד החפצים המספיקים למלאות את כלי השכל והדמיון האמונה והרגש. האמונות[146] הנתמכות על האורה האלהית שיש בהן ניצוצי אורה, וקוי חושך של אליליות,[147] הן מתנודדות לכאן ולכאן, זיו החיים אינם יכולות לגלות הנועם האלהי רחוק מהרגשתנו, ע"כ החיים המרים צריכים תבלין צדדיים מוכרחים אבל "לשוא צרוף צורף ורעים לא נתקו",[148] הזיווג של חלקים מיוחדים של האורה האלהית, בצורה מטושטשת, עם הרעיון האלילי וברבריותו בעומק הנפש, בתכלית החברה והקיבוץ, אינו עולה יפה. "ענבי הגפן בענבי הסנה דבר כעור ואינו מתקבל".[149] ע"כ משנתבכרה[150] ההכרה, משעבר השיעמום של ההרגשות הכהות והשכרון של הפנטיזם[151] הגס, אוכל היאוש והפסימיזם[152] את כל חילם, והם מנסים כחם להנצל ממנו ע"י ההטבעה העמוקה בתוך בארות החמר של המטריליזם.[153] וכנסת ישראל הכבושה בגולה, כ"ז שלא יקומו מתוכה חכמי אמת גבורים נאזרים בימינה של תורת חיים, ויסירו את

142. בכתי"ק: ערבים.

143. האדם הפרימיטיבי ניהל את חייו ע"פ האלימות, ואף האמין באלהים פיזיים ואלימים ואף "לקחנים", ללא קשר לטוב ולמוסר. אדרבה, באלילות, שיא הפולחן הוא קרבן אדם ובפרט בנך.

144. בודהיזם.

145. בכתי"ק: נתמעים.

146. בהקלדה: 'האמינות'.

147. הכוונה לנצרות, ראו לעיל הערה 141.

148. ירמיהו ו, כט, כלומר, גם לאחר פעולת הצירוף של הנצרות, נשארו סיגים של אלילות וייאוש מלרומם את העולם החומרי.

149. פסחים, מט ע"א, כלומר, אי אפשר להרכיב בין המונותיאיזם הטהור לבין סיגים שנשארו מהאלילות, כניסיון הנצרות.

150. בכתי"ק: משנתגברה.

151. הפנתאיזם, הסובר שהטבע זהה לאלהים, סובל מפסימיות הנובעת מחוסר השגחת אבינו שבשמיים, יעילות התפילה וכו'.

152. הרב הרחיב בנושא באורות הקודש ב, עמ' תנה-תנז.

153. לאסכולת הפסימיות כמובן אין תקוות גדולות, והאושר היחיד לשיטתם הוא בתחום החושים החומריים (=מטריאליזם).

האבן מעל פי הבאר,[154] ויגלו את המעין[155] של נועם אלהים חיים הגנוז באוצרה, עד שהיא יכולה להמתיק במתקה את כל המים המרים המאררים,[156] שיצאו מנחל השיטים[157] של שיעמום הדעת, המביא לידי ספק יאוש וחמריות גסה,[158] המביא ריב משפחות ופילוג כתות, ומהומה וחשכה[159] בכל מרחב החיים, - כ"ז שאלה הגואלים נושאי דגל האורה של הגואל הראשון הרועה הנאמן, שהאיר את האור הטוב והנועם האלהי בראשיתו בעולם ע"י הרמת קרן ישראל ונשיאת ראשם,[160] לתן בידם עז[161] עולמים להיות גוי עליון על כל גויי הארץ,[162] כ"ז שאלה לא יקומו לעזרתה הנה היא יורדת וטובעת ביון מצולה,[163] במעמד הרוס רצוף חשוך ועגום, שבור ומפולג יותר מכל עם ולשון, שהם ג"כ שוממים עד למדי בתוך תוכם, ואוצר חי עולמים זה גנוז הוא עמנו בעומק סתרי תורה באור הזוהר וחמדת הקבלה ורזיה, אשר מי שידבק בהם בהכשר הגון,[164] בגבורת אמת, בחכמת אורה, וביושר לבב, לא בבטלנות ורפיון רוח,[165] ימצא עז ועזרה, ימצא חיים וגבורה וירום קרן ישראל. הבו אחים חכמי תורה, וביותר חכמי תורה היושבים בהר הקודש,[166] אתם מוכשרים אתם, להעיר בקרבכם את הרוח הצפון[167] המלא אורה ויפעה של נועם אלהים חיים, ע"י שתהיו

---

154. ע"פ בראשית כט, ג.

155. ראו סמליות דומה לעיל בהערות 83 ו-84.

156. ע"פ במדבר ה, יח, יט ועוד.

157. ע"פ יואל ד, יח.

158. רבים מהמשכילים האמינו בפנתאיזם (למשל, שפינוזה שר"י), וממילא בחמריות וייאוש.

159. במקום האופטימיות של אור הדעת הגדול שתיאר למעלה, שהיא נחלת התורה והישראליות המקורית, שאינה מתייאשת מאף תחום, כי "לית אתר פנוי מיניה".

160. משמעות כפולה, שמשה רבנו "נשא את ראשי" השבטים, הוא לא רק ספר אותם אלא אף רוצה "להרים את קרנם", להחזיר להם את הגאוה הלאומית הנצרכת לעבדים לקראת כיבוש ארץ ישראל, ראו רמב"ן, במדבר א, ג, שספירת גברים מבן עשרים שנה ומעלה נועד לסדר את כוחות הכיבוש.

161. מדרש משלי (בובר), פרשה כא, "ומנין שהתורה נקרא עוז, שנאמר ה' עוז לעמו יתן וגו' (תהלים כט יא)".

162. ע"פ דברים כח, א.

163. ע"פ תהלים סט, ג.

164. הודגש פעם שנייה, שלא כל אחד יכול להתחיל בלימוד הקבלה, אלא זקוקים קודם להכשרה.

165. ראו מה שהבאנו, אגרת 29 בחלק הזה, באגרת הרב על המקורות של דבריו, "בחוברותי לא אמרתי שום דבר מדעתי והם כולם דברי א-להים חיים שחצבתים מיסודי **דברי חז"ל והקבלה האמיתית**, וכל הדבק בהם בעיון, חזרה וטהרת הלב, אשרי וטוב לו...".

166. ראו לעיל הערה 128.

167. ע"פ רש"י, יבמות עב ע"א, "רוח צפונית: **נוחה**, לא חמה ולא צוננת **וחמה זורחת**", ומרמז גם לחכמת הנסתר, ה"צפונה", כפי שכתב בהמשך.

שתולים בחצרות ד' ומשכנותיו הרוחניים, כשם שאתם קבועים בקדושת המקום,[168] ומזה[169] תחל אורה גדולה לצאת ונועם גדול להמשך עד שיספיק להראות פעלו להמתיק את כל המרירות של החיים האליליים[170] שהם מדוכאים ומרורים כלענה[171] רק מפני שנועם העליון נסתלק מהם ע"י מה שנעזבה תורת [אמת] והגיון נועם סתרי גנזי תורה, ששם הנעימות צפונה וגנוזה, דבש וחלב תחת לשונה.[172]

השאיפה[173] של הבאת שלום בעולם היא שאיפתם של ישראל מעולם. זאת היא פנימיות הנשמה של כנסת ישראל, שע"כ התבטאה במלא המובן מבחירי בניה, המה הנביאים אשר נבאו לקץ הימים, לאושר[174] האדם ולשלום העולמים. אמנם לאט לאט הולך האור, הצעדים אינם ניכרים, מפני כי רב ורם הוא ארך האפיים העליונים, וכל אשר לעיני בשר יראה כי הוא כעור וקטן הוא באמת נשגב ונעלה, לפי מדת העין העליונה, שבמקום גדולתה שם אתה מוצא ענותנותה.[175] גם החיים היותר רעים וקשים, היותר שפלים ומלאים חטאת, גם שם יש אור מרובה, ורב מקום לחסד עליון להופיע,[176] ואינם צריכים להיות נמחקים מן המציאות כי אם להיות ולהתהוות מהם מעלה יותר עליונה ונשגבה.[177] ע"כ אין ריקות ואין חלל, וכל מעלה צריכה להתמלאות, אמנם שלום העולמים במובן של המצב החומרי של האנושיות הולך הוא וקרב לעינינו.[178] אותו המובן הלאומי שהיה שורר בימי הברבריות, שהבינה כל אומה שהאומה הזרה והנכריה אינן מן הישוב,

168. פונה שוב ובמיוחד ליושבי ארץ ישראל.

169. בכתי"ק: ומכם.

170. בכתי"ק: האיומים. כפי שכתב לעיל, ובאורות הקודש ב, עמ' תנו, הפסימיים מאמינים בפירוד ועימות הכוחות ולא באחדות, ולא באב מושלם שנותן, משגיח, מביא הרמוניה וכו'.

171. ע"פ משלי ה, ד.

172. חגיגה יג ע"א, ע"פ שיר השירים ד, יא, בהקשר של ההסתר בלימוד "מעשה מרכבה" המסמל סתרי תורה, שאמור להיות צפון ונסתר "תחת לשונך", אך הוא גם מתוק ומושך כדבש.

173. מכאן מואילך נלקח חפנקס ה', עמ' קסז-קע.

174. אמנם נדפס כאן: לאור, אך כך בכתי"ק וכן נראה מההקשר.

175. הרב מעיר פירוש חדש במאמר חז"ל זו במגילה, לא ע"א, שבכל הדוגמאות של השפלים המובאים בפסוקים שם, מדובר שרק לנו נראה שהם מוזנחים חלילה, וזו חלק מענוותנותו של הקב"ה, שמסתיר גדלותו וחסדיו.

176. ראו ר' נחמן מברסלב, משיבת נפש, סי' א, שדווקא בירידה מוצאים את הקב"ה, "ואציעה שאול הנך", תהלים קלט, ח.

177. אורות הקודש ב, עמ' תנה, "שאין הפכים במציאות (ראו לעיל בהערה 60), אין טוב שלעומתו יש רע, אבל יש מדרגות במציאות, יש טוב שלעומתו יש טוב יותר עליון", כלומר, הרע בעולם הוא טוב המתהווה בהדרגה. ושם, עמ' תפח, "ולא עוד אלא להפך את הרע לטוב גמור".

178. למרות שצריכים סבלנות רבה לראות את התהליך של שלום בין רע לטוב, הננו כבר רואים לעיננו את התקרבות השלום בין לאומים.

וכל חובות האדם לאדם בטלים לעומתה, דעה רעה זו הולכת היא ונמחקת[179] ולעומתה השכל, אור האשר[180] והכרח[181] החיים שהם כולם יחדיו החלונות שהאורה האלהית מפלשת בהם את נתיבה,[182] כולם יחד מטביעים מדי דור ודור יותר את חותם השלום הכללי על התנועה הלאומית. לאט לאט תבוא ההכרה, כי חילוק האומות בכללות האנושיות אינם עומדים במצב הניגוד זה לזה, באופן שאינם יכולים לדור יחדו בכפיפה של הכדור הארצי,[183] כי אם הם עומדים במצב אורגני, כמו האישים הפרטיים ביחס להאומה, וכאברי הגוף שכולם יחד דורשים את שלום הכלל.[184] הדעה הזאת כשתגמר[185] את הפעתה, תחדש את פני העולם, תטהר את הלבבות מרשעתם ותרומם את הנשמות משפלות(ם)[ן]. אמנם היחש הלאומי כשיגמר בדרך שלום ואורה צריך להיות מתאים ג"כ אל היחש הדתי. לאומיות מלאה א"א להיות כי-אם כשיהיו עמה ג"כ רגשי קודש מתאימים לה,[186] שהם אם מעט ואם הרבה משנים את צביוני הדעות,[187] הכל לפי ערך השינוי, לפי החילוף של

179. ראו זכרון ראי"ה, עמ' סג, שהופיע אח"כ בעין איה, ברכות ו, מב, "המלחמות אינם יפים כלל, אבל צפון בהן עכ"פ טובה לעתיד, שהרי ההתנגשות של האומות הקטנות הביאו אחריהם התרקמות האומות הגדולות, שהוא חיבור יותר גדול בשביל המין האנושי, שבכוחו להביא בעתיד לחיבור ושלום היותר גדול שבעולם". "חבר הלאומים", הגלגול הראשון של האו"ם, רק נוסד בעקבות מלחמת העולם הראשונה, וכפי הנראה לא היה קיים בעת כתיבת הדברים.

180. בכתי"ק: היושר. הרצון לאושר **וכדאיות** חברתית, כלכלית, וכו' מניע את האומות לכיוון השלום ושיתוף הפעולה ונגד המלחמות, ראו אורות, עמ' קנז, "אבל בבוא התור של אור העולם להגלות, יוודע לעולם, שדרכי החיים של הענג האמתי אנחנו משפיעים בעולם, את אושר החיים הנותן לו את ערכו... וענג ואושר זהו דבר השוה לכל, על כל פנים לחשק בו...".

181. ראו עקבי הצאן, עמ' קמד, "הכח היותר נמרץ הוא ההכרח, שהוא מפתח את כל האזיקים"; מאמרי הראיה, עמ' 86, "להרבה דברים גדולים זכה העולם ע"י המועקה של ההכרח".

182. לא רק **הכדאיות** אלא גם **ההכרח**, שני "חוקי יסוד" אלקיים הטבועים בבריאה ובאנושות ודרכם מתנהלים ההשגחה והקידמה בעולם, מקדמים ביחד את השלום העולמי. הדברים נכונים ביתר שאת היום, עם הגלובליזציה החברתית, תקשורתית, מדעית וכלכלית, ובפרט לאחר קריסת ברה"מ והגוש הקומוניסטי.

183. מחדד הרב על ידי כך שהאנושות הבוגרת גילתה שהעולם אינו שטוח, שם יתכן הרחקה בין האומות, אלא עגול, וכולנו נמצאים בכפיפה אחת.

184. ראו סגנון דומה בשמונה קבצים, קובץ א פסקא תת"ח; וראו סגנון דומה בעין איה, שבת (ו, מד) וב"דרשת הדגל" בספרי "להרים את הדגל" עמ' 181

185. כשתשלים, כשתשתלם.

186. הרב מדגיש כאן שלעומת התפישה הגלותית והמפלגתית, דווקא **הדת והלאומיות אמורים להתאחד**, וכפי שהדגיש במקומות רבים, זאת הישראליות המקורית והנצחית כפי שמשתקף בתנ"ך, למשל אורות, עמ' יד, ו-סד; מאמרי הראיה, עמ' 229. ראו אורות, עמ' ע-עא שהזכרנו לעיל הערה 12, ששלוש הצלעות שבמשולש האידיאית: המפלגות הדתיות, הלאומיות והאנושיות, אמורים לא רק **להגביל** איש את חבריו מלהגזים בהתפשטותם, אלא גם להיפגש, "לסייע ולשכלל", ולהשלים זה את זה.

187. כנראה שצ"ל: צביונם של הדתות, או צביונה הדתית, כלומר, של הלאומיות.

המקום ושל התולדה. ע"כ כשם שלא יבא השלום הלאומי ע"י ביטול ערך של הלאומיות, ולהיפוך יכירו כל טובי לב, כי כשם שרגש המשפחה נכבד ונעים, קדוש וטהור הוא, וכשיאבד מן העולם אובדת עמו האנושיות הון רב של אושר חיים וקדושת אמת, כן המשפחה הלאומית וכל רגשותיה, והמון הרעיונות הטובים והמעדנים הנקשרים עמה,[188] אם תאבד מן העולם תשאיר במקומה[189] חורבן מלא,[190] שיביא מפח נפש בנשמה[191] הכללית, שידאיב לה הרבה יותר מכל המכאובים אשר

188. מלבד היותה "חברת אחריות גדולה" (אורות, עמ' קס) בתחום החומרי, הלאומיות "מעדנת" ומועילה גם בתחום הרוחני. הנתינה והאלטרואיזם "להחלץ מהפרטיות" (ראו אורות הקודש ג, עמ' קמז), נלמדים קודם כל כלפי האחים במשפחה, ולאחר מכן למעגל הלאומי הרחב קצת יותר, ורק לאחר מכן כלפי האנושות בכלל. לדלג שלבים ולדבר על רף גבוה וזהה לזר כאילו שהוא אחיך, הוא מלאכותי, מבלבל ומציג את ערך הנתינה כשקרי, ראו אורות, עמ' קסט, ולעיל בסוף הערה 98. התועלת המוסרית של הלאומיות מודגשת היטב גם אצל תלמידו המובהק של הרב קוק, הרי"מ חרל"פ, ממעיני הישועה, עמ' יב, "כשמגיע תור התגלות צעדי הגאולה, ראשית התשובה היא, לשוב ולהקיץ מחדש את מושגי הכלל הנעלם של ישראל, ולהתנער לאט לאט מהפרטיות, שמתוך זה יחדלו כליל כל החטאים והעוותים...". בקיצור, לא כדאי לבטל את **הלאומיות** כי היא **המחנכת הגדולה לנתינה**. בנוסף, ראו לעיל הערה 98, שהעריך הרב זצ"ל גם **גאווה לאומית פשוטה**, שאף היא, במינון הנכון, מביא את היחיד להקרבה למען הכלל, **ולהערכה וביטחון עצמית** החיוניים למימוש הכוחות הפוטנציאליות, ראו למשל, מאמרי הראיה, עמ' 234. קל וחומר בישראל, ממלכת כהנים וגוי קדוש, **כשל לאומיות שלנו יש תפקיד מוסרי נצחי**, ראו בהמשך בהערה 190.

189. מוקלד: מבמקומה.

190. אמנם השוו אורות, עמ' קנו, "ראויה היא האנושיות שתתאחד כולה למשפחה אחת, וחדלו אז כל התגרות וכל המדות הרעות היוצאות מחילוקי עמים וגבולותיהם"; שם, עמ' קמג, "... כל זמן שיש חילוק עמים בעולם..."; שם, עמ' קס, "... וכשצריך העולם לעבור ענין הלאומיות אל הכללות...", וראו לעיל בהערה 100. אך גם כשכל האומות יתאחדו למשפחה אחת, עדיין צריך בכור, "בני בכורי ישראל", שמשל זו מבטא את הסגולה הנצחית של ישראל, מדבר שור, עמ' קמב. תלמידו המובהק של הרב קוק, הרי"מ חרל"פ, ממעיני הישועה, עמ' שכא, מצייר ציור מוחלט שלעתיד, כל האומות שבינתיים התבגרו, יתנגדו נחרצות לכל לאומיות, גם הישראלית, "בזמן שיושלם הרגש הלאומי אצל ישראל ... מתוך זה יקומו העמים כלם כאיש אחד לחלוק על הרגש הזה... ויאמרו כי **ההתפלגויות שבין עם לעם והכרת הלאום מביאה רק רעה לעולם...** על ידי המלחמות והמריבות שביניהם. מתוך מחשבה זו יֵצאו למלחמה על בית ישראל, כדי להעביר את הרגש הזה מן העולם, וזוהי מלחמת גוג ומגוג... וגדול יהיה היום ההוא, יום נקם בגוים, ואז יודו ויאמרו כי באמת **זכות הלאומיות היא מיוחדת לישראל לבד**, 'הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב'". [כך מצאנו גם בבמדבר רבה ב, ג, "אמר הקב"ה: יש לאומות דגלים ואין חביב עלי אלא דגלו של יעקב, הה"ד 'ודגלו עלי אהבה'".] אין ספק שהרב חרל"פ תפס את המשנה האחרונה של רבו. ראו היטב בהמשך, הערות 208- 209.

בפנקס הדפים ב, קבצים מכתב יד קדשו ב, [8] (ההדגשים אינם במקור), מפרט הרב **שהלאומיות העתידית של הגוים תעבור כמה שלבים**, "ירושלים, ונקודת ציון ביחוד, תורה על שיבת המין האנושי למרומי מצבו ביחש להעמים שכבר נתפלגו, **שישובו לחטיבה טובה וטהורה.** אמנם **גדול ממנה הוא גן עדן**, שישוב המין האנושי לגבה מעלתו בפרטיו, **עד שלא יהיה צריך** שום לימוד והדרכה, ולא עזרת קיבוץ, כי אם לחיות בגן עדן, לעבדה ולשמרה, בתור טיול ועונג מורחב הממלא את החומר והרוח עדנים".

191. כן בכתי"ק, אך במוקלד שלפנינו, מוקלד כנראה בטעות: הנשמה.

סבלה מסיבת הסתמנות הלאומיות, כי אם צריכה היא האנושיות לקבל את הטוב ולדחות את הרע. כח הדוחה וכח ההמשך[192] יחדיו בונים את העולם החמרי,[193] וכח הקוסמופוליטי והלאומי יחד[194] באים[195] את היכל האנושיות ועולם אשרה.[196] וכמו בערך הלאומיות כן הוא בערך הדתיות, לא ההעברה הדתית תביא את האושר,[197] עם ההעברה הדתית עובר אוצר רב של עז וחיים של אוצרות טוב אין חקר ואין קצה להם, כי אם ההכרות הדתיות סופן שיעמדו[198] זה לעומת זה, ביחש של קישור וידידות. כל רעיון של איבה, של ניגוד ושל הירוס יכלה ויאבד, רק המגמה העליונה הפנימית הכללית, המלאה אורה קדושה ושלום אמת, אוצר אור וחיי עולם ישאר בהם, ויכירו אלה את אלה בהכרת אחוה, איך כל אחת משלמת[199] את תעודתה בגבולה, ועושה את מה שצריכה לעשות בחוגה, ויחושם זה לזה יהיה[200] יחש אורגני.[201] ההכרה הזאת מביאה, ממילא גם באה, ע"י ולידי ההכרה העליונה של האחדות,[202] של אור אין סוף, המופיע על כל ובתוך כל, ובזה ממילא

---

192. בכתי"ק כתוב: וכח המושך, ביטוי המופיע כמעט מאה (!) פעמים בכתבי הרב. לעומת זאת, לא מצאתי שוב את הביטוי שבעריכה ("כח ההמשך") באף מקום בכתבי הרב. אמנם יש בכך אולי סימן שאלה שמא מדובר בעורך אחר, אך אין בכך לערער את סגנון העריכה המובהק של הרצבי"ה, ראו לעיל במבוא, ובפרט כשיתכן ומדובר על עוד טעות בהקלדה כאן, מני רבות (ראו שם, בהתחלת המבוא.

193. כמו בשדות המגנטיות.

194 . ניסוח מתמצת של רעיון מרכזי ביותר במשנתו, "איחוד ההפכים", ראו לעיל בהערה 59.

195 . בכתי"ק: קונים. שמא העורך חשב לשנות גם את המילה הבאה, שיהיה כתוב: באים אל, או מביאים אל וכדומה.

196 . שתי האידיאלים הללו הם חיוניים היום ובמשך התהליך, גם אם בסופו של דבר יתכן שהלאומיות העולמית תיעלם, ראו לעיל הערה 190. חייב להיות שלב שבו כל אומה מפתחת את הצביון והאור המיוחד שלו, בעזרת המרחק וההבחנה שבין האומות. הראי"ה קוק, "דרשת הדגל", בספרי להרים את הדגל, עמ' 181, "הכרנו שהמחשבה הקוסמופוליטית, בהיותה שטחית ועומדת רק על ההערכה הכללית של האדם בכללות האנושיות, בלא הבחנה של הרכוש הגדול המיוחד לכל עם ולכל גזע, מחשבה זו לא תביא לעולם את הברכה האלוהית ואת האושר הנצחי של אור החיים."

197. בנושא זו של האנטינומיאניזם והאנרכיה, חלק הרב זצ"ל בחריפות על הר"ש אלכסנדרוב, באגרות חשובות, ראו רשימה אצל ידידנו, הר"נ גוטל, מכותבי ראיה, עמ' 50- 51. למרות שסובר הרב שעתידות מצוות להתבטל (נדה סא ע"ב), למשל, אגרות הראיה א, עמ' נא; שמנה קבצים, א, שעו; ג, שלו; מאורות הראיה, שבועות, עמ' רעט, רפא, בוודאי אסור להקדים את המאוחר ולדלג שלבים בזמן הזה!

198 . כך בכתי"ק, ומה שמוקלד לפנינו: שיעידו, כנראה טעות בהקלדה.

199. לעומת הביטוי הקדום הזה שכמעט ולא מצאתי אותו שוב בכל כתבי הרב, הביטויים "משלים/ה" מופיעים פעמים רבות בהמשך כתביו.

200 . בכתי"ק: (אין המילים זה לזה, וכתוב) **לא** יהיה יחש אורגני.

201 . מוקלד: אורני, אך אין מילה כזאת באף מקום בכתבי הרב.

202 . כלומה, ההכרה הזאת (האורגנית, של אחוות המפלגות) באה ע"י ההכרה העליונה של האחדות, וגם מביאה לידי ההכרה העליונה של האחדות.

מוכרח קרן ישראל להתרומם, "השתחוו לו כל אלהים".[203]

תורת[204] שלום זאת, המרחבת את הלב ומעדנת את הנפש, המביאה חיים ואורה בכל גויי תבל ובחדרי לבב של כל איש יחידי, המפלשת אורה בכל בית ומשפחה, בכל חברה ואגודה, היא צריכה להתלמד הרבה ממקור האורה. האנושיות עוד לא פתחה כמעט אפילו את הדף הראשון מתורת שלום זאת,[205] לא קראה עדיין בשמו של הקב"ה ד' שלום.[206] לא היתה האפשרות לזה כ"ז שלא התחילו הניצנים של שלום הלאומיות להתנוצץ. עתה הנה התנוצץ, בא ע"י הדעות ההומניות שהתגברו בעולם משך מאת שנים ויותר אבל לא יכלו להחזיק מעמד[207] כי לא באו עד מרום הפסגה. לא יכלו למצא מעמד בשלום הדתות[208] בערך מבוסס המביא חיים ואורה, המביא

---

203. תהלים צז, ז, כלומר, כל הכוחות (כולל הלאומים והדתות השונים, ובעיקר כל המפלגות והתנועות השונות בכלל ובמיוחד בישראל) צריכים להשלים אחד את חברו ולהיכנע למקורם המאחד, האחדות האלקית.
פירושו המקורי של הרב מסביר שם את כל הפרק: "ה' מלך (במלוא אחדותו, ואז) תגל הארץ, ישמחו איים רבים (גם כל הדתות והאומות ישמחו בשלום שיתגלה בכך)... צדק ומשפט (כאמור, אלה מבין האידיאלים הגבוהים שמחפשים הצעירים) מכון כסאו... האירו ברקיו תבל (כאמור, אור הדעת האלקי יאיר לכל העולם ולכל הערכים)... הגידו השמיים צדקו (כנ"ל, אידיאל הצדק האוניברסאלי) וראו כל העמים כבודו (כל זה יוסיף ויחזיר כבוד לתורה ולהקב"ה בעיני כולם)... (ואז הביטוי המסכם:) השתחוו לו כל אלהים (=הכוחות). שמעה ותשמח ציון ותגלנה בנות יהודה למען משפטיך ה' (התחיה הלאומית אמורה להתבסס על התורה והשלום כנ"ל)."
רואים שסגנון מובהק זה של מרן הרב קוק זצ"ל, של **סיכום רעיון בסוף הפיסקה ע"י פירוש חדשני של פסוק** (ולפעמים פרק), כבר מופיע בכתביו המוקדמים.

204. **מכאן ואילך לא נמצא ב"מאמר השלום" ה"ערוך", אך הננו משלימים את פיסקת ה"חתימה" שקיבלנו באדיבותו של ידידנו הרב בעז אופן ו"המכון להוצאת גנזי הראי"ה". מדובר בפיסקה חדשה אך המשך אורגני מאמצע עמוד בפנקס ה', עמ' קע-קעא. מפיסקה זו אף נלקח כותרת המאמר.** רק נשארת השאלה מדוע פיסקה זו איננה מופיעה ב"תורת השלום" הערוך כפי שמצאנו אותו מוקלד? ראו לעיל במבוא.

205. הרב זצ"ל צופה שרעיון זה של "תורת השלום" של האחדות הכוללת, הולך להרעיש את העולם בחדשנותו והשלכותיו האוניברסאליים, בדומה למה שכתב באורות התשובה, ה, ז, "העתיד יגלה את הפליאות של גבורת התשובה, ויהיה גלוי זה מענין את העולם כולו באין-ערוך הרבה יותר מכל החזיונות המפליאים, שהוא רגיל לראות בכל מרחבי החיים והמציאות. והתגלות חדשה זו תמשוך את לב הכל בפליאתה, עד כדי להשפיע על כולם מרוחה, ואז יקום העולם לתחיתו האמתית...".

206. שופטים ו, כג-כד.

207. למרות ההתקדמות וההתבגרות המוסרית והנימוסית במישור הבינלאומי, אכן זמן קצר לאחר כתיבת הדברים, פרצה מלחמת העולם הראשונה.

208. אכן המלחמות המרות ביותר בעולם היום באות מהכיוון של הג'יהד האיסלמי. לגבי חזונו של הרב זצ"ל בנוגע לדתות האחרות, הוא מדמה את עתידן לזו של האומות השונות. ראו היטב לעיל הערה 190, ובאגרות הראיה א, עמ' קמב, מאדר א' תרס"ח (1908):

על דבר האמונות הזרות... **לא הבלעתן והריסתן היא מטרת אורם של ישראל, כמו שאין אנו מכוונים הרס כללי לעולם ולאומיו כולם, כי אם** תקנתם והעלאתם, **הסרת סיגיהם**, וממילא יצטרפו בזה למקור ישראל,

ברכת שמים ליחידים ולציבורים, המרבה אמונת אמת אהבת אלהים ואהבת הבריות, אֹמץ החיים ושמחת הנשמות. ע"כ בא התור לישראל להופיע באורו,[209] יחד עם תביעת התקוממותו, עם חפץ תחייתו על אדמת הקודש, מקור הדעות והאמונות היותר ראו]יות להיות תופסות מקום גדול ומתרחב, וחלק זמן ותקופות חשובות ואדירות בחיי כל האנושיות. שבהופעת האור המקיף המלא קדש ועז עליהם, מוכרח הוא שיתפעל מזה כל העולם האנושי[210] מקצה השמים ועד קצהו, לאור ולטוב, לברכת החיים והשלום. "כטל חרמון שיורד על הררי ציון, כי שם צוה ד' את הברכה חיים עד העולם".

[התפשטות[211] הלמוד שלא לשמה גרם עיקר הירידה, שהיא אשמה בשפלות המצב של הדור. לא לחינם הרעישו כ"כ חכמי המוסר והקבלה על הלומדים רק למען הגדל את שמם.[212]]

להשפיע עליהם טללי אורות. "והסרותי דמיו מפיו ושקוציו מבין שיניו ונשאר גם הוא לאלהנו" (זכריה ט, ז), וזה נוהג אפילו באליליות, וקל וחומר בדתות הנסמכות בחלק מיסודותיהן על אור תורת ישראל... ואהבת אחים של **עשו** ויעקב, של יצחק **וישמעאל**, תעלה על כל אותן המהומות... דעה רחבה זאת, ממותקת במתקה ודבשה של תורת אמת, צריכה להתלוות עם כל ארחותינו באחרית הימים, "למחתם אורייתא בהיכלא דמלכא משיחא בהפיכת מרירא למתיקא וחשוכא לנהורא" (ע"פ הקדמת ספר הזוהר).

209. התחיה הלאומית הישראלית שהתחילה בימי הרב זצ"ל, הייתה מוכרחת לבוא, כשלב חיוני לשלום האוניברסאלי, למרות ההכללה האמורה לעיל, שבדרך כלל הלאומיות המסוימת אצל שאר האומות מצמצמת ואף סותרת את המוסר הכלל-אנושי, כידוע למשל ביחס ההדדי של עוינות בין הלאומיים הצרפתים והאנגלים, וכל שכן אצל הגרמנים הלאומיים ימ"ש. שונה **הלאומיות הישראלית** לגמרי, שמגמתה העיקרית היא אוניברסאלית, "לך לך מארצך... ואעשך לגוי גדול... ונברכו בך כל משפחות האדמה" (בראשית יב, א-ג). שנברא ישראל דווקא כדי להביא "צדקה ומשפט" ורעיון המוסר לעולם, כדי "להוציא את האנושיות מתחת סבל נורא של [האלילות ותרבותה האלימה והילדותית]... ולהביאנה לחיי חופש מלאי הוד ועדן, באור האידיאה האלהית, ולהצליח בזה את **כל האדם** כלו", (אורות, עמ' קד). הלוואי שמשרד החוץ של מדינת ישראל הייתה נוקטת בקו זה של הסברה נעלה, מרוממת ואמיתית מבחינה היסטורית ורעיונית. זה כולל שילוב של תפארת ישראל (חסד+ גבורה) ועמידה איתנה מול האיסלם, שבינתיים מנצחת בקלות את הנוצרות האירופאית הדמוקרטית שלהיפך מהאיסלם, מבינה רק חסד אך חסר לה גבורה, אורות עמ' קנג.

210. הערת הרב בועז אופן, ע"פ כתה"י: כך בקולמוס ראשון (בעט), ובין השורות תוקן בעיפרון: "ובהופיע עליהם האור המקיף הזה, המלא קודש ועז, יושפע מזה כל העולם האנושי".

211. נראה בברור שהפיסקה הקודמת חתמה את הרעיון, ובפרט עם הסיום הקלאסי של הרב זצ"ל ע"י שימוש מקורי של פסוק המתאים לעיקר חידושו. ואכן לידּ הפיסקה הזאת בפנקסו של הרב זצ"ל, מופיעה הערת עריכה בכתי"ק של הרצבי"ה, למקם פיסקה זו במקום אחר. בכל זאת הבאנו את הפיסקה כאן משום שהיא בהחלט קשורה לרעיון המרכזי שבפסקאות הקודמות, ומחדד עוד את חוט-המחשבה שהעסיק את הרב זצ"ל בנושא.

212 . הבאנו דבריהם למעלה בהערה 70.

אגרות בעניין ישיבת "מרכז הרב":

א. התנגדות הרב לכניסת הישיבה המרכזית תחת חסותו של "המזרחי"

ב"ה. יום ח' לחדש שבט תרפ"ז[1]

שלו' באהבה לכבוד ידי"נ הרב המאוה"ג רב פעלים, מנצח על מלאכת ד' להקים תורה בישראל מוהר"א טייטעלבוים[2] שליט"א,

אחדשה"ט באה"ר,

אהובי... הלא יודע כבודו שבתוך לבבי הולך הרעיון של יסוד הישיבה בכווניות רבה, בסדרים מיוחדים, בהופעות אידאליות רוחניות **עצמיות**, שאקוה שרק בצאתן אל הפועל יכירו טובי עמנו מה הוא ערכן, לישראל ותקומת תוה"ק בא"י וממנה לכל היהדות, ובאיזה אופן אוכל לשעבד אותה בשיתוף של שום מפלגה מיוחדת, **תהיה אפילו חביבה ויקרה ללבבי כמו המזרחי.**[3] על כן חביבי... שעלינו להחליט... להמשיך את העבודה, בין ביחש הבנין בין בעד הכלכלה, בלא התקשרות ושיעבוד לשום הסתדרות ומפלגה.[4] גם המזרחי בעצמו אשר ראה לו לפי מטרתו

---

1. הננו מפרסמים כאן לראשונה חלק מאגרת שמצאתי בכתי"ק בארכיון של ה-Central Relief Committee אשר ב-Yeshiva University, תיק 124/8, תודתי נתונה לגב' שולמית ברגר, ראש הארכיון. ההדגשים אינם במקור.

2. ר"א טייטלבוים (תרנ"א-תש"י), ירושלמי שנשלח בשנת תרע"ב לאמריקה ועבד שם שנים רבות לטובת הישיבות בארץ ישראל. הוא כיהן כמנהל ועדת הסיוע המרכזית (Central Relief Committee) ונציג הישיבה-המרכזית באמריקה, והיה קרוב משפחתו של הרב קוק בקשרי חיתון, ראו הסכמות הראי"ה, עמ' 87.

3. כן למשל באגרת שטרם פורסמה, מי' בחשון תרצ"ב, שם קרא הרב לתמוך ולחזק את מעמד המזרחי, "המזרחי הוא היחידי המנצח על עבודת הקודש להזכיר בתוך מפעלי התנועה את האמרה של תחית ישראל האמיתית על אדמת קודשו, והמזכירים את ד'. הנם ראויים מכולנו לכל חזוק ולכל עדוד, עד אשר יכונו כל הלבבות של כל עם ד' הדורש לציון...". אמנם, השוו אוצרות הראיה א, מהד' תשמ"ח, עמ' 143-142, שם ליקט הר"מ צוריאל מקורות על גישתו המורכבת של הרב כלפי המזרחי, כולל אכזבתו, והחלטתו להקים תנועת "דגל ירושלים", אגרות הראיה ג, סי' רמח.

4. הרב מודע לכך שהשתייכות מפלגתית הייתה מועילה מבחינה תמיכה כלכלית לישיבה, אך מוכן לוותר למען האידיאל שהישיבה המרכזית תהיה "כלל-ישראלית" ועצמאית, ולא קשורה לאף סיעה או מפלגה, "אפילו חביבה ויקרה ללבבי כמו המזרחי".

הקדושה[5] לקחת חלק אקטיבי בבנין הישיבה[6] וכלכלתה יותר ראוי שיסכים שהישיבה תהיה קשורה, במפעליה בבנינה וכלכלתה **לכלל ישראל**, ולא לשום סיעה. ובזה נוכל בע"ה להגיע לאותה המטרה הקדושה, שעינינו נשואות לה, יסוד ישיבה עולמית מרכזית, לישראל בירושלים, במלא המובן.[7] אבל אם נמסור הדבר למזרחי, אז יהיה לענין תוכן מפלגתי, חוץ ממה שלא אוכל להיות כלל בטוח להוציא על ידי זה את **מאויי לבי הצפונים**,[8] ביחס לכל העילוי, והרוחב המקודש וכל הסייגים הדרושים לזה, בכל כלכלתה הרוחנית של הישיבה, כי **ענינים מפלגתיים, אפילו היותר עדינים, ויותר רצויים מוכרחים הם לדחוק בכמה בחינות, את הענינים הנאצלים**, העומדים ממעל לכל תכונה של מפלגה...

והננו בזה ידי"ע מצפה לתשועת ד' בקרוב, דוש"ת באה"ר,

הק' אברהם יצחק ה"ק

---

5. מכיר הרב בכך שמטרות המזרחי הנן קדושות, אך בכל זאת מתנגד להזדהות מפלגתית בישיבה. בכלל, הקפיד הרב קוק תמיד להתעלות מעל המפלגתיות ולהישאר מנהיג כלל-ישראלי, בראיית הטוב והערך החיובי המודגש בכל מפלגה וזרם, מימין ומשמאל, ולהתעלם מערך השלילה בו הם בזים לערכים של האחרים. ראו אורות, עמ' ע-עב ו-קנב. בספר שרגאי א, 234 עמ', מדגיש הרב במפורש שאינו איש מפלגתי אך רואה ב"הפועל המזרחי" ההגשמה של האידיאל.

6. יושם לב שהרב מאיר ברלין והמזרחי לא היו מעורבים רק במרכז הרב מתוך החזון של הישיבה החדשה והמרכזית שחזה הרב קוק, אלא גם היו מעורבים למשל בהקמת ישיבת סלבודקה בחברון בשנת תרפ"ה, והשגת מאה סרטיפיקטים עבור ראשוני הישיבה שם.

7. ראו באגרת הבאה, "תכנית הישיבה והטעם מדוע לא יכולה להתבצע ב'ישיבת חברון'".

8. השיקולים הפוליטיים היו עלולים לפגוע בעצמאות יישום התכניות החדשניות שתכנן הרב בישיבה, לימוד "מרחב התורה", עקבי הצאן, עמ' קט, כולל תנ"ך, אמונה, ידיעת ארץ ישראל, תולדות עם ישראל, קבלה, מוסר, כולל ע"פ שיטות המחקר ו"חכמת ישראל בקדושה", והכל בלשון הקודש. יתכן שלזה התכוון בביטוי בהתחלה, "בהופעות אידאליות רוחניות עצמיות", כלומר ייחודיות ועצמאיות. ראו פירוט וסיכום התכניות החינוכיות שתכנן הרב, **משנת הנזיר, עמ' מט**, ובמאמרי: "'חכמת ישראל בקדושתה': חזונו של הרב קוק ללימוד ביקורתי-מדעי אמתי", טללי אורות יג (תשס"ז), עמ' 340-309; "מבחנים מעשיים המבטאים את אהדת הרב קוק ללימוד תורה מדעי-ביקורתי אמתי", טללי אורות יד (תשס"ח), עמ' 272-243; א' שבט, והרב פרופ' נריה גוטל, "פרסום ראשון של תכנית הלימודים בישיבת מרכז-הרב בשנה"ל תרפ"ו", אורשת א (תש"ע), עמ' 7-1. כאמור שם, בסופו של דבר, העדיף הרב ליישם חלק מהחידושים החינוכיים שלו במכון הרי פישל לתלמידים מצוינים (ואף שם בסוף, הרבה מתכניות הרב לא יצאו לפועל), ראו מאמרי, "לבירור החלטתו של הרב קוק לצמצם את חזונו ללימוד מחקרי-מדעי בישיבת 'מרכז-הרב'", טללי אורות טו (תשס"ט), עמ' 174-149.

ב. תכנית הישיבה והטעם מדוע לא יכולה להתבצע ב"ישיבת חברון":

באגרת היקרה שלפנינו, מסכם הרב את שלושת נקודות עיקריות מדוע הישיבה המרכזית העולמית שחזה והקים חייבת להיות בירושלים ולא בתוך מסגרת ישיבת חברון או כל ישיבה אחרת:

1. ישיבה מרכזית עולמית חייבת להיות בירושלים בירתנו האלוקית והלאומית.
2. היא חייבת להיות בירושלים גם כדי "לאזן" ואף להכריע[9] את האוניברסיטה שהקימו שם באותה תקופה, שמושך כוחות יהודים צעירים ונבונים מכל העולם. כך נבהיר ש"הנפש של תקומת האומה" הישראלית היא בדרך הקודש.
3. הישיבה חייבת להיות עצמאית[10] כדי לבצע את השינויים הנחוצים, ולחדש את עולם התורה בסגנון "תורת ה' תמימה"- רחב, רלוונטי ומושך לכל ישראל.

מבחינה עקרונית, אין ספק שהנקודה השלישית היא בעיקר "אמצעית" חיונית, לעומת שתי הנקודות הראשונות שהן המטרות העיקריות והעקרוניות, והן אף חופפות בכך שהשדרה המרכזית של חיי ותרבות האומה בתחייתה מתבטאת בבירתה, והיא חייבת להיות בדרך הקודש הישראלית האמיתית. כך גם עולה מאגרת התרמה אחרת למען הישיבה של הרב זצ"ל באנגלית (שטרם פורסמה, התרגום שלי, **ההדגשים אינם במקור**):

> **מטרתנו העיקרית** היא שעיר הבירה שלנו, ירושלים הקדושה, תהיה המרכז התורה הגדולה של תורה לכל ישראל. ירושלים צריכה להיות האור המאיר של התורה לכל העולם. האמצעי העיקרי של הישיבה היא שתלמידיה יהיו החכמים התלמודיים הגדולים ביותר, יהודים אורתודוקסים[11] אמיתיים ולאומיים, מלומדים ומוכשרים עם הרוח והתכונות הישראליות האמיתיות, עם האהבה הרבה ביותר לתורתנו הקדושה, לספרות (הרבנית, א.ש.),

---

9. כך מפורש באגרת (שטרם פורסמה) לרב אליעזר סילבר והרב ישראל רוזנברג, ממנהיגי הרבנים באמריקה, מט"ו בטבת תרפ"ו, "ישיבה מרכזית עולמית... שיהיה בתור משקל מכריע נגד הגדולות שעושים בעלי החול שלנו, בעיר הקודש ביחוד, להגדיל את התרבות החילונית ומרעיה... אי אפשר לנו לעמוד מרחוק ולראות שיתרבו בעיר הקודש צעירים נוהרים אליה מאפסי ארץ מהסוג החילוני לבד, אז גם העוסקים במדעי היהדות, שהקודש נעשה אצלם חול במדה ידועה...". ראו גם בהמשך הערה 39.

10. ראו דברים דומים באגרת נוספת שהבאנו בחלק זה על סירובו של הרב זצ"ל שהישיבה תזוהה עם שום מפלגה, גם לא "המזרחי", משום צורך זו של חופש העצמאות.

11. באותה תקופה באמריקה, התנועה הקונסרבטיבית הייתה הגדולה ביותר והאורתודוקסיה התמודדה במלחמת הישרדות. נקודה זו תדבר לכל מי שאולי יתרום לישיבה.

לאומה, לשפה ולארץ, כדי להיות מוכשרים ומתאימים להיות מנהיגים רבניים וקהילתיים.[12]

הרב גם ידגיש באגרת שלפנינו שתקוותיו שרוצה ליישם בישיבה המרכזית העולמית, "הם **חרותים ברוח עמי**". יש כאן תמצות יפה ועקרוני לכך שה"חידושים" שרוצה ליישם בישיבה ובכלל ישראל, **אינם כלל חידושים או מהפכות, אלא חזרה לישראליות המקורית והנצחית של אבותינו: ללמוד את כל נושאי התורה (ללא סלקטיביות מגמתית), בלשון הקודש בארץ הקודש, כחלק מייעודנו הלאומית כגוי קדוש וגאה, וכ"תורת חיים", בהתאם לשאיפות הדור.**

* * *

..._[13] נפש של תקומת האומה,[14] וחשיפת מקורות הקודש שלה,[15] לעצמה, ולכל העולם האנושי כולו,[16] יהיה חופף על הכל, וזהו כל מה שאצור בלבבי, ושהנני גם הלא אפעל... [ו]מתאמץ להשפיע

12. אגרת לשופט אוטו רוזלסקי, י"א בשבט תרפ"ו, שמצאתי בארכיון ה-CRC, YU Archives, תיק 124/5. בדיקה בארכיון המשפטי של מדינת ניו יורק העלתה שמדובר בשופט מהמדרגה הגבוהה ביותר, שכיהן גם במשפטים של רצח, שוד מזוין וכו', ושהיה גם יהודי דתי.

13. האגרת החשובה הזאת, שלצערנו, הגיע לידנו בצורה חלקית, מתוארכת בסביבות שנת תרפ"ה וכנראה לפני שנת תרפ"ט, בין הפעילות להקמת האוניברסיטה (שהוקמה בניסן תרפ"ה) ועליית ישיבת סלבודקה לחברון (בשנת תרפ"ד) לבין העברתה לירושלים בעקבות מאורעות תרפ"ט. יתכן שהנמען הוא הרב אהרן טייטלבוים, נציג הישיבה המרכזית בניו יורק וקרוב משפחתו של הרב דרך נישואין. זיהויינו מתבסס על הסיבות הבאות: מדובר במקורב לרב שמכנהו "כת"ר יקירי" (ביטוי שמצאנו באגרות המודפסות רק כלפי הרי"מ חרל"פ!); ברור שמדובר ברב (כת"ר), שמעריך [מתארו במחמאה "שכמותו ירבו בישראל" (תואר השמור באגרות לשבח מיוחד)]; הבקשה לעזרת הנמען למימון, מצביע גם שמדובר בעסקן המרכזי ("הנהו העמוד הימיני לכל מפעלנו") עבור הישיבה, הפעיל באמריקה ("בנוגע לעבודתו ה[...] של כת"ר... וכי יש... לאדם אחד בכל ארצות הברית, ובאמריקא ... לגישום מעשי"). ראי"ט הוא איש סודו של הרב קוק שהתכתב איתו רבות באותה תקופה, ונמצאים בידנו אגרות רבות בכתי"ק של הרב מאותה תקופה שהוא נמענו, מתאריכים: י' באדר תרפ"ד, י"ג מרחשון תרפ"ה, ו' באדר תרפ"ה, כ"ד באייר תרפ"ה, כ"ז בתמוז תרפ"ה, ג' בטבת תרפ"ו, י"ט בטבת תרפ"ו, ה' בשבט תרפ"ו, כ"ג באדר תרפ"ו, כ"ח בכסלו תרפ"ח, כ"ו בסיון תרפ"ח, ו' בתמוז תרפ"ח, י"ז בתמוז תרפ"ח. ההדגשים אינם במקור.

14. ראו אגרת הרב לר"א טייטלבוים, מכ"ב במרחשון תרפ"ו, CRC, 124/5, המובאת לעיל בפרק "מקורות חדשים מסביב לנאום הרב בפתיחת האוניברסיטה העברית", סעיף 9 בחלק הזה, הערה 36: "האידיאל העליון שלנו בתכונתה של הישיבה היא לרומם את הדרת הקודש בתחיית האומה על אדמתה במובן הרוחני, לא ישאר הרושם אצל כלל היהדות שתפארת הגדולה של תחיית רוח ישראל תבא ע"י מקורים חילוניים... ".

15. בלימוד "מרחב התורה" שתוכנן בישיבה, מעבר ללימוד הגמרא, ראו בהמשך הערה 25 ואילך, בנוסף לגילוי תורת הגאונים והראשונים הקדמונים מכתבי-יד ומהגניזה, כפי שעודד את תלמידיו הרב ד"ר ב"מ לוין (עורך המהדורות המדעיות: אוצר הגאונים ואגרת הרב שרירא גאון) והרב פרופ' ש"ק מירסקי (מהדיר השאילתות, ועוד) ואחרים.

16. מדגיש הרב לעתים קרובות שגאולת ישראל איננה אירוע לאומי בלבד, אלא אוניברסאלי. הרחבתי על כך בספר שלי, "להרים את הדגל- דגל ישראל והדיבור בעברית במקורות היהדות", פרק טז.

על המכון הקדוש הזה,[17] אשר בצדק נקוה כי יזכה להיות **לאור עולם, ולא יחוש כת"ר ע"ז משום הפרזה והזיה...** של גדלות יתירה, כי הם הם הדברים כמו שהם **חרותים ברוח עמי**,[18] וחקוקים באש קודש בנשמתי, בלא שום התנודדות וחילוף רעיון כלל.[19] ואמיצה היא תקוותי שברכת ד' ממקור ישראל בא תבא עלינו, ועל כל המתחזקים עמנו, ברוממות דגל הקודש אשר על תשועת ישראל, **והצלת היהדות כולה**[20] תלויה וקשורה בו.

מה טוב ויפה היה, אם יהיה אפשרות בידינו מיד לקחת לנו בשכירות לפחות, דירה גדולה ורחבה שתהיה ראויה כבר להתחיל בה את סידורי המחלקות,[21] ואז תתחיל כבר הישיבה לקבל קצת משרטוטי צורתה בעתיד בעז"ה.

מדברי יקירי כת"ר[22],... שכתב במכתבו היקר שהכרח הוא להעביר את הישיבה ממקום היותה מפני הרושם של הארעיות שעושה הכינוס בביהכ"נ שלנו[23] על.., הענין הוא עומד אצלנו ברום עולמה של הישיבה מצד ההערכה היסודית[24] שלה, וכמה פעמים דברנו אודות זה, אבל חסרון היכולת הזאת... ..., שנהיה בלתי משוללים כח להוציא אל הפועל את התיקון... לבוא. לפני בא התור של שכלול החלק... של בנין אולם הישיבה על המגרש הנועד לו בעז"ה,[25] נזדרז לסדר את דבר הדירה[26] בעז"ה וכת"ר יתחזק מצדו לחזק את ידינו בזה, ויקוים במלא המובן גם בזה

17. הישיבה המרכזית בירושלים.

18. ראו מה שכתבנו על היופי של ביטוי זה בהקדמתנו לאגרת.

19. אולי הרב הנמען חשב שראוי לחשוב ולשקול שוב כיצד לבצע את הרעיון של הישיבה המרכזית, וכן בהמשך מתייחס להצעת הנמען שיבצע את הרעיונות שלו בישיבת חברון.

20. באגרת אחרת (שטרם פורסמה) מכ"ב מרחשון תרפ"ו לר"א טייטלבוים, אף מתבטא הרב, "כמה רבה היא הסכנה אם לא יבא לנו המבצר האיתן של יסוד התורה בצורת ישיבה מרכזית גדולה לישראל בירושלים".

21. בקשות דומות מצאנו מר"א טייטלבוים, בתיקיית CRC מתקופת תרפ"ה-תרפ"ח.

22. כינוי שמצאנו באגרות רק כלפי הרי"מ חרל"פ.

23. בית הרב ובית הכנסת שלידו הקיימים ופעילים עד היום, הוקמו ע"י הנדיב הרי פישל, ולשם נכנס הרב כבר בשנת תרפ"ג. שם שכן גם הישיבה שלו בצורה עראית (ראו גם אגרות הראיה ד, עמ' רלו), וגם משרד הרבנות הראשית.

24. העקרונית.

25. המגרש של קרית משה, כבר נרכש כ-40 שנה לפני הכניסה לבנין החדש בשנת תשכ"ד, כפי שמפרט לשופט רוזלסקי בי"א בשבט תרפ"ו (לעיל הערה 4, התרגום שלי), "המקום הנוכחי של הישיבה נהיה קטן מדי עבור המספר ההולך וגדל של תלמידים (70, כפי שמפורט באגרת מאותו יום לאלברט רוזנבלאט, ארכיון CRC, תיק 124/5). כבר קנינו מגרש גדול, יפה וגבוה בירושלים, (ו)מצפים לכספים הדרושים להקמת הבנין הגדול, כמתאים למכללה הרבנית הגבוהה ביותר".

26. ניתן רק לשער שמדובר בדירה עבור הרווקים של הישיבה, או שמא מדובר בסידור דירה עבור הרב אברהם אהרון בורשטיין, הגאון מטבריג, שעלה לארץ והחל לכהן כראש ישיבה באדר תרפ"ה, אך הוא נפטר בפתאומיות בי"ט בכסלו תרפ"ו. אם האפשרות השנייה היא נכונה, זה מאשר את השערתנו שהאגרת נכתבה בסביבות שנת תרפ"ה.

שמגלגלים זכות ע"י זכאי, שכמותו יב"י.[27]

ומה שנוגע ליסודה של הישיבה **לעומת החברונית**,[28] הלא אנכי כמה פעמים המלצתי והננו בעלי עין טובה ביחס לכל הגדלתה של תורה בכל מקום, וק"ו בא"י אבל הכל צריכים לדעת שני דברים, האחד, שגם אם בכל מלא מרחב ארצנו הקדושה ייבראו לנו ישיבות רבות, חייבים אנו להתאמץ בכל כחותינו, שב**בירתנו הקדושה**[29] במקום מכון בית חיינו בעבר, הווה ובעתיד תהיה לנו הישיבה היותר עליונה והיותר מרוכזת, ושום כוח בעולם לא יוכל להעביר את **החובה** הזאת, ו**הזכות** הזאת מעיר קדשנו ותפארתנו שבעולם, להחליף את תרצָה, את יזרעאל ואת שומרון[30] בתכונה ריכוזית לכל האומה, תחת **ירושלים** העיר אשר בחר בה ה' ועמו[31] לנצח.

וחוץ מזה, **הרי אין המטרות והתכנית שוות כלל,**[32] **וחברון אינה חפצה ואינה מוכשרת לשנות את תכניתה,** למשל **אפילו בצביון השיעור התלמודי**[33] שיהיה מתוקן ע"פ היסוד העקרי של

27. ירבו בישראל.

28. הרנ"צ פינקל, ורוב תלמידי ישיבת "כנסת ישראל" סלבודקה, עלו לחברון בשנת תרפ"ד, בעקבות העברת חוק במדינת ליטא, שישיבה שלא תלמד לימודי חול לא תוכר ע"י השלטונות, ותלמידיו יגויסו לצבא. הישיבה שכנה בחברון עד למאורעות תרפ"ט, אז נרצחו רבים מבני הישיבה, והנותרים העבירו את הישיבה לירושלים, שם הוא נמצא עד היום תחת השם "ישיבת חברון".

29. בשלב ראשון, חשב הרב זצ"ל, בהיותו רבה של יפו והמושבות, שבישיבת "שערי תורה" שהקים שם יבצע את השינויים והחידושים הנחוצים לישיבות של דור התחיה, ודווקא ביפו (לימים, תל-אביב), המרכז של היישוב החדש, ראו לעיל באגרת 4 שבחלק הזה של הספר, "הקמת הישיבה ביפו". בכך גם ימנע עימות עם הירושלמים ביישוב הישן. ברם, יד ד' כיוון שהרב יימנה בשנת תר"פ להיות רבה של ירושלים, וסמוך לכך, לרב הראשי של ארץ ישראל, ולא רק התאפשר אלא גם השתכנע הרב שהישיבה המרכזית העולמית חייבת להיות דווקא בירושלים. כעבור 4 שנים מאז ייסוד ישיבת מרכז הרב בשנת תרפ"א, עם הקמת האוניברסיטה העברית, הרגיש הרב שאין ברירה כלל אלא להיכנס ל"הילוך גבוה" יותר, ולהרחיב את הישיבה ולמלא את ייעודה ביתר דחיפות.

30. מרמז הרב על הניסיון של ממלכת ישראל להעביר את הבירה הלאומית למקומות הללו, ראו מלכים א, טו, לג; טז; כא, א.

31. לא רק ה', אלא גם ישראל בחרו בירושלים כבירתם לנצח.

32. בפרסום השני שהוציא משרד הישיבה בניו יורק לעיתונות באותה תקופה בשנת תרפ"ו, 25/8/26,הנמצאת בארכיון-CRC, תיק 124/5, מוזכר (התרגום מאנגלית שלי, א.ש.), "הישיבה העולמית היא לא רק ישיבה תלמודית, אלא ישיבה ייחודית, ושונה מכל הישיבות הקיימות. הישיבה העולמית כבר גרמה ל"מטולטלת הזמן" לשוב בתנופה לתפארתנו העתיקה במולדתנו החדש-ישן".

33. מדגיש כאן הרב עד כמה עקרוני לו הלימוד הרחב, ששיעורי הגמרא בישיבה אמורים להיות מקיפים הרבה יותר מאשר שנהוג בישיבות הרגילות, ראו פירוט וסיכום מקורות של התכניות החינוכיות שתכנן הרב, **משנת הנזיר**, עמ' מט; "**פרוספקט הישיבה משלהי תרפ"ד**", **מאמרי הראיה**, עמ' 63 (**ראו ב"חכמת ישראל בקדושתה" הנזכר בהמשך, שם גילינו שהמנסח הוא הרב ד"ר ב"מ לוין, עובדה משמעותית הן מבחינה היסטורית והן מבחינת התכנית החינוכית המתוכננת**; במאמריי: "'חכמת ישראל בקדושתה': חזונו של הרב קוק ללימוד ביקורתי-מדעי אמתי", **טללי אורות** יג (תשס"ז), עמ' 340-309; "מבחנים מעשיים המבטאים את אהדת הרב קוק ללימוד תורה

השויית התלמודים הבבלי והירושלמי, והמשנה עם התוספתא, הזיקוק להספרא, הספרי והמכילתא בתור מדרשי התנאים, מקורות הקדומים לתורה שבע"פ,[34] עם הגמרא ושיטות הראשונים, וכי הם יצאו מסדרם לסדרנו [?!]. וק"ו שלגבי קביעות עסק **בתנ"ך בחכמת ישראל הפנימית**,[35] בתוכן

מדעי-ביקורתי אמתי", טללי אורות יד (תשס"ח), עמ' 272-243; א' שבט, והרב פרופ' נריה גוטל, "פרסום ראשון של תכנית הלימודים בישיבת מרכז-הרב בשנה"ל תרפ"ו", אורשת א (תש"ע), עמ' 7-1. כאמור שם, בסופו של דבר, העדיף הרב ליישם חלק מהחידושים החינוכיים שלו במכון הרי פישל לתלמידים מצוינים (ואף שם בסוף, הרבה מתכניות הרב לא יצאו לפועל), ראו מאמרי, "לבירור החלטתו של הרב קוק לצמצם את חזונו ללימוד מחקרי-מדעי בישיבת 'מרכז-הרב'", טללי אורות טו (תשס"ט), עמ' 174-149. לאחרונה, מצאנו אגרת המפרטת את תכנית הלימודים בישיבה בשנת תר"צ, ובע"ה נפרסמה בעתיד הקרוב.

34. ראו לעיל הערה 7, ובמאמר "מבחנים מעשיים המבטאים את אהדת הרב קוק ללימוד תורה מדעי-ביקורתי אמתי", הנזכרת בהערה הקודמת.

35. לגבי החשיבות בלימוד התורה הפנימית לפי הרב קוק, ראו אצל הר"מ צוריאל, "הקודש, הנסתר והאגדה בהגותו של הראי"ה זצוק"ל", להלן בסוף כרך זה של אוצרות הראי"ה. ראו באגרת שהזכרנו לעיל הערה 12, שם מפרט הרב לרא"ט שישיבתו עמוסה עם הוצאה "כפולה ומכופלת" בגלל הצורך של "כחות הוראה לכל המקצעות שאנחנו שואפים שישיבתנו תהיה משוכללת על ידם". ראו גם באגרת לאגודת הרבנים מט"ז בתמוז תרפ"ט, שזכיתי לקבל מצאצאי נשיא האגודה, הגר"א סילבר זצ"ל (וטרם פורסמה), "גם המטרה התכונתית של ישיבתינו היא ערוכה ע"פ סדרים של מחלקות ומקצעות רבות בחלקי התורה, בגפ"ת ופוסקים, בבבלי וירושלמי, בהלכה ואגדה, בחכמת ישראל בקדושתה (ההדגשה במקור!) ובמעמקי המוסר ודעת ד'... והננו (עבורם) מוכרחים לעסוק בע"ה בבנין האולמות הגדולים הנכונים ומסומנים ע"פ הא(ד)ריכלות." השוו גם תיאורו של הלימודים באגרת לרי"ל לנדא, הרב הראשי של דרום אפריקה, מכ"ו במרחשון תרפ"ו ((טרם פורסמה בספריו), "... סדרי הלמודים היושר ההגיוני בהלכה, ההרחבה של ההשקפה התלמודית על אופקי השיטות של הראשונים, ביחוסם להמקורים של התלמודים הבבלי והירושלמי התוספתא ספרא ומדרש קבלה, הדרכה בדרכי המדות שהתורה נדרשת בהן, הפקוח על הלמוד והידועה (אולי צ"ל: הידיעה) בכתבי הקודש, ההשפעה של מדע היהדות בערכי המחשבה וההגיון, כל אלה כבר מכשירים את הישיבה לעמוד לנס בין הישיבות השונות...".

בתיאור שונה במקצת אך מקביל, מתאר הרב זצ"ל את תכנית הישיבה לרי"צ הרץ, הרב הראשי של אנגליה, באגרת מז' בכסלו תרפ"ו (טרם פורסמה בספריו, ההדגשות אינן במקור), "הישיבה שלנו מצטיינת בזה שכל השיעורים שלה הם נאמרים בלשון הקדש, המתאים מאד לישיבה כללית, ראויה להקיף את כל חלקי האומה, מכל הארצות, שיעורי הישיבה מצטיינים בהגיונם בסידורם, ובבסיס הבריא שלהם, בהרחבה של התלמודים הבבלי והירושלמי ושיטות הראשונים, עד הפוסקים הראשונים וגדולי האחרונים. הננו משתדלים שיהיו תלמידינו ג"כ בקיאים בתנ"ך, ושלמים בהרחבת הידיעות הנדרשות לזה, שיעורים מיוחדים נתנים בישיבה לחכמת ישראל העיונית החל מגדולי המחשבה הקדמונים, כהרמב"ם, ורס"ג כו'... בהבנת היהדות בטהרתה והרחבתה שיעורים מיוחדים ינתנו להם במדות שהתורה נדרשת בהן, בהטעמת ההגיון המיוחד לזה והרחבתו ושיעורים ביחוד בתולדות חכמת ישראל בהעמקה והדרגה. וישנם עוד שיעורים מוכנים, להיות נקבעים בישיבה, שמפני חוסר המקום וחוסר אמצעים הננו מוכרחים לדחותם כעת... כמו: תולדות ישראל, ומדע ארץ ישראל ממקורות היותר פנימיים, ממקור התורה הכתובה והמסורה בדיוק מדעי.

מידותיה של תורה,[36] במדע א"י ותולדותינו,[37] שהם דברים **יסודיים**, נכנסים בכלל **התכנית שלנו**, שלא הם רוצים ונכונים להכנס בכל אלה, וגם בעצם [ש]יבת שפת הלימודים[38] ושפת הישיבה בכלל שהיא **בלשון הקודש**,[39] מפני הכרתנו שכל הטוב והקדוש שישנו בתחיית האומה מכל צד,[40] צריך שיכנס אל הקודש פנימה, ויזוקק מכל סיגיו, שאז תבוא האורה הרצויה מכל ההופעות כלן.[41] הרי הם עומדים במגמה שונה מהערכה זו,[42] ואם אנחנו מקבלים ומכוננים בעז"ה את היסודות הכלליים הראויים לכל מקום שמגדילים בו תורה ויראת שמים,[43] את כל הטוב ביחש לארחות החידוש והפלפול, הישר וההגיוני לכל צורותיו,[44] ואנחנו **מוסיפים** עליהם את ההסתגלות לסדר

36. ראו "פרסום ראשון של תכנית הלימודים בישיבת מרכז-הרב בשנה"ל תרפ"ו" (לעיל הערה 25), עמ' 5, ששני השיעורים שהעביר הרב הנזיר הר"ד כהן בישיבה בשנת תרפ"ו היו: "מדות שהתורה נדרשת בהן", ו"סקירות על השיטות המחקריות שבחכמת ישראל", שהיו חריגים ביותר בנוף ה"ישיבתי" של אותם ימים, הן מבחינת הנושאים (מבואות וכללי לימוד) הן בדרך הוראתם (השוואות עם מקורות זרים), ובוודאי באישיות שהעבירם.

37. ראו לעיל בסוף הערה 27 שחלק מהנושאים אכן לא יצאו לפועל בגלל אילוצים תקציביים, וראו "לבירור החלטתו של הרב קוק לצמצם את חזונו ללימוד מחקרי-מדעי בישיבת 'מרכז-הרב'" (לעיל הערה 25), שהיו גם סיבות נוספות לכך.

38. רק כעבור כ-60 (!) שנה, באמצע שנות התש"מ, עברו רוב השיעורים בישיבת חברון מאידיש לשפה העברית.

39. ראו לעיל בהערה 27, שהזכיר הרב סיבה נוספת לשימוש בלשון הקודש, שיהיה פתוח לכל העדות, גם לעדות המזרח שאינם דוברי אידיש. הרחבתי על החשיבות לדבר עברית וכ"ש ללמוד תורה בעברית, בספרי "להרים את הדגל- דגל ישראל והדיבור בעברית במקורות היהדות", פרקים יב-טו. רק נזכיר את דברי הראב"ד, מובאים בשיטה מקובצת על ברכות דף יג ע"א, ד"ה לימא קסבר רבי, ומובא גם אצל ר"מ הקטן קליין, שו"ת משנה הלכות יג, סי' קמז, שאף מרחיק לכת וסובר שלא יוצאים (!) ידי חובת "והגית בו יומם ולילה" אלא בלשון הקודש. הוסיפו טעם לכך הר"ש קלוגר, שו"ת האלף לך שלמה, סי' רנח, והר"י אייבשיץ, יערות דבש, דרוש ב, מהסיבה ששום תרגום אינו מדויק, ובמקרה הטוב, הוא אמת חלקי. לסיבות נוספות, ראו א' שבט, "תרגום וחיבור ספרי קודש בלע"ז," תחומין יז (תשנ"ז), עמ' 382-370.

40. שכאמור בהקדמתנו, הינה החידוש המרכזי של הישיבה, לחשוף את מקורות הקודש של ה"נפש של תקומת האומה".

41. כלומר מכל הבחינות, גם מהצד הלאומי של העלאת השימוש בעברית המודרנית למטרתו הקדושה ביותר, לימוד התורה, והן מבחינת תוספת קדושה מעצם השימוש בלשון הקודש, ראו רמ"א ומשנה ברורה, או"ח רמח, ס"ק סג, ורמ"א, יו"ד רלז, ו, ולעיל הערה 31.

42. ישיבת חברון או כל ישיבה קלאסית אחרת, אינם נועדים לחדשנות ולהיות מרכזי ועולמי, ובקיצור, מהפכני לחזור אל התורה התמימה הרחבה והמקורית.

43. מקורה של ישיבת חברון הוא בישיבת "כנסת ישראל" בסלבודקה ע"ש הרב ישראל סלנטר, אבי תנועת המוסר, והייתה, כמו ישיבת נברדהוק, לאחת מהישיבות החזקות ביותר של תנועת המוסר, שבראשה עמד הסבא מסלבודקה, הרב נתן צבי פינקל. מציין הרב שבנושא זה אין מחלוקת בין הישיבות.

44. כמו רבו הנצי"ב, התנגד הרב קוק לפלפולי סרק של תרגילים אינטלקטואליים. ראו מאמרי הראיה, עמ' 125; אגרות הראיה א, עמ' קמד; ר"מ בר-אילן, "תולדותיו", חזון הגאולה, ניו יורק תשל"ד. למרות שהצטיין גם בשיטה זו של לימוד, ראו ר"ח ליפשיץ, שבחי הראי"ה, מהדורת תשל"ט, עמ' קפא.

בירור הלכה,[45] ונתוחם של שיטות הראשונים, אלה הדברים יכולים רק לבנות גשר מאחד בינינו ובין כל... הישיבות ההולכות בדרך הכבושה מני אז,[46] אלה אשר אין **תפקידם לעמוד בפרץ נגד החזון המתעה העלול לצאת ע"י מכון ללמודי היהדות**,[47] שאין בו יסוד הקודש של אמונת אומן, ושל התפקיד החנוכי הנצחי של האומה, ללמוד וללמד על מנת לעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתנו הקדושה באהבה, וביראה טהורה. וק"ו הדבר, שגם את השיעור **הקצר** של

45. אחד מהחידושים הנוספים של הרב, עליו מרחיב ב"הרצאת הרב", המובאת בסוף אורות התורה, עמ' ט-יא, הוא בחשיבות להכניס את דברי פוסקי ההלכה, הרמב"ם והשלחן ערוך לדף הגמרא עצמו, וכן לסכם ולסדר את שיטות הראשונים בכל סוגייה. המטרה מיושמת עד היום ב"מכון הלכה ברורה" אשר ליד ישיבת מרכז הרב, שהוציאו כבר כמה מסכתות עם התוספות הללו.

46. מדגיש הרב שתהיה בישיבתו את כל מה שקיים בישיבות אחרות ותהיה קשורה אליהם, אך עם תוספות חשובות.

47. ראו באגרת משנת תרפ"ה, שיצאה מטעם הרב קוק והישיבה שפרסמתי "תעודות חדשות בענין גישת הרב קוק להקמת האוניברסיטה העברית", המעין מז, ד (תמוז, תשס"ז), עמ' 17 - 19, שלעומת האוניברסיטה שהקימו בירושלים, חייבים להקים גם "ישיבה גדולה, הדומה לאקדמיות הגדולות של העבר, האקדמיות שהיו מפורסמות בתולדותינו, ושהיו למגדלור שלאורו הלכנו במשך דורות של צרות ועינויים, עומדת לקום בהר דוד הקדוש, בקרבת מקום לאוניברסיטה העברית שנחנכה זה עתה. כבר נרכשה קרקע לישיבה העולמית הזאת, העתידה להיות האקדמיה התיאולוגית העולמית של העם היהודי... אנו מאמינים שיש בעולם מקום למוסד חינוכי תלמודי אחד, שמטרתו איננה רק לחנך תלמידים רגילים, אלא להיות מוסד להשכלה גבוהה לאיש היוצא מן הכלל, שבקרבו הבטחה למצויינות וליצירה לימודית... לאנשים שמובטח בהם שהם יהיו בעתיד המנהיגים, החכמים והיוצרים שלנו.... מעון ללימודי חול כבר נבנה בהר ציון. הבה נזדרז לבנות גם מעון מתאים לחוכמתנו, לספרותנו הקדושה וללימודינו שלאורם הלכנו במשך הדורות, לישועתנו השלימה."

כך גם באגרת לשופט אוטו רוזלסקי (לעיל הערה 4), "איש כמוך בוודאי מבין שבעת שכל העולם עובד בהתלהבות לייסד מרכז מדעי ללימודי חול בארץ ישראל- היהודים הפעילים הרוחניים והנאמנים שלנו צריכים לעמוד איתן לייסד גם מרכז לתורת ישראל בארץ ישראל". ראו במיוחד גם לעיל הערה 1.

ראו גם באגרת החדשה שהזכרנו לעיל בהערה 6, "אנכי איני עוסק במלחמה שלילית, כי אם במלחמה חיובית. ולעומת המכון למדע היהדות, שגם אם צביונו היה נשמר בלא נסיגה רבה מדרך היהדות לא היה נותן לנו את הרכוש הרוחני השלם - קדושת התורה ותום האמונה בקדושתה וטהרתה, קל וחומר שאין שום תקוה על השמירה שלו ממדחפות גדולות אל תוך הקלחת של כל המחלקה הזרה הארסית השולטת בעולם החילוני..."

למוד **המוסר**[48] בצורתו המקובלת מאז החל הגרי"ס[49] זצ"ל ליסדו, הכנסנו **בזהירות**[50] בישיבתנו, כדי שיהיה כח **מתבל ומעורר** את רגשי לב התלמידים, לשמור אותם בתם יראת שמיים, ונטיות של מדות טובות, שכל אלה הם דברים הראויים לעמוד לנו לחומה, **שלא תרצה**[51] **שם ישיבה אחרת, להיות מחוברת לנו, ופוגמת** את שאיפותינו הקדושות, הערוכות בדעת יראת ד' ואהבת ד' וישראל עמו לנצח.[52]

וי"ל שגם כעת למרות כל המעצורים שבאו לנו מצד האמצעים המצומצמים.... הרי הישיבה הקדושה המרכזית שלנו היא מתנוססת בתפארתה, שקידתם של.... התלמידים בכלל, היא ידועה לכל ירושלים, וכל בני א"י המתעניי[נ]ים... ... תורה, והרוח המרומם הלקוח מיסוד שאיפות אציליות, שלמרות כל... הולך הוא ומופיע בישיבה ע"י פגישות, שיחות נאומים ושיעורים[53]....

---

48. ראו "פרסום ראשון של תכנית הלימודים בישיבת מרכז-הרב בשנה"ל תרפ"ו" (לעיל הערה 25), שבנוסף לשיעורו השבועי של הרב ב"שמונה פרקים" של הרמב"ם, העביר הרי"מ חרל"פ פעם בשבועיים בנושא "שיעור עיון מוסרי". הרב קוק מדגיש את חשיבות לימוד המוסר בישיבתו ב"קריאת הקודש ליסוד הישיבה המרכזית העולמית בירושלים", אגרות הראיה ד, עמ' קלו, מאלול תרפ"ב; ובאגרת לר"י הרצוג משנת תרפ"ח, המובאת אצל ר"י פילבר, כוכבי אור, עמ' 244; ובשיחת הפתיחה שלו לישיבה בקיץ תרצ"א, בשדה הראי"ה, מהד' תשנ"א, עמ' 445. אף הוציאו מכתביו ספרים שלמים בנושא כמו "מוסר אביך", "מידות הראיה", ו"מוסר הקודש" (אורות הקודש ג). עם זאת, יצוין ששיטת המוסר של הישיבה הייתה בדרכי נועם ודרך השכל, "ואנחנו מצדדים את המקצוע הזה לצורה לימודית יותר מלצורה הרגשית לבד" (אגרת לרב הרצוג, שם), בשונה מגישה לוחצת ומעציבה של חלק מישיבות המוסר הקלאסיות. כך מתאר ד"ר יונה בן-ששון (בסדרת ראיונות שקיים ידידנו הר"י רודיק עם ראשוני הישיבה לפני פטירתם, התמליל נמצא במרכז התיעודי של בית הרב) את משגיח הישיבה, הרב יצחק אריאלי, שהוא "לא מסוג המשגיחים כמו של ישיבות המוסר. הוא מעולם לא דיבר דברי מוסר בכלל, ואפילו לא התערב לגבי ההתנהגות של התלמידים", והוסיף שהדבר אפיין את האווירה הפתוחה ואת הסובלנית של הישיבה. ראו גם אצל ר"י רודיק, חיים של יצירה, עמ' 187, על תחושת החופש ששררה שם.

49. הגאון ר' ישראל סלנטר, אבי תנועת המוסר. ראו רמ"צ גריה, שיחות הראי"ה, עמ' פה, כשהגיע לאזני הרב הבשורה שנפטר הגאון ר' ישראל מסלנט, קרע עליו "קריעה" וישב על הארץ, כדין "רב מובהק" (עי' שו"ע יו"ד שמ, ח, ובט"ז שם ס"ק ד). ראו הספדו של הרב, "קדוש ישראל- ר' ישראל סלנטר", מאמרי הראיה, עמ' 120.

50. היו לא מעט ישיבות, מביניהם וולוז'ין, שם התנגדו ללימוד מוסר, שראו כעין "ביטול תורה" עבור מי שמסוגל ללמוד גמרא. אף בישיבת סלבודקה עצמה היו כמה מרידות של חלק מהתלמידים נגד סדר המוסר. ההתנגדות לעיסוק בלימוד זו כנושא בפני עצמו, כבר נמצא במסילת ישרים, ראש ההקדמה; חובות הלבבות, מהדורת לב-טוב, הקדמה, עמ' לה; ראו ר"ד כ"ץ, תנועת המוסר.

51. כנראה שיש לנקד: תֵּרָצֶה.

52. נראה שבא הרב לסכם את ההדגשים שהזכיר כאן ובמקומות אחרים: בדעת (עומק ישר, ולא בשיטת הפלפול) יראת ד' (כולל לימוד מוסר) ואהבת ד' (כולל לימוד אמונה והתורה הרחבה, ולא רק גמרא) וישראל עמו לנצח (לימוד התורה הגואלת, תורת ארץ ישראל הציונית והמחובר לתחיה הלאומיות הישראלית בארצה, כולל לימוד תנ"ך ותורת הרב קוק).

53. כמפורט ב"פרסום ראשון של תכנית הלימודים בישיבת מרכז-הרב בשנה"ל תרפ"ו" (לעיל הערה 25).

... בנוגע לעבודתו ה[...] של כת"ר, הלא אנכי הנני יודע בכל עומק לבי שבע"ה הנהו העמוד הימיני לכל מפעלנו בעבר, בהוה, ובעתיד אי"ה, כתקותנו, וכי יש... לאדם אחד בכל ארצות הברית, ובאמריקא בכלל לעמו כל כך... ולדעת איך להתקרב עם כל אלה לגישום מעשי כמו כת"ר, אקוה שיחזק ד' כחותיו ויראה את פעלו והדרו על הישיבה וכל מכונותיה, וכל מה שיהיה נפעל על פי קשר רוחה ומגמותיה, ובאופן נשגב בהצלחה רבה בע"ה, אקוה שחסד ה' יהיה חופף על מעשי ידינו, ומפרק לפרק נוכל לבשר ולהתבשר בשורות טובות, ע"ד התקדמותה של משאת נפשנו.

הרבה הרבה מאד, חפצתי לכתוב לכת"ר, אבל רבו הטרדות ואפסיק כעת, ונקוה בעה"י להוסיף עוד לבאר לפניו כל פרשת ענינינו בכל סעיפיה בכלל ובפרט, ובאלפי תודות[54] וברכות לכת"ר וכל אשר לו, על כל אמון רוחו ואהבתו הנאמנה המתאחדת עם מגמותינו הקדושות, בעבודת ד' ועמו על אדמת קדשו, הנני חותם באה"ר ובברכה מקודש, ידי"ע דוש"ת בכל לונ"ח.[55]

54. ברכה ייחודית שמשתמש בה הרב לעתים, ראו אגרות הראיה ג, סי' תתפא; שם ד, סי' א'קנח.

55. סיום קלאסי לאגרות רבות של הרב: באהבה רבה ובברכה מקודש, ידידו עוז, דורש שלומו תמיד, בכל לב ונפש חפצה.

ג. תרומת הרצי"ה ויעוד הישיבה: "חינוך יחידי סגולה הנגשים אל הקודש":

תר"ץ עפולה[56]

בני מחמד לבי ורעיתך[57] היקרה שליט"א,

שלו' וברכת עולמים.

תקותי חזקה שעבודתך הקדושה בישיבה תופיע ברב אור וחדוה תאציל מרוחך הטהור על בנינו בונינו אלה אשר נקבצו אלינו מעברים[58], ותנהיר בשכלך הישר ובעומק טהרת נפשך את אופקי חייהם - על פי כל אלה הדרכים הקדושים והאידיאליים אשר בהן הוא הגות רוחנו כל הימים, להאיר בצחצחות של אור תורה, של אהבת ישראל וחבת ארץ ישראל בצפיית ישועת אמת - לגוי איתן - אשר אור עולם אצור בו מגנזי מרומים - ע"י חינוך יחידי סגולה הנגשים אל הקודש בדעה רוממה ובטהרת רוח ועדינות נפש אשר על ידם תתגלה יראת ד' בטהרתה והבנת הארת התורה נחלת מרומים בכל הופעותיה. חזק בני ואמץ ויהי ד' עמך לשגבך ולרוממך סלה, ומסור נא את ברכתי לאהובינו[59] הגרימ"ח[60], והרב רד"כ[61], והרי"צ אריאלי[62] והרי"צ לוי[63] ולכל בני הישיבה היקרים והאהובים.

שלו' רב והצלחת אורה וחדות עולמים בכל רעננות ובהירות רוח בעז ד' וחבת עם קדשו וחבל נחלתו סלה.

אביך מנשקך ומחבקך[64] ברוחו בעודדות קודש חזק ואמץ, כולי שלך

אברהם יצחק

---

56. האגרת נמצאת במרכז התיעודי ב"בית הרב", תיק אי293, הועתק בכתב-יד מהאגרת המקורית שהייתה אצל הרצבי"ה, כנראה ע"י הר"צ טאו, וכתוב למעלה "עפולה". כפי הנראה הרב התארח אצל משפחת אחיו, הרב דוב קוק, רבה של עפולה, וכותב לבנו (וכלתו) על אודות תרומתו של הרצבי"ה בישיבה, ובכלל תפקיד הישיבה.

57. אחרי נישואי בנו בשנת תרפ"ב, לעתים קרובות ממעז מרן הרב זצ"ל את אגרותיו לבנו גם ל"רעייתך היקרה", לרבנית חוה לאה.

58. "הישיבה המרכזית העולמית" של הרב נקראת כך משום שאחת ממטרותיה המרכזיות להיות ישיבה גדולה בירושלים, שם מתכנסים בחורי ישיבה מצויינים מכל העולם.

59. יתכן שסדר האיזכור של המתברכים מתאים לקרבתו והערכתו של הרב זצ"ל.

60. הגאון רב יעקב משה חרל"פ.

61. הרב דוד כהן, הרב הנזיר.

62. משגיח הישיבה.

63. מזכיר המייסד של הישיבה.

64. ביטוי מיוחד שהשתמש הרב זצ"ל בעיקר באגרות לבנו הרצבי"ה, ופעם אחת לרי"מ חרל"פ, אגרות הראיה ב, סי' תטז.

ערך: הרב ארי יצחק שבט, המאמר הופיע ב"מגד ירחים" 170 (מרחשון תשע"ד), עמ' 3

מכתב תודה למלך בריטניה ג'ורג' החמישי על אישור הצהרת בלפור בוועידת סן רמו:

בעקבות מלחמת העולם הראשונה, הכריז בי"ז במרחשוון תרע"ח, הלורד ארתור ג'יימס בלפור,[1] שר החוץ של בריטניה ונוצרי דתי, את "הצהרת בלפור" - ה"רואה בעין יפה" הקמת בית לאומי ליהודים בארץ ישראל. אמנם, רק כעבור יותר משנתיים (ז' באייר תר"פ/1920), התקיימה ועידה בינלאומית בסן רמו שבאיטליה בהשתתפות מדינות ההסכמה במלחמת העולם הראשונה, ואישרה את חלוקת האימפריה העות'מאנית לשעבר בין המעצמות האירופיות המנצחות. הוועידה למעשה רק אישרה את ההחלטות שנתקבלו בפגישה קודמת של הנציגים שהתקיימה בלונדון בחודש שבט של אותה שנה. בוועידת סן רמו השתתפו ראשי ממשלות בריטניה, צרפת, איטליה ויוון, ונציגי יפן ובלגיה.

הוועידה אישרה מחדש ובהרחבה את תנאי הסכם סייקס-פיקו בין צרפת לבריטניה לחלוקת האזור, ונחתמה בי"ג באייר תרע"ו/1916. סוריה ולבנון נמסרו במנדט לצרפת וארץ ישראל נמסרה במנדט לשלטון הבריטי. כמו כן החליטה הוועידה, בלחץ בריטניה, לכלול במנדט את הצהרת בלפור ולהטיל על בריטניה, כמעצמה המנדטורית, את האחריות למימוש ההצהרה. בהחלטה על מסירת המנדט נאמר: "בעלת המנדט תהיה אחראית להגשמת ההצהרה שממשלת בריטניה פרסמה ביום 2 בנוב' 1917, ושנתקבלה על ידי ממשלות ההסכמה האחרות, לטובת ייסוד 'הבית הלאומי' לעם היהודי בארץ-ישראל". באותו קיץ, י"ד בתמוז תר"פ, הצטרפה אמריקה להחלטת סן רמו, ובכ"ח בתמוז תרפ"ב אישר אף חבר-הלאומים את ההחלטה, רק שבאופן שרירותי כרתו את עבר הירדן המזרחי מן ההכרה.[2]

ההשלכות ההלכתיות להחלטה התבטאו היטב על ידי אחד מגדולי הדור, הרב מאיר שמחה מדווינסק, מחבר הספרים "משך חכמה" ו"אור שמח" וכך כתב: "אמנם כעת הסבה ההשגחה אשר באסיפת הממלכות הנאורות - בסן רימו נתן צו אשר ארץ ישראל תהיה לעם ישראל, וכיון שסר פחד השבועות (גם של אלה שחששו לאגדת "שלושת השבועות" שלא נעלה בחומה,[3] א.ש.)

1. ראו מה שכתבנו על בלפור (תר"ד- תר"צ/1848 - 1930) ובאגרת התנחומין ששלח הרב קוק לנציב צ'נסלור על פטירתו באדר תר"צ, שפרסמנו במגד ירחים 162, אדר תשע"ג.

2. ראו אצל ידידנו הרב הראל כהן (עורך), מאבני המקום, קובץ יג (אדר תשס"א), "רקע למכתב הראי"ה לד"ר חיים ויצמן ולסופר נחום סוקולוב", הערה 4.

3. על פי בבלי, כתובות קיא ע"א, ראו בהרחבה אצל הר"ש אבינר, "שלא יעלו בחומה", ירושלים תש"מ; הובא מ"נועם" (בעריכת הרב מנחם כשר) כרך עשרים.

וברשיון המלכים קמה מצות ישוב ארץ ישראל ששקולה כנגד כל מצוות שבתורה למקומה".[4]

להלן האיגרת:

הוד מלכותו מלך בריטניה ירום הודו.[5]

העדה האשכנזית הישראלית[6] היושבת בעיר הקודש הואילה למסור על ידי את רגשי תודתה וברכתה להוד מלכותו וממלכתו הגדולה על אִשׁוּר[7] ההצהרה המלכותית של בנין ביתנו הלאומי על אדמת הקודש. והננו מתפללים להצלחת הממלכה הרוממה הבריטית, ואריכות ימי הוד מלכותו, ומשפחתו הנאורה. ברגשי הכנעה רבה,[8]

---

4. אגרת הרב מאיר שמחה מדווינסק, התור, גליון ג, תרפ"ב, מובא על ידי מו"ר הרב צב"י קוק, לנתיבות ישראל ב, עמ' קסז.

5. המלך ג'ורג' החמישי (נפטר תרצ"ו). סביר להניח שתאריך האגרת סמוך לז' באייר תר"פ/1920, עם חתימת ועידת סן רמו, ראו גם בהערה הבאה. השוו לאגרת דומה באגרות הראיה ד, עמ' נח, אף היא ללא תאריך. כמו"כ יש אגרת נוספת (שלישית) ללא תאריך בידי ידידי הר"ז נוימן הדומה ביותר בתוכנה לאגרת שלפנינו. בשתי האגרות הדומות שהן בכתי"ק של מרן הרב, מלווה העתקה בכת"י אחר (זהה) ויותר ברור, כנראה של המזכיר, ויתכן שנעשה כן עבור מתרגמי המכתב לאנגלית, וזה לשונו: "הוד מלכותו, מלך בריטניה, ירום הודו. הנני מתכבד להגיש להוד מלכותו, את רגשי תודתנו העמוקים בשם עם הקודש ישראל, היושב על אדמת הקודש על האישור של ההצהרה המלכתית של הוד מלכותו, לכונן לישראל בית לאומי על הארץ אשר נתן ד' לאבותינו לנחלת עולמים. הננו מתפללים פה בעיר הקודש, בציון אשר צוה ד' בה את הברכה לאושר ממלכת הוד מלכותו, ולשלו' אדוננו המלך וכל ביתו, יאריך ד' שוכן ציון את ימיו ושנותיו בנעימים, ויזכה להאיר בעולם האנושי כולו, ותשמח נפשו הנאורה, לראות את הוד הקודש של שלו' האנושיות וצדק העולמים יוצא מהר הקודש מירושלים, מתוך המפעל הקדוש של הוד מלכותו להשיב את עם ד' אל נוהו, כדבר ד' הנאמן, על ידי נביאי האמת והצדק. עבדו, החותם ברגשי הכנעה עמוקים. Chief Rabbi Kook."

נוכל רק לשער שאחת מהגרסאות היא טיוטה, ויתכן שהגירסה שנשלחה בפועל היא זאת שבידי רז"נ, וזאת משום החתימה באנגלית שבסוף ההעתקה של המזכיר שם: Chief Rabbi Kook. גם השינוי שם, שכותב הרב "בשם עם הקודש ישראל, היושב על אדמת הקודש", במקום "העדה האשכנזית הישראלית היושבת בעיר הקודש", מצביע על "עליית מדרגה" של עריכה, הן בתארו של הרב והן ב"שולחיו". ר"א זק"ש העיר שמדובר כאן באגרת שנשלחה כמברק, ולפי זה אולי העותק הארוך פי שניים (שבידי הרז"נ) נשלח בדואר (שם אין צורך לשלם על כל מלה) ושמא ההעתקה הברורה נעשה עבור שולחי המברק בבית הדואר. בכל זאת, קיימת עדיפות מסוימת לגרסה שהבאנו למעלה מבחינת תיארוך האגרות והתואר הייחודי של המיוצגים על ידי הרב, "העדה האשכנזית הישראלית היושבת בעיר הקודש ".

6. יש כאן תואר ייחודי שלא מצאתי באף אגרת של מרן הרב קוק זצ"ל. מדובר בראשית ימי כהונתו בירושלים, לפני הכתרתו כרב הראשי לישראל בתרפ"א, דבר שמחזק אף יותר את השערת התאריך שבהערה הקודמת.

7. יתכן שהרב התכוון להודות על נחישותם של האנגלים לעמוד מול ההתנגדות הצרפתית לאזכור מפורש של הצהרת בלפור בסיכומי ועדת סן רמו.

8. בכתב יד קדשו של מרן הרב קוק שבידנו, חסרה חתימתו.

חג שביתת הנשק:

'תחומין', כרך כד'.

תפילה לאומרה ביום השנה לשביתת הנשק
במלחמת העולם הראשונה, בשנת תרע"ח כפי
שהתפרסם ב"דואר היום", כ"ה בחשון, תרפ"ו

*

מזמור שיר להודות לצור עולמים אדון השלום סלה.

בהדרת קודש באנו היום לבית תפילתך, להלל ולפארך,

על אשר הצלתנו מימי רע,

בעת אשר המון גויים, ומלחמת דמים נוראה נתכה על ראשנו.

אז רגזו מוסדי תבל, ואמרנו נגזרנו מעוצר רעה ויגון.

אך אתה אב הרחמן, ברחמיך הרבים קץ לחושך שמת,

וכיום הזה, שבתה המלחמה והחרב הושבה אל נדנה.

ובאור פניך המצאת מרגוע, להמון עמים, רווי צער ויגון.

ובידי הממלכה הבריטית מסרת את הנהלת ארץ חמדתך,

אשר בחרת לקדשה מכל ארצות תבל.

ואור נחומים הופעת על ידה לעמך ישראל, אסיר התקוה,

ליתן לו יד להצמיח קרן ישועה אשר הבטחת לו על ידי נביאיך הנאמנים,

לשוב כימי עולם, אל חבל נחלתו, אשר נשבעת לאבותינו לתת לנו ירושת עולם.

אדון עולמים, הופיע נא ברוחך הטובה על צירי העמים ודורשי השלום,

המבקשים להשבית מן הארץ חרב ומלחמה, וחזקם ואמצם,

ורצה פועל ידיהם למען ינוחו יגיע כח,

ולא יוסיפו עוד בני עוולה לערוץ אנוש, ולהחריב ערים ומדינות.

טהר את לבב בני האדם, אשר יצרת, לאהבה

את השלום, את הרחמים, את החסד ואת המישרים,

ותן להם לב אחד ליראה אותך כל הימים,

למען יחדלו מעושק ידיהם, וישובו לעשות רצונך בלבב שלם.

ברך בטובך את הוד מלכותו ג׳יאורג׳ החמישי, מלך בריטניה הגדולה,

ואת כל ממלכתו הרוממה ירום הודם.

ואת הוד מעלתו השר הגדול לורד פלומר, הנציב העליון לארץ ישראל יר״ה.

ותקבל ברחמים וברצון את תפילותינו,

לקרב קץ גאולה וישועה לעמך ישראל צאן מרעיתך, סלה.

ולהאיר מציון באור חסדך על כל יושבי תבל, ליתן להם אחרית שלום,

ושלוות השקט לנצח, אמן סלה.

אב הרחמים אדון כל הנשמות,

אנא צרור נא בצרור החיים את נשמת הגבורים הקדושים,

אשר נפלו חללים על מערכות המלחמה,

אשר בדם נפשם הביאו את השלום על ארץ רבה.

בגן עדן תהי מנוחתם, ד׳ הוא נחלתם וינוחו בשלום על משכבם.

אמן סלה.

הקמת הישיבה ביפו:

הרבה נכתב על אודות הישיבה המרכזית העולמית, ישיבת מרכז הרב, ומקומו החשוב והחדשני במשנתו ובין מפעליו של הרב קוק. אמנם רבים לא מכירים את ה"גלגול" הראשון של ניסיון להקים "ישיבה חדשה, גדולה ומרכזית לישוב החדש", כחמש-עשרה שנה לפני כן, בעת כהונתו כרבה של יפו.[1] מטבע הדברים, בשלב ראשון מדובר ברעיון גולמי, והפירוט בא עם הזמן ועם המפגש של החזון עם המציאות.[2] בכל זאת באגרת שלפנינו קיימת "חן" ראשוני של הרעיון הגדול של ישיבה לאומית בהתהוותה (ההדגשים אינם במקור, חוץ מאשר מה שמודגש בקו).

---

1. איגרות הראיה, א, עמ' קצד, מד' באב תרס"ח, ולכך מתייחסות האיגרות מסביבות שנת תרס"ז, ראו אגרת מרב קוק לתלמידו רב"מ לוין מי"ב בתמוז תרס"ז, על הישיבה שמתכנן להקים ביפו, איגרות הראיה א, עמ' פו-פז. במאמרי "לבירור החלטתו של הרב קוק לצמצם את חזונו ללימוד מחקרי-מדעי בישיבת 'מרכז-הרב'", טללי אורות טו (תשס"ט), ליד הערה 48, הבאתי אגרת של רב"מ לוין מתאריך טבת תרס"ח, גנזך הציונות הדתית שליד מוסד הרב קוק, תיק 18-14, על אודות הישיבה שחוזה הרב להקים ביפו. ראו בהרחבה אצל י' אבנרי, "הרב קוק ופעילותו החינוכית בתקופת יפו", ניב המדרשיה (תשמ"ה), עמ' 194-191; ר"מ נחמני, שעריה נעולים, תשע"ב. הישיבה קמה בפועל רק בתרס"ט, ולפי נחמני, עמ' 18, נסגרה כעבור כ-6 שנים (תרס"ט-תרע"ד), השוו ר"י רודיק, חיים של יצירה - ישיבת מרכז הרב לדורותיה", ירושלים תשנ"ח, עמ' 54-50, הטוען שהיא לא התרוממה מבחינה כמותית (היו רק בין 10-7 בחורים בשנה), ובסוף התפרקה כעבור שנתיים. ברם היא היוותה מה שמכנה ר"י "הגרעין הרוחני הסמלי" לעתיד, כך שבעלותו לירושלים כעבור יותר מעשור להיות הרב הראשי, התנאים, מעמדו של הרב, ארגון תנועת "דגל ירושלים" והמיקום בבירה ההיסטורית היו יותר בשלים להקמת אותה הישיבה החדשה והמרכזית המדוברת.

2. השוו תכנית הלימודים שהתפרסמה בשנה הראשונה של הישיבה, כפי שכתבה מזכיר הישיבה, ר"י לוי: "תוכנית לימוד של 'מרכז הרב בירושלים' ", דואר היום, י"ט טבת תרפ"ד, מובאת בספרו המקיף של ר"י רודיק, שם, עמ' 210. נוסף על כך קיימת תכנית הלימודים המקורית שאותה הציע הרב הנזיר על פי בקשת הרב, אשר אף זכתה לאישורו, משנת הנזיר, ירושלים תשס"ה, עמ' כג; א' שבט, " 'אין לנו לירא מביקורת'- על הלימוד המדעי של הרב הנזיר ויחסו של הרב קוק, צוהר לא (טבת תשס"ח). כן קיים פרוספקט הישיבה משלהי תרפ"ד, מאמרי הראיה, ירושלים תש"מ, עמ' 63. ר"א שבט והרב פרופ' נ' גוטל, "פרסום ראשון של תכנית הלימודים בישיבת מרכז-הרב בשנה"ל תרפ"ו", אורשת א (תש"ע), עמ' 7-1.

לגבי טעם אי-יישומן של תכניות הלימודים המקוריות בישיבה המרכזית והעברתן למכון הרי פישל, ראו בהרחבה אצל א' שבט, "לבירור החלטתו של הרב קוק לצמצם את חזונו ללימוד מחקרי-מדעי בישיבת 'מרכז-הרב' ", טללי אורות טו (תשס"ט), עמ' 174-149; ראו גם אגרות הראיה ד, ירושלים תשמ"ד, עמ' רנ, שם מתאונן הרב קוק לר"מ בר-אילן שבעיות כלכליות מונעות את יישום התכנית החינוכית המורחבת שתוכננה.

ב"ה. פעה"ק יפו ת"ו. יום חדש תרס' (?)[3]

אברהם יצחק הכהן קוק

רב ואב"ד בעיר הקודש "יפו" והמושבות ת"ו

[4]A. I. KOUK

Grand Rabbi

De jaffa and colonies

palestine

לאחינו בני ישראל אוהבי ארץ ישראל המצפים לישועה!

שלום וברכה מהררי ציון. יבחר לנו את נחלתנו את גאון יעקב אשר אהב סלה (תהילים מ"ז ה')

בעזרת צור ישראל ומושיעו

אחינו האהובים!

זרמי החיים הולכים ומתחדשים על אדמת הקודש; השנים האחרונות עם כל מרירותן,[5] הועילו לתן פנים חדשות לטובה למצב כנסת ישראל שבא"י. התחדשות החיים בארצנו הקדושה תטיף לנו רסיסי נחמה בכוסנו המלא מרורות. גם תזכיר אותנו חובות נכבדים, לפי ערך המצב ההולך ואור, כי הצעדים של השינויים לטובה אשר נעשו, ואשר הם למראה תקותנו שיעשו בקרוב, הנם ברובם רק בנוגע למצב החמרי של ישוב הארץ.[6] לכן לעומת זה הננו נתבעים מעצמנו להחל לעשות איזה **דבר מוחשי להתקדמות המצב הרוחני** של ארצנו הקדושה.

ידענו כולנו את יחושה של הגדלת התורה והעמדת תלמידים הרבה להתקדמות הרוחניות של היהדות - שאנחנו מחויבים לעסוק בזה בכל כוחנו בכל מקום ובכל מצב, וק"ו בא"י ובמצבנו

3. בסביבות שנת תרס"ז, שבראשיתה התחילה בפעילות למען הקמת הישיבה. השוו לאגרות הראיה א, עמ' קטו- קיט, מראשית שנת תרס"ח, שם התכנית הרבה יותר מפורטת ומעובדת, אז אכן נראה שהאגרת שלנו משנת תרס"ז. האגרת מודפסת כאגרת כרוז ציבורי, ונמצאת במרכז התיעודי של בית הרב בתיק או 273.

4. מעניין לציין שבנייר הלוגו של הרב קוק, מצאנו ארבע (!) דרכים שונות לאיית את שמו באותיות לטיניות: Kouk, Kuk, Kuck, Kook.

5. בשנים אלה התרחשו פרעות נגד היהודים, הקשה ביותר בקישינב (בשנת תרס"ג) שבחבל בסרביה. על רקע של אנטישמיות שהופצה בעיר במשך שנים הוצת הפוגרום בעקבות עלילת דם אשר האשימה יהודים ברצח נער נוצרי למטרות דתיות. הפוגרום שימש נקודת מפנה, ובעקבותיו גדל זרם ההגירה לארצות הברית והעלייה לארץ ישראל. אולי מתייחס הרב גם למצבה הדתי שרבים מהעולים של העלייה השנייה לא הקפידו בחלק מהמצוות

6. הכוונה לעליית היהודים לארץ ישראל ולחלוצים שפעלו בארץ והתמקדו בבניין מבחינה חומרית ולאומית, וטרם עסקו בתחיה הרוחנית שאף היא חלק חיוני מהגאולה.

החדש, הצריך אימוץ מרובה בחמר ועוד יותר ברוח. אבל לא נצא ידי חובתנו, ביחוד **לפי תנאי חיינו החדשים** בא"י כעת, בהגדלת התורה לפי הסדר הרגיל, אם לא נוסיף לתקן את הסדרים והאפנים של ארחות הלמוד וסדור חלקיו, באופן שתצא לנו ג"כ הפעולה הרצויה שאנחנו צריכים לה, שהיא הכנת דרך לפעולות התורה ולומדיה, **והשפעתם הטובה על החיים.**

לכן הנני קורא לכל אנשי לב בעמנו לכל אלה שיקר בעיניהם התרחבות ישוב אחינו בא"י, בכל צדדיו, שיבואו לעזרתי, לתמכני[7] בתמיכה חמרית ורוחנית להוציא מן הכח אל הפועל את **הצעד הראשון** שאנחנו חפצים לגשת עתה אליו.

<u>ישיבה גדולה וחשובה הננו חפצים ליסד פה בעיר הקדש יפו</u> - העיר שהיא **הראשית לערי החוף של א"י, ומרכז הישוב החדש.**[8]

<u>ישיבה גדולה ומסודרת במרכז הישוב החדש בארץ ישראל</u> שתמלא את הדרישות היותר נכבדות של טובי אחינו על אדמת הקודש, ושתוכל לקלט לתוכה את הכוחות היותר טובים ומוכשרים שבין שבי הגולה החדשים בערים ובמושבות שבא"י.[9]

ישוב אחינו על אדמת הקודש - אף שהוא מתיסד כעת על בסיסים חמריים, מ"מ הוא **מלא תכונות אידיאליות נאצלות ונשגבות.** לזאת עלינו לדאוג ביותר שיהיה לנו מספר הגון של תלמידי חכמים שיהיו ראויים להיות משפיעים השפעה נכונה על קבוצים רעננים לפי הכשרם הרוחני הגנוז בהם, כמו אלה שיש לנו, וכשיתרבו בא"י, יוכלו **להשפיע גם על קהל הגולה.**

ע"פ הרצאת הדברים הללו, הנני חפץ ליסד את הישיבה, על פי התכנית והאפנים הבאים בזה.[10]

א) כל איש דעת יודע שהתורה היא מסתעפת לשני חלקים עיקרים: **"מעשי" ו"עיוני"**[11]; היינו ידיעת העניינים המעשיים שבה לכל פרטיהם וסעיפיהם, וידיעת העניינים **המוסריים והמושכלים**

---

7. יתכן שהניסוח המדגיש את מעורבותו האישית של הרב באה לשכנע את תלמידיו ומעריציו הרבים לתמוך בפרוייקט.

8. בשלב זה, מעדיף הרב להקים את הסוג החדש של הישיבה שבחזונו דווקא במרכז היישוב החדש, לשם באים העולים החדשים וצפוי להיות המרכז המסחרי החדש ("הראשית לערי החוף") ולא בירושלים. הרב גם צפה קושי להקים ישיבה חדשנית בירושלים השמרנית, מרכז היישוב הישן, ושאדרבה, עלול החדשנות להזיק למי שאינו מוכן לו, ראו אגרות הראיה א, עמ' קפה-קפו. לימים, עם עלייתו לירושלים, ראה הרב את המרכזיות של בירתנו הנצחית, יחד עם הצורך לאזן את השפעת ומרכזיותה של האוניברסיטה שהלכו להקים שם, שמשך צעירים יהודים מכל העולם, כמתאים יותר להקמת אותה ישיבה מרכזית חדשה, ראו בהרחבה אצל אבנרי, לעיל הערה 1, עמ' 193, ואצל ידידנו ר"י רודיק, שם, עמ' 52-51.

9. כאן נראה שהרב מדגיש שישיבתה איננה באה על חשבון ישיבות ירושלים.

10. השוו תיאורי תכניתו של הרב לישיבה זו באגרות הראיה א, מלוקט על ידי אבנרי, שם: עמ' נב, סו, קכב, קלא, קמ, קפה, קפט, קצה.

11. מה שמכונה היום רעיוני או אמוני.

לכל מדרגותיהם. שניהם יחד הם פועלים על החיים לטובה. ומקבוצם של שני החלקים הללו בערך נכון יצאו לנו תלמידי חכמים, מלאי אורה. ע"כ יסוד מגמתנו בזה הוא להכשיר את תלמידי הישיבה שתהיה ידיעתם בתורה ידיעה[12] מקפת, הכוללת בקרבה את התלמוד של שני החלקים האלו. **וכשם שדרך הלמוד המעשי המגיע להוראה צריך להיות רחב ומקיף את כל השיטות של הראשונים והאחרונים שבמקצוע ההוא - כן יהיה ערוך גם סדר הלמוד של החלק העיוני באותו התכסיס וההרחבה.**[13] בסדר למוד רחב וקבוע, כדי שיהיה לנו אוצר של יראת שמים גדול ומשוכלל על אדמת הקדש.[14]

ב) התלמידים יבחרו מבעלי-כשרון היותר טובים, באופן שיהיו ראויים להשפיע לטובה על המצב הרוחני של אה"ק, בין בהיותם רבנים ומורי הוראה, בין בהיותם נושאים איזה משרה אחרת בעבודת הצבור, ובין בהיותם אנשים החיים מיגיע כפם במצב בלתי משועבד.

ג) במשך זמן הלמוד יוכשרו התלמידים להיות מצוינים בתלמוד ופוסקים, בסדר של עומק העיון, ישרות,[15] חריפות ובקיאות, עם ידיעה חשובה בהמקצועות השונות של הענינים הרוחניים שבתורה, שהשלמתם הגמורה מכרחת גם צרוף של עוד לימודים **מדעיים** שונים **הנחוצים לאיש ישראל בא"י, ולאדם בכלל,**[16] וביותר **להמוכן להיות משפיע השפעה רוחנית**[17] על אחיו ובני עמו על אדמת הקודש, בהווה ובעתיד, בדרך שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם.

ד) משך זמן הלמוד יהיה ששה עד שמנה שנים.[18]

ה) שנות המתקבלים לא פחות מחמשה עשר ולא יותר מעשרים- לבד במקרים יוצאים מן

12. אולי כתוב: יריעה.

13. דברים דומים כתב הרב באדר היקר, עמ' יד-טו.

14. במקום אחר, פירט הרב שמדובר גם בלימוד קבלה, אגרות הראיה א, עמ' קמה, "... שיהיה קבוע בה לימוד בקביעות בחלקי התורה הפנימיים, מהתחלת המוסר והמחקר עד עמקי הקבלה והסוד לכל פרטיהם. כי מובטחים אנו, שזה יביא לגאולה שלמה...".

15. כמו רבו הנצי"ב, גם הרב התנגד לשיטת הפלפול, ראו למשל מאמרי הראיה, עמ' מה; הר"מ צוריאל, "תולדות הראי"ה", אוצרות הראי"ה, סי' כח.

16. באגרות הראיה ב, עמ' קיח, מפרט הרב שילמדו שפות זרות "מערביות ומזרחיות" אבל חוץ משמונה שעות הלימוד בישיבה. נחמני, עמ' 17, מביא אגרת שאינו מופיעה בספרי הרב, שם מפרט, "לומדים הם [=תלמידי הישיבה] השפה הצרפתית הנהוגה בין חשובי העמים, והגרמנית הפועלת לעדן את הרגש של בני בית המדרש מדברי ז'רגון אשכנזי (אידיש). נקווה גם לקבוע שיעורים לערבית, טורקית, מתמטיקה ולימודי הטבע... וההתחלה המצערה היה תהיה לפלג אלוקים שישקה את כל חרב ויבש בארץ חמדה".מביא נחמני, עמ' 7- 9, שהקנאים בירושלים התנגדו לישיבת הרב ביפו בגלל העיסוק בקבלה ובלימודי חול.

17. מגלה הרב כאן שבנוסף ל"נחיצותם" של לימודי החול, חלק מהסיבה שהוסיפו לימודי החול לישיבה הוא כדי לאפשר השפעה על הציבור הרחב, ובכך אחת מהמטרות של הישיבה הזאת למצויינים.

18. לפי הסעיף הבא, יוצא שהתכוון הרב שילמדו בערך עד גיל 23- 26 בישיבה הגבוהה.

הכלל -.

ו) שעות הלימוד - עשר ביום [הערה: גדולת הרוח המתחדש בכנסת ישראל בא"י תעורר בנו את התקוה שימצאו לנו לימים הבאים גם גדולי תורה כאלה שירצו להנות דוקא מיגיע כפם. ע"כ אם ירצה, כל אשר ישאהו רוחו מן התלמידים, ללמוד גם **אומנות** במשך זמן לימודו, יוכל ללמוד **שלוש שעות**[19] **בכל יום** במחלקה הנועדה למלאכה*), ואם יצטרך אח"כ עוד להשתלם במלאכתו ביותר, יוכל, אחר גמר חק לימודו, למצוא ע"ז סעד מהישיבה. והוא שוה ביתר חיוביו וזכויותיו לשארי התלמידים, באין שום הבדל כלל; אמנם קצב זמן למודיו הרוחנים של זה התלמיד העוסק במלאכה, במשך הזמן הקצוב - יהיה אך שמנה שעות ליום].

ז) התלמידים יתנהגו בהנהגה **היגינית בתכלית השלמות**, באפן שיהיו בריאים בגופם ונפשם, ויתנהגו במנהגים נמוסיים, בכבוד הבריות, במידת דרך ארץ באפן הגון, **ובתלבושת נקיה ומכובדת**,[20] וידעו תמיד שחלק גדול של כבוד ישראל - התלוי בכבודה של א"י - תלוי בהשתלמותם-. ואין צריך לומר **שיהיו מושפעים כראוי מהתמצית היותר טוב וקדוש הנמצא בהתעוררות הרעיון של תחית האֻמה**[21] בא"י.

ח) על כל תלמיד מוטלת החובה, בצאתו מן הישיבה אחרי תם חוק לימודו, ברצותו לקבל תעודות בגרות[22], **לחבר איזה מחברת**,[23] הכוללת איזה ענינים מהמקצעות שעסק בהם בישיבה. וכשתמצא חן, תדפס בהוצאות הישיבה.

עם התחלת **צעדנו הראשון בדרך החיים**, ההתעודדות[24] והאורה לישראל בארץ ישראל, ביחוד בישובנו החדש, עינינו נשואות לצור ישראל, שתבא האורה האלהית המלאה תפארת גדולה ועז, להאיר לפנינו, לשגבנו ישע, ולהמשיך עלינו חוט של חסד וסוכת שלום, והענף הרך הזה שהננו חפצים לנטע אותו על הרי ישראל, ילך הלך וגדול, לרומם בכבוד קרן ישראל מציון על כל אפסי ארץ.

---

19. מביא אבינרי, הערה 68, דיווח מ"המוריה", יג בסיון תרע"א, שנהגו שם בפועל שכל אחד (!) מבחורי הישיבה יעסוק שעתיים ביום בעבודה בבית המלאכה, אך כבר הסביר נחמני שהיו מחלקות שונות בישיבה שהתבלבלו ביניהם.

20. באגרות הראיה ב, עמ' קיח, מוסיף הרב שגם הבנין של הישיבה צריך להיות עשוי בטוב טעם ונימוס.

21. לאורך כל שנות פועלו של הרב קוק הוא דיבר על תחיית האומה הישראלית בארץ ישראל, באופן מחודש. אחת ממטרותיו הייתה לחזק ולהחיש תחייה זו, הן מבחינה חומרית מעשית והן מבחינה רוחנית.

22. בוודאי מדובר על תעודת בגרות מהישיבה ושמא אולי גם מתכוונים לאיזה תעודה ממשלתית.

23. ראו בהרחבה במוטיב המרכזי הזה של יצירה ספרותית תורנית, ברעיון הקמת מרכז, שאף נבחר לשמו של הספר של ר"י רודיק, חיים של יצירה.

24. כך מודפס בברור בכרוז, אך אולי בבמקור היה כתוב: ההתעוררות.

והנני חותם בתפלה ממעקים לצור ישראל, שישגבנו בישועתו[25] ושיתן בלב אחינו שיכירו לטובה את משאת נפשנו, ויצאו לעזרתנו בשמחה כל ישראל חברים-. לעדור עמנו יחד בתחית רוח אלהים חיים על עמנו בארץ חמדה.

אסיר התקוה, הצופה לישועת ד' על עמו על אדמת הקודש. - הק' אברהם יצחק הכהן קוק

עבד לעם קדוש על אדמת הקדש

פה עיר הקדש **יפו** והמושבות תובב"א

פרוגרמה מפורטת תפורסם אי"ה

*) שהתחילה זה כשנה את פעולתה במוסד "שערי תורה"[26] פה, בתור צעד ראשון לחנוך מלאכה לילדי הת"ת הראויים לזה לפי מצב כשרונותיהם, מובן הדבר שגם מקצוע זה צריך שיהיה כח הגידול וההתפתחות גלוה עמו, ביותר לפי המצב החדש של יסוד הישיבה.

25. בשלב מוקדם, התנסח הרב בלשון תפילה ובצורה זהירה מלקבוע בוודאות מוחלטת שמדובר באתחלתא דגאולה, מה שאין כן אחר כך, אפילו לפני הצהרת בלפור, למשל אגרות הראיה ב, עמ' קעו, משנת תרע"ג, "... כי פקד ה' את עמו... ואין ספק שהתנועה הגדולה הזאת היא אתחלתא דגאולה", ראו לקט מקורות אצל הר"מ צוריאל, אוצרות הראי"ה, מהד' תשמ"ח, עמ' 112- 114; מהד' תשס"ב ח"א עמ' 262-259; א' שבט, "שיטתם האמיתית של הרב קוק והרב הרצוג בענין הגאולה השלישית", המעין 200 נב, ב (טבת תשע"ב), עמ' 162- 167.

26 שערי תורה היה תלמוד תורה בעיר יפו, ששימש מוסד תורני מרכזי משנת ייסודו בשנת תר"ן/1890 עד סגירתו בזמן מלחמת השחרור.

ערך: הרב ארי יצחק שבט, המרכז התיעודי, בית הרב 'מגד ירחים' גיליון (741), כסלו תשע"ב

שלום עם סבלנות, אמת היא מוחלטת -

פרסום דרשתו המקורית של הרב קוק על הרקע של מאורעות תרפ"ט כפי שהופיע בעיתונות

מאת: י' איש-שדה, ההד, טבת תר"צ, חוברת ד, עמ' ב

בפגישת-פרידה[1] עם עורכי-הדין מצד היהודים סיר מרימן[2] ולורד אירליי,[3] שבה נאם מר קיש[4] והגיש למר מרימן למזכרת תנ"ך בכריכה יפה וללורד אירליי אלבום מארץ ישראל, אמר הרב קוק כדברים האלה:

שתי המתנות שני סמלים הם. כי לכנסת ישראל יש שני מיני ידידים, שבשעת צרה עומדים הם לימינה ותובעים את זכויותיה: חסידי אומות העולם המכירים בזכויות הנצחיות של ישראל על ארץ מכורתו, ואחים שהשפעתם רבה בין אומות העולם אלא שמפני גלותנו הם רחוקים

1. שנערך במלון עדן בירושלים ביום א', י"ג בכסלו, 15/12/29, ראו "מסיבה לכבוד סיר בויד מרימן ולורד אירלי", דבר 16/12/29, עמ' 1, "רגשי ההוקרה שהישוב בארץ רוחש למגיני מפעלו לפני ועדת החקירה (ראו בהערה הבאה)... באו לידי ביטוי במסיבה שנערכה לכבודם אמש מטעם הסוכנות היהודית והועד הלאומי. מאז המאורעות (בקיץ תרפ"ט) היה זה המעמד החגיגי הראשון בישוב... נוכחו לא רק מנהלי המוסדות העליונים, אלא גם באי-כוח ערים ומושבות... סופרים... יחד כ-150 איש... בקום מרימן לדבר נתקבל ברעם מחיאות כפים ממושכות". אף מחוץ למלון התאספו וחיכו מוקירים רבים שביציאת מרימן מחו כפיים וקראו "יחי!".

2. העו"ד האנגלי ברון פרנק בויד מרימן (תר"מ-תשכ"ב/ 1880 - 1962), תפקד כפרקליטה של הסוכנות היהודית מטעם הממשלה הבריטית בועדת שאו (Shaw Commission), שהגיעה ארצה בסוף תשרי תר"צ, לחקר מאורעות קיץ תרפ"ט, ובפרט, הסכסוך מסביב לכותל המערבי והטבח בחברון, ראו Sir Boyd Merriman, "The Closing Speech", Jerusalem, 1929; "נאומו המזהיר של מרימן- חשבון צדק של המאורעות", דבר, 25/12/29, עמ' 1. עיון בפרוטוקול של הועדה, http://www.hebron.org.il/hebrew/article.php?id=293, מעלה שמרימן ולורד אירליי הצטיינו במסירותם למשימה להוכיח את האכזריות של אותם פורעים ערבים בחברון ואת אשמתם הבלעדית, ואף גרמו לערבים להתלונן שהיהודים זכו בוועדה לפרקליטים מהשורה הראשונה ממשפטני אנגליה. בדרך נסיעת הרכבת שלהם, אף התקבלו בתחנות שונות על ידי התושבים היהודים עם זירי פרחים ודברי ברכה, "מרימן ואירליי בתחנת רחובות", דבר, 29/12/29, עמ' 1. אמנם, הודרכו הפרקליטים על ידי נציגי היישוב לנקוט בקו המתון של רוב חברי הסוכנות היהודית (ביניהם ד' ילין ועו"ד אליאש), לא לדרוש בעלות יהודית על הכותל, לעומת עמדתו התקיפה יותר של מרן הרב קוק, ראו בהרחבה אצל ח' לנגזם (עורך), כתלנו, ירושלים תשס"ט, עמ' 121. לימים, כיהן מרימן בפרלמנט הבריטי מטעם מפלגת השמרנים, וכשופט מלכותי.

3. ג'רולד רופוס אייזיקס (תרמ"ט-תש"כ 1889-1960), עורך דין יהודי מאנגליה.

4. קולונל פ"ה קיש (תרמ"ח-תש"ג/1888 - 1943), הקצין האנגלי שעבד עם ההנהלה הציונית.

רחוק מקום שגורם גם לרחוק היחס לא״י. למר מרימן השייך לסוג הראשון[5] נתנו תנ״ך שמתוכו יתברר לו עוד יותר צדקת דרישותינו וזכויותינו על ארצנו,[6] כי כל התוכן של התנ״ך קשור בקשר שבין ישראל לארצו.[7] ולמר רידינג[8] הנחשב לסוג השני נתנו אלבום מארצנו, כי במדה שארץ ישראל תתקרב אליו ירגיש גם הוא יותר את קרבתו הנצחית אליה, ואל התנ״ך. אתם מלאתם את תפקידכם לפני הועדה ועתה מצפה לכם תפקיד חדש. ושני התפקידים הזכיר הנביא זכריה בימי עלית עזרא באמרו: ״האמת והשלום אהבו״.[9] עד כה עסקתם בעבודה שתעודתה להשכין שלום, כי זוהי תעודת ועדת החקירה,[10] ומעתה עליכם למלאות התפקיד השני, לברר את האמת.[11] השלום הוא שמו של הקב״ה[12] והאמת חותמו.[13] ההבדל בין כתיבת שֵם ובין החתימה הוא, שאותיות השם

5. בכתבה ״מסיבה״ (שם), רואים בברור שמרימן הינו נוצרי מאמין, ״אני תפילה ש... תשוב ההשגחה הא-להית אשר כולנו... עובדים אותה איש לפי דרכו, השב תשיב לארץ הזאת, את ברכת השלום״.

6. ראו הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל א, עמ׳ פב, שבאסיפה ציבורית בלונדון לרגל הצהרת בלפור, אמר הרב קוק, ״כן יש, לא דווקא להודות, אלא בייחוד לברך את אנגליה על זכות זו, שזכתה להיות מחזיק, מסייע ותומך, בתקומת נצחיותה של כנסת ישראל״; א׳ שבט, ״פרסום ראשון של דרשת הרב קוק זצ״ל על חשיבות הדגל הישראלי״ המעין מט, ג (ניסן, תשס״ט), עמ׳ 55- 68.

7. ביטוי נפלא שמסכם היטב את תפישת הציונות של מרן הרב קוק. ראו הרחבתו בנושא, ״הלכה ומעשה״, מאמרי הראי״ה, עמ׳ 524- 537, שעובר הרב על כל ספרי התנ״ך ומראה את מרכזיותה של ארץ ישראל השזורה לארכה ולרחבה, ״אני תמה על השואלים, איך אפשר להסתפק בדבר יסודי כזה? הלא אנחנו רואים בכל התורה כולה, שבכתב ושבע״פ, כמה גדולה היא החיבה לא״י לישובה, לקנינה ולבנינה״. בדומה לכך, הרב מאיר שמחה מדוינסק, מובא בארץ ישראל בספרות התשובות ג (ערך: ר״י שציפנסקי), עמ׳ סט, בעל האור שמח והמשך חכמה התבטא, ״להראות גודל המצוה הזאת ומעלתה (של א״י) היא אך למותר... עד כי המלקט מהם מאמרים במעלות הארץ וישובה הוא בעיניי כמלקט אגלי טל מני ים״.

8. הוא ג׳רלד רופוס אייזיקס, לורד אירליי, ראו לעיל בהערה 3. ספק עם הרב קוק היה בקי בכללי ופרטי האבירות המסובכים של אנגליה (Peerage), אך כפי הנראה הסבירו לו כיצד לתאר ולכנות את המכובדים.

9. זכריה ח, ט.

10. ועדת שאו ניסתה לנקוט בעמדה ניטראלית, להראות שהם ״מטווחים הוגנים״ בין הערבים לבין יהודי היישוב, על אף שצד אחד היו הפורעים והשני הנטבחים. מרימן ואירליי הדגישו בנאומיהם במסיבה את מוטיב ותקוות השלום.

11. לאחר סיום תפקידם בועדת-שאו ועזיבת הארץ, מרימן ואייזיקס יהיו חופשיים לגלות לעולם את האכזריות של הפורעים, שהושתק בצורה שיטתית על ידי השלטון הבריטי בארץ.

12. בבלי, שבת י ע״ב, ״שמו של הקב״ה שלום״, על פי שופטים ו, כד, ״ויקרא לו ה׳ שלום״. על פי זה נפסקה להלכה, שלחן ערוך או״ח פד, א, שאין לומר ״שלום״ בבית הכסא, ראו שם במשנה ברורה, סק״ו, שמידת חסידות לא לכתוב ״שלום״ במכתבים, וכן נהג הרב קוק זצ״ל באיגרותיו לכתוב: שלו׳.

13. שם, יומא סט ע״ב, ״חותמו של הקדוש ברוך הוא אמת״.

נכתבות בזו אחרי זו ולא בבת אחת[14] וחותם[15] יוצא כולו בפעם אחת ולא קמעא קמעא. ואם עבודת השלום שבה עסקתם עד כה היתה מוכרחת להעשות לשעורים,[16] הרי מעתה, כשתבואו לגלות בעולם את האמת,[17] עליכם לגלותה כולה כמות שהיא בפעם אחת, כתכונת החותם".[18] **שני עורכי הדין הודו על המזכרת ועל דברי הברכה.**

14. מרמז הרב כאן לסוגיית כתיבה בשבת, משנה, שבת יב, ג, "הכותב- בין משֵם (=אות) אחד בין משני שֵמות... חייב... אמר רבי, מצינו שם קטן משם גדול-- שם משמעון ושמואל, נח מנחור, דן מדניאל...". שאם תוך כדי כתיבת שם ארוך, כותב בשלב מסוים שם קצר אחר, כבר חייבים על כתיבת אותן שתי האותיות הראשונות. הרי כתיבת "שם" נעשה בשלבים.

15. חותמת, ראו מלכים א, כא, ח, "ותכתב ספרים בשם אחאב ותחתום בחותמו...", השוו בראשית לח, כה, "למי החותמת...".

16. דרך השלום היא משא ומתן ממושך, הדורש סבלנות ולקיחת שני הצדדים בחשבון להשלים אחד את השני, ראו עולת ראיה, עמ' של, "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם", ועמ' רפט- רצ, "ברכת שים שלום".

17. יתכן שמתייחס הרב קוק למה שמוזכר בכתבת "מסיבה" (לעיל הערה 1), שאפילו באותו טקס פרידה, התנצל מרימן אך נמנע מלפרט את הממצאים משום אתיקה מקצועית, עד לסיום עבודת הועדה. למרות בקשתו של הרב קוק, אף כעבור כמעט שנה, מצאתי שעדיין נמנע מרימן מלפרסם פרטי הממצאים בחו"ל, Canadian Jewish Review, 22/8/30, p. 18.

18. אורות הקודש א, עמ' קל, אמת חלקית הינה שקר, כך האמת היא כמו חותמת שבאה כולה בבת אחת. הרב קוק נוגע ברעיון במוסר אביך, עמ' לג, "כי הנה חותמו של הקב"ה אמת... והנה זה יבין כל בן-דעת שהאמת אינו משתנה בשום פנים". הסבר זו מופיע אצל ר"ח ליפשיץ, שבחי הראי"ה, מהד' תשל"ט, עמ' קצג, בשם ר"א פצ'ניק, שהזכיר הרב גם בהיותו באמריקה בהקשר של אחדות העם, שם הדגיש יותר את הצד של שלום, לעומת כאן שההדגש היה יותר על ה"אמת".

לקט וערך: הרב ארי יצחק שבט

ברכת הרב לבני הישיבה בערב ראש השנה 'שיקוף על העבר ושקיקת התעלותו':

מצאנו במרכז התיעודי שבבית הרב ברכת הרב לבני הישיבה שחלקו טרם יצא לאור בספרי הרב.[19]

ההסכמה החזקה בחתימת השנה בשיקוף על העבר ושקיקות התעלותו ויותר מזה האומץ החפצי המוחלט והנאדר לקראת העלאת כל ערך החיים לעתיד הם נושאים פרי ברכה למכביר, בעתים המצויינים הללו ביתר שאת.

חזקו אחי האהובים שקדו ושמרו את הסדרים בנוה הקדש של ישיבתינו הקדושה שימו לב על ערך האורה המופעת עלינו, הקדישו זמנים לחשבון נפש טהור מלא עז וחדות ד', הקדישו איזה זמן של סקירה, על ערכם של המצות והתפילות הקדושות והנשאות של ימי הקודש הבע"ל שהן מנשאות את כל הוייתינו למעלה למעלה.

בטוח אני בעז"ה שלברכה תהיו וברכת ד' על עמו ונחלתו תופיע בתוככם בזוהר והדרת קודש, ולשנה טובה תכתבו ותחתמו בספר חיים טובים ארוכים **ומתוקנים**[20] בספרן של צדיקים גמורים ונזכה מהרה לאור גאולה וישועה וליום אשר חבש ד' את שבר עמו וירפא מחץ מכתו ויתן מציון ישועה לישראל תפארתו, בביאת גואל צדק במהרה בימינו אמן.

כנפשכם היקרה ונפש אוהבכם הנאמן המצפה אשרכם ותפארתכם לעדי עד בכל לב ונפש חפצה,

אברהם יצחק הכהן קוק

---

19. החלק הראשון של הפיסקה מופיע בסוף אורות התורה בפרק הליקוטים "לחזוק דברי תורה", פיסקה י:

כל ענין שבתורה, בכל מרחביה, שמתקשרים אנו בו ביותר דבקות, ביותר בהירות, כל הלכה הנקנית בקרבנו ביותר ברור על-ידי שקידתנו, כל סגיא שמתבררת לנו ביותר טעם וביותר הארה על-ידי עמלנו הנפשי, כל מחשבה, שבתורת ההלכה והאגדה, המוסר והיראה, שמתישבת יותר בנפשנו, הרי אנחנו נבנים על-ידה, ובונים על-ידה את הכלל כלו, ואת כל היקום. והננו מתקרבים בזה להשלמתנו האמתית לתכלית החיים, לרצון האמת של חי העולמים ברוך הוא, החפץ להנחילנו את אור החיים, בכל חסנם ואמתתם.

20. אולי מדובר במשחק מילים, במקום: מתוקים.

ערך: הרב ארי יצחק שבט הופיע בכתב העת המעין, נג, א, גליון 203 (חשון תשע"ג), עמ' 4-10

בענין האהבה לילדים וקדושת הבכור, טעמי המצוות ואבולוציית המוסר

פיסקה חדשה מאת הראי"ה קוק זצ"ל

במרכז התיעודי שב'בית הרב' מצאתי דף ובו דברים מאת מרן הראי"ה קוק שטרם יצאו לאור עולם. הדף מודפס במכונת כתיבה, באופן דומה לפסקאות שמסר הרמ"צ נריה זצ"ל להקלדה על פי כתי"ק של הרב זצ"ל ולפעמים על פי עריכת בנו, הרב צבי יהודה זצ"ל. הדף הוא הראשון מבין שני עמודים מצורפים[1]; בעמוד השני מזוהה בוודאות פיסקה שנכתבה על ידי הרב ונערכה כנראה על ידי הרצי"ה[2], והצירוף של שני הדפים יחד מוכיח ללא ספק שגם הדברים שבעמוד הראשון נכתבו ע"י מרן הרב זצ"ל[3], נוסף על כך שהדבר מוכח מסגנונן[4] ומתוכנן[5]. סביר להניח שהרצי"ה עצמו הוא זה שהצמיד, כדרכו, שתי פסקאות הקשורות בתוכנן, למרות שבאו מפנקסים שונים של אביו הרב[6]. גילוי פיסקה חדשה זו הוא הוכחה נוספת לכך שנשארו בין כתבי הראי"ה חידושים

1. הדפים היו מקופלים ביחד, עם המספור "2" בראש העמוד השני.

2. היא מבוססת על פסקה פז בפנקס "ראשון ליפו" ב'קבצים מכתב יד קדשו' א (עמ' קכד; פנקס יג עמ' סז), עם שינויי עריכה; חוץ מהרצי"ה עצמו והרב הנזיר זצ"ל לא היה מי שיעלה על דעתו לעשות שינויים כאלו בסגנונו המקורי של הרב. אמנם השינויים כמעט כולם הם שינויים בסדר המילים במשפט, בלי לשנות מילים וכמובן שבלי לפגוע בתוכן; זהו בדיוק סגנון העריכה של הרצי"ה, כפי שעולה מהשוואת הפנקסים המקוריים לרוב ספרי הרב שיצאו לאור בעריכת הרצ"י.

3. לא יעלה על הדעת שתלמידי הרב קוק, יצמידו פיסקה שלהם לדברי רבם, אך יתכן שנערכה אף הפסקה הזאת על ידי הרצי"ה.

4. הדוגמאות שהבאנו בהערות שבהמשך מתאימות במיוחד לסגנון המוקדם של הרב (תקופת בויסק) בטרם עלותו ארצה, ועובדה זו בולטת במיוחד בהשוואות הרבות ל"תעודת ישראל ולאומיותו", "עצות מרחוק" ו"אפיקים בנגב" (אוצרות הראי"ה, ירושלים תשס"ב, ח"ב עמ' 130-25), שהופיעו בכתב-עת "הפלס" בין השנים תרס"א-תרס"ד, ולחיבורים עין איה, חבש פאר, מדבר שור, ואדר היקר, שהם חיבוריו המוקדמים ביותר של הראי"ה.

5. גם העיסוק הנועז והחדשני בטעמי המצוות מתאים לתקופה המוקדמת שהזכרנו, עת כתיבת "אפיקים בנגב" (שם, במיוחד מעמ' 741 ואילך) העוסק בנושא. רעיון האבולוציה האנתרופולוגית, ההתנהגותית-ערכית ביחס לאהבת הבנים דומה להפליא לכיוונו של הרב ב"חזון הצמחונות" (המלוקט מ"אפיקים בנגב" שם), שם מסביר הרב שהמצוות מקדמות ומזרזות את האנושות מבחינה מוסרית לקראת האבולוציה הערכית, עד שלמשל תגעל נפשה של האנושות כולה מרעיון אכילת בעלי חיים. אף התפתחות האהבה לילדים בעזרת קיום המצוות מופיע שם בעמ' 757-756, ראו בהמשך בהערות 8 ו-14.

6. על סגנון עריכת הרב צבי יהודה ואישורו של אביו הרב למעשיו ראו הרב נריה גוטל, "אומנות ואמנות בעריכת הרצי"ה קוק את כתבי הראי"ה קוק, עריכת ה'מבוא' לספר 'שבת הארץ' - מקרה מבחן", תרביץ ע (תשס"א), עמ' 625.

משמעותיים שטרם ראו אור עולם[7].

כדי שלא יטען הטוען שמדובר בפסקה שנגנזה או שלא הייתה כוונה להדפיסה, יגענו ומצאנו שהרב פרסם בחייו רעיונות דומים ביותר[8], וקשה להניח שהייתה לו התנגדות כלשהי לפרסום דברים אלו. נוסף על כך, כאמור, הצמדת הדף הזה לדף האחר, שאת הדברים שבו בוודאי טרח הרב צבי יהודה לערוך מתוך כוונה לפרסמם, מצביעה על כך שאכן הייתה כוונה להוציא לאור בשלב כלשהו גם את הדברים שבדף הראשון.

העתקתי לכאן את הדברים שבשני הדפים, והוספתי הערות, השוואות והפניות.

* * *

7. על פי עדות ידידנו הרב זאב נוימן, העמֵל בהוצאה לאור של כתבי הרב מטעם המכון ע"ש הרב צב"י קוק, קיימים פנקסים נוספים שטרם התפרסמו. כן מוכח גם מהעובדה שרוב (!) הפרקים בספרים אורות התשובה, אורות התורה, אורות ישראל, ומידות הראיה אין מקורם בשמונה קבצים. גם בספר "חדריו", קרוב למחצית הפסקאות אינן משמ"ק, ראו אצל ידידנו הר"א עיטם, "סקירת כתבי ההגות של הראי"ה", צוהר יח (אביב תשס"ד), עמ' 31- 32.

8. למשל, שהחולשה הרוחנית והאגואיזם שהביאו לחטא אדם וחוה הביאו גם ליגון ואנחה בטיפול בילדים, ו"הנפילה המוסרית עצמה נטלה את זיו האהבה הטהורה" לילדים. אז היה צורך לתיקון העניין על ידי הגזירה האלוקית על חבלי הלידה, שמטרתם, כמו שכתב כאן הרב לגבי הקדשת הבכורים, להוסיף געגועי האם לילדיה, שדווקא מתחזקים על ידם: "ואם לא העצב, חבלי הלידה, הפחדים והבלהות המתחברים עמה, שמוסיפים אומץ וגעגועי האם לבנה אשר ילדה, שכל אלה ממלאים את השמירה שלא יהיה מין האנושי נשלך מאמותיו הרחמניות, שרק הודות להגעגועים הטבעיים של אהבת אם, שיפה התפתח ודוקא ע"י היגון, הקושי והסכנה הקשורים בחבלי לידה, והם פיתחו את רגש הרחמים באם בכל כחו ועז חילו". העורך ר"מ צוריאל הפנה שם לגמ' בשבת קכח ע"ב: "אמר רשב"ג, מרחמין היינו על בהמה טהורה ביום טוב. היכי עביד? אמר אביי, מביא בול של מלח ומניח לה בתוך הרחם, כדי שתזכור צערה ותרחם עליו" (ועי' להלן הערה 14). כך מסביר הרב בהמשך שם, שלעתיד לא יהיה צורך במוות או בטומאות המלוות אותו, ולא בחבלי לידה (ראו בהערה 34), כשם שלא יהיה צורך בענישת הבכורים והרחקתם מעבודת המקדש ("אפיקים בנגב", במהד' תשמ"ח עמ' 757-756). עם ההתעלות המוסרית, המתפתחת בעזרת העונש המתקן הנזכר ומזורזת בעזרת המצוות האלוקיות, אף הזמן תורם את שלו (לפי חוקי האבולוציה החומרית והמוסרית שחקק הבורא). הרב קוק לא מתנגד עקרונית לצדדים מסוימים בתורת האבולוציה, ואף תומך בהפקת לקחים רעיוניים ממנה לפחות בדור בו מקובלת תפישה זאת כאמת מדעית (אורות הקודש ב, עמ' תקלז-תקלח; שם, עמ' תקמב-תקמג; אורות התשובה ה, ג; אגרות הראיה א, עמ' קה-קו). לפי זה, למרות העיקרון הבסיסי של "ירידת הדורות" המרומז בשבת קיב ע"ב, מתייחס הרב קוק לאנשי הדורות הקדמונים כנחותים-יחסית בנושאים מסוימים, וגם לכך יש מקורות בחז"ל, ראו בראשית רבה כג, ו: "'אדם שת אנוש' (דהי"א א, א) ושתק, אמר עד כאן בצלם ובדמות, מכאן ואילך נתקלקלו הדורות ונבראו קינטורין (פירוש: אנשים פראים). ארבעה דברים נשתנו בימי אנוש... ונעשו פניהן כקופות..." (הרחבתי על כך במאמרי "אנוש/אנשים: האדם בקטנותו הפרימיטיבית", מאורות על תהלים, שבט, תשס"ח; נגיש בקישור doc.vedoro_enosh/shvat/shiurim/il.co.tora.www). דהיינו שעד דור אנוש האדם היה ענק וביטא את אלוקיותו בדרכים שונות, ומימי אנוש והלאה חלה בו ירידה תלולה.

קדושת הבכורות[9] היא הגנה לעומת הריגת הילדים שהיתה נהוגה בקדמות הימים ביותר בבכורים[10], מפני מיעוט ההרגל[11] של האם לטורח הגידול[12], ומיעוט פיתוח רגשי[13] אהבת האם[14]. על כן הוּגן הבכור בזכויות יתרות למען יחובב הרבה ולא תפגע בו יד, וההרגל של אהבת בנים והוקרת

9. למשל, שמות יג, ב: "קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא", וכן הייחוד המקורי של הבכורים לעבודת ה', וכך יסביר הרב בהמשך הערה 26 גם את זכותם לירושה כפולה. יתכן שהסברו של הרב מתייחס גם למצות קדושת בכור בהמה לפרטיה המוזכרת שם בהמשך הפרשה, המעצימה את מעמד הבכורה גם אצל בני אדם.

10. ראו דברי הרב קוק בנושא בעולת ראיה, עמ' צג, שאחד הלקחים המרכזיים מעקידת יצחק היה הפסקת פולחן הקרבת הבנים, שנתפש עד אז כביטוי של קירבה לאלהים ופיוסו. בתפישה האלילית האלים הם גורמים בעלי צרכים המציקים ונוטלים מבני האדם כדי למלא את מחסוריהם, והאדם פיתח את רעיון הפיוס שלהם כדי למנוע תחושות של חוסר-אונים מול האלילים האכזרים. בנסיון העקדה הקב"ה שם קץ לדבר. הוא אומר אל אברהם "'אל תשלח ידך אל הנער' בכל חומר האיסור הפשוט והישר שבדבר, ואל תחשוב שיש כאן איזה נגוד מפעלי בין אהבת האב הטהורה שלך לבנך יקירך לבין אהבת ד' האצילית... לא כן, 'ואל תעש לו מאומה', כי רחמי אב ואהבתו בנשמה טהורה היא היא הינה לבת אש קדש הולכת ישרה מאהבת אלהים הטהורה ורחמיו על כל מעשיו", ראו בהמשך הע' 20. חומרת איסור הקרבת הילדים (ויקרא כ, ב-ה) מעידה שהתופעה היתה קיימת בפועל בתקופת קבלת התורה, והיא מופיעה שוב אצל מלך מואב (מל"ב, ג, כז).

11. סגנון מצוי אצל הרב קוק במקומות אחרים, ראו למשל מאמרי ראי"ה, עמ' רעד; מוסר אביך, עמ' כז.

12. הדברים נכונים במיוחד בנישואין בגיל צעיר ביותר כפי שהיה נהוג בעבר, כשהילדה-האם מאבדת את ילדותה ואת חירותה ב"אשמת" הבכור הנולד, לעיתים בטרם פיתחה רגשי אהבת אם טבעיים.

13. סגנון מובהק ומצוי אצל הרב קוק, ראו למשל עין איה שבת, א, נה; חבש פאר, פרק טז; אוצרות הראי"ה ב, תעודת ישראל ולאומיותו. רעיון התפתחות האהבה לילדים מופיע אצל הרב במקומות אחרים, עי' לעיל בהערה 8 ובהערה הבאה.

14. במקביל להתפתחות אהבת הילדים באנושות סובר כאן הרב שקיימת התפתחות דומה בכל אם. על רעיון הזכויות המצטברות והמתפתחות באנושות, בישראל ובאדם הפרטי, ראו עין איה, שבת, ב, ז, וכן אורות, עמ' קמו, ב, ואורות הקודש ג, עמ' ריח, (הרחבתי על כך במאמרי "מושג 'הקדושה' בכתבי הרמח"ל - קדושת החיים", וחי בהם - ספר זיכרון לר' דורון זיסרמן, ירושלים תשס"ג, הערה 48). בדומה לתיקון על ידי מצוות ה', מזכיר הרב (אפיקים בנגב עמ' 757-756 ובהמהד' תשס"ב עמ' 104) שאלמלא גזרת ה' לקיומם של חבלי לידה "אז היתה האם הרחמניה של עכשיו בשויון נפש משלכת את עוללה כאשר היה מכביד עליה את עול טיפול גידולו יותר מכח סובלה, והיתה קצה בחייו בהתקצפה, וכבר היה חלק גדול מן המין האנושי למרמס לפריצי חיות ולברות לשיניהם, ואהבת המשפחה יסוד התרבות האנושי לא היה אפשר כלל שתצא בשכלולה".

ערכם[15], אשר יכה שורש[16] ביחס אל הבכור, יעשה פרי[17] גם ביחס ליתר הבנים, לעורר[18] את רגשי הטבע הטובים[19] בנוגע לאהבת הילדים[20].

במצרים כבר באה התרבות[21] למידה זו של אהבת הילדים עד שההגנה על הבכורים היתה כבר קבועה[22], על כן היתה מיתת הבכורים המכה המרעשת ביותר. המעמד הגבוה יוכל להישפל אח"כ[23] ע"י שינוי מעמד החיים[24], והיסוד המעמיד[25] את זה צריך שמירה מרובה מאוד, על כן לא יוכל גם האב לעקור את זכות הבכורה[26], כי טובת הכלל דורשת את הוקרתה ושמירתה[27]. הנטיות היותר חזקות מתגלות בבכור[28], על כן במעלת האומה הייתה הבכורה ראויה להיות עומדת על

15. סגנון מצוי אצל הרב קוק, ראו למשל עין איה ברכות, ד, ג; שיחת אבות פרק ד.

16. סגנון מובהק של הרב קוק, ראו למשל עין איה ברכות, ט, רסג; מדבר שור, הדרוש הכ"ה; אוצרות הראי"ה ב, תעודת ישראל ולאומיותו, כמה פעמים שם.

17. סגנון מובהק ומצוי אצל הרב קוק, ראו למשל אוצרות הראי"ה ב, תעודת ישראל ולאומיותו; אגרות הראיה ב, אגרת שנג; שם, שעה; אורות ישראל ז, טו.

18. הרב מדגיש שהטבע המבורך לאהבת הבנים נמצא - אך זקוק לפיתוח, כפי שכתב באפיקים בנגב הנ"ל בהע' 8.

19. סגנון מצוי אצל הרב קוק, ראו למשל אוצרות הראי"ה ב, "עצות מרחוק" שהופיע ב"הפלס" תרס"ב; עין איה שבת, ב, קמ; שם, קמב; שם, ריד; שם, רטו.

20. הרב רואה באהבת הבנים סניף וחלק של אהבת ה' (עי' לעיל הע' 10, וכן בעין איה שבת א, מז). השוו מ"ש רש"ז מלאדי, אגרת הקודש, פרק ט, עמ' 227: "ולא יהיה בית ישראל כעובדי ע"ג דזנין ומפרנסין ומוקרין לנשייהו ובנייהו מאהבה".

21. הביטוי 'תרבות' נמצא בכתבי הרב יותר מ-500 (!) פעמים, והוא נדיר ביותר בכתבי שאר רבני דורו (לחיפוש נעשה שימוש בתקליטור כתבי הרב קוק גרסה 3, קרני שומרון תשס"ז, בעריכת ידידנו הרב דב גולדשטיין).

22. ראו מלבי"ם, שמות יא, ה, שהמצרים קידשו את בכוריהם לפולחניהם. כאן משתמע מדברי הרב שבמצרים, מעצמה תרבותית מתקדמת באותם ימים, תחושת אהבת הילדים הייתה כבר מפותחת יחסית בדור יציאת מצרים, למרות שהיה עדיין צורך במצוות שיפתחו תחושה זו אצל אבותינו.

23. כך מסביר הרב את הצורך לעגן את קדושת הבכורה במצוה, גם לאחר שהתחזקה באנושות כולה האהבה לבנים.

24. כפי שנפל מעמד האדם לאחר חטא אדם וחוה (סגנון זהה נמצא אצל הרב קוק בעולת ראיה, עמ' קצה).

25. סגנון מובהק ומצוי אצל הרב קוק, ראו למשל עין איה שבת, ח, נ; אגרות הראיה א, עמ' רמח; ישראל ותחיתו, ד; למהלך האידיאות, ו.

26. דברים כא, יז: "כי את הבכר בן השנואה יכיר לתת לו פי שניים" - למרות שדין זה הוא בניגוד לסברה האנושית הפשוטה ולמעשי אבותינו בספר בראשית, ועל אף הלימוד מדאורייתא של "יכירנו לאחרים" שזהות הבכור תלוי באמירת האב (קידושין עד ע"א).

27. כאמור, טובת הכלל הוא בכפיית קידום וחיזוק האהבה לבכורים, וממילא מתרחבת האהבה לכל הילדים.

28. ראו רמב"ן, בראשית מט, ג; עין איה, ביכורים ג, ז.

מכון כבודה וקדושתה[29]. כשירד המצב ע"י עבודת העגל ירד כבוד הבכור[30], מפני שבמצב הירידה המוסרית הנטיות היותר חזקות אינן דוקא המשובחות[31], ואינן ראויות להיות למפלסי הנתיב[32] בחיים. מ"מ מידת היתרון שהוקיר את הבכור, על שם מה שיהיה באחרית[33] כשיתוקן הכל[34], ולהגן מפני הירידה של הריגת הילדים שלא תתרבה[35], היא קיימת ועומדת[36]. וכך היא המדה של ההדרכה האלוהית[37], שהיא משתדלת להעלות את העולם[38], ולשמור אותו מירידה אחרי אשר

29. הסגנון כאן מובהק ומצוי אצל הרב קוק, ראו למשל עין איה שבת א, ע; שם, יא, כג; מאמרי הראי"ה, עמ' סט; אגרות הראיה ד, עמ' קמג;

30. במדבר ג, מא, "ולקחת את הלוים לי אני ד' תחת כל בכור בבני ישראל".

31. הבכור הוא תמצית ריכוז הכוחות המשפחתי והלאומי, וזהו מצב חיובי רק כאשר הכוחות הם בעיקר חיוביים; אך כשהכוחות הכלליים הם שליליים קיים בבכורים חיסרון לעומת שאר הבנים. לניתוח תכונות האופי של הבכור הקלאסי להסברת התכונות הישראליות של "בני בכורי ישראל", ראו במאמרי, "הפתרון לאנטי-שמיות ולהבנת הסגולה הלאומית הישראלית בעידן הגלובלי ואוניברסלי במשנת הרב קוק", אורשת ד (תשע"ג), מהערה 67 ואילך, ובספרי "להרים את הדגל", עמ' 292 ואילך.

32. על פי תהלים עח, נ. הסגנון כאן מובהק ומצוי ביותר אצל הרב קוק, ראו למשל עין איה, ברכות ג, לא; שם, ט, רלה; שם, ב, טו; שם, ב, מו; אדר היקר, עמ' סח; ישראל ותחיתו, יט; אורות הקודש ג, עמ' קכז; אורות התשובה יב, ג.

33. ראו קבצים מכתב יד קדשו ב, עמ' טו-טז, שסובר הרב שלעתיד תחזור העבודה לבכורים כי "אי אפשר שיהיה דבר של חטא קיים לעולם, כי התשובה קדמה לעולם. כמו כן כשיתוקן כל רושם של חטא העגל תשוב העבודה לבכורות". מצד שני "הכהנים אמנם גם הם ודאי לא יפסלו, כיון שעלו לא ירדו". כנראה לעת"ל יעבדו הכהנים והבכורים ביחד. יתכן שמקורו באור החיים על בראשית מט, כח, שהגיע למסקנה זהה על פי אותן סברות, וראו ר"י אייבשיץ, אהבת יונתן, הפטרה פרשת אמור.

34. הסגנון כאן מובהק ומצוי ביותר אצל הרב קוק, ראו למשל מדבר שור, דרשות ה, ח, טס, ולג; עין איה שבת ב, רעא; אדר היקר, עמ' צד. ראו אפיקים בנגב, מהד' תשמ"ח ח"א עמ' 757, מהד' תשס"ב ח"ב עמ' 104, שמסיבה זאת לעתיד גם לא יהיה צורך בחבלי לידה: "אמנם כל דבר שנועד לתעודה, שיש לו תכלית ומטרה בהמצאו, יתמיד רק עד התמלאות תעודתו ולא יותר, ביותר אם יהיה מצד עצמו רע ומזיק. ע"כ בהתרוממות המוסר, והמדות הטובות תצאנה לאור במילוי טהרתן, לעומתן יתבטלו חבלי לידה, והאהבה תתברר בכחה, ותוסד לא ע"י רדיפת היגונים, המכאובים וקושי ההשגה, כי אם על טהרת היושר, הצדק ורגש האנושי הטהור. הרושם מזה הוא בדברי חכמים ז"ל "עתידה אשה שתלד בכל יום" (שבת ל ע"ב), "נשים צדקניות לא היו בפתקה של חוה" (סוטה יב ע"א).

35. למרות שהאנושות התקדמה, יש צורך ב"שסתום" כדי למנוע גלישה למדרון החלקלק של היצרים השפלים.

36. למרות שאיבדו הבכורים את תפקיד העבודה, נשארה להם קדושת הבכורה וזכויותיה. ראו חיי אדם, לב, ח, ובמשנה ברורה סי' קכח ס"ק כב, שאם אין לוי, נוהגים שבכור ייטול את ידיו של הכהן לפני נשיאת כפים.

37. הסגנון כאן מובהק ומצוי ביותר אצל הרב קוק, ראו למשל עין איה שבת א,ז; שם, ב, קמ; שם, ח, מג; אדר היקר, עמ' מב.

38. למשל, חזון הצמחונות, סימנים יד-טו.

יעלה[39]. ושמירה זו צריכה היא גם מירידה שאינה קרובה, וגם אם אלפי שנים וצירופי המוני סיבות יעברו עד אשר תרד האנושיות אל מעמקי תהום אחרי אשר כבר עלתה והתרוממה ממנו, מ"מ צריכה היא הגנה אלוהית ע"י חוקים נצחיים שהם שומרים את חומותיה[40].

תכליתן[41] של רוב המצוות שבין אדם למקום ביחוד, מכוונת היא להעמדת ישראל לעם עושה פעולתו האלהית בעולם בין עמים רבים, ועליון על כל גויי הארץ. אך מחסרון הידיעה במעלתם של ישראל, שהוא גורם[42] להכניס יאוש בלב הרפויים בדעת למראה הגלות, ולאבד מן הלב את ערך כח גאולתם של ישראל, נבעו דעות חיצוניות, שמעמדן של המצוות נהפך בהן לרועץ. כי מתוך הרפיון בציור ישועת ד' לעמו נאבדה דרך ההכרה שגם בגלותנו הננו עומדים הכן למצב הגאולה, ואשר על כן לכל דבר הקיים בתוכנו בתור תשמיש לאומה מזה[43] יש לו כל ערכו בכל עת וזמן. ומתוך חסרון הכרה זו באה המחשבה, שעכ"פ אותו הכח המדיני הרודה כופה ומעניש צריך להינטל בגלות, ויחס השלילה הזה אל כח המשפט והחיוב המוחלט גרם גם לביטול גמור. אבל באמת יש לדעת שדוד מלך ישראל חי וקיים, וכל העניינים הנועדים לקיומה וחיזוקה הרוחני והחומרי של כללות האומה עומדים בנו הכן, ולא נתבטלו כלל מפני הגלות, הנחשבת רק לשצף קצף ולרגע קטן לעומת ימי העץ ימי עמי, שיבואו לטובה בחסדי ד', כשיתן עוז למלכו וירים קרן משיחו[44].

---

39. הרעיון שאחת מהמטרות של ההדרכה האלוקית במצוות היא "להעלות את העולם", כעין "עשה טוב", מופיע בחזון הצמחונות שם, אך לעומתו מחדש כאן הרב שקיימת גם מגמה של סייג אף מחשש רחוק של ירידה, וזה נכון לגבי האנושות כולה כמו שזה קיים לעיתים אצל בודדים. למשל, יחד עם ההתקדמות הרבה בעולם בתחומי השוויון האנושי וההתנגדות לעבדות ולשוביניזם, נצפית התדרדרות במדרגות שהאנושות כבר השיגה, בעיקר בנושאי הקלקול בעריות.

40. סוף עמ' 1, ותום הפיסקה שטרם פורסמה.

41. מכאן הפיסקה בדף השני העוסקת אף היא בטעמי המצוות, שעריכתה, כנראה ע"י הרב צב"י, טרם יצאה לאור, ומקורה בפסקה פז בקבצים מכתב יד קדשו א, פנקס "ראשון ליפו" (עמ' קכד) = פנקס יג (עמ' סז). וכך לשונו המקורית של הרב שם (כשיש שינויים, נצמדנו לפענוח שב"קבצים מכתי"ק א"): "דעות החיצוניות נבעו מחסרון ידיעה במעלתן של ישראל, שע"ז נכנס יאוש בלב הרפויים בדעת למראה הגלות. ובאמת רוב המצוות, שבין אדם למקום ביחוד, תכליתם מכוון בהעמדת ישראל לעם עושה פעולתו בעולם בין עמים רבים ועליון על כל גויי הארץ לשם ולתפארת. ע"כ מי שנאבד מלבו כח גאולתן של ישראל נהפכו לו כל מצות תורתנו הקדושה לרועץ, ומי שהיה רפוי בציור ישועת ד' לעמו אבד עכ"פ הדרך איך שגם בגלותינו הננו עומדים הכן למצב הגאולה, ושעל כל פנים יש לכל דבר הקיים בתור תשמיש לאומה חיה ג"כ כל ערכו בכל עת וזמן, וחשב שעכ"פ אותו הכח המדיני הרודה כופה ומעניש צריך להינטל בגלות, ושלילת המשפט וכח החיוב המוחלט גרם בהכרח לביטול גמור. והציור האמיתי הוא לדעת שדוד מלך ישראל חי וקיים, וכל העניינים הנועדים לכללות האומה, לחוזקה וקיומה הרוחני והחמרי, הנהו עומד בנו הכן, ולא נתבטל כלל מפני הגלות הנחשב רק לשצף קצף ולרגע קטן מול ימי העץ ימי עמי, שיבואו לטובה בחסדי ד' כשיתן עז למלכו וירום קרן משיחו" (השוו אגרות הראיה א, עמ' כ, מסיון תרס"ה, שם הרעיון ואף הסגנון דומים).

42. בדף נמצאים כאן 42 אותיות ורווחים מחוקים במכונות הכתיבה.

43. כך מודפס כאן, אך הפיענוח מכתי"ק בפנקס הוא: חיה, וכן נראה יותר מההקשר.

44. נראה שבכך הקשר העניני בין שתי הפיסקאות שחוברו: בדומה לדרגת הבכורים שהייתה קיימת, נעלמה, אך עתידה לשוב, כך גם בישראל מצוות המדינה והמשפט שהיו קיימות בפועל בטלו במשך הגלות, אך הן קיימות בכח, והן עתידות להתחדש במהרה בימינו.

נאומו של הרב בטקס חגיגי ומלכותי עת הובא הדגל של הגדוד העברי להיות מופקד בבית כנסת "החורבה" בעיר עתיקה, בירושלים (חנוכה, שנת תרפ"ו)

במלחמת-עולם הראשונה בין צבאות אנגליה ובנות בריתה, נגד צבאות גרמניה ובנות בריתה, הוקם "הגדוד העברי" לשרת מטרותיה של אנגליה במלחמה. ארבעה גדודים היו, עיין פרטיהם באנציקלופדיה עברית (כרך י' עמ' 270-265). הייתה קבוצה אחת שהורכבה ממתנדבי אנגליה, וקבוצה אחרת ממתנדבי ארה"ב, ועוד גדוד ממתנדבי ארץ ישראל. "ההתנדבות ליחידות אלו ניזונה מזיכרונות העבר היהודי על גבורתו והשפלתו, ומהמגמה להשיב לעם את כבודו ולסייע בהשגת מטרותיה של הציונות". ראשית ארגונו של הגדוד היה בשנת תרע"ה (1915) והגיעו לשרות פעיל 562 איש ונשלחו למטרות הובלת מזון למחנות האנגלים במצרים. בשנת תרע"ח (1918) היו כבר 800 איש שלחמו ליד ירושלים למען האנגלים ונגד התורכים. כאשר ארה"ב הצטרפה והשתתפה במלחמת-עולם הראשונה (שנת תרע"ז/1917) הגיעו משם לאנגליה כ-4.000 איש להתנדב לגדוד העברי. אמנם באופן רשמי תפקידי הגדוד במלחמה של אנגליה היו נגד אויביה של אנגליה, אבל חלק מהמתנדבים נשאו בלבם זיק תקוה שהתארגנות זו תשמש בבוא היום לתועלת הישוב היהודי בארץ ישראל, ויהוה אולי גרעין ראשוני לקראת חיל-צבא יהודי. אי לכך התלהבו הרבה יהודים מהרעיון הזה, שהוסיף להם תפארת לאומית.

אמנם במשך הזמן האנגלים ראו בחשדנות התארגנות הגדוד, וכן התנגדו כמה מהיהודים בא"י שבקשו "לשמור על הקיים" ולא ליזום אקטיביות,[1] עד שבשנת תרפ"א (1921) החליטו השלטונות האנגלים לפרק את הגדוד. כפי דברי האנציקלופדיה[2] בשנות תרע"ט-תרפ"א (1921-1919) חלק ניכר מאספקת הנשק לביטחונו של הישוב מול פרעות הערבים והתקפותיהם, בא מ"סחיבות" של אנשי הגדודים. במילוי תפקידים הפיקוד וההדרכה ב"הגנה" היו ליוצאי הגדודים חלק גדול. במאורעות ירושלים ויפו ב-תר"פ-תרפ"א (1921-1920) נתנו אנשי הגדודים את ידם, ומאורעות אלו (שהיו למורת רוחם של האנגלים) החישו את פיזורם וביטולם של הגדודים.

בחנוכה שנת תרפ"ו (1925) התקיים טקס מלכותי[3] של העברת הדגל של הגדוד העברי, מאנגליה לבית כנסת ה"חורבה" שברובע היהודי בעיר העתיקה, ירושלים. ציבור גדול של מתלהבים ליוו

1. פעילות.
2. עמ' 270.
3. בנוכחות הלורד פלומר, הנציב העליון הבריטי, וכן בנוכחות ראשי הצבא ונציגי שגרירויות שונות, וכמובן בנוכחות יהודים חשובים מהישוב.

את העברת הדגל מיפו ועד לירושלים, בין מבחינת זיכרונות העבר על תפארתו של ישראל, ובין בבחינת תקוות לעתיד. בספרו של הרב ארי שבט "להרים את הדגל" (הוצ' מכללת אורות, אלקנה, שנת תשע"ד) הרחיב במאמר גדול ומנומק, ומבוסס במקורות רבים (עמ' 161-159) גם על הנאום שהרב אברהם קוק נשא בטקס ממלכתי זה, וגם על נימוקיו של הרב.

הרב ראה בכך התחלה של תחיה מחדש של "אותם הנשמות שהיו לנו בתקופת ראשית אומתנו שעליהם מסופר בתנ"ך "כשאנו מתבוננים אליהם הננו בכל הופעה הרוחנית שאנו כל כך משתוקקים לה, משתוקקים לאימוצם,[4] לכח-החיים החטוב והגבוש, האיתן, והמוצק ששכן בקרבם. ומתוך תשוקה זו כוחנו הרוחני מתאמץ וכח-גבורתנו מתעדן, ואותן הנשמות החזקות חוזרות להיות בנו כִּימֵי עולם"[5]. עוד בהיות הרב באנגליה, ביקר בתחנת המאסף של הגדוד העברי, בעיירה פלימוט. יש עוד מסמך על כך ב"אגרות ראיה"[6], שכתב לרב הגדוד: "אחינו בני הגדוד, נושאי דגל ראשית צמיחת ישועתנו". וכן בכותרת של הדרשה, שהכתב-יד של טיוטא שכתב הרב בהכנה לנאום עדיים נשמר בארכיון הספרייה הלאומית בירושלים[7] מופיע כותרת לתפילה: "נרננה בישועתך ובשם אלוהינו נדגול".

על הערצתו של הרב למידת הגבורה של צעירי ישראל, עיין מקורות ב"פניני הראי"ה"[8].

מכאן ואילך מבוסס על דברים מקיפים ומתועדים של הרב ארי שבט, בספרו "להרים את הדגל" (עמ' 187-179). ושם עמ' 169-168 הרחיב בענין ההשלכות ומשמעות לענין כבוד הדגל של מדינתנו.

כה דברי הרב ארי שבט[9]: הנקודות העיקריות בדרשת הרב ובתפילה שחיבר לאותו מעמד דומות מאד לנקודות רבות שהזכרנו אף אנו עד כה (בספר "להרים את הדגל"):

1. דגל לאומי ודגל צבאי אינם זרים למקורות ישראל.
2. הרב התייחס אל הדגל כממלא את הלב הערצה[10], כבוד וחיבה, יש בחיבה כלפיו "קוי קדושה", "קודש היא לנו"[11], ואל החיילים הנושאים אותו כ"כצבאות קדושים, כמלאכי

4. כלומר לאמץ לנו, לסגל לנו, את האומץ שלהם.
5. אורות, עמ' יד; מקורו ח' קבצים, קובץ ו פסקא קג.
6. ח"ג סימן תתקעד (עמ' קלד).
7. להרים את הדגל, עמ' 171, הערה 12.
8. עמ' 509-503, וכן אצל א' שבט, "סיבות ערך הגבורה הפיזית והצבאית במשנת הרב קוק- האם הרב צבי יהודה היה יותר "ימני" מאביו הראי"ה קוק?", נרו יאיר - ספר זכרון לעודד חמדי, מצפה יריחו תשע"ג, עמ' 353-394, נדפס להלן בספר זה.
9. להרים את הדגל, עמ' 187-185.
10. ביטוי זה מופיע גם בתפילה שחיבר הרב, להלן.
11. ביטוי זה מופיע גם בתפילה שחיבר הרב, להלן.

השרת נדמו לי", למרות שידע שהרוב המוחלט של החיילים בגדוד לא היו דתיים ושהיו בו בעיות בקיום המצוות[12]. הדברים מתאימים לדברי הרב זצ"ל במקומות רבים שהלאומיות הישראלית, כמו גם ארצנו ולשוננו ותולדותינו הלאומיים וכו', הם אלוהיים וקדושים במהותם[13].

3. הרב קוק ראה בחיוב את הַכְנָסַת הדגל "למשמרת עולמים" לבית הכנסת. מעניין לציין שגם החוגים החרדים בירושלים שהתנגדו לטקס טענו דווקא נגד הכנסת דגל אנגליה לבית הכנסת משום הצלב שבו, אך לא התנגדו כלל להכנסת דגל הגדוד. אמנם חשוב לציין שמצאתי לאחרונה עדות שלמעשה אף הרב קוק היה מעדיף שהדגל ימוקם בארון מכובד בפרוזדור שמחוץ (!) לבית הכנסת, אך בפועל הכניסוהו, כנראה על דעתו של הרב.[14]

4. הדגל מסמל את תהליך הגאולה שאנו בעיצומו[15].

5. הרב ראה בדגל כמסמל את השאיפה הלאומית,[16] הכבוד הלאומי, ואת הייחוד הלאומי

12. אגרות הראיה ג, עמ' קלו-קלז, ו-קמא, כותב הרב שקיווה שדבריו בביקורו בגדוד "פעלו לטובה... ומאד אחשק לדעת אם כבר נתקנו המעוותים ע"ד המליחה, וע"ד ייחוד הכלים לבשר וחלב... (חילול) שבת... גילוח הזקן [בתער]...". הרצון של הממונה על עניני דת של הגדוד להתיר איסורי דאורייתא על סמך "דינא דמלכותא דינא", מעיד אף הוא על הבנה מוטעית בהלכה. כך עולה גם מתמונות של הגדוד שבתצוגה במוזיאון "בית הגדודים" שבמושב אביחיל, שם נראים שאף המשתתפים בתפילה לובשים את הטליתות כצעיפים מסביב לצוואר בסגנון ריפורמי.

13. עיין למשל באורות, עמ' סג-סד, קמז.

14. מר לו לובה, המזכיר היהודי של מושל ירושלים- רונלד סטורס, ולימים המייסד של בית הכנסת ישורון במרכז העיר, הזכיר בראיון (שנערך בסביבות שנת תש"נ ע"י ידידנו הר"י רודיק ונמצא במרכז התיעודי שבבית הרב) שאף הרב העדיף לא להכניס את הדגל לאולם התפילה (!): "הרב קוק לא רצה להעליב את המלך (הדגל נחשב לרכושו של מלך אנגליה, א.ש.) וביקש 24 שעות לחשוב על זה. למחרת הוא בא עם רעיון: נשים את זה (הדגל) בארון זכוכית שיוכלו לראות את זה בפרוזדור של בית הכנסת 'החורבה'". בפועל, הפשרה הייתה להניחו בארון מכובד אך אטום (לא זכוכית) בתוך אולם בית הכנסת, מול ספרי התורה שאף הן בארון שממול. לפרטי האירוע ולעדויות נוספות, על אודות אותו דגל שכונה "דער הייליגער פאן" (= הדגל הקדוש) שבביכ"נ ה"חורבה", ראו ספרי "להרים את הדגל", עמ' 186-185, ושם, עמ' 21 ואילך, להשוואת דעת הראי"ה קוק לדעת הר"מ פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, או"ח א, סימן מו.

15. כותרת הדרשה, "נרננה בישועתך ובשם אלוהינו נדגול", ובאגרות הראיה ג, עמ' קלד, לאחראי לעניני דת של הגדוד העברי: "אחינו בני הגדוד נושאי דגל ראשית צמיחת ישועתנו".

16. מבין הרב את דברי חז"ל שהביא גם כפשוטם, שבני ישראל נתאוו לדגל לאומי כמו שיש לשאר האומות, והקב"ה נענה להם בשמחה. ראו אצל הרמ"צ נריה, ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 368, שלפי עדותו של הסופר יעקב רימון, אמר הרב עם דמעות בעיניו לצעירים שהניפו את הדגל ליד הכותל בט' באב תרפ"ט, "אשריכם, שזכיתם אחרי אלפיים שנות גלות, להנף דגל ישראל ליד הכותל המערבי, והרמתם כבוד ישראל ותקותו בגאון".

שלנו, הקשורים להיותנו "ממלכת כהנים וגוי קדוש", מקבלי התורה.

6. הרב ראה ערך נצחי בנאמנות לדגל ("אנו נאמנים **נצח** לדגלה") ולרעיון שבו - ההכרה שיש בישראל נשמה לאומית קדושה ומיוחדת, "שֶׁכָּל חיינו מסורים לטיפוחה, לשמירתה בעוצם טהרתה, לשמור מכל משמר את כל סגולותיה".

7. קיימת חשיבות ומשמעות גם לדגלי אומות העולם. השלום הנצחי העולמי בנוי על הוקרת המיוחד שבכל דגל ושבכל לאום, וכל שכן בישראליים, כסמל לעם סגולה.

8. הדגל מסמל את פלא קיבוץ הגלויות שאנו חוזים בראשיתו בעינינו.

9. הדגל מסמל את כיבוש ארץ ישראל[17], ומבטא את העובדה שארץ ישראל שייכת לעם ישראל.

10. הדגל מזכיר את הקדושים שמסרו נפשם במלחמה נגד האויב.

11. הדגל מסמל את גבורת ה' בתשועת ישראל.

12. הדגל מסמל את גבורת צבאות ישראל[18].

מבחינה היסטורית ורעיונית סימל דגל הגדוד העברי בעיני היהודים, האנגלים והערבים את הדגל העתידי של המדינה היהודית ההולכת וקמה בארץ ישראל בעקבות מלחמת העולם הראשונה (מעתונות התקופה רואים שבזמנו, **רבים אף חשבו שדגל הגדוד הוא זהה עם דגל ישראל**). הרב התייחס לגדוד העברי כ"נושא עליו דגל ישראל"[19] וכמסמל את "ראשית צמיחת ישועתנו". **כל מה שנאמר לגבי דגל הגדוד נכון ביתר שאת לגבי דגל המדינה של היום.** הרב ציין שיש ערך לדגלים לאומיים וכל שכן לדגל ישראל, כפי שהדבר התבטא במדרש שהביא ממעמד הר סיני, ומהשאיפה המוזכרת לשימוש בדגלים הלאומיים בעת שלום.

כדי להבין את הרקע של הדרשה הבאה של הרב קוק בבית כנסת "החורבה" בעיר עתיקה, בירושלים (חנוכה, שנת תרפ"ו), צריכים להבין שאותו טקס להעלאת והכנסת דגל הגדוד היה מבצע משותף, ששני הצדדים, היהודים והאנגלים, היו מעוניינים בו. גם השתתפותם בטקס של "הוד מעלתו הנציב העליון", של המזכיר הראשי, של מושל ירושלים סיר רונלד סטורס, של פקידי הממשלה הגבוהים, קציני הצבא הבריטי וכל הקונסולים הזרים, לכבוד הגדוד העברי ואנשיו, היתה משמעותית ביותה. הדיבורים על תחיית אותו גדוד התפרשו על ידי הערבים, ובצדק, כאיתות ברור

17. בתפילת הרב, "זכרון... בהכבש ארץ הקודש... וגאולת ארץ קדשם". כך גם באגרות הראיה ג, עמ' קלה, קלז.

18. הרב קוק ראה בהקמת הגדוד העברי גם התחלה של תחייה מחדש של טיפוס הגיבורים שמסופר עליהם בתנ"ך (ראה אורות, יד).

19. אגרות הראיה ג, עמ' קלז.

וחד-צדדי של האנגלים לטובת הצעת ז'בוטינסקי, וכהכנה להעברת השליטה הביטחונית על הארץ ליהודי ארץ ישראל. איומיהם של הערבים לפוצץ את הטקס של "הדגל הציוני",[20] ודרישתם לדגל דומה למרות שבמלחמה הם צידדו באויב הטורקי(!), מצביעים אף הם על המשמעות המדינית והצבאית הברורה שעמדה ברקע של קיום הטקס. הועד הפועל הערבי הזהיר שאם לא יבטלו האנגלים את הטקס הוא לא יוכל להיות אחראי לתוצאות. תגובתו של פלומר הייתה חד-משמעית: "אין אתם, רבותי, מתבקשים להיות אחראים לדבר. אני הוא האחראי, ואני אהיה שם". תשובתו התקיפה מעידה אף היא על הלכי הרוחות שברקע ועד כמה טקס הדגל נתפש כאירוע מדיני עם מימדים היסטוריים, ושדברי הרב קוק שם בהחלט משקפים את תחושותיו כלפי דגל "המדינה שבדרך".

אפשר לסכם ולומר שקיום טקס הכנסת הדגל לבית הכנסת "החורבה" ועיתויו שירתו אינטרס משותף של אנשי הגדוד ושל פלומר, שכנראה הסכים, לפחות בשלב זה, לחידוש הגדוד. הפגנת ההערכה לגדוד העברי ולתרומתו לאנגליה במלחמת העולם הראשונה היוותה איתות ברור לערבים, ואולי גם למהססים שביישוב היהודי, שקיימת כעין קואליציה נוצרית-יהודית מול האויב המשותף המוסלמי. גישה זו התאימה לתפישה הצבאית התקיפה של לורד פלומר, ולמעשה לשיטה הקולוניאליסטית של אנגליה (וגם של צרפת!) במקומות רבים בעולם באותה תקופה - לשלוט על המקומיים העוינים בעזרת כוחות מקומיים נאמנים.

גם לדרשה של הרב קוק היה תפקיד חשוב בהעברת המסר לפלומר ולממשלה הבריטית. כשם שהתפילה שהרב חיבר לטקס תורגמה לאנגלית, כך יתכן שעשו לדרשה, שאף מציינת בראשה, שהיא לכבוד "הוד מעלתו הנציב העליון לורד פלומר".[21] מכיוון מבט זה יש גם להבין את תוכן הדרשה, המתייחס ללאומיות הישראלית ולצבאיות היהודית, ועל כך שאין סתירה בינם לבין האוניברסאליות, הלאומיות האנגלית והשאיפה לשלום בעולם.

בעיתונות המקומית מאותה תקופה אכן נתפש הטקס כמשמעותי במישור הלאומי וההיסטורי, ולא כאירוע נקודתי ומצומצם. אף מתואר הטקס כיום היסטורי בתולדות ארץ ישראל,[22] שכמותו לא ידע העם היהודי "מזה אלפיים שנה".

* * *

20. [צריך להפוך!!], "Arab Executive Opposes Fusilier Flag Ceremony," The Palestine Bulletin, 15/12/25,

21. ראו אוצרות הראי"ה ד, שעלבים תשנ"ג, עמ' 67, באגרת לפלומר מכ"ד בסיון תרפ"ו.

22. G. Agron (edit.), "The Colours Deposited," The Palestine Bulletin, 17/12/25, p. 1.

דרשת הרב קוק

ירושלים תרפ"ה

הדרשה לכבוד הדגל

הוד מעלתו הנציב העליון לורד פלומר[23], הקהל הנכבד ובני הגדוד.

בתפלתנו[24] לסדר היום קבענו את הפסוק של המשורר הקדוש המתיחס לזכרון הדגל: נרננה בישועתך ובשם אלקינו נדגול, ימלא ד' כל משאלותיך [תהלים כ, ו].

אחים יקרים, אנחנו יכולים בצדק לאמר בגאון, שההכרה החגיגית, המפותחת בצורה נאצלה לדגל צבאי, הובעה אצלנו בתורה בראשית הצעדים אשר החילונו לדרוך על במת תולדתנו בצאתנו ממצרים והליכתנו במדבר לבוא לרשת את הארץ הקדושה הזאת, שניתנה לנו לירושת עולם על פי ד', בעת אשר הסתדרנו בסדר צבאי "מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא בישראל" [במדבר א, ג]. אז לפני אלפי שנים, בעוד לא נתפתחה הטכניקה המעשית באותה המדרגה העוזרת כל כך להגשמתו של כל תכסיס סדרני[25], אז כבר נאמרה לנו ההצהרה הגדולה על דבר הערך הנכבד של הדגל בצבא, "איש על דגלו באותות לבית אבותם" [שם ב, ב].

אמנם בדבר התוכן של הרגש האציל הממלא את הלב הערצה אל הדגל הצבאי[26], יש לנו באוצר האגדה שלנו מדרש פיוטי מאוד-יפה נעים וקדוש, שממנו נוכל גם עתה לדלות פנינים הראויים להיות קשורים אל נשמתנו, בקשר עם הכבוד והחיבה, שיש בה גם כן קווי קדושה, שאנו מרגישים ביחש להדגל הצבאי הזה ביחוד של גדודנו החביב, שהננו מכניסים אותו היום למשמרת בבית הקדוש הזה. וככה הם דברי המדרש בקשר של דגלנו הצבאי העתיק, עם הביטוי של המשורר אשר הבענו בתפלתנו בשעה הקדושה והנכבדה הזאת:

"בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני ירדו עמו רבבות של מלאכים, שנאמר רכב אלוהים רבותים אלפי שנאן [תהלים סח, יח], והיו כולם עשוים דגלים דגלים. כיון שראו אותן ישראל שהם עשויים דגלים דגלים התחילו מתאווים לדגלים, אמרו 'הלואי כך אנו נעשים דגלים כמותן'. אמר להם הקב"ה, 'מה נתאויתם לעשות, דגלים? חייכם שאני ממלא משאלותיכם'. נרננה בישועתך ובשם אלהינו נדגל ימלא ד' כל משאלותיך. מיד הודיע הקב"ה ואמר למשה 'לֵךְ עֲשֵׂה אותם דגלים כמו

23. הנציב העליון הבריטי.

24. שנביא להלן.

25. על פי במדבר רבה ב, ז, שחז"ל אף אומרים שמלכויות העולם העתיקו מישראל המצאה יעילה ומכובדת זאת של דגלים.

26. כלומר שבייחס לדגל הצבאי קיים גם תוכן ערכי, לא רק רגשי.

שנתאוו".[27]

הדגל האידיאלי שלנו לקוח הוא, ביסודו העתיק אצלנו, מהאצילות הנשמתית אשר זרחה עלינו בשעה הגדולה אשר לא היתה כמוה בהתולדה האנושית[28] כולה, בעת אשר באה לנו, לכל עַמֵּנוּ, בצאתו מעבדות לחירות, אותה ההתגלות הקדושה אשר ממנה קרני אורה הולכים וזורחים לכל התבל כולה; בעת אשר קבלנו את האוצר הקדוש, תורת ד' התמימה, שניתנה לנו לאור עולם, בעדנו ובעד כל העמים אשר תחת שְׁמֵי ד'. אז זרחו עלינו האידיאלים הנצחיים בכל מילואם. מצד אחד ידענו נאמנה את העושר הגדול אשר להנשמה של האדם הנברא בצלם אלוהים, את רוב פארה של נשמת כל יחיד ויחיד, ואת גודל תפארתה של נשמת האומה כולה, ושל נשמת כל עם ועם אשר יצַר צור עולמים בעולמו הגדול. הכרנו שהמחשבה הקוסמופוליטית, בהיותה שטחית ועומדת רק על ההערכה הכללית של האדם בכללות האנושות, בלא הבחנה של הרכוש הגדול המיוחד לכל עם ולכל גזע, מחשבה זו לא תביא לעולם את הברכה האלוהית ואת האושר הנצחי של אור החיים. הכרנו שיש לנו נשמה לאומית גדולה קדושה ומיוחדת שאנו נאמנים נצח לדגלה, ושכל חיינו מסורים לטיפוחה, לשמירתה בעוצם טהרתה, לנצור מכל משמר את כל סגולותיה.

ולעומת זה ידענו גם כן שסוף כל סוף רוח ד' אחד הולך ומרחף על האחוה האנושית, וכל העמים הרבים וכל הגזעים השונים הינם באמת כולם אוצרות שונים של גווני חיים שונים, שמכולם יחד תתפאר ההרמוניה הנפלאה של עושר החיים הגדולים, אשר ברא יוצר האדם בצלמו הגדול והנערץ.

אז התעלינו לחשוב אותה המחשבה הנצחית המתארת לנו את האידיאליות הקדושה של הדגל הצבאי, ועדי עד הננו עומדים תחת ההשפעה הקדושה של השעה הנצחית ההיא אשר שמענו בה כולנו את קול אלוהים חיים מדבר אלינו מתוך האש, מתוך רבבות קודש וצבאות מלאכי עליון העשויים דגלים דגלים. הכרנו שעושר חיים מגוון מאד ישנו בעולם הרוחני הנאצל ששם הוא מקור החיים, והעושר המגוון, השונה מאד בכל מערכה ומערכה ממערכות הקודש, אידיאלים נישאים שונים ומשונים מרחפים בחללו האצילי של עולמות הקדושה, האמונה, המדע, המוסר, הדת, האהבה, הגבורה, והיופי, ורבבות אידיאלי קודש אין ספורות כאלה, היש מספר לגדודיו [איוב כה, ג], וכל גדוד וגדוד מגדודי קודש אלה הוא דוגל בדגל קודשו.

הַמְּשֵׁל ופחד עמו עושה שלום במרומיו [איוב כה, ב]. השלום הוא מקור הקודש של כל חלוקתם והוקרתם של הדגלים המיוחדים, אשר כל גדוד יודע בצדק להעריצו. זהו היסוד המבסס באחרית את אותו השלום הנצחי שהננו כל כך קשורים לשאיפתו, ושאיפה קדושה ונצחית זאת היא היא אשר היא נותנת לנו כח רוחני כל כך נשגב לשמור את דגל סגולותינו העצמיות, אשר על ידה רואה בנו כל העולם הגדול את הפליאה היחידה, שאף-על-פי שנתפזרנו בין עמים רבים,

27. במדבר רבה ב, ג.

28. ההיסטוריה.

ונתרחקנו מעל אדמתנו זה הרבה מאות בשנים, הננו עומדים חיים וקיימים ברוחנו העצמי, קשורים בקשרים רעננים אל ד׳ אלוהי ישראל ולתורתו הקדושה אשר הנחילנו, אל עמנו, ואל ארצנו הקדושה, אשר בנו ובה יחד גנוז הוא הסוד הגדול של שלום העולמים אשר להאנושיות, חזון נביאינו הקדושים מאירי החיים לכל האדם אשר תחת כל השמים. ועל ידי אותה ההכרה החודרת והעדינה של ההערכה אשר לדגלנו המיוחד, בתכונה של התאמה לדגלי מעלה אשר שלום הנצח הוא זורח עליהם סלה, המושרשת כל כך יפה בנשמתנו הלאומית, באה גם כן ההכרה להעם הבריטי להיות הראשון בעמים להכריז גלוי לכל את ההצהרה הקדושה של ביתנו הלאומי בארצנו הנצחית בעדנו, ושהעמים היותר נאורים, וחבר-הלאומים בכלל, אישרו בחותם אמת את האמת העליונה הזאת.

וההכרה הדגלית המקודשת הזאת היא היתה לרוח החיה ביצירת הגדוד העברי, אשר בגינו הואיל הוד מלכותו ג׳יאורג׳ החמישי מלך בריטניא ירום הודו לכבדנו בהדגל המכובד הזה, אשר זכרונו קודש הוא לנו. לעולם לא נוכל לשכוח את אותה השלהבתיה ואור הקודש אשר מילא את הנשמות העילאות של בנינו הצעירים, אשר ברוח אידיאלי נְשֹא ומרומם התנדבו ללכת אל ארץ הקודש בתור בני הגדוד העוזר לכבש את ארץ האבות, בשביל המטרות הקדושות האצורות לעד בנשמת הבנים עד דור אחרון. כצבאות קדושים, כמלאכי השרת נדמו לי, בעת אשר זכיתי לבקר את הגדוד בפלימוטה בהיותי באנגליה בימי המלחמה.

ובשביל הזכרונות הקדושים הללו, אשר לעזור להגשמתם נשלח הנה הוד מעלתו שר הצבא לורד פלומר הנציב העליון לארץ-ישראל, יכולים אנחנו בצדק לאמר על הדגל הצבאי הזה העומד כעת במקום הקדוש הזה שיהיה גנוז בו למשמרת עולמים[29], הדגל הקשור ברשמי זכר קדושים של שאיפתנו הלאומית לתשועת אלוהים בעדנו ובעד כל חי, את הפסוק הקדוש אשר הבענו בתפלתנו: ׳נרננה בישועתך ובשם אלהינו נדגל ימלא ד׳ כל משאלותיך׳. ובא לציון גואל במהרה בימינו, אמן.

29. הדגל אכן היה מונח שם בבית הכנסת יותר מעשרים שנה, ואבד בנפול הרובע בידי הערבים במלחמת השחרור.

כאמור, חיבר הרב קוק גם תפילה מיוחדת שקראו באותו טקס, ולהלן נוסח התפילה, כפי שפורסם ב"סדר תפלה והודאה" שהודפס וחולק באותו אירוע:

למנצח בנגינות על דגל הגדוד הארבעים (ארץ הישראלי) למקלעי המלך ("ראשון ליהודה") שהובא לבית-הכנסת הגדול בירושלם, למשמרת עולם.

צור ישראל, מגן ישענו עדי עד,

בתודה נקדמה פניך, בנשאנו עמנו

את הדגל הנערץ, זכרון גבורת ישע ימינך,

בהכבש ארץ הקודש לפני הצבא הבריטי,

בחברת גדוד בנינו, אשר רוח גבורה לבשו,

ביום קרב ומלחמה,

וימינך וזרועך סעדה אותם,

לראות בנצחון והוד הגבורה,

ועיניהם צפו למרחוק ליום ישועת עמם

וגאולת ארץ קדשם, נחלת אבותיהם מעולם.

קודש הוא לנו זכרון הדגל הזה,

הקשור עם הגיוני קודש

ושלהבת יה של נשמות זכות וטהורות,

אלה אשר נפלו חללים במלחמת הקודש הזאת,

שחותם דמם יהיה חרות לזכר קדושים נצח;

ונשמתם תהיה צרורה בצרור החיים

את יי צבאות, אדון כל הנשמות.

ואלה החיים עמנו, ימים על ימיהם הוסף,

מלך חפץ בחיים; ויראו יחד כל ישרי לב

את ישועת יי על עמו ונחלתו

ובברכת השלום לכל ממלכות תבל, אמן ואמן.

הרב ארי יצחק שבט - 'המעין' מז, ד (תמוז, תשס"ז), עמ' 31- 42

תעודות חדשות בענין גישת הרב קוק להקמת האוניברסיטה העברית:

[הערת המלקט: במאמר זה של הרב ארי שבט הובאו הרבה מסמכים ותעודות נוספות, אבל, הבאנו כאן רק חלק מהם, והרוצה לעיין בהרחבה, יפנה למאמר זה ב"המעין"[1]]

הקדמה:

א. איגרת לרב הרץ, רבה הראשי של בריטניה

ב. איגרות משנת תרפ"ו

סוף דבר

הקדמה:

הרבה כבר נכתב על אודות גישתו של הרב קוק, כלפי פתיחת האוניברסיטה העברית שבהר הצופים. חלוקות הדעות לגבי הנאום[2] והתפילה[3] שנשא הרב קוק בטקס המפואר שנערך בז' בניסן תרפ"ה (1925), ומתקיימים עדיין דיונים בשאלה האם התקוות שביטא שם, שהקמת האוניברסיטה תהיה צעד חשוב בתחיית עם ישראל על אדמתו, היו כנות, מגמתיות, נובעות מתמימות או כתוצאה מהטעייה או אילוץ[4]. נראה שהתעודות החדשות שאנו מפרסמים כאן לראשונה יוכלו להוסיף להארת הנושא.

1. http://shaalvim.co.il/pub/maayan3/07-c-12%2013-24.pdf

2. מאמרי הראי"ה עמ' 306, ועיי"ש בעמ' 554.

3. אוצרות הראי"ה מהדורת תשמ"ח ח"ב עמ' 1117-1116.

4. עיין י' ולק, "נאום 'שלא בעתו' או נאום 'בטרם עת'?", כיום אתמול: מסות מאמרים וזכרונות (ירושלים תשנ"ח), עמ' 246-237 ו-288; פ' אלפרט, "נאומו של הראי"ה קוק בפתיחת האוניברסיטה העברית: מסכת של צנזורה מתמשכת", 'גיליון' ה (ניסן, תשנ"ה), עמ' 19-15; י' ברטל, "יהי רצון שלא תארע תקלה על ידי: נאומו של הרב אי"ה קוק: דברי פרשנות", תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: שורשים והתחלות (עורכים: ד' כץ מ' הד, ירושלים תשנ"ז) עמ' 319-315; אוצרות הראי"ה מהד' שנת תשמ"ח ח"ב עמ' 1118-1117 וח"ד עמ' 190-188 ובמהד' תשס"ב ח"א עמ' 474-473; י' לוין-כ"ץ, "תפילות ארעיות לראי"ה קוק", אקדמות ט (תמוז, תש"ס), עמ' 55-50; הר"ג גוטל, מכותבי הראי"ה, עמ' סא, הערה 124; ר"מ אלחרר, לכבודה של תורה (ירושלים, תשמ"ח); הרמ"צ נריה, לקוטי הראי"ה, ח"ג, עמ' 218-192. מעניין לציין שר' חיים ליפשיץ (שבחי הראי"ה, מהד' תשל"ט, עמ' קצח) מביא עדות אישית מפי הגר"י הוטנר מפי הרב קוק, שחיים וייצמן הבטיח לו במפורש שאם ישתתף בחנוכת האוניברסיטה לא ילמדו שם ביקורת המקרא, אך ראו על כך אצל ידידנו הר"א הנקין, "עדותו של הרב הוטנר אודות הראי"ה קוק והאוניברסיטה העברית", המעין ניסן תשע"ג.

א. איגרת לרב הרץ, רבה הראשי של בריטניה

כעבור פחות משנה מקיום טקס הפתיחה של האוניברסיטה, פונה הרב קוק לרבה הראשי של בריטניה בבקשת עזרה להתרים בקהילתו עבור הישיבה המרכזית. במכתב זה שטרם פורסם מתייחס הרב לתקוותיו המינימליות מהאוניברסיטה[5]:

חושב אני שכת"ר הוא שווה עמנו בדעה, שאפילו אם תינצל המכללה ממכשולים עקריים לא תהיה היא המכשרת[6] את רוח היהדות ושומרת אותו בתמותו והפרייתו העתיקה המזהרת, אם לא יהיה לנו מכון אדיר בעיר קדשנו שהוא כולו תורני, שמור בחותם המלא של היהדות הנאמנה, ומעוטר בכשרון הסעיפים הרבים הנדרשים לקיומה של תורה בדורנו ביחוד.

כלומר, הרב קוק אינו משלה את עצמו שלא יהיו מכשולים באוניברסיטה, אלא שכל תקוותו היא שיינצלו "ממכשולים עקריים". האמת היא שכבר בשנת תרפ"ב חשש הרב מהכיוון המסתמן באוניברסיטה[7], ולצערנו החששות אכן הלכו והתבררו כאמיתיים[8].

ב. איגרות משנת תרפ"ו

הערכה פסימית יותר בנוגע ללימודי היהדות באוניברסיטה נמצאת באיגרת נוספת של הרב קוק שטרם פורסמה, שנכתבה לר"א טייטלבוים, הפעיל המרכזי בניו יורק למען הישיבה[9].

חביבי, שמחתני בבשורתך הטובה בט"ג (=טלגרם, מברק) בדבר יסוד המשרד למשאת נפשנו, הרחבת המרכז ופיתוחה של הישיבה המרכזית, שאליה עינינו נשואות בע"ה...

---

5. מ-ז' בכסלו תרפ"ו, באוסף ה-Central Relief Committee (CRC), Yeshiva University Archives, תיק 124/5. האיגרת הזאת, כמו זו משבועיים קודם, כ"ו במרחשון, לרב ד"ר י"ל לנדא רבה הראשי של דרום אפריקה (הנמצאת אף היא באותו תיק), מודפסת במכונת כתיבה; זאת לעומת איגרת דומה להתרמה לישיבה שנכתבה לגאון ר' אליעזר סילבר, מגדולי הדור שבארה"ב, שנכתבה בתקופה יותר מאוחרת בכתב ידו של הרב. ברם, אין סיבה להסתפק במקוריותן של האיגרות הללו, משום שהסגנון הוא של הרב קוק, וכנראה שהן הודפסו משום כבודם של הנמענים, והנימוס המקובל באותם הימים באנגליה ודרום אפריקה.

6. מלכתחילה נדפס "מוכשרת", אך האות וא"ו נמחקה ידנית.

7. איגרות הראי"ה ד, עמ' קלו (מופיע גם במאמרי הראי"ה עמ' 344), שבאים "שטף של מתלמדים מכל קצוי הגולה, שאינם מצטיינים ביחש טוב לחיי הקודש...".

8. עיין באיגרת של הרב להרב י"א הרצוג משנת תרפ"ח, מופיע אצל ר"י פילבר, כוכבי אור, עמ' 246.

9. נכתב בכ"ב במרחשון תרפ"ו, CRC, 124/5.

כלל אחד אני רוצה להגיד לכתר"ה, ולכל עדיני הנפש הרוצים להכנס עמנו בעבודת הקודש הזאת של יסוד הישיבה המרכזית העולמית לישראל בירושלים, שאנחנו הננו עומדים כעת רק בצעדים הראשונים של היצירה הגדולה הזאת. האידיאל העליון שלנו בתכונתה של הישיבה היא לרומם את הדרת הקודש בתחיית האומה על אדמתה במובן הרוחני, לא ישאר הרושם אצל כלל היהדות שתפארת הגדולה של תחיית רוח ישראל תבא ע"י מקורים חילוניים...

***אנכי איני עוסק במלחמה שלילית**, כי אם **במלחמה חיובית**. ולעומת המכון למדע היהדות, שגם אם צביונו היה נשמר בלא נסיגה רבה מדרך היהדות לא היה נותן לנו את הרכוש הרוחני השלם - קדושת התורה ותום האמונה בקדושתה וטהרתה, קל וחומר שאין שום תקוה על השמירה שלו ממדחפות גדולות אל תוך הקלחת של כל המחלקה הזרה הארסית השולטת בעולם החילוני...*

אבל כדי שהמגמה הקדושה שלנו תצא אל הפועל מוכרחים אנחנו להיעזר מאת אלה שיודעים כמה רבה היא הסכנה...

הרב מצמצם את הציפייה האופטימלית[10] שלו מהמכון למדעי היהדות שבאוניברסיטה שלא תהיה בו "נסיגה רבה מדרך היהדות", אך גם לצפייה הזאת "אין שום תקוה", וגם הוא עתיד להיסחף "אל תוך הקלחת של כל המחלקה הזרה **הארסית** השולטת בעולם החילוני". על כן מדגיש הרב "**כמה רבה היא הסכנה**".

המגמה השלילית שבאוניברסיטה הלכה והחמירה בעיני הרב קוק, כפי שהוא מציין באיגרת נוספת לר"א טייטלבוים, שגם היא טרם פורסמה, כחודש לאחר מכן, על החשיבות להזדרז לחזק את הישיבה המרכזית בדחיפות[11], "...לעומת הכח החילונית של המכללה, ההולכת ומרחבת את גבולותיה ואת אופיה החילונית...".

דברים דומים עולים באיגרת נוספת שטרם פורסמה שנכתבה שבועיים לאחר מכן, שם כותב הרב לגדולי הרבנים בארה"ב על חשיבות ביצורה של הישיבה המרכזית, "שיהיה בתור משקל מכריע נגד הגדולות שעושים בעלי החול שלנו, בעיר הקודש ביחוד, להגדיל את התרבות החילונית ומדעיה... אי אפשר לנו לעמוד מרחוק ולראות שיתרבו בעיר הקודש צעירים נוהרים אליה מאפסי ארץ מהסוג החילוני לבד, או גם העוסקים במדעי היהדות שהקודש נעשה אצלם חול במדה ידועה, ולא מאלה יושע יהודה ברוחו ונשמתו..."[12]

---

10 הרצוי ביותר, הטוב ביותר.

11 לר"א טייטלבוים, נכתב בג' בטבת תרפ"ו, CRC, 124/5.

12 איגרת מתאריך ט"ו בטבת תרפ"ו לר"א סילבר ולר"י רוזנברג, מראשי הרבנים שבארה"ב, CRC, 124/12.

סוף דבר:

אם כי אי אפשר להשליך מתקוותיו ותמיכתו התיאורטיות של הרב קוק זצ"ל ביחס לאוניברסיטה שבדרך, כפי שעולים מתוך חלק מהתעודות הללו ואחרות, לייחסו אליה בעקבות כיוון התפתחותה בפועל בהמשך - ניכר שהרב ראה בפתיחת האוניברסיטה צעד גדול בתחייה הלאומית. במקביל עודד הרב מדענים שומרי תורה ללמד במחלקות השונות של האוניברסיטה, אף שהביע פסימיות בנוגע לייחסה של האוניברסיטה העברית למדעי היהדות. נוסף על כך ניתן ללמוד מהתעודות הללו ואחרות על תמיכתו הנמרצת של הרב קוק בצורך להקים אוניברסיטה ישראלית **אמיתית**, בלי "מכשולים" ו"סכנה", שעתידה להיות צעד גדול אף יותר בתחייה הישראלית, בדרך של תורה עם דרך-ארץ-ישראל. עלינו לזכור את האידיאל שבחזונו של הרב קוק זצ"ל כפי שהוא בא לידי ביטוי בתעודות הנ"ל, אידיאל שיתגשם בעז"ה ללא ספק בבוא העת.

איגרת הרב קוק בנושא תלמוד תורה לנשים:

המאמר הבא נתרם לספרנו ע"י הרב ארי יצחק שבט. המאמר הופיע בספר "מאורות ליהודה"- ספר יובל לכבוד הרב יהודה פליקס (ערך: הרב ד"ר מ' רחימי), אלקנה תשע"ב, עמ' 263-343

כמעט כל ההערות הן של הרב ארי שבט. אבל לצורך הכללת עיקרו של המאמר בספרנו זה צמצמנו הרבה מההערות החשובות של הרב ארי שבט שמופיעות בספר המקורי. המעוניין לראותן, יפנה לשם.

[הקדמת המלקט למאמר הבא:

בתו של הרב קוק, פרידא חנה, היתה אשה כשרונית וכנראה מתלוננת על צמצום האפשרויות לפניה ללמוד תורה וספרי חז"ל. יש לזכור כי שרה שנירר החלה לייסד את מערכת בתי ספר לבנות בשם "בית יעקב" רק כחמש עשרה שנה אחרי שנכתב מכתב זה. ולפני זה, הבנות למדו תורה וחכמה באופן פרטני אצל הוריהן, אם היה להם זמן לעסוק בחינוך זה. וכאן הילדה שנתייתמה מאמה גדלה אצל הסבא שלה, רחוק מבית אביה. כדרכו של מרן הראי"ה, הוא ראה את הטוב ואת החיובי בכל מצב ומצב, כי הכל הוא בהשגחה מאת ה'. כמו כן, כשנשתנה מצב הדור, כמו בדורנו, גם מרן היה מסכים להרחבת הלימודים, כמו שהסביר הרב ארי שבט להלן בסוף המאמר]

איגרת הרב קוק בנושא תלמוד תורה לנשים -

בדיעבד שהוא לכתחילה

אנו מתכבדים לפרסם כאן לראשונה[1] איגרת שבה מתייחס מרן הרב קוק בצורה מעניינת וחדשנית ללימוד תורה לנשים ואף לגברים.[2] האיגרת כתובה לבתו הבכורה פרידא חנה[3] ולבנו יחידו, הרב צבי יהודה, בצעירותם:

עה"ק יפו ת"ו ב' שבט תרס"ז

ב"ה

בְּנִי[4] ובתי אישוני עיני, יחיו ברב טוב.

קימוצי במכתבים מפני רפיון ידי מפני עניני טרדות שונות, שאינם כפי תכונותי וחפצי הפנימי, שאינם שייכים כלל לרוחי, וביד חזקה הנם מתפרצים לגבולי, ומבקשים את תפקידם ממני, מאיש שאינו יודע אותם ולא חפץ לדעתם - הם הגיעו גם אליכם ילדי החביבים, להסב לכם מורת רוח

1. פרסמתי ציטוטים מהאיגרת במאמרי "נפש האשה וחינוכה בכתבי הראי"ה קוק על פי מקורות חדשים בכתביו", צוהר יח (תשס"ד), עמ' 119-130.

2. כמובן, מדובר כאן בחלק קטן מתפישתו השלמה של הרב קוק בנדון, ואי אפשר ללמוד משנה שלמה מאיגרת בודדת הכתובה לאדם מסוים ובמצב מסוים. להשלמת התמונה, ראו את מאמרי "נפש האשה וחינוכה בכתבי הראי"ה", (שם); ר"ש אבינר, "ערך האשה והתכונות המאפיינות אותה", שירת עלמות, ירושלים תשס"ד, עמ' 17-31; הרב צב"י קוק, "לימוד אמונה לנשים", שם, עמ' 254.

3. פרידא חנה, בתו הבכורה והיחידה מאשתו הראשונה של הרב קוק, אלטה בת-שבע, היא ה"אנונימית" ביותר מילדי הרב. היא נולדה בי"ז בטבת תרמ"ח בפוניבז', זמן קצר לפני הכתרת הרב כרבה של זיימל, וכשנתייתמה מאִמה בגיל שנה וחצי, עברה לגור אצל סַבָּהּ, האדר"ת. בשלב מסוים, היא חזרה לגור עם אביה ואחיה ואשתו השנייה, רייזא רבקה, בת הדודה של אִמה, אך בתמוז תרס"ד, עוד לפני שעלה הרב ליפו, הוא כותב מבויסק אל פרידא חנה, בת השש עשרה, כשהיא שוב גרה אצל סבה האדר"ת, חמיו הראשון של הרב, בירושלים (הוא עלה באדר תרס"א), יחד עם דודיה (שלימים היא נישאה לאחד מהם), ראו באגרות הראי"ה קוק, אוצרות הראי"ה ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 1245; ושוב במהדו' שנת תשס"ב ח"ב עמ' 313. ידוע לנו שפרידא חנה נמשכה ללימודים, וממכתבים אחרים (למשל מב' בכסלו תר"פ [טרם פורסם] מתברר שאף עודדה את אחותה בתיה מרים ללמוד ולשמוע שיעורים. על כן, נראה שהתוכן וההדרכה של האיגרת מתאימים ביותר לבנות רבות בישראל היום, המתעניינות או זקוקות ללימודים, וחשוב לפרסמה (ראו בהמשך הערה 5). פרידא חנה היא בת 19 בעת כתיבת האגרת.

4. הרב צבי יהודה, בהיותו כמעט בן 16.

ממיעוט כתיבתי. אתם כבנים אהובים, תסלחו. אַדָּמָה שתכירו כמה לבבי חפץ למלא רצונכם בכלל, ובפרט הרצון האידיאלי שלכם, להתענג בדברי, לחשוב אודותם, ואולי גם ללמדם.[5] אבל המצב הסובב, יגרשני לפעמים תכופות מבית תענוגי, ונפשי קותה לתשועת ד' שישיב לי ששון ישעי[6] ויזמין לי רוח ומצב הגון למשאת נפשי.[7]

חביבי נפשי, איני חפץ לקבוע לכל אחד מכם מכתב בפני עצמו כי הדברים הרוחניים שהם עיקר יסוד קצת האורך שמכתבי יכולים לסבול, המה תמיד ראויים להיות משותפים באיזה צד לשניכם.[8] הדעה היא כוללת, לא תדע חלוקי מין, זולת הפרטים המסתעפים, שבהם יש כדי חלוקה לכל אחד לפי ערכו, ולכל מין לפי צביונו. ואנכי, ע"פ רוב הנני משתמט מן הפרטים, ומבקש לאחוז בכללי הרעיונות, העומדים בצורה כהה בנפשו של כל אחד ממנו, אלא שרוב בני אדם, מתעצלים לגלות את המסך שבקרבם, למען ידעו מה גדול הוא האוצר החי שבנשמתם. ואנכי והדומים לי בדעה, הננו בכל זמן ובכל מקום משתדלים כפי היכולת, לגרש את העצלות הזאת,[9] המונעת מאלפי רבבות בני אדם להאיר את זיו החיים שלהם, את העושר והטוב שבקרבם, וללכת בשביל כך בדרכי חשך של קטנות,[10] של שנאה, קנאה ותחרות, מה שמוסיף לחנק עוד יותר את אור החיים הבהירים והטהורים. על כן אין החלוקה מדודה אצלי בטפחות, וב"ה ששניכם הנכם, כל אחד לפי ערכו, בעלי דעה בעלי רגש, ואם מעט או הרבה, אבל מורגלים ב"ה לראות ולשמע, לפחות חפץ פנימי של חיי יושר, של טהרה צדק ואהבה כוללת. ומי שאלה הנטעים הטובים קלוטים בנפשו, כבר מוכן הוא לשמע הדברים, יותר רמים ונשגבים הרבה מההרגל השוקי. התבונה הפנימית אינה נמדדת במדת הֶעָלִים[11] או הספרים,[12] כי אם בתכונת הרצון של הטוב[13] החי בתוך הנשמה פנימה. ודאי ימצאו דברים שהם יותר מיוחדים לאחד לאחת מכם,[14] אבל התועלת יוצאת מהדעה המקפת

5. ללמד לאחרים. יש כאן הוכחה שדברי הרב אינם סובייקטים רק לבתו אלא מתאימים ללמד לכלל בנות ישראל הזקוקות ללמוד תורה, שהיום הן רבות, ראו לעיל בסוף הערה 3.

6. על פי תהלים נא, יד.

7. על פי יחזקאל כד, כה.

8. בנו הרב צבי יהודה, והבת פרידא חנה.

9. עצלות מלגלות את האוצר האלוהי החי בקרבם.

10. ראו הראי"ה קוק, אורות הקודש ג, ירושלים תשכ"ד, עמ' קמז, שהתעסקות יתר של אנשים רבים בפרטיותם במקום להתחבר לכלליות, היא שמורידה אותם לעומק הקטנות.

11. הדפים.

12. הרב נוגע כאן בנקודה המרכזית שהוא עומד להביע בהמשך האיגרת.

13. בדומה לכך, ראו הראי"ה קוק, איגרות הראיה א, עמ' ריח-ריט, שמטרת החינוך הישראלי היא לגלות את הטוב ואת היושר הנמצאים בטבע האדם, ולא להקיף חומר וְיֵדַע כהכנה למלחמת החיים.

14. מפורש בתחילת הפִּסקה הבאה שעיקר האיגרת מופנה כלפי בתו פרידא חנה.

שאת שני העולמים, של האח והאחות, וזאת תאחד את צורת המכתבים.[15]

ההבדל, בתי היקרה, העיקרי שבין הנפשות של האישה והאיש, הוא רק ביחש אל צורך הלימודים. הספרים[16] אינם מצד עצמם מזון טבעי לרוח האדם. הנם, הטובים שבהם סמי מרפא לאדם שכבר נחלה משנות קדם,[17] "כי אני ד' רופאך".[18] הרגש הפנימי הבריא, היוצא בטבעו הטהור על ידי חינוך בלתי נשחת, צריך הוא ללמד את האדם מה שיש בו די. הלב והמוח אינם מפסיקים את עבודתם אפילו רגע אחד בחיים, וכשהם ישרים, כל עבודתם[19] הטבעית והתמידית היא לימוד ותורה.[20] ירדנו אמנם הרבה, נתעוותו המעשים, ונתדלדלו החיים,[21] אם לא יתקוף החולי החומרי את כל בני האדם[22] שלא יוכלו לנהל את הסדרים הפיזיולוגיים שלהם בלא רופאים ורפואות מלומדות מן הספרים ומן ההשערות הבלתי בטוחות. אבל הרוחניות שבנו באה בכללה לזה המצב האומלל.[23] אנו מוכרחים לכלוא את ילדינו האהובים, משחר טל ילדותם, שעות רבות

15. יש כאן רמז שהאיגרת נכתבה סמוך למעברו של הרב צבי יהודה ללמוד בישיבת תורת חיים בירושלים, והרב מקדים כאן הקדמה שמתכנן לכתוב איגרות משותפות לשניהם. ברם כל האיגרות שהתפרסמו לעת עתה מהרב לרב צבי יהודה מאותה תקופה הן לו לבדו ולא לאחותו, ראו הרב נריה גוטל, מכותבי ראיה, ירושלים תש"ס עמ' 174, וטרם פורסמו איגרות נוספות שייעד הרב לשניהם ביחד. ייתכן שהרב צבי יהודה היה גר בישיבה ופרידא חנה גרה אצל סבתה, וממילא נשמרו רק אגרות הרב שהשיב למכתבי בנו שכתב בנפרד. בנוסף, בסוף השנה פרידא חנה התחתנה ומאז כותב הרב אליה יחד עם בעלה.

16. הכוונה אף לספרים הטובים ובמיוחד לימוד תורה, כפי שיבואר בהמשך.

17. מאז הגירוש מגן עדן.

18. שמות טו, כו.

19. לכן הסתפק הקב"ה בגן עדן בציווי "לעבדה ולשמרה", בראשית ב, טו, ללא צורך במצוות נוספות.

20. כי הם חיינו ואורך ימנו. כך אמרו חז"ל: "אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי" (תהלים טז, ז). ר' שמואל בר נחמן היה פותרו באברהם, דאמר ר' שמואל [בר נחמן] אב לא לימדו, רב לא לימדו, ומי לימדו, הקב"ה, דתני ר' שמעון בן יוחי מלמד שזימן לו הקב"ה שתי כליות, והיו נובעות חכמה ודעת" (מדרש תהלים, [ערך: ר"ש בובר], ירושלים תשכ"ח). כלומר הטביע הקב"ה את התורה בְּתוֹכֵנוּ, ומלכתחילה לא היה צורך למתן ספר תורה.

21. החיים הטבעיים נתדלדלו ונחלשו ברוחניות ובחומריות גם יחד. ראו רמב"ם, מורה נבוכים (תרגם: ר"י קאפח), ג, יב, שפגמיו הרוחניים של האדם מביאים לְהֶרְגֵּלִים רעים המזיקים גם לגופו וגם לרוחניותו. כך הסביר רבי עובדיה ספורנו, כוונת התורה (ערך: ר"י קופרמן), פרק ד, עמ' יח-יט, את קיצור שנות חיי האדם, קודם בחטא הראשון, ושוב בעקבות דור המבול.

22. כלומר, מבחינה פיזית רוב אנשים, אך לא כולם, אכן זקוקים לטיפולים רפואיים מלאכותיים.

23. מבחינה רוחנית כל האנשים, ללא יוצא מן הכלל, זקוקים לטיפול מלאכותי של ספרים ולימוד חכמה כדי להגיע לאותה בריאות רוחנית שאמורה להיות טבעית.

בכל יום, בחדרים בבתי ספר, לקשרם אל הספרים ואל האותיות,[24] כמו שאנו מוכרחים להכניס את החולים אל חדרי המשכב ואל תאי השמירה[25] הקשים של הרפואה הלימודית.[26]

צדקה עשה הקב"ה עם עולמו, שחנן את האישה בינה יתירה מן האיש[27] על ידי מה שחושה הביתי הוא יותר עמוק, אף על פי שמצד זה דווקא אינו כל כך מתרחב כלפי חוץ. אין תועלת לאשת חיל להיות צופיה הליכות עולם של שרים ומלכים ומלחמותיהם האכזריות, שהם הוסיפו גם כן פרקים רבים בספרים, ויוסיפו להרבות עבודה לילדים הרכים, להיקשר עוד יותר אל הכלוא, ובמידה לא מועטת להכניס ברוחם זוהמא של רצח ושנאת הבריות שמביא להחשיך את זוהר החיים. אשת חיל פטורה היא מכל הקטסטרופה[28] הזאת, היא נוצרה להיות צופיה הליכות ביתה לפרש כפה לדל ואביון, להלביש ביתה שני,[29] למען לא תירא משלג, לעשות מרבדים שש וארגמן. ואלה המעשים - יפים הם, נעימים הם, וריח לבנון ואידיאליות קדושה וטבעית מקיפם מכל צד.[30] אם היו החיים בריאים ושלמים, לא היה צורך אל השלמת התכונה הביתית היפה והענוגה, לשום לימוד כלל.

אמנם כל כך נלקו החיים, כל כך אבד הלב הטבעי הישר שבאדם את הרגשתו, עד שאינו יודע איך למצוא את מנוחתו בהאוהל השאנן והשלו, שהוא כולו חסד אהבה ונדבה. לפי ערך הנפילה, הננו צריכים לתמוך גם בידי בנותינו על ידי הרחבת הלימודים,[31] אבל חלילה לה לבת עדינה

---

24. תלמידו של מרן הרב קוק, הרב הנזיר הרב דוד הכהן, משנת הנזיה, ירושלים תשס"ה, עמ' נב, כותב רעיון דומה להפליא: "ספרים רבים לא היו איתם (הנביאים) הרי לא היו זקוקים לאוצרות ספרים, כמו ספרי הש"ס והפוסקים ונושאי כליהם. כל זה המשא של ספרים וניירות, המלעיטים את הנפש בנייר, והמסיחים את הדעת מן המרומם והנעלה טוהר שמי ה', לא בזה יתגלה ותחיה רוח הנבואה, אלא בתורה שבעל פה, בלימודים בהרים וגבעות, על פני שדות קודש, למראה טוהר שמי ה' ".

25. בידוד רפואית, לפי המשל.

26. המלאכותית, שאינה טבעית.

27. בבלי, נדה מה ע"ב.

28. אסון.

29. צחק שבטבהשראת האישה, הבית אמור להיות כעין אי הדומה לגן עדן של פעם ושל העתיד, המתבסס על אלטרואיזם [=אהבת הזולת], נתינה אהבה, רחמים, חנינה, ארך-אפיים ושאר המידות האלהיות, במקום התחרות והרוע הנמצאים בשוק החיים. כך נראית כוונת הרב "לפרוֹשׂ כפה לדל ואביון, להלביש ביתה שָׁנִי, למען לא תירא משלג".

30. העיר הרב צבי טאו שאווירת בית רוחני טבעי תתרום בוודאי גם לגברים (נוסף על הלימוד שלהם בספרים), שחלק זה אבוד מהם.

31. הרב קוק מזהה בעידן המודרני נפילה נוספת של האנושות, וכמו שהגברים זקוקים ללמוד מספרים הוא הדין היום גם לרוב הנשים.

הנועדת להיות אשת חיל באמת,[32] וביותר בת ישראל שהאוהל הפנימי שלה עומד להיות מקדש קודש, להחליף את עולמה החי, על הספרים, את המזון על סמי המרפא.

החוג הרחב של החברה האנושית, שהאיש קרוא לפי תכונתו לפי מעמדו הפיסיולוגי[33] והפסיכי לעבודתו, הוא כבר כל כך חשוך עד שמבלעדי מאורות מופעים מן העליון, ובכלל מן חוץ להחיים,[34] לא יוכל לחדור לתוכו גם קו אור אחד. הוא כל כך חולה, עד שמזונו הוא סממניו, ולבושו חבישת שבר עצמותיו, הוא חייב ללמד, וצריך ללמוד. וכל מה שישקוד יותר על רפואתו, כה ילך ויתקדם עד שברבות הימים ישוב לאיתנו וחי חיי עדן כפי התכונה השלמה והקדומה, עולם שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים.

אבל העולם הפנימי, שהוא גדול ורחב גם כן למי שמסוגל להביט אל רבבות פרטיו המשמחים ומענגים כל נפש ישרה, הוא עודנו עומד ביחוד בישראל קרוב לטהרתו ואשרו הטבעי. והמהומה האירופית שֶׁכָּלְאָה גם כן את הבנות בכלא דמתקרי "בית הספר", למבחר ימי עלומיהן, גורמת היא לגדל דורות חלשים ברוח ובגוף. מצד שני הצדדים שֶׁכלה בקרבם הזיק האחרון של טבעיות קדשות ויוֹשְׁרָה, וממילא כשהבת הכבודה שכבודה פנימה[35] פנימה באהלה, פנימה בחדרי לבבה, ששם יש עולם חי מלא ועדין משוכלל ומתוקן, מעין עולם הבא, היא שוכחת את ערכה;[36] או אכזריות טיפשות של גאוה-רמיה של הוריה משכיחות אותו ממנה, ומבקשים רק דוקא לַלַמדה כמובן בקביעות, לקשרה אל החדר, אל בית המרפא, אל הספר, הרי הוא כאילו מלמדה תיפלות.[37]

חפצתי עוד לכתוב ולכתוב, יקירי נפשי, אבל מה אעשה הנה הם באים, נוֹגְשַׂי האכזרים

---

32. כאן פונה הרב קוק ישירות אל בתו לומר שב"ה היא אינה זקוקה לסמי הרפואה ולספרים שהם "בדיעבד", והיא מסוגלת להיות אשת חַיִל עם הבריאות הרוחניות הטבעית שינקה מהבית.

33. הגופני.

34. בדומה לבבלי, ברכות ג ע"ב, "ואין הבור מתמלא מחולייתו".

35. על פי תהלים מה, ד, "כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה".

36. רעיון דומה מופיע אצל הרש"ר הירש (פירושו על ויקרא כג, מג) שמסביר שנשים "אין הן זקוקות" למצוות עשה שהזמן גרמן, שמטרתן להעלות את הגברים לרמת רוחניותן הטבעית של הנשים, "והתורה מניחה שיש לאשה דביקות יתירה". מכל הבחינות, יש לנשים פחות מרדנות ויותר נאמנות, הן סובלות פחות מבחינה פסיכולוגית מהעקשנות של ה"אגו" הגברי, ופיזיולוגית, מהדחפים הגבריים. מצד שני, מצטיינות הנשים ברחמנות, שהיא הראשונה מבין המידות האלוהיות. ראו דברי מהר"ל, "דרשות" המודפסות בסוף ספר באר הגולה, עמ' כו, על פי בבלי, ברכות יז ע"א. ראו גם הראי"ה קוק, עולת ראיה א, עמ' עב.

37. הרב קוק מסביר מאמר זה ממשנה סוטה ג, ד, שכאשר מדובר בנשים הבריאות ברוחניות טבעית, הלימוד המלאכותי החיצוני לא רק שאיננו מועיל אלא אף מזיק לאלוהיות הטבעית. בדומה לכך כתב הראי"ה קוק, עין איה, ברכות ז, מו: "בהתפרץ המנהג להלעיט את הבנות תורה וחקר, אז תטעינה בתעודתן".

מַטְרִידַי,[38] ומפסיקים אותי, מושכים אתי מֵאָהֳלֵי השאנן[39] הפנימי, שלפעמים הנני מוצא בו לאשרי, גם כן את חלק האֵם שבי, תורת אמך,[40] ומביאים אותי אל האטמוספירה[41] הקשה של החיים המקולקלים החיצוניים, המעורבבים מְצָרוֹת ומכאובים, מדחיקות ונגישׁוֹת, מתביעות וקובלנות, ואני מוכרח ללכת לַהֲמְשֵׁךְ, הם דוחפים בְּחֻזְקָה. תוחלתי לד׳ היא שֶׁיַּרְאֵנִי בישועתו במרחב.

בתי ובני יקירי, הודיעוני נא מכל אשר אתכם לטובה ולברכה, שמחו את נפשי בדבריכם היקרים, כתבו וכתבו כפי אשר תוכלו, כל אות כל תיבה שלכם, מרעפת לי טל של אורות ומשמחת נפשי.

ב״ה על החוה״ש[42] אשר עמנו. לולא שאני זקוק לקצר בהיותי מוכרח להפסיק, הייתי מאריך בודאי יותר בדברי קודש ובדברי חול, אבל כעת אי אפשר. ואדון השלו׳ יברך אתכם בכל טוב ונזכה לראות מכם רב נחת ברכה ושלו׳, כנפשכם היקרה ונפש אביכם מצפה אשרכם וטובכם כה״י,[43]

אברהם יצחק ה״ק

38. ייתכן להבין את ביטויו החריף של הרב כאן, בעקבות דיון קשה על גירושין שאירע סמוך לכתיבת האיגרת, ובמהלכו הוציאה אישה אקדח ואיימה על בעלה בפני הרב, א. רוזנק (הרב קוק, ירושלים תשס״ז), עמ׳ 96.

39. בבלי, ברכות יז ע״א: ״גדולה הבטחה שהבטיחן הקדוש ברוך הוא לנשים יותר מן האנשים, שנאמר: ׳נשים שאננות קומנה שמענה קולי׳ ״ (ישעיהו לב, ט).

40. משלי א, ח.

41. אוירה.

42. ר״ת החיים והשלום. כפי הנראה רצונו לומר שלמרות הטרדות האמורות אינני מתלונן, אלא מודה לה׳ על חלקי ועל גורלי.

43. כל הימים.

עיונים [של הרב ארי שבט] בדברי הרב באיגרת

הרוחניות היתירה הטבעית שיש לנשים

רעיון דומה מופיע אצל הרש"ר הירש שמסביר שנשים "אין הן זקוקות" למצוות עשה שהזמן גרמן, שמטרתן להעלות את הגברים לרמת רוחניותן הטבעית של הנשים, "והתורה מניחה שיש לאשה דביקות יתירה".[1] מכל הבחינות, יש לנשים פחות מרדנות ויותר נאמנות,[2] הן סובלות פחות מבחינה פסיכולוגית מהעקשנות של ה"אגו" הגברי, ופיזיולוגית, מהדחפים הגבריים. מצד שני, מצטיינות הנשים ברחמנות, שהיא הראשונה מבין המידות האלוהיות.[3]

במקום אחר[4] מדבר הרב קוק על ההבדל שהקדושה זורחת מהנשים בקביעות מתמדת, "ואינן צריכות לתחית רוח תדירי", לעומת הגברים הנתונים לעליות ולירידות דינמיות, וזקוקים לתלמוד תורה ולמצוות רבות כדי לעוררן להתעלות ולמנוע את נטייתם לנפילות החמורות.[5]

במקום אחר בכתביו (אף הוא התפרסם רק בשנים האחרונות) מופיע רעיון דומה, כשהרב אינו כותב בתגובה לשואלת אלא במחברת מחשבותיו, כמסיח מהרהורי לבו:

הנשים - מידת הנפש זורחת בהן. על כן רשמי הקודש קבועים בהן, ודי שהן מחיות אותם על ידי מקצת המצוות שבידן, ואינן צריכות לתחיית רוח תדירי של תלמוד תורה. האנשים - הרוח מאיר בהם, והוא הולך ואינו פוסק מתנועותיו הרוחניות, ועלולים הם מאד לירידות כשם שהם עלולים לעליות, והם צריכים לתחיית רוח של תורה.[6]

הצורך ללימוד תורה לבנות דורנו

יחד עם הדרגה הנעלה של הרוחניות הטבעית בנשים, מבהיר הרב קוק במפורש בהמשך שהמציאות היום השתנתה (גם אם היא זמנית): "אמנם כל כך נלקו החיים, כל כך אבד הלב הטבעי הישר [...] לפי ערך הנפילה, הננו צריכים לתמוך גם בידי בנותינו על ידי הרחבת הלימודים".

---

1. רש"ר הירש, פירוש על התורה, ירושלים תשמ"ט, ויקרא כג, מג, על פי בבלי, קידושין לד ע"א.
2. שם.
3. שמות לד, ו.
4. הראי"ה קוק, שמונה קבצים א, תכא.
5. אף הרש"ר הירש, עמד על כך שיש אצל נשים "סכנה מועטת" ויותר "נאמנות".
6. שמונה קבצים א, תכא, ראו גם שם, תקיד.

הוראתו המעשית של הרב היא ברורה, שחייבים היום (באופן כללי), ללמד תורה גם לבנות, ומצאנו במקומות אחרים שהוא התייחס אף לקידום הנושא בפועל.[7] לפי זה, בדורנו, שהנפילה ממשיכה ואף מתעצמת, קרוב לוודאי שיסכים הרב קוק לחידוש מסגרות נוספות שלא היו קיימות לפני כן, לפי צורך הדור, ללימוד בנות ונשים. כך הורה למעשה גם בנו ממשיך דרכו, הרב צבי יהודה, ולמרות שמרנותו היחסית ולעומת רוב גדולי ישראל, העביר בעצמו שיעורים קבועים לנשים.

ברם, בדומה לדבריו לגבי היתר אכילת הבשר לאחר הנפילה המוסרית של דור המבול,[8] אל לנו לשכוח שאף כאן, לגבי הרחבת הלימוד התורני של בנות, מדובר במצב זמני ובדיעבד, ושאיפתנו בטווח הארוך היא לחזור לרוחניות הטבעית של הנשים, ללא עלים לתרופה וללא עלים של ספרים.

מושג ה'בדיעבד' במשנת הרב ובעניין לימוד תורה לגברים ולנשים

חשוב להדגיש בהקשר זה שהמושג הרחב והמפותח של "בדיעבד" במשנת הרב קוק אינו מצב שאמור להעציב אותנו בינתיים. אדרבה, על האדם להכיר שה**'בדיעבד' שלנו, הוא ה'לכתחילה' של הקב"ה.**[9] אם ההשגחה העליונה הכניסה אותנו למצב הנוכחי, צריכים אנו להשלים עם כך שזה לטובתנו ואף לשמוח עם ההשלכות המעשיות הנגזרות מכך. הרב קוק מחדש, שלפעמים הקב"ה מסובב את ההיסטוריה בצורה כזאת שהוא מעכב ממש ומונע אפילו מלקיים אותן המצוות (!) שהוא בעצמו ציווה בתורה. לדעתו, ייתכן שקיימת לפעמים תועלת גדולה יותר בביטול זמני של מצווה או של אידיאל מאשר בקיומם.

למשל, אף על פי שקיימת בהלכה מערכת משפטית מסועפת ומפורטת, ויש כמה מצוות הקשורות בהקמת סנהדרין, לדון על פי דין תורה ולהשתמש בו לכפות על העם לשמור את המצוות, כותב הרב קוק שכרגע אין זה רצון ה' שנחזיר את העם בתשובה על ידי כפיית הסנהדרין:

כוח היכולת, ומניעת היכולת היא לנו לעדה על חפץ ד', ומניעת החפץ יש לה הרבה דרכים, לפעמים מניעה מעשית, כמו יראת מלכות וכיוצא בזה, ולפעמים מניעה רוחנית, שמהם היא גם כן המצוה שלא לאמר דבר שאינו נשמע. וכשישנן מניעות כאלה הננו מרוצים בזה, מפני שאנו מכירים שכך הוא רצון ההשגחה העליונה בעתים כאלה. ואך לזה הננו מוצאים בירושלמי,[10]

---

7. אגרות הראיה א, עמ' קטז, רפז. ראו גם באיגרתו של הרב זצ"ל לר"י קניאל, אוצרות ראי"ה מהד' תשמ"ח ח"ד, עמ' 187-188.

8. הראי"ה קוק, "חזון הצמחונות והשלום", אוצרות הראי"ה, מהד' תשמ"ח, עמ' 743-744; ובמהד' תשס"ב ח"ב עמ' 90-89.

9. הרצ"י קוק, לנתיבות ישראל א, ירושלים תשל"ט, עמ' קלה-קלו.

10. ירושלמי, סנהדרין ז, ב.

שרשב"י שמח על נטילת הדינים בישראל לשעתם, משום דלית אנן חכים מידן.[11]

אף על פי שאנו מתפללים שלוש פעמים ביום שתקוים בנו הנבואה "ואשיבה שופטייך כבראשונה",[12] והרב קוק אף נקט צעדים לנסות ולחדש בפועל את הסנהדרין בימיו,[13] בכל זאת, עלינו להבין שזה רצון ה' וש"הננו מרוצים בזה" שהוא אינו נענה בינתיים לאותה תפילה.

הרב מיישם עיקרון זה אפילו כלפי מלכות המשיח (!) שהתפללנו לה בדמעות שליש במשך כל הדורות לקיים את מצוות "שום תשים עליך מלך".[14] עם כל זה, כותב הרב:

הנחנו את הפוליטיקה העולמית מאונס שיש בו רצון פנימי, עד אשר תבוא עת מאושרה, שיהיה אפשר לנהל ממלכה בלא רשעה וברבריות; זהו הזמן שאנו מקווים.[15]

כמו כן, רואה הרב את התועלת גם בשכחת ייחוסנו לשבטים שיש בכך "הכנה לאחדות האומה",[16] אף על פי שיש כאן פגיעה בקיום מצוות היובל שהרב כה השתוקק אליה,[17] ועוד.

על כן, אם הננו במצב שלפי הרב קוק עלינו לפתח בדורנו את החינוך התורני של בנות בהתאם לצורכי התקופה, אל לנו "לגרור רגליים" או להתעצב על כך, שהרי זה רצון ה' לפי הדור. בדומה לרבי עקיבא לפניו,[18] רואה הרב את התועלת אפילו במצבים נוראיים כחורבן הסנהדרין וכתהליך החילון.[19] דרכו היא לראות את ה"אורות" אפילו באופל ואפילו במלחמה,[20] קל וחומר שעלינו לראות את האור שבהרחבת אור התורה שבלימוד בנות הדור, ולהפיק את התועלת שבתהליכים שכל כולם אלוהיים. בלי שום ספק יש בלימוד תורה לנשים היום תועלת בתהליכים האלוהיים, והיא מקדמת אותנו לקראת "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים",[21] בדומה ללימוד תורה של גברים במשך הדורות, שכאמור אף הוא "בדיעבד".

---

11. אגרות הראיה א, עמ' כ.
12. ישעיהו א, כו.
13. ראו בלקט המקורות שהביא הר"מ צוריאל במאמרו "סנהדרין עכשיו", תחומין יח (תשנ"ח), עמ' 448-462.
14. דברים יז, טו; רמב"ם הלכות מלכים א, א.
15. שמונה קבצים ו, סימן קא, ומופיע באורות, עמ' יד עם העריכה: "עזבנו" במקום "הנחנו".
16. אורות, עמ' מג.
17. ראו ראי"ה קוק, הקדמה לשבת הארץ, ירושלים תשל"ט.
18. בבלי, מכות כד ע"ב.
19. למשל ערפלי טוהר, עמ' טו; אורות, עמ' פה; מאמרי הראיה, עמ' 235.
20. ראו למשל אורות, עמ' סג, פ, פד.
21. ישעיהו יא, ט.

סיכום:

בנושא רוחניותה וחינוכה של האישה (והאיש) בישראל מבחין הרב קוק זצ"ל בין שלושה מצבים ותקופות:

א. מצב של "בדיעבד": לאחר נפילת האנושות מדרגתה הרוחנית הטבעית. מאז התקיימה חלוקה בין נשים שעדיין יעבדו את ה' בדומה לטבע המקורי, לעומת גברים הזקוקים ליותר "ריפוי בעיסוק" בלימוד תורה מתוך ספרים ומצוות עשה רבות כתרופה למחלה;

ב. מצב של "בדיעבד כפול": המצב הנוכחי בדורנו שבו חלה ההידרדרות חמורה כל כך, גם נשים רבות זקוקות ל"רפואה הלימודית" בהתאם לרמת הדור. היום, מסכים הרב קוק לחידוש מסגרות לימוד לבנות שלא היו קיימות לפני כן, ובפועל אף קידם את הנושא, וכן עשה בנו הרב צבי יהודה זצ"ל. מובן שלא מדובר בחיקוי ובהעתקה זהה לתכנית הלימודים של גברים, אלא על לימוד המתואם לצורכיהן, לנטיותיהן ולחובותיהן המיוחדות, ו"חלילה לה... להחליף עולמה" עם זה של גבר;[22]

ג. מצב של "לכתחילה": לעתיד לבוא. אז הגברים, וכל שכן הנשים, יתעלו ויבריאו להיות כנשים "של פעם", לעבוד את ה' בטבעיות וללא צורך ל"רפואה הלימודית".

22. הרחבתי על כך במאמריי "שנת לימוד תורה לשמה לבנות- מאיפה ולאן?" מראות_5 (ניסן- אייר תשנ"ז), עמ' 10-12; "עיון מחדש בכפילות עשרת הדברות- דיברות הנשים ודיברות הגברים," טללי אורות (ט), תש"ס, עמ' 88-79, ושוב בשירת עלמות (ר"י ארזוני, עורך), ירושלים תשס"ד, עמ' 172-160; "הפמיניזם האורתודוקסי במבט גלותי ובמבט ישראלי," צוהר_ט (חורף תשס"ב), עמ' 203-195, ושוב בשירת עלמות, עמ' 482-474; "פמיניזם אורתודוקסי=אגואיזם דתי", צוהר יג (חורף, תשס"ג), עמ' 162-153, ושוב בשירת עלמות, עמ' 483-496.

ערך: ארי שבט, מגד ירחים, שבט תשע"ד

חיפושו של מרן הרב קוק זצ"ל לאחר פתרון הלכתי לצורך חקלאי הכרוך בבעיית כלאי זרעים:

ידוע ומפורסם חיבתו ואהדתו של מרן הרב קוק זצ"ל הן לחלוצים עובדי אדמת ארץ ישראל והן למצוות התלויות בארץ. מצאנו אגרת מראשית תקופתו של הרב קוק ברבנות הראשית, המבטאת יפה את האהבות הללו והתחייבותו לטפל בכל שאלה וספק ביעילות טכנית ולשונית וב"זריזות מוקדמת". כבר אז התמודד הרב עם בקשת החקלאים לזרוע כלאיים לטובת האדמה והיבול. אמנם באגרת שלפנינו, רואים שלא מצא הרב פתרון הלכתי לבעיה, אך הקושי כאן עוזר לנו להעריך עד כמה הבעיה העסיקה אותו, עד שכעבור זמן, בשנת תרפ"ו, פרסם את הפתרון ההלכתי שהציע.[1]

ב"ה ירושלים ת"ו. כ' כסלו שנת תרפ"א.[2]

לכבוד אחינו היקרים בני המושבות, החוות והקבוצות בארץ הקדושה ת"ו,

מצאתי לי חובה קדושה להעיר את לבבכם, אחים אהובים, בוני ארצנו הקדושה בעמל נפשם ויגיע כפם,[3] על דבר משמרת הקדש של המצות התלויות בארץ, וכעת כאשר עת הזרע הגיע,[4]

1. אוצרות הראי"ה, מהד' תשס"ב ח"א עמ' 433, מאגרות הראי"ה [55]: ב"ה יום ד' לחדש שבט תרפ"ו, לועד המשובה נחלת יעקב ת"ו, שלו' וברכה. זה מכבר נשאלתי ע"ד הזריעה של שעורה, ושבולת שועל עם הבקיא. והנה שעורה ושבולת שועל מין אחד הוא ואינם כלאים זה בזה כמפורש במשנה כלאים רפ"א, וא"צ שאלה. אבל הבקיא היא מין קטניות והיא כלאים עם שני המינים הנ"ל, ולזרוע אותה במפולת יד אין שום דרך היתר עמם, רק אפשר ע"י הרחקה. ולפי מה שנודע לי מהבקיאים, אם מרחיקים עשרים סנטי', הבקיא מהש"ש [מהשבולת שועל] או השעורה, יוצא התועלת. אמנם אין שיעור זה מספיק כי קטניות צריכה להתרחק מתבואה לפחות ששה טפחים שהיא אמה שלמה [48 ס"מ לשיטת ר"ח נאה]. ע"כ, אפשר לעשות הרחקה בראש כל שורה ששה טפחים רוחב, ועשר אמות ומחצה באורך, ואח"כ יכולים להמשיך את השורות באלכסון, לקרבם זה אצל זה שיהיו מרוחקים קצת רק שלא יזרעו במפולת יד ממש. ואופן ריחוק אחר שיהי' נח מזה הריחוק אי אפשר למצא. ובאופן הנ"ל מאחר שיהי' ניכר בראשית כל שורה שמרחיקים את המינים שיעור של ששה טפחים ברוחב ועשר אמות ומחצה באורך. והשעור הזה של ההרחקה של ששה טפחים ברוחב על עשר אמות ומחצה אורך די שיהי' במקום אחד אפילו בשדה גדולה, בין בראש השורה בין בסופה וכיו"ב... הק' אברהם יצחק ה"ק.

2. האגרת נמצאת במרכז התיעודי, תיק אט641, ופורסם בעיתון דאר היום בכ"ו בכסלו תרפ"א.

3. על פי משלי טז, כו ותהלים קכח, ב.

4. על פי שיר השירים ב, יב.

אנא אחי החביבים[5] השמרו נא מאיסור כלאי זרעים, וחלילה לכם לזרוע מינים שונים בערבוביה, ביחוד מכוונת היא אזהרתי זאת נגד זריעת הויקה[6] עם השעורה או עם שבולת-שועל בערבוביה,[7] שהם כלאים גמורים. אקוה שדברי אלה יפעלו את פעולתם ושדותנו על אדמת קדשנו יהיו לנקיים וברורים מכל איסור כלאים.

ועל כל דבר ספק יציעו לפני הרבנים בערי הקדש הסמוכות למושבות וגם אני הנני מוכן לשרתכם ולהשיב לכם בברור על כל הספקות בע"ה בסגנון המובן לכל אחד לפי ערכו בזריזות מוקדמת, על פרטי הדברים הנוגעים להשאלות של עניני הזריעה לכל פרטיהם כדת של תורתינו הקדושה חיינו ואורך ימינו לשבת על אדמת הקדש נחלת ה' לעולמים.

וד' יצוה עליכם את ברכתו,[8] והארץ תענה את הדגן[9] ואת כל יבולה לברכה והי' פריה לגאון ולתפארת[10] לבית ישראל.

בברכת אחיכם ועבדכם הנאמן, המצפה לבנין עם ה' על אדמת קדשו ברב עז ושלום,

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

5. בעיתון כתוב "האהובים".

6. בִּקְיָה (Vicia) הוא סוג גידול ממשפחת הקטניות. עם סוג זה נמנה בין היתר המין בקית הגינה, המוכר בשם פול.

7. החקלאים ממליצים מאוד לזרוע בערך 37% קטניות בתור "זבל ירוק" לטובת האדמה והתבואה שנזרעה באותו שדה. הקטנית משיבה לקרקע את החיוניות שלה, בכך שהיא מהווה חיפוי בשמירה על לחות ומניעת סחף, הגנה מפני רוח ושמש, העשרה בחומר אורגני, מניעת עשביה, שימוש כ"פיתיון" לחרקים מזיקים ומחסה לחרקים מועילים. כשהקטניות גדלות ולפני שהן פורחות, קוצרים אותן ומניחים אותן על האדמה כחיפוי, או מכניסים לקומפוסטה. ממליצים גם לגדל אותם בשבילים, בין הערוגות, ואחרי הנביטה פשוט לדרוך עליהם כשעוברים בשביל. כשהצמחים יתפרקו באופן טבעי, הם יספקו לאדמה תזונה. צמחים המתאימים לגידול כ"זבל ירוק" מגיעים בעיקר ממשפחת הקטניות- אספסת, תלתן, עדשים, וכפי שהמליצו בתקופת הרב, בְּ קִ יָ ה.

8. על פי תהלים קלג, ג, "כְּטַל-חֶרְמוֹן שֶׁיֹּרֵד עַל-הַרְרֵי צִיּוֹן כִּי שָׁם צִוָּה ד' אֶת-הַבְּרָכָה חַיִּים עַד-הָעוֹלָם".

9. על פי הושע ב, כד, "וְהָאָרֶץ תַּעֲנֶה אֶת-הַדָּגָן וְאֶת-הַתִּירוֹשׁ וְאֶת-הַיִּצְהָר וְהֵם יַעֲנוּ אֶת-יִזְרְעֶאל".

10. על פי ישעיהו ד, ב, "בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה צֶמַח ד' לִצְבִי וּלְכָבוֹד וּפְרִי הָאָרֶץ לְגָאוֹן וּלְתִפְאֶרֶת לִפְלֵיטַת יִשְׂרָאֵל".

המאמר הבא הופיע בספר 'נרו יאיר'- ספר זיכרון לעודד חמדי, מצפה יריחו, התשע"ג, עמ' 353- 493

"אורות הגבורה"

סיבות ערך הגבורה הפיזית והצבאית במשנת הרב קוק

האם הרב צבי יהודה היה יותר "ימני / מיליטנטי" מאביו הראי"ה קוק?:

הרב ארי יצחק שבט

א. הצגת השאלה

ב. תורת ארץ ישראל: איחוד ההפכים מגלה אחדות האלהים

ג. חיוניות ההשתדלות האנושית

ד. כיבוש וירושת ארץ ישראל

ה. חשיבות ההגנה והרתעה

ו. אהבת ישראל לאומית

ז. ניצחון ישראל- קידוש ה', הפסד ישראל- חילול ה'

ח. רק מעצמה משפיעה

ט. להילחם ברע העולמי

י. גבורת הגוף ככלי לגבורת הנפש והמחשבה

יא. ביטוי מאלף למסירות נפש אלטרואיסטי- טעם הבריאה

יב. הגבורה והצבאיות בחיי הרב זצ"ל - מבחנים ביוגראפיים מעשיים

יג. הבדלים באופי ובתקופה בין הראי"ה לבין הרב צבי יהודה

יד. סיכום

א. הצגת השאלה

רבים באקדמיה ובפוליטיקה[1], ואף יחידים בעולם התורה[2], רגילים "להאשים" את מורנו הרב צבי יהודה, בהפיכת משנתו של אביו מרן הראי"ה זצ"ל ליותר "לוחמנית" או "מיליטנטית" מבחינת מרכזיותה של כיבוש ויישוב ארץ ישראל וערך הגבורה הצבאית[3]. אמנם, המגמה שרוצים כולם לאמץ את הרב קוק למחנה שלהם היא מבורכת, ואף מוצדקת מבחינה אמיתית[4],אך למען הדיוק, עיון במשנתו ובהנהגותיו של הראי"ה מראה שהרב צבי יהודה היה נאמן ביותר לדרכו של אביו[5] גם בנושא המדובר[6].

---

1. ראו א' רוזנק, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, עמ' 279; ז' שטרנהל, "האב, הבן ורוח הקודש", הארץ, 2/08/01; G. Aran, "The Father, the Son, and the Holy Land: The Spiritual Authorities of Jewish-Zionist Fundamentalism in Israel," in Spokesmen for the Despised Fundamentalist Leaders in the Middle East, (S. Appleby, ed.), pp. 294-327, הטוענים שכביכול הרב צבי יהודה ותלמידיו בגוש אמונים, הפכו את משנתו של אביו הרב ליותר "מיליטנטית", ובדומה לכך בביוגרפיה באנגלית החדשה על מרן הרב זצ"ל, של ידידנו ד"ר י' מירסקי, Rav Kook: Mystic in a Time of Revolution, New Haven, 2014/5774, pp. 226-233.

2. הרב יהודה עמיטל, "משמעותה של משנת הראי"ה לדורנו", עלון שבות בוגרים ח (תשנ"ו), עמ' 137, הרחיק לכת לטעון שהראי"ה רק הזכיר את מצות כיבוש ארץ ישראל פעם אחת בכתביו, והשבתי על דבריו בהרחבה בהמשך בהערה 81.

3. נדגיש שמדובר במאמר זה רק על התחום המדיני-בטחוני, שהרי ידוע שהרב זצ"ל וגם הרב צבי יהודה היו אנשי "שמאל" בנושאים כלכלים חברתיים, ראו בהערה הבאה.

4. הקפיד הרב קוק תמיד להתעלות מעל המפלגתיות ולהישאר מנהיג כלל-ישראלי, בראיית הטוב והערך החיובי המודגש בכל מפלגה וזרם, מימין ומשמאל, ולהתעלם מערך השלילה בו הם בזים לערכים של האחרים. ראו אורות עמ' ע- עב, ו-קנב; מירסקי (לעיל הערה 1), עמ' 259. בספר שרגאי א, עמ' 234, מדגיש הרב במפורש שאינו איש מפלגתי, אך רואה ב"פועל המזרחי" ההגשמה של האידיאל. אף הרב צבי יהודה העריך מאוד את ההומניזם, החופש והאוניברסאליות של השמאל, ואף היה (בהתחלה) חבר מייסד ב"הליגה למניעת כפיה הדתית", אך כמוסדות, הם העדיפו לרוב לא להתייחס לכך, למרות שהיו יחידים מכל החוגים שהיו מחוברים איתו, ראו משמיע ישועה, עמ' 157, 222-221.

5. על נאמנותו של הרב צבי יהודה לדרכו של אביו, ראו משמיע ישועה, עמ' 74-47; ר"נ גוטל, "אומנות ואמנות בעריכת הרצי"ה קוק את כתבי הראי"ה קוק, עריכת ה'מבוא' ל'שבת הארץ'- מקרה מבחן", תרביץ ע (תשס"א), עמ' 625-601. השוו י' מאיר, "'אורות' ו'כלים': בחינה מחודשת של 'חוג' הראי"ה קוק ועורכי כתביו", קבלה יג (תשס"ה), עמ' 247-163.

6. עד כה, התייחסו לנושא ר"ע ולנסקי, אבן ישראל ג,"ללמוד בני יהודה קשת", עמ' יא- ל; ר"צ טאו, לאמונת עתנו ד, "אוזר ישראל בגבורה" (ערכו: ר"מ הס, ר"י דיאמנט, ר"ז נוימן); ר"מ צוריאל, "התעמלות הגוף ועניני גבורה", פניני הראי"ה עמ' 503; צ' ירון, משנתו של הרב קוק, עמ' 128-125; ר"ש אבינה, מחיל אל חיל, ב' חלקים; ר"צ קפלן, "הגבורה במחשבת הרב קוק", מצפה תשי"ג (מיסודו של הצופה), עמ' שיא-שטו, מופיע גם בבשיפולי גלימתו, 23-17.

"אנו מסתכלים בדורות הראשונים, המסופרים בתורה, בנביאים ובכתובים, אותם הדורות שהיו עסוקים במלחמה, - והם הם **הגדולים** שאנו מתיחסים אליהם בידידות וגדולת-קדש... כשאנו מתבוננים אליהם, הננובכל ההופעה הרוחנית שאנו כל-כך שוקקים לה, משתוקקים לאמוצם[7], לכח החיים החטוב והגבוש, האיתן והמוצק, ששכן בקרבם, ומתוך תשוקה זו, כחנו הרוחני מתאמץ וכח-גבורתנו מתעדן, ואותן הנשמות החזקות חוזרות לחיות בנו כימי עולם[8]."

"מתגלה בכנסת-ישראל צבעה העצמי, הולכים הכוחות ומתפתחים, הולכת ושבה לה החכמה, הגבורה היושר והטהרה הפנימית, הולכת האומה ונבנית, מתתקנת היא לגאולתה, גאולת עולמים, פורחת היא ביפעת תפארתה[9]... היא יודעת כבר שיש לה ארץ, שיש לה שפה, ספרות, שיש לה צבא - היא התחילה להכיר במלחמת עולם זו[10]."

בפסקה האחרונה, מתייחס הרב קוק להקמת הגדוד העברי ביוזמת ז'בוטינסקי וטרומפלדור, שהיה בין המלווים והתומכים הנלהבים ביותר של הגדוד הראשון שלחם בארץ ישראל מאז מרד בר-כוכבא[11]. למרות שערך הגבורה הפיזית והצבאית מבוסס היטב אצל כמעט כל גיבורי התנ"ך, ובמאמרי חז"ל רבים[12], מציין ר"צ קפלן ש"יש להודות כי בין דוברי דבר-התורה בדורות האחרונים לא מצינו מי שידגיש כל כך את ערך הגבורה, כפי שהדגיש הרב קוק"[13].

---

7. נראה שמתכוון הרב כאן לשינון לשוני כפול, לאמץ את האומץ שלהם. יתכן שלהדגשה זאת, שינה מורנו הרב צב"י מהמקור בשמונה קבצים, ו, קג: "לאימוצם".

8. אורות המלחמה ב, אורות, עמ' יג-יד. חשוב לציין שרובן של עשרת הפסקאות של אורות המלחמה, עוסקות דווקא בכמיהה לשלום המתגלה בעולם כתוצאה מהנוראיות של מלחמת עולם הראשונה, ושממלכת ישראל דווקא נלקחה מאתנו, עד העת הזאת: "עד אשר תבא עת מאושרה, שיהיה אפשר לנהל ממלכה בלא רשעה וברבריות... והנה הגיע הזמן, קרוב מאוד...", שם, פסקה ג. כלומר, הרב אינו נאיבי, ומכיר היטב שעדיין יש צורך לגבורה והרתעה, ברם אין מה להשוות בין הנימוסים המקובלים היום בשדה הפוליטיקה הבינלאומית ("politically correct"), לבין "זאבי הערב" שהשתלטו פעם, ראו הערה 123. כפי שנראה בברור, הרב היה רחוק מלהיות פציפיסט.

9. מידת התפארת בקבלה מהרמנת בין הימין והשמאל, בין החסד והגבורה, ששני הדברים, לא רק שאינם סותרים אלא שמשלימים, ר"י קלנר, מילון הראיה, עמ' קצד. ראו בהמשך ליד הערה 39.

10. אורות, עמ' טו. הכוונה להקמת הגדוד העברי שהקימו "במלחמת עולם זו", ראו לעיל באגרת 8 שבחלק הזה, "דגל ישראל ונאומו ותפילתו של הרב", שהופיעה בהרחבה בכתב-העת המעין מט, ג (ניסן, תשס"ט), עמ' 55-68, שם הרחבתי בהקדמה על התלהבותו של הרב בהקמת הגדוד, ותיארם "כמלאכי השרת נדמו לי", וראו בהמשך הערה 92.

11. שם, וראו הערה 129.

12. ר"ד חי הכהן, "האם גבורת הרוח מול גבורת הגוף?", כלביא שכן- ספר זכרון לגד עזרא, עמ' 70- 74; ר"ש אבינר, טל אורות, פרשת פקודי, פרק 3; ר"צ קפלן, "הגבורה במחשבת הרב קוק", מצפה תשי"ג (מיסודו של הצופה), עמ' שיא-שטו; ראו לעיל הערה 6.

13. ר"צ קפלן, שם, עמ' שיד.

מצאנו לא פחות מעשר (!) נקודות שונות לערך הגבורה במגוון מקומות במשנת הרב קוק, חלק מלכתחילה, וחלק בדיעבד, בתור הכרח בעולמנו[14].

ב. תורת ארץ ישראל: איחוד ההפכים מגלה אחדות האלהים

ידועים דברי הרב קוק בשבח ההתעמלות ("ההתעמלות, שצעירי ישראל עוסקים בה בארץ-ישראל, לחזק את גופם בשביל להיות בנים אמיצי כח לאומה, היא משכללת את הכח הרוחני של הצדיקים העליונים...")[15] שעושים צעירי ישראל, שמאד הרגיזו את הקנאים שבירושלים[16]. דווקא הרב צבי יהודה הציע שכדאי שימתן הרב את דבריו משום מתנגדיו, אך סירב הרב, בעמדו על העקרוניות שבסוגיה[17]. פירש הרב את דבריו למקורביו: "קדושה זקוקה גם לגבורה, אף לגבורה גופנית. שמשון הגיבור היה גיבור בגופו, והיתה שכינה מקשקשת לפניו כזוג[18], ודוד המלך היה גיבור ממש, גיבור בגופו, והיה כולו קדושה"[19]. "הדברים מבוארים שלפי קדושתה של כנסת-ישראל, הכל הוא קדוש ונשגב לאין חקר. ושמשון שנשתבח בגבורת גופו, הוא קדוש ד'... ומתוך הצורך הגדול של התגברות הקדושה בעולם באחרית הימים ע"י כנסת ישראל, מוכרחת גם הגבורה הגופנית להתעורר ברב כח"[20]. "בישראל הוא מתגלה ביחוד בעיקבא דמשיחא, בתור תביעה של חיזוק חומרי, שמכל מקום מגמתה הפנימית היא עילוי הנשמה"[21].

"העוז וההדר מתהרמנים, וגבורת האמת וזיו השירה בצורותיהם היותר שלימות מתחברים

14. ראו עין איה, שבת ו, מד, ולהלן בהערה 124.

15. אורות, עמ' פ. בהמשך הבאנו הסברים לדברי הרב הללו, הערות 19-20, 120, 155.

16. ראו מחאתם החריפה של "רבני וצדיקי ארץ ישראל" ודברי העורך הלועג, "תפלת הרב קוק", דגלנו, ירחון לספרות ולעניני היהדות החרדית, בטאון צעירי אגודת ישראל בפולין (עורך: רא"ז פרידמן), שנה ז, חוב' ב (שבט, תרפ"ז), עמ' 2, וליקוטי ר"י באר, אוהב ישראל בקדושה ג, עמ' 107-115, ודברי הגנתו של תלמידו של הרב, הרי"מ חרל"פ, טובים מאורות (נדפס ב"מעייני ישועה", מהדורת שנת תשל"ז), עמ' 3-14, שהיה נערץ בחוגי הקנאים, עד התקרבותו לרב, ראו י' חרל"פ, שירת הים, עמ' 333-338.

17. ש"י עגנון, ספר סופר וסיפור, עמ' שנב, שכשהרצי"ה ערך את הספר "אורות", והעיר לאביו שהקנאים ישתמשו בכמה דברים לרעה, ושאולי יש להשמיט כמה דברים, השיב לו הרב שאין זה "מורא שמים" אלא "מורא בשר ודם", ומורא כזה אין לו.

18. סוטה ט ע"ב.

19. מפי רא"י שרייכר, אחד משלושת התלמידים שהיו עם הרב בבכיו על תגובת הקנאים ובהסברת עמדתו, ח' ליפשיץ, שבחי הראי"ה (מהדורת תשל"ט), עמ' קסג. ובאגרת אחרת, אוצרות הראי"ה ב, מהד' תשס"ב, עמ' 512. מביא ר"ש אבינר, טל אורות, פקודי, שכתוב בזוהר ב, קח ע"א, שדוד היה נשבע על חרבו שעליה היה חרוט שם השם.

20. אגרות הראיה ד, עמ' פט, "על ענין הגבורה שבאורות".

21. אורות הקודש ג, עמ' עט.

יחד"[22]. "גבורת אמת תמצא, רק במקום שאור אלהים שמה".[23] "ע"כ לבשתהו אמו בגדי עשו וחיצוניותו היתה דומה לעשו, שזה היה ג"כ צורך אל הברכות, שע"י 'ידי עשו' ישכלל תכלית 'קולו של יעקב'... איזה שימוש במידותיו של עשו... לתכלית טוב...[24].

אמנם, סובר הרב שרק ישראל מסוגלים להרמוניה הזאת של קדושת הבשר והשרירים[25], ולכן גם קבלנו הרבה יותר פרטי מצוות מעשיות המקדשות את כל תחומי החיים הפרטיים והלאומיים[26]. "האמונה בכלל אינה מאירה כי-אם בכנסת-ישראל הבריאה, השלמה בחסנה, בממלכתה, במקדשה, בארצה, בכל קניניה הרוחניים והחמריים. המצוות כולן הן תמיד קשורות במגמתן ובתוכן הפנימי שלהן דוקא לאותו המצב העליון"[27]. כלומר המצוות החקלאיות, המדינה, הצבא וכדומה, למעשה הן "תלויות בארץ", ואף רמת קדושת הארץ גדילה לפי מידת העלייה והכיבוש של הארץ על ידי צבאנו[28].

בכמה מקומות התייחס הרב בהערצה לתלמידי רבי עקיבא שהשתתפו במרד בר כוכבא, כפי שגילה תלמידו ד"ר רב"מ לוין בדוקטורט שלו על אגרת הרב שרירא גאון על פי כתב-יד ישן: "והווה שמדא על התלמידים" של רבי עקיבא. למשל, "תלמידי ר' עקיבא הם היודעים להצמיד כל עיזוז-חיים אשר בתבל ומאורעותיה אל האור האצילי..."[29].

הרב קוק ראה בגדוד העברי שלחמו במלחמת העולם הראשונה התנוצצות אותה חזון של היהודי האידיאלי, שיש בו "נפש בריאה בגוף בריא"[30], "כחנו הרוחני מתאמץ וכח גבורתנו מתעדן, ואותן הנשמות החזקות (מהתנ"ך) חוזרות לחיות בנו כימי עולם"[31].

"כשעם הקודש יהיה בריא וחזק בגופו, תתגבר ותתחזק הקדושה בעולם. כשילדי ישראל יהיו חזקים, בריאים ומוצקים, יהיה אויר העולם קדוש וטהור. כל דבר גשמי ישראלי הוא מוכן לקדושה ואצילות עליונה. פיתוח אמץ הגופני שבישראל יוציא מן הכח אל הפועל אימוצי-נשמה נפלאים, ואורה העליון של תורה ימצא את הבסיס האיתן הראוי לו, ויקומו לנו מאורי עולם, אנשי רוח

22. ערפלי טוהר, עמ' נ.

23. באר מגד ירחים, עמ' כט.

24. מדבר שור, הדרוש התשעה ועשרים, עמ' רעא.

25. אורות, עמ' קע, "...קדושת הגוף בברית בשר ממש... אומות העולם אינם יכולים להשיג איך נעשה הבשר מקודש, איך נעשו התפקידים הגשמיים בעצמם אידאליים. הערלה מעכבת".

26. אורות, עמ' קכא ו-קסה.

27. אורות, עמ' קסג.

28. רמב"ם, הלכות תרומות א, ב, ובכסף משנה, שם; שמיטה ויובל י, ח.

29. ראש מילין, עמ' מט. ראו גם בהמשך ליד הערה 129.

30. אורות התשובה ה, א.

31. אורות, עמ' יד.

אלהים, כבירי כח שרים עם אלהים ועם אנשים ויכולים להם"[32].

"ודאי יש צרך לעולם וגם לישראל בגבורים כובשים. אבל מה שיתן את רוח הגבורה להיות הולך וחי מתאים לטבע האומה במקוריותה, זאת היא כל תביעת הקדושה, התורה והמצוה, גדל ההשגה וטהרת החיים וקדשתם"[33].

כדי לחדד את החידוש שבשילוב הזה, ניזכר בסטריאוטיפ הנפוץ האומר הפוך. אם נבקש מאנשים לצייר "צדיק", בדרך כלל נקבל תמונות של רבנים זקנים וחלשים, בתכלית השינוי מאשר אם נבקש לצייר "גיבור". כפי שהזכרנו, הרב קוק הבחין שהסטריאוטיפ הוא אכן נכון אצל אומות העולם, ולצערנו, אף התפתח אצלנו בגלות.

מציין הרב שהאידיאל שבגבורה המשולבת יתכן רק בארץ ישראל:

"בארץ-ישראל אפשר להשיג איך שהבשר של הגוף הישראלי הוא קדוש ממש כקדשת הנשמה, ואין צרך כל-כך להרגיז את הגוף ממנוחתו הטבעית, כי-אם להעלותו ולהטעימו טעם האמת של חיי הקדש השופעים מקדשת הארץ, הספוגים באוירה המחכים של ארץ-ישראל"[34].

"הטיפוס השלם של גבורי האצילות מאציל על גבורי הגשמיות את הוד קדשם... הגלות לא היתה יכולה להוציא אל הפועל **טיפוסים שלמים**. לא המון גבור, כי הלא מקול עלה נדף מוכרח הוא להיות נרעד[35], ולא חכמים קדושים ברום עוזם... (בגלות, היו רק) צפונים ניצוצי גבורתם בקרבם פנימה כגחלים עוממות. (אך) כעת כבר הקיץ הקץ, ביאה שלישית הוחלה[36], הטיפוס של זרע בהמה[37] הולך ונוצר לעינינו אבל לא יוכל לבא לשלמות גבורתו... ומגמת חבורו להעמיד גוי

32. אורות, עמ' קעא, מובא בהקשר שלנו אצל י' אלדד, "משורר החיים הקדושים", הבוקר, 26/8/60, עמ' 3.

33. שם.

34. שם.

35. חלק מקללת הגלות, ויקרא כו, לו.

36. לעומת ר"א גורפינקל, "'גאולה שלישית אין לה הפסק'- במה דברים אמורים?", המעין,נא, ג (ניסן תשע"א) עמ' 53-64, שהוא בעיקר ביקורת על מאמרי "'לא תהיה גלות נוספת'-על אמרתו של הרב הרצוג", צוהר כא (אדר ב' תשס"ה), עמ' 111-122 (בכתובת: http://upload.kipa.co.il/media-upload/tzohar/tzohar2443.PDF), שחשב ראי"ג לטעון שכביכול, הסתפקו הרב קוק והרב חרל"פ בוודאות הגאולה. ראו תשובתי, "שיטתם האמיתית של הרב קוק והרב הרצוג בענין הגאולה השלישית", המעין, נב, ב (טבת תשע"ב), עמ' 162-167, שם הוכחתי שלא ניתן כלל להכניס ספקות כאלה בפיו של הרב. ראו למשל אגרות הראיה ג, עמ' קנה: "כן, אתחלתא דגאולה ודאי הולכת ומופיעה לפנינו", ושם ב, עמ' קעו: "אין ספק שהתנועה הגדולה הזאת היא אתחלתא דגאולה", והרי"מ חרל"פ, ממעיני הישועה, עמ' רכז: "הדבר ברור כשמש בצהרים, שחורבן שלישי לא יהיה עוד, ומדינת ישראל שקמה לתחיה בל תמוט לעולם ועד".

37. על פי ירמיה לא, כו, וחולין ה ע"ב.

איתן, כי אם ע"י זרע אדם... 'הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ד' לאותות ולמופתים בישראל'"[38].

במקום אחר, מתאר הרב את אותו "טיפוס שלם" שיצמח ארץ ישראל:

"ובידים מלאות אמץ ושרירים חזקים כברזל ובקומה מחוטבה ונפש מלאה עז יגש הצעיר הישראלי העתיד אל תחית עמו וארצו, ובדגל נשא ידבר בשם ארץ הקדש ובאלהי ישראל יתפאר מקרב זרם עמוק וחי... ורוח אלהים הגנוז בקרבו יפוח עליו בכל עזו וגבורתו בדרך כבושה, בדרך שיש בה גבורה, חכמה וחסידות ותפארת גאולית"[39].

"העצבון הכללי אשר לאומה כולה בגולה לקוח הוא ממנת המוות אשר היא קשורה בגולה שהננו כמו חללים שוכבי קבר[40] אותו זוהר החיים העדיף הקשור עם הגופניות של האומה [נת] מלא עצב יאוש ומחשכים..."[41]

כלומר, מזהה הרב שה**גלות אשמה** במה שהסתלפה התמונה של הישראלי האידיאלי.

"ישראל בגולה עזב את דאגתו מכל עניני-חול מצד כללות האומה. שם את עיניו ולבו רק בשמים ממעל. לבו לא הלך עוד להרבות חיל, רכב וסוס, ככל גוי על אדמתו, ובכלל לא היה עוד לכלל האומה שום עסק חמרי"[42].

"...הגלות הארוכה והממושכה לקחו ושללו מאתנו את הטעם הטוב של הדר הגבורה... קשה לנו להבין כראוי את ערך גדולתם של הגדולים הגבורים..."[43]

"האחדות המגולה של העולם המוסרי, הרוחני, והשכלי, עם העולם החמרי, המעשי, הטכני והחברותי, מתבטאת בעולם ע"י ישראל. וסגולתה של ארץ ישראל היא לכונן בעולם גילוי אחדות זו"[44].

"כשם שאין השכינה שורה באיש יחידי אלא על גיבור ועשיר ובעל-קומה, אלא שכל זה לא יסכון מאומה בלתי המעלות הרוחניות של חכמה וענוה, - כך אין השכינה הכללית שורה אלא בעם מלא גבורה, עושר וקוממיות, אלא שכל אלה ימצאו את ערכם רק בהעשותם בסיסים להאור הרוחני האלהי, הממולא אור ד' וענות-צדק"[45].

38. אורות, עמ' עג.

39. מאמרי הראיה, "דרך התחיה", עמ' 7.

40. על פי יחזקאל לז, והגר"א, ליקוטים בסוף ספרא-דצניעותא, לפני ד"ה שרש.

41. אוצרות הראי"ה א, מהד' תשס"ב, עמ' 395.

42. שבת הארץ, הקדמה, עמ' כב.

43. מאמרי הראיה א, "גדול וגבור- ר' שמואל מוהליבר זצ"ל", עמ' 127.

44. אורות, עמ' קע.

45. שבת הארץ, הקדמה, עמ' כד.

מסביר הרב בהתאם, שהאידיאל העליון, ה"תחנה הסופית", היא תחיית המתים, איחוד הגוף עם הנשמה[46], וארץ ישראל קרובה היא לכך:

"ואם היו עניני החומר חסרון מוחלט, איך יהיה זה תכלית נכבד?!... ולתכלית זה אמרה תורתנו הק' תמיד עניני היעודים על הטובות העולם הזה... שאין פחיתות כלל לשלמות החומר, אדרבה, מעלה היא"[47].

"הגוף והנשמה יחד הם קומה שלמה, גשמית ורוחנית, וכן תחית המתים משלימה את הגשמי ג"כ למעלת הנצחיות"[48].

איחוד "הפכים" נוסף שאנו אמורים לעשות בתחום הוא **לאחד את הגבורה עם הענוה**, לא לשכוח שה' נותן לנו לעשות חיל[49], "כן טובה היא הגבורה לישראל כלכל עם, אבל מדה מיוחדת יש לנו, שלא נשכח את יסוד גבורתנו... (להיות כמו) הטובים שבמלכים ואל המעולים שבגבורים, ובהם נמצא עז ה'"[50].

כמו כן, עלינו **לאחד בין הגבורה והמוסר**, למרות שהשניים בדרך כלל סותרים[51]:

"גבורת קדש, המיוחדת באופיה הישראלי המיוחד... המלאים באהבת עמם וארצם... מי בכל העמים כמונו שמאס את הגבורה היבשה והקשה, הגבורה שכולה חמרית העקובה מדם... שפלות ובהמות גסה... אמנם רק אנחנו עלולים הננו לסבב התקדמות מוסרית גדולה בעולם, כשנשאוב חפץ תחייתנו ממקור ברית ד' אשר עמנו לעיני כל הגויים, רק אז נוכל להיות כמבשרי שלום וצדק, בהשקט ובבטחה תהיה גבורתנו, וזאת היא הגבורה המיוחדת לנו מידי אוזר ישראל בגבורה, תאזרנו עז וחיל, כשתהיה נשאבת ממקור גבורתנו מאז מעולם, ומדור לדור תגדל ותאמץ. כשנכשיר את עצמנו להבין, שהצביון העברי, ודוקא החפץ ללכת קוממיות, לא יוכל לעולם להפרד מקשר שם ד' אלהי ישראל, שרק עמו נהיינו לעם..."[52]

---

46. בכך נאמן הרב קוק לשיטה הרווחת בחז"ל, סנהדרין צב ע"א, ובין רוב גדולי ישראל, כמו הרמב"ן, שער הגמול, והרמח"ל, דרך ה' א, ג [ח-ט], לעומת שיטת הרמב"ם, אגרת תחית המתים, מהדורת ירושלים תשמ"א, עמ' שנ, החריג בנושא,הסובר שלאחר תחיית המתים, נחזור לעולם הנשמות.

47. חבש פאר, דרושים, עמ' כב-כג.

48. עולת ראיה א, עמ' רמג.

49. ראו הערה 69, שהביא הרב רעיון דומה מדרשות הר"ן.

50. אדר היקר, עמ' נו.

51. ראו רמב"ן, דברים פרק כג, י: "'והיה מחניך קדוש'... כי הכתוב יזהיר בעת אשר החטא מצוי בו. והידוע במנהגי המחנות היוצאות למלחמה, כי יאכלו כל תועבה, יגזלו ויחמסו ולא יתבוששו אפילו בניאוף וכל נבלה, הישר בבני אדם בטבעו יתלבש אכזריות וחמה כצאת מחנה על אויב. ועל כן הזהיר בו הכתוב, ונשמרת מכל דבר רע; הנצי"ב, העמק דבר, דברים יג, יח, על ברכת "ונתן לך רחמים" אחרי עיר הנדחת.

52. אדר היקר, עמ' נו- נז.

בהתאם, התאונן הרב על הנצרות שהגזימה בהתמקדותה הבלעדית במידת אברהם אבינו של חסד ומוסר, לעומת האסלאם, שהגזים במידת הגבורה של יצחק. לעומתם, התפקיד שלנו כישראל, יעקב, הוא מידת התפארת, ה"מהרמנת" בין השניים[53]. כשם שאין ספק בנוגע לערך החסד הפיזי, כך שווה בעיני הרב גם ערך הגבורה הממשית, אלא שללא ההכנות והאיזונים, כמו בכל תחום, קיימת סכנת הרס[54].

על כן מזהיר הרב שהגבורה לא תביא חלילה, לגסות, וכי גם לאומיות ישראליות עלולה להיות כרוכה לצערנו בשנאה ועוולה כלפי אחרים[55]:

"שאיפת הגבורה הגופנית אצל ישראל שהיא צריכה להיות מסוננת, מטוהרת ומשומרת מכל דרכי השלילה הנכרכים עמה. אנו צריכים להבחין ולדעת למדי, כי מעולם לא היינו מצטיינים בכח זרוע נגד כל העמים וכי לא בכח זרוע בשר קמנו ונתעודד עד כה. אמת הדבר וביותר מדי נחלשנו חולשה גופנית, שעזרה גם כן לגרום חולשה רוחנית, וצריכים אנחנו להגביר כחותינו העזובים והנרדמים"[56].

דברים דומים של "מיליטנטיות-מעודנת", מצאנו גם אצל הרב צבי יהודה, בהללו את דוד המלך, המכונה "עדינו העצני"[57], שמשבחים שיחד עם גבורתו, שילב גם את ה"רכות, עדינות וענוה. שתי תכונות אלה שייכות יחד למנהיגות הישראלית, הכלל-ישראלית"[58].

אמנם שיא "איחוד ההפכים" הוא בדרך, שיתוף הפעולה בין הרע לבין הטוב:

"הדרכה, שהיא שואפת להשתמש גם **בכחות הרשעה עצמם**, אל המגמה הקדושה העליונה. ע"כ אינה ניגשת לעוקרם, כ"א היא משתדלת להאיר את הנשמה באור הקודש המלא. ואם בתוכיותם של כחות החיים הסיגים הרעים מונחים, אין זה דבר המעכב את האור אלא הגורם עוד להתגברות כחו, בהיותו נוטל את החיל הנוטה לרשעה לעבוד על ידו את כל עבודות הקודש"[59].

---

53. אורות, עמ' קנג, ו-כה, ראו לעיל הערה 9. כך גם באוצרות הראיה מהד' תשס"ב ח"א עמ' 474-473: "... וגבורת הקודש מתרוממת בתפארת עוזה". מאלפים דברי הרש"י זוין, "משנה שברון", היסוד, י' באלול תרצ"ה, עמ' 1, שהספיד את הרב קוק בכך ששמו, אברהם-יצחק, משלב את החסד והגבורה.

54. רמב"ם, הלכות דעות א; שמונה פרקים, פרק ד, על הדרך הבינונית, הממוצע בכל המידות. ראו בנושא שלנו עין איה ברכות ט, ט.

55. אורות הקודש ג, עמ' שמט.

56. אדר היקר, עמ' נב-נג.

57. מועד קטן טז ע"ב.

58. שיחות הרב צבי יהודה על התורה (ערך: ר"ש אבינר), פ' וירא, סדרה א- תשכ"ה, סעיף 12.

59. עין איה, שבת ט, מט, ראו היטב בהמשך בהערות 178 ו-200.

לסיכום, השקפתו של הרב קוק של "אחדות ההפכים"[60], המבטא בקיצוניות את האיחוד שבבריאה ושבבורא, רואה חשיבות עקרונית בתחום הגבורה הישראלית (וממילא מזכירה רבות), שביחד עם איחוד החומר והרוח, מתאחדת גם עם המוסר, העדינות וענוה, תכונות שלרוב, סותרות את הגבורה.

"גבורתנו עדינה היא, אי-אפשר שתהיה גבורת חרבן וכליון. הגבורה האלהית בעולם אינה נפגשת במה... שחוץ לשלטונה, אם-כן היא בכל תכסיסיה מלאה עמק רחמים. המצאת הנגודים מרחיבה את כל גבול היש"[61].

ג. חיוניות ההשתדלות האנושית

היחס בין ההשתדלות האנושית לבין הביטחון בהקב"ה, הוא דוגמה נוספת לשני ניגודים לכאורה, הזקוקים לאיחוד במשנת הרב. אין כמו ההקשר של מלחמה, להדגמת העיקרון לא להסתמך על הנס[62], כפי שמופיע בתנ"ך[63] ואצל קדמונינו, היכן שאפילו הרמב"ן, שממעט בחשיבות ה"השתדלות" ברפואה, מדגישו במלחמה[64]. כך עולה מכל הלכות מלכים ומלחמותיהם של הרמב"ם, ואף הרב קוק רואה בכך את האידיאל[65]. דרשת הר"ן, על הפסוק: "וזכרת את ה' אלהיך כי **הוא** הנותן **לך** כח לעשות חיל", המדגישה את החשיבות שלך לעשות חיל תוך כדי שנזכור שה' הוא מקור כוחנו[66], היה מרגלא בפומיה של הרצב"י[67]. אך חשוב להדגיש שאף אביו הראי"ה, הזכיר את הדרשה הזאת של הר"ן עצמו[68]. בדומה לכך:

"ובמקום שאזלת יד הגבורה הגופנית... שהוא כולל הכוחות הטבעיים הדרושים לתקומת

60. הרמ"צ נריה, "הוא", גליון זיכרון לציון חמש שנים לפטירתו של הרב קוק, הצופה ג' באלול ת"ש, עמ' 10; ב' איש שלום, הרב קוק - ביורציונליזם למיסטיקה; צ' ירון, משנתו של הרב קוק, עמ' 103-100; א' רוזנק, הרב קוק, עמ' 280. השוו להרב הנזיר הר"ד כהן, מבוא לאורות הקודש, עמ' 19-18; אורות הקודש ב, עמ' שצא- תמז, שניסח הכלל שונה במקצת: "האחדות הכוללת". ראו בעניינו למשל, עין איה שבת, ו, מד ו-מו.

61. אורות, עמ' כד.

62. פסחים סד ע"ב: "אין סומכין על הנס".

63. למשל שמואל ב' א, יח: "...לְלַמֵּד בְּנֵי יְהוּדָה קָשֶׁת הִנֵּה כְתוּבָה עַל סֵפֶר הַיָּשָׁר", וכל תכסיסי המלחמה שם. ראו גם רלב"ג שמואל ב' א, כז; י, יב.

64. ראו למשל רמב"ן על בראשית ו, יט; יז, א; לה, יג; דברים כ, ט, בהשוואה לדבריו בעניני רפואה, ויקרא כו, יא.

65. עין איה, ברכות א, קמג; שם, ב, קצג; שמונה קבצים, ב, קעט. הרעיון פותח יפה בפרקי מבוא של ר"ע ולנסקי, אבן ישראל ג, תוך כדי השוואה עם דעות הראשונים, כגון בעל החובות הלבבות.

66. דרשות הר"ן, הדרוש העשירי על פי דברים ח, יח, ראו גם ר"י אברבנאל על דברים ח, יז.

67. למשל, לנתיבות ישראל א, עמ' סו, פט, צג, קד, קי, קכג.

68. עין איה, ברכות א, קמג. ראו שמשתמש בביטוי בהקשר זה גם באגרות הראיה ב, עמ' רי.

לאום. כח הגוף וכשרון חכמה ומחשבה, שראשיתה תודע בחכמת חרש וחושב... בכלי משחית להשתמש בהם להגדיל העצמה במקום שהגבורה הגופנית הפשוטה כבר אזלת ידה. רק במקום שאלה הכללים של התגבורת העצמית וענפיהם התלויים בהם לא יוכלו להועיל, אז יראה לנו צור ישראל חסדו להושיענו באורח נס ופלא"[69].

"וגם על ההשגחה האלקית ראוי שיקבע בנפשו שלא יאתה להיות סומך כ"א במה שאין ידו מגעת להשתדל בעצמו. כי כל מה שידו מגעת, זוהי השלמות שהשפיעה ההשגחה האלהית לתן לו כח לעשות חיל, כדי שיהי' בידו טובו"[70].

כך גם להיפך, שמתאונן הרב בצורה נועזת ש"אין לך חילול השם גדול מזה" שהבטחון בה' נהפך לתירוץ לעצלות וחסרון חפץ לפעול ולהתעודד, שכולם מודים שאלה מידות שליליות. "וכי בשביל כך יצר השי"ת כח הבטחון בנפש, כדי להמית את האדם או את האומה במדת העצלות והיאוש?"[71].

בדומה לאתגר המיוחד לגיבור לא להתגאות[72], עלינו דווקא לנצל את הניצחונות הצבאיות כהזדמנות לחזק את הביטחון ולשבח את הקב"ה[73].

הרב אף כותב לבנו בעיצומו של מלחה"ע ה-1, שהשירות הצבאי היא השתדלות אזרחית בסיסית, "נדפסה כאן חוברת אחת ע"ד היהודים והמלחמה, בחיבה פטריוטית הראויה ליהודי אנגליא שֹבֵעי הזכויות..."[74].

ד. כיבוש וירושת ארץ ישראל

הזכרנו את טענת הר"י עמיטל[75] ובעקבותיו, אחרים מרבני מימ"ד[76], שחשב להבחין בין משנתו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל, לבין תפישת בנו, מורנו הרב צבי יהודה. הוא רצה לטעון שרק השני

---

69. שם, ברכות ט, יד.

70. שם, א, קא.

71. לנבוכי הדור, עמ' רה.

72. ראו למעלה ליד הערה 50.

73. תהלים יח, מ; כז, ג; קכו, ג; קמד, א. ראו רמב"ם, פירוש המשניות, פסחים ד, ט: "הוי שוטים יאמר להם, כי כמו שאני מודה לה' בעת האוכל שהמציא לי דבר להסיר רעבוני ולהחיותני ולקיימני, כך נודה לו על שהמציא רפואה המרפאה את מחלתי כשאשתמש בה".

74. אגרות הראיה ג, עמ' לח-לט, למרות שעזר הרב לסדר פטורים מהצבא האנגלי ליהודים שרצו בכך, או מצד דיני נפשות, או מצד שקשה לקיים שם תורה ומצוות, ראו אגרות הראיה ג, עמ' נה, שבחי הראי"ה (לעיל הערה 19), עמ' קכו, ובהערה 243.

75. לעיל הערה 2.

76. ח"כ לשעבר, ר"מ מלכיאור, הזכיר בשיעור במדרשת ת"ל אורות, באביב, תשנ"ו.

חישב מאוד את מצות כיבוש ארץ ישראל[77], בהדגשת דברי הרמב"ן, על הפסוק, "'והורשתם את הארץ'... שלא נעזבה ביד זולתנו מן האומות"[78], כלומר שיש מצוה מדאורייתא שיהיה שלטון יהודי בכל ארץ ישראל. לעומת זאת, הוא טען שמתייחס הראי"ה למצוה זאת רק במקום אחד (!).

על כן חשוב להבהיה, שבמחילת כבודו, מצות כיבוש הארץ היא אבן יסוד במשנת הראי"ה, ושבנו הוא ממשיך נאמן לדרכו. למשל, הבהיר הרב ב"חזון הגאולה", בצורה שאינה משתמעת לשני פנים: "חלילה לנו להתבטל מהמצוה **החמורה שבחמורות** של כיבוש ארץ הקודש וקנינה... שאין שום התנצלות להתבטל ממצוה חיובית"[79].

הרב אף פירט בהדרכה מעשית בנוגע לקיום המצוה, שאנו מעדיפים שהכבוש שלנו יהיה- במקום שאפשר- בדרך של שלום ע"י קנין הארץ בכסף, ולאו דווקא במלחמה. החובה היא התוצאה, שארץ ישראל תהיה תחת שלטון ישראלי[80]. לעומת טענת הר"י עמיטל, חזר הרב על חשיבות הכיבוש **בלפחות 20 (!) מקומות** (ראו היטב בהערות)[81], והדגיש שמלחמת המצוה של

77. ראו למשל בהרחבה אצל רח"א שורץ, בדרך התורה הגואלת, עמ' רכג-רכה לנתיבות ישראל; משמיע ישועה, עמ' 290-277.

78. רמב"ן, הוספות לספר המצות של הרמב"ם, עשה ד, ובפירושו על במדבר לג, נג. חשוב לציין שדברי הרמב"ן בנושא התקבלו על ידי "כל הפוסקים ראשונים ואחרונים", כלשון המסכם של הפתחי תשובה יורה דעה עה, סק"ו, ושדי חמד, ערך ארץ ישראל.

79. ראי"ה קוק, חזון הגאולה, עמ' רכב, מובא גם באוצרות הראי"ה ב, מהד' תשס"ב, עמ' 546.

80. מאמרי הראיה, "נאום על ישוב ארץ ישראל", ירושלים תש"מ, עמ' 252; שם ב, "הלכה ומעשה", עמ' 526-524.

81. למשל, מאמרי הראיה, "דגל ירושלים", עמ' 335-333, על כיבוש ארץ ישראל והציונות המדינית בעקבות הצהרת בלפור: "יחד עם שר צבאנו העתיק יואב, 'חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלהנו", ושם, "בחגיגת בית הכנסת הגדול בתל אביב", עמ' 247-246, שמשבח את המלחמות "לשבור את עול (הגוים) מעל צווארינו ולהרחיב את גבול ארצנו, ושם, "נאום על ישוב ארץ ישראל", 253-252; שם, ב, "חנוכת בית המדרש למורים 'מזרחי'", עמ' 478-477, ו"הלכה ומעשה", עמ' 526-524; מדבר שור, עמ' רב, "וציוויה אל בנ"י בענין כבישת האומות והורשת הארץ", ומסביר את המוסריות שבדבר; ולפני הצהרת בלפור, גנזי ראיה, עמ' 81-80, להשתדל פוליטית שיתנו לנו בעלות על ארץ ישראל, וכן מאבני המקום יא, עמ' 61, דברי תלמידו הרב קניאל, לימים רבה הראשי של חיפה: "כי שליח ההשגחה העליונה הוא היה גם באותם הימים ההיסטוריים שלפני מתן הצהרת בלפור. הוא היה בזמן המלחמה בשוייץ. בקשו מלונדון שיבא שם לקבל עליו עול רבנות. הוא לא רצה. הוא חשש שאם יקבל רבנות בלונדון, אז לא יוכל מהר לשוב אל הארץ. בכל זאת כתב להם, בהיותו בטוח שתוצאות המלחמה העולמית תביאנה בכנפיהן ישועה לישראל, וצמיחת הישועה תתחיל ממדינת אנגליה הנאורה, לכן רוצה הוא להיות במטרופולין של המדינה הזאת, אולי יוכל במה שהוא לסייע ולעזור בהשגת זכות עמו על מולדתו", וראו בהמשך בהערה 264; אגרות הראיה ב, עמ' רי: "כשם שאנו מכירים ומאמינים שתשועת ישראל תבא ע"י התחלה של קץ-המגולה, שנעשה אנו בכח אשר נתן לנו ד' לעשות חיל, לרכוש את הארץ, לגאול אותה. לעבדה ולבנותה, לכבש אותה בכיבושים קולטוריים ומעשיים..."; שו"ת משפט כהן, סימן קמו, עמ' שנא; "'דרשת הדגל" וכן "תפילת הדגל", לעיל באגרת 8 שבפרק זה, "זכרון... בהכבש ארץ הקודש... וגאולת ארץ קדשם"; טוב רואי, סוטה ח; אגרות הראיה ג, עמ' קלד ו-קלז; אלה מסעי, מהדורת תשע"א, עמ' 113; זכרון ראי"ה, עמ' מז; אוצרות הראי"ה א, מהד' תשס"ב, עמ' 395-393, הלכות עבודה זרה וחוקות עובדיה ז: "כיבוש ארץ ישראל מצוה הוי בכל אופן גם אם אין שם עבודה זרה", בהערה הבאה, ועוד.

כיבוש ארץ ישראל כמובן דוחה פיקוח נפש, שהרי כל מלחמה כרוכה בסכנה, ועל דעת כן צוותה התורה[82].

כך כתב: "ודאי יש צורך לעולם וגם לישראל בגבורים כובשים"[83], ובעיניו, השירות הצבאי היא עבודת ה' ממש, ומלחמת מצוה:

"ונראה שאע"פ שאין שבט לוי 'עורכין מלחמה', היינו לעשות מלחמה פרטית, כמו שאפשר שיזדמן ששבט אחד עושה מלחמה בשביל ההתנחלות שלו שימצא לו בזה. אבל כשכל ישראל יוצאין למלחמה, מחויבים גם הם לצאת. ומלחמה של כלל ישראל זאת היא גם כן עבודת ה'[84]. שכל מי שהוא מיוחד יותר לעבודת ה', הוא שייך לה יותר משאר כל העם"[85].

בהתאם, ניתן להבין את דבריו:

"ה' צבאות הוא ה' אלהי ישראל, וצבאות ישראל צבאות ה' הם. ברוחנו ועצמות נשמתנו חרותים במכתב אלהים כחו וגבורתו של יוצר בראשית... הלאמתנו בנחלת ד' קשורה היא ביצירת מעשה בראשית. 'כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים'[86]... את הגוף אין אנחנו עוזבים, לא את הגוף הפרטי ולא את הגויה הלאומית... עז וגבורה, חשק ואבירות, אמונה ונצחון-עז..."[87].

אף מצאנו שפעל הרב קוק בהתאם למעשה, למשל, ריי"ל מימון, מעיד שהרב קוק השיב לו שאין מברכים על העלייה לארץ כי תכלית המצוה היא כשכובשים אותה[88].

כמו כן, מעיד הרב פרופ' ש"ק מירסקי, מראשי ישיבה אוניברסיטה בניו יורק לשעבר, שהיה אצל הראי"ה בתקופת מאורעות תר"פ בירושלים. לפניו היה איש שניסה להשפיע על הרב שיפרסם "גילוי דעת" שאין ברצוננו לכבוש את הארץ ולייסד בה מדינה עברית, כי אם די לנו לשבת בארץ הקודש תחת שלטון זה, ובכך לדעת האיש, ראשי האיסלאם יימנעו מלהסית, ושפיכת הדמים ייפסק. הזדעזע הרב והסתכל ברשק"מ ואמר בקול רועד ובהתרגשות: "כיצד יכולה להכנס בלב האיש הזה מחשבת-מעל כזאת בה' ובעמו, שאני אחתום על זה? הלא בזכות בנין הארץ וכיבושה

82. שו"ת משפט כהן, סימן קמד, עמ' שכז, ו-שלו; שם, סימן קמה. דברים דומים נמצאים אצל רבו הנצי"ב, מרומי שדה, ערובין מה ע"א; מנחת חינוך, תכה.

83. אורות, עמ' קעא.

84. כמו שכותב הרמב"ם, הלכות שמיטה ויובל יג, יג, שמביא דוגמה מדוד המלך שהקדיש כל חייו לעבודת ה', על פי תהלים טז, ה: "ד' מְנָת חֶלְקִי... גּוֹרָלִי", וזה בודאי כולל "מלחמות ד'" הרבים שהוא לחם.

85. שבת הארץ ג (תשס"ז), הלכות שמיטה ויובל יג, יב.

86. לצבאות ישראל בעימות עם הגוים, תהלים קיא, ו.

87. אורות, עמ' כד.

88. אוצרות הראי"ה ב, מהדורת תשס"ב, עמ' 371; ריי"ל מימון, "ברכת הארץ" נספח לקיצור שלחן ערוך, מהדורת תשכ"ו, עמ' סד..

ניגאל!". והוסיף, "מעולם לא ראיתי את רבנו בהתרגשות כזאת"[89]. עדות דומה נמצאת מסביב לעמידתו האיתנה של הרב קוק על זכות בעלותנו על הכותל בשנת תרפ"ט מכוח מצות כיבוש ארץ ישראל, למרות שמנהיגי היישוב ניסו להניעו מכך, ועל ידי כך יימנעו שפיכות דמים[90].

כך ראינו גם בחיבתו לגדוד העברי, שהתייחס אל דגל הגדוד כממלא את הלב הערצה[91], כבוד וחיבה, "כצבאות קדושים, כמלאכי השרת נדמו לי", ושיש בחיבה כלפיו "קוי קדושה"[92], ו"קודש היא לנו"[93], ואל החיילים הנושאים אותו כ"כצבאות קדושים, כמלאכי השרת נדמו לי", למרות שידע שהרוב המוחלט של החיילים בגדוד לא היו דתיים[94] ושהיו בו בעיות בקיום המצוות[95]. סיבה מרכזית בהערצתו של הגדוד היא בתור סמל לכיבוש ארץ ישראל[96].

חיבת הרב לצבאיות ישראלית התבטאה גם בתמיכתו ומעורבותו ההדוק ביותר, בהשוואה לשאר גדולי דורו, במעשי ההגנה והמחתרות, שראה, בודאי לאחר הצהרת בלפור ומאורעות תרפ"ט, בגדר כיבוש ארץ ישראל[97]. כמו כן, בראיונות שנערכו עם ותיקי מרכז-הרב, מתברר שאחוז ניכר מבחורי הישיבה היו במחתרות[98].

לסיכום, רק המשיך מורנו הרצב"י בעקבות הרב, שהחשיב מאוד את מצות כיבוש ארץ ישראל אפילו אם הויתור בה עשוי לפייס את הנכרים ולהציל נפשות מישראל, כי זאת עצם ההגדרה של מצות הכיבוש, אם צריך, שהיא "חמור שבחמורות" ו"מצוה חיובית (=חובה)"[99].

---

89. ש' רז, מלאכים כבני אדם, מהדורת תשנ"ד, עמ' 146-145.

90. ראו בהרחבה, ח' לנגזם, כותלנו, ובהמשך הערה 285.

91. ראו בהרחבה לעיל באגרת 8 בפרק זה, "דגל ישראל ונאומו ותפילתו של הרב".

92. שם, בתחילת הדרשה.

93. "תפילת הדגל", שם.

94. "דרשת הדגל", שם, הערה 12. בין חיילי הגדוד היו הטוראים ד' בן גוריון וי' בן-צבי, ראו בהרחבה אצל M. Watts, The Jewish Legion in the First World War, London, 2004.

95. אגרות הראיה ג, עמ' קלו-קלז, ו-קמא, כותב הרב שקיווה שדבריו בביקורו בגדוד "פעלו לטובה... ומאד אחשק לדעת אם כבר נתקנו המעוותים ע"ד המליחה, וע"ד ייחוד הכלים לבשר וחלב... (חילול) שבת... גילוח הזקן...". הרצון של ה"רעוורנד" (תואר המשומש בחו"ל למי שבמפורש אינו רב אך נושא בתפקיד דתי) שלהם להתיר איסורי דאורייתא על סמך "דינא דמלכותא דינא", מעיד אף הוא על הרמה התורנית של האחראי (!) שם על הדת.

96. "תפילת הרב", לעיל באגרת 8 בפרק זה; אגרות הראיה ג, עמ' קלד ו-קלז.

97. עליהן הרחבנו בהמשך מהערה 266 ואילך, ראו בהערה 305 ואילך, מה שהשוינו בין תגובותיו למאורעות תר"פ, לבין אלה של תרפ"ב, לבין אלה של תרפ"ט.

98. שם.

99. לעיל הערה 79.

ה. חשיבות ההגנה וההרתעה

התורה איננה נאיבית, ויודעת שקיימים אויבים ואיומים בעולם. למרות שיצר הקיום מטביע בנו טבע לברוח מפני הסכנה, מחייבת אותנו התורה להתגבר ולהתגונן, במצוות כמו "לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ"[100], מלחמת מצוה[101], להציל ישראל מרודף[102] ולא לחוס עליו[103], "לֹא תִירָא מֵהֶם"[104] ועוד.

במיוחד לתפישתו העקרונית של מרן הראי"ה, שקיימת חשיבות, ייעוד, ותרומה ייחודית לכל אומה ואומה[105], עולה שכל עם לא רק רשאי, אלא אף חייב, להגן על עצמו. יש בכך צדק (שמכנה שם הרב: "רינה"), וגם מוסר (שמכנה: "תפילה"), וכך מצדיק ומשבח הרב את מאמצי אנגליה במלחמתם נגד גרמניה בעיצומה של מלחה"ע ה-1:

"כשבא האויב להתנפל על הארץ של העם השוקט, השומר את ארצו ויושב לבטח עליה והצר הצורר מביא בשעריה מלחמה (אף על אומות אחרות נאמר בתורה. א"ש.)... כש'תבא מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם'[106], זהו תיאור של מלחמה שהצדק נרמס בה ברגלים מצד הצר הצורר, אז באה הרינה (צדק) עם התפילה (מוסר) והתשועה קרובה לבא. "והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ד' אלהיכם ונושעתם מאויבכם"[107].

כמו כן, מזכיר הרב את התחושה של היהודים באנגליה, כ"אש פטריוטית קדושה[108] להגנת הארץ שנדבקו בה בתור ארץ מולדת... המלאים הכרת תודה לאותה הארץ אשר מצאו בה חסות"[109]. לגבי תחושות עצמו שם, למרות שאיננו אזרח אלא רק אורח באנגליה, "...שאנו כולנו חשים את עצמנו בתור אברים חיים ופועלים בתוך הגויה הנכבדה הזאת (אנגליה!), שהננו מרגישים את צערה ומקנאים בכל לב את קנאת משפטה... לנצחון הצבא ולגבורת ישע ימינו

100. ויקרא יט, טז; שלחן ערוך, חושן משפט, תכו.

101. רמב"ם, הלכות מלכים ומלחמותיהם ה, א; תענית ב, ג; שבת ב, כג; שלחן ערוך, אורח חיים של, ו.

102. דברים כה, יב; רמב"ם, ספר המצות, עשה רמז; הלכות רוצח א, ו; ספר החינוך תר.

103. שם; רמב"ם, ספר המצות, לא תעשה רצג; רמב"ם, הלכות רוצח א, ט.

104. דברים כ, א; רמב"ם, ספר המצות, לא תעשה נח, והלכות מלכים ומלחמותיהם ז, טו.

105. אורות, עמ' קנו (יא);מדבר שור, עמ' רב; עין איה, שבתו, מד; "דרשת הדגל" (לעיל הערה 10), עמ' 67.

106. במדבר י, ט.

107. המשך הפסוקים שם, גנזי הראי"ה, אגרות, עמ' קנח. ההקשר שם, דרשתו כש"נתקבצנו היום ב... בית תפילה לישראל... להתפלל על הצלחת נצחונה של הממלכה האהובה שאנחנו חוסים בצל חסדה ויושר משפטיה".

108. אמנם ראו שבחי הראי"ה (לעיל הערה 19), עמ' קכו, ואוצרות הראי"ה (לעיל הערה 41), עמ' 47, שהפיק הרב מכתבים פיקטיביים ליהודים שלא רצו להתגייס לצבא האנגלי, על אף האיום הממשי בסכנת מאסר.

109. אגרות הראיה ג, עמ' נו.

במלחמה הזאת..."[110].

"כאשר יבא גוי לא חסיד ויתנפל על גוי צדיק בריבו, ובלא משפט עמים רק בכח הזרוע ירצה לנשל עם מאחוזתו, לפגע חסנו וכבודו, קנאת עם כזאת שהיא מתעוררת לחמת נקם ולמלחמת מגן, קנאת ד' צבאות היא, **קנאת הצדק שהוא אור אלהי עולם** בעולמו"[111].

אם כך מדבר כלפי צרותיה של אנגליה, רק אפשר לדמיין כמה היה מרהיב ומעודד את הצבא הישראלי בארץ ישראל, מול אויבי ישראל[112].

מדגיש הרב שההתנהגות הטבעית (שהוא אלוהית, כפי שמציין במקומות רבים[113]) הזאת להתגונן בגבורה, מחייבת אף את האדם הפרטי, ואף לועג במקום אחר על "הסבלנות של האיש הרואה שכבוד ביתו ומשפחתו נתון הוא למרמס כל פריץ והולל, והוא ברפיונו מעמעם ומחשה"[114].

גבורה כזאת לרב קוק היא לא רק ראויה, אלא מידה טובה, "יש שימוש לטובה באבירות נקמה ושנאה וכיו"ב, להשתמש בהן במקום הדרוש... (ויש להיזהר) שלא לנשא ולסלח במקום שהשעה צריכה לכך (לאבירות)"[115].

כך מדגיש הרב שישראל "מעולם לא בקשו לכבוש את כל העולם כולו רק מעל הצרים עליהם הגינו את עצמם"[116]. אמנם, יצוין שספר יהושע מדבר בכיבוש ולא בהגנה, ויש בכך מצוה, אך שם מדובר בארץ הברית ובציווי אלוקי מיוחד[117], ונגד אויב פגאני פראי[118], ועל השבת הנגזל שכבר קנו אבותינו לפני ירידתם למצרים[119]. בנוסף, כאמור בפרק הקודם, כשניתן, אנו מעדיפים לקיים מצוה זו בקנין.

בנוסף, נראה לדייק מדבריו שלא בקשנו "לכבוש את כל העולם כולו", אך הכיבוש המצומצם של ארצנו היה נחשב בעידן אימפריאליסטי, ל"צמחוני" ביותר, עבור עם חזק עם אלקים בעזרו.

110. גנזי הראיה, איגרות, עמ' קנט.

111. שם, עמ' קנח.

112. עליו נדבר בפרק הבא.

113. למשל עקבי הצאן, עמ' קיח, מאמרי הראיה, "חינוך התלמוד תורה ברחובות", עמ' 230.

114. אגרות הראיה ג, עמ' קנז, ראו ספר החינוך מצוה שלח, "ובאמת לא תצוה התורה להיות האדם כאבן שותק למחרפיו".

115. עין איה, שבת א, פד.

116. מדבר שור, הדרוש התשעה ועשרים, עמ' רע.

117. ראו מאמרי הראיה, "על דעת ד' ומלחמות ד'", עמ' 508, ולעיל בפרק ד על "כיבוש ארץ ישראל".

118. עבודה זרה ופראות הולכים ביחד, ראו אורות, עמ' קד.

119. בראשית יג, יז, וברבנו בחיי וכלי יקר, ובמיוחד במשך חכמה שם.

חשיבות הגבורה להגנה-עצמית עולה, לפי טענת ר"י בארי, גם בנוגע לפסקה הקונטרוברסלית באורות[120], שרוצה להוכיח שהמילה "התעמלות" שם שימשה כשם קוד לאימוני מחתרות ההגנה[121].

לגבי ריבוי המלחמות והניצחונות שבתנ"ך, מעיר הרב: "אין לנו כלל להתבושש באותן המלחמות אשר עשינו... נגד הקמים עלינו להכחיד את קיומנו אילו אם היתה רק מלחמת חיים פשוטה, גם היא אינה בושה במקום שאינה בנויה ע"פ עוות משפט"[122].

מתייחס הרב לכך שלא די בהתגוננות, אלא שכרוך בכך גם הצורך בהרתעה:

"אי אפשר הי' כלל, בשעה שהשכנים כולם היו זאבי ערב ממש, שרק ישראל לא ילחם, שאז היו מתקבצים ומכלים ח"ו את שאריתם; ואדרבא הי' מוכרח מאד גם להפיל פחד על הפראים גם ע"י הנהגות אכזריות, רק עם צפיה, להביא את האנושיות למה שהיא צריכה להיות..."[123].

אכן, כותב הרב שאפילו בתחילת ימות המשיח, יתכן שעוד נצטרך את החרב והגבורה הלאומית להרתיע מדינות אחרות מלפגוע בנו[124], כפי שברור מהתנ"ך ומהרמב"ם, שאף המשיח יעסוק במלחמות[125]. יתכן שאותו שלום המיוחל אכן יגיע בזכות החרב המרתיע שלנו ושל שאר האומות הנאורות, לעומת שוחרי המלחמות[126]. נמצא שהגבורה הצבאית היא חשובה ככלי הגנה, ואף יותר טוב, כמרתיע.

בנוסף להגנה והרתעה, מוסיף הרב שקיימת גם זכות המרי לחזור לתחיה לאחר שאומתנו נחלשה ו"לצרכי תקומתנו"[127]. למשל, **קורא הרב לתנועת בני עקיבא ללכת בעקבות,**

"מדת רבי עקיבא המיוחדה, שהיא מתעוררת עכשיו בזמן צמיחת הישועה, להיות לנו לאור עולם, התלהבות ומסירות לחזק כל חזון של גאולה ותחיה לישראל וארצו. ודוקא מפני שהחזון

120. למעלה ליד הערה 15.

121. בארי (לעיל הערה 16), עמ' 150-107 מאריך לנסות להוכיח מעיתון הפועל הצעיר, כסלו, תרס"ט, ומדברי י' טבנקין, דברים א, עמ' 489, והסופר א' ברנר, "הקיבוץ המאוחד בהגנה, 1939-1923", עמ' 9, שאף מביא מתקנות ההסתדרות: "התעמלות, שם הסוואה לפעילות הגנתית בלתי ליגאלית שהיה מקובל אז", ור"מ צוריאל, אוצרות הראי"ה, "ביאורים לשיטתו", בשבח ההתעמלות, קיבל את דעתו. אך השוו למעלה בהערות 20-19, 120, 155, שבכמה הזדמנויות פירש הרב את כוונתו בדרך המפריכה חידושו של בארי. כן מוכח גם לאחר פרסום שמונה קבצים, שכך כתב הרב ביומנו האישי, לעצמו, ללא פחד הצנזורה, וכן הפריך ד' תמר, הצופה, כו אייר תשנ"ב. על כן מיקמנו את הפיסקה באורות למעלה בפרק ב.

122. מאמרי הראיה,"על דעת ד' ומלחמות ד'", עמ' 508.

123. אגרות הראיה א, עמ' ק.

124. עין איה, שבת ו, מד, ו-מו.

125. רמב"ם, הלכות מלכים יא, ד.

126. עין איה, שבת ו, מה-מו.

127. לעיל הערה 122.

בשעתו נכשל, ובר כוכבא נפל ועמו נפל ישראל בבחינת חירותו הלאומית[128], בטוחים אנו כי תורת אמת אשר בפה קדוש יבוא תור לה, והתור הזה הולך ובא, ולא תקום פעמים צרה, ולא לחנם לחם ישראל מלחמת קיומו ונצחו עד דור אחרון ועד בכלל"[129].

ו. אהבת ישראל לאומית

אם לכל אומה יש זכות וחובה להתגונן, להרתיע, ולמרוד[130] למען עצמאותה, אזי "קל וחומר שמעמד חיינו בעולם הוא אור העולם"[131], עם סגולה, ממלכת כהנים וגוי קדוש, ישראל באומות כלב באברים[132], שיש לנו תפקיד נצחי ושאסור לנו לרדת מבמת ההיסטוריה, כדי להמשיך לקדם את המוסר והאידיאלים באנושות. "שלמות גדולה תחשב אם נהי' אנחנו העוסקים במצוה זו של הרמת קרן ישראל. ובודאי תפארת גדולה והדר לאומי הוא לנו..."[133].

גאוה לאומית זאת אמורה להתבטא אף בדברים שלכאורה אין להם צד דתי כלל, כפי שהתפעל הרב מקברניט אוסטרי שקינא בספינה אנגלית גדולה, וכתב לבנו הרב צבי יהודה, שיש ללמוד ממנו: "הקנאה הלאומית אשר עוררת עליה ולמדת אותה מהאוסטרי, גם היא אש-קודש היא בטבעה של הנשמה הבריאה והטהורה קבועה... מצוה להביא מן ההדיוט קנאת-עם טבעית"[134].

"איזה ראיה צריך על זה שראוי לאהוב את כלל ישראל ולהשתדל בתקנתו וכבודו כפי האפשרי?"[135] כך הסביר שדיבר בכבודו של ד"ר הרצל, "מוטל ג"כ על יראי ד' להתיחש על כל מי שרוצה לעשות איזה דבר טוב לישראל אפילו באופן חומרי ורחוק, באהבה ושלום"[136]. אז קל וחומר לגיבורי צה"ל, המקדישים שלוש שנים מחייהם, חודש בשנה במילואים, ומוכנים, אם צריך, אף למסור את נפשם לבני ישראל, עם קרובו. "וכי כל הסיפורים שבתנ"ך מגבורות מלכינו

128. ראו לעיל בהערה 29 שהזכיר הרב את מרד בר כוכבא באהדה וכאב-טיפוס אפשרי להבאת הגאולה, כפי שעשה גם הרמב"ם, הלכות מלכים ומלחמותיהם יא, ב.

129. מאמרי הראיה,"מכתב לבני עקיבא", עמ' 203.

130. אמנם, יתכן שזכות המרי, שמורה היא לעם הנצח כפי שנראה בפרק זה, כי שאר האומות אכן יורדות מבמת ההיסטוריה, אורות, עמ' קמג, עין איה, שבת ו, מד. ראו הרי"מ חרל"פ, ממעיני הישועה, עמ' שכא, שעתידה האנושות לעזוב את עניין הלאומיות, לעבור לאוניברסאליות גלובאלית, ויאשימו אותנו בהתעקשותנו לעמוד על ייחודנו.

131. מאמרי הראיה,"על דעת ד' ומלחמות ד'", עמ' 508.

132. ריה"ל, ספר הכוזרי, ב, לו.

133. עין איה, ברכות א, קמג.

134. אגרות הראיה ב, עמ' רפז. ראו פרטי המעשה אצל ר"ש אבינר, צבי קודש, עמ' 53, ורב צבי יהודה קוק, צמח צבי, עמ' נג.

135. גנזי הראיה, עמ' 82.

136. שם, עמ' 70.

שופטינו אינם לאומיות מליאה?!"[137].

באגרת לז'בוטינסקי, מדגיש הרב: "אשריכם מגיני כבודנו שנתפסתם על דברי תורה, על אשר עשיתם את חובתכם הקדושה להגן על כבוד אחיותינו הטהורות, ועל נפשות עוללינו וזקנינו בעת היגון היותר קודר אשר סבבנו לפני הופעת התנוצצות אור גאולתנו"[138].

סיבה נוספת המחייבת הדגשת ערך הגבורה בישראל, היא משום שמעצם תפקידנו, עד ימות המשיח, **האנטישמיות** קיימת, **ותמיד** יהיו אויבים לישראל. משום ש"עד תור הגאולה העתידה השפענו על העולם רק למודי חובות[139], מוסר וצדק היוצא מדעת אלהים אמת. וחובות אין העולם חפץ לקבל, ואם הוא מקבל, נשאר בלב טינא על המעורר הראשי לידיעת החובה, שאינה נותנת להנפש הברברית להתפשט בכל מאוייה"[140].

בנוסף לייעודנו המיוחד, פן ייחודי נוסף המחייב הדגשת הגבורה בעם ישראל, יותר מאשר באומות אחרות, הוא שכתוצאה **מגלות ארוכה** ומשפילה, זקוקים לדבֵּר על דבר שהוא פשוט לעמים "נורמאליים". "לעת התעוררות הצורך לגבורה הגופנית, בתור הגנה נגד החולשה והרפיון הנפרז השורר בקרבנו מאז, וירד בדורנו עד הדיוטא התחתונה"[141]. לכן "עכשיו צריכה גבורתם של ישראל להתעורר מצד הכרה פנימית, 'ועוררתי בניך ציון על בניך יון', 'ימין ד' רוממה'"[142].

הדגש הגבורה גם מחויב, לפי הרב קוק, בגלל "בעיה" ייחודית נוספת שיש לישראל בנושא, שמטבענו, אנו רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים[143]. אפילו בעת ירידתנו הרוחנית, מצויין ש"מלכי ישראל מלכי חסד הם"[144]. בתור עם נצחי, היינו צריכים, בצורה אנכרוניסטית, להתמודד בימי קדם מול עמים פראים פרימיטיביים, עם טבע רחמן מודרני "שקדם את זמנו", ושמתאים יותר לימות המשיח. הרב כותב שהיינו צריכים אפילו ל"עורר בלבבנו" משטמה נגד הקמים עלינו[145], כנראה כמרמז לדברי הרמב"ם לגבי חובת זכירת עמלק (אפילו

137. שם, עמ' 82.

138. אוצרות הראי"ה (במהדו' תשס"ב ח"א עמ' 395-393. ראו לעיל הערה 32, "כשעם הקודש יהיה בריא וחזק בגופו תתגבר ותתחזק הקדושה בעולם". כך בהמשך בהערה 283, בהספדו על קדושי תרפ"ב, הדגיש הרב את הצורך לעמוד על הכבוד הלאומי שנפגע שם. ראו אגרת נוספת של הרב אל ז'בוטינסקי בהמשך הערה 268.

139. פירוש כפול: א. לימדנו חובות מוסריות לאנושות. ב. ההיפך של "לימוד זכות" - שכאשר ישראל מראה שאכן ניתן לחיות על פי האידיאה האלקית המוסרית, זה "מלמד חובה" על שאר האומות.

140. אורות, עמ' קנז.

141. אדר היקר, עמ' נב.

142. פנקס י"ג, קח, על פי זכריה ט, יג, ותהלים קיח, טז, וכן בהערה 144.

143. דברים רבה ג, ד; רמב"ם, הלכות אסורי ביאה יט, יז.

144. עקבי הצאן, עמ' קלז, על פי מלכים א' כ, לא.

145. מאמרי הראיה,"על דעת ד' ומלחמות ד'", עמ' 508.

לאחר [!] שהם כבר נכחדו), "כדי **לעורר** איבתו"[146] פעם בשנה. דווקא משום שזה לא טבעי, חיוני כל כך לשגן, למען לקיומנו.

הרב מחייבנו להתלבש בצורה זמנית וחיצונית ב"ידיים של עשו"[147], כדי "לא לדחוק את השעה"[148], לא לתת לגוים לנצל את תמימותנו ורחמנותנו, כפי שאכן עשה מלך ארם לאחאב[149], וכפי שעושים הערבים בניצול רחמי השמאל הישראלי.

ז. ניצחון ישראל - קידוש ה', הפסד ישראל - חילול ה'

הרעיון של קידוש השם כשישראל מנצח, וחילול השם אם חלילה נפסיד, מופיע בפשטות עשרות פעמים בתנ"ך, למשל: "לתת נקמת ה' במדין",[150] כלומר נקמת ישראל היא נקמת ה'. "לְמַעַנְךָ אֱלֹהַי, כִּי שִׁמְךָ נִקְרָא עַל עִירְךָ וְעַל עַמֶּךָ"[151], "וַיָּבוֹא אֶל הַגּוֹיִם... וַיְחַלְּלוּ אֶת שֵׁם קָדְשִׁי בֶּאֱמֹר לָהֶם: עַם ה' אֵלֶּה? וּמֵאַרְצוֹ יָצָאוּ! וָאֶחְמֹל עַל שֵׁם קָדְשִׁי... לֹא לְמַעַנְכֶם אֲנִי עֹשֶׂה... כִּי אִם לְשֵׁם קָדְשִׁי אֲשֶׁר חִלַּלְתֶּם בַּגּוֹיִם"[152]. כך בתפילה, "ומביא גואל לבני בניהם למען שמו", "עשה למען שמך", "הושע נא למענך אלוקנו", ועוד רבות.

הרב צבי יהודה[153] למד עקרון זה מאביו הרב זצ"ל, שהציונות היא,

"קנאת שם שמים, אשר התחלל והתקטן רק ע"י שפלותן של ישראל נושאי דגלו... חפץ החיים והעז של ישראל... יוכר ויוחש כי הוא נובע ממקורו, מקורחי העולמים, ממקור החיים הנצח וההוד, הצדק והגבורה... וגם עז המשפט הגבורה והממשלה, הנקמה המלאה צדק ויושר נמרץ, הזעם על הרשעה והטומאה הזדונית, כל אלה יקבצו יחד. והגם נקבצים בלב דור הבנים ההולך ושואף, דורש ומבקש, רפאות ואור חיים שלמים. אין לנו כלל להִתיירֵא, כ"א להאיר באבוקת אור תורה למען ילכו בנינו בדרך ישרה ולא יכשלו. החפץ ללכת, להתעלה ולהתרומם... חזק ואמיץ מאד. כחאלהים חיים רודה בתוכיותה של כנסת ישראל, לחלץ אותה ממסגרותיה, ולהקים במרחב

---

146. רמב"ם, הלכות מלכים ה, ה.

147. מדבר שור (לעיל הערה 24), ובמיוחד בהמשך, בהערות 178 ו-200.

148. אגרות הראיה א, עמ' ק. ראו לעיל הערה 123, לראות את שאר הציטוט בהקשרו.

149. לעיל הערה 144.

150. במדבר לא, ג. אלה כמובן דברי משה לעם בקיום מצות ה' בפסוק הקודם, "נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים...".

151. דניאל ט, יט.

152. יחזקאל לו, כ-כב.

153. למשל, לנתיבות ישראל, "מזמור י"ט למדינת ישראל", עמ' קס;בדרך התורה הגואלת, עמ' ריג ו-רנב; שיחות הרב צבי יהודה (ערך: ר"ש אבינר), בראשית פ' ויגש (סדרה ב', תשל"ב-תשל"ד, סיכום).

רגלה"[154].

באחת מההזדמנויות שהסביר הרב לרבני דורו את דבריו בנושא חשיבות ההתעמלות, התיחס לנקודה זאת:

"ואפילו אלו הצעירים שרוצים להתפתח בבריות גופא, כדי שיהי כוחם חזק להגן על אומתנו הקדושה בעת זעם חס ושלום, בעת אשר צרים ואויבים קמים עלינו. דרכי להגיד להם שיכולים לכוין מעשיהם לשם שמים, להוסיף אומץ וגבורה בכנסת ישראל כדי **שקדושת הש"י ואור שכינתו הקדושה תהיה מופיעה בגבורה בעולם** כמו שהיו אבותינו הגיבורים, חיילותיו של בית דוד, ובזה חיזקו את אור הקדושה"[155].

הרב מתאונן על כך "כי אנחנו השפלנו בגלות בעוה"ר, עד שגאון לאומי אין אנו מרגישים", ולכן אחת מהתכונות שמשבח הרב בתנועה הציונית היא ה"שאיפה לגדולה לאומית, ושחרור היינו לאפוקי שפלות הנפש ועבדות, ובלתי הרגשת חרפה ובוז של לעג השאננים"[156].

על כן, מובנים הביטויים, "ה' צבאות הוא ה' אלהי ישראל, וצבאות ישראל צבאות ה' הם..."[157], ו"מלחמת קיומם, קיום האומה, מלחמת ד' היתה"[158].

הרב מוצא בסיס חזק בחז"ל לכך שאפילו השפלת כבודו של **יהודי פרטי** מהווה חילול השם: "בכל אחד ואחד מישראל, מגדול ועד קטן, אור אלהים חיים ביפעת קדש בוער ומאיר, 'והסוטר לועו של ישראל כאלו סותר לועו של שכינה'... הדמיון הרואה בהופעתו של כל אחד מישראל הופעה אלהית משכללת, הוא תולדה של הניצוץ הנבואי..."[159].

בהתאם, החשיב הרב להלכה את טעמו של רש"י, לאיסור על יהודי פרטי לקבל צדקה מן הנכרים, שהוא משום חלול השם, שמתבזה ישראל בפני הגוי בפרהסיא[160].

לא רק שמצב ישראל "מייצג" את "מצב ה'" כביכול, בעיני העולם, אלא שגם הוכחת מציאות ה' מתבטא בגבורתו בהצלת ישראל מול אויבנו הרבים, כדבריהם המאלפים של חז"ל, שבשעת עוז מתווספים גרים לישראל, מחמת הקידוש השם[161].

---

154. פנקסי הראי"ה ג, עמ' שיב.

155. אגרת משנת תרפ"ח לגאון הרב יוסף משאש (מרוקו), אוצרות הראי"ה א, מהד' תשס"ב, עמ' 474-473.

156. גנזי ראיה, עמ' 78.

157. אורות, עמ' כד.

158. אורות, עמ' יד.

159. אורות, עמ' קעא, על פי סנהדרין נח ע"ב, בדרשת משלי כ, כה.

160. שו"ת דעת כהן, סימן קלב.

161. שמות רבה כז, ד, על הפסוק "וישמע יתרו... את כל אשר עשה אלקים למשה ולישראל עמו...', ההוא דכתיב (ירמיהו טז, יט), "ה' עוזי ומעוזי ומנוסי ביום צרה, אליך גוים יבואו מאפסי ארץ ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו...".

"ד' גבור מלחמה. הדרך שמביאה להפעיל את היסוד האלהי שהוא מגמתם של ישראל בעולם, בשעה שהגנו רואים איך רבו בעולם הכחות המנגדים לרוח ישראל ותורתו בכלל... (היא רק) ע"י שיכיר גבורתו ועזוזו של צור ישראל, שמצד עצם קיומם של ישראל, בצורה כזו שהיא משונה ויחידה מצויינת בין כל העמים, צריך גבורה גדולה לעצם התקיימותה שלא תבלע ע"י כל המון הכחות המתנגדים לה [מכל] עברים. ועוד לא די שלא תהיה היא מנוצחת, כ"א גם מנצחת ומהפכת את כל הרוחות, הסוערות להפיצה, [להיותן] נכנעות לרוחה, ומכירות את הוד תורתה ושם ד' שנקרא עליה"[162].

אם מבינים שגילוי ה' בעולם הוא דרך עם ישראל ותולדותינו בעבר, בהווה ובעתיד, אזי מובן שהישועה הלאומית של ישראל היא ישועת ה' הדתית[163]. על כן באין-ספור מקומות משוה הרב קוק את ישועת ישראל עם ישועת ה'[164].

בנוסף, אם קידוש השם הוא הופעת ה' בעולם[165], וחילול השם הוא חלילה להיפך[166], אזי "אין חילול השם גדול יותר מאשר עצם מציאותם של... מוקדי תסבוכות הרשע... בעולם ובאדם, בנפשות היחידים שבו ובנפשות העמים והממלכות"[167]. ועל כך נכתוב בהמשך בפרק ט.

ח. רק מעצמה משפיעה

כבר הזכיר שלמה המלך, החכם מכל אדם, שעם החשיבות העליונה שיש לחכמה[168], בכל זאת, "וְחָכְמַת הַמִּסְכֵּן בְּזוּיָה וּדְבָרָיו אֵינָם נִשְׁמָעִים"[169]. כדי להשפיע על אחר, הוא חייב לכבד אותך. יהודים רבים נהרגו על קידוש השם בשואה, אך ספק גדול עד כמה הם השפיעו על התנהגותם המוסרית של הרוצחים שבזו להם.

אם משימת עם ישראל, כאור לגוים, היא ללמד "צדק ומשפט" לעולם[170]**, אז** "למלואה של שאיפה זו צריך דוקא, שצבור זה יהיה בעל מדינה פוליטית וסוציאלית וכסא ממלכה לאומית,

---

162. עין איה, שבת ב, מג; עולת ראיה א, עמ' שטו. אמנם, בטווח הארוך, כתוב שם שדרך ניצחונגו בעולם תהיה ברצון החופשי של הגוים, ראו בהמשך, הערה 175.

163. במדרשים במקומות רבים, למשל, מדרש תנחומא (בובר), פרשת אחרי מות, סימן יח: "ישראל במה הם נפדים? כביכול בהקב"ה: 'עם נושע בה'".

164. למשל אגרות הראיה א, סימנים קעח, שיד, ו-של.

165. יומא פו ע"א.

166. שם.

167. ר"ע ולנסקי, אבן ישראל ג, עמ' קח.

168. מלכים א' ג, ט-יג, שאף קיבל אישור אלוקי שבקשת החכמה היא החשובה ביותר. וכן התחלת הפסוק של ההערה הבאה, "טוֹבָה חָכְמָה מִגְּבוּרָה".

169. קהלת ט, טז.

170. בראשית יח, יט.

ברום התרבות האנושית, 'עם **חכם** ונבון **וגוי גדול**'"[171]. כשם שה"חכמה" ו"התרבות" הישראלית, וה"ראש היהודי" שחננו הבורא, המזכה אותנו למשל, ב-22% מפרסי הנובל העולמי, למרות שאנו מהוים רק כ-0.2% (!) מהאנושות[172], נועד, לא כדי לשלוט על העולם, אלא לאפשר לנו להשאיר רושם מוסרי עליהם. ראוים לפרסום אזהרתו של מרק טוויין, הסופר האמריקאי, שחשש מתכניתו של הרצל להקים מדינה יהודית (התרגום שלי, א.ש.): אינני הסולטן, ואינני מתנגד, אך אם יעשו את הריכוז ההוא של המוחות החריפים ביותר בעולם [=היהודים] להיות מדינה עצמאית, יהיה נבון לעצור [=מהלך] זה. **לא יהיה טוב לתת לגזע הזה לגלות את כוחותיו.** אם הסוסים ידעו את כוחותיהם, לא נרכב עוד.[173]

אך אדרבה, מטרתנו איננה אימפריאליסטית כלל, אלא כפי שמצביע הרב, צריך להיות "גוי גדול" וחזק שירצו לחקות, כדי להטיב לאנושות ולהשפיע לטובה בתחומי המוסר והערכים.

ממילא, הציונות של הרצל, "שעם שׂנוי בעולם הולך לבקש לו מקלט בטוח מרודפיו" היא מינימליסטית מדי, לעומת הציונות התנכי"ת, "שגוי קדוש, סגולת העמים, גור אריה יהודה נעור מתרדמתו הארוכה... (לחזור) למעמד של מורה האנושיות כולה... הננו שואפים לעמוד **במרכזה של האנושיות**" כדי להשפיע את "האידיאלים האלהיים... שתחייתנו פונה היא להגשימם בחיים"[174].

עם התחזקותה של מדינת ישראל, נוכל לחזור להיות מעצמה משפיעה בעולם, כשם שהיינו בתקופת שלמה המלך, "אז תהיה השפעה קולטורית אמתית לישראל בעולם, שעם חשוב משפיע... **בכל עצמיותו**"[175]. בדומה למה שיחידים אוהבים לחקות "אלילי" תרבות[176], כך רוב מדינות העולם

171. דברים ד, ו; אורות, עמ' קה, על פי בראשית, שם.

172. http://www.jinfo.org/Nobel_Prizes.html.

173. M. Twain, "Concerning the Jews", The Complete Essays of Mark Twain, New York 1963, (reprinted from Harpers', 1899), p. 249, "I am not the Sultan, and I am not objecting; but if that concentration of the cunningest brains in the world are going to be made into a free country… I think it would be politic to stop it. It will not be well to let that race (=Jews) find out its strength. If the horses knew theirs, we should not ride anymore."

174. אגרות הראיה ב, עמ' רט-רי.

175. עקבי הצאן, עמ' קלח. בדומה לכך, גנזי ראיה, עמ' 79, שמודה הרב שאם נהיה "ממלכה עניה לא תוכל להיות מכובדת בעולם (אך) אני אומר אין מעצור לד' להושיע להצליחנו שנהיה עשירים". ראו שמות רבה (לעיל הערה 162),"כשעשית נסים בימי שלמה שנאמר (שמואל א, ב, י) "ויתן עוז למלכו", לא באת מלכת שבא ושבחה אותך?! שנאמר (מלכים א, י, א), "ומלכת שבא שומעת את שמע שלמה" ומה אמרה? "יהי ה' אלקיך ברוך אשר חפץ בך" (שם, ט).

176. ראו למשל, S. Danielsson, "The Impact of Celebrities on Adolescents' Clothing Choices", http://www.kon.org/urc/v8/danielsson.html

מחקים היום את התרבות האמריקאית, לא מתוך כפייה, כפי שחוזים המוסלמים והצלבנים, אלא מתוך רצון להזדהות עם המנהיג והמוצלח[177].

כשם שהגבורה מאפשרת השפעה, כך גם הפוך, "וחכמת המְסֻכָּן בזויה". שהפחד והחולשה גורמים סלידה ובריחה מהתורה ומהיהדות, הן של יהודים (ובמיוחד לאחר השואה)[178], הן של אומות העולם.

"אבל לתפיסת המלכות של כל העולם הרי צריך כח ואומץ... אע"פ שמאד יכאב לבבו בראותו שההכרח מביא להשתמש במדותיו של עשו... מ"מ ההכרח מחייב כן לתכלית הטוב... שמתנהג שלא ע"פ טבעו... שזה יתקיים ע"י ישראל במלחמת גוג ומגוג ועי"ז תתפס המלכות... הידיים... שרעים המה אצל עשו, אבל לך המה טובים... שתהיה ראוי להפיק תכלית של סגולת העולם שצריך לזה ג"כ תוקף ועז... כ"כ היתה התחלת ההכנה קניית הבכורה, שמורה שמה שהוא בעשו בטבע יהיה לו בקנין רצוני לעת ומקום הצורך...

וכדי להשלים ההכנה האפשרית הזאת, חשב השי"ת מחשבות שתהי' כוונתו של יצחק בברכתו על עשו. ע"כ יברכהו הברכות הנאותות לפי טבעו של עשו, דהיינו המלוכה והממשלה בעמים רבים, כמש"א בברכות: "יעבדוך עמים" ו"הוה גביר לאחיך"[179], שלכל אלה צריך התגברות ותפיסת מלכות. ובזה הכין האפשרויות ביעקב להשתמש לפעמים במדה זו, אע"פ שאינה כלל טבעית לו[180].

וכך הסביר הרב את הצהרתו האמיתית של יעקב: "אָנֹכִי עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ"[181], שאותה תקיפות הנצרכת לנהל ולהשפיע על העולם, שבגללה יצחק חושב לברך את עֵשָׂו, "כבר קניתי אנכי ג"כ ובדרך יותר מעולה (מעשו)... ובודאי כמה פעמים היה יצחק מדבר אל יעקב שצריך ג"כ לקנות מדות הרעות לצורך עבודת ד', אמר: "עשיתי כאשר דברת אלי"[182].

שם כתב הרב באופן תיאורטי, אך במקום אחר, תיאר איך שיתכן שיהיה בפועל, אחרי שנחזור לארצנו:

"ואם ירעשו המון גויים לקום עליו עוד הפעם, הנה ימִינו תרעץ אויב[183]. עד אשר יתרומם

177. עין איה, שבת ב, מג-מד; עולת ראיה א, עמ' רלג, ו-שטו, ראו בהמשך בהערה 215.

178. בהמשך הערה 225.

179. בראשית כז, כט.

180. מדבר שור, עמ' רע-רעב, ראו לעיל הערה 147, ובהערה 209, שדורש הרב בדומה לכך שיש ליעקב רק איזה "אחיזה" בעקב עשו, בצורה חיצונית.

181. בראשית כז, יט.

182. בראשית כז, יט, מדבר שור, עמ' רעא.

183. שמות טו, ו.

הרוח, וע"י גדולתן של ישראל והכרת דבר ד' אשר יקום לעולם, לעיני כל בשר, על העם אשר בחר לנחלה לו[184], ויתרומם ערך המוסר והצדק מצד ההכרה שהרוחניות העליונה היא התקיפה מכל, כי דבר ד' צור עולמים היא, אז תחדל החרב מן הארץ. אבל **מבטלי החרב, בני ישראל, צריכים להיות בתחילה חגורי חרב**, והוראת גבורתם צריכה לבא בתכונה של פועל ומעשה... א"כ גם לימות המשיח אינם בטלים (**הנשק והצורך למלחמה וגבורה. א"ש.**), מפני שהם צריכים להראות את היכולת של העזוז המעשי והגבורה החמרית, כדי שיהיו יכולים לבטל אותה, לא רק ע"פ תכונה אצילית רוחנית לבדה כ"א גם עם כח הגבורה והעז המתלוה עמה, "ימין ד' רוממה ימין ד' עושה חיל"[185]. וע"ז צריך הדבר להיות התחלת צמיחת קרן ישועה דוקא בעוד כל מחשכי ארץ עומדים קיימים בפראותם..."[186].

כמובן, במצב שישראל כל כך חזקה שכבר לא מאיימים עלינו, אז נוכל להשפיע בקלות, כפי שהיה בתקופת שלמה המלך.

כבר ראינו שההרמוניה בין הגבורה לבין הרוחניות מועילים להופעת אחדות ה' בעולם[187], וזה מה שמכונה "קדושה" או "קידוש השם"[188]. "כשעם הקודש יהיה בריא וחזק בגופו, תתגבר ותתחזק הקדושה בעולם... לרוממות הצדק והופעת המוסר בנצחונו בעולם. **כל דבר גשמי ישראלי הוא מוכן לקדושה עליונה...** אנשי רוח אלהים, כבירי כוח, שרים עם אלהים ועם אנשים ויכולים להם". שנוכל להתמודד עם כל המכשולים מהסוגים השונים, ולהצליח לגלות "רוממות הצדק והופעת המוסר בנצחונו בעולם"[189].

לעומת הגוים האימפריאליסטים המוזכרים בתנ"ך, שהיה להם

"...תשוקה הברברית, שהיא אימצה את כל גוי אדיר... של העולם הישן להרחיב את גבול ממלכתו... ואבותינו (בסוף תקופת בית ראשון. א"ש.)... כיון שנתעלם מהם ערכה הפנימי של כללות האומה "לא נתעסקו בלמידת מלחמה ולא בכבוש ארצות"[190], כי נטל מהם זיו החיים האידיאלי, המחיה את האומה ואוזרה בגבורה, ונתעלמה מהם המטרה המוסרית הגבוהה הנמצאת בגדולתם של ישראל בעולם. "כי לא בחרבם ירשו ארץ, וזרועם לא הושיעה למו, כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם, אתה הוא מלכי אלהים, צוה ישועות יעקב, בך צרינו ננגח, בשמך נבוס

184. תהלים לג, יב.

185. שם, קיח, טז.

186. עין איה, שבת ו, מח.

187. לעיל, פרק ב.

188. ראו מאמרי, "מושג 'הקדושה' בכתבי הרמח"ל - קדושת החיים", וחי בהם - ספר זיכרון לר' דורון זיסרמן, עמ' 183 - 197.

189. אורות, עמ' קעא.

190. אגרת הרמב"ם, מהד' ר"י שילת, עמ' תעא.

קמינו"[191], ובכל מקום כשיש הכשר לאידיאלים גדולים להיות מחיים ומעודדים, שוב אין אידיאלים קטנים ושפלים מאירים שם, "ושרגא בטיהרא מאי מהני"... וכל מה שנתן יותר מקום לזרם חיים זה הטבעי לה להתפשט ולשטף בקרבה, כל מה שנכין לו יותר כלים, מכונות, לבושים **ואפילו קישוטים**, כן יתפשטו אברי האומה וימלאו רוח חיים, וכח פועל, שכל העולם כולו כדאי הוא לו[192].

כלומר,רק כשקיימת מודעות לתפקידנו הלאומית המיוחדת, מתקיימת גם הגבורה והרצון לבסס את המדינה, כי ברור לנו "זכות קיומנו" העולמית[193], וכאמור, בעזרת הגבורה גם תתאפשר השפעתנו על האומות.

ט. להילחם ברע העולמי

למרות שמצטיין הרב קוק במידת האהבה[194], התנ"ך עצמו מחנך אותנו ש"אהבי ד' שנאו רע"[195], ו"משנאיך ד' אשנא"[196], ועל כן קיימות מצוות לא רק להתגונן[197], אלא גם בהתקפיות, "לשבור זרוע רשעים"[198]. יש זמן עבור "הזעם על הרשעה והטומאה הזדונית"[199]:

"הנה עיקר מדת התורה היא חסד. כמש"כ... "תורת חיים ואהבת חסד"[200]. אמנם שלמות התורה ושורש האמונה שיהיו כל המדות כלולות בה בסוד האחדות, וגם מדת האכזריות כשמשתמשים ממנה לקדושה היא דבר המשלים את התורה... כשעל פי התורה מזדמן שצריך למסור נפשו למדות אכזריות כדי לקדש שם שמים. [אך] אצל איש בעל מדות טובות הוא דבר קל למסור נפשו ועצמו במקום הצריך, אבל להיות **אכזרי על אחרים** הוא דבר יותר כבד ומנגד למדות הטובות. אך כשמזדמן שהשעה צריכה לכך נאמר ע"ז 'ארור מונע חרבו מדם'[201], ושאול נכשל בחמלתו על עמלק... ומזה אנו יכולים להכיר כח הגבורות הקדושות הנכללות בתוה"ק, שאורייתא בגבורה איתיהיבת. ובאמת. הרואה מרחוק אדם מתנהג במדת אכזריות אינו יכול לצייר שעוצם

191. תהלים מד, ד-ו.

192. עקבי הצאן, עמ' קלז.

193. הרחיב על כך ר"ע קלכהיים, מגד ירחים, עמ' ק.

194. מידות הראיה, אהבה; אוצרות הראי"ה, מהד' תשס"ב, עמ' 39-37; אדר היקר, עמ' ל; עיטור סופרים א, עמ' 12, כותב הרב בשנת תרמ"ח, בגיל 23: "אהבת אמת נטועה בקרב לבי ב"ה לבני עמי ואחי, אשר זולת זה באמת כמעט משולל אנכי מכל מעלה נכבדת".

195. תהלים צז, י.

196. שם, קלט, כא.

197. על כך כתבנו בפרק ה.

198. על פי תהלים י, טו: "שְׁבור זְרוֹעַ רָשָׁע...", ומובא להלכה ברמב"ם, הלכות מלכים ומלחמותיהם ד, י.

199. פנקסי הראי"ה ג, עמ' שיב, מובא גם במאורות הראיה, ירח האיתנים.

200. תפילת שים שלום.

201. ירמיה מח, ו.

עיקר כוונתו לקדושה ולחסד אמיתי, רק מי שמגיע למעלה זו הוא בא למקום איש כזה ורואה איך כל מחשבתו היא רק לחסד... ע"י מדת אכזריותו"[202].

מדגיש הרב, שיש זמן ומקום חיובי לכל מידה, גם למידות שהן בדרך כלל בעייתיות, כמו אבירות, קפדנות, שנאה, כעס, ונקמה[203], כדי "להעיז פנים באנשי רשע החפצים לעקר ולשרש קדשי ד', החפצים לשלח יד בעולתה ולעות כל ישר... צריך רק להנהיגה שתהיה התרגשותה ע"פ עצת התורה והשכל, אבל לא שתחדל מיכולת פעולתה". וכן אדם רך ורחמן, צריך לעבוד על עצמו "לחגור קנאה טבעית", אך כמובן, לא ח"ו לאבד את הרחמנות הטבעית[204].

"האדם באשר הוא אדם, אי אפשר כלל שלא תמצא בקרבו איזו שנאה טבעית לאויבי נפשו ורודפי עמו". אך כשמדובר באויבי ה', מסביר הרב שברכת "ולמלשינים" יתוקן דווקא על ידי שמואל הקטן, שאין לו שנאה אישית[205]:

"מפני שע"י תקלתם של הרשעים המכשילים, מחוסרת ההתגלות של התכלית הכללית, יעתר אל ד' להדוך אותם... התפלה של הברכה למינים היא צריכה מעמד נפש גבוה ונשא מאד, כדי שתבא דוקא מטהרת לב קדוש, הדבק באלהים חיים ומכיר שכל בריותיו חביבים לפניו, כי מעשי ידיו כולם, אלא שעם כ"ז יגביר שכלו על הרגשתו וידמה בזה לאדון כל המעשים, שמנהיג עולמו גם במשפט עם הרחמים... ושתהיה עם כ"ז מלאה רוח אהבה וחסד, ורק קנאת ד' צבאות... תעשה זאת"[206].

מסביר הרב, שאם נקמה היא מידה אלוהית, ו"אֵל נְקָמוֹת ד'"[207], ברור שאינו מדובר על שנאה פשוטה, "אלא שהיא באה להאיר בעולם... להסיר את הסיבות המאפילות את החיים... שהן צמחי הרשע ופרי הכחש והבגידה, שכל זמן שלא יתבערו מן העולם הרי הם מכחישים אותו"[208].

אפילו במלחמת אנגליה מול גרמניה, משתמש הרב בתיאורים של מלחמה אידיאליסטי, של "מלחמת ד'":

"...אבל רק כשהצדק והמוסר עומדים על ימינו, אז נכון הוא להקרא לוחם מלחמת ד', המלחמה של ד' איש מלחמה, שכחו וגבורתו, חכמתו וחסדו המשכללים עולמי עד לוחמים נגד האפסיות והתוהו, הרקבון והכליון, המציאותי, הרוחני והחמרי. כשיודע הוא האדם שהוא אוסר

202. מאמרי הראיה, "פירוש ל'אגדות רבה בר בר חנה'", ה, עמ' 429, וראו לעיל הערה 147.

203. ראו לעיל, הערה 115.

204. עין איה, שבת א, פד.

205. שהיה רגיל להזכיר את הפסוק, "בנפול אויבך אל תשמח", אבות ד, יט, ובפירוש הרמב"ם למשנה, שם.

206. עולת ראיה א, עמ' רעח.

207. תהלים צד, א.

208. עולת ראיה א, עמ' רטו.

את מלחמתו בצדק אז הוא לוחם לא רק בעד עצמו, חפצו ומאווי לבבו, כי אם גם וביחוד בעד הצדק בעצמו, אז הוא קורא לאלהים בצדק, קורא אל אלהיו ויענהו, ותפילתו תאמץ חילו, תחזק רוחו בקרבו, ואור צדק עולמים, אור ד', עליו יופיע. "מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו, יתן לפניו גויים ומלכים ירד" "[209].

קל וחומר, כותב הרב על מלחמות ישראל, "אחת היא מלחמת ה' של ישראל, שיסודה הוא רק הגברתה של האורה האלוהית"[210]. גם בכך, אמור ישראל **לחקות את הקב"ה, ולא לחכות לו.**

כך מסביר גם הרב את העדפתו התמוהה של יצחק לעשו, בשלב ראשון, ולבסוף, את הצדקת לקיחת הבכורה על ידי יעקב:

"והנה לא ידע (יצחק) איך יהיה דרך תיקון העולם, אם בנחת וטוב... ש"לא ישא גוי אל גוי חרב"... או ע"י חרב המלחמה... וכאשר באמת גם כח זה היה דבר נחוץ, כי הרעים לגמרי ההכרח לכלותם מן הכרם כז' אומות ועמלק וכיו"ב... להטבה הכוללת... והנה יעקב בהיותו יושב אהלים... אין בסגולתו לחגור חרב ולהשתמש במדת האכזריות והנצחון במקום הדרוש, א"כ איך תצא ממנו הסגולה הזאת אם תהיה דרוש לזה?... ע"כ "ואהב יצחק את עשו כי ציד בפיו", המורה על תכונתו להתגבר על החיות הטורפות ולהכניען, וכח זה יטב מאד להשתמש בו עם בני אדם הדומים להן (לחיות)... אך הרי צריך שימוש לפעמים במדות הרעות... אבל בתור קנין של נפש לא יהיה בו כלל... וזהו שנרמז בלידתם: "וידו אוחזת[211] בעקב עשו"... שיהיה לו (ליעקב) צד אחיזה להשתמש במדות הרעות כשיהיה צורך בדבר למען חפץ המלך העליון ית"ש... וכדחז"ל במדרש על דוד כשראהו שמואל אדמוני אמר זה שופך דמים כעשו שיצא אדמוני. א"ל הקב"ה: "עם יפה עינים", עשו מדעת עצמו הורג וזה מדעת סנהדרין הורג"[212], וזהו "עם יפה עינים", עיני העדה... ההכרח מחייב כן לתכלית הטוב... שמתנהג שלא ע"פ טבעו, כמש"כ: "מדוע אדום ללבושך פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי"[213]... שזה יתקיים ע"י ישראל במלחמת גוג ומגוג ועי"ז תתפס המלכות"[214].

נמצא שאפילו בימות המשיח, מזכיר הרב שקיימת אפשרות שבשלב מסוים,

"החרב, אפשר שתהי' משמשת **לא רק בתור מגינה** ושומרת את השלום שלא יופר, כ"א עוד יהי' לה תפקיד לבער קוצים **ולהכניע עריצים... גם בחרב נוקמת...** א"כ יחשב בצדק הזיין

209. גנזי הראיה, עמ' קנז, על פי ישעיהו מא, ב.

210. ערפלי טוהר, עמ' צג.

211. ראו הערה 178, שדורש הרב בדומה לכך שיעקב צריך ללבוש בצורה חיצונית, את ידי עשו.

212. בראשית רבה סג, ח.

213. ישעיהו סג, ב-ג.

214. מדבר שור, עמ' רסו-רעב.

לתכשיט ישראלי ג"כ, אע"פ שבעיקרו איננו בא כ"א מפני ההכרח... שישראל יעשה חיל גם בעוד אשר ערפל יכסה ארץ ולאומים, והשד והמץ עוד לא יכלה מן הארץ, יבא ישראל למנוחתו, כדי לבא אל מגמת פניו וחיותו המכוונת בארצו וממלכתו"[215].

כלומר אף כשכבר לא נצטרך את החרב להתגונן, נצטרך אותו כדי להמשיך ללחם נגד הרע. "מלחמה נגד המלחמות"[216].

אמנם, זה לא סותר שבשלב הסופי האידיאלי, שטרם הגענו אליו, יתכן שלא נצטרך את חרב הנקמה:

תכונת עמדתם של ישראל היא מושלמת בהיותה ממולאה בעז מלכותם, באפן הראוי להם להתעלות כפי ערכם, בתור עם גדול וקדוש... העז הלאומי של המלוכה מקושר עם ירושלים... לבית דוד. החוסן הלאומי הישראלי פגש בדרכו מכשולים רבים, ועוד הוא עלול לפגש, וכולם ינצח בעז ד' ויעמד לנצח. נבדל מזה הוא רוח ד' אשר על ישראל, שהוא עתיד להיות לאור עולם, בו אין תכונת הפגישה של התנגשות להתפשט בכחו, כי לא נצטוינו לשאת חרב ומלחמה ולקרא בשם ד' לעמים לא ידעוהו, כי אם כאשר יגדל שם ישראל, ועמים רבים יראו את ההוד והתפארת הקדושה, ושלום העולמים הנמשך מהוד דעות נשגבות כאלה... בלא פגישה של התנגשות, ובלא התגברות, ירוצו לבקש את ד' אלהי ישראל[217].

בכל זאת, מגלה לנו התנ"ך שיתכן וגם בימות המשיח, יישאר מקום מכובד לחרב, מתוך חשיבותה הערכית ותפקידה ההיסטורית:

"לפעמים יש דבר שיש בתוכְנו כיעור וגנאי ומ"מ ההכרח מיפה אותו, עד שע"י ההרגל הגדול משתכח לגמרי הכיעור שבו ואיננו עולה על הלב, ומתגלה הוא לעינים בתור דבר יפה ונאה. אבל אם הכיעור שבו הוא כיעור מוסרי, לא יוכל הרגל כזה לזכות במשפטי התורה, שלעולם הדברים הולכים מצד [ה]תורה, דכתיב בה אמת[218], ע"פ המשפט הפנימי של הדבר. ע"כ, מה שהוסכם בעולם שהחרב היא תכשיט, איננו מעלה כלל אותה מידי כיעורה, שסוף כל סוף היא כלי לפעולות של השחתה ורצח... אמנם אם נמצא מצד התורה ראיה שיש הוד והדר בחרב הגבור, אז נשכיל שיש לפעמים איבוד כזה שנעשה בחרב נוקמת, שהוא מביא ברכה לעולם יותר מאילו לא היה הדבר הצריך להכרת לפי חרב. כי הרשעים הצריכים להכרת, כך היא שלמותה של ההויה האנושית, שיהיו ויכרתו. אז תמצא לנו החרב בתור **תכשיט**. וזה אי אפשר לשפט משום בחינה של הסכמת ההרגל, כ"א מה שתכריע בזה הדעה העליונה, מפני הכתוב ברוח הקודש "**חגור חרבך**

215. עין איה, שבת ו, מח.

216. ר"צ טאו, לאמונת עתנו ד, עמ' קיג.

217. עולת ראיה א, עמ' רלג.

218. עבודה זרה, ד ע"ב.

על ירך גבור הודך והדרך""[219].

על זה כותב הר"צ טאו, "החרב המעבירה את הרע מן העולם היא חרב של לכתחילה. הרע שעימו היא מתמודדת אינו תוצאה של בדיעבד, של חטא האדם בלבד, אלא רע הקיים בעולם כמגמה אלוקית, שמלכתחילה, על מנת שיבוער ויתגלה הטוב העליון בכל עוצמתו"[220].

י. גבורת הגוף ככלי לגבורת הנפש והמחשבה

נקודה ייחודית במיוחד לגבורה במשנת הרב קוק, היא בתור כלי לגבורת הנפש והמחשבה. זיהה הרב שה"הפחד המחשבי" הוא אחת ממחלות הדור ומרחיק רבים מהתורה, ואף הקדיש מאמר שלם לנושא[221]. התורה תשפיעה רק כשיתעמקו בה ללא פחד,

"הוא צריך לעולם להרחיב את גבול הדעה שלה... בלב אמיץ, בלא יראה בלא מגור ופחד כלל. הפחד "מחמת המציק אשר כונן להשחית"[222] השפיל את הנפש הכללית של עם זה האזור בגבורה, עד שנעשה מלא מגור ופחד מכל מחשבה ורעיון, וממילא מכל חפץ פועל ומעשה גדול וכולל... ההצלה היותר נכבדה לעמנו לעת כזאת היא הסרת הפחד... אשר דבק בו... ממשך ימי הגלות והרדיפות של שונאיו השפלים והרעים. גם על איש יחידי אין השכינה שורה כי-אם על חכם גבור ועשיר[223], ואינה שורה אלא מתוך שמחה, וקל-וחומר על הגוי כולו"[224].

הרב צבי קפלן, מ"חוג הראי"ה"[225], מבטא היטב את הבעיה סמוך לשואה:

"יותר מדי נזדהו בתקופה האחרונה בתודעתם של בני-אדם, דתיות עם חולשה. בדרגה נמוכה מזהים את הדתיות עם חולשת הגוף, וקצת למעלה מזה, עם חולשת הרוח, עם אי-ההעזה הנפשית, המחשבתית. הדתיות מצטיירת בעיני רבים כעניינם של חלושי-אופי... והם זקוקים להתרפקות על מי שלמעלה מהם[226]. ורבים גם המטיפים לדתיות, המבססים אותה על חולשת האדם, הבאים להראות לאדם מה דל הוא... ומתקבל הרושם כי מקורו היחידי של הרגש הדתי, היא הרגשת החולשה... ואין סתירה. הרגשת חולשת האדם לעומת בוראו, אינה שוללת את הרגשת גבור

219. עין איה, שבת ו, מט, על פי תהלים מה, ד.

220. לאמונת עתנו ד, עמ' קיט.

221. "הפחד", עקבי הצאן, עמ' קיט-קכא.

222. ישעיהו נא, יג.

223. שבת צב ע"א, כסף משנה, הלכות יסודי התורה ז, א: "משמע בגמרא דגבור כפשוטו, שיהא בעל כח", וכך הסביר גם אליבא דרמב"ם, וכן בלחם משנה.

224. עקבי הצאן, עמ' קיט-קכ. ראו למעלה בהערה 38 על בעיית הפחד הגלותי.

225. ראו על החוג במאמרי, "מבחנים מעשיים המבטאים את אהדת הרב קוק ללימוד תורה ביקורתי-מדעי", טללי אורות יד (תשס"ח), עמ' 262, ואצל קפלן, בשיפולי גלימתו, עמ' 94.

226. בדומה למה שנאמר בשם קרל מרקס ש"הדת היא האופיום של ההמונים".

האדם, אשר ניתנה לו מאת בוראו לעשות בה כרצונו, כבחירתו"[227].

כותב הרב קוק שאדם מודרני אינו נמשך לתורה של חולשה, "התנועה החיה של היישוב החדש... לא יכולה לשאת את הגו הכפוף, את הפנים הצמוקות והעצובות המפיקות פחד ומורך לב, את העינים התועות המראות יאוש ושנאת החיים... היא מטלת אימה של בוז..."[228].

חשוב לרב להוסיף שגבורת הרוח קשורה לגבורת הגוף[229], והוא מצייר בצורה נועזת:

גדולה היא תביעתנו הגופנית, גוף בריא אנו צריכים, התעסקנו הרבה בנפשיות, שכחנו את קדושת הגוף[230], זנחנו את הבריאות והגבורה הגופנית, שכחנו שיש לנו בשר קדש[231], לא פחות ממה שיש לנו רוח הקדש... מפני יראה נפולה... כל תשובתנו תעלה בידינו רק אם תהיה, עם כל הוד רוחניותה, גם תשובה גשמית יוצרת דם בריא, בשר בריא, גופים חטובים ואיתנים, רוח לוהט זורח על גבי שרירים חזקים, ובגבורת הבשר המקדש תאיר הנשמה שנתחלשה, זכר לתחית המתים הגופנית"[232].

"הגבורה, כשהיא לעצמה היא תכשיט. עוז החיים בכל אופן הוא טוב ונאה, והיא בטבעה מחוברת עם גבורת הנפש, שהיא באה דוקא עם טהרתה ויושרה. ע"כ, הסימנים החיצונים (כגון חרב) המראים על הגבורה, הנם ג"כ תכשיטין..."[233].

יא. ביטוי מאלף למסירות נפש אלטרואיסטי - טעם הבריאה

מפורסם מה שבעולם הבא, "אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן" של הרוגי לוד, משום שמסרו נפשם כדי להציל יהודים רבים[234]. רעיון הנתינה והחסד הם מעמודי היסוד של העולם, "עולם חסד ייבנה". ידועים הם דברי הרמח"ל על פי הקבלה, שהעולם נברא לא מתוך צורך של

227. ר"צ קפלן, (לעיל הערה 12).

228. אגרות הראיה א, עמ' קפה.

229. ראו ר"צ קפלן (לעיל הערה 12), עמ' שיב.

230. ראו של"ה, בית ישראל, תולדות אדם א, מהד' ידרמה, סימן קטו: "ולהראותכם קדושת הגוף...", וכן בית ישראל ג, סימן רכד,ותורה שבכתב, בראשית: "הגוף קדוש והנשמה קודש קדשים".

231. ראו תיקוני זהר, תיקון יט,וביאורי הגר"א, שם,עמ' מא.

232. אורות, עמ' פ.

233. עין איה, שבת ו, מב. ראו שם, מג, שאף חכמים החולקים על ר' אליעזר שם, מסכימים באופן עקרוני, אך מבחינים שהאנושות עד כה, השתמש בגבורה פיזית בדרך "מכוער הרבה... ממה שמורה על תפארת הגבורה הצפונה בקרבו".

234. בבא בתרא י ע"ב, וברש"י, שם; תענית יח ע"ב. ראו במאמרי "הפעלת סוכנת בשירות החשאית בתור 'מלכודת דבש' - גילוי עריות למען בטחון המדינה", תחומין ל (תש"ע), עמ' 68-81, על הצדדים ההלכתיים שבמעשה הרוגי לוד.

הבורא, דבר שהיה מעיד חלילה, על חיסרון, אלא מתוך רצון אלטרואיסטי להטיב "חסד של אמת", גם ללא קבלת תמורה, ולא מתוך מחסור קודם[235]. כמוהו גם האדם שנברא בצלם אלוקים, ושתפקידו להיות אלוקי, אמור לפתח את הצד האלטרואיסטי והנתינה שלו: "האדם צריך להחלץ תמיד ממסגרותיו הפרטיות... שתהיה מחשבתו ורצונו ויסוד רעיונותיו נתונים להכללות"[236].

אין דוגמה יותר טובה לאלטרואיזם ומסירות מוחלטת לזולת ללא-תמורה, מאשר בשדה-הקרב. הצלת חבירו מגיעה עד שיש ספק פיקוח נפש, אך במלחמת מצוה, אין מגבלה לחובה.[237] על כן, מגדיר הרמב"ם, על פי פסוקי מלחמה כמו "וַתְּהִי עַל יִפְתָּח **רוּחַ ד'**"[238], "וַתִּצְלַח עָלָיו (על שמשון) רוּחַ ד'"[239], שמעשה גבורה נחשב לדרגה הראשונה של נבואה[240]. כאמור, יש להבין את הרעיון בכך שהגיבור "משדר" ב"תדר האלוקי" של אלטרואיזם.

אכן, הרב הסביר שהמלחמות מוציאות את הכוחות הנסתרות שבכל עם אל הפועל[241], ובתור העם האלוקי, אזי המלחמות מוציאות מישראל את האלטרואיזם האלוקי והמסירות נפש המיוחד שבתוכנו[242]. בין השאר, מונה הרב בין גורמי הגאולה, את ה"מסירות נפש... גבורת-רעם זו היא המביא לה באחרית הימים את הישועה המוחלטת"[243].

בהתאם, כותב הרב לממשלת אנגליה, שלא יתכן לגייס את היהודים שברחו מרוסיה במלחמת

---

235. ראו רמח"ל, דעת תבונות, מהדורת תשמ"ט, עמ' ד-ה, יט-כ, ובהערות של ר"ח פרידלנדר, שם.

236. ראי"ה קוק, אורות הקודש ג, עמ' קמז.

237. הרחבתי על כך במאמרי, "'במלחמת מצוה הכל יוצאין, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה' - מלחמת מצוה ונאמנות למשפחה", מנחת ספיר - ספר יובל לכבוד ד"ר יצחק ספיר (ערכו: י' רוזנסון וי' ספנייר), עמ' 633-653; "גילוי עריות למען בטחון המדינה", לעיל הערה 232.

238. שופטים יא, כט.

239. שופטים יד, ו; יד, יד, יט; טו, יד.

240. רמב"ם, מורה נבוכים, ב, מה.

241. אורות, עמ' טו.

242. שמונה קבצים, ג, שלב. דוגמה מאלפת לכך היא במכתב הפרידה שהשאיר סמ"ר גד עזרא הי"ד, בוגר ישיבת אור עציון, לארוסתו לפני שיצא לקרב ממנו לא שב במבצע "חומת מגן" בג'נין בניסן תשס"ב, לאחר הפיגוע ההמוני בליל הסדר במלון פארק בנתניה: "... אם המכתב הזה יגיע אליך, סימן שקרה לי משהו... מצד אחד אין דבר שאני רוצה בעולם יותר... [מ]להקים איתך בית ומשפחה. אבל מצד שני אין דבר שאני רוצה יותר מלצאת למבצע הזה ולהכות בנבלים האלה, כדי שלא יחשבו לעשות עוד פיגוע. שידעו שהם משלמים על זה מחיר. אני מוכן להיות המחיר הזה. ברגעים כאלה הרגש הכלל-ישראלי הוא זה שאמור להוליך אותך ועליך להלום ברשעה כאילו אין לך חיים פרטיים... גדי", http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-1823370,00.html.

243. אורות, עמ' קלח. ראו בהרחבה אצל הרב ישראל אריאל, "מסירת נפש עבור הכלל", "ברורים בהלכות הראי"ה", ושם, ר"מ פרומן, "ענין מסירת נפש עבור כלל ישראל".

העולם, שאי אפשר לצפות "שינתן הקרבן היותר יקר, שהוא החיים", שזה חלק ממלחמה[244].

בנוסף, מסביר הרב שהמסירות נפש מבהירה ומבטא את סדרי העדיפות בחיים, מה עיקר ומה טפל:

"ותכונת מסירות נפש, היא הקדושה העליונה, המגלה שכל נטיות החיים וגילוייהם דברים טפלים הם... וזאת היא תכונת האמת של כנסת ישראל בעצמיות מהותה, שלגבי העליוניות הזאת כל סיג ומחשך הוא רק צדדי ומום עובר. ויכול המעין השוטף הזה, המלא עז חיים של קדושה אלהית נאמנה, לשטוף בעזו את כל החלאה החצונה המקרית"[245].

"דור כזה היוצא להורג, בעז נפש בשביל מטרות שהן נשגבות לפי דעו... לא יוכל להיות שפל... רוחו הוא נשגב, גדול ואדיר"[246]. מספיד הרב את המגינים שנרצחו בקבוצות דגניה וכנרת, שלמרות מעשיהם הדתיים המקולקלים, אם "באו עד כדי מסירות נפשם, כמה הם למעלה, במעלת קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים", והרי הם כאותם "הרוגי לוד" האלטרואיסטים=האלוקיים[247].

כך מתבטא הרב קוק על מלחה"ע, "הפרטיות היא נבלעת כל כך במהומת הכלל"[248], "והמחשבה הכללית, ההולכת ופורחת בנשמת החושבים המבליטים כבר את אותיותיה במלואן... היא היא המכשירה את הגאולה, היא היא המביאה את רוח דמלכא משיחא"[249]. הרעיון מנוסח היטב על ידי תלמידו המובהק, הרי"מ חרל"פ, המסביר מדוע מתחילה הגאולה דווקא עם השיבה ללאומיות: "כשמגיע תור התגלות צעדי הגאולה, ראשית התשובה היא, לשוב ולהקיץ מחדש את מושגי הכלל הנעלם של ישראל ולהתנער לאט לאט מהפרטיות, שמתוך זה יחדלו כליל כל החטאים והעיוותים"[250].

נראה שכך יש להבין את דברי הרב בשבח ההתעמלות, "על ידי המעשים המאמצים את גוף היחידים לשם הכלל".

יב. הגבורה והצבאיות בחיי הרב קוק זצ"ל - מבחנים ביוגראפיים מעשיים

יחד עם ההתייחסות התדירה ורבת-הפנים בכתביו של הרב קוק לחשיבות הגבורה, עדויות על הנהגתו האישית מחדדות אף יותר את מרכזיות הנושא אצלו[251].

244. אגרות הראיה ג, עמ' נה.

245. עין איה, שבת ט, קמג.

246. עקבי הצאן, עמ' קיא.

247. מאמרי הראיה, "על במותינו חללים", עמ' 93, ראו לעיל הערה 235.

248. אגרות הראיה ב, עמ' שלא.

249. שם ג, עמ' יט.

250. ממעייני הישועה, עמ' יב.

251. ראו לעיל בהערות 99-89 לעדויות נוספות.

מצאנו שדמותו של רבו הגיבור מתקופת נעורותו בלוצין, **הרב אליעזר דון יחייא**[252], השאירה עליו רושם חזק ביותה. בנוסף לגאונותו, היה ר"א גם גיבור פיזי מאוד מרשים, עליו כתב מרן הרב באגרת לא-מוכרת:

"לנצח לא אוכל לשכוח את מאור הפנים גדולת הנשמה... הרחבת הדעת, אשר בנשמה רעננה וגדולה זו היו מאירים כאור אבוקת-פלאים. והיו כל אלו שוכנים בגויה מחוטבה, חסונה ובריאה להפליא, שהזכירה לנו את גבורתם של ראשוני ראשונים, גבורי ישראל, גבורי דוד ושלמה, וגבורתם של יחידי התנאים והאמוראים, אבות התורה, אשר הנחילה לנו המסורת הקדושה רשמי גבורתם הגופנית שהייתה מעטרת את נשמתם הגדולה, הקדושה ועשירת הפאר העליון"[253].

לימים, סיפר הרב לתלמידו בישיבה, שבתי (דון יחייא) דניאל, כיצד השפיע עליו סבו, שהצטייר בדמיונו כ"יהודי קדום, צאצא לגבורת ארץ יהודה, שתעה בגולה"[254].

יתירה מזאת, היות וניכר האדם בכוסו[255], דרך טובה במיוחד להכיר את מרן הרב היא דרך שיחת ה"חולין" שלו **בפורים**. נשמר לנו עדות מפורטת משלחן הפורים של הרב, כנראה בשנת תרצ"ג, שם סיפר בהתפעלות ובפרטי פרטים על פלאי הגבורה הפיזית של רבו ר"א דון יחייא, כיצד שהיה מועך טבעות נחושת באצבעותיו, מכניס כעשרה ילדים כרוכים במגבות ורוכבם ביחד על כתפיו, וכיצד עמד בראש הצעירים היהודים להתגונן בפני הקוזאקים הפורעים, תוך כדי שירת "אל תירא עבדי יעקב", ועוד. סיפר גם הרב זצ"ל, שכנערים, העבירו גשר לאמצע הים, בעיקר בעזרת כוחו של רבם[256]. תיאר הרב, "הוא מיזג בתוכו גבורת הגוף, אומץ הלב ומידת ענווה"[257].

באותו פורים, שהיה לאחר שהתחילו הגרמנים להציק ליהודים[258], קם הרב, הטה את מגבעתו

---

252. תקצ"ח-תרפ"ו, מחבר שו"ת אבן שתיה על ד' חלקי השלחן ערוך, ועוד. ראו ש' דון יחייא, "רבי אליעזר דון יחייא", ירושלים תרצ"ב, http://hebrewbooks.org/34979, ובפרק עליו, ש' רייך (עורכת), רואי פני הראי"ה.

253. "מכתב מאת רבנו הגדול", בראש החוברת "ר' אליעזר דון-יחייא", שם, עמ' 5-4. מזכיר רמ"צ נריה, "תולדותיו" פרק ג, זרעים, שבט תרצ"ה, עמ' 4, שהתייחס הר"א דון יחייא למשפחה של אותם צאצאים של דוד ושלמה.

254. מ' מוה, "הרב זצ"ל בעיני תלמידו - ראיון עם ש' דניאל", זרעים, אלול תש"ל, עמ' ז.

255. ערובין סה ע"ב.

256. רמ"צ נריה (לעיל הערה 252), הערה ד.

257. דונש (שם ספרותי וראשי תיבות של דון יחייא, ש'בתי), "מידת הגבורה בישראל", שנה בשנה, תשכ"ט, עמ' 242 ו-246- 249. ש' דון יחייא והרב נריה היו בישיבה באותה תקופה וכנראה שיש כאן שני תיאורים מאוד דומים של אותו פורים.

258. על כן נראה שמדובר בשנת תרצ"ג, ששבועיים לפני אותו פורים שרפו הנאצים ימ"ש את הרייכסטאג, וכעבור שבוע, בז' באדר תרצ"ג בבחירות שנערכו בגרמניה חודשיים לאחר מינויו של היטלר ימ"ש לקנצלה, זכה מפלגתו ל-44% מהקולות. כעבור שבוע, בי"א באדר היו פרעות נוראיות נגד יהודי גרמניה.

לצד ראשו, כדרך כומתת החיילים, חגר את אבנטו, ונתן פקודה לבני הישיבה, "בואו, בנים, ונקים גדוד למלחמה בעמלק!" התחיל הרב לצעוק פקודות צבאיות ברוסית, והוביל את הגדוד דרך מסדרונות הבית, תוך כדי הצדעה צבאית ושירה בהתלהבות עצומה: "הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ כִּי דַם עֲבָדָיו יִקּוֹם, וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו"[259].

רבים לא מודעים לכך שהרב אף הודה שזאת הייתה בהשראת אותו ר' אליעזר מלוצין[260], שכתב את הפיסקה המפורסמת, ש"גדולה היא תביעתנו הגופנית, גוף בריא אנו צריכים... עם כל הוד רוחניותה, גם... גופים חטובים ואיתנים... שרירים חזקים..."[261].

כמו כן, משורר ניכר גם **בביטויים** שמכניס לשיריו, מתוך הרהורי לבו. למשל, בשיר "הב לי הב", מתפייט הרב: "תנה לי תנה גבורת חפץ, הושיט לי נא כדורי נפץ, אנפץ בהם טירות ומגדלים... והדברים כחצים יקלעו מטרתם..."[262]. "לעת יקיץ אריה ולביא... וחלשים נדכאים ימלאו גבורה".[263]

למרות שצה"ל לא היה קיים בימי הרב (שנפטר בתרצ"ה, כ-13 שנה לפני מלחמת השחרור), שתי המסגרות הדומות ביותר, שמהם נוכל לראות את גישתו האוהדת לצבאיות ישראלית, היו הגדוד העברי שלחם בשורות צבא אנגליה במחה"ע ה-1, והמחתרות.

על אהדתו הנלהבת **בגדוד העברי**, למרות הבעייות הדתיות שם, כבר כתבנו למעלה[264]. היא מתבטאת היטב בתארם "כצבאות קדושים, כמלאכי השרת נדמו לי", ובשבחיהם בדרשה ובתפילה המיוחדות שחיבר הרב לרגל טקס העלאת דגל הגדוד לארץ[265], ובהתייחסותו מליאת התקווה מתופעת חיילי הגדוד שבאורות המלחמה[266]. הרב הבין די מהר שיתכן ודרך אנגליה תבוא הכיבוש והשבת זכותנו על ארץ ישראל, ואחת מהסיבות המרכזיות שעבר משווייץ לאנגליה בעיצומה של מלחה"ע ה-1, הייתה לסייע במידה האפשרית למה במהלך שהביא **להצהרת בלפור.**[267]

---

259. דברים לב, מג.

260. כך סיפר הרב קוק לנכדו, ש' דניאל (לעיל הערה 253), עמ' ו.

261. לעיל הערה 230.

262. אוצרות הראי"ה מהד' תשס"ב ח"ב עמ' 546.

263. "ישמח לבי", עולת ראיה, עמ' ריא- ריב.

264. הערות 97-92.

265. "דרשת הדגל", לעיל, אגרת 8 בחלק זה; תפילת הדגל, שם.

266. "שיש לה צבא - היא התחילה להכיר במלחמת עולם זו" (לעיל הערה 10).

267. ע"פ עדותו של תלמידו הר"י קניאל, לעיל הערה 81. ראו גם ביטויו של הרב על הצהרת בלפור באגרת שזכיתי לפרסם, מגד ירחים אדר תשע"ג, בהמשך, אגרת 14 בחלק זה, "ההצהרה הנצחית הזאת... ליפעת הפאר של עם ישראל... דבר ד' אשר בפי נביאי האמת והצדק..."

לגבי **המחתרות**, אמנם עיקר פעילותם היו לאחר פטירת הרב[268], תוך כדי השואה ובסמוך יותר להקמת המדינה, אך כבר בזמנו, הספיק להראות את חיבתו ללוחמי ההגנה והאצ"ל (שהתפצלו בשנת תרצ"א), ואף להשפיע על "ברית חשמונאים", המחתרת הדתית, שהוקמה לאחר פטירתו על ידי חלק מתלמידיו[269]. אהדתו מורגשת באגרותיו לז'בוטינסקי:

"גבורים קדושים אתם לנו... גבורינו היקרים והנדיבים... ובזר נצחון... תופיע מהרה... חזקו ואמצו... אשריכם מגיני כבודנו... לפני הופעת התנוצצות אור גאולתנו. אחים אהובים, ובראשם הגיבור גדול הנפש מר ז'בוטינסקי, קבלו ברצון את ברכתי... אנשי מופת הנכם כעת... עתה הננו עם נולד... עם מלא עז ומרחה זוהר אמונה רבה... אתם גבורינו אשר נתקדשתם בקדושת גבורה... להגביר את כח הכלל כולו... ושִמכם יחרת לברכה לדור אחרון..."[270].

מספרים שתנועת "השומר" שבתה את לבו של הרב, ושהלך לראות במו עיניו בעמדם על משמרותיהם הקשות ביותר בגליל[271]. לאחר פירוקה של "השומר", יש לנו עדות מאנשי "ההגנה", שבעיקר בסוף שנות התר"פ (שנות העשרים), הצטרפו קבוצות רבות של דתיים לשורותיה, ובמיוחד מישיבתו של הרב קוק[272]. רמ"צ נריה, שהיה בין המתגייסים, סיפר שההשתלבות בהגנה הייתה מקובלת במרכז-הרב, לא רק עם ידיעת ראשי הישיבה, אלא אף בעידודם[273], וכך המשיך גם לאחר פטירת הרב, בתקופת ראשות הרי"מ חרל"פ[274]. יש גם עדות שעזר הרב להגנה, ועל פי בקשתם, אף החביא מבוקשים בביתו, למרות שהדבר היה ממש מסכן את מעמדו עם השלטון הבריטי[275].

לפי עדות ר' ינאית בן-צבי, שהייתה פעילה מאד בהגנה, הקירבה עם הרב הודקה במיוחד לאחר

---

268. ראו אצל ידידנו ר"י וייסינגר, "רבינו וארגוני המחתרת", שמעתין 183 (תשרי תשע"ג), עמ' 104-71.

269. בין ראשוני ברית החשמונאים היו תלמידי ישיבת מרכז הרב: ב' דובדבני, הרב שאר ישוב כהן, ור"ח קוברסקי. ראו מ' בר-לב, "היסודות האידיאולוגיים של 'ברית חשמונאים'", דת ומחתרת בארץ ישראל בתקופת המנדט (ערך: ח' גניזי), עמ' 175; ראיונות עם אריכא, קבורסקי וותיקי מרכז-הרב רבים, שנערכו על ידי ידידי ר"י רודיק בסביבות שנת תש"נ, מטעם המרכז התיעודי בבית הרב, ועומדים לצאת לאור בע"ה בקרוב.

270. אוצרות הראי"ה (לעיל הערה 41), עמ' 1052 - 1054, ראו אגרת נוספת אל ז'בוטינסקי לעיל הערה 138.

271. בארי (לעיל הערה 16), עמ' 127. ראו אגרות הראיה ב, עמ' נד, "הנה שמעתי שהשמירה של המושבה (רחובות) נמסרה כולה לידי ישראל, ועצם הדבר משמח הוא את לבבי... הנני חותם בברכה מאת שומר ישראל וברגשי כבוד", ושם, עמ' ריא, "שהנני מחזיק בעיקר המגמה של שמירה עברית...".

272. בארי, עמ' 135; שבחי הראי"ה, מהדורת תשע"א, עמ' 302.

273. צ' בראלי, שחר אורו, עמ' 142; בארי, עמ' 140; ראיון עם אריכא (לעיל הערה 267), וכן העיד הרב שאר-ישוב כהן, http://www.yeshiva.org.il/midrash/shiur.asp?id=4562.

274. שם, שחר אורו, עמ' 142, עדות י' בן-ששון.

275. בן-ציון יהושע, http://www.e-mago.co.il/Editor/history-1432.htm

מאורעות תרפ"ט, ומאז היה בקשר תמידי עם המְפַקדה[276]. יעקב פת, מפקד ההגנה בירושלים, אף שמע מהרב קוק שהוא מחייב את עצם "ההגנה" וכי לדעתו כשצריך, היא דוחה שבת, ושאף הפיק הרב אישור מיוחד עבורו שיראה למשמרות "שומרי שבת" ויניחו לו בנסיעתו[277].

מעיד ר"ח קוברסקי: "בברית-החשמונאים היה מקובל ללמוד את תורת הרב קוק", ושדברי הרב הופיעו רבות בעיתוניהם, ואף קיימו לילי לימוד לזכרו של הרב בישיבה בתאריך פטירתו[278]. היה אפילו מתח מכך שחשדו בשמאל שנטה הרב לכיוון היותר ימני[279], וחלק מבוגרי הישיבה מעריכים שהיו יותר בחורי מרכז-הרב באצ"ל מאשר בהגנה, "בחורים ממרכז היינו (רוב הישיבה) רביזיוניסטים... מפני שזה היה יותר רוח לאומי"[280]. דוד רזיאל, שלמד שנתיים בישיבה בתקופת הרב, לימים אף מונה על ידי ז'בוטינסקי כמפקד של האצ"ל לפני מרידור ובגין[281].

בהספד של פרופ' י' קלויזנר לרב זצ"ל, אף תיאר ש"בן השבעים, היתה לו נטיה נפשית אל הצעירים ואל הציונות "השלמה" כי אמנם היה דבר משותף להרב הזקן ולהמרדנים הצעירים שמרדו בציונות הפשרנית והוותרנית"[282].

גם תגובתו האישית של הרב להתפרעויות הערבים מלמד על נטייה לצבאיות, למרות שכמובן, פעילות מהסוג הזה לרוב, תהיה חשאית ולא מתועדת. בכל זאת מצאנו אגרת שכתב לרבצמ"ח עוזיאל זצ"ל, הרב הספרדי של יפו, ומפציר:

"**כעת בא אלי** איש בר-סמכא, והגיד לי בבירור, שהערבים פה חושבים להתנפל ח"ו על אחב"י (אחינו בני ישראל), ושהנוצרים, וגם הממשלה המקומית (העותומנית. א"ש.), תומכים בהם בחשאי. מובן שעלינו לעמוד בעז"ה על נפש עמנו, ולדעת ולחקור שורש דבר. כמובן הנה ידי עם

276. בארי, עמ' 134- 140.

277. בארי, עמ' 135.

278. ראיון קוברסקי (לעיל הערה 267), השיעורים נערכו על ידי ב' דובדבני ומ' מדן.

279. במיוחד לאחר רצח ארלוזורוב, רוזנק, עמ' 271, וראו בהמשך על קשריו עם ז'בוטינסקי ואחימאיר, ואצל ד' שוורץ, אתגר ומשבר בחוג הרב קוק, עמ' 9, בהערה 4.

280. ראיון עם החזן יהושע לרר (לעיל הערה 267), ובדומה לכך בראיון עם ר"ש אריכא, שם.

281. ראו הספדו של הרב צבי יהודה, "דויד רזיאלי", לנתיבות ישראל ב, מהדורת תשל"ט, עמ' כט; ר"ש אבינר, צבי קודש, עמ' 247-246. בראיון שערכתי עם אחותו, הח"כ לשעבר, אסתר נאור-רזיאל, בסביבות שנת תשנ"ח, היא סיפרה שכשירד למחתרת, הוא שרף כמעט כל התמונות שלו, ואחת מהיחידות ששרדו, היא תמונתו בישיבה מסעודת השבע-ברכות של בתו של הרב. התמונה מופיעה בספר מראה כהן, עמ' 99, ורזיאל הוא למטה, השני משמאל. יצויין שאחיינו של הרב, הלל בן הרב דב קוק, הנודע לרוב בכינויו המחתרתי, "פיטר ברגסון", היה מראשי האצ"ל ולאחר מכן, ח"כ מטעם חרות.

282. מובא אצל בארי (לעיל הערה 16), עמ' 199-192,הספד בתום השבעה, בי' באלול תרצ"ה, נדפס ב"הירדן". פרופ' יוסף קלאוזנר (תרל"ד-תשי"ט), היסטוריון, חתן פרס ישראל, היה מועמד הרביזיוניסטים לנשיא המדינה בשנת תש"ט.

כת"ר לכל שימוש קטן וגדול הנדרש לזה...**ונדבר בפרטיות** בישוב הדעת, בנידון זה... למע"ה (למען ה') להשליך כל העסקים ולעסוק רק בזה גם במקום ספק רחוק מאד. ושומר ישראל לא ינום ולא ישן...[283].

בהספדו לקדושי מאורעות תרפ"ב, זעק הרב: "...שידע היהודי לעמוד על נפשו[284] ועל כבודו וביחוד על נפש האומה וכבודה[285], ואז 'יוודע בגוים לעינינו נקמת דם עבדיו השפוך'...". הדגיש הרב שם את פשט הפסוק, שהתשובה ל"לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם 'אַיֵּה אֱלֹהֵיהֶם?'" היא: ש"יִוָּדַע בַּגּוֹיִם לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דַּם עֲבָדֶיךָ הַשָּׁפוּךְ"[286].

במאורעות תרפ"ט, כבר תיפקד הרב בתור הרב הראשי, ורואים בבירור את האקטיביזם ועידוד הצבאיות יוצא הדופן לרב בשיעור קומתו, מסביב להפגנת זכותנו על הכותל[287], ולאחר מכן במאורעות עצמם. אמנם באופן רשמי, לא שאלו אותו מלכתחילה, אך מעיד אחיינו, נחום מאירי, שהיה אחד מהמארגנים, שהוא קיבל את ברכת הרב מראש, למרות הסכנות הכרוכות בדבר, והתנגדות הממסד הציוני.[288] אך התרגש ושמח על הפגנתם של מאות צעירים שאורגנה על ידי בית"ר, שהניפו דגלים ליד הכותל בט' באב תרפ"ט, כתגובה להתנכלויות שם מצד המוסלמים: "בקנאותכם לקדשי האומה מזכירים אתם, בנים יקירים ואהובים, את קנאת הקודש

283. אגרות הראיה ב, עמ' קנ, מא' באדר ב' תרע"ג. אגרת דומה, שם, שלח הרב לועד הכללי, שם הוסיף: "אדרש לקרא מיד אסיפת הועד, שלא לאחר אפילו שעה אחת, וגם אני בל"נ אבא לאסיפה, להתיעץ אם צריכים לעשות איזה דבר ומה לעשות... ולמען ה' שלא לאחר ולעכב אפילו שעה קטנה".

284. יצוין שאכן עמדו היהודים על נפשם והרגו ערבי אחד ופצעו אחדים בעקבות התפרעותם, "מהומת שיא", התור, י' בחשוון תרפ"ב, עמ' 15.

285. הרעיון והביטוי "כבוד האומה" מופיעים עשרות פעמים בכתבי הרב קוק, עיינו בתקליטור המאגר של כתבי הרב קוק של ידידי הר"ד גולדשטיין.

286. תהילים עט, י. ההספד שנשא הרב הופיע באמצע כתבה "הלוית הקדושים", בעיתון השבועי התור של תנועת המזרחי, עורך: ר"ל מימון, בי' בחשוון תרפ"ב, שנה ב גליון ד, עמ' 15-14, מופיע בהמשך כאגרת 14 בחלק הזה, ראו שם היטב.

287. לעומת גישתם הפייסנית של רוב מנהיגי היישוב, ראו לעיל הערה 91. בבית הרב מצאתי אגרת אל הרב קוק מכלא יפו של א' אחימאיר, מפעילי האצ"ל שהואשמו ברצח ארלוזורוב, מכ"ז בשבט תרצ"ד:"הרי גדול הוא במעשים, ומי עוד כמוני זוכר עמדת כבוד הרב בשאלת הכותל הקדוש". באגרת נוספת מכלא עכו, מח' בסיוון תרצ"ד, שם אחימאיר קורא לרב: "לוחם מלחמת הכותל הקדוש", וחותם: "והריני אחד מרבבות ממעריציו... אב"א אחימאיר".

288. נ' מאירי, "לזכר הגאון קוק זצ"ל", חזית עממית, ג' באלול תרצ"ז, עמ' 6, ומופיע אצל ידידי ר"מ נחמני, אתר אור האורות, http://www.orhaorot.022.co.il/BRPortal/br/P102.jsp?arc=246924&order=down. האחיין, בנו של שרה מאירי, אחותו של הרב, היה ראש ההתאחדות העולמית של צעירים עברים בישראל.

של המכבים"[289]. לפי עדותו של הסופר יעקב רימון, אמר להם הרב עם דמעות בעיניו במוצאי ט' באב, "אשריכם, שזכיתם אחרי אלפיים שנות גלות, להנף דגל ישראל ליד הכותל המערבי, והרמתם כבוד ישראל ותקותו בגאון"[290].

עם פרוץ מאורעות תרפ"ט, פרץ הרב לאולם הישיבה ופנה לתלמידיו בקול רועד: "אלה מכם שחשים עצמם בעלי כוח, יצטרפו למגינים הנלחמים בהמון הפרוע. אין זמן. מי שיכול- לרובים. ומי שאינו יכול- לתהילים". הרב בעצמו מיהר לצאת, ואמר לרב חרל"פ: "אני הולך להצטרף למערכה, להיות עם הלוחמים המגינים. אם המופתי שם, גם אנו, כל הרבנים, צריכים להיות שם. האם אחינו יילחמו למעננו ואנו נשב[291] פה ונחכה?". אך שכנעו הרב חרל"פ, שאם הרב ילך עם המגינים, יטענו הבריטים והערבים שכשם שהמופתי מסית את הערבים, גם הרבנים הסיתו את היהודים למהומות, ש"יש לפעול בשיקול דעת דווקא בגלל חומרת השעה"[292].

באותה תקופה, כמעט כל צמרת היישוב היהודי בארץ היו בקונגרס הציוני בציריך, לכן פנו אנשי ההגנה לרב קוק, והוא נתן אישור בכתב להוצאת עשרת הרובים שאוחסנו בבית הספר העירוני כדי לעצור את צעדת הערבים לכיוון שכונות היהודים בירושלים, והוסיף: "ושאני אחראי לתוצאות". הרב אף שיבח את ד"ר פון-ווייזל על מסירות נפשו שנגש אז לתת סטירה למופתי, ונדקר בבטנו[293].

אף הזכיר חתנו, הרב שלמה נתן רענן (תר"ס-תשל"ב), שהדריך הרב קוק את המחתרות לפגוע ואף להרוג ערבים כנקמה וכהרתעה לאחר מאורעות תרפ"ט[294]. כמובן, יודגש שמדובר לפני קום המדינה וצה"ל, והבריטים לא טרחו מדי בשמירה על בטחון היהודים.

למרות שהנושא שלנו הוא ערך הגבורה הפיזית והצבאית במשנת הרב, אין ספק שהגבורה הנפשית והתעוזה יוצאי הדופן של הרב, הם קשורים, משפיעים ומועילים להבין את משנתו הרעיונית. אכן מצאנו מעשים רבים כאלה, למשל, בתקופת בויסק, בהיותו בחופשה בדובלן, ראה אדם תקיף מבזה את הרב זליג ראובן בנגיס[295]. ניגש הרב לאותו עשיר, נתן לו סטירת לחי

289. ש' אבידור הכהן, האיש נגד הזרם, עמ' 261, בשם עיתונות התקופה: "הרב הראשי קרא לנוער העברי למסור נפשו על קודשי האומה", עמ' 281.

290. הרמ"צ נריה, ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 368.

291. ע"פ במדבר לב, ו, בטענת משה רבנו כלפי שבטים ראובן וגד.

292. אבידור, עמ' 266; יאיר חרל"פ, שירת הי"ם, עמ' 338.

293. אבידור, שם, עמ' 264- 265.

294. ראיון במרכז התיעודי, בית הרב.

295. תרכ"ד-תשי"ג, למד בוולוז'ין בתקופת הרב קוק שם, ולימים נשיא העדה החרדית בירושלים ומבין החולקים הגדולים על שיטת הרב קוק בנושא הציונות, למרות שהעריץ את הרב קוק "ברעדה", שבחי הראי"ה, מהד' תשל"ט, עמ' ע'.

ואמר: "בפני אין מבזין תלמידי חכמים". העשיר הנעלב, רצה לתקוף את הרב, ואיים שיתבעהו למשפט. למרות הפצרות תלמידיו, סירב הרב להתנצל, שמא יתפרש הדבר כמחילה על עלבון תלמיד חכם[296].

למרות תפקידו הרם, וחשיבות השמירה על נימוסי השלטון בעיני התרבות האנגלית, כמה פעמים סירב הרב לבקר ואף לא ללחוץ את ידיו של ר' סטורס, מושל ירושלים, משום התנהגותו המבזה כלפי היהודים וכבוד התורה[297].

קריאת ביוגרפיה של הרב נראה כרשימת מעשי תעוזה, למשל איך שעמד מול הקנאים[298] (ציונות, הקמת הרבנות הראשית, היתר המכירה בשביעית, שמן שומשום בפסח), רוב הרבנים (בנושא האבולוציה, פתיחת האוניברסיטה בירושלים), המזרחי (סוגיית בחירת נשים, הקמת "דגל ירושלים"), הימין (בנושאים כלכליים וחברתיים), השמאל (פרשת סטבסקי), שחקני הכדורגל ומחללי שבת, הרב הראשי של אנגליה (כשהפציר ברב להפסיק לעזור למשתמטי הגיוס), ופוליטיקאים אנגלים יהודים (שהתנגדו להצהרת בלפור). הרב אף סיכן את מעמדו ב"ביזוי בית המשפט" בפרשת סטבסקי, וסיכן את נפשו כשחתם ב"סיטונאות" על אישורים פיקטיביים כדי להציל יהודים שברחו מהגיוס ברוסיה ובאנגליה[299].

על כן, אין זה מקרה שאישיות כזאת גם יכתוב "כי מורך הלב הוא גם כן בכלל המדות האסורות... שהננו חייבים להזהר מארסה"[300], ו"חמושי גבורה אנו חייבים להיות"[301], וכל מה שראינו עד כה.

יג. הבדלים באופי ובתקופה בין הראי"ה לבין הרב צבי יהודה

עד כאן ראינו שההדגש על ערכי הגבורה והצבאיות המפורסמים אצל מורנו הרב צבי יהודה הם המשך טבעי ונאמן לגמרי למשנתו של אביו הרב זצ"ל. אמנם הרושם שיחסית, התמקד הרצב"י יותר בנושא, הוא נכון משתי סיבות חשובות.

מבחינת האופי, הרב קוק היה איש חזון ויצירה יוצא דופן, שקם אחד כמוהו רק בכל כמה

---

296. שבחי הראי"ה (לעיל הערה 19), עמ' סח; שיחות הראי"ה, מהדורת תשל"ט, עמ' רמו-רנ. בסוף, התקיף נאלץ לעבור לאמריקה בעקבות הבושה שהוסב לו, ושם התעשר מאוד. לימים הוא התנצל בפני רב קוק והעניק לו שעון יקר.

297. שבחי ראיה (שם), עמ' קצו-קצח, ראו פרטים באגרת 14 שבחלק הזה, הערה 13.

298. ראו לעיל הערה 17.

299. לעיל הערה 108, ושבחי הראי"ה (לעיל הערה 19), עמ' קכד-קכה. ראו רשימה שלימה באוצרות הראי"ה א, מהד' תשמ"ח, עמ' 53-45, ובמהד' תשס"ב ח"א עמ' 52-43.

300. אגרות הראיה ב, עמ' רסב, וכן במדות הראיה, עמ' קמג-קמד.

301. אגרות, שם.

דורות. לפי הערכה אחת, במשך עשרים שנה, כתב הרב בממוצע שבע מאמרים מקוריים ביום[302], ומפליא המראה של עשרות הרבות של מחברות שלו עם הגיית לבו, שם מתייחס בהרחבה ובחדשנות לכמעט כל נושא תחת השמיים[303]. כשם שכותב הרב רבות על עם ישראל, ארץ ישראל, אמונה וגבורה, כך הוא כותב המון גם על אהבה, טעמי המצוות, חסידות, תשובה, סוציאליזם, צמחונות, זוגיות, מהפכנות, קבלה, שירה, אוניברסאליות ושלום.

לעומתו, כוחו וגדלותו ההיסטורית של הרצב"י הוא בכך, שבנוסף להקדשת שנים רבות לעריכת כתבי הרב, הוא בעיקר העמיד תלמידים הרבה ואפשר לומר שהעלה את עולם התורה של הציונות הדתית ואת ההתיישבות בארץ ישראל השלימה "על המפה". בתור מחנך של אלפי צעירים, התמקד הרב צב"י במספר מסרים מצומצם יחסי, שיובנו וירוממו את כל הדור, וחזר עליהם פעמים רבות[304].

רגילים לומר, שגאונים חיים כמה עשרות "לפני זמנם". אם מחשבת הרב המסתעפת והמורכבת, נקלטה בדורו בעיקר על ידי הרצב"י, הרי"מ חרל"פ, והרב הנזיר[305] - דברי הרצב"י הובנו ונקלטו על ידי רבבות.

רק כשני עשורים אחרי פטירתו של הרב, עם המהפכה הכמותית והאיכותית שהביאה הצטרפותם של צעירי בני עקיבא לישיבה[306], התפתח דור שלם של אלפים ורבבות שכבר גדלו

---

302. אוצרות הראי"ה א, "תולדות הרב", כו, לפי השערת ר"א זק"ש, מאמרים בהלכה, אגדה והגות, כולל מה שנמצא עדיין בכתב יד.

303. לימוד בעין איה, פירושו על האגדתא שבש"ס, או אפילו הסתכלות שטחית במפתחות שם, מוכיחים היטב את הנקודה.

304. משמיע ישועה, עמ' 125.

305. שחר אורו (לעיל 271), עמ' 123, שכאשר הגיע רמ"צ נריה לישיבה בשנת תר"צ, "באותה עת לא רבים מתלמידי הישיבה התעמקו בדרכו הרעיונית של הרב. הם העריצו את דמותו וגאונותו התורנית-הלמדנית אך לא התמזגו עם עולמו המחשבתי. הרב אושפיזאי (לימים, רבה של רמת גן), סיפר שבעשרת ימי תשובה ניסו בהכוונת הרב צבי יהודה לעורר את תלמידי הישיבה ללמוד "אורות התשובה", אולם הדבר לא עלה יפה". אף הרב עצמו כותב בנימה אוטוביוגרפית, עין איה ברכות, ט, צז, ש"אי אפשר לבני הדור לרדת לסוף דעתו" של רב גדול, ויבינו אותו רק "בדורות הבאים", וראו מאמרי הראיה, עמ' 204. כך עולה גם מבדיקה גרפולוגית שנערכה על כתב יד קדשו של מרן, שיחד עם גאונותו, רגישותו ויצירתיותו, מצטער הרב שאינם מבינים אותו.

306. רגילים לראות את המהפך בישיבה בסביבות שנת תשי"ד, עם הגעתם לישיבה של חברי גחל"ת (גרעין חלוצי לומד תורה), בני שבט "איתנים" של בני עקיבא, עם מדריכיהם, ר"ח דרוקמן. מעניין לציין שנות הגעתם לישיבה של ר"ד ליאור (תש"ט); ר"ע קלכהיים, ר"י הס, ר"י פילבר, ר"ח דרוקמן ור"י ברמסון (תשי"ד), ר"ז מלמד, ר"צ דרורי, ר"ח שטיינר, הרב יעקב אריאל (תשט"ו), ר"א ולדמן ור"צ טאו (תשי"ז), ר"י פריד (תשי"ט), ר"י פליקס (תש"כ). על ייחודו של הרצב"ה לתרגם את משנת אביו הרב זצ"ל לשפה המעשית בתחום החינוכי וההתיישבותי, ראו הרב יעקב אריאל, מובא אצל א' רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, תל אביב תשנ"ג, עמ' 171.

בארץ על ברכי "תורת ארץ ישראל", עם גאווה לאומית "צברית" נורמאלית, שירדו לסוף דעתם של מרן הרב ומורנו הרצב"י. מלחמת ששת הימים והשתתפותם של רבים מנאמני הארץ והתורה בשחרור וביישוב חבלי הארץ כבחזון הנביאים, הייתה ההגשמה של חזונם המשותף, אך רק הבן זכה להכין תלמידים לזהות את השעה ולהוציאה לפועל.

על כן, הגבורה והצבאיות, מבחינה **פרופורציונאלית**, תופסת אצל הרצב"י יותר מקום מאשר אצל הרב, משום שזה אחד מהנושאים המרכזיים אצלו, לעומת אצל הרב, שם יש המון נושאים מרכזיים! על כן, הרושם של ערך הגבורה הוא יותר חזק אצל הרצב"י.

יחד עם ההבדל באישיות, מה שיותר חשוב הוא השוני **ההיסטורי** בין תקופותיהם. לפני הקמת המדינה וצה"ל, האנגלים, ולא היהודים, היו מופקדים על נושא הביטחון. אמנם היו מחתרות, אך מטבע הדברים לא היה ניתן להתייחס אליהם בפומבי. בקיצור, נושא הצבאיות לא מעסיק כל כך, כשאין צבא! ראינו שבמבחנים המעשיים המועטים שעלו, אכן הדגיש הרב מאוד את ערך הגבורה, ברם, עדיין היה אז תקווה, שנוכל בכל זאת, לרשת את הארץ בכסף ובדרכי שלום[307]. בגלל תקופתו ואישיותו, יכול הרב להתייחס במקומות רבים לחזון השלום העולמי, ושעניינו הוא "סדור חיי המין האנושי כולו על פי דרכי האהבה והאחוה"[308]. שמלחמה היא אכן בדיעבד, ואלמלא חטא העגל, הגוים היו משלימים איתנו ונותנים לנו את ארץ ישראל בשמחה[309].

אמנם, ההשוואה מעידה על הבדל גם אצל הרב קוק עצמו, בין תגובותיו למאורעות תר"פ, לבין אלה של תרפ"ב[310], לבין אלה של תרפ"ט[311], המראים תהליך "עיכול" מצער של תובנת המציאות, שלמרות הבטחת האנגלים, ולמרות תקוותנו לשלום, הערבים לא יתנו לנו לקנות את הארץ אלא בדרך מלחמת הגנה. בדיעבד, אם כך בחרו, אזי הננו עדים שרצון ה' הוא להכריחנו לעורר אף יותר את מלוא עוצמת הגבורה הישראלית של ימי קדם.

הרב קוק לא ראה את השואה האיומה, שחקקה במודעות הלאומית - אפילו של אגודת ישראל[312] - את הקיצוניות והמחיר של שנאת ישראל בעידן הטכנולוגי, את החילול ה' הנורא שסבל עמנו האהוב, והחיוניות הבלתי-מעורערת להחיות את הגבורה הישראלית.

---

307. ראו לעיל הערה 81.

308. עולת ראיה ב, עמ' מג-מד,

309. אורות, עמ' יד.

310. לעיל בהערה 284.

311. לעיל הערות 272-274, 285-289.

312. המצע המקורי של אגודת ישראל כלל התנגדות מפורשת לכל שאיפה מדינית לפני בואו של המשיח, אך אחרי השואה, נפרדו הרוב המוחץ מהנטורי-קרתא ותמכו, לפחות de-facto, בחיוניות של מדינה וצבא הגנה לישראל, ראו מ' פרידמן, החברה החרדית - מקורות, מגמות ותהליכים, עמ' 26-39, http://jiis.org.il/upload/haredcom.pdf.

בתקופת הרצב"י, התמונה התבהרה אף יותר. המציאות שלמדינה מותקפת מסביב, עם גיוס חובה, עימותים ופיגועים מזוינים, ניצחונות אלוהיים זוהרים, ושחרור יהודה ושומרון וירושלים עה"ק במלחמת ששת הימים, מדברים בעד עצמם **עבור מי שרואה את יד ד' בהיסטוריה.** עבור הרב, שההתבוננות בהנהגה העולמית של הקב"ה הוא "לחם חוקו"[313], אין ספק שהיה מגיב הרב לאירועים הללו בדיוק כפי שהגיב בנו הרצב"י. הצורך "לפעול עם אל"[314], לחדד את ערכי הגבורה, ולנצל את הזכות ליישם **ב"פועל"** את החזון של כיבוש והתיישבות בארץ ישראל השלימה, הוא בוודאי צריך לקחת זכות קדימה אליבא דרב זצ"ל, לעומת נושאים אחרים שבינתיים הם רק **ב"כוח"** תיאורטי.

כמו שראינו במרכז-הרב, שלפי צרכי הדור, נתן הרב זכות קדימה לחזונו להקים ישיבה שם ילמדו אמונה, תנ"ך, לאומיות, ובעברית, גם על חשבון חזונו המשני, ללימוד תורה בשיטות מחקריות של חכמת ישראל[315]. ויתר הרב זמנית על אידיאל (עד להקמת מכון הרי פישל), לטובת אידיאלים אחרים, יותר בוערים[316]. אין ספק שכך היה עושה הרב לו היה חי בתקופת הרצב"י, כשם שעשה בנו, לוותר זמנית על הדגשת חלק מהאידיאלים, כדי להתמקד בנושאי הדור, וכל שכן בעניני פיקוח נפש[317].

אכן, כותב הרב במפורש, שצריך לשאוף ולחלום על שלום, אך "לא לדחוק את הקץ", ובינתיים להרתיע ולחרף נפשנו אם צריך[318]. הרב גם כותב במפורש שכיבוש ארץ ישראל דוחה פיקוח נפש[319], ואף נהג כן הלכה למעשה בפרשת "הכותל" (למרות הפצרותיהם של המנהיגים

313. ראו צ' ירון, משנתו של הרב קוק, עמ' 95-100, וכפי שהדגיש הרב צבי יהודה, כתב הרב "הסתוריה", מלשון הסתר-יה.

314. אגרות הראיה א, עמ' ריד, על פי ויקרא רבה, כז, ב.

315. ראו בהרחבה במאמריי, "'חכמת ישראל בקדושתה': חזונו של הרב קוק ללימוד ביקורתי-מדעי אמתי", טללי אורות יג (תשס"ז), עמ' 309-340; "מבחנים מעשיים המבטאים את אהדת הרב קוק ללימוד תורה מדעי-ביקורתי", טללי אורות יד (תשס"ח), עמ' 243-272; הרב ארי יצחק שבט והרב פרופ' נריה גוטל, "פרסום ראשון של תכנית הלימודים בישיבת מרכז -הרב בשנה"ל תרפ"ו", אורשת א (תש"ע), עמ' 1-7; "קשריו של הרב קוק עם הפרופ' הרב שאול ליברמן כמדגם ליחסו למחקר תורני", צוהר לה (טבת, תשס"ט), עמ' 59-66; "'אין לנו לירא מביקורת' - על הלימוד המדעי של הרב הנזיר ויחסו של הרב קוק, צוהר לא (טבת, תשס"ח), 99-114; "תעודות חדשות בענין גישת הרב קוק להקמת האוניברסיטה העברית", המעין מז, ד (תמוז, תשס"ז), עמ' 13-24, ובהערה הבאה.

316. ראו מאמרי, "לבירור החלטתו של הרב קוק לצמצם את חזונו ללימוד מחקרי-מדעי בישיבת 'מרכז-הרב'", טללי אורות טו (תשס"ט), עמ' 149-174.

317. ראו למעלה בהערה 281 לענייננו, "למע"ה (למען ה') להשליך כל העסקים ולעסוק רק בזה".

318. אגרות הראיה א, עמ' ק, ראו לעיל הערה 123.

319. לעיל הערה 83.

הציונים לוותר)[320], אז אין מקום לחשוב שהיה תומך בתנאֵי הסכם "שלום" כשהם סותרים את חובת כיבוש ארץ ישראל. אם הוא פוסק שצריך לקום ולכבוש את הארץ מאחרים, קל וחומר שאסור לתת מה שכבר בידנו. כדבריו: "חלילה לנו להתבטל מהמצוה **החמורה שבחמורות** של כיבוש ארץ הקודש וקנינה... שאין שום התנצלות להתבטל ממצוה חיובית"[321]. קל וחומר עם אותו "שלום" מדומה וותרני, סותר את גישתו הגאה, הלאומית ביותר, ואישיותו התקיפה והמעיזה.

יד. סיכום

משתי הסיבות הללו, האישי ואף יותר, ההיסטורי, למרות שהיה הרצב"י נאמן לחלוטין לדרכו של אביו הרב זצ"ל, טבעי הדבר שדיבר הראי"ה, יחד עם ערך הגבורה והצבאיות, לא פחות על התיאוריה של חזון השלום העולמי ונושאים רבים אחרים, שהיו עבורו **תיאורטיים כמעט באותה מידה.** זאת לעומת מורנו הרצב"י, שהתייחס יותר, באופן **פרופורציונאלי**, לאתגרים הנוכחים, כמו גבורה וצבאיות, שבדורו כבר אינם תיאורטיים אלא **מעשיים**, ועם נסיבות היסטוריות וציבור תלמידים גדול שיכולים להוציאם מהכוח אל הפועל.

כשם שראינו שעם התגברות ההתפרעויות הערביות, דיבר הרב יותר על גבורה ונקמה, אין סיבה שהרצב"י יעשה אחרת. השוני, הן **באיכות** האירועים המעשיים (השואה, הקמת המדינה והצבא, המלחמות), והן **בכמות** התלמידים המקשיבים (שהמוניותם חייב הפשטה וצמצום מספר האידיאלים, והתמקדות באלה העומדים על הפרק), מחייב לשים את הנושאים היותר תיאורטיים, שהם כרגע יותר מופשטים, וגם לא ברי-יישום, על "אש נמוכה" יותר, כפי שעשה גם הרב בעניינים אחרים.

שניהם היו תמימי-דעים בערכים הנעלים של הגבורה הלאומית, הן מסיבות "לכתחילה", והן מסיבות של "בדיעבד" (שהוא ה"לכתחילה של הקב"ה" עבורנו בדורנו[322]),של כיבוש ויישוב ארץ ישראל, ושל השלום האוניברסאלי גם יחד, ועל ה"תפארת" ההרמונית שביניהם.

העובדה שגדול הדור, "עוד לפני היות חיילים בישראל, שר הוא לגבורה הישראלית... הפיזית"[323], היא מספיק מפתיעה וחדשנית. לדרוש שיתייחס אף יותר לנושא זה, שבזמנו היה לרוב תיאורטי, הוא פשוט אנכרוניזם.

---

320. לעיל 91. ראוי לציין שלמרות התחושה הרגשית, מבחינת כיבוש הארץ, אין חילוק כלל בין ויתור על הכותל לבין על כל חלק אחר של ארץ ישראל.

321. לעיל הערה 80.

322. עיקרון זה של הרב קוק מנוסח היטב על ידי הרב צבי יהודה, לנתיבות ישראל א, עמ' קלה-קלו. הרחבתי על כך במאמרי, "איגרת הרב קוק בנושא תלמוד תורה לנשים - בדיעבד שהוא לכתחילה", מאורות ליהודה - ספר יובל לכבוד הרב יהודה פליקס (ערך: ר"מ רחימי), עמ' 359-355. ראו גם בהערות 213 ו-217.

323. עורך: ח"כ לשעבר, מנחם הכהן, "צנחנים בחדרו של הרב קוק", מחניים, גליון לג, כרך ד, י"ג תמוז תשי"ז, עמ' 10.

מחאה של הרב נגד דברי בלע קשים:

מחאה נמרצה מטעם כ"ק רביעו הרב הגאון הגדול וכו'
מרן ר' אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א,
הרב הראשי לארץ־ישראל, והאב"ד פעיה"ק ירושלם תובב"א.

מחאה פומבית

הנני מוחה בזה, נגד כל ישראל ונגד כל העולם התרבותי, על דברי הנאצה והדופי, אשר העיז איתמר בן אבי לדבר על עמנו, ועל תורתנו הקדושה במאמרו "דוברי העברית – עם אחד" ב"דאר היום" גליון מ"ח מיום ב' כ"ט חשון התרצ"ג דנא, באמרו שאנחנו הננו האשמים במלחמות צוררינו נגדנו, מפני שאנחנו התערצנו אליהם בלי די, ועל דבר ד' באיסור לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ד'. דבר דברי חוצפא שאין לבטאם בשפתים מפני הנימוס, דברי עזות ובורות גם יחד, ועם כל מה שהננו כבר מורגלים מכל צד לשמוע דברי מחרפים ומגדפים בכל זאת גם לחוצפה ולנבלה יש גבול.

והנני מבריז בזה את מחאתי הפומבית נגד פה דובר נבלה, ואומר לו דיך, סתום פך!

ואקוה שכל ישרי לב בעמנו ובכל עמי הרתבל יתנו צדק למחאתי זאת.

ולראיה באתי עה"ד

אברהם יצחק הכהן קוק

ירושלים, ארץ־ישראל, תרפ"ג.

ערך: הרב ארי יצחק שבט הופיע ב'מגד ירחים', 158 (חשון תשע"ג), עמ' 3

הספדו של הרב קוק לקדושי מאורעות תרפ"ב בירושלים[1]:

הרב קוק זצ"ל הספיד[2] בלוויית ארבעה[3] קדושים[4] שנרצחו על ידי ערבים ב"אירועי ב' בנובמבר",[5] א' בחשון תרפ"ב/1921.[6]

הרב קוק פתח את ההספד במאמר חז"ל:

"כל המוריד דמעות על אדם כשר הקב"ה סופרן ומניחן בבית גנזיו".[7] אם יש בעולם אדם כשר

---

1. מאמר זה הוא פרי מפירות קבוצת מחקר משותף של סטודנטיות מכללת אורות-ישראל באלקנה יחד עם מרכז התיעוד של בית-הרב קוק בירושלים, בהדרכת הרב ארי שבט. אחת מהמטרות היא לחפש דברי תורה, דרשות ואגרות של הרב קוק זצ"ל שהופיעו בעיתונות וכתבי-העת של התקופה ו"נשכחו" במשך השנים. הסיכום של ההספד שנשא הרב הופיע באמצע כתבה "הלוית הקדושים", בעיתון השבועי התור של תנועת המזרחי, עורך: הרי"ל מימון, בי' בחשוון תרפ"ב, שנה ב גליון ד, עמ' 15-14, תיקיית תא 2580 בארכיון בית-הרב.

2. דברי הרב מובאים בעיתונות בפרפראזה ולא בלשונו, כפי הנראה על פי רישומים של הרי"ל מימון, עורך העיתון. חשיבותם הם בתוכן דברי הרב זצ"ל ולא בסגנונם, שאינו של הרב.

3. היה גם הרוג חמישי, הרב זלמן הכהן רובין, התור, עמ' 15, שלווייתו התקיימה יומיים לפני כן ביום ד', יום הרצח. הוא נהרג באחת מהסמטאות ליד בי"ח ביקור חולים, שם, עמ' 13. הרז"ר מתואר כ"אחד העסקנים המפורסמים שביהדות החרדית בירושלים". היה לרב קוק קשר אישי עמו והוא אף שימש בתור בא-כוחו של הרב, ראו אגרות הראיה א, עמ' שפא-שפב, ובאוצרות הראי"ה, מאגרות הראי"ה, 24. הרב הספיד אף אותו בלויה שלו.

4. אברהם מסנה, בן 19, עובד במלון אמדורסקי בירושלים, נדקר בלבו ברח' הבטרק;
יששכר בר זלטוביצקי, כבן 40, שמש בישיבת תורת-חיים. הפורעים הערבים זרקו פצצה לחצר הישיבה וממנה נפצעו כמה בני אדם. לאחר פציעתו, הוא נסחב לחצר ערבי ושם נדקר בסכין.
דוד כהן דרעי, כבן 45, נרצח על ידי הפורעים שנכנסו לביתו ופצעו קשה גם את אשתו ובניו.
אריה טפרפריינד, בן-יחיד למשפחה ירושלמית, כבן 30. נדקר בסכין ברח' הבטרק.
נפצעו כארבעים יהודים נוספים, מהם חמשה פצועים קשה.

5. מדובר ביום השנה הרביעית להצהרת בלפור שנועד על ידי ההנהגה הלאומנית הערבית בארץ לשמש כיום של הפגנות ומהומות. ועד ההגנה הזהירו את הבריטים להיערך לכך אך לא נענו, עיין בהערה 16. המאורעות התחילו במסגד בהר-הבית והמשיכו בתור תהלוכה ערבית ברח' יפו בירושלים, שם "התהוללו" במשך כמה שעות, ואז פרצו לתוך העיר העתיקה, שם, עמ' 14, ובאתר "ההגנה", "מאורעות 2 בנובמבר 1921".

6. עיין אגרות הראיה ד, עמ' קיח, שכותב הרב כחודש לאחר מכן לבנו מו"ר הרב צבי יהודה זצ"ל, "שעברו עלינו ימי הבהילות... לעם ד' העומד בנסיונות כ"כ קשים...". הרב קוק והרבנות הראשית הכריזו על יום ב' תנינא, י"ג מרחשון, ל"יום תפלה והספד ואזכרה לנשמות הקדושים שנפלו חללים בעד קדושת הארץ", התור, שם, עמ' 1.

7. שבת קה, ב, "אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא כל המוריד דמעות על אדם כשר... שנאמר (תהל' נו, ט): 'נודי ספרתה אתה שימה דמעתי בנאדך הלא בספרתך'".

הרי אלה הקרבנות הקדושים[8] המוטלים לפנינו, בודאי בכלל "אדם כשר" הם. ואמנם שתי סבות הן המונעות אותנו מבכי בשעה זו.[9] ראשית: הצרה היא כה גדולה והאסון כ"כ נורא עד שהלב מתאבן ואי אפשר להוריד דמע. ושנית: אין בוכים על מיתת גבורים,[10] הם קדשו את השם וחזקו את רוח האמונה של האומה בעתידה. חז"ל אמרו: הרואה הספד בחלום, חסו עליו מן השמים ופדאוהו.[11] אנו עומדים עכשו בתקופת החלום: בשוב ד' את שיבת ציון היינו כחולמים. ואחרי הספד על קרבנות נקיים כאלה שאנו רואים כבר זה הפעם השלישית[12] בארצנו בודאי שיחוסו עלינו מן השמים ויקרבו לנו את הפדות ואת הגאולה.

"אין חלום בלי דברים בטלים".[13] בכל חלום יש גם בר וגם תבן.[14] סמכותנו על **הבטחות**

8. עיין שו"ת חתם סופר, יו"ד סי' שלג, ע"פ תהלים עט. עיין בהערות 16 ו- 20 לדברי הרב על פרק זה בתהלים.

9. הרב זצ"ל מדבר כאן במליצה, לעומת מה שכתב לסופר אז"ר, "על במותינו חללים", מאמרי הראי"ה, ע' 89, שבוודאי בוכה דמעות על חללי א"י שנהרגו על קדושת השם, וכל שכן כאן שכפי הנראה, מדובר על יראים ושלמים, שומרי תורה ומצוות, מה שהקשה על הרב, מבחינה מסוימת שם. השוו גם הספדו לר"ז שך הי"ד, שם, ע' 377, ודבריו בלויית קדושי מאורעות תר"פ, אגרות הראי"ה ד, עמ' נג-ד, שנאמרו בחוה"מ פסח, שם ציין הרב שנאסר ההספד.

10. הביטוי אינו מופיע בלשון זה בחז"ל. אך ידידנו הר"י זולדן הציע שמדובר ברעיון המופיע בתנ"ך: "הצבי ישראל על במותיך חלל איך נפלו גבורים. אל תגידו בגת אל תבשרו בחוצת אשקלון פן תשמחנה בנות פלשתים פן תעלזנה בנות הערלים" (שמ"ב א, יט- כ), "בגת אל תגידו, בכו אל תבכו" (מיכה א, י) - "אם יראו אתכם בוכים, ישמחו לבכייתכם" (רד"ק שם). "לא תספדו ולא תבכו" (יחזקאל כד, ב) - "שתהיו יראים לבכות לפני הכשדים" (רש"י). ראו עוד במאמרו בדף השבועי של משרד המשפטים- פר' חיי שרה, מס' 335, חשון תשס"ט.

11. ברכות, נז, א.

12. בתקופת הנציב הרברט סמואל אירעו מאורעות בתר"פ ותרפ"א (נהרגו 43 יהודים), ונמתחה עליו ביקורת על כך שלא הגיב בתקיפות מספקת נגד המתפרעים הערבים. עיין א' יערי, "שלש אגרות של הרב", מחניים, כ"ו באב תשי"ז, עמ' 10, בתלונה של ר' יעקב זיסלמן על אזלת ידו של סמואל ובתגובת הרב קוק בנדון, תפארת יעקב, עמ' 7, מז' באייר תרפ"א. הרב קוק שלל את הביקורת מסמואל והאשים את מר רונלד סטורס, מושל ירושלים במחדל הביטחוני. עיין שם בהתוה, עמ' 14. היחסים בין הרב לבין סטורס אכן היו מתוחים, ראו ר"ח ליפשיץ, שבחי הראי"ה, מהד' תשל"ט, עמ' קצו-קצח, כשחזר הרב מארה"ב בתרפ"ד, בא לביקור-נימוסים אצל הנציב העליון סמואל במשרדו, ירד קומה לבקר את המזכיר הראשי לממשלה הבריטית במשרדו, אך לא ירד קומה נוספת לבקר את סטורס שחיכה לו במשרדו. בדואר היום, ט"ז בחשון תרפ"ב, מצויין שגם בעיתונות הערבית (!) מאשימים את סטורס בהתפרעויות. ראו גם בהמשך באגרת 20 שבחלק זה, הערה 5, על תעוזתו של הרב גם כלפי המזכיר האנגלי הארי צ'ארלס לוק, שבעיצומן של מאורעות תרפ"ט, פקד על הדואר למנוע שליחת מברקי האזעקה לחו"ל.

13. ברכות נה, א.

14. שם, עיין שם בפירוש עין איה, פ"ט, לט.

אחרים[15] (ההדגש במקור, א.ש.) "מה שיאמרו הגוים"[16] הוא התבן, והבר הוא מה שנעשה אנחנו בעצמנו, מה ש"יגדיל ה' לעשות עמנו",[17] מה שידע היהודי לעמוד על נפשו[18] ועל כבודו וביחוד על נפש האומה וכבודה[19] ואז יודע בגוים לעינינו נקמת דם עבדיו השפוך...".[20]

15. עיין שם בהתוה, ע' 14, "החלטות הסוחרים היהודים" שלמחרת הפרעות, קראו לשביתה מסחרית כללית, "בהיות שהממשלה לא קימה את הבטחותיה המכופלות שנתנה לבאי-כח היהודים ששום מאורע עגום לא יקרה". יש שם גם אגרת מראשי הישוב שחתום עליה אוסישקין, רופין, שפרינצק, בן-צבי, ובין השאר, גם הרב קוק, הקורא לנציב העליון (סמואל) "לדחות את מושל ירושלים (ר' סטורס) ממשרתו עד הגמר החקירה הדרושה שצריכה לקבוע בדיוק את האחריות". מצויין באחת מהכתבות, שם, עמ' 13, שהתפרעו הערבים לעיני השוטרים הבריטים בראותם שיש להם פקודות לא להתערב. אף אסרו הבריטים על היהודים לברוח מהעיר העתיקה כדי להימלט מהפורעים. מדווח גם ששני הרבנים הראשיים היו במשרדם כל היום ועמדו בקשר טלפוני עם השלטון המחוזי ובית הממשלה. הם טלפנו גם לסטורס עצמו, אך הלה "הסתפק רק בהבעת תודה בעד הידיעות" על המצב.

16. הרב דורש ביטוי זה, המזכיר גם את תהלים עט, י ("למה יאמרו הגוים איה אלהיהם") וגם שם, קכו, ב ("אז יאמרו בגוים"), לשני צדדיו. כאן הרב דורש את המשך תהלים קכו, הפרק שהזכיר לעיל, "בשוב ה' שיבת ציון היינו כחולמים... אז יאמרו בגוים..." וכן בהמשך, "הגדיל ה' לעשות עמנו", בהערה הבאה. ראו את הצד השני של הדרשה בהערה 20.

17. ע"פ תהלים קכו, ג, ראו את ההערה הקודמת.

18. אגרות הראי"ה ב, עמ' קנ, לרב"צ עוזיאל זצ"ל, מא' אד"ב תרע"ג, "כעת בא אלי איש בר-סמכא, והגיד לי בבירור, שהערבים פה חושבים להתנפל ח"ו על אחב"י, ושהנוצרים, וגם הממשלה המקומית, תומכים בהם בחשאי. מובן שעלינו לעמוד בעז"ה על נפש עמנו, ולדעת ולחקור שורש דבר. כמובן הנה ידי עם כת"ר לכל שימוש קטן וגדול הנדרש לזה. ואולי ימחול כ"ת לסור אלינו, ונדבר בפרטיות בישוב הדעת, בנידון זה, ואם אי-אפשר לו לבא, אבא אליו במוקדם שיהי' בידי. למע"ה (למען ה') להשליך כל העסקים ולעסוק רק בזה גם במקום ספק רחוק מאד. ושומר ישראל לא ינום ולא ישן, וכימי עולם יגונן עליהם כצפרים עפות." ראו באגרות שלו לז' ז'בוטינסקי, אוצרות הראי"ה ב תל אביב תשמ"ח, עמ' 1052 - 1054, שם הרחיב הרב על חשיבות כבוד הצבא והגבורה בהקשר של כבוד האומה.

19. הרעיון והביטוי "כבוד האומה" מופיעים עשרות פעמים בכתבי הרב קוק, עיינו בתקליטור המאגר של כתבי הרב קוק של ידידי הר"ד גולדשטיין.

20. הרב ממשיך ודורש את המשך הפסוק הנ"ל בהערה 16 ("למה יאמרו הגוים איה אלהיהם, יוודע בגוים לעיננו נקמת דם עבדך השפוך") שהתשובה ל"למה יאמרו הגוים" היא "נקמת דם עבדך השפוך", וגם "הגדיל ה' לעשות עמנו". כלומר לא להישאר פאסיבי ולספוג את ההשפלה ולתת לגוים לדבר ולפעול ("יאמרו בגוים"), אלא ליטול את היוזמה, ההגנה והנקמה בידנו. עיין גם בהערה 8. יצוין שאכן עמדו היהודים על נפשם והרגו ערבי אחד ופצעו אחדים בעקבות התפרעותם, "מהומת שיא", התור, עמ' 15. יתכן וקריאת הרב לנקמה ולהגנה עצמית, לעומת הדגשת הייסורים לאחר פרעות של ניסן תר"פ, לעיל הערה 9, נובעת מגידוש הסאה והצטברות האכזבה מהבריטים, ועל כן מובן גם את תקיפתו הרבה אף יותר לאחר מאורעות תרפ"ט, ראו במאמר "אורות הגבורה", פסקה 12 בחלק זה, ליד הערה 277 ואילך.

ערך: הרב ארי יצחק שבט. הופיע ב"מגד ירחים" 159, כסלו תשע"ג, עמ' 3

יחסו של הרב לדת "הבהאיים":

י"ד בכסלו תרפ"ב.

לכבוד

עדת ד' פזורי ישראל היושבים במדינת פרס[1] ועטרותיהם בראשיהם מעלת הרבנים הגדולים היושבים על מדין, ד' עליהם יחיו.

אחינו היקרים!

שמוע שמענו ונפשנו נבהלה מאד שנמצאו בארצם אנשים מבני עמנו הנפתים אחרי מדיחים ומסיתים מבני דת הבאהיים[2] שאין בינם ובין שאר מסיתים ומדיחים המתאמצים להדיח את בני ישראל מאחר ד' ותורתו הק' ולא כלום. וחלילה חולין הוא לעם קדוש שנתנסה בכל הנסיונות שבעולם ועמד בנסיוניתיו, ונשאר בקדושת תורתו ואמונתו הק' דבר ד' העומד לעולמים שֶׁיטה אוזן למסיתים וטחי טפל,[3] כאלה וכיוצא בהם הפורשים רשת לצודד נפשות של עניי הדעת.[4] ומה שנמצאים חלושי הדעת שמתפעלים מהכבוד שנתנו פה הממשלה[5] למנהיגם של הכת הבאהיים

1. דת הבהאי נוסדה במדינת פרס לפני כ-150 שנה. בגלל השינויים שחרתו על דגלם, סבלו ונרדפו שם על ידי המוסלמים השיעים. מעניין שדווקא לאחר פטירת מנהיגיהם, כנראה התעוררה סכנת השפעתם על יהודי פרס.

2. מייסד דת הבהאי, מירזה חוסיין עלי (תקע"ט-תר"י/1819-1850), הפיץ את עקרונותיהם: אחדות המין האנושי, אוניברסאליות וההתגלות הפרוגרסיבית של האמת הדתית. בתשובה של הרב שאר-ישוב כהן, רבה של חיפה, נפסקה שמדובר אכן בדת מונותאיסטית ואין איסור לבקר אצלם, הצופה ח' בטבת תשס"ב, עמ' 16, וכן פסק הרי"ש אלישיב, מובא אצל רש"ב גנוט, שו"ת ויאמר שמואל, אלא שהוסיף שאין זה נאה לבקר באתרי דת לא לנו.

3. על פי יחזקאל יג, יא, "אמר אל טחי תפל ויפל היה גשם שוטף ואתנה אבני אלגביש תפלנה...". ראו ברד"ק שם שכתב "טפל" כמו כאן, וכן במשך חכמה, מגילת איכה, על מדרש איכה, פתיחתא כג.

4. סובר הרב שאין מטרתנו לבטל דתות אחרות אלא לרוממם מכל סיגי האלילות שבהם, הוא הדין גם לגבי דת מונותיאיסטית כמו הבהאי, שרוב אמונותיהם דומות מאוד לשלנו. ראו אגרות הראיה א, עמ' קמב, "ע"ד האמונות הזרות, אומר לכ"ג את דעתי, כי לא הבלעתן והריסתן היא מטרת אורם של ישראל... כי-אם תקנתם והעלאתם, הסרת סיגיהם, וממילא יצטרפו בזה למקור ישראל, להשפיע עליהם טללי אורות... וזה נוהג אפילו באליליות, וקל-וחומר בדתות הנסמכות בחלק מיסודותיהן על אור תורת ישראל". אזי כל שכן שגם ההיפך הוא נכון, שאין עליהם לגייר אותנו לדתותיהם!

5. הוענק לעבדול בהאא, בנו של מייסד דת הבהאי ויורשו, אות אבירות מטעם המנדט הבריטי כהוקרה על פעולותיו ההומניטאריות בעת מלחמת העולם הראשונה. בן זה הוא שרכש אדמות בכרמל, והעתיק את מרכז הבהאי לארץ ישראל, לעיר חיפה.

שמת זה מקרוב· שמובן הדבר שבמה שנוגע לקדושת דתנו ואמונתנו הקדושה אין לשום לב לזה כלל - וגם כי אין כאן שום הערצה ביחש להדת ההיא, כי אם כה היא המדה הנמוסית של הארצות הנאורות וביחוד של ממלכת בריטניה הגדולה, לעשות כבוד לכל ראש דת, מבלי השקפה על דבר עצם הדת ההיא כלל.

ואתם אחינו אנשי סגולתנו החזיקו בתורתנו הקדושה תורת משה מורשה, בתורה שבכתב ובתורה שבעל-פה שלאורם נסע ונלך עד עולמי עד, וצור ישראל יקום בעזרת ישראל, וישלח לנו גואל צדק במהרה בימינו, ומציון תצא תורה ודבר ד' מירושלם, ויהפך אל כל העמים שפה ברורה לקרא כולם בם ד',[6] ונזכה כולנו לראות מהרה בהתגלות כבוד מלכותו יתברך בשיבת בנים לגבולם והשתחוו לד' בהר הקודש בירושלם. כנפשכם היקרה ונפש אחיכם הנאמנים הנושאים לכם ברכת הקודש, ברכת התורה וברכת אמונת אומן מורשה קהלת יעקב מעיר הקודש, עיר ד' שמה.

נשיאי וחברי הרבנות הראשית לארץ-ישראל, פעיה"ק ירושלם תובב"א.

6. על פי צפניה ג, ט.

ערך: הרב ארי יצחק שבט. הופיע ב"מגד ירחים", סיון תשע"ב, עמ' 3

אגרת אל הברון רוטשילד על שלא בקר בירושלים:

אחת מהדמויות הנערצות ביותר בארץ ישראל בתקופתו של מרן הרב קוק זצ"ל הייתה זאת של "הנדיב הידוע", הברון אברהם בנימין אדמונד ג'יימס דה רוטשילד. בעקבות תרומתו העצומה והייחודית ברכישת קרקעות, הקמת תעשייה, חסותו על המושבות ועוד, שאין להן אח וריע במפעל הציוני,[1] אפילו הזכרת שמו, היה "מעין לחש השבעה".[2] הבנת מעמדו של הברון היא חיונית להעריך את התעוזה העצומה שיש באגרת הזאת של הרב קוק, המתפרסמת כאן לראשונה, להטיף מוסר, אמנם בצורה זהירה ומכובדת ביותר, ל"בעל המאה" של המפעל הציוני.

מסביב לביקור האחרון של רוטשילד בארץ בשנת תרפ"ה הייתה תחושה משיחית, כעין מסע ניצחון, ולאור תרומתו הכבירה ליישוב, אפילו למתנגדיו לשעבר "אי-אפשר היה להשמיע דבר גנאי כלשהו נגד הזקן".[3] אחד מעיתוני התקופה דווח שביקור זה היה החגיגה הגדולה ביותר מאז הצהרת בלפור.[4] למרות שלוח הביקורים של הברון לא היה ידוע ומפורסם מראש,[5] בשלב מסוים הבין הרב קוק שהברון אינו מתכנן לעלות לירושלים.

הסיבה שהתפרסמה לאי-ביקורו של הברון, בן השמונים, בירושלים הייתה בריאותית, "מחמת חולשתו ועייפותו, לא יוכל כנראה הברון לבקר במושבות יהודה ובירושלים".[6]

השיא של ביקור זה היה צוואתו הרוחנית שנאם הברון בבית הכנסת הגדול בתל אביב. הוא הצהיר שם כי "ירושלים צריכה להיות האחרונה במעלה, בתור עיר הרוח. בראשונה צריכים לבוא

---

1. א' ריינר, שם, ד' בן גוריון אמר עליו שלפני קום המדינה, לא היה מי שתרם כל כך ליישוב והתפתחות כמוהו, "רוטשילד לא היה סתם נדיב, פילנטרופ, אם כי הוא הוציא מכספו על יישוב הארץ יותר מכל איש אחר בעם היהודי, ואולי יותר מכל עם ישראל יחד לפני קום המדינה". לשם השוואה, בתקופה הראשונה בה סייע למושבות, בשנים תרמ"ב-תרנ"ט, השקיע הברון מכיסו בארץ, 50 מיליון פרנק, שהיו אז כ-10 מיליון דולר והיום שווים מאות מיליוני דולר, לעומת תנועת "חובבי ציון" שהשקיעה באותו זמן בארץ 400 אלף דולר, כלומר כ-4% מהשקעת הברון.

2. ש' שאמה, בית רוטשילד וארץ ישראל, ירושלים תש"מ, עמ' 263. הנציב העליון, הרברט סמואל, אמר אליו "הכל בארץ-ישראל מזכירים את שמך ומעריצים אותך בלבביות, שכמותה לא ידעה ההיסטוריה".

3. שאמה, עמ' 264.

4. "ננסים", דואר היום, 20/5/25, עמ' 2.

5. "ביקור הברון במקוה ישראל", דואר היום, 20/5/25, עמ' 3.

6. "הנציב אצל הברון", דואר היום, 21/5/25, עמ' 3. "ה.מ. הנציב העליון (הרברט סמואל, א.ש.) ותר משום כך על ביקורו של הנדיב בארמונו, וכפי ששמענו, יסעד היום בצהרים עם הנדיב באנייתו "אטמה" העוגנת בחוף יפו". אף מוזכר שם שמשום חולשה זאת, אשתו ביקרה לבד במזכרת בתיה, ראו ג' קרסל, אבי הישוב, חיפה 1954, עמ' 114, שמחמת חולשתו גם נמנע מלבקר בגליל.

הדברים הדחופים, היוצרים את הבסיס, קרקע וחרושת, כפרים ותל אביבים. אחר כך התפתחות אינטלקטואלית...".[7] לא מצוין תאריך באגרת של הרב, אך אם נאומו של הברון קדם לכתיבת האגרת, יתכן שאף המשפט הנזכר תרם לכתיבתה.

רוטשילד לא הזניח חלילה את ירושלים, ובביקורו הראשון בארץ בשנת תרמ"ז/1887, לאחר שהגיע ליפו, דרכו הראשונה הייתה העלייה לירושלים.[8] באותו ביקור ראשון, אף רצה לשלם כל הון הנדרש כדי לרכוש את הבתים מסביב לכותל המערבי, עד שהרב הספרדי המקומי התנגד, מתוך דאגה לתוצאות שליליות של המוסלמים כלפי היישוב. אך הנדיב בעצמו הדגיש אז, "מפה יצא הכל. מהמקום הזה תצא תורת הלאומיות לישראל."[9] הוא גם לא היה חלילה עוין למסורת,[10] ואף הקפיד להורות שתרומתו להצלת בתי הספר במושבים בשנת תרפ"ג/3291 מותנית בכך שילמדו שם לימודי דת ותנ"ך ושוב לא יוצאו ממנה.[11] אף חלק מרכזי בנאומו הנזכר בבית הכנסת הגדול בתל אביב עסק בחשיבות הנאמנות לתורה ולמסורת.[12] יתכן שאי-ביקורו היה קשור גם למה שהזכיר מקורבו, ח' וייצמן, באחד מנאומיו על רוטשילד, "אחדות מנסיעותיו הראשונות של הברון רוטשילד לא"י היו לו לאכזבות הגדולות ביותר בחייו",[13] ושמא לא רצה, או לא רצו סובביו, לאכזבו כלל במסע הניצחון האחרון הזה.

על אף גילו ובריאותו של הברון, ראה הרב קוק בכך פגיעה בכבודה של ירושלים.

ב"ה עה"ק ירושלים ת"ו

הדרת כבוד אביר הנדיבים, אביהן של בוני ארץ הקודש ומחיי שוממותיה, השר הגדול רבי בנימין עדמונד ברון רוטשילד[14] והגברת הברונית[15] האצילה.

---

7. קרסל, שם, עם שינויים קלים אצל I. Naiditch, Edmond de Rothschild, Washington 1945,, עמ' 94. בבית הכנסת הגדול בתל אביב נתכנסו כל נכבדי ארץ ישראל. הברון טרח זמן רב על הכנת נאום זה, שהיה בעיניו צוואתו לישוב. תרגומו העברי של הנאום נקרא ע"י אחד ממלוויו.

8. קרסל, עמ' 42.

9. קרסל, עמ' 45.

10. ד' שמש, הברון בנימין אדמונד רוטשילד: אבי הישוב, ירושלים תשמ"ו, עמ' 41-40, הקדיש הברון חלק ניכר מנאומו בתל אביב לחשיבות הקשר עם המסורת והתנ"ך.

11. ניידיץ, עמ' 46-45.

12. קרסל, עמ' 111-109.

13. וייצמן, דברים א, עמ' 181, מובא אצל קרסל, עמ' 112, שראה את המסכֶנות שבארץ, כולל ירושלים.

14. שמו המלא היה הברון אברהם בנימין אדמונד ג'יימס דה רוטשילד (ט"ז באב תר"ה - כ"ד בחשוון תרצ"ה), המכונה "הנדיב הידוע", ראו הספדו של הרב עליו, מאמרי הראי"ה, עמ' רסד.

15. שמה אדלידה (Adelheid), שלימים נקראה עדה, היא הייתה בתו של בן דודו וילהלם קרל שכונה הברון "הצדיק" רוטשילד מפרנקפורט או בשמו העברי שמעון זאב בן קלמן קרל רוטשילד, ראו אצל רמ"צ נריה, טל ראי"ה, עמ' קט-קיב.

יברכם צור ישראל, שוכן ציון וירושלים,[16] בכל טוב, באורך ימים ושנות חיים טובים וארוכים ויזכו לראות בבנין עם ד' על אדמת הקודש, ברב עז ותפארת עולם.

אדוננו השר.

ירושלים עיר הקודש, זאת העיר משוש תפארת ישראל לנצח וחמדת הלב של כל נפש טהורה ונדיבה אשר במרחבי האנושיות מכון בית חיינו, אשר ממנו יצוה[17] אורה וישועה לכל אפסי ארץ.

עיר הקודש הזאת שולחת להוד כבודו על ידינו את ברכותיה העמוקות, לעת אשר הוא שוכן עמנו[18] פה בארץ הצבי וירושלים עיר הקודש שהיא גם כן לעדי עד אבן הנזר[19] היחידה לישראל והכוח החי לעד המושך בהוד יפעתו את כל החיל והחוסן אשר לכחות[20] הבנין והתחיה ההולכות ונדחפים על ידי המסיבות הרבות אשר הכין צור ישראל, להצמיח על ידם ראשית גאולת עמו ותשועת כלל עולמו ושלו' כל ברואי בצלמו.[21]

ואשר אתה אדוננו בך בחר ד' בתקופתנו זאת הנפלאה להיות המניע היסודי בנד(בת)[22] רוחך הגדולה, בעז אהבתך לעמך הנרדף והנדכא, בשאר רוחך[23] להכיר את סגולת האומה ואת גדולת גורלה לעתידותיה של האנושיות כולה, להניע ע"י מפעלותיך הנפלאות בישוב הארץ את התנועה הגאונית הזאת של תחיית האומה ההולכת ומתפתחת לעינינו לשמחת כל ישרי לב בישראל ובאדם.

זאת ירושלים[24] אשר כבודה הוא כבוד אור ד' אמת ואשר כבוד כלל ישראל קשור בשמה וזכרה[25] לעד, אינה יכולה גם לצייר שבחיר בניה, הוד מעלתו, אשר זכה להופיע בארץ ישראל,[26]

16. תהלים קלה, כא.
17. על פי תהלים קלג, ג, "כטל חרמון שירד על הררי ציון כי שם צוה ד' את הברכה חיים עד העולם".
18. כנראה, נכתב ונשלח האגרת במשך אותם שבועות שביקר הברון בארץ.
19. על פי זכריה ט, טז, "והושיעם ד' א-להיהם ביום ההוא כצאן עמו כי אבני נזר מתנוססות על אדמתו".
20. ירושלים היא מקור כח הכוחות לבנין כל ארץ ישראל.
21. מזכיר הרב את הפן האוניברסאלי שבגאולה. כך גם בהמשך, "לשמחת כל ישרי לב בישראל ובאדם."
22. המלה האחרונה של השורה נחתכה והשלמנו על פי השערה מהתוכן ועל פי שגרת הביטוי אצל הרב באגרות רבות.
23. על פי מלאכי ב, טו, "ושאר רוח לו"..
24. על פי יחזקאל ה, ה.
25. הוקלד: וזכה, אך כך כנראה שצריך לומר, על פי ההקבלה המצויה, למשל, שמות ג, טו, "זה שמי לעולם וזה זכרי לדור ודור", וכן בישעיהו כו, ח; תהלים קלה, יג.
26. מעיד שהברון נמצא בארץ.

לא יבקר אותה כעת, והגנו בזה שולחים את צירינו[27] הנשאים והנכבדים, לדרוש מהוד כבודו שיואיל לסור לאיזה זמן שתרשהו בריאותו,[28] יחזקהו ד' לאורך ימים ושנים, יחד עם הוד כבודה הגברת הברונית תחיה, לעיר קדשנו ותפארתנו, למען יוכלו בני ציון יושבי עיר הקודש, לראות את חביב לבם ואהוב נפש האומה כולה ולהביע לו את רגשי הערצתם וברכתם הקדושה.

בתקוה רבה שהוד כבודו ימלא את המשאל הנכבד הזה הקשור בכבודו של עם ישראל הגוי כולו, הגנו מתכבדים לחתום בברכה עמוקה רבת הכבוד וההוד, נאמניו הקשורים למשאת נפשו הרוממה, הנושאים לו את ברכת עם ד' מהר הקודש מירושלים.

אכן בסופו של דבר, לא הגיע הברון בביקור זה לירושלים. בעיתונות התקופה כתוב תחת הכותרת: "הברון לא יבקר את ירושלים", "בהרגשת עצב הודיע הברון אדמונד די רוטשילד לקולינול קיש[29] שבדעתו לא לבקר את ירושלים... הברון מרגיש את עצמו עייף ביותר אחרי ביקורו בתל אביב",[30] והדגיש לקיש שמטרת נסיעתו הייתה לראות את המושבים החדשים והתפתחותם. הודעת הכותרת הנזכרת, שהתפרסמה רק לאחר יותר משבועיים בארץ, אולי מרמז שנמלך הברון וחשב בשלב מסוים במשך השבועיים, כן לבקר בירושלים. כמו כן, מצוין שהעייפות מביקורו בתל אביב, היא הסיבה, ולא שתכנן לא לבקר, ושמא פנייתו של הרב זצ"ל אכן השפיע על הברון לשקול שנית את החלטתו? ברם, מצוין שם שהברון כן נוסע צפונה למושב נהלל ולאחר מכן לביירות ויתכן שמשם ייסע לקושטא בטורקיה, אז כנראה שהוא לא היה עייף מנשוא.

אף אם האיגרת של הרב לא שכנע את הברון לבקר בירושלים, יש כאן תיעוד מרתק לתעוזתו של הרב לנהוג על פי העיקרון של "למען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקוט",[31] אף כלפי הברון המכובד והנערץ ביותר.

27. כפי הנראה חשב הרב לשלוח את האגרת עם שליח למסרה לברון, יתכן עם הנציב סמואל או הקול' קיש שביקרוהו באנייתו. ברם, עפ"י אגרת אחרת מכ"ח באייר תרפ"ה, של הרב למר הנרי פרנק (נציג הברון) שבידי ידידנו ר"ז נוימן, מתברר שהרב עצמו הגיע להפגש עם הברון באנייתו ביפו בכ"ז באייר, באותו יום שביקר הנציב אצל הברון (לעיל הערה 7), ויתכן שאף נסע הרב ביחד איתו מירושלים ליפו, ומסר לברון את האגרת הזאת ו/או תרגומו באופן אישי.

28. ראו למעלה בהערה 7.

29. תת-אלוף פ"ה קיש (תרמ"ח-תש"ג/1888-1943), איש צבא בריטי ומנהיג ציוני, תפקד כמנהל המחלקה המדינית של ההנהלה הציונית בירושלים, תרפ"ג-תרפ"ט, ולאחר מכן נתמנה לראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית.

30. "הברון לא יבקר את ירושלים", דואר היום, 27/5/25, עמ' 3.

31. ישעיהו סב, א.

ערך: הרב ארי יצחק שבט. הופיע ב"מגד ירחים" אב תשע"ג.

קשריו של מרן הרב קוק עם האדמו"ר מחב"ד, ריי"צ שניאורסון ופעילותם למען היהודים ברוסיה הקומוניסטית - שתי אגרות ומברק:

ידוע ומפורסם שיחד עם לימודיו בישיבת וולוז'ין והזדהותו עם משנת הגר"א, היה למרן הרב קוק זצ"ל גם קשר לחסידות בכלל, ולחסידות חב"ד בפרט, דרך משפחת אמו, ותורת "המשפיע" ר' יחזקאל ינובר, מדריכם הרוחני של חסידי חב"ד בגריבה, עירת מולדתו.[1] יש המעידים כי מדי שבת היה ספר "ליקוטי תורה" מונח על שולחן הלימוד של הרב, ואף בכתביו נרמזו מעינות חסידות חב"ד.[2]

לאחר המהפכה הקומוניסטית ברוסיה בשלהי מלחמת העולם ה-1, ובעקבותיה המצוקה הדתית והכלכלית של היהודים שם, פעל הרב קוק רבות והתגייס למענם כסף ואוכל.[3] בשטח, הקים הרב יוסף יצחק שניאורסון[4] רשת חשאית לשמירת הגחלת היהודית ברוסיה הקומוניסטית. בשל כך נכלא בט"ו בסיון תרפ"ז/1927, ונידון למוות. לאחרונה פורסמה כתבה על מעורבותו הישירה והמשמעותית של מרן הרב קוק שהביא לשחרורו של האדמו"ר מלובביץ.[5] הלחצים הבינלאומיים נשאו פרי,[6] וביום י"ב בתמוז תרפ"ז, שוחרר הריי"צ מהכלא הרוסי, אך הוכרח לעזוב את רוסיה.

בהיותו בירושלים, הקפיד האדמו"ר הרב יוסף יצחק שניאורסון לבקר אצל הרב קוק להודות לו על פעילותו בענין שחרורו, למרות הקנאים שניסו להתערב ולמנוע זאת.[7] בשבט, תרצ"ד אף

---

1. הרמ"צ נריה, שיחות הראי"ה, תל אביב תשל"ט, עמ' רנא. אף מנגינת הדבקות של הרב לפני קריאת שמע של שחרית ואווירת שלחנו בסעודה שלישית הושפעו במידה מסוימת על ידי מראות ילדותו.

2. שם, עמ' רנו-רנז.

3. ראו למשל, עיתון התור, י"ז שבט תרצ"ד (עורך: הריי"ל מימון), עמ' 1.

4. רבי יוסף יצחק שניאורסון (תר"מ-תש"י/1880 - 1950); מכונה האדמו"ר הריי"צ הוא האדמו"ר השישי בשושלת חסידות חב"ד-ליובאוויטש, שעמד בראשה משנת תר"פ/1920 ועד לפטירתו.

5. בארה"ב לא היו מודעים למעצר. המברק הבהול של הרב קוק מער"ח תמוז תרפ"ז לג'וינט שבארה"ב, פורסם בספר "פדה בשלום", והובא בעתון בשבע, כ"ד בסיון תשע"א, וזה לשון המברק (התרגום מאנגלית שלי, א.ש.),"מידע חמור התקבל, הרבי שניאורסון מליובאוויטש נאסר (ב)לנינגרד (על ידי) הבולשביקים. נסו מקסימום כדי לשחרר. דווח (בחזרה, על ה-) תוצאות במברק. הרב הראשי קוק, ירושלים".

6. בין השאר, חבר פרלמנט יהודי של לטביה, מרדכי דובין, העביר החלטה שהתנה את חידוש חוזה הסחר של ברה"מ עם לטביה, בשחרורו.

7. ג' מנחם-אב תרפ"ט, שיחות הראיה (לעיל הערה 1), עמ' רסא, הר"ש גליצנשטיין, "יומן ביקורי הרבי בארץ ישראל".

נפגשו רבנים ועסקנים בבית הרב קוק על מנת למסד את העזרה לאחינו בבריה"מ, והוחלט לבחור בוועד קבוע לעזרת הרבנים והשוחטים שם. הרב קוק נבחר לנשיא הועד.[8]

על ההערכה והחיבה שרחש הריי"צ לראי"ה קוק ניתן לראות מדברי הריי"צ באיגרתו, כשמצבו הבריאותי של הרב קוק הורע, הריי"צ הורה על "יום תפילה" לרפואתו בישיבות חב"ד.[9]

האגרת הבאה, המתפרסמת כאן לראשונה, נכתבה כשנה לאחר שחרורו של הריי"צ.

י"ז מנ"א (תרפ"ו)ח[10]

שלו' וברכה מקודש לכבוד הרה"צ הנקדש ונערץ באלפי ישראל, רב פעלים, וגדל דעה, באור ד' וקדושת אמונת אומן כקש"ת מו"ה[11] יוסף יצחק שליט"א שניאורסאן.

אחדשה"ט באה"ר![12]

לשמחת לבי הגיעני מכתב קדשו, אשר ממנו ראיתי כי נכונה היא השמועה שכ"ק[13] גם אחרי אשר עזב את המדינה ההיא,[14] איננו מסיח את דעתו הקדושה מלדאוג לשה פזורה, אחינו היקרים היושבים שם בין עקרבים, וכל ישעו וחפצו הוא לחזקם ולאמצם בקדושת דת מורשה לקשרם בקשר של קיימא לעד עם אלקי אמן, צור ישראל ב"ה, בשמירת היהדות בטהרתה.

ואני הנני חושב לי לאושר רב להיות נטפל לעושה מצוה רבה כללית כזאת, לעזור על ידי כתה"ק בפעולותיו הגדולות והקדושות, ויטיב נא מר להודיעני בפרטיות את התוכנית אשר הציב

8. התור (לעיל הערה 3), כ"ד שבט תרצ"ד.

9. אגרות הריי"צ ג, ניו יורק תש"כ, עמ' תיח, "כאשר קיבלתי הידיעה התילגרפית הראשונה ממצב בריאות כת"ר השי"ת ירפאהו, התאספו כל תלמידי הישיבה תומכי תמימים דליובאוויטש שבווארשא, כשני מאות איש - כן ירבו - והרבנים הראשי ישיבות והמשגיחים ד' עליהם יחיו בראשם, כולנו כאחד התפללנו ואמרנו תהילים וברכנו את כת"ר ברפואה שלימה. כאשר קיבלתי הידיעה התילגרפית השנייה הנה מטעם אגודת רבנים דפולין יצ"ו הוגבל על היום- יום תפילה, ובקשת רחמים עבור כבוד תורתו שליט"א בכל הבתי כנסיות אשר בזה השתתפו כל תלמידי ישיבותיי הנ"ל ומוריהם שליט"א".

10. האגרת נמצאת בכתב-ידו וכן בעותק מוקלד במרכז התיעודי של בית הרב, אי 131.

11. כבוד קדושת שם תפארתו מורנו ורבנו הרב.

12. אחרי דרישת שלומו הטוב, באהבה רבה. מרן הרב זצ"ל אינו רגיל לכתוב סימני קריאה, וכן בכת"י המקורי שלו יש כאן רק נקודה, אך המקליד הוסיף.

13. שכבוד קדשו.

14. יתכן שהרב אינו רוצה אפילו לומר את שם המדינה, על פי משלי י, ז, "... ושם רשעים ירקב".

לו בעבודתו זאת, למען אדע באיזה אופן לפנות, לאלה יחידי הסגולה שיש לי קשר עמם,[15] וגם לפרט איזה שמות אשר יהי' נכון הדבר שיבא גם כ"ק עמם בכתובים, והנני בזה חותם בברכה נאמנה ובצפיית ישועה ורחמים ועתרת[16] שלו' על עם ד' ועל חסידיו, מהר הקודש מירושלים.

(אברהם יצחק הכהן קוק)[17]

15. מרן הרב קוק "אומר ועושה", וכעבור פחות משנה, בה' באייר תרפ"ט, מצאנו שכותב הרב אגרת נוספת לריי"צ על כך שכבר נפגש עם מר פליכס ורבורג (תרל"א-תרצ"ז/1871- 1937, ממשפחת הבנקאים היהודים, ממנהיגי ארגון הג'וינט ובעל צדקה נודע, שעל שמו נקרא היישוב כפר ורבורג) וד"ר כורש אדלר (Cyrus Adler, תרכ"ג-ת"ש/1863- 1940, חוקר ופעיל צבורי, מראשי התנועה של היהדות הקונסרבטיבית והסמינר הקונסרבטיבי בניו יורק, ממייסדי ה-American Jewish Committee ובעל השפעה גדולה בין היהודים העשירים בארה"ב), "על דבר אחינו ברוסיא, ביחוד בנוגע לעניני הדת והיהדות". שוב, מציע שם הרב, "אם יהיה צורך לאיזה השפעה מצדי, הנני נכון...". אנו רואים שלמען עם ישראל, מוכן הרב זצ"ל לשתף פעולה גם עם יהודים שהוא רחוק מאד מהשקפת עולמם. אני מודה לעמיתי הרש"ד לוין, ראש הארכיון בספרייה הבינלאומית של חב"ד, על הפנייתו לאותה אגרת.

16. תפילת. ברכה זאת מופיעה כשלושים פעמים באגרות מרן הרב זצ"ל.

17. חסרה החתימה, הן בכתב ידו והן בעותק המוקלד.

סיפור על פגישת הרב קוק והרבי הריי"צ מליובאוויטש:

בקיץ תרפ"ט בא מריגה האדמו"ר רבי יוסף יצחק שניאורסון מליובאוויטש ארצה ישראל כדי ללכת מכאן לארצות הברית, וביקר את רבנו הגדול [אגב, רבנו נתן לו המלצות לגדולי האישים באמריקה]. בתחילת דבריהם התפלפלו בדברי תורה הלכה למעשה בענייני ברכות הנהנין, שנתעוררו בקשר לכיבודים שהגישו לשולחן לכבוד האורח, היינו איזו ברכה אומרים על פרי הנקרא "בננות" [יש אומרים שזוהי תאנת-חוה הנזכרת בספרים] - בורא פרי העץ או בורא פרי האדמה? כידוע במקומות ההם של הרבי מליובאוויטש לא גדל כלל הפרי הזה. ואמר על זה רבנו לברך "פרי האדמה", כי אם נאמר שזה "פרי העץ" ומכיון שטבעו הוא שמחליף גזעו בכל שנה ושנה, יוצא שצריך להיות אסור באכילה לעולם, מתוך שתמיד הוא בגדר "ערלה", ולא מצינו שהקדוש-ברוך-הוא יאסור לנו שום פרי לעולם, ואפילו את "עץ הדעת" מצינו במדרש חז"ל שלא נאסר לאדם הראשון רק עד יום השבת, והוא אכלו בוסר ונענש. ועוד דיברו בענייני קדימת הברכות.

מעניין לעניין עברו לדבר על מצוות ארץ-ישראל. גילה לו האדמו"ר מליובאוויטש שעיקר בואו הנה הוא כדי להשתטח על קברי הצדיקים קדושי עליון הטמונים בהר- הזיתים, ובזה הוא חושב למלא את חסרונו שהיה רגיל לנסוע לרוסיה לקברי אבותינו הקדושים נוחם עדן. למשמע דברים אלו התלהב רבנו ואמר שבכל צעד ושעל שבארצנו הקדושה אפילו אם זוכים לדרוך על אדמת כפר נידח בצדי הגבול, צריך לשמוח שמחה גדולה ולהרגיש את נועם הקדושה כאילו זכה להיות במקומות הכי מקודשים, וכן מבואר בספר 'כפתור ופרח' לרבנו אשתורי הפרחי[1], שכמו שהתוֹכָנִים [=אסטרונומים] בשעה שהם מגלים בשמים איזה כוכב חדש שלא שזפתהו עין אדם עד כה, הם עושים לזה פרסום גדול, ממש מרעישים עולמות, על אף שלמעשה אין שום נפקא מינא מזה, וכי אפילו צמח קטן אחד לא יתווסף אחרי גילוי הכוכב החדש, מכל מקום אוהבי החכמה מצדיקים את הערך הגדול של המצאה זו מחמת גודל חיבת החכמה, כך צריכה להיות עלינו חיבת ארץ-ישראל לקראת כל נקודה ונקודה ישובית חדשה ואפילו הכי נידחת.

אחר-כך עברה השיחה לענייני הגאולה העתידה לבוא במהרה בימינו, ושיטת האדמו"ר מליובאוויטש היא, כידוע, שזהו מן הדברים שבהם אין לעשות שום פעולות אלא לחכות לחסדי ד' יתברך. הִרְבה רבנו בראיות הפוכות כמו שבכל העניינים התלוים בידי שמים עלינו להשתדל בכל היכולת לעזור ולהוציא מן הכוח אל הפועל - כך גם בענייני הגאולה העתידה, חובה קדושה מוטלת על אדם מישראל לעשות איזו פעולה ממשית, ולעזור כביכול לד' יתברך, כי כן מדגיש

1. פרק י"א, במהד' ברלין תרי"א (וממנו בצילום ירושלים תשי"ט) בסוף עמ' מו' ע"א. ובמהד' בית המדרש להלכה בהתישבות, ח"ב עמ' נא.

ב"תנא דבי אליהו" המאמר, עתידה בת קול לפוצץ בין ההרים ואומרת: "כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו". הכוונה שיחד עם הציפייה לגאולה אנו צריכים גם לעשות פעולות, וזה מובן "שפעל עם אל".

במשך שהותו של האדמו"ר בארץ נפגשו עוד מספר פעמים, וקשרי הידידות ביניהם הלכו ונתחזקו יותר ויותר, ומגדולי חסידי חב"ד ממקורבי האדמו"ר אמרו שראו שמאז הביקור נעשה כעין "כריתות ברית" בין האדמו"ר יבדל לחיים לבין רבנו זצוק"ל.

מתוך: 'הראי"ה קוק', לרב שמואל ברוך שולמן זצ"ל (תרס"ה-תשל"ב)

אמרות יפות

כל מה שהאדם מתגבר ועולה בקדושה ובתשובה מתאחדים אצלו כל הפירודים, והוא מתחיל להרגיש, איך כל הענינים מתקשרים זה בזה, והכל נשרש בשורש הרוחני העליון. והתביעה הגדולה שנשמתו העליונה תובעת ממנו, שיהיה חי בעולם של אחדות ושל הרמוניה והתאמה, מַתְחֶלֶת היא להתמלאות. והתשוקה להיות קבוע בחצרות ד' באהלה של תורה, בשנון הלכות ודקדוקי מצוות, מתעוררת ברב נועם, בחן ושכל טוב, וברוח חסד מלא נדיבות ויושר לבב, מיסוד האהבה העליונה, המלאה דעת ויראת ד'.

(שמונה קבצים, קובץ ג, פסקא ריד)

ליקט וערך: הרב ארי יצחק שבט - הופיע ב"מגד ירחים" סיון תשע"ג

מאמצי הרב קוק לייעול ול"ידידותיות" בעריכת החופות וחיזוק הסדר המשפחתי בקיבוצים:

אהבתו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל לחלוצים, וכן ניסיונו לקרב אותם לתורה הן מיסודי השקפותיו ופעילותו. לפנינו פרסום ראשון של תעודה ממשרדו, הנמצאת במרכז התיעודי בבית הרב, המשלבת את אהבתו לפועלים יחד עם אהבתו לתורה, לצניעות ולטהרה בישראל,[1] בניסיון לייעל את מערך החופות ולעשותן נגישים, ידידותיים ויותר אטרקטיביים עבורם. המגמה הברורה היא "להקל על החלוצים והחלוצות כל עול של הוצאה ושל טורח" בנושא, מבחינת העלות (בחינם), השעות (שלא יפגע בעבודה), המקום (בקרבת מקום ליישוביהם), וזהותם של עורכי החופות (מוכנות לקבל מסדרי קידושין "שהם קרובים להם (לחלוצים) קרבה חברותית"). על אף הבעיה החמורה (במיוחד באותה תקופה!) של בנים שכבר נולדו בהעדר נישואין, ואף בעיית ההפקרות המקשה על ייחוסיהם של הבנים לאביהם, יש כאן ביטוי מאלף להשקפתו ש"הצדיקים הטהורים אינם קובלים על הרשעה אלא מוסיפים צדק".[2]

יב לחדש סיון תרפ"ה.

היועץ המשפטי לממשלת ארץ-ישראל

האדון הנכבד מר נ.ר.מ. בנטוב-איש[3].

ירושלים

אדון מאוד נכבד

בהמשך להשיחה שהייתה להנשיאים הח"מ עם מעלת כבודו בעת האספה במשרד מעלת כבודו ביום השלישי יו"ד סיוון דנא הננו מתכבדים להודיעהו את החלטה של הרבנות הראשית

---

1. שם חוברת שהוציא מורנו הרצבי"ה קוק עם דברי אביו הרב זצ"ל ודברי עצמו בנושא.

2. ערפלי טוהר, עמ' לט.

3. נורמן (נחמן מתתיהו) בנטוויץ' (תרמ"ג- תשל"א/1883-1971), יהודי מבריטניה אשר כיהן כיועץ המשפטי ותובע כללי של ארץ ישראל מטעם המנדט הבריטי החל משנת 1923. בנטוויץ' היה ציוני ועזר רבות ליישוב היהודי בארץ ישראל ולרב קוק בעניינים דתיים רבים, כולל ייסוד הרבנות הראשית. הוא אף רצה לגרש את הקנאים שהתנגדו לרב מהארץ, אך הרב מנעו מכך, ש' רז, מלאכים כבני אדם, עמ' 262. בנטוויץ' פוטר מתפקידו בתרצ"א, בעקבות לחץ ערבי. לאחר מכן נשאר בארץ שנים רבות כפרופסור למשפטים באוניברסיטה העברית, ולאחר מותו, אף ציווה בנטוויץ' את כל הונו לאוניברסיטה העברית.

לארץ ישראל על דבר התכנית של סדורי הקדושין בקבוצות,[4] שהוד מעלת הנציב העליון[5] חפץ שיצא סדור בדבר זה לפועל בטרם עזבו את הארץ.

א. הננו משתדלים תמיד ומוכנים להרחיב את השתדלותנו להקל על החלוצים והחלוצות כל עול של הוצאה ושל טורח ביחס לסדור הקדושין שלהם במינימום היותר אפשרי.

ב. זה כבר שלחנו הוראות למשרדי הרבנות שבמרכזי הישובים והנקודות החקלאיות לפטור נשואי החלוצים מכל מס ומכל טורח ואבוד זמן עבודה. לפי הידיעות שבידנו ממלאים משרדי הרבנות אחרי הוראותינו אלו. אם במשך הזמן נתרבו הנקודות ותלונות נשמעו בדבר זה אנו נכונים להעיר עו"פ (=עוד פעם) את תשומות לב משרדי הרבנות להוראתינו אלו.

ג. יפוי-הכוח של סידור הקידושין יהיה בידי הרבנות המקומית במקום שישנה או בידי ב"כ (=באי כוח) של הרבנות הקרובה שיהיה כמובן תורני ודתי ואחראי במידה כזו באופן שיהיה אפשר לסמוך עליו על ענין יסודי כזה בהדת והחיים כסידור קדושין, שהוא יסוד חיי המשפחה וטהרתה בישראל.

ד. על פי רוב יהיו באי-הכח של הרבנות במקומות הקטנים השוב"ים[6] הנמצאים שם, שהם על פי רוב אנשים בעלי תורה והדת אומנתם.

ה. אם תרצה הסתדרות הפועלים להציע לפנינו איזה מועמדים מאנשים תורניים ודתיים ושהם קרובים להם קרבה חברותית יכולים הם להציע את המועמדים לפנינו לשמותיהם ולמקומותיהם, ואחרי החקירה והדרישה נאשר אותם באמצעות הרבנות הקרובה ותחת השגחתה בתור מסדרי קדושין.

הרבנות הקרובה ובאי-כוחה, והנשואין יחשבו אז לנשואין חוקיים. ואם יתברר שאין שום פסול בהנשואין להבא ולא היה פסול אחֵר הפוסל הבנים/הוא[7] מחסרון הקידושין/ אזי יוכלו אח"כ גם הבנים הקודמים[8] להיות נכנסים בכלל בנים חקיים לאחרי שיתברר כמובן יחסם להאב.[9]

ובזה הננו מתכבדים,

אדון מאוד נכבד

להיות הסרים למשמעתו,

(הראי"ה קוק)[10] הנשיא (הר"י מאיר) הנשיא (ש"א ובר) המזכיר הכללי

4. כלומר בקיבוצים.

5. היהודי הרברט סמואל, הנציב הראשון של המנדט הבריטי בארץ (תר"פ-תרפ"ה), שאגב, היה נשוי לדודה (אחות אביה) של אשתו של בנטוויץ'.

6. השוחטים ובודקים.

7. האותיות שלאחר הקו האלכסון הן לא ברורות ומשוערות.

8. שלידתם קדמה לנישואי הוריהם.

9. מרמז כאן הרב על הבעייתיות הקיימת באורח החיים שבקיבוצים בתחום הנישואין, ושההוראות כאן, כפי הנראה, באות לשפר את הנושא.

10. בעותק האגרת שנשאר במשרד הרבנות שבידנו, רשום מקום החתימה אך לא שמות החותמים.

"אחים נפשעים" - טיול הפועלים בימים הנוראים וחשש מהתקוממות וקרע בעם:

חלק קשה במיוחד למרן הרב קוק זצ"ל בכהונתו כרב הראשי הייתה הוכחת אחיו האהובים עליו כשחיללו את הקדשים האהובים עליו. מצאנו במרכז התיעודי אגרת בכתי"ק של הרב שטרם התפרסמה בספרי הרב, שם מבטא הרב את כאבו בעליית מדרגה בחילול קדשי החגים, כשקיימו הסתדרות הפועלים טיול במשך הימים הנוראים.

באגרת שלפנינו, פונה הרב זצ"ל אל ידידיו מנהיגי המזרחי, הר"מ (ברלין) בר-אילן והרי"ל (פישמן) מימון, שהיו גם פעילים מרכזיים בכלל התנועה הציונית, שינצלו את השפעתם שם למנוע את הכתם המדובר מעם ד'. בנוסף לעצם החילול שרואה בו "הקצה האחרון של הנבלה", "מוכרח" הטיול לגרום גם "התקוממות מרה נוראה ומחריבה ח"ו" וקרע עמוק ביישוב, שהוא דבר חמור בפני עצמו בעיניו. על כן מובן שמעדיף הרב שראשי המזרחי, בעלי ההשפעה, ינסו למנוע את הטיול ללא צורך בהצהרות פומביות מצדו, שעלולים אף הם לתרום לקרע.

בסופו של דבר, לא הצליחו לבטל את הטיול בראש השנה (שמא לא הספיקו לפעול בימים כה מועטים), אך ביטלוהו ביום הכיפורים.[1]

לקט וערך: הרב ארי יצחק שבט

ב"ה ד' דסליחות.[2] (תר)פ"ה.

ידידי נפשי הרבנים הגדולים, עמודי תוך במפעל תחיית הארץ והתורה,[3]

---

1. בעיתונות התקופה במאמר "בתור מחאה נגד חלול שבת קודש וימים נוראים", דואר היום י"ב תשרי תרפ"ו/1925, עמ' 5, מדווח על מחאה גדולה בירושלים שהתקיימה ביום ה', ו' בתשרי, כתגובה לחילול שבת וראש השנה בטיול של "צעירים מועדת התרבות של הסתדרות העובדים בא"י ביום הראשון של ר"ה שחל להיות בשבת ולמחרתו." מסופר שהייתה השתדלות רבה לפני כן על ידי ההנהגה הדתית למנעו, אך ללא הצלחה. ברם, בסוף הכתבה מצוין שהוחלט לדחות את הטיול ביום הכיפורים.

2. כ"ה באלול תרפ"ה.

3. הרבנים הללו היו גם מבין המנהיגות הציונית הכללית וכנראה חשב הרב שבכך תהיה להם השפעה על הסתדרות הפועלים.

מוהר"מ ברלין[4] ומוהרי"ל פישמן[5] שליט"א

אהובי היקרים, כעת דכאה את נפשי, בשורה מדאיבה שהסתדרות הפועלים החליטה לעשות טיול פומבי מלפני ר"ה (ראש השנה) עד אחר יוה"כ[6] (יום הכיפורים) הבע"ל (הבאים עלינו לטובה) ז"א (זאת אומרת) לחלל לעיני כל ישראל את קדושת שבת, ור"ה ויוה"כ הקדוש[7] ביחד. עלבון נורא כזה הוא כבר הקצה האחרון של הנבלה,[8] שהוא מוכרח להביא, אם חלילה לא ימנע ע"י טובי כחותינו, התקוממות מרה נוראה ומחריבה ח"ו.[9]

מיד אבקש שיואילו להניח את כל עסקיהם הציבוריים האחרים, ולטפל בהסרת הרעה הזאת הצפוי' לבא מידי אחים נפשעים,[10] והנני מוכן לעמד על ימינם.[11]

---

4. הרב מאיר בר אילן (ברלין) (תר"מ-תש"ט/1880-1949), רב ותלמיד חכם מובהק, בעל כישרון דיבור ומנהיגות נדירים, מחבר ועסקן ציוני, מראשי תנועת המזרחי והציונות הדתית. היה בן זקונים של הנצי"ב מוולוז'ין, וכיהן בעת כתיבת האגרת כנשיא המרכז העולמי של המזרחי, ואולי משום כך, או שמא מתוך זכות אבות, הקדים הרב זצ"ל את הרב ברלין לפני הרב מימון. הוא היה גם חבר בוועד הפועל הציוני, חבר הנהלה בוועד הלאומי ובקרן הקיימת לישראל, מייסד ועורך העיתון "הצופה", עורך האנציקלופדיה התלמודית ועוד. אוניברסיטת בר-אילן, ישיבת נתיב מאיר, היישוב בית מאיר ועוד בתי ספר ורחובות רבים מנציחים את שמו.

5. הרב יהודה לייב (פישמן) מימון (תרל"ח-תשכ"ב), תלמיד חכם גדול וסופר פורה, מראשי תנועת המזרחי. הוא כיהן ברבנות בחו"ל, ועלה בשנת תרע"ג/1913. היה תלמיד של בעל הערוך השולחן, וממקימי תנועת המזרחי. היה ממנסחי ומראשוני חותמי מגילת העצמאות, ובירך שהחינו מיד לאחר ההכרזה. כיהן כשר הדתות הראשון של המדינה, הקים את "מוסד הרב קוק" וחיבר ספרים רבים. על שמו נקרא הישוב כפר מימון ועוד בתי ספר ורחובות רבים בארץ.

6. לעיל הערה 1, משתמע שמדובר שתכננו כמה טיולים קצרים, ושמא לא דייקו בשמועה שהגיע לרב.

7. למרות שקדושת השבת גדולה מקדושת יום הכיפורים, מגילה כב ע"ב, שבראשון חייבים סקילה ובשני "רק" כרת, ראו מאמרי הראיה, עמ' 235, בכל זאת, בעיני העם ובתור "יום הדין", נתפש יום כיפור כ"קדוש" במיוחד, וכך משתמע מהביטוי "שבת שבתון" (ויקרא טז, לא). בדומה למה שאכילת שרץ הוא חמור בהרבה מאכילת חזיר, אך יש באכילת חזיר בפרהסיה חוצפה גדולה במיוחד, כך בחילול יום הכיפורים "הקדוש", וכל שכן, כשחשבו שמחללים את כולם "ביחד" בטיול אחד.

8. כנראה על פי דברי הרמב"ם ב"שמונה פרקים", פרק ד, על כך שצריכים למצוא את הדרך הממוצע ולהתרחק מ"הקצה" בכל מידה, כולל הנבלה, "... והסלסול- ממוצע בין ההתנשאות ובין הנבלה. ופירוש סלסול הוא מי שמתכבד כראוי ואינו מתנבל בדבר. וההתנשאות היא שיתכבד האדם יותר מן הראוי לו. והנבלה ידועה, והיא שיעשה אדם מעשים בלתי הגונים שיש בהם פחיתות הרבה וחרפה".

9. רומז הרב שהציבור הדתי לא יעברו בשקט על חילול כה בוטה בימים הנוראים, שיראתם שורה אף על רבים הרחוקים מהמסורת הפוקדים את בית הכנסת לפחות בימים הללו, והתקוממות עלולה להיות מחריבה ליישוב ח"ו.

10. ביטוי מעניין המשלב ביקורת שאיננה מוחקת את האחווה.

11. משתמע שהרב זצ"ל מעדיף שמנהיגי המזרחי ינסו קודם למנוע את הטיול בדרכים שלהם לפני שיצא הרב בפומבי לנסות למונעו על ידי הצהרות ולחץ ציבורי מצדו.

לתשובתם היותר מוקדמת[12] אחכה אמנם[13] באהבה, המיחל לישועה חותם בברכת השנה,[14]

אברהם יצחק הק"ק

אמרות יפות

כח היצירה וההנהגה העולמית יצאה אל הפועל בתכלית השלמות, כל אשר עשה אלהים הוא טוב מאד. אמנם רק חלק קטן עומד הוא מחוסר תיקון, שלכאורה הרי הוא כְּלֹא נחשב לגבי כל המעשה הגדול אשר עשה ד', ובאמת בהשלמתו תלויה היא השתלמות כל היצור כולו. החלק הקטן הזה הוא הנפש האנושית בצורתה הרצונית ובחיקויי רוחניותה. חלק זה מסור הוא לאדם לתקנו ולהשלים בו את היצור כולו. נוצר האדם להשלים את מלכות שמים שהיא מופיעה בכל היש בהדר גאונה.

(שמונה קבצים, קובץ ח פסקא קעב)

12. יש רק 3 ימים מכתיבת האגרת ועד ערב ראש השנה.

13. נראה שיש להבין את הביטוי על פי מה שהבאנו בהערה 11.

14. האגרת נכתבה בסוף חודש אלול, אז מברכם הרב בשנה טובה על פי מגילה יז ע"ב, שם מכנים את הברכה התשיעית בשמונה עשרה "ברכת השנים". הרב מקצר יחסי בברכות מכפי שנוהג בדרך כלל בחתימת אגרותיו, ובמיוחד למקורבים מכובדים כאלה, כנראה מחמת דחיפות העניין.

פורסם בכתב-העת מגד ירחים (150), אדר תשע"ב עמ' 4, לקט וערך: הרב ארי יצחק שבט

מחאתו של הרב קוק בשם השכבות החלשות נגד מיסוי היין:

ב"ה, ירושלים י"א לחודש מנחם-אב תר"ץ.

לכבוד ה.מ.[1] המנהל עניני הממשלה בא"י[2]

ירושלים.

משרדי-הממשלה

ה.מ.

עם הבציר[3] הזה עומדת להתגשם ההעלאה החדשה של מכס היין במאה אחוזים שחלה מיום 2 אפריל 1930.[4] יחד עם העלאה חדשה זו של המכס יעלה כמובן גם מחיר היינות במדה מבהילה, באופן שהיהודי הבינוני ומכל-שכן העני יהיה משולל האפשרות להשתמש ביין לצרכי הדת של קדוש והבדלה וכו',[5] שלפי הדת מחויב בזה כל יהודי ויהודי.[6]

---

1. הוד מעלתו.

2. איגרת זאת של הרב קוק המתפרסמת כאן לראשונה, מודפסת במכונת כתיבה על נייר הלוגו של משרד הרבנות הראשית, ונמצאת במרכז התיעודי של בית הרב, תיק ב'9. המכותב הוא כנראה מארק איצ'יסון יאנג (ראו עליו בהערה 1 של האיגרת הבאה) שכיהן כמזכיר הראשי של ממשלת המנדט בארץ ישראל, האחראי על התפעול השוטף של הפעילות האדמיניסטרטיבית השלטונית, תפקיד השני בחשיבותו לאחר הנציב העליון הבריטי של אותה תקופה, ג'ון צ'נסלור.

3. האיגרת נכתבה בסוף תקופת הבציר ותחילת עונת יצור היין.

4. ד' בניסן תר"ץ. ראו "פקודת המכס החדשה", דבר, ח' בניסן תר"ץ, אפר' 6 1930, עמ' 4, בין שאר המיסים שהעלו, בולט מס היין שהוכפל (!).

5. במדינות רבות, למשל באמריקה, מטילים מס גבוה במיוחד על הטבק ומשקאות חריפים הנחשבים כמותרות, כדרך הוגנת להוציא יותר מיסים מהעשירים ופחות מהשכבות החלשות יותר. יצוין שגם בין שנות תרע"ט-תרצ"ג/1919 - 1933, היה אסור בארה"ב למכור יין בכלל, וגם כשהנשיא רוזיבעלט העביר את ההיתר, הדבר היה כרוך במיסוי כבד במיוחד, ומדובר בשלוש שנים בלבד לאחר ניסיון זו למיסוי דומה מצד האנגלים. ברם, מעיר כאן הרב קוק לאנגלים שאצלנו היין משמש כצורך דתי ולא כמותרות. נציין שהמזכיר הארי צ'ארלס לוק (Luke) שהכפיל את המס, נתפש כפרו-ערבי ואנטי-שמי בעיקר משום שנמנע מלהפסיק את הפורעים הערבים במאורעות תרפ"ט ואף פקד אז על הדואר למנוע שליחת מברקי האזעקה לחו"ל, אבידור הכהן, האיש נגד הזרם, עמ' 272-266. משום כך אף סירב הרב קוק ללחוץ את ידיו ה"מוגעלות בדם". העלאת מס היין היה נטל רק על היהודים, היות והמוסלמים אוסרים את שתייתו. י' בן-דור, "התקנות לטובת החקלאים", דבר, 15/8/30, עמ' 4, עומד על כך שמדיניות המכס החדש של ממשלת המנדט מטיב עם הפלח הערבי ומטיל את עומס המכס על הצרכן העברי, למשל, העמידו מכס של 170% על קמח מיובא. אכן ממסמך כלכלי של המנדט מאותה שנה, מציעים מומחים דווקא להפחית את מס היין, מסיבות כלכליות, ראו http://alturl.com/p9nur. כל

בשים לב להצד הדתי שבדבר היינו אסירי תודה לה.מ. בהואילו לסדר שעניני הדת שלנו לא יסבלו על-ידי העלאה חדשה של המכס על היינות![7] שהצבור היהודי איננו יכול לעמוד בה.

ובזה הנו מתכבדים,

ה.מ.

להיות הסרים למשמעתו,

הרבנות הראשית לא"י

הנשיא:

ראי"ה

המזכיר הכללי:

שמואל אהרן ובר

זה מצביע על כך שהמס קשור למגמה אנטי-יהודית, בהתאם לקו הפרו-ערבי של תקופת צ'נסלור, כפי שציינו הערבים בסיום תפקידו שנה לאחר מכן בתרצ"א, "הוא מניח אחריו בארץ ידידים רבים מקרב הערבים, שידעו את אהבתו אליהם... (אך ה)יהודים ייפרדו ממנו בשמחה", תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל א (ערך: מ' ליסק), עמ' 327. יצוין שהתברר שאביו של לוק הוא יהודי שהתנצר, עובדה שהוא טרח להסתיר במשך כהונתו, רז, מלאכים כבני אדם, עמ' 155. הניסיון גם מוכיח שלעתים, הדרך "הטובה" ביותר להסתיר כל חשש לנטייה פרו-ישראלי של מדינאי יהודי בחו"ל, הוא להתהפך לטובת יריבנו..

6. מה שנראה כאן כסימן הקריאה הוסף בכתב-יד.

7. למרות שבדיעבד, אם אין יין, ניתן לקדש ביום, להבדיל ולזמן על "חמר מדינה", שלחן ערוך או"ח רעב, דהיינו משקה המכובד באותה מדינה שבדומה ליין ויי"ש, מגישים לאורחים גם אם אינם צמאים, הר"מ פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, או"ח ב, סי' עה. חשוב להדגיש את דברי הרב באוצרות הראי"ה ד, אגרת סג, שמביא שיש מתירים לקדש על חמר מדינה אפילו בליל שבת, ובשו"ת אורח משפט, סי' מא, שמסתפק אם קפה נחשב חמר מדינה, ושם, סי' קכח, סע' כה, שלצאת ידי הספק בארבע כוסות בליל הסדר, אם שכח והפסיק בשתיית הרביעית, יש לשתות כוס מע"ד (שיכר העשוי מדבש) ואינו חושש לדברי המגן אברהם, שם סק"ו, הסובר שאם היין מצוי אך ביוקר, אין לקדש על חמר מדינה. על כן נראה שחשוב לרב כאן לאפשר גם לשכבות הביניים והעניים לקיים את המצוות מלכתחילה, ולא להסתמך ולהקל בחמר מדינה, דבר שיפגע ברגשותיהם ובמעמדם, למרות שיש לדעתו היתר הלכתי לכך.

לקט וערך: הרב ארי יצחק שבט, הופיע ב"מגד ירחים" 166 (תמוז תשע"ג), עמ' 3

התנגדותו הנחרצת של הרב קוק לנישואין אזרחיים של יהודים:

כ"ב לחדש תמוז תרצ"ב.

המזכיר הראשי,[1] ירושלם.

משרדי-הממשלה,

מע"כ (=מעלת כבודו),

נפתענו לשמוע כי בחוגי הממשלה דנים על הצעה להרשות ליהודים סדור נשואים שלא עפ"י ד"ת (=דין תורה) כי אם באופן אזרחי. דבר זה יהיה פגיעה קשה בדת ישראל ויביא רק דמורליזציה[2] נוראה בחיי המשפחה בארצנו.

אנו מוצאים את הדבר הזה גם שלא במקומו כלל[3] ביחוד אחרי שהודות למאמצינו עלה בידנו לסדר את עניני הנשואין עפ"י הד"ת בכל פינות הארץ לשביעת רצון כל הישוב היהודי מבלי הבדל ופדות בין ההשקפות השונות שיכולות להיות להם בעניני דת.[4]

אנו מוצאים לנו לחובה להעיר את תשומת לב מע"כ (=מעלת כבודו) לזה ולההתמרמרות שיכולה רק השמועה[5] כי דנים בכלל על הצעה שכזו בא"י לעורר בלב כל הצבור היהודי שבארץ ושבחוץ-לארץ והננו בטוחים בהתחשבות הממשלה עם כל זאת מבלי תת מקום לדרישה מוזרה ובודדה[6] הבאה לערער לגמרי את אשיות המשפחה בא"י.

---

1. מדובר במארק איצ'יסון יאנג (Sir Mark Aitchison Young,תרמ"ו-תשל"ד/1886 - 1974), שכיהן כמזכיר הראשי של ממשלת המנדט בארץ ישראל מתר"צ-תרצ"ג/1933-1930, האחראי על התפעול השוטף של הפעילות האדמיניסטרטיבית השלטונית, תפקיד השני בחשיבותו לאחר הנציב העליון הבריטי של אותה תקופה, ארתור ווקופ.
2. כלומר ירידה רוחנית או מוסרית.
3. כלומר עצם ההצעה אינה במקומה.
4. יתכן שמדובר, בין השאר, גם על המאמצים שנעשו לערוך חופות גם בקיבוצים ובהתיישבות הרחוקה, ראו על כך באגרת שפרסמנו מהרב זצ"ל לנ' בנטוויץ' מי"ב בסיון תרפ"ה, בתשובה לבקשת הנציב סמואל לסדר את העניין לפני עזיבתו בשנת תרפ"ה, מגד ירחים 165 (סיון תשע"ג), עמ' 3, מובאת לעיל כאגרת 18 בחלק זה.
5. שאפילו השמועה גורמת התמרמרות.
6. דרישת אנשים בודדים.

והננו מתכבדים להיות,

מע"כ,

הסרים למשמעתו,

הנשיא ראי"ה[7] המזכיר הכללי: ש"א ובר[8]

7. רש"א ובר, מזכירו של הרב רשם פה את חתימת הרב בראשי תיבות, ומחק את המלה "הנשיא" שבפעם השנייה שלידו, אז כנראה הרב יעקב מאיר, הראשון לציון, לא היה חתום על האיגרת.

8. הרב שמואל אהרן ובר, שלאחר מכן עיברת את שמו ל"שזורי".

ערכו: הרב ארי יצחק שבט, והרב פרופ' נריה גוטל.
הופיע ב"אורשת" ג (תשע"ב), שנתון מכללת 'אורות ישראל', עמ' 1-4

"הגדולה של ישראל":
מענה ל"דברי קטיגוריא" בטענת הגזענות בישראל:

מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

כחצי שנה לפני הסתלקותו (ג' באלול תרצ"ה) מיען הראי"ה קוק זצ"ל איגרת לרב דניאל סירקיס, איגרת שזה לה כאן פרסום ראשון. רקע האיגרת היה - ככל הנראה - מאמר שראה אור ובו דברי קטגוריה בוטים על "הגזענות היהודית" כפי שזו באה לידי ביטוי - כביכול - בפסוקי תנ"ך ובדברי חז"ל שונים. הרב משיב לטענות תוך שילוב עקרונות מהותיים לצד התנהלות טקטית.

ממוען האיגרת, הרב דניאל סירקיס (תרמ"ב-תשכ"ה/1882-1965), היה איש ציבור חשוב. בין השנים תרצ"ג-תרצ"ט (חופף למועד כתיבת האיגרת שלפנינו) כיהן הרב סירקיס בתפקיד יו"ר ועד קהילת העיר תל אביב. לימים, עם עלייתו ירושליימה, כיהן כגזבר המרכז העולמי של המזרחי וכחבר הדירקטוריון של הקרן הקיימת לישראל. הרב סירקיס נודע כתקיף בדעותיו אך מכובד גם על ידי יריביו. בשעתו, ובהשראת הרב קוק, הוא טיפל באיסוף חומר משפטי אשר סייע לבסוף בזיכויו של א' סטבסקי מאשמת רצח ח' ארלוזורוב. הוא נימנה על ראשי בנק המזרחי ומייסדי עיתון הצופה ואף זכה לחתום על מגילת העצמאות. בערוב ימיו עמד בראש הוועדה להקמת בניינים חדשים לישיבת מרכז הרב. הרב סירקיס היה תלמיד חכם מובהק וסופר פורה,[1] ומאמריו כונסו לספרים 'ציונות במיצר' (תל אביב תרצ"ג) ו'בקומה זקופה' (ירושלים תשי"ז). עד עתה ידועה הייתה רק התכתבות אחת בין הרב קוק ובינו, תשובת הרב לשאלה הלכתית הנוגעת לאופיין של "הקפות שניות".[2] תולדותיו ופועלו תוארו בספר "זקוף הקומה", ירושלים תשל"ז.[3]

האיגרת שלפנינו מוקלדת במכונת כתיבה על נייר עם לוגו "הרב הראשי לארץ ישראל" והיא נושאת מס' סדרתי: 2118. האיגרת כוללת - פה ושם - שיבושים קלים.[4]

---

1. מאמריו פורסמו בעיתונים רבים: דואר היום, חזית העם, במערכה, העם, הירדן, הצופה והבקר.
2. שו"ת אורח משפט סימן קמב; וראו נריה גוטל, חדשים גם ישנים, ירושלים תשס"ה, עמ' 36-35.
3. ראו גם י' גולדשלאג, אנציקלופדיה של הציונות הדתית ה, עמ' 109-107.
4. דוגמה בולטת: בכל האיגרת כולה אין ולו גם נקודה אחת בסוף משפט. נכון הוא שככלל לא תמיד קל להבחין בכתב-יד הרב בין פסיק ובין נקודה ועם זאת דוגמה כה קיצונית נדירה למדיי, אם כי יש לה מקבילות נוספות (ראו איגרת מתאריך כ"ה בטבת תרצ"ג, תיק א/כ/395 במרכז התיעודי של בית הרב).

י"ט אד"ש[5] תרצ"ה

לכבוד ידידי הרה"ח[6] הנעלה מו"ה דניאל סירקיס שליט"א

שלו' רב,

יקבלו בזה הגליון.[7] והנה כל דברי הקטיגוריא הם ישנים מאד וכבר השיבו עליהם במקומות שונים, והקיצור הוא שדברי הבוז והאיבה[8] הם מכוונים(ם)[9] ביחוד נגד עובדי האלילים הפראים[10] זובחי אנשים לאליליהם[11] ועושי כל תועבה במסגד עבודתם, וכבר הרבו לגנותם גם גדולי הנוצרים והמושלמים, והלא משלחם[12] אמר על אלו עובדי האלילים לעומת ישראל דוגמא של כלבים לגבי בנים,[13] כידוע, ומה שמגלגלים עלינו מדברי הנביאים שדברו בשבחן של ישראל כמו "אפים ישתחוו לך" וגו'[14] האמור בישעיה, זהו דבר המביא לידי גיחוך אצל אנשי תרבות שדברי הנביאים הקדושים לכל העמים התרבותיים ושהכנסיות הנוצריות מיסדים עליהם לפי דעתם את כל משען

5. אדר שני.

6. הרב החשוב, ואולי הרב החבר, הרב החכם או הרב החסיד.

7. גיליון כתב העת המקטרג נמסר כנראה לרב, והוא מחזירו.

8. שמצויים לכאורה בפסוקי תנ"ך ודברי חז"ל.

9. קצה צילום האגרת קטוע והאות האחרונה משוערת מההקשר.

10. ראו אגרות הראיה א, איגרת פט, שם כתב הרב כלפי הנכרים של ימינו "שהעיקר הוא כדעת המאירי, שכל העמים שהם גדורים בנימוסים הגונים בין אדם לחבירו הם כבר נחשבים לגרים תושבים בכל חיובי האדם", לא כעובדי עבודה זרה הברברים של העת העתיקה, עליהם נאמרו במקורות דברים שליליים ביותר. על שיטת המאירי, ראו בית הבחירה בבא קמא לז ע"ב ושם קיג ע"א-ע"ב; גיטין סב ע"א; פסחים כא ע"ב; יומא פד ע"ב; בבא מציעא כז ע"א; עבודה זרה: בע"א ושם וע"ב, טו ע"ב, כ ע"א, כב ע"א, כו ע"א, נז ע"א. כן ראו שו"ת חתם סופר, קובץ תשובות, סימן צ; י' כ"ץ, "סובלנות דתית בשיטתו של רבי מנחם המאירי בהלכה ובפילוסופיה", הלכה וקבלה : מחקרים בתולדות דת ישראל על מדוריה וזיקתה החברתית, ירושלים תשמ"ד; ר"מ אברהם, 'האם יש עבודה זרה 'נאורה'? על היחס לגוים ועל שינויים בהלכה', אקדמות יט (תשסז), עמ' 86-65; רד"צ הילמן, "לשונות המאירי שנכתבו לתשובת המינים", צפונות א, א (תשמ"ט), עמ' סה-עב; מ' הלברטל, בין תורה לחכמה- רבי מנחם המאירי ובעלי ההלכה המיימונים בפרובנס, ירושלים תשס"א, פרק ג', " 'בעלי הדת': סובלנות דתית במשנתו של המאירי".

11. ראו למשל אורות, עמ' קד: "האליליות בטומאתה-פראותה", וראו עולת ראיה א, עמ' צג, בנוגע ללקחים ממעשה עקדת יצחק.

12. יש"ו.

13. ציטוט מהספרים הנוצרים.

14. ישעיהו מט, כג-כד, "כה אמר ה' א-להים, הנה אשא אל גוים ידי ואל עמים ארים נסי והביאו בניך בחצן ובנתיך על כתף תנשאנה. והיו מלכים אמניך ושרותיהם מיניקתיך אפיים ארץ ישתחוו לך ועפר רגליך ילחכו וידעת כי אני ה' אשר לא יבשו קוי."

בגיניהם ידרשו דוקא ממנו היהודים שאנחנו נתנצל בעדם. בטח שכל העולם התרבותי יודע הוא את גדולת ערכם של דברי הנביאים ואת אמיתתם[15] ויודע גם כן לפרש אותם באופן המתאים לכל הליכות החיים המוסריים וההומניים, ועכ"פ אין לצרף את התביעות הללו[16] עם תביעות נגד מאמרים תלמודיים שהם מיוחדים בקדושתם אצלינו.

כל הגדולה של ישראל היא מיוחסת ביחס להשפעה המוסרית וטהרת האמונה הגורמת להטבת המידות האנושיות ולאושר הנצחי שבא לעולם על ידי גילוי השכינה שבהופעת התורה שעל פיה יסדה התרבות האנושית היותר מעולה את כל מדריגותיה. אין לישראל שאיפה לשלטון של כבוש על עמים אחרים,[17] כי אם לראות בטובת העולם כולו על ידי השפעתה של תורה.

המכתב מטולידא[18] כבר נתברר אצל סופרים רבים שהוא זיוף, והמליצות של דברי דרוש אין שום אדם בר שכל לוקח אותם במשמעם[19] והם רק ציורים על דבר נצחון המוסר בעולם שמופיע על ידי תורתינו ונביאינו בעולם שהתרבות האנושית לא תכחיש את זאת.

וכן הולכים הדברים ע"ד גדולת ירושלים וגדולת א"י בעולם שהם דברים שיריים לצייר

---

15. הרב נהג לא פעם לעשות שימוש בהערצתם של הנכרים את התנ"ך כאמצעי הסברה, ראו א' שבט, 'שלום עם סבלנות, אמת היא מוחלטת - פרסום דרשתו המקורית של הרב קוק על רקע ועדת שאו ומאורעות תרפ"ט', מגד ירחים 147 (כסלו תשע"ב), עמ' 4, המופיע כמסמך 5 בחלק זה.

16. שש מילים אלה נדפסו בסוף המשפט, ואז נמחקו והוכנסו כאן בכתב יד.

17. רמב"ם, הלכות מלכים ומלחמותיהם יב, ד: "לא נתאוו החכמים והנביאים לימות המשיח לא כדי שישלטו על כל העולם, ולא כדי שירדו בעכו"ם, ולא כדי שינשאו אותם העמים... אלא כדי שיהיו פנויים בתורה וחכמתה". הרב קוק סבור שלכתחילה היינו מעדיפים לקיים את מצות כיבוש ארץ ישראל בקנייתה מהנכרים, בחינת "ויבוא גוי צדיק" (ישעיהו כו, ב) ולא בכיבושה במלחמה. ראו מאמרי הראיה, עמ' רנב; וראו אוצרות הראי"ה, מהד' תשס"ב, ח"ב עמ' 371; חזון הגאולה, ניו יורק תשל"ד, עמ' רכב; מאמרי הראיה, עמ' 526, אגרות הראיה ג, עמ' קלז ועוד; וראו א' שבט, "פרסום ראשון של דרשת הרב קוק זצ"ל על חשיבות הדגל הישראלי", המעין מט, ג (ניסן, תשס"ט), עמ' 65.

18. ראו http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/dvg34-23.htm. בעלילה נטען שלפני כ-400 שנה, הנזיר מסאלמנקה מצא בארכיון שבעיר טולידו, "מכתב", משנת ה'רמ"ט/1489 - שכביכול ראש הרבנים/הסנהדרין של קושטא משיב ליהודי העיר ארלה- שעל היהודים להיות סוחרים ורופאים כדי לגזול את רכוש הנוצרים וכדי להרוג אותם.

19. תפיסה זו נסמכת על דברי קדמונים, כדוגמת הרמב"ם בחיבורו שמונה פרקים, ראו הקדמות לפירוש המשנה, ירושלים תשכ"א, עמ' קיז ואילך; וכן רמב"ן, כתבי הרמב"ן, ירושלים תשמ"ו, עמ' שח; וראו א' שבט, 'תוקפם המחייב של מדרשי חז"ל: גישתו של הרמב"ן לאגדה לאור הויכוח בברצלונה', צוהר יא (קיץ תשס"ב), עמ' 49-68.

התפשטות אהבת הבריות וסילוק המלחמות מן העולם,[20] שעליהם ניבאו הנביאים[21] שרובם היו מירושלים - כל נביא שלא נזכר שם עירו מירושלים הי'[22]. בסגנון כזה נראה להשיב ע"ז, ובעלי המקצוע באלה הענינים ידעו כבר לס(דר)[23] הדברים כראוי, וכל עולה תקפץ פיה.[24]

והנני בזה חותם בברכה נאמנה,

ידידו הנאמן,[25] (חתימת הרב)

20. למשל, ישעיהו ב, ג-ד: "והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ד' אל בית אלהי יעקב ויראנו מדרכיו ונלכה בארחתיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם... וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה"; במדבר רבה יא, ז: "וכן אתה מוצא שאין הקב"ה מנחם את ירושלים אלא בשלום שנאמר (ישעיהו לב, יח) 'וישב עמי בנוה שלום' "; דברים רבה, ה, יד: "גדול השלום שאין הקב"ה מבשר את ירושלים שיהיו נגאלים אלא בשלום, שנאמר (ישעיהו נב, ז) 'משמיע שלום... אומר לציון' " ועוד.

21. במקור הוקלד בטעות: המביאים.

22. בבלי, מגילה טו ע"א: "... שמו ולא שם עירו, בידוע שהוא מירושלים".

23. השלמה מתבקשת.

24. מתוך תפילת העמידה של הימים הנוראים, על פי איוב ה, טז, במשמע חסימת דוברי עוול וטענותיהם.

25. הוסף בכתב-יד קדשו של הרב, ליד חתימתו, ומעיד על חיבה מיוחדת.

ערך: הרב ארי יצחק שבט, הופיע ב"מגד ירחים" 162 (אדר תשע"ג), עמ' 3

אגרת מרן הרב קוק זצ"ל לנציב צ'נסלור ואֵל מלא רחמים לזכרו של לורד בלפור:

הלורד ארתור ג'יימס בלפור (תר"ד-תר"צ/1848-1930), ראש ממשלת בריטניה ונוצרי דתי, הכריז בי"ז במרחשון תרע"ח, בהיותו שר החוץ את "הצהרת בלפור", ה"רואה בעין יפה" הקמת בית לאומי ליהודים בארץ ישראל. הצהרת בלפור-היתה הודעה רשמית במכתב קצר ששלח בלפור לנשיא ההסתדרות הציונית בבריטניה הלורד ליונל רוטשילד. ההצהרה באה בעקבות פעילותם של מנהיגים ציוניים להכיר בא"י כביתו הלאומי של עם ישראל. הלורד ג'ימס בלפור צידד בציונות על רקע דתי. בשיבת היהודים לארצם ראה צו אלוקי ובהצהרה - זכות שהתגלגלה לידי העם הבריטי. ברבות הימים גם כתב: "בסיכומו של חשבון היה זה, בהשקיפי לאחור, **הדבר הראוי ביותר שעשיתי בחיי**". מרן הרב העריך והוקיר אותו וכך כתב בהספידו אותו - "נעלה הוא המנוח, השר, מכורש המלך, החסיד שבאומות העולם, והידיד הנאמן של עם ישראל". להלן האגרת ואחריו "א-ל מלא רחמים" שחיבר הרב עבור השר בלפור:

הוד[1] מעלתו הנציב העליון והמפקד העליון לארץ ישראל סיר דזון סינסילור[2] ירום הודו.

אתכבד בזה אדוני הנעלה להביע לפני הדרת כבודו בתור האישיות הגדולה, העומדת על משמרת הצדק[3] בארצנו הקדושה,[4] מטעם ממשלת הוד מלכותו, מלך אנגליה ירום הודו, לפתח את החיים המדיניים,[5] החברותיים התרבותיים, והכלכליים של הארץ הזאת, בהתאמה להתפקיד

---

1. האגרת היא בכתי"ק של מרן הרב קוק זצ"ל, ונמצאת במרכז התיעודי שבבית הרב. לא רשום תאריך על האגרת, אך היא בוודאי סמוכה לפטירתו של השר בלפור, י"ט באדר תר"צ/ 1930.

2. ג'ון צ'נסלור (תר"ל-תשי"ב/1870-1952) היה הנציב העליון הבריטי השלישי על ארץ ישראל (תרפ"ח-תרצ"א/1928-1931). לאחר תקופת הנציב פלומה, שהיה איש צבא ובתקופתו היה שקט יחסי, מינויו של המדינאי צ'נסלור הפרו-ערבי, סימן שינוי במדיניותה של אנגליה כלפי היישוב היהודי בארץ וכלפי הצהרת בלפור בכלל. למשל, הוא עזר לכתוב את ה"נייר הלבן" של פספילד להגביל עליית יהודים ואף הגביל מכירת קרקעות (!) ליהודים (ראו י. שוכמן, להערכת תקופת צ'נסלור בנציבות הא"י - א, דבר, 20- 22 בנובמבר 1931). מעניין לציין שבעת כתיבת האגרת, למרות שהנציב העליון כיהן בארץ כשנתיים, כפי הנראה עוד לא "החליט" הרב כיצד לאיית את שמו בעברית. התחיל הרב לכתוב כאן קודם: צנ, ואז מחק וכתב כפי שמובא למעלה.

3. יתכן שמרמז בנימוס שבאחריותו של הנציב הייתה הזוועה של מאורעות תרפ"ט.

4. "ארצנו הקדושה" הוא ביטוי שמופיע מאות פעמים אצל מרן הרב זצ"ל, לעומת "ארץ הקודש", שמופיע פחות מחצי מזה. על כן נראה שבספק כיצד לפענח בכתביו, לרוב יש להעדיף "ארצנו הקדושה".

5. מרמז הרב שמטרת המנדט הוא להוביל לשינוי מדיני, כלומר הקמת "הבית הלאומי לעם היהודי".

הגדול אשר הוטל[6] על העם הבריטי, בעל המנדט וממשלתו אשר התמצית העליונה והאצילית שבכולם מצאה לה את ביטויה בההצהרה[7] שמוציאה לאור עולם היה זה האיש הגדול[8] והבריטי הגדול, המדינאי המובהק בעל המדע, ואציל הרוח לורד ארתור ג'ימס בלפור שלדאבון נפש כולנו נלקח מאתנו כעת דוקא בימים אשר הופעתו הרוחנית היתה כל כך זקוקה לנו, עם ישראל, וגם לבריטניה, ולאנושיות כולה. שהרבה ערכי הכבוד והתפארת הנצחיים, הנובעים ממקור הקודש של דבר ד' אשר בספר הספרים,[9] שהוא אור התבל כולה, בעבר ובעתיד נוגעות הם בההתגלות הברורה של ההצהרה הנצחית הזאת הקשורה כל[10] כך עם שם הכבוד של המנוח הגדול הזה זכרו לברכה.[11]

בשם היהדות הארצי ישראלית וכל עדותיה ומפלגותיה, ובקישורים ידועים בשם היהדות הכללית, שבכל העולם כולו,[12] הנני מביע בזה את רגשי השתתפותינו בהאבל הגדול הזה, של העם הבריטי בהפקד ממנו אחד מגדולי בניו ושל האנושיות האצילה כולה בהעדרו של איש התפארת ושאר הרוח[13] אשר בקרבה.

בטוחים אנחנו, שהתוכן המלא של ההצהרה הגדולה שעל פי ממשלת הוד מלכותו, יצאה להיות ידועה לכל האנושיות התרבותית, ע"י המנוח הנשגב, שמקורה היא מקור החיים, הנעלים של רוח ד' ודבר קדשו המחיה תבל ומלאה, זה התוכן יתמלא[14] בכל הדר כבודו ליפעת הפאר של עם ישראל ושל האנושיות כולה, בקשר עם ממשלת הוד מלכותו ירום הודו.

---

6. מתאים מאוד למה שהביא מורנו הרצבי"ה קוק (לנתיבות ישראל א, עמ' פב), שבאסיפה ציבורית בלונדון לרגל הצהרת בלפור, אמר הרב, "כן יש, לאו דווקא להודות, אלא בייחוד לברך את אנגליה על זכות זו, שזכתה להיות מחזיק, מסייע ותומך, בתקומת נצחיותה של כנסת ישראל".

7. כתוב "ההצרה", אך בהמשך כתוב כדבעי.

8. "לזכר לורד בלפור" (מאמרי הראיה, עמ' 249- 250), "התנ"ך... הוא נתן לנו בין אומות העולם את בחירי חסידיהם, שהמורם מהם בדורנו היה האיש בלפור... באמת נעלה הוא המנוח, השר, מכורש, המלך... החסיד שבאומות העולם והידיד הנאמן של עם ישראל".

9. בדומה לכך, כותב הרב בהספדו "לזכר לורד בלפור", (שם, עמ' 249), "מקורה (של ההצהרה)... שמשם יונקות כל זכיותינו הנצחיות על ארצנו הקדושה... התנ"ך ספר הספרים והשפעתו על האנושיות ורוחה, בין ברצונה בין שלא ברצונה, הוא יצר לנו את ההצהרה ואת בעל ההצהרה" (!)

10. המלה "כל" כתוב כאן פעמיים, לפני המלה "כך".

11. לא כתב הרב כאן סיום פיסקה, אך חילקנו לפי העניין. השוו "לזכר לורד בלפור" (שם, עמ' 250), "יהיה זכרו ברוך לנו לעד... יזכר בתוכנו תמיד לברכה".

12. יש כאן עדות מעניינת לתחושת האחריות והשליחות שהרגיש מרן הרב זצ"ל בתפקידו כרב הראשי, בתור הנציג של היהדות כולו, בכל העולם, מבחינה מסוימת.

13. על פי מלאכי ב, טו.

14. כלומר שהתוכן המלא של ההצהרה יתקיים על ידי הבריטים, כפי שהצהירו.

למרות כל הזעזועים של הרגשות? הקטנים[15] בני החליפות הרגעית יקום דבר ד' אשר בפי נביאי האמת והצדק,[16] על ידי כל מסבות החיים ושיבת ישראל אל ארצו אשר הובעה בההצהרה הגדולה הזאת, תקח לה את עמדתה הרחבה והגאונית לטובת כל יושבי ארץ הקודש[17] וכל האדם אשר על פני התבל כולה.

ימסור נא הוד מעלתו את הבעת נחומינו ורגשות הוקרתינו להמנוח הגדול, להממשלה המרכזית בלונדון הבירה ולהמשפחה הכבודה אשר האדם היקר הזה הי' אחד מבניה.

הנני מתכבד אדוני הנעלה עבדו הנאמן הסר למשמעתו, ברגשי כבוד הנעלים מאד ביראה, בברכה נאמנה, מהר הקודש מירושלים, העבד הנאמן, להוד מלכותו.

מצ"ב מכתב להוד מעלתו הנציב העליון וכן "תפילת אל רחמים" שחיבר מרן הרב עם פטירתו של בלפור. מסמכים אלו הועברו לידינו באדיבותו של הרב זאב נוימן ועל כך תודתנו.

כ"ג אדר תר"ץ

הוד מעלתו הנציב העליון לא"י,

ירום הודו,

הנני מתכבד בזה להמציא להוד מעלתו, את המכתב אשר ערכתי להציגו לפני הוד מלכותו, מלך בריטניה ירום הודו, בדברי נחומים, על האבדה הגדולה של בריטניא ושל האנושיות בכללה במותו של לורד בלפור, זכרו לברכה.

ואבקש בזה מחסד הוד מעלתו [להעביר] מכתב [זה].

ברגשי כבוד נעלים,

עבדו הנאמן,

15. כנראה הכוונה למאורעות תרפ"ט שהיו שנה קודם לכן, ולנסיונות של הערבים למנוע את ביצוע הצהרת הלורד בלפור. אף בהספדו של הרב, "לזכר לורד בלפור" (מאמרי הראיה, עמ' 249), מזכיר הרב שלמרות גדלות ונצחיות ההצהרה, קיימת בפועל "התמעטות דיוקנה במעשה, לא באשמתו של בעל ההצהרה...". הרב מזכיר שם שכורש בזמנו בסוף התקלקל והחמיץ את שליחותו, לעומת בלפור שנשאר נאמן עד מותו, ומזהיר הרב את "המתחמצים למיניהם" היום ללכת בעקבות בלפור ולא בעקבות כורש, כי מזימותיהם לא יצליחו.

16. על פי ברכת ההפטרה. מדגיש הרב שהנציב העליון, שכאמור, הוא מופקד על הצדק בארץ, בוודאי אמור לדאוג לקיום דברי נביאי הצדק.

17. הרב זהיר להצביע על כך שגם התושבים הערבים החיים בארץ ירוויחו מהבית הלאומי היהודי שבארץ ישראל, שהרבה יותר טוב להם מאשר בכל מדינות ערב (עד היום).

תפילת אל מלא רחמים[18]

אל מלא רחמים שוכן במרומים

המצא מנוחה נכונה ואורה וחדוות נצח[19]

לנשמת האדם הגדול והנשגב

צבי תפארת ברואי צלמיך,

החסיד והישר השר הגדול

ארטור דז'יימס לורד בלפור,

שהלך לעולמו,

בעבור רוחו הנאמנה לבית ישראל ונחלת קודשו,

לכן בעל הרחמים יסתירהו בסתר כנפיו לעולמים

ויצרור בצרור החיים את נשמתו

וזכרו יהיה ברוך לעולמים וינוח בשלום על משכבו

ונאמר אמן.

18. הועבר לידי המרכז התיעודי בבית הרב על ידי ידידנו הר"ז נוימן.

19. נראה שנזהר הרב לא לכלול אפילו חסיד מאומות העולם שמילא תפקיד היסטורי "על/תחת כנפי השכינה" וכן השמיט בהמשך את הביטוי "בגן עדן תהא מנוחתו", למרות שכותב בהמשך: "ויצרור בצרור החיים את נשמתו".

ערך: הרב ארי יצחק שבט, המאמר הופיע ב"מגד ירחים" 163 (ניסן תשע"ג), עמ' 3

כשרות החלב לפסח ולכל השנה:

לפניכם אגרות שמתפרסמות שנשלחו בהוראת מרן הרב, העוסקות בנושא כשרות החלב לפסח ולכל השנה. האחת מחודש ניסן תרצ"א המופנית לרבנות הראשית בתל אביב: לרב בן ציון מאיר חי עוזיאל ולרב שלמה אהרונסון וכן אגרת קודמת אליהם באותו נושא משנת תר"ץ (מופיעה בהערות למטה). האגרת הנוספת מופנית למפעל החלב "תנובה" שהיה האחראי על אספקת החלב בארץ והוא מחודש ניסן תרפ"ט. דרישותיו של מרן הראי"ה קוק מהמשקים שרצו בהשגחת הרבנות היו גבוהים למדי והם נדרשו להקפיד על כשרות המזון לא רק ברפת אלא גם המטבח של המשק כולו היה צריך להיות כשר, ולקבלת השגחה לפסח, גם המטבח היה צריך להיות כשר לפסח. השמירה על הכשרות בכלל ובמיוחד החליבה בשבת[1] והשמירה על כשרות החלב לפסח לא היתה פשוטה באותם ימים. הרב הניח למעשה את התשתית לשמירת הכשרות בא"י ודרכו לא הייתה קלה.

בעז"הית יום ה' ח' ניסן תרצ"א ירושלם ת"ו

להרבנים הגאונים, הרבנות הראשית בתל-אביב.[2]

שלום רב!

אחדשה"ט![3] בשם מרן הרב הראשי לא"י שליט"א הנני מתכבד לכתוב לכת"ר שעל חג הפסח הבע"ל יואילו לתת הכשר על מכירת חלב רק לאלה ששומרים חוקת הפסח[4] כדת ואינם אוכלים ומחזיקים שום חמץ ברשותם,[5] ולא לתת הכשר על הכשרת כלים

1. ראו שו"ת אורח משפט סימן סד, ודעת כהן סימן רלה, שמתיר מרן הרב בשבת רק על ידי חליבת נכרי.
2. הנמענים הם הרב בצמ"ח עוזיאל (תר"מ- תשי"ג) והר"ש אהרנסון (תרכ"ג- תרצ"ה) שכיהנו אז ברבנות תל אביב.
3. (ר"ת אחרי דרישת שלומם הטוב) האגרת הזאת נמצאת במרכז התיעודי בבית הרב, כנראה בכתב ידו של הרב שמואל אהרן ובר, מזכירו של הרב קוק.
4. על פי שמות יב, מג.
5. בירור מעודכן העלה שהדרישה הזאת אינה מתקיימת היום בהשגחה של הרבנות של "תנובה", והם כן מוכנים להעניק הכשר למשק שהרפת כשר לפסח, גם אם חדר האוכל של הקיבוץ למשל, אינו כשר לפסח, אך כן מקפידים שחדר האוכל שברפת עצמה, יהיה כשר לפסח.

לבד.-[6]

רצוף בזה מודעה לדוגמא מאלו שמסרנו לכל התנובות באה"ק.-

פה בירושלם ת"ו העמידה ה"תנובה" תחת השגחת ב"ד, וקבלה על עצמה שלא לקבל חלב מקבוצות ומושבות, שמקבלת תמיד, בלא הכשר הרבנות דמחנם-[7](באזורם)

יסדנו, בעה"ש, השגחה לבער החמץ, בכל המושבות, ערב הפסח,[8] ולהשגיח כל החג שלא יאכלו ושלא ימצא אצלם חמץ. וכל מושבה וקבוצה שתעבור על זה יאסר החלב שלה למכירה.-

מרן הרב הראשי לא"י מקוה שכת"ר יעזרו בזה לדקדק שלא לתת הכשר על מכירת חלב לאלה שאינם נוהגים כחוקת הפסח.[9] ואף כי לאלה האוכלים ומחזיקים חמץ ברשותם.

בכבוד וברכת החג. בשם מרן הרב הראשי לא"י שליט"א

שמואל ובר מזכיר

---

6. כאן מפרט הרב קוק ודורש יותר ממה שכתב באגרת מוקלדת על נייר הלוגו של הרב עם חתימת כתב-ידו של הרב מהשנה הקודמת, שאף היא טרם פורסמה ונמצאת במרכז התיעודי, לאמור שאין מספיק בהכשרת הכלים לפסח אלא שהוא דורש שבכל המשקים הרוצים בהשגחת הרבנות, לא יהיה חמץ כלל. וז"ל האגרת הקודמת:

ב"ה, יום ט לחדש ניסן תר"צ

לכבוד ידי"נ הרבנים הגאונים הי"ו

נשיאי הרב"ה למחוז יפו ת"א ת"ו

שלו' וברכה באה"ר, אחדשה"ט,

אתכבד בזה להודיע לכ"ג ע"ד תוצרת החלב של התנובה שהסכמתי פה שאת המקומות אשר יקבלו עליהם לשמור את חוקת הפסח הבע"ל נפרסם, להכשר, ונעשה שם פקוח של השגחה על החלב, ולא נפסיד את המקומות הכשרים בגלל אלה שאינם כשרים.

ע"כ אני חושב שראוי לעשות כן ג"כ במח"ק (=במחנה קדשם) והמחוז כולו, להפליא לטובה את הכשרים בהודעה מפורשת, שהחלב שמביאים מהם הוא כשר לפסח, ולפקח בהשגחה שלא יובא, בסניף התנובה שמה, כי אם החלב ממקומות הכשרים ולא זולתם, והנני בזה חותם בברכת החג הק' הבע"ל והכשרו ושמחתו, כנה"י ונפש ידי"ע דוש"ת באה"ר, הק' אברהם יצחק ה"ק

7. כלומר, של איזורם.

8. היום, תנובה מקפידה לשנות את מזון הפרות שלא יכיל חמץ, כבר 10 ימים לפני החג.

9. על פי במדבר ט, יד.

ב"ה, ירושלם כ"ה לחדש ניסן תרפ"ט.

לכבוד "תנובה",[10]

ירושלם.

א.נ. (= אדונים נכבדים)

בין המשקים המשותפים בהתנובה ומספיקים לכם חלב נמצאים לצערנו כאלה שהמטבחים שלהם הם נבלה וטרפה באופן שאי-אפשר לסמוך על המשקים האלה בנוגע לכשרות.

כדי שנוכל מצד אחד לחזק ידכם בהפצת תוצרת המשקים העברים[11] מבלי להיות נאלצים נגד רצוננו לפרסם אסור על תוצרת "התנובה" וכדי לתת מצד אחר את האפשרות להמשקים לא הכשרים להסתדר במטבחים כשרים,[12] הננו לבקשכם שתואילו להודיע לכל המשקים המקושרים עמכם, שבעבור שבועים מהיום לא תוסיפו לקבל להתנובה בשום אופן כל חלב ותוצרת חלב ממשקים כאלה שהמטבח שלהם הוא טרפה, למען לא להפגע במקרה זה באסור שיפורסם מצד הרבנות הראשית לא"י על התנובה בכל ארץ-ישראל.

בכבוד רב

הנשיא הק' אברהם יצחק הכהן קוק

המזכיר הכללי: שמואל אהרן ובר

10. האגרת מוקלדת על נייר הלוגו של לשכת הרבנות הראשית של מרן הרב, עם חתימתו המוקלדת, ונמצאת במרכז התיעודי.

11. מדגיש הרב קודם את האידיאל החיובי, שחותר לחזק את המשק העברי בארץ.

12. המטרה היא במפורש לחזק את הכשרות ולעודד את המשקים לשמור על כשרות, ולכן לא נוקטים בסנקציות מיידיות, אלא נותנים זמן להיערך בהתאם להנחיות.

מכתב על הישיבה המרכזית לרב אליעזר סילבר ורב ישראל רוזנברג

ט"ו טבת (תרפ"ו)

שלום וברכה לכבוד ידידי עוז נפשי הרב הגאון הגדול סיני ועוקר הרים רב פעלים, טהר לב, וגדל דעה מורנו הרב[1] ישראל ראזנבערג[2] נשיא אגודת הרבנים, אליעזר סילוער,[3] חבר נשיאות אגודת הרבנים, אב"ד דספרינגפילד

אחרי דרישת שלומו הטוב באהבה רבה.

אהובי הדרת גאונו שליט"א,

נאמנה אדע שלא נכחד מכבוד גאונו דבר עמלי ויגיע רוחי ונפשי, בשאיפה הקדושה האצורה בלבבי זה מכבר לכונן בעיר קדשנו ותפארתנו מקום בית חיינו ירושלם עיר הקודש ת"ו, ישיבה מרכזית עולמית, כלולה בכל הדרת קודש בגדולת תורתה, בפאר הדרה, ובכל השלמות הקדושה הדרושה עכשיו לכלל עם ד', להחזיק מעמד בקדושת התורה והיראה, שיהיה בתור **משקל מכריע נגד הגדולות שעושים בעלי החול שלנו, בעיר הקודש ביחוד**, להגדיל את התרבות החילונית ומדעיה, לבד הצורך של הגדלת התורה והיראה הטהורה, בכל מקום שהוא, ולבד הנחיצות הגדולה שיעשה כן בארץ ישראל בכל מקום ובכל עיר ומושבה, שרק אפשר הדבר... כוננותה של ישיבה עולמית גדולה מרכזית, דווקא פה במקום נקודת נשמת חיינו בירושלים עצמה. אי אפשר לנו לעמוד מרחוק ולראות שיתרבו **בעיר הקודש צעירים נוהרים אליה מאפסי ארץ מהסוג החילוני לבד** או גם **העוסקים במדעי היהדות, שהקודש נעשה אצלם חול במדה ידועה** ולא מאלה יְוֵשַׁע יהודה ברוחו ונשמתו השלמה. **וההשפעה של צעירים בעלי רוח כשנקבצים הם יחד בכינוס רוחני, הלא הוא גדולה מאד כאשר ידענו** לנכון, **וכפלי כפלים מתגדל הערך הזה על ידי הוד גדולת וקדושת המקום** הנערץ לעדי עד בלב כל ישראל קרית עוזנו ירושלים. על כן הכרח הוא למצב האומה, למעמד היהדות בכללה, שבירושלים יוסד זה המוסד הקדוש שיהיה מקלט נשגב למאות ואלפים צעירים המקודשים לתורה ויראת ד' נאמנה להגדיל תפארתם, לפתח כשרונותיהם בקודש, להעלותם למדרגת **גדולים בישראל בתורה, בחריפות ובבקיאות**, בהרחבת הלמוד בצורה **גאונית**, בהופעה רוחנית מעולה וטהורה מזיו קדושת **חכמת ישראל המקודשה** באור דעה ויראת ד', עם כל הפעולות

1. עותק האגרת שבידנו במרכז התיעודי שבבית הרב מודפס במכונת הקלדה, חוץ מאשר שמות שני הרבנים הנמענים שהוספו בכתב יד, כנראה של המזכיר. כפי הנראה, נשלחו האגרות בנפרד כפנייה אישית לכל אחד, וכך עולה גם מהניסוח בלשון יחיד. פיתחנו את ראשי התיבות, **ההדגשים אינם במקור.**

2. הרב ישראל רוזנברג (תרל"ה-תשט"ז) למד בישיבת סלובודקה. הגיע לארצות הברית בגיל 26, והתקבל כרבה של קהילות בניו ג'רסי ואח"כ בבורלינגטון. היה לנשיא אגודת הרבנים של ארצות הברית וקנדה ופעל שם כל חייו.

3. הרב אליעזר סילבר (תרמ"א - תשכ"ח) היה נשיא אגודת הרבנים של ארצות הברית וקנדה ובין הרבנים האורתודוקסים והפוסקים המובילים של יהדות אמריקה. התפרסם בפעולות ההצלה שלו במלחמת העולם השנייה. מילא תפקידים רבניים שונים בניו יורק, הריסברג, ספרינגפילד-מסצ'וסטס וסינסינטי.

והמדות הראויות לעטר בהן תלמידי חכמים העומדים להיות **דַּבָּרִים מנהיגים ומשפיעים בישראל.**

והנה לשם המטרה הקדושה הזאת יסדתי ב"ה את ישיבתנו הקדושה פה עיר הקודש, **שגרעין** היסודי שלה **נעשה רגיל להקרא בשם מרכז-הרב**,[4] שלכתחילה נוצר ממספר מצומצם של חברים מקשיבים[5] בציפיה נפשית, כדי שיעשה המכון הזה נצר למטע לשם ד' ותורתו בהגדלה והרחבה רבה, בהוספת ספסלי דבי מדרשא בכמות ובאיכות במדה גדולה, ותהלה להשם יתברך שבמשך זמן קצר כבר באו אלינו **כשבעים תלמידים** מבחירי הישיבות הגדולות שבחו"ל, רובם ככולם מצויינים בתורה ביראה וביתר מעלות הרוח הראויות לתלמידי חכמים נעלים, ומהם העתידים ב"ה להיות גדולים וגאונים בישראל. ועתה ב"ה קמה אלומת הקודש **וראשית צמיחת הישיבה העולמית הגדולה** אשר אליה התפללתי...

אמנם אהובי הדרת גאונו שליט"א, רק בצעדים הראשונים אנחנו עומדים. ולעומת השאיפה הגדולה לגודלת ערך של הכמות והאיכות העתידה לבא בעז"ה בתכונת הישיבה העולמית הקדושה שבירושלם, ההתחלה היא זעירה מאד, אבל כבר ניכרים ב"ה בה סימני ברכה למכביר. אבל במה שנוגע להמצב הגשמי, המעמד הוא לנו כעת נורא, בין ביחס האפשרות של החזקת הישיבה וכלכלתה העולה לנו גם כעת בצמצום היותר גדול, והדחק הרב שאנו סגורים בו המביא לצמצם מאד, כארבע מאות לי"ס לחודש. בין ביחס להההגדלה המוכרחת לבא מזמן לזמן מפני רוב התלמידים החפצים להסתפח בישיבה הקדושה מכל קצוי ארץ, שאי אפשר לנו כלל להקשיח את לבנו שלא לקבלם כשתהיה רק קצת אפשרות.

חוץ ממה שהדבר הוא מוכרח מאד להגדיל תמיד את הישיבה בכמותה, באיכותה, בסדריה, במחלקותיה, בהגדת השיעורים המצויינים והמרוממים ומגדילים את נשמת כל יושבי צילה, הלא הכרח גדול הוא להגדיל תמיד את ההוצאה.

וחוץ מההכרח הגדול של הבנין של היכל הישיבה, בכל כבודו הודו והדרו על המגרש אשר ב"ה כבר קנינו[6] במעלה עיר הקודש המתאים מאוד למקום אולם-תורה ומרכזה בעיר קדשנו ותפארתנו לעד. הנה כל הדברים הגדולים הללו צריכים הוצאה רבה מאד שאי אפשר לה לבוא כי אם על ידי תעמולה רבה ומרצית מאד של ראשי אלפי ישראל, ביחוד **בארצכם** מקום הישע אשר השאיר ד' לפליטה לשאר עמו, בכל דבר הנוגע לחיזוק ואימוץ המצב של האומה[7]...

---

4. יצויין שהכינוי הזה "נדבק" כבר בתחילת דרכה של הישיבה, ראו "הרצאת הרב' לפני חכמי מרכז-הרב", מאור ליום כ' טבת תרפ"א, המופיעה בסוף אורות התורה.

5. על פי שיר השירים ח, יג.

6. המגרש בקרית משה, לשם עבר הישיבה בשנת תשכ"ד, ושוכן שם עד היום, כבר נקנה, מוקדם יחסי בתחילת דרכה של הישיבה.

7. עם הבעיות הגדולות באירופה שהתרבו לאחר מלחמת העולם הראשונה, הרב מזהה את היהודים שבאמריקה בתור הפתרון הכלכלי (אך בוודאי לא הרוחני!) היחיד שיכולים לבוא לעזרת הישיבות שבא"י ובאירופה, וזאת הייתה מטרתו המפורשת של נסיעתו לשם בשנת תרפ"ד, כפי שמפרט בפסקה הבאה.

והנה מי כהדרת גאונו יודע שבעת אשר נתכבדתי להיות בחברתכם הקדושה בהיותי באמריקא אשתקד, לא יכולתי להתחיל בתעמולה לטובת יסודה של הישיבה וחיזוקה כדי שלא יהיה נפרע על ידי זה המהלך של התעמולה אשר עסקנו יחד בה לשם החזקת מוסדי הקודש בארץ ישראל ובגולה בכלל. ועתה כאשר הננו מסובבים מעבר מזה בהוצאה[8] כל כך נוראה לפי ערך כחותינו, ובשאיפה כל כך קדושה וכל כך יסודית לקדושת עם ד' וארץ קדשו לרוממות קרן תורתנו הקדושה והצלת היהדות וקדושת ישראל בכלל בעזרת ד', וקדושת ישראל בכלל בעז"ה, הנני פונה אליכם אהובי נפשי הרבנים הגאונים, ידידי ואהובי אשר זכינו להתקשר בקשר אהבה פנימית באותו הזמן אשר מאת ד' היתה זאת שנהיה יחד בחבורת קודש ולהתעלס באהבים[9] של הוד ויראת ד' טהורה ב"ה, ביחוד עם כל החברים הגדולים של אגודת הרבנים שהדרת גאונו עומד בראש נשיאותה[10]...

... ולחזק את ידי הבונים עמנו בקודש ידידנו הרה"ג מוהרא"ד לעווינטיעל[11] יו"ר הועד... של יסוד הישיבה... וידידנו הרב הגדול הנעלה מוהר"א טייטלבוים שהטלתי עליו עבודת יו"ר אקטיבי, כולם אהובים וברוכים משוכן ציון הבוחר בתורה ב"ה יחזק נא כ"ג את ידי העמלים במלאכת הקודש הזאת, יעודד את רוחם וישגיב חילם, למען תצא אל הפועל מטרתנו הקדושה והרוממה בכל גודלה צביונה ותפארתה, העתידה להיות בחסד השם יתברך לאור מאיר, ולמבצר-עז לבית ישראל, בתחיית הקודש העתידה להרעיף טללי חיים וברכה על תחיית עם ד' ההולך ושב על אדמת קודשו, בדרכי ד' הנפלאים ההולכים ומתגלים לעינינו בפלאי פלאות, של ראשית צמיחת קרן ישועה וגאולה קרובה בעז"ה.

והנני בזה חותם בכל רגשי ידידות ואהבה נאמנה, כנפשו[12] הרמה ונפש ידידו עז דורש שלום תורתו מקודש בכל לב ונפש.

8. כלומר, הוצאות.

9. ע"פ משלי ז, יח.

10. הרב ישראל רוזנברג, רשום ראשון בין הנמענים של האגרת, ויתכן שבעוקת שהוציאו לר"א סילבר, התאימו את הנוסח, כי הרא"ס כיהן כנשיא אגודת הרבנים רק משנת תרפ"ט.

11. הרב דב אריה לוינטל (תרכ"ה-תשי"ג, Bernhard Leventhal), נסמך ע"י הרי"א ספקטור בקובנה, ורב בפילדלפיה ומראשי הרבנים בארה"ב מאז שנת תרנ"א. הוא מילא תפקידים בכמעט כל מוסד וארגון אורתודוקסי באותה תקופה. היה מבין המייסדים של של אגודת הרבנים בשנת תרס"ב, וכן של תנועת המזרחי שם.

12. "נפש" כאן הוא ענין של רצון.

מלחמות ישראל

מעשה שהיה ומפני סיבה מסוימת (יומא פז ע"ב) הצטרך רב לעזוב את ארץ ישראל ולרדת לבבל. בבואו שם שלח שמואל את האמורא קרנא לתהות על קנקנו, כי ידע כי גברא-רבה הוא (שבת קח, א). בין השאלות ששאל אותו הוא "מניין לנו לדעת מהמקרא כי צבע דם הוא אדום". שאלה זו תמוהה היא ובודאי היתה לו כוונה סמויה בשאלה זו. מפרש רבנו (עין איה, שבת פי"ד פסקא ד):

מנין לדם שהוא אדום? שנאמר "ויראו מואב מנגד את המים אדומים כדם" (מלכים-ב ג, כב). כדי לרמז על חיבת הארץ, חוץ מצד הקדושה העליונה שלה. שאין קדושת התורה ראויה להתדבק באמת כי אם על החומר הטהור של אדמת הקודש, רצה להזכיר [לו] גם כן את התכונה הטבעית שנתקשרה באומה לחיבת הארץ על ידי שפך הדם של גיבורי ישראל, ששפכו דמם בקנאה רבה בעת המלחמות, כאשר רצה האויב המחריב לקחת מהם את ארצם ולגרשם מתוכה. הדם האדום הזה, המורה על דבקות טבעית של מסירות נפש, הקבועה באומה בקשר עם החיבה הנצחית של הארץ, הוא מתקשר עם ברית הקדושה של הארץ, עד שכל סיבות שבעולם לא יוכלו לנתק את הַקֶּשֶׁר הקדוש הזה. ועל כן ראוי לדאוג, בעת אשר הסיבות גורמות חלישות-קשר האומה עם הארץ, עד שגם גדול הדור הוא מוכרח לצאת ממנה, להזכיר [לו] את כל הדברים המקשרים את הכלל אל ארץ ירושתו, בין מצד הקדושה העליונה, בין מצד הצמידה הטבעית הקשורה בברית הדם והנפש הישראלית. מנין לדם שהוא אדום ופועל לדורות את הרושם החד והעמוק, בנוגע לְהַקֶּשֶׁר אשר לא ינתק לַעַד, בין העם הישראלי לארצו, הקדושה קדושת נצח.

*

רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל פרק יג הלכה יב:

ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו מפני שהובדל לעבוד את י"י לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים שנאמר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל לפיכך הובדלו מדרכי העולם לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן אלא הם חיל השם שנאמר ברך י"י חילו והוא ברוך הוא זוכה להם.

כתב על כך הראי"ה:

ונראה דאע"פ שאין שבט לוי עורכין מלחמה, דהיינו לעשות מלחמה פשטית. כמו שאפשר שיזדמן ששבט אחד עושה מלחמה בשביל התנחלות שלו, שימצא לו בזה. אבל כשכל ישראל יוצאין למלחמה, מחוייבים גם הם לצאת. ומלחמה של כלל ישראל זאת היא גם כן עבודת ד', שכל מי שמיוחד יותר לעבודת ד' הוא שייך לה יותר משאר כל העם. [עכ"ל הרב]

אמר המעתיק: נ"ל ראיה לדבריו מדברי רמב"ם שם בהלכה י"א כי דין זה של פטור הלויים הוא אך ורק לענין כיבוש ארץ ישראל. לכן כשהמלחמה מפני פקוח נפש, חייב גם שבט לוי להשתתף. וראיה לזה יש מהירושלמי, סוטה, סוף פרק ח: "והמלך אסא השמיע את כל יהודה, אין נקי" (מלכים-א טו, כב) מהו אין נקי?... רבנן אמרין לית רבי בריבי" עכ"ל. מפרש "קרבן העדה": "אפילו רב גדול. וזה עיקר. וכן הוא בבבלי " ע"א [עכ"ל]. וכן פירש הערוך, ערך: אנגריא [עיין שם].

לקט וערך: הרב ארי יצחק שבט [ההערות המסומנות בסוגר מרובע [-] הן של משה צוריאל

הופיע במגד ירחים 168 (אלול תשע"ג)

שיר אקרוסטיכון של הרב קוק לרגל אירוסי תלמידו הרב צמח (ירוק) גרין:

לפנינו שיר ייחודי מפרי עטו של מרן הרב זצ"ל,[1] שחיבר לרגל האירוסין של תלמידו האהוב, הרב צמח (ירוק) גרין,[2] לימים ממנהיגי היהדות הדתית בארה"ב ומייסד גבעת ושינגטון,[3] עם כלתו, רבקה לבית וינשטיין. השניים נפגשו בביקורו אצל הרב בבית הבראה ברחובות, שם שירתה כאחות שטיפלה ברב. האקרוסטיכון בנוי על ראשי תיבות של שמות החתן והכלה בתחילת כל שורה, דבר נדיר יחסי בשירת הרב.[4]

הרב גרין עלה ארצה עם חתנו של הרב, ר"נ רענן, בניסן תרפ"ד, והר"י ריף הי"ד, תלמידי ישיבת סלבודקה,[5] ולאחר תקופה קצרה בסניף סלבודקה שבחברון, עברו להיות בין עשרת

---

1. השיר פורסם לראשונה ע"י ידידנו הר"נ גוטל לרגל נישואי בתו.

2. הרב גרין כיהן כרב קהילת "אוהב שלום" במשך עשרים שנה בעיר וושינגטון, בירת ארה"ב, שם הקים, יחד עם הרב יהושע קלייבן, איש סודו של הרי"ד סולובייצ'יק, את אחד מבתי הספר היהודים הראשונים מחוץ לעיר ניו יורק.

3. גבעת ושינגטון, הוקם על ידו במימון שאסף מהקהילה היהודית בעיר וושינגטון, בשנת תש"י, עבור היתומים ניצולי השואה.

4. סגנון דומה נמצא במצבה שניסח הרב זצ"ל עבור הגאון הרב אברהם אהרן בורשטיין, הגאון מטבריג וראש ישיבה במרכז הרב עד לפטירתו בגיל צעיר:
ארז הלבנון אדיר התורה
בחיר גאוני הזמן...
ראש ישיבות גדולות עמוד האורה
הגאון האמיתי פאר הדור
מרן אברהם אהרן בהגאון ר' יהושע הכהן בורשטין
אב"ד דכמה קהלות קדושות ע"ש עדת טבריג ידוע
הקרה חכמתו בקדש ונשבר הכד על המבוע
רעדה אחזה כל שומע...
נתבקש בישיבה של מעלה י"ט כסלו פ"ו בעיה"ק ירושת"ו זצ"ל ותנצב"ה

5. סיפר הרצבי"ה, מתוך התורה הגואלת, שיחות הרב צבי יהודה על התורה, פ' בשלח, סדרה ב, תשל"ד, נספח א, "לפני עשרות שנים, שלושה גדולים, באו מסלבודקה: גיסי ר' נתן (=הרב שלום נתן רענן קוק) ז"ל, הרב צמח גרין, שאחר-כך הלך לוושינגטון, בעל כשרון, תלמיד-חכם, ירא-שמים, השפיע יהדות שם, הקים בארץ את "גבעת וושינגטון", והשלישי, ר' יצחק ריף זכר קדוש לברכה, ה'נר יצחק', שנהרג ע"י גויים, הנאצים ימח שמם וזכרם".

התלמידים הראשונים של ישיבת מרכז הרב, ובני בית אצל הרב.[6]

בע"ה

לכבוד כלולת חביבי הנעלה, מבחירי בני ישיבתינו המרכזית הקדושה, הרב הג', עדי' (עֲדָיו) לגאון[7] ותפארת גזע ישישים ז"ק (זרע קודש) הרה"ג החו"ב (=החריף ובקי), ויראת ד' מעוזו מו"ה צמח ירוק[8] בהרב הגאון המנח[9] מחו' (מחותני)[10] מו"ה יצחק זצ"ל אב"דק סומי[11] יצ"ו (ישמרנו צורנו ויחיהו) עב"ג (עם בת גילו) הכלה המהוללה מרת רבקה וינשטין,[12] שליט"א,[13] למז"ט וכט"ס

6. ר"נ רענן, הקדמה לספר 'נר יצחק'- שיצא לזכרו של הרב יצחק ריף זצ"ל והי"ד, שנרצח בשואה.

7. בפעם הראשונה, משמש הקיצור הג(און) בתור תואר, ובפעם השנייה, בתור תיאור. ראו אגרות הראיה, סימן קסה, ביטוי זהה, "עֲדָיו לגאון ותפארת".

8. ענין "עיברות" שמות המשפחה היה חזון נפרץ בסביבת תלמידי הרב קוק ורבנים צעירים באותה תקופה בארץ ישראל, למשל, הר"ש ישראלי (איזראעליט, מבית הדין הגדול בירושלים), הרמ"צ נריה (מנקין, ראש ישיבות בני עקיבא), הר"ב ישר (שליכטה, רבה של עכו), הר"א בינה (בנסובסקי, ראש ישיבת נתיב מאיר), הר"ש גורן (גורונצ'יק, הרב הראשי), הר"מ בר-אילן (ברלין, מראשי המזרחי), הר"א קיטרוני (ציטרון, רבה של פתח תקווה), ר"י באר' (קולודנר, רבה של נס ציונה), הרב יהודה גרשוני (גרודנר, ראש ישיבה ומחבר ספרים), הרב נתן רענן (הירשוביץ, ראש ישיבה במרכז הרב וחתנו של הרב), הרב שמואל אליעזרי (שנדרוב, דיין בירושלים ורב שכונת בית וגן), הרב אליעזר אלינר (אורדאנג, מותיקי המחנכים בציונות הדתית), הרב שבתי שמואלי (טובולסקי, מזכיר ישיבת מרכז הרב), הרב מנחם אושפיזאי (קרטשמה, רבה של רמת גן), הרב אלימלך בר שאול (שאולזון, רבה של רחובות) ועוד. אף הרב קוק עיברת בשנת תרנ"ט את שם משפחתו ל"שוּר" (=ראה, הבט), בספרו "מדבר שור", וניתן רק לשער מדוע חזר ל"קוק". המזכיר האישי והנאמן שלו רש"א וֶבֶּר גם עיברת שמו לשזורי. הרחבתי בסוגיית עיברות שמות משפחה בספרי "להרים את הדגל- דגל ישראל והדיבור בעברית במקורות היהדות", פרק יד. כשירד הרב צמח ירוק מהארץ, הוא חזר להשתמש בשם גרין.

9. אביו נכלא עם רבנים רבים אחרים, לאחר המהפכה הקומוניסטית ברוסיה, ונפטר לאחר שחרורו מהכלא בגיל 44. בעקבות כך, עלו אמו וחלק מאחיותיו ארצה.

10. כלומר קרובי, וכן בהמשך. לא מצאתי קירבה משפחתי ואף לא מצאתי שמשתמש הרב במקומות אחרים בביטוי זו לחיבה. רק באגרות הראיה ב, סימן שנד, לרב אלעזר משה סלוצקין שליט"א, חותם בלשון זה וכמדומני שיש קשרי נישואין בין המכותב לבין משפחת הרב. ניתן רק לשער שמא היה לרב זצ"ל יד בשידוך של הר"צ גרין, ואולי לכך מתכוון בביטוי זה.

11. רב שלמה יצחק גרין רב העיר סומי, קרוב לחרקוב.

12. רבקה בת הרב אהרן ויינשטיין, נולדה בסוואלקה שבפולין, למשפחה בת שלוש בנות. היא עלתה ארצה בתחילת שנות התר"פ כחלוצה יחד עם אחותה חנה ולמדה סיעוד. היא טיפלה ברב קוק בבית ההבראה שברחובות, שם נפגשה עם החתן, שבא לבקר את רבו.

13. יצוין שהרב לא נמנע מלברך נשים בברכת "שליט"א", למרות שאין זה מצוי. בדרך כלל בירך הרב את הנשים, כולל אמו (ראו אגרות ג, סימן תתקנד), בברכת "תחי' לאוי"ט" (תחיה לאורך ימים טובים). הרצבי"ה היה מברך את אמו: שליט"א, ראו בהקדמתו לאגרות, משפט כהן ודעת כהן, וכן לראש הממשלה גולדה מאיר, להלכות צבור, כרוז יט, עמ' לא.

(למזל טוב וכל טוב סלה).

יום ו' עש"ק כ"ו אלול תר"ץ

מאת מחותנו[14] אוהבו אהבת אוֹמֶן[15] סלה,

(חתימה של הרב קוק)[16]

14. ראו היטב לעיל בהערה 10.

15. [מליצה ע"פ ישעיה כה, א] חתימה לא נדירה אצל הרב, למשל, משפט כהן קכג; עזרת כהן לח; אורח משפט יח.

16. המכתב הנלווה נכתב על עמוד אחד, וכאן מתחיל השיר שנכתב על עמוד שני.

צ'יץ[1] שקד[2] בתפארת נֶהֱדַרְתָּ,

מ'מעיני קודש שָׂאַבְתָּ, נוזלים הקֻרְתָּ,[3]

ח'שפת אוצרות רגש, וְתוּמָהּ שמרתָּ,[4]

יָ'קְרָה לי נפשך ספירים מעולפתָּ,[5]

ר'הבים[6] מָאַסָה, ותורה בָּחָרָה[7]

ו'יושר לב, לה נזר וצֶפת[8]

ק'דושת חיים בחביונה, ויראת ה' אוצרה,[9]

ר'חשי ברכותַי יקירי לךָ[10] ארעיפה,[11]

ב'יום שמחת גילךָ נָסֵךְ-ידידות לך אטיפה,[12]

ק'ומה יקר-לב לקראת שפעות אושר יזלו[13]

ה'דר עזר[14] ללכת מסילות אבות סָלְלוּ,

---

1. [ראשי-תיבות של שיר זה הוא: צמח ירוק רבקה וינשטין]
2. מכוון לשמו, צמח ירוק, על פי, במדבר יז, כג, "...וַיָּצֵץ צִיץ וַיִּגְמֹל שְׁקֵדִים".
3. יתכן חידוד לשון: הכרת/הקרת. ושמא לשון "קרתי ושתיתי", (ישעיה לו, כה)
4. מעיין מוציא מה"טומאה", אך שומר על ה"תומה".
5. יתכן לנקד: מְעֻלָּפֶת, להיות חרוז עם "צֶפת", בהמשך, על פי שיר השירים ה, יד, "יָדָיו גְּלִילֵי זָהָב מְמֻלָּאִים בַּתַּרְשִׁישׁ מֵעָיו עֶשֶׁת שֵׁן מְעֻלָּפֶת סַפִּירִים".
6. גאוה.
7. מכאן מתחיל הרב להתייחס לכלה.
8. כותרת, על פי דברי הימים ב, ג, טו, "וַיַּעַשׂ לִפְנֵי הַבַּיִת עַמּוּדִים שְׁנַיִם אַמּוֹת שְׁלֹשִׁים וְחָמֵשׁ אֹרֶךְ וְהַצָּפֶת אֲשֶׁר עַל רֹאשׁוֹ אַמּוֹת חָמֵשׁ".
9. על פי ישעיהו לג, ו, "וְהָיָה אֱמוּנַת עִתֶּיךָ חֹסֶן יְשׁוּעֹת חָכְמַת וָדָעַת יִרְאַת ה' הִיא אוֹצָרוֹ".
10. כאן חוזר הרב לדבר אל החתן
11. אאצילה, אשפיעה, אטיפה.
12. מילה נרדפת לסוף השורה הקודמת, ארעיפה.
13. שוב מסיים את השורה פעם שלישית עם מילה נרדפת.
14. [האשה היא "עזר כנגדו"]

ו'סעד בחיים[15] ושמחת ימים אצרו,

י'יפו הפעמים[16] והגילים יתמקדו,

נ'יב חיים ישאו שמחת דורים,[17]

ש'לומים כנהרים[18] וככוכבים אורים,

ט'יעת[19] קודש, הדר עֶבת תחכמוני[20]

י'גלו ויראו פרחי עדני,[21] ועסיסי רמוני[22]

נ'וכח פני קורא-הדורות[23] יוצר החיים,[24]

בתתו מושעות לעמו, מציון וירושלים.

15. יתכן שמרמז להודות לרבקה שטיפלה ברב כאחות סיעודית [או שיש כאן רמז לסוגיא ביבמות סב ע"ב, עזר ושמחה. "והשם עזרני" (תהלים קיח, יג) תרגומו "ומימרא דהשם סייעני"].

16. על פי שיר השירים, ז, ב, "מַה יָּפוּ פְעָמַיִךְ בַּנְּעָלִים בַּת נָדִיב...".

17. התוכן מקביל בשלושת השורות האחרונות.

18. ביטוי שגור בפי הרב, על פי ישעיהו, מח, יח, "... וַיְהִי כַנָּהָר שְׁלוֹמֶךָ וְצִדְקָתְךָ כְּגַלֵּי הַיָּם".

19. כלומה, נטיעה, מרמז לשם החתן, צמח גרין ירוק, ויתכן שמתייחס גם לייחוס שלו הנזכר למעלה.

20. יושב בין חכמים, על פי שמואל ב, כג, "אֵלֶּה שְׁמוֹת הַגִּבֹּרִים אֲשֶׁר לְדָוִד יֹשֵׁב בַּשֶּׁבֶת תַּחְכְּמֹנִי...". הביטוי אהוב על הרב, ראו אגרות סימנים ה, ו-מד, ויש לברר אם היה לרב יד בבחירת שם הבית הספר הדתי ביפו שנקרא כך בתקופת כהונתו של הרב שם.

21. כפי הנראה מברך הרב שיראו וישמחו הזוג בילדים, ויתכן ששוב מרמז לשם החתן.

22. על פי שיר השירים ח, ב. מההקשר של השורה הקודמת, יתכן שמברכו הרב שיזכה לְגַדֵּל בתורה, כדרשת ר' עקיבא, שיר השירים רבה ח, "'אשקך... מעסיס רמוני', אלו ההגדות שטעמן כרמון", כלומר מתיקות התורה, וכך השתמש בו בעקבי הצאן, עמ' קט, או שמא מכפיל ומברך לילדים מתוקים, פרחי/עסיסי.

23. כינוי לקב"ה, על פי ישעיהו, מא, ד, "מִי פָעַל וְעָשָׂה קֹרֵא הַדֹּרוֹת מֵרֹאשׁ אֲנִי ה' רִאשׁוֹן וְאֶת אַחֲרֹנִים אֲנִי הוּא".

24. הכפלת הברכה שיזכו הזוג לשמחת צאצאים, יחד עם השמחה הכללית של גאולת ישראל כמפורש בשורה הבאה, לשמחה פרטית ושמחה לאומית.

ליקט וערך: הרב ארי יצחק שבט, 'מגד ירחים' מרחשון תשע"ה

מינויו של הרב קוק את הרב זאב גולד - כרב שיכתת רגליו ל"מושבותינו ובקבוצתנו החביבות" לקרב רחוקים:

[אגרת זו הופיעה בספר "אזכרה", תרצ"ח]

אחד מהראיונות הקונקרטיים שיישם מרן הרב קוק זצ"ל להגדיל תורה ולהאדירה במושבים ובקיבוצים שרבים מהם היו רחוקים מתורה ומצוות, היה מינוי רב צעיר וחרוץ, שיקדש שם שמים ויקרב רחוקים על ידי הרצאות מרתקות, ושיחות אישות. למשימה זו בחר את הרב זאב גולד (תרמ"ט- תשט"ז/ 1889-1956)[1], שהיה כבר רב ומנהיג יהודי במספר קהילות בארצות הברית.

הרב גולד מביא ששמע על עניין קירוב הרחוקים מהרב קוק בעצמו בהיותו באמריקה בשנת תרפ"ד, כשהתייחס לדרכו ודרכי אבותיו הכהנים: אהרן, פנחס ואליהו, להיות "אוהב שלום, רודף שלום, אוהב את הבריות, ומקרבן לתורה"[2]:

... אנו למדים שהקנאות טובה רק כדבר יוצא מן הכלל. ההנהגה העיקרית היא דרך השלום. ואל יאמר אדם שאיש השלום מוותר הוא על האמת. לא כן הדבר. על הכהן נאמר: 'תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו', ובכל זאת 'בשלום ובמישור הלך אתי', ודוקא על ידי שיטה זו - 'רבים השיב מעון' (ההמשך שם: 'כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו...')[3]

---

1. הרב גולד נולד בעיירה שצוצין בפולין, לאביו הרב יעקב מאיר קראבצ'ינסקי, שהיה מבחירי התלמידים בוולוז'ין. בצעירותו היה חבר קרוב של הרב חיים עוזר גרודזנסקי, והקפיד לשמור עמו על קשרי ידידות ולימוד. הוא הוסמך לרבנות בגיל 17, והיגר לארה"ב בשנת תרס"ז להימלט מהגיוס הרוסי, ושימש שם ברבנות, ושם "אינגלת" את שם משפחתו לגולד. הוא היה בין המייסדים ואף כיהן כנשיא ישיבת "תורה ודעת", אחת מהישיבות הראשונות בארה"ב, וכיום מבין הישיבות הגדולות החרדיות שם. הרב גולד כיהן כיו"ר הקק"ל בארה"ב והיה פעיל במזרחי מאז תרע"ג. הוא עלה לארץ בשנת תרפ"ד בגיל 35, והרינו רואים שמינוי זה להסתובב בין היישובים לחזק את ענייני היהדות התחיל בשנת תרפ"ו. הוא היה בין מייסדי הישיבה בכפר הרא"ה, והיה חבר בהנהלת הסוכנות. בתרצ"ב נקרא לחזור לאמריקה וכיהן כנשיא המזרחי, וחזר לארץ בתרצ"ה לכהן כיו"ר המזרחי העולמי. במשך מלחה"ע הש-2 חזר שוב לארה"ב ובתור דובר אנגלית, פעל נמרצות במישור הפוליטי והיה מראש המארגנים והמדברים בצעדת הרבנים מול הבית הלבן ללחוץ שיתערבו יותר לעצור את הרג היהודים בשואה. הוא חזר לפעול במזרחי בארץ ואף היה מבין חותמי מגילת העצמאות. ראו אצל ד' תדהר (עורך), "הרב זאב (וולף) גולד", אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו ד, עמ' 1873, http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/4/1873; מאירה אפשתין, "הרב זאב גולד", רואי פני הרא"ה, עמ' 68- 70.

2. משנה, אבות א, יב.

3. דרשה נפלא לפסוק במלאכי ב, ו-ז.

צאו וראו, רבותי! - סיים הרב - מה פעלו הקנאים ליהדות בארצנו הקדושה, ומה פעלתי אני בדרך שלמדתי מאבותי ורבותי. מי השיב רבים מעוון - אני - או הם?(הר"ז גולד, ניבי זהב, עמ' שצז[4]).

לימים כתב הרב גולה, "ברוך בורא ניב שפתיים אשר נתן לי לשון לימודים להלהיב הרבה לבבות, לקרב יהודים רחוקים מן היהדות לחיק אמונתם ולחנך את בניהם בדרכי ה' ולזרזם לעלות לארץ ישראל". על אף התפקידים הרבים והחשובים שמילא בחייו, הוא סיכם התקופה המדוברת, בה נדד על חמור להרצות לחלוצים ביישובים, ש"הייתה הנהדרה בחיי".

ב"ה ירושלים כ"ב מרחשון תרפ"ו

אחינו היקרים מישבי ארץ חמדתנו, יושבי המושבות והקבוצות ומנהליהם הנכבדים, שלום וברכה מקודש,

אחים יקרים וחביבים, הנני מונה במכתבי זה אליכם ממני חדוש לטובה אשר נתחדש במצב הרוח לעילוי ולכבוד ביחש לעניני הקודש שלנו כולם, בקשר עם ישובנו החדש וההולך ומתחדש, לשמחת לב כל המצפים להחית עמנו על ארץ אבות.

נשמת האומה המתבלטת[5] בחיים הדתיים ברוח תורת ישראל, במסורת האבות הולכת היא ומתחילה להיות מאירה לשמחתנו, מתוך געגועים טמיריים[6] בלבבות רבים מכל המונים שהולכים והמתישבים בא"י מתוך צפיה לאומית אדירה.

כדי לתת מקום להבהקתה של אורה קדושה זו בחיים המורגשים, צריכים אנחנו לחזק את אלה המוסדות, הציבוריים שחיי הדת כרוכים בהם, יסודה של הרבנות, השחיטה, התפילה, לימוד התורה וכו'. להכשיר את המצב לזה בצורה של אהבת אחים נאמנה ושל עזרה הדדית מוסרית ביחוד בכל מקצעותיה של החיים הישוביים שלנו. מלאנו את ידי כבוד הרב הגדול בתורה וביראה, בטוהר לב, ובמסירות לאומית מו"ה זאב גולד שליט"א שיופיע לפרקים במושבותינו ובקבוצתנו

4. מובא אצל ידידנו הר"ש אבינר (עורך) שיחות הרב צבי יהודה על התורה, פ' פינחס, סדרה א - תשל"ב, נספח לפרשת פינחס (למילוי גליון הדפוס).

5. כלומר, המתבטאת.

6. כלומר, צפונים.

החביבות, ישא משאות וינאם נאומים[7] ויקח דברים עם הקהל ומנהיגיו בכל התפוצה הגדולה והקדושה הזאת שאנחנו מקוים ממנה רוממות קרן והגדלת תפארתו של ישובנו ההולך ופורח בחסדי גואל ישראל ומושיעו, אודות למרצם ומסירות נפשם של בנינו היקרים הנתונים בכל ליבם ונפשם לקומם את הריסותיה של ארצנו הקדושה בעמל ידם ויגיע כפם. הנני מלא תקוה שבאהבה נאמנה ובכבוד והדר תקבלו את האח הרב הנכבד הזה, וכולנו יחד נעזור איש את אחיו להשלים את פארה של תחיתנו הלאומית של ארצנו הקדושה בדרכי שלום ואמונה רוח אחוה הדדית.

תחזקנה ידכם הבונים, והיו לברכת עולמים לשם ה' ועמו על נחלתו גאון יעקב אשר נאהב סלה.

אחיכם הנאמן המוכן לעבודתכם בכל עת. אברהם יצחק ה"ק

7. השוו דברי הרב זצ"ל אל הרב גולד עצמו לגבי התפקיד, אצל ש' דניאל, אנשי תורה ומלכות, מובא אצל רואי פני הראי"ה, עמ' 69:

דע לך כי תפקיד גדול אנחנו מטילים עליך היום, שתיסע מנקודה לנקודה ותשפיע בדברי דעת ותבונה על הישוב החדש מרוח האמונה והמסורת. אתה מתאים לתפקיד כי אתה מלא אמונה ואהבה, אמונה בקדושת התורה, בקדושת האומה וארצה, ואהבה רבה לישראל ולארץ ישראל, אנו תולים בך תקוות, בך ובעבודתך, זכור את אחריותך הגדולה... הולך אתה לשליחות גדולה וקשה, בכישרון דיבור טהור אפשר להשפיע על אלה שהם בבחינת 'ואתה עייף ויגע ולא ירא אלוקים'. הנני מאחל לך שבורא ניב שפתיים יהיה בעזרך ותצליח למשוך בקסמי נאומיך גם את העייפים שמסרבים לשמוע ואם דבריך יהיו יוצאים מתוך לב מלא אמונה ואהבה הנני בטוח כי תמצא חן בעיני אלוקים ואדם".

עדות הרב קוק מהיכן מקורותיו - תשובה לחולקים:

שלום![1]

בחוברות[2] לא אמרתי שום דבר מדעתי והם כולם דברי א-להים חיים שחצבתים מיסודי דברי חז"ל והקבלה האמיתית, וכל הדבק בהם בעיון, חזרה וטהרת הלב,[3] אשרי

1. המשפט הראשון של האגרת מצוטטת בחוברת "במעגלי חוג הראי"ה", מתחת לתמונתו של הרב, ושם צוין שהציטוט הוא מ"אגרות ראיה", ומשם מובא אצל "כצאת השמש בגבורתו- מרן הראי"ה קוק זצ"ל במערכה על צדקת ה"אורות", מאבני המקום יג, ומובא שם "אך אגרת זו לא מצאתי לעת עתה". על כן הננו מרגישים זכות לפרסם כאן את מקור הציטוט החשוב בתוך (לפחות חלק מ)הקשרו. העתקת האגרת נמצאת במרכז התיעודי בבית הרב, כאשר חלק זו של האגרת הועתק בכתב-יד שקיבלנו ממו"ר הר"ח דרוקמן שליט"א. בשיחת טלפון עם הרח"ד במוצ"ש י"ז בטבת תשע"ג, זכר הרב היטב את האגרת ואישר שהוא בוודאי דברי מרן הרב קוק זצ"ל, ושכנראה העתיק מהרצבי"ה לפני עשרות שנים, אך לא זכר פרטים נוספים.

2. יתכן שהכוונה לחוברות שהוציא הרב בתקופת יפו: חביון עוז, יפו תרס"ו; עקבי הצאן, ירושלים תרס"ו; התרבות הישראלית, יפו תרע"ג.

3. ההדגש אינו במקור. מתייחס כאן הרב לתופעה שיש בני תורה ואולי אף תלמידי חכמים, שאמורים להכיר את המקורות הקלאסיות בחז"ל ובספרי האמונה, ובכל זאת חולקים עליו. וזאת מארבע מחסורים אפשריים:

א. הקבלה האמיתית - חלק משמעותי מדברי הרב מבוססים על מקורות בקבלה ופנימיות התורה שלא עסקו בהם רבים מרבני אירופה. ואף העוסקים במקצת בחכמת הנסתר, לא תמיד "קיבלו" את הקבלה ה"אמיתית". דברים דומים כתב הרב בתשובותיו כלפי טענות הקנאים בגנזי ראיה, "השגות על חוברת 'אור לישרים'" של ר"נ אדלה, עמ' 78, "שלא למדו דעת האמונה לאמתתה". להבנת הרקע של החוברת, עליה משיב הרב קוק שם, ראו י' שלמון, הקדמה למהדורה החדשה של שיבת ציון, ירושלים תשנ"ח, עמ' 36. ראו גם אורות, "קריאה גדולה", עמ' קא, "אחינו היקרים, חכמי תורה, וסופרים משפיעים! גם אנו נואלנו וחטאנו. למדנו וחקרנו, פלפלנו וחדשנו, כתבנו וצירנו, אבל שכחנו את האלהים ועזו, לא שמענו לקול נביאי האמת, לקול מעלי חכמי דורות עולמים, לקול הצדיקים והחסידים, חכמי המוסר וחכמי העיון והרזים, שצוחו והכריזו בקולי קולות כי סוף הנהר של התלמוד המעשי לבדו להיות יבש וחרב, אם לא נמשך לתוכו תמיד מים מגי ים, מימא דחכמתא וקבלה". כך בעקבי הצאן, "הדור", עמ' קט.
ב. עיון - לימוד המקורות בשטחיות או "בבקיאות", ובמיוחד בתחומי האגדתא, המדרשים, וספרי האמונה הם חזון נפרץ בעולם הישיבות, וגורם נוסף לאי-הבנתם של המקורות. ראו "מעט צרי", אדר היקר, עמ' טו, שלעומת הלימוד העיוני הנהוג בגמרא ובהלכה, "לא כן הוא גורל המחשבה עיונית... לא זכינו עדיין בענינו לקבע קבוצים וישיבות קבועים... ועל אותם הספרים הנפלאים מלאי הענין... הם מונחים בקרן זוית, או נחשבים לספרי טיול, שמעיינים בהם בדרך ארעי, ועיון כזה איננו מביא כלל את תועלת המבוקש הכללי".
ג. חזרה - הצורך לחזור שוב גם על מקורות מוכרים, שאולי היו תיאורטיים במשך אלפי שנים, ולפרש אותם באופן עדכני ומעשי. להתאימם וליישמם בדור הנוכחי, דור הגאולה. אף בגנזי ראיה, שם, עמ' 79, מצביע הרב על כך ש"על כל דעה נכונה ג"כ ימצאו מתנגדים, ואנחנו יודעים התנגדות שהיה על הרמב"ם ז"ל וכיו"ב. גם לפעמים סוברים הרבה יראים וצדיקים ג"כ על שיטה חדשה שהיא רעה יותר ממה שהיא לפי האמת, ומחלוקת החסידים יוכיח". כלומר, חייבים תמיד לעיין מחדש בהערכת רעיונות "חדשים", שאולי יתברר שהם מבוססים היטב במקורות הישנים.
ד. טהרת לב - באובייקטיביות וללא מגמתיות או דעות קדומות. המרכזיות של הנקודה מודגשת בהמשך, שמעיד הרב על "טהרת לבבי וזכות כונתי לשמו ולכבודו באמת ובאמונה".

וטוב לו[4] בזה ובבא בעה"י.

ומה שמשבחים את הדברים אפילו רחוקים[5] המדברים בזה, הוא ג"כ סימן טוב. "ונברכו בך כל משפחות האדמה".[6] "ואמרו כל הגויים רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה".[7] "ואישרו אתכם כל הגויים".[8] ורבי אבהו הוה אמהתא דבי קיסר משרין ליה".[9]

וד' יתברך יודע טהרת לבבי וזכות כונתי לשמו ולכבודו באמת ובאמונה. אם יש למי שיהיה מה להשיב יוכל להודיעני בדברי חכמים בנחת. ואם אראה שהצדק אתו, ודאי לא אבוש להודות אפילו ברבים שהדברים שאמרתי טעות הם בידי,[10] וכן הוא דרך כל מי שרוצה באמת ללכת בדרכי ד'.

והשי"ת (יהיה ב)עזרנו על דבר כבוד שמו ויפרוש עלינו ועל עמו, עירו ונחלתו את סוכת שלומו כתקות כל יראי ד' באמת ותקותי אני בתוכם.

4. על פי תהלים קכח, "שיר המעלות אשרי כל ירא ד' ההלך בדרכיו. יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך". יתכן שמרמז הרב מהפסוק ש"אשריך וטוב לך" מותנית כאמור, בין השאר, בעיון מעמיק ("יגיע כפיך"), וטהרת הלב ("ירא ד'").

5. כלומר כנגד טענת הקנאים שאם רחוקים מהתורה משבחים את דברי הרב, הרי זה חשוד. בדומה לכך, ראו בגנזי ראיה, שם, עמ' 79, "רבותי, אל תמהרו לבטל מצוה גדולה בשביל שהחזיקו בה גם כופרים", כגון צדקה ולאומיות.

6. בראשית יב, ג.

7. דברים ד, ו.

8. מלאכי ג, יב.

9. כתובות יז ע"א, "ר' אבהו כי הוה אתי ממתיבתא לבי קיסר, נפקן אמהתא דבי קיסר לאפיה ומשרין ליה הכי: רבא דעמיה ומדברנא דאומתיה, בוצינא דנהורא, בריך מתייך לשלם," [ר' אבהו כאשר היה בא מהישיבה לבית הקיסר, היו יוצאות השפחות של בית הקיסר לפניו ושרות לו כך: גדול עמו ומנהיג אומתו, נר המאיר, ברוך בואך לשלום.]. כלומר חז"ל מייחסים משמעות אפילו לשבח של שפחות בית הקיסר הנכריות.

10. דברי הרב דומים לתוכן ולסגנונו בתשובתו לקנאים נגד ההיתר שלו לשמן שוששומין בפסח, שו"ת אורח משפט סימן קיב, "וצריכים אלה הרבנים לשמוע בתחילה את כל פרטי טעמי הוראתי, וכשישיבו עליהם בדברים של טעם אז יש מקום לחזור ולומה, ברם דברים שאמרתי לפניכם טעות הם בידי, אבל לעשות מחאות בלא משא ומתן כלל, לא יעלה על דעת שום ת"ח חשוב, וחושב אני שלא יסכימו ע"ז כבוד תורתם."

הרב אברהם יצחק הכהן קוק

ההשראה המשולשת של בית המקדש: הנבואה, השכל והרגש[1]

דרשה לפרשת תרומה:

עריכה והערות: הרב ארי יצחק שבט

"ועשו ארון",[2] מה כתיב למעלה "ועשו לי מקדש".[3] אמר הקב"ה לישראל אתם צאני ואני רועה, שנאמר[4] "רועה ישראל האזינה".[5] עשו דיר לרועה שיבא וירעה אתכם. לכך נאמר "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". (אתם כרם ואני השומר[6]), אתם כרם שנאמר "כי כרם ד' [צבאות[7]] בית ישראל",[8] ואני שומה. שנאמר "הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל".[9] עשו סוכה לשומר שישמור אתכם. אתם בנים שנאמר "בנים אתם לד' אלקיכם",[10] ואני אביכם שנאמר "כי הייתי לישראל לאב".[11] כבוד לבנים כשהם אצל אביהם, וכבוד לאב כשהוא אצל בניו. וכן הוא אומר, "עטרת

1. הכותרת המסכמת היא של העורך ואיננה מופיעה בדרשה המקורית. הדרשה כתובה בכתב-יד קדשו של הרב, וכותרתה: לפ' תרומה, נמצאת בארכיון בתיק אל107. תאריך הכתיבה אינו ידוע, אך ראו בהמשך בהערות 32 ו-39, שהסגנון אולי מתאים לתקופת בויסק, לפני עליית הרב בשנת תרס"ד. כך קבע גם ידידנו הר"א עיטם, "סקירת כתבי ההגות של הראי"ה", צוהר יח (אביב תשס"ד), עמ' 22, כסימן היכר, שעד עלייתו לארץ, פתח הרב את דרשותיו בציטוט המקור שאותו הוא בא להסביר, כפי שעושה כאן. ההדגשים אינם במקור.

2. שמות כה, י. מתחיל הרב כאן את דבריו בציטוט מדרש שלם משמות רבה, לד, ג.

3. שם, ח.

4. מקצר הרב כאן את המדרש, שם מוסיפים כאן, "שנאמר (יחזקאל לד, לא) ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם".

5. תהלים פ, ב.

6. הסוגריים כאן הם בדברי הרב, כי משלים הרב זצ"ל את רעיון המדרש, שהקב"ה הוא השומה, אך במדרש כתוב כך רק בהמשך.

7. כפי הנראה מצטט הרב זצ"ל את המדרש ואת הפסוקים בעל-פה, והשמיט מלה זו, כדברי הרב צבי יהודה קוק זצ"ל בהקדמתו לאורות, מהדורת תש"י, וכפי שהעיר לי ידידנו הר"ז גוימן, "כפקודת בעל-האורות זצ"ל, באחרית שנותיו, בדקתי והעמדתי על מתכנתם את פסוקי המקראות ומאמרות רז"ל, אשר מקדם בהוצאה הראשונה כפי שטף-היצירה המקורי יש שלא היו מדויקים כהויתם במקומם".

8. ישעיהו ה, ז.

9. תהלים קכא, ד.

10. דברים יד, א.

11. ירמיהו לא, ח.

זקנים בני בנים".[12] עשו בית לאב שיבא וישרה אצל בניו, במדרש.[13]

השלמות המגיע מהשראת השכינה בישראל, ביחוד ע"י סגולת בית המקדש, יפרד והיה לשלשה ראשים, שבהם תושלם שלמות האדם. ראש לכל המעלות שבהם נפלינו מעל כל העם אשר על פני האדמה היא מעלת **הנבואה** שהיא מעלה עליונה נתנה ית' במתנה לישראל עם סגולתו,[14] שהיא המדע האמיתי למעלה משכל האנושי, ועיקר קביעות הנבואה בישראל לא נקבע כ"א ע"י קדושת בית המקדש. ע"כ היתה ירושלים גיא חזיון וכל נביא סתם שלא הוזכר שם מקומו מירושלים הוא, כדחז"ל.[15] והמעלה השניה היא **שמורת השכל האנושי** שאפילו הדברים שמושגים בשכל האנושי, שלא באמצעות הנבואה יושגו בדרך האמת. ודבר זה צריך שמירה כי שכל האנושי עלול לטעות, מכל שכן[16] בדרושים האלקיים העמוקים, ובהם תלוי עיקר שלמות האנושי, והיה מסגולת בית המקדש לשמור את השכל האנושי משגיאה. ע"כ הוא מקום הסנהדרין שמהם יוצאת תורה לכל ישראל,[17] ודיני התורה צריכין להיות מחותכים דוקא ע"פ שכל האנושי מהבנתם בתורה. דוקא אצל המזבח במקום המקדש. כדחז"ל "ולא תעלה במעלות על מזבחי" וסמיך ליה "ואלה המשפטים".[18] המעלה השלישית, היא מעלת **ההרגש**. שהלב הטוב, המרגיש הרגשת היושר והצדק מצד תכונתו, היא ברכת ד', וכדחז"ל שמכל המדות, לב טוב עולה על כולם.[19] והיתה סגולת המקדש לטהר לבבם של ישראל, ולקרבם אל הצדק והיושה.

ונראה לע"ד, שנגד אלה ג' המעלות היו שלשת חלקי המקדש: **עזרה, והיכל, וקדש קדשים.** נגד המורגש, היה העזרה, שבה היו העבודות המורגשות ביותר ועליה נאמר "בבית אלקים נהלך

12. משלי יז, ו.

13. שמות רבה, לה, ג, ואז מסתיים המדרש ומסכם, "לכך נאמר ועשו לי מקדש".

14. ברכות, ז ע"א, "שלשה דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו. בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו, שנאמר 'הלא בלכתך עמנו', בקש שלא תשרה שכינה על עובדי כוכבים ונתן לו, שנאמר 'ונפלינו אני ועמך...' ". העיר לי הר"ז נוימן שמימרה זאת הייתה מרגלא בפומיה של הרצבי"ה זצ"ל.

15. איכה רבה (בובר) פתיחתא כד ע"פ ישעיהו כב, א, "רבי יוחנן פתח. 'משא גיא חזיון'..., גיא שכל החוזים עומדים ממנה, דאמר ר' יוחנן כל נביא שלא נתפרש שם עירו, ירושלמי הוה."

16. כך נראה לפענח, אך קצת חתוך בגלל שכתוב בקצה התחתון של הדף.

17. משנה, סנהדרין יא, ב, "... לבית דין הגדול שבלשכת הגזית שממנו יוצאת תורה לכל ישראל שנאמר (דברים יז, י) 'מן המקום ההוא אשר יבחר ה'".

18. תלמוד ירושלמי, מכות ב, ו, "ומניין שהיתה סנהדרין גדולה אצל המזבח? 'ולא תעלה במעלות על מזבחי', ומה כתיב תמן? 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם'", על פי שמות כ, כג- כא, א.

19. משנה, אבות ב, ט, "אמר להם צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם? רבי אליעזר אומר עין טובה, רבי יהושע אומר חבר טוב, רבי יוסי אומר שכן טוב, רבי שמעון אומר הרואה את הנולד, רבי אלעזר אומר לב טוב. אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם".

ברגש", וכדחז"ל על הפייסות כדי להרגיש את העזרה שנאמר "בבית אלקים נהלך ברגש".[20] ההיכל היה נגד ההשלמה השכלית, ע"כ היה בו המנורה, שמורה על אור השכל,[21] ושבעה נרותיה כבר ביארו המפרשים נגד ז' ראשי החכמות,[22] להציל את השכל האנושי מכל פגע והשחתה. ולמעלה מכולם קדש הקדשים שהיה מוכן להשלמת הנבואה והמדע האלקי. כמו שכתוב "ודברתי אתך מעל הכפורת מבין שני הכרובים".[23] וזה השכילו חז"ל לבאר, בג' הטעמים שנתנו על המצוה של "ועשו לי מקדש", מלמעלה למטה. נגד המדע הנבואי, שהוא דבר שהוא למעלה ממדרגת האדם, ורק השי"ת בחסדו משפיע השפע הנשגב ההוא לאשר ימצא חן בעיניו שמצדו נמשלו ישראל **לצאן**, הסמוכות על **רועם** שינהלם על מי מנוחות, והוא מורה על החלק של קדש הקדשים, כמו שכתוב אצל הכ(תוב) שהביאו לראיה שהוא ית' נקרא רועה, "רועה ישראל האזינה". כתב[24] "יושב הכרובים הופיעה", שהוא נגד השלמות המושפע בישראל ע"י **הקדש הקדשים** ששם הכרובים, שהם מורים על השלמת הנבואה.[25] וכדברי הרמב"ם במורה נבוכים שהכרובים מורים על מציאות

20. בבלי, יומא כה ע"א על פי תהלים נה, טו, "ואי סלקא דעתך כולה בחול - פייס במזרחה? והא בעינן 'בבית א-להים נהלך ברגש', וליכא"; מדרש תהלים (בובר), נה, "תמיד נשחט בשנים עשר, הפר בעשרים וארבעה, וארבע פייסות היתה שם. ולמה? אמר ר' יוחנן כדי להרגיש את העזרה, שנאמר 'בבית אלהים נהלך ברגש'".

21. בבא בתרא כה ע"ב, "נאמר: 'הרוצה שיחכים - ידרים', וסימנך: מנורה בדרום"; הוריות יג ע"ב, "חמישה דברים משיבים את הלימוד... הרגיל בשמן זית"; מנחות פה ע"ב, ע"פ שמואל ב, יד, ב, "וישלח יואב תקועה וייקח משם אישה חכמה'... מתוך שרגילין בשמן זית, חכמה מצויה בהן".

22. משלי ט, א, "חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה"; רבנו בחיי, שמות כה, לא, "ועל דרך השכל המנורה בשבעה נרותיה תרמוז לתורה הנקראת אור שנאמר (משלי ו, כג) 'כי נר מצוה ותורה אור', והיא כוללת שבע חכמות ועל כן היו נרותיה שבעה"; שם, במדבר ח, ב, "יאירו שבעת הנרות... ועל דרך הקבלה... מדבר במנורה של מעלה, ופירוש 'אל מול' יאמר כנגד המנורה של מעלה שהן שבע ספירות בחכמה יאירו שבעת הנרות של מטה; הנצי"ב, העמק דבר, שמות כז, כ, "כח הפלפול והחידוש שיהא אדם יכול לחדש מעצמו דבר הלכה שאינו מקובל. ולזה הכח הנפלא שנקרא תלמוד ניתן כח המנורה, אשר נכלל בו שבע חכמות וכל כחות הנדרש לפלפולה של תורה"; שם, במדבר ח, ב, "יאירו שבעת הנרות. משום שבתורה שבעל פה נכלל שבע חכמות שבלי ידיעה בכל החכמות א"א לבא לכמה עיקרי תורה."

23. שמות כה, כב.

24. בהמשך שם, תהלים פ, ב.

25. לעיל הערה 23; במדבר ז, פט, "ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפרת אשר על ארון העדות מבין שני הכרבים וידבר אליו".

המלאכים,[26] וע"י המלאכים משתלמת מציאות הנבואה,[27] התמידית בישראל בזמן שהיה בית ד' קיים. ע"כ נמשל ית' לרועה שמשלים את הצאן בדבר שהוא **חוץ לגופם** שהוא **המרעה**. כמו כן השלמת הנבואה היא חוץ לגוף וטבע האנושי.

ונגד החלק השני שעליו היה רומז קדושת **ההיכל**, אמר אתם **כרם** ואני **השומר**, שהשומר אינו מוסיף בכרם, כ"א לשמור שיוציא אל הפועל השלמות שיש בחוקו. כמו כן היתה הסגולה לשמור את **השכל** האנושי שלא יארע בו פגע והשחתה, ע"י קדושת ההיכל שבו המנורה. ע"כ אמרו חז"ל בכרם ביבנה, כי ביבנה היתה הסנהדרין[28] שהמה עצמם היו אצל בית המקדש, ונמשלו לכרם המוציא יין "משמח אלהים ואנשים".[29] ועיין ספר גן נעול לרנה"ו ז"ל[30] המשיל את השכל האנושי

---

26. רמב"ם, מורה הנבוכים, חלק ג, ג, "הודיענו שהחיות הנזכרות תחלה הם גם כן מלאכים רוצה לומר הכרובים...".

27. שם, חלק ג, מה, "וכאשר התבאר האמת לחכמים ונודע במופת שיש נמצא שאינו גוף ולא כח בגוף, והוא הא-ל האמתי ושהוא אחד, ושיש ג"כ נמצאות אחרות נבדלות שאינם גופות והוא ששפע עליהם טובו ואורו יתעלה והם המלאכים... שהמלאכים ההם הם אשר ישימו אמת בפי הנביאים... הנה התבאר במה שהקדמנוהו שאמונת מציאות המלאכים נמשך אחר אמונת מציאות השם, ובהן תתכן הנבואה והתורה, ולחזוק אמונת זאת הפינה צוה הש"י לעשות על הארון צורת שני מלאכים [=כרובים], לקיים מציאות המלאכים באמונת ההמון, אשר הוא דעת אמתי שני לאמונת מציאות השם, והוא התחלה לנבואה ולתורה ומבטל עבודה זרה כמו שבארנו. ואילו היתה צורה אחת ר"ל צורת כרוב אחד, היה בו הטעאה גם כן שהיו חושבין שהיא צורת הא-ל הנעבד...".

28. שיר השירים רבה, ח, ב, "'כרם', זו סנהדרין, דתנינן תמן שלשה דברים העיד רבי ישמעאל לפני חכמים בכרם ביבנה וקבלו דבריו, וכי בכרם היו יושבין? אלא זו סנהדרין שעשויה שורות שורות ככרם".

29. ע"פ שופטים ט, יג, "ותאמר להם הגפן החדלתי את תירושי המשמח א-להים ואנשים...". רוב הפרשנים מסבירים שהיין כביכול משמח אלקים בנסכי המזבח, אך דורש כאן הרב קוק, שמדובר בסמליות התורה, שהוא גם יותר רוחנית וגם משמח אנשים.

30. הרב נפתלי הירץ ויזל (תפ"ו-תקס"ה/1725- 1805), מחבר ספרים גן נעול, יין הלבנון, ספר המידות ועוד, ראו עליו בהרחבה אצל הרב יעקב סגל, מבוא לספר יין לבנון, ראשון לציון תשס"ג, ובמיוחד בתשובות לחשדות כלפיו בנושא הרפורמה, שם, עמ' 13- 30; ר"מ צוריאל, "הנחשד בחינם": http://www.yeshiva.org.il/midrash/5235. כמו הרש"ר הירש, המלבי"ם, הנצי"ב, בעל התפארת ישראל, בעל הכתב והקבלה, המהר"ם שיק, בעל הערוך לנר ועוד, אף הרב קוק מאוד "החזיק" ממנו כפי שמוכח כאן, ובמדבר שור, דרוש א, עמ' טו; אגרות הראיה ב, סי' תקנז; מצוות ראי"ה, או"ח א, סע' א. פעם, אף ביקש אחיו של הרב, ר' שמואל, שישאיל את ספרו של רנה"ו "יין לבנון", והשיב הרב, אגרות הראיה א, סי' יא, "בתחלת בקשתך לשלח לך ס(פר) "יין לבנון" עגמה נפשי, כי זה איזה שבועות שנודעתי שהוא אבוד אצלי... ועתה הנני שולחו אליך. שים עיניך עליו, אך זאת לדעת, כי לדרוש ממנו ברבים צריך עצה ותחבולה, ואסמוך על בינתך הישרה שתשכיל להוציא תועלת גדולה לשומעי לקחך מפניניו". אף בנו הרב צבי יהודה, היה משבח פעמים רבות את מפעלי הרנה"ו, סגל, שם, עמ' 29, ואף סיפר שאבי הרב זצ"ל, הרש"ז קוק, פעם הוכיח בחריפות את מי שהעיז לגנות את הרנה"ו. גם הרצבי"ה ציטט את הרנה"ו, ראו צמח צבי א, אגרת ט עמ' כ, ואצל ידידנו הר"ש אבינר, שיחות הרצבי"ה 48, "ראשונים כמלאכים", סי' 1, ואצל סגל, עמ' 29. שמעתי גם מכמה תלמידים של הר"צ טאו, שאף הוא מדריך מלכתחילה ללמוד מוסר ומידות מספר המידות של הרנה"ו.

הנשלם ביין.[31] ע"כ לעדן שמירת השכל האנושי נקראים ישראל כרם, והשי"ת השומר, שיגיעו בשכלם האנושי למטרת האמת, **שתכלית הכל הוא אור פני אלקים.**[32]

ולעומת חלק **המורגש**, דהיינו הרגשת המשרים, שמזה נסתעפו כל המעשים הטובים הבאים מהרגשת הצדק והיושר, ודרך השלמות של ההרגש שה**אב** מנחיל לבנו, כי הטבע והמזג הם מתדמים בנולדים ממולידיהם.[33] ע"כ כיושר מדותיו ית' הם בתכלית התיקון ע"פ ההרגש הטוב והיושר, והוא ית' חנן אותנו במדות הטובות הראשיות, רחמנים ביישנים גומלי חסדים,[34] שבזה ניכרים אנחנו שאנו בְּנו כביכול שניכרים מדות האב בבניו.

והנה יש הפרש בין שלמות ההרגש לשלמות הנבואה והשכל. כי שלמות הנבואה כשאין בית המקדש נפסקה לגמרי, בעוה"ר. כמו כן שלמות השכל להנצל מפגעיו הטבעים לולא קדושת המקדש, הוא משכים הולך ע"פ טבעו להכשל במה שהוא עלול להכשל, ונמצא שאין קדושת המקדש בזה מועילים להוספת שלמות בלבד, כ"א גם להקנות המעלה העצמית שבעודה (יתכן שצ"ל: שבלעדה) איננה במציאות. אבל מצד ההרגשה הטובה, כיון שכבר נטבעה בישראל, הרי הטבע קיים לעולם.[35] ע"כ אפילו בגלות שאבדנו כל מחמדנו אמר הכתוב "ונודע בגויים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים כל רואיהם יכירם כי המה זרע ברך ד'",[36] אלא שבזמן המקדש היתה

---

31. גן נעול, ורשה תקצ"ח, כ ע"א, "וכן ענתה הגפן שנמשל אליה איש צדיק בעל הבינה...".

32. השוו עין איה, ברכות ב, פ"ז, מט, "(ה)אושר האמיתי של האדם שהוא אור פני מלך חיים." הביטוי "אור פני...", שרואים משני המקורות הללו שהוא מרכזי ביותר במחשבת הרב כתכלית החיים (!), מופיע 17 פעמים בכתבי הרב (ע"פ התקליטור של כתבי הרב קוק של ידידנו הר"ד גולדשטיין), וכמעט כולם מתקופת בויסק, לפני עלייתו בשנת תרס"ד. יש כאן אולי רמז סגנוני לכך שמא הדרשה שלפנינו נכתבה באותה תקופה.

33. הן מצד הגנטיקה הפיזית, הן מבחינת ההשפעה הסביבתית והחינוכית שבהן גדל ("Nature and Nurture").

34. יבמות עט ע"א.

35. למרות שההרגשה מורגשת במיוחד בעזרה של המקדש כנ"ל, בכל זאת יש לה איזה המשכיות בדרגה יותר נמוכה, גם מחוץ למקדש, היות והטבע של המידות הא-לוהיות טבועות בישראל, גם בהיותנו מחוץ למקדש ובגלות.

36. ישעיהו סא, ט. השוו דברי הרב בעץ הדר, עמ' ח, "... ואפילו אותם המעטים שהוכו במחלות שיבושי דיעות העלולות לפי ירידת הדור והזמן, מ"מ הודם וקדושתם של ישראל ניכר בהם מאד, וכל רואיהם יכירם כי המה זרע ברך ד', אין בהם אותם התכונות הרעות של גזל ועריות, שכרות ושפיכות דמים, שעלולים לרדת אל אותה ההשפלה הגרועים שבין פזורי הגולה, יושבי אדמה טמאה, אבל יש בהם צדק, יושר, רחמים, חמלה, כבוד צניעות וגבורה, וזרע קודש אלה חותמם של אבות העולם אילי הצדק מטע ד' ניכר בהם מאד מאד...". כלומר כוונתו כאן שאף היהודים הפזורים בגולה, הניתנים יותר להשפעות זרות, אף הם ניכרים ושונים במידותיהם מהגוים שמסביבם. אכן שמעתי על מנקה נוכריה בקהילתי בחו"ל שהתפארה לגבירתה, יהודיה דתית, שבתה התארסה ותזכה ל"בעל יהודי!" בעל הגויה העתיד זה, בוודאי אינו מקפיד בתורה ובמצוות, ובכל זאת, ניכר הוא ושכמותו במידותיהם הנעלות, יחסי לגברים הגויים.

ההרגשה המוסרית שופעת במעלה גדולה, והיינו מוכנים לכל חמודות המדות בשפע גדול ורב. ע"כ אמר[37] מצד ש"אתם בנים ואני אביכם **כבוד** לבנים שיהיו אצל אביהם",[38] פירוש **הוספת כבוד** ושלמות, אע"פ שלא אפשר[39] שתסתלק זאת המעלה לגמרי בשום אופן.

וגדולים מאד דברי חכמים ז"ל בהוסיפם ע"ז הכבוד? לאב שיהא אצל בנו, מה שלא אמרו כך במעלות הקדומות,[40] כי הנה אמרו חז"ל "אין לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים בלבד".[41] ובאמת מקור יראת שמים הוא שלמות ההרגש בתכלית טהרתו. והנה אע"פ שההרגש הוא כח גופני ולא יאתה ליחס ענינו למעלה, כמו ענינים המושכלים, בכ"ז הוא יקר מאד שזהו התכלית העקרי ליצירת האדם שיהיה בעל הרגש, ויביא ע"י הרגשתו פרי קודש הלולים, מה שאי אפשר בעליונים שהם שכלים.[42] ע"כ בזה המעלה שֶמורה על ההרגש ייחס **הכבוד** ג"כ לאב ית"ש, שכל השלמות השכלי(ת), אין בני אדם משלימים את הנמנע מצד העליונים, אבל כיון שרצה ית' בשלמות ההרגשה, זה הכבוד לא ימצא[43] כ"א ע"י בנו, הם בני ישראל עם קרובו.[44] שע"י קדושת ההרגשה שחנן אותם ית', ע"י המדות המוכנות לקנות יראת שמים אמתית מתוסף הכבוד העליון

37. במדרש שהביא הרב זצ"ל בריש דבריו.

38. כתוב לעיל בשני המשלים הראשונים במדרש: "עשו דיר לרועה", ו"עשו סוכה לשומר", אך במשל האב ובנו כתוב בשני הכיוונים, לא רק "כבוד לאב כשהוא אצל בניו", אלא גם "כבוד לבנים כשהם אצל אביהם".

39. אף ביטוי זה: "שלא אפשר", מצביע על סגנון הכתיבה המוקדמת של הרב זצ"ל, ומופיע רק 5 פעמים בכתביו, לעומת הביטוי "שאי אפשר" שמופיע מאות רבות של פעמים.

40. בשני המשלים הראשונים לא מוזכר ענין "כבוד לרועה" או "כבוד לשומר", רק כאן, "כבוד לאב כשהוא אצל בניו".

41. ברכות, לג ע"ב, ""ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה'. אטו יראת שמים מילתא זוטרתא היא (האם יראת שמים היא דבר קטן ששייך לומר עליה, "כי אם"= "רק")?! והאמר רבי חנינא משום רבי שמעון בן יוחי: אין לו להקדוש ברוך הוא בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים, שנאמר: 'יראת ה' היא אוצרו' (ישעיהו לג, ו) כלומר, לפי דיוקו החדשני של הרב זצ"ל למימרה זאת, ר"ל שיחד עם כל השלימות בכל תחום שכביכול יש לה', יש תחום אחד שכביכול הוא יכול עוד להוסיף כבוד לאוצרו, וזו בתחום המידות ה"מורגשות", שכביכול לפי חז"ל כאן, ניתן "ליחס ענינו למעלה". לפי זה מובנת שאלת חז"ל מדברי ר' חנינא, שלפי דבריו, מדובר כבכול על המידות הא-להיות של הקב"ה עצמו, שזה בוודאי דבר גדול וקשה, ולא שייך לכתוב "כי אם ליראה", כאילו שזה דבר קטן לאדם.

מעניין לציין שהעדיף הרב לצטט את הגירסה של הילקוט שמעוני, פרשת עקב רמז תתנה, שם הוסיפו את המלה "בלבד", לתוספת הדגש, למרות שהגירסה מהמקור מהש"ס בוודאי יותר שגורה אצל רוב תלמידי חכמים. ואולי הגירסה הזאת עדיפה על הרב מפני שהיא מועדפת על הרמח"ל, מסילת ישרים, סוף פרק כד.

42. יתכן שר"ל, המלאכים הם שכליים ולא הרגשיים כבני אדם, ראו רמב"ם, מורה נבוכים, חלק א, מט.

43. כביכול גם אצלו יתב', "מתוסף הכבוד העליון".

44. ע"פ תהלים קמח, יד.

ית'. והנה התחילו חז"ל אלו הג' טעמים לסדר[45] ע"פ "ועשו ארון", שהתחיל מקודש הקדשים, ומסדר והולך ההיכל והעזרה,[46] להורות שעל אלו ג' היסודות היקרות נתכוון תכלית המקדש בכללו, שכולל אלה שלשת החלקים.[47]

45. אולי כתוב: וסדר.

46. לפי סדר הקדושה, היורדת והולכת.

47.

האיזור במקדש	משל חז"ל במדרש	מועילה לתכלית איזו השראה - ומתי?	אופי ההשראה
קדש הקדשים- הכרובים	הרועה והצאן	נבואה- רק בזמן בהמ"ק	השראה מחוץ לאדם כרועה העוזר לצאנו.
היכל- המנורה	השומר והכרם	שִכלית- רק בזמן בהמ"ק	שמירת השכל הקיים מנזק חיצוני, כשומר לכרם.
עזרה- מקום השחיטה, קבלה, הולכה, זריקה, ורוב העבודות: עליה נאמר: "נהלך ברגש"	האב ובנו	הרגשית- טבוע תמיד מהאב בטבע הבן- ממילא נמצאת במידה מסוימת גם בגלות לאחר חורבן בהמ"ק	דו-צדדית, עם תוספת ענין הכבוד כביכול גם כלפי שמיא.

מאמר על לימוד רוחניות התורה - תוספת ל'אורות התורה':

(ההדרה למהדורת 'ספרית חוה', תשע"ב)

פתיחה:

מגדולי מפיצי דברי הראי"ה זצ"ל בדורנו, הרי הוא הרב שלמה חיים הכהן אבינר שליט"א. בהיותו שנים רבות תלמידו המובהק של רצי"ה, היה מעתיק מכתבי-יד הראי"ה שרצי"ה הקריא לפניו. אחד מהם הוא המאמר שלפנינו. אחרי ההעתקה, הרב אבינר הגיש את המאמר לפני רצי"ה לשמוע ממנו ולרשום הערותיו על המאמר, והרי הם כאן לפנינו.

אמנם למעלה משליש המאמר כבר ההדרנו בשנת התשס"ב במהדורתנו של "**אוצרות הראי"ה**" (חלק שני, עמ' 330-316 וגם שם ערכנו לוח תוכן-ענינים והערות שונות) אבל הרב אבינר הוסיף וערך ושבץ לכאן ממאמרים נוספים של הראי"ה ממקומות שונים, וגם חלק מהם הם כתבי-יד שעדיין לא ראו אור בשום מקום אחר. הרב אבינר ההדיר דברים נפלאים אלו במהדורתו של "אורות התורה" (שנת תשע"ב) בהגהתו של הרב גלעד הלינגר, ובעריכת מפתחות ענינים של הרב מיכאל לוצקי. בטוב לבו של הרב שלמה אבינר העניק לנו רשות להעתיק הדברים בספרנו. יברכהו הקב"ה! ונקוה מיני ומיניה יתקלס עילאה.

רב תודות להנהלת "ספריית חוה" (בית אל, ד.נ. מזרח בנימין, 90631) על רשותם ועזרתם בהבאת דברי תורה הללו לידיעת קוראינו. יברכם ה'!

נוסף על הערותיו של הרב אבינר, אנו הוספנו הערות שלנו, בציון חתימתנו: הערת משה צוריאל. וכן הוספנו ציון למקורות רבים, במקרא ודברי חז"ל, שלא היו ברשימות שהרב כתב.

ונקדים כאן עוד הדרכה נכונה. יש שני תחומים בלימוד פנימיות התורה, או כלשון הרב "רוחניות התורה". יש העוסק בגירסא של הטקסטים, בקריאה ושינון של הספרים הקדושים שנתחברו בנושאים אלו: הזוהר, תיקוני זהר, ספר הבהיר, ספר יצירה, כתבי אריז"ל, כתבי ר"מ קורדוברו, דברי רמח"ל ודברי הגר"א.

אבל יש החותר להבין הנמשל של הדברים, הרעיונות הגלומים בספרים אלו. רמח"ל כתב הרבה על הצורך הגדול להבין את המשמעות של הדברים ("שערי רמח"ל", מהד' הגר"ח פרידלנדר, עמ' לו, סב, תד). ובעקבותיו הלך ראי"ה בספריו הרבים.

אמנם הראי"ה היה מעודד לעסוק גם בגירסא של ספרי הפנימיות, גם כל עוד שאין האדם מבין הפנימיות (אורות הקודש, ח"א עמ' ק, קז-קח, אורות התורה פרק י פסקאות יב, יד, אגרות ח"א עמ' פא). אבל אין ספק כי העיקר הוא להבין המשמעות הפנימיות, הרעיונות, המושגים, האידיאות. וזה בא ע"י לימוד מתמיד ושוטף בכל ספרות גדולי המחשבה בין גדולי התורה, משך כל דורותינו.

ולהלן בפרק יד' נביא כמה פסקאות נפלאות מדברי הראי"ה בנושא זה:

וכך דברי הרב: "ידע כבודו, שכל עיקר כוונתי בחוברותי ובכל מה שאני כותב, הוא רק לעורר לבב ת"ח, זקנים וצעירים, לעסוק בעיון בפנימיות התורה, בין במוסר בכל הדרכים הנמצאים עמנו מקדושי עליון, בין במחקר בכל הספרים הקדושים שהנחילונו רבותינו הגאונים בעלי המחקר, בין בקבלה ע"פ כל הדרכים שהם מורשה לנו מאבותינו זכותם יגן עלינו, בין על דרך הראשונים, בין על דרך האחרונים; בין על דרך החסידות, בין על דרך רבינו הגר"א והרמ"ח לוצאטו ז"ל. וללמוד את כל הספרים עם דברי זהר הקדוש וספרא דצניעותא, ספר הבהיר וספר יצירה, וכל מדרשי חז"ל, בעיון ובבקיאות. צריך על זה התמדה גדולה, ממש כהתמדת הש"ס ופוסקים". (אגרות הראיה, ח"א אגרת מג עמ' מא). [ועוד עיין "אדר היקר" עמ' טו-טז]

עיקר כוונת הרב היא להבין לימודינו, ולא לעסוק בגירסא נבובה.

לוח תוכן למאמר "לימוד רוחניות התורה"

נערך בידי הרב משה צוריאל

כל פסקא כאן בלוח סוקרת פסקא במאמר הנושא אותה אות זיהוי

[א] בזמננו מורגש חוסר בלימוד רוחניות התורה, לכן קשה לדור להשתמר מרוח סועה וסערה. הדרכים הנעשים ללא רוח חיים אלוהיים, לא יוכלו להחזיק מעמד בדורנו ולא יביאו את הישועה. מה שהם קוראים "דת", אינה דת. ומה שהם קוראים "יראת שמים", אינה יראת שמים.

[ב] מחמת הקיצניות שעוסקים בעיקר רק בלימוד התורה המעשית, מזניחים את לימוד התורה הרוחנית. ועל זה כבר צָוְחוּ "חובות הלבבות" ו"מסילת ישרים".

[ג] בדורות קדם הזהירו לא לעסוק בסתרי תורה בלי גדרים ומשמרות. אבל בימינו שמכל עֵבֶר ממטירים השקפות ומחשבות קלוקלות בצורה מכוערת ומדולדלת, עת היא לעשות להשם. במיוחד כאשר בימינו יש סופרים ומשפיעים, "חכמים הם בעיניהם", ואינם מכירים את תוכן המאור הגדול שבתורה, על כן לקויים הם בגאוה גסה ומביאים שממון והריסה בישראל. התקון יבוא ע"י הוספה רבה של שקידה בעומק התורה העיונית.

[ד] בעל-כשרון לעסוק בדרישת אלוהים, כאשר מזניח עסק זה ועוסק בחלק אחר מהתורה, הנפש הולכת קדורנית, בעצבון ומלא-זעם, מורך לב ורפיון. זאת היא הסיבה שהרבה מתופשי התורה מצויינים לקויים בגופם ונפשם. ולכן יש לקבוע סדרי לימוד קבועים בתלמוד הרוחני מדי יום ביומו, החל בלימוד המוסרי הפשוט ועד בָּמֳתֵי המחקרים האלוהיים (ראו אגרות הראיה, ח"א עמ' מא, פב).

[ה] בימינו מושגי דת ואמונה נלקו. ובחוג התורה והיראה הבַּנַלִית [=נדוש] אנו מוצאים חשכה וקדרות, עצבות ורגזה, קפידא וזעם. וכל זה מפני שֶׁפָּנִינוּ עורף אל אור תורת חסד ותורת חיים (ראו אגרות הראיה, ח"ב עמ' קפו, פסקא ומש"כ מר לתמוה).

[ו] הַחֲרָדוּת הנמוכה מְלֵאָה פחדים חומריים ורוחניים. חרפה היא שבימי התעוררות העוז והגבורה נהיה שרויים בפחדנות ומצוקת נפש.

[ז] הראוי ללמוד רוחניות התורה אינו רשאי להשתמט מכשרונו זה. וכאשר הוא מתכחש ללימוד זה, הנפש זועמת ואדם זה עלול להרבה מדות רעות. ואנשים כמוהו הם היותר אומללים שבמין האנושי. הכרעתו בתורה תהיה זועמת וחשוכה, לא ידע דרך שלום, לא יוכל להרבות בעולם אור החסד, אהבה ואחוה, אלא יהיה קוצף ומקציף, מקפיד ועולב, כאילו הבריות הם לו לאויבים ושונאי נפש. ויש הפסד לאומה, כי מפני חכמתו בתורה הוא בעל השפעה. כמה בלבול-דעת וחשכת-עינים מתגלגלים מזה, ויורדת מעלת האחדות והשלום, וגורם פירודים והתפלגות.

[ח] לא יוכל עַמֵּנוּ להתנחם כלל באותה תחיה יבשה וכמושה הנראית בארץ ישראל במובן הלאומי היבש, ואין מוצאים בה את היתרון האלוהי שיש לנו על כל משפחות האדמה. אבל כאשר נפתח את המעיין של האורה האלוהית, אז יתגלה מבט אחר לגמרי על כל הוייתה וערכה של התנועה החדשה הלאומית. עלינו [בני תורה] להתגדר במלאכתנו, להאיר את אופל זמננו באוצר האור האלוהי השורה בקרבנו. עלינו לעורר את הרוח. רזי עולם שהיו כבושים וגנוזים, צריכים להתגלות ולהפתח ולהתבאר, בצורה מלאה כבוד פנימי והדרת גוי.

[ט] האורה הבאה ממקורה של תורת אמת, ממנה הכל מתחדש. המתגדרים בחכמות-חוץ ומתנשאים להעמיד חזון, להיות מדריכי האומה, מפניהם נעשה הכל מְעוּוָת והרוס. כי רק תלמידי חכמים יכולים לבנות. אבל כאשר ת"ח משתמטים מקוצר-רוח, וסוברים כי די להם עוגה קטנה של ההלכות המעשיות, אז הכל נמוג. כל התביעות דוחקות אותנו להעמיד חכמי אמת בעולם, מאירים באבוקה האלוהית. נקיץ לקול הקריאה.

[י] מעמד האמונה מלא תוהו ובוהו, כי לא נעבדו שדמותיה רבות בשנים. נתכווץ הלב ויש מורא מפני חופש המחשבה. על כן ברחו המחנות כולם אל העבודה הבלתי מסוכנת, לימוד התורה המעשית. אבל הנשמה בגובהה העליון יושבת שוממה.

[יא] כיצד נרצה לרומם כבוד הדת, כאשר אין אנו משתדלים לרומם כבוד האלהים; שלא יהיה רק רגש דמיוני קל ורופף, אלא יהיה דיעה אדירה חיה וקבועה.

[יב] הכרח הוא לשוב לבצרון האמונה ע"י שימוש ארחות השכל היותר גנוז.

[יג] כמה גדולה היא הצרה שהדברים הגדולים נתיישנו אצלנו עד שלא נאבה לפנות אליהם. שמענו מפי קדמונים שתכלית הכל היא השגת השם ית'. אבל מה אנו עושים? וכי צעדנו לקראת זה? וכי מחפשים אנו עצות לכך?

[יד] סדר לימוד חדש מוכרח הוא להיות נבנה. אין אנו יכולים לצמצם את עצמנו רק בהלכות הקצובות. אֶל הנסתר והנעלם עינינו עורגות. אין כוונתנו לסגנון של הזיות אלא לימוד ערוך בחכמה, מסודר ומתוקן יום ביומו. לא נניח ידינו מלימוד גמרא ופוסקים, אבל יצטרפו אל המעיין הגדול של חכמת האור האלוהי. וארח הפלפול ההלכתי עצמו יחודש ברוב נועם.

[טו] לקויים אנו שאין לרוב שומרי התורה הרחבה עיונית ושכלית, לחבק הרים גדולים של רעיון והסתכלות.

[טז] על גדולי התורה חובה גדולה לעסוק בחלק המדעי [הרוחני] שבתורה, יסודי התורה ועיקריה, ולברר הדיעות. כי ע"י מיעוט הידיעה בשרשי האמונה נעשו הרבה פירודי הדיעות ושנאת אחים. כי כמו בידיעת ההלכה המעשית מפני מיעוט הידיעה אפשר שמחמיר האדם יותר מדאי, כך בהלכות דיעות מתוך חוסר ידיעה האדם מחמיר יותר, וכל מי שאינו סבור כמוהו הוא מחשיב אותו לכופר בתורה. וגם הציבור הלא-תורני כאשר שומעים אותן דעות מורגלות של המחמירים,

שכביכול הם "יסודות האמונה", כאשר בועטים בהם יוצאים מכלל האמונה, כי אינם מבחינים בין דבר יסודי לדבר שהוא טפל.

[יז] אין לנו לירוא מהנסיגות הזמניות והארעיות של רוחניות עמנו. גם אם יתעו רבים בדרכי נבוכה, לא יאבדו עוד את דרך החיים והטוב. כי העולם הולך ואור.

[יח] הרבה מבני דורנו רוצים רעיונות מופשטים. אבל על חכמי תורה לבסס הרעיונות על בסיס מעשי. החכמה העליונה כשהיא מאירה יפה היא משיבה את כל הרעיונות האוריים לכלל פועל-המעשה.

[יט] החורבן המוסרי שבא לעולם, פריקת העול של תורה ומצוות, הם מפני שהרגש והמחשבה תובעים את תפקידם, ולא ספקנו להם זאת. במשל של המקובלים, מוחין דקטנות נדחים מפני אור מוחין דגדלות המתקרבת ובאה. נורא המצב בפרק זה שהישן נדחה, והחדש טרם הופיע. יש לפתוח השער שיבוא מלך הכבוד.

[כ] מיעוט הלימוד במהותה של היראה האמתית גרם לרעות נוראות במצב העולם בכלל וישראל בפרט. יראת אלהים כשהיא נלמדת יפה לא די שאינה ממעטת את העוז וגבורת הרוח, אלא היא מוסיפה עליהם. אחת מסיבת החילון בישראל היא ממה שרואים הם שהנקרא בימינו "יראת אלהים" אפופה רוח עועים של פחד, וזה נוגד כל אומץ של פעילות החיים. ומפני שהעוסקים בצד הרוחני לא יאבו להתרומם, על כן הדור הולך ותועה, מגשש בחושך ונופל בחמרנות. והחיים החומרניים לא יוכלו להניח דעתו, כי עמוק עמוק בקרבו מונח צורך אלוהי רוחני ועליון.

[כא] בתחילת לימודי האדם ברוחניות התורה יש לו מחשבות מדאיבות, מפני שלא הורגל עדיין לאורה. אבל עם הזמן, באה לו הרחבה והעניינים מתמתקים. אבל צריכים לזה קביעות הלימוד בספרי הראשונים והאחרונים במקצוע זה.

[כב] הרבה הם המתלוננים "האמונה נופלת!". ואיך לא יהיה כך? כיון שאין למדים את חכמתה. התופעה דומה לגורל לימוד המוסר, שגם כן רבים הם שאמרו שאינם צריכים ללימוד זה. אבל בלימוד רוחניות התורה, יש במניעתה בנוסף על הנ"ל גם נזק גדול. כי המעשים מתעוותים, הדיעות מיטפשות, וכנסת ישראל נמוגה ביגונה. הסכנה היותר איומה היא בהעדר הלימוד של האמונה.

[כג] ההכרות הפשוטות שהיו לנו תמיד במהות היהדות, הולכות ומתמוטטות לעינינו. התיקון למצב זה הוא לחזור ולשנן את ההכרות העליונות, את הלימודים שברוחניות התורה. אין לנו תרופה אחרת.

[כד] בדורות קדם, כל עוד לא עוּמָם הָרֶגֶשׁ הטבעי של יהדותנו, לא היה כל כך ההכרח ללמוד דעות ואמונות. אבל בדורותינו המצב הוא מחריד, הַבּוּרוּת ואי-הידיעה בדברים רוחניים הוא גדולה; עד שגם רבים מבני תורה החשובים אין להם מושג בפנימיות חכמת התורה. ולכן בדורותינו

קפצו אנשים שלא חונכו כראוי, פרקו מעליהם עול תורה, מגלים בה פנים שלא כהלכה, ועל ידי ספריהם ממעטים את האמונה. וכל זה מפני שאין ת"ח האמתיים, צדיקים וגאונים, עוסקים בקביעות והרחבה בחכמת האמת, החכמה הפנימית, ואינם מחברים ספרים להיות נקראים ע"י בני דורנו. צריכים לבאר מושגי הגבואה, מדריגותיה השונות כו'. לזה צריכים לקבוע ישיבה הגונה, מבוררת מיחידי סגולה המסוגלים למטרה גדולה וקדושה זאת.

[כה] ימים רבים עברו על ישראל שהָרֶגֶשׁ מנותק מהשכל. הסיבה לכך כי המון רב של כחות טובים הראוים להיות מדריכים שכליים נסתבכו רק בעסקי הרגש, ולא עלו ממנו למעלה. על כן רק הרגש נתפתח; והחכמה, השכל וההכרה עמדו על עומדם, וממילא ירדנו. רגש הוא אב לתפילה, חיי שעה. אבל לא הוא לבד יכול לשאת משא החיים לעולמים. ומפני זה יצאו כמה תקלות לעולם. הגנו חייבים להגדיל את ההכשר השכלי בעבודת התורה, שמקום בראש תיטול דוקא הקבלה העזובה והנרדפת.

[כו] העולם טרם הסתגל לקבל את הנועם האלוהי. בשורש נשמתנו [של ישראל] האורה האלוהית קשורה. על כן הגנו מוכשרים להביט על החיים והמציאות בעין-יפה, ולהודיע כי כל אשר עשה אלהים הוא טוב מאד. לא כן השיטה הבודהיסטית המוצאת מנוחה באפיסות ואבדון, כי חייהם נטעמים בכל מרירותם. וכן אמונות אחרות [כמו הנצרות] נודדות לכאן ולכאן [לשפוט לטוב ולרע את החיים]. על כנסת ישראל לגדל חכמי אמת גיבורים שיסירו האבן מעל פי הבאר, להמתיק מרירות החיים ע"י גילוי הנועם העליון. תורת אמת וסתרי גנזי תורה יגלו זאת.

[כז] מושג ה"דת", כפי שמשותף לנו ולכל העמים, נהפך למושג של זָוָעָה עד שרוב האומות מסתכלים עליה מגבוה במבט של ביטול. אבל כל זאת כי לא הכירו אור האמת, אור ה' אלהינו. עלינו לשאוב מהמעיין האלוהי.

[כח] שני חלאים מאבדים טובו של האדם. א' גאוה, ב' שפלות הנפש. הראשונה היא מנת חלקם של מצויינים ושליטים. והשניה היא נחלת ההמון. שפלות בהמית זו מתרפאת ע"י הסתכלות בטוחה במה שהאדם מכיר שיש בכחו להתרומם לצד העליון והטוב. בדורנו, שפלות זו הכתה גם בתופשי התורה. על מי נופל התפקיד לרומם את רוחם אם לא חכמי א"י. בעת שכל העולם מתעורר לאידיאלים רמים ושאיפות גבוהות, האם יש לנו רשות להיות נרדמים ולכווץ את כחותינו רק בדקדוקים של פלפולי הלכה בלבד? וגם זו היא ההבדל בין יראת העונש לבין יראת הרוממות.

[כט] הָרֶגֶשׁ נתמוטט ע"י המון מבוכות החיים. נבוא לעזרתו ע"י המדע. הרגש כעת עטוף דמיון, והוא מתטשטש. על אור אלהים להופיע, לדעת את ה'.

[ל] שמות קודש כביכול נפגמו. אבל שמות אלוהיים צריכים שיפורשו כפי הרוממות העליונה שבהם.

[לא] העולם נחלש, העולם נתקטן. רק אוירא דארץ ישראל ישיב לנו את הכל. לא הכפירה תוציא את האנושיות לחירות; אלא תפקיד זה תיעשה רק ע"י המשכת אורות עליונים מן רום המחשבה

העליונה [רוחניות התורה].

[לב] על חכמי ישראל שבכל דור ודור לבקוע ים התורה ולגלות רזין דאורייתא, וגם בקולמוס [לכתוב ספרים] וע"י זה כנסת ישראל שהיתה חולה, תתרפא.

[לג] לפעמים עולים ע"י מחשבות גבוהות מדאי, שאינם הולמים כלל לדוגמא של האדם האנושי. ולכן צריכים לרדת לאוירא דארץ ישראל, ואז שב רוח האדם אליו.

[לד] עילוי נשמה היא ע"י הלימוד בעומק הרזים העליונים; טוהר המדות ע"י קיום מצות המעשיות ולימוד הלכותיהן.

[לה] כשבעל הסתכלות רוחנית אינו מרגיש קשר ללימוד דקדוקי הפרטים, עליו להתעלות למדה בהירה יותר, ואז ישוב לאהבת הפרטים.

[לו] גם העוסקים בדברים נשגבים, עליהם לעסוק גם בבירור ההלכה ופלפולים רגילים, כי אין לשנות ממנהג המקום.

[לז] בעלי רזי תורה, לא תזוכך נפשם הבהמית בלי אותו אור גדול, ולכן אין להם לנטוש לימוד זה ולהסתפק בפשטי התורה.

[לח] בעלי פנימיות התורה שואבים הארותיהם מתוך נשמת התורה, ומזה מבינים הם לפרט את הענפים בהתגלמותם החיצונית.

[לט] הראי"ה מעיד על עצמו שקשה לו לעסוק בהלכה לבד, או אגדה לבד, או מוסר לבד, דרך לימוד אמונה פשוטה לבד, או דרך מחקר והגיון לבד וכו' כי כל הזרמים מתאחדים אצלו לאבוקה אחת, להעלות אור קודש של כנסת ישראל.

[מ] ההזיות שיש אצל כמה מהלומדים, היא מפני שלמדו בלי ההכנות הדרושות, בלי הלימודים המוחשיים הפרטיים, ולא בססו את המעמד המוסרי בכל מלואו. כלומר "לא שמשו כל צרכם".

[מא] אע"פ שהטעות בדברים אלוהיים הוא דבר מזיק, אבל כל עוד לא יצא אל הפועל בבחינה מעשית אין כאן עקירה עיקרית.

[מב] מחשבה בעניני האלהות פועלת לטובה לא רק על אותו אדם החושב, אלא מזככת גם את כל ההויה כולה.

[מג] כשעוסק בלימוד השגת האלהות, יש סכנה שיצטרף לו כח הדמיון ויזיף לו כל הנושא העליון. אבל כשחוזר אל התלמוד המעשי, סר הדמיון המטעה והשכל מתבסס על גבוליו הנכונים.

[מד] כל מה שמשיג אדם בענינים הנשגבים והרוחניים, פועל יותר על נפשו של הלומד מאשר על העולם החיצוני. ובכל זאת, כשאנו מתעלים, מתעלה גם שאר ההויה כולה. חיי החול סוגרים אותנו בתחום צר של החושים עד שאין אנו מכירים את עוצמתנו וגדולתנו [בהשפעתנו על כלל ההויה].

(עד כאן לוח תוכן שהכין הרב משה צוריאל)

לִמּוּד רוּחָנִיּוּת הַתּוֹרָה

א. חִיּוּב הָעֵסֶק בְּרוּחָנִיּוּת הַתּוֹרָה לימוד רוחניות התורה[1]

מִצִּדֵי צָדְדִים מִתְגַּלֶּה לְפָנֵינוּ חִיּוּב הַהַרְחָבָה וּקְבִיעוּת הָעֵסֶק בַּצַּד הַפְּנִימִי שֶׁבַּתּוֹרָה, בְּכֹל עִנְיְנֵי הָרוּחַ שֶׁבָּהּ, הַכּוֹלֶלֶת בַּמּוּבָן הָרָחָב חָכְמַת יִשְׂרָאֵל,[2] שֶׁפִּסְגָּתָהּ הַגְּבוֹהָה הִיא דַּעַת אֱלֹהִים בֶּאֱמֶת עַל פִּי עִמְקֵי רָזֵי תּוֹרָה, הַצָּרִיךְ בְּיָמֵינוּ בֵּרוּר וְלִבּוּן, הָרְחָבָה וְהַסְבָּרָה, לְמַעַן יִהְיֶה הוֹלֵךְ וּמוּבָן, הוֹלֵךְ וּמִתְפַּשֵּׁט בְּכֹל שְׁדֵרוֹת עַמֵּנוּ. הַתְעוּדָה לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל בָּנֵינוּ לְמוּדֵי ד',[3] הִנְנוּ נִדְרָשִׁים עַתָּה לְמַלְאוֹתָהּ. אַל יִרְפּוּ יָדֵינוּ, אַל נָא נַשְׁלֶה נַפְשֵׁנוּ כִּי עַל-יְדֵי הִתְחַזְּקוּת חָמְרִית לְבַד נַעֲשֶׂה וְנַצְלִיחַ, בֵּין בַּמּוּבָן הַלְּאוּמִי בֵּין בַּמּוּבָן הַדָּתִי וְקִיּוּמָהּ שֶׁל תּוֹרָה[4] וְיַהֲדוּת אֱמִתִּית בַּפֹּעַל.

לֹא, עַתָּה אָנוּ רוֹאִים בְּעֵינֵינוּ, שֶׁהַדָּבָר צָרִיךְ שֶׁיִּהְיֶה נִמְשָׁךְ מִן הַפְּנִים אֶל הַחוּץ וּמִן הַכְּלָלִים אֶל הַפְּרָטִים. רוּחַ ד' הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ, רוּחַ מָלֵא חָכְמָה וּתְבוּנָה, רוּחַ מָלֵא חַיִּים, צָרִיךְ שֶׁיִּתְמַלֵּא כָּל הֶחָלָל שֶׁל אֲוִיר עַמֵּנוּ. וַדַּוְקָא עַל-יְדֵי גֶּדֶל הָרוּחַ, עַל-יְדֵי בִּינָה יְתֵרָה וּגְדוֹלָה, יָשׁוּב לְכָל עָצְמוֹ וְחָסְנוֹ, אֲפִילּוּ לְאוֹתוֹ הָעֹצֶם וְהַחֹסֶן שֶׁל רְכִישַׁת עוֹז הָאֱמוּנָה הַשְּׁלֵמָה וְהַתְּשׁוּבָה הָאֲמִתִּית לְתוֹרָה וּלְמִצְווֹת, לְכִבּוּדָם וּשְׁמִירָתָם. דַּוְקָא הַדֶּרֶךְ הָרְחוֹקָה הַזֹּאת, הִיא הִיא הַנָּהּ הַדֶּרֶךְ הַקְּרוֹבָה בֶּאֱמֶת.

הַדְּרָכִים הַקְּרוֹבִים הַנַּעֲשִׂים בְּלֹא אֲמוּץ שֶׁל רוּחַ הַחַיִּים הָאֱלֹהִיִּים הַפְּנִימִיִּים, בְּגֶדֶל אֱמֶת וּשְׁאִיפָה גְּדוֹלָה וַעֲשִׂירָה, כֻּלָּם הִנָּם רְחוֹקִים בֶּאֱמֶת, לֹא יוּכְלוּ לְהַחֲזִיק בְּדוֹרֵנוּ, וְלֹא יָבִיאוּ אֶת הַיְשׁוּעָה. רוּחַ סוֹעָה וְסוֹעֵר, שֶׁהִיא רוּחַ מְצוּיָה בְּדוֹרֵנוּ, תַּפִּיל אֶת כָּל הַבִּנְיָנִים הַלָּלוּ, הַנַּעֲשִׂים בְּלֹא הָעֲרֵיגָה לְהַשְׁפָּעָה אֱלֹהִית אֲדִירָה וּקְבוּעָה, הַנּוֹשֵׂאת אֶת נוֹשְׂאֵיהָ[5] וְהַנּוֹתֶנֶת חַיִּים וְכֹחַ אֱלֹהֵי לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ.

לֹא עָלִים בּוֹדְדִים, לֹא גַּרְגְּרִים שֶׁל מַדָּע בְּמוּסָר וּבִינָה פְּנִימִית עָלֵינוּ לֶאֱחֹז, כִּי אִם כָּל הַבִּנְיָן, כָּל עֵץ הַחַיִּים, מֵעוֹמֶק שָׁרָשָׁיו עַד רוֹם צַמַּרְתּוֹ, בְּצֵרוּף כָּל שָׁרִיגָיו עָלָיו וְיוֹנְקוֹתָיו. רוּחַ מָלֵא יָבוֹא לָנוּ, לְגָדוֹלוֹת נִשְׂאַף, לְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, לְאוֹרָהּ אֱלֹהִית וְלִגְבוּרָה אַדִּירָה וַאֲיוּמָה. נְכוֹנֵן מָכוֹן לְדוֹר דּוֹרִים עַל אַדְמַת יִשְׂרָאֵל. הִגִּיעַ הַזְּמַן וְקָרְבוּ הַיָּמִים. עַל כֵּן הִנְנוּ נִדְחָקִים מִכָּל עֲבָרִים דַּוְקָא לִהְיוֹת גְּדוֹלִים וּלְבַקֵּשׁ רָמוֹת וְנִשְׂגָּבוֹת. הַכֹּל חֶלֶל, הַכֹּל עָפָר בַּעֲפַר, הַכֹּל הֶשְׁפֵּל עַד שְׁאוֹל תַּחְתִּית. מַה שֶּׁקּוֹרְאִים

---

1. כותרת שנתן רבנו רצי"ה זצ"ל.
2. הכוונה לחכמת ישראל הטבעית, ולא למחקרים ההיסטוריים המכונים כן. רבנו רצי"ה זצ"ל.
3. על-פי ישעיה נד, יג.
4. גם בזה יש צד חומרי. רבנו רצי"ה זצ"ל.
5. כארון. רבנו רצי"ה זצ"ל. ארון נושאיו נושא. סוטה לה א.

דָּת [דּוֹמֶה כִּי] אֵינֶנּוּ דָּת, וּמַה שֶּׁקּוֹרְאִים יִרְאַת שָׁמַיִם [דּוֹמֶה כִּי] אֵינֶנָּה יִרְאַת שָׁמַיִם. כָּל זְמַן שֶׁאֵין אָנוּ מִתְרוֹמְמִים - בְּשָׁעָה זוֹ שֶׁכֹּל כָּךְ אָנוּ נִקְרָאִים לַעֲבוֹדַת אֱלֹהִים עֶלְיוֹנָה - לְאוֹתָהּ הַמַּעֲלָה הָעֶלְיוֹנָה הַבָּאָה דַּוְקָא מִתּוֹךְ קְבִיעוּתָהּ שֶׁל חָכְמַת אֱלֹהִים וְכֹחַ גָּדוֹל שֶׁל רָזֵי תּוֹרָה, כְּאִלּוּ חָלִילָה אֵין בְּרִית וְאֵין תּוֹרָה. הָבוּ אוֹר הַצָּפוּן. הָבוּ אַחִים.

ב. תַּלְמוּד רוּחָנִי וְתַלְמוּד מַעֲשִׂי

אָנוּ חַיָּבִים לְהִשְׁתַּדֵּל לְהָבִיא אֶת הַדּוֹר לִידֵי הַכָּרָה בְּרוּרָה בַּתַּכְלִית הַכְּלָלִית[6] שֶׁל הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹות, בְּמַהוּת הָאֱמוּנָה וְכָל הַתְּכוּנוֹת וְהַמִּדּוֹת הַנִּמְשָׁכוֹת מִמֶּנָּה. אָנוּ חַיָּבִים לְהָבִיא אֶת עַצְמֵנוּ וְאֶת הָעוֹלָם לִידֵי הַשְׁקָפוֹת מְלֵאוֹת וּבְרִיאוֹת, הַמֻּכְרָחוֹת לָבוֹא בְּיוֹתֵר בְּהִירוּת, מִצַּד הַשְׁפָּעַת אוֹרָהּ שֶׁל תּוֹרָה. כָּל עִקָּרָהּ שֶׁל הַנְּפִילָה, שֶׁנָּפַל הַדּוֹר מֵהָאֱמוּנָה וְהַיַּהֲדוּת הַמַּעֲשִׂית וְהַמִּדּוֹתִית, הוּא רַק מִפְּנֵי שֶׁאֵין לוֹ שׁוּם הַכָּרָה בְּתַכְלִיתָם. וְהַהַכָּרָה הַתְּכוּנִית[7] מֵאַיִן תִּלָּקַח? מִי יוֹרֶה אוֹתָהּ, אִם כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ כִּשָּׁרוֹן וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וְרָאוּי לִהְיוֹת בָּהּ גָּדוֹל וְחָשׁוּב, אֵינֶנּוּ קוֹבֵעַ לוֹ כְּלָל לְעִקָּר לִהְיוֹת בָּעַל רוּחָנִיּוּת אַדִּירָה. כָּל אֶחָד דּוֹאֵג פֶּן יִגָּרַע עַל-יְדֵי הַתַּלְמוּד הָרוּחָנִי חֹק הַתַּלְמוּד הַמַּעֲשִׂי, וְהַתַּלְמוּד הַמַּעֲשִׂי הוֹלֵךְ גַּם הוּא עַל יְדֵי כָּךְ בִּלֹּא סְדָרִים,[8] עַד שֶׁחוֹזֶרֶת וּמִתְעוֹרֶרֶת אֶצְלֵנוּ הַצְּעָקָה הַיְשָׁנָה: הֵיתָכֵן שֶׁיִּהְיֶה עֵסֶק שֶׁל פִּלְפּוּלִים שֶׁאֵינָם נוֹגְעִים, קוֹדְמִים לְהַכָּרַת הַחוֹבוֹת הָעִקָּרִיוֹת, שֶׁהָעוֹלָם מָשְׁתָּת עֲלֵיהֶן?.[9]

ג. שְׁקִידָה בְּעוֹמֶק הַתּוֹרָה

בְּיָמִים רְאשׁוֹנִים לֹא הָיָה כֹּחַ הַמַּחְשָׁבָה שָׁגוּר בָּעוֹלָם הַהֲמוֹנִי כְּלָל. הַיְסוֹד שֶׁל לִמּוּדֵי הַדֵּעוֹת וְהָרַעְיוֹנוֹת הָיָה בָּא לְעוֹרֵר, לַחְשֹׁב וּלְעַיֵּן. עַל כֵּן הָיְתָה הַזְּהִירוּת בְּעִנְיְנֵי סִתְרֵי תּוֹרָה גְּדוֹלָה מְאֹד,[10] כִּי הַתְּכוּנוֹת הַמּוּסָרִיּוֹת הִנָּן עוֹמְדוֹת לְפִי הָעֵרֶךְ שֶׁל הַמַּדְרֵגָה הַשִּׂכְלִית שֶׁבָּאָדָם, וְאוֹתָהּ הַמִּשְׁמֶרֶת הַמּוּסָרִית הַנִּמְצֵאת אֵצֶל הָאָדָם הַהֲמוֹנִי אֵין לָהּ מָקוֹם אֵצֶל אָדָם נַעֲלֶה וְחָכָם. וּלְעֻמַּת זֶה, אוֹתָהּ הַמַּדְרֵגָה, שֶׁעַל יָדָהּ בָּא הָאָדָם לִהְיוֹת אִישׁ חָכָם, הִיא בְּעַצְמָהּ עוֹשָׂה בְּנַפְשׁוֹ מִשְׁמָרוֹת יוֹתֵר גְּדוֹלוֹת וְאַדִּירוֹת לְהַמַּעֲמָד הַמּוּסָרִי, הַמַּעֲשִׂי וְהַצִּיּוּרִי. אֲבָל אִם יִוָּרֵם הָאָדָם בְּפַעַם אַחַת לְמַעְלָה שִׂכְלִית,

---

6. השקפות כלליות. רבנו רצי"ה זצ"ל.

7. אולי צריך להיות: התוכנית.

8. עיסוק מופרז בצד ההלכתי-תלמודי, עם כל חשיבותו וחובת ההתמדה בו, עלול לגרום להזנחת הצד הרוחני. רבנו רצי"ה זצ"ל.

9. הקדמת חובות הלבבות (מהד' פלדהיים, עמ' ח). יש קובלנה מרה וביטוי חריף נגד המזניחים את חיוב לימוד הדברים הפנימיים: אצלם העיסוק בשאלות נכריות - כגון איבעיות דרבי ירמיה (למשל בבא בתרא כג ב), שאינן כל-כך הכרחיות - קודם ללימוד ענייני אמונה. האם פלפולים שאינם הכרחיים ידחו בירור הדברים ההכרחיים?! כמובן, יש להגדיל תורה ולהאדירה - אבל היסודות קודמים. רבנו רצי"ה זצ"ל. וכן בהקדמת מסילת ישרים: "היתכן שייגע ויעמול שכלנו בחקירות אשר לא נתחיבנו בם, בפלפולים אשר לא יצא לנו שום פרי מהם, ודינים אשר אינם שיכים לנו, ומה שחיבים אנו לבוראנו חובה רבה - נעזבהו להרגל ונניחהו למצות אנשים מלומדה?".

10. עיין שו"ע, יו"ד רמו, ש"ך ס"ק ו.

בְּדֶרֶךְ מְלָאכוּתִי, וְעוֹד לֹא הִסְפִּיק לִקְנוֹת לוֹ אוֹתָן הַמִּשְׁמָרוֹת הָעוֹמְדוֹת לְהָגֵן עַל הַמּוֹסָר מִצַּד הַמַּעֲלָה הַגְּבוֹהָה, יֵצֵא מִזֶּה הֶזֵּק, שֶׁיַּפְסִיד אֶת הַמִּשְׁמֶרֶת הַקְּטַנָּה שֶׁל הַמּוֹסָר הַהֲמוֹנִי, וְעַד הַמַּעֲלָה הַנַּעֲלָה מִמֶּנָּה לֹא בָּא. עַל כֵּן חַיָּבִים הֵם חַכְמֵי כָּל דּוֹר, לִהְיוֹת נִזְהָרִים בְּהוֹפָעַת חָכְמָתָם לְפִי הָעֵרֶךְ שֶׁל אִשְׁיוֹת הַמּוֹסָר הַמִּתְגַּלֶּה עִמָּהּ. אֲבָל בְּיָמֵינוּ, שֶׁמִּכָּל עֲבָרִים מַמְטִירִים הַשְׁקָפוֹת וּמַחְשָׁבוֹת בְּאֵין שִׁעוּר וְהִירוּת וְהַכֹּל נִכְנָס לִרְשׁוּת הֶהָמוֹן, גַּם בְּצוּרָה מְכֹעֶרֶת וּמְדֻלְדֶּלֶת, עַד לַעֲשׂוֹת לַד' הִיא לְהַרְבּוֹת בְּאֻמְצָעִים שֶׁל הַעֲמָדַת הָעוֹלָם עַל מְכוֹנָם שֶׁל רָזֵי תּוֹרָה, לְהַרְבּוֹת יְדִיעַת נִשְׁמָתָהּ וּפְנִימִיּוּתָהּ שֶׁל תּוֹרָה, בְּלֵב הָעוֹסְקִים בָּהּ בְּקִבְיעוּת, בְּרִבּוּי גָּדוֹל, עַד שֶׁיּוּכְלוּ לְהָאִיר לַהֲמוֹן הַשָּׁרוּי בָּאֲפֵלָה, כְּדֵי [שֶׁיּוּכְלוּ] לְהַצִּילָם גַּם כֵּן בְּמוּבָן הַמּוֹסָר הַמַּעֲשִׂי. וְהֶהָמוֹן הַזֶּה גָּדוֹל הוּא וְרַב כֹּחַ, מִשּׁוּם שֶׁבְּתוֹכוֹ נִכְלָלִים אֲפִילוּ אֲנָשִׁים הַנֶּחְשָׁבִים לַחֲכָמִים גְּדוֹלִים, סוֹפְרִים וּמַשְׂפִּיעִים, אֲבָל, בְּכָל כִּשְׁרוֹנָם, אֵינָם יוֹדְעִים כְּלָל אֶת הַתֹּכֶן שֶׁל הַמָּאוֹר הָעֶלְיוֹן שֶׁבַּתּוֹרָה, אֵינָם מַכִּירִים אֶת כְּבוֹדוֹ וְאֶת יְקַר עֶרְכּוֹ, וְעַל כֵּן הֵם לְקוּיִים בְּעִוָּרוֹן שֶׁל גַּאֲוָה גַּסָּה, שֶׁמִּתְחַלֶּקֶת לְכַמָּה פָּנִים, אֲבָל כֻּלָּם מְבִיאִים שִׁמָּמוֹן וַהֲרִיסָה בְּיִשְׂרָאֵל. וְאֵלֶּה הָאֲנָשִׁים הִנָּם דַּוְקָא בַּעֲלֵי כִּשָּׁרוֹן אֲפִילוּ בַּמּוּבָן הַמּוֹסָרִי, וּבִפְנִימִיּוּת נַפְשָׁם יֵשׁ לָהֶם גַּם כֵּן רֶגֶשׁ אֱלֹהִי, אֲבָל אִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּשְׁאֲבוּ מַיִם טְהוֹרִים, כָּל זְמַן שֶׁלֹּא נִפְתַּח מַעְיַן יִשְׂרָאֵל, וְכָל מַה שֶׁהֵם לוֹקְחִים מִכָּל עַנְפֵי הָרַעְיוֹן וְהַמַּחְשָׁבָה, לוֹקְחִים הֵם מֵאֻמּוֹת הָעוֹלָם, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יָרוּד הוּא בְּעֵינֵיהֶם עֶרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁיֶּשְׁנָם שֶׁמַּרְגִּישִׁים בְּלִבָּם אֶת אוֹרָהּ וְזִהֲרָהּ, מִכָּל מָקוֹם אִי אֶפְשָׁר לָהֶם לְדַבֵּר בְּחֹפֶשׁ וּבְהַרְחָבָה דְּבָרִים כָּאֵלֶּה, שֶׁבְּהִתְפַּשְּׁטָם יִהְיוּ לִבְרָכָה, כִּי מְקוֹרָם דָּלַל וְהַמַּבּוּעַ הַשִּׂכְלִי שֶׁלָּהֶם יָבֵשׁ, מִצַּד יְחוּשׁוֹ לְמָקוֹר יִשְׂרָאֵל. וְזֶה אִי אֶפְשָׁר לְתַקֵּן כִּי אִם עַל יְדֵי הוֹסָפָה רַבָּה שֶׁל שְׁקִידָה בְּכָל עוֹמֶק הַתּוֹרָה הָעִיּוּנִית, עַד שֶׁיִּתְרַחֲבוּ הַדְּבָרִים וְיִתְפַּשְּׁטוּ הַקְּמָטִים שֶׁל הַמַּחְשָׁבוֹת הַגְּנוּזוֹת, וְיָשׁוּבוּ הַכֹּל לִרְאוֹת אֶת גָּדְלָם וְעָזָּם, אֶת עֶרְכָּם וְרוֹמְמוּת מַעֲלָתָם, וְאָז אוֹתָם בַּעֲלֵי כִּשָּׁרוֹן, שֶׁעַכְשָׁו אֲנַחְנוּ מִצְטַעֲרִים הַרְבֵּה מֵהַצָּעַת פְּרִי רַעְיוֹנוֹתֵיהֶם, יִהְיוּ הֵם בְּעַצְמָם לָנוּ לִבְרָכָה, לְכָבוֹד וּלְתִפְאֶרֶת.

ד. הַתְּבִיעָה לְרָזֵי תּוֹרָה

הַהֶכְשֵׁר הַגָּדוֹל שֶׁיֵּשׁ לַמְצִיָנִים שֶׁבְּתַלְמִידֵי חֲכָמִים[11] לִדְרִישַׁת אֱלֹהִים, וְהָעִיּוּן הַצַּח שֶׁבַּדְּרוּשִׁים הַנַּעֲלִים הַמְרוֹמְמִים אֶת הַנְּשָׁמָה הַשִּׂכְלִית וּמַרְגֶּשֶׁת רִגְשֵׁי קוֹדֶשׁ שֶׁל עֵדֶן הַחָכְמָה הָאֱלֹהִית, הוּא תּוֹבֵעַ אֶת תַּפְקִידוֹ, וְדוֹחֵק הוּא אֶת הַלֵּב לְמַלֵּא אֶת הַמַּחְסוֹר הַגָּדוֹל הַזֶּה. וּמִתּוֹךְ שֶׁאֵין תְּבִיעָה זוֹ נִשְׁלֶמֶת בְּשׁוּם עֵסֶק אַחֵר, בְּשׁוּם חָכְמָה אַחֶרֶת, לֹא בַּקֹּדֶשׁ וְלֹא בַּחוֹל,[12] כִּי הַנֶּפֶשׁ לֹא תִמָּלֵא כִּי אִם כְּשֶׁמַּשְׁלִימִים אוֹתָהּ בְּאוֹתוֹ הַמָּזוֹן שֶׁהִיא עוֹרֶגֶת אֵלָיו בְּטִבְעָהּ, הוּא הָאוֹר הָאֱלֹהִי דַּוְקָא, עַל כֵּן הִיא הוֹלֶכֶת קְדוֹרָנִית, נָמוּגָה הִיא בְּמָרָה שְׁחוֹרָה וְעִצָּבוֹן וּמְמֻלָּאָה בְּזַעַם וּמַחֲלַת לֵב עַד שֶׁהִיא מְבִיאָה

11. הערת משה צוריאל: לימוד בחכמה הרוחנית של עבודת הלב, ולא די בעבודת האברים

12. בהקדמת מסילת ישרים: "אינו אומר אז תבין פילוסופיה, אז תבין תכונה, אז תבין רפואה, אז תבין דינים, אז תבין הלכות, אלא אז תבין יראת ד'". רבנו רצי"ה זצ"ל.

מֹרֶךְ לְבָב, פַּחַד וְרִפְיוֹן.[13] זֹאת הִיא הַסִּבָּה שֶׁהַרְבֵּה מִתּוֹפְשֵׁי תּוֹרָה מְצַיָּנִים לְקוּיִים בְּגוּפָם וּבְנַפְשָׁם. וּבְיוֹתֵר תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁבְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, מִפְּנֵי שֶׁהֵם הִנָּם הָרְאוּיִים בְּיוֹתֵר לְהָאוֹרָה הָאֱלֹהִית שֶׁתּוֹפִיעַ עֲלֵיהֶם, וְהֵם נִתְבָּעִים מֵעַצְמָם לִהְיוֹת מוּאָרִים תָּמִיד מִזֹּהַר עֶלְיוֹן, וְתַחַת הַשְׁבָּרַת הַצְּמָאוֹן מִנַּחַל הָעֲדָנִים שֶׁל דַּעַת אֱלֹהִים וְגִנְזֵי חִקְרֵי אוֹר תּוֹרַת אֱמֶת, הִנָּם מְמַלְּאִים אֶת תַּפְקִידָם רַק בָּעִיּוּנִים שֶׁל פְּשָׁטֵי תּוֹרָה, שֶׁהֵם רְאוּיִים רַק אָז לִהְיוֹת פּוֹעֲלִים אֶת פְּעֻלָּתָם לְטוֹבָה בִּזְמַן שֶׁיְּסוֹד הַחַיִּים הַנִּתְבָּע בְּחָזְקָה מֵהַנְּשָׁמָה הָאֱלֹהִית יִהְיֶה אִיתָּן וּמִתְמַלֵּא כָּרָאוּי.[14]

אֲבָל כָּל זְמַן שֶׁלֹּא נוֹתְנִים לְהַנֶּפֶשׁ הַפְּנִימִית אֶת מְזוֹנָהּ הַטִּבְעִי לָהּ, הִיא הוֹלֶכֶת וּנְמוֹגָה, מִתְדַלְדֶּלֶת וּמִתְנַוֶּנֶת. עַל כֵּן כְּדֵי לְהָחִישׁ יְשׁוּעָה[15] לְאֵלֶּה הַיְקָרִים סְגֻלַּת הַסְּגוּלָה שֶׁבִּבְנֵי צִיּוֹן, הִנֵּנוּ צְרִיכִים לְהַבְקִיעַ אֶת הָאוֹר, וּבְיַד רָמָה לְקִבּוּעַ תַּלְמוּד קָבוּעַ[16] וּמְסֻדָּר, חֹק וְלֹא יַעֲבוֹר, מִדֵּי יוֹם בְּיוֹמוֹ, אֶל הַתַּלְמוּד הָרוּחָנִי,[17] שֶׁמַּתְחִיל בְּהַתַּלְמוּד הַמּוּסָרִי הַפָּשׁוּט[18] וְהוֹלֵךְ עַל בָּמוֹתֵי הַמֶּחְקָרִים הָאֱלֹהִיִּים[19] עַד שֶׁבָּא אֶל גְּבוּל הַחָכְמָה הָאֱלֹהִית שֶׁבְּמִקּוֹר יִשְׂרָאֵל - חָכְמַת הָאֱמֶת וְהַקַּבָּלָה עִם כָּל תַּכְסִיסֵיהֶם.[20]

ה. הִתְחַדְּשׁוּת הַקְּדֻשָּׁה מֵהָאָרֶת פְּנִימִיּוּת הַתּוֹרָה[21]

עַל הַכֹּל אָנוּ צְרִיכִים לְחַדֵּשׁ שָׁם חָדָשׁ. אָסוּר לָנוּ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בַּהֲבָרוֹת מְיֻשָּׁנוֹת, אַף עַל פִּי שֶׁהֵן מְלֵאוֹת בִּפְנִימִיּוּתָן כָּל הוֹד, כָּל אֹמֶץ וְכָל אֱמֶת, אֲבָל הִנֵּה טִמְּאוּ אוֹתָן וְהֶחְשִׁיכוּ יְפִעָתָן, הַחַלָּשִׁים וְהַסְּכָלִים, קִצְרֵי הַדַּעַת וּמוּגֵי הַלֵּב. קֵץ הֶחָזוֹן יָבִיא לָנוּ שִׁיר חָדָשׁ, וְעַתָּה הִנֵּנוּ צְרִיכִים לִהְיוֹת הוֹלְכִים וּמִתְקָרְבִים אֶל אוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ שֶׁל אֶפְשָׁרוּת הַחִדּוּשׁ. כָּל מַה שֶּׁנּוֹכַל לִקְרֹא בְּשֵׁם מְסֻמָּן וּמְגֻבָּל, הַמּוֹצִיא אוֹתָנוּ מִידֵי סָפֵק שֶׁל חֹשֶׁךְ, שֶׁל שִׁפְלוּת וְשֶׁל אֲבֵדַת עֶרֶךְ הַנְּשָׁמָה הָאֱנוֹשִׁית, נַעֲשֶׂה וְנִקְרָא, וּמַה שֶּׁלֹּא

13. צימאון שלא נתמלא גורם למועקה נפשית, בעיה פסיכולוגית, ולפעמים אף רפיון במידות. רבנו רצי"ה זצ"ל.

14. לפשטי תורה יש ערך רק אחרי בירור הדברים הפנימיים. רבנו רצי"ה זצ"ל. עיין מורה נבוכים פתיחה ד"ה אמר החכם תפוחי זהב. ספר החינוך עשה צה. פירוש הגר"א למשלי ב ט.

15. גם בספר אורות (עמ' צט) יש קריאה לתלמידי-חכמים בעניין זה. רבנו רצי"ה זצ"ל.

16. זהו יסוד ישיבתנו. רבנו רצי"ה זצ"ל.

17. הערת משה צוריאל: זה בנוי על שלוש קומות. [א] ספרי מוסר כמו מסילת ישרים, חובות הלבבות ועוד כהכנה [ב] בירור בדעת ומחקר כגון הכוזרי וספרי מהר"ל [ג] לימוד פנימי בחכמת האמת והקבלה: זהר, רמ"ק, אריז"ל, קל"ח פתחי חכמה לרמח"ל. וכך משמע באגרות הראי"ה ח"א עמ' פב. והראי"ה הציע שם (עמ' פא) שיש לקבוע ללימוד זה שעה או שעתיים בכל יום ויום. עיין דבריו ב"אדר היקר" עמ' טז, וכן מאמרו "עבודת אלהים" שב"עקבי הצאן"

18. ספרי מוסר כגון מסילת ישרים, זהו שלב ראשון שהוא הכנה. רבנו רצי"ה זצ"ל.

19. בירור דעת ומחקר כגון כוזרי ומהר"ל. רבנו רצי"ה זצ"ל.

20. לימוד פנימי בחכמת האמת והקבלה. מידה מסויימת של סולם משולש זה, צריך לתפוס חלק מן היום, כגון שעה-שעתיים. רבנו רצי"ה זצ"ל.

21. כותרת שנתן רבנו רצי"ה זצ"ל.

נוֹכַל לְשַׂגּוֹת אֶת הַשֵּׁם, לְהַבְלִיט אֶת הַכַּוָּנָה הַפְּנִימִית בְּתָאָרִים חַיִּים בְּיָמֵינוּ, נִתֵּן לָהֶם זִיו וְהֶאָרָה מִן הֶחָדָשׁ. מָשָׁל הַדָּת וְהָאֱמוּנָה נִלְקָה, נֶחְשַׁדְ וְהוּרַד, עַד עִמְקֵי שְׁאוֹל. בְּיַד רָמָה וּבְדֶגֶל מְנֻשָּׂא אָנוּ צְרִיכִים לְהוֹפִיעַ, לְרוֹמֵם וּלְשַׂגֵּב אֶת הַתּוֹכֶן הַנִּשְׂגָּב וְהַנֶּעֱרָךְ לָעַד, הַמְּזַהִיר בְּנִשְׁמַת הַדָּת וְהָאֱמוּנָה. וּמָשָׁל הָאֱלֹהוּת עַצְמוֹ, הֵיאַ לָנוּ כֹּחַ לְהוֹדִיעַ כַּמָּה הֶשְׁפֵּל עַל יְדֵי חֶשְׁכַת הַדַּעַת, עַל יְדֵי מְגִיעַת הַלִּמּוּד וְהָעֵסֶק בְּאוֹר דַּעַת וֶאֱמֶת. הַהַכָּרָה הָעֶלְיוֹנָה מְבַקֶּשֶׁת אֶת תַּפְקִידָהּ. הָאוֹר הָעֶלְיוֹן, מוּאָר מִנְּגַהּ אֵין סוֹף, מוּצָץ בַּלֵּב פְּנִימָה, וּבוֹקֵעַ הוּא וְעוֹלֶה, לְמַעְלָה מִכָּל מֵצַר וּגְבוּל, לְמַעְלָה מִכָּל זָעַם וְחֶשְׁכַת קֶצֶף וְדִינִים. אוֹר חֶסֶד עֶלְיוֹן וְזֹהַר חָכְמָה וְיכֹלֶת, מוֹפִיעִים בְּקֶרֶב כָּל רוּחַ, זִיו אַהֲבָה וְנַחַל עֲדָנִים הוֹלֵךְ וּמַקִּיף אֶת כָּל רוּחַ וָנֶפֶשׁ. וּבְחוּג הַתּוֹרָה וְהַיִּרְאָה הַבְּנָלִית, מַה אָנוּ מוֹצְאִים - חֲשֵׁכָה וְקַדְרוּת, עַצְבוּת וְרֶגְזָה, קִפּוּדָא וָזַעַם, וְכָל זֶה בָּא לָנוּ מִפְּנֵי שֶׁפָּנִינוּ עוֹרֶף אֶל אוֹר תּוֹרַת חֶסֶד וְתוֹרַת חַיִּים, שֶׁרַק הִיא תַּעֲמִידֵנוּ בְּקֶרֶן אוֹרָה וּתְרוֹמְמֵנוּ לְהַבִּיעַ בְּאֱמָרִים חֲדָשִׁים, מִתְחַדְּשִׁים לִבְקָרִים, אֶת הַהַרְגָּשׁוֹת וְהַהַכָּרוֹת הָאֱלֹהִיּוֹת שֶׁלָּנוּ, בְּאֹפֶן וְתַכְסִיס כָּזֶה, שֶׁיּוֹפִיעוּ בָּעוֹלָם אֶת מַה שֶּׁהָאוֹרָה הָאֱלֹהִית צְרִיכָה וּמְכְרָחָה לְהוֹפִיעַ: אוֹרָה וְצָהֳלָה, עוֹז וַעֲנָוָה, טָהֳרָה וְשִׂמְחָה, קְדֻשָּׁה וּגְבוּרָה.

ו. עוֹז רוּחָנִי

הַחֲרָדוּת הַנְּמוּכָה, הַמְּלֵאָה פְּחָדִים חוֹמְרִיִּים וְרוּחָנִיִּים,[22] צְרִיכָה לִהְיוֹת עוֹבֶרֶת מִן הַלֵּב, אֶת מְקוֹמָהּ צָרִיךְ לָקַחַת הָעוֹז וְהָאֹמֶץ. אֵין לְהִתְיָרֵא מִכָּל כְּפִירָה וְרַעְיוֹן הוֹרֵס. הַמָּאוֹר הָאֱלֹהִי מְסַקֵּל כָּל יְתֵדוֹת הַדְּרָכִים, "וְאוֹרַח צַדִּיקִים כְּאוֹר נֹגַהּ הוֹלֵךְ וָאוֹר עַד נְכוֹן הַיּוֹם".[23]

חֶרְפָּה הִיא בִּימֵי הִתְעוֹרְרוּת הָעוֹז וְהַגְּבוּרָה בְּיָמֵינוּ, לִהְיוֹת תָּמִיד שָׁרוּי בְּבַּחְדָנוּת וּמְצוּקַת נֶפֶשׁ. חֵפֶץ בַּקָּשַׁת הָאֱמֶת וּתְשׁוּקַת הַצֶּדֶק הַמְּבֹרָר, דַּיִּים הֵם לְהַעֲמִיד אֶת הָאָדָם הַדָּבֵק בָּאוֹרָה הָעֶלְיוֹנָה, הַמְּשׁוּקָה מִטַּל תּוֹרָה, עַל בָּסִיס כָּל כָּךְ אֵיתָן, כָּל כָּךְ חָזָק וְאַמִּיץ, עַד שֶׁלֹּא יִירָא מִכָּל הִתְמוֹטְטוּת.

ז. הָאֱמוּנָה וְהַשָּׁלוֹם

הָרְאוּיִים לִהְיוֹת מְזֻרָּכִים בְּחֵלֶק הַמַּחְשָׁבָה שֶׁבַּתּוֹרָה וּבְחָכְמַת אֱלֹהִים, שֶׁהִיא בֶּאֱמֶת כּוֹלֶלֶת כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ וְכָל הַחָכְמָה כֻּלָּהּ, לְכָל צְדָדֶיהָ, אֵינָם רַשָּׁאִים וְאֵינָם יְכוֹלִים לְהִשְׁתַּמֵּט מִכִּשְׁרוֹנָם זֶה, וּלְהַשְׁקִיעַ עַצְמָם רַק בְּדְבָרִים מַעֲשִׂיִּים. הַפְּגָם שֶׁבְּנַפְשָׁם יִגָּלֶה וְיֵרָאֶה בְּכָל דַּרְכֵיהֶם מַמָּשׁ כְּמוֹ תַּלְמִיד חָכָם שֶׁשָּׁנָה וּפָרַשׁ, שֶׁהוּא קָשֶׁה מִכֻּלָּם.[24] וְהַטַּעַם פָּשׁוּט, מִפְּנֵי שֶׁכְּבָר יֵשׁ לוֹ כִּשָּׁרוֹן נִשְׂגָּב וְהִתְעוֹרְרוּת

22. כתב ראי"ה: "רעה חולה היא כשרגש המוסר מתעדן יותר מדאי וכו' אלא הוא מאיים תמיד ביראת עונות הסובבים את האדם במעשה ובמחשבה. הפחד הנפרז מכל חטא מאבד טובו של האדם, ועושה אותו למין בריה שפלה שאינה עושה דבר, כי אם שוככת ורועדת. האדם צריך להאמין בחייו, להאמין בכחו החמרי ובכחו המוסרי יחד" (שמונה קבצים, קובץ א פסקא רלא)

23. משלי ד, יח.

24. פסחים מט ב. ביחס לצד זה של התורה הוא במצב של שנה ופירש. שנה - היה שייך, פירש - דיבא, וזה קשה מכולם - אפילו קלקולים מוסריים. רבנו רצי"ה זצ"ל.

גְּדוֹלָה לְדָבָרִים נַעֲלִים, וְכָל זְמַן שֶׁהוּא עָסוּק בְּעֵץ הַחַיִּים, וְהַתּוֹרָה מְחַיָּה אֶת נִשְׁמָתוֹ, הֲרֵי יֵשׁ לוֹ בְּמַה לְהוֹצִיא אֶת כִּשְׁרוֹנוֹ וְכֹחַ הִתְעוֹרְרוּת נַפְשׁוֹ לְדָבָרִים טוֹבִים וִיקָרִים. אֲבָל כְּשֶׁפּוֹרֵשׁ מִן הַתּוֹרָה, וְהַכֹּחַ שֶׁנִּמְצָא בַּמְּציאוּת לֹא יִשְׁקֹט, עַל כֵּן מֵאֶפֶס הִתְעוֹרְרוּת לְטוֹבָה, הוּא פּוֹעֵל לְהָרַע, כְּפִי תְּכוּנוֹת רָעוֹת וּמִדּוֹת רָעוֹת שֶׁלֹּא יַחְסְרוּ מֵעוֹלָם בְּלִבּוֹ שֶׁל אָדָם, כְּשֶׁפּוֹרֵשׁ מֵאוֹרָהּ שֶׁל תּוֹרָה. הַמִּשְׁפָּט הַזֶּה הוֹלֵךְ הוּא גַּם כֵּן בַּתּוֹרָה עַצְמָהּ, לְפִי מַעֲלוֹתֶיהָ, שֶׁמִּי שֶׁהוּא מֻכְשָׁר לְהָגָיוֹן נִשְׂגָּב וּלְהִסְתַּכְּלוּת עֲמוּקָה גְּדוּשָׁה וּרְחָבָה, מֻכְרָח הוּא לְהוֹצִיא מִן הַכֹּחַ אֶל הַפֹּעַל מַה שֶּׁיֵּשׁ בַּהֲכָנָתוֹ לְפִי עֶרְכּוֹ דַּוְקָא. וּכְשֶׁיִּהְיֶה נִסְגָּר - בֵּין עַל יְדֵי בְּחִירַת עַצְמוֹ, בֵּין עַל יְדֵי אֲחֵרִים, בֵּין מִצַּד סִבּוֹת מַעֲשִׂיּוֹת חִיצוֹנִיּוֹת, בֵּין מִצַּד אֵיזוֹ הַכְרָעַת דֵּעוֹת - רַק בְּחֶלֶק הַמַּעֲשִׂי לְבַד, וְיַרְחִיב בּוֹ וִידַקְדֵּק רַק בְּעִנְיָנִים שֶׁל הַגְּבוּל הַמָּקֹף הַמַּעֲשִׂי, לֹא יַשְׁבִּיר בָּזֶה צְמִאוֹנוֹ הַפְּנִימִי, וְיִהְיֶה נִשְׁאַר אָמְלַל וְיָבֵשׁ, וְנַפְשׁוֹ לֹא תֵּצֵא מִן הַכֹּחַ אֶל הַפֹּעַל כְּלָל, לֹא רַק בְּצִדָּהּ הָעִיּוּנִי כִּי אִם בְּכָל דָּבָר וְכִשָּׁרוֹן, בְּכָל קְדֻשָּׁה וּשְׁלֵמוּת פְּנִימִית.

וְנֶפֶשׁ בִּלְתִּי מֻשְׁלֶמֶת, שֶׁהֻכְנָתָהּ גְּדוֹלָה, וְכֹחַ כִּשְׁרוֹנָהּ עָצוּם, שֶׁהִיא נִסְגֶּרֶת בְּעַל כָּרְחָהּ בְּתוֹךְ שֶׁהוּא חָשׁוּךְ לְפִי עֶרְכָּהּ, הִיא זוֹעֶמֶת תָּמִיד, וְהִיא כְּדֹב שַׁכּוּל עֲלוּבָה לְכָל הַמִּדּוֹת הָרָעוֹת וּלְכָל הַמַּחְשָׁבוֹת הַיּוֹתֵר רָעוֹת שֶׁבָּעוֹלָם. וְאִם רַבִּים כָּאֵלֶּה מִתְרַבִּים בָּאָמָּה, הַהֶפְסֵד הוּא כָּפוּל וּמְכֻפָּל - מִנִּיעַת הַתּוֹעֶלֶת, שֶׁנְּפָשׁוֹת יְקָרוֹת וְנִשְׂגָּבוֹת כָּאֵלֶּה, כַּמָּה הֵן יְכוֹלוֹת לְהָאִיר אֶת הָעוֹלָם, וְעוֹד תּוֹסֶפֶת הַיֵּזֶק, שֶׁמִּפְּנֵי שֶׁדַּוְקָא הֵם הַנֶּפֶשׁ הַיּוֹתֵר אֻמְלָלִים שֶׁבְּמִין הָאֱנוֹשִׁי, כִּי אֵין הַרְגָּשַׁת מַכְאוֹב גָּדוֹל כְּאוֹתוֹ הַמַּכְאוֹב הַפְּנִימִי שֶׁל חֶסְרוֹן הַמְּלוּי לְאוֹתוֹ הָאוֹר שֶׁהַתְּבִיעָה לוֹ כְּבָר מֻשְׁרֶשֶׁת הִיא בְּעֹמֶק הַנְּשָׁמָה, עַל כֵּן הַנֶּפֶשׁ נִלְקִים בְּמִדַּת הַכַּעַס וְהַשִּׂנְאָה. וְאִם יוֹצִיאוּ אֶת הַצַּד הַשָּׁפֵל שֶׁבִּכְשְׁרוֹנָם בִּדְבָרִים מַעֲשִׂיִּים, וְיִהְיוּ בְּוַדַּאי בְּכָל זֶה הַיּוֹתֵר חֲשׁוּבִים וְיוֹתֵר מְכֻבָּדִים[25] בְּהַכָּרָעָתָם בָּאָמָּה, תִּהְיֶה הַכָּרָעָתָם תָּמִיד זוֹעֶמֶת וַחֲשׁוּכָה, לֹא יֵדְעוּ דֶּרֶךְ שָׁלוֹם, וְלֹא יוּכְלוּ לְהַרְבּוֹת בָּעוֹלָם אוֹר הַחֶסֶד, הָאַהֲבָה וְהָאַחֲוָה, וְעִם זֶה, הַקְּדֻשָּׁה וְהַגְּבוּרָה, כִּי אִם לֹא יֵדְעוּ רַק לִהְיוֹת קוֹצְפִים וּמַקְצִיפִים, מַקְפִּידִים וְעוֹלְבִים, וַחֲפֵצִים תָּמִיד בְּהִירוּס כָּל סִדְרֵי הַחַיִּים,[26] וּכְאִלּוּ הַבְּרִיּוֹת כֻּלָּן הִנָּן לָהֶם אוֹיְבִים וְשׂוֹנְאֵי נֶפֶשׁ. מִתּוֹךְ שֶׁאֲנָשִׁים כָּאֵלֶּה הֵם בְּעַקָּרָם גְּדוֹלֵי כִּשָּׁרוֹן וְרַבֵּי פְּעָלִים, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יָצְאוּ כְּלָל אֶל הַפֹּעַל לְפִי כֹּחָם, מִכָּל מָקוֹם בְּמַה שֶׁעָבְדוּ וְלָמְדוּ, עָשׂוּ וַדַּאי חַיִל גָּדוֹל, בַּהֲלָכוֹת וּבִפְלִפּוּלִים מַעֲשִׂיִּים, וַדַּאי הִנָּם לְגַס, בְּרֶגֶשׁ יְרֹאָה פְּשׁוּטָה וְדָתִיּוּת הֲמוֹנִית, הִנָּם מְפֹאָרִים,[27] בְּעֹמֶק נִשְׂגָּב וְהִתְלַהֲבוּת אֱמֶת, וְכִשָּׁרוֹן הַמּוּסָר הַפְּנִימִי הוּא גַּם כֵּן בִּקְרָבָם עָצוּם וְגָדוֹל, עַל כֵּן הֵם מַכְרִיעִים הַרְבֵּה בְּדֵעוֹתֵיהֶם וְרִגְשׁוֹתֵיהֶם אֶת כְּלָלוּת הָאָמָּה. אֲבָל עִם כָּל הַטּוֹב הַבָּא אֲפִילוּ מִן הַצַּד הַנָּמוּךְ שֶׁבִּכְשְׁרוֹנָם, כַּמָּה הֶפְסֵד מַגִּיעַ מֵהַשְׁפָּעָתָם, כַּמָּה בִּלְבּוּל דֵּעוֹת וְחֶשְׁכַת עֵינַיִם מִתְגַּלְגְּלִים מִזֶּה, וְכַמָּה יוֹרֶדֶת הִיא עַל יְדֵי זֶה מַעֲלַת הָאַחְדוּת וְהַשָּׁלוֹם, מַעֲלַת הַנַּחַת וְהָאַהֲבָה בְּיִשְׂרָאֵל, וְכַמָּה עוֹזֶרֶת הִיא לְפֵרוּדִים וְהִתְפַּלְגוּת, וְלִקְרָעִים שֶׁאֵינָם מִתְאַחִים, וּמִזֶּה לִירִידָה עֲמוּקָה, לְהִתְרַחֲבוּת הָעֲזִיבָה שֶׁל הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹוֹת, שֶׁל הַכְּפִירָה וְהַבְּגִידָה, פְּרִיקַת עוֹל וְזִלְזוּל הוֹרִים וּמוֹרִים, וְכָל הַתּוֹלְדוֹת הָרָעוֹת שֶׁנִּגְרָרוֹת עִמָּם.

25. גאונים. רבנו רצי"ה זצ"ל.

26. באמירת או עשיית דברים חריפים נגד הזולת. רבנו רצי"ה זצ"ל.

27. לעומת דתיות של גדלות ורוממות. רבנו רצי"ה זצ"ל.

וְכָל זֶה לֹא אֶפְשָׁר הוּא שֶׁיִּתָּקֵן, כִּי אִם עַל יְדֵי מַה שֶּׁנִּתֵּן בְּהַרְחָבָה מָקוֹם לְבַעֲלֵי כִּשְׁרוֹן אֱלֹהִי, בַּעֲלֵי רֶגֶשׁ קָדְשָׁה פְּנִימִית, וּנְפָשׁוֹת עוֹרְגוֹת אֶל רוֹמְמוּת מַעֲלוֹת הַקֹּדֶשׁ, שֶׁיּוּכְלוּ לְהַרְחִיב אֶת כִּשְׁרוֹנָם עַל פִּי מִדָּתָם, שֶׁיִּלְמְדוּ בְּהַרְחָבָה מִמָּקוֹם שֶׁלִּבָּם חָפֵץ, עַל פִּי הַדְּרָכָה מְתוּנָה וּמַקֶּפֶת, שֶׁל עַיִן צוֹפִיָּה,[28] הַיּוֹדַעַת אֶת עֶרְכָּם שֶׁל אֵלֶּה הָעֲלוּלִים לִגְדוּלוֹת, וְיוֹדַעַת עַד כַּמָּה הֵם צְרִיכִים חֹפֶשׁ וְהָרְחָבָה חֲרוּתִית. בְּאֹפֶן זֶה יִגְלוּ וְיֵרָאוּ לְפָנֵינוּ פִּתְאוֹם, בְּמֶשֶׁךְ זְמַן קָצַר, קָהָל קָדוֹשׁ וְחָשׁוּב שֶׁל חַכְמֵי אֱמֶת קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים, וְיוֹשְׁבִים וּמְשֻׂכְלָלִים, מְלֵאִים חָכְמָה, עֲנָוָה, קְדֻשָּׁה וְדֶרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁתִּהְיֶה תִּפְאַרְתָּם תִּפְאֶרֶת אֱמֶת, וְיִרְאָתָם יִרְאַת רוֹמְמוּת וּקְדֻשָּׁה פְּנִימִית, מֻטֶּלֶת עַל הַבְּרִיּוֹת, וּבְכֹחָם יַכְרִיעוּ אֶת הָעוֹלָם מִכַּף חוֹבָה לְכַף זְכוּת.

ח. גִּלּוּי רָזִים בְּעֵת הַתְּחָיָה

עַל יְדֵי הַלִּמּוּד הַתְּדִירִי הַגָּבוֹהַּ בְּכָל מִקְצוֹעוֹתֶיהָ שֶׁל פְּנִימִיּוּת הַתּוֹרָה וּרוּחָנִיּוּתָהּ, יִבָּרֵא לָנוּ בְּנַפְשֵׁנוּ מַעְיָן נוֹבֵעַ, לְהַחֲיוֹת אֶת הַתְּחָיָה הַלְּאוּמִית הַהוֹלֶכֶת וּמִתְנוֹצֶצֶת, בִּתְחָיָה אֱלֹהִית מַמָּשִׁית שֶׁהִיא רְאוּיָה לְיִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, - אֲחֵרֵי הַצָּרוֹת הָרַבּוֹת הָרְחוֹקוֹת וְהַקְּרוֹבוֹת אֲשֶׁר סָבָלְנוּ, - לֹא יוּכַל עַמֵּנוּ לְהִנָּחֵם כְּלָל בְּאוֹתָהּ הַתְּחָיָה הַיְבֵשָׁה וְהַכְּמוּשָׁה הַנִּרְאִית בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בַּמּוּבָן הַלְּאוּמִי הַיָּבֵשׁ, בְּאוֹתוֹ הַמּוּבָן שֶׁאֵין אָנוּ מוֹצְאִים בָּהּ אֶת הַיִּתְרוֹן הָאֱלֹהִי שֶׁיֵּשׁ לָנוּ עַל כָּל מִשְׁפְּחוֹת הָאֲדָמָה, שֶׁרַק הוּא יוּכַל לְעוֹדְדֵנוּ וּלְשַׁלֵּם לָנוּ נְחוּמִים עַל כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר מְצָאָתְנוּ. אָמְנָם בִּפְתִיחַת הַמַּעְיָן מִמְּקוֹר מַבּוּעוֹ, בְּהֶאָרַת הָאוֹרָה הָאֱלֹהִית בְּמִדָּה גְּדוֹלָה עֶלְיוֹנָה קְדוֹשָׁה וּנְאוֹרָה עַל גַּבֵּי אוֹתוֹ הַכֹּחַ הַמִּתְחִיל לְהִתְעוֹרֵר לְחַיִּים לְעֵינֵינוּ עַל אַדְמַת יִשְׂרָאֵל בַּמּוּבָן הַלְּאוּמִי הַחֲלוֹנִי, עַל יָדוֹ נִמְצָא מַבָּט אַחֵר לְגַמְרֵי עַל כָּל הֲוָיָתָהּ וְעֶרְכָּהּ שֶׁל הַתְּנוּעָה הַחֲדָשָׁה הַלְּאוּמִית, שֶׁהִיא מַפְלִיאָה אוֹתָנוּ בְּכָל אֹפֶן, וּמְעוֹרֶרֶת בְּקִרְבֵּנוּ מַחֲשָׁבוֹת שׁוֹנוֹת מְקוּלָעוֹת בֵּין בִּטָּחוֹן וְיֵאוּשׁ מַר בְּיַחַשׂ לְדוֹרֵנוּ, אוֹתָן הַהַרְגָּשׁוֹת הָעֲמֻקוֹת, הַקְּדוֹשׁוֹת וְהַנִּגְלָהֻבוֹת, שֶׁחָשׁוּ אֲבוֹתֵינוּ מֵעוֹלָם בְּיַחַשׂ לִתְחִיַּת הָאֻמָּה בְּצִיּוֹן, וְכָל מַה שֶּׁנִּרְגָּשׁ בָּזֶה מֵעוֹלָם עַד הַיָּמִים הָאַחֲרוֹנִים, מִכָּל טוֹבֵי בְּנֵי אָדָם שֶׁבְּכָל עָם וְלָשׁוֹן, מִכָּל אוֹתָם שֶׁהָיָה לָהֶם רֶגֶשׁ אֱלֹהִי, וְהַכָּרָה פְּנִימִית מֻרְגֶּשֶׁת בְּעֶרְכָּם שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּשֶׁהֵם שָׁבִים יָחַד לַחַיִּים. כָּל אֵלֶּה הַדְּבָרִים הַנַּעֲלִים, שֶׁהֶעֱסִיקוּ וּמַעֲסִיקִים לְבָבוֹת כָּל כָּךְ טְהוֹרִים, וּנְשָׁמוֹת כָּל כָּךְ גְּבוֹהוֹת, לֹא יוּכְלוּ לִהְיוֹת נִדְחִים וְנִכְבָּשִׁים בַּעֲפַר אָרֶץ. הֵם מֻכְרָחִים עַתָּה, בִּיחוּד בְּבֹא הַתְּחָלַת הַזְּמַן שֶׁהוּא מְסֻגָּל בְּיוֹתֵר לְהִתְגַּלּוֹתָם, לְהֵרָאוֹת בְּיוֹתֵר זֹהַר, בְּפָנִים יוֹתֵר מְאִירִים וּמְבוֹרָרִים, וּבְמָקוֹם רְגָשׁוֹת כֵּהִים, שֶׁל קְדֻשָּׁה וְרוֹמֵמוּת עֶלְיוֹנָה, יִגָּלוּ לָנוּ עַתָּה בְּתוֹר דֵּעוֹת בְּרוּרוֹת וּמְסֻמָּנוֹת, שֶׁאוֹתוֹ הַקֶּסֶם וְהַחֵן הָאֱלֹהִי, שֶׁהָיָה עֲלֵיהֶם בִּהְיוֹתָם עֲדַיִן בְּעֹמֶק תְּהוֹם הַנְּשִׁיָּה, יִגְדַּל מְאֹד וְיִזְרַח שִׁבְעָתַיִם. הַהַרְגָּשָׁה הָאֱלֹהִית הַבְּרוּרָה, וְהַמַּדָּע הָאֱלֹהִי הַטָּהוֹר, וְכָל הַנִּגְלֶה אֲלֵיהֶם בַּחַיִּים לְכָל צְדָדֵיהֶם, הָעוֹלִים הַרְרֵי אֵל וְנוֹקְבִים תְּהוֹמוֹת רַבָּה, הֵמָּה דְּבָרִים שֶׁיֵּשׁ לָנוּ בָּהֶם קִנְיַן עַצְמִי, קִנְיַן לְאֻמִּי, נוֹסָף עַל הַוָּיָתֵנוּ הָאֱנוֹשִׁית, שֶׁכֻּלָּם אֶחָד מִכָּל[29] הָעַמִּים תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם. וְאוֹתוֹ הָרְכוּשׁ הָרוּחָנִי הַגָּדוֹל, שֶׁדַּוְקָא בּוֹ וְעַל

28. הערת משה צוריאל: כלומר שהלומד חכמה רוחנית יקבל הדרכה מפי תלמיד חכם מומחה

29. אולי צריך להיות: על כל.

יָדוֹ יִגָּלֶה עוֹד רוּחֵנוּ הַמְיֻחָד, הִנְּנוּ מַרְגִּישִׁים אֶת עַצְמֵנוּ נִתְבָּעִים לְהַבִּיעַ ע"י[30] כָּל צְדָדֵי הִתְעוֹרְרוּת הַתְּחִיָּה הַלְאוּמִית, הַמַּתְחֶלֶת בְּיָמֵינוּ לְעֵינֵינוּ. עַל כֵּן עָלֵינוּ לְהִתְגַּדֵּר בְּמִלַּאכְתֵּנוּ, לְהָאִיר אֶת אֹפֶל זְמַנֵּנוּ בְּאוֹצַר הָאוֹרָה הָאֱלֹהִית הַשּׁוֹרָה בְּקִרְבֵּנוּ. אָמְנָם צְפוּנָה וַעֲלוּמָה הִיא הָאוֹרָה הָאֱלֹהִית בְּקִרְבֵּנוּ. בַּיָּמִים שֶׁחֶשְׁכַת הַגָּלוּת הָיְתָה גְּדוֹלָה וּמְעֻבָּה, לֹא הָיָה אֶפְשָׁר גַּם לַחְשֹׁב עַל דְּבַר הִתְרוֹמְמוּת חָפְשִׁית כָּזֹאת לְדַבֵּר בְּאֹפֶן נָאוֹר וּמָלֵא עוֹז בְּדָבָר הַמַּעְיָן הָאֱלֹהִי הַמְיֻחָד הַנִּמְצָא רַק בְּקִרְבֵּנוּ. הֶהָמוֹן לֹא הָיָה יָכוֹל לְהִתְרוֹמֵם מִן הַחוּג הַנָּמוּךְ שֶׁל עֲשִׂיַּת הַמִּצְוֹוֹת עַל מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס, וּמִי שֶׁהֵחֵל לִהְיוֹת מִתְפַּלְסֵף וְהוֹוֶה חֶזְיוֹנוֹת כְּלָלִיִּים, חָשַׁב שֶׁהַמַּבָּט הָאֱלֹהִי אֶחָד הוּא לָנוּ וּלְכָל הָעַמִּים הַמִּתְקָנִים, וְלֹא הָיָה אֶפְשָׁר לָאֻמָּת הַגְּדוֹלָה שֶׁל הַצְּבִיוֹן הָאֱלֹהִי הַיִּחִידִי[31] שֶׁלָּנוּ לְהַתְחִיל לְהֵרָאוֹת, כֵּיוָן שֶׁלֹּא נִתְבַּסֵּס מִתְּחִלָּה יְסוֹד מְטֻבָּע לְבַקֵּשׁ אֶת הַכָּרַת רוּחֵנוּ הַמְיֻחָד וְהַסְּמַנַּת הַבְּדָלָתוֹ מֵרוּחַ יֶתֶר הָעַמִּים, שֶׁכָּל אֶחָד מִתְגַּדֵּר בְּקִנְיָנָיו הָרוּחָנִיִּים, כָּל אֶחָד בְּעֶרְכּוֹ.

עַתָּה הַחֵלָּה הַתְּחִיָּה הַלְאוּמִית בְּמוּבָנָהּ הָרוּחָנִי לְהַפְנוֹת אֶת הַלְּבָבוֹת לְצַד הַקִּלְסְתֵּר הָרוּחָנִי הַמְיֻחָד שֶׁלָּנוּ, וּבָזֶה כְּבָר הִנְּנוּ עוֹמְדִים עַל אֵם הַדֶּרֶךְ, לְהַכִּיר אֶת הַהֶבְדֵּל הָאֱלֹהִי שֶׁבּוֹ נִפְלֵינוּ מִכָּל הָעָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, שֶׁרַק בּוֹ גָּנוּז הוּא סוֹד קִיּוּמֵנוּ וּבְטָחוֹן תְּחִיָּתֵנוּ. טוֹב מְאֹד מַה שֶּׁהַשְׁדָּרוֹת הַתַּחְתּוֹנוֹת, שֶׁבְּקִלַּסְתֵּר הָרוּחָנִי שֶׁלָּנוּ, מַתְחִילוֹת תְּחִלָּה לְהִגָּלוֹת. הַגִּלּוּיִים הַנִּתְפָּסִים בְּנָקֵל עַל יְדֵי דְּגָמְאוֹת מֵחַיֵּי הָעַמִּים כֻּלָּם, וְהַיְכוֹלוֹת לְהִתְוַדַּע לְכָל חוֹקֵר, וְכָל חָפֵץ לְהַרְגִּישׁ מַה שֶּׁיֵּשׁ בְּרוּחוֹ פְּנִימָה, גַּם בִּהְיוֹתוֹ בְּמַדְרֵגָה בֵּינוֹנִית בְּחַיֵּי הַמּוּסָר, הִנָּם עֲתִידִים לִהְיוֹת בָּסִיס חָזָק, לְהַהֶבְנָה הַבְּרוּרָה שֶׁל פְּנִימִיּוּת הַקִּלְסְתֵּר הָאֱלֹהִי הַמְיֻחָד שֶׁלָּנוּ, שֶׁלָּחוּשׁ אוֹתוֹ אֲפִילוּ בִּקְצָת מֵהוֹדוֹ וַהֲדָרוֹ, צָרִיךְ לַהֲכָנָה מוּסָרִית כְּלָלִית גְּבוֹהָה וְאַדִּירָה, שֶׁאִי אֶפְשָׁר שֶׁתָּבוֹא בָּנוּ בַּמּוּבָן הַלְאוּמִי כִּי אִם עַל יְדֵי הַתְּחִיָּה שֶׁעַל אַדְמַת הַקֹּדֶשׁ.

וּבְכֵן עָלֵינוּ לְעוֹרֵר אֶת הָרוּחַ. רָזֵי עוֹלָם שֶׁהָיוּ כְּבוּשִׁים וּגְנוּזִים, סְגוּרִים חוֹתָם צַר, צְרִיכִים לְהִגָּלוֹת לְהִפָּתַח וּלְהִתְבָּאֵר, בְּאֹרַח מָלֵא חַיִּים, בְּצוּרָה מְלֵאָה כָּבוֹד פְּנִימִי וְהַדְרַת גּוֹי, אֲשֶׁר ד' אֱלֹהָיו עִמּוֹ וּתְרוּעַת מֶלֶךְ בּוֹ. נֶחְלֵץ חוּשִׁים, חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל הַיּוֹשְׁבִים עַל אַדְמַת יִשְׂרָאֵל, נָבוֹא בְּסוֹד עַמֵּנוּ, וְנַתְחִיל לְהָאִיר אֶת אֲפֵלַת חֵפֶץ הַתְּחִיָּה, מִנְּקוּדָתָהּ הָאֱלֹהִית.

הָעֲבוֹדָה הָרוּחָנִית הַגְּדוֹלָה הַמֻּטֶּלֶת עַתָּה בְּדוֹרֵנוּ עַל כָּל חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל, וּבְיוֹתֵר עַל חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל הַיּוֹשְׁבִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, הִיא לְהַמְשִׁיךְ אֶת מַעְיַן הַקְּדֻשָּׁה הָאֱלֹהִית בְּתוֹךְ הַתְּחִיָּה הַלְאוּמִית, וְלִתֵּן מָקוֹם אִמּוּץ וְהַרְחָבַת פְּעֻלָּה לְהַהֶאָרָה הָאֱלֹהִית, עַל יְדֵי הַהַרְחָבָה שֶׁל הַהֶאָרָה הַלְאוּמִית הַמְיֻחֶדֶת שֶׁל כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, שֶׁהִיא בְּטִבְעָהּ הוֹלֶכֶת וּמִתְעַלָּה, כּוֹלֶלֶת וְחוֹבֶקֶת עוֹלָם מָלֵא.

ט. חַכְמֵי אֻמָּת בָּעוֹלָם

כְּשֶׁהָאוֹרָה בָּאָה מִמְּקוֹרָהּ שֶׁל תּוֹרַת אֱמֶת, הַכֹּל מִתְחַדֵּשׁ, כָּל הַיָּשָׁן חוֹזֵר לְאוֹרָה וּלְחַיִּים. אִם

30. על ידו? על ידי?

31. בכת"י מרן הרב אולי: היחודי.

שָׁמֹעַ בַּיָּשָׁן תִּשְׁמַע בֶּחָדָשׁ.[32] כָּל זְמַן שֶׁחַכְמֵי תּוֹרָה עוֹמְדִים מִחוּץ לַגְּבוּל שֶׁל הָאָרֶת הַדֵּעָה, הַנִּתְבַּעַת כָּל כָּךְ בָּעוֹלָם, שֶׁתָּכְנָהּ הַפְּנִימִי הוּא הָאָרֶת הַדֵּעָה הָאֱלֹהִית שֶׁרַק בִּידֵי חַכְמֵי תּוֹרָה הִיא עֲלוּלָה לִהְיוֹת מְאִירָה וּמִשְׁתַּכְלֶלֶת, כָּל זְמַן שֶׁהַמַּעֲמָד הוּא בְּאֹפֶן (מוּזָר)[33] כָּזֶה, (שֶׁאֵין לָאָמָּה מִמִּי לִשְׁאֹב אֶת הַדְּרוּשׁ לִלְשַׁד חַיֶּיהָ), וְהַמִּתְגַּדְּרִים בְּחָכְמוֹת חוּץ עוֹמְדִים וּמִתְנַשְּׂאִים לְהַעֲמִיד חָזוֹן, לִהְיוֹת מַדְרִיכֵי הָאָמָּה וּמְיַשְּׁרֵי שְׁבִילֶיהָ - אָז נַעֲשָׂה הַכֹּל מְעָוָּת, הַכֹּל הָרוּס. לִבְנוֹת אֵינָם יְכוֹלִים כִּי אִם תַּלְמִידֵי חֲכָמִים. מֵאוֹצָר הַחַיִּים, מִמְּקוֹר הָאוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל וְלָעוֹלָם, לְעוֹלָם אֶפְשָׁר לִשְׁאֹב חַיִּים. מְיֻסּוֹד הַבִּנְיָן אֶפְשָׁר לְקוֹמֵם וְלִבְנוֹת. אֲבָל כְּשֶׁהַעֲסוּקִים וְהָעֲלוּלִים לִהְיוֹת עֲסוּקִים בְּבִנְיָן וּבִנְטִיעָה לְחַיִּים וּלְאוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל, הֵם מְשִׁתַּמְּטִים מִקֹּצֶר רוּחַ, (מִפַּחְדָנוּת, מִקֹּטֶן לֵב וּמִמֹּרֶךְ), וְהֵם סוֹבְרִים שֶׁדַּי לָהֶם כְּשֶׁיַּעֲמִדוּ רַק עַל (אוֹתָהּ הָעוּגָה הַקְּטַנָּה שֶׁל) הַהֶלְכוֹת הַמַּעֲשִׂיּוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה, שֶׁהִיא צְרִיכָה דַּוְקָא לְקַבֵּל אוֹר חַיִּים מִיְּסוֹד הַדֵּעָה הַכְּלָלִית וּמִמְּקוֹרָהּ - אָז הַכֹּל נָמוֹג (וְהַכֹּל נֶחְשָׁךְ). אָמְנָם הָלַךְ הַמַּצָּב בְּכָל הַזְּמַנִּים בִּירִידָה נִסְתָּרָה, לְעוֹלָם הָיָה יוֹתֵר טוֹב, אִם הָיָה מִסְפַּר יוֹתֵר גָּדוֹל מֵחַכְמֵי תּוֹרָה עָסוּק בְּצִדָּהּ הַפְּנִימִי, בִּלְבוּן דֵּעוֹתֶיהָ וְהַכָּרַת אוֹרָהּ הַגָּנוּז, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם, הַהֶאָרָה הַגְּדוֹלָה שֶׁהָיְתָה שְׁרוּיָה בְּכֹחָהּ הָחַי בִּימֵי הַמַּצָּב הַשָּׁלֵם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁעִם כָּל הַלִּקּוּיִים הָיָה בָּהּ כֹּחַ חַיִּים חָזָק וְאַמִּיץ - הוּא הִמְשִׁיךְ כֹּחַ לְתֵן עוֹז עַד הַדּוֹר הָאַחֲרוֹן, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם פּוֹחֶת הָיָה וְהוֹלֵךְ. סַעַד סָעֲדוּ אֶת הַנְּפִילָה (הָאֱיָמָה) תַּלְמִידֵי חֲכָמִים אֲפִילּוּ עוֹסְקֵי הַפְּשָׁט, וְקַל וָחֹמֶר שֶׁיְּחִידֵי הַסְּגֻלָּה בַּעֲלֵי הָאוֹרָה הַפְּנִימִית אִמְּצוּ וְחִזְּקוּ אֶת הַמַּצָּב וְלֹא נָתְנוּ לְהִתְמוֹטֵט, וְהַמַּצָּב הַכְּלָלִי שֶׁל הָעוֹלָם בִּתְבִיעַת הַדֵּעָה לֹא הָיָה (כָּל כָּךְ מְחֻדָּשׁ, וְלֹא) כָּל כָּךְ סוֹעֵר, עַל כֵּן הָיָה אֶפְשָׁר לַעֲמוֹד. עַתָּה נִתְקַבְּצוּ כָּל הַתְּבִיעוֹת יָחַד, כָּל הַנִּמּוּקִים הַבָּאִים - בֵּין מִצַּד הַטּוֹב בֵּין מִצַּד הָרַע, - כֻּלָּן הִנָּן עוֹמְדוֹת וְדוֹחֲקוֹת אוֹתָנוּ שֶׁנָּשׁוּב בְּחָזְקָה לְהַעֲמִיד חַכְמֵי אֱמֶת בָּעוֹלָם, מְאִירִים בַּאֲבוּקָה הָאֱלֹהִית, בְּרוּם עֶזָּהּ וְתִפְאֶרֶת גְּדֻלָּתָהּ, וְעַתָּה אִי אֶפְשָׁר עוֹד שֶׁלֹּא נַקְשִׁיב לְקוֹל הַקְּרִיאָה, וְהַהִתְעוֹרְרוּת לְחַיִּים חֲדָשִׁים מִטַּלָּה שֶׁל תּוֹרָה, מְחֻיֶּבֶת לִהְיוֹת מַתְחֶלֶת דַּוְקָא בְּאֶרֶץ חַיִּים, כִּי לֹא רַק בִּשְׁבִיל הַחִזָּקַת הַמַּצָּב שֶׁל הַיְחִידִים, לֹא רַק בִּשְׁבִיל הַדְּאָגָה לְהַמַּצָּב הָרוּחָנִי שֶׁל הָאִישִׁים, אֲנוּ נִזְקָקִים עַתָּה לְהִתְחַזֵּק וּלְהָרִים אֶת נֵס תּוֹרַת אֱמֶת, כְּמוֹ שֶׁהָיָה מֻרְגָּל וּפָשׁוּט מִיָּמִים יָמִימָה, כִּי אִם מִפְּנֵי הָאָרֶת אוֹר יִשְׂרָאֵל בִּכְלָל, מִפְּנֵי רוֹמְמוּת דֶּגֶל הָאָמָּה, מִפְּנֵי הַשָּׁבַת רוּחַ שֶׁל כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל בִּכְלָלָהּ, הַמִּתְעַלֶּפֶת בַּצָּמָא לִדְבַר ד'. וְהַהַשָּׁבָה הַזֹּאת צְרִיכָה לִהְיוֹת דַּוְקָא בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. אֲוִיר חַיֵּי נְשָׁמוֹת יְחַיֵּנוּ, תִּקְוַת עוֹלָמִים תְּאַמְּצֵנוּ. וְרוּחַ אֱלֹהִים חַיִּים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ, אֲשֶׁר מִמֶּנָּה יָצְאָה וַתֵּצֵא הָאוֹרָה הַיִּשְׂרְאֵלִית, לָנוּ וְלָעוֹלָם, תָּשׁוּב לָחוּל עָלֵינוּ בְּרוּחָהּ הָאַדִּיר וּבְכֹחָהּ הַגָּדוֹל כִּימֵי עוֹלָם, דּוֹרוֹת עוֹלָמִים.

י. הָאָרֶת שִׁמְמַת הַנְּשָׁמָה

מָעֲמָד הָאֱמוּנָה מַלֵּא תֹּהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ, כִּי לֹא עָבְדוּ שְׁדֵמוֹתֶיהָ רַבּוֹת בַּשָּׁנִים. בִּיחוּד הֻפְלְאוּ מַכּוֹתֶיהָ בַּדּוֹרוֹת הָאַחֲרוֹנִים, אֲשֶׁר מִפְּנֵי הַטֵּירוּדִים וְהַגָּלְיוֹת, הַצָּרוֹת וְהַהֶעָקוֹת שֶׁל כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל,

---

32. ברכות מ, ב.

33. מילים אלה הושמו בין סוגריים על-ידי רבנו רצי"ה זצ"ל - כנראה מתוך אפשרות להשמיטן מפני חריפותן.

נִתְכַּוֵּון הַלֵּב וּמוֹרָא פְּנִימִי עָלָה בְּקִרְבּוֹ מִפְּנֵי חֻפְשָׁה שֶׁל הַמַּחְשָׁבָה. עַל כֵּן בָּרְחוּ הַמַּחֲנוֹת כֻּלָּם אֶל הָעֲבוֹדָה הַבִּלְתִּי מְסֻכֶּנֶת, אֲבָל גַּם בִּלְתִּי מוֹעִילָה הַרְבֵּה בִּהְיוֹתָהּ מְסֻלֶּקֶת מִנִּשְׁמָתָהּ. כָּל חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל פָּנוּ רַק אֶל הַדְּיוּק הַמַּעֲשִׂי, וְהַשֵּׂכֶל בְּגָדְלוֹ וְרוֹמְמוּתוֹ, לֹא מָצָא מִכָּל רוֹעֵי הָאֻמָּה עְנְיָן אַחֵר כִּי אִם פְּסָקִים אוֹ שַׁעֲשׁוּעַ שֶׁל דְּרָשׁוֹת וּפִלְפּוּלִים, וְהַנְּשָׁמָה בְּגָבְהָהּ הָעֶלְיוֹן יוֹשֶׁבֶת הִיא וְשׁוֹמֶמֶת.[34]

כָּשַׁל כֹּחַ הַסֵּבֶל,[35] וְאֵין יְכֹלֶת לַעֲצֹר עוֹד. הַנְּשָׁמָה מְכֻרַחַת לְהִתְפָּרֵץ - אֶל הַמֶּרְחָב.[36] כְּשֶׁתִּתְפָּרֵץ בְּלֹא סְדָרִים, בְּלֹא מְנַהֵל וּמַחֲזִיק בְּיָדֶיהָ, תִּפְגֶּה עוֹרֵף אֶל כָּל עֲבוֹדוֹתֶיהָ הַצָּרוֹת. זֹאת הִיא הַהִתְפָּרְצוּת הַחוֹלָנִית שֶׁל סִלּוּק מִשְׁקַל הַחַיִּים.

"כִּרְעֶה עֶדְרוֹ יִרְעֶה, בִּזְרֹעוֹ יְקַבֵּץ טְלָאִים, וּבְחֵיקוֹ יִשָּׂא, עָלוֹת יְנַהֵל".[37] שְׁעָרִים נִפְתָּח לָבֹא בָּהֶם בַּמֶּרְחָבִים, בִּסְדָרִים, בְּהַשְׁקֵט וּבְבִטְחָה. הָעֲבוֹדָה הַמְּגֻבֶּלֶת תִּכָּבֵד לְפִי גֹּדֶל עֶרְכָּהּ, אֲבָל עַל גַּבֵּהּ תְּעָטֵר הָעֲבוֹדָה הָרְחָבָה, שֶׁנִּשְׁמַת אֱלֹהִים חַיִּים מִתְרַחֶבֶת עַל יָדָהּ.

יא. עִלּוּי כְּבוֹד שָׁמַיִם

אֵיךְ אֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה עוֹמֵד כְּבוֹד הַדָּת, הַתּוֹרָה וְהָעֲבוֹדָה בְּמַעֲמָדוֹ, כָּל זְמַן שֶׁאֵין אָנוּ חָסִים עַל כְּבוֹד שָׁמַיִם, כָּל זְמַן שֶׁאֵין אָנוּ מִשְׁתַּדְּלִים בְּעִנְיַן הַכָּרַת הָאֱלֹהוּת שֶׁתִּתְעַלֶּה בְּקִרְבֵּנוּ וְתֵצֵא מִכָּלָל רֶגֶשׁ דִּמְיוֹנִי קַל וְרָפוּף, עַד לִידֵי דֵּעָה אַדִּירָה חַיָּה וּקְבוּעָה, שֶׁתִּתְקָרֵב לְמַדְרֵגָתָהּ הָעֶלְיוֹנָה, לְצוּרַת הָאֱמֶת שֶׁבָּהּ, וּמִמֵּילָא תְּרוֹמֵם אֶת כָּל הַתָּלוּי בָּהּ, שֶׁהִיא כָּל הַתּוֹרָה וְכָל הַמִּצְוֹת כֻּלָּן, הַמַּעֲשִׂיּוֹת וְהַמַּחְשָׁבִיּוֹת, שֶׁכֻּלָּן תְּלוּיוֹת בְּהַכָּרַת הָאֱלֹהוּת הַחֲתוּמָה בִּכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל וּמְמֻנָּה אֶל הַכֹּל.

יב. חַיִּים מְמַעֲמְקִים[38]

הֶכְרֵחַ הוּא כְּדֵי לָשׁוּב לְבִצָּרוֹן שֶׁל הָאֱמוּנָה, שֶׁתָּשׁוּב וְתִחְיֶה בְּתוֹךְ כָּל נְשָׁמָה, לִהְיוֹת עָסוּק בָּאֲרָחוֹת הַשֵּׂכֶל הַיּוֹתֵר גָּנוּז, שֶׁבּוֹ עוֹלִים לְמַעְלָה מִכָּל הַגְּדֵרָה, וְעַל יְדֵי זֶה מִתְמַלְּאָה הִיא הַנְּשָׁמָה חַיִּים מְלֵאִים בְּדַעַת וְכִשָּׁרוֹן, וְעַל יְדֵי מַעֲמִיקִים כָּאֵלֶּה מִתְמַלֵּא הָעוֹלָם אוֹרָה וְטַל שֶׁל תְּחִיָּה, מְעוֹרֵר נִרְדָּמִים וּמְחַיֶּה מֵתִים.[39]

יג. תַּכְלִית הַכֹּל

הַה, כַּמָּה גְּדוֹלָה הִיא הַצָּרָה, שֶׁהַדְּבָרִים הַגְּדוֹלִים נִתַּיְּשְׁנוּ אֶצְלֵנוּ, עַד אֲשֶׁר לֹא נֹאבֶה לִפְנוֹת לָהֶם. חוֹשְׁבִים אָנוּ כְּאִלּוּ כְּבָר מִלֵּאנוּ אֶת תַּפְקִידָם, מִפְּנֵי שֶׁנֶּאֶמְרוּ מִפִּי גְּדוֹלִים מֵאוֹת שָׁנִים לִפָּנֵי זֶה.

34 ביטויים חריפים! רבנו רצי"ה זצ"ל.

35 מליצה ע"פ נחמיה ד, ד.

36 כמובן, מתוך הדרכה מתאימה. רבנו רצי"ה זצ"ל.

37 ישעיה מ, יא.

38. נדפס גם במדות הראיה, אמונה, סעיף לא.

39. עיין אורות, זרעונים, יסורים ממרקים (עמ' קכז).

שָׁמָעְנוּ מִפִּי קַדְמוֹנִים, שֶׁתַּכְלִית הַכֹּל הִיא הַשָּׂגַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, לְפִי כֹּחַ הָאָדָם. שָׁמָעְנוּ, וְהָאוֹמְרִים גְּדוֹלִים הֵם בֶּאֱמֶת וּגְדוֹלִים הֵם לָנוּ. אֲבָל מַה אָנוּ עוֹשִׂים? וְכִי צָעַדְנוּ לָבוֹא לְמַדָּה זוֹ? וְכִי מְחַפְּשִׂים אָנוּ עֵצוֹת אֵיךְ לָבוֹא לְהַשָּׂגַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְפִי הַיְכֹלֶת שֶׁיֵּשׁ לָנוּ? הַאִם עוֹסְקִים אָנוּ בָּחִיּוּב הַנִּמְרָץ, לְפִי זֶה, לְהַגְדִּיל אֶת זֹאת הַיְכֹלֶת? לֹא נוֹכַל לַחֲשׁוֹת וְלֹא נָחֻשָּׁה, שָׁמַיִם וָאָרֶץ נַרְעִישׁ, וְחָכְמַת הָאֱמוּנָה מֻכְרַחַת הִיא לָשׁוּב וְלִהְיוֹת נִלְמֶדֶת בְּיִשְׂרָאֵל, בְּהַרְחָבָה וּבְקִבְיעוּת, בְּשִׂמְחָה וּבְטָהֳרָה, כִּימֵי עוֹלָם וּכְשָׁנִים קַדְמוֹנִיּוֹת.

יד. סֵדֶר לִמּוּד חָדָשׁ

סֵדֶר לִמּוּד חָדָשׁ מֻכְרָח הוּא לִהְיוֹת נִבְנֶה. הָעוֹלָם הָרוּחָנִי שֶׁלָּנוּ מִתְחַדֵּשׁ הוּא גַּם הוּא, יָחַד עִם כָּל הָעוֹלָם, וְדַוְקָא מִפְּנֵי שֶׁהוּא מִתְחַדֵּשׁ, הָעוֹלָם כֻּלּוֹ מִתְחַדֵּשׁ, אֶלָּא שֶׁהָעַיִן הַגַּסָּה אֵינָהּ מַכֶּרֶת כִּי אִם אֶת הַמּוּחָשׁ, אֶת הַפְּעֻלּוֹת הַמַּרְעִישׁוֹת שֶׁבַּשּׁוּק, וְאֶת הֶעָשׁוּי בְּמַשְׁכִּיּוֹת לְבַב וּבַחֲדָרֵי הַנְּשָׁמָה זֶה הוֹלֵךְ וּמִתְגַּלֶּה לְאַט לְאַט עַל יְדֵי שִׂימַת לֵב וְהִתְעוֹרְרוּת רוּחָנִית קְדוֹשָׁה וְעֶלְיוֹנָה. אֵין אֲנַחְנוּ יְכוֹלִים עוֹד לְצַמְצֵם אֶת עַצְמֵנוּ רַק בַּהֲלָכוֹת קְצוּבוֹת, כֹּחַ הַסֵּבֶל כָּשַׁל, הַנֶּפֶשׁ עוֹרְגִים לַמֶּרְחָבִים, מֶרְחֲבֵי יָהּ, וְשִׂיא רוֹמְמוּת אוֹרוֹת עוֹלָמִים. הַנֶּפֶשׁ מֻכְרָחִים לְהַרְחִיב אֶת עוֹלָמֵנוּ כְּדֵי שֶׁנּוּכַל לִשְׁאֹף בְּרֻוָחָה רוּחַ חַיִּים. אֶל הַנִּסְתָּר וְהַנֶּעֱלָם עֵינֵינוּ עוֹרְגוֹת, אֶל הַכָּמוּס בְּחֶבְיוֹן עוֹז הַנְּשָׁמָה נַפְשֵׁנוּ צְמֵאָה, רַעְיוֹנוֹת כְּלָלִיִּים וְדֵעוֹת מַקִּיפוֹת חֲלָלִים גְּדוֹלִים, נְשָׂאִים וַעֲצוּמִים, הַנֶּפֶשׁ חֲפֵצִים. צְמָאוֹן נִמְרָץ לָאוֹר הָאֱלֹהִי בּוֹעֵר בְּקִרְבֵּנוּ. לֹא נוֹכַל לְכַבּוֹת אֶת הָאֵשׁ הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת כִּי אִם בְּמַעְיַן מַלֵּא מַיִם חַיִּים שֶׁל חָכְמָה עֶלְיוֹנָה וְדַעַת קְדוֹשִׁים. הָעִירוּ, הָקִיצוּ, שִׁמְעוּ לְקוֹל הַנְּשָׁמָה הַמְּאִיצָה בָּנוּ לְהִתְעוֹרֵר וְלִחְיוֹת. הַנֶּפֶשׁ נִלְאִים (וּנְדוּמִים מִיבוֹשֶׁת)[40] הַעֵסֶק רַק בִּפְרָטִים וּבִפְרָטֵי פְּרָטִים, מֵאַיִן דֶּרֶךְ לְהַרְחָבָה שֶׁל סְקִירוֹת כְּלָלִיּוֹת הַמְּשִׁיבוֹת אֶת הַנֶּפֶשׁ. סְבוּרִים אַתֶּם, שֶׁאִם תַּפְנוּ מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם לִדְבָרִים נַעֲלִים וְנִשְׂגָּבִים, לְרַעְיוֹנוֹת צַחִים וֵאלֹהִיִּים, יְבֻטְּלוּ מִכֶּם הַבְּקִיאוּת וְהַחֲרִיפוּת הַמַּעֲשִׂיּוֹת, אֲבָל זוֹהִי טָעוּת גְּדוֹלָה וּבוֹלֶטֶת. אֱמֶת הַדָּבָר, שֶׁהַהִשְׁתַּקְעוּת הַדִּמְיוֹנִית בְּהַזָּיָה, (בְּיִרְאָה שֶׁל שְׁטוּת)[41] וּבְכָל מַאֲפְלֵי הַדִּמְיוֹן הָרָעִים, הַבָּאִים מִבְּלִי דֵּעָה וְהַשְׂכֵּל, (בְּתוֹר צָרוֹת צְרוּרוֹת וּסְגָגִים טְבָעִיִּים) שֶׁבְּתוֹךְ הָאוֹצָר שֶׁל יִרְאַת שָׁמַיִם, טֶרֶם שֶׁהַלֵּב מִתְבָּרֵר וּמִתְגַּבֵּר עַל הַנְּטִיּוֹת הַיַּלְדוּתִיּוּת (וְהָאֱפֵלוֹת) שֶׁבְּקִרְבּוֹ, הִנָּם וַדַּאי (מְטַמְטְמִים אֶת הַנְּשָׁמָה), מַחְשִׁיכִים אֶת זֹהַר הַחֲרִיפוּת, וּמַשְׁכִּיחִים אֶת הַבְּקִיאוּת הַנִּמְרָצָה (מִתּוֹךְ שִׁעֲמוּם וְשִׁפְלוּת יָדַיִם). אֲבָל לֹא זֶה אֲנַחְנוּ דּוֹרְשִׁים, לֹא סְגֻלּוֹן שֶׁל הַזָּיָה (שֶׁל יִרְאַת כְּסִילִים) אָנוּ נִתְבָּעִים, כִּי אִם חָכְמָה בִּינָה וָדַעַת, לִמּוּד עָרוּךְ, מְסֻדָּר וּמְתֻקָּן מִדֵּי יוֹם בְּיוֹמוֹ, בְּרוּחַ עָז, בְּלֵב טָהוֹר וּבְמַטָּרָה מְבֹרֶרֶת. וְזֶה הַלִּמּוּד, מִתּוֹךְ שֶׁהוּא שָׁוֶה אֶל הַתְּבִיעוֹת הַנַּפְשִׁיּוֹת שֶׁלָּנוּ, וְאֶל תּוֹכֵן הַחַיִּים הַחֲדָשִׁים שֶׁאָנוּ צְרִיכִים לְהַזְרִים לְתוֹךְ תּוֹכָהּ שֶׁל כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל בַּהֹוֶה, וְאֶל הַנְּשָׁמָה הָאֱנוֹשִׁית שֶׁל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, הִנֵּה הוּא מְחַזֵּק אֶת כָּל הַכֹּחוֹת, מְטַהֵר אֶת הַמִּדּוֹת וּמְזַכֵּךְ אֶת הַדֵּעוֹת, מְקַדֵּשׁ אֶת הַמַּעֲשִׂים וּמְרוֹמֵם אֶת כָּל תַּהֲלוּכוֹת הַחַיִּים, וְגָזֶה הוּא מַרְחִיב אֶת כֹּחַ הַזִּכָּרוֹן וְאֶת בְּרַק הַחֲרִיפוּת הָאֱמִתִּית, עַד שֶׁמִּכָּל

40. מילים אלה הושמו בין סוגריים על-ידי רבנו רצי״ה זצ״ל - כנראה מתוך אפשרות להשמיטן מפני חריפותן.

41 מילים אלה הושמו בין סוגריים על-ידי רבנו רצי״ה זצ״ל - כנראה מתוך אפשרות להשמיטן מפני חריפותן.

כְּלָל וּכְלָל נוֹבְעִים לְעֵת הַצּוֹרֶךְ, כְּמַיִם מְפַכִּים וְזוֹרְמִים, הֲמוֹן פְּרָטֵי פְּרָטִים בְּשֵׂכֶל טוֹב. מוּבָן שֶׁלֹּא נַגִּיחַ יָד מִכָּל הַסְּדָרִים הַיְשָׁנִים - גְּמָרָא וּפוֹסְקִים הִנָּם הַוִּוים וְיִהְיוּ מְקוֹר נֶאֱמָן לְחַיֵּינוּ הָרוּחָנִיִּים, אֲבָל הֵם יִצְטָרְפוּ אֶל הָאוֹרָה הַגְּדוֹלָה שֶׁל הַמַּעְיָן הַגָּדוֹל שֶׁל חָכְמַת הָאוֹר הָאֱלֹהִי שֶׁיִּהְיֶה שׁוֹפֵעַ בְּקִרְבֵּנוּ תָּמִיד. (וְתַחַת הָעֵסֶק הֶחָשׁוּב) שֶׁל חִטּוּט הַפְּרָטִים וְהִצְטָרְכוּת הַהִתְעוֹרְרוּת הַפְּחוּתָה שֶׁל הִתְגַּדְּרוּת וְשֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ בְּצוּרָה שְׁפֵלָה הָעֲלוּלָה לְהִיוֹת נִמְסֶכֶת עִמָּם, תְּרוֹמֵם רוּחֵנוּ לִסְקִירָה גְּדוֹלָה וּלְבֵרוּר וְחִיקוּר דִּין, הַבָּא מִתּוֹךְ הִתְרַחֲבוּת מַעְיָן נוֹבֵעַ וְנָהָר שֶׁאֵינוֹ פּוֹסֵק, וְאַרַח הַפִּלְפּוּל הַהֶלְכוֹתִי עַצְמוֹ יֶחֱדַשׁ בְּרֹב נֹעַם, בְּאוֹר מָתוֹק וּשְׁלֵוּוֹת הַשֵּׂקֶט, וְכָל יֶתֶר זִרְמֵי הַחַיִּים הַטּוֹבִים, וְכָל הֲמוֹן הַהַשְׁקָפוֹת הַטּוֹבוֹת וְהַחַיּוֹת, הַדְּרוּשִׁים לְתִחַיַּת הָאָמָּה, יִהְיוּ מִתְגַּבְּלִים בְּקִרְבֵּנוּ בְּאֹרַח חַיִּים נִפְלָא וְאַדִּיר, עַד שֶׁנּוּכַל לְהַרְאוֹת גָּלוּי לְעֵין כָּל, כִּי הִנָּנוּ בּוֹנֵי עוֹלָם, "אַל תִּקְרִי בָּנַיִךְ אֶלָּא בּוֹנַיִךְ",[42] "וְקָרָא לְךָ גּוֹדֵר פָּרֶץ מְשׁוֹבֵב נְתִיבוֹת לָשָׁבֶת".[43]

טו. מַעֲמִיקִים וְלוֹמְדֵי תּוֹרָה

לְקוּיִים אֲנַחְנוּ הַרְבֵּה, עַל יְדֵי מַה שֶּׁאֵין לְרֹב שׁוֹמְרֵי תּוֹרָה וְעוֹסְקֵי תַּלְמוּדָהּ, הָרְחָבָה עִיּוּנִית וְשִׂכְלִית בְּהַשְׁקָפָה גְּבוֹהָה, הַיְכוֹלָה לַחֲבֹק הָרִים גְּדוֹלִים שֶׁל רַעְיוֹן וְהִסְתַּכְּלוּת. וּלְעֻמַּת זֶה, יֵשׁ בַּעֲלֵי הִסְתַּכְּלוּת רְחָבָה, שֶׁאֵינָם כְּלָל יוֹדְעִים וּמַרְגִּילִים בְּעֻמְקָהּ שֶׁל תּוֹרָה וּבְהֶרְגֵּל פְּנִימִי בִּשְׁמִירָתָהּ.[44] עַל כֵּן, חֲסֵרִים אֵלֶּה וְאֵלֶּה אֶת אֶחָד הַיְסוֹדוֹת הַמְּחַיִּים וּמְעַמְּדִים אֶת הַיְחִידִים עַל בָּסִיס כְּלָלִי קָבוּעַ, וְאִי אֶפְשָׁר הַדָּבָר לָבוֹא לִידֵי תִּקּוּן, כִּי אִם עַל יְדֵי שֶׁנְּגַדֵּל אֶת הָעֵסֶק הָעִיּוּנִי בַּחֵלֶק הָרַעְיוֹנִי שֶׁבַּתּוֹרָה כָּל כָּךְ, עַד שֶׁיִּהְיֶה הַדָּבָר מֻכָּרָע וּמְפֻרְסָם, שֶׁגְּדוֹלֵי הָרַעְיוֹן שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל, יִהְיוּ דָּוְקָא חֲסִידֵי יִשְׂרָאֵל וּגְדוֹלֵי גְּאוֹנֵיהֶם, וְאָז יִזְדַּכּוּ הָרַעְיוֹנוֹת עַצְמָם וּפָתַח יְשׁוּעָה יִפָּתַח, בְּאֹפֶן שֶׁנִּהְיֶה מֻכְשָׁרִים וּרְאוּיִים לְאוֹר הַשָּׁלוֹם וְהַבְּרָכָה, הָעֲתִידָה לָבוֹא עַל יְדֵי אֵלִיָּהוּ זָכוּר לַטּוֹב, הָעֲתִיד לַעֲשׂוֹת שָׁלוֹם בָּעוֹלָם.[45]

טז. שְׁלוֹם הַדֵּעוֹת וְאַהֲבַת הַבְּרִיּוֹת

עַל גְּדוֹלֵי הַתּוֹרָה הַחוֹבָה גְּדוֹלָה מְאֹד בְּדוֹרֵנוּ לַעֲסֹק בַּחֵלֶק הַמַּדְעִי שֶׁבַּתּוֹרָה, הַחֵלֶק שֶׁל יְסוֹדֵי הַתּוֹרָה וְעִקָּרֶיהָ, לְבָרֵר אֶת הַדֵּעוֹת בְּעִנְיְנֵי הָאֱמוּנוֹת וְיֶתֶר חוֹבוֹת הַלֵּב, לְמַעַן לֹא תִּהְיֶה יְדִיעָתָם בַּדְּבָרִים הַנּוֹגְעִים לְהֶגְיוֹנֵי לֵב הָאָדָם מִיִּשְׂרָאֵל יְדִיעָה קְטוּעָה וְשִׁטְחִית. עַל יְדֵי זֶה יִתְרַבֶּה הַשָּׁלוֹם בְּיִשְׂרָאֵל, כִּי בִּהְיוֹת גְּדוֹלֵי הַדּוֹר מִתְעַסְּקִים כְּיַד כִּשְׁרוֹנָם הַטּוֹב עֲלֵיהֶם בְּשָׁרְשֵׁי הָאֱמוּנוֹת, אָז יִתְבָּרְרוּ דְּבָרִים רַבִּים וְלִבָּם יִהְיֶה מְיֻשָּׁב בְּדַעַת, וְלֹא נִצְטָרֵךְ לִבְרֹחַ מִכָּל מֶחְקָר וְהֶגְיוֹן. גַּם עַל יְדֵי מְעוּט הַיְדִיעָה בְּשָׁרְשֵׁי הָאֱמוּנָה נַעֲשָׂה גָּדוֹל מְאֹד פֶּרוּד הַדֵּעוֹת וְשִׂנְאַת אַחִים, כִּי טֶבַע כָּל שׁוֹמֵר תּוֹרָה,

---

42 ודרשו על כך בברכות סד, א.

43 ישעיה נח, יב.

44 הוגי דעות, חושבי מחשבות, אשר מחוץ לתורה, ואף "בעלי-בתים" חסרי יסוד למדני, שרוצים להדריך במחשבת ישראל - מה שמביא לקלקול גדול. רבנו רצי"ה זצ"ל.

45. סוף משנה, עדויות.

בְּהִיוֹתוֹ בִּלְתִּי יוֹדֵעַ לַאֲשׁוּרוֹ אֶת יְסוֹדֵי הַהֲלָכָה, אָז הוּא מַחְמִיר יוֹתֵר מִדַּאי, וְהַדֶּרֶךְ הַמְּמֻצָּע הָאָהוּב וְהָרָצוּי שֶׁהוּא דֶּרֶךְ ד', לֹא יוּכַל לָבוֹא כִּי אִם עַל יְדֵי יְדִיעָה רְחָבָה וַעֲמֻקָּה, שֶׁעַל יָדָהּ יוֹדֵעַ אֵיךְ לְפַלֵּס נָתִיב בַּמֶּה לְהָקֵל וּבַמֶּה לְהַחְמִיר.

וְהִנֵּה כְּמִקְרֶה הַמַּעֲשִׂים כֵּן מִקְרֶה הַדֵּעוֹת. מִי שֶׁלֹּא הִשְׁלִים עַצְמוֹ בִּידִיעָה עֲמוּקָה וּרְחָבָה בְּדֵעוֹת הַתּוֹרָה עַל פִּי שָׁרְשָׁן וּמְקוֹרָן בְּשׁוּם שֵׂכֶל וּבְקִיאוּת הֲגוּנָה, הֲרֵי הוּא בְּעִנְיַן הַדֵּעוֹת כְּהֶדְיוֹט, וְעַל יְדֵי תְּמִימוּת דַּרְכּוֹ יִמְשְׁכֵהוּ הָרָצוֹן תָּמִיד לְהַחְמִיר וְלַעֲשׂוֹת כָּל דֵּעָה מֻרְגֶּלֶת אֶצְלוֹ, שֶׁעַל פִּי הַשְׁקָפָה הַשִּׁטְחִית הִיא יְשָׁרָה וּקְדוֹשָׁה, לְעֻמַּת מַעֲקְרֵי תּוֹרָה, וּמִי שֶׁיֹּאמַר שֶׁלֹּא כְּדַעְתּוֹ יַחְשְׁבֵהוּ לְכוֹפֵר בַּתּוֹרָה, וּמִזֶּה תִּתְפַּשֵּׁט הַמַּשְׁטֵמָה בֵּין אַחִים עַל דְּבָרִים שֶׁאֵינָם כִּדְאַי לָבוֹא עֲבוּרָם לְמִדָּה זוֹ.

הַחֻמְרוֹת שֶׁבְּדֵעוֹת, הַבָּאוֹת מֵחֶסְרוֹן לִמּוּד וְעִיּוּן בַּחֵלֶק הַיְסוֹדִי שֶׁבַּתּוֹרָה, מְבִיאוֹת לֹא לְבַד לְשִׁנְאַת חִנָּם וַהֲרִיסוֹת הַשָּׁלוֹם, כִּי אִם גַּם לִידֵי כְּפִירָה וּפְרִיקַת עֹל לָרַבִּים. כִּי הִנֵּה בַּדֵּעוֹת הַמֻּרְגָּלוֹת, עָלֵינוּ לְהָבִין כִּי מִבִּלְעֲדֵי עֲזֶרֶת עֵיוּן וְחִיקּוּר דִּין, אִי אֶפְשָׁר לְבָרֵר כָּל הַפְּרָטִים לָדַעַת אֵיזוֹ דֵּעָה הִיא עִקָּרִית וְיסוֹד בֶּאֱמוּנָה וְאֵיזוֹ אֵינֶנָּה עִקָּרִית. וְהִנֵּה דָּבָר בָּרוּר הוּא, כִּי הַדֵּעוֹת שֶׁהֵן יְסוֹד הַתּוֹרָה, כָּל זְמַן שֶׁיּוֹסִיף הָעוֹלָם שִׂכְלוּל, וְהַמַּדָּעִים יִתְרַחֲבוּ, כֵּן יוֹסִיפוּ בֵּרוּר. בְּטוּחִים אֲנַחְנוּ כִּי רוּחַ ד' אֲשֶׁר עָלֵינוּ לֹא תָּמוּשׁ עַד עוֹלָם, וְנִצְחוֹן הָאֱמֶת בָּטוּחַ הוּא מִכָּל צַד. אָמְנָם רַבּוֹת הֵנָּה הַדֵּעוֹת הַמֻּרְגָּלוֹת, שֶׁאֵין לָנוּ עֲלֵיהֶן עֲרָבָה נֶאֱמָנָה, וְהָרִבָּה מֵהֶן מִתְבַּרְרוֹת בְּרִבּוֹת הַיָּמִים שֶׁאֵינָן כְּפִי אוֹתוֹ הַצִּבְיוֹן שֶׁהָרְגַּלְנוּ לְצַיֵּרָן. וְהִנֵּה הַצְּעִירִים הַמְּבַקְּרִים אֶת בָּתֵּי הַסֵּפֶר, שֶׁרָאוּ אוֹר הַחָכְמוֹת לְפִי מַצָּב הַזְּמַן, הֵם יַבִּיטוּ בְּצֶדֶק בִּשְׁאָט נֶפֶשׁ עַל מִי שֶׁרוֹצֶה לְהִתְעַקֵּשׁ וְלוֹמַר שֶׁרַק הַדֵּעוֹת הַיְשָׁנוֹת כֻּלָּן אֲמִתִּיּוֹת הֵן בְּשָׁעָה שֶׁהָאֱמֶת בּוֹלֶטֶת שֶׁהָיוּ בְּמִשְׁגֶּה נֶחְשָׁבוֹת לַאֲמִתִּיּוֹת. אָמְנָם אִלּוּ הַצְּעִירִים אָזְנָם לָקְחָה, כִּי כָּל הַדֵּעוֹת הַמֻּרְגָּלוֹת כְּאַחַת תִּתְחַשַּׁבְנָה לִיסוֹדוֹת בֶּאֱמוּנָה, עַל כֵּן הֵם בּוֹעֲטִים בְּכֻלָּל הָאֱמוּנָה וְיוֹצְאִים מִן הַכְּלָל. בַּעֲלֵי הַיֹּשֶׁר שֶׁבָּהֶם יוֹנְקִים רַק אֶת הַכֹּחַ הַמּוֹסְרִי הַכְּלָלִי, וּבְכָל זֹאת אֵינָם בָּנִים לְעַמֵּנוּ, וְהַגְּרוּעִים, כֵּיוָן שֶׁנֶּהֱרַס יְסוֹד הָאֱמוּנָה, נֶהֱרַס אֶצְלָם יְסוֹד הַמּוּסָר לְגַמְרֵי וְהִנָּם חֻרְפַּת הָאָדָם. וְכָל זֶה בָּא רַק מִפְּנֵי חִסָּרוֹן הַיְדִיעָה לְהַבְחִין בֵּין דָּבָר יְסוֹדִי לְדָבָר טָפֵל. אֲבָל אִם יֹאבוּ גְּדוֹלֵי תּוֹרָה לַעֲסֹק בְּהֶלְכוֹת דֵּעוֹת אָז תֶּחֱזַקְנָה יְדֵיהֶם, יֵדְעוּ מַה ד' אֱלֹהֵינוּ דּוֹרֵשׁ מֵאִתָּנוּ וּמַה הֵנָּה הַדֵּעוֹת שֶׁהֵם יְסוֹדֵי הַתּוֹרָה וְעִקְרֵי הַמּוּסָר הַיִּשְׂרְאֵלִי וּמַה הֵנָּה הַדֵּעוֹת שֶׁאֵין בָּהֶן מַטְבֵּעַ קִבּוּעָה וְנִתָּנוֹת לְהִפָּתַח לְפִי רוּחַ כָּל שׁוֹפֵט, וּגְדִישַׁת הַסְּאָה בְּעִנְיְנֵי אֱמוּנָה לַחְשֹׁב הַכֹּל לְעִקָּרִים מְבִיאָה לְמִחִיקַת סְאָה בָּעִקָּרִים שֶׁהֵם עִקָּרִים בֶּאֱמֶת, אֲבָל בַּמֶּה אֵיפוֹא יִתְבָּאֲרוּ הַדְּבָרִים הַלָּלוּ לַאֲשׁוּרָם בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא יָזִיקוּ לַמַּצָּב הַמּוּסָרִי שֶׁל הָאָמָּה וְעוֹד יוֹסִיפוּ לוֹ עָצְמָה, - רַק עַל יְדֵי מַה שֶּׁגְּדוֹלֵי תּוֹרָה וְיִרְאֵי ד' הָאֱמוּנִים עַל בְּרֵכֵי תּוֹרָה וּבַעֲבוֹדָה בְּיִרְאַת ד', הֵמָּה יָשִׂימוּ לִבָּם לְהַשְׂכִּיל בְּעִקְרֵי תּוֹרָה, לְהַרְחִיב דַּעְתָּם בְּעִנְיַן הַדֵּעוֹת וְהֵגִיוֹנֵי הַלֵּב. אָז יִתְבָּרְרוּ גַּם הַהֲלָכוֹת הַלָּלוּ לְטוֹבַת עַמֵּנוּ וַהֲרָמַת קֶרֶן תּוֹרָתֵנוּ הַקְּדוֹשָׁה.

יז. בְּסוֹם הָעוֹלָם

שֶׁהָעוֹלָם בְּכֻלּוֹ הוֹלֵךְ הוּא וּמִתְבַּסֵּם - זֶהוּ אֶחָד מִיְּסוֹדֵי[46] הַהַתְרָבוּת וְהִתְרוֹמְמוּת הָרוּחַ שֶׁל

46 יסודי בלשון זכר על-פי מיכה א, ו.

הָאָדָם. וְעַל זֶה הַיְסוֹד נִבְנִית הַהִתְחַיְבוּת הַמְסֻמֶּנֶת שֶׁל הַרַחֲבַת דַּעַת רָזֵי תּוֹרָה. הַהֶבְדֵּל שֶׁבֵּין דַּרְכֵי הַלִּמּוּד שֶׁל הָרִאשׁוֹנִים, שֶׁהָיוּ כָּל כָּךְ בְּקִצּוּר וּבְרָמְזִים [...] וְהַדְּבָרִים הוֹלְכִים וּמִתְבָּרְרִים, יוֹצְאִים מֵחוּג הַהַרְגָּשָׁה הַפְּנִימִית וּבָאִים לִידֵי שִׁיטָה מַדָּעִית, הַמִּתְרַחֶבֶת וְהוֹלֶכֶת בְּדֵעָה יְשָׁרָה וּמִתְקוֹמֶמֶת וּבְשָׂפָה בְּרוּרָה. אֵין לָנוּ לִפְחֹד כְּלָל מֵאֵיזוֹ נְסִיגוֹת, שֶׁהִנְנוּ רוֹאִים פֹּה וְשָׁם, בְּמַהֲלַךְ הָאֱנוֹשִׁיוּת בְּכָלָל וּבְרוּחַ הָאָמָּה הַיִשְׂרְאֵלִית בִּפְרָט. אֵלֶּה הֵן רַק יְרִידוֹת שֶׁל צֹרֶךְ עֲלִיָּה, גְּמַר הַשְׁלָכַת פְּסֹלֶת, שֶׁחֲלָקִים מִן הָאֹכֶל נִגָּרְרִים עִמָּהּ. אֲבָל מִיַּד כְּשֶׁיִּנָּקֶה הָעוֹלָם מִזֶּהֲמָתוֹ, יָשׁוּבוּ כָּל הַחֲלָקִים הַבְּרִיאִים וְהַטּוֹבִים לָשׁוּב וּלְהוֹפִיעַ. הַסַּכָּנָה הַיּוֹתֵר מָרָה כְּבָר עָבְרָה, הַיְסוֹד הָאֱלֹהִי וְהַתְּכוּנוֹת הַטּוֹבוֹת, שֶׁהוּא צָרִיךְ לְהַטְבִּיעַ בְּלֵב הָאָדָם, וּבְלֵב הָאָמָּה הַיִשְׂרְאֵלִית בִּפְרָט, עוֹמֵד הוּא חָזָק וְאַמִּיץ. גַּם אִם יִתְעוּ רַבִּים בְּדַרְכֵי גְּבוֹכָה שׁוֹנִים, בְּעִנְיָנִים רוּחָנִיִּים הַנִּרְאִים כִּגְבוֹהִים וְרָמִים מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה, לֹא יְאַבְּדוּ עוֹד אֶת דֶּרֶךְ הַחַיִּים וְהַטּוֹב. וְכֵיוָן שֶׁהָעוֹלָם עוֹמֵד עַל הַבָּסִיס הַיְסוֹדִי, לֹא יַעֲזוֹב עוֹד אֶת דַּרְכּוֹ, הוּא יֵלֵךְ הָלוֹךְ וְאוֹר, חֻפָּץ הַזֹּהַר שֶׁל הָאוֹר הָעֶלְיוֹן יָאִיר הֲלִיכוֹתָיו.

יח. הַסְבָּרַת הָרַעְיוֹנוֹת הַמְפֻשָּׁטִים

לְרַעְיוֹנוֹת מְפֻשָּׁטִים מוּכָנִים הַרְבֵּה מִבָּנֵינוּ. אָמְנָם לְבַסֵּס אֶת הָרַעְיוֹנוֹת עַל הַבָּסִיס הַמַּעֲשִׂי, הִיא עֲבוֹדַת חֻכָּמִים, הַצְּרִיכָה לָנוּ עַכְשָׁו מְאֹד. אֶת הַפְּרִי הָעֶלְיוֹן, הַמִּתְגַּלֶּה עַל יְדֵי כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, נוּכַל בְּנָקֵל לְהַסְבִּיר וְלִמְצֹא גַּם חֲבֵרִים מַקְשִׁיבִים, וְנוּכַל לִמְצֹא הַקְשָׁבָה גַּם מִבַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה, מֵאֲנָשִׁים חֻכָּמִים שֶׁהָלְכוּ בְּדֶרֶךְ רְחוֹקָה, וְעַתָּה לִבָּם אֶל עַמָּם. אֲבָל אֵיךְ נוֹטְעִים אֶת הַגָּן בְּפֹעַל? אֵיךְ מְזַבְּלִים מְעַדְּרִים וּמְקַשְׁקְשִׁים[47] אוֹתוֹ? לָזֶה צָרִיךְ הֶאָרַת חָכְמָה שֶׁל חָכְמָה עֶלְיוֹנָה. וְהַחָכְמָה הָעֶלְיוֹנָה כְּשֶׁהִיא מְאִירָה יָפֶה, הִיא מְשִׁיבָה אֶת כָּל הָרַעְיוֹנוֹת הָאֲוִירִיִּים לְכָלָל פֹּעַל וּמַעֲשֶׂה, וְ"כָל בַּעֲלֵי אֻמָּנְיוֹת עוֹמְדִים עַל יָדָהּ עַל הַקַּרְקַע",[48] וְהִיא מַרְאָה דַּרְכּוֹ כְּבוּשָׁה לְכָל אוֹתָם שֶׁפָּרְצוּ גְּדֵרוֹת מַעֲשִׂיּוֹת בְּפֹעַל, וְצִיּוּרִים נִדְרָשִׁים לַמַּעֲשֶׂה, בַּרַעְיוֹן אֵיךְ לְהָשִׁיב אֶת אֲבֵדוֹתֵיהֶם וּלְהַכְנֵס לְפָנִים מִן הַקְּלָעִים בְּמַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל בְּפֹעַל וּבְמַעֲשֶׂה, בְּדַעַת וּבְתְמִימוּת. וְעִם זֶה, לֹא יֶחְסַר, כִּי אִם יִתְוַסֵּף לָהֶם כֹּחַ פְּנִימִי וְהַרְחָבַת דַּעַת, הִתְעוֹרְרוּת שֶׁל עֲבוֹדָה מַעֲשִׂית וְעִיּוּנִית, וְחֻפָּץ שֶׁל חַיִּים כְּלָלִיִּים מְבֻסָּסִים יָפֶה, הַהוֹלְכִים וּמִתְגַּבְּרִים לְפִי תִּגְבֹּרֶת גֹּדֶל הַדֵּעָה וְהַרְחָבָתָהּ.

יט. מוֹחִין דְּקַטְנוּת וּדְגַדְלוּת

כָּל הַחֲרָבָן הַמּוּסָרִי שֶׁבָּא לָעוֹלָם, כָּל פְּרִיקוּת הָעֹל שֶׁל הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹוֹת הַמַּעֲשִׂיּוֹת, הַכֹּל בָּא מִצַּד שֶׁהָרֶגֶשׁ וְהַמַּחְשָׁבָה תּוֹבְעִים אֶת תַּפְקִידָם. הֵם דּוֹרְשִׁים חִדּוּשׁ עוֹלָם. זֶה הַחִדּוּשׁ צָרִיךְ הוּא וּמְכֻרָּח הוּא לִהְיוֹת בְּשֵׂכֶל וּבְרַעְיוֹן, וְסִדְרֵי הַחַיִּים מְמֵילָא יְקַבְּלוּ עַל יָדוֹ צוּרָה חֲדָשָׁה מְפֹאֶרֶת יוֹתֵר. הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת וְתַהֲלוּכוֹת שְׁמִירַת הַתּוֹרָה יְקַבְּלוּ טַעַם פְּנִימִי רוּחָנִי נִמְתָּק וּמְכֻבָּד בְּכָבוֹד נַעֲלֶה. וְהַדְּרִישָׁה שֶׁל זֶה הַטַּעַם הַמֻּבְחָר וְהֶעָנֹג, כְּבָר מוּכָנֶת הִיא בַּלְּבָבוֹת, וּמִתּוֹךְ שֶׁאֵין דּוֹרֵשׁ וּמְבַקֵּשׁ לְמַלֵּא אֶת

47. קשקוש - היינו עידור, אלא שעידור בגפנים, וקשקוש בזיתים. רש"י מועד קטן ג, א.

48. עיין יבמות סג, א.

הַדְּרִישָׁה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת, עַל יְדֵי הַרְחָבַת הַדַּעַת וְהַהֶאָרָה שֶׁל הַמָּאוֹר הַפְּנִימִי שֶׁל חָכְמַת יִשְׂרָאֵל, שֶׁל נִשְׁמַת הַתּוֹרָה, עַל כֵּן הָרוּחַ מִתְקַצֵּף וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ מַה. הַכֹּל אֵינוֹ יָשָׁר בְּעֵינָיו, כָּל מָנְהָג וּמְחֻיָּב אֵינוֹ מוֹצֵא חֵן מִפְּנֵי שֶׁהוּא מְבַקֵּשׁ עוֹלָם אַחֵר מִתְחַדֵּשׁ, סָבוּר הוּא שֶׁיִּמְצָאֶנּוּ בִּשְׁבִירַת כָּל יָשָׁן. וְהוּא טָעוּת. הוּא יִמְצָאֶנּוּ רַק בְּהֶאָרַת הֶחָדָשׁ, בְּפִתְיחַת הַמַּעְיָן שֶׁל הֶאָרַת גְּנֻזֵי תּוֹרָה וְנִשְׁמַת יְסוֹד הָאֱמוּנָה וְדַעַת אֱלֹהִים.

אֱלֹהִים דְּקַטְנוּת הוֹלֵךְ הוּא וְנִדְחָה מִפְּנֵי אוֹר הַמּוֹחִין[49] הַמִּמַּשְׁמֵשׁ וּבָא, הַהוֹלֵךְ וּמֵאִיר לְהָאִיר בְּאוֹר הַכָּרָה עֶלְיוֹנָה, אֱלֹהִים דְּגַדְלוּת. וְכֵיוָן שֶׁהַגִּיעָה הַשָּׁעָה, כֵּיָון שֶׁהַלְּבוֹת מֻכְשָׁרוֹת הֵן לִגְדוֹלוֹת, תּוּכַל הַהִתְרַשְּׁלוּת רַק לְעַכֵּב אֶת הָאוֹר הַגָּדוֹל שֶׁלֹּא יוּכַל כָּל כָּךְ מַהֵר לְהוֹפִיעַ. רִפְיוֹן יָדַיִם מִן הַתּוֹרָה יוּכַל רַק לְאַחֵר אֶת אוֹר הַגְּאוּלָה. אֲבָל הַקַּטְנוּת הַנִּדְרֶשֶׁת לְהִדָּחוֹת, הִיא נִדְחֵית אֲפִילוּ רַק מִפְּנֵי הַהֶכְשֵׁר שֶׁל הִתְנוֹצְצוּת הָאוֹרָה הַגְּדוֹלָה, אֲפִילוּ בִּהְיוֹתָהּ רַק עוֹמֶדֶת כְּמוּסָה בְּכֹחַ וּבְרַעְיוֹן צָפוּן, הַצָּרִיךְ שִׁכְלוּל וּפְתוּחַ. וּמַה נּוֹרָא הוּא הַמַּצָּב בְּאוֹתוֹ הַפֶּרֶק, שֶׁמּוֹחִין דְּקַטְנוּת הוֹלְכִים הֵם וְנִדְחִין, וּמוֹחִין דְּגַדְלוּת שֶׁאֵינָם בָּאִים לְהָאִיר כִּי אִם עַל יְדֵי מַה שֶּׁנֶּאְיר אוֹתָם בְּדַעַת וְהַשְׂכֵּל בִּלְמוּד וּפְתוּחַ הָגוּן וְאַמִּיץ, אֵינָם בָּאִים. כַּמָּה חָשׁוּךְ וְאָפֵל הוּא הַמַּצָּב,[50] וְכַמָּה מְעֻקָּלֶת הִיא הַהַדְרָכָה שֶׁל אוֹתָם שֶׁרוֹאִים בְּעֵינֵיהֶם שֶׁהָאוֹרָה הַגְּדוֹלָה דּוֹרֶשֶׁת אֶת תַּפְקִידָהּ כָּל כָּךְ בְּחָזְקָה, וְהֵם עֲדַיִן עוֹמְדִים וּמְעַכְּבִים אֶת כָּל הַמַּצָּב הַקַּטְנוּנִי בְּכָל שִׁפְלוּתוֹ וּפְעוּטָתוֹ, וְאֵינָם שָׂמִים עַל לֵב לִפְתוֹחַ שַׁעַר לְמֶלֶךְ הַכָּבוֹד שֶׁיָּבוֹא וְיָאִיר בְּכְבוֹדוֹ, אֲחֵרֵי אֲשֶׁר הוּא עוֹמֵד אַחַר כָּתְלֵנוּ, מַשְׁגִּיחַ מִן הַחַלּוֹנוֹת מֵצִיץ מִן הַחֲרַכִּים.

כ. תּוֹצְאוֹתָיו שֶׁל מְעוּט הָעֵסֶק בִּפְנִימִיּוּת הַתּוֹרָה[51]

. א .

מְעוּט הַלִּמּוּד בְּמַהוּתָהּ שֶׁל הַיִּרְאָה הָאֲמִתִּית גָּרַם רָעוֹת נוֹרָאוֹת בְּמַצָּב הָעוֹלָם בִּכְלָל וּבְמַצָּבָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בִּפְרָט. יְסוֹד קִיּוּמָהּ שֶׁל כָּל חֶבְרָה צְרִיכָה לְרוּחַ עוֹז וּגְבוּרָה בְּהֶכְרֵחַ. וּבֶאֱמֶת גַּם כָּל יָחִיד אֵינוֹ יָכוֹל לְהַחֲזִיק מַעֲמָד, כִּי אִם לְפִי רוּחַ הָאֱמֶת אֲשֶׁר בִּלְבָבוֹ לִהְיוֹת לְאִישׁ, וּמֵעוֹלָם הָיָה גִּבּוֹר חַיִל לְשֶׁבַח גָּדוֹל. וְהִנֵּה תָּכְנָהּ הַפְּנִימִי שֶׁל יִרְאַת אֱלֹהִים, כְּשֶׁהִיא נִלְמֶדֶת יָפֶה וּמִתְבָּרֶרֶת, הִיא לֹא דַּי שֶׁאֵינָהּ מְמַעֶטֶת אֶת הָעוֹז וְאֶת גְּבוּרַת הָרוּחַ, כִּי אִם הִיא מוֹסִיפָה עֲלֵיהֶם, הִיא מְאַמֶּצֶת אֶת הַלֵּב בְּטָהֳרָתָהּ, וְהִיא מְמַלְּאָתוֹ גְּבוּרָה, בִּיחוּד מִפְּנֵי שֶׁאוֹתוֹ הַכֹּחַ הַמְרוֹפֵף אֶת הַנֶּפֶשׁ, שֶׁהוּא יְסוֹד הַיִּרְאָה וְהַפַּחְדָנוּת, הוּא נַעֲשֶׂה עוֹמֵד עַל הַמָּקוֹם הָרָאוּי לוֹ, שֶׁהוּא יִרְאַת אֱלֹהִים וּפַחְדּוֹ, שֶׁבְּכֹחַ הַמּוֹשֵׁךְ הָאַדִּיר שֶׁלּוֹ הוּא נוֹטֵל מִן הַנֶּפֶשׁ אֶת כָּל מֹרֶךְ לֵב, וְאֶת כָּל יִרְאָה וָפַחַד זוּלָתוֹ.

---

49. הערת משה צוריאל: עבור הבנת המושג הקבלי עיין "שער הכוונות" לאריז"ל, פסח, דרוש ו'. אבל הראי"ה משתמש בביטוי זה כמליצה לומר שצמצום הדעת נדחה מפני "מוח" מורחב יותר

50. האורות הגדולים מתעכבים, והאורות הקטנים כבר נדחו, כמו שמוזכר באורות התשובה (ד, ח) בעניין "גדור פרצי בבן פרצי". רבנו רצי"ה זצ"ל.

51. כותרת שנתן רבנו רצי"ה זצ"ל לארבעת הסעיפים הבאים.

כָּל זֶה בָּא רַק כְּשֶׁהַתְּכוּנָה שֶׁל יִרְאַת שָׁמַיִם הִיא נֶעֱבֶדֶת וְנִלְמֶדֶת, כְּשֶׁהִיא נִטְבַּעַת עַל בְּסִיסָהּ הַטִּבְעִי לָהּ, וּכְשֶׁהִיא עוֹלָה תָּמִיד עִם כָּל טָהֳרָתָהּ וְעוֹז רוּחָהּ לְמַעְלָה לְמַעְלָה. אֲבָל אִם עַל יְדֵי עֲזִיבַת הַדְּרִישָׁה וְהַתְּיכוּן,[52] נֶעֱזֶבֶת הַיִּרְאָה הַנִּשְׁגָּבָה הַזֹּאת, הַכּוֹלֶלֶת אֶת כָּל אִשֶּׁר הָאָדָם בְּכֹחָהּ וּבְתוֹצְאוֹתֶיהָ, אֶל הַדִּמְיוֹן הַגַּס לְהַנְהִיגָהּ, אָז תִּהְיֶה תְּכוּנָתָהּ מַמָּשׁ הַהֶפּוּךְ מִמַּה שֶּׁהִיא, הוֹדָהּ יֶהֱפֶךְ עָלֶיהָ לְמַשְׁחִית וְלֹא תַּעֲצֹר כֹּחַ לִהְיוֹת לָאָדָם לְמִבְטָח עוֹז וּלְרוּחַ גְּבוּרָה. הִיא לֹא תַּמְשִׁיךְ מִן הָאָדָם אֶת הַיִּרְאוֹת הַשְּׁפֵלוֹת וְהַתַּחְתִּיוֹת, הַמְמַסְמְסוֹת אֶת רוּחוֹ וְעוֹז גְּבוּרַת נִשְׁמָתוֹ, כִּי אִם הִיא מְלַפֶּפֶת אוֹתוֹ אָז בְּרוּחַ עִוְעִים, בְּרוּחַ פַּחַד וּזְוָעָה, עַד שֶׁפַּחַד אֱלֹהִים לֹא יִשָּׁמַע בִּלְבָבוֹ כְּלָל, כִּי אִם יִפְחָד כָּל הַיּוֹם רַק מֵחֲמַת הַמְּצִיק, וּמִדְּמְיוֹנוֹת כּוֹזְבִים, אֲשֶׁר בִּלְבָבוֹ יַחְשֹׁב שֶׁכָּל אֵלֶּה יִרְאַת אֱלֹהִים הֵנָּם. וּמַה יִּהְיֶה אַחֲרֵי כָּל זֶה? הַחֶבְרָה, הַחָשָׁה בְּקִרְבָּהּ כַּמָּה עוֹז וּגְבוּרָה צְרִיכִים לָהּ לְהַחֲזִיק אֶת מַעֲמָדָהּ, כַּמָּה חֵרוּף נֶפֶשׁ הִיא צְרִיכָה לְמִלְחַמְתָּהּ בַּחַיִּים, הִיא תִּמְצָא אֶת הַיִּרְאָה הַזֹּאת, שֶׁיְּכַנּוּהָ רַבִּים בְּשֵׁם יִרְאַת אֱלֹהִים, שֶׁהִיא הַמַּחֲלָה הַיּוֹתֵר גְּדוֹלָה מִכָּל מַחֲלוֹת הַחֶבְרָתִיּוּת, עַל כֵּן תָּקוּם בְּמֶרֶץ לְהִפָּטֵר מִמֶּנָּה.

הַחֶבְרָה בְּכָלָלָהּ אֵינָהּ יְכוֹלָה לְהַעֲמִיק חֵקֶר, הִיא רוֹאָה רַק מַה שֶּׁלְּפָנֶיהָ, וְכֵיָון שֶׁהִיא רוֹאָה שֶׁהַיִּרְאָה הַזֹּאת, שֶׁאוֹמְרִים עָלֶיהָ שֶׁהִיא יִרְאַת אֱלֹהִים, מְסַבֶּבֶת לְאָדָם תְּכוּנָה כָּזֹאת, שֶׁהִיא נֶגֶד כָּל הָאֹמֶץ שֶׁל הַחַיִּים וְהַחִזְקַת מִלְחַמְתָּם, הִיא מוֹצֵאת אוֹן בְּקִרְבָּהּ לָקוּם לְשָׁטָן נֶגְדָּהּ. לֹא יַפְחִידוּהָ כָּל בַּלְהוֹת שְׁאוֹל וְכָל דִּמְיוֹנֵי מְצוּקוֹת, גַּם לֹא כָּל דִּבְרֵי אֱמֶת שֶׁל צָרָה וְיָגוֹן, שֶׁיּוּכְלוּ לָבֹא עָלֶיהָ בְּעֵקֶב הַסֵּירָהּ מִלְּפָנֶיהָ אֶת אֲשֶׁר תִּמְצָא לְשָׁטָן לָהּ בְּאֹרַח חַיֶּיהָ. הַחֶבְרָה אֵינָהּ יוֹדַעַת לְהִתְיָרֵא מִפְּנֵי הַסַּכָּנָה, רַק לָרוּץ אֶת אֹרְחוֹת הַחַיִּים. וְעַל כֵּן הִיא מְכַלָּה אֶת חֲמָתָהּ בְּאוֹתָהּ הַיִּרְאָה, שֶׁהִיא סוֹבֶרֶת שֶׁהִיא יִרְאַת אֱלֹהִים, וּבְכָל מַכְשִׁירֶיהָ, וּכְדֹב שַׁכּוּל הִיא עוֹשָׂה שַׁמּוֹת בְּכָל אֲשֶׁר יָדָהּ מַשָּׂגֶת. אֵלֶּה הֵנָּם תּוֹצְאוֹתֵיהֶם שֶׁל הַחַיִּים הֲרֵיבּוּלוּצְיוֹנִיִּים, כְּשֶׁהֵם מִתְקַבְּצִים בְּמַעֲמַד שֶׁל מוּעָקָה גְּדוֹלָה שָׁנִים וּתְקוּפוֹת רַבּוֹת, וְאַחַר כָּךְ הֵם פּוֹרְצִים דַּרְכָּם בְּזַעַף.

וּבַמֶּה אֵיפוֹא נְרַפֵּא אֶת הַחֶבְרָה מִמְּשׁוּבָתָהּ, לְטוֹבָתָהּ הַחָמְרִית וְהָרוּחָנִית, לְאָשְׁרָהּ לְחַיֵּי שָׁעָה וּלְחַיֵּי עוֹלָם, לְהַשְׁלָמַת הַחַיִּים הַמַּעֲשִׂיִּים, הַשִּׂכְלִיִּים וְהַמּוּסָרִיִּים, שֶׁהֵם מְבִיאִים אֹשֶׁר וּבְרָכָה אֶל הַגּוּפוֹת וְאֶל הַנְּשָׁמוֹת, אֶל הַיְּחִידִים וְאֶל הַכְּלָלִים? בְּמַה (שֶׁנְּסַלֵּק מֵעַל הַתְּכוּנָה שֶׁל יִרְאַת אֱלֹהִים, אֶת אוֹתָהּ הַקְלָפָּה שֶׁעַל יָדָהּ נַעֲשִׂים מַחְזִיקֶיהָ רְפוּיֵי כֹּחַ וְכוֹשְׁלִים),[53] שֶׁנְּאִיר עָלֶיהָ - הַתְּכוּנָה שֶׁל יִרְאַת הָאֱלֹהִים - אֶת אֲבוּקַת הַדַּעַת שֶׁל הַכָּרָתָהּ הַמְלֵאָה, עַד שֶׁנַּעֲשֶׂה אֶת הַבִּינָה הַמַּבְחֶנֶת וְהַיּוֹדַעַת לְהַבְדִּיל בֵּין הַתְּכוּנָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁל יִרְאַת אֱלֹהִים אֶל הַתְּכוּנוֹת הַשְּׁפָלוֹת שֶׁל כָּל מֹרֶךְ וּפַחַד, לְלַמּוּד קַל וּמוּבָן, וְאָז יָשׁוּב אֶל יִרְאַת אֱלֹהִים אוֹרָהּ וְזִהֲרָהּ, וְיִגְלוּ וְיֵרָאוּ הַמְּאוֹרִים הַגְּדוֹלִים שֶׁהִיא מְאִירָה בָּעוֹלָם, בַּהֲוָיָתָהּ. אָז הַחֶבְרָה כְּלָהּ תַּכִּיר אֶת הָאֹשֶׁר הַגָּדוֹל הַשָּׁמוּר לָהּ בְּאוֹצָרָהּ, וּבְאוֹתוֹ הַכֹּחַ הָאַדִּיר שֶׁפָּנְתָה לָהּ עוֹרֵף, תָּשׁוּב וְתִדְבַּק בָּהּ, וְתִשְׁאַב מִמֶּנָּה יְשׁוּעַת עוֹלָמִים וְחַיֵּי עוֹז אַדִּירִים. "אָז יֵרַד שָׂרִיד

52. מלשון: "תִּכְנַתְּ שבת" וכדומה.

53. משפט זה הושם בסוגריים על-ידי רבנו רצי"ה זצ"ל, מתוך שיקול למוחקו מפני חריפותו, גם אחרי שהכניס בתוכו שינויים מספר.

לְאַדִּירִים עַם, ד' יָרַד לִי בַּגִּבּוֹרִים".[54]

כְּדֵי לְהַכְשִׁיר אֶת הָעוֹלָם לִלְמוּד זֶה, צְרִיכִים תַּלְמִידֵי חֲכָמִים לְקַבֵּעַ אֶת עַצְמָם יָמִים וְשָׁנִים עַל כָּל הַמִּקְצוֹעוֹת הַגְּדוֹלִים שֶׁל עִמְקֵי גְּנָזֵי תּוֹרָה, שֶׁיִּרְאַת שָׁמַיִם גְּנוּזָה שָׁם, כְּדֵי לְהַגִּיעַ אֶל הַמַּפְתֵּחַ הַגָּדוֹל שֶׁל הָאוֹצָר שֶׁיֵּשׁ לוֹ לַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּבֵית גְּנָזָיו, שֶׁהוּא אוֹצַר שֶׁל יִרְאַת שָׁמַיִם, "אֵין לוֹ לְהַקב"ה אֶלָּא אוֹצַר שֶׁל יִרְאַת שָׁמַיִם בִּלְבַד, שֶׁנֶּאֱמַר יִרְאַת ד' הִיא אוֹצָרוֹ".[55]

. ב .

מִתּוֹךְ הָעֲזִיבָה אֶת הַשַּׁעֲשׁוּעַ הָאֲמִתִּי הַפְּנִימִי בְּנֹעַם ד', בְּעֵדֶן גַּן סִתְרֵי חָכְמַת הַנְּשָׁמָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁל חֶמְדַּת הָעוֹלָמִים, נִתְרַחֲקָה הַהַכָּרָה שֶׁל אֱמִתַּת נֹעַם ד', וְזֶה הַתַּעֲנוּג הָעֶלְיוֹן הַמְּתוֹק וְהַנָּעִים, שֶׁיֵּשׁ לִנְשְׁמַת הָאָדָם בְּדַעַת אֱלֹהִים וְזִיו כְּבוֹדוֹ, אֲשֶׁר רַק זֶה הוּא הָעֵדֶן הַנָּעִים הַנִּתְבָּע מֵהַנֶּפֶשׁ הָאֱנוֹשִׁית, הַהוֹגָה וְחוֹשֶׁבֶת, הַמְצַיֶּרֶת וּמִתְעַנֶּגֶת בְּעִנּוּגִים עֲדִינִים וֵאלֹהִיִּים בֶּאֱמֶת. רַק הוּא יֵשׁ בְּכֹחוֹ לְהַמְתִּיק אֶת כָּל הַחַיִּים כֻּלָּם, לַהֲפֹךְ אֶת הַחֹשֶׁךְ שֶׁבָּהֶם לְאוֹר גָּדוֹל, וְאֶת מְרִירוּתָם לְמְתִיקוּת שֶׁל צוּף דְּבַשׁ. וְכָל מַה שֶּׁהַחֹשֶׁךְ הוּא יוֹתֵר גָּדוֹל וְהַמְּרִירוּת יוֹתֵר אֲיוּמָה וְדוֹקֶרֶת, כֵּן יוֹתֵר נִתְבַּעַת הִיא הַהַשְׁפָּעָה שֶׁל עֵדֶן נֹעַם ד' לִהְיוֹת מְאִירָה וּמִתְגַּלָּה בְּכָל רוּחַ וָנֶפֶשׁ, וְיוֹתֵר הִיא מְרֻגֶּשֶׁת בְּהִגָּלוֹתָהּ בְּכִבּוֹדָהּ, שֶׁהִיא אוֹר הָעוֹלָמִים וְזִיו כָּל אֲשֶׁר נְשָׁמָה בְּאַפּוֹ. לְהַכְשִׁיר אֶת הָעוֹלָם לְכָךְ, יְכוֹלִים רַק חֲכָמִים אֱלֹהִיִּים, הָעוֹסְקִים בִּקְבִיעוּת בְּאוֹר הַהֶאָרָה הָאֱלֹהִית עַל יְדֵי עֵסֶק גְּנָזֵי סִתְרֵי תּוֹרָה וְחָכְמַת אֱמֶת שֶׁל דַּעַת אֱלֹהִים.

. ג .

מְעוּט זִיו הַחַיִּים וְהָעֹנֶג הַמֵּאִיר, הַנִּתְבָּע מִתּוֹךְ הַנְּשָׁמָה פְּנִימָה, נִתְגַּבֵּר מְאֹד בְּיָמֵינוּ עִם הִתְרַחֲבוּת הַחַיִּים וְהַדֵּעוֹת. הַתְּבִיעוֹת הָאִדֵּיאָלִיּוֹת לְהַמְצָאַת מְנוּחָה לַלֵּב וְלַמֹּחַ הוֹלְכוֹת וּמִתְגַּבְּרוֹת בָּעוֹלָם הַכְּלָלִי, וּבְיוֹתֵר בְּיִשְׂרָאֵל, בְּיִתְרוֹן הֶכְשֵׁרוֹ לְהַרְגָּשָׁה אֲצִילִית לְמַחְשָׁבָה וְהָגְיוֹן. וּבַמֶּה לְהַמְתִּיק אֶת הַחַיִּים לֹא יֵשׁ, כִּי דָּלַל וְחָרַב אוֹצַר הָאוֹרָה וְהַנֹּעַם, שֶׁהָיָה מוּכָן בְּתוֹךְ הַהַרְגָּשָׁה הַקְּטַנָּה שֶׁל הַתְּמִימוּת הַמִּתְנַחֶלֶת. עַתָּה נִתְגַּדְּלָה הַנְּשָׁמָה, וְהִיא צְרִיכָה לָשׂוּב וְלִשְׁאֹב מִמַּעְיְנֵי גַּנִּים מֵעֵדֶן עֶלְיוֹן, וְזֶה לֹא יִמָּצֵא לָהּ כִּי אִם מִמְּקוֹר נֹעַם ד' שֶׁל שָׁם מָלֵא, שֶׁל הַשָּׁם הַמְיֻחָד, בְּצוּרוֹתָיו וְאוֹתִיּוֹתָיו הַמְּאִירוֹת, הַמְכֻנָּנוֹת אֶל אוֹתוֹ הַצְּמָאוֹן הָעַז שֶׁל הַנְּשָׁמָה הַמְלֵאָה גְּבוּרַת הַחַיִּים.

וּמִפְּנֵי שֶׁהָעִסּוּקִים בַּצַּד הָרוּחָנִי שֶׁל הַחַיִּים, לֹא יֹאבוּ לְהִתְרוֹמֵם, וְאֵינָם רוֹצִים לָזוּז מֵעִסְקֵיהֶם הַמַּעֲשִׂיִּים זִיז נָכָר וְחָשׁוּב, עַל כֵּן אֵין בָּעוֹלָם מִי שֶׁיָּאִיר בְּאוֹר הַנֹּעַם הָאֱלֹהִי, וְהַחֹשֶׁךְ הוֹלֵךְ וּמִתְגַּבֵּר. עַל כֵּן הַדּוֹר הוֹלֵךְ וְתוֹעֶה, מְגַשֵּׁשׁ בַּחֹשֶׁךְ וְנוֹפֵל בְּמַחֲשַׁכִּים שֶׁל חָמְרָנִיּוּת מְכֻוֶּצֶת וּשְׁפֵלָה, שֶׁל יַאֲשָׁנוּת[56] וְשֶׁל סַפְקָנוּת מִתְנוֹדֶדֶת, שֶׁהָאָדָם נַעֲשָׂה עַל יָדָהּ כַּצֵּל. וּכְפִי הַמַּצָּב שֶׁל עַכְשָׁו, עֲלוּבִים הִנָּם הָרוּחוֹת

54. שופטים ה, יג.

55. עיין שבת לא, ב.

56. אולי צריך להיות: יאושנות.

לְהִתְיַבֵּשׁ כָּל כָּךְ, עַד שֶׁיִּתְרוֹקְנוּ מִכָּל תּוֹכֶן שֶׁל שִׂמְחַת הַחַיִּים וְאוֹר זִיוָם. וּבְמִי פּוֹגַעַת הַמַּחֲלָה יוֹתֵר מִן הַכֹּל כְּשֶׁהַמְּאוֹרוֹת לוֹקִין - בְּיִשְׂרָאֵל. כִּי הַחַיִּים הַחוֹמְרִיִּים לְבַדָּם, לֹא יוּכְלוּ לְהָנִיחַ דַּיְעָתוֹ, כִּי עָמוֹק עָמוֹק בְּקִרְבּוֹ מָנָח צֹרֶךְ אֱלֹהֵי רוּחָנִי וְעֶלְיוֹן. הַמַּצָּב הָרָטוּשׁ גּוֹרֵם לוֹ, שֶׁאֵינוֹ מוֹצֵא לוֹ אֲפִילוּ יְכֹלֶת לְהִתְמַלֵּא בְּמִלּוּי חַיִּים שֶׁל הַתְּבִיעוֹת הַחָמְרִיּוֹת לְבַדָּן, וְאֶת הַגְּדוּלָּה הָרוּחָנִית אֵינוֹ מַכִּיר כָּרָאוּי, עַד כְּדֵי לְהִתְעַשֵּׁר בָּהּ וּלְהִתְחַזֵּק עַל יָדָהּ. וַהֲרֵי הוּא הוֹלֵךְ וְנֶחְלָשׁ, עֲנִיּוּת דַּעַת וַעֲנִיּוּת נְכָסִים, קְטָטוֹת וּמְהוּמוֹת, פֵּירוּדֵי יְסוֹדוֹת וְסִימָנֵי רְקָבוֹן מִתְגַּלִּים בְּאֹפֶן אָיוֹם. וְכָל זֶה בָּא מִפְּנֵי שֶׁאֵין מוֹשִׁיטִים לוֹ אֶת הָאוֹרָה הָעֶלְיוֹנָה, שֶׁהוּא דּוֹרֵשׁ וּמְבַקֵּשׁ בִּפְנִימִיּוּת נִשְׁמָתוֹ אֶת נַעֲמָהּ.

. ד .

מִסִּבַּת שִׁפְלוּת הַיְּדָיִם, מִמִּעוּט הָעֵסֶק בִּנְשָׁמָתָא דְּאוֹרַיְיתָא, נִתְקַלְקְלוּ הַמַּעֲשִׂים וְנִתְעָרְבְבוּ הַדֵּעוֹת. וּלְעֻמַּת הַמַּכְנִיסִים אֶת כָּל הַחַיִּים בְּמִסְגֶּרֶת הַדָּת, הַצָּרָה בְּהִסְתַּלֵּק מִמֶּנָּה אוֹר נִשְׁמָתָהּ הָעֶלְיוֹנָה, נִתְרַבּוּ גַּם כֵּן הַמִּגְרָשִׁים אוֹתָהּ מִכָּל גְּבוּל הַחַיִּים.[57] וּמִמֵּילָא כַּאֲשֶׁר אֵין הָאוֹרָה הָאֱלֹהִית הַחוֹפְשִׁית מְאִירָה כְּלָל, נַעֲשִׂים הַחַיִּים מְסֻבָּכִים וּמְדֻלְדָּלִים בְּאֵין מַרְפֵּא. וְהָרְפוּאָה הִיא אַחַת: לְהָאִיר בְּאוֹר דַּעַת אֱלֹהִים הַגְּבוֹהָה, הָרְחָבָה וְהַחָפְשִׁית, שֶׁהִיא אוֹר הָעוֹלָם וְאוֹרָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וּמִמֵּילָא תִּתְחַיֶּה בְּרוּחָהּ אֶת הַדָּת, אֶת גּוּפָא דְּאוֹרַיְיתָא, וְהָעֵינַיִם יִרְאוּ בָּרוּר אֶת הַמָּקוֹם הָרָאוּי לָהּ, וְלֹא יָעֵזּוּ רָעֵי לֵב לְגָרֵשׁ אֶת גֵּר אֱלֹהִים מֵהָאָרֶץ, וְיִתְיַשְּׁרוּ הַמַּעֲשִׂים, וּמִמֵּילָא יָאִירוּ הַדֵּעוֹת. אוֹר הַשָּׁלוֹם יִזְרַח, וְאוֹר הָאֱמֶת יָאִיר אוֹרוֹ.

כא. הַהִתְרַגְּלוּת לְרָזִים

הַמַּחְשָׁבוֹת הָרְאשׁוֹנוֹת שֶׁבָּעִיּוּנִים הָאֱלֹהִיִּים בְּעִנְיְנֵי הַתּוֹרָה וְהָעֲבוֹדָה, הַמּוּסָר וְהַיִּרְאָה, הֵן לְעוֹלָם מָרוֹת (וּמַחְשִׁיכוֹת)[58] וּמַדְאִיבוֹת (וּמַקְטִינוֹת), מִפְּנֵי שֶׁהָאָדָם לֹא הֻרְגַּל עֲדַיִן בְּאוֹרָה, וּמִפְּנֵי שֶׁהַמִּדּוֹת וְהַתְּכוּנוֹת הִנָּן מְלֵאוֹת פְּגָמִים וְלִקּוּיִים, הַמִּתְגַּלִּים מוּל הָאוֹרָה הָאֱלֹהִית הַמַּתְחֶלֶת לְהִתְגַּלּוֹת עַל הַנֶּפֶשׁ, כְּשֶׁהִיא מַתְחֶלֶת לְהִתְעַסֵּק בְּעִיּוּן הָגוּן, בְּדַרְכֵי יִרְאַת אֱמֶת וְאוֹר אֱלֹהֵי אֱמֶת, בְּצוּרָה בּוֹלֶטֶת וּמְסֻמֶּנֶת מְאֹד. עַל כֵּן הָאָדָם נוֹפֵל בְּעֵינָיו, וַחֲרָדָה גְּדוֹלָה תִּלְבָּשֵׁהוּ, כִּי עוֹד לֹא קָנָה לְעַצְמוֹ אוֹתוֹ הָעוֹז הַנֶּעֱרָץ הַנִּדְרָשׁ לְהִתְגַּבֵּר עַל כָּל רַעְיוֹן מַפְחִיד, בְּאוֹר חֶסֶד עֶלְיוֹן וּגְבוּרַת יֶשַׁע יְמִינוֹ. "וְלֹא יָכְלוּ לִשְׁתּוֹת מַיִם מִמָּרָה כִּי מָרִים הֵם, מִשּׁוּם דְּאִינּוּן מְרִירִין בְּנַפְשֵׁיהוֹן" (זֹהַר).[59]

אֲבָל הִנֵּנוּ מְכֻרָּחִים לְהִכָּנֵס בְּפֶתַח הַצָּר, שֶׁכָּל הַמְּעִלִּים שֶׁבָּעוֹלָם נִכְנְסוּ עַל יָדוֹ, "מִן הַמֵּצַר קָרָאתִי יָהּ, עָנָנִי בַּמֶּרְחָב יָהּ".[60] וְאַחַר הַהֶרְגֵּל וְהַקְּבִיעוּת, הָעֲנָנִים הוֹלְכִים וּמִתְמַתְּקִים, הַהֲבָנָה הָעֶלְיוֹנָה

57. היו אפילו דעות שאין ללמוד מוסר. רבנו רצי"ה זצ"ל. [הערת משה צוריאל: עיין ספר "פולמוס המוסר" של הרב דב כץ, מהד' תשל"ב עמ' 140-101]

58. מילה זו הושמה בסוגריים על-ידי רבנו רצי"ה זצ"ל, כנראה מתוך שיקול להשמיטה מפני חריפותה.

59. עיין זוהר בשלח ס, א.

60. תהלים קיח, ה.

פּוֹרֶשֶׁת אֶת אוֹרָהּ וּמַזְהִירָה וּמוֹסִיפָה שִׂמְחָה וּגְבוּרַת אֱמֶת בַּלֵּב. וּלְכָל זֶה נָבוֹא אִם נִהְיֶה קְבוּעִים בְּעִסְקֵי תּוֹרָה הָעִיּוּנִיִּים, עַל יְדֵי הִתְרַחֲבוּת תְּמִידִית בָּהֶם, וְעַל יְדֵי לִמּוּד קָבוּעַ בַּסְּפָרִים, רְאשׁוֹנִים וְאַחֲרוֹנִים, הַשַּׁיָּכִים לְזֶה הַמִּקְצוֹעַ, שֶׁהֵם יוֹעִילוּ לְתֵת לָנוּ כֹּחַ לְהַרְחִיב אֶת מַחְשַׁבְתֵּנוּ. אֲבָל כְּשֶׁאָנוּ מִתְרַשְּׁלִים, עוֹבְרִים דּוֹרוֹת וְהַמַּחְשָׁבָה עוֹמֶדֶת עַל מָקוֹם אֶחָד, אֵין אֶחָד מוֹסִיף עַל חֲבֵרוֹ, וְאוֹתָהּ הָאֲפֵלָה וְהַמְּרִירוּת הַפּוֹגַעַת אֶת הָרְאשׁוֹנִים, פּוֹגַעַת אֶת הָאַחֲרוֹנִים, וְכָאֵלֶּה כֵּן אֵלֶּה נִמְצָאִים בּוֹרְחִים וּמִתְרַחֲקִים, וְהַצִּיּוּר שֶׁל הַיְרָאָה וְהָאֱמוּנָה שֶׁבְּתוֹכָהּ הַלֵּב, נִשְׁאָר עוֹמֵד עַל מַצָּבוֹ (חָשׁוּךְ וּמָרוֹר)[61], וּמִתּוֹכָהּ כָּךְ מִתְנַשְּׂאִים בֶּהָמוֹן הַרְבֵּה לִפְרֹק עוֹל, וּלְגַלּוֹת פָּנִים שֶׁלֹּא כַּשּׁוּרָה בַּתּוֹרָה, וְעֵינֵינוּ רוֹאוֹת וְכָלוֹת, תַּחַת אֲשֶׁר הָיָה לָנוּ לְהָבִיא אֶת הַמַּצָּב לִידֵי הֶאָרָה כָּזֹאת, עַד שֶׁיִּהְיוּ הַדְּבָרִים מְאִירִים וּשְׂמֵחִים, לְהוֹצִיא מִמַּעֲרְכֵי לְבָבֵנוּ הֶגְיוֹנוֹת כָּאֵלֶּה, בִּקְדֻשָּׁתָהּ וְטָהֳרָתָהּ שֶׁל תּוֹרָה, שֶׁכְּשֶׁם שֶׁהֵם יְהִיוּ מַרְחִיבִים אֶת לְבָבֵנוּ וּמְמַלְּאִים אוֹתָנוּ אַהֲבָה וְשִׂמְחָה, גְּבוּרָה וָעֹז, כֵּן יִפְעֲלוּ גַּם כֵּן עַל כָּל הַהוֹגִים בָּהֶם, וּמִמֵּילָא תֵּלֵךְ הָאוֹרָה הָאֱלֹהִית הָלוֹךְ וְאוֹר, וּבִרְכַּת הַשָּׁלוֹם וְשִׂמְחַת ד' תָּחוּל עַל יִשְׂרָאֵל, בִּרְבָיָה וְהַמְשָׁכָה, בְּגֶדֶל עֵרֶךְ וּבְאוֹר בָּהִיר.

כב. הַשּׁוֹלְלִים לִמּוּד אֱמוּנָה

"הָאֱמוּנָה נוֹפֶלֶת", קוֹבְלִים רַבִּים - וְאֵיכָה לֹא תִּפּוֹל, כֵּיוָן שֶׁאֵין לְמֵדִים אֶת חָכְמָתָהּ. כְּבָר נִשְׁתַּקַּע הַדָּבָר מִלַּחְשֹׁב, שֶׁיִּשְׁנָהּ בַּמְּצִיאוּת חָכְמַת הָאֱמוּנָה. וְכָל דָּבָר שֶׁאֵין חָכְמָתוֹ נִלְמֶדֶת בְּמַמְלֶכֶת הָרוּחַ, מֻכְרָח הוּא לִפּוֹל. וְהַמְנִיעוֹת מִלִּלְמֹד חָכְמַת הָאֱמוּנָה גָּדְלוּ לִמְאֹד. וְהִנֵּה בִּכְלָל, עַל הַחָכְמוֹת הָרוּחָנִיּוּת, וְחָכְמַת הַמּוּסָר בִּכְלָלָן, גַּם כֵּן עוֹבֵר זֶה הַכּוֹס, שֶׁרַבִּים חוֹשְׁבִים שֶׁאֵינָם צְרִיכִים לִמּוּד,[62] עַד שֶׁעִקְּרֵי הַתּוֹרָה וְשָׁרְשֶׁיהָ גְּרוּעִים אֶצְלָם מִשִּׁיחַת חֻלִּין שֶׁל תַּלְמִיד חָכָם.[63] אֲבָל לֹא בָּא הַדָּבָר לְמִדָּה זוֹ שֶׁיֵּאָמֵר שֶׁהַלִּמּוּד יָזִיק לְאוֹתוֹ הַדָּבָר הַנִּלְמָד.[64] מִתְוַכְּחִים הֵם חַכְמֵי הַמּוּסָר, לְמָשָׁל, עִם הַמְמָאֲנִים לְהִכָּנֵס בִּלְמוּד זֶה, בָּאִים עֲלֵיהֶם בִּטְעָנוֹת שִׂכְלִיּוֹת לְהוֹכִיחַ לָהֶם, שֶׁסִּבַּת טָעוּתָם הִיא מַה שֶּׁחוֹשְׁבִים, שֶׁהַקְּלִיטָה שֶׁל יְסוֹדֵי הָעִנְיָנִים הַמּוּסָרִיִּים הַנִּמְצֵאת בְּטֶבַע בְּנֶפֶשׁ הָאָדָם, כְּבָר הִיא מַסְפֶּקֶת, וְאֵין צָרִיךְ עוֹד לִמּוּד. מְבָאֲרִים לָהֶם שֶׁלֹּא כֵּן הוּא, שֶׁלִּמּוּד הַרְבֵּה צָרִיךְ כְּדֵי לָבוֹא לִידֵי יְדִיעָה אֲמִתִּית שֶׁל הַפְּרָטִים, וְקַל וָחֹמֶר לִידֵי קִנְיָן שָׁלֵם שֶׁלָּהֶם. וְיֵשׁ עַל כָּל פָּנִים מְעַט תִּקְוָה לְנַצֵּחַ, אוּלַי יָשִׂים עַל לִבּוֹ אֵיזֶה אִישׁ, שֶׁעַל כָּל פָּנִים הֲרֵי הֶפְסֵד גָּדוֹל אֵין כָּאן, וְאוּלַי הָאֱמֶת הִיא שֶׁיֵּשׁ מַה לִּלְמֹד, וְינַסֶּה אֶת כֹּחוֹ וְיִלְמַד, וְאָז הֲלֹא יִמְצָא, כָּל מַה שֶּׁיִּלְמַד יוֹתֵר, שֶׁיֵּשׁ יוֹתֵר וְיוֹתֵר מַה לִּלְמֹד.

---

61. מילים אלו הושמו בסוגריים על-ידי רבנו רצי"ה זצ"ל - כנראה מתוך שיקול להשמיטן מפני חריפותן.

62. בהקדמת מסילת ישרים מוזכרת טענה זו של המתנגדים, שאין מוסר צריך לימוד כיוון שהוא פשוט. רבנו רצי"ה זצ"ל.

63. שצריכה לימוד. רבנו רצי"ה זצ"ל. סוכה כא, ב; עבודה זרה יט, ב.

64. יש טענה שלימוד מוסר אינו נצרך, אבל לא שלימוד זה מזיק. אבל לגבי לימוד אמונה, הצרה יותר גדולה, כי יש טענה שהוא מזיק. רבנו רצי"ה זצ"ל. [הערת משה צוריאל: האשים הראי"ה בעלי דיעה זו: "יראה הנפרזה מכל עיון ומחשבה בחלקי התורה הנוגעים ללב" (אדר היקר, עמ' טו)]

אֲבָל גּוֹרָל חָכְמַת הָאֱמוּנָה הוּא עוֹד גָּרוּעַ: עַל יְדֵי הֶעְדֵּר הַלִּמּוּד, הֶכְרְחָה לְהִשְׁתָּרֵשׁ הַדֵּעָה שֶׁיֵּשׁ אִסּוּר וְסַכָּנָה עֲצוּמָה בְּלִמּוּדָהּ שֶׁל חָכְמַת הָאֱמוּנָה, וְשֶׁאֵין טוֹב יוֹתֵר לָאֱמוּנָה מִלְּהַנִּיחָהּ שׁוֹמֶמָה, בְּלֹא עִבּוּד, בְּלֹא פִּתּוּחַ וַהֲפָרָחָה. וּבָזֶה, הַחֲשֵׁכָה מִתְגַּבֶּרֶת, הַמַּעֲשִׂים מִתְעַוְּתִים, וְהַדֵּעוֹת מִסְתַּפְּשׁוֹת, וּכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל נָמוֹגָה בִּיגוֹנָהּ. עַל כֵּן, אָנוּ חַיָּבִים לִגְדֹּעַ כָּל בְּרִיחֵי הַבַּרְזֶל, וּלְהַרְאוֹת בְּפֹעַל בָּעוֹלָם, שֶׁיֵּשְׁנָהּ חָכְמַת הָאֱמוּנָה בַּמְּצִיאוּת, וְשֶׁיֵּשׁ מַה לִּלְמֹד, וְיוֹתֵר מִכָּל שֶׁאֵין שׁוּם סַכָּנָה לִלְמֹד, וְשֶׁהַסַּכָּנָה הַיּוֹתֵר אֲיוּמָה הִיא רַק בְּהֶעְדֵּר הַלִּמּוּד שֶׁל הָאֱמוּנָה.

כג. הַעֲלָאַת הַהַכָּרוֹת

הַהַכָּרוֹת הַפְּשׁוּטוֹת, הַבַּנָלִיּוֹת, שֶׁל מַהוּת הַיַּהֲדוּת, שֶׁהֵן נוֹתְנוֹת אֶת כֹּחַ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַהַנְהָגָה הַמַּעֲשִׂית, הֵנָּן הוֹלְכוֹת וּמִתְמוֹטְטוֹת לְעֵינֵינוּ. הַהַכָּרָה הַכְּלָלִית הִיא לְמַעְלָה מֵהֶן, וּמִבְּלְעָדֶיהָ אֵין לָהֶן כֹּחַ שְׁמוּשׁ. וְאַךְ לַשָּׁוְא יִתְאַמְּצוּ אֵלֶּה שֶׁמַּרְגִּישִׁים בְּעַצְמָם הֶכְרֵחַ שֶׁל קִשּׁוּר אֲלֵיהֶן, לַהֲשִׁיבָן לְמַצָּב חַי וּמִתְקַיֵּם בָּעוֹלָם. זֶה הוּא נֶגֶד הָעֶצָּה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁל מַלְכּוֹ שֶׁל עוֹלָם, הָאוֹמֵר לָעוֹלָם שֶׁיִּבָּנֶה וְיִשְׁתַּכְלֵל, בְּחָמְרִיּוּתוֹ וּבְרוּחָנִיּוּתוֹ, וְיַעֲלֶה לְמַעְלָה.

אָמְנָם אוֹתָן הַהַכָּרוֹת, אַף עַל פִּי שֶׁהֵנָּן דְּבָרִים שֶׁאֵין לָהֶם קַיְימָא,[65] אֵין זֶה מִצַּד עֶרְכָּן הָעַצְמִי, כִּי הַתֹּכֶן הַפְּנִימִי שֶׁלָּהֶן הֲלֹא הוּא רָם וְנִשָּׂא, חָי וְקַיָּם לָעַד, אֶלָּא מִצַּד הַהִתְלַבְּשׁוּת שֶׁהִשִּׂיג בְּמֶשֶׁךְ הַדּוֹרוֹת בִּלְבָבוֹת וּמֹחוֹת בִּלְתִּי עֲבוּדִים.[66] עַל כֵּן אֵין לָנוּ תְּרוּפָה אַחֶרֶת, כִּי אִם לְהַרְבּוֹת אֶת הָאוֹרָה, וְלִקְבֹּעַ תַּלְמוּד גָּדוֹל לַחָכְמָה הַפְּנִימִית לְכָל צְדָדֶיהָ, וְיָבוֹא הָאוֹר הַפְּנִימִי וְיִגָּלֶה, וְאָז יָשׁוּבוּ לִתְחִיָּה אוֹתָן הַהַכָּרוֹת, אֲשֶׁר כַּאֲשֶׁר נָס לֵיחָן, הִנָּן עֲלוּלוֹת לְהָבִיא מִכְשׁוֹל וּמוּעָקָה, וְיִתְעַלּוּ לִהְיוֹת דְּבָרִים חַיִּים וְקַיָּמִים, שֶׁיִּשְׁלְטוּ בְּפֹעַל עַל עַם נִבְרָא וְדוֹר חָי.[67]

כד. מוּסַר פְּנִימִי לַדּוֹר[68]

... הָרֶגֶשׁ הַיַּהֲדוּתִי הַפְּנִימִי הוּא כּוֹלֵל בְּקִרְבּוֹ מִצַּד עַצְמוֹ הַרְבֵּה גְּרָעִינֵי אוֹרָה, דֵּעוֹת יְקָרוֹת וְהַשְׁקָפוֹת נֶאֱמָנוֹת, תְּכוּנוֹת נִכְבָּדוֹת וְהַכָּרוֹת נְכוֹנוֹת. אֲבָל כְּשֶׁלֹּא יִטָּפֵל וְלֹא יֵעָבֵד, הוֹלֵךְ הוּא מִדּוֹר לְדוֹר וּמִתְנַוֵּנָה, אוֹבֵד אֶת זֹהַרוֹ וְאֶת טָהֳרָתוֹ. עַל כֵּן אֵין לְהִתְפַּלֵּא אִם בַּיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים לֹא הָיָה כָּל כָּךְ מֻכְרָח הַלִּמּוּד הַקָּבוּעַ בַּהֲלָכוֹת הַלָּלוּ שֶׁל דֵּעוֹת וֶאֱמוּנוֹת, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא עוּמַם עֲדַיִן הָרֶגֶשׁ הַטִּבְעִי כָּל כָּךְ מִטַּהֲרַת אוֹרוֹ. אֲבָל בְּדוֹרוֹתֵינוּ, הַמַּצָּב הוּא מַחֲרִיד, הַבּוֹרוּת וְאִי הַיְדִיעָה בְּתֹכֶן כָּל הָעִנְיָנִים הָרוּחָנִיִּים כָּל מַה שֶּׁשַּׁיָּךְ לְדֵעָה וְרֶגֶשׁ, הִיא גְּדוֹלָה וְנִפְלָאָה, עַד שֶׁגַּם מִבְּנֵי תּוֹרָה חֲשׁוּבִים, רַבִּים הֵם שֶׁאֵין לָהֶם כָּל מֻשָּׂג מֵעֶצֶם חָכְמַת הַתּוֹרָה בִּפְנִימִיּוּתָהּ, בְּעֶצֶם עֶרְכֵי הַמּוּסָר בְּטָהֳרָתָם, וּמִמֵּילָא הַמֻּשָּׂגִים בְּאֱמוּנָה

---

65. במובן הקטנות. רבנו רצי"ה זצ"ל.

66. מְעוּבָּדִים. רבנו רצי"ה זצ"ל.

67. מושג היראה, יש שחושבים שעניינו הפרעה לחיים וניגוד לאומץ, בזמן שבאמת היראה שייכת למצב של התעוררות והתגברות קוממיות ורוממות - אמנם כל זה צריך בירור ותיקון. רבנו רצי"ה זצ"ל.

68. חסרה תחילת המאמר וסופו. חלק נוסף ממנו נדפס להלן בסעיף לב.

וּבְיִרְאַת שָׁמַיִם הוֹלְכִים וּמִתְּשַׁתְּשִׁים, וְהֶהָמוֹן הָעוֹמֵד מִחוּץ לִגְבוּלָהּ שֶׁל תּוֹרָה, שֶׁכְּבָר טָעַם מְעַט מִתְּכוּנַת הַמּוּסָר הַחִלּוֹנִי הַכְּלָלִי, וְרִגְּשׁוֹ פּוֹתֵחַ בְּמִקְצָת בְּיַחַס לִתְבִיעָה אֱנוֹשִׁית, כְּשֶׁהוּא מוֹצֵא אֶת אֲוִיר הַיַּהֲדוּת כָּל כָּךְ שָׁפֵל וְנִדְחָק, כָּל כָּךְ בִּלְתִּי מְבֻרָּר וְכָל כָּךְ מְאֻפָּל, הוּא בָּא לִידֵי מְאָסָה שֶׁל תּוֹרָה וְשִׂנְאַת הָאָמָּה, וְהוֹלֵךְ מִדֵּחִי אֶל דֵּחִי. וְכָל זֶה גָּרַם לָנוּ מִעוּט הַעֵסֶק בְּחָכְמָתָהּ שֶׁל תּוֹרָה הַפְּנִימִית. וְלֹא עוֹד, מִצַּד שֶׁאֵין תַּלְמִידֵי חֲכָמִים הַקְּבוּעִים בַּתּוֹרָה, בֶּאֱמוּנָה וּבְזְהִירוּת הַמִּצְווֹת וְדִקְדּוּק הַמַּעֲשִׂים וְיִרְאַת שָׁמַיִם בֶּאֱמֶת, עֲסוּקִים בְּמִקְצוֹעַ זֶה הָעִקָּרִי, לָקְחוּ לָהֶם זֶה הַמִּקְצוֹעַ הַמְקֻדָּשׁ שֶׁל חָכְמַת הַדָּת עָצְמָהּ, אֲנָשִׁים כָּאֵלֶּה שֶׁלֹּא חָנְכוּ כָּרָאוּי, אוֹ שֶׁכְּבָר פָּרְקוּ מֵעֲלֵיהֶם מֹרַע לֵב אוֹ מִשְׁגָּיוֹן וְהַטְעָאָה, אֶת הַמִּצְווֹת, וּמִמֵּילָא תַּהֲלוּכַת חַיֵּיהֶם עוֹשָׂה פְּגַם גָּדוֹל בְּמַהֲלַךְ מַחְשְׁבוֹתֵיהֶם, וְהִנָּם מְגַלִּים פָּנִים שֶׁלֹּא כַּהֲלָכָה, מְאַבְּדִים הוֹנָהּ שֶׁל תּוֹרָה, וּמַחְשִׁיכִים אֶת יְפְעָתָהּ, מְמַעֲטִים עַל יְדֵי סִפְּרֵיהֶם אֶת הָאֱמוּנָה הַטְּהוֹרָה, מַעֲכִירִים אֶת הַלֵּב וְהַמּוֹחַ הָעִבְרִי הַיְסוֹדִי, הַזָּךְ הָאַמִּיץ וְהַבָּהִיר, וְגוֹרְמִים עַל יְדֵי זֶה תַּקָּלוֹת רַבּוֹת וְדִלְדּוּל הָאֱמָּה. וְכָל זֶה בָּא עַל יְדֵי מַה שֶּׁאֵין תַּלְמִידֵי חֲכָמִים אֲמִתִּיִּים, צַדִּיקִים וּגְאוֹנִים, עוֹסְקִים בְּקִבְיעוּת וְהָרְחָבָה בְּחָכְמַת אֱמֶת, בְּחָכְמָתָהּ הַפְּנִימִית שֶׁל תּוֹרָה, וְאֵינָם דּוֹאֲגִים לְהִתְלַמֵּד, לְחַבֵּר וְלִקְבֹּעַ סְפָרִים הָרְאוּיִים לִהְיוֹת נִקְרָאִים וְנֶחְשָׁבִים אֵצֶל בְּנֵי הַדּוֹר לִפִּי מַצָּב חַיָּיו וְהַשְׂקָפוֹתָיו.

וְהִנֵּה וַדַּאי גְּדוֹלָה הִיא הָעֲבוֹדָה.[69] חֵרוּף נֶפֶשׁ מְרֻבֶּה, עָמָל כַּבִּיר וְחֵפֶץ גָּדוֹל וְאַדִּיר, לֵב טָהוֹר וְרוּחַ נְדִיבָה, צָרִיךְ הוּא לִהְיוֹת מִתְלַוֶּה עִם הַחֵשֶׁק שֶׁל קְבִיעוּת לְמוּד עִקָּרִי לְחָכְמָתָהּ שֶׁל תּוֹרָה הַפְּנִימִית, בְּיִחוּד בְּדוֹרֵנוּ, מִתַּחְתִּית לְמוּדָם שֶׁל סִפְרֵי מוּסָר הַפְּשׁוּטִים, עַד רוֹמְמוּת הַמַּחְשָׁבוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת שֶׁבַּמֶּחְקָר בַּפִּילוֹסוֹפְיָא וּבַקַּבָּלָה, עִם הִתְרַחֲבוּת הַמַּחְשָׁבָה הָעַצְמִית בְּתַכְלִית הָרְחָבָתָהּ הָאֶפְשָׁרִית. כִּי הַדְּבָרִים הָעֶלְיוֹנִים הָאֱלֹהִיִּים אֵינָם נִמְסָרִים כִּי אִם לְחָכָם וּמֵבִין מִדַּעְתּוֹ.[70] בַּיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים, שֶׁהָיְתָה עַל כָּל פָּנִים אֵיזוֹ קְבִיעוּת לְלִמּוּדֵי סִתְרֵי תּוֹרָה לִגְדוֹלִים מְיֻחָדִים וּמְצֻיָּנִים, עוֹד הָיוּ דִּבְרֵי הָרָזִים נִמְסָרִים בִּלְחִישָׁה עִם צִיּוּרֵיהֶם הָעֲדִינִים בִּכְלָלוּתָם, וְהָיוּ הַמְקַבְּלִים חַיִּים עַל יָדָם חַיִּים קְדוֹשִׁים, חַיִּים מְלֵאִים אוֹר וְדַעַת אֱלֹהִים. אֲבָל בְּיָמֵינוּ, שֶׁדָּלְלוּ וְחָרְבוּ אֵלֶּה הַמַּעְיָנוֹת, וּצְרִיכִים אֲנַחְנוּ בְּעַצְמֵנוּ לְהִתְחַכֵּם וְלָתוּר בַּדֵּעוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת מִתּוֹךְ הַסְּפָרִים, חַיָּבִים אֲנַחְנוּ לְהַקִּיף אֶת כָּל הַכְּכָר הַמַּדָּעִי שֶׁבַּתּוֹרָה, מֵרֹאשׁוֹ עַד סוֹפוֹ. מַעְיַן הַיְשׁוּעָה שֶׁל תַּלְמוּד פְּנִימִיּוּתָהּ שֶׁל תּוֹרָה, בְּעֹשֶׁר וְהָרְחָבָה, לְכָל פְּלַגּוֹתֶיהָ וּצְדָדֶיהָ, כְּשֶׁיִּתְרַחֵב, כְּשֶׁיִּתְחַל בְּהַדְרָגָה מִלְּמַטָּה לְמַעְלָה, אֲבָל בִּקְבִיעוּת וּמְתִינוּת, בְּמִנּוּחַת הַנֶּפֶשׁ, וְשַׁלְוַת הַלֵּב וְהַמּוֹחַ, בְּהִגָּיוֹן רָחָב וּמַחְשָׁבָה מַקֶּפֶת, יַרְחִיב אֶת דַּעְתֵּנוּ עַד שֶׁנּוּכַל בִּבְהִירוּת לְהִסְתַּכֵּל, לִבְרֹר וּלְהָאִיר, אֶת מְשֻׁגֵּי קְדֻשַּׁת הַנְּבוּאָה, אֶת מַדְרְגוֹתֶיהָ הַשּׁוֹנוֹת, אֶת עֶרְכָּם וּמְקוֹמָם, אֶת פְּעֻלָּתָם, הַחָיָה וְהַקַּיֶּמֶת, אֶת שֶׁפַע רוּחַ הַקֹּדֶשׁ לְכָל צְדָדָיו, אֶת תָּכְנִיתוֹ וְעֶרְכּוֹ בַּחַיִּים, בְּחַיֵּי הַפֶּרֶט וְהַכְּלָל. וְנַרְוִיחַ בָּזֶה לְגֶרֶשׁ רוּחוֹת רָעוֹת רַבּוֹת מִגְּבוּל עַמֵּנוּ, בְּיִחוּד אוֹתָם שֶׁעַל יְדֵי מִעוּט הַדִּיּוּרִים שֶׁבְּבֵית הַחָכְמָה הַפְּנִימִית, הֵם מְנַגְּחִים כְּתוֹרָא[71] וּשְׁאָיָה יְכַת שָׁעָר.[72] מְרוֹמְמוּת

69. פסקא זו נמצאת ב"פנקסי הראיה" ח"ג עמ' שכ, עיין שם

70. חגיגה יא, ב במשנה.

71. סוטה מח א. בבא קמא כא א.

72. ישעיה כד, יב. בבא קמא שם.

חוּג שִׂכְלֵנוּ הַמִּתְקַדֵּשׁ בִּקְדֻשַּׁת תּוֹרַת אֱמֶת, וּמִתְנַשֵּׂא בְּרוֹמְמוּת הֶגְיוֹנֵי קוֹדֶשׁ, מְלֵאִים גְּבוּרַת הוֹד וְעוֹז אֱמֶת, נַשְׁקִיף עַל כָּל הַמֶּרְחָב שֶׁל הַהַשְׁפָּעָה הַדָּתִית הַכְּלָלִית בְּכָל הָאֱנוֹשִׁיוּת. נַכִּיר בְּבִטְחָה מִמְּקוֹר אַסְפַּקְלַרְיָא שֶׁל קוֹדֶשׁ אֶת הַתּוֹךְ וְהַפְּנִים הַנִּמְצָא גַּם בְּעֹבִי חשֶׁךְ. נֵדַע לְבָרֵר אֶת הָאֹכֶל, אֲפִילוּ אוֹתוֹ שֶׁצָּבוּר בְּתוֹךְ פִּסְלֶת מְרֻבָּה וּזְהוּמָה, וּבָזֶה נָשִׁיב לָנוּ אֲפִילוּ אֶת הַנְּפָשׁוֹת הָרַבּוֹת הַנִּדָּחוֹת מִבָּנֵינוּ, מִצַּד הַשְׁפָּעָתוֹ שֶׁל אֵיזֶה נְצוֹץ אוֹרָה שֶׁמָּצְאוּ בְּכַרְמֵי זָרִים. כִּי יַכִּירוּ וְיֵדְעוּ, שֶׁכָּל הָאוֹר וְכָל הַטּוֹב הַמְפֻזָּר, זָעִיר שָׁם זָעִיר שָׁם, עַל כָּל פְּנֵי הַמִּשְׁפָּחָה הָאֱנוֹשִׁית, בְּכָל הָאֹפֶק הַדָּתִי שֶׁלּוֹ, הִנֵּה הוּא נִמְצָא עִמָּנוּ בְּמִלּוֹאוֹ הַגָּמוּר, בְּאוֹצָר חַיֵּי כָּל רוּחַ אֲשֶׁר בְּמָקוֹר יִשְׂרָאֵל, בְּתוֹרַת אֱמֶת וְתוֹרַת חַיִּים. עַל יְדֵי אוֹר אֲבִיקָתָהּ שֶׁל פְּנִימִיּוּתָהּ שֶׁל תּוֹרָה, נָאִיר וּנְזַכֵּךְ אֲפִילוּ אֶת כָּל הֲלִיכוֹת הָרַעְיוֹן וְהַמַּחְשָׁבָה הָאֱמוּנִיּוֹת וֵאלֹהִיּוֹת שֶׁל כָּל עַם וְלָשׁוֹן - בֵּין אוֹתָם הָעַמִּים שֶׁכְּבָר שָׁאֲבוּ מִבְּאֵרֵנוּ, וְאָמְנָם נִדְלְחוּ הַמַּיִם הַזַּכִּים וְהַקְּדוֹשִׁים בִּכְלֵיהֶם הֵם, עַד שֶׁאִבְּדוּ אֶת טוּבָם וְיוֹפְיָם, אֶת כֹּחַ חַיֵּיהֶם הַמָּלֵא וְאֶת אוֹר שְׁלוֹמָם, בֵּין עַל כָּל הָעוֹלָם, אֲפִילוּ הָאֱלִילִי, לְכָל צְדָדָיו, כִּי יְחוּשֵׁנוּ הַכְּלָלִי הָאֱנוֹשִׁי מִתְעַלֶּה מֵעַל כָּל חִלּוּקֵי עַם וְלָשׁוֹן, "לִבְרִית עָם לְאוֹר גּוֹיִם"[73] הִנֵּנוּ עוֹמְדִים, כַּאֲשֶׁר נוֹצִיא אֶל הַפֹּעַל כָּרָאוּי אֶת הַצָּפוּן בְּאוֹצָרֵנוּ. אֶת נְקוּדוֹת הָאוֹרָה הַמְעַטּוֹת הַנִּמְצָאוֹת בְּהֶכְרֵחַ, אֲפִילוּ תַּחַת הַגֶּל הָאֱלִילִי הַמְּזֻבָּל, נוּכַל לְהַרְאוֹת בַּעֲלִיל גְּלוּי לְכָל הָעַמִּים, אֵיךְ הֵם נִמְצָאִים אִתָּנוּ, אֵיךְ הֵם קְשׁוּרִים עִם שְׁאִיפוֹתֵינוּ וְהַכָּרַת מַדָּעֵנוּ עַל יְדֵי שָׁרְשָׁהּ שֶׁל אוֹר תּוֹרָה וְשֶׁפַע נְבוּאָה, גַּם נְמַלֵּא עֵצָה וְתוּשִׁיָּה, אֵיךְ לְזַכֵּךְ אֶת אוֹתָם הָרַעְיוֹנוֹת הַפּוֹעֲלִים כָּל כָּךְ עַל הַמִּשְׁפָּחָה הָאֱנוֹשִׁית בִּכְלָלָהּ, עַל סִדְרֵי חַיֶּיהָ וַהֲלִיכוֹת עוֹלָמָהּ, אֵיךְ לְצַחְצֵחַם עַד שֶׁיּוּסַר מֵהֶם כָּל סִיג וְחֶלְאָה, כָּל נְבָלָה וָרֶשַׁע, כָּל חֶלְשָׁה וְרִפְיוֹן, כָּל כֶּסֶל וּפְתָיוּת, וְיִשָּׁאֲרוּ אוֹתָם הַדְּבָרִים הַמּוּצָקִים וּנְכוֹנִים בְּטָהֳרָתָם וְעָזָּם. נַרְאֶה לַכֹּל אֵיךְ שֶׁהֵם מְאֻחָדִים הִנָּם בְּאַחְדוּתָהּ שֶׁל תּוֹרַת גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ. גַּם כָּל הֶמּוֹן הַשִּׁיטוֹת הַיּוֹתֵר קָשׁוֹת וָרָעוֹת, הַיּוֹתֵר יְבֵשׁוֹת וּכְפִירִיּוֹת, גַּם כָּל אֵלֶּה, עַל יְדֵי אוֹרָהּ הַגָּדוֹל שֶׁל עוֹמֶק פְּנִימִיּוּתָהּ שֶׁל תּוֹרָה יוּאַרוּ לְפָנֵינוּ בְּשָׁרְשֵׁיהֶם, וְיִגַּהּ אוֹר נִיצוֹצֵי הָאֱמֶת, קַוֵּי הַיֹּשֶׁר וְהָאֱדֶק, פִּנּוֹת הַחַיִּים וְהַטּוֹב, הַנִּמְצָאִים גַּם בְּמַחֲשַׁכִּים הַלָּלוּ. וּמִמֵּילָא יוּסַר וְיִבָּטֵל כָּל הָרַע וְהַכִּעוּר, כָּל הָרֶקֶב וְהַשֶּׁקֶר, כָּל הַתְּבַלּוּל וְהַדְּמְיוֹן שֶׁבָּהֶם, וְיֵרָאוּ בְּתַמְצִית נְקֻדָּתָם הַיּוֹתֵר טוֹבָה וַעֲדִינָה, אֵיךְ שֶׁהֵם מִתְנוֹצְצִים וּמִתְאַחֲדִים בִּיסוֹד תּוֹרַת אֱמֶת, הַכּוֹלֶלֶת כָּל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אוֹתָם הָאָדָם וַחֲיָ בָּהֶם, כֹּהֲנִים לְוִיִּם וְיִשְׂרְאֵלִים לֹא נֶאֱמָה, אֶלָּא אָדָם.[74] וּמִמֵּילָא יָשׁוּבוּ לָנוּ בָּנֵינוּ אֵלֶּה הַשְּׁבוּיִים כְּתוֹא מִכְמָר בִּידֵי זָרִים בְּשִׁבְיָה רוּחָנִית. כִּי רַק מַרְאֵה הַהוֹד וְהַטּוֹב אֲשֶׁר לֹא יִמָּנַע לְהִמָּצֵא, גַּם בְּקֶרֶב שִׁיטָה הַיּוֹתֵר מוּשְׁחֶתֶת וְהוֹרֶסֶת, רַק זֶה לָקַח אֶת לִבָּם, הַטּוֹב וְהָעֵר שֶׁבּוֹ, וְעַל יְדֵי מְעַט בְּרַק אוֹר זֶה טָבְעוּ גַּם כֵּן בַּבּוֹץ שֶׁל הַכֶּסֶל וְהָרֶשַׁע הַנִּמְצָא עִמּוֹ, וַיִּלָּכְדוּ בְּכֶבֶל הַזְּרִיּוֹת וְהַהִתְנַכְּרוּת לְעַמָּם לְתוֹרַת חַיִּים וְדַעַת אֱלֹהִים אֱמֶת. אֲבָל כֵּיוָן שֶׁיִּבֹּאר לָהֶם בְּבֵאוּר וְהָרְחָבָה,[75] בְּבֵרוּר וְהֶאָרַת אֱמֶת, כִּי זֶה הָאוֹר שֶׁהוּא כָּל כָּךְ מְלַבֵּב אוֹתָם, יִמְצָאוּהוּ דַּוְקָא בְּתוֹךְ חֲדַר הוֹרָתָם, בְּדִבְרֵי אֱמֶת אֲשֶׁר כְּבָר הֹרוֹ וְהָגוּ נְבִיאֵנוּ וַחֲכָמֵינוּ - וְשֶׁהֵם כָּל כָּךְ קְנוּיִים לָנוּ, וּמְשֻׁרָּשִׁים בְּטֶבַע נִשְׁמָתֵנוּ, עַד שֶׁאֲנַחְנוּ הִנֵּנוּ

73. ישעיה מב, ו.

74. בבא קמא לח, א, ועיין תוס' ד"ה אלא האדם.

75. כפי שמוסבר במאמר 'הדור' (בספר עקבי הצאן). רבנו רצי"ה זצ"ל.

מֻכְשָׁרִים הַרְבֵּה, כְּשֶׁיִּמָּצְאוּ לָנוּ הַתְּנָאִים הַדְּרוּשִׁים בְּפֹעַל וּבְמַעֲשֶׂה, שֶׁאֲלֵיהֶם אֲנַחְנוּ מִשְׁתּוֹקְקִים לְהַגִּיעַ וּמִשְׁתַּדְּלִים לְהִתְקָרֵב, גַּם לְהַגְשִׁימָם בַּחַיִּים, בְּחַיֵּי הָאָמָּה וְהַצִּבּוּר, וּבְחַיֵּי הַיָּחִיד וְהַמִּשְׁפָּחָה - אָז עַד מְהֵרָה יָשׁוּבוּ לָנוּ כָּל בָּנֵינוּ אֵלֶּה, שֶׁכָּל כָּךְ רַחֵקוּ מֵעַל עַמָּם מֵאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וּמִתּוֹרַת אֱמֶת, וְהָיוּ לָנוּ בָּנִים נֶאֱמָנִים מְקֻדָּישִׁים קְדוּשׁ יִשְׂרָאֵל בֶּאֱמֶת וּבְצִדְקָה, בֶּאֱמוּנַת אוּמָן וְחֵרוּף נֶפֶשׁ, כְּיַד רוּחָם הַבַּבִּיר וְדַם לְבָבָם הַחַם וְהַנּוֹהֵם, הַטּוֹב עֲלֵיהֶם בְּדוֹרֵנוּ.

כָּל הַטּוֹבָה הַזֹּאת, לְיִשְׂרָאֵל וְלָעוֹלָם, תּוּכַל לָבוֹא לָנוּ רַק עַל יְדֵי קְבִיעוּת לְמוּד בְּרוּחַ צָהֳלָה וְחֵפֶץ קָדוֹשׁ וּגְבוּרַת חַיֵּי אֱמֶת בִּפְנִימִיּוּתָהּ שֶׁל תּוֹרָה, עַל יְדֵי קְבִיעוּת יְשִׁיבָה הֶגּוּנָה לָזֶה, מְבֹרֶרֶת מִיְּחִידֵי סְגוּלָה הַמְסֻגָּלִים לַמַּטָּרָה הַגְּדוֹלָה וְהַקְּדוֹשָׁה הַזֹּאת מִצַּד מַצָּב רוּחָם וְנַפְשָׁם, מִצַּד מַצָּב גּוּפָם וּתְכוּנָתָם, מִצַּד גֶּדֶלְתָּם בִּלְמוּד הַחֵלֶק הַמַּעֲשִׂי שֶׁבַּתּוֹרָה כָּרָאוּי, וּמִצַּד חֻפְצָם הַטּוֹב לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה לִשְׁמָהּ, שֶׁאָז יִהְיוּ זוֹכִים לִדְבָרִים הַרְבֵּה וְיִהְיֶה כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ כְּדַאי לָהֶם[76]...

כה. הַשִּׁיבָה לַשֵּׂכֶל הָעֶלְיוֹן

יָמִים רַבִּים הָלַךְ בָּנוּ הָרֶגֶשׁ מִנֶּתֶק מִן הַשֵּׂכֶל, חַיֵּינוּ אֶת חַיֵּינוּ הָרוּחָנִיִּים בְּרֶבֶם עַל פִּי הָרֶגֶשׁ, וּבַעֲלֵי שֵׂכֶל הַיְחִידִים אֲשֶׁר נִמְצְאוּ בְּקִרְבֵּנוּ בְּכָל דּוֹר וְדוֹר, לֹא הִסְפִּיקוּ לִתֵּן כֹּחַ חַיִּים נִצְחִי בָּרֶגֶשׁ הַכְּלָלִי. סִבַּת הַדָּבָר, מַה שֶּׁלֹּא הִסְפִּיק הַסְּכוּם שֶׁל בַּעֲלֵי הַשֵּׂכֶל לְמַלֹּאוֹת אֶת רֵיקָנִיּוּת הַשֵּׂכֶל שֶׁבְּתוֹךְ חָלָל הָרֶגֶשׁ, הוּא מִפְּנֵי שֶׁהֲמוֹן רַב שֶׁל כֹּחוֹת טוֹבִים, הָרְאוּיִים לִהְיוֹת מַדְרִיכִים שִׂכְלִיִּים, נִסְתַּבְּכוּ רַק בְּעִסְקֵי הָרֶגֶשׁ, וְלֹא עָלוּ מִמֶּנּוּ לְמַעְלָה. עַל כֵּן רַק הָרֶגֶשׁ נִתְפַּתֵּחַ, וְהַחָכְמָה, הַשֵּׂכֶל וְהַהַכָּרָה, עַל עָמְדוֹ עָמַד וּמִמֵּילָא יָרַד וְיָרַד.

הָרֶגֶשׁ הוּא אָב אֶל הַתְּפִלָּה, שֶׁהִיא חַיֵּי שָׁעָה. דָּבָר טוֹב יְסוֹדִי וְעִקָּרִי הוּא הָרֶגֶשׁ, אֲבָל לֹא הוּא לְבַדּוֹ יָכוֹל לָשֵׂאת אֶת כָּל מַשָּׂא הַחַיִּים לְעוֹלָמִים. חַיֵּי עוֹלָם הִיא הַתּוֹרָה. בַּשֵּׂכֶל אָנוּ מוֹצְאִים הַיְכֹלֶת לְהַחֲיוֹת גַּם אֶת הָרֶגֶשׁ אִם יְפַגֵּר אֶת לֶכְתּוֹ. אֲבָל הָרֶגֶשׁ לֹא יוּכַל לְהַחֲיוֹת לְבַדּוֹ אֶת הַשֵּׂכֶל הַגָּבוֹהַּ מִמֶּנּוּ - "מֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמוֹעַ תּוֹרָה גַּם תְּפִלָּתוֹ תּוֹעֵבָה".[77]

עַכְשָׁו הִנֶּנּוּ חַיָּבִים לָשׁוּב אֶל הַשֵּׂכֶל, אֶל הַשֵּׂכֶל הַיְסוֹדִי שֶׁלָּנוּ, הַשֵּׂכֶל הַכּוֹלֵל אֶת הַכֹּל, הַשֵּׂכֶל שֶׁל דְּרִישַׁת אֱלֹהִים בֶּאֱמֶת בְּכָל צְדָדָיו, שֶׁבְּרֹאשׁ עוֹמֶדֶת הִיא חָכְמַת הַקַּבָּלָה, עִם כָּל תַּכְסִיסֶיהָ הַמְשֻׁכָּלִים. לֹא לְחִנָּם נֶעֱצוּ בָּהּ גְּדוֹלֵי הַדּוֹרוֹת אֶת יְסוֹד גְּאֻלָּתֵנוּ. כִּי בֶּאֱמֶת רַק הִיא, בְּגוֹבְהָהּ, בְּאוֹרָהּ וְזִיוָהּ, תִּתֵּן לָנוּ אֹמֶץ לְמַלֹּאוֹת אֶת חֶסְרוֹן הַשֵּׂכֶל, וּלְהַרְטִיב עִמּוֹ אֶת הָרֶגֶשׁ, הַנִּדְרָשׁ גַּם הוּא לִיסוֹד הַתְּחָיָה, הָאִישִׁית וְהַלְאוּמִית.

דַּוְקָא מִפְּנֵי גָּבְהָהּ וְגֹדֶל עֶרְכָּהּ שֶׁל דַּעַת אֱלֹהִים הָעֶלְיוֹנָה, הַחֲבוּיָה וְנִסְתֶּרֶת מִכָּל עַיִן הַמּוֹנִית, וּמִכֹּל רוּחַ גַּס, אִם לֹא תִּהְיֶה נִלְמֶדֶת בְּטָהֳרַת הַשֵּׂכֶל וְהַהֶגְיוֹן הַצָּלוּל, תִּהְיֶה הַסִּבָּה הַיּוֹתֵר גְּדוֹלָה לְהַגְדִּיל אֶת מְבוּכַת הָרַעְיוֹן, וְהַשֵּׂכֶל הוֹלֵךְ וְנִלְקֶה, וְהָרֶגֶשׁ תּוֹעֶה וְנוֹדֵד לְבַדּוֹ. וּמִפְּנֵי זֶה יָצְאוּ כַּמָּה

76. אבות, ו.

77. משלי כח, ט.

תַּקָּלוֹת לָעוֹלָם, דַּוְקָא מֵהַמִּשְׁתַּקְעִים בִּגְדוֹלוֹת וְנִשְׂגָּבוֹת שֶׁל חָכְמַת הַקַּבָּלָה, מִפְּנֵי שֶׁחָסֵר לָהֶם הַצִּרוּף שֶׁל זִקּוּק הַשֵּׂכֶל, וּכְפִי רֹב תַּעֲצוּמוֹת הַגְּבוּרָה הָעֶלְיוֹנָה, שֶׁל הָאוֹצָר הָרוּחָנִי הַגָּנוּז בְּעֹמֶק מְקוֹר הַדֵּעָה הַמַּכְפֶּלֶת אֶת כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, כֵּן גָּדוֹל הוּא חִיּוּב זִקּוּק הַשֵּׂכֶל שֶׁבּוֹ.

אֲבָל לֹא מִפְּנֵי הַתַּקָּלוֹת, אֲשֶׁר הָיוּ כְּבָר וַאֲשֶׁר הֵן אֶפְשָׁרִיּוֹת לְהִזָּדֵמֵן, נַנִּיחַ אֲנַחְנוּ אֶת יְסוֹד הַחַיִּים הַהוֹוִיִּים וְהַנִּצְחִיִּים, וּבְעֵת מְצוּקָה כְּעִתֵּנוּ, הִנְנוּ חַיָּבִים לְהַגְדִּיל אֶת הַהֶכְשֵׁר הַשִּׂכְלִי בַּעֲבוֹדַת הַתּוֹרָה, שֶׁמָּקוֹם בָּרֹאשׁ תִּיטוֹל דַּוְקָא הַקַּבָּלָה הָעֲזוּבָה וְהַנִּרְדֶּפֶת. לְפָנֵינוּ עוֹמֶדֶת עַכְשָׁו תְּקוּפָה, שֶׁלֹּא נוּכַל לִהְיוֹת עוֹד מִתְרַחֲקִים מִן הָעוֹלָם הַחָמְרִי. חַיֵּי הַחֶבְרָה, הַיְשׁוּב, הַמְּדִינִיּוּת, הַכְּלָלִית וְהַפְּרָטִית, וְכָל הַשְׁאֵלוֹת הַלְּאוּמִיּוּת לְכָל צְדָדֵיהֶן, מֻכְרָחוֹת הֵן לְמִצּוֹא מָקוֹם בְּלִבֵּנוּ, וּכְדֵי שֶׁהַחַיִּים, עִם כָּל צְלָלֵיהֶם הָעֲבִים, הָעוֹלָם הַמַּעֲשִׂי עִם כָּל דַּרְכֵי הָעַקַּלְתּוֹן שֶׁבְּקִרְבּוֹ, יִהְיוּ דַּוְקָא סִבּוֹת לְהַגְדִּיל אֶת נִשְׁמוֹתֵינוּ, וּלְהַגְבִּיר אֶת הָאוֹפִי הָרוּחָנִי הַטָּהוֹר שֶׁלָּנוּ, הִנֵּנוּ קְרוּאִים לְהִתְנַשֵּׂא לִמְרוֹמֵי הָרוּחָנִיּוּת שֶׁעַל יְדֵי הַכָּנָה הֲגֻנִּית, מוּסָרִית וּמַדָּעִית הַגּוּנָה, בְּמִדָּה גְּדוֹלָה עֲצוּמָה וְזוֹרֶמֶת בְּעֹז חַיִּים, נִמְצָא אוֹתָהּ דַּוְקָא בִּלְמוּד הַקַּבָּלָה, שֶׁהִיא תָּשִׁיב לָנוּ בְּמִדָּה מְרֻבָּה אֶת שִׁוּוּי הַמִּשְׁקָל שֶׁל הַשֵּׂכֶל עִם הָרֶגֶשׁ, וְעִם זֶה בְּמִדָּה הַיּוֹתֵר הַרְמוֹנִית אֲשֶׁר תִּתֵּן בְּלִבֵּנוּ אֶת הָעוֹלָם וְאֶת הַחַיִּים בְּמַצָּב אֵיתָן.

כו. זִיו הַחַיִּים

אֲנַחְנוּ רוֹאִים שֶׁיְּסוֹד הָעוּבְדָא שֶׁלָּנוּ בָּעוֹלָם הוּא מַה שֶּׁהֶאֱרָנוּ אֶת הָאוֹרָה הָאֱלֹהִית בְּקִרְבּוֹ, מְקוֹר הַגְּבוּרָה הָאֱלֹהִית גִּלִּינוּ אֲנַחְנוּ בָּעוֹלָם בְּאֹפֶן תַּכְסִיסִי מַעֲשִׂי וּלְאוּמִי, בְּאֹפֶן הָרָאוּי לִהְיוֹת לְמַחְיָה וּלְמִרְעֶה לְאָדָם רַב וּלְהָמוֹן לְאוּמִים. לֹא נִסְתַּגַּלְנוּ יָפֶה וְלֹא הָעוֹלָם נִסְתַּגֵּל עֲדַיִן לְקַבֵּל אֶת הַנֹּעַם שֶׁל הַזֹּהַר הָאֱלֹהִי, הַדּוֹרֵשׁ לְפִי גָּדְלוֹ הֶכְשֵׁר גָּדוֹל שֶׁל מוּסָר, שֶׁל גְּבוּרָה, שֶׁל דַּעַת, וְשֶׁל כָּל הֲמוֹן קִנְיְנֵי הַחַיִּים הָעוֹזְרִים לוֹ. אֲבָל בְּשׁוֹרֶשׁ נִשְׁמָתֵנוּ, הָאוֹרָה הָאֱלֹהִית קְשׁוּרָה. עַל כֵּן, הִנְנוּ מֻכְשָׁרִים לְהַבִּיט עַל הַחַיִּים וְהַמְּצִיאוּת בְּעַיִן יָפָה, אָנוּ יְכוֹלִים לְהוֹדִיעַ וּלְלַמֵּד כִּי כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים הוּא טוֹב מְאֹד,[78] מִפְּנֵי שֶׁאָנוּ מַכִּירִים אֶת מְתִיקוּת הָאוֹר שֶׁל הַחַיִּים שֶׁאָנוּ בּוֹלְעִים אוֹתָם עַל יְדֵי הַנֹּעַם הָאֱלֹהִי, שֶׁעוֹשֶׂה אוֹתָם עֲדִינִים וּמְתוּקִים, עֲרֵבִים וּמְקֻבָּלִים. הָעוֹלָם הָאֱלִילִי, לֹא הָיָה יָכוֹל לְהִתְיַשֵּׁב בִּמְנוּחַת הַחַיִּים, כִּי אִם עַל-יְדֵי הַסְכָּמָה שְׁפֵלָה, שֶׁהוּא מְכֻשָּׁר לָהּ אֶל הַתְּכוּנוֹת הַבַּרְבָּרִיּוֹת, בְּלֹא שׂוּם מַעְצוֹר וְנִגּוּד פְּנִימִי. כֵּיוָן שֶׁהִשְׁתַּלְּמָה הַהַשְׁקָפָה קְצָת, וְהַמּוּסָר הִתְחִיל לְהִתְרוֹמֵם, בָּאָה אֶל גְּבוּל הַבּוּדִיסְמוּת שֶׁמּוֹצֵאת אֶת מְנוּחָתָהּ בַּאֲפִיסוּת וַאֲבַדּוֹן מִפְּנֵי שֶׁהַחַיִּים נִטְעָמִים בְּכָל מְרִירוּתָם, וְהַקֶּצֶף עֲלֵיהֶם מַלֵּא עַל כָּל גְּדוֹתָיו. עַל כֵּן הָאֲבַדּוֹן הוּא יְסוֹד הַחֲפָצִים הַמַּסְפִּיקִים לְמַלֹּאות אֶת כְּלֵי הַשֵּׂכֶל וְהַדְּמְיוֹן, הָאֱמוּנָה וְהָרֶגֶשׁ. הָאֱמוּנוֹת הַנִּתְמָכוֹת עַל הָאוֹרָה הָאֱלֹהִית שֶׁיֵּשׁ בָּהֶן נִיצוֹצֵי אוֹרָה וְקַוֵּי חֹשֶׁךְ שֶׁל

78. כן ב"למהלך האידיאות בישראל". רבנו רצי"ה זצ"ל. (אורות עמ' קיג). [הערת משה צוריאל: כתב ראי"ה: הקולטורה [=תרבות] הזמנית כפי שהיא מתבססת עתה בעולם, בנויה היא כולה על הכפירה ועל השנאה, שהן שוללי החיים העצמיים. ואי אפשר להתגבר על מחלה זו כי אם לגלות את כל אוצרות הטוב המונחים בבית גנזיהן של האמונה והאהבה. וזאת היא מטרת גילוי סתרי תורה." (שמונה קבצים, קובץ א פסקא רכה)]

אֱלִילוּת, הֵן מִתְנוֹדְדוֹת לְכָאן וּלְכָאן. זִיו הַחַיִּים אֵינָן יְכוֹלוֹת לְגַלּוֹת, הַנֹּעַם הָאֱלֹהִי רָחוֹק מֵהַרְגָּשָׁתָן, עַל כֵּן הַחַיִּים הַמָּרִים צְרִיכִים תַּבְלִין צָדָדִיִּים מֻכְרָחִים. אֲבָל לַשָּׁוְא, "צָרַף צָרוֹף וְרָעִים לֹא נִתָּקוּ"57. הַזּוּג שֶׁל חֻלָּקִים מְיֻחָדִים שֶׁל הָאוֹרָה הָאֱלֹהִית בְּצוּרָה מְטֻשְׁטֶשֶׁת, עִם הָרַעְיוֹן הָאֱלִילִי וּבַרְבָּרִיּוּתוֹ בְּעֹמֶק הַנֶּפֶשׁ בְּתַכְלִית הַחֻבְרָה וְהַקִּבּוּץ, אֵינוֹ עוֹלֶה יָפֶה, "עִנְבֵי הַגֶּפֶן בְּעִנְבֵי הַסְּנֶה הוּא דָּבָר כָּעוּר וְאֵינוֹ מִתְקַבֵּל"67. עַל כֵּן מִשְׁנָתְבַּכְּרָה הַהֲכָרָה, מִשֶּׁעָבַר הַשִּׁעֻמּוּם שֶׁל הַהַרְגָּשׁוֹת הַכֵּהוֹת וְהַשְּׁכָרוֹן שֶׁל הַפַּנְטִיזִם הַגַּס, אוֹכֵל הַיֵּאוּשׁ וְהַפֵּסִימִיזִם אֶת כָּל חֵילָם, וְהֵם מְנַסִּים כֹּחָם לְהִנָּצֵל מִמֶּנּוּ עַל יְדֵי הַהַטְבָּעָה הָעַמְקָה בְּתוֹךְ בְּאֵרוֹת הַחֹמֶר שֶׁל הַמַּטֶּרְיָלִיזְם. וּכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל הַכְּבוּשָׁה בַּגּוֹלָה, כָּל זְמַן שֶׁלֹּא יָקוּמוּ מִתּוֹכָהּ חַכְמֵי אֱמֶת גִּבּוֹרִים נֶאֱזָרִים בִּימִינָהּ שֶׁל תּוֹרַת חַיִּים, וְיָסִירוּ אֶת הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר, וְיִגְלוּ אֶת הַמַּעְיָן שֶׁל נֹעַם אֱלֹהִים חַיִּים הַגָּנוּז בְּאוֹצָרָהּ עַד שֶׁהִיא יְכוֹלָה לְהַמְתִּיק בְּמִתְקָהּ אֶת כָּל הַמַּיִם הַמְאֻרָרִים, שֶׁיָּצְאוּ מִנַּחַל הַשִּׁטִּים שֶׁל שִׁעֻמּוּם הַדַּעַת הַמֵּבִיא לִידֵי סָפֵק, יֵאוּשׁ וְחָמְרִיּוּת גַּסָּה, הַמֵּבִיא רִיב מְשֻׁפָּחוֹת וּפְלוּג כָּתוֹת וּמְהוּמָה וַחֲשֵׁכָה בְּכָל מֶרְחָב הַחַיִּים, כָּל זְמַן שֶׁאֵלֶּה הַגּוֹאֲלִים נוֹשְׂאֵי דֶּגֶל הָאוֹרָה שֶׁל גּוֹאֵל רֹאשׁוֹן רוֹעֵה הַנֶּאֱמָן, שֶׁהֵאִיר אֶת הָאוֹר הַטּוֹב וְהַנֹּעַם הָאֱלֹהִי בְּרֵאשִׁיתוֹ בָּעוֹלָם, עַל יְדֵי הֶרֶמַת קֶרֶן יִשְׂרָאֵל וּנְשִׂיאַת רֹאשָׁם, לִתֵּן בְּיָדָם עוֹז עוֹלָמִים לִהְיוֹת גּוֹי עֶלְיוֹן עַל כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ, כָּל זְמַן שֶׁאֵלֶּה לֹא יָקוּמוּ לְעֶזְרָתָהּ, הִנֵּה הִיא יוֹרֶדֶת וְטוֹבַעַת בְּיֵון מְצוּלָה, בְּמַעֲמַד הָרוּס רָצוּץ חָשׁוּךְ וְעָגוּם, שָׁבוּר וּמְפֻלָּג יוֹתֵר מִכָּל אֻמָּה וְלָשׁוֹן, שֶׁהֵם גַּם כֵּן שׁוֹמְמִים עַד לְמַדֵּי בְּתוֹךְ תּוֹכָם, - וְאוֹצָר חָי עוֹלָמִים זֶה גָּנוּז הוּא הִגּוֹ בְּעֹמֶק סִתְרֵי תּוֹרָה בְּאוֹר הַזֹּהַר, וְחָמְדַּת הַקַּבָּלָה וְרָזֶיהָ, אֲשֶׁר מִי שֶׁיִּדְבַּק בָּהֶם בְּהֶכְשֵׁר הָגוּן, בְּגִבּוּרַת אֱמֶת, בְּחָכְמַת אוֹרָה וְיֹשֶׁר לֵבָב, לֹא בְּבַטְלָנוּת וְרִפְיוֹן רוּחַ, יִמְצָא עוֹז וְעֻזָּרָה, יִמְצָא חַיִּים וּגְבוּרָה, וְיָרוּם קֶרֶן יִשְׂרָאֵל.

הָבוּ אַחִים חַכְמֵי תּוֹרָה, וּבְיוֹתֵר חַכְמֵי תּוֹרָה הַיּוֹשְׁבִים בְּהַר הַקֹּדֶשׁ, אַתֶּם מֻכְשָׁרִים אַתֶּם, לְהָעִיר בְּקִרְבְּכֶם אֶת הָרוּחַ הַצָּפוּן הַמָּלֵא אוֹרָה וְיִפְעָה שֶׁל נֹעַם אֱלֹהִים חַיִּים, עַל יְדֵי שֶׁתִּהְיוּ שְׁתוּלִים בַּחֲצֵרוֹת ד' וּמִשְׁכְּנוֹתָיו הָרוּחָנִיִּים, כְּשֵׁם שֶׁאַתֶּם קְבוּעִים בְּקִדֻּשַּׁת הַמָּקוֹם. וּמִכֶּם תָּחֵל אוֹרָה גְּדוֹלָה לָצֵאת, וְנֹעַם גָּדוֹל לְהַמְשִׁךְ, עַד שֶׁיַּסְפִּיק לְהַרְאוֹת פָּעֳלוֹ לְהַמְתִּיק אֶת כָּל הַמְּרִירוּת שֶׁל הַחַיִּים הָאֵיומִים, שֶׁהֵם מְדֻכָּאִים וּמְרוֹרִים כְּלַעֲנָה, רַק מִפְּנֵי שֶׁנֹּעַם הָעֶלְיוֹן נִסְתַּלֵּק מֵהֶם, עַל יְדֵי מַה שֶּׁנֶּעֱזָבָה תּוֹרַת אֱמֶת וְהֶגְיוֹן נֹעַם סִתְרֵי גְּנֻזֵי תּוֹרָה, שֶׁשָּׁם הַנְּעִימוּת צְפוּנָה וּגְנוּזָה, "דְּבַשׁ וְחָלָב תַּחַת לְשׁוֹנֵךְ"77.

כז. פָּנִים חֲדָשׁוֹת

מַה שֶּׁנּוֹגֵעַ לְהַצָּלַת יִשְׂרָאֵל, וּלְהַצָּלַת הָעוֹלָם בִּכְלָל, לֹא יוּכַל לִהְיוֹת מִתְיַשֵּׁן, וְלֹא יוּכַל לִהְיוֹת יוֹתֵר מִדַּי אִם נֹאמַר וְנַחְזֹר וְנֹאמַר, אֶת נְקוּדַּת הָאֱמֶת הַגְּדוֹלָה, שֶׁהִנְנוּ חַיָּבִים לְנָשְׂאָהּ תָּמִיד עַל נֵס. הַהִסְתַּכְּלוּת הַכְּלָלִית שֶׁל פְּנִימִיּוּת הַיַּהֲדוּת בַּמּוּבָן שֶׁל הַקְּדֻשָּׁה, צְרִיכָה לְהַגִּיעַ לִידֵי פָּנִים חֲדָשׁוֹת. הַיַּחַשׂ שֶׁבֵּין הַדָּתוֹת צָרִיךְ לְקַבֵּל צוּרָה יוֹתֵר מְאִירָה וְיוֹתֵר בְּלִתִּי שְׁגוּאָה לְעֻמַּת מַה שֶּׁהָיָה מִקֶּדֶם. הָעוֹלָם נִתְבַּסֵּם הַרְבֵּה, וְאָנוּ צְרִיכִים עוֹד לִגְמֹר אֶת בְּסוּמוֹ, לְסַלֵּק אֶת עָרְלָתוֹ, וְזֶה יָבוֹא לָנוּ עַל יְדֵי מַה שֶּׁנַּכִּיר יָפֶה אֵיזֶה דְּבָרִים שֶׁל טוֹבָה יֵשׁ בּוֹ בַּחֲלָקִים שֶׁכְּבָר עָלָה הַבִּיסּוּם יָפֶה.

בִּכְלָל הַמָּשָׂג דָּת, בְּיִחוּד בְּנוֹגֵעַ לְיִשְׂרָאֵל, צָרִיךְ חִדּוּשׁ צוּרָה וְהֶאָרָה. הַרְבֵּה נִתְחַשְּׁכוּ הַמְּאוֹרוֹת עַל

יְדֵי הַזּוֹהֲמָא שֶׁקָּלְטָה תְּכוּנַת הַדָּת, מִכָּל הָעוֹלָם הַגַּס, עַד שֶׁאָנוּ חַיָּבִים לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּיוֹתֵר עִם הַקְּרִיאָה שֶׁל דַּעַת אֱלֹהִים וּדְרִישַׁת ד', שֶׁהֵם הִנָּם בְּטוּיִים שֶׁאָמְרוּ הַנְּבִיאִים בִּזְמַן שֶׁהָאָמָּה הָיְתָה בְּנוּיָה בְּנָוֶה, וְהַרְגָּשׁוֹתֶיהָ הָיוּ בְּקִרְבָּהּ בְּצוּרָה שֶׁל חַיִּים, וְהָעוֹלָם הַחִיצוֹנִי לֹא הִסְפִּיק אָז עֲדַיִן לָקַחַת אֶת הַמַּשָּׂגִים שֶׁל הַיַּהֲדוּת וּלְהַחְשִׁיכָם. מַה שֶּׁאֵין כֵּן מֶשֶׁךְ דָּת, שֶׁהוּא מְשֻׁתָּף לָנוּ וּלְכָל הָעַמִּים, בְּיִחוּד שֶׁנָּטְלוּ אֶת הַיַּהֲדוּת וַיּוֹצִיאוּהָ מֵאַרְצָהּ וּמִמְּקוֹרָהּ, וְעַל יְדֵי זֶה נֶהְפְּכָה לִזְעָקָה בַּחֲלָקִים רַבִּים מִמֶּנָּה, עַד שֶׁעַכְשָׁו הָעוֹלָם הָחַי הוּא מַבִּיט עָלֶיהָ מִגָּבוֹהַּ, וּבְאֶמֶץ יֹאמַר עַל כְּלָלוּת הַדָּתִיּוּת שֶׁהִיא חוּרְבָּה עֲזוּבָה. וְכָל זֶה הוּא מִכֹּחַ הֱיוֹת לְאוֹתָהּ הַהַכָּרָה הַדָּתִית שֶׁאֶפְשָׁר לָעוֹלָם לְהַכִּיר, מִתּוֹךְ הַמְּקוֹרוֹת הַנִּשְׁאָבִים שֶׁל מַהֲלַךְ בִּלְתִּי טִבְעִי וְנוֹרְמָלִי, כְּמוֹ שֶׁהָיְתָה בְּהַשְׁפָּעָה זוֹ שֶׁל הַיַּהֲדוּת הַדָּתִית. עַל כֵּן, עָלֵינוּ עַתָּה לְהִתְרוֹמֵם בְּבַת אַחַת כְּנֶשֶׁר אֶל אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ הַבְּהִירָה, לְמַעְלָה מֵעַל עָבֵי חֹשֶׁךְ שֶׁל הַדָּתִיּוּת, שֶׁנִּלְקוּ מְאוֹרוֹתֶיהָ, אֶל הָאוֹר הַמֵּאִיר, הַזּוֹרֵחַ מֵעוֹלָם וְעַד עוֹלָם בְּעֹז תִּפְאֶרֶת גְּבוּרָתוֹ, אוֹר ד' אֱלֹהִים, שֶׁאָנוּ מְכֻרָּחִים לְחַדֵּשׁ לָנוּ אֶת הַחֹפֶשׁ כִּימֵי עוֹלָם, לִכְתֹּב אֶת הַשְּׁמוֹת בְּאוֹתִיּוֹתֵיהֶם הַמְּלֵאוֹת, כְּדֵי שֶׁלֹּא תַּחְשִׁיךְ לָנוּ הַחֲרָדָה הַדָּתִית[79] הָעֲלוּבָה, שֶׁכָּשֵׁל כֹּחָהּ מִפְּנֵי הַחוֹחִים הָרַבִּים אֲשֶׁר סָבוּהָ, אֶת הָאוֹר הַבָּהִיר שֶׁאָנוּ צְרִיכִים לִשְׁאֹב מֵהַמַּעְיָן הָאֱלֹהִי.

כח. הַדְּרָכַת הַגְּאֻלָּה וְהַשְׁפָּלוֹת בְּהֶאָרַת פְּנִימִיּוּת הַתּוֹרָה לְתוֹפְשֵׁי הַתּוֹרָה בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל בְּדוֹרֵנוּ[87]

כְּשֵׁם שֶׁהַגְּאֻלָּה הַהוֹלֶלָה, הָרֵיקָה וְהָאֱפֶלָה, הִיא אַחַת מֵהֶחָלָאִים הַנֶּאֱמָנִים, הֶחָלָאִים שֶׁמְּאַבְּדִים טוֹבָה רַבָּה מִן הָעוֹלָם, הַגְּאֻלָּה הָעֲוֻרַת וְהַמְּגֻלֶּלֶת כְּשֶׁנִּדְבָּקָה בָּאֲישִׁים הָעֲרִיצִים שֶׁבַּמִּין הָאֱנוֹשִׁי בַּעֲלֵי הַכֹּחַ וְהַכִּשָּׁרוֹן, הוֹלִיכָה שׁוֹלָל אֶת הָאֱנוֹשִׁיּוּת, וְתַעֲשֶׂה אָדָם כִּדְגֵי הַיָּם, כִּרְמָשִׂים בְּזוּיִים הַנִּתּוּנִים לְמִרְמָס הַתַּקִּיפִים הָעֲנָקִיִּים, לִכְלֵי חֹמֶר יוֹצֵר לְחֻפְּצֵי לֵב רֶשַׁע שֶׁלָּהֶם וְלִזְדוֹנָם, דְּגְמָא לַהַשְׁחָתָה כָּזֹאת הִיא עוֹשָׂה ג"כ בְּקֶרֶב הַנֶּפֶשׁ הַפְּרָטִית לְהוּמָהּ וּלְאַבְּדָהּ, לְעַוֵּר אֶת עֵינֶיהָ מִהְיוֹת מְסֻגָּלוֹת לְהַבִּיט נְכוֹחָה אֶל יֹשֶׁר הַחַיִּים, אֶל הַצְּרָכִים וְהַחֲפָצִים הָאֱמָנִים וּקְדוֹשִׁים שֶׁמְּחוּץ לִגְבוּל הַהַשְׁקָפָה הָאִישִׁית הַיְחִידָה97 שֶׁל הַנֶּפֶשׁ הַגְּאָה גַּאֲוַת שֶׁקֶר וּרְהַב הֶבֶל - כֵּן לְעֻמָּתָהּ הַשְׁפָּלוֹת הַבַּהֲמִית, שֶׁהִכְחִידָה

---

79. הערת משה צוריאל: כתב ראי"ה בשנת תרס"ח: "אני רואה שעיקר מניעת ההצלחה, בכל מה שעושים לחזק את היהדות ומעמדם של ישראל בכלל, הוא מפני שנזנח האור האלוהי, נזנח לגמרי מן הלב והמוח. הכל פונים עכשיו רק לתקן את ה'פראָסטעֶ פרומקייט' [תרגם שם רצי"ה: החרדות הפשוטה] כאילו יהיה אפשר להחיות את העולם בגוף בלא נשמה. הנני מוכרח לומר לכבודו שאפילו החסידות, שכל יסוד הוייתה בעולם היה להאיר את האור האלוהי בעשירות ובזריחה מבהקת בכל לב ובכל מוח, שינתה את טעמה והיא הולכת עכשיו רק בדרך החרדות הפשוטה, עד שאין בינה ובין [תנועת] ההתנגדות מאומה. על כן סר אור החסד מתוך הלב, וכל הפנים הינם נזעמים ומלאים דינים תקיפים, קשים ועצובים. על כן הכל נופל". (אגרות הראיה, אגרת קלב, עמ' קס-קסא).

ועוד כתב: "היראה, כשלא תזדקק כראוי, עושה היא את האדם כסמרטוט, פחדן ועלוב מעצמו, וממילא מסוער גם כן מכל תאוה פחותה. על כן צריך להיות דוקא ערום ביראה, כדי לטהרה" (שמונה קבצים, קובץ א פסקא שסח).

מֵהָאָדָם אֶת דַּעַת עֶרְכּוֹ הַמּוּסָרִי וְהַשִּׂכְלִי, אֶת עֶרֶךְ הָרְכוּשׁ הַגָּדוֹל הָאָצוּר בְּנַפְשׁוֹ - שֶׁעַל פִּיהֶם רָאוּי הוּא שֶׁיַּתְוֶה לוֹ דֶּרֶךְ מְאִירָה וּכְבוּדָה בֶּאֱמֶת לְחַיָּיו - הִיא הוֹסִיפָה ג"כ שַׁמּוֹת, לֹא פָּחוֹת וְאוּלַי עוֹד יוֹתֵר מֵהַגַּאֲוָה צָרָתָהּ. הַנֶּגַע הָרִאשׁוֹן נִתְגַּלָּה בִּמְצָיָנִים וְשַׁלִּיטִים, וְהַשֵּׁנִי בַּהֲמוֹן כֻּלּוֹ. כָּל אֶחָד מִשְּׁנֵי אֵלֶּה הַחֲלָקִים שֶׁבַּאֲנוֹשִׁיּוּת הָיָה רָאוּי בְּמִקְצָת לְגוֹרָל רוּחוֹ וְעֶרֶךְ נַפְשׁוֹ, אֲבָל כָּל אֶחָד ג"כ הִרְבָּה לְהַפְרִיז עַל הַמִּדָּה, וְלֹא יָדַע כָּל חֹק וּגְבוּל, זֶה לְצַד הַמַּעֲלָה, וְזֶה לְצַד הַמַּטָּה. עַל כֵּן יָצָא מִשְׁפָּט מְעֻקָּל וְהַתֵּבֵל נִשְׁחָתָה וְנֶחְשֶׁכָה.

זְרִיחַת אוֹרָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל בָּעוֹלָם הָיָה בִּיוֹתֵר מְכֻוָּן נֶגֶד הָרָעָה הָאֲחֵרוֹנָה, נֶגֶד כָּל אוֹתָהּ הַקַּלְקָלָה וְהַמְּאֵרָה שֶׁיָּצְאָה מֵהַהַשְׁפָּלָה הָאֲנוֹשִׁית. "'כִּי לְבַעֲבוּר נַסּוֹת אֶתְכֶם בָּא הָאֱלֹהִים',[80] בִּשְׁבִיל לְגַדֵּל אֶתְכֶם" (מְכִילְתָּא). אוֹתָהּ הַהַשְׁפָּלָה שֶׁל עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁהִיא מִתְאַחֶדֶת תָּמִיד בְּהִתְפַּתְּחוּתָהּ עִם מֶמְשֶׁלֶת זָדוֹן וְעָרִיצוּת עָרִיצִים, לְדַכְּאוֹת עַם דָּל, אֵינָהּ יְכוֹלָה לְהִתְבַּעֵר מִן הָעוֹלָם - בְּאֹפֶן הַמְּחַיֶּה אֶת הָאָדָם, מְנַשְּׁאוֹ וּמְעוֹדְדוֹ, נוֹתֵן לוֹ אֶת עֶרְכּוֹ וְאֶת כְּבוֹדוֹ, לְמַעַן יִמְצָא אֶת עֻצְמוֹ נֶאְזָר בִּגְבוּרָה, מַלֵּא עֹז חַיִּים אַמִּיצִים וּמְכֻבָּדִים - כִּי אִם עַל יְדֵי אוֹר הָאֱלֹהִים הַגָּדוֹל, אַחְדוּת אוֹר אֱלֹהֵי אֱמֶת, "אָנֹכִי וְלֹא יִהְיֶה לְךָ מִפְּנֵי הַגְּבוּרָה שְׁמַעֲנוּם".[81] מַחֲלַת עֲבוֹדָה זָרָה הַנּוֹבַעַת מֵהַחֶשְׁכַת הָאָדָם בְּיַחַשׂ הַכָּרַת עֶרְכּוֹ הַגָּדוֹל וְהַנַּעֲלֶה, בִּהְיוֹתוֹ רוֹאֶה אֶת עַצְמוֹ עִם כָּל טֻמְאָתוֹ וַחֲלִישׁוּתוֹ הַחָמְרִית הַמּוּסָרִית וְהַשִּׂכְלִית בָּהּ, הִיא מִתְרַפֵּאת עַל יְדֵי הִסְתַּכְּלוּת בְּטוּחָה בְּמַה שֶׁיֵּשׁ בָּאָדָם בְּכֹחַ, בְּמַה שֶׁהוּא עָלוּל לָבֹא וּלְהַגִּיעַ עַל יְדֵי חִנּוּךְ מְתֻקָּן, וְהֶאָרָה אֲדִירָה, הַנִּמְשֶׁכֶת וְהוֹלֶכֶת לִבְרִית עַם, לְדוֹרוֹת מִתְהַלְּכִים, וּמִתְרוֹמְמִים לַצַּד הָעֶלְיוֹן וְהַטּוֹב. "וְעַתָּה אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ בְּקוֹלִי וּשְׁמַרְתֶּם אֶת בְּרִיתִי, וְהְיִיתֶם לִי סְגֻלָּה מִכָּל הָעַמִּים, כִּי לִי כָּל הָאָרֶץ, וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ, אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תְּדַבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל".[82] וְהַבִּטָּחוֹן הַזֶּה עַצְמוֹ הוּא בָּא מִתּוֹךְ הַהִסְתַּכְּלוּת הַבְּטוּחָה שֶׁהַכֹּל נוֹבֵעַ מִמְּקוֹר הָאוֹרָה, "וַיִּיצֶר ד' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה".[83] ו"מַאן דְּנָפַח מִתּוֹכֵיהּ נָפַח".[84]

בְּדוֹרֵנוּ הִגִּיעָה הַמַּחֲלָה שֶׁל הַשְׁפָּלוּת, בִּפְרָט אֵצֶל תּוֹפְשֵׁי הַתּוֹרָה וְיוֹתֵר מִכָּל אֵצֶל תּוֹפְשֵׁי הַתּוֹרָה שֶׁבְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, עַד מְרוֹם קְצָהּ, בְּאֹפֶן שֶׁצְּרִיכִים אֲנַחְנוּ לְהַרְחִיב אֶת רְפוּאַת הַהִתְעוֹדְדוּת וְאֹמֶץ הַנֶּפֶשׁ לְהַצִּיל מִן אוֹתָהּ הַכְּנִיעָה, שֶׁל הַחֵלֶק הַגָּרוּעַ שֶׁבָּהּ, שֶׁהוּא "כּוֹלֵל אֶת הָאָדָם וְרַבִּים מִמִּינֵי בַּעֲלֵי חַיִּים שֶׁאֵינָם מְדַבְּרִים, וְהוּא דַּלּוּת הַנֶּפֶשׁ וְסִבְלָהּ הַהֶזֵּק, אֲשֶׁר הָיְתָה יְכוֹלָה לִדְחוֹתוֹ, מִפְּנֵי סִכְלוּתָהּ בְּאוֹפַנֵּי דְּחִיָּתוֹ, וְזֶה יִהְיֶה מִן הַכְּסִילִים שֶׁבִּבְנֵי אָדָם וְעַמֵּי הָאָרֶץ, מִפְּנֵי מְעוּט יְדִיעָתָם וַחֲלִישׁוּת הַכָּרָתָם אֶת נַפְשׁוֹתָם וַעֲרָכֵיהֶם, וְזֶה נִקְרָא כְּנִיעָה מְדֻרָּךְ הַהַסְכָּמָה, אֲבָל עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת הִיא דַּלּוּת

80. שמות כ, יז.

81. מכות כד, א.

82. שמות יט, ה-ו.

83. בראשית ב, ז.

84. ספר "תניא, ליקוטי אמרים" פרק ב; וברמב"ן (בראשית ב, ז "מדיליה נפח", ומקורו בספר הבהיר)

הַנֶּפֶשׁ וְעִוְרוֹנָהּ בַּסְכָלוּת הַגּוֹבֵר עָלֶיהָ מֵרְאוֹת מַה שֶּׁיֵּשׁ בָּהּ תַּקָּנָתָהּ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר כִּי לִבָּם צָפַנְתָּ מִשֶּׁכָּל עַל כֵּן לֹא תְרוֹמֵם" (חוֹבַת הַלְּבָבוֹת, שער הכניעה, פרק ב). לְפִי הַתְּכוּנָה שֶׁל הַחֹק הַפְּסִיכוֹלוֹגִי, שֶׁכָּל כֹּחַ נִלְחָץ מוֹצֵא הוּא מָקוֹם לִגְבוֹת אֶת חוֹבוֹ מִמָּקוֹם אַחֵר, מוּבָן הַדָּבָר שֶׁדַּוְקָא הַשִּׁפְלוּת הַנַּפְשִׁית הַגְּרוּעָה הִיא מְעוֹרֶרֶת מִין גַּאֲוָה גְּרוּעָה, שֶׁמְּסַבֶּבֶת רָעוֹת רַבּוֹת וְטוֹבָה אֵינָהּ מְבִיאָה כְּלָל. עָלֵינוּ לִהְיוֹת בּוֹרְחִים מֵהַתְּכוּנָה שֶׁל שִׁפְלוּת הַנֶּפֶשׁ הַגְּרוּעָה, שֶׁמְּאַבֶּדֶת אֶת כָּל כִּשָּׁרוֹן וְנוֹטֶלֶת אֶת זִיו הַחַיִּים וְאוֹרוֹ, עַל יְדֵי חֶשְׁבּוֹן שֶׁל חָכְמָה לְהַכִּיר עַל יָדוֹ אֶת מַה שֶּׁאָנוּ יְכוֹלִים לַעֲשׂוֹת אִם נְפַתֵּחַ יָפֶה אֶת כֹּחֲנוּ.

עַל מִי יֵשׁ לָנוּ לַעֲזֹב אֶת הָעֲבוֹדָה הַנִּכְבָּדָה וְהַקְּדוֹשָׁה שֶׁל הֲרָמַת קֶרֶן יִשְׂרָאֵל, עַל יְדֵי הֲרָמַת קֶרֶן אוֹר חָכְמַת יִשְׂרָאֵל בֶּאֱמֶת - הַאִם לֹא אָנוּ תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁבְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, הַשְּׁרוּיִים בְּמָקוֹם הָאוֹרָה, הִנְּנוּ הַמֻּכְשָׁרִים לָזֶה בְּיוֹתֵר, מִכָּל הֲמוֹן אַחֵינוּ הַנְּפוּצִים בַּגּוֹלָה? הַאִם לֹא עָלֵינוּ הִיא הַחוֹבָה הַיְסוֹדִית לְהוֹצִיא אֶת אוֹר הַחָמָה שֶׁל תּוֹרַת אֱמֶת מִנַּרְתִּיקָהּ,[85] כְּדֵי לְהָאִיר לְכָל יִשְׂרָאֵל הַיּוֹשְׁבִים גַּם בְּמֶרְחַקִּים, וְגַם לְכָל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ? עַתָּה שֶׁכָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ הוּא מָלֵא חֶזְיוֹנוֹת נִשְׂאִים וְרַעְיוֹנוֹת נִשְׂגָּבִים, אִידֵיאָלִים רָמִים וּשְׁאִיפוֹת גְּבוֹהוֹת, הַאִם יֵשׁ לָנוּ רְשׁוּת לִהְיוֹת נִרְדָּמִים וּלְכַוֵּץ אֶת כָּל כֹּחוֹתֵינוּ הַגְּדוֹלִים רַק בְּדִקְדּוּקִים שֶׁל פִּלְפּוּלֵי הֲלָכָה לְבַד? מִנִּי אָז צוֹוַח עַל זֶה אוֹרוֹ שֶׁל עוֹלָם, רַבִּי שִׁמְעוֹן בַּר יוֹחַאי עָלָיו הַשָּׁלוֹם: "וּמֵחַצְדֵי חַקְלָא זְעִירִין וְאִינּוּן בְּשׁוּלֵי כַּרְמָא" (אִדְּרָא רַבָּה).[86] וְחָכְמַת הָאֱמוּנָה בְּהַרְחָבָה, וְהַתַּלְמוּד שֶׁל כָּל הִלְכוֹת הַדֵּעוֹת וְחוֹבוֹת הַלְּבָבוֹת, וְהַהַרְחָבָה הַגְּדוֹלָה לְעֵצוֹת טוֹבוֹת וּמַחְשָׁבוֹת טוֹבוֹת עַל יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֵן הֵן עִקַּר הִלְכוֹת צִבּוּר, עַל מִי נַעֲזֹב אֶת אֵלֶּה הָעִנְיָנִים הַנִּשְׂגָּבִים? יוֹתֵר מִדֵּי קָטַנְנוּ בְּעֵינֵינוּ, סְבוּרִים אֲנַחְנוּ שֶׁאֵין אָנוּ כְּדַאִים לְשׂוּם עַיִן וְהַרְחָבַת מַחְשָׁבָה בְּדְבָרִים נַעֲלִים וְנִשְׂגָּבִים. אֲבָל הִנְּנוּ מֻכְרָחִים לָשׂוּב מִמַּחְשָׁבָה זֹאת. הֵיתָכֵן שֶׁבְּשָׁעָה שֶׁכָּל הָעוֹלָם חַי וּמִתְנוֹעֵעַ, בְּכָל פִּנּוֹת מִשְׁתַּדְּלִים הַכֹּל לְהַרְאוֹת פְּעָלָה, עָלֵיָה וְהִתְקַדְּמוּת, וַאֲנַחְנוּ נִשַּׁב וְנִדֹּם? עָלֵינוּ, בְּיוֹתֵר מֵעַל כָּל, הַחוֹבָה מֻטֶּלֶת, לְהַרְאוֹת לְכָל יִשְׂרָאֵל, שֶׁכְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל שֶׁעַל אַדְמַת הַקֹּדֶשׁ, חַיָּה הִיא בְּרוּחַ ד' אֲשֶׁר עָלֶיהָ, בְּאוֹר תּוֹרַת אֱמֶת אֲשֶׁר בְּפִיהָ וּבִלְבָבָהּ.

מֵרֹב עֲנָוָה וְשִׁפְלוּת יִתֵּרָה, מִשֶּׁעְמוּם וְעִצָּבוֹן רוּחַ, נָפַלְנוּ בְּעֵינֵי עַצְמֵנוּ, אֲפִילּוּ בְּהַעֲרָכָתֵנוּ הַמּוּסָרִית. יוֹדְעִים אָנוּ שֶׁיֵּשׁ שְׁנֵי מִינֵי יִרְאָה:[87] יִרְאַת הָעֹנֶשׁ הַקְּטַנָּה וְהַפְּחוּתָה - שֶׁלַּעֲמוֹד תַּחַת הַשְׁפָּעָתָהּ לְבַד, אֵין רְשׁוּת כִּי אִם לִקְטַנֵּי דֵעָה, לְעַמֵּי הָאָרֶץ וְגַסֵּי הַמּוֹסָר וְהַשֵּׂכֶל, וְיִרְאַת הַכָּבוֹד וְהָרוֹמְמוּת - הָרָאוּיָה לְחַכְמֵי לֵב וַאֲנָשֵׁי מַעֲלָה, לַאֲנָשִׁים שֶׁזֹּהַר הַיֹּשֶׁר הָאֱלֹהִי וְהַהַשְׁפָּעָה הַטּוֹבָה שֶׁל הַנִּימוּס הָאֱנוֹשִׁי, אוֹר הַתּוֹרָה וּבְרַק הַמּוּסָר, הֵאִיר אֶת מַחֲשַׁכֵּי שִׂכְלָם וּלְבָבָם עַד שֶׁהֵם חֲפֵצִים בְּיֹשֶׁר וָצֶדֶק, בְּמִדּוֹת טוֹבוֹת וּפְעֻלּוֹת נָאוֹת וְיִקָּרוֹת מִצַּד עֶצֶם טוּבָם הַקָּרוֹבִים לִהְיוֹת "עוֹשִׂים דְּבָרִים לְשֵׁם פּוֹעֲלָם וּמְדַבְּרִים בָּהֶם לִשְׁמָם".[88] לַאֲנָשִׁים כָּאֵלֶּה צְרִיכָה הַהַשְׁפָּעָה הַתְּדִירִית לִהְיוֹת מֵאוֹתָהּ הַיִּרְאָה

85. מליצה ע"פ בבא מציעא פו, ב

86. ח"ג דף קכז, ב

87. מסילת ישרים, פרק כה. ועיין זהר ח"א יא ע"ב פגם שיש ביראת העונש

88. נדרים סב, א.

הַמְעַנֶּגֶת וּמְאִירָה, הַמְחַמֶּמֶת וּמַרְהֶבֶת לֵב, יִרְאַת הָרוֹמְמוּת, שֶׁהִיא בְּנִגּוּד לְהָרְאשׁוֹנָה, צְרִיכָה דְּרִישָׁה גְּדוֹלָה וְלִמּוּד תְּדִירִי, לֹא דַּוְקָא מִתּוֹךְ רַעַשׁ וְהִסְתַּעֲרוּת, מַה שֶּׁבְּאֹפֶן טוֹב יוֹצֵא לִפְעָמִים מֵעַצְמוֹ מִתּוֹךְ עֹצֶם רִגְשֵׁי הַנֶּפֶשׁ הַמִּתְגַּבְּרִים וְעוֹלִים לְטוֹבָה וְלִקְדֻשָּׁה, כִּי אִם מִתּוֹךְ קוֹרַת רוּחַ וְהַרְחָבַת דַּעַת, מִצַּד תְּכוּנַת גְּבוּרָה וְשִׂמְחָה נְעִימָה וּמְיֻשֶּׁבֶת, מִתּוֹךְ אַהֲבָה וְשָׁלוֹם פְּנִימִי וְסִבִיבִי. וּמַה עָשִׂינוּ אֲנַחְנוּ, הֶחֱזַקְנוּ אֶת עַצְמֵנוּ - גַּם עִם כָּל הַכִּשָּׁרוֹן הַטּוֹב שֶׁהִנְחִילָנוּ ב"ה, וְעִם כָּל הַהַשְׁפָּעָה הַטּוֹבָה וְהַקְּדוֹשָׁה שֶׁל אֶרֶץ חֶמְדָּה, שֶׁל זִיוָהּ וּכְבוֹדָהּ, שֶׁל קְדֻשָּׁתָהּ וְתִפְאַרְתָּהּ - דַּוְקָא לִפְחוּתִים וְגַסִּים, שֶׁאֵינָם רְאוּיִים וְאֵינָם חַיָּבִים לְהִתְרוֹמֵם מֵעַל לִיְרַאת עוֹנֵשׁ הַשְׁפָּלָה, וְרַק הִיא צְרִיכָה לְמַלְאוֹת אֶת כָּל חוּג חַיֵּי הָרוּחַ שֶׁלָּנוּ, אֶת כָּל הַסְּבִיבָה שֶׁל זִקּוּקֵנוּ לְתוֹרָה וּלְמִצְוֹות, לְיִרְאָה וַעֲבוֹדָה. וְלוּ בֶּאֱמֶת הָיִינוּ כָּל כָּךְ שְׁפָלִים, עַד שֶׁהַמַּדְרֵגָה הַפְּחוּתָה הַזֹּאת הָיְתָה מַסְפֶּקֶת לָנוּ, לֹא הָיִינוּ לְכָל הַפָּחוֹת סוֹבְלִים מִזֶּה כַּעַס וּמַכְאוֹבִים, יִסּוּרִים פְּנִימִיִּים וְחֶשְׁכַת לֵב, כִּי הַנֶּפֶשׁ הֲגַסָּה אֵינָהּ מַרְגֶּשֶׁת כָּל כָּךְ בְּדַקּוּתָם שֶׁל הָרְשָׁמִים הַצִּיּוּרִיִּים, אֵינָהּ מִתְבַּהֶלֶת כָּל כָּךְ מֵאֲפָלָתָם, וְאֵינָהּ מִתְיָאֶשֶׁת מֵרִבּוּי הַבַּלָּהוֹת שֶׁבָּהֶם, עַל כֵּן יַאֲתָה לָהּ כְּפִי עֶרְכָּהּ, לִהְיוֹת מְקֻשֶּׁרֶת כְּפִי הַמִּדָּה הַנְּכוֹנָה לָהּ עִם אֵלֶּה הַצִּיּוּרִים הַמַּחְרִידִים, תּוֹלְדוֹתֵיהֶן שֶׁל הָרְחָבוֹת יִרְאַת הָעֹנֶשׁ, כְּדֵי שֶׁתָּסוּר עַל יָדָם מֵעָוֶל וּמִשְּׁפָלוּת בַּהֲמִית גְּלוּזָה. לֹא כֵן הוּא עִם הַנְּפָשׁוֹת הָעֲדִינוֹת, הַמְסֻגָּלוֹת לְחָכְמָה וְדַעַת קְדוֹשִׁים. הַצִּיּוּרִים שֶׁלָּהֶם הִנָּם רְחָבִים וְחַדִּים. הַנֶּפֶשׁ רְגִילָה לְהִתְפַּעֵל וּלְהִתְלַהֵב מִכָּל חֶזְיוֹן רוּחָנִי, חוּשָׁהּ הַצִּיּוּרִי נִתְפַּתַּח הַרְבֵּה עַל יְדֵי רִבּוּי הָעֵסֶק שֶׁל הַלִּמּוּד וְהַהִצְטַיְּרוּת שֶׁל הַמַּחְשָׁבָה וְהַהֶגְיוֹן. הִיא, כְּשֶׁתַּחַת הָאוֹרָה שֶׁהִיא רְאוּיָה וּצְרִיכָה לִהְיוֹת שְׁרוּיָה בָּהּ, בְּצִיּוּרֵי חָכְמָה, בְּדֵעוֹת עֶלְיוֹנוֹת וְנִשְׂגָּבוֹת, הַמְּעֻדָּנוֹת אוֹתָהּ בְּזוֹהַר, בְּאוֹר הָאֱמֶת וְהַזּוֹהַר הָאֱלֹהִי שֶׁשּׁוֹפֵעַ עֲלֵיהֶם, שֶׁעַל יָדָם הִיא מוֹצֵאת עוֹז וְחֶדְוָה, מָזוֹן וְחַיִּים - אִם תַּחַת אֵלֶּה יַסְגִּירוּ אוֹתָהּ רַק בְּחוּג שֶׁל צִיּוּרִים הַבָּאִים מִתּוֹךְ יִרְאַת הָעֹנֶשׁ לְבַדָּם, יָבִיאוּ אוֹתָהּ לִידֵי דְּכְדּוּךְ נוֹרָא, לִידֵי הִתְבַּטְּלוּת וַחֲלִישׁוּת, לִידֵי עִוָּרוֹן וְשִׁעֲמוּם, עַד שֶׁכָּל פִּרְחֵי כִּשְׁרוֹנוֹתֶיהָ יִבְּלוּ, וְדַרְכָּהּ בַּחַיִּים יְמַלֵּא רַק חֹשֶׁךְ וּפְחָדִים אָיוּמִים, הִתְמוֹגְגוּת וּבְעָתָה. וּמַצַּב כָּזֶה מַה יוֹכַל לְהוֹעִיל? אֵיזֶה דְּבָרִים חֲשׁוּבִים אֶל הַכְּלָל וְאֶל הַפְּרָט, תּוּכַל לַעֲשׂוֹת נֶפֶשׁ מְדוּכָּאָה וּמְהוּמָמֶת כָּזֹאת? מַצָּב נַפְשִׁי תָּמִידִי שֶׁל הִתְמוֹגְגוּת וְשֶׁל דַּכְאוּת נִפְרָזָה, הוּא עַצְמוֹ הַתְּכוּנָה שֶׁל הַשִּׁפְלוּת הַבַּהֲמִית, שֶׁאָנוּ חַיָּבִים לְהִתְרַחֵק מִמֶּנָּה וּלְהִתְרוֹמֵם עָלֶיהָ, עַל יְדֵי הַשְׁפָּעַת אוֹרָהּ שֶׁל תּוֹרָה, עַל יְדֵי הַרְחָבַת דֵּעָה וְשֵׂכֶל טוֹב.

אַחַת מֵהַצָּרוֹת הַגְּדוֹלוֹת, הַיּוֹצְאוֹת מִתּוֹךְ שִׁפְלוּתֵנוּ הַנִּפְרָזָה בְּעֵינֵי עַצְמֵנוּ, הִיא מַה שֶּׁעַל יְדֵי זֶה אֵין אֲנַחְנוּ מַנִּיחִים מָקוֹם לְכֹחַ הַמַּחְשָׁבָה שֶׁבָּנוּ לְהִתְפַּתֵּחַ וּלְהִתְעַלּוֹת. שָׂכַחְנוּ שֶׁגַּם בָּנוּ יֵשׁ צֶלֶם אֱלֹהִים וְנִשְׁמַת שַׁדַּי מְמֹרוֹמִים, וְהִנָּנוּ מְצַמְצְמִים תָּמִיד אֶת כֹּחֵנוּ רַק - אֲפִילוּ כַּאֲשֶׁר אָנוּ בָּאִים לְמִידַת הָעִיּוּן - בְּפֵרוּשִׁים וְדִקְדּוּקִים, שֶׁהֵמָּה גַּם כֵּן טוֹבִים מְאֹד, אֲבָל מָתַי הֵם טוֹבִים, מָתַי יוֹצִיאוּ הַפֵּרוּשִׁים אֶת הָאוֹרָה הַפְּנִימִית לָעוֹלָם, כְּשֶׁהַלֵּב הוּא מָלֵא חָכְמָה וְדַעַת עַל יְדֵי הַרְחָבַת מַחְשַׁבְתּוֹ הָעַצְמִית שֶׁל הַהוֹגֶה. גַּם רָזֵי תּוֹרָה אֵינָם נִמְסָרִין אֶלָּא לְחָכָם וּמֵבִין מִדַּעְתּוֹ,[89] וְאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹתֵן חָכְמָה אֶלָּא לְמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חָכְמָה,[90] וּמִדּוֹתָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הֵן שִׂכְלִי מַלֵּא דַּוְקָא הוּא

89. עיין חגיגה יג, א.

90. ברכות נה, א.

מַחֲזִיק.[91] עַל יְדֵי הִתְרוֹקְנוּת הַמַּחְשָׁבָה הָעַצְמִית וַחֲלִישׁוּתָהּ, הִנָּנוּ יוֹרְדִים וְהוֹלְכִים. כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, הַמְעַיְּנִים, חוֹשֵׁב וְהוֹגֶה, מְחַדֵּשׁ וּמַרְחִיב רַעְיוֹנוֹת וְדֵעוֹת מְקוֹרִיּוֹת וַחֲדָשׁוֹת. וַאֲנַחְנוּ שֶׁבְּיָדֵינוּ יֵשׁ כָּל טוּב, אוֹצָר נָעִים וְנֶחְמָד בְּעֹמֶק תּוֹרַת אֱמֶת וּבִיסוֹד הַנִּשְׁמָה הָאֱלֹהִית הָעֶלְיוֹנָה, הִנָּנוּ יוֹשְׁבִים בְּחִבּוּק יָדַיִם, וְאִם נַעֲשֶׂה אֵיזֶה דָּבָר עִיּוּנִי, נִתְעַסֵּק רַק בִּדְבָרִים שֶׁהֵם אֵינָם כְּלָל עִקָּרִיִּים וְיסוֹדִיִּים, אַף עַל פִּי שֶׁהֵם גַּם כֵּן נִצְרָכִים. אֲבָל מָתַי תִּהְיֶה תּוֹעַלְתָּם שֶׁל כָּל הַחִדּוּשִׁים הַפְּרוּשִׁים וְהַדְּקִדּוּקִים מְרֻגֶּשֶׁת יָפֶה - כְּשֶׁיִּהְיֶה הָעִקָּר גַּם כֵּן עִמָּנוּ, כְּשֶׁהַמַּחְשָׁבָה הַמְקוֹרִית בָּעִיּוּנִים הַיְסוֹדִיִּים, הָאוֹמְרִים כְּלָם כָּבוֹד לְשֵׁם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, לְתוֹרַת אֱמֶת וּלְעַם קָדוֹשׁ, וּלְכָלְלוּת הָרוּחַ הָאֱלֹהִי הַמְחַיָּה אֶת הָאָדָם כֻּלּוֹ וְאֶת כָּל הַיְקוּם, תִּמְצָא בָּנוּ אֶת מְקוֹמָהּ וְעֶרְכָּהּ.

כט. עִלּוּי הָרֶגֶשׁ עַל יְדֵי הַדַּעַת

כֵּיוָן שֶׁהָרֶגֶשׁ נִתְמוֹטֵט עַל יְדֵי הֲמוֹן מְבוּכוֹת בַּחַיִּים הֶכְרֵחַ הוּא שֶׁנָּבוֹא לְעֶזְרָתוֹ עַל יְדֵי הַמַּדָּע. מִתּוֹךְ רָעָה זוֹ תֵּצֵא טוֹבָה. כְּשֶׁאִי אֶפְשָׁר לָרֶדֶת מֻכְרָחִים אָנוּ לַעֲלוֹת. כָּל הַדְּבָרִים הַנַּעֲלִים שֶׁבָּרֶגֶשׁ, הִנָּם עוֹמְדִים בְּמַעֲמָדָם כָּל זְמַן שֶׁהַחַיִּים הַחִיצוֹנִיִּים וְהַפְּנִימִיִּים עוֹמְדִים שְׁקֵטִים. כֵּיוָן שֶׁהֵם מִזְדַּעְזְעִים - הָרֶגֶשׁ, שֶׁהוּא מִתְלַבֵּשׁ בְּמַעֲטֶפֶת הַדְּמָיוֹן תָּמִיד, מִטַּשְׁטֵשׁ. רַק הַמַּדָּע עוֹמֵד לָעַד וְהוּא יוֹדֵעַ לִבְנוֹת גַּם אֶת הָרֶגֶשׁ הֶהָרוּס, כְּדֵי לְהַעֲמִיד אֶת כָּל בִּנְיַן הַחַיִּים עַל מְכוֹנוֹ, אֲפִילּוּ בְּאוֹתָן הַמְּקוֹמוֹת שֶׁאֵין יָדוֹ עַצְמָהּ מַגִּיעָה שָׁמָּה.

נוֹפְיעַ בְּאוֹר אֱלֹהִים, נִלְמַד לָדַעַת אֶת ד'!

ל. גְּאֻלַּת הַמֻּשָּׂגִים

פְּגִימַת הַשֵּׂמוֹת הִיא יְסוֹד כָּל קִלְקוּל, וְכָל תִּקּוּן מֻכְרָח לִהְיוֹת מוּחָל בְּהַשְׁלָמַת הַשֵּׂמוֹת וְתִקּוּנָם. הַכָּרַת הַדֵּעָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁבָּאָדָם הָיְתָה בְּקִרְיַאת הַשֵּׂמוֹת לַאֲמִתָּתָם, וּנְפִילָתוֹ הִיא מִתְבַּטֵּאת בְּטִשְׁטוּשָׁם שֶׁל הַשֵּׂמוֹת. אִי אֶפְשָׁר לְרוֹמֵם אֶת הָרוּחַ כָּל זְמַן שֶׁהַשֵּׂמוֹת הַיְסוֹדִיִּים הִנָּם עוֹמְדִים בַּשֵּׁפֶל. הַשֵּׂמוֹת הָאֱלֹהִיִּים צְרִיכִים שֶׁיְּפֹרְשׁוּ כְּפִי הָרוֹמֵמוּת הָעֶלְיוֹנָה שֶׁבָּהֶם, וְעִמָּהֶם יִתְפָּרְשׁוּ כָּל כִּנּוּיֵיהֶם וְכָל הַשֵּׂמוֹת שֶׁל הַסְּעִיפִים הָרוּחָנִיִּים, הַהֲרְגָּשִׁיִּים, הַמַּחְשָׁבִיִּים וְהַמַּעֲשִׂיִּים הַמִּתְיַחֲשִׂים לָהֶם - הַכֹּל צָרִיךְ לָצֵאת מִן הַמֵּצַר, מִן הַשִּׁפְלוּת וְהַבּוּז שֶׁעָטְתָה עֲלֵיהֶם הָאִוֶּלֶת שֶׁנִּתְכַּנְּסָה בִּמְדָּה מְרֻבָּה מִבְּלִי דַּעַת. הַהֶבְדֵּל הַתְּכוּנִי שֶׁבֵּין הַמַּצָּב הַמּוּאָר לַמַּצָּב הַמְּחֻשָּׁךְ הוּא בִּיחוּשׁ לְהַכָּרַת הַיִּחוּשׁ הָאֱלֹהִי לָאָמָּה, וְעִמּוֹ לְכָל הַנִּתְלֶה בָּזֶה, שֶׁהֵם עוֹלִים בַּעֲלִיָּתוֹ וְיוֹרְדִים בִּירִידָתוֹ, "וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא נְאֻם ד' תִּקְרְאִי אִישִׁי וְלֹא תִקְרְאִי לִי עוֹד בַּעְלִי וַהֲסִירֹתִי אֶת שְׁמוֹת הַבְּעָלִים מִפִּיהָ וְלֹא יִזָּכְרוּ עוֹד בִּשְׁמָם".[92]

---

91. עיין ברכות מ, א. סוכה מו, א.

92. הושע ב, יח-יט.

לא. שֵׁם ד׳ הַגָּדוֹל

הָעוֹלָם נֶחְלָשׁ, הָעוֹלָם נִתְקַטֵּן, מִכָּל כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל שֶׁבַּגּוֹלָה יָצָא כְּמַעַט אוֹר הַחַיִּים הַפְּנִימִיִּים הַמְּלֵאִים, וְהַכֹּל מְכֻנָּס וּמְקֻבָּץ רַק בָּאָרֶץ דְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. אֶת שֵׁם הָאֱלֹהִים הַגָּדוֹל נָשָׂאנוּ מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עַל כָּל כַּנְפוֹת הָאָרֶץ, אֲבָל לְעֻמַּת מַה שֶּׁקָּטַנְנוּ אֲנַחְנוּ, לְעֻמַּת מַה שֶּׁקָּטַן הָיָה וְהִגִּיעַ הָעוֹלָם, כֵּן נִתְקַטֵּן וְנִתְדַּלְדֵּל גַּם כֵּן הַמּוּבָן שֶׁל שֵׁם הָאֱלֹהִים. אֵין עוֹד הַשֵּׁם הָאַדִּיר וְהַנָּאוֹר הַזֶּה חַי בְּמִלֹּא מוּבָנוֹ בְּקֶרֶב לֵב וָנֶפֶשׁ. הַמַּשָּׂג הַגְּלָוֶה עִמּוֹ נִפְגַּם הַרְבֵּה וְנִלְקָה עַד הַיְרִידָה הַיּוֹתֵר תַּחְתּוֹנָה. סְכוּם כָּל הַהֶרְגֵּשִׁים וְכָל הַמַּחְשָׁבוֹת אֲצוּרִים וּכְלוּלִים בָּשֵׁם הַנִּשְׂגָּב הַזֶּה, וְכֻלָּם יָרְדוּ וְהֻשְׁפְּלוּ עַד עָפָר. הֶרֶגֶשׁ, שֶׁיָּנַק מִטַּל שֶׁל תְּחִיָּה עַתִּיקָה, יָנַק וְיָנַק אֶת הַלְּשַׁד הַיָּשָׁן שָׁנִים אַלְפַּיִם, הַלְּשַׁד הָיָה[93] הוֹלֵךְ וּפוֹחֵת עַד שֶׁבָּא עַד מְרוֹם קִצּוֹ, עַד סָמוּךְ לִנְקֻדַּת הָאֶפֶס; אֲבָל אֲוִירָא דְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יָשִׁיב לָנוּ אֶת הַכֹּל. לֹא הַכְּפִירָה תּוֹצִיא אֶת הָאֱנוֹשִׁיּוּת לְחֵרוּת, הִיא תַּטְבִּיעַ אוֹתָהּ בְּעַבְדוּת חֲדָשָׁה אִם תַּחְזִיק בְּעַקְשָׁנוּתָהּ. רַק הַמְשָׁכַת אוֹרוֹת עֶלְיוֹנִים, אוֹרוֹת צַחִים מֵרוּם מַעֲלַת הַמַּחְשָׁבָה הָעֶלְיוֹנָה, תָּשִׁיב לָנוּ אֶת הַשֵּׁמוֹת הַקְּדוֹשִׁים בְּצַלְמָם הַמָּלֵא עֹז חַיִּים וּבְאוֹרָם נִרְאֶה אוֹר, וְזֶה יִתֵּן לָנוּ אֲוִירָא דְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. ״גָּדוֹל ד׳ וּמְהֻלָּל מְאֹד בְּעִיר אֱלֹהֵינוּ הַר קָדְשׁוֹ״,[94] ״ד׳ בְּצִיּוֹן גָּדוֹל וְרָם הוּא עַל כָּל הָעַמִּים, יוֹדוּ שִׁמְךָ גָּדוֹל וְנוֹרָא קָדוֹשׁ הוּא״.[95]

לב. הִנְנִי קוֹרֵא בְּקוֹל[96]

... עַל כֵּן הִנְנִי קוֹרֵא בְּקוֹל, בְּקוֹל עָז, בְּקוֹל מָלֵא אַהֲבָה וְאַחֲוָה, בְּקוֹל יוֹצֵא מִתּוֹךְ לֵב בּוֹעֵר בְּלַבַּת אֵשׁ אַהֲבַת אֱמֶת, לִכְבוֹד אוֹר יִשְׂרָאֵל וּקְדוּשׁוֹ, לִכְבוֹד עַמּוֹ וְנַחֲלָתוֹ, וּלְחִיבַּת הָאָדָם שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם, הַמְּעֻתָּד בְּכָלְלוֹ לִהְיוֹתוֹ מִמְּקוֹם הָאוֹרָה מִצִּיּוֹן מִכְּלָל יֹפִי בְּאוֹרָה זְקוּקָה וּצְרוּפָה, כַּאֲשֶׁר מֵאָז הֵחֵל לִפְנוֹת לָהּ, אָמְנָם בְּאוֹרָה עֲכוּרָה וּמְעֹרֶבֶת לְפִי מַצָּב נַפְשׁוֹ וְהַשְׁכָּלָתוֹ, לְפִי עֵרֶךְ מַחְשְׁבוֹתָיו וְהַשְׁקָפוֹתָיו עַל הָעוֹלָם וְהַחַיִּים בַּיָּמִים הָהֵם. אָמְנָם הָעוֹלָם נִתְבַּסֵּם, תּוֹרַת חַיִּים מִיָּמִין, וְהַתַּרְבּוּת הַשּׁוֹטָפֶת וּמִתְעַלָּה מִשְּׂמֹאל, שְׁנֵי אֵלֶּה הֵרִימוּ אֶת הָאָדָם הַרְבֵּה מִשִּׁפְלוּתוֹ. לֹא זֹאת הִיא הָאֱלִילוּת הַיְשָׁנָה בְּצוּרָתָהּ הַחֲשׁוּכָה, שֶׁעָמְדָה עָלֶיהָ לִפְנֵי זְרִיחַת אוֹר יִשְׂרָאֵל בָּעוֹלָם. כָּל הָרַע וְהַמְכֹעָר נִתְרַכֵּךְ הַרְבֵּה, וְהוּא עוֹמֵד וּמְחַכֶּה עַל כֹּחַ פּוֹעֵל מְצָרֵף וּמְטַהֵר, שֶׁהוּא אָמְנָם גָּנוּז בְּנִשְׁמָתָהּ שֶׁל כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל. כִּי פִּתְאוֹם יָבוֹא אֶל הֵיכָלוֹ הָאָדוֹן אֲשֶׁר אַתֶּם מְבַקְשִׁים, וּמַלְאַךְ הַבְּרִית אֲשֶׁר אַתֶּם חֲפֵצִים, כִּי הוּא כְּאֵשׁ מְצָרֵף וּכְבוֹרִית מְכַבְּסִים,[97] וְאֵלְיָהוּ עָתִיד לְאִתְגַּלָּיָא

---

93. אולי צריך להיות: הזה.

94. תהלים מח, ב.

95. תהלים צט, ב-ג.

96. המשך של מאמר ארוך אשר חלקים ממנו נדפסו לעיל בסעיף כד. חלק מהמאמר נדפס ב״פנקסי הראיה״ ח״ג עמ׳ שכג.

97. על-פי מלאכי ג, א-ב.

בְּאַרַח שֵׁכֶל [תיקונים],[98] וְרַעְיָא מְהֵימְנָא דְּאִתְפַּשְׁטוּתֵיהּ בְּכָל דָּרָא, עַל יְדֵי חַכִּימֵי דָּרָא,[99] יְבָזָע יַמָּא דְּאוֹרַיְיתָא, רָזִין דְּאוֹרַיְיתָא, בְּחוּטְרָא דִּילֵיהּ [שָׁם], בְּקוּלְמוּסָא דִּילֵיהּ, וּכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל דְּשָׁכְיָא בְּבֵי מַרְעָא[100] יְפַצַּח לָהּ אֶגּוֹזָא, וְיִתְבַּר קְלִיפָּא דִּילֵיהּ וְיִתֵּן לָהּ חִטָּה דְּאוֹרַיְיתָא,[101] דְּאִינוּן כ"ב אַתְוָון, מְנַקֶּה מִכָּל מוֹץ וְתֶבֶן, וְיוֹשִׁיט לָהּ רֵיחָא טָבָא וּבוּשְׂמִין טָבִין, "וְרֵיחַ אַפֶּיךָ כַּתַּפּוּחִים",[102] וּבָזֶה תִּתְרַפֵּא כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל מִתַּחֲלוּאֶיהָ אֲשֶׁר חִילָה בָּהּ הַגָּלוּת הַמָּרָה. וּפָרוֹחַ תִּפְרַח וְתָגֵל אַף גִּילַת וְרַנֵּן, כְּבוֹד הַלְּבָנוֹן נִתַּן לָהּ, הֲדַר הַכַּרְמֶל וְהַשָּׁרוֹן,[103] הוֹד וְהַדָּר בְּבֵית אֱלֹקֵינוּ.

וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יִתָּקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל וּבָאוּ הָאֹבְדִים בְּאֶרֶץ אַשּׁוּר וְהַנִּדָּחִים בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְהִשְׁתַּחֲווּ לַד' בְּהַר הַקֹּדֶשׁ בִּירוּשָׁלָיִם,[104] בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ אָמֵן.[105]

לג. מַחֲשָׁבוֹת גְּבוֹהוֹת וַאֲוִירָא דְּאָרְעָא יִשְׂרָאֵל[106]

לִפְעָמִים עוֹלִים עַל יְדֵי מַחֲשָׁבוֹת גְּבוֹהוֹת לְמָקוֹם עֶלְיוֹן כָּל כָּךְ, עַד שֶׁאֵין בּוֹ שׁוּם תְּפִיסָה שֶׁל חַיִּים רוּחָנִיִּים, מִפְּנֵי שֶׁאֵינוֹ הוֹלֵם כְּלָל אֶל הַדִּגְמָא שֶׁל הָאָדָם, וְשֶׁל כָּל נִבְרָא בִּכְלָל, וּמִסְתַּכְּנִים מִצַּד הַקִּוּת הָאֲוִיר מֻחֲנִיקָה רוּחָנִית, עַד שֶׁשָּׁבִים וְיוֹרְדִים אֶל הַמָּקוֹם שֶׁאֲוִירָא דְּאָרְעָא יִשְׂרָאֵל הַמַּחְכִּים[107] שָׁרוּי שָׁם, וְאָז שָׁב רוּחַ הָאָדָם אֵלָיו, וְהוֹלֵךְ וְחַי בְּתוֹרַת ד' תְּמִימָה מְשִׁיבַת נָפֶשׁ.

---

98. המקור בתיקוני זוהר (בראש הקדמת תקוני זוהר, בסוף הקדמת תקונים מזוהר חדש עם ביאור הגר"א דף טו). בחוברת "לשלשה באלול" מסופר על הפגישה בין אבא הרב זצ"ל לבין ר' מרדכי אליעשברג (עמ' ט סעיף יא). אז הזכיר אבא הרב זצ"ל עניין זה ביחס לדורנו (עיין אורות, אורות התחיה ל) ור' מרדכי הזדעזע ונרעש: האם בדורות שלנו קיימים דברים כאלה?! השיב לו אבא זצ"ל, שבריש תקוני זוהר מוזכרות כמה מדרגות וביניהן גילוי אליהו אורח שֵׂכֶל (עיין אורות הקודש ג, עמ' שסב). וכן שמעתי מאבא הרב זצ"ל שגם קיים גילוי אורח רצון (עי' אורות הקודש א, עמ' קלו) - מתוך רצון גדול מאוד בקדושה, מגיעים לגדולת שכל עליון של תורה. רבנו רצי"ה זצ"ל.

99. "אתפשטותיה הוא בכל דרא ודרא בכל צדיק וחכם דמתעסק באורייתא". תיקוני זוהר תיקון סט דף קיב א.

100. מחלתה. רבנו רצי"ה זצ"ל.

101. הערת רצי"ה: בזמן הגאולה, יחד עם המשיח, צריך להתגלות כוח התורה של משה רבנו. עיין אורות, זרעונים, סוף מאמר "חכם עדיף מנביא" (עמ' קכא).

102. שיר השירים ז, ט.

103. על-פי ישעיה לה, ב.

104. ישעיה כז, יג.

105. נכתב ביפו. רבנו רצי"ה זצ"ל. פרק אחרון זה ועוד כמה.

106. נדפס גם בשמונה קבצים, קובץ ג סעיף קסה.

107. בבא בתרא קנח, א.

לד. הִגָּיוֹן עֶלְיוֹן וְטֹהַר הַמִּדּוֹת[108]

חִדּוּשׁ הַנְּשָׁמָה וְהִתְעַלּוּתָהּ, בָּא עַל יְדֵי הַלִּמּוּד הָעֶלְיוֹן וְהַהִגָּיוֹן הָאֱלֹהִי בְּעֹמֶק הָרָזִים הָעֶלְיוֹנִים, אֲבָל הַקְּבִיעוּת שֶׁל טֹהַר הַמִּדּוֹת בָּא עַל יְדֵי הַמִּצְוֹת הַמַּעֲשִׂיּוֹת, וְלִמּוּדֵי הַהֲלָכָה הַשַּׁיָּכִים לָהֶם, וּבְמִדַּת הַחוֹל, מִידִיעַת הָעוֹלָם הַחָמְרִי וּפְרָטָיו, הֲלִיכוֹת דֶּרֶךְ אֶרֶץ וְיִשּׁוּבוֹ שֶׁל עוֹלָם.

לה. הִסְתַּכְּלוּת רוּחָנִית וּפְרָטֵי הֲלָכָה[109]

כְּשֶׁבַּעַל הַהִסְתַּכְּלוּת הָרוּחָנִית מַרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ שֶׁאֵין לִבּוֹ הוֹלֵךְ לִלְמוּדֵי הֲלָכָה בְּדִקְדּוּקֵי הַפְּרָטִים שֶׁלָּהֶם, צָרִיךְ הוּא לְהִתְעַלּוֹת עוֹד בְּהִסְתַּכְּלוּתוֹ הָרוּחָנִית, בְּמִדָּה יוֹתֵר בְּהִירָה וְעֶלְיוֹנָה, עַד שֶׁיַּמְשִׁיךְ מְרוֹמְמוּת הָאֲצִילוּת שֶׁל הַחָכְמָה הָעֶלְיוֹנָה אֶת הַכֹּחַ הַמְחַדֵּשׁ אֶת כָּל הַפְּרָטִים, שֶׁהֵם מִסְתַּעֲפִים מִתּוֹךְ הַכְּלָלִים הַיּוֹתֵר מֻפְשָׁטִים וְעֶלְיוֹנִים. וְאָז בְּרֹב חֵשֶׁק יָשׁוּב לְאַהֲבַת הַפְּרָטִים, בְּנֹעַם גָּדוֹל וְאַהֲבָה רַבָּה, וְהָאוֹתִיּוֹת שֶׁל גּוּפֵי תּוֹרָה יִתְנוֹצְצוּ לוֹ בְּכָל מִלּוּי נִשְׁמָתָם, וְיַרְגִּישׁ אֶת מִתְקָם, וְאֶת הַכְּלָלִיּוּת הַגְּדוֹלָה הַמִּתְפַּשֶּׁטֶת בָּהֶם בְּשִׁפְעַת חַיִּים, כַּנִּשְׁמָה הַמִּתְפַּשֶּׁטֶת בְּאוֹר חַיֶּיהָ עַל כָּל הַגּוּף כֻּלּוֹ.

לו. גְּדֻלּוֹת וּבְרוּר הֲלָכָה[110]

כַּמָּה דִּקְדּוּק הַפְּרָטִים הַהֲלָכָתִיִּים וְהַפִּלְפּוּל מַעֲכִירִים לִפְעָמִים אֶת רוּחִי הַשּׁוֹאֵף לִגְדוֹלוֹת וְלִכְלָלוּת. וּמִכֹּל מָקוֹם צָרִיךְ אֲנִי לְהִתְגַּבֵּר, וּלְהַכְשִׁיר אֶת עַצְמִי הַכְשָׁרָה הֲגוּנָה שֶׁאֶהְיֶה רָאוּי גַּם כֵּן לְבֵרוּר הֲלָכָה, וְלִפְעָמִים גַּם לְפַלְפּוּלִים רְגִילִים, כִּי סוֹף כָּל סוֹף לֹא יִשַּׁגֶּה אָדָם מִמְּנַהַג הַמָּקוֹם, וּמִמִּדַּת דֶּרֶךְ אֶרֶץ הִיא שֶׁלֹּא לִהְיוֹת עֵר בֵּין הַיְשֵׁנִים וְלֹא יָשֵׁן בֵּין הָעֵרִים. וּכְשֶׁמְּקַבְּלִים אֵיזֶה הַגְבָּלָה מִצַּד מִדַּת דֶּרֶךְ אֶרֶץ, בָּאָה הַהַרְחָבָה הָרוּחָנִית אֶל הַנֶּפֶשׁ מִצַּד הָרַעְיוֹן הַגָּדוֹל הָאָצוּר בְּכָלָל מִדַּת דֶּרֶךְ אֶרֶץ, הַמְתַקֵּן אֶת הַתַּרְבּוּת הַכְּלָלִית שֶׁל הַבְּרִיּוֹת.

לז. אֵשׁ הַזְּכוּךְ שֶׁל רָזֵי תּוֹרָה

תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מָארִין זְרָזִין, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹתֵן לָהֶם כֹּחַ גָּדוֹל בְּנֶפֶשׁ הָאֱמֶת שֶׁלָּהֶם, כְּדֵי שֶׁיִּצְטָרְכוּ דַּוְקָא אוֹתָהּ הָאֵשׁ הָעֶלְיוֹנָה שֶׁל רָזֵי תּוֹרָה כְּדֵי לְזַכְּכָהּ, וּמִמֵּילָא כֹּחָהּ אַחַר הַזְּכוּךְ הוּא חָזָק הַרְבֵּה יוֹתֵר, כְּמוֹ שֶׁבָּעוֹלָם בְּכָלָל יֶשְׁנָם בְּהֵמוֹת חֲזָקוֹת הַרְבֵּה מֵהָאָדָם. וּמִזֶּה בָּא הַהֶכְרֵחַ לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁאוֹר ד' הָרָזִי קָרוֹב לִלְבָבָם, שֶׁלֹּא יַעַזְבוּ אֶת דַּרְכָּם לְהִסְתַּפֵּק בִּפְשָׁטִין דְּאוֹרָיְיתָא, כִּי לָהֶם עוֹמֵד הַדָּבָר בְּסַכָּנָה נַפְשִׁית, שֶׁלֹּא תְּזוּכָּךְ נַפְשָׁם הַבַּהֲמִית עַל יְדֵי אוֹתוֹ הָאוֹר הַפּוֹשֵׁר, לְעַמַּת עֻזָּתָהּ שֶׁל נֶפֶשׁ הַבַּהֲמִית אֲשֶׁר לָהֶם.

---

108. נדפס גם בשמונה קבצים, קובץ ג סעיף קסט.

109. נדפס גם בשמונה קבצים, קובץ ג סעיף קפא.

110. נדפס גם בשמונה קבצים, קובץ ג סעיף רכח.

לח. שְׁאִיבָה מְעֻמָּקִי הַכְּלָלִים[111]

בַּעֲלֵי הַפְּנִימִיּוּת, מִתּוֹךְ עוֹמֶק יְסוֹד הַתּוֹרָה הֵם יוֹנְקִים. מְחַדְּשִׁים הֵם אֶת הֶאָרוֹתֵיהֶם מִתּוֹךְ עֲצָמִיּוּת הֶאָרָתָהּ שֶׁל נִשְׁמַת הַתּוֹרָה, וְקָשֶׁה לָהֶם מְאֹד לְפָרֵט אֶת הָעֲנָפִים מִתּוֹךְ הַהִתְגַּלְמוּת הַחִיצוֹנִית שֶׁלָּהֶם, שֶׁהֵם בָּאִים מִמִּדְרְשֵׁי הַמִּלִּים, בְּלֹא שְׁאִיבָה שֶׁל תּוֹכֶן חַיִּים כְּלָלִיִּים. רַק כְּשֶׁהֵם דּוֹלִים מִבְּאֵרוֹת הָעֲמֻקִּים, מִתְבָּרְכִים עַל יָדָם הָעֲנָפִים מֵאֲלֵיהֶם.

לט. אִחוּד הַזְּרָמִים[112]

קָשֶׁה לִי מְאֹד לַעֲסֹק בְּעִנְיְנֵי הֲלָכָה לְבַד, וְכֵן בְּעִנְיְנֵי אַגָּדָה לְבַד, בְּעִנְיְנֵי נִגְלֶה לְבַד, וּבְעִנְיְנֵי מוּסַר לְבַד. כְּמוֹ כֵן קָשֶׁה לִי לִנְטוֹת בַּרַעְיוֹן בְּדֶרֶךְ אֱמוּנָה פְּשׁוּטָה לְבַד, אוֹ בְּדֶרֶךְ מֶחְקָר וְהֶגְיוֹן לְבַד. וְכֵן בְּתִכּוּנַת הַהִתְבּוֹדְדוּת לְבַד, וּבְתִכּוּנַת הָרֵעוּת וְהַחֲבָרְתִיּוּת לְבַד. כִּי כָּל הַזְּרָמִים שׁוֹלְטִים בִּי, הָאֱמוּנָה וְהַחֲקִירָה, הַלְּאוּמִיּוּת וְהַמּוּסָר, הַהֲלָכָה וְהַהַגָּדָה, הַנִּגְלֶה וְהַנִּסְתָּר, הַבִּקֹּרֶת וְהַשִּׁירָה, אֶת הַכֹּל אֲנִי מְכָרֵחַ לִסְפּוֹג, וּמִתּוֹךְ הָאַחְדוּת שֶׁל הַמְרוֹמִים הָעֶלְיוֹנִים אֲנִי הוֹלֵךְ וְצוֹעֵד לְדָבְקָה בִּד' בֶּאֱמֶת, לְהַעֲלוֹת אֶת אוֹר קוֹדֶשׁ שֶׁל כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, בְּרַעְיוֹן וּבְמַעֲשֶׂה, לְמִקּוֹר חַיֶּיהָ. הִנֵּנִי חוֹלֵם חֲלוֹמוֹת שֶׁל גְּדוֹלֵי גְּדוֹלוֹת, לִשְׂחָקִים אֲנִי מַרְקִיעַ, מַעֲצוֹר אֵין לְרוּחַ דִּמְיוֹנִי וּלְשִׁאיפָתִי הַקְּבוּעָה, בְּאשֶׁר וּבְטוּב, בְּטֹהַר וּבְקֹדֶשׁ, אֲנִי מִשְׁתּוֹקֵק תָּמִיד לְהִתְדַּבֵּק. הַטִּבְעִיּוּת הַטְּהוֹרָה שֶׁל הַיְצִיר, שֶׁל הָאָמָּה, שֶׁל הָאִישׁ, שֶׁל הַשָּׂעָה, שֶׁל הַנִּצָּח, וּמַה שֶּׁמְּקִיף אוֹתָהּ, וּמַה שֶּׁמְּמַלֵּא אֶת כָּל תּוֹכֶן חַיֶּיהָ, הוּא מְשׂוֹשׂ חַיַּי. כְּמוֹ חֵלֶב וָדָשֶׁן תִּשְׂבַּע נַפְשִׁי, וְשִׂפְתֵי רְנָנוֹת יְהַלֶּל פִּי. גָּדוֹל ד' וּמְהֻלָּל מְאֹד, וְלִגְדֻלָּתוֹ אֵין חֵקֶר. אָבוֹא בִּגְבֻרוֹת ד', אַשְׁמִיעַ כָּל תְּהִלָּתוֹ. אוֹדְךָ עַל כִּי נוֹרָאוֹת נִפְלֵיתִי, נִפְלָאִים מַעֲשֶׂיךָ וְנַפְשִׁי יוֹדַעַת מְאֹד.

מ. הֲכָנָה לְחֵקֶר הַנִּשְׁגָּבוֹת[113]

הַהֶזְיָה בָּאָה מֵהַנְּטִיָּה לְחֵקֶר נִשְׂגָּב כְּשֶׁהִיא מִתְפָּרֶצֶת בְּלֹא עִתָּהּ, טֶרֶם אֲשֶׁר רָכְשָׁה לָהּ אֶת הַהֲכָנוֹת הַדְּרוּשׁוֹת לָהּ, דְּהַיְינוּ עוֹד לֹא הִסְפִּיקָה לִלְמֹד אֶת הַלִּמּוּדִים הַמּוּחְשִׁיִּים הַפְּרָטִיִּים, הַקּוֹדְמִים תָּמִיד לְהִתְעַמְּקוּת בְּנֶאֱצָל וְנִשְׂגָּב, וְעַד אֲשֶׁר לֹא בִּסְּסָה לָהּ אֶת מַעֲמָדָהּ הַמּוּסָרִי בְּכָל מְלוֹאוֹ, בְּאֹפֶן הַמַּסְפִּיק לְמַעֲמַד נֶפֶשׁ נִשְׂגָּב, הָרָאוּי לְהַתְאִים אֶל הַחֵקֶר הַמָּלֵא אוֹרָה וָעֻזּוּז נֶפֶשׁ כְּחֵקֶר אֱלוֹהַּ בְּצוּרָתוֹ הָרוֹמֶמָה. וּמִזֶּה הַטַּעַם הִנֵּנוּ מוֹצְאִים תָּמִיד, אַחֲרֵי נְטִיָּה שֶׁל הִתְעוֹרְרוּת דְּרִישַׁת הַנִּשְׂגָּב, שֶׁאַחֲרֶיהָ בָּאָה הַזְּיָה, הַזְּיָה אֱמוּנִית אוֹ הַזְּיָה כַּפָּרָנִית. וְהַכֹּל הוּא מִפְּנֵי הַתַּלְמִידִים שֶׁלֹּא שָׁמְשׁוּ כָּל צָרְכָּם, אֲשֶׁר עָלוּ לְמְרוֹמֵי הַדְּרִישָׁה בְּלֹא הֲכָנָה קוֹדֶמֶת.

---

111. נדפס גם בשמונה קבצים, קובץ ג סעיף רלב.

112. נדפס גם בשמונה קבצים, קובץ ג סעיף רלג.

113. נדפס גם בשמונה קבצים, קובץ א סעיף יט.

מא. טָעוּת בְּמֻשָּׂגִים אֱלֹהִיִּים[114]

אַף עַל פִּי שֶׁהַטָּעוּת בַּדְּבָרִים הָאֱלֹהִיִּים הוּא דָּבָר מְזִיק עַד מְאֹד, מִכָּל מָקוֹם אֵין עִקַּר הַהֶזֵּק הַנִּמְשָׁךְ מֵהַמֻּשָּׂגִים הַמְשֻׁבָּשִׁים יוֹצֵא אֶל הַפֹּעַל, עַד כְּדֵי לְהָמִית אֶת בְּעָלָיו מִיתַת נְשָׁמָה, רַק כְּשֶׁהוּא מִתְגַּלֵּם בְּמַעֲשִׂים, אוֹ לְפָחוֹת כְּשֶׁהוּא יוֹרֵד לְתוֹךְ דֵּעוֹת וּרְגָשׁוֹת כָּאֵלֶּה שֶׁסּוֹפָן מָכְרָח לְהִתְגַּלּוֹת בְּמַעֲשִׂים. אֲבָל כָּל זְמַן שֶׁהַדָּבָר עוֹמֵד בְּצוּרָתוֹ הַמְּפֻשֶּׁטֶת, אֵין כָּאן עֲקִירָה עִקָּרִית.

מב. מַחֲשָׁבוֹת עֶלְיוֹנוֹת וְזִכּוּךְ הַנֶּפֶשׁ[115]

הַמַּחְשָׁבָה בְּעִנְיְנֵי הָאֱלֹהוּת הִיא פּוֹעֶלֶת לְטוֹבָה עַל כָּל תְּכוּנוֹתָיו שֶׁל הָאָדָם כְּשֶׁהִיא בְּטָהֳרָתָהּ, כְּלוֹמַר כְּשֶׁהִיא בָּאָה בְּחֵשֶׁק פְּנִימִי שֶׁל הַכָּרַת הָאֱמֶת, וְחֵפֶץ הַצֶּדֶק וְהַמִּשָׁרִים, בְּלֹא שׁוּם פְּנִיָּה גַּסָּה. וְלֹא עַל תְּכוּנוֹתָיו הַיְחִידִיוֹת שֶׁל הָאָדָם הַיָּחִיד הִיא פּוֹעֶלֶת לְטוֹבָה, אֶלָּא שֶׁהִיא מְעַדֶּנֶת וּמְזַכֶּכֶת אֶת הַהֶוְיָה כֻּלָּהּ, עַל יְדֵי מַה שֶּׁחֵלֶק אֶחָד מִמֶּנָּה, שֶׁהוּא הָאָדָם הַדּוֹרֵשׁ אֶת אֱלֹהִים בֶּאֱמֶת, הוֹלֵךְ הוּא וּמִתְעַלֶּה.

מג. תַּלְמוּד רָזִי וְתַלְמוּד מַעֲשִׂי[116]

כְּשֶׁעוֹסְקִים בַּהַשָּׂגוֹת אֱלֹהִיּוֹת, מִזְדַּוֵּג כֹּחַ הַדִּמְיוֹן לָאָדָם, וְהוּא יָכוֹל לְצַמְצֵם אֶת שִׂכְלוֹ עַד כְּדֵי הַטְעָאָה שֶׁהוּא מַשִּׂיג אֵיזֶה דָּבָר, וְאָז הַהִתְגַּדְּרוּת בַּצּוּרוֹת הַמְפֹרָטוֹת שֶׁל הַתּוֹכְנִים שֶׁהוּא עוֹסֵק בָּהֶם, מְזַיְּפִים אֶת כָּל הַנּוֹשֵׂא הָעֶלְיוֹן שֶׁבַּיְּדִיעוֹת הַנִּשְׂגָּבוֹת הַהֵן. וְכֵיוָן שֶׁהָאָדָם יוֹצֵא מֵהַתַּלְמוּד הָרָזִי אֶל הַתַּלְמוּד הַמַּעֲשִׂי, סָר הַדִּמְיוֹן הַמַּטְעֶה מֵעָלָיו, וְשִׂכְלוֹ מִתְבַּסֵּס עַל גְּבוּלָיו הַנְּכוֹנִים, וְאָז מִזְדַּכְּכִים כָּל הַמֻּשָּׂגִים הָרָזִיִּים, וּמִתְחַבְּרִים בְּהוֹד הָאֱמֶת שֶׁלָּהֶם עִם הַתּוֹכְנִים הַמַּעֲשִׂיִּים, וְעוֹלָם בְּעוֹלָם נִפְגָּשׁ, חֶסֶד וֶאֱמֶת נִפְגָּשׁוּ, צֶדֶק וְשָׁלוֹם נָשָׁקוּ. וְהוֹד עוֹלָמִים מִתְגַּלֶּה בְּדַרְכֵי צַדִּיקִים, סוֹד ד׳ לִירֵאָיו וּבְרִיתוֹ לְהוֹדִיעָם, לְשׁוֹמְרֵי בְּרִיתוֹ וּלְזֹכְרֵי פִּקּוּדָיו לַעֲשׂוֹתָם.

מד. דִּבּוּר בְּעִנְיָנִים נִשְׂגָּבִים

כָּל מַה שֶּׁאָנוּ מְדַבְּרִים בָּעִנְיָנִים הַנִּשְׂגָּבִים הָרוּחָנִיִּים, בִּיחוּד בְּעִנְיְנֵי הָאֱלֹהוּת, הַכֹּל הוּא יוֹתֵר נִמְשָׁךְ לְמַעֲמַד הָעִנְיָנִים בְּמַצַּב הַנֶּפֶשׁ שֶׁלָּנוּ מִמַּה שֶּׁהוּא מִתְיַחֵשׂ אֶל הָעוֹלָם הַחִיצוֹנִי. אֲבָל שֵׂיאַ עֵרֶךְ יָדוּעַ שֶׁל יַחַשׂ מַה שֶּׁמַּעֲמַד נַפְשֵׁנוּ, הֲוָיָתָהּ וּמְצִיאוּתָהּ וְאוֹפַנֵּי פְּעֻלָּתָהּ, מִתְיַחֲסִים אֶל הָעוֹלָם וְהַהֲוָיָה כֻּלָּהּ. וְהַהֲוָיָה הִיא בְּקִרְבֵּנוּ פְּנִימָה אוּלַי עוֹד יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁהִיא חוּץ לָנוּ. כְּשֶׁאָנוּ מִתְעַלִּים, מִתְעַלָּה הַהֲוָיָה כֻּלָּהּ, וּבְעִלּוּיָהּ הֲרֵי גַּם אָנוּ מִתְעַלִּים. חַיֵּי הַחוֹל מַסְגִּירִים אוֹתָנוּ בְּחוּג צַר שֶׁל הַחוּשִׁים הַמֻּגְבָּלִים עַד אֲשֶׁר לֹא נוּכַל בְּעַצְמֵנוּ לָדַעַת אֶת עֻצְמָתֵנוּ וּגְדֻלָּתֵנוּ. וְיֵשׁ אֲשֶׁר כְּדֵי לְהַכִּיר אֵי זֶה צָדָדִים שֶׁל הַהֲוָיָה, צָרִיךְ דַּוְקָא סַמְיוּת עַיִן לְגַבֵּי הַנִּשְׂגָּב וְהַגָּדֵל שֶׁלָּנוּ.

---

114. נדפס גם בשמונה קבצים, קובץ א סעיף ל.

115. נדפס גם בשמונה קבצים, קובץ א סעיף מז.

116. נדפס גם בשמונה קבצים, קובץ ד סעיף יב.

מפתח למאמר "לימוד רוחניות התורה"

(ערוך בידי הרב מיכאל לוצקי)

-

א

אדם (הראשון) - קריאת שמות - ל.

אהבה - כא.

אוירא דארץ ישראל - ראה: ארץ ישראל.

אומות העולם - ראה: דתות.

אחדות - האלוקים, מקור הבטחון - כח.

הזרמים - לט.

ושלום - ז, טו, טז, כו.

איסלם - ראה גם: דתות.

כד, כו.

אליהו - יעשה שלום בעולם - טו.

יתגלה בדרך שכל ורצון - לב.

אלילות - לב.

האור שבחושך - כד.

הסכמה לתכונה הברברית - כו.

משפילה את האדם - כח.

מתאחדת עם עריצות - כח.

אמונה - ראה גם: כפירה, אחדות.

הרחבות אמונה מיותרות - טז, כג, כח.

הרמת מושגיה - ה, י, יא. ראה גם: מושגים, חידושם.

השפעתה לטובה על האדם - מב.

חיזוקה - א, ב, יב.

כל המצוות תלויות בהכרת האלקות - יא.

לימוד חכמתה - יג, כב, כח. ראה גם: רוחניות התורה...

מקור המוסר - טז.

תהליכי אמונה בעולם - כו.

אמונות זרות - ראה: דתות, כפירה, אלילות, בודהיסמות, נצרות, איסלם.

אנושיות - תביעה אנושית מוסרית - כד.

מדע ומדות - לד.

אפיסות - בבודהיסמות - כו.

ארץ ישראל - ראה גם: ציונות, תלמידי חכמים שבארץ ישראל.

אוירה וחידוש המושגים - לא.

גובה רוחני מתאים לאדם - לג.

יחודה לרוחניות התורה - ח, ט.

מקום האורה - כח, לב.

קדושתה - כו.

ב

בודהיסמות - ראה גם: אלילות.

מנוחתה באפיסות ואבדון - כו.

בטחון - מאמונת האחדות - כח.

בעלי תשובה - ראה גם: הדור.

מקשיבים - יח.

רוחם הכביר - כד.

ברבריות - באלילות - כו.

ג

גאוה - ממיעוט העסק ברוחניות התורה - ג, כח.

גאולה - ראה גם: ציונות.

ע"י פנימיות התורה - יט, כה.

גבורה - כ(א), כא, כד.

בלימוד רוחניות התורה - כו, כח.

הגבורה האלקית - כו.

ויראה כ(א).

גדולים - גדולי הרעיון גאוני ההלכה - טו, טז, כד.

ד

דורנו - ראה: הדור.

דמיון - דמיונות רעים - יד, כ(א), מג.

ההלכה מונעת דמיונות רעים - מג.

הזיה אמונית או כפרנית - מ.

מלביש את הרגש - כט.

ציורי אמונה - כח.

דעת אלקים - ראה גם: דרישת השם.

לעומת המושג דת - כז.

מבוכה בה - כה.

דרישת השם - ראה גם: דעת אלקים.

בראשה חכמת הקבלה - א, כה.

לעומת המושג דת - כז.

מה לעשות למענה - יג, מב.

דרך ארץ - מקור המידות - לד.

לא ישנה אדם ממנהג המקום - לו.

דתות - ראה גם: אלילות, בודהיסמות, נצרות, איסלם.

ההשפעה הדתית באנושות - כד.

הטוב שבהן ישנו בתורה - כד.

היחס בין הדתות - כז.

המושג דת וחידושו - ה, כז.

יש להכיר נקודות הטוב שבהן - כז.

ניצוץ אורה שבהן שובה נפשות - כד.

שאיבת הידע ביהדות ממקורות זרים - ג, ח, כז.

ה

הגיון - בלימוד רוחניות התורה - כה.

הדור - ראה גם: בעלי תשובה, ציונות, תלמידי חכמים שבארץ ישראל.

בורות ברוחניות היהדות - כד.

ההמון גדול ורב כח - ג.

הרגש התמוטט - כט, לא.

זלזול הורים ומורים - ז.

ירידה לצורך עליה - יז, יט.

יש להביאו להכרה בתכלית הכללית - א, ב, יד, יז, כג.

מורא מחופשה של המחשבה - י.

מכל עברים ממטירים השקפות ומחשבות - ג, כח.

נתגדלה הנשמה - כ(ג).

נתקבצו סיבות מצד הטוב ומצד הרע הדוחקות לפנימיות התורה - ט.

סיבת נפילתו - ב, י, טז, יט, כ(א,ג), כג.

רוח סועה וסער מצויה בו - א.

הדרגה - בלימוד רוחניות התורה - כד.

במקצועות רוחניות התורה - ד.

הורים - תופעת הזלזול - ז.

הזיה - ראה גם: דמיון.

אמונית או כפרנית - מ.

הכרה - בתכלית הכללית - א, ב, יד, יז, כג.

העלאת ההכרות - כג. ראה גם: מושגים, חידושם.

הלכה - ראה גם: רוחניות התורה - ביחס לתלמוד המעשי.

הדרך הממוצעת הרצויה בהלכה - טז.

מצילה מדמיון מטעה - מג.

מקור המידות - לד.

הלכות דעות - טז, כח.

הלכות ציבור - עצות ומחשבות טובות על ישראל - כח.

המון - שפלות בהמית - כח.

העלאה - הכרות - ראה: הכרה.

מושגים - ראה מושגים.

נשמה - ראה: נשמה.

עולם - ראה: התבסמות העולם.

השגת השם - ראה: דרישת השם.

השקפה שטחית - טז.

התבטלות - בבודהיסמות - כו.

מסיגי היראה - כח.

התבסמות העולם - יז, כז, לב.

ע"י יחיד שמתעלה - מב.

התחלה - קשה - כא.

ז

זוהר - ראה: קבלה.

זכרון - יד.

ח

חברה - ראה גם: הדור, המון.

ויראת שמים - כ(א).

חברתיות והתבודדות - לט.

חובות הלבבות - כח.

חול - ראה גם: ציונות.

מקור המידות האנושיות - לד.

חומרות - בהלכות ובדעות - טז.

חומרנות - כ(ג), כו.

חידוש - בעולם הרוח - ראה: רוחניות.

מושגים - ראה: מושגים, חידושם.

חיים - אלוקיים - א, כד, כח.

השפלתם ע"י האלילות - כח.

חפץ החיים - יח, כ(א).

מהשכל הגנוז - יב.

מעשיים מתחדשים - כה.

נעם - ראה: נעם.

צמצומם במסגרת הדת - כ(ד).

חירות - לא ע"י כפירה - לא.

מכח אורות מחשבה עליונה - לא.

חכמי המוסר - ראה גם: מוסר.

כב.

חריפות - ראה גם: פלפול.

מתברכת מרוחניות התורה - יד.

ט

טעות - במושגים אלוקיים והשפעתה - מא.

חושב שמשיג - מג.

טעם בשמירת התורה - יט.

י

יאוש - מחמת מיעוט העסק ברוחניות התורה - כ(ג), כו, כח.

יושר - בלימוד רוחניות התורה - י, כו, מב.

יסודי התורה - טז, כב.

יראה - ראה גם: מוסר.

וגבורה - כ(א).

חרדות נמוכה - ו.

מענגת - כח.

סיגים בה - יד, כ(א).

עונש ורוממות - כח.

פשוטה ועילויה - ז.

ישיבה - לרוחניות התורה - כד.

ישראל - ראה גם: ציונות, הדור, תלמידי חכמים שבארץ ישראל.

אורם בא לרומם משפלות בהמית - כח.

יחודם - ח, כ(ג).

נשמתם קשורה באורה האלקית - כו.

עין טובה - כו.

רפואת תחלואי הגלות בהתגלות התורה - לב.

שנאת האומה והתנכרות אליה - כד.

כ

כבוד - התורה ע"י לימוד רוחניותה - ג, כד.

כח - כשנלחץ פורץ ממקום אחר - י, יד, כ(א), כח.

כללים - ראה: תכלית, כללית.

כנסת ישראל - ראה: ישראל.

כעס - סילוקו ע"י לימוד רוחניות התורה - ד, ה, ז.

כפירה - ראה גם: הדור.

לא תוציא את האנושות לחירות - לא.

מהעדר עסק ברוחניות התורה - ז, טז, כ(א,ד), כא, כב, כד.

נקודות האורה שבחושך - כד.

ל

לאומיות - ראה: ציונות.

לבוש - לאמונה - טז, כג.

לימוד תורה - ראה: תורה.

לשמה - ההמון עושה על מנת לקבל פרס - ח.

שלא לשמה אצל לומדי תורה - יד.

מ

מדות - מקורן - לד.

השפעת רוחניות התורה עליהן - ראה: רוחניות התורה - טעמים לחיוב העסק בה, ...תוצאות מיעוט לימודה.

כהכנה ללימוד רוחניות התורה ראה: רוחניות התורה - דרכי לימודה, ...הכנות ללימודה.

מדע - מקור למידות - לד.

מוסר - ראה גם: חכמי המוסר, מדות.

באומות העולם - כו.

האמונה מקורו - טז.

חילוני - כד.

כהכנה לרוחניות התורה - ג, טו, כה, כו, מ.

לימודו - ד, כב.

מדרגות באנושות - כד, כו, כח.

מדרגות יחידים בו - ג.

מורים - תופעת הזלזול בהם - ז.

מושגים, חידושם - ה, י, יא, יט, כג, כד, כז, ל, לא.

טעות בהם וחומרתה - מא.

נפילתם - ה, יט, כד, כח.

מחלוקת - ראה גם: שלום.

ז, טז, כו.

מחקר - ראה גם: פילוסופיה.

ד, כד, לט.

מחשבה עצמית - כא, כד, כה, כח.

מטריליזם - כ(ג), כו.

משיח - התגלות תורה - לב.

מתינות - בלימוד רוחניות התורה - מב.

נ

נבואה - הבנת משמעות עניניה - כד.

מקור למושגים נעלים - כז.

ניצוץ - בשיטות ואמונות זרות - כד.

נסיגות (בעולם) - יז, יט.

נעם - ראה גם: ענג.

אלוקי - כו.

נפש - ראה גם: נשמה.

בהמית גדולה לראוים לפנימיות - לז.

עדינה וגסה - כח.

נצרות - ראה גם: דתות.

כד.

זיווג אלוקיות ואליליות אינו עולה יפה - כו.

נקודות אורה - בשיטות ואמונות זרות - כד.

נשמה - ראה גם: נפש.

חידושה והתעלותה - לד.

מוכרחת לפרוץ למרחב - י, יד.

מיתתה - מא.

נתגדלה - כ(ג), כה.

ס

סופרים - ג, כד.

חסרים עומק תורני - טו, כד.

סכנה - בלימוד קבלה - ג, כב, כה, לג, מ.

טעות במופשטות - מא.

ספקנות - ממיעוט העסק ברוחניות התורה - כ(ג), כו.

ספרים - בימינו צריכים להתחכם מהם - כא, כד.

ע

עולם - ראה: התבסמות העולם.

עין טובה - מבט עם ישראל - כו.

עיקרי אמונה - טז, כב.

עליה - ראה גם: העלאה.

גובה עליון מדי לאדם - לג.

עם ישראל - ראה: ישראל.

ענוה - ה, ז.

ענוה פסולה - כח.

ענג - ראה גם: נעם.

כ(ב,ג).

טעם בשמירת התורה - יט.

עצבון - ממיעוט העסק ברוחניות התורה - ד, ה.

עריצות - כח.

פ

פחד - בתחילת העיסוק ברוחניות התורה - כא.

מונע עיסוק ברוחניות התורה - ט, י, כא.

נובע ממיעוט העסק ברוחניות התורה - ד, ו, כ(א), כח.

פילוסופיה - ראה גם: מחקר.

כד.

פלפולים - יחודשו - יד.

לעומת לימוד הרוחניות - ב, כח.

לפעמים נצרכים - לו.

פנטיזם - באומות העולם - כו.

פסיכולוגיה - כח נלחץ פורץ במקום אחר - כח, ראה גם: כח.

פסימיזם - ראה גם: יאוש.

כו.

פרושים - מול מחשבה עצמית - כח.

פריקת עול - ראה: כפירה.

צ

ציונות - ראה גם: הדור.

החיים המעשיים יהיו סיבה להגדלת הנשמה - כה.

הפניית הלבבות ליחודו של עם ישראל - ח, ט.

הרגש והשכל נדרשים לתחיה - כה.

חוסן לאומי ע"י לימוד רוחניות התורה- א, כ(א), כה.

לא ע"י התחזקות חומרית לבד נצליח - א, ח, יד.

צללים - בחיים המעשיים - כה.

צמאון - לרוחניות התורה - יד, וראה גם: הדור.

ק

קביעות - בלימוד רוחניות התורה - ג, ד, י, יג, יד, כ(ב), כא, כד.

קבלה - ראה גם: רוחניות התורה.

כד.

מקור הנעם - כו.

פסגת חכמת ישראל - א, ד, כה.

קניני החיים - להכרת הנעם האלוקי - כו.

קפידא - ה,ז.

ר

ראשונים ואחרונים - ההבדל ביניהם - יז.

יש ללמוד שניהם - כא.

רגש - דמיוני קל ורפוף - יא.

ההרגשה האלקית הברורה - ח.

הרגשה הופכת לדעה - ח, יז.

התמוטט - כט, לא.

יהדותי פנימי - כד.

יחסי הרגש והשכל ותפקידיהם - כה, כט.

מתלבש בדמיון - כט.

רעש והסתערות - כח.

רוח הקדש - מושגיה - כד.

השאיפה אליה - א.

רוחניות - ראה גם: רוחניות התורה.

גובה מעל מדרגת אדם - לג.

דבר שאינו נלמד נופל - כב.

חידושים בעולם הרוח - יד, יט.

תלות המוחש ברוחני - יד.

רוחניות התורה - ביחס לתלמוד המעשי - איחוד הזרמים - לט.

השפעות ההלכה והרוחניות על האדם - לד.

זיכרון - יד.

חריפות - יד.

חשש לגרעון חוקו - ב.

לא מועיל הרבה בלעדיה - י.

מתברך ממנה - ב, ט, י, יד, כ(ד), לה.

מתברכת ממנו - מג.

פשט מועיל כשהרוחניות מלאה - ד, ט, כח.

רוחניות התורה - דרכי לימודה - ראה גם: הכנות ללימודה.

גבורה - כו, כח.

הגיון צלול - כה.

הדרגה - כד.

הקף כללי - א, יג, כד.

השקט ובטחה - י.

חפץ גדול ואדיר - כד.

חרוף נפש - כד.

יושר ובקשת האמת - ו, כו, מב.

לא בבטלנות - כו.

לא ברעש והסתערות - כח.

לא למעלה ממדרגת אדם - לג.

לב טהור - יד, כו.

מחשבה עצמית - ראה: מחשבה עצמית.

מתינות - כד.

סדר - ד.

עמל - כד.

קביעות - ג, ד, י, יג, יד, כ(ב), כא, כד.

שמחה - יג, כד, כח.

שקידה - ג.

רוחניות התורה - הכנות ללימודה - ראה גם: דרכי לימודה.

הגייניות - כה.

הסכנה בהעדרן - כה, מ.

חכם ומבין מדעתו - כד, כח.

מוסריות - ג, טו, כה, כו, מ.

מחשבה עצמית - ראה: מחשבה עצמית.

מידות - כא.

מצב הגוף - כד.

ספרי מוסר ומחקר - ד, כד.

עומקה של תורה - טו, כד.

עת לעשות לד' - ג.

פילוסופיה - כד.

רוחניות התורה - הראויים לה - ראה גם: תלמידי חכמים שבארץ ישראל.

ד, ז, טו, טז, יז, כ(ב), כד.

חלקם עסקו רק ברגש - כה.

נפש בהמית גדולה - לז.

עסקם בהלכה - לה, לו, לח, לט.

רוחניות התורה - טעמים לחיוב העסק בה - ראה גם: ...תוצאות מיעוט לימודה, אמונה.

אהבה - כא.

אחדות ושלום - ז, טו, טז, כו.

בירור האורה שבשיטות אחרות - כד.

השקפות מלאות ובריאות - ב, ג, ח, יד.

התעלות הנשמה - לד.

חידוש המושגים - ראה: מושגים, חידושם.

טיהור המידות - יד.

יסוד הגאולה - כה.

כבוד התורה - ג, כד.

כעס - סילוקו - ד, ה, ז.

מקום שלבו חפץ - ז.

עוצמה וחוסן לאומיים - א, כ(א), כה.

פחדים, סילוקם - ד, ח, כ(א).

צורך הדור - ראה: הדור, ציונות.

קישור לכללי התורה - לה, לח.

רוגז - סילוקו - ד, ה, ז.

שלמות תלמידי חכמים ורפואתם - ד, טו, טז, כח, לז.

שנאה - סילוקה - ז, טז.

תועלת ללימוד המעשי - ראה: ...ביחס לתלמוד המעשי.

תכלית הכל - השגת השם - יג.

תענוג ונעם עליון - כ(ב,ג), כו.

תשובה לתורה ולמצוות - א, יא, יב, כ(ד).

רוחניות התורה - סיבות מיעוט לימודה -

איסור - כב.

דאגה מגרעון חוק התלמוד המעשי - ב, יד.

התחלה קשה - כא.

חושבים שכבר למדנו - יג, כב.

מורא מחופש המחשבה - י.

נמנע מאדם ע"י אחרים - ז.

סיבות מעשיות - ז.

סכנה - כב, כה.

ענוה פסולה - כח.

פחדנות - ט.

תקלות בעבר - כה.

רוחניות התורה - תוצאות מיעוט לימודה - ראה גם: ...טעמים לחיוב העסק בה.

איחור הגאולה - יט, כה.

אין קיום לבניני הרוח - א.

גאוה - ג, כח.

דתות אחרות שובות נפשות - כד.

התלמוד המעשי בלא סדרים - ב.

זלזול הורים ומורים - ז.

חולשת תלמידי חכמים שבארץ ישראל - ד, כח.

חומרות בדעות - טז.

יאוש - כ(ג), כו, כח.

ירידת מושגים - ה, יט, כד, כח.

כפירה - ז, טז, כ(א, ד), כא, כב, כד.

מחלוקות ופילוגים - ז, טז, כו.

נפילת הדור - ב, יט.

סכנה לראוים לה - לז.

ספקנות - כ(ג), כו.

עצבון - ד, ה.

פחד - ד, ו, כ(א), כח.

רוגז וקפידא - ה.

שאיבה ממקורות זרים - ג, ח.

שנאת האומה - כד.

רצון - עליון - לב.

חפץ החיים - יח, כ(א).

ש

שיווי משקל - שכל ורגש - כה.

שיחת חולין - של תלמיד חכם - כב.

שירה - לט.

שכל - ראה גם: רוחניות התורה - דרכי לימודה, מחשבה עצמית.

אליהו יתגלה בדרך שכל - לב.

השימוש בו -י.

יחסי הרגש והשכל ותפקידיהם - כה, כט.

קורת רוח והרחבת דעת - כח.

שלום - ז, טו, טז, כ(ד).

שליטים - גאוותם - כח.

שמות - ראה גם: מושגים.

חדשים - ה.

שמות אלוקיים, פגימתם והשלמתם - ה, ל, לא.

שמחה - ה, כ(ג), כא.

בלימוד רוחניות התורה - יג, כד, כח.

שנאה - סילוקה ע"י לימוד רוחניות התורה - ז, טז.

שנאת האומה - כד.

שנה ופרש - ז.

שפלות - ראה: ענוה.

ת

תהליכים - באמונת העולם - כו.

תורה - ראה גם: רוחניות התורה..., הלכה, מוסר,

מחקר, פילוסופיה, ראשונים ואחרונים, ספרים.

ותפלה - כה.

התגלותה בימות המשיח - לב.

תכלית - כללית - א, ב, יד, יז, כג, לה, לו, לח.

תכלית הכל - השגת השם - יג.

תלמיד חכם - אתפשטותיה דרעיא מהימנא - לב.

שיחת חולין שלו - כב.

שנה ופרש - ז.

תלמידי חכמים שבארץ ישראל - הראויים ביותר לאורה האלקית - ד, כו, כח.

סיבת חולשתם ועצבונם - ד, כח.

שפלות גרועה - כח.

תפקידם - ח,ט.

תמימות - יח, כ(ג).

ומחקר - לט.

תפלה - ותורה - כה.

תקלות - ראה גם : סכנה.

אצל לומדי קבלה - כה.

תרבות - דרך ארץ - לו.

מתעלה - לב. ראה גם: התבסמות העולם.

תשובה - ראה גם: בעלי תשובה, הדור.

מכח רוחניות התורה - א, יא, יב, כ(ד).

להלן פסקאות שהרצי"ה ליקט מדברי הראי"ה בעניני חיזוק התורה. אמנם כבר נדפסו הדברים במהדורת מוסד הרב קוק של "אורות התורה" (עמ' מא-מג) אבל למען חיבתם וחשיבותם אנו מהדירים אותם כאן שוב.

[פֶּרֶק יד]

לְחַזּוּק דִּבְרֵי תוֹרָה

[מקצת מהדברים דלהלן נמצאים בסוף "אורות התורה", אבל הוספנו עליהם פסקאות רבות]

(מִתּוֹךְ אִגְּרוֹת הראי"ה, אדר היקר, עקבי הצאן, גנזי ראי"ה)

*

הִנְנִי מוֹסִיף לְזָרֵז כָּמוֹךָ שֶׁיְּחֵיֶה לִשְׁקֹד עַל הַתּוֹרָה וְלַחְזֹר יָפֶה עַל לִמּוּדֶךָ, כִּי זֶהוּ עִקַּר פְּרִי הַלִּמּוּד, וְלָשׂוּם לֵב לְמוּסָר וְיִרְאַת ד', כְּפִי מִסַּת הַפְּנַאי, כִּי זֶהוּ עִקַּר הַכֹּל, וְאִם כִּי הַזְּמַן הָאֻפְשָׁרִי לְיַחֵד לְלִמּוּדִים אֵלֶּה הוּא חֵלֶק קָטָן, אֲבָל הוּא נוֹשֵׂא פְּרִי בְּרָכָה אֶל כָּל יֶתֶר הַפְּעֻלּוֹת וְהַלִּמּוּדִים, כְּמוֹ שֶׁהַמֹּחַ הוּא קָטָן בְּשִׁעוּרוֹ וְהוּא מַטְבִּיעַ צוּרַת הָאָדָם בָּאָדָם.

(אגרות הראיה, ח"א אגרת ט' עמ' י)

*

מְאֹד נִבְהַלְתִּי מִמַּה שֶּׁרָאִיתִי שֶׁהִנְּךָ חוֹזֵר רַק שָׁלוֹשׁ פְּעָמִים עַל תַּלְמוּדֶךָ. הִנְנִי יוֹדֵעַ וָעֵד עַל פִּי הַנִּסָּיוֹן כִּי אִי אֶפְשָׁר כְּלָל לִזְכּוֹת בַּחֲזָרָה שֶׁל ג' פְּעָמִים. וַאֲבַקֶּשְׁךָ מְאֹד לְהַרְגִּיל עַצְמְךָ לַחְזֹר לְכָל הַפָּחוֹת עֶשֶׂר פְּעָמִים כָּל פֶּרֶק קֹדֶם115 שֶׁתַּתְחִיל פֶּרֶק אַחֵר.

(אגרות הראיה, ח"א אגרת ו עמ' ט)

*

מֵהַגְּדוֹלִים הַיְקָרִים הַלָּלוּ תִּלְמֹד לְהַרְבּוֹת קִנְיָנְךָ בְּחָכְמָה, לְמִגְמַר וּלְמִסְבַּה, לַחְזֹר עַל לִמּוּדְךָ בְּחֵשֶׁק וְאַהֲבָה, לִקְנוֹת יְדִיעָה שְׁלֵמָה בְּגֶפֶ"ת כְּסִדְרָן, לַעֲשׂוֹת הָעִקָּר עִקָּר וְהַטָּפֵל טָפֵל, כִּי לֹא רָאִיתִי חָכָם גָּדוֹל בָּאֱמֶת כִּי-אִם מֵאוֹתָם שֶׁמְּשִׁימִים עִקַּר עִסְקָם בְּתַלְמוּד וְרֹאשׁוֹנִים לְלִמּוֹד וְלַחְזֹר כְּסִדְרָן מַמָּשׁ, בְּיִחוּד בְּרֵאשִׁית בְּכוּרֵי הַיַּלְדוּת.

(אגרות הראיה, ח"א אגרת ה עמ' ז)

*

הַרְגֵּל נָא אֶת עַצְמְךָ לִלְמֹד בְּעִיּוּן וּלְעַיֵּן גַּם כֵּן לִפְעָמִים בְּדִבְרֵי סִפְרֵי הָאַחֲרוֹנִים בְּפִלְפּוּל, כְּדֵי שֶׁתִּהְיֶה רָגִיל בְּסִגְנוֹן הַחִדּוּשׁ שֶׁבַּהֲלָכָה כָּרָאוּי בְּעֶזְרַת ד' יִתְבָּרַךְ בְּיֹשֶׁר וְשֵׂכֶל טוֹב. וְלִמּוּד סִפְרֵי מוּסָר וְעִיּוּן תִּקְבַּע בְּסֵדֶר יָפֶה, שֶׁלֹּא תְּבַזְבֵּז כֹּחוֹת לְמוּדִים הַהֲלְכִיִּים יוֹתֵר מֵהַמִּדָּה.

(אגרות ראיה, ח"א אגרת מ, עמ' לז)

הערה: הראי"ה מלמד שיש להזהר לא לגרוע מלימוד הגון של ההלכה, מפני שקיעה יתרה בספרי מוסר]

*

להלן דברי הראי"ה לר' ישראל, בעלה של בתו של הראי"ה מאשתו הראשונה, שהתלונן שאיננו מרגיש התעלות מלימודו

"... ומוזהרים אנחנו שלא להאמין את האומר 'יגעתי ולא מצאתי' (מגילה ו ע"ב), ואם שלאוקמי גירסא סייעתא דשמיא היא, אבל לסברא והוספת חיל בדעה ושכל, הכל נמסר לפי שימת הלב, החפץ והיגיעה. א"כ כפי מדת הזמנים אשר למדת ודאי יש בך סימן ברכה. ואם אינך מרגיש את הדברים יפה, אין דברים רוחניים מורגשים כי אם לאחר הֶרְגֵּל גדול, אשר עוד יבא לך ברצות ד' דרכנו.

מאד חפצתי שתרגיל עצמך לעיין בסוגיות מיוחדות, לא לבקש פלפולים ארוכים כי אם התמצית הנקי העולה מדברי הגמרא, תוספות וראשונים, וגם מהאחרונים המדברים בענין זה. ומה טוב אם היית מעלה את התמצית על הכתב, גם בלא חידוש כי אם ע"פ דרכם של המאספים הספרדים; אלא שהם נטו ללקוט מהאחרונים יותר מהראשונים, ודרך הלמוד המביא את ברכתו האמתית היא שהעיקר יהיו דברי הראשונים, ודברי האחרונים תבלין להם. אַדַּמָּה שבהתחלה יהיה הדבר מוזר קצת לך אבל כשתתרגל מעט תמצא בזה נחת ותועלת. גם כח החידוש הישר יתרחב ע"י זה, ותמצא נפש לנפשך המבקשת אור ושכל טוב.

אמנם לא רק עיון ולמוד של ההלכה לבד מספיק לאדם, הלא ידעת מה שאני מכריז ושונה תמיד בעל-פה ובכתב: דעה ורוח, רגש וחיים, אנו נזקקים ונתבעים מנשמתנו לצרף לכל מה שאנו עסוקים. - - - הרעיון פועל בנו תמיד ולמה לא ניתן לו חומר במה לעבוד את עבודתו? התפילה מחיה את הרגש שבחיינו, ניתן גם לה את תפקידה. ספרי מוסר, מדות, ומחקר, חדשים גם ישנים, ממחנה הכשר של צדיקים ישרי-לב אל נא יחסרו לך; ומדי יום ביומו תוסיף בהם חן ושכל טוב. גם מעט דברַי אשר נדפסו, אל נא יהיו בעיניך כדברים ישנים. מי יתן והיית מחבב את דברי, המאמרים שבחוברות "הפלס", האדר היקר והעקבי הצאן, והמכתבים המעטים, לעיין בהם בעיון ראוי, כאשר עשו כן יחידים מביני-מדע היודעים את ערכם. אז בצירוף כל אשר תקרא, מדברי חז"ל, ומספרי דעה ורגש, יפתחו לך שערי אורה חדשים להרנין את נפשך היקרה, ולהרים את הערך הרוחני בקרבך, לאשרך וגדולתך. עתה תצא החוברת "הניר", שימה הדברים אשר ממני על

לבבך, ויוסיפו לך אור וחיים.

(גנזי הראי"ה, חוברת ד', זמן מתן תורתנו, עמ' קז-קח)

*

לֹא תּוּכַל לְעַד הַתּוֹרָה לִהְיוֹת מְצוּמְצֶמֶת רַק בְּחֵקֶר הַלָּכָה הַמַּעֲשִׂית לְבַדּוֹ. הַחֵלֶק הָרוּחָנִי שֶׁבַּתּוֹרָה, לְכָל רָחְבּוֹ, עָמְקוֹ וְהֶקֵּיפּוֹ, מֻכְרָח גַּם הוּא לִמְצֹא מָקוֹם בַּיְשִׁיבָה. הָאַגָּדוֹת, הַמִּדְרָשִׁים, הַנִּגְלִים וְהַנִּסְתָּרִים, סִפְרֵי הַמֻּחְקָר וְהַקַּבָּלָה הָעִיּוּנִית, הַמּוּסָר, הָרַעְיוֹן, הַדִּקְדּוּק, הַפִּיּוּט וְהַשִּׁירָה, כַּמּוּבָן שֶׁל חַכְמֵי אֱמֶת וַחֲסִידִים רְאשׁוֹנִים, גַּם הֵם הִנָּם גּוּפֵי תּוֹרָה, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁאִי אֶפְשָׁר לִתֵּן לָהֶם כָּל כָּךְ זְמַן וְכָל כָּךְ קְבִיעוּת כְּמוֹ הַהֲלָכוֹת וְהַתַּלְמוּדִים, הַפּוֹסְקִים, הָרִאשׁוֹנִים וְהָאַחֲרוֹנִים, מִכָּל-מָקוֹם אִי-אֶפְשָׁר כְּלָל, בְּיִחוּד בְּיָמֵינוּ וּבְיוֹתֵר בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל, הַדּוֹרֶשֶׁת תְּעוּפָה רוּחָנִית מִבָּנֶיהָ בְּטֶבַע קְדֻשָּׁתָהּ הַמְּלֵאָה אֶת כָּל אֲוִירָהּ, לִמְנֹעַ אֶת כָּל אֵלֶּה מִלָּקַחַת עֲבוּרָם מָקוֹם חָשׁוּב.

(אגרות הראיה, ח"א אגרת קמו, עמ' קפז. עוד עיין דבריו שם באגרת קמט, עמ' קצג)

*

כְּשֵׁם שֶׁהָעֹשֶׁר שֶׁל הַהֲלָכָה מִשְׁתַּלֵּם הוּא עַל יְדֵי יְדִיעַת כָּל הַשִּׁיטוֹת כֻּלָּן, בֵּין שֶׁהֵן מֻסְכָּמוֹת לַהֲלָכָה וּבֵין שֶׁהֵן דְּחוּיוֹת, מִפְּנֵי שֶׁרִבּוּי הַיְדִיעָה, וְהַכָּרַת הַגְּוָנִים הַמְרֻבִּים וְהַשּׁוֹנִים מַחְכִּים אֶת הַלּוֹמֵד לִהְיוֹת עוֹשֶׂה אֶת עַצְמוֹ, שֶׁיַּעֲשֶׂה בְּעַצְמוֹ אָדָם מְקוֹרִי, הַיּוֹדֵעַ לִזְרוֹת וּלְהָבֵר, לְהַכְרִיעַ וּלְחַדֵּשׁ, - כְּמוֹ-כֵן הָעֹשֶׁר הָאַגָּדִי, לֹא בְּמוּבָנוֹ הַשִּׁטְחִי כְּמוֹ שֶׁעָשׂוּ חַכְמֵי אַשְׁכְּנַז וּכְשֵׁם שֶׁנּוֹהֲגִים בַּעֲלֵי הַסִּימְנָארִים, כִּי-אִם בְּמוּבָנוֹ הֶעָמֹק וְהַפְּנִימִי, הַנָּקְנֶה עַל יְדֵי יְגִיעָה וְתַלְמוּד קָבוּעַ, הַמְחֻבָּר עִם קְדֻשָּׁה וְיִרְאַת-שָׁמַיִם טְהוֹרָה שֶׁל עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה לִשְׁמָהּ, הוּא מַכְשִׁיר אֶת הָאָדָם לִהְיוֹת בְּעַצְמוֹ אִישׁ חַי חַיִּים רוּחָנִיִּים וּקְדוֹשִׁים, בְּאֹפֶן שֶׁיִּהְיֶה יָכוֹל לְחַדֵּשׁ דְּרָכִים רַבִּים וְנִשְׂגָּבִים לְהָאִיר בְּאוֹרָהּ שֶׁל תּוֹרָה, בְּכָל הַצְּדָדִים שֶׁהַדּוֹר צָרִיךְ לָהֶם בְּיָמֵינוּ, מַמָּשׁ כְּאוֹתָם הָעֲנָיָנִים וְהַפְּעֻלּוֹת שֶׁעָשׂוּ הַגְּדוֹלִים הַקַּדְמוֹנִים וַחֲשׁוּבֵי הָאַחֲרוֹנִים בִּזְמַנֵּיהֶם.

אֵין אֲנַחְנוּ יְכוֹלִים לְהַעֲלִים עַיִן מִכָּל הַצְּעָקָה הַמָּרָה, שֶׁצִּוְּחוּ גְּדוֹלֵי הָעוֹלָם, בֵּין הַמְקוּבָּלִים, בֵּין הַפִּילוֹסוֹפִים, בֵּין בַּעֲלֵי הַמּוּסָר וְהָעֲבוֹדָה, עַל הָעֲזִיבָה הָרוּחָנִית. שִׁיסּוֹד הַקּוּבָּלָנָא הֵנֵנוּ מוֹצְאִים בַּתּוֹרָה, בַּנְּבִיאִים[1] וּבַכְּתוּבִים, וּבְדִבְרֵי חז"ל כּוּלָם. דַּעַת אֱלֹהִים, אַהֲבָתוֹ וְיִרְאַת הָרוֹמְמוּת, הַבָּאָה מִתּוֹךְ הַכָּרָה וִידִיעָה הַמְשׁוּבַּצֶת בְּרִגְשׁוֹת חַיִּים וּמְלֵאִים הַמִּתְחַדְּשִׁים לְבַקָּרִים, הוּא הַיְסוֹד הַפְּנִימִי, לְכָל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ, לְכָל הַחַיִּים, לְכָל הַמַּטָּרוֹת שֶׁל כָּל הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת, שֶׁל כָּל הַתַּלְמוּד וְהַהֲלָכָה; אֲשֶׁר אִם הוּא כָּאן, הַכֹּל כָּאן.

הַסִּיבָה, אֲשֶׁר הִנִּיעָה אֶת לֵב מְהַרְסֵי הָעוֹלָם לְקַצֵּץ בִּנְטִיעוֹת וּלְהַפּוֹךְ אֶת הַקְּעָרָה בְּהַכְחֶשֶׁת הַקַּבָּלָה בִּפְנִימִיּוּתָהּ, הִיא רַק מַה שֶּׁנִּחְשַׁךְ הָעוֹלָם מִדֵּי דּוֹר וְדוֹר מִכָּל מְאוֹר פְּנִימִי, הַבָּא דֶּרֶךְ צִינּוֹרוֹת הָרוּחָנִיּוֹת. עַל כֵּן חֲדָלָה הָאַהֲבָה מִתּוֹךְ מִיעוּט הַיְדִיעָה, וּמִתּוֹךְ יְבֵשׁוּת-הָרֶגֶשׁ פָּסְקָה הַחִיבָּה. וּמִתּוֹךְ

1. ירמיה ב, ח

שנתבטלה האהבה יצאה הָרִשְׁעָה לקצץ את חבלי היראה, שנעשו למעמסה. ולא מצאה על זה יכולת כי אם בהכחשות רִשָּׁעִיוֹת וּבּוּרְיוֹת.

ואם היתה האהבה נמשכת מתוך קדושת הנפש וחיבורה לאורה של תורה, ע"י כח ההגיון הרוחני, המתחבר עם עומק ורוחב של ההלכה המעשית, לא היתה באה כלל לידי מדה זו. וממילא היתה מרגשת שהפיכות הסדרים שלה בהצעת הדורות, שעשתה אותם פלסתר, לא יועילו כלל להפר חק ולנתק מוסרות.[2]

(אגרות ראיה, ח"א אגרת קמט, עמ' קצג)

*

[אודות לימוד פנימיות התורה, כתב הרב בשנת תרס"ח]

כי הלא ידעתם, אחים נעימים, שאם אך היה בכחי לא הייתי פוסק אפילו רגע מלקרוא בגרון בקול גדול, לכל עבדי ד' הנאמנים בבריתו, לכל חכמי התורה, בפרט יושבי ארצנו הקדושה, למהר ברב כח וחיל לתקן את המעוָת האיום, ולשוב אל החלק הנעזב הזה שבתורה שהוא בית חיינו, שדוקא עמו ועל ידו ישוקה כל עץ החיים של כללות עסק התורה והעבודה. וכל השפלות והאורך של הגלות הוא רק משום "דעבדין לאורייתא יבשה".[3] אבל מעולם לא אוכל להסכים, שאני הנני המוכשר בדברַי בלבדם לתן כח ורוח חיים בלבבות נרדמים ומיוגעים. כי מה יסכון רעיון אחד, או אפילו הרבה, הנשמעים או נקראים פעם או פעמים, ואח"כ המחשבות פונות למחשכיהן הרגילים. על-כן כל מה שאני כותב ומעורר בדברים אינו כי אם שנקום לעזור את נשמותינו, - שתשועת הנשמה הכללית של כל עם ד' בכך תלויה היא, - ע"י מה שנקבע לימוד קבוע בכל אותם הספרים היקרים, הראשונים והאחרונים, של חלקי המוסר והיראה, הנגלים והנסתרים, ספר אחר ספר, ולהשתדל לעלות במעלות הסברא והעיון בזה, לא בדרך הציור של יראת שמים המורגלת, שהיא באמת רק בבואה דבבואה של יראת שמים אמתית, [אלא] הבאה מתוך לימוד קבוע ומסודר בלא הפסק אפילו יום אחד.

(אגרות ראיה, ח"א אגרת צה, עמ' קי)

*

והדברים היקרים המסתעפים מהן בשאלות חכמת האמונה, שכל הכשלונות באים רק מפני שאין דורש ומבקש, וכל אחד פותר לו את שאלותיו היות גדולות על פי ידיעה כהה. על כן יצא משפט מעוקל. ועלינו החובה לברר אמרי אמת בתורת אמת.

(אגרות ראיה, ח"א אגרת צא, עמ' קה)

---

2. הערת משה צוריאל: כוונת רבנו שהכופרים טוענים שספרות חז"ל והמדרשים נכתבו בדורות מאוחרים יותר, ובזה הופכים הסדרים של הצעת הדורות. אבל באמת אין לזה שום ענין לשנות אמתיות ואמינות דברי קדמונינו, וכמו שהסביר רבנו בעמ' קצד: "בין אם נחתמה המשנה" וכו')

3. תיקוני זהר, תיקון ל', ד"ה נתיב תנינא

*

עקבי הצאן / עמוד קמג

על-כן אין לשער כמה גדול היא החובה עכשיו על גדולי תלמידי-חכמים, וכל מי שיש לו כשרון ונטיה לדברים רוחנים ונשגבים, לקבוע עיקר הלמוד והעיון במרומי החכמה האלהית, שהיא כוללת האגדה בכללה, כאשר צוחו על זה מעולם אנשי הסגולה שבכל הדורות, מבעלי העיון בקבלה, חסידות, פילוסופיה, מחקר, מוסר, לצדדיהם השונים והמסתעפים. כל הניגודים שנפגשו במחנות הללו, ומכולם על המתיחדים בדברים מעשיים לבד, לא באו כי-אם מאותה הנטיה הקיצונית שנולדה בכל מפלגה לחשוב שהעולם איננו צריך לקיומו כי אם לה לבדה. ורק יחידי יחידים הסתגלו יפה אל ההשקפה הרחבה והאמיתית, שלא די שהעולם כולו אי אפשר לו לעמוד כי אם על ידי ההתרחבות הגדולה של כל סעיפי הדעה וההרגשה, אלא שגם חלק אחד אי-אפשר שיהיה מובן כל צרכו כי-אם על-ידי שיתוף כל הצדדים השונים והנראים רחוקים ממנו; ורק בזה יוכן כסא לממלכת הדעות, "גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות".

"משען לחם אלו הלכות, ומשען מים אלו אגדות". העם צמא הוא מאד למים. יסודות ההלכות הנם ג"כ אגדות. האגדה הגדולה והאדירה, היא כוללת רזי תורה וכל מחקר נשגב וקדוש, שרק מי שֶׁמֻּשָׁם בה לימוד של קביעות, מדי יום ביומו, יזכה לבוא שעריה, ויבא גם עד אותה המדה להיות דולה ומשקה לאחרים, לכל דור ודור כפי צרכיו. וכו' וכו'.

ימים רבים נעזבה האגדה, בְּצִדָּהּ העליון, מהמון העם - מאפס יכולת לזה; ומרבים מגדולי כשרון - מסיבות של הסכמות של חולשה, שלא יכלו לעקרן כל גדולי הדורות שנלחמו כנגדם. עד שבא עכשיו הכח היותר נמרץ, הוא ההכרח, שהוא מְפַתֵּחַ את כל האזיקים, רק הוא יעורר את הרוח, רק הוא יאזר גבורה בלבבות נחשלים. "ולבב נמהרים יבין לדעת ולשון עלגים תמהר לדבר צחות" (ישעיה לב, ד). הרעב גדול בארץ, "לא רעב ללחם, ולא צמא למים, כי אם לשמוע את דברי ד', וְנָעוּ מַיָם עד ים ומצפון ועד מזרח, ישוטטו לבקש את דבר ד' ולא ימצאו. ביום ההוא תתעלפנה הבתולות היפות והבחורים בצמא" (עמוס ח, יא-יג). העילוף איננו בא מצד הרעב; ההרגשה באה שאמנם רעב יש, אמנם חוסר מזון מבריא ומעודד מורגש בדברים היבשים שהם עיקר הבנין המוחשי, התלמוד המעשי והקיום, בצירוף אותו הרגש הטוב והנעים של כניעת הלב, של תמימות הרוח ושחות הנפש, שהוא מעטר את האדם כשימצא בו כפי אותה המדה הנדרשת לו לעומת שארי רגשותיו ותכונותיו. "כקב חומטין בפוּר של חיטים שבעליה".[4] אבל "לא ימצאו", כי אין המקור של הרעב עומד ברעב עצמו כי-אם בצמאון בני- ובנות הדור הצעיר, הם מעולפי צמא.

- משען מים חסר להם, להחיות את הרגש והדעה, שהתעורר בקרבם לתחיה, ממקור החיים. ודבר זה אי אפשר שיתמלא כי אם על ידי פתיחת מעין האגדה בהרחבה גדולה. ודוקא על-ידי תלמידי-חכמים גדולים וקדושים, שקנו את התורה, היראה והדבקות האלהית, בלח עצמותם,

4. עיין שבת לא ע"א

ובדם-התמצית של לבבם. דוקא הם ראוים הם להורות ולהודיע. שאין הלימוד של מה ששייך למחשבה ורגש דבר עראי וטפל, גם לא דבר של רשות או איסור, וקל-וחומר שאיננו דבר של אבוד זמן ומעין בטלה, כי-אם עיקר יסוד החיים, עיקר מעין הישועה.

השאלות הרוחניות הגדולות, שהיו נפתרות רק לגדולים ומצוינים, מחויבות הן להפתר עכשיו, בהדרגות שונות, לכלל העם. ולהוריד דברים נשאים ונשגבים ממרום עֻזם, עד עומק הדיוטא הרגילה ההמונית, - צריך לזה עושר רוח גדול ואדיר, ועסקנות[5] קבועה ומורגלת, שרק אז תתרחב הדיעה, ותתברר השפה, עד כדי להביע הדברים היותר עמוקים בסגנון קל ופופולרי להשיב נפשות צמאות".

(מאמר "עבודת אלהים", בספר עקבי הצאן, בכרך אדר היקר, עמ' קמג-קמה)

*

אמנם בימינו, ימי שלטון העט, הלוקח הרבה את מקום הפה, אי-אפשר כלל שיוכשרו הלבבות להגיונה העליון של תורת אמת, בדעת ד', כי אם עם ההכשר המלא של כללותן של החכמות הרוחניות, שכל המקצוע הרוחני שבתורה, המחקר, הפילוסיפיה, המוסר, המדות, הפיוט והשירה, וחלקים רחבים מחכמת הנפש כבר הוא רצוף בזה. ונמצא שהננו נתבעים לְעֲלִיָה תרבותית גדולה, שהיא רצופה כולה בקדושה ובטהרה.

מהו הלימוד היסודי של חכמת האמת? אם לא הפירוש המקובל של אמונת ישראל, בכל מרום קדושתה וטהרתה. שבכל מה שהעזיבה הולכת ומתרבה, ותורה דלעילא מופֶרֶת, הולכים קוצים וברקנים וצומחים מאליהם, סביב סביב לנקודת האורה של אמונת אלהי אמת. הצמחים הרעים אינם צריכים עבודה. מתוך עצלות מעצמם הם גדלים. והדור הזה הלקוי כל כך במחלת הכפירה, שהיא רפיון האמונה, האם אין לנו יסוד לומר, שלתשועתו אנו צריכים להרבות בתורת האמונה?

וכל זמן שהאורטודקסיה אומרת בעקשנות דוקא: 'לא! רק גמרא ופוסקים לבדם! לא אגדה, ולא מוסר, לא קבלה ולא מחקר, לא דעת העולם ולא חסידות, ועם כל זה אנכי אחזיק את מלחמתי, נגד כל הקמים עלי מֵעֲבָרִים!' - הרי מדלדלת [היא] את עצמה. וכל האמצעים שהיא לוקחת בידה להגן על עצמה, מבלי לקחת את סם-החיים האמיתי, אור התורה בפנימיותה, הם לה לא לעזר ולא להועיל, והיא מתמלאה עי"ז בקצף אין-איל; ומתמלאה מחשבות של משטמה, ומדנים, גם בינה לבין עצמה, וכחה הולך וכשל.

לא חלילה על נקודת התם, קשר הקודש של התורה והאמונה בכללות, לא על דבקותה הגדולה במצות המעשיות ובאהבת התורה הנגלית על כל פנים, אמרתי "שהיא מַשְׁפִּיקָה את עצמה בהבלי שוא ובדמיונות כוזבים שהחיים והמציאות מחריבים אותם", אלא על התולדה העניה שהיא מוציאה מידי נקודתה זו, שהיא עומדת בתוכה במצב של צמצום וקדרות. שע"פ זה היא שוללת

5. כלומר עיסוק לימוד-מתמיד

את כל הרחבת אורה, מצפוני צפונות עד גלויי גלויות, מהארת אש קודש לתפילה ברוח מלא חסון קדוש, עד הארת חכמה בחשבון ברור ממקורה של תורה ונשמת אֵל חי אשר בקרבנו.

ומזה באה התוצאה של הצמצום המקוצף, שכל תיקון עולם, וכל כח חיים מתגלה, הכל הוא נראה לה כבא לבלע אותה, להוריד עז מבטחה. עמידתה על יסוד רעוע זה, מבלי פנות אל אשר הרו והגו כל החכמים והקדושים היותר עליונים, שבכל הדורות בישראל, וגם באדם. עד שהיא מוכרחת להאחז תמיד במלחמה שלילית לבדה, חוץ מהדבר הגלוי ומוחש, הנגלה שבתורה ובמצוות לבד, שאינו יכול בשום אופן לבא ולהביא למטרתו, בכל הדורות וביותר בדורנו, כי אם ביחד עם התרחבותם של שרשיו המרובים הרוחניים, - שלילה זו היא באמת מולידה השפקה של הבלי שוא ודמיונות כוזבים, שהחיים והמציאות, הגשמי והרוחני, מחריבים אותה.

ואם נבא לחשוד את כל מי שהוא טוען בעד הרוחניות של העולם, ושל התורה, שהיא באמת יסודנו הישראלי, נגד האליליות החמרנית בכל הופעותיה, - כשהוא משנן תמיד שהבסיס לכל גובה זה, לעולם מוכרח להיות, הגלוי והמוחשי "הנגלות לנו ולבנינו", - בנטיות זרות או במחלות רוח, לא נוכל למצא לנו איש ישר בעל רוח פנימי, דורש ד' באמת, שיוכל לדבר איזה רעיון לחקנת הדור. כי על מי לא יוכלו החושדים לומר כאלה.

ואנחנו רואים, שבדורות שהיו טובים מאלה, קרא הרח"ו בהקדמת ספר "עץ חיים" את הקריאה הגדולה נגד יבשות התורה, ע"י המתגדרים רק בנגלות לבד, והתנצל על הקריאה בשם "שפחה" ו"קליפין" אל המשנה, מפני שעסק המשנה כפי פשטו אין ספק שהוא לבושין וקליפין חיצונים בתכלית אצל סודות התורה הנגנזים ונרמזים בפנימיותה. וכו' וכו'

(אגרות הראיה, ח"ב אגרת תרב, עמ' רלב-רלג)

*

[עוד מדברי הראי"ה המעוררים על חיובינו ללמוד רוחניות התורה (נכתב בשנת תרע"ג:]

"אמנם לעולם לא נוכל להתעלם מהתרופה הכללית הכוללת את הכל, ושעזיבתה היא שגרמה לנו את נפילתנו, והוא הדבר מה שאני בעניי ובמר נפשי רגיל לקרא, לשנות ולשלש מאות ואלפים פעמים: **עזבנו את נשמת התורה.**[6] וזאת היא הצעקה הגדולה המקפת בעֻזָּה דורות רבים, מימי הנביאים, הסופרים והחכמים, גדולי הדורות הראשונים והאחרונים. גדולי הכשרון שבנו, פנו להם בעיקר אל הצד המעשי שבתורה, וגם שם רק במקצועות מיוחדים, עבדוהו והרגילוהו בחינוך, (ו)[אבל]הצד ההרגשי, ויותר מזה הצד העיוני, ומה שלמעלה ממנו ובא אחריו ממילא, הקדשי

6. העיר רצי"ה: עיין זהר בהעלותך קנב ע"ב

ההופעי,[7] שֶׁבּוֹ הגאולה והישועה גנוזה,[8] אותו עזבו לגמרי. ולגס-רוח ומשוגע יחשב גם מי שבא ותובע את העלבון הגדול הזה, מֵרוֹעֵי האומה.

הקול הגדול של חוקרינו האלוהיים, של חסידינו העליונים, של המקובלים הטהורים בָּאֵי בסוד ד', קדושי המבט ואדירי הרצון, חוכי ישועה וצופי גאולה, היה ל"קול קורא במדבר". ועד כה, אחרי אשר כל כך הוּכִינוּ, אחרי אשר הכפירה מגיחה עלינו מֵעֲבָרִים, בְּעָבֶיהָ [=ענניה] המנוולים בשחרותם המזוהמה, הַשְׁמַד כקטב ישוד לחטוף ממנו אלפים נפשות בכל שנה; ובקרב המחנה שהתורה והאמונה היא דגלה, שַׁמָּה ושערוריה, צלמות ואין סדרים. אין חפץ ברור ולא אידיאל מחוור ומסודר.

עוד המחשבה חזקה היא ש"בסגולות" ירפאו את שברנו, ב"סגולות" שהנשמה אינה מתמלאה מהן, כל זמן שאין ממלאים אותה במה שהיא ההכרח היותר נמרץ לסיפוק חייה. בשום אופן לא תקום ולא תהיה, עצה המורדת בקול ד' הקורא מתוך מעמקי נשמותיהם של קדושי עליונים[9] מני אז ועד עתה.

לתשובה גדולה אנחנו נקראים, לתשובה מאהבה ולכל מכשיריה. דוקא בעת משבר גדול וסכנה עצומה, צריכים לקחת את המעולה שבתרופות, רדיקלים[10] אנו מוכרחים להיות, בְּפִשָׁרוֹת למחצה לשליש ולרביע מאומה לא נתקן. האמונה אבדה, הולכת ומתדלדלת, מפני שהופרה תורתה,[11] אין דורש ואין מבקש. האורתודוקסיה במלחמתה השלילית כעת מַשְׁפִּיקָה את עצמה[12] בהבלי-שוא ובדמיונות כוזבים, שהחיים והמציאות מחריבים אותם, ומחריבים עמם את נושאיהם.

לא זאת היא נחמתנו מה שהצד האפיקורי שבעמנו, הוא יותר צפוי להרס וכליון. צרת רבים כזאת אינה חצי נחמה, כי-אם צרה כפולה. ההוראה באצבע[13] שנַראה על ליקויים של חושבי המחשבה שבאומות, לא יתנו לנו עז וחיים, כשאֵלֶּה הם רק דברים שליליים. ולמה נלך בדרכים רחוקים? בעוד שהדרך הכבושה והישרה לפנינו היא. **כל התורה בפירושיה הרוחניים כולם, צריכה היא להתעלות אצלנו.**

כל מי שיש אומץ בלבבו, כח בְּעָטוֹ ורוח ד' בנשמתו, קרוא הוא לצאת אל המערכה ולצעוק "הבו אור!". מחזה אַחֵר, לגמרי אַחֵר, היינו רואים בדורנו, אלמלי נתנדבו חלק רשום מבעלי

7. העיר רצי"ה: עיין אורות הקודש, כרך א עמ' קסז-רפג

8. הערת העורך: כדברי זהר ח"ג קכד ע"ב "ובגין דעתידין ישראל למטעם מאילנא דחיי דאיהו ספר הזוהר יפקון ביה מן גלותא ברחמי". וכן בשם הגר"א "הגאולה הזאת לא תהיה (רק) [כי אם] ע"י לימוד התורה. ועיקר הגאולה תליא בלימוד הקבלה"

9. הערת משה צוריאל: המקובלים הקדמונים

10. קיצוניים

11. זהר ח"ב קנה ע"ב

12. מרגיעה את עצמה

13. מה שאנו מצביעים

הכשרון, הממולאים בתורה ובשכל טוב, לעבוד את כרם ד' בתוכו פנימה, לעסוק בטהרתם של מושגי האמונה והעבודה, בבירורן של הדיעות בעניני האלהות, הנבואה, רוח הקודש, הגאולה והצפיה לתשועה, תשועת האומה ותשועת העולם, תיקוני הנשמות של היחידים ושל הרבים, תיכון הרוחות של הדורות העוברים, העתידים, וההוה על גביהם.

גבורה אחרת היתה פורחת ועולה בעדר ד' הנפוץ. הוד נורא ועליון היה מִתְפָּרֵשׂ ומתגלה על המון רב של חכמי תורה, וזוהר עליון היה משתפך מהם על האומה כולה ועל העולם כולו. הספרות המתדלדלת, ההולכת ומתחשכת, מתנוולת ומתטמאת, במובנה החדש בישראל ובעולם, היתה לה תקומה ופדיון על ידינו, על ידי הגיונותינו הענקיים, ע"י הבעותינו הברורות שהיו ראויות להיות יסודות לחיי עמים רבים, להוציאם ממחשכים לאור. וְהָרִשְׁעָה והסכלות, האויליות שבאמונות הדופיות, היו הולכים ומתבערים. ואנחנו היינו המתחילים במלאכת-שמים הגדולה של ביעור רוח הטומאה מן הארץ, ושל התחלת הופעת תיקון עולם במלכות אֵל עולם. ועל זה אנו נתבעים ולזה נוצרנו.

ובכל זמן שאנו נִדַּדִים,[14] נשחטים ונטבחים, כצבאות וכאילים, על אשר אין אנו מכירים את תפקידנו,[15] באים אנשים קטנים ומצומצמים, ומרפאים אותנו ברפואות קרות מכל המינים. ואת סם-החיים העיקרי, אותו מניחים בקרן זוית. אלה מתוך טמטום הלב וקטנות-אמנה, ואלה מתוך גאוה וחסרון-ידיעה.

ועוד הפעם חושבים שהגדלת תורה והאדרתה, כשתהיה באותו המובן הצר והיבש, שלא היה בכחו להחזיק את עמדתנו מעת אשר הִשְׁתַּעֲרוּ[16] רוחות קולטוריות,[17] והמון תביעות רוחניות נגדנו, שזו תהיה גם כעת התרופה הכוללת לכל מכאובותינו הרבים.

לא יחשדני כבוד חביבי, ואקוה ששום אדם לא יחשדני, במיעוט אהבה, חלילה, לתורה המעשית, להתמדת לימודה ולהרחבתה בפלפול וסברא, בחריפות ובקיאות. אבל בעת שהדבר בא עד לידי הפרת תורת אמת, תורה דלעילא,[18] עד לכדי הדעכת נשמת הנשמה, עד כדי החלשת כח המחשבה, ועד כדי הבאת מעמד החיים הרוחניים שלנו, ושל כל העולם כולו התלוי בנו, למצב של פרפור ועילוף נורא. "והעם לא שב עד המכהו ואת ד' צבאות לא דרשו" (ישעיה ט, יב).

ואם יבא אחד ויאמר שישועתנו מונחת היא בנשמתה של תורה, בהגדלתה והאדרתה העליונה והאמיתית, יבאו כל הטוענים מעברים וימטירו עליך מבול של השגות: "מה אתה חפץ? בקבלה?

---

14. נדידות וגולים ממקומותינו

15. הראי"ה מתבסס כאן על דברי תיקוני זהר, תיקון ל, ד"ה נתיב תנינא, במהד' עם ביאור הגר"א עמ' 162 "וי לון דגרמין עניותא וחרבא וביזה והרג ואבדון בעלמא". ועיין על כך דברי "ביאור הגר"א" שם

16. לשון סערה

17. תרבותיות

18. זהר ח"ג דף רכב ע"ב

במוסר? בחקירה? בפילוסופיה? בדרשנות? בספרות? בשירה? הלא כל אלה פשטו את הרגל, ולא נתנו לנו את מה שהבטיחו בעת שהתחילה תסיסתם!".[19] וטענות כאלה מספיקות כבר להחניק את קול ד' הקורא בנו מקרב מעמקי נשמתנו וממלא העולמים כולם, "דרשוני, וְחְיוּ!" (עמוס ה, ד) -

בעת כזאת אנו חייבים להפגין על הגדול שבחסרונות. אין אני מדבר כעת על דרך הפרוגרמות [=תכנית לימודים מפורטת] הפרטיות, איך באים לסדר סדרי לימוד וסדרי מחשבה, סדרי ספרים, סדרי ישיבות ערוכות, שבעצם דאגתן להרחבתה של תורה במובנה הפשוט, תהיינה משמשות לנו למגדלי-עז ומבצרים לרוח ד', שמהם יצאו גבורי אל, כימי עולם. כל אלה העצות הפרטיות ילכו ויתַיצרו, אחרי שהעיקר יוּכַר, אחרי שכל השאלה תהיה על דבר האמצעים והסדרים.

(אגרות הראי"ה, ח"א אגרת תפג, עמ' קכג-קכה)

*

[בענין לימוד תורה, אע"פ שלא תמיד האדם מבין לאשורו בתוכן הדברים הנלמדים, כבר כתב רמח"ל (דרך השם, חלק רביעי, פרק שני) שיש בתורה גם ענין של הגיון וגם של השכלה; כלומר גם ענין של גירסא וגם ענין נוסף של הבנה. ויש חשיבות לכל אופן בפני עצמו. וכך מעודדנו הראי"ה]:

רבוי הלימוד מקשר את הקדושה העליונה ברוחו של אדם, אע"פ שאינו יורד לעומקם של דברים. ולפעמים פועל עליו לטובה גם כשאינו מבין את הפשט במה שלמד, אבל הוא צמא לדבר ד' ללמוד הרבה, ומשביר את רצונו בתלמוד מרובה, והנשמה מתעלה. ובלימוד רזי תורה, אע"פ שאינו מבין את הענינים לפרטיותם, ונדמה לו כאילו הוא עוסק בציורים שמענים את נפשו ואת חושו הרוחני השוקק לדברים מובנים, מכל מקום אחר הלימוד האורה מופיעה עליו, והוא בכלל 'כל העוסק בתורה בלילה' שהקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום (חגיגה יב, ב) שנאמר "יומם יצוה ה' חסדו, ובלילה שירה עמי" (תהלים מב, ט).

(אורות התורה, סוף פרק ו)

*

הרב כתב לאחיו:

"על דבר יסוד הישיבה על פי התוכנית ששלח אלי כת"ר וכו' וכו' ויותר מכל אחשוב למשיב-נפש מה שמכניסים הם בסדריהם את החלק הרוחני שבתורה, שבעונותינו הרבים נעזב וְנִטַּשׁ לגמרי. וזה הגורם הגדול לכל צרותינו החמריות והרוחניות, כי עזבנו את נשמת התורה, את דעת ד', ובטלנו תורה דלעילא.[20] וּמֵאַיִן גדיים במקצוע קדוש עליון זה, אין תישים.[21] והאמונה הקדושה נפלה מֵאַיִן מחזיק בידה. היו לבני חיל, אחים אהובים וחביבים, החזיקו במעוזכם, אל תיראו ואל

19. עד כאן לשון המתקיפים

20. זהר ח"ג דף רכב ע"ב

21. הערת רצי"ה: עיין ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב

תפחדו, כי מלאכת שמים בידכם".

(אגרות הראיה, ח"א אגרת תרכ, עמ' רמג)

אַל יִקְטַן עֵרֶךְ שֶׁל שִׁעוּר גֶּפֶ"ת [ראשי תיבות: גמרא, פירוש רש"י, תוספות] מְסֻדָּר בְּכָל יוֹם וָיוֹם, הֲלֹא זֹאת הִיא עֲבוֹדַת הַקֹּדֶשׁ, שֶׁגְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל בְּכָל הַדּוֹרוֹת נָתְנוּ אֶת נַפְשָׁם עָלֶיהָ, לִמּוּד הַגְּמָרָא וּבֵרוּר הַהֲלָכָה, וּנְטִיַּת הַמַּשָּׂא-וּמַתָּן שֶׁל הַפִּלְפּוּל וְהַהֶעָרָה הַיְשָׁרָה הַמְחֻדֶּדֶת הַמְשַׁמַּחַת אֶת הַלֵּב וּמַמְשֶׁכֶת אֶת הַנֶּפֶשׁ לְחִבַּת הַתּוֹרָה. שיעור קבוע של דף גמרא צריך שיהיה התפקיד היומי* שלך לפני הצעירים. ותזהר נא מלהמשך יותר מדאי בעת הלימוד בעניני מחשבות מופשטות, אע"פ שאין ערוך ליקרת ערכן. ועל ידי הבסיס הקדוש הזה המסומן ב' אמות של הלכה, תעלה בידך ג"כ השאיפה האידיאלית שהיא כל כך חביבה עלינו, כשהיא דרושה לחיי נשמת עם ד', ביחוד בתחייתו על אדמת קדשו.

(אגרות הראיה, חלק ד, אגרת אלף יוד, עמ' מ)

כאן ראי"ה מחנך את רצי"ה שילמד לתלמידיו בכל יום שיעור על דף הנוסף בגמרא, כפי שנהגו בישיבת ולוז'ין ללמוד דף חדש יום אחר יום. ועוד ראה להלן הדרכת ראי"ה לבנו רצי"ה, כיצד להכין לתלמידיו השיעור בגמרא.

*

בְּסֵדֶר הַלִּמּוּד רָאוּי שֶׁתָּשׂוּם אֶל לִבְּךָ לַעֲבוֹר עַל הַסֹּגְיָא הַגְּלְמֻדֶת בַּדִּיּוּק הָרָאוּי בְּתִחִלָּה עַל פִּי רַשִׁ"י וְתוֹסָפוֹת וְאַחַר כָּךְ בְּהָרֹא"שׁ וְהָרִי"ף וּמְפָרְשָׁיו, וְאַחַר כָּךְ לְעַיֵּן בְּדִבְרֵי הַפּוֹסְקִים בְּאוֹתוֹ עִנְיָן, בָּרַמְבָּ"ם וּמְפָרְשִׁים וּבְדִבְרֵי הַשֻּׁלְחָן עָרוּךְ וּמְפָרְשָׁיו, וּבְעֵת הַלִּמּוּד עִם הַצְּעִירִים לְהַזְכִּיר, עַד כַּמָּה שֶׁאֶפְשָׁר, אֶת חִלּוּקֵי הַשִּׁיטוֹת וְעַנְפֵיהֶן הָרָאשִׁיִּים, וּמַה טּוֹב אִם תַּעֲבֹר עַל בֵּאוּרֵי הַגְּרָ"א בְּאֵלֶּה הָעִנְיָנִים. וּמַה טּוֹב יִהְיֶה אִם תִּתְרַגֵּל לְהַגִּיחַ עַל הַכְּתָב אֶת תַּמְצִית הַסֹּגְיָא וְחִלּוּקֵי שִׁיטוֹתֶיהָ אֲפִלּוּ בִּלֹא חִדּוּשׁ, וְקַל-וָחֹמֶר כְּשֶׁיְּדַמֵּן הַדָּבָר כַּאֲשֶׁר אֲנַקֵּוֶה שֶׁיִּוָּלְדוּ לְךָ הֶעָרוֹת וּסְבָרוֹת מְחֻדָּשׁוֹת בְּעֶזְרַת ד' יִתְבָּרַךְ. וְאִם יִהְיוּ הַצְּעִירִים בְּנֵי קִבּוּל, בָּטֵחַ תַּרְגִּילֵם בְּמַהֲלָךְ שֶׁל רַעְיוֹן אֲצִילִי וְהַרְגָּשַׁת קֹדֶשׁ עֲדִינָה, וְאַהֲבַת הַמָּדָע הָרוּחָנִי בְּאוֹר תּוֹרָה וְדַעַת קֹדֶשׁ.

(אגרות הראי"ה, חלק ד, אגרת אלף-ד, עמ' לו)

*

[להלן דברים שהרב דרש לפני תלמידי הישיבה המרכזית בירושלים:]

כָּל עִנְיָן שֶׁבַּתּוֹרָה, בְּכָל מֶרְחָבֶיהָ, שֶׁמִּתְקַשְּׁרִים אָנוּ בּוֹ בְּיוֹתֵר דְּבֵקוּת, בְּיוֹתֵר בְּהִירוּת, כָּל הֲלָכָה הַנִּקְנֵית בְּקֹרְבֵּנוּ בְּיוֹתֵר בֵּרוּר עַל-יְדֵי שְׁקִידָתֵנוּ, כָּל סֹגְיָא שֶׁמִּתְבָּרֶרֶת לָנוּ בְּיוֹתֵר טַעַם וּבְיוֹתֵר הֶאָרָה עַל-יְדֵי עֲמָלֵנוּ הַנַּפְשִׁי, כָּל מַחְשָׁבָה, שֶׁבְּתוֹרַת הַהֲלָכָה וְהָאַגָּדָה, הַמּוּסָר וְהַיִּרְאָה, שֶׁמִּתְיַשֶּׁבֶת יוֹתֵר בְּנַפְשֵׁנוּ, הֲרֵי אֲנַחְנוּ נִבְנִים עַל-יָדָהּ, וּבוֹנִים עַל-יָדָהּ אֶת הַכְּלָל כֻּלּוֹ, וְאֶת כָּל הַיְקוּם. וְהִנְנוּ מִתְקָרְבִים

בָּזֶה לְהַשְׁלָמָתֵנוּ הָאֲמִתִּית לְתַכְלִית הַחַיִּים, לִרְצוֹן הָאֱמֶת שֶׁל חֵי הָעוֹלָמִים בָּרוּךְ הוּא, הֶחָפֵץ לְהַנְחִילֵנוּ אֶת אוֹר הַחַיִּים, בְּכָל חָסְנָם וַאֲמִתָּתָם.

(אורות התורה, סוף פרק י"ד)

[עד כאן הכפלנו והבאנו מהליקוטים הנ"ל]

[פֶּרֶק טו של "אורות התורה", מה שלא נמצא במהדורת "מוסד הרב קוק"]

הרצאת הרב

רבנו אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

לפני חכמי מרכז הרב – אור ליום כ' טבת תרפ"א

אַחַי האהובים תופשי התורה בעיר הקודש ובארצנו הקדושה כולה.

א. לחיים של יצירה הנני קורא אתכם. זאת היא הנקודה העליונה שאנחנו חייבים לשאוף אליה. גלי התחיה הלאומית הולכים הם וסוערים. הננו מרגישים את המית שאונם, והננו גם נפעלים מהם גם פועלים עליהם. אי אפשר לנו לעמוד בפרק תולדותינו זה כנדהמים, כאובדי עצות. כח גדול רוחני צפון הוא בכם, אחים יקרים, תופשי התורה אשר בארץ הצבי, והכח הזה מוכרח הוא שיתגלה בכל הודו והדרו, מוכרח הוא להראות את פעולתו על תחית עמנו בארצנו הקדושה. לא בדרכים חדשים מקרוב באו אנחנו צריכים ללכת על מסילת תחיתנו, כי אם בדרך הקודש העתיקה. אבל המרץ של התחיה מוכרח הוא לעורר את כח החיים שבנו, לצעוד צעדים אמיצים צעדי און, ואז יֵדע ישראל ונדע גם אנחנו מה אנו ומה כוחנו. יֵדע העם ויכיר מה הוא לו כל החיל אשר תורת אלקיו בלבו.

ב. אנחנו מוכרחים להרים דגל בחיים של יצירה רוחנית, חיים של יצירת קודש, של מפעלים טובים הקרובים לנו בפינו ובלבבנו, חיים המביאים ברכה ותועלת לנו ולעולם כולו.

ג. למחשבה ולספרות, לחזיון ולפעולה, הננו נקראים לבוא בעוז רוח, באומץ לבב, בזריזות ולא בעצלתים, בענות צדק ובגאון קודש גם יחד.

ד. הנני מציע לפניכם קוים כוללים של יצירות דרושות מאד לנו בחיי תורתנו, שהננו תופשיה,

בניה ודורשיה. בואו נא אל דגל המפעל, האספו נא לעבודה הדדית, נָחֵל נא ליצור יצירות תורניות שיהיו למופת לעולם כולו ולברכה לדור דורים.

ה. חשובה היא היצירה הרגילה שאנו עסוקים בה. חשוב הוא כל חדוש נכון, כל הלכה מתבררת, כל פלפול ישר, כל דרשנות הגיונית, כל ציץ ופרח שהננו יוצרים על שדותיה של תורתנו הקדושה, כח חיים לנו ולאומה כולה גנוז בכל אלה. אבל התקופה הזאת שאנו חיים בה, המון המעשים הרבים ההולכים ונהיים בחיי עמנו הלאומיים והחברותיים, בחיי החול והבנין המעשי של האומה ושל הארץ, קוראים אותנו למעשים כבירים של קודש, ליצירות כלליות שהם קרובים לנו, ומתאימים ליכלתנו. רק להקשבה ואומץ לב אנו צריכים, ואותם אני מקוה למצוא אצלכם, אחים לדעה לרעיון ולרגש, אַחֵי היקרים, תלמידי חכמים שבארץ-ישראל.

ו. והנה מהיצירות של ספרות בתוכן של קודש לעורר את תחית הקודש באומה, לעדן ולקדש את יסודי התחיה החילונים עד שיהיו ראוים לשאת עליהם את סבל תפקידם להביא את נצני גאולתנו לידי מעמד איתן ופועל באומה ובעולם, על זה אין מה לדבר. כל מי שיש לו לב מרגיש ומוח חושב, יודע הוא וחש שזאת היא מגמה מוכרחת.

ז. והמעמד של כל גלגליה של תחיתנו הלאומית, סוף כל סוף בוא יבוא לידי מצב זה, לידי תחית הקודש, שרק אז תהיה התחיה הלאומית שלנו ראויה לשמה, והשם של "אתחלתא דגאולה" תהיה אז הולמתה באמת ובצדקה.

ח. ולהכשיר את עצמנו להיות משפיעים בספרות שפעת קודש אדירה וחסינה, השפעה מאירה את המוח ומחממת את הלב, לזה אנחנו צריכים באמת להיות מתיחדים בהכרה פנימית, לשום לב אל המקצוע הגדול שבתורה, זה המקצוע של הלכות דעות וחובת המחשבה והרעיון, חובת הלבבות, או בכלל להמקצוע של האגדה בכל רחבו גדלו עמקו והקפו, עליו ועל אגפיו, על כל מקצועותיו סגנוניו וגוניו, אשר ממנו תבוא לנו תוצאה של הארת נשמה, וגם כל פרי עמלנו בנקודת חלק ההלכה יצמיח על ידי זה צמח ישועה בכפלי כפלים, וְיֵרָאֶה הדרו ופעלו בעולם, והזרחת אורו על נשמתנו באור שבעתים על ידי השפעתה של האגדה וכל מאורותיה עליו ועל אגפיו.

ט. אבל זאת היא הערה כללית שכל נפש ברוכה מתופשי התורה, ביחוד מתופשי התורה אשר בארץ ישראל, צריכה היא לדעת איך להשתמש באור הגדול הזה בשעה הגדולה והנוראה הזאת של תולדותינו, בשעה שנגהות אורה ועָבֵי מחשכים גדולים ואיומים משתמשים בה בבת אחת.

י. אבל יחד עם תעופת הרוח, להעולם של יצירה רוחניות עליונה, הננו קוראים גם כן ליצירה ספרותית מעשית. עת לעשות היא לנו עכשיו, לסלול מסלה לרוממותה של תורה בתכונה של בנין ושל תחיה, גם במקצועות התורה ההֲלכית, למען יֵדע ישראל, כי תכונת הבנין הגיעה לשדרתה הפנימית, להשדרה של עובדי עבודת הקודש, וכימים מקדם צריכים תלמידי חכמים להיות בוני עולמנו ומיסדיו. נתרומם נא לשאיפות כוללות, למוסדי דור דורים, בבנין התורה.

יא. והנני מסדר בזה סדרי עבודות גדולות ענקיות שעם כל גדלם והקפם, הנם קרובים הרבה לרוחנו ואינם נשגבים מכוחנו, אם רק נסתדר יחד לקבץ את נפוצות כחותינו לעבוד בכרם ד׳ שכם אחד.

יב. כל תחיה באה מתוך התרוממות אל השדרות הראשונות של הדורות הקדמונים. אבותינו הראשונים, שיסדו לנו את יסודות התורה, עסקו בחכמה ובמלאכה גם יחד. מאז החלה עבודת התורה להיות באה בסדור ספרותי, אשר משום עת לעשות לד׳, התחילה התורה שבעל פה להיות נכתבת בספרים, היו עבודת הסדור ועבודת החכמה, והמחקר ההֲלכוּתי, נהוגות להיות הולכות יחד שלובי יד. החל מסדור המשנה, על ידי רבנו הקדוש וסיעתו, מסדור התלמודים על ידי רבי יוחנן וסיעתו, ורבינא ורב אשי וסיעתם. מסדור ההלכות על ידי רבנו יצחק אלפסי, מסדור המשנה תורה על ידי הרמב״ם, הסמ״ג, הרשב״א, הרא״ש, רבנו ירוחם, הטור והשלחן ערוך, וכל גדולי הדורות, אשר האירו את אפקי חיינו התורניים. כל הברכה הגדולה אשר הביאו לנו באה מתוך ההתחברות של המלאכה, מלאכת עבודת הקודש, שהיא הסדרנות וההערכה שבאה ביחד עם החכמה וחקר ההלכה. וכל מה שהלכו הדורות האחרונים ונתרחקו ממקור הראשון נתמעט יסוד המלאכה מעבודתה הספרותית של התורה, ונשארנו עומדים בצורתנו על יסוד החכמה לבדה, ועלינו להתירא בזמן הירידה והדלדול שלנו, מהתכונה של ״כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה, וגוררת עוון״, גם במובן הרוחני הזה, אף על פי שבודאי אין אנו מתכונים לשלול את המובן של יֶפֶה תלמוד תורה עם דרך ארץ, המבואר בְּרֵישא של המשנה ההיא עצמה, המבוטא במאמר קדוש זה. ההכרח מעיק עלינו לשוב לתחיה רוחנית עליונה ואיתנה דוקא על ידי הצד המעשי, על ידי הצד של המלאכה שבתורה, שתתחבר יפה עם החכמה והיצירה הרוחנית המאירה ומבקשת לשוב לעשות כמעשה הדורות הקדמונים ולעבוד בעבודתם. על כן הנני מסדר לפניכם אחי היקרים תופסי התורה בארץ ישראל בכלל, ובעיר קדשנו ותפארתנו חמדת כל ישראל ירושלים עיר הקודש בפרט, הצעת דברים על דבר יצירה של מלאכה שיש בה חכמה בעבודת התורה וספרותה, שיחד עם זה תהיה גם לאבן בוחַן על כל כשרון ושאר רוח של כל אחד מתופשי התורה, שתורתם אומנותם, הנמצאים עמנו בשעור הגון בארץ ישראל ובעיר הקודש ביחוד מספר כמותי וממילא גם איכותי כזה שלא נוכל למצוא כמותו במקום אחר בגולה בקרבת מקום אחד בשום אופן, ועצת ד׳ היא זאת, וקבוץ זה הוכן לגאולה וישועה רוחנית לעַם עולם לרומם את הערך הפנימי של תחיתנו הלאומית, ההולכת ומתגלה בדורנו בצורתה החמרית החיצונה בצורה חילונית וגם לפעמים קצת זרה, למדרגה עליונה פנימית, למדרגה כזאת שהאורה הרוחנית של היצירה התורנית הבאה מצד התעוררותה של התחיה הלאומית בצורתה החיצונה, תעזֵן, תקדש ותשפר לתפארת את כל מהותה של התחיה החילונית, ומכל עבודותיה נחוש אז הארת רוח עדינה ומשאת נפש קדושה שתלך ותתפשט על האומה כולה, וכל העמים כולם גם הם יביטו אליה וינהרו.

יג. נָחֵל מצד המעשי שבעבודה, ואציע פרטים אחדים של עבודות גדולות וחלוּקות, שכל אחת

בפני עצמה כדאית היא להעסיק את רוב בעלי הכשרון שבתופסי התורה שבארץ ישראל ובירושלים ביחוד, ובהצטרפות הכוחות על ידי פקוח הגון יש תקוה שיצאו לנו יצירות מועילות שיהיו משפיעות, שיכיר עמנו בכלל את הארת התחיה שבקודש.

יד. היניקה הרוחנית היסודית שלנו לתוכן הדת וחיי הקודש והחיים הלאומיים בכלל בתוכנו, נודע לכל שהיא מושרשת בהתגלותה בתורה שבעל פה, התלמודים השניים הבבלי והירושלמי והתוצאות שלהם על פי הפוסקים, שהמסקנות הברורות היותר מקובלות באומה יכולים אנו לסמנן בהרמב"ם והשלחן ערוך. במשך הדורות והזמנים הלכה השפעת הפוסקים ונתרחקה אצל רבים מהמקור היסודי מהתלמודים בעצמם במקורם, ומזה באה מְגֵעֶרֶת וקַטְנוּת בארחות הלמוד וההוראה. יצאו מכלל זה רק גדולי הדורות אשר הם מתאחדים תמיד בלמודם עם המקורות הראשונים התלמודים על פי הארות השיטות של הראשונים, אבל בהמון הלומדים וגם בהחשובים שבהם נעשה התלמוד והפוסקים לשני דברים שרק מגע קלוש יאחדם יחד. וזה ארע גם במה שנוגע להתלמוד הבבלי שידי הכל ממשמשים בו, ועל דבר הירושלמי הלא אין מה לדבר שמָּעטו דורשיו והוגיו. וכן הלכו הפלגים הללו, המקור והנהר המתפשט ממנו, והתרחקו זה מזה. על התוצאות הקשות היוצאות מזה כבר עמד הגר"א זכרונו לברכה והאיר עיני ישראל בבאוריו על ארבע חלקי השלחן ערוך, אשר אמנם מפני קצורו הנמרץ אין העולם הרחב הלומד משתמש בהם כראוי, ועל התקון השייך לזה, עוד נדבר להלן בעזרת ד'.

טו. אבל עבודה של מלאכה אחת גדולה עומדת לפנינו לתקן את הפרוד הזה, להרגיל את העולם הלומד שלנו בסדר למוד מיושר המעמיד את הפוסקים והתלמודים במערכה אחת מחוברת ומאוגדת יחד. ולתקן את זה אנחנו צריכים בתחלה לסדר על שני התלמודים את ההלכות של הפוסקים, לשון הרמב"ם במקום שהוא מספיק בההלכות שהן ברורות ואין בהם חלוקי דעות ושיטות, ובמקום שעל פי הפוסקים האחרים יש בהן שנוי דעות לצרף את לשון השלחן ערוך, ובמקום שעל פי מסקנת גדולי האחרונים המפורסמים מפרשי השלחן ערוך נוטה ההלכה לצדדים אחרים, להעלות בקצרה גם את המסקנות הללו, ובכל האפשרות בלשון של המקור של הפוסקים להציבם עמוד על עמוד ודף על דף אצל התלמודים. מובן הדבר שההעתקה הזאת שהיא עבודה רבה וגדולה צריכה להיות מדויקת היטב ומנוקה מכל ערבוב ושבוש, וצריכים אנו להעתיק רק את אותו חלק של ההלכה השייך לזה, המקום המיוחד של הציון שהתלמודים עוסקים בהם, ולהשתדל שיהיה הלשון נעתק יפה, שיהיה כולל הבנה ברורה ומַספקת בבאור הענין. עבודה הזאת של "הלכה ברורה" התוצאה מן הפוסקים העומדים בצד הדף של התלמוּדים, עצם ההצגה של הענינים אלה מול אלה תאיר את עיני הלומדים ותרגיל אותם לסגל את הידיעה של כל הלכה עם מקורה וסיבתה, וכמה סבוכי דברים הבאים מסיבת העלמת העין מהיסוד המקורי במלואו בעת העסק בההלכה המסקנית יסורו על ידי זה, והשכל יתישר להשקיף ברוחב דעת ובמנוחת הלב על יסודי ההלכות והסתעפותן.

טז. והנה חוץ מעצם המלאכה הגדולה הזאת שעם כל גדלה בכמות כשהיא מתפשטת על כל

הש"ס כולו וקל וחומר על שני התלמודים ביחד, היא לא נפלֵאת ולא רחוקה, כשתֵּעָבֵד על ידי קבוץ חכמים חכמי ארץ ישראל תופשי התורה שרבים מהם הם שתורתם אומנותם, ויכולים אנו לחלק ביניהם את העבודה, וכל אחד מהם יקח מסכת אחת לעבודה, ולשכללה בהלכה ברורה, עד שמהקבוץ בכללו יֵצא כלי למעשהו "הלכה ברורה" של שני התלמודים ערוכים זה לעומת זה הגמרא והפוסקים מְעֻבֶּדֶת ומסודרת על ידי ועד מסודר ומוסכם בישראל.

יז. אבל לא רק במלאכה פשוטה כזאת, אף על פי שיש בה גם כן חכמה, נגמור את הבנין הגדול הזה. אנו צריכים לשכללו עוד ב"באור הלכה", וגם עבודה זאת אינה רחוקה מאתנו כשיהיה לזה חפץ לב ושאיפה לְצוֹר יצירה גדולה וחשובה המוכרחת לתפוש מקום חשוב בעולם. זאת היא העבודה של החלק של "ברור הלכה" בכל מקום שהתוצאה של ההלכה מתוך התלמודים פשוטה היא אין צורך להוסיף עליה דברים, אבל ברוב המקומות צריכים להוסיף איזה באור, באיזה אופן יצאה ההלכה מתוך התלמודים, וההערות הללו צריכות להכתב בהחלק של "ברור הלכה". פשוט הדבר שבמקום שאין דעות חלוקות, אף על פי שהשביל של יציאת ההלכה מתוך התלמוד צריך הוא לאיזה באור, יוכל הבאור הזה להיות קצר מאד, אבל במקום שיש שיטות מחולקות צריך המחבר העוסק באותה היצירה המיוחדת לו לבאר את הנמוק של כל שיטה ושיטה, איך ההלכה נובעת מתוך התלמוד על פי שיטת כל אחד מהפוסקים המקובלים בישראל.

יח. וכדי לתת מושג ברור מהאופן של סדור הברור הזה שנראה כאילו הוא מסובך ודורש אריכות רבה, צריכים אנחנו להציע שבכלל רק סבות אחדות גורמות הן לפלוג השיטות בההלכה על פי הפוסקים, ויכולים אנחנו לסמנן בצורתן החלקית בהדרגה זו.

א) מחלוקת בפרוש הסוגיא במקומה.

ב) חילוק בסוגיא.

ג) דחיות של סוגיא אחת - מפני סוגיא אחרת הנראית לפוסקים אחרים יותר עקרית מזאת הסוגיא. וזה מתחלק לכמה אופנים. או מפני שהסוגיות הנוטות מסוגיא זו הן יותר מרובות במנינן, או שהן יותר עקריות בסגנונן, למשל, אם הן מציעות את הענין בהחלט ופשיטות, והסוגיא האחרת מציעה את הענין בתור משא ומתן ופלפול הלכה. באפן כזה נמצא לפעמים שנדחית גם סוגיא בבלית מפני ירושלמי או תוספתא מכילתא סִפרא וספרי וכיוצא בהן.

ד) מחלוקת בכללי ההלכה, למשל בהא דקיימא לן מאביי ורבא ואילך הלכה כבתראֵי, אם אביי ורבא גם כן הם בכלל זה, או אם כללי ההלכות שבידינו בין התנאים והאמוראים, כמו הלכה כרבי יהודה לגבי רבי מאיר וכרבא לגבי אביי אם הוא דוקא כשנחלקו אליבא דנפשַׁייהוּ או אם הוא גם כן כשנחלקו אליבא דאחרים, או אם כללי ההלכות הנם נוהגים גם כן בדברים שאינם נוהגים בזמן הזה או לא וכיוצא בזה.

ה) מחלוקת הבאה מתוך הכרע הסברא במקום שאין שם ראיות מכריעות שנחלקו בזה הפוסקים שכל אחד מהם פסק על פי מה שנראה לו מסתבר יותר.

יט. מאלה חמשת הכללים מסתעפים גם כן פרטים והרכבות, שישנם מחלוקות בפוסקים כאלה, שסבות אחרות ביחד עזרו להעמיד את השנויים של השיטות, למשל מחלוקת בפרוש של הסוגיא, ועם זה חִלוּף של גרסא יחד עם פלוגתא מצד שקול הדעת בהכרעת הסברא, וכל זה צריך המחבר לבאר בשפה ברורה, והחלק הזה אם יהיה אפשר יוצג גם הוא על הדף מצד האחד ה"הלכה ברורה" ומצד השני "ברור ההלכה", ואם לא יהיה אפשר מפני האריכות נוכל להציג את החלק של "ברור ההלכה" בסוף כל מסכת.

כ. יחד עם העבודה הזאת נהיה צריכים גם כן לעסק ביסוד הגון להדפסת התלמודים הללו עם ה"הלכה ברורה" ו"ברור ההלכה", בעבודות הגונות המשפרות ומהדרות את מקורות חיינו הרוחניים יסוד תורה שבעל פה מעוזן של ישראל מעולם, ואיני יכול להאריך כעת בפרטי הדברים בנדון זה ביחוד.

כא. יצירה ענקית כזאת אם תצא מהקבוץ של חכמי ארץ ישראל תתן הוד והדר על תופשי התורה בארץ ישראל, וידע כל עולמנו את ערכם החשוב, והטענה של "מאי אַהֲנֵי לָן רבנן", היוצאת מהמקולקלים שבדורות וביותר בדורנו, תהיה הולכת ומתמעטת. כי יֵדַע ישראל, שכנסת חכמי ישראל היושבת בעיר הקודש, ובארץ הקדושה בכלל, שימיהם הם קודש לעבודתה של תורה, יוצרים יצירה מופתית שתועיל לדורות לישר את שבילי תורתנו הקדושה שהיא רוח עמנו ואור חייו. לא למותָר הוא להעיר, כי אף על פי שלָעֶזֶר היסודי של התאמת ההלכה עם הסוגיא הלא יהיו לנו לעינים הציונים שב"עין משפט", בכל זה אי אפשר לנו ללכת אחריהם בעינים עצומות, וכמה פעמים נצטרך להעיר עליהם ולכון את ההלכה בתוצאותיה על פי מהלך אחר לא כפי מה שמצוין ב"עין משפט". וגם עבודה זו של בקורת הציונים, אף על פי שקטנה היא לגבי כללותה של עבודת הסדור ההֲלָכוּתִי, מכל מקום גם בה יש ענין ותועלת רבה. ועם זה צריכים אנו לדעת, שביחד עם ההלכות יושם לב גם לתוצאות הדעות והמוסר שבאגדות, וגם בהם יש מקום להתגדֵּר בשכל טוב ובבינה ישרה, בשני החלקים, בין בההלכה הברורה - ובין בברור ההלכה.

כב. אחרי העבודה הזאת שיכולה לצאת לאור בשתוף הכוחות של תופשי התורה בארץ ישראל, ולהיות עם זה גם כן למקור של עבודה לסופרים מיוחדים שיקדישו את זמנם לחבור של ספרים מועילים ונחוצים לדור, צריך לשום לב להשלמה של באורי הגר"א על ארבעה חלקי שלחן ערוך, זה הענק הגדול אשר שלחו ד' למחיה לישראל ולעולם בדורות האחרונים, היתה כל מגמת חייו לרומם את הדורות הבאים שלא ילכו הלוך וירוד על ידי השקיעה הדרגאית והתרחקות מהמקור על ידי ההתמסרות היתרה לתוך השפעת האחרונים ואחרוני האחרונים, נגד כונתם של המחברים הללו בעצמם, כי אם להזדרז לשוב אל המקורות הראשונים ולהתרומם לחיי יצירה עצמיים בכל ארחות התורה כולה שבכתב ושבעל-פה בהלכה ובאגדה,

בנגלה ובנסתר.

כג. ואחד ממצעדיו שאנו יכולים למלאות אחריו על שדה ההלכה היא השלמת באוריו לחלקי השלחן ערוך; כבר אמרתי שהשמוש בבאור הגר"א בחוג הלומדים הוא כל כך ממועט מפני קצורו הגדול, והנה חייבים אנחנו להרחיבו לפרשו ולבארו בשפה ברורה עד שיוכל גם תלמיד חכם בינוני לעסוק בלמוד חלקי השלחן ערוך עם באורי הגר"א מבלי שיצטרך להתיגע הרבה ולקבץ המון ספרים, מסכתות שונות מבבלי וירושלמי תוספתא ספרי וספרא ומכילתא עם ספרי הראשונים, עד שיעמוד על הכונה של דברי הגר"א בבאוריו. צריכים אנחנו להרחיב ולפרש את הבאורים בלשון בָּרור בהערכה מבוררת ומדויקת מכל הענינים הצריכים להבנת הענין ולהפצת אורה של באור פשוט במקומות הרבים שהענין דורש כך, ואז יֵצֵא לנו אור גדול, וההתחברות של הפוסקים עם שני התלמודים והראשונים בשיטותיהם - יהיה מאיר ומבריק לעינינו להרחיב את הדעת ולהעלות את הלומדים של הדור מהסדר של שקיעת הכחות בדברי האחרונים לסדר רחב ומופשט של שאיבה מקורית מדברי התלמודים והראשונים, ועל ידי חלוקת עבודה אפשר גם חפץ נעלה זה לצאת מן הכח אל הפועל.

כד. עוד ממין זה מהעבודות שחכמה ומלאכה ביחד מתחברות בהם והן עלולות להכניס רוח חיים, מפעל וידענות עצמית, שקידה, אהבת תורה לשמה ושמחת היצירה גם יחד בחוג התורני כולו. הנה יש לנו ספרי כללים וסוגיות ראשונים ואחרונים, אבל בכל אלה אין לנו ספר אחד שיבאר את התמצית של כללי התורה לערכיהם, לא רק בתור מאסף של סוגיות אחדות כמו ה"כסף נבחר", ולא בתור מפלפל בסוגיות שונות כמו "מלא הרועים" והדומים לו, לא מאסף לדברי אחרונים כמו ה"שדי חמד" ושלפניו, כי אם אוצר גדול שילך על פני כל התורה שבעל-פה ביחוד, ובפרט על פני התלמודים ודברי הראשונים, ויציע בשפה ברורה את כל הכללים היסודיים של הסוגיות העקריות, התמצית הברורה של התלמודים והשיטות, באורי גדריהן וגבוליהן בדרך פשוטה וישרה ובאופן המפיץ אורה על כללות הענין בהסברה מובנת למדנית ומדעית, באופן שיוכל כל איש יודע ספר ובעל שכל ישר לדעת את התוכן האמתי של יסודות השיטות התלמודיות וערכיהן מתוך הספר המאסף הזה. אם יסודר על פי ערכים אלפא-ביתים, נאמר למשל באות אב, אבות, באור האבות, אבות מלאכות, כל אב בגדרו ובשיטותיו, וכן בברור אבות נזיקין אבות הטומאה וכיוצא בהן, לא בתור ליקוט פשוט של העתקות דברי התלמודים והפוסקים בלשונם בלא קשר ויחש, ולא בתור חבור מפלפל והוגה חריפות, כי אם בתור ספר מרצה ומבאר את הענינים על פי מקורותיהם הראשונים על בורים. בערכים הללו יוכלו להכנס גם ערכי האגדה בדעות עיוניות ומוסריות ושיטותיהן השונות בברור והסברה, לא בצורה שטחית כי אם בצורה מבוררת מכוונת על פי עומק הענין, ועם זה מוצָעָה בשפה ברורה והסברה פשוטה, המעמדת את הקורא על עומק הענין ושרשו, מרחיבה את דעתו ומעשירה את ידיעותיו.

כה. את העבודה הגדולה הזאת יכולים אנו לחלק למומחים שונים, ואף שנרכז את כל עבודתנו פה

בארץ ישראל, יוכלו לקחת בה חלק הגון כל חכמי ישראל מקרוב ומרחוק איש לפי כשרונו, ובלבד שיציקת הרוח והַאֲחָדַת השאיפה הכללית שבעבודה הגדולה הזאת תבוא מתוך אוירֵנו הקדוש, מתוך אויר ארץ חיינו אוירא דארץ ישראל המַחְכים והמחיה.

כו. חוץ מהכללים של הסוגיות והשיטות צריכים אנו עכשיו ליצירה של מבוֹאים, במבואים פרטיים לכל ספרי התורה כולה, החל בתורה שבכתב וכלה בתורה שבעל פה, מבואים להתלמודים הבבלי והירושלמי, החל מבואים קטנים לכל פרק ופרק בפני עצמו הכוללים את התכנית הכללית בהרצאת הענינים היותר אֶפיים של אותו פרק, בהארה של הכללה והסברה יפה על חלקיו העקריים בבאור השיטות היסודיות שבו, בהזכרת התַּנָּאים והאמוראים שבו ובאור תוכן הדברים של כל אחד מהם, ואחר כך מבואים יותר רחבים על כל מסכת בפני עצמה, ואחר כך מבואים כלליים לכל סדר מסדרי הש"ס, ואחר כך מבוא כללי להתלמוד הבבלי כולו. וכן הדבר נוהג בהתלמוד הירושלמי לפרקיו, למסכתותיו, לסדריו ולכללו כולו, ומבוא כללי להתלמודים בכלל. וכן הדבר מגיע להמשנה, להתוספתא וליתר ספרי התנאים המכילתא, ספרא וספרֵי, להמדרשים הרבה והתנחומא בפרוט הענינים המדוברים בהם, בבאור הרוח השולט בתוכם, בהסברת סגנונם, בהפרטת כל השמות של חכמיהם והבאת דעתו ומדתו של כל אחד מהם, עד שיאיר לנו אור כללי, אור חדש, על כל אופק התורה כולה. אמת הדבר שכבר הלכו רבים בדורות שלפנינו באלה הדרכים של סדרי מבואים, ואנחנו יכולים להשתמש גם כן במילי מעלְיָיתא שיש בהם, אבל עלינו להרחיב את הדברים ולהעמיק את היסודות, לא להסתפק רק בדברים צדדיים של תכונת הספר והתולָדות, כי אם בעקר להסביר ולהציע את עצמותם של הענינים המדוברים בהם בעומק ערכם, בבהירות ובפְּשיטות הראוי לתלמידי חכמים שתורתם אומנותם הנחלצים לדבר את דבריהם בסדר נכון ובהסברה מובנת במטרה של קדושה להחיות את תחיתנו הלאומית בכל ערכיה ופנותיה, גם במה שנוגע לדברי האחרונים, מהראשונים שבהם עד אחרוניהם, שהרבה מאוד פנינים יקרים מפוזרים בהם, שאם יבואו בסדר נכון יהיו למאורות גדולים בהליכות התורה, ההוראה, וסגנון הלמוד. ראוי היה לעסוק בעריכת "שיטה מקובצת" חדש על כל הש"ס, הבבלי והירושלמי, מִבְּהירי הפנינים שבדברי האחרונים המפוזרים בהמון הספרים הרבים, ולהעריכם על סדרי המסכתות דף על דף, בבחירה הגונה ובסדר נכון. זאת תהיה עבודה מועֶלֶת ורצויה, וראויה להעסיק בה על ידי פקוח והסדרה הרבה כוחות של תלמידי חכמים לְצוֹר דברים שיש בהם תועלת מורגשת לתחיתה של תורה. יחד עם המלאכה הזאת בהכרח תבוא גם כן חכמה של הארה של הסדרה ושל בקורת נכונה ומושכלת על כל פרטי הענין. וראוי שיבוא גם כן לזאת העבודה מבוא כללי שיבאר את הסגנונות השונים של דרכי החדוש והפלפול, הדרשנות והתוכחה במה שנוגע לחלק האגדה מהדורות הקדמונים עד אחרוני האחרונים, ויאירו על ידי זה נתיבות רבים בחיינו הרוחניים להצטרף אל דרכי התחיה המאושרת, תחית הקודש.

כז. ועיקר הכל הוא להתעלות לעבודה, ליצירה ולמעשה, ליצור דברים שהתועלת הרוחנית שלהם

תהיה מורגשת לנו ולעולם. אז יתחברו כל כוחות העובדים יחד, עובדי הקודש ועובדי החול, וזה על זה ישפיע אורו ועזוז קדשו ופארו, ותחל אור גאולה הבאה מתוך תחיה שלמה, להופיע על מחנה ישראל בארץ חיים, ויכירו וידעו כל אחינו וידעו גם כן כל עמי הארץ כי רוח ד׳ הקים לתחיה קו קו ומבוסָה אשר בָּזְאוּ נהרים ארצו להיות לגוי קדוש גוי אחד בארץ.

כח. כשתהיו אתם אחי מוכנים לעבודה מסודרת הראויה לכם, יהיה כלל עמנו גם כן מוכן לבוא לעזרתנו הרוחנית והחמרית, קשר כללי יאחד אותנו עם כל חכמי ישראל שבכל חלקי התבל, והיחס הרוחני יחדש רוח חיים והוד של נשמה על ערך התורה וחייה באומה.

כט. כשתהיו נכונים, כשתכירו את הערך של הזמן הדורש ממנו זריזות, התעודדות, תחית רוח ועבודה של שקידה הגונה אידיאלית, לא תצטרכו לנוע לקצות הארץ. לא יהיה צורך שכוחותנו הטובים יתפזרו בשביל לבקש מקום של פרנסה של רבנות ודרשנות בארצות הגולה. לא תֵּעזב עוד ארצנו הקדושה מבחירי בניה. העבודה הספרותית הגדולה והרחבה אשר תתפשט על כל מקצועותיה של תורה, תוכל להיות גם כן למחיה לבניה בוניה. מובן הדבר שלכל עבודה אידיאלית צריכים גם כן קרבנות, והקרבנות הדרושים מאתנו אינם כל כך חמורים, התרוממות רעיון ואהבת עבודה, גם כשאין רואים מיד את השכר החמרי בצדו, גם כשסובלים בעד זה מֵעֲבָרים שונים, ממקנאים ממהרסים או בכלל מכל עקומי שכל ומְעַוְּתי לב. אבל סוף הכבוד לבוא, והכבוד, לא כבוד המדומה הוא, לא כבוד של ציץ נובל הוא. הוא כבוד שמים, כבוד התורה, כבוד האומה, כבוד הארץ וכבודה של תחיתנו הלאומית הבאה אלינו באורה הגדול מתוך המחשכים הרבים אשר סָבונו. הבו גודל לאלהינו ותנו כבוד לתורה וכל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות.

ל. אחי היקרים. יוכַל להיות שאין בדברי חדושים על כל דבר, בפרט אולי נעשו כבר נסיונות בפרטים אחדים שחשבתי. אמנם הנסיונות הללו, שנעשו באיזה מקצועות, לא נעשו באותו הרוח ובאותו הסגנון שאנו מכוְנים להם, וגם בכל זאת ההצגה של כל העבודות הגדולות הללו יחד מראָה לפנינו ככר גדול ורחב ידים של עבודה המתקרבת להתוכן של עבודת הדורות הראשונים, שהחכמה והמלאכה הלכו אצלם שלובות יחדיו. וההתעסקות בענינים הללו בחבורה תרומם את רוחנו למעלת יצירה כללית ותראה לעולם כולו שכוח התחיה חדר לשדרותיהם של עמֵלי תורה, ועמנו כולו ידע כי יש שכר לפעולת העובדים בקודש, ושתחיתנו הלאומית היא זקוקה לעבודתם התורנית, ויתרומם בזה קרן התורה, וגם האמצעים החמריים להוציא כלים למעשיהם כשתִּכְלֶנָה העבודות, וגם האמצעים להחזיק את ידי העובדים בעבודתם גם כן ימָצאו באהבה. כי מי כישראל גוי קדוש עם אוהב תורתו, עם חכם ונבון החפץ בהגדלת תורתו וחכמתו והאדרתם. צריכים אנו לדעת שהגורם היסודי להצלחת שאיפתנו הוא שעלינו לכון את המשאלים היסודיים של הדור החפץ באמת לשמוע דבר ד׳, אבל הוא דורש סגנון רענן וחי המתאים לשאיפתו לתחיה ולמקוריות.

לא. ואנחנו תופשי התורה בארץ ישראל בכלל ובירושלים בפרט, חיבים אנו להתאמץ להמציא לעמנו את מאֲוַיָיו הרוחניים בצורה היותר נאה, ואז אור חדש יאיר על ציון, והתורה תתכבד על ישראל, והתלמוד יביא לידי מעשה, והמאור שבה יחזיר למוטב גם את הבנים שנתרחקו, וקרן גאולה וישועה יתרומם לעם ד' על אדמת קדשו וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו. ויתקים בנו מקרא שכתוב והולכתי עִוְרים בדרך לא יָדָעוּ, בנתיבות לא יְדְעוּ אדריכם, אשים מַחְשָׁךְ לפניהם לאור ומַעֲקַשים למישור, אלה הדברים עשיתים ולא עזבתים, ושמעו ביום ההוא החרשים דברי ספר ומאופל ומחושך עיני עִוְרים תראינה. ויָסְפוּ ענָוים בד' שמחה ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו, ומציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים, במהרה בימינו אמן.

אמרות יפות

כשם שהאדם צריך להסתגל אל הטבע החמרי וכחותיו, ילמוד את דרכיו ומעשיו ע"פ אותם החֻקים הכלליים השולטים בעולם, שהוא בעצמו ג"כ חלק מהם, והם שולטים בתוכו כמו שהם שולטים מחוץ לו; ככה ויותר מזה צריך ומוכרח הוא להסתגל לחֻקי הטבע הרוחני, שהם יותר שולטים במציאות כולה, שהיא חלק ממנו, והם יותר שולטים בתוכו כולו. וראשית ואחרית של סיגול זה היא הנקודה העליונה של הדבקות האלהית בכל דרכיו ובכל מעשיו, בכל רגשותיו ומחשבותיו, שכל הסיגול אל המציאות הרוחנית, הכוללת כל, ממנה הוא נובע ואליה הוא שב. "אדני מעון אתה היית לנו בדור ודור".

(שמונה קבצים, קובץ ד, פסקא כח)

אמירות יפות

הרב היה מחונן בכשרון לבטא רעיונות נהדרים באמירות קצרות וקולעות
והרי הן שזורות למאותיהן בכל מרחבי כתיבותיו
הבאנו כאן מקצת מהן
ונעזרנו ברבות מהן ע"י ספרו של ידידנו ר' יהושע בארי ז"ל
"אוהב ישראל בקדושה" (ח"ג עמ' 255-209)
וכן מחוברתו של הרב ראובן מאמו (בית-אל): "לראי"ה תהילה"
והוספנו עליהן

[א] והשרידים אשר ד' קורא, חסידי הדור, קדושי עליון, אין להם להסתכל בשום גירעון, בשום צד שלילי של כל נפש מישראל הדביקה באיזה דבק בצור מחצבתה, כי אם להעלות את הנקודה הכללית[1] שבכל נשמה פרטית ברום גובהה ובעילוי קדושתה. האהבה הבלי גבולית אל האומה, אם החיים שלנו, אינה יכולה להיות נפחתת משום סיבה וכישלון שבעולם, לא הביט אוון ביעקב ולא ראה עמל בישראל, ד' אלהיו עימו ותרועת מלך בו. מתנשאים אנו מעל כל מחשבות השטנה, מעל כל השטחיות שבמוסרים ובמאמרים המעוררים כעס ושנאת אחים, ומלאי רצון, ושקויי טל חסדים אדירים, הננו שבים לחבק בזרועות אהבה את כל הנשמה לבית יעקב החפיצה לראות בשמחת גוינו ולהתהלל עם נחלתנו. -

(שמונה קבצים, קו"ב פסקא רעד)

[ב] מי זה יוכל לשער את האורה והקדושה הגנוזה בנשמת כל אחד מישראל

(אגרות ח"ב עמ' לד)

[ג] כל ישראל, כל האומה כולה, בחטיבה אחת, נשמה אחת היא, מראשית ועד אחרית, מֵרוּם הגובה של נשמה היותר עליונה שבדור הראשון עד עמק תחתית של הנשמה היותר נמוכה שבדור אחרון; כולם באחדות אחת הם קשורים.[2] משורש העתיד הטוב, המוכן לעולם כולו, הם יונקים, וכולם יש להם חלק לעולם הבא, שבו קשורה כל פנימיות מאויים וחשקם היסודי.

(עולת ראיה ח"ב עמ' קנז)

---

1 יסוד סניגוריא של הרב גם על הרשעים המוחלטים, הוא מפני השתייכותם לכנסת ישראל, ובה אין פגם (מהר"ל, נצח ישראל, עמ' סז). והאריך בזה הרב (אורות התשובה, פי"ג פסקא ג; אורות, עמ' קמח-קמט)

2 עיין "אוצרות הראי"ה" חלק חמישי עמ' 14 ערך: אחדות

[ד] כנסת ישראל היא הגילוי הרוחני העליון שבההויה האנושית. כשם שאין להתפלא על אשר במוח ובלב ישנם גילויי חיים כאלה, שדוגמתם אין אנו מוצאים בכל הגוייה כולה, כן אין להתפלא על גילוי החיים של הפליאות, הניסים, הנבואה, רוח הקודש במעלתו העליונה, התקוה הנצחית, הניצחון על כל מפגע, שהם מתגלים בישראל בצורה עליונה, המפליאה את כל לב הוגה וכל מוח חושב. כנסת ישראל היא גילוי זרוע ד' בעולם, יד ד' בהויה, בבנין הלאומים, ויש לה בודאי יחש גדול עם כל מה שהוא יותר נשגב ונערץ, קדוש ומרומם, במצוי כולו, בכל היקפו, הגשמי והרוחני. באופן אחר אי אפשר לחשוב.

(שמונה קבצים, קו"ב פסקא כח; אורות, עמ' קלח)

[ה] כל מה שהאדם אוהב יותר את הבריות, וכל מה שהוא מביט בעין יפה על השקועים בכל כחם בעסקי העולם הזה וּבְנֶיָנוֹ, כן דעתו מתיישבת עליו.

(שמונה קבצים, קו"ב פסקא כב).

[ו] עד מתי נהיה כל כך בטלנים, עד שנחשד תמיד רק את עצמנו, שכל השבחים והמעלות הרמות הנאמרים ממקורות כל כך חשובים עלינו, שלוא היו דברים כאלה נאמרים על כל עם ולשון היו מתנשאים בגאון ורהב נורא על כל, [והם] היו יודעים תמיד להתוות יפה את היתרון המיוחד שלהם. ואנו, משעה שפעפע בנו הארס של הליברליות החיצונית, אין אנו יודעים אחרת כי אם למחוק את כל התווים הבולטים כל כך, המבדילים אותנו בהבדל כל כך עצמיי מכל העמים? הבדל כזה אשר אין לפחות אותו אפילו נימא אחת מגדרו של הכוזרי (מאמר א, פסקא קג) 'סוג חמישי'.

(אגרות ח"א עמ' קעה)

[ז] הישן יתחדש, והחדש יתקדש, ויחדיו יהיו לאבוקות אורים על ציון

(אגרות ח"א עמ' רייד)

[ח] העצבנות היא מכלל המדות האסורות "קינא דמסאבותא", עומדת במערכה אחת עם הכעס והגאוה.... היא שריג ממדת העצבות, המבלבלת דעתו של אדם ומעברת אותו על דעת קונו, מאבדת הונה של תורה וכל חיי נועם של עבודת הקודש. הנני רק להוסיף כי מורך הלב הוא ג"כ בכלל המדות האסורות, תולדות העצבות והעיפות שהננו חייבים להזהר מארסה. חמושי גבורה אנו חייבים להיות כשאנחנו מכירים שכל כונתינו היא טהורה, ישרה ונכוחה ונגד ד' דרכנו. חלילה לנו להיות חפצים דוקא להיות יוצאים ידי [חובת] כל הבריות, אפילו היותר חביבות ומשובחות.

(אגרות ח"ב עמ' רסב).

[ט] הגאונות היא מחוברת לעולם, ממתנה ועבודה... אנו מוצאים... שזכו למה שהם בעבודה רבה ועמל גדול של שקידה נפלאה

(אדר היקר, עמ' כג)

[י] במקום האור שם גם הצל (אגרות ח"א עמ' שכג). הצללים הנם הולכים תמיד בעקבות האורות

(עקבי הצאן, אדר היקר, עמ' קיט)

[יא] אין כמעט גם ספר-קבלה אחד שלא ידבר על דבר ארץ ישראל והגאולה, כי הקבלה כולה היא צפיית ישועה כראוי לחכמה עליונה שאינה מתפשרת עם ההוה הלקוי כי אם עולה היא ברוח-ד' אל העתיד המתוקן הנהדר בקודש. וכו' ראש לכל הלא בספר הזוהר אין כמעט פרשה אחת שלא ידובר בה על דבר גאולה וארץ ישראל

(אגרות ח"ב עמ' צא)

[יב] ההגזמה מביאה, כמובן, יאוש תמיד

(אגרות ח"ב עמ' נג)

[יג] להלחם על הרע והחטא, ולא על הרעים והחוטאים

(אגרות ח"ב עמ' רעא)

מי שאין לו הרגשת החיים וזיום, הוא לא יוכל להיות 'אדם אשר ימות באהל' [כלומר: מתמיד בלימוד התורה]

(אגרות ח"א עמ' קפז)

[יד] וכל אשר נצרף אל החינוך כל מדה טובה, ונלמד את בָּנֵינו את הלימודים הנותנים פרנסה וכבוד לאדם, מצורף אל התורה, יתחזק ויוסיף אומץ יסודה של תורה.

(אגרות ח"א עמ' שיא)

[טו] הרע הוא רק בגלוי שבהויה, בשיקוף הפרטיות. אבל בהכללה הכל מצטרף לטובה

(אגרות ח"א עמ' שכ)[3]

[טז] דרך הישרה היא דרך המיצוע

(אגרות ח"א עמ' רצד)

[יז] לכבד את התורה ולחבבה על הבריות, זהו יסוד קידוש השם, הגדול מכל המצוות כולן

(אגרות ח"א עמ' קצא)

[יח] ההשקפה היותר מאירה בעניני אמונות ודעות, כמו בכל הענינים הנשגבים, היא לצאת מהחוג הצר, שבו נמצאים שיטות מחולקות, הצוררות זו את זו ומבטלות אלו את אלו; ולבוא עד מרום הפסגה שמשם נשקפות כל הדעות בשורשן, איך שכולן עולות למקום אחד, ורק שינוי תְּנָאִים

3 עיין עין איה, ברכות פ"ט פסקא קפב

בארחות החיים ובמצב הנפשות הוא המחלק ביניהן.

(אגרות ח"א עמ' פד)[4]

[יט] הצד החיצוני של העולם מלא הוא מלחמות. אבל הפנימיות שלו היא מלאה שקט והרמוניה. ואנו צריכים תמיד להעמיק ולחדור לתוכיותם של הדברים.

(אגרות ח"א עמ' שסג).[5]

[כ] וברוח דעת ויראת ד' נדע כי כל עלילות מצעדי גבר וכל הגיוני רוח איש ופעלם בעולם, בחוג גדול או קטן, הכל ערוך ומסודר מקורא הדורות מראש, לעזור לשכלול העולם וקדמתו, להזרחת אורו, ולעדויי חשוכא

(אגרות ח"א עמ' שנד)

[כא] הננו צריכים מאד להחזיק בכלל זה העתיק, שכל החכמות כלולות בתורה, במובנה האמתי והרחב, וממילא הן כולן נצרכות להבנתה והרחבתה.

(אגרות ח"א עמ' פג)

[כב] כל דיעה חדשה נולדת עם חסרונותיה וסיגיה

(אגרות ח"א עמ' קמג)

[כג] כל מה שהיותר חכמים והיותר מעולים יכולים הם לחשוב, כבר נמצא באוצרנו בצורה יותר שלמה, יותר עליונה, והעיקר: יותר אלוקית.

(אגרות ח"א עמ' מח)

[כד] גדול הוא עברנו, ויותר מזה גדול הוא עתידנו

(אורות, עמ' נו)

[כה] הננו שואפים לקום לתחיה באותו הגודל של אבותינו, ולהיות עוד גדולים ונשאים מהם.

(אורות, עמ' נה)

[כו] יסוד האושר הוא: אהבת האמת - בשכל; אהבת היושר - בחיים; אהבת היופי - ברגש; אהבת

---

4 עיין אדר היקר, סוף עמ' יד

5 הענין יובן ע"י ההכרה כי "בערך ההשגחה האלוהית בהנהגת ישראל וגלגולי סבותיהם היו הדברים כולם מכוונים לתכליתם. גם החסרונות הפרטיים, גם השגיאות והדברים שהתרחבו מהם, כולם עולים בשקל הקודש לבצע את אשר הוכן במחשבה העליונה, ממגיד מראשית אחרית ב"ה" (עין איה, שבת פ"א פסקא כ). דברים אלו מבוססים על דברי רמח"ל (דעת תבונות, סוף פסקא מח) כי באופן מקביל לבחירה חופשת של האנושות, יש תוכנית-על של הקב"ה, והוא משתמש במאורעות העולם להביא לידי אותה מטרה שהוא הציב מראש. וכן כתב "לשם שבו ואחלמה", ספר הדיעה ח"ב עמ' 223, וכן שם בעמ' 137)

הטוב - במעשה.

(אורות הקודש ח"א עמ' צב)

[כז] נְתַוַּדַּע איש אל אחיו בשם 'ישראל' הכללי, לא בשם מפלגתי וּמַחֲנָתִי. נדע שיש בכל מחנה הרבה מה לתקן, והרבה מה לקבל מהאור והטוב זה מזה. ואז תופיע עליו האורה העליונה הכללית, אשר בה נושע תשועת עולמים.

(מאמרי הראיה, עמ' 77)

[כח] אי אפשר שלא להתמלא אהבה לכל בריה. שהרי שפעת אור ד' בכל הוא מאיר;[6] והכל הוא התגלות חמדת נועם ד'. חסד ה' מלאה הארץ

(אורות הקודש, ח"ד עמ' שצ)

[כט] שלימות האדם בנפשו ומידותיו, שממנה תוצאות לכל מיני השלימות הפרטית, תלך ותתעלה רק באופן שלא ישים למרכז חייו רק את ענינו הפרטי, כי אם עניני הציבור והכלל יהיו קרובים אל לבו.

(עולת ראיה, ח"א עמ' שע)

[ל] [אודות המתנגדים לדבריו של הרב =] מכל מקום אין חשש. כי המבינים באמת יבדילו ויכירו את רוחי כמו שהיא בעזרת השם. ומבלתי מבינים אי אפשר להזהר, ואין צורך כל כך להזהר.

(אגרות ח"א עמ' קנד).[7]

[לא] לפי ערך גדולת הענין, כן רבו המניעות

(אגרות ח"ב עמ' לו)

[לב] וכבר דברנו כמה פעמים שדוקא זה הדור, הנראה כל כך ריק ופורק עול, הוא היותר מוכשר לאור תשובת אמת, באהבה ובגבורת קודש בבוא עִיתָּה בעז"ה. על כן צריכים למשוך את הכל בעבותות אהבה וחסד, להחזיק בכל עז בדרך ד' הטובה הזאת, ולא להתפעל מכל אלה החפצים להגביר סיטרא דדינא; אפילו אם הם צדיקים וגדולים בתורה. כי דורנו, דור עת קץ המגולה, אור בקר דאברהם זורח וכו'

(אגרות ח"ב עמ' לד-לה)

[לג] שלא לסור מדרך הקודש מפני התבטלות נגד שום אדם בעולם, ולהשתוקק לברר את הנקודות הטובות מכל מקום שהן

(אגרות ח"ב עמ' רכו)

---

6 מקור לזה בדברי מהר"ל, על אבות, פ"א מ"ו "מי שהוא אוהב את הש"י אוהב את הבריות, שהם ברואיו ית'".

7 ר' ליב קאוונער אמר: "אפילו הגאון היותר גדול והצדיק היותר נשגב לא יוכל לעמוד על דעתו של המשועבד להורות לרבים, ולדעת צרת נפשו, כדי לדון אותו לכף זכות" (אגרות ראי"ה, ח"א עמ' רצב)

[לד] יודעת היא הנשמה שכל הבא בלימוד איננו מקורי. מקורי הוא הרעיון הפנימי שאינו מבוטא שהָיֹה יהיה נחלת העולם ביום הגדול שאיש את אחיו, איש את רעהו, לא ילמדו עוד לדעת את ד', כי כולם ידעו אותו מקטנם ועד גדולם.

(ריש מילין, תחילת הספר)

[לה] הדיעה שהאדם הוא התוכן המרכזי של ההוויה כולה, מגדילה את האחריות המוסרית, ומעוררת את החפץ לפעול גדולות.

(אורות הקודש ח"ג עמ' סד)

[לו] הרֶגֶשׁ צריך שיהיה בנוי על פי מוּסָדֵי החכמה והשכל השלם. ויש יתרון רב לדברי רגש היוצאים מלב מלא חכמה, על דברים שהם אמנם מלאים רגש אבל יוצאים מלב ריק מחכמה ושלימות השכל.

(עולת ראיה ח"א עמ' שמח)

[לז] יסוד גדול הוא בחינוך הבנים פיתוח כח הרֶגֶשׁ הקדוש שיסודו הכללי הוא יראת ה' והכרת כבודו הנמצא בעמקי נפש האדם. וחובת החינוך הוא לעוררו יפה ולהרחיבו על ידי עזרת מאורעות הנותנים לו יד.

(עין איה, שבת, פ"ב פסקא רטו)

[לח] החינוך הפשוט מתחיל משבא הילד לכלל איזו הכרה, והחינוך המדעי מתחיל משיצא לאויר העולם, והאמוני מההתחלה היצירית,[8] והתקדשתם והייתם קדושים.

(שמונה קבצים, קו"ב פסקא מד)

[לט] כי התורה בהכרתה הפנימית ראוי שתהיה ניכרת רק בארץ ישראל... ההכרה הפנימית מתגדלת בטבע רק בארץ ישראל, מפני שהיא מקומה האמיתי. (עין איה, ברכות פ"ז פסקא יג)

[מ] כלל גדול בכל חכמה ומלאכה כי שלימות העולם בכללו תבוא מריבוי בקיאים כל אחד במקצוע מיוחד בתכלית המעלה, ולא במי שסופג הכל רק באופן שִׁטְחִי, כי ההשלמה האיכותית גדולה היא בערכה על ההשלמה הכמותית.

(עין איה, ברכות פ"ו פסקא כה).

[מא] כל התנגדות הראויה להיות מצד האמת והצדק אל דרך הרֶשַׁע והשקר, צריכה שלא להסתפק בשלילה כי אם בקביעות ענינים חיוביים של דרך האמת.

(עין איה, ברכות פ"ט פסקא יב)

[מב] מי שזוכה לטעום באמת טעם רזי תורה, יודע הוא כי כל העבודה השלימה רק על זה היא

8 כלומר לפי טיב טהרת מחשבותיהם של האב והאם בעת ההזדווגות

בנויה, לקרב רחוקים, וללקט ניצוצי הקדושה מכל מקום שנתפזרו.

(אגרות ח"ב עמ' קנג)

[מג] ומה שכתב מר לתמוה עלי במה שאני מקרב את הכל, גם את פושעי ישראל, כדי להחזירם בתשובה, וכתבתי לו ברמז כונתי, שכל מי שהוא מוכשר לעסוק בפנימיות רזי תורה מתמלא יותר מאור החסד של תורת חסד; ועליו החובה לעסוק בתיקון נפולים ובקירוב רחוקים, שבלשון חכמי הסוד נקרא זה בכלל 'ליקוט ניצוצות הקדושה מתוך הקליפות'.

(אגרות ח"ב עמ' קפו)

[מד] הנה על משמרתי אעמודה, לקרב ולא לרחק, ולקרב אפילו את המרוחקים בזרוע. וזאת תהיה מגמת תפילת כשרי ישראל, לקשר את כל נשמות עם ד' למקור החיים, ולגלות את אור הקדושה הטמון בהם. ואין ערוך ושיעור לשמחת עולמים וחדות ד' הבאה מאתהפכא חשוכא לנהורא. וזאת היא עיקר התורה הנלמדת בהיכל משיח, כאמור בריש הזוהר (ח"א ד ע"א).

(אגרות ח"א עמ' שע).

[מה] ת"ח המכירים בטבעם את טבע הסגולה הפנימית, ויודעים להפריד ממנה בדבקות מחשבתם את הקליפה הבחירית, חייבים ומוזהרים על זה לקרב פושעים כאלה שסגולה פנימית יש בהם כדי לעורר יותר ויותר את כח הטוב הצפון בהם עד שיתגבר לגמרי על הרע הבחירי ויכניע אותו. ופעולת חכמים לוקחי נפשות כאלה אינה חוזרת ריקם בשום פעם.... ואפילו אם חלילה יהיה המושפע כל כך גרוע עד שהוא עצמו לא יזכה לשוב בתשובה, יפעול כח הגרעין הזה על טבע נפשו ונפיק מיניה זרעא מעליא שישוב בתשובה ויתקן גם כן את נפש אביו, ברא מזכה אבא.

(אגרות ח"ב עמ' קפז)

[מו] מובטחים אנו שסוף קדושתה של ארץ ישראל לעשות את פעולתה גם על הרחוקים אשר יתקרבו, הם או דורותיהם אחריהם

(אגרות ח"א עמ' רמח)

[מז] במה שנוגע לקולוניסטים, הנה אף אני הקטן הנני קטן ויחיד, נגד גדולים ורבים שקמו לנגדי בענין זה. (אגרות ח"ב עמ' קפה). - אבל מה אעשה? אסור וקשור אני בחבלי עבותות עבודת עבודה ועבודת משא, עבודה כזאת הדורשת כח של אדם גדול בענקים. ואני גמד שבגמדים, חלש ורפה כח, בחומר וברוח. (אגרות ח"א עמ' קנו). - רק עצת ד' היתה זאת, שנתן כח לאין-אונים, לעמוד לשום נפשי בכפי נגד מחנה אלהים, כדי להציל את ארצנו הקדושה משממון רוחני וגשמי, ואת שם השי"ת ותורתנו הקדושה מחילול נורא.

(אגרות ח"ב עמ' קצ)

[מח] ועל דבר חיפוש דברים שראוי לתלות בהם המחלות, לע"ד אין לנו חטא גדול משנאת חנם

שאנו שקועים בו בעוה"ר. ויותר מכל מקום מצא לו יצרא בישא זה מקום אצל יראי ד' ות"ח, ויותר מכל מקום בארצנו הקדושה.

(אגרות ח"א עמ' שמז)

[מט] ובאמת כבר נסיתי, שכל מה שדורשים [מהזולת] בדרך כבוד ושלום, מתמלא יותר ממה שדורשים בדרך קינטוריא, המעורר התרגזות.

(אגרות ח"ב, עמ' נא)

[נ] הנני מכיר שבארץ ישראל בפרט אין מקום ודרך להרבות פירודים, אפילו לשם שמים.

(אגרות ח"א עמ' סב. עוד עיין עמ' קעב)

לוח מפתחות ענינים

**[ברור שלא הבאנו כאן אלא מקצת דמקצת ממה שיש בספר זה.
כי לעשות מפתח מושלם הוא למעלה מיכולתנו]**

א

אהבה לילדים וקדושת בכורות.....256-261
אהבתנו לה', גם בלי תועלת עצמית לנו.....100-101
אומץ לב וגבורה של הרב.....327
אוניברסיטה עברית, ונאומו של הרב בייסודה...271-274
איסור מוסיף, ואיסור חל על איסור.....68
אליהו, גילוי אליהו.....426
ארץ ישראל, מצות כיבוש הארץ.....298-301
אשה, דעת הרב על לימוד תורה לנשים.....275-281

ב

בית דין הגדול לערעורים.....82
בית המקדש.....381-382
במה ספרותית לבירורי ההלכה.....20
ברכת "אשר יצר את האדם בצלמו" וכו'.....135-136
ברכת התורה, שלא בירכו בתורה תחילה.....119

ג

גאולה בחפזון במצרים, ולעתיד לבוא במתינות..105, 109
גבורה, גופנית וכן נפשית, במשנתו של הרב...288-331
גדוד עברי.....262, 292, 301, 322
גט, עדי חתימה כרתי, עדי מסירה כרתי.....90
גר"א, בית כנסת על שם הגר"א בתל אביב.....189

ד

דבקות ברב, אצל תנועת החסידות.....164-165
דגל ירושלים, תנועה שהרב ייסד.....198-201
דגל ישראל.....262-270
דמיון,מעלתו.....165

ה

הגנה, הרב קורא ליהודים לעמוד על נפשם, למרות יחס השלטון הבריטי.....335
הלכה, אם מותר לפסוק כפוסק בלי לדעת נימוקי פסק זה.....24-34
הלכה, ד' אמות של הלכה.....116
הקהל, טעם מצוות הקהל.....102
השתדלות טבעית.....297-298 (ועוד מקומות רבים בספר)
התעמלות, ודברי הרב בשבחה.....291, 304, 308

ז

זהר וסתרי קבלה, אשרי מי שנדבק בהם.....223

ח

חופה, אין לערוך טכסי נישואין בבית הכנסת.....185
חזקיה לא אמר שירה.....108
חסרון של הכלל "שב ואל תעשה עדיף".....170
חצות לילה, כיצד ה' חילקו.....99
חתם סופר, השפעת ארץ ישראל על איכות התורה הנלמד בה.....190
טובה, גם אם בני אדם לא כיונו לאמת ההלכה, תיקון בא יבוא.....106

ט

טומאת אהל המת רק בישראל ולא בגוי.....142-143
טעמי המצוה, אם אינו מתאים לכל פרטיה.....82
טעמי המצוות, מצוה לחפש טעם.....131

י

יבום וחליצה.....88
יבנה, ייסוד ישיבה בה.....187
יעקב במאבקו נגד מלאכו של עשו.....108
יעקב, מדוע מיוחס לו פעם אהל, ופעם בית....126-128
יעקב, מעלתו לענין השגת ישראל שלימותם.....127
ירושלים, כבודה של העיר.....340
ירושלמי, הערות קצרות על סדר זה.....96-98
ישיבה שהרב הקים ביפו.....246-251
ישיבת מרכז הרב.....230-241
ישיבת שהקים הרב קוק ביפו, ותוכנית לימודים.....246-251

ישראל עתידים להביא שלום בעולם, גם בין האומות זו לזו.....224-225
ישראל, גאונות טבעית שיש בהרבה מבני עמנו.....310
ישראל, יחודו הוא שיש בו דעת אלוהים.....213-216

כ

כיבוש ארץ ישראל.....298-301
כעסו של הרב על המציע שלמען פקוח נפש יוותר על הקמת מדינתנו.....300
כפרה, על שמיעט ה' בירח.....98

ל

לא פלוג, גם בעניני דאורייתא.....83
לא תחנם, אם הוא לטובת ישראל, אין כאן איסור.....74
לאומיות, ללא רגשי דת, לא תצליח.....225
לימוד תורה בא"י, מעלתו של התומך בלימודם.....125
לימוד תורה לנשים, בימינו צריכים להרחיב היקף לימודיהן.....279, 282-285
לימוד תורה פועל ב' פעולות. על האדם ועל העולמות.....118

מ

מדות רעות, שימושן במטרה לקיים דבר הקב"ה..311-316
מדינת ישראל, האם לוותר על הקמתה מפני חשש פקוח נפש.....300
מוקצה, או מותר ליהנות ממנו בשבת.....38-39
מזרחי, התפקידים הראוים לתנועה זו.....180-181
מחתרת, הרב החביא בביתו מבוקשים ע"י הבריטים.....323
מילה ע"י נכרי.....61-62
מלחמות ישראל בעת כיבוש הארץ בימי יהושע.302-304
מלך כותב לו שני ספרי תורה.....95
מנהג מבטל הלכה.....55-56
מסילת ישרים, סדר פרקיו כמו סדר יומו של אדם.....123-124
מסירת נפש של ר"י בן בבא ור' חנינא בן תרדיון.....104
מצוה, איסור הפקעת מצוה לתמידות.....64-70
מצוה, כשיש אונס מלקיימה עתה ודעתו לקיימה בעתיד, כבר יש לו מצוה.....64
מצוות שניתנו במרה כהכנה למתן תורה.....102-103

נ

נבואה, לעניני הלכה "לא בשמים היא".....48-49
נדרים, האוסר עצמו באכילה אם מותר להשאילו קדרה.....60-61
נישואי אשה שניה ע"פ ק' רבנים.....85-86
נשיאות, מַזֶּה בן מַזֶּה, דלבש מדא.....122
נשים, דעת הרב על לימוד תורה לנשים.....275-281

ס

סיום מסכת, על המנהג לקשר סופה לתחילתה...129-130
ספר "מלכי בקודש".....80, 173

ע

עביט עשוי זכוכית, לענין טהרתו.....113
עִיבְּרוּת שמות משפחה.....372
עיטור סופרים, חוברות שהרב ערך.....16
עלייה לארץ ישראל, במיוחד בעת צרות בגולה.....188
עמלק, זכירת מעשה עמלק.....120-121
עמלק, מחייתו רק בציבור או גם ביחיד?.....104

פ

פורים, ופעולת הרב נגד צוררים גרמנים.....321-322
פַּנְטִיזם, וכן שאר דתות.....222
פקוח נפש, האם מפני זה לוותר על הקמת מדינתנו...300
פקוח נפש, והשתתפות בני ישיבות בהגנת ישראל...326
פריה ורביה, טעמי מצוה זאת.....131-134

צ

ציונות מדינית, דעת רצי"ה.....307
צלם, דמות, תבנית, גילה, ששון, ביאורי המלים.....136

ק

קבלה, מתוך לומדיה, לא כולם הבינו משמעותה הפנימית.....379
קרקע, אדם שאין לו ק', ביאור רעיוני.....142

ר

רופא, אם יש לו חזקה.....41-45

ש

שבת, מתנה יש לי בבית גנזי.....109, 112
שיר השירים, מי יתנך כאח וכו'.....100-101
שיר שהרב חיבר בדרך ראשי-תיבות, לכבוד אירוסי כלה.....371-375
שכל ורגש.....383-386
שלום ואמת, דרישת הרב מהאומות אחרי פרעות תרפ"ט 252-254
שלום, אין רע במה שיש כיתות שונות, אלא שידעו מה המשותף ביניהם.....209

ת

תהלים מזמור ק"ז, ביאור כמה פסוקים.....137-138

תורה, יש בלימודה ב' מטרות. ידיעתה, ולעשות נחת רוח לה'.....126
תורה, מעלות פלפולה של תורה.....128-130
תורה, על מה אבדה הארץ, שלא התייגעו בלימוד מה שאינו נוגע למעשה.....119
תורה, פלפולי תורה והחילוקים.....129

מפתח למקצת אישים שהוזכרו בספר

בלפור, לורד ארתור בלפור.....360-363
גולד, הרב זאב.....376
גליצנשטיין, הרב שמעון.....369-370
גרודז'ינסקי, ר' חיים עוזר.....175-176
הירשנזאנן, הרב חיים.....80, 173
הרצל, יחס של כבוד למי שרצה להיטיב עם עם ישראל.....305
וייזל, הרב נפתלי צבי.....384
ז'בוטינסקי, זאב.....306, 323
חב"ד, יחס של הרב למנהיג חב"ד.....342-346
טברסקי, הרב זאב, אדמו"ר רחמיסטריבקה.....19-20
מדיני, הרב חיים חזקיה (מחבר שְׂדי-חמה).....17-18
מוהיליבר, הרב שמואל.....196
קוק, הרב דוב (אחיו של הראי"ה).....51-54
קוק, רצי"ה, הראי"ה מייעד לו תפקיד חינוך עיקרי בישיבתו.....241
קוק, הבדלים בין רצי"ה לבין אביו.....327
ראם, הרב אליהו.....40